Lisânu'l-Acem

FERHENG-İ ŞUʿÛRÎ

ŞUʿÛRÎ HASAN EFENDİ

3. CİLT

[ذرخش] [قمری]

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 126

Edebiyat ve Sanat Serisi	: 29
Sözlük Dizisi	: 3
Kitabın Adı	: Lisânu'l-Acem FERHENG-İ ŞUʿÛRÎ
Müellifi	: Şuʿûrî Hasan Efendi (ö. 1693-94)
Özgün Dili	: Farsça, Osmanlıca
Yayına Hazırlayan	: Prof. Dr. Ozan Yılmaz Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi
Editör	: Prof. Dr. Derya Örs
Arşiv Kayıt	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi, nr. 3239, 3240, 3241, 3242 İbrahim Müteferrika Matbaası, 2 cilt, İstanbul 1742
Son Okuma	: Fatih Kablan, İsmet İpek
Kitap Tasarım	: Yüksel Yücel
Baskı	: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2019
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record
Şuʿûrî Hasan Efendi
Ferheng-i Şuʿûrî, *Lisânu'l-Acem*
1. Edebiyat, 2. Türk Edebiyatı, 3. Fars Dili, 4. Sözlük, 5. Şuʿûrî Hasan Efendi
ISBN: 978-975-17-4183-7 (Takım), 978-975-17-4288-9 (3. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

LİSÂNU'L-ACEM

FERHENG-İ ŞU'ÛRÎ

ŞU'ÛRÎ HASAN EFENDİ
(ö. 1693-94)

3. CİLT

[ذرخش] [قمری]

Hazırlayan
Ozan Yılmaz

Editör
Derya Örs

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

Bābuʾẓ-Ẓāliʾl-Muʿceme 1893
fiʾl-meftūḥa 1893
fiʾl-meksūre 1894
fiʾl-mażmūme 1894
Bābuʾr-Rāʾiʾl-Muhmeleti'l-Meftūḥa 1895
maʿaʾl-elif 1895
maʿaʾl-bā 1897
maʿaʾt-tā 1898
maʿaʾl-cīm 1901
maʿaʾl-ḫā 1902
maʿaʾd-dāl 1903
maʿaʾr-rāʾiʾl-muhmele 1908
maʿaʾz-zāʾiʾl-muʿceme 1911
maʿaʾz-zāʾiʾl-fārsī 1915
maʿaʾs-sīniʾl-muhmele 1915
maʿaʾş-şīniʾl-muʿceme 1916
maʿaʾṣ-ṣād 1920
maʿaʾl-ʿayn 1920
maʿaʾl-ġayn 1921
maʿaʾl-fā 1921
maʿaʾl-ḳāf 1922
maʿaʾl-kāf 1923
maʿaʾl-kāfiʾl-fārsī 1924
maʿaʾl-lām 1928
maʿaʾl-mīm 1929
maʿaʾn-nūn 1932
maʿaʾl-vāv 1943
maʿaʾl-hā 1944
maʿaʾl-yā 1952
Bābuʾr-Rāʾiʾl-Meksūre 1956
maʿaʾl-elif 1956
maʿaʾl-bā 1957
maʿaʾt-tā 1958
maʿaʾl-cīm 1959
maʿaʾl-ḫā 1959
maʿaʾd-dāl 1960
maʿaʾr-rāʾiʾl-muhmele 1960
maʿaʾz-zāʾiʾl-muʿceme 1961
maʿaʾz-zāʾiʾl-fārsī 1962
maʿaʾs-sīn 1963
maʿaʾş-şīniʾl-muʿceme 1963
maʿaʾl-ġayn 1964
maʿaʾl-kāf 1965
maʿaʾl-kāfiʾl-fārsī 1966
maʿaʾl-lām 1967
maʿaʾl-mīm 1967
maʿaʾn-nūn 1968
maʿaʾl-vāv 1971
maʿaʾl-hā 1972
maʿaʾl-yā 1975
Bābuʾr-Rāʾiʾl-Mażmūme 1975
maʿaʾl-elif 1975
maʿaʾl-bā 1977
maʿaʾt-tā 1978
maʿaʾl-cīm 1979
maʿaʾl-ḫā 1980
maʿaʾd-dāl 1981
maʿaʾr-rāʾiʾl-muhmele 1983
maʿaʾz-zāʾiʾl-muʿceme 1984

maʿa'-sīni'l-muhmele 1986
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 1987
maʿa'l-ġayn 1988
maʿa'l-ḳāf 1989
maʿa'l-kāf 1989
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 1990
maʿa'l-lām 1990
maʿa'l-mīm 1991
maʿa'n-nūn 1992
maʿa'l-vāv 1996
maʿa'l-hā 1997
maʿa'l-yā 2002
Bābu'z-Zā'i'l-Muʿcemeti'l-Meftūḥa 2006
maʿa'l-elif 2006
maʿa'l-bā 2007
maʿa't-tā 2009
maʿa'l-cīm 2011
maʿa'l-ḫā 2013
maʿa'd-dāl 2014
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2018
maʿa's-sīni'l-muhmele 2024
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2025
maʿa'l-ġayn 2027
maʿa'l-fā 2028
maʿa'l-ḳāf 2029
maʿa'l-kāf 2029
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2031
maʿa'l-lām 2033
maʿa'l-mīm 2035
maʿa'n-nūn 2037
maʿa'l-vāv 2044
maʿa'l-hā 2046
maʿa'l-yā 2055
Bābu'z-Zā'i'l-Meksūre 2059
maʿa'l-elif 2059
maʿa'l-bā 2059
maʿa't-tā 2060
maʿa'l-cīm 2061
maʿa'l-ḫā 2062
maʿa'd-dāl 2063
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2064
maʿa'z-zā 2068
maʿa's-sīn 2069
maʿa'ş-şīn 2069
maʿa'l-ġayn 2070
maʿa'l-fā 2070
maʿa'l-kāf 2071
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2072
maʿa'l-lām 2072
maʿa'l-mīm 2073
maʿa'n-nūn 2073
maʿa'l-vāv 2077
maʿa'l-hā 2077
maʿa'l-yā 2080
Bābu'z-Zā'i'l-Mażmūme 2082
maʿa'l-elif 2082
maʿa'l-bā 2082
maʿa't-tā 2083
maʿa'l-cīm 2084
maʿa'd-dāl 2085
maʿa'r-rā 2086
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2087
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2088
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2088
maʿa'l-fā 2089
maʿa'l-kāf 2089
maʿa'l-lām 2090

maʿa'l-mīm 2091
maʿa'n-nūn 2091
maʿa'l-vāv 2093
maʿa'l-hā 2093
maʿa'l-yā 2094
Bābu'z-Zā'i'l-Fārsiyyeti'l-Meftūḥa 2095
maʿa'l-elif 2095
maʿa'l-bā 2095
maʿa't-tā 2096
maʿa'l-ḫā 2096
maʿa'd-dāl 2097
maʿa'r-rā 2097
maʿa'z-zā 2099
maʿa's-sīn 2100
maʿa'l-ġayn 2101
maʿa'l-fā 2101
maʿa'l-kāf 2103
maʿa'l-lām 2104
maʿa'n-nūn 2104
maʿa'l-vāv 2105
maʿa'l-hā 2106
maʿa'l-yā 2109
Bābu'z-Zā'i'l-Fārsiyyeti'l-Meksūre 2110
maʿa'z-zā 2110
maʿa's-sīn 2110
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2111
maʿa'n-nūn 2111
maʿa'l-hā 2112
maʿa'l-yā 2113
Bābu'z-Zā'i'l-Fārsiyyeti'l-Mażmūme 2113
maʿa't-tā 2113
maʿa'r-rā 2114
maʿa'ş-şīn 2114
maʿa'l-kāf 2115
maʿa'l-lām 2115
maʿa'n-nūn 2116
maʿa'l-hā 2117
Bābu's-Sīni'l-Muhmeleti'l-Meftūḥa 2117
maʿa'l-elif 2117
maʿa'l-bā 2122
maʿa't-tā 2124
maʿa'l-cīm 2128
maʿa'l-cīmi'l-fārsī 2132
maʿa'l-ḥā 2133
maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme 2133
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2135
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2140
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2154
maʿa's-sīni'l-muhmele 2160
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2163
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2166
maʿa'l-fā 2168
maʿa'l-ḳāf 2169
maʿa'l-kāf 2170
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2174
maʿa'l-lām 2178
maʿa'l-mīm 2181
maʿa'n-nūn 2184
maʿa'l-vāv 2201
maʿa'l-hā 2204
maʿa'l-yā 2222
Bābu's-Sīni'l-Meksūre 2229
maʿa'l-elif 2229
maʿa'l-bā 2232

maʿa’t-tā 2234
maʿa’l-cīm 2235
maʿa’l-ḫa 2238
maʿa’d-dāl 2240
maʿa’r-rā’i’l-muhmele 2245
maʿa’z-zā’i’l-muʿceme 2251
maʿa’s-sīni’l-muhmele 2253
maʿa’ş-şīni’l-muʿceme 2255
maʿa’l-ġayn 2257
maʿa’l-fā 2259
maʿa’l-kāf 2260
maʿa’l-kāfi’l-fārsī 2263
maʿa’l-lām 2265
maʿa’l-mīm 2267
maʿa’n-nūn 2270
maʿa’l-vāv 2278
maʿa’l-hā 2280
maʿa’l-yā 2290
Bābu’s-Sīni’l-Mażmūme 2293
maʿa’l-elif 2293
maʿa’l-bā 2294
maʿa’t-tā 2297
maʿa’l-cīm 2299
maʿa’l-ḫā 2300
maʿa’d-dāl 2301
maʿa’r-rā’i’l-muhmele 2304
maʿa’z-zā’i’l-muʿceme 2311
maʿa’s-sīni’l-muhmele 2312
maʿa’ş-şīni’l-muʿceme 2313
maʿa’ṭ-ṭā’i’l-muhmele 2315
maʿa’l-ġayn 2315
maʿa’l-fā 2316
maʿa’l-kāf 2317
maʿa’l-kāfi’l-fārsī 2320
maʿa’l-lām 2320
maʿa’l-mīm 2322
maʿa’n-nūn 2324
maʿa’l-vāv 2332
maʿa’l-hā 2333
maʿa’l-yā 2342
Bābu’ş-Şīni’l-Meftūḫa 2344
maʿa’l-elif 2344
maʿa’l-bā 2348
maʿa’t-tā 2353
maʿa’l-cīm 2356
maʿa’l-ḫā’i’l-muʿceme 2358
maʿa’d-dāl 2361
maʿa’r-rā’i’l-mühmele 2368
maʿa’z-zā’i’l-muʿceme 2379
maʿa’s-sīni’l-muhmele 2381
maʿa’ş-şīni’l-muʿceme 2382
maʿa’l-ġayni’l-muʿceme 2384
maʿa’l-fā 2385
maʿa’l-ḳāf 2387
maʿa’l-kāf 2387
maʿa’l-kāfi’l-fārsī 2392
maʿa’l-lām 2397
maʿa’l-mīm 2400
maʿa’n-nūn 2404
maʿa’l-vāv 2417
maʿa’l-hā 2419
maʿa’l-yā 2435
Bābu’ş-Şīni’l-Meksūre 2439
maʿa’l-elif 2439
maʿa’l-bā’i’l-muvaḫḫade 2441
maʿa’t-tā 2443
maʿa’l-cīm 2446
maʿa’l-ḫā’i’l-muʿceme 2447

maʿa'd-dāli'l-muhmele 2448
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2449
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2452
maʿa's-sīni'l-muhmele 2453
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2454
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2454
maʿa'l-fā 2455
maʿa'l-ḳāf 2456
maʿa'l-kāf 2456
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2458
maʿa'l-lām 2459
maʿa'l-mīm 2461
maʿa'n-nūn 2462
maʿa'l-vāv 2468
maʿa'l-hā 2469
maʿa'l-yā 2475
Bābu'ş-Şīni'l-Mażmūme 2476
maʿa'l-elif 2476
maʿa'l-bā 2477
maʿa't-tā 2478
maʿa'l-cīm 2479
maʿa'l-cīmi'l-fārsī 2479
maʿa'l-ḫā 2480
maʿa'd-dāl 2481
maʿa'r-rā 2482
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2486
maʿa's-sīni'l-muhmele 2487
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2487
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2488
maʿa'l-kāf 2489
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2491
maʿa'l-lām 2491
maʿa'l-mīm 2492
maʿa'n-nūn 2493
maʿa'l-vāv 2498
maʿa'l-hā 2499
maʿa'l-yā 2505
Bābu'ṣ-Ṣādi'l-Muhmeleti'l-Meftūḥa 2506
maʿa'l-elif 2506
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2508
maʿa't-tā'i'l-muşennāt 2510
maʿa'l-cīm 2511
maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele 2511
maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme 2512
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2513
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2514
maʿa'l-ʿayni'l-muhmele 2516
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2517
maʿa'l-fā 2517
maʿa'l-ḳāf 2518
maʿa'l-kāf 2519
maʿa'l-lām 2519
maʿa'l-mīm 2520
maʿa'n-nūn 2520
maʿa'l-hā 2522
maʿa'l-yā 2523
Bābu'ṣ-Ṣādi'l-Meksūre 2524
maʿa'l-elif 2524
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2524
maʿa't-tā'i'l-muşennāt 2525
maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme 2525
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2526
maʿa'l-fā 2526
maʿa'l-ḳāf 2527
maʿa'n-nūn 2527
maʿa'l-hā 2528
Bābu'ṣ-Ṣādi'l-Mażmūme 2528

maʿa'l-tā 2528
maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele 2529
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2529
maʿa'l-ʿayni'l-muhmele 2530
maʿa'l-fā 2530
maʿa'n-nūn 2531
maʿa'l-hā 2531
maʿa'l-yā 2532
Bābu'ḍ-Ḍādi'l-Muʿcemeti'l-Meftūḥa 2532
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2532
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2533
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2533
maʿa'l-ʿayni'l-muhmele 2534
maʿa'l-fā 2534
maʿa'l-kāf 2535
maʿa'l-lām 2535
maʿa'l-mīm 2536
maʿa'n-nūn 2536
maʿa'l-hā 2537
Bābu'ḍ-Ḍādi'l-Muʿcemeti'l-Meksūre 2537
Bābu'ṭ-Ṭā'i'l-Meftūḥati'l-Muhmele 2538
maʿa'l-elif 2538
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2538
maʿa't-tā 2540
maʿa'ş-şā 2542
maʿa'l-cīm 2542
maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele 2543
maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme 2544
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2544
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2545
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2547
maʿa's-sīni'l-muhmele 2549
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2550
maʿa'l-ʿayni'l-muhmele 2550
maʿa'l-fā 2552
maʿa'l-ḳāf 2553
maʿa'l-kāf 2555
maʿa'l-lām 2555
maʿa'l-mīm 2556
maʿa'n-nūn 2557
maʿa'l-vāv 2559
maʿa'l-hā 2560
maʿa'l-yā 2562
Bābu'ṭ-Ṭā'i'l-Meksūre 2563
maʿa'l-elif 2563
maʿa'l-bā 2564
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2565
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2565
maʿa'l-ḳāf 2567
maʿa'l-kāf 2568
maʿa'l-lām 2568
maʿa'l-mīm 2569
maʿa'n-nūn 2569
maʿa'l-hā 2570
Bābu'ṭ-Ṭā'i'l-Muhmeleti'l-Mażmūme 2571
maʿa'l-elif 2571
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2571
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2572
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2572
maʿa's-sīni'l-muhmele 2573
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2573
maʿa'l-fā 2574
maʿa'l-ḳāf 2574
maʿa'l-kāf 2575

maʿa'l-lām 2576
maʿa'n-nūn 2576
maʿa'l-hā 2577
maʿa'l-yā 2578
Bābu'ẓ-Ẓā'i'l-Muʿcemeti'l-Meftūḥa 2579
maʿa't-tā 2579
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2580
maʿa'l-fā 2580
maʿa'l-mīm 2581
maʿa'n-nūn 2581
maʿa'l-hā 2582
Bābu'ẓ-Ẓā'i'l-Meksūre 2582
maʿa'l-lām 2582
Bābu'ẓ-Ẓā'i'l-Muʿcemeti'l-Mażmūme 2583
maʿa't-tā 2583
maʿa'l-hā 2583
Bābu'l-ʿAyni'l-Muhmeleti'l-Meftūḥa 2584
maʿa'l-elif 2584
maʿa'l-bā 2585
maʿa't-tā 2586
maʿa'l-cīm 2587
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2587
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2588
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2591
maʿa's-sīni'l-muhmele 2591
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2592
maʿa'ḍ-ḍādi'l-muʿceme 2593
maʿa'l-fā 2595
maʿa'l-ḳāf 2596
maʿa'l-kāf 2597
maʿa'l-lām 2598
maʿa'l-mīm 2599
maʿa'n-nūn 2600
maʿa'l-vāv 2602
maʿa'l-hā 2603
maʿa'l-yā 2606
Bābu'l-ʿAyni'l-Muhmeleti'l-Meksūre 2607
maʿa'l-elif 2607
maʿa'l-bā 2607
maʿa't-tā 2608
maʿa'l-cīm 2609
maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele 2609
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2610
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2610
maʿa's-sīni'l-muhmele 2611
maʿa'ḍ-ḍādi'l-muʿceme 2612
maʿa'l-fā 2612
maʿa'l-ḳāf 2613
maʿa'l-kāf 2613
maʿa'l-lām 2614
maʿa'l-mīm 2614
maʿa'n-nūn 2615
maʿa'l-vāv 2616
maʿa'l-hā 2616
maʿa'l-yā 2617
Bābu'l-ʿAyni'l-Muhmeleti'l-Mażmūme 2617
maʿa'l-elif 2617
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2618
maʿa'l-cīm 2619
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2619
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2620
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2621
maʿa'l-ḳāf 2621

maʿa'l-mīm 2622
maʿa'n-nūn 2622
maʿa'l-vāv 2623
maʿa'l-hā 2623
maʿa'l-yā 2624
Bābu'l-Ġayni'l-Muʿcemeti'l-Meftūḥa 2625
maʿa'l-elif 2625
maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade 2626
maʿa't-tā 2628
maʿa'l-cīm 2629
maʿa'l-cīmi'l-fārsī 2631
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2633
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2634
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2637
maʿa'z-zā'i'l-fārsī 2638
maʿa's-sīni'l-muhmele 2639
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2639
maʿa'l-fā 2641
maʿa'l-ḳāf 2642
maʿa'l-kāf 2642
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2644
maʿa'l-lām 2647
maʿa'l-mīm 2648
maʿa'n-nūn 2649
maʿa'l-vāv 2654
maʿa'l-hā 2655
maʿa'l-yā 2662
Bābu'l-Gayni'l-Meksūre 2664
maʿa'l-elif 2664
maʿa'l-cīm 2665
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2665
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2666
maʿa'z-zā'i'l-fārsī 2666
maʿa's-sīni'l-muhmele 2667
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2667
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2668
maʿa'l-fā 2669
maʿa'l-kāf 2669
maʿa'l-lām 2670
maʿa'n-nūn 2671
maʿa'l-vāv 2672
maʿa'l-hā 2673
maʿa'l-yā 2674
Bābu'l-Ġayni'l-Muʿcemeti'l-Mażmūme 2675
maʿa'l-elif 2675
maʿa'l-bā 2676
maʿa't-tā 2676
maʿa'l-cīm 2677
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2678
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2679
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2681
maʿa's-sīni'l-muhmele 2682
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2682
maʿa'l-kāf 2684
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2685
maʿa'l-lām 2685
maʿa'l-mīm 2687
maʿa'n-nūn 2688
maʿa'l-vāv 2690
maʿa'l-hā 2690
maʿa'l-yā 2694
Bābu'l-Fā'i'l-Meftūḥa 2695
maʿa'l-elif 2695
maʿa'l-bā 2698
maʿa't-tā 2699
maʿa'l-cīm 2700

maʿa'l-cīmi'l-fārsī 2703
maʿa'l-ḫā 2704
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2706
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2712
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2719
maʿa'z-zā'i'l-fārsī 2721
maʿa's-sīni'l-muhmele 2722
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2724
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2728
maʿa'l-fā 2729
maʿa'l-ḳāf 2729
maʿa'l-kāf 2730
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2734
maʿa'l-lām 2736
maʿa'l-mīm 2738
maʿa'n-nūn 2742
maʿa'l-vāv 2753
maʿa'l-hā 2754
maʿa'l-yā 2765
Bābu'l-Fā'i'l-Meksūre 2767
maʿa'l-elif 2767
maʿa'l-bā 2768
maʿa't-tā 2769
maʿa'l-cīm 2770
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2770
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2772
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2773
maʿa'z-zā'i'l-fārsī 2776
maʿa's-sīni'l-muhmele 2776
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2777
maʿa'l-fā 2778
maʿa'l-kāf 2778
maʿa'l-lām 2780
maʿa'l-mīm 2780
maʿa'n-nūn 2781
maʿa'l-vāv 2785
maʿa'l-hā 2785
maʿa'l-yā'i't-taḥtānī 2788
Bābu'l-Fā'i'l-Mażmūme 2789
maʿa'l-elif 2789
maʿa'l-bā 2789
maʿa't-tā 2790
maʿa'l-cīm 2791
maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme 2792
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2792
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2794
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2795
maʿa's-sīni'l-muhmele 2796
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2796
maʿa'l-ʿayni'l-muhmele 2797
maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2797
maʿa'l-kāf 2798
maʿa'l-lām 2799
maʿa'l-mīm 2800
maʿa'n-nūn 2800
maʿa'l-vāv 2805
maʿa'l-hā 2806
maʿa'l-yā'i't-taḥtānī 2809
Bābu'l-Ḳāfi'l-Meftūḥa 2809
maʿa'l-elif 2809
maʿa'l-bā 2811
maʿa't-tā 2813
maʿa'l-cīm 2813
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2814
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2816
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2819
maʿa's-sīni'l-muhmele 2820
maʿaş-şīni'l-muʿceme 2821

maʿa'l-ġayni'l-muʿceme 2822
maʿa'l-fā 2822
maʿa'l-ḳāf 2823
maʿa'l-kāf 2823
maʿa'l-kāfi'l-fārsī 2824
maʿa'l-lām 2824
maʿa'l-mīm 2826
maʿa'n-nūn 2827
maʿa'l-vāv 2831
maʿa'l-hā 2832
maʿa'l-yā'i't-taḥtānī 2835
Bābu'l-Ḳāfi'l-Meksūre 2836
maʿa'l-elif 2836
maʿa'l-bā 2837
maʿa't-tā 2837
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2838
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2838
maʿa'ṭ-ṭā'i'l-muhmele 2839
maʿa'l-fā 2839
maʿa'l-ḳāf 2840
maʿa'l-kāf 2840
maʿa'l-lām 2841
maʿa'l-mīm 2841
maʿa'n-nūn 2842
maʿa'l-hā 2843
Bābu'l-Ḳāfi'l-Mażmūme 2843
maʿa'l-elif 2843
maʿa'l-bā 2844
maʿa't-tā'i'l-muṣennāt 2845
maʿa'l-cīm 2845
maʿa'd-dāli'l-muhmele 2846
maʿa'r-rā'i'l-muhmele 2847
maʿa'z-zā'i'l-muʿceme 2847
maʿa's-sīni'l-muhmele 2848
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme 2849
maʿa'l-kāf 2850
maʿa'l-lām 2850
maʿa'n-nūn 2852
maʿa'l-vāv 2853
maʿa'l-hā 2854
maʿa'l-yā 2854

(1ᵇ)

باب الذال المعجمه

[BĀBU'Ẕ-ẒĀLİ'L-MUʿCEME]

Maʿlūm ola ki erbāb-ı lüġat cemʿ ü teʾlīf ettikleri kitāblarında ẕāl-ı muʿceme için müstaḳil bāb etmedikleri bi'l-külliyye lisān-ı ʿAcemde evāʾil-i kelimede ẕāl-ı muʿceme olmadığı içindir ve olduğu ḥālde ṣāẕẕ maḳūlesi olmakla [1]النادر كالمعدوم [en-nādiru ke'l-maʿdūmi] ḥükmünde olur. *Uḳnūm-ı ʿAcem* ṣāḥibi ذرخش [zeraḫş] ve ذلال [ẕulāl] den ġayrı vāḳiʿ olmamış dediğine bināʾen ẕāl-ı muʿceme bābını ṭayy eylemişler. Ve *Şerefnāme* ṣāḥibi ancak dört lüġat yazmış. Bu faḳīr, āḫar yerlerde bulduğum lüġatleri cemʿ ve tertīb üzre bu maḥalle ṣebt eyledim.

فى المفتوحه

[fi'l-meftūḥa]

ذرخش [ẕeraḫş]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı ḫā ile. Yıldırım ki ʿArabīde صاعقه [ṣāʿiḳa] derler. Ve baʿżı nüsḫada şimşek ki ʿArabīde برق [berḳ] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

از ابران به فرمان اقبال او
به وقت بهاران بخندد ذرخش

(İyi talihinin buyruğuyla, bahar günlerinde bulutlar arasından şimşek gülümser.)

ذرع [ẕerʿ]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Bemaʿnī-i gūşe-i kişt, yaʿnī ekin kenārı. ʿArabīde زرع [zerʿ], zāʾ-i muʿceme ile ekin ekmektir. Üstād Rūdekī, beyt:

زرع و ذرع از بهار شد ظاهر
زرع کشتست و ذرع گوشهٔ کشت

(Ekin ve ekin kenarı baharda ortaya çıkar. Zerʿ ekin, ẕerʿ ekin kenarıdır.)

ذوراق [ẕevrāḳ]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rā ile. Bir ṭaʿāmdır, un ile pişirirler.

ذافينو [ẕāfīnū]: Kesr-i fā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı nūn ile. Bir ottur. Ḥakīm Şīrāzī, meṣnevī:

عرطنيثا و دماغست و كتم
برگ ذافينو بداس و هم رتم

خرق و هم بذر حماسوس آمده
هم شترغاز و هم افيوس آمده

(Artanīsā (şalgam kökü), demāğ ve ketem (şimşād) var. Zāfīnū (İskenderiye defnesi) yaprağı, bedās ve dahi retem (katırtırnağı) var. Hurk ve hamāsūs (sütlüce) tohumu gelmiş, hem şütürgāz (kasnı) hem efyūs (burçalak) gelmiş.)

1 Nadir olan yok hükmündedir.

فی المضمومه
[fi'l-mażmūme]

ذلال [ẕulāl]: **(2ª)** Serīʿu'l-hażm, leẕīẕ ve ṣāf olan suya derler. ʿArabīde zā'-i muʿceme ile (زلال zulāl)dir. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

چنان بخار زمین تیره ساخت آب ذلال
که قطره بر لب جو می کند نیابت خال

(Yeryüzünün buharı saf suyu öylesine bulandırdı ki ırmak kıyısındaki damla, kara ben vazifesiyle nöbet tutuyor.)

ذوش [ẕūş]: Be-vezn-i گوش [güş]. Bed-ṭabʿ ve tünd-ḫū maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بانگ کردست ای بت سیمین
ذوش خواندم ترا که هستی ذوش

(Şöyle seslendi: "Ey gümüş put! Kötü huylu olduğun için sana kötü huylu dedim".)

ذکور [ẕukūr]: Żamm-ı kāf ile. Dimaşḳī demire derler. ʿArabīde اناث [inās̱]ın żıddıdır. Ḫˇāce Selmān, Dilşād Ḫātun vaṣfında, beyt:

اگر نبودی مرآت تو در لباس ذکور
ز عفتت ننمودی جمال چهره عیان

(Senin aynan Dimaşkī demirden olmasaydı, iffetin sebebiyle yüzünün güzelliği açıkça görünmezdi.)

Be-ġāyet muṣannaʿ beyittir.

فی المکسوره
[fi'l-meksūre]

ذروه [ẕirve]: Dağın en sivri tepesi ki cümleden ʿālī ola. Ve ona benzer nesnelerin başı. Mevlānā Hātifī, beyt:

بزرگان آن محشرآیین سپاه
کشیدند تا ذروهٔ مهر و ماه

(Büyükler, o mahşerī orduyu güneş ve ayın zirvesine kadar çektiler.)

ذیفنوس [ẕīfunūs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı fā vü nūn ile. Bir meşhūr muṭrib adıdır. Filoḳrāṭ Şāh ḫidmetinde olurdu. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

جهان دیده ای نام او ذیفنوس
که کردی بر آوای بلبل فسوس

(Zīfunus adlı gün görmüş biri, bülbül ötüşüyle hayıflanırdı.)

باب الراء المهملة المفتوحه
[BĀBU'R-RĀ'Î'L-MUHMELETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

را [rā]: Kaç maʿnāya istiʿmāl olunduğu muḳaddimede tafṣīlen ẕikr olunmuştu, tekrārından ictināben ṭayy-ı ẕikr olundu. Ancak bunda zā'ide olduğuna bir beyt ṣebt olundu. Ḥakīm Enverī, beyt:

هر آن مثال که توقیع تو بر آن نبود
زمانه طی نکند جز برای حنی را

(Zamane senin imzanı taşımayan hiçbir hükmü, kınadan başka şey için dolaştırmaz.)

Bunda bu را [rā] olmasa maʿnāya ḫalel gelmez.

راستا [rāsitā]: Kesr-i sīn ve feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Övmek, sitāyiş ve medḥ maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

چو حسن خلق ترا دیده اند خلق جهان
کنند وصف ترا راستاش ورد زبان

(Senin yaradılış güzelliğini gören dünya halkı, senden övgüyle bahsetmeyi dillerinden düşürmezler.)

Ve sükūn-ı sīn ile (راستا rāstā), rāst maʿnāsına olur, āḫirindeki elif, taḥsīn-i lafẓ için olur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سوی راستا کرده فغفور جاست
امیر ختن سوی چب گشته راست

(Çin fağfuru sağ tarafa yerleşmiş, Hoten emiri doğruca sol tarafa geçmiş.)

راورا [rāvrā]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rā ile. Kirpi ki خارپشت [ḫār-puşt], تسی [tesī] ve ژوژه [jūje] dahi derler. ʿArabīde قنفذ [ḳunfuẕ] dedikleri cānverdir. Üstād, ḳıṭʿa:

رفتم به سوی خواجه ابوالفضل ساوه ای
بر طمع آن که یابم ازو وجه زر و سیم

روز دگر چو شعر تقاضای من شنید
سر درکشید همچو راورا ز ترس و بیم

(Kendisinden altın ve gümüş alırım umuduyla açgözlülük edip Sāveli Hāce Ebulfazl'ın yanına gittim. Ertesi gün, istek bildiren şiirimi/arzıhalimi işitince korkudan başını kirpi gibi içeri çekti/gizlendi.)

ʿİmādeddīn Yūsuf, beyt:

گر سایهٔ عمود تو افتد به فرق او
سر درکشید به سینه عدویت چو راورا

(Senin mızrağının gölgesi düşmanının başına düşecek olsa, düşmanın kirpi gibi başını içeri çeker/gizlenir.)

راهنما [rāh-numā]: Yol gösterici. رهنما [reh-numā] dahi derler. ʿArabīdeki دلیل [delīl] maʿnāsına. Mevlānā Ṭabʿī, beyt:

جز سایه درین راه کسی همره ما نیست
خضری بجز از نقش قدم راهنما نیست

(Bu yolda gölgemden başka yoldaşım yok. Ayak izi dışında kılavuz olacak bir Hızır yok.)

رایگا [rāygā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Maḥbūb ve maṭlūb maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

رایگا روی نمودست غلط افتادی
باش تا در طلب پویه جهان پیمایی

(Sevgili yüz gösterdi, yanlışa düştün! Onu aramak için koş, dünyayı gez dolaş!)

رخشا [raḫşā]: Sükūn-ı ḫā vü feṯḥ-i şīn-i muʿcemeteyn ile. Yıldırayıcı. رخشیدن [raḫşīden] lafẓından ṣīġa-i mübālaġa-i ism-i fāʿildir. Üstād Daḳīḳī, beyt:

جمال گوهرآگینت چو زرین قبلهٔ ترسا
گهر به میان زر اندر چنان چو کوکب رخشا

(Senin inciyle süslenmiş cemalin, Hıristiyanın altın kilisesi gibidir. Altın arasında yıldız gibi parlayan bir incidir.)

رسا [resā]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bisyār, vāfir ve keṣīr maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

به سلک خدم کرد رایم روا
چو من بندگان در درِ او رسا

(Benim düşüncemi hizmetçi takımına yakıştırdı. Kapısında benim gibi çok köle var.)

Ṣānī, رسیدن [resīden] lafẓından ism-i fāʿil olur, ulaşıcı maʿnāsına.[1]

رشا [reşā]: Şīn-i muʿceme ile. Menāzil-i Ḳamer'den bir menzilenin ismidir.

رعنا [raʿnā]: Ol maḥbūba derler ki maḥbūbluğun nāzla göstere. ʿArabīde ve Fārsīde müstaʿmeldir. Ḫˇāce Selmān, beyt:

گل رعنا چو سر نرگس مخمور گردان
دید در ساغر نرگس مَی حمرا آورد

(Güzel gül, mahmur nergisin başının döndüğünü görünce nergis kadeh içinde kızıl şarap getirdi.)

Ẓāhir budur ki ṣıfat-ı müşebbehe ṣīġasıdır ruʿūnetten. Maḥbūblara nisbet olunmaktan maʿnā-yı medḥ ḳaṣd olunur.

رنگِ بالا [reng-i bālā]: Yaʿnī rengīn, ṣaḥīḥ-reng. Gül ve sā'ir şükūfe, metāʿ ve eṣvābda istiʿmāl olunur. Nitekim demişlerdir, mıṣraʿ:

بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد

(Siyah renkten ötesi olmaz/Bundan daha fazlası olmaz.)

رنگینا [rengīnā]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī, kesr-i kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i nūn-ı ṣāniye ile. Be-maʿnī-i şeftereng yaʿnī şeftālū. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*.

روا [revā]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i cā'iz. Ṣāʿir, beyt:

روا داری ز شمشیر خطرناک
توان یک قطره دریا را کنی خاک

(Caiz görürsen, tehlikeli kılıcının bir damlasıyla denizi toprağa çevirirsin.)

Ṣānī, rāyic maʿnāsına. Üstād, beyt:

همان نقد حکمت به من شد روا
به حکمت منم بر همه پیشوا

(Hikmet parası geçer akçem oldu. Hikmette herkese önder olan benim.)

Ṣāliṣ, lāyıḳ maʿnāsına, سزا [sezā] gibi. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

دمیده در شب آخر زمان سپیدهٔ حشر
به خفتن تو چو اصحاب کهف نیست روا

(2[b])

(Āhir zaman gecesinde diriliş sabahının aydınlığı belirdi. Ashāb-ı Kehf gibi senin de uyuman layık değildir.)

Rābiʿ, ḥuṣūle gelmek ki kām-revā maʿnāsına. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

این دم طلب که راحت ازین دم شود بدید
اینجا طلب که راحت ازینجا شود روا

(Bu demi iste! Çünkü rahat bu demde görünür. Burayı iste! Çünkü rahat buradan elde edilir.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i ḳabūl. Ḫˇāce Selmān, beyt:

یا ابا عبدالله از لطف تو حاجات همه
چون روا شد حاجت من گر برآید هم رواست

(Ey Ebū Abdullah! Herkesin dileği senin bağışınla gerçekleşir. Benim dileğim de kabul olup gerçekleşse layıktır.)

Sādis, revān maʿnāsınadır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

1 Matbu nüshada ikinci anlam yoktur.

محویم به نور شمس تبریز
او محو ازل نه او نه ماییم

امروز زمانه درخور ماست
هر وجه که رانیم روییم

(Şems-i Tebrīzī'nin nurunda mahvolduk. O, ezelde mahvoldu; ne o var ne biz! Bugün zamane bize uygundur, her sürdüğü tarafa gideriz.)

Mecd-i Hemger, beyt:

پناه ملک جهان شهریار روی زمین
تویی که حکم تو بر آسمان روا باشد

(Dünya mülkünün sığınağı ve yeryüzünün padişahı sensin! Senin hükmün gökyüzüne dek gider.)

Żamm-ı rā ile (رُوا ruvā), ʿArabīde ḫūbī-i manẓar maʿnāsınadır. Ve kesr-i rā ile (رِوا rivā), ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, bemaʿnī-i sīr-āb yaʿnī suvarılmış. Ṣānī, deve üzerine yük bağladıkları ipe derler.

رها [rehā]: رهانیدن [rehānīden] lafẓından müştaḳḳ fiʿldir, ḫalāṣ maʿnāsına. Ekṣer terkīb olunup bir ḫabere mübtedā olur رها یافت [rehā yāft] ve رها کرد [rehā kerd] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

چون بوی زلف یار رها کرد روزگار
در ملک صبر و قرارم چها کرد روز کار

(Rüzgār savaş günü sevgilinin saçının kokusunu kurtarıncaya dek sabır ve karar ülkeme neler etti neler!)

رهنما [reh-numā]: راهنما [rāh-numā] gibidir. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

صاحب قران و شاه جهان که ز بخت او
هر لحظه اش به عمر ابد رهنما شود

(Kutlu bir dünya padişahıdır. Talihi, sonsuz ömür için ona her an kılavuzluk etmektedir.)

مع البا
[maʿa'l-bā]

راتب [rātib]: Kesr-i tā'-i müşennāt ile. Rızḳ u nafaḳa-i muʿayyene vü maʿlūme. ʿArabīdir, Fārsīde dahi istiʿmāl olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

این سخن بشنو مکن هرگز جدل
هر کسی را هست راتب از ازل

(Şu söze kulak ver: Asla kavga etme! Herkesin rızkı ezelden paylaştırılmıştır.)

راهب [rāhib]: Keşīş-i Naṣārā. Bu dahi ʿArabīdir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

لباس راهبان پوشیده روزم
چو راهب زان برآرم هر شب آوا

(Gündüzüm/bahtım karalar giydiği için her gece rahip gibi ağlayıp inlerim.)

رباب [rebāb]: Meşhūr sazdır. ʿArabīdir, Fārsīsi ششتا [şeştā]dır ammā bu ʿibāretle istiʿmāli şāyiʿdir. Ḫᵛāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

زهره کو اصل شادمانیها
لؤلؤ نغمهٔ رباب منست

(Mutlulukların kaynağı olan Zühre, rebap nağmemin incisidir.)

رتب [retb]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ile. Dirlik, zindegānī maʿnāsına. ʿArabīde تعیش [taʿayyuş] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

رو ازینجا این قدر محنت مکش
با غم و رنجی نباشد رتب خوش

(Git buradan, bu kadar sıkıntı çekme! Yaşam, üzüntü ve sıkıntıyla güzel olmaz.)

رسن تاب [resen-tāb]: İp bükücü. رسن [resen] ile تاب [tāb]dan mürekkebdir. Tāb, bunda vaṣf-ı terkībī olur. Mīr Naẓmī, beyt:

فکر دل زلف و روی مهتابست
اندرین معنی دل رسن تابست

(Gönül, ay gibi parlak yüzünü ve saçını düşünüyor. Bu manayı çözmek için kılı kırk yarıyor.)

رقیب [raḳīb]: ʿĀşıḳ ile maʿşūḳ arasında olan engel. Ḥˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

ز رقیب دیو سیرت به خدای خود پناهم
مگر این شهاب ثاقب مددی کند سها را

(Şeytan yüzlü rakipten efendime sığınırım. Belki o parlak yıldız, Süha yıldızına yardım eder.)

ʿArabīde dahi bu maʿnāya istiʿmāl olunur. Bahāʾeddīn Züheyrī, beyt:

حبیبی فیک اعدائی ضروب
حسود عاذل واش رقیب

(Sevdiğim! Sen bana karşı türlü düşmanlıklar beslersin. Sen kıskanç, azarlayıcı, iftiracı ve rakipsin.)

رکاب [rikāb]: Piyāle maʿnāsınadır ki sāḳīye رکابدار[rikāb-dār] derler. Baʿżı nüsḫada şeşpehlū bir nevʿ piyāledir.

مع التا
[maʿaʾt-tā]

راحت [rāḥat]: Dinlenmek, āsāyiş maʿnāsına. Lafẓ-ı ʿArabīdir, Fārsīde dahi müstaʿmeldir. Ebulmaʿānī, beyt:

راحت طلبی از اختلاط مردم بگریز
شو راست رو و ز راه پی گم بگریز

(Rahat istiyorsan insanlarla gereksizce içli dışlı olmaktan kaç! Doğru yolda gidip sonu belli olmayan yoldan kaç!)

راست [rāst]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, sağ cānib ki sola چپ [çep] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

بر آراست هم شاهرخ دست راست
که آن بر قدش جامه ای بود راست

(Şāhruh da ordunun sağ tarafını hazırladı. Çünkü orası onun boyuna uygun bir elbiseydi.)

Ṣānī, doğru ki muḳābili کج [kec]dir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کس ندیدم که گم شد از ره راست
راستی موجب رضای خداست

(Doğru yolda gidip de kaybolanı görmedim. Doğruluk, Allah rızasını kazandırır.)

Ṣāliṣ, lafẓ-ı mürekkebdir را [rā] ile است [est]-ten. Meṣelā "fülānadır" diyecek yerde فلان راست [fulānrāst] derler. Terkīb olundukta است [est]in elif'i ḥaẕf olunur.

راسخت [rāsḫut]: Sükūn-ı sīn ve żamm-ı ḫā ile. Rastık taşıdır.

رامشت [rāmuşt]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i رامش [rāmiş] ki ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

Ṣānī, ḫamse-i müsteraḳanın dördüncü günü **(3ª)** ismidir.

رایت [rāyet]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. ʿAlem ve sancaktır. Elif'in işbātı da cā'iz ve hemze-i müctelibe ile de cā'izdir. Ebulmaʿānī, beyt:

رایت فتنه کشد زلف دلاویز ترا
تیغ سرتیز زند غمزهٔ خونریز ترا

(Senin gönüller asan saçın, fitne sancağı çeker. Senin kan dökücü kıyabakışın, ucu keskin kılıç vurur.)

ربوت [rebūt]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. Hüdhüd dedikleri kuştur.

رت [ret]: Çıplak, ʿuryān maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

تیغ سرتیز تو گهرزا شد
که به کین عدوت آمد رت

(Senin ucu keskin kılıcın düşmanınla savaşmaya çıplak geldi ve inci doğurarak/ustalık göstererek gitti.)

Ve ḫālī ez-pūşiş yaʿnī eşvābsız.

رخت [raḫt]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, eşvāb ve tecemmülāt maʿnāsına ism-i ʿāmdır. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

یک ذره دل به صحبت زاهد نمی کشد
ساقی بیا که در گرو تست رخت ما

(Gönül, zahidin sohbetini zerre miktarı çekmez. Ey sāki! Gel de neyimiz varsa sana rehin olsun!)

Ṣānī, be-maʿnī-i rāst. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

گریوه بلندست و سیلاب سخت
میپیچان عنان من از راه رخت

(Geçitler yüksek, sel ise şiddetli. Benim dizginlerimi doğru yoldan döndürme!)

Ṣāliş, be-maʿnī-i esb yaʿnī at. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

گره بر دوال کمر کرد سخت
به جنگ دوالی روان کرد رخت

(Kemer kayışını sıkıca bağladı. Devālī ile savaşmak için atını sürdü.)

Rābiʿ, ġam, ġuṣṣa ve endūh maʿnāsınadır. Mevlānā Şihābī, beyt:

دلم گشته با فکر و اندیشه یار
ز دستم برون شد به رخت اختیار

(Gönlüm, düşünce ve tasayla dost oldu. Gam yüzünden ne yapacağımı bilemez hale geldim.)

Ḫāmis, ṭaʿām-ı yek-merde. Yaʿnī bir ādeme kifāyet miḳdārı ġıdā ola. Mevlānā Şihābī, beyt:

ز اندوه آتش به جان درزده
به لب مهری از خامشی برزده

زده بر درِ نطق من قفل سخت
دل بی نوا را ز غم داده رخت

(Sıkıntı yüzünden canıma ateş dayandı, suskunluk mührü de dudağıma vuruldu. Konuşma kapıma sağlam bir kilit vuruldu, azıksız gönlüme tek öğünlük yiyecek olarak gam verildi.)

رست [rest]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ṣaf. Şems-i Faḫrī, beyt:

همیشه تا که باشد سرو و سوسن
به بستان برکشیده هر یکی رست

(Selvi ve susam var olduğu sürece, her biri bahçede saf tutacak.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نکردند یاد بر و بوم و رست
پدر بر پسر بر همی راه جست

(Yerlerini yurtlarını, evlerini barklarını unuttular. Babalar çocuklarını çiğneyip kaçıştılar.)

Ṣānī, رستن [resten] lafẓının māżīsidir, "kurtuldu" demek olur. Gāhī maṣdar istiʿmāl

olunur, ḫalāṣ maʿnāsına. Şeyḫ Evḥadī, der-*Cām-ı Cem*, beyt:

خویشتن دار و باش رست آیین
کز یسار تو ناظرند و یمین

(Kendini koru ve kurtulmaya bak! Çünkü sağından solundan fırsat kolluyorlar.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i zemīn, mekān ve mevżiʿ. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

طلایه برون بر طلایه بجست
به خون غرقه گشت آن همه بوم و رست

(Üst üste öncü birlikler akın etti. O yurt baştan başa kana bulandı.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de ṣofa ve eyvān maʿnāsına. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i muḥkem rivāyet olunmuştur.

رشت [reşt]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, vilāyet-i Gīlān'da bir şehir adıdır. بیه پس [biyepes] dahi derler. Onda duḫterān iyi tuman bağı dokurlar. Şāʿir, beyt:

دخترانی که ساکن رشتند
همچو طاوس مست همی گردند

از پی مشتری به هر بازار
بند تنبان به دست می گردند

(Reşt'te oturan kızlar mağrur tavus gibi hep gezinirler. Elde tuman bağı, her pazarda müşteri arayıp dolaşırlar.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ḫāk. Ferālāvī, beyt:

چون نباشد بنای خانه درست
بی گمانم که زیر رشت آیی

(Evin yapısı sağlam olmadığı için, eminim ki toprak altına gireceksin.)

Ḥakīm Zeccācī, beyt:

کس از روز بد چون تواند گریخت
خصوصا که بر سر فلک رشت ریخت

(Kötü günden, bilhassa feleğin başa toprak saçtığı günden kim nasıl kaçabilir!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te birbirinden ayrılıp dökülen nesneye de derler. Ve nüsḫa-i Mīrzā'da toz ve toprak maʿnāsına mervīdir.

رفت [reft]: رفتن [reften] lafẓının māżīsidir. Muḳābili آمد [āmed]dir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

هر که آمد عمارت نو ساخت
رفت منزل به دیگری پرداخت

(Dünyaya gelip yeni bir ev yapan herkes, evini bir başkasına bırakıp gitti.)

Ve gāhī rücūʿ ve ʿavdeti mümkün olmayan nesne beyānında īrād ederler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

جهان چون رفت دیگر یافت نتوان
عنان زندگانی تافت نتوان

(Dünya gidince artık ele girmesi mümkün değildir. Yaşam dizgininin geri döndürülmesi mümkün değildir.)

ریت [reyt]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Zindegānī yaʿnī dirlik. Mīr Naẓmī, beyt:

زندگی و بوده درِ رزق سد
مرده شدن بِه که چنین ریت بد

(Yaşıyorsun ve rızık kapın kapalı... Böyle kötü yaşamaktansa ölmek daha iyidir.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

راتيانج [rātiyānic]: Kesr-i tā'-i müşennāt u nūn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Çam sakızı. راتيانه [rātiyāne] lafẓından muʿarrebdir.

رانج [rānic]: Kesr-i nūn ile. نارچيل [nārçīl] dir ki bābu'n-nūn'da ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālá.

رايج [rāyic]: Kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Geçer akçe ve ġayrı ki سره [sere] dahi derler. Geçmez akçeye نا سره [nā-sere] derler. Lafẓ-ı ʿArabīdir, Fārsīde dahi müstaʿmeldir.

رخج [raḫac]: Feṯḥ-i ḫā ile. Çirkīn, zişt ve bed-ḫūy. Ve sükūn-ı ḫā ile گنج [genc] vezni üzre (رخج raḫc) da **(3[b])** cā'izdir. Mīr Naẓmī, beyt:

قضا را بوده آن دم در گشوده
یکی طبعش چو رویش رخج بوده

(O sırada birdenbire içi gibi yüzü de çirkin olan birisi kapıyı açmış.)

رنج [renc]: Sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i bīmārī yaʿnī ḫastalık. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گفت من رنجش همی دانم که چیست
چون سبب دانی دوا کردن که چیست

(Dedi ki: "Ben onun hastalığının ne olduğunu biliyorum. Hastalığın sebebi bilinince tedavisi de bilinir".)

Ṣānī, zaḥmet ve meşaḳḳat maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کیمیاگر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه یافته گنج

(Kimyacı sıkıntı ve güçlük içinde öldü. Ahmak, yıkıntı içinde hazine buldu.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i reng, yaʿnī levn. Şāh Dāʿī-i Şīrāzī, beyt:

رنج نارنج آتشین از عشق اوست
می فروزد روز و شب از نار اوست

(Narenciyenin rengi onun aşkıyla kızarır. Gece gündüz onun ateşiyle yanıp tutuşur.)

رواج [revāc]: Rāyic, maḳbūl ve maṭlūb maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

رواج یافتهٔ نظمم به التفات و پسند
اگر دهد به نظر امتیاز شاه بلند

(Yüce padişah takdir ve beğeniyle bakacak olursa şiirim revaç bulur.)

رونج [revenc]: Feṯḥ-i vāv ve sükūn-ı nūn ile. Koyun bağırsağı ki kıyma et ve pirinç ile doldurup pişirirler ki چرغند [çerġand] ve جگرآگند [ciger-āgend] dahi derler. ʿArabīde عسيب [ʿasīb] dedikleridir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

راخ [rāḫ]: Be-vezn-i كاخ [kāḫ]. İki maʿnāyadır.

Evvel, ẓann ve gümān maʿnāsına.

Ebulmaʿānī, beyt:

ندارم راخ با من چرخ گردون دوستی دارد
به این علت که از روز ازل بختم سیه بوده است

(Ezelden beri bahtım kara olduğu için dönek feleğin beni sevdiğini sanmıyorum.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ġam ve endūh. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دو گوشش به خنجر که سوراخ کرد
دل مرد توران پر از راخ کرد

(Hançerle iki kulağını delince Turanlı yiğidin kalbini sıkıntıyla doldurdu.)

راسخ [rāsuḫ]: Żamm-ı sīn ile. راسخت [rāsḫut]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Ve dahi köse ādeme derler. Ve ʿArabīde kesr-i sīn ile (راسِخ rāsiḫ), kūh-ı bīḫ-āver yaʿnī yerli ve köklü dağ. Murād, yüksek ve ʿaẓīm olduğun beyāndır. جبلِ راسخ [cebel-i rāsiḫ] derler. Ve muḥkem ve metīn ki راسخ الاركان [rāsiḫu'l-erkān] derler. Ve tekmīl-i mevād etmiş ehl-i ʿilm ve fāżıla dahi راسخ العلم [rāsiḫu'l-ʿilm] denilir.

رخ [raḫ]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, nāle vü enīn-i bīmār. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

صبا مثال درآیند شاد و خرم و خوش
به خاکبوس جنابش صدور از غم و رخ

(Tıpkı tan yeli gibi makam sahipleri de gam ve sıkıntıdan uzak, mutlu, sevinçli ve rahat bir şekilde onun huzuruna yer öpmeye gelirler.)

Ṣānī, be-maʿnī-i şikāf yaʿnī yarık. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

تو شاد بادی و آزاد بادی از غم دهر
عدوت ماند ز بار عنا و غم رخ رخ

(Sen mutlu olasın, dünya gamından sağ ve esen olasın! Düşmanın gam ve sıkıntı yükü altında delik deşik kalsın!)

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

راد [rād]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, saḫī ve cüvānmerd maʿnāsına. Üstād ʿAscedī, beyt:

اگر نسبتم نیست یا هست حرم
اگر نعمتم نیست یا هست رادم

(Nesebim olsa da olmasa da özgürüm. Nimetim olsa da olmasa da cömertim.)

Üstād Rūdekī, ḳıṭʿa:

حاتم طایی تویی اندر سخا
رستم دستان تویی اندر نبرد

نی که حاتم نیست با جود تو راد
نی که رستم نیست در جنگ تو مرد

(Cömertlik bakımından Hātem-i Tāyī sensin! Savaşta Rüstem-i Destān sensin! Hayır hayır; Hātem senin cömertliğine nazaran cömert bile sayılmaz, Rüstem senin savaşçılığına nazaran yiğit dahi değildir.)

Ṣānī, şecīʿ ve dilāver maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

وفا خو کن و درع رادی بپوش
کمان از خرد ساز و خنجر ز هوش

(Vefayı huy edinip yiğitlik zırhını giy! Akıldan yay, bilinçten hançer edin!)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ḥakīm, dānā ve ḫıredmend.

Rābiʿ, süḫan-gūy, şāʿir ve edīb.

Ḥāmis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te dīvār-ı ḥavlī maʿnāsınadır ki رادِ خانه [rād-ı ḫāne] derler.

رادد [rādud]: Żamm-ı dāl ile. İnişli ve yokuşlu yer. Ve çayır ve çimenli mevżiʿ maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فسیله به رادد همی داشتی
شب و روز در دشت بگذاشتی

(Sürüyü çayırda tutuyor, gece gündüz bozkıra bırakıyordu.)

Ve dahi saḫī ve cüvānmerd maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

به عدل و داد بسی دید در جهان شاهان
ندید چشم سپهر چون او عادل و رادد

(Dünyada ādil ve hak gözetici nice padişah görüldü. Ancak feleğin gözü onun kadar adaletli ve cömert olanını görmedi.)

راستاد [rāstād]: Sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Vaẓīfedir, rātibe maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خدایا نخواهم ز تو راستاد
چو جودت همه را وظیفه بداد

(Ya Rabbi! Senden rızık istemiyorum. Çünkü cömertliğin herkese rızkını tayin etti.)

رافد [rāfid]: Kesr-i fā ile. Furāt ırmağına derler. Ebulmaʿānī, beyt:

سرشکم گشته چون جیحون و رافد
گرفته روی عالم همچو دریا

(Ceyhun ve Fırat ırmaklarına dönen gözyaşım, yeryüzünü deniz gibi kapladı.)

رامناد [rāminād] ve **رامیاد** [rāmiyād]: Kilāhumā bi-kesri'l-mīm. İki maʿnāyadır.

Evvel, muṭīʿ ve münḳād maʿnāsına.

Ṣānī, şühūr-ı Fārsiyye'nin yigirmi sekizinci günü ismidir.

رانباد [rānbād]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i رامناد [rāminād] ve رامیاد[rāmiyād]-ı merḳūm. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

راود [rāvud]: Żamm-ı vāv ile. Püşte püşte olup çayır ve çimenli olan yer, رادد [rādud]-ı merḳūm maʿnāsına. Üstād ʿAscedī, beyt:

الا تا زمی از کُه بدیدست و ره از سد (4ª)
به کوه اندرون زرست و به ره بر شخ و راود

(Dinleyin! Dağ zemininden ve yol engebesinden bellidir. Dağın içinde altın var, yolun üstünde dal ve çalı çırpı yığını var.)

Üstād Laṭīfī, beyt:

همه راود بود کوه و زمینش
نباشد دیولاخ و شوره و خَرد

(Dağı ve zemini hep çayır çimenlikti. Harabe, çoraklık ve bataklık değildi.)

راوند [rāvend]: Feṯḥ-i vāv ve sükūn-ı nūn ile. Meşhūr köktür. Aʿlāsı vilāyet-i Çin'de olandır. Ve Rūm diyārında dahi olur. Ciğeri tāze edip ḥarāretin defʿ eder. Ve ṣafrāyı iḫrāc eder. Ġāyetle nāfiʿ ve muʿteberdir. Ekṣer müshil eşribelerde istiʿmāl ederler.

راوید [rāvīd]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. اشترغاز [uşturġāz] dedikleri ottur. انگدان [engidān] dedikleri ağacın kökü-dür. Ṣamġı da olur.

راه آورد [rāh-āverd]: Armağan. Ekṣer müsāferetten vilāyetlerine gelen kimesneler aḫbāba ve kibāra armağan verdikleri ecilden "rāh-āverd" dediler. Ve bir maʿnā-yı muṣṭalaḥı da yol ile ḥareket eyledi yaʿnī berkāʿide deprendi demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

صبا از کوی جانان با ره آورد آمده بر ما
حیات تازه بخشیده به بوی زلف مشگینش

(Tan yeli sevgilinin köyünden bize armağanla geldi. Onun miski andıran saçının kokusuyla yeniden hayat bağışladı.)

راه بند [rāh-bend]: İki maʿnāyadır.

Evvel, rāh-zen yaʿnī yol kesici.

Ṣānī, be-maʿnī-i bāc-dār.

راه نورد [rāh-neverd]: Yorga ve ziyāde eşkin ata ṣıfat ederler. Maʿnā-yı terkīb "yol devirici" demek olur. At vaṣfında, beyt:

اسب تازی بود چندان ره نورد
وقت رفتن می رساند چرخ گرد

(Arap atı öyle hızlı yol alır ki giderken tozu göğe erişir.)

رپد [repud] ve **رپود** [repūd]: Kilāhumā bi-żammi'l-bā'i'l-Fārsiyye. Bir ottur ki otlayan ḥayvānı mest eder. Keẕā fī-*Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*.

رد [red]: Taḫfīf ile. راد [rād] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur ḥakīm, feylesūf, ʿāḳil ve ʿālim maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی انجمن ساخت با بخردان
هشیوار و کارآزموده ردان

(Aklı başında, bilinçli, düşünceli ve deneyimli bilginlerle bir kurultay düzenledi.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به پرده درست این سخن را بجوی
به پیش ردان آشکارا بگوی

(Perde yırtıcı/sır açıklayıcı olan bu söze talip ol! Bu sözü akıllı kimseler önünde açık açık söyle!)

Ve dilāver ve bahādır maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سیاوش رد را برادر تویی
به گوهر ز سالار برتر تویی

(Sen kahraman Siyavuş'un erkek kardeşisin! Soyca başbuğdan daha üstün olan sensin!)

ʿArabīde dāl-ı müşeddede ile (ردّ redd), menʿ ve döndürmek maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

نیامد پسنده سخن رد کرد
که باب قبولش برو سد کرد

(Sözü beğenmeyip geri çevirdi. Kabul kapısını ona kapattı.)

رزد [rezd]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ile. Ekūl ve bisyār-ḫᵛār maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

ز دیدار خیزد هزار آرزو
ز چشمست گویند رزد گلو

(Görmek bin arzuya sebep olur. Boğazın çok yemesi göz yüzündendir derler.)

رژد [rejd]: Zā'-i Fārsī ile de رزد [rezd] maʿnāsına mervīdir. Ebū Şekūr, beyt:

ز دیدار خیزد هزار آرزو
ز چشمست گویند رژد گلو

(Görmek bin arzuya sebep olur. Boğazın çok yemesi göz yüzündendir derler.)

رزرود [rezrūd]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Māverā'ünnehir'de bir ırmak adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رساید [resāyid]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Rīm-i āhen. Türkīde "demir boku", ʿArabīde خبث الحديد [ḫubṯu'l-ḥadīd] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

چو آهنگری شکر جود تو گوید
به گوره درون زر شود هر رساید

(Bir demirci senin cömertliğine teşekkür edince körük içindeki her demir cürufu altın olur.)

رستاد [restād]: Sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i tā'-i müṯennāt ile. Be-maʿnī-i راستاد [rāstād]-ı merḳūm. Yaʿnī vaẓīfe ve rātibe. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رشنواد [reşnuvād]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve żamm-ı nūn ile. Hümāy binti Behmen Şāh'ın eyyām-ı salṭanatında ser-ʿaskeri bir pehlivān adıdır. Menḳūldür ki Rūmīlerden bir miḳdār leşger gelip Hümā'nın vilāyetine çaptılar. Ser-ḥad beyleri muḳābil olup cenk eylediler. Reşnuvād ki hem ser-ʿasker ve hem ser-ʿasker-zāde idi, Rūmīler cengine gelip Dārā onun ḫidmetindeydi. Reşnuvād, leşgeri Hümā'ya ʿarż eyledikte Hümāy Dārā'yı gördükte memelerinden süt kaynadı. Tafṣīl-i aḥvāl *Şehnāme*'de masṭūrdur. Ḥakīm Firdevsī bu maḥalde, meşnevī:

یکی مرد بد نام او رشنواد
سپهبد بد و هم سپهبد نژاد

بفرمود تا برکشد سوی روم
به شمشیر ویران کند مرز و بوم

(Reşnuvād adlı bir adam vardı, soyu da kendisi de komutandı. Askeri Anadolu topraklarına yöneltmesini, kılıçla bütün şehirleri yıkmasını buyurdu.)

رصد [raṣad]: Ol kuyudur ki erbāb-ı hey'et bir ʿamīḳ kuyu kazdırıp içine girip āsumāna naẓar ederler, tā ki nücūm, şevābit ve seyyārenin seyr ü ḥareketleri ne minvāl üzredir görüp kitāblara yazalar. Ona زيج [zīc] derler. Sāl-be-sāl ondan taḳvīm istiḫrāc ederler. Ḥālen istiʿmāl **(4ᵇ)** olunan zīc, Uluğ Bey'in raṣadıyla istiḫrāc olunandır.

رعد [raʿd]: Sükūn-ı ʿayn-ı mühmele ile. Gök gürültüsüne derler. Ehl-i hey'et derler ki: Zemīnden ṣuʿūd eden buḫār ve duḫān, miyān-ı ebrde muḥtebis olup çıkmak iḳtiżā ettikte bulutu ḥarḳ eder, ṣadā ondan olur. Ve ḳavllerine delīlleri, raʿd ekṣer eyyām-ı bahārda vāḳiʿ olduğudur ki faṣl-ı bahārda arżın buḫārı çıktığıdır ki onunla duḫān havaya ṣuʿūd eder. Ammā ehl-i şerʿ, seḥāba müvekkel olan meleğin ismi raʿddır, bulutu emr-i Ḫudā-yı cihān-āferīn ile sevḳ ettikte buluttan ṣadā ẓāhir olur derler. Naẓm-ı mübīn'de ﴿وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ﴾[1] buna delīl-i ḳaṭʿīdir.

رغند [raġand]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Ṣadā-yı vuḥūş u sibāʿ

1 "Gök gürültüsü O'nu (Allah'ı) hamd ile tespih eder". Raʿd, 13/13.

ʿumūmen ve āvāz-ı pārs ḫuṣūṣan. Üstād Rūdekī, beyt:

کرد روبه یوزواری یک رغند
خویشتن را شد به در بیرون فکند

(Tilki, pars gibi kükreyip kendini dışarı attı.)

رگبند [reg-bend]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu sükūn-ı nūn ile. Faṣṣād tasması ki faṣd maḥallinde kola bağlarlar. Lafẓ-ı mürekkebdir رگ [reg] ile بند [bend]den. Mīr Naẓmī, beyt:

کف رگزن به سیمین بازو پیوند
در آن دم رشتهٔ جان کرد رگبند

(Cerrahın eli gümüş kola değdi. O anda şahdamarını kola bağlanan kayış yaptı.)

رگید [regīd]: Kesr-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ġam u elemden veyāḫud renc ü zaḥmetten āheste ve nerm söylemeye derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بگفت این و تیغ از میان برکشید
ز خون سیاوش فراوان رگید

(Bunu söyleyip belinden kılıcı çekti. Siyavuş'un kanı yüzünden epeyce ağıt yakıldı.)

رمد [remed]: Feṯḥ-i mīm ile. Göz ağrısı. ʿArabīdir ve Fārsīde dahi müstaʿmeldir. Mīr Naẓmī, beyt:

رمد عارض شده در چشم بینا
ز درد حسرتش بگریست تنها

(Onun hasreti derdiyle gizli gizli ağladı. Gözünde arpacık çıktı.)

رندد [rended]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بندد [bended]. Be-maʿnī-i تراشد [terāşed], yaʿnī tıraş eder, yonar demektir. Ḥakīm Enverī, beyt:

به شغالی ازو فرو رندد
پس چو زنار بر میان بندد

(Çakallıkla ondan tıraşlar, sonra da beline zünnar gibi bağlar.)

رند [rend]: Be-vezn-i بند [bend]. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i süḫan. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گرفتار کمندید کزو هیچ امان نیست
مپیچید مپیچید بر استیزه مرندید

(Kemente bağlanmışsınız bir kere, ondan hiç kurtuluş yoktur. Çırpınmayın çırpınmayın, inatla konuşmayın!)

Ṣānī, رندیدن [rendīden] lafẓından ism-i maṣdar olur terāş yaʿnī yonmak maʿnāsına; ağaç olsun, ġayrı olsun. Ḥakīm Enverī, beyt:

روزگارت جگر نخواهد داد
خصم گو روز و شب جگر می رند

(Bırak düşman gece gündüz ciğer yontsun/cüret göstersin! Felek sana gam ve sıkıntı vermeyecek.)

Ṣāliş, ḫoş-bū nesneye derler, ne olursa. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چو تندباد اجل گشت جان سپار عدوت
تو جان فزای به روی نگار و بادهٔ رند

(Ecel kasırgası senin düşmanının canını teslim alırken sen de sevgilinin yüzü ve güzel kokulu şarapla canına can kat!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i gerd yaʿnī toz ki خاک رند [ḫāk-rend] derler. Üstād Rūdekī, beyt:

چو نور قبلهٔ زردشت نور دو رخ تو
نشسته گرد وی اندر ز مشک غالیه رند

(Senin iki yanağının ışığı, Zerdüşt kıblesinin nuru gibidir. Onun etrafına kalemisten toz konmuştur.)

Seyf-i İsferengī, beyt:

سمند ترا باد در نوبهار
ز کافور جودان دهد خاک رند

(Senin atının rüzgārı, ilkbahar mevsiminde toprağa kāfur kokusu yayar.)

Ḥāmis, be-maʿnī-i ربودن [rubūden] ve دزدیدن [duzdīden], yaʿnī kapmak ve uğurlamak. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

نفس موشی نیست الا لقمه رند
قدر حاجت موشی را عقلی دهند

(Bir farenin nefsi sadece lokma kapar. Fareye miktarınca akıl vermişlerdir.)

Sādis, bir miḳdār acı olan nesne ʿumūmen. Meṣelā helîle, māzū ve enār kabuğu gibi ki ağzı buruşturur.

Sābiʿ, defne yemişi ḥuṣūṣan ki ʿArabīde حب الفار [ḥabbu'l-fār] derler.

رنگ برآرد [reng ber-āred]: Yaʿnī شرمنده کند [şermende kuned]. Ḥacil eder ve ḫacil olur. Bu bir kelimedir ki hem fāʿil ve hem mefʿūl olur. Ḥakīm Enverī, beyt:

باغ وجود از بهار عدل تو چونان
رنگ برآرد نگارخانهٔ چین را

(Varlık bahçesi senin adalet baharın sayesinde Çin Nigārhānesi'ni utandırır.)

رواد [revād]: Be-vezn-i سواد [sevād]. Püşte püşte olan maḥalle derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ırmak kenārı ki sebzezār ola. Ve dahi bulanık akan suya derler. Żamm-ı rā ile (رُواد ruvād) da rivāyet olunmuştur.

روان آورد [revān-āverd]: Yaʿnī ʿāḳil, dānā ve ehl-i tecrīd. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Maʿnā-yı terkīb, "ṣāḥib-i riyāżet" iḳtiżā eder. Nitekim, Mīr Naẓmī, beyt:

علائق بریده ز دنیای دون
روان آورد شد با علم مقرون

(Alçak dünyayla olan bağlarını koparmış. İlme yaklaşıp riyazet sahibi olmuş.)

ره آورد [reh-āverd]: Be-maʿnī-i راه آورد [rāh-āverd]-i merḳūm. Ebulmaʿānī, beyt:

به مژده جان دهدم اینچنین ره آوردش
پیام وصلت جانان که آمده به نسیم

(İlkbahar yeli sevgiliye kavuşma haberiyle geldiği için, böylesi bir müjdeli hediye karşılığında ona can vereceğim.)

ره نورد [reh-neverd]: Be-maʿnī-i راه نورد [rāh-neverd]-i merḳūm. Ġāyet sürʿatle **(5ª)** yürüyücü at. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چرانندهٔ کرکس اندر نبرد
چمانندهٔ چرمهٔ ره نورد

(Akbabayı savaş meydanında nasiplendiren, yol alıcı atı yürütüp koşturan O'dur.)

ریبد [reybed]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir ṣaḥrā ismidir ki Īrānīler'in Tūrānīler ile meşhūr cengi ol ṣaḥrāda vāḳiʿ olmuştu. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو گودرز نزدیک ریبد رسید
برابر سپه را فرود آورید

(Güderz, Reybed'in yanına varınca orduyu birlikte aşağı getirin!)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

راستکار [rāst-kār]: Doğru işli, aʿmāl-i ṣāliḥa ṣāḥibi, dīn-dār ve müstaḳīm maʿnāsına. Ve dahi her işine ḳādir ve ṣanʿatında māhir demektir.

رامِ اردشیر [rām-ı erdeşīr]: Bir şehrin ismidir ki Erdeşīr binā eylemiştir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رامشگر [rāmişger/rāmuşger]: Mīm'in żammı ve kesriyle de cāʾiz, sükūn-ı şīn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i ḫunyāger. Ve muṭrib ve naġme-perdāz maʿnāsına. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

نه عجب گر فلک شود مجلس
ماه ساقی و زهره رامشگر

(Gökyüzünde meclis olsa şaşılmaz. Ay sāki, Zühre de çalgıcıdır.)

رامشخوار [rāmiş-ḫˇār]: Kesr-i mīm, sükūn-ı şīn u feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿcemeteyn ve vāv-ı maʿdūle ile. Mūsīḳīde bir nevā adıdır.

رامر [rāmer]: Feṭḥ-i mīm ile. Be-vezn-i ساغر [sāġar]. Bir şehir ismidir ki onda bī-naẓīr kūze ve ibrīḳ ederler, کوزهٔ رامری [kūze-i rāmerī] ve ابریقِ رامری [ibrīḳ-i rāmerī] derler, ġāyet pesendīde ve maḳbūldür. Keẕā fi'l-*Müʾeyyid*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te kesr-i mīm ile (رامِر rāmir) żabṭ olunmuştur.

راه آور [rāh-āver]: Yaʿnī yolcu. Maʿnā-yı terkīb "yol getirici" demek olur. Mīr Naẓmī, beyt:

چو راه آور برم آمد ز سویش
رسد بوی وفا جان را ز کویش

(Onun olduğu taraftan bir yolcu yanıma gelince mahallesindeki vefa kokusu canıma ulaşır.)

راهبر [rāh-ber]: Kulaguz. ʿArabīde دلیل [delīl] maʿnāsına. Maʿnā-yı terkīb "yol iletici" demek olur. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

برین صفت که تو گم کردهٔ طریق نجات
ز پیروئ بزرگان راهبر یابی

(Böylece kurtuluş yolunu kaybetmiş olan sen, büyüklerin yolunu takip edip kılavuz bulursun.)

راهدار [rāh-dār]: Be-maʿnī-i bāc-dār ve dahi rāh-zen. Yaʿnī bāc alıcı ve yol kesici maʿnāsınadır. راهبند [rāh-bend] dahi derler.

راهگذار [rāh-guẕār]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Yol uğrağı ve su geçidi maʿnāsına ki راه [rāh] yol ve گذار [guẕār] گذاشتن [guẕāşten] lafẓından ṣīġa-i emrdir, vaṣf-ı terkībī olur. Ebulmaʿānī, beyt:

سیل سرشک چشم حزین راهگذار نیست
در بحر خون کشتئ تن را قرار نیست

(Hüzünlü gözün döktüğü gözyaşı selinden geçiş yok. Beden gemisi kan denizinde sallanıp duruyor.)

راهگستر [rāh-guster]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī, sükūn-ı sīn ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ziyāde eşkin ata, katıra ve deveye derler. Zeyneddīn-i Sencerī, beyt:

در آن ره چنان راهگستر براند
که وهم از پَیش چند منزل بماند

(O yolda öylesine at sürdü ki kuruntu ve evham onun birkaç durak arkasında kaldı.)

راهوار [rāhvār]: Yaʿnī yorga at ki "çapkun" dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

زیر او راهوار خوش رفتار
بود در پی صبا ندید غبار

(Altında iyi koşan bir at vardı. Onun arkasında kalan tan yeli, tozunu dahi göremedi.)

رخشگر [raḫşger]: Sükūn-ı ḫā vü şīn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i ḫunyāger. Mīr

Naẓmī, beyt:

ساخت در آن مجلس عشرت فزا
بود درو رخشگر خوش نوا

(Orada bir eğlence meclisi düzenledi. Orada güzel sesli bir şarkıcı vardı.)

رخوگر [raḫūger]: Żamm-ı ḫā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Yama vurucu ve yırtık gözeyici ki رفوگر [refūger] ve رکوگر [rekūger] dahi derler.

رزبر [rez-bur]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bāġ budayacak küçük eğri demir ki "tahra" demekle maʿrūftur. رز [rez] üzüm çubuğu ve بر [bur] بریدن [burīden]den müştaḳḳ ism-i fāʿildir.

رزمگیر [rezm-gīr]: Sükūn-ı zā vü mīm ü yāyı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Şühūr-ı sāl-i Melikī'den on birinci günün ismidir. Mīr Naẓmī, beyt:

به روز رزمگیر مشو رزم ساز
به گلشن رو و بزم عشرت بساز

(Rezmgīr gününde savaşma! Gül bahçesine gidip işret meclisini kur!)

رستار [restār]: Be-vezn-i دستار [destār]. رستگار [restgār] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Şāh Nāṣır-ı Ḥüsrev, beyt:

گر همی گوید که یک بد را بدی هم یک دهم
باز چون گوید که هرگز بدکنش رستار نیست

(Sürekli "kötülüğe kötülükle karşılık veririm" derse "kötülük edenin kurtuluşu yoktur" nasıl diyecek!)

رستگار [restgār]: Sükūn-ı sīn ü tā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i ḫalāṣ-yāfte. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سگالندهٔ کاروان وقت کار
ز دشمن به دشمن شود رستگار

(İş zamanı kervanı düşünen, düşman üstüne düşmandan kurtuluş bulur.)

Ve nīkū-kār maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بترس از خدا و میازار کس
ره رستگاری همینست وبس

(Allah'tan kork ve kimseyi incitme! Kurtuluş yolu budur vesselam!)

رشک آور [reşk-āver]: Sükūn-ı şīn ve kāf-ı mevḳūf ile. Ḥasūd maʿnāsınadır. Baʿżı maḥalde, ġayret çekici maʿnāsına da istiʿmāl **(5ᵇ)** olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

رشکم آید چون ببینم یار با اغیار بود
هرچه باداباد یا اغیار یا خود می کشم

(Sevgilinin rakiplerle olduğunu görünce kıskanıyorum. Her ne olursa olsun, ya kendimi ya da rakibi öldüreceğim.)

رفتار [reftār]: Yürümek ve salınmak maʿnālarına. Miṣāl-i evvel, Mevlānā ʿUrfī, beyt:

می روی با غیر و می گویی بیا عرفی تو هم
لطف فرمودی برو کین پای را رفتار نیست

(Rakiplerle yürüyor, "Urfî sen de gel!" diyorsun. Lütuf buyurdun ama sen git, çünkü bu ayağın yürümeye mecali yok!)

Miṣāl-i ṣānī, Ebulmaʿānī, beyt:

به عاشق جور کردن شیوهٔ دلدار می باید
کُشد گر چشم خونی خنجر پر کار می باید

خرامیدن نداند هر سهی قد از سر عشوه
به آن حسن گلوسوز اینچنین رفتار می باید

(Āşığa kötülük yapmaya sevgilinin işvesi gerekir. Kan dökücü göz öldürecekse iş bitirici hançer gerekir. Her boyu düzgün güzel, işveyle yürümesini bilmez. O boğaz yakıcı güzelliğe böylesi bir salınış gerekir.)

رفوگر [refūger]: Żamm-ı fā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Yırtık dikici ve gözeyici maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

شود دست تمنای وصالت
رفوگر چاک چاک سینهٔ دل

(Sana kavuşmayı isteme eli, gönlün göğsündeki yırtıkları diker.)

رکوگر [rekūger]: Evvel kāf-ı ʿArabī, ṣānī kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i رفوگر [refūger]-i merḳūm.

رمیار [remyār]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Çoban maʿnāsınadır. رامیان [rāmyān] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

منم رمیار بابت ای رمیده
که سازم خاکپایت کحل دیده

(Ey ürkek kuzu! Senin kapının çobanı benim! Ayağının toprağını gözüme sürme ederim.)

رنجبر [renc-ber]: Kār u kesb eden kimesne. Maʿnā-yı terkīb, zaḥmet çekici. Egerçi بر [ber] żamm-ı bā ile gerekti ki بُردن [burden] lafẓından müştaḳḳ ism-i fāʿil ola, lākin telaffuẓda nevʿ-i ṣiḳlet olmağın bā'yı meftūḥ eylediler.

رنجور [rencūr]: Ḫasta ve ʿalīl maʿnāsına. Miṯāl-i evvel, Mīrzā Faṣīḥī, beyt:

خون می چکد ز ناله فصیحی مگر اجل
پیکانم امشب از دل رنجور می کشد

(Ey Fasīhī! Āhtan kan damlıyor. Galiba ecel bu gece yaralı gönlümdeki temreni çekiyor.)

Miṯāl-i ṯānī, Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

شب تاریک و بیم راه بس دور
از آن گردیده ام زینگونه رنجور

(Korkunç ve karanlık bir gece, yol da pek uzak... O yüzden böylesine hasta oldum.)

Ve ibne zaḥmetine mübtelā olana derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مکن یاری به هر رنجور وا پشت
که گردد مر ترا رسوای عالم

(Me'būnlarla düşüp kalkma! Çünkü seni dünyaya rezil ederler.)

رنگ آور [reng-āver]: Ḥīlekār. Ve ḳacīl olana da derler. Ve ṣaḥīḥ levni olan nesneye de denilir.

روار [revār]: Maḥbūsa ḫidmet edenler yaʿnī zindān-dār. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

روزنک سر [revzenek-ser]: Sükūn-ı vāv u kāf ve feṯḥ-i zā vü nūn u sīn ile. Başta olan üstüḫˇān-ı nerm. Türkīde kesreteyn ile "imik" derler.

ره آور [reh-āver]: راه آور [rāh-āver]-i merḳūmdan iḫtiṣār olunmuştur.

رهبر [reh-ber]: راهبر [rāh-ber]-i merḳūmdan muḫaffeftir, kulaguz maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

رهنمای رهی که سختئ آن
هر قدم پای راهبر اندازد

(Öyle bir yolun kılavuzusun ki o yolun zorluğu kılavuzun ayağını her adımda sarsar.)

رهدار [reh-dār]: Muḫtaṣar-ı راهدار [rāh-dār]-ı merḳūmdur. Ebulmaʿānī, beyt:

زده راه دل و صبر و شکیبم
دو چشم شوخ او رهدار بودست

(Onun iki şuh gözü yol kesici olmuş; sabır, karar ve gönlümün yolunu kesmiş.)

رهگذار [reh-guẕār] ve **رهگذر** [reh-guẕer]: راهگذار [rāh-guẕār]-ı merḳūm gibidir. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

چون ابر دُرنثار به هر در که بگذری
تا حشر بهره یابد از آن رهگذار دوست

(İnci saçan bulut gibi hangi kapıdan geçecek olsan, dost kıyamete dek o geçişten nasiplenir.)

رهوار [rehvār]: راهوار [rāhvār]-ı merḳūmdan muḫtaṣardır, yorga at maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

بِه ار عنان ادب درکشم درین میدان
که نه نشیب و فرازش به پای رهوارست

(Bu meydanda edep dizginini çeksem daha iyi. Çünkü buranın inişi yokuşu yorga at için uygun değil.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

راز [rāz]: Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, sır maʿnāsına, gerekse ḳavlen olsun. Beyt:

کنگر و طاقش به زبان دراز
پیش فلک گفته سخنهای راز

(Kemer ve kubbesinin dili uzar, feleğin huzurunda gizli gizli konuşurlar.)

Ve gerekse fiʿlen olsun. Beyt:

چو آمد برین روزگار دراز
سپَهران ز هرکس که می داشت راز

(Uzun zaman böylece geçti. Komutan herkesten sır saklıyordu.)

Kile'l-ḥāleteyn maʿnā-yı iḫtiṣār lāzım olmağın muḳābili آشکار [āşikār] olur. Niteki bu beyitte vāḳiʿdir, beyt:

گذشت اندران روزگار دراز
که می کرد کش آشکارا و راز

(O uzun zamanda açık ve gizli yaptığı ne varsa geçti gitti.)

Ve gāhī mübālaġa ḳaṣd olunur, رازِ نهان [rāz-ı nihān] derler.

Ṣānī, renktir, levn maʿnāsına. Rengīn etmeye emr edip راز دهی [rāz dihī] derler. Faḫr-i Gürgānī, beyt:

همی رفت از زمین بر آسمان گرد
تو گفتی خاک جامه راز می گرد

(Sürekli yerden göğe toz kalkıyordu. Sen görsen "Toprak, elbise boyuyor" derdin.)

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i ḫār-püşt yaʿnī kirpi. Meliküşşuʿarā Rūḥānī, beyt:

چون کرد سوی روز شب تار ترکتاز
در خس کشید روز سر از بیم شب چو راز

(Karanlık gece, gündüze doğru akın etti. Gündüz de gecenin korkusundan başını kirpi gibi çerçöp içine çekti.)

Rābiʿ, balçık ile yapılan dīvāra derler. Üstād ʿAscedī, beyt:

به یکی تیر همه فاش کند راز حصار
ور برو کرده بود سنگ به جای گل راز

(Bir okla kalenin duvarını tamamen yıkar. O kalenin duvarında balçık yerine taş kullanılmış olsa bile...)

Keẕā **(6ª)** fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*.

Ḫāmis, bir şehir yāḫud bir ḳaṣaba adıdır ki İmām-ı müfessir Faḫr-ı Rāzī ol ḳaṣabadandır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

به هر سوی رازی شده کارساز
ملکزادهٔ کارفرمای راز

(Rāz şehrinin iş buyurucu şehzadesi, Rāz'ın her tarafında etkili oldu.)

Bu beyitten şehir olmak fehm olunur.

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de şehr-i Sebzvār'a bir fersaḫ yerde vāḳiʿ bir ḳarye ismidir.

Sābiʿ, bir kitāb ḥāşiyesinde İmām Faḫr-ı Rāzī'nin ḫaṭṭıyla taḥrīr olunmuştur ki: Zamān-ı sābıḳta iki şehzāde vardı, birinin nāmı Rāz ve birinin nāmı Rey idi. İttifāḳ ile bir şehir binā eylediler. Her biri kendi nāmına mużāf etmek murād eyledi. Miyānlarında münāzaʿa vāḳiʿ olup muḥārebeye mü'eddī oldukta ʿuḳalā-yı vaḳt ve müdebbirān-ı umūr-ı memleket böyle maʿḳūl gördüler ki şehri birinin ismine mużāf ve ehl-i şehri birinin nāmıyla mülaḳḳab eyleyeler. Binā'en ʿalá-hāẕā şehre Rey ve ehl-i şehre Rāzī tesmiye eylediler.

Ammā ʿArabīde re'sü'l-bennāyīn maʿnāsınadır. Ḥakīm Senāyī, beyt:

جان به دانش کن مزین تا شوی زیبا از آنک
زیب کی گیرد عمارت بی نظام دست راز

(Yaraşıklı olmak için ruhunu ilimle süsle! Bina, mimar eli değmeden nasıl süslensin!)

رازِ بچیز [rāz-ı beçīz]: Mü'ellifīn-i lüġatin biri راز [rāz] lafẓını "binā" maʿnāsına بچیز [beçīz] e mużāf edip bu beyti ḳavline şāhid īrād eylemiş. Mıṣraʿ:

در برو کرده بود قبر همی راز بچیز

(Orada küçük kabir yapıları vardı.)

Ammā bu ḳavlin ṣıḥḥati meşkūktur.

راویز [rāvīz]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. ʿAlef-i şütür maʿnāsına ki شترغاز [şuturġāz] dahi derler. Onun kökünü turşī ederler, aʿlā olur.

راموز [rāmūz]: Żamm-ı mīm ile. Be-maʿnī-i nāḫudā, yaʿnī gemici. ʿArabīde ملاح [mellāḥ] derler. Şeyḫ Āẕerī, meṣnevī:

تن چه کشتیست اندرین دریا
رهبر و بادبان او فضل و عطا

هست راموز مرشد کامل
که برَد مر ترا سوی ساحل

(Beden denizdeki bir gemiye benzer. Onun kılavuzu fazilet, yelkeni iyilik ve kaptanı mürşid-i kāmildir. Bunlar seni sahile ulaştırır.)

رام هرز [rām-hurz]: Sükūn-ı mīm ve żamm-ı hā ile. Ehvāz'da vāḳiʿ bir şehir adıdır. Zamān-ı ḳadīmde سمنگان [semengān] derlerdi.

راهِ شبدیز [rāh-ı şebdīz]: Ḫüsrev-i Pervīz'in meşhūr Bārbud'u muṣannefātından bir laḥn ismidir. Der-ṣıfat-ı Bārbud, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

هر آن شب کو گرفتی راه شبدیز
شدندی جملهٔ آفاق شبخیز

(Onun Şebdīz usulünü tuttuğu her gece, bütün dünya ayağa kalkardı.)

رز [rez]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, dıraḫt-ı engūr ve engūr maʿnāsınadır. Be-maʿnī-i dıraḫt-ı engūr, Üstād Ferruḫī, beyt:

اگر مخالف تو رز نشاند اندر باغ
به وقت بار عنا بردهد به جای عنب

(Düşmanın, bahçeye üzüm ağacı dikse, o ağaç meyve zamanı üzüm yerine sıkıntı verir.)

Be-maʿnī-i engūr, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به پیش لفظ او شکر چنانست
که اندر پیش شکر غورهٔ رز

(Onun sözünün yanında şeker, şeker yanındaki üzüm koruğuna benzer.)

Ve şarāba دخترِ رز [duḫter-i rez] derler. Tāk maʿnāsına olan üzüm çubuğu "rez" olmak münāsebete aḳrebdir. Zīrā üzüm, çubuktan doğar. Şeyḫ ʿAbdusselām Peyāmī, beyt:

صد طفل فرخ دختر رززاده به عقدم
آن نطفه که غم زاید ازو در کمرم نیست

(Yüz tane gencecik üzüm kızıyla nikahım var. Belimde gam doğmasına sebep olacak döl yok.)

Üzüm duḫter-i rez olmak bu beyitte vāżıḥtır. Ḥakīm Enverī, beyt:

دختر رز که تو بر طارم تاکش دیدی
مدتی شد که در آونگ سرش در کنب است

(Asmanın tepesinde gördüğün üzüm kızı, bir süredir onun arzusu hevengine bağlıdır.)

Şānī, bāġ maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

از ره رخنه چو دزدان به رز خود رفتم
همچو دزدان شکر از گلبن خود می چیدم

(Yarık yoldan hırsızlar gibi kendi bahçeme gittim. Kendi gül dalımdan hırsızlar gibi şeker topladım.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو سیب سرخ رخ در دست شاهان
نه سیب رز بود سیب صفاهان

(Padişahların elindeki kırmızı elma gibiydi. Sıradan bir bahçe elması değil, İsfahan elmasıydı.)

Şāliş, renk yaʿnī levn. Boyacıya رنگ رز [reng-rez] denildiği bundandır. Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

بدو داد جامه که ای رنگ رز
تو این را به رنگ رخ من برز

(Ona "Ey boyacı! Sen bunu yanağımın renginde boya!" deyip elbise verdi.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

کسی را که جانش به آهن گزم
بسی جامه ها در سکاهن رزم

(Kılıçla insanın canını alır, nice elbiseyi siyaha boyarım.)

Ḥakīm Ḥāḳānī, ḳıṭʿa:

سر انگشت می رزد بی بی
بر من انگشت می گزد بی بی

از پی یک نشان دوم جامه
لاجوردی همی رزد بی بی

(Kız parmağının ucunu boyuyor, bana doğru parmak ısırıyor. Kız elbiseyi laciverde boyuyor, ben de bir izin peşinden koşuyorum.)

رسنباز [resen-bāz]: Yaʿnī cān-bāz. İp üzerinde oynadığından رسن [resen] ile باز [bāz]ı terkīb edip tesmiye etmişler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

چون رسنباز که جان بازد و هم سر به رسن
من به زلفت سر و جان نیز چنان خواهم یافت

(İpte hem canıyla hem de başıyla oynayan cambaz gibi, başımı da canımı da senin saçında bulsam gerek.)

رشگز [reşgez]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i zāg ki muʿarrebi **(6b)** زاج [zāc]dır. Mürekkebin bir cüz'üdür.

رشمیز [reşmīz]: Sükūn-ı şīn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i mīm ile. Ağaç yer bir kurtcağızdır. ʿArabīde ارضه [araża] derler feteḥāt-ı ṣelāṣe ile. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رعد انداز [raʿd-endāz]: Yaʿnī top ve top atıcı. Bu maʿnā bu ʿibārete istiʿāre ṭarīḳıyladır raʿd-miṣāl gürültüyle ṣadā verdiği cihetten.

رمز [remz]: Sükūn-ı mīm ile. Ol işārete derler ki gözle yāḫud parmak veyā dudakla, ḫāṣılı īhām ve nezāketle ola. ʿArabīdir ki şuʿarā-yı ʿArab'ın şiʿrlerinde çok bulunur. Gözle işārette, Bedreddīn Yūsuf ibni Lü'lü', beyt:

وقد لاح فی اجفانه السحر ظاهرا
ولكن فی توجيه الحاظه رمزا

(Onun göz kapaklarında açık bir büyü var ancak bakışlarında da işaret var.)

رنگ آمیز [reng-āmīz]: Birkaç levn olan nesne ki muḫteliṭü'l-elvān maʿnāsına. Ve dahi istiʿāre vechi üzre her nesneden ḫaber-dār. Ve dahi dostluğu muḥkem olmayan kimesneye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

با دوستان یکرنگ شو در راه رنگاور مرو
باشد درونت صاف و چون پر نقش و رنگ آمیز مشو

(Dostlarla samimi ol, aldatıcı yollara gitme! İçin saf olsun, alacalı bulacalı olup da dostluğuna zarar vermesin.)

رنگرز [reng-rez]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Boyacı maʿnāsına. ʿArabīde صباغ [ṣabbāġ] derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

تا باد خزان رنگرز رنگرزانست
گویی که چمن کارگه رنگرزانست

(Tan yeli boyacılar boyacısı olduğu için, görsen, "Çimenlik boyacı atölyesi olmuş" dersin.)

رواز [revāz]: Be-vezn-i جواز [cevāz]. Be-maʿnī-i روار [revār]-ı merḳūm ki ḫidmetkār-ı maḥbūsāndır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

راس ریواس [rās rīvās]: Elfāẓ-ı müterādifedendir. Bābu'd-dāl'da meẕkūr olan داس و دلوس [dās u delūs] gibi ve ترت مرت [turt murt] ve خرد مرد [ḫurd murd] ḳabīlindendir. Ebulmaʿānī, beyt:

صفات حاسد او نیست غیر داس و دلوس
که بود راس به ریواس دشمن منحوس

(Onu kıskananın vasfı, çerçöplükten başka bir şey değildir. Uğursuz düşmanı allak bullak olur.)

راس [rās]: Gelincik dedikleri cānverdir ki aṣıl ismi راسو [rāsū]dur, vāv'ı terḫīm olunmuştur. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de "rāh" maʿnāsına mervīdir.

رس [res]: Beş maʿnāya gelir.

Evvelā, رسیدن [resīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur مددرس [meded-res] ve فریادرس [feryād-res] gibi. Emir maʿnāsına oldukta "eriş!" demek olur. Şeyḫ Ebū Saʿīd Ebulḫayr, rubāʿī:

یا رب تو به فریاد من بی کس رس
لطف و کرمت یار من بی کس بس
هر کس به کسی و حضرتی می نازد
جز حضرت تو نیست من بی کس کس

(Ya Rabbi! Sen ben kimsesizin feryadına yetiş! İyilik ve cömertliğini ben kimsesizin dostu yap yeter! Herkes bir kimseye ve bir makam sahibine güveniyor, ben kimsesizin senin yüce huzurundan başka kimsesi yok.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de resen ve kemend maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

از موی زنخ دشمن شه را فلک آرد
هنگام خفه کردن و آویختنش رس

مع الزاء الفارسی
[maʿa'z-zā'i'l-fārsī]

راژ [rāj]: Çaç ki ḫarman yerinde ġalle samandan çıktıkta yığılmış ola. Ebulmaʿānī, beyt:

به راژ صبر و دل آتش زده غم
همی سوخت حاصل و محصول امید

(Gam, gönül ve sabır çeçini ateşe verdi. Umut mahsulünün tamamını yaktı.)

رژ [rej]: Ġażab ve tehevvür maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

نباشد در جهان هرگز پسنده
ز بد خلقیست بی معنی رژنده

(Anlamsız yere öfkelenmek kötü bir huydur ve dünyada asla beğenilmez.)

(Felek, padişahın düşmanı boğulup asılacağı zaman onun sakalından ip/kement getirir.)

Ṣāliş, ser-ḥadd-i ʿAcem'de bir nehr-i ʿaẓīm adıdır ki ارس [aras] dahi derler.

Rābiʿ, nuḳre, ṭalā, mis, sīm-āb ve sā'ir filizzāt maʿnāsınadır. Zebān-ı Hindīde dahi bunlara رس [res] derler.

Ḫāmis, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i gelū-bend-i zenān ki ʿavratlar inci, laʿl ve zümürrüd ile müşebbek dizip boğazlarına bağlarlar.

ʿArabīde sīn-i müşeddede ile (رسّ ress) beş maʿnāya gelir. Evvel, ıṣlāḥ eylemek. Ve ṣānī, ifsād eylemek maʿnāsına, esmā'-i ażdāddan olur. Ṣāliş, bir nesneden ḫaber ve ḥikāyet maʿnāsına. Rābiʿ, evvel-i ʿillet-i ḥummā. Ḫāmis, ism-i cebeldir. Be-maʿnī-i evvel, Şeyḫ Yaḥyá el-Būṣirī, fī-naʿti'r-Resūl, beyt:

يا من رست وسمت قواعد دينه
وبه هوى اس الضلالة زاحا

(Ey dinin esaslarını sağlam bir şekilde yükseltip böylece sapkınlığın temelini yok eden (Peygamber)!)

رماس [remās]: Feṭḥ-i mīm ile. Maṣṭaki sakızıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رمس [rems]: Sükūn-ı mīm ile. Ḫāk maʿnāsınadır. Eyżan minhu.

رواس [revās]: Feṭḥ-i vāv ile. Su teresidir. Ṣāʿir, beyt:

شود باغبان دلخوش و روی شاد
که در باغ روید رواس و رشاد

(Bahçıvanın yüzü gülüyor, gönlü hoş oluyor; çünkü bahçede su teresi ve tere bitiyor.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

راد منش [rād-meniş]: Kerīmü'ṭ-ṭabʿ maʿnāsınadır ki راد [rād], saḫī ve cüvānmerd ve منش [meniş], ṭiynet ve cibillet maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Şerefnāme*. Bu maʿnāya, (7ª) Rükneddīn-i Bekrānī, beyt:

راد منش پير جهانديده ای
در همه اخلاق پسنديده ای

(Cömert tabiatlı, tecrübeli, bütün huyları beğenilmiş bir pirsin.)

راست روش [rāst-reviş]: Dürüst ḥareket edici ve müstaḳīmü'l-evżāʿ maʿnāsınadır. Ve dahi Behrām-ı Gūr'un vezīri nāmıdır. Ẓālim ve merdüm-āzār olduğu ecilden Behrām onu ḳatl eyledi. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

راش [rāş]: Be-vezn-i ماش [māş]. Ġalle enbārı maʿnāsınadır ki چاش [çāş] dahi derler. Keẕā fī-nüsḫati Mīrzā İbrāhīm.

رامش [rāmiş]: Kesr-i mīm ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i sürūd. Irlamak ki ırlayana رامشگر [rāmişger] derler. Be-maʿnī-i sürūd, Ḥakīm Esedī, beyt:

ز كوس و تبيره برآمد خروش
جهان پر شد از رامش نای و رود

(Kös ve davul sesi yükseldi. Dünya boru ve saz nağmesiyle doldu.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ʿayş u ṭarab. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

زمين بوسيد شيرين كه ای خداوند
ز رامش سوی دانش كوش يک چند

(Şirin yer öperek, "Ey padişah! Birazcık da eğlenmeyi bırakıp ilim tarafına yönel!" dedi.)

Ṣāliş, fikr ve rāy maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

هر آن شه که با رای و رامش بود
همه ملک منقاد و رامش بود

(Görüş ve düşünce sahibi olan her padişah, bütün ülkeyi emri altına alır.)

Rābiʿ, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, çünki saz ve naġme bāʿiṣ-i ārāmiştir yaʿnī sebeb-i rāḥat u ḳarārdır, ona binā'en sürūd ve naġmeye rāmiş ve sāzendeye rāmişger derler. Üstād Menūçehrī, beyt:

ز رامشگران رامشی کن طلب
که رامش بود نزد رامشگران

(Çalgıcıdan bir nağme iste! Çünkü nağme çalgıcıda olur.)

Menḳūldür ki Nūşu'r-revān'ın naḳş-ı mührü bu ʿunvānla kazılmış ki:

راه بسیار تاریکست مرا چه بینش! عمر دوباره نیست مرا چه خواهش! مرگ در قفاست مرا چه رامش!

(Yol epey karanlık, nasıl göreyim! Ömrün tekrarı yok, ne isteyeyim! Ölüm hemen ensemde, ne nağmesi!)

رخش [raḫş]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Altı maʿnāya gelir.

Evvel, Rüstem'in meşhūr atı ismidir. Şems-i Faḫrī, beyt:

کمین بندهٔ شه بود روز رزم
اگر زنده گردد خداوند رخش

(Rahş'ın efendisi yani Rüstem dirilse, savaş günü padişahın basit bir kölesi olur.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de mastūrdur ki Rüstem'in kendine maḫṣūṣ olan atı surḫ-reng ve benek benek beyāż idi. Ve abraş dedikleri atın dölüydü ki Firdevsī ona پور ابرش [pūr-abraş] der. Beyt:

همی رخش خوانم که پور ابرش است
به رفتن چو آب و به تک آتش است

(Pūr-abraş diye adlandırdığım o at, yürümede su ve koşmada ateş gibidir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te her gülgūn ata "raḫş" derler. Rüstem'in atı ol tonda olmakla raḫş dediler. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز بس سر که گرزش همی کرد پخش
زمین گشت گلگون و خورشید رخش

(Onun topuzu nice başı yamyassı etti. Zemini gülgūn (kızıl), güneşi rahş (alaca) etti.)

Ġalebe-i istiʿmālle giderek muṭlaḳ "at" maʿnāsına oldu her ne tonda olursa. Mīr Naẓmī, beyt:

رخش دولت همیشه در زین باد
نرواد از کفش عنان مراد

(Devlet atı daima eyerli olsun! Muradına erme dizgini onun elinden çıkmasın!)

Ve şuʿarā maḳām-ı tavṣīfte memdūḥ ata istiʿāre ṭarīḳıyla raḫş derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

آن رخش که روح برنشسته
بر آخور تو طویله بسته

(Ruhun bindiği o güzel at, senin ahırında yularlanmış.)

Ṣānī, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i ḳavs-i ḳuzaḥ mervīdir. Ferālāvī, beyt:

میغ چون ترکئ آشفتهٔ تیراندازست
برق تیرش بود و رخش کمانش باشد

(Bulut, öfkeli bir Türk okçusunu andırıyor. Onun oku şimşek, yayı da gökkuşağıdır.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de dahi bu maʿnāya rivāyet olunmuştur. Ve bu iki beyit īrād olunmuş. Sencerī, beyt:

میغ چون ترکش و او تیرانداز
برق تیرست ورا رخش کمان

(Terkeşe benzeyen bulut usta bir okçudur. Oku şimşek, yayı da gökkuşağıdır.)

Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

ز بستان طبعش نشانیست خلد
ز ایوان قدرش مثالیست رخش

(Cennet onun yaradılışı bahçesinden bir işarettir. Gökkuşağı onun itibarı otağından bir örnektir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te bu beyt Şems-i Faḫrī'den naḳl olunmuştur.

Ṣāliṣ, żiyā ve pertev maʿnāsınadır, şems ve ḳamer şuʿāʿı gibi. درخشیدن [diraḫşīden] lafẓından müştaḳḳ olur. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

چو خون دشمن او شد به بحر مغرب آب
فکند تیغ یمانیش رخش در عمان

(Batı denizinin suyu, onun düşmanının kanıyla sulandı. Onun Yemen işi kılıcı Umman'da / okyanusta parıldadı.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

روی مریخ زرد گردد اگر
افکند بر سپهر تیغ تو رخش

(Senin kılıcın gökyüzünde parıldasa, Mars'ın yüzü sararır.)

Rābiʿ, ʿaks maʿnāsına ki bir nesnenin veyāḫud ādemin ṣūreti suda, āyīnede ve muṣayḳal nesnelerde görünür. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā*.

Ḫāmis, be-maʿnī-i dü reng, sepīd ü surḫ gibi ve ġayrı. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ببخشای بر من تو ای دادبخش
که از خون دل گشت رخساره رخش

(Ey adalet bağışlayıcı! Beni bağışla! Çünkü gönül kanıyla yüzüm alıp alıp veriyor.)

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de (7ᵇ) be-maʿnī-i ferruḫ ve ferḫunde. Ve mübārek maʿnāsınadır.

رش [reş]: Dokuz maʿnāya gelir.

Evvel, bir ferişte ismidir ki rūz-ı Reş'te vāḳiʿ olan umūr ve tedbīr-i meṣāliḥ ona müteʿallıḳtır.

Ṣānī, her māh-ı Şemsī'nin on sekizinci günü ismidir. Bu günde aḥibbā ve dūstān ile ʿayş u ṣoḥbet münāsibdir ammā sefer etmek memnūʿdur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو هور سپهر آورد روز رش
ترا زندگی باد پدرام و خوش

(Gökyüzündeki güneş Reş gününü getirdikçe yaşam, esenlik ve güzellik seninle olsun!)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

درآمد در آن خانهٔ چون بهشت
به روز رش از ماه اردی بهشت

(Ürdībehişt ayının Reş günü/Nisan ayının on sekizinci günü o cenneti andıran eve girdi.)

Ṣāliṣ, bir ḳısım cāme-i ibrīşimīdir ki ġāyet laṭīf ve ḳıymetlidir.

Rābiʿ, eriş maʿnāsına ki parmaklar ucundan dirsek başına varınca. Bu iki maʿnāya, Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

چو شاه خلق تو عرض سپاه لطف دهد
سلاحدارش سوسن و گلش سپرکش باد

برای نازکئ پای سایه پروردش[1]
بساط کوه که خارست اطلس و رش باد

به پای همت عالی اگر بپیمایی
چهارطاق فلک جمله کم ز یک رش باد

1 Metinde sehven اگرچه دامن کوهست جای پروردش yazılmıştır. Zira bu mısra, aynı manzumedeki bir başka beytin ilk mısrasıdır (O.Y.).

(Halkın padişahı sen, iyilik ordusunu ortaya koyarken silahtarı susam çiçeği, kalkan tutucusu da gül olsun! Onun gölgede beslenmiş ayağı incinmesin diye dağın eteğindeki dikenler atlas ve ipek kumaş olsun! Yüce himmetinin ayağıyla ölçecek olursan, felek çardağının tamamı bir erişten eksik olsun.)

Ḫāmis, *Mecmaʿ*'da "karış" maʿnāsına ki ʿArabīde شبر [şibir] derler kesr-i şīn u bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mīr Ḫüsrev, beyt:

برانگیخت آن بارهٔ آتشی
به کف اندرون نیزهٔ چل رشی

(Elinde kırk karışlık bir mızrakla o ateş gibi ata bindi.)

Sādis, zemīn ki püşte püşte ola. Müncīk, beyt:

هرچه خواهد بده که کنده زبانست
دیورمیده نه کنده داند و نه رش

(Her ne isterse ver, zira dili bağlıdır. Şeytanın ürküttüğü ne kazılmış zemin ne de engebeli zemin bilir.)

Sābiʿ, bir nevʿ ḫurmādır ki bālīde ve siyāh olur. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

Şāmin, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i sīm-āb ki جیوه [cīve] ve ژیوه [jīve] dahi derler.

Tāsiʿ, bir nevʿ incīrdir. ʿArabīde teşdīd ile (رشّ reşş), bārān-ı endek ü rīze ki رشاش [rişāş] cemʿidir. Ve su sepmek maʿnāsına dahi رشاشه [reşāşe] derler.

رفش [refş]: Sükūn-ı fā ile. درفش [direfş] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, bīz maʿnāsına. Serrāc ve kefşger āletidir.

رندش [rendiş]: Sükūn-ı nūn u kesr-i dāl ile. رندیدن [rendīden] lafẓından ism-i maṣdardır. Burāde-i çūb ve ġayrı. Yaʿnī yonka ki ağacın ve ġayrın ola, rende ağzından çıkar.

رنگ رش [reng-reş]: Sükūn-ı nūn u kāf ile. İbrīşim-fürūş ve ibrīşim-tāb, yaʿnī ibrīşim satıcı ve ibrīşim bükücü. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

رنگ فروش [reng-furūş]: Yaʿnī ibrīşim-fürūş. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رواش [revāş]: Be-maʿnī-i revāc. Yaʿnī bir nesne ḳıymetli ve bahālı ola. Şāʿir, beyt:

چو ارباب صنعت که ماهر شوند
همی بایدش کار خود را رواش

(Becerikli olan sanatçıların işlerinde revaç gerekir.)

روان بخش [revān-baḫş]: Bir ferişteder ki ʿilm-i ledün onun elindedir. ʿArabīde ona روح القدس [rūḥu'l-ḳuds] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

روایش [revāyiş]: Be-maʿnī-i revāyic. Her ne ki rāyic ola.

روش [reviş]: Kesr-i vāv ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, رفتن [reften] lafẓından müştaḳḳ ism-i maṣdardır.

Ṣānī, ʿādet, ṭarz ve üslūb.

Ṣāliṣ, bāġ arasında olan rāh-rev. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

چمنهای او را ز نزهت ریاحین
روشهای او را به خوبی صنوبر

(Oranın çimenleri tazelik bakımından fesleğenleri andırıyordu. Oranın bahçe geçitleri güzellik bakımından çam ağacına benziyordu.)

مع الصاد
[maʿa'ṣ-ṣād]

رقاص [raḳḳāṣ]: Semāʿ edici ve dönerek oynayıcı maʿnāsına ʿArabīdir.

رقص [raḳṣ]: Semāʿ ve dönmek. Muḥammed-i Esteclū, beyt:

همچو کشتی رقص می کردم درون اشک خویش
در دل هر قطره ای صد بحر طوفان یافتم

(Kendi gözyaşımın içinde gemi gibi dönüyordum. Her bir damlanın içinde yüz tufan denizi buldum.)

مع العين
[maʿa'l-ʿayn]

ربع [rabaʿ]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḫāne, serāy ve menzil maʿnāsına ki ربع و اطلال [rabaʿ u aṭlāl] derler. مربع مثله والطلل كالوشن والجمع اطلال وطلول.[1] Ve rabaʿ, bostān-serāy-ı maʿşūk maʿnāsına meşhūr ışṭılāḥtır. Ve طلل [ṭalal], kālbüd maʿnāsına, bu dahi ışṭılāḥīdir. *Meşnevī*'de ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu buyurur, beyt:

چون عرب با ربع و اطلال ای ایاز
می کشی از عشق گفت خود دراز

(Ey Ayaz! Araplar gibi, aşka dair sözünü köşk ve saray misali uzatıyorsun.)

Bu beyitte rabʿ, sükūn-ı bā ile vāḳiʿ olmuş, **(8ª)** meftūḥ olsa nā-mevzūn olur.

1 مربع [merbaʿ] onun gibidir. Ve طلل [ṭalal] وشن [veşen] gibidir, çoğulu اطلال [aṭlāl] ve طلول [ṭulūl] gelir.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

راف [rāf]: Eṭibbā بسباسه [besbāse] dedikleri dārūdur. بربارىس [berbārīs] dahi derler.

رجاف [recāf]: Feṯḥ-i cīm ile. Āvāz-ı kūs maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رف [ref]: Evler içinde dīvāra mıḫladıkları ensiz taḫta ki ʿArabīde ve Türkīde "raf" derler. Mevlānā Hātifī, der-Miʿrāc-ı ḥażret-i Resūl ʿaleyhi'ṣ-ṣalātu ve's-selām, meṣnevī:

همانجا براق از دویدن بماند
که روح الامین از پریدن بماند

پس آنگاه رفرف گران پای شد
رف خانهٔ مکمنش جای شد

(Orada Burak koşmaktan kaldı, Hz. Cebrail uçmaktan kaldı. Daha sonra Refref'in ayağı ağırlaştı. O, kendisi için gizlenmiş evin rafına yerleşti.)

رفاف [refāf]: Feṯḥ-i fā ile. Ḥinnā maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

به پیرایه خودش تزیین کردند
دو دستش با رفاف رنگین کردند

(Kendisini süsle süslediler, iki elini kınayla boyadılar.)

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

راغ [rāġ]: Dağ tepesi ve dağ eteği olmak üzre rivāyet olunmuştur. Şems-i Faḫrī, beyt:

گر یاد خلق خود کنی اندر میان دین
چون باغ در بهار شود کوه و دشت و راغ

(Din içinde kendi ahlakından bahsedecek olsan; dağ, bozkır ve dağ eteği ilkbahardaki bahçeye döner.)

Bu beyitten sebzezār ve teferrücgāh olmak münāsibdir. Ebū Şekūr, beyt:

کجا باغ بودی همه راغ بود
کجا راغ بودی همه باغ بود

(Hangi bahçede bulunduysan hep mesire yeri oldu. Hangi mesire yerinde bulunduysan hep bahçe oldu.)

Ve ṣaḥrā-yı sebzezār ve dāmen-i kūh maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ای نوبهار حسن بیا که آن هوای خوش
بر باغ و راغ و گلشن و صحرا مبارکست

(Ey güzellik baharı! Gel! Çünkü o güzel hava bahçe, çimen, güllük ve bozkır için berekettir.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te zemīn-i nişīb ü firāz ki çemenzār ve şükūfezār olup murġzār ve teferrücgāh maʿnāsınadır. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

تا بر آن مرکب تو پی سپرد
همه تن روی گشته لالهٔ راغ

(Sen atının üstünde geçerken çimenlikteki lalelerin hepsi yüz çevirir.)

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

راوق [rāvaḳ]: Gömeç balından sızılıp akan ṣāf bal ki ʿasel-i muṣaffā derler. Türkîde "ravak bal" derler. Şems-i Faḫrî, beyt:

نگر که چون بود احوال عیش آن بدبخت
که شهد فائق او شد ز راوق گوذاب

(O bedbahtın yaşayışı ne hale geldi gör bak! Onun gömeç balı süzülüp ravak balına döndü.)

Ve şarābın ve şerbetin süzülüp ṣāf olanına dahi derler. Ḫᵛācū-yı Kirmānî, beyt:

ای ساقئ سوقی بیار آن آفتاب راوقی
باشد که درچرخ آوریم آن ماه سیمین ساق را

(Ey pazarcı sāki! O güneş gibi şarabı getir! Belki o gümüş baldırlı ay'ı çembere getiririz.)

Ve ṣāf şarāba derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

وآنگه ز راوق عنبی پیش آورم
قرابه ای زجاجئ راوق فشان چشم

(O zaman gözün saf şarap saçan cam kadehindeki üzüm şarabını huzura getireyim.)

Ve aṣl-ı Fārsîsi راوگ [rāvig]dir kāf-ı Fārsî ile, taʿrîb edip راوق [rāviḳ] dediler.

رزدق [rezdaḳ]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl ile. Be-maʿnī-i ṣaff ki رسته [reste] dahi derler. Meṣelā birbiri yanına durmuş ādem, sırayla dikilmiş ağaç ve emṣāli nesnelerde istiʿmāl olunur.

رق [raḳ]: Ceyrān derisinden ve koyun ve keçi derisinden perdāḫt edip kāġıd gibi ederler, üzerine yazı yazılır. Ebulmaʿānî, beyt:

می شود حال دل افتاده ظاهر گر رسد
خاکپایش رَق رِق دادخواه عاشقان

(Āşıkların deri üzerine yazılmış hak arama belgesi onun eşiğine erişirse, ben zavallı āşığın hali de ortaya çıkacaktır.)

رمق [ramaḳ]: Feṯḥ-i mīm ile. Baḳiyye-i rūḥ der-beden. Ḳısmî Big, beyt:

باکم از کشته شدن نیست از آن می ترسم
که هنوزم رمقی ماند و قاتل برود

(Ölmekten çekinmiyorum, asıl korktuğum şu: Ölmeme ramak kaldı ve katilim çekip gidiyor.)

رواق [revāḳ]: Çārṭāḳ ve kapı önlerinde olan saçak ve sundurma. Ve baʿżı direk üzerinde, kapı önlerinde üstü örtülü ederler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

رواق منظر چشم من آشیانهٔ تست
کرم نما و فرود آ که خانه خانهٔ تست

(Gözüm sundurması, senin yuvandır. İyilik edip oraya otur! Çünkü ev senindir.)

رونق [revnaḳ]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i nūn ile. Leṭāfet ve yaraşık maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

غمگین نشود طبع گل از نالهٔ بلبل
فریاد گدا رونق بازار کریم است

(Gülün tabiatı, bülbülün inlemesinden rahatsız olmaz. Çünkü dilencinin bağırması, zengin pazarının süsüdür.)

Ve ḥüsn ve zīnet maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

رونق عهد شبابست دگر بستان را
می رسد مژدهٔ گل بلبل خوش الحان را

(Yine bağ bahçenin tazelenip yeşillendiği zamandayız. Gül muştusu güzel ötüşlü bülbüle erişiyor.)

Mīr Naẓmî, beyt:

رونق حسن تو ای رشک جهان
کرده آشفته نگه دیدهٔ جان

(Ey dünyayı kıskandıran güzel! Güzellik süsün, can gözünün bakışını baştan çıkardı.)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

راک [rāk]: Koç ki iri boynuzu olur, kendi gibi koçla cenk eder. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

بتافت بازوی حکمت به پنجهٔ قوت
ز موی گردن شیر ژیان قلادهٔ راک

(Senin hükmünün gücü, kuvvet pençesiyle, kükreyen aslanın boynundaki yeleden koç gerdanlığı büktü/yaptı.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de "kāse" **(8ᵇ)** maʿnāsına da mervîdir.

رامک [rāmek]: Bir terkîbdir, defʿ-i ishāl için ederler. Māzū, pūst-ı enār, ṣamġ ve ʿasel ile ederler.

راوک [rāvek]: Feṭḥ-i vāv ile. Ṣāf ve süzülmüş şarāb, ʿasel, şerbet ve ġayruhum. Muʿarrebi راوق [rāviḳ]tir. Be-maʿnī-i bāde-i ṣāf, Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

بگذشت ماه روزه به خیر و مبارکی
پر کن قدح ز بادهٔ گلرنگ و راوکی

(Oruç ayı Ramazan, hayır ve bereketle geçti gitti. Gül renkli saf şarapla kadehi doldur bakalım!)

Bu maʿnāya, Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

همی تا بیفزاید از زیر رامش
همی تا بیفزاید از راست سلمک

دلت همره نزهتی باد دائم
کفت همدم باده ای باد راوک

(Zîrden nağme arttıkça, râsttan selmek yükseldikçe gönlün sonsuz ferahlıkla yoldaş olsun, elin saf şarapla arkadaş olsun!)

رجعک [racʿak]: Sükūn-ı cīm ve feṭḥ-i ʿayn-ı mühmele ile. Geğirmek, آروغ [ārūġ] ve آجل [ācul] maʿnāsına. رجک [racuk] dahi derler.

رجک [racuk]: Żamm-ı cīm ile. Geğirmek, رجعک [racʿak] maʿnāsına. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

ببندد دهان خود از فرط بخل
که بر ناید از سینهٔ او رجک

(Aşırı cimrilikten, göğsünden geğirme çıkmasın diye kendi ağzını kapatır.)

رستاک [restāk]: Sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-vezn-i افلاک [eflāk]. Ağaç dibinden tāze biten filis ki ʿArabīde عنیان [ʿanyān] derler. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da şīn-i muʿceme ile (رشتاک reştāk) mervīdir.

رمژک [remjek]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te günāh etmek, maʿṣiyet maʿnāsına.

Ṣānī, be-maʿnī-i لغزیدن [laġzīden], yaʿnī sürçmek. ʿArabīde زحلوقه [zuḥlūḳa] derler.

Ṣāliş, *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i انداختن [endāḫten], bırakmak maʿnāsınadır.

رک [rek]: Ġażab ve tehevvür. Ve dahi ḥiddet-i ṭabʿdan kendi kendiyle söylenmek. Zā-yı Fārsī ile (ژک jek) de mervīdir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

بکن زندگانی به لطف و خوشی
که بد خلق باشد رک و سرکشی

(İyilik ve güzellik içinde yaşa! Çünkü öfke ve aşırılık kötü ahlaktır.)

رمک [remek]: Be-vezn-i نمک [nemek]. Be-maʿnī-i reme, yaʿnī sürü, her nevʿ ḥayvānın. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رنگ لاک [reng-lāk]: Lek boyasından olan surḫ renk maʿnāsınadır terkīb iḳtiżāsıyla. رنگ [reng] maʿlūm ve لاک [lāk] lektir ki ʿArabīde ve Türkīde "lek" derler.

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

رامشگ [rāmişg]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı şīn ile. رامشگر [rāmişger] lafẓından terḫīm olmuştur, muġannī ve muṭrib maʿnāsına.

رشگ [reşg]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Ġayret ve ḥased maʿnāsına. Mīrzā Ḥisābī, beyt:

بر حسابی رشگ دارد مدعی خوش حالت است
رشگ می بودست بر حسرت کش دیدار هم

(Yalancı āşık Hisābī'yi kıskanıyor, ne güzel! Yanağa hasret duyan da kıskanılıyormuş.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

یک دهان خواهم به پهنای فلک
تا بگویم وصف آن رشگ ملک

(O melek kıskandırıcıyı anlatmak için gökyüzü genişliğinde bir ağız isterim.)

Bir nevʿ ḥased-i nā-merdūddur. Türkīde "güni" ve ʿArabīde غبطه [ġibṭa] derler. Zīrā ḥased ile ġıbṭanın farḳı budur ki ḥased āḫarın niʿmeti zevālini istemek ve ġıbṭa āḫarın niʿmeti gibi kendinin dahi olduğun istemektir. Şems-i Faḫrī, beyt:

حاتم طی و برمک اندر گور
از تو گشتند غرق خوی و رشگ

(Senin yüzünden Hātem-i Tāī ve Bermek kabir içinde kıskançlık ve tere battılar.)

Ve bir maʿnāsı dahi toḫm-ı sipüş maʿnāsınadır. Ebulḫaṭīr, beyt:

مخرج کند جهنم دهنش
محشر رشگ سپش پیرهنش

(Ağzı cehennem çukurunun girişi, gömleği bit ve sirke mahşeridir.)

سِپش [sipuş] kesr-i sīn ile beẕr-i ḳiṭūnādır.

رغنگ [reġang]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Göz ucu maʿnāsına. Ve göz ucuyla bakmaya derler. Mīr Naẓmī, beyt:

گشته حال دلش به شیوه تباه
که به رغنگ دگر نکرد نگاه

(Gönlünün hali işveyle perişan oldu. Artık göz ucuyla dahi başkasına bakmıyor.)

رگ [reg]: Damar. ʿArabīde kesr-i ʿayn ile عرق [ʿirḳ] derler. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

فسرده ای که به خصم تو کرد خون دگر
رگش درون جگر کرد کار چوبهٔ تیر

(Baskı senin düşmanının kanını başka bir hale getirdi. Ciğerinin içindeki damar, ok çubuğu etkisi gösterdi.)

Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

رگزن از هر رگم که کاوش کرد
جای خون گوهر مذاب گرفت

(Hacamatçı hangi damarımı yarsa, kan yerine erimiş cevher aldı.)

Ve bed-endīş olana بدرگ [bed-reg] derler, yaramaz sanıcı demek olur.

رنگ [reng]: Otuz üç maʿnāya gelir.

1. Maʿrūftur, levn maʿnāsına. Muḥteşem-i Kāşī, beyt:

صد رنگ بوالعجب هست در حسن لیک از آنها
بالاتر از سیاهی بالای چشم ابرو

(Güzellikte yüz tane ilginç renk vardır. Ancak onların en mükemmeli gözün üstündeki kaştır.)

2. Ḥişşe ve naṣīb maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, meşnevī:

انده خال و غم عم بگذار
تا شوی شاد خوار و برخوردار

چون زرت باشد از تو جوید رنگ
چون بوی مفلس از تو دارد ننگ

(Mutlu ve muradına ermiş olmak istersen dayı ve amca kaygısını bırak! Altının varsa senden hisse ister, beş parasız olsan senden utanır.)

(9ᵃ) Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

در ثنای منت از آن رنگست
کز تو بوی کرم همی آید

(Senden sürekli cömertlik kokusu geliyor, seni övmemin nasibi de oradadır.)

3. Be-maʿnī-i ʿayb. Ḥakīm Senāyī, beyt:

نفس تست آن که کفر و دین دارد
لاجرم چشم رنگ بین دارد

(Senin nefsinin küfrü de vardır dini de! Hasılı ayıp gören bir göze sahiptir.)

4. Be-maʿnī-i renc ü miḥnet. Ḥakīm Senāyī, beyt:

آن که بی رنگ زد ترا نیرنگ
هم تواند که داردت بی رنگ

(Seni uğraşmadan aldatıp büyüleyen, seni sıkıntısız da yapabilir.)

5. Be-maʿnī-i ḳuvvet. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به عذرا همان جامهٔ جنگ داد
پلنگ دژاگاه را رنگ داد

(Azrā'ya hemen savaş elbisesi verdi. Öfkeli kaplanı güçlendirdi.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

مبارزی که به مردی و چیره دستی و رنگ
چنو یکی نبود در میان بیست هزار

(Mertlik, hüner ve kuvvet bakımından öyle bir yiğittir ki yirmi bin yiğit arasında onun gibisi olmaz.)

6. Be-maʿnī-i cān, rūḥ maʿnāsına. Üstād ʿAscedī, meşnevī:

چو آمد گهِ زادن زن فراز
به کشکینهٔ گرمش آید نیاز

من و زن در آن خانه تنها و بس
مرا گفت که ای شوی فریادرس

اگر شور پایی به جنگ آوری
منِ مرده را باز رنگ آوری

(Kadının doğurma zamanı yaklaşınca sıcak arpa ekmeği aşerdi. Ben ve kadın o evde yapayalnızdık ve bana dedi ki: "Ey feryadıma yetişen koca! Eğer dayanıklı ve yiğit bir kocaysan ben ölüyü yeniden canlandırırsın!".)

7. Be-maʿnī-i şütür-i ḳavī ki nitāc için beslerler yaʿnī dişi deveye aşırmak için. Üstād Ferruḫī, beyt:

کاروانی بیسراکم داد جمله بارکش
کاروانی دیگرم بخشید بختی جمله رنگ

(Bir kervana hep yüklü ve beserek develer verdim. Bir başka kervana ise güçlü ve heybetli develer bağışladım.)

8. Altın maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, meşnevī:

یکی آن که سیران نکوشند سخت
که ترسند از ایشان ستانند رخت

دگر آن که نا سیری آید به جنگ
دو دستی زند تیغ بر بوی رنگ

(Birincisi, toklar iyi savaşmazlar, düşmandan korkup kaçarlar. İkincisi ise savaşa doymadan gelen kişi, altın umup iki elle kılıca sarılır.)

9. Be-maʿnī-i nefʿ. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

به بوی از تو شدم قانع و همی دانم
که هیچ رنگ مرا از تو جز که بوی تو نه

(Senin ümidinle kanaat ettim ve senin ümidinden başka hiçbir ümidin bana fayda sağlamayacağını bilirim.)

10. Be-maʿnī-i ḥālet ü aḥvāl. Ebulʿabbās, beyt:

ز فروغش به شب تار شده نقش نگین
ز سر کنگره برخواند مرا در رنگا

(Kubbenin tepesinden bana öyle bir haletle seslendi ki o seslenmenin ışığı karanlık geceye yüzük işlemesi oldu.)

11. Be-maʿnī-i çāre ki nezāketle ola. Ḥakīm Esedī, beyt:

من او را چه گویم چه رنگ آورم
که تا دست وی زیر سنگ آورم

(Ben ona ne diyeyim, nasıl bir çareyle yaklaşayım da elini taşın altına getireyim!)

12. Ṭamaʿ ve ümīd maʿnāsına ki رنگی بدو دارد [rengī bedū dāred][1] derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به هیچ ره نروی تا در آن نبینی سود
به هیچ کس نروی تا در آن نداری رنگ

(Fayda görmeyeceğin hiçbir yolda yürümeyesin! Umut bağlamayacağın kimselere yolun düşmesin!)

13. Be-maʿnī-i jinde ki yamalı ḫırḳa ve cāmedir. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

از آن پوشی تو رنگ ای از خدا دور
که تا گویندت این مرد خداییست

(Ey Allah'tan uzak kimse! Sen, senin için "Bu Allah dostudur" desinler diye hırka giyiyorsun.)

Bu maʿnāya, Mīr Ḫüsrev, beyt:

اگر با رنگ پوشان صفا یکرنگ شد مردی
چنان باید که از خاطر دو رنگی را برون آرد

(Bir insan saflık hırkası giyenlerle bir olduysa, gönlünden iki renkliliği/ikiliği çıkarmalıdır.)

14. Be-maʿnī-i ṭarz u reviş ve mānend ü şebīh. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

بریخت برگ گل مشک بوی پروین رنگ
چو شکل پروینی بر آسمان کشید اشکال

(Misk kokulu gül, Ülker yıldızı gibi yaprak döküp gökyüzündeki Ülker'i andıran resimler çizdi.)

15. Be-maʿnī-i büz-i kūhī, yaʿnī dağ keçisi. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

1 Ona umut bağlıyor.

تا شاخهای خود به کمانت کنند وصل
تیر ترا بدیده پذیرنده غرم و رنگ

(Dağ koyunu ve dağ keçisi, boynuzlarını senin yayına kavuşturmak için okunu gözleyip kabul ederler.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

به نقاشئ نوک تیر خدنگ
تهی کرده صحرای چین را ز رنگ

(Yaydan çıkan ok ucunun ressamlığıyla Çin bozkırında dağ keçisi bırakmamış.)

Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

جهان روبه دستان چه سگ بود که کند
به عهد تو ز درون شیری و برون رنگی

(Hileci tilki olan dünya ne köpektir ki senin zamanında içinden aslanlık ve dışından dağ keçiliği ediyor.)

16. Be-maʿnī-i mekr ü ḥīle. Refīʿeddīn-i Lünbānī, beyt:

به رنگ عارض و دستان زلف بردی دل
که هست مایهٔ جادو دو چیز حیلت و رنگ

(Yanağının hilesi ve saçının aldatmasıyla gönlü kaptın! O iki şeyin hile ve aldatışı büyü kaynağıdır.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

مشعبد آمد و آواز داد در دل کوه
چو وهم مرد مشعبد همی نماید رنگ

(Göz bağcılığa gelip dağın ortasında seslendi. Göz bağcının göz bağlaması gibi hile yapıyor.)

17. Be-maʿnī-i رُستن [rusten], yaʿnī bitmek. Meṣelā ḫod-rū olan nebāta خودرنگ [ḫod-reng] derler. Muḫtārī, beyt:

رنگ چو خوردن گرفت لالهٔ خودرنگ
شش مهه تنبول خورده دارد دندان

(Dağ keçisi yaban lalesi yemeye başlayınca altı aylık pan yaprağı yeme umuduna kapıldı.)

18. Be-maʿnī-i ḫūbī ve nīkī. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون کم نشود سنگت چون بد نشود رنگت
بازار مرا دیدی بازار دگر رفتی

(Ağırlığın nasıl azalmaz, iyiliğin nasıl kötüleşmez! Benim pazarımı gördün, başkasının pazarına gittin!)

19. Be-maʿnī-i ḫoşī. Üstād Ferruḫī, ḳıṭʿa:

به هزار اسب فزون از دو هزار اسب گرفت
همه را تر شده از خون خداوندان تنگ

رنگ آن روز غمی گردد و بی رنگ شود
چون بر آرامگه شیر بگرداند رنگ

(Bin atla iki binden fazla at aldı. Hepsinin eyer kayışı, sahiplerinin kanıyla ıslandı. O günün rengi gamlıdır, güzelliğini yitirmiştir. Dağ keçisi aslan ini etrafında nasıl dolaşır!)

20. Be-maʿnī-i ḫaclet ve şermendegī. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

ز نازکی رخ معنئ او چنان روشن
که رنگ آرد ازو لاله های نعمانی **(9b)**

(Onun mana yüzü naziklik bakımından öylesine parlaktır ki gelincikler ondan utanır.)

21. Be-maʿnī-i ḫūn, yaʿnī kan. Mīr Ḫüsrev, beyt:

شاهان که به کینه برستیزند
شمشیر کشند و رنگ ریزند

(Öfkeyle savaşan padişahlar, kılıç çekip kan dökerler.)

22. Revnaḳ-ı kār maʿnāsına.

23. Be-maʿnī-i māye-i endek. Bu iki maʿnāya üstād demiştir, beyt:

رنگ دارد کار عاشق با غم عشق حبیب
تاب غم کار به هر بی برد و بار و رنگ نیست

(Āşığın işi sevgiliye duyulan aşkın gamıyla değerlenir. Gama dayanmak her değersiz ve sabırsızın işi değildir.)

24. Zer ü sīm-i düzdī.

25. Ḳumār maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, Üstād Menūçehrī, beyt:

رنگ سیم و زر کند هر جا که یابد دسترس
با خصوص آن کج عمل چون رنگبازی می کند

(O ameli bozuk, bilhassa kumarbazlık yaparken her nereye elini değdirse altın ve gümüş çalar.)

26. Vālī ve ḫudāvend.

27. Be-maʿnī-i bed. Bu iki maʿnāya, Müncīk, beyt:

آن که شاه و رنگ او ممدوح باشد در جهان
هر که فکر رنگ دارد دائما بیند زیان

(Efendisi ve padişahı dünyaca makbul olan kimse, kötü düşünceye kapılırsa hep zarar görür.)

28. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, noḳṭa maʿnāsına.

29. Şīrīn-kār.

30. Be-maʿnī-i ḫalāḫil.

31. Ḫışm ki ḫacāletten ʿārıż ola.

32. Be-maʿnī-i şerm ve ḥayā.

33. Ḫıyānet maʿnāsına masṭūrdur.

رنگارنگ [reng-ā-reng]: Elvān. Yaʿnī her renkten buluna. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

روضة ماء نهرها سلسال
دوحة سجع طیرها موزون

آن پر از لاله های رنگارنگ
وین پر از میوه های گوناگون

(Irmağının suyu hafif ve tatlı olan bir bahçe. Kuşlarının ötüşü ölçülü ve düzgün olan bir ağaç. O bahçe rengārenk lalelerle dolu. O ağaç, türlü türlü meyvelerle dolu.)

رواگ [revāg]: Be-maʿnī-i رواق [revāḳ]. Ġālibā revāḳtan taʿcīm olunmuştur.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

راهِ گل [rāh-ı gul]: Mūsīḳīde bir nevā ismidir. Üstād Menūçehrī, beyt:

قمریان راه گل و نوش لبینا رانند
صلصلان باغ سیاوشان با سرو ستاه

(Kumrular rāh-ı gül ve nûş-libînâ makamında şarkılar söylüyor. Üveyikler serv-i sitāh ve bağ-ı siyavuşan nağmelerle eşlik ediyor.)

باغِ سیاوشان [bāġ-ı siyāvuşān] ve سروِ ستاه [serv-i sitāh] dahi ism-i nevādır.

ربل [rebel]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Serve benzer bir ağaçtır, ḫazānı olmaz.

رسل [resel]: Feṯḥ-i sīn ile. Deve sürüsü; ḳaṭār olmayıp her biri kendi başına geze.

رطل [raṭl]: Sükūn-ı ṭā ile. Bir miḳdār vezn-i muʿayyenden ʿibārettir. Türkīde "batman" dedikleridir. Aṣl-ı Fārsīsi من [men]dir, raṭl ʿArabīdir. Her vilāyetin maḫṣūṣ raṭlı vardır. Eṭibbā edviyede istiʿmāl ederler. Yüz yigirmi sekiz dirhemdir. Raṭl-ı ʿIrāḳī ve raṭl-ı Baġdādī dahi derler. Ḥaleb'de yedi yüz yigirmi dirhemdir. Şām'da altı yüz dirhemdir. Ġazze'de dokuz yüz dirhemdir. Sā'ir vilāyetlerin dahi maḫṣūṣ raṭlları vardır. Ve kesr-i rā ile (رِطل riṭl), dolu cām-ı şarāba derler.

رنجال [rencāl]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Ṭaʿām maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Edāt*.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

رازبام [rāzbām]: Sükūn-ı zā ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Rāziyāne maʿnāsınadır ki بادیان [bādiyān] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رام [rām]: On maʿnāya gelir.

Evvel, muṭīʿ, münḳād ve fermān-ber maʿnāsına ki maʿrūf ve meşhūrdur.

Ṣānī, şühūr-ı Fārsiyye'nin yigirmi birinci günü ismidir. Bu iki maʿnāya, Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

رام روزست و بخت و دولت رام
ای دلارام خیز و درده جام

(Ey gönle huzur veren! Ayın yirmi birinci günü, baht ve talih de boyun eğmiş. Kalk da kadeh uzat!)

Ṣāliş, Vīse'nin ʿāşıḳı Rāmīn'dir.

Rābiʿ, ʿayyāş ve ḫoş-vaḳt maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, ez-kitāb-ı *Vīse vü Rāmīn*, beyt:

تهی خوش زندگانی بود و خوش رام
که خود در لفظ ایشان خوش بود رام

(Tek başına güzelce yaşıyor, güzel vakit geçiriyordu. Zaten onların lügatinde "Rām", güzel anlamındadır.)

Ḫāmis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te nām-ı pādişāh-ı Sind olmak dahi mervīdir.

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i ārām. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جلوه ای می کرد به یک غمزه او
فتنه نمود و دو جهان رام داد

(O tek bakışla bir cilve yapıyordu. Fitne gösterip iki cihana huzur verdi.)

Sābiʿ, be-maʿnī-i revān. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به سوی زفر کردم آن تیر رام
بدان تا بدوزم زبانش به کام

(Dilini damağına dikmek için o oku ağzına doğru yönlendirip fırlattım.)

Ṣāmin, bir şaḫış nāmıdır ki çengi iḫtirāʿ eylemiştir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

گرچه تن چنگ شبه ناقهٔ لیلی است
نالهٔ مجنون ز چنگ رام برآید

(Çengin gövdesi Leylā'nın devesine benziyor olsa da Rām'ın çenginden Mecnun'un ahı yükselir.)

Tāsiʿ, şādī ve ḫoşī. Ḥakīm Esedī, beyt:

سپهبد از آن گفتها گشت رام
که پیغام بد با نوید و خرام

(Komutan o sözlerle rahatladı, çünkü haber müjdeler içeriyordu.)

ʿĀşir, Hindūstān memleketinde bir derenin ismidir. Üstād Ferruḫī, beyt:

آن گُرد نکو نام که اندر درهٔ رام
با پیل همان کرد که با گرگ و گرازی

(O iyi adlı pehlivan Rām vadisinde, kurdun yaban domuzuna yaptığının aynısını file yaptı.)

Ve zebān-ı Hindīde bir ẕī-şevket pādişāh ismidir. **(10ª)** Üstād Ferruḫī, beyt:

گاهی به دریا درشوی گاهی به جیحون بگذری
گه رای بگریزد ز تو گه رام و گه خان گه تگین

(Bazen denizde gidersin, bazen Ceyhun'a geçersin. Senden bazen raca, bazen Rām, bazen han, bazen de tigin kaçar.)

Bu mışrāʿda hep pādişāh adlarıdır.

رتم [retm]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ile. Bir maʿhūd nesne için parmağa bağladıkları iplik maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

رشتهٔ جان را همی بستم چو در وقت وداع
تا به یاد خاطر آرد رتم انگشت کرده ام

(Parmağa ip bağlamak beni hatırlatsın diye, veda zamanı şah damarımı parmağıma bağladım.)

رخم [raḫm]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Kartal dedikleri büyük, siyāh avcı kuştur.

رزم [rezm]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ceng ki muḥārebe ve muḳātele maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

مردیش روز رزم نسبت مرد
از برادر به خواهر اندازد

(Onun savaş günündeki yiğitliği, mert nisbesini erkek kardeşten kızkardeşe bıraktırır.)

Ẓahīr-i Fāryābī, ḳıṭʿa:

چاکرانت به گهِ رزم چو خیاطانند
چونکه خیاط نیند ای ملک کشورگیر

به گز نیزه قد خصم تو می پیمانند
تا ببُرند به شمشیر و بدوزند به تیر

(Ey ülke fethedici padişah! Senin kölelerin terzi değillerdir ama savaş zamanı terzi gibi çalışırlar. Kılıçla kesip okla dikmek için düşmanın boyunu mızrak arşınıyla ölçerler.)

Şānī, be-maʿnī-i hīme ve hiyzüm, yaʿnī odun. Ve fetḥ-i zā ile (رزَم rezem), be-maʿnī-i رزیدن [rezīden] ve رنگ کردن [reng kerden] yaʿnī boyamak. Nefs-i mütekellim olur, renk ederim demek olur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

بر آن کس که جانش به آهن گزم
بسی جامه ها در سکاهن رزم

(Kılıçla insanın canını alır, nice elbiseyi siyaha boyarım.)

سکاهن [sikāhen], kesr-i sīn ile siyāh renk maʿnāsınadır.

رسام [ressām]: Sīn-i müşeddede ile. İsm-i ḫāṣtır ol kimesne için ki İskender'in tedbīriyle āyīne-i gītī-nümānın fūlādın düzmüştür. Nitekim Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو پرداخت رسام آهنگرش
به صیقل فروزنده شد پیکرش

(Demirci Ressām o aynayı hazırladı. Aynanın yüzü cilayla parıldadı.)

Ve dahi Behrām-ı Gūr'un ḫidmetinde olurdu bir üstād naḳḳāş nāmıdır. Şeyḫ Niẓāmī, der-*Heft Peyker*, beyt:

هرچه کردی بدین صفت بهرام
بر خورش می نگارشی رسام

(Behrām neyi nasıl yapıyorsa, Ressām da ona uygun çizim yapıyordu.)

Ve ism-i ʿāmdır "resm edici" maʿnāsına.

رسم [resm]: Ḳānūn, ḳāʿide, ṭarz ve üslūb maʿnāsına lafẓ-ı ʿArabīdir. Fārsīde de istiʿmāli şāyiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

ناز و عشوه دلبران را گرچه بُد رسم قدیم
کشتن عاشق ترا عادت شد این رسم دگر

(Güzellerin naz ve işve yapması çok eski bir gelenektir ama senin āşık öldürmen başka bir ādet oldu.)

Cemʿi رسوم [rusūm] gelir. Cemʿi dahi istiʿmāl olunur. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

منم که یک سر مو شید در بساطم نیست
رسوم ساخته در طرز اختلاطم نیست

(Ben kiliminde kıl kadar dahi hile olmayanım! İnsan ilişkilerimde yapmacık davranış olmaz.)

رقم [raḳam]: Fetḥ-i ḳāf ile. Yazılmış ve nişān olunmuş maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

قضا که درد و غمم در ازل رقم کرده
برای صورت حسن ترا قلم کرده

(Dert ve gamımı ezelde yazmış olan kazā, senin güzel yüzün için kalem yontmuş.)

رم [rem]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, sürü maʿnāsına, ḥayvānāttan her ne sürüsü olursa. رمه [reme] dahi derler. Üstād, beyt:

ز هر سو رم آهو و رنگ و غرم
ز دلها دم گل زداینده گُرم

(Her tarafta ceylan, dağ keçisi ve koyun sürüsü var. Gül mevsimi gönüllerdeki sıkıntıyı gideriyor.)

گرم [gurm], żamm-ı kāf-ı Fārsī ile renc ve ġuṣṣa maʿnāsınadır.

Dīger, Ḥakīm Esedī, beyt:

برِ راغشان نیستان وغیش
رم شیر هر سو از اندازه بیش

(Sık ve geniş ormanın yükseklerinde, haddinden fazla aslan sürüsü sağlı sollu kol geziyor.)

Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te insān cemʿine de sürü maʿnāsına istiʿmāl olunur. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

لفظی ز تو وزعقول یک خیل
رمزی ز تو وز فحول یک رم

(Senden bir söz ve bir sürü akıl... Senden bir işaret ve bir sürü bilge...)

Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

مهتر آن بِه که درشتست نه نرم
که درشتی صفت فحل رم است

(Başkanlık eden kimsenin yumuşak değil sert olması daha iyidir. Çünkü sertlik, sürüye önderlik edenin bir özelliğidir.)

Ṣānī, gūşt-ı dehān yaʿnī ağzın dāḫil ü ḫāricinde olan et maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

آرزومند آن شده تو به گور
که برسد نانپاره ایت به رم

(Sen mezarda dahi ağzına bir ekmek parçası gelsin diye uğraşırsın.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i nefret. Ve ürkmek maʿnāsına ki رمیدن [remīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur. Rükneddīn-i Bekrānī, beyt:

ز من رم می کند آهوی مستش
نمی دانم چه سان آرم به دستش

(Baygın ceylanı/gözü benden ürküyor. Nasıl ele geçireceğim bilmiyorum.)

Mīm-i müşeddede ile (رمّ remm), ʿArabīde üç maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i خوردن [ḫorden]. Ṣānī, به صلاح آوردنِ چیزی [be-ṣalāḥ āverden-i çīzī]. Ṣāliş, be-maʿnī-i girīz.

رمارم [rem-ā-rem]: İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i muḳābil ve berāber. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

بسیار مگوی هرچه یابی
با خار مدار گل رمارم

(Her bulduğunu çok söyleme! Gülü dikenle bir tutma!)

Ṣānī, be-maʿnī-i gün-ā-gün. Ḥakīm Enverī, beyt:

تقریر ظل دولت چندانکه کم کنی بِه
زان فتنهٔ دمادم زان آفت رمارم

(Devletin gölgesini/himayesini gösterip o sürekli fitneyi ve türlü türlü afeti ne kadar azaltsan o kadar iyidir.)

ره انجام [reh-encām]: *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de eṣvāb-ı sefer ki merkeb ve levāzım-ı sā'ire **(10^{b})** maʿnāsına. Ammā *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da ancak "merkeb" maʿnāsına mervīdir. Bu maʿnāya, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

تنور آنچنان گرم در بند نان
ره انجام را گرمتر کن عنان

(Ekmek kaygısıyla tandır öyle bir kızmış ki bineğin dizginine daha sıkı yapış!)

Vech-i tesmiye oldur ki encām, nihāyete eriştirici ve āḫiri ileri getirici demek olur.

Ve merkūb dahi yolu nihāyete erişticidir, onun için reh-encām dediler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رهام [rehhām]: Hā'-i müşeddede ile.Îrānî bir mübāriz adıdır. Ḥakîm Firdevsî, beyt:

رده برکشیده همه یکسره
چو رهام و گرگین و ایر میسره

(Hepsi bir uğurdan saf çektiler. Rehhām, Gürgîn ve Îr ordunun sol tarafındaydı.)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

راتیان [rātiyān]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve feth-i yā-yı taḥtānî ile. Çam sakızı ki راتیانه [rātiyāne] dahi derler.

رازبان [rāzbān]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile. راز [rāz] ile بان [bān]dan mürekkeb bir lafẓdır. Ol kimesneye derler ki erbāb-ı ḥācātın sözlerin selāṭîne ve vüzerāya ʿarż eyleye. Ḥakîm Firdevsî, beyt:

بگفتند با رازبان راز خویش
نمودند انجام و آغاز خویش

(Dertlerini aracı kimseye söylediler. Başlarından geçeni, olanı biteni hep anlattılar.)

راژن [rājen]: Feth-i zā'-i Fārsî ile. راژ [rāj]-ı merḳūm maʿnāsına. Yaʿnî ḫarman yerinde ġalle çaçı.

راستین [rāstīn]: Sükūn-ı sîn ve kesr-i tā'-i müşennāt ile. Vāḳiʿ-i ḥāl ve ḥaḳīḳat-i aḥvāl maʿnāsına. ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelî, beyt:

در دل اعدای ملک تو زیادت کرد رنج
شادئ تطهیر این شهزادگان راستین

(Bu şehzadelerin gerçekten temizlenmesinin verdiği mutluluk, senin ülken düşmanlarının kalbindeki sıkıntıyı arttırdı.)

Bu beyitte tehniye-i sūr-ı ḫitān olmak gerektir.

راسن [rāsen]: Feth-i sîn-i mühmele ile. Bir ağaçtır, پیلگوش [pīl-gūş] dahi derler. Cemîʿ kabarcıklara ve ağrılara nāfiʿdir, ḫuṣūṣan burūdetten ḥāṣıl olan evcāʿa. Ve müferriḥ ü muḳavvî-i ḳalbdir. Ḥakîm Enverî, beyt:

در بوستان گفتهٔ من گرچه جای جای
با سرو و یاسمین مثلا سیر و راسن است

(Şiir bahçemde selviyle yaseminin yanı sıra yer yer sarımsak ve andızotu olsa dak)

رافدان [rāfidān]: Kesr-i fā ve feṯḥ-i dāl ile. Nehr-i Furāt'ın Şaṭṭ ile cem'ine derler. Zīrā رافد [rāfid], nehr-i Furāt ismidir, elif ve nūn edāt-ı cem'dir. Nehr-i Furāt ile nehr-i Murād ikisi dahi arż-ı Rūm ṭarafından çıkıp Āẕerbaycān ovasında cem' olup bir büyük su olur. Ondan Eğin, Bīretü'l-Furāt ve 'Āne önlerinden ve ondan Ḥille'ye uğrayıp geçip, Baṣra'ya ḳarīb Ḳurna dedikleri maḥalde Şaṭṭ ile mülāḳī olur ve deryā-miṣāl nehr-i 'aẓīm olup Baṣra önünde deryāya karışır. Ol maḥalde cezr ü medd vāḳi' olur.

رام برزين [rām-burzīn]: İki ma'nāyadır.

Evvel, nām-ı āteşgededir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بر آن نامه ای مهر زرین نهاد
برِ موبد رام برزین نهاد

(Altın bir mühür vurduğu mektubu, Rāmburzīn mubedinin yanına bıraktı.)

Ṣānī, bir pehlivān nāmı ola. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپاهی بزرگ از مداین برفت
بشد رام برزین سوی جنگ تفت

(Ordunun büyük bölümü Medāyin'den yürüdü. Rāmburzīn öfkeyle savaş meydanına gitti.)

رامیتن [rāmīten]: Kesr-i mīm, feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ve sükūn-ı yā-yı mechūle ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, vilāyet-i Buḫārā'da şehre iki ferseng yerde vāḳi' bir büyük ḳaṣabanın ismidir ki on pāre ḳaryeden ziyādeyi müştemildir. Ḫ'ācū 'Aliyy-i Rāmītenī ki kibār-ı meşāyiḫ-i Naḳşibendiyye'den olup "'Azīzān" laḳabıyla meşhūrdur, ol ḳaṣabadandır, bu naẓmı buyurmuşlardır, naẓm:

خواهی که به حق رسی بیارامی تن
وندر طلب دوست بیارامی تن

خواهی مدد از روح عزیزان یابی
پا از سرِ خود ساز و بیا رامیتن

(Hakk'a ulaşıp bedenin huzur bulsun diler, bedenini dost arayarak dinlendirmek ve Azizlerin/Azīzān'ın maneviyatından yardım almak istersen, başını ayak yapıp Rāmīten'e gel!)

Ṣānī, sükūn-ı mīm ve kesr-i tā ile (رامتین rāmtīn), bir muḫteri'-i elḥān çengī ismidir ki رام [rām] ve رامی [rāmī] de derler. Ḫallāḳu'l-Ma'ānī, beyt:

چنین شراب و چنین ساقی ای بنگریزد
ز مطربی که به بر چنگ رامتین دارد

(Böyle bir şarap ile böyle bir sākiden, göğsünde Rāmtīn'in çengini tutan bir çalgıcıdan kaçılmaz.)

'Abdulvāsi'-i Cebelī, beyt:

بر فلک برداشته خورشید جام و آنگهی
برسما بنواخته ناهید چنگ رامتین

(Güneş gökyüzünde kadeh tuttu. Sonra da Zühre gökyüzünde Rāmtīn'in çengini okşamaya başladı.)

رامشِ جان [rāmiş-i cān]: Ḫüsrev-i Pervīz Bārbudu'nun otuz iki elḥānından bir laḥn nāmıdır. Şeyḫ Niẓāmī, der-vaṣf-ı Bārbud, beyt:

چو کردی رامش جان را روانه
ز رامش جان فدا کردی زمانه

(O, rāmiş-i cān nağmesine başlayınca zamane de zevkinden can feda ederdi.)

ران [rān]: Uyluk. 'Arabīde فخذ [faḫiẕ] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

به زیر ران شده اسب مرادش
همه کام جهان او دست دادش

(Muradının atı uyluğunun altındaymış. Dünyada ne istediyse elde etmiş.)

Ve dahi راندن [rānden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī **(11[a])** olur کامران [kām-rān] gibi. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

تو خورشید جهانتابی همه جا می رسد تیغت
گهی بر شرق می تابی گهی بر غرب می رانی

(Sen dünyayı aydınlatan güneşsin, kılıcın/ışının her yere ulaşır. Bazen doğuda parlatırsın, bazen batıya sürersin.)

راندن [rānden]: Sürmek maʿnāsına maṣdardır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چرب و شیرین نعمت دنیا
به مگس راندنش نمی ارزد

(Dünya nimetlerinin tatlı ve yağlısı, sineğini kovmaya değmez.)

Çağatayda "sürmek" derler, bilā-vāv telaffuẓ olunur. Vāv-ı mücerred mā-ḳablinin żammesine delālet için kitābet olunur. Ol taḳdīrce سرمک [sürmek] lāzımgelir. *Sebʿa-i Seyyāre*'de Behrām Şāh, Mānī-i naḳḳāşa ḫiṭāb edip "nükte sürgil" dediği yerde, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Nükte sürgil ki ḫāṣıl olmış kām
Kim tapıpmin ger istediŋ Behrām

(Muradına ermişsin, nükte sür! Behrām'ı istediysen, buldum işte!)

رانین [rānīn]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Çakşır, tuman ve şalvār maʿnāsınadır ki ران [rān] uyluktur, yā yā-yı nisbettir ve nūn, nisbeti teʾkīd içindir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

گر ملخ را نیست بر پا موزهٔ زرین سار
ران او رانین دیبا بر نتابد بیش ازین

(Çekirgenin ayağında sığırcık kuşunun altın çizmesi yoksa, onun bacağı ipek çakşıra bundan fazla dayanmaz.)

Ve şāʿir demiştir, beyt:

چرا پیچد مگس دستار و فوطه
چرا دارد ملخ رانین دیبا

(Sinek niçin sarık ve şal dolar? Çekirgenin niçin ipek çakşırı vardır?)

ʿArabīde رانان [rānān] derler.

راهبان [rāhibān]: Kesr-i hā ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Cemʿ-i راهب [rāhib] olur. Ve sükūn-ı hā ile (راهبان rāhbān), yol kesici demek olur.

راهِ جامه دران [rāh-ı câme-derān]: Mūsīḳīde bir nevā ismidir. Şerh ü tafṣīli رهِ جامه دران [reh-i câme-derān] żeylinde ʿan-ḳarīb żikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

راهِ حاجیان [rāh-ı ḥāciyān]: Yaʿnī kehkeşān. Türkīde "hacılar yolu" derler. Ve samanuğrusu da derler.

راهداران [rāh-dārān]: Yaʿnī bāc-dārlar. Mīr Naẓmī, beyt:

راهداران راه او بربسته اند
از پی خود یکدگر پیوسته اند

(Vergi tahsildarları birbirlerinin ardı sıra onun yolunu kapadılar.)

راهدان [rāh-dān]: Yol bilici, delīl maʿnāsına. راه[rāh] ile دان [dān]dan mürekkeb lafẓdır.

راهِ دین [rāh-ı dīn]: Kesr-i hā ile. Yaʿnī şerīʿat-ı Muḥammedī ṣallaʾllāhu ʿaleyhi ve sellem. Mīr Naẓmī, beyt:

چاریار پاک و اصحاب گزین
هر یکی شد رهنمون راه دین

(Mübarek Dört halife ile seçkin sahabilerin her biri, Hz. Peygamber'in şeriatına yol gösterici oldu.)

راهزن [rāh-zen]: Sükūn-ı hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḥarāmī ve ḳaṭṭāʿ-ı ṭarīḳ maʿnāsınadır. Çağatay lisānında "ḳaraḳçı" derler. *Sebʿa-i Seyyāre*'de Behrām Şāh, Dil-ārām firāḳından bed-ḥāl olup umūr-ı salṭanat iḫtilāl bulduğu yerde, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Hem ḳaraḳçı uzattı her sarı ḳol
Bend boldı alar ḳolıdın yol

(Yol kesiciler her tarafa el uzattı, onların yüzünden yol kapandı.)

Ṣānī, be-maʿnī-i sürūd-gūy. Muṭrib maʿnāsınadır. Maḳām-ı mūsīḳīye راه [rāh] denildiği ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālā. Ḫˇāce Selmān, beyt:

کسی به دولت عدلت نمی کند جز عود
ز دست راهزنان ناله در مقام عراق

(Senin adaletli devletinde, çalgıcıların Irak makamıyla inlettiği uddan başka feryat eden yoktur.)

راهنمون [rāh-numūn]: Be-maʿnī-i rāh-nümā, yaʿnī yol gösterici. ʿArabīde دلیل [delīl], Çağatay lisānında "yoldamaḳ" derler. *Sebʿa-i Seyyāre*'de münācātta gelir, Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ol zamān luṭf birle ḳolda ḳolum
Daḫı öz cānibiŋġa yolda yolum

(O zaman bağışlayıp elimi tut! Yolumu sana giden tarafa ilet!)

راهوان [rāhvān]: Be-maʿnī-i راهبان [rāhbān]-ı merḳūm, yaʿnī yol bekçisi.

راهن [rāhen]: Feṯḥ-i hā ile. Kızılcık ağacıdır. Ve kesr-i hā ile (راهِن rāhin), ʿArabīde "rehn edici" maʿnāsına olur.

رایگان [rāygān/rāyigān]: Yā-yı taḥtānīnin sükūnuyla ve kesriyle de cā'izdir. İki maʿnāya gelir.

Evvel, żıdd-ı گران [girān]dır, ucuz maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

رایگان در قدمش چون سر و زر باخته ام
سر چرا بر منِ دلخسته گران می دارد

(Onun ayakbastısı için yok yere başımı ve paramı feda ettim. Niçin ben gönlü yaralıya vurdumduymaz davranıyor!)

Ṣānī, bī-ʿivaż ve bī-meşaḳḳat ele giren nesne maʿnāsınadır. Aṣlı راهگان [rāhgān] idi, hā ḥarfini yā'ya ibdāl eylemişlerdir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

هیچ طاعت ناید از ما همچنین بی علتی
رایگان ما آفریدی رایگان ما درپذیر

(Karşılık beklemeyen hiçbir ibadetimiz yok. Bizi zahmetsizce yarattın, zahmetsizce bağışla!)

ربون [rebūn]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. Ehl-i dükkān ve erbāb-ı ṣanāyiʿ "sifte" dedikleri maʿnāyadır. Yaʿnī ibtidā vāḳiʿ olan beyʿ u şirā ve beyʿ u şirāda olan fā'ideye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

نقد دادم چون به راه عشق یار
من چنین بازارها کردم ربون

(Sevgilinin aşkı yolunda para harcayınca bu tür pazarlarda sifte yaptım.)

Ve dahi bir metāʿ için bahāsından ʿale'l-ḥisāb **(11ᵇ)** verilen akçeye derler. Keẕā fi's-*Sāmī*. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i beyʿāne yaʿnī ecīre ücretinden pīşīn verilen akçe. Ve bu beyitleri müddeʿāsına delīl īrād eylemiş. Üstād Rūdekī, beyt:

ای خریدار من ترا به دو چیز
به تن و جان و مهر داده ربون

(Ey müşteri! Ben sana iki şey karşılığında beden, can ve gönlü peşin vermişim.)

Mīr Ḫusrev, beyt:

خصم تو در رزم به مردارخوار
دیده ربون داده دل مزد کار

(Düşmanın savaşta akbabaya peşin olarak göz, ücret olarak da yürek verir.)

رخشان [raḫşān]: رخشیدن [raḫşīden] lafzından mübālaġa ile ism-i fāʿildir, ziyāde yıldırayıcı demek olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

چو گشت کار من از اهتمام بخت روا
چو گشت اخترم از اوج خرمی رخشان

(İşim talihin çabasıyla revaç buldu. Yıldızım mutluluk göğünde parladı.)

Bu maʿnāya, Nāṣireddīn-i Belḫī, beyt:

رخ رخشان او خورشید جان باد
لب لعلش حیات جاودان باد

(Onun parlak yüzü can güneşi olsun! Lal dudağı sonsuz hayat olsun!)

رخشیدن [raḫşīden]: Sükūn-ı ḫā ve kesr-i şīn ile. Yıldıramak. درخشیدن [diraḫşīden] lafzından muḫaffeftir. Ve رخش [raḫş]-ı merḳūmun "at" maʿnāsından ġayrı maʿnālarıyla müterādiftir.

رخیدن [raḫīden]: Kesr-i ḫā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Solumak. Meşelā ağır nesne kaldırdıkta veyāḫud sürʿatle yürüdükte ve seğirttikte yorulup tīz tīz nefes vermeye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

زیر بار درد و غم گشتم زبون
از برای آن رخیدن می کنم

(Gam ve dert yükü altında mahvoldum. Kesik kesik solumamın sebebi budur.)

رخین [raḫīn]: Kesr-i ḫā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üvendire ki çift āletidir. Ona غاوشنگ [ġāvşeng] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سزایست بُد جای خامه همین
به دستش شود یا عصا یا رخین

(Kalem olması gereken elinde ya değnek ya da üvendire olsa yeridir.)

ردان [redān]: Cemʿ-i رد [red]dir ʿāḳilān, ʿālimān ve ʿārifān maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

سخنور که رای ردان آورد
سخن بر زبان روان آورد

(Bilgelerin görüşünü dile getiren şair, sözü dil üstünde akıtmış olur.)

رزان [rezān]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. ریزیدن[rīzīden] lafzından ṣīġa-i fāʿildir, dökücü ve dökülücü maʿnāsına. Ve faṣl-ı ḫazānda dökülen yaprağa derler. Mīr Naẓmī, beyt:

منه ساغر از دست وقت خزان
بهار کهن بود برگ رزان

(Sonbahar mevsiminde kadehi elden bırakma! Sonbaharda sararmış yaprak olur.)

Ve bir maʿnāsı dahi üzüm çubuğudur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

هر که در دهر کشد سر ز تو چون شاخ رزان
پایمال ستم و غصه شود چون انگور

(Dünyada kim sana asma dalı gibi baş kaldırırsa, dert ve sitem ayağının altında üzüm gibi çiğnenir.)

رزبان [rezbān]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bāġbān maʿnāsına. رز [rez] üzüm çubuğudur, بان [bān] maʿlūmdur.

رزین [rezīn]: Kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Üstüvār ve muḥkem maʿnāsına ki رزین رای [rāy-ı rezīn] derler. ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i آرمیده [āremīde]. Ṣānī, girān ve girān-māye maʿnāsınadır.

رسان [resān]: رسیدن [resīden] lafzından ism-i fāʿildir, erişici demek olur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

امیدوار بود آدمی به خیر کسان
مرا به خیر تو امید نیست شر مرسان

(İnsan, başkalarının hayır yapmasına ümitlidir. Ama benim senin hayrına ümidim yok, kötülük yapma yeter!)

Ve şāʿirin biri demiştir, beyt:

من ندیدم ز بُزقدم کرمی
گر تو دیدی سلام من برسان

(Ben kötü kalpliden bir iyilik görmedim. Sen gördünse selamımı ilet!)

رساندن [resānden]: Erişmek maʿnāsına, maṣdar-ı lāzımīdir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

آن رساند آنچه بود شرط پیام
وین شنید هرچه بود شرط کلام

(Biri gereğini yapıp haber ulaştırdı. Diğeri sözün şartı neyse dinledi.)

رسانیدن [resānīden]: Eriştirmek. Maṣdar-ı müteʿaddīdir. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

بدل کردم به مستی عاقبت زهد و ریایی را
رسانیدم به آب از یمن مَی بنیاد تقوی را

(Sonunda ikiyüzlü dindarlığı sarhoşlukla değiştim. Şarabın bereketiyle takva temelini suladım.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

همی رسد سخن من به هر که در آفاق
ولی سخن که تواند به من رسانیدن

(Sözüm dünyada kim varsa ona ulaşır. Fakat kimin sözü bana ulaşabilir!)

رستن [resten]: Kurtulmak, ḫalāṣ ve necāt maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

همی خواهم ازین نوبت ز توبه توبهٔ کلی
به دست شاهدان گردان ز دست زاهدان رستن

(Bu defa tamamıyla tövbe edip zahitlerin elinden kurtulmak ve güzellerin elinde dönmek istiyorum.)

رسن [resen]: Feṭḥ-i sīn ile. İp. ʿArabī ile müşterektir. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

شهاب دائم از رشک رای روشن او
همی بپیچد بر خود چو تاب داده رسن

(Sürekli parlayan yıldız, onun parlak görüşünü kıskandığı için kendi etrafında dolanıp ip gibi büküldü.)

Şeyḫ Bahāʾeddīn el-ʿĀmulī, beyt:

من فنی لم یعشق الوجه الحسن
قدم الرحل الیه والرسن

(Güzel yüze āşık olmadan ölen kimse için semer ve yuları hazırla!)

رسیدن [resīden]: Erişmek maʿnāsına maṣdardır. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

آهِ من با تو کی رسد آنجا
باد را زهرهٔ رسیدن نیست

(Oraya rüzgārın bile gelmeye cesareti yok, benim ahım nasıl ulaşsın!)

ʿArabīde وصلت [vuṣlat] ve Çağatay "yitigeç" ve "yitişkeç" dahi derler. *Ferhādnāme*'de **(12ª)** Ferhād vaṣfında gelir, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Yitişkeç hicr şerḥi zār yıġlap
İki göz iyleben ḫūn-bār yıġlap

(Sıra ayrılığı anlatmaya gelince zırıl zırıl ağlar. İki gözden kan yağdırıp ağlar.)

رشکین [reşkīn]: Sükūn-ı şīn ve kesr-i kāf ile. Bir şey'e ġıbṭa etmeye ve ġayret iẓhār eylemeye derler. رشک [reşk] ġayrettir, Türkīde "güni" dedikleri maʿnāya; āḫirinde olan yā, yā-yı nisbettir ve nūn, nisbetin teʾkīd eder.

رشن [reşn]: Sükūn-ı şīn ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, nām-ı ferişteder ki rūz-ı Reşn'de vāḳiʿ olan tedbīr-i umūr-ı meṣāliḥ ona müteʿallıḳtır.

Ṣānī, şühūr-ı Fārsiyye'nin on sekizinci günü ismidir. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

روز رشن است ای جوان دلربا
شاد بنشین و به جام مَی گران

(Ey gönül kapıcı genç güzel! Günlerden Reşn, şarap kadehiyle birlikte vakar ve mutluluk içinde otur!)

Ṣāliş, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i گزیدن [gezīden/guzīden] ve گزیدگی [gezīdegī/guzīdegī]. Ammā ḥareketi işʿār olunmamış. Ve ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, düğün ṭaʿāmına ve żiyāfetine daʿvetsiz varmaya derler. Ṣānī, köpek, başını bir ẓarf içine sokmaya derler.

رغنين [raġnīn] ve **رغين** [raġīn]: Evvel, be-vezn-i کجبین [kec-bīn]. Ṣānī, be-vezn-i دفین [defīn]. Kilāhumā be-maʿnī-i رانین [rānīn], yaʿnī şalvār ve çakşır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Şāʿir demiştir, beyt:

بخفت و بند رغنینش گشاده
که خوان وصل بر یاران نهاده

(Çakşırının bağı açık uyumuş. Kavuşma sofrasını āşıklar için açmış.)

رفان [refān]: Feṯḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i zaʿferān. Ve nüsḫa-i Vefāyī'de fā'-i müşeddede ile (رفّان reffān) be-maʿnī-i şāfiʿ olmak masṭūrdur. Yaʿnī şefāʿat edici.

رفتن [reften]: Gitmektir, رواح [revāh] maʿnāsına. Emīnā-yı Necefī, beyt:

رفتن نکو نبود چو رفتی به بزم غیر
خواهی بنوش باده و خواهی نماز کن

(Gitmek iyi olmadı. Mademki başkasının meclisine gittin, ister şarap iç ister namaz kıl, fark etmez.)

Çağatay lisānında "itmek" derler kesr-i hemze ile. *Sebʿa-i Seyyāre*'de Behrām, Ḫotenī cāriyeyle ʿayş ettiği yerde, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Bāde kim itken iḫtiyār ildin
Ne ʿaceb çıḳsa her ne bar ildin

(Şarap iradeyi elden alınca her şeyin elden çıkmasına şaşılmaz.)

"İtken", giden demektir.

رقان [raḳān]: Feṯḥ-i ḳāf ile. Kına yaʿnī ḥinnā. Baʿżı nüsḫada zaʿferān maʿnāsına menḳūldür.

رقصیدن [raḳṣīden]: Sükūn-ı ḳāf ve kesr-i ṣād ile. Semāʿ etmek maʿnāsına. رقص [raḳṣ] ʿArabī ile müşterekdir, oynamak maʿnāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

وه چه خوش می آیدم در وقت رقصیدن که سرو
دستها در دوش بید و ارغوان می آورد

(Vah! Selvinin, kollarını söğüt ve erguvanın omzuna attığı oynama zamanlarında ne güzel bana gelirdin.)

Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

رقصیدن سرو و حالت گل
بی صوت هزار خوش نباشد

(Selvinin oyunu ve gülün haleti, bülbül sesi yokken güzel olmaz.)

رقون [raḳūn]: Żamm-ı ḳāf ile. Be-maʿnī-i رقان [raḳān]-ı merḳūm, yaʿnī ḥinnā.

رکان [rekān]: Kāf-ı ʿArabī ile. Yaʿnī خود بخود گفتن [ḫod-be-ḫod guften]. Ġażab ve tehevvür maḥallinde kendi kendiyle söylenmek. Türkīde "sokranmak" derler. Zā'-i Fārsī ile (ژکان jekān) da mervīdir.

رگبان [regbān]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Kuyruk, düm maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر افتد به دستت نقد دل ده
سپید و نازک آن رگبان فربه

(Eğer gönül parası eline geçerse, o nazik, beyaz ve semiz kuyruğu ver!)

رگ زدن [reg zeden]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme vü dāl ile. Faṣd etmek yaʿnī kan almak.

رگزن [reg-zen]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i zā ile. Faṣṣād yaʿnī kan alıcı maʿnāsına ism-i fāʿil olur. Ḥakīm Şifāyī, meşnevī:

چو رگزن ساعد سیمین او دید
به خود چون طسمه زین اندیشه پیچید

به حیرت پای در گِل ماند فصاد
که آزار گل از دستش نمی داد

ز مژگان ناگهانش سایه بر دست
فتاد و ارغوانش از سمن جست

(Cerrah onun gümüşten kolunu görünce ne yapacağını bilemedi. Hacamatçı hayretinden şaştı kaldı, zira güle zarar vermeye eli varmıyordu. Ansızın koluna kirpik gölgesi düştü ve erguvanı/kanı yaseminden/damardan sıçradı.)

رکیدن [rekīden]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫod-be-ḫod söylenmek, رکان [rekān]-ı merḳūm gibi. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رمان [remān]: Ürkek ve ürkmüş. رمیدن [remīden] lafẓından müştaḳtır.

رموان [remvān]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i vāv ile. Çūbān maʿnāsına lafẓ-ı mürekkebdir. رمه [reme] ki sürüdür ve وان [vān] بان [bān] maʿnāsına gözeyici demektir, terkīb olundukta hā'-i ʿalāmet ḥaẕf olunmuş.

رمون [remūn]: Żamm-ı mīm ile. Be-maʿnī-i ربون [rebūn]-ı merḳūm, yaʿnī sifte-i erbāb-ı ḥiref. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رمیدن [remīden]: Kesr-i mīm ile. Ürkmek ve bir nesneden nefret eylemek. ʿArabīde جفل [cefl] derler. Çağatay lisānında "ayıḳmaḳ" ve "uyaḳmaḳ" dahi derler. **(12b)** Ve "sisgenmek" de derler. *Sebʿa-i Seyyāre*'de Nevāyī ki mü'ellif-i kitābdır, düş görüp uyandığı maḥalde der, beyt:

Söz tükengeç ḳaşıda yir öptüm
Boluban şād sisgenip ḳoptum

(Söz bitince huzurunda yer öptüm. Sevinçle uykudan uyanıp kalktım.)

Ammā ḥaḳḳ budur ki "belinlemek" maʿnāsınadır.

رنجن [rencen]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. İshāl olmuş maʿnāsınadır.

رنجیدن [rencīden]: İncinmek ve āzurde-ḫāṭır olmak. Veliyy-i Deşt-i Beyāżī, beyt:

ای سوی غیر هر نفس از دیدن دگر
وی هر نگاه باعث رنجیدن دگر

(Ey başkasına doğru her an bir başka bakış atan! Ve ey her bakışta bir başka incinmeye sebep olan!)

Ve zaḥmet çekmek maʿnāsına da gelir. Çağatay lisānında "yalḳımaḳ" derler.

رنجین [rencīn]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Saban okunun kılıcı maʿnāsınadır.

رندیدن [rendīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl-ı evvel ile. Sıyırmak, ağaç tıraş eylemek ve kürek ile balçık kazımak maʿnālarına. Ve ʿumūm üzre, nesne tıraş eylemek maʿnāsına. Mü'eyyededdīn, beyt:

کام جان من گهِ خندیدنش
کرد شیرین آن شکر رندیدنش

(O şeker yontucu, gülümsediği zaman canımın damağını tatlandırır.)

Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i خرامیدن [ḫirāmīden] maṣṭūrdur.

رنگ آوردن [reng āverden]: Yaʿnī ḫacālet çekmek ve ḫacāletten ġażabnāk olmak. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

رنگرزان [reng-rezān]: İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i berg-i rezān, yaʿnī vaḳt-i ḫazān yaprak sararmaktan ʿibārettir.

Ṣānī, رز رنگ [reng-rez]in yaʿnī boyacının cemʿidir ʿArabīde صباغين [ṣabbāġīn] maʿnāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

بر برگ رز اینک به زرآبست نوشته
که آن کس که چنین رنگ کند رنگرزانست

(Şimdi sonbahar sarı yaprağın üstüne altın suyuyla yazı yazıyor. Böylesine resmi/hileyi boyacılar/ressamlar yapar.)

رنگزن [reng-zen]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i zā ile. Boyacı maʿnāsına lafẓ-ı mürekkebdir, renk vurucu demek olur. Mīr Naẓmī, beyt:

به پیش رنگزن آمد سیاهی
بگفت روی مرا کن خوش سپیدی

بگفتا رنگزن این کار دشوار
کجا خوش می شود روی پلیدی

(Yüzünde nur kalmamış birisi boyacının yanına gelip "Benim yüzümü güzelce beyazlat!" dedi. Boyacı, "Bu zor bir iş, kirli birinin yüzü nasıl beyazlasın!" dedi.)

رنگین کمان [rengīn kemān]: Yaʿnī ḳavs-i ḳuzaḥ. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

خیل سحاب از هر طرف رنگین کمان کرده تلف
باران چو تیری بر هدف دست توانا ریخته

(Bulut ordusu gökkuşağını her taraftan bozdu. Güçlü el, hedefe atılan ok gibi yağmur yağdırdı.)

رنگین [rengīn]: Bir renkle muttaṣıf olan nesnedir ki renginde mübālaġa ḳaṣd olunmuş ola. Zīrā yā ve nūn edāt-ı ittiṣāftır ki merciʿi nisbeti mü'ekkededir. Bir nesnenin ḥüsn-i rengi mübālaġayla vaṣf ḳaṣd olunsa "rengīn" derler. Her şey'de istiʿmāl olunur, meşelā بادهٔ رنگین [bāde-i rengīn] derler. Ḫᵛāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

اگر ز غایت مستی نریخت ساغر گل
کفش ز بهر چه شد پر ز بادهٔ رنگین

(Gül sarhoşlukla kadeh dökmediyse, niçin avucu renkli ve parlak şarapla doldu!)

Ve شعرِ رنگین [şiʿr-i rengīn] derler. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

کلیم افشان کن اول صفحه ای را وز خوی خجلت
که بر هر کاغذی نتوان نوشتن شعر رنگین را

(Ey Kelīm! Evvela bir sayfaya utanç terinden saç! Çünkü göz alıcı şiir, her kāğıda yazılamaz.)

روا بودن [revā būden]: Lāyıḳ olmak ve cā'iz olmak maʿnāsınadır.

روان [revān]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, egerçi erbāb-ı lüġat "cān"la tefsīr eylemişlerdir, ammā cān ile revān'ın farḳı vardır. Revān, insāna maḫṣūṣ olan rūḥ-ı mücerreddir ki sā'ir ḥayvānda olmaz. Lisān-ı ʿArabīde ona نفسِ ناطقه [nefs-i nāṭiḳa] derler. *Ferheng-i Cihāngīrī* ṣāḥibi bu maʿnāya te'yīd edip der: نفسِ ناطقه را روان گویند.[1] Şeyḫ İbn Sīnā *Risāle-i Miʿrāciyyesi*'nde مراد از روان نفسِ ناطقه باشد و از جان روحِ حیوانی است[2] demiştir. Ve Şeyḫ Saʿdī'nin bu beytinde taṣrīḥ vardır, beyt:

سپردم ترا جان و رفتم به خاک
ببردم روان را به یزدان پاک

(Senin için ölüp toprağa girdim. Ruhu yüce Allah'a ilettim.)

Bu maʿnāda, Şems-i Faḫrī, beyt:

زهی عیون خرد از تو دیده نور بصر
همی وجود بقا از تو بود روح و روان

(Aklın gözleri, göz nurunu senden gördü, ne iyi! Ruhun ve canın sonsuzluğu hep senin sayende oldu.)

1 Nefs-i nātıkaya revān derler.
2 Revāndan kasıt nefs-i nātıka ve cāndan kasıt rūh-ı hayvānīdir.

Ve "revān"ın cān üzerine faẕīleti vardır. Üstād demiştir, beyt:

قد چون سرو تو جانست مرا بلکه روان
سویم ای سرو روان شو که فدا سازم جان

(Ey yürüyen selvi! Senin selviyi andıran boyun benim için candır, hatta ruhtur. Benim yanıma gel de can feda edeyim!)

Gāhī cān maʿnāsına istiʿmāl ederler. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز زخم سنان بیش زخم زبان
که این تن کند خسته و آن روان

(Dil yarası, mızrak yarasından beterdir. Birisi bedeni, birisi ruhu yaralar.)

Ve Sürūrī *Mecmaʿu'l-Fürs*'te cān, rūḥ-ı ḥayvānīdir ki **(13ª)** her ḥayda vardır, bu beyitten ẓāhirdir demiş. Beyt:

گر به جان زندگیست هر حیوان
زندگانی تو می دهی جان را

(Can her canlıyı yaşatsa da cana yaşamı veren sensin.)

Bu maʿnāda bu, ism-i cāmiddir.

Ṣānī, رفتن [reften] lafẓından müştaḳḳ olan revān. Gidici, ammā salınarak gitmek maʿnāsına da istiʿmāl olunur آبِ روان [āb-ı revān] ve سروِ روان [serv-i revān] gibi.

Ṣāliş, cā'iz maʿnāsına gelir. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز مال کسان نا روان و روان
ببردیم چندانکه بردن توان

(Caiz olsun olmasın, insanların malından götürebildiği kadar götürdük.)

Rābiʿ, rāyic maʿnāsına. Meṣelā نقدِ روان [naḳd-i revān] derler.

Ḫāmis, be-maʿnī-i hemān. Bu beyitten fehm olunur, beyt:

رفتم بر طبیب که پرسم علاج درد
چون ناله ام شنید روان در فراز کرد

(Doktorun yanına ilacımı sormak için gittim. İniltimi duyar duymaz hemen "ümitsiz vakasın!" dedi.)

روانیدن [revānīden]: Maṣdardır göndermek, salındırmak ve gidermek maʿnālarına.

روزن [revzen]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Ol küçük penceredir ki derūn-ı ḫāneye żiyā için ederler. Bu beyitten mefhūmdur, beyt:

معنبر شمعهای مجلس افروز
گشاده در دل شب روزن روز

(Meclis aydınlatıcı amber mumlar, gecenin kalbinde gündüz pencereciği açmış.)

Revzen'i "pencere" ile tefsīr eden işābet etmemiştir. Bu beyitten dahi maʿlūm olur, beyt:

روزن باغ از علم سرخ و زرد
پنجره ها ساخته پر لاجورد

(Bahçe pencereciği, sarı ve kırmızı sancaklardan laslacivert pencereler yapmış.)

روشن [revişn]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı şīn ile. Be-maʿnī-i reftār yaʿnī salınmak. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

تو کن روشن راستان بشکن طلسم باستان
هم روزنامهٔ این بخوان هم کارنامهٔ آن بدر

(Sen doğrularla yürü, eskimişin tılsımını boz! Hem doğruların günlüğünü oku, hem eskimişin talimatnamesini yırt!)

رون [reven]: Feṯḥ-i vāv ile. Āzmāyiş yaʿnī imtiḥān. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رها کردن [rehā kerden]: Salıvermek, bir bağdan boşandırmak ve ḫalāṣ etmek.

رهادن [rehāden] ve **رهانیدن** [rehānīden]: Ḫalāṣ etmek ve koyvermek. Şeyḫ Niẓāmī,

beyt:

من سرگشته را ز کار جهان
تو توانی رهاند باز رهان

(Ben başı dönmüşü dünya işinden sen kurtarabilirsin, yine kurtar!)

Çağatay lisānında "salmaḳ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Kizermin kūyıda yıllar naẓar ḥālimġa salġay dip
Eger öltürse ḳanım rengi tofrāġıda ḳalġay dip

(Ben yıllardır halime bakacak ve öldürse kanımın rengi toprağında kalacak deyip onun köyünde geziyorum.)

رهِ جامه دران [reh-i cāme-derān]: Kesr-i hā ve feṯḥ-i cīm ü dāl ile. Nikīsā-nām muṭrib-i üstādın muṣannefātından bir nevā ismidir. Derler ki mezbūr Nikīsā bu nevāyı ettikte mecliste istimāʿ edenler cāmelerin çāk ederlerdi. ʿAbdusselām Peyāmī, beyt:

مطرب به نوایی ره ما بی خبران زن
ما جامه درانیم ره جامه دران زن

(Ey çalgıcı! Biz habersizlerin usulünü çal! Biz elbise yırtanlarız, cāme-derān (elbise yırtan) usulünü çal!)

رهزن [reh-zen]: راهزن [rāh-zen]-i merḳūmdan muḫtaṣardır. Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

قرا یوسف آن رهزن نا پسند
که بر حاجیان راه حج کرده بند

(Kara Yusuf, o şerefsiz eşkiya, hac yolunu hacılara kapadı.)

رهنمون [reh-numūn]: راهنمون [rāh-numūn] dan iḫtiṣār olunmuştur.

رهیدن [rehīden]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kurtulmak, ḫalāṣ olmak maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر خواهی ز دوزخ می رهیدن
فراغت کن پی نفست دویدن

(Cehennemden kurtulmak istiyorsan, nefsinin peşinde koşmaktan vazgeç!)

رهین [rehīn]: Girev-kerde ve maḥbūs maʿnāsına.[1] وکل امر یحبس به شئ فهو رهینة. Keẓā fi'l-*Müşkilāt*. Ve bir nesne bir nesneye mevḳūf olmak. Melik-i Ḳumī, beyt:

من از محبت مجنون رهین وسوسه ام
که چون تسلئ دل می دهی به صحرایی

(Mecnun'un aşkında vesveseye kapıldım. Bir yaban delisine nasıl gönül tesellisi verirsin!)

ریحان [reyḥān]: Her ḫoş-bū yaprağa derler ʿumūmen ve maʿrūf bir yapraktır ḫuṣūṣan. اسم جامع للریاحین الطیبة وبمعنی الرزق والولد واللطافة.[2] Keẓā fi'l-*Müşkilāt*. Meẓkūr isim hem cemʿ ve hem müfred istiʿmāl olunur.

ریون [reyven]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i vāv ile. Pīş-revende yaʿnī ileri gidici.

1 Bir şeye hapsedilen şeylerin tamamına rehine denir.
2 Güzel kokuları kapsayan bir isimdir. Rızık, çocuk ve letafet anlamına gelir.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

رابو [rābū]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ gül ismidir. Naṣīr-i Edīb, beyt:

سوسن و رابو شکفت بر چمن آسمان
لاله و نسرین نمود چرخ چو هر بوستان

(Gökyüzü çimenliğinde susam ve ödçiçeği açıldı. Felek, her bahçe gibi lale ve yaban gülü gösterdi.)

Keẕā fi'l-*Edāt*.

رادبو [rād-bū]: Sükūn-ı dāl ile. ʿŪd ağacına derler. رادبوی [rād-būy] dahi denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

به دل سودای زلف یار دارد
ز دود آه آید بوی رادبوی

(Gönlünde sevgilinin saçı sevdası var. Ah dumanından öd ağacı kokusu geliyor.)

راسو [rāsū]: Żamm-ı sīn ile. Gelincik dedikleri cānverdir. ʿArabīde ابن العرس [ibnu'l-ʿurs] derler żamm-ı ʿayn ile. Baʿżı ferhengde "yer göceni" dedikleri cānverdir. **(13b)** Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

عمر مرا بخورد شب و روز و ماه و سال
پنهان و نرم نرم چه موشان و راسوان

(Gece, gündüz, ay ve yıl ömrümü fare ve gelincikler gibi gizli gizli ve yumuşak yumuşak yedi.)

رانجو [rāncū]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Bir böcek adıdır. رونجو [revencū] dahi derler. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

به شب آتش به عالم اینچنین بوده دگر باره
که بستد آتش میر مغل از موج رانجو را

(Geceleyin dünyayı yine öyle bir ateş sardı ki Moğol beyinin ateşi pervane dalgasıyla kaplandı.)

رفو [refū]: Żamm-ı fā ile. Yırtık dikmek, cāmede olan deliği gözemek ve nesne örmek. Dülbend, bez, ḳumāş ve emṣāli nesnelerde istiʿmāl olunur. Bi-ṭarīḳi'l-istiʿāre, Ebulmaʿānī, beyt:

عاشق شکاف سینه رفو کرده نخواهد
گر سوزن عیسی شود و رشتهٔ مریم

(Āşık, Hz. İsa'nın iğnesi ve Hz. Meryem'in ipliğiyle bile olsa göğsündeki yırtığın dikilmesini istemez.)

روارو [rev-ā-rev]: Yaʿnī pey-ā-pey gitmek ve ʿasker şitābla yürümek. Mevlānā Hātifī, beyt:

چو فرمان به فرمان پزیران رسید
خروش روارو به کیوان رسید

(Buyruk altındakilere buyruk ulaşınca askerlerin sıra sıra yürüyüşü göğün en tepesine erişti.)

رونجو [revencū]: Feṭḥ-i vāv, sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Bir böcektir, دیوک [dīvek] dahi derler. ʿArabīde ارضه [araża] dedikleridir feṭḥateynle. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رو [rev]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ṣīġa-i emrdir, "git!" maʿnāsına. ʿArabīde روح [revviḥ] derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

برو اندر جهان تفرج کن
پیش از آن روز کز جهان بروی

(Dünyayı terk edeceğin günden önce git dünyayı dolaş!)

Ṣānī, vaṣf-ı terkībīdir. Ve gāhī revende maʿnāsına ism-i fāʿil olur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

مبادا تیز دولت بوده چون گل
که آب تیزرو زود افکند پل

(Gül gibi gelip geçici olmasın! Zira hızlı akan su, köprüyü hemen yıkar.)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de āvāz-ı ḥazīn maʿnāsınadır. Maʿnā-yı evveline Çağatay lisānında "bar" derler, Türkīde "var git!" dedikleridir. Meşelā barmaḳ, barur, barġaç ve barġan derler.

رهاو [rehāv]: Feṯḥ-i hā ile. Yolcu demektir. Ve kesr-i rā ile (رِهاو rihāv), su yolu demektir. İki maʿnāda dahi lafẓ-ı mürekkeb olur ره [reh] ile آو [āv]dan. Ve آو [āv], āb maʿnāsına istiʿmāl olunur. Ve bir maʿnāsı dahi mūsīḳīde bir maḳām adıdır. رهاوی [rehāvī] dahi derler.

رهو [rehū]: Żamm-ı hā ile. Bir kūh-ı bülendser adıdır. Yaz ve kış üzerinden kar gitmez. Ḥażret-i Ādem ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām ol dağ üzerine hübūṭ etti derler. Hübūṭ-ı Ādem Serendīb olduğu tevātürle ṣābittir. Bu, Serendīb'e muttaṣıl bir dağ olmak gerektir yāḫud Serendīb'in bir adı da "rehū" olmak vardır. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

به کوه رهو برگرفتند راه
چه کوه بلندیش بر چرخ و ماه

که گویند آدم که فرمان بهشت
بر آن کوه براوفتاد از بهشت

(Serendip dağına doğru yol tuttular. O, ayı ve göğü aşan yüksek bir dağdı. Hz. Ādem, buyruk dinlemeyince Cennet'ten o dağa düştü derler.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te rehū, kulaguz ve rāh-rev maʿnālarına da mervīdir.

مع الها
[maʿa'l-hā]

راتبه [rātibe]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Vaẓīfe-i muʿayyene maʿnāsına ki erbāb-ı veẓā'ife راتبه خوار [rātibe-ḫˇār] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

راتبه خوار از درِ او گشته اند
خلق جهان گر غنی و گر فقیر

(İster fakir ister zengin olsun herkes onun kapısından ekmek yer.)

راتیانه [rātiyāne]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü nūn ile. راتیانج [rātiyānec] ve راتیان [rātiyān] maʿnālarına ki çam sakızıdır.

رادِ خانه [rād-ı ḫāne]: Kesr-i dāl ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme vü nūn ile ki izāfetle olur. Ḥavlı dīvārı demek olur ki راد [rād] dīvār maʿnāsına olduğu żikr olunmuştu. Beyt:

نگشته خانهٔ او همچو خانه
نه در بوده درو نه راد خانه

(Onun evi ev gibi olmamış. Orada ne kapı ne de duvar varmış.)

Bir faḳīrin ḫānesi vaṣfındadır.

رازیانه [rāziyāne]: Kesr-i zā'-i muʿceme ve feṯḥ-i yā vü nūn ile. Maʿrūf sebzedir. Bostānīsi olur ve berrīsi de olur. Bostānīsine rāziyāne ve rāziyānec de derler. ʿArabīde شمره [şumre] derler żamm-ı şīn ile. Eṭibbā, toḫumuna ġāyet iʿtibār ederler. İḫrāc-ı rīḥe ve ıṣlāḥ-ı miʿdeye daḫli ʿaẓīmdir.

راسته [rāste]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, sağ elini kullanan ādem. Żıddı چپه [çepe]dir, solak demek olur.

Ṣānī, çarşu ve bāzār maʿnāsınadır.

Ṣāliş, doğru ve dürüst maʿnāsınadır.

رافونه [rāfūne]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūfe ve feṯḥ-i nūn ile. Naʿnāʿ-ı berrī dedikleri ottur. Türkīde "yarpuz" derler.

رافه [rāfe]: Feṯḥ-i fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ottur sarımsağa benzer, pişirip yerler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز عدل و رأفتش امکان آن نیست
که بادی بگذرد بر برگ رافه

(Senin adalet ve merhametin sayesinde, yandıkotu yaprağına rüzgār esemez.)

(14ª) Ṣānī, günāh maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

که تأدیب فلک نبود گزافه
که صادر می شده زو جرم و رافه

(Feleğin azarlanması boşuna değildir, çünkü onun suçu ve günahı vardır.)

Ve kesr-i fā ve iẓhār-ı hā ile (رافِه rāfih), iki maʿnāyadır.

Evvel, muṭīʿ ve mülāyim.

Ṣānī, şühūr-ı Fārsiyye'nin on ikinci günü ismidir. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

ترا شد بخت و دولت رام و رافه
بشو در عیش و عشرت روز رافه

(Baht ve devlet sana boyun eğip yumuşak davrandı. Rāfe günü yiyip içip eğlenmene bak!)

راکاره [rākāre]: Fāḥişe ve bed-kāre maʿnāsına. Şeref-i Şeferve, naẓm:

ای طبع تو بسته تر ز سنگ خاره
وی گاه سخن سرد دمگه خواره

وی والدهٔ عزیز تو آنکاره
وی سگ به زبان بزدیت راکاره

(Ey yaradılışı kayadan daha katı olan! Ey sözü körük nefesinden soğuk olan! Ey kıymetli annesi orta malı olan! Ey dillerde fahişe diye anılan köpek!)

راله [rāle]: Feṯḥ-i lām ile. Suda üzerine binilen tulkuk. Keẕā fī-*Ni'metillāh*.

رانه [rāne]: Feṯḥ-i nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, şalvār, ton ve butluk.

Ṣānī, yerde biter bir nevʿ sarımsağa benzer bir ottur, pişirip yerler.

راوچه [rāvçe]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Bir nevʿ üzüm adıdır.

راوماده [rāvumāde]: Żamm-ı vāv ve feṯḥ-i mīm ü dāl ile. Be-maʿnī-i engijed yaʿnī kasnı. Kesr-i vāv ile (راوِماده rāvimāde) de menḳūldür. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

راوه [rāvuh]: Żamm-ı vāv ve iẓhār-ı hā ile. Nāle ve zārī maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

کند راوه به هر شام و سحرگاه
نمی گیرد به سویش گوش آن ماه

(Gece gündüz ağlayıp inliyor, o ay onu dinlemiyor bile!)

راه [rāh] ve **ره** [reh]: Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf, işlek yol ʿumūmen. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla rāh-ı ḥaḳḳ ve rāh-ı rāst derler. Şeyḫ ʿÖmer Ḫayyām[1], rubāʿī:

راهیست به کعبه تا به مقصد پیوست
وز جانب میخانه ره دیگر هست
لیکن ره میخانه ز آبادانی
راهیست که کام می توان داد به دست

(Kābe'ye giden bir yol vardır, hedefe ulaştırır. Meyhane tarafından giden bir başka yol daha vardır. Lākin meyhanenin yolu rahat bir yoldur, o yolla murada ermek mümkündür.)

Ṣānī, maḳām-ı mūsīḳī maʿnāsınadır. Ḫʿāce Ḥāfıẓ, beyt:

چه راه می زند این مطرب مقام شناس
که در میان غزل قول آشنا آورد

1 Rubai Ebū Saīd Ebulhayr'a aittir.

(Bu makam bilen çalgıcı hangi usulü çalıyor? Gazel ortasında tanıdık bir söz getirdi.)

Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

این مطرب از کجاست که راه عراق ساخت
و آهنگ بازگشت و ز راه حجاز کرد

(Bu çalgıcı nereli acaba? Zira Irāk makamına düzen verdi ve bāzgeşt (geri dönüş) ahengini Hicaz nağmesinden yaptı.)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de kerret ve mertebe maʿnāsınadır ki yek-rāh yaʿnī yek-bār demek olur. Seyyid Ḥasan-ı Ġaznevī, beyt:

شاها نعال خنگ تو هر ماه به ماه باد
اقبال به پیش تو صد راه راه باد

(Ey padişah! Senin atının nalları her zaman göklerde olsun! İyi talih senin önünde yüz kere yol olsun!)

Rābiʿ, resm ve ḳāʿideden kināyedir. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

تعصب چه باشد که این رسم و راه
ندارند آبخازیان هم روا

(Ne taassubu! Bu yol ve yöntemi Abhazlılar dahi uygun görmezler.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i hūş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

بزن راهی که شه بی راه گردد
مگر کین داوری کوتاه گردد

(Öyle bir nağme çal ki padişahın aklı başından gitsin, bu kibir ve büyüklenme azalsın!)

Sādis, süḫan maʿnāsınadır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چه مردی تو و زاد و بومت کجاست
سزد گر بگویی مرا راه راست

(Sen kimsin? Memleketin neresi? Bana doğruyu söylesen iyi olur.)

Sābiʿ, Hindūstān pādişāhlarına laḳab vechi üzre "rāh" derler, "rāy" dedikleri gibi. Üstād Ferruḫī, beyt:

یک بندهٔ تو دارد زینسوی رود شاهی
یک چاکر تو دارد زینسوی کنگ راهی

(Bir yanda bir hizmetçin padişahlık soyuna mensuptur. Diğer tarafta bir kölen racalık soyuna mensuptur.)

Ṣāmin, derūn-ı şaḥṣa derler. Meşelā, راهِ فلان فلان را زده [rāh-ı fulān fulān-rā zede] derler. Yaʿnī fülānın derūnunu fülān vurdu demek olur.

راهِ خوابیده [rāh-ı ḫˇābīde]: İżāfetle. İşlek yol maʿnāsınadır.

راه شاه [rāh-şāh]: İki maʿnāya istiʿmāl olunur. Evvel, cādde yaʿnī işlek ulu yol ki ondan ince yollar münşaʿib olur. Ona شاهراه [şāh-rāh] ve شهراه [şeh-rāh] dahi derler. Mevlānā Kisāyī, beyt:

به راه شاه نیاز اندرون سفر مسکال
که مرد کوفته گردد بدان ره اندر سخت

(İhtiyaç bildirme yolunda yolculuk yapmayı düşünme! Çünkü darbe yemiş insan, o yolda zorluk çeker.)

Ṣānī, merd-i cihān-gerd maʿnāsına. Yaʿnī aşmış yürütmüş adam. Üstād Rūdekī, beyt:

به راه اندر همی شد راه شاهی
رسید او تا به نزد پادشاهی

(Yollar aştı, dünyayı dolaşıp padişahlığa kadar ulaştı.)

رایه [rāye]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bevezn-i سایه [sāye]. Bir nevʿ kabarcıktır ki ekṣer eṭfālin başında ve yüzünde ẓāhir olur. ʿArabīde سعفه [saʿfe] derler. Keẓā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ربوخه [rabūḫa]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Cimāʿdan ziyāde ḥāṣıl olan leẕẕete derler. Müncīk, beyt:

گه ربوخه گردد او بر پشت تو
گه به زیر او ربوخه خواهرت

(Bazen o senin arkanda rabūha ediyor, bazen de kızkardeşin onun altında rabūha ediyor.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

گرچه بدم مرد زیر میره در آن حال
همچو زن غر شدم ربوخه و رعنا

(Bey altındaki bir adamdım ama o durumda kötü amelli kadın gibi rabūha ve kendini beğenmiş oldum.)

ربوسه [rebūse]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. **(14b)** Be-maʿnī-i ser-pūş-ı zenān. Yaʿnī ʿavrāt, başlarına bürüdükleri çāder. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ربوشه [rebūşe]: Şīn-i muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de miḳnaʿa ki ʿavrāt, başlarına örterler. Ona دامنی [dāmenī], ساماخچه [sāmāḫçe] ve ساماکچه [sāmākçe] dahi derler.

رته [rete]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Dıraḫt-ı Hindī yemişidir. Fındıḳa benzer ammā ondan küçükrektir ve siyāh olur. Çekirdeği emlestir. Ḫāṣṣası, suda ıslatsalar sabun gibi köpüklenir, onunla eşvāb yurlar, ḫuṣūṣan şūftan kir çıkarmaya ġāyet müfiddir. Ṭabīʿatı ḥārr u yābistir. Sirkede ıslatıp ḫanāzīr ʿilletine ṭılā eyleseler fi'l-ḥāl taḫlīl eder. Ve merzengūş ile şuʿūd eyleseler şeb-kūra ʿaẓīm nefʿi olur. ʿArabīde فندق هندی [funduḳ-ı hindī] derler. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

دمادم خایهٔ غلمان نورس
بمالد چون رته چشم علیلش

به پیش اندر نبیند کون نازک
به دستش کیر دلبر شد دلیلش

(O, hasta gözünü sürekli Hint fındığı gibi yeni yetme gılman hāyesiyle ovuyor. Önünde nāzik kūn görmediği gibi elindeki delili de kīr-i dilber oluyor.)

رجله [recle]: Sükūn-ı cīm ve feṯḥ-i lām ile. Semizotu ki پرپهن [perpehen], فرفخ [ferfaḫ] ve بقلة الحمقا [baḳlatu'l-ḥamḳā] dahi derler. Ammā *Miʿyār*'da Şems-i Faḫrī be-maʿnī-i semārūġ demiş ve bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

نهال دولتت پر بار بادا
همی تا بوی گل تابد ز رجله

(Semizotundan gül kokusu geldikçe devlet ağacın meyveyle dolu olsun!)

Ġarībdir ki istişhādı olan beytin semārūġ ile münāsebeti yoktur. Semārūġ, kem' dedikleri nesnedir, baḳlatu'l-ḥamḳāya ondan aḳreb ve ensebdir.

رخبیره [raḫbīre]: Sükūn-ı ḫā, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, baʿdehū yā-yı sākine ile. Penīr suyu ki ʿArabīde ماء جبن [mā'-i cubn] derler. Baʿżı ferhenglerde be-maʿnī-i dūġ yaʿnī ayran ve baʿżında yoğurt kurusu vāḳiʿdir. Bu lüġat her ferhengde yoğurt ve süt nevʿinden bir nevʿle tefsīr olunmuş.

رخته [raḫte]: Sükūn-ı ḫā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i ḫaste. Mīr Naẓmī, beyt:

دل و دیده شد از آلام بسته
تن زار و زبونش بود رخته

(Gönlü ve gözü acılarla kapandı. Āciz ve zavallı bedeni yaralandı.)

رخنه [raḫne]: Sükūn-ı ḫā ve feṯḥ-i nūn ile. Gedik ve delik maʿnāsına, dīvārda ve ġayrıda. Mevlānā Hātifī, beyt:

یکی کوه از رخنه دیوار بست
زده در گریبان آن رخنه دست

(Gövdesinde gedik olan bir dağdı. O gediğin kenarına tutundu.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ابو اسحق سلطانی که در ملک
نهشت انصاف و عدلش هیچ رخنه

(Ebu İshak öyle bir padişahtır ki onun insaf ve adaleti ülkede hiçbir gedik bırakmadı.)

Ve kılıç, ḫançer ve emṣāli nesnelerin gediklerine de derler. Ve yay gezi ve dahi maḥsūs olmayan nesnelerde istiʿmāl olunur. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

ز مستی که شد رخنه سد حصور
مرتب نماند سرای حضور

(Zahidin seddi/duvarı gafletle delinince huzur ve rahatlık evi de düzenli kalmaz.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da raḫne, be-maʿnī-i kāġaẕ vāḳiʿdir. Bu maʿnā ġāyet ġarībdir.

رده [rede]: Feṯḥ-i dāl ile. Be-maʿnī-i ṣaf ki رسته [reste] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

دو لشگر چو درهم رسیدند تنگ
رده برکشیدند و برخاست جنگ

(İki ordu karşı karşıya gelince saf saf dizildiler ve savaş başladı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

رده برکشیدند ایرانیان
ببستند خون ریختن رامیان

(İranlılar saf saf dizildiler. Rāmīlerin kanını dökmek için hazırlandılar.)

Bu maʿnāda ḫuṣūṣandır. Ve ʿumūmen ṣaf olan nesnelere de derler. Ṣākir-i Buḫārī, beyt:

زیبا نهاد مجلس و خالی گزید جای
ساز و شراب پیش نهاده رده رده

(Meclisi güzelce hazırladı ve boş bir yer seçti. Saz ve şarabı sıra sıra öne koydu.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de ol taḫtadır ki ona çakıl taşları üstüvār edip ḫarman döğerler dāneyi samandan ayırmak için. Rūm vilāyetinde ona "döğen" derler.

رزده [rezde]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl ile. Be-maʿnī-i girifte, āzurde ve mānde. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

رزمه [rezme]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i mīm ile. *Ferheng-i Mīrzā*'da be-maʿnī-i teng-beste ḳumāş yaʿnī yük bağlanmış ḳumāş, bez ve miṣluhu. Şāʿir demiştir, beyt:

ز بوی زلفش با باد بیضهٔ عنبر
ز نقش رویش با آب رزمهٔ دیبا

(Saçının kokusu sebebiyle rüzgārda amber tohumu, yüzünün nakşı sebebiyle suda ipek bohçası var.)

Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī'de rāʾ-i meksūre ile (رِزمه rizme) menḳūldür.

رزمگاه [rezmgāh]: Cenk yeri. ʿArabīde معرکه [maʿreke] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

به او صد هزار اژدهای سیاه
وزو هر یک آشوب صد رزمگاه

(Onunla birlikte her biri yüz savaş meydanında kargaşa çıkarıcı yüz bin kara yılan var.)

رزه [reze]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ṭanāb ki ارچه [erçe] dahi derler.

Ṣānī, **(15ª)** seg-engür ki روباه تریک [rūbāh-terīk] dahi derler. ʿArabīde عنب الثعلب ['inebü'ṣ-ṣaʿleb] dedikleridir. Ve teşdīd ile (رزّه rezze), ʿArabīde üç maʿnāyadır. Evvel, ḥalḳa ki kapı, pencere ve dūlāb kapaklarına mıḫlarlar. Türkīde dahi "reze" derler. Ṣānī, ḳufl. Ṣāliṣ, be-maʿnī-i زدن [zeden] yaʿnī vurmak.

رژه [reje]: Zāʾ-i Fārsī ile. Ḫurmā lîfinden bükülmüş ip maʿnāsınadır. Ve nüsḫa-i Mîrzāʾda ṭanāb-ı ḫayme. Ve dahi ol ip ki iki başı bağlı ola, üzerine eşvāb sererler. Ve *Şerḥu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de be-maʿnī-i sāz ki ʿArabîde شريطه [şarîṭa] ve Türkîde "sicim" derler. Ve rāʾ-i mażmûme ile (رُژه ruje) de rivāyet olunmuştur.

رسانه [resâne]: Feṭḥ-i sîn-i mühmele vü nûn ile. Efsûs, taḥassür ve ḥasret maʿnāsına. Şâh Nâṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

پدرت و برادرت و فرزند و مادر
شدستند نا چیز و گشته فسانه
تو پنجاه سال از پس مرگ ایشان
فسانه شنودی و خوردی رسانه

(Baban, erkek kardeşin, oğlun ve annen hiç hükmünde ve hikâye olmuşlar. Sense onların ölümünden elli yıl sonra masal dinliyor ve üzüntü duyuyorsun.)

رسته [reste]: Sükûn-ı sîn-i mühmele ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Dört maʿnâya gelir.

Evvel, be-maʿnî-i ḫalâṣ-şüde yaʿnî kurtulmuş. Ḥakîm Enverî, beyt:

نا رسته ز جهل و برده هر روز
نوباوهٔ احمقی بِرُسته

(Cehaletten kurtulmamış ve her gün ahmaklığın yeni bir meyvesini bitiriyor.)

Şânî, bâzâr ki onda beyʿ u şirâ oluna. Seyf-i İsferengî, beyt:

رخت بر چین از درِ دکان هستی چون ترا
اندرین رسته که هستی کس خریداری نماند

(Varlık dükkânının kapısından malları topla! Çünkü senin bulunduğun bu pazarda müşterin kalmadı.)

Şâliş, be-maʿnî-i şāriʿ-i ʿāmm yaʿnî şâh-râh, ulu yol. Şâh Nâṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

چو بی راه و بی رسته گشتی مرا
چه گویی که بی راه و بی رسته ای

(Yolsuz kalmış, sapmış olan sensin! Niçin bana yolsuz ve sapkın diyorsun?!)

Râbiʿ, be-maʿnî-i ṣaf ki رستهٔ مردم [reste-i merdum], رستهٔ دندان [reste-i dendân] ve لشگر [reste-i leşger] derler. Murâd, birbiri yanına dizili olmaktır. Üstâd Laṭîfî, beyt:

خروشید و بررسته آمیخت گرگ
پراکنده کردش چو گله ز گرگ

(Kurtlar uluyup sürü saflarına karıştı. Sürü, kurt yüzünden dağıldı.)

Çağatay bu maʿnâda "tizmek" derler. Nefs-i mütekellimde "tizermin" ve maṣdarı "tizilgen" olur.

رسیده [resîde]: رسیدن [resîden] lafẓından ism-i mefʿûldür, erişmiş maʿnâsına ʿumûmen ve kâmil olmuş meyve ve bülûġa erişmiş benî Âdem ḫuṣûṣan. Nā-bâliġe نا رسیده [nā-resîde] derler ve henüz bâliġ olmuşa نورسیده [nev-resîde] derler. Ebulmaʿânî, beyt:

دیدم آن طفلی رسیده در کمال
میوهٔ وصلش رسیده خواستم

(O yeni yetme çocuğun büluğa erdiğini görünce kavuşma meyvesine erişmek istedim.)

رشته [reşte]: Sükûn-ı şîn-i muʿceme ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennât ile. Renk verici ve renk verilmiş maʿnâsına. Şeyḫ Saʿdî, beyt:

حناست آن که ناخن دلبند رشته ای
یا خون بی دلیست که در بند کشته ای

(Gönül bağlayıcı tırnağındaki renk kına mı yoksa oyunla öldürdüğün âşıkların kanı mı?!)

رغاوه [raġâve]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme vü vâv ile. Be-maʿnî-i nâf-ı gâv yaʿnî öküz göbeği.

رغوه [raġve]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i vāv ile. Ṣaʿve. Bir küçük kuştur. Baʿżı nüsḫada yund kuşuna derler.

رفوشه [refūşe]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūfe ve feṯḥ-i şīn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, günāh maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

رفوشه نکردم مرا جرم چیست
که هرگز به سویم نگاه تو نیست

(Günah işlemedim, ne suçum var? Benim olduğum tarafa hiç bakmıyorsun!)

Ṣānī, be-maʿnī-i suḫre ve lāġ.

Ṣāliş, be-maʿnī-i برچیدن [ber-çīden]. İz sürmek. ʿArabīde iz sürene قائف [ḳā'if] derler.

رفیده [refīde]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, üzerine ekmek koyup tennūra yapıştırdıkları nesneye derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

تنور هوس می کند گرم حاسد
سر و پای گم کرده همچون رفیده

(Düşman heves tandırını kızdırıp penekat gibi başını ve ayağını yitirmiş.)

رکوه [rekve]: Sükūn-ı kāf-ı ʿArabī ve feṯḥ-i vāv ile. Keçkūl maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

به دست گدایان مگردان تهی
ز هرچه شود رکوه اش می نهی

(Dilencilerin elini boş çevirme! Azdan çoktan ne varsa çanağına bırak!)

رمه [reme]: Feṯḥ-i mīm ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ḥayvānāt sürüsü; koyun olsun, ġayrı olsun. Ve ādem sürüsüne dahi derler. Firdevsī *Şehnāme*'de çok yerde īrād eder. Ezcümle, beyt:

گر این خواسته زو پذیرم همه
ز من گردد آزاده شاه رمه

(Onun bu isteğini kabul edersem, halkın padişahı benden emin olur.)

Ṣānī, *Şerefnāme*'de be-maʿnī-i pervīn yaʿnī Ülker vāḳiʿ olmuştur. ʿArabīde şedde ile (رمّه remme), çürümüş kemik ve ġayrı çürümüş maʿnāsınadır. Ve żamm-ı rā ile (رُمه rume) yine ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, **(15b)** be-maʿnī-i rīsmān-ı köhne, yaʿnī eski ip. Ṣānī, be-maʿnī-i cümle. [1] برمته ای بجملته derler. Ve maʿnā-yı evvele yaʿnī sürüye ʿArabīde ثله [ṣille] derler. Ve Çağatay lisānında "ılḳı" derler ʿumūmen ve at sürüsüne ḫuṣūṣan. *Ḫayretü'l-Ebrār*'da gelir, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Hīç kişi körgey mü cihān ḫalḳıda
Ḫˇāce yayaġ kizgey ü at ılḳıda

(Efendi yaya gezecek, at sürüde olacak! Dünyada bunu gören var mı hiç!)

رمیده [remīde]: Ürkmüş. رمیدن [remīden] den ṣīġa-i mefʿūldür. Ve ürkücü maʿnāsına da gelir. Ekṣer āhūya ṣıfat ederler. Mevlānā ʿUrfī, beyt:

دامن ز کفم ربود و رفتی
ای آهوی وحشیٔ رمیده

(Ey ürkek ve vahşi ceylan! Elimden eteğini kapıp gittin.)

رنجه [rence]: Sükūn-ı nūn ile. Zaḥmet ve bīmārī. Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

خوشیتن رنجه مدار از قبل نقد مراد
می خور انگار که آن تیزوفا و گرم است

(Arzu parası için kendini sıkıntıya sokma! Onun vefasız ve gelip geçici olduğunu varsayıp şarap iç!)

Ebū Ṭalīb Kelīm, beyt:

ای که گفتی رنجه از گردون کدامین عضو تست
دانه را از آسیاب آسیب آید بر کجا

(Ey "felekten hangi organın zarar gördü?" diyen

1 برمته [bi-rumetihi], yani sürüsüyle.

kimse! Değirmen, buğday tanesinin neresine zarar verir!)

Ferheng-i Cihāngīrī'de nāz ve tebaḫtur ile salınmak maʿnāsına. Üstād Menūçehrī, beyt:

جوشم قدح نبیذ را نوشنجه
هنگام صبوح ساقی خوش رنجه

(Ey sāki! Sabah vakti güzelce salın da leziz hurma şarabı kadehiyle coşayım!)

رنده [rende]: Sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, dülger āletlerinden bir ālettir, onunla taḫtayı hemvār ederler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

رندی که ز رنده ام برآید
بر عارض حور زلف شاید

(Benim rendemden çıkan talaş, hurinin yanağına saç olsa yakışır.)

Ṣānī, buzurg ve ʿaẓīm maʿnāsına. Amʿaḳ-ı Buḫārī, beyt:

همیشه بود نعمتت را خورنده
چه آزاد و بنده چه خرد و چه رنده

(Hür ya da köle, küçük ya da büyük herkes daima senin nimetini yerler.)

Ṣāliş, bir ottur, eyyām-ı bahārda biter. Ḥayvānātı, ḫuṣūṣan koyunu ġāyet semirtir. Şems-i Faḫrī, beyt:

شود در روضهٔ رضوان طبعش
به معنی سدره و طوبی چو رنده

(Onun yaradılış Rıdvanı'nın cennet bahçesinde, sidre ve tubanın manası rendeotu olur.)

Ebulʿabbās, beyt:

رفتم به ماه روزه بازار مرسمنده
تا گوسفند آرم فربه کنم به رنده

(Ramazan ayında koyunlar rendeotuyla otlayıp semizlesinler diye Mersemende pazarına gittim.)

Rābiʿ, siyāh renk göne derler.

روانخواه [revān-ḫˇāh]: Vāv-ı evvel meftūḥ ve ṣānī maʿdūle ile. Ol dilenciye derler ki kapıları, çarşu ve pazarları gezip akçe dilenir. Mürekkeb lafẓdır. Terkībinin iki vechle maʿnāsı vardır. Bir vechi روان [revān] ile خواه [ḫˇāh]tan mürekkebdir. Revān, rāyic ve revendeden ve ḫˇāh, خواستن [ḫˇāsten]den müştaḳḳ olıcak "gezip isteyici" maʿnāsına olur. Ve bir vechi dahi, revān esmāʾ-i cāmideden olursa "cān" maʿnāsına olur. Ġilẓet, şiḳlet ve taḳāżā etmekle "cān isteyici" demek olur. Taḳāżāsından kināyedir. Üstād Laṭīfī, beyt:

گر لطف خدا رسد شود شاه
آنکو پدرش بود روانخواه

(Babası dilenci olan kimse, Allah'ın bağışı erişirse padişah olur.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid Aġācī demiştir, beyt:

در آن کوی پیری روانخواه بود
که دستش ز هر کام کوتاه بود

(O köyde yaşlı bir dilenci vardı. İstediği hiçbir şeye ulaşamamıştı.)

روانه [revāne]: Feṯḥ-i vāv u nūn ile. Bemaʿnī-i revende. رفتن [reften] lafẓından müştaḳtır.

رواوه [rev-āve]: Feṯḥ-i vāveyn ile. Rebāb maʿnāsınadır. Lafẓ-ı mürekkebdir ki رو [rev] āvāz-ı ḥazīne derler ve آوه [āve] ṣadā ve nidā getirici demektir. Rebābdan ḥazīn āvāz ẓāhir olduğu sebebden ona isim etmişler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رواه [revāh]: Feṯḥ-i vāv ve iẓhār-ı hā ile. Maḥbūs ve zindānīler için pişen ṭaʿāma derler. Zāʾ-i muʿceme ile (زواه zevāh) da rivāyet olunmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

قفس تن شده به دل زندان
پاره های جگر رواهش دان

(Beden kafesi, gönlün zindanıdır. Ciğer parçalarının da mahkum yemeği olduğunu bil!)

روجه [revce]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i cīm ile. Ḫām üzüm yaʿnī henüz erişmemiş üzüm.

روزنه [revzene]: روزن [revzen]-i merḳūm maʿnāsına ki pertev-i āfitāb için olan küçük pencere ve baca maʿnāsınadır.

رونده [revende]: روانه [revāne] gibi ism-i fāʿildir, gidici demektir.

ره [reh]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Yoldur.

Ṣānī, be-maʿnī-i kerret ve mertebe. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

قواعد ز خانه نشینی ملول
به یک ره شده در جوال خلا

(Bir kerede boşluk çuvalına girmiş olan kurallar evde oturmaktan üzgünler.)

Seyf-i İsferengī, beyt:

شریک ابر بهاری به وقت خندیدن
ز برق تیغ تو الماس می شود ره ره

(Bahar bulutuna ortaksın! Kılıcının şimşeği gülümseyince yer yer elmas olur.)

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i resm ve ḳāʿide.

Rābiʿ, naġme ve nevā.

Ḫāmis, hūş maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. **(16ᵃ)**

مع الیا
[maʿa'l-yā]

رادبوی [rād-būy]: ʿŪd ağacıdır ki راد [rād] ḫūb ve maḳbūl nesneye derler, بوی [būy] kokudur. Ol münāsebetle ʿūd ağacına isim etmişlerdir. Faḫr-i Zerkūb, beyt:

به مفلس کف مردم رادبوی
چو نزد غنی عنبر و رادبوی

(Cömert insanın eli, fakir için zenginin katındaki amber ve öd gibidir.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da داربوی [dār-būy] vāḳiʿ olmuştur.

رازیانهٔ رومی [rāziyāne-i rūmī]: Anīsūndur ki iki nevʿ olur. Biri Rūmī'dir, نانخواه [nān-ḫᵛāh] gibi toḫumdur. Ve bir nevʿi ḳardemānāya müşābih olur. Keẕā fi'l-*Bedīʿī*.

رازی [rāzī]: Rāz, Rey şehrinde olan ḳavmin adıdır. Tafṣīli راز [rāz] lüġati ẕeylinde mürūr etti. Ol ḳavme mensūb olan ṭāʾifeye رازی [rāzī] tesmiye olunmuştur. Cümleden, mefḫaru'l-fużalāʾi'l-kāmilīn İmām Faḫr-ı Rāzī ol ṭāʾifedendir.

راستی [rāstī]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Doğruluktur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کس ندیدم که گم شد از ره راست
راستی موجب رضای خداست

(Doğru yolda giden kimsenin kaybolduğunu görmedim. Doğruluk, Allah'ın rızasına sebep olur.)

رامشگری [rāmişgerī]: Muṭriblik ve sāzendelik maʿnāsınadır. رامش [rāmiş] sürūd maʿnāsına, گر [ger] ism-i fāʿildir, āḫirindeki yā, yā-yı vaṣfiyyedir. Ve ehl-i ṣoḫbet maʿnāsına da gelir. Şāʿir, beyt:

نشینند شاهان به رامشگری
خورند آب حیوان اسکندری

(Padişahlar meclis ehliyle otururlar. İskender'in aradığı hayat suyunu içerler.)

رامشی [rāmişī]: Yaʿnī muṭrib. Bunda ḥarf-i yā, maṣdariyye olur. Şāʿir, beyt:

بت رامشی و مَی درغمی
بود مایهٔ شادی و خرمی

(Çalgıcı güzel ile Dergam şarabı, mutluluk ve sevinç kaynağıdır.)

درغم [derġam] bir mevżiʿ ismidir. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

رامنی [rāmenī]: Hind deryāsında bir cezīre ismidir, onda kāfūr biter.

رامی [rāmī]: Rāmtīn ḳaryesine mensūb olandır ki رام [rām] dahi derler Üstād, beyt:

چو رامی گه گهی بنواختی چنگ
ز خوشی بر سر آب آمدی سنگ

(Rāmlı gibi ara ara çengi okşayınca, taş dahi zevkinden ırmak kıyısına gelirdi.)

راهنمای [rāh-numāy]: Yol gösterici. Bundaki yā جای [cāy] ve سرای [serāy] yā'ları gibidir.

راهگذاری [rāh-guẕārī]: Yol uğrağı maʿnāsına. Āḫirindeki yā, yā-yı vaṣfiyyedir. Meẕkūr iki lüġatin miṣāli, Ebulmaʿānī, beyt:

در خیالش شده اندیشهٔ من راهنمایی
سینه ام گشته به شخص غم او راهگذاری

(Onun hayalinde düşüncem yol gösterici oldu. Göğsüm, onun gam adamı için yol uğrağı oldu.)

راهوی [rāhevī]: Feṯḥ-i hā ve kesr-i vāv-ı maʿrūf ile. Bir nevā ismidir ki رهاوی [rehāvī] demekle meşhūrdur. Ḥakīm Enverī, beyt:

غزلکهای خود همی خواندم
در نهاوند و راهوی و عراق

(Gazelciklerimi Nihāvend, Rāhevī ve Irāk makamlarında okuyordum.)

Ve bir maḳām ismidir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نکیسا در ترانه جادویی ساخت
پس آنگه این غزل در راهویی ساخت

(Nikīsā, nağmede büyü gösterdi, sonra da Rāhūyī makamındaki şu gazeli okudu.)

Bu beyitte hā mażmūm olmak iḳtiżā eyledi.

رای [rāy]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, fikr ü tedbīr maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

از تو معمور گشت خانهٔ جان
وز تو منصور گشت آیت رای

(Can evi senin sayende bayındır hale geldi. Düşünce hücceti senin sayende zafer buldu.)

Ve ʿArabīde dahi bu maʿnāyadır.

Ṣānī, be-maʿnī-i rāh, yaʿnī yol. Refīʿeddīn-i Lünbānī, beyt:

چه پیش رایت رایت بدید و سایه نمود
ز چه ز پیروئ آفتاب بیزاری

(Senin yolundaki sancağı görüp de gölgede kalan güneş seni takip ediyorsa bundan niçin rahatsızsın!)

Ṣāliş, Hindūstān pādişāhlarının laḳabıdır. Nitekim ʿAcem pādişāhlarına kisrā, Türkistān pādişāhlarına ḫāḳān ve Çin pādişāhlarına faġfūr derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

صف آرای شد کشورآرای هند
روان شد به میعادگه رای هند

(Ülkesinin süsü olan Hint racası, safları dizip sözleşilen yere doğru yola çıktı.)

رسمی [resmī]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Ḫidmetkār-ı muḳarrib maʿnāsınadır. Bir muʿayyen ḫidmet-i ḫāṣṣaya maḫṣūṣ ola;

ḫazîne-dâr, silaḥ-dâr, câme-dâr ve şarâb-dâr gibi. Ḥakîm Ḥâḳânî, beyt:

دو خازن فکر و الهامش دو حاجب شرع و توفیقش
دو ذمی نفس و آمالش دو رسمی چرخ و کیهانش

(Ona düşünce ve ilham iki hazine bekçisi, şeriat ve tevfik iki perdecidir. Nefis ve emeller iki gayrımüslim unsur, dünya ve felek iki yakın hizmetçidir.)

رشتی [reştī]: Sükûn-ı şîn-i muʿceme ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnâya gelir.

Evvel, be-maʿnî-i ḫâksârî. Keẕâ fî-*Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefâyî*. Bu maʿnâya, Ḥakîm Senâyî, der-taʿbîr-i ḫˇâb, beyt:

رقص کردن به خواب در کشتی
بیم غرقست و مایهٔ رشتی

(Rüyada bir gemide raksettiğini görmek, boğulma korkusu ve yerle bir olmaya işaret eder.)

Şânî, be-maʿnî-i ḫâk-rûb, yaʿnî süpürge ve süprüntü.

رکابی [rekābī]: Fetḥ-i kāf-ı ʿArabî ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnî-i sâḳî. Ḥakîm Ḥâḳânî, beyt:

دو اسبه درآ و رکابی درآور
کزو چرمهٔ صبح یکران نماید

(Ey sâki! İki atla/aceleyle çıkagel ve sabah kır atını kümeyt olarak gösteren şarap kadehini getir!)

رندی [rendī]: **(16ᵇ)** Sükûn-ı nûn ve kesr-i dâl ile. Taḫtayı pâk ve hemvâr etmeye derler. Ḥakîm Ḥâḳânî, der-*Tuḥfetü'l-ʿIrâḳeyn*, beyt:

رندی که ز رنده ام برآید
بر عارض حور زلف شاید

(Benim rendemden/kalemimden çıkan talaş, hurinin yanağına saç olsa yakışır.)

Rendeden çıkan talaş maʿnâsına dahi mervîdir.

رنی [renī]: Be-maʿnî-i rehî. Yaʿnî kul ve bende maʿnâsına menḳûldür.

روانی [revānī]: Kesr-i nûn ile. Yaʿnî râyic ve ḳıymetli, روایش [revāyiş] maʿnâsına. Şâʿir, beyt:

به شهر عشق جانان گر رسانی
شود نقد سرشکت را روانی

(Aşk şehrinde sevgiliye ulaşırsan, gözyaşı paranın bir değeri olacaktır.)

روایی [revāyī]: Kesr-i yâ-yı taḫtânî ile. Lâyıḳ ve câʾiz olmak. Ve geçer metâʿ ve akçe maʿnâsına. Mîr Naẓmî, beyt:

به جاه عشق را باشی سزایی
اگر کالای اخلاصت روایی

(Senin ihlas kumaşının bir değeri varsa, aşk makamına layıksın demektir.)

روی [revī]: Yaʿnî sîr-âb. Suya kanmaktan ʿibârettir.

رهاوی [rehāvī]: Bir maḳâm adıdır. راهوی[rāhevī] dahi derler.

رهگذری [reh-guẕerī]: Be-maʿnî-i راهگذاری [rāh-guẕārī]-i merḳûm.

رهگشای [reh-guşāy]: İẓhâr-ı hâ, żamm-ı kāf-ı Fârsî ve fetḥ-i şîn ile. Şühûr-ı Melikî'nin on yedinci günü ismidir. Nitekim, Mîr Naẓmî, beyt:

به گلشن کزین بادهٔ دلگشای
به روز فرح بخشدت رهگشای

(Bu gönül açıcı şarap, sana Rehgüşây günü gül bahçesinde ferahlık bağışlar.)

رهگوی [reh-gūy]: İẓhâr-ı hâ ve żamm-ı kāf-ı Fârsî vü vāv-ı maʿrûf ile. Be-maʿnî-i ḫunyâger ve naġme-serâyende. ره [reh] maḳâmât maʿnâsına ve گوی [gūy] güyende demektir. Ḥakîm Sûzenî, beyt:

حریف که آید و مهمان و مطرب و رهگوی
برون ماه صیام و درون ماه صیام

(Oruç ayının dışında ve oruç ayının içinde; meclis arkadaşı, misafir, çalgıcı ve şarkıcı gelince...)

رهنمای [reh-numāy]: راهنما [rāh-numā] gibi delīl maʿnāsınadır.

رهی [rehī]: Bende ve kul maʿnāsınadır. Ḥakīm Esedī, meṣnevī:

رهی را مگردان چنان سرفراز
که نتواند آورد به آن پایه باز

چو خواهی رهی را همی کرد مه
بزرگیش جز پایه پایه مده

که چون از گذافش بزرگی دهی
نه ارج تو داند نه ارج مهی

(Hizmetçiyi/köleyi bu kadar baş tacı yapma! Çünkü eski mertebesine tekrar geri döndürülmesi mümkün olmaz. Bir kölenin mertebesini yükseltmek istersen, bunu aşama aşama yap! Birdenbire yüceltirsen, ne senin ne de efendiliğin değerini bilir.)

Ḥakīm Ezraḳī, ḳıṭʿa:

همیشه تا نشود خاک چون سپهر لطیف
همیشه تا نکند کوه با ستاره مدار

غلام و چاکر و فرمانبر و رهی بادت
به ملکت اندر فغفور و رای و قیصروار

(Yeryüzü asla gökyüzü gibi güzel olmadıkça ve dağ hiçbir zaman yıldızlarla dönmedikçe; ülkendeki köle, hizmetçi ve yumuş oğlanı fağfur, raca ve kayser gibi olsun!)

Kemālpaşazāde merḥūmun zāde-i ṭabʿ-ı şerīfi olan maʿānīden bunda dahi buyurur ki rehī, yola ve yoşa giden ḫidmetkāra derler. Zīrā āḫirinde olan yā, yā-yı nisbettir ki maʿnā-yı terkīb "yola mensūb " demek olur. Evde ḫidmet edene "ġulām" derler. Aralarında farḳ olduğu bu beyitten ẓāhirdir. Beyt:

پدری و برادری بگذار
این رهی و آن غلام در همه کار

(Babalığı ve kardeşliği bırak! Her işte biri yumuş oğlanı ve diğeri ev hizmetçisidir.)

İntehā. Mūmā ileyhten māʿadā bu taʿbīri etmiş ṣāḥib-i ferheng yoktur. Zīrā "rehī" her ne yerde vāḳiʿ olsa ḫuṣūṣiyyetle ẕikr olunmamıştır. Ve ġulām, lafẓ-ı ʿArabīdir. Lākin şol kadar vardır ki ġulām maḥbūb ḫidmetkāra denilip rehī karakullukçu ve sā'ire denilse cā'izdir. Zīrā maḥbūb-ı ḫūb-rū olan ḫidmetkār kişizāde olur. Ve rehī, ʿabd-i müşterāya maḫṣūṣ olmak münāsibdir, bende maʿnāsına. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te muṭlaḳ be-maʿnī-i bende vü çāker demiş ve bu beyti īrād eylemiş. Mīr Ḫüsrev, beyt:

بت محمل نشین زان ره که رفتست
رهی خواهد بیابان را بدزدد

(Hizmetçi, mahmilde oturan güzelin gittiği yoldaki çölü çalmak ister.)

Bu beyitte maḥbūb olan maḥmil-nişīn ve sā'ir kullukçu rehī olmak fehm olunur.

ری [rey]: Be-vezn-i کی [key]. İki maʿnāyadır. Evvel, ʿAcem ḥudūduna dāḫil bir şehr-i muʿaẓẓam nāmıdır. Ḫayli ḳaṣabāt ve ḳurāya şāmil bir memlekettir. Mevlānā Cāmī, *Silsiletü'ẕ-Ẕeheb*-nām kitābın bir ḥikāyesinde, bir Aʿrābī Rey şehrine gelip, āş-pez dükkānından mūnbār dolması alıp ḫaẓẓından bir miḳdārın koynuna koyduktan sonra düşürür. Adını bilmediğinden ḫādiṣesin eline alıp, beyt:

ایها الساکنون بلدة ری
هل وجدتم بمثل هذا شی

(Ey Rey şehrinin sakinleri! Bunun gibi bir şey buldunuz mu?)

diye nidā eder.

Ṣānī, ol şehzādenin nāmıdır ki iki birāder Rey şehrini taʿmīr ederler, birinin nāmı Rey ve birinin nāmı Rāz olmakla şehri her biri kendi ismine mużāf etmek ister. Miyānlarında münāzaʿa oldukta ehl-i vilāyet ittifāḳıyla şehre Rey ve ḫalḳına Rāzī **(17ᵃ)** tesmiye ederler. Ve zebān-ı Latin yaʿnī Fireng lisānında rey, pādişāh demektir.

باب الراء المكسوره
[BĀBU'R-RĀ'İ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

ردا [ridā]: Meşāyiḫ ve ʿulemā, gerdenlerine kodukları dülbend ve şāl maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

بدل سازم به زنار و به برنس
ردا و طیلسان چون پورِ سقا

(Sucu oğlu/Şeyh San'an gibi, şal ve sarığımı papaz kuşağı ve kardinal külahıyla değiştireyim.)

ریسا [rīsā]: Yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. ریسیدن [rīsīden] lafẓından müştaḳḳ ism-i fāʿil olur, eğirici maʿnāsına. Ve żaʿftan enīn etmek maʿnāsına ki باریک ریس [bārīk-rīs] derler, ışṭılāḥīdir. Ebulmaʿānī, beyt:

درازی می کشد چون محنت عشق
شد از درد و غمش باریک ریسا

(Aşkın sıkıntısı uzun sürdüğünden dert ve gam içinde inledi.)

ریوا [rīvā]: İşḫūn ki ریباس [rībās], ریواس [rīvās], ریباج [rībāc] ve ریواج [rīvāc] dahi derler. Terḫīm olunmuş isimdir.

مع البا
[maʿa'l-bā]

رکاب [rikāb]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Üzengi maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

آفتابش دگر نسازد بدر
مه نو را اگر رکاب کند

(Yeni ayı üzengi yaparsa, güneş artık onu dolunay yapmaz.)

Şānī, piyāle yaʿnī ḳadeḥ. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

زهد بس کن رکاب باده بگیر
که نگیرد صلاح جای صبوح

(Ham sofuluğu kes, şarap kadehi tut! Çünkü salah, sabuhun yerini tutmaz.)

Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

عنان عمر شد از کف رکاب می به کف آر
که دل به توبه شکستن بهانه باز آورد

(Ömür dizgini elden çıktı, eline şarap kadehi al! Çünkü gönül, tövbe bozmak için yeni bir bahane getirdi.)

Şāliş, be-maʿnī-i esb-i süvāre, yaʿnī binilen at. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شود یوسف یکی گرگی شود موسی چو فرعونی
چو بیرون شد رکاب تو سرآخر گشت پالانی

(Hz. Yusuf bir kurt olur, Hz. Musa bir firavun olur. Senin atın elden çıkınca atların başı/sorumlusu sıradan bir semerliye/semerciye döner.)

Li-vāḥidin fi'ş-şuʿarā, beyt:

به هر جانب که رو آری به تقدیر
رکابت را بود دولت عنانگیر

(Takdirle hangi tarafa yönelecek olsan, atının dizginini talih tutar.)

رکیب [rikīb]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i rikāb be-maʿnī-i evvel ki elif yā'ya ḳalb olunmuştur ḥarf oldukları cihetten. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به غوغای لشگر درآمد شکیب
که دست از عنان رفت و پا از رکیب

(El dizginden, ayak üzengiden çekildi ve savaş durdu.)

Ve binecek at ve katır maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

برآراسته استران رکیب
وز آن روی صحرا همه دید زیب

(Binek atlarını hazırladı. Bozkırın üstü onlarla süslendi.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به هومان چنین گفت پیران که زود
عنان و رکیبت بباید بسود

(Pīrān, Hūmān'a dedi ki: "Derhal dizgin ve üzengiye sarılman gerekir".)

ریشتاب [rīş-tāb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Kıvırcık sakal, zülf, gīsū ve mūy-ı müca"ad maʿnāsına ki kıl birbirine dolaşır veyāḫud elle kıvrılmış ola. Bu lüġat hem fāʿil ve hem mefʿūl istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

نه زده شانه در همه عمرش
ریشتاب می شدست ریش دراز

(Ömrü boyunca tarak vurmadığı için, kıvırcık saçı kaba sakala dönmüş.)

مع التا
[maʿa't-tā]

ربات [ribāt]: Aṣlı ʿArabīdir, رباط [ribāṭ] derler. Taʿcīm olunmuştur Fārsīde ḥurūf-ı muṭbaḳa olmadığı için. Kārbān-serāy maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

عمارت دل ویران به نزد حق بِه از آن
ربات و مدرسه و خانقه بنا کردن

(Allah katında, kırık bir kalbi onarmak kervansaray, medrese ve tekke yapmaktan daha hayırlıdır.)

رشت [rişt]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i sirişt. Üstād, beyt:

طبع نقاشش به کلک دود رشت
خامۀ مانی و آزر ساخته

(Ressam yaradılışı dumanla yoğrulmuş kalemle birleşip Āzer ve Mānī'nin kalemi gibi işçilik yapmış.)

Şānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i cārūb ve her ne ki eskiyip ḫarāba yakın ola.

ریخت [rīḫt]: ریختن [rīḫten] lafẓının māżīsidir, döktü maʿnāsına. Şeyḫ Feyżī, beyt:

می رفتم و خون دل به راهم می ریخت
دوزخ دوزخ شرار آهم می ریخت

(Gidiyor ve yol boyunca kanlı gözyaşı döküyordum. Ahımın kıvılcımları cehennem cehennem saçılıyordu.)

Şeyḫ Feyżī, beyt:

عشق آمد و خاک محنتم بر سر ریخت
وز برق بلا به خرمنم اخکر ریخت

(Aşk geldi ve sıkıntı toprağı başıma saçıldı. Bela yıldırımıyla harmanıma kor yağdırdı.)

ریست [rīst]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ile. Be-maʿnī-i rīde yaʿnī taġayyuṭ eyledi. Üstād Laṭīfī, beyt:

ای که پرسی دوای ریشت چیست
از علاجات تیز باید ریست

(Ey sakalına çare soran kimse! İlaçlarla çabucak pislemen/kavara çalman gerekir.)

Tāc-ı Behā, beyt:

با قناعت همیشه باید زیست
بر بروت طمع بباید ریست

(Daima kanaatle yaşamak gerekir. Açgözlülüğün bıyığına kavara çalmak gerekir.)

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

ریخ [rīḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bağırsak sırıntısı ki fażla-i ishāldir. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

دم او برتافت هر کس را درآوردش به کار
ریخ او آلود هر کس را میان ران و زهار

(Onun nefesi, herkesi iş başına getirdi. Onun rīhi, herkesin kasık ve uyluk arasını pisletti.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

رنج [rinc]: Sükūn-ı nūn ile. Yürek burusu ki ʿArabīde مغص [maġṣ] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

آن پری رخسار گر بیند به بزم ما رقیب
می شود دمبسته گیرد روده رِنج رَنج غم

(Rakip o peri yüzlüyü bizim meclisimizde görürse, nefesi tutulup gam sıkıntısıyla yüreği ve bağırsağı burulur.)

ریباج [rībāc]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. İşḫūn ki ʿArabīde ریباس [rībās] derler. **(17ᵇ)**

ریواج [rīvāc]: Bā yerine vāv ile yine rībāstır.

ریونج [rīvenc]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṭḥ-i vāv ile. Bu dahi rībāc maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Niʿmetillāh*.

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

رند [rind]: Sükūn-ı nūn ile. ʿAyyār ve ḳallāş maʿnāsına. Ammā lāubālī, bāde-ḫˇār, ẓarīf ve kārında müteyaḳḳıẓ maʿnālarına istiʿmāli şāyiʿdir. Mürşid-i Yezdcerdī, beyt:

من آن رند سرمست و لا یعقلم
که مستانه خیزد گیاه از گلم

(Aklı başından gidip başı dönmüş olan öyle bir rindim ki mezarımda otlar sarhoşça biter.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i münkir, lāubālī ve bī-ḳayd demektir. Ol ecilden ki münkire ehl-i ḳayd derler. Yaʿnī kārına ve her umūruna taḳayyud edene münkir derler.

رید [rīd]: Be-maʿnī-i ریست [rīst]-i merḳūm.

ریزد [rīzed]: ریختن [rīḫten] lafẓından fiʿl-i mużāriʿdir, döker ve dökülür maʿnāsına. Şānī-i Tekelū, beyt:

بی تو هر مَی که ز جامم به گلو می ریزد
به گلو نا شده از دیده فرو می ریزد

(Kadehimden boğazıma sensiz dökülen her şarap, daha boğaza gelmemişken gözden dökülür.)

ریشد [rīşed]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn ile. Dökülür maʿnāsına ریشیدن [rīşīden] lafẓından fiʿl-i mużāriʿ olur.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

رکابدار [rikāb-dār]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, sāḳī maʿnāsına gelir ki رکاب [rikāb] piyāle maʿnāsına olduğu ẕikr olundu. Ebulmaʿānī, beyt:

به طرف گلستان بِه جانان خرام
رکابدار مه رو مَی لعل فام

(Gül bahçesinde sevgiliyle yürü! Ay yüzlü bir sāki ve lal renkli bir şarap...)

Şānī, ḫidmetkār-ı esb ki Rūm'da "saraç" derler. Ebulmaʿānī, der-naʿt, beyt:

زهی ستارهٔ دولت در آسمان مه را
کند به وقت خرام خدمت رکابداری

(Gökyüzünün ne parlak bir talih yıldızı var! Ayın dolanışı sırasında saraçlık hizmeti yapıyor.)

Şāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ol piyādeye derler ki refīḳi süvār ola. Bu zamānda ona جلودار [cilev-dār] derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

جعفر کرم و نظام بخشش
بل هر دو رکابدار رخشش

(Cafer-i Bermekī gibi cömert ve Nizāmülmülk gibi bahşedicidir. Hatta her ikisi de onun atına öncülük/nöbetçi askerlik eder.)

Maʿnā-yı şānī ile bu maʿnānın farḳı sehldir, ancak taʿbīrinde tefāvüt vardır.

Rābiʿ, ol ḫidmetkāra derler ki ḫidmet-i selāṭīn ü kibārda piyāle, naʿlbekī ve ālāt-ı bezmi muḥāfaẓa eder.

ریچار [rīçār]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te süt veyāḫud yoğurtla pişirirler bir nevʿ ṭaʿāmdır. Ammā *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, her ne nevʿ meyve olursa pekmezle kaynatıp ḫıfẓ

ederler. Lām ile ریچال [rīçāl] dahi derler. Türkīde "reçel" dedikleridir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

مصوص سرایی و ریچار نغز
ز بادام و پسته برآورده مغز

(Saray masūsu, hoş reçel, badem ve fıstıkla cana can kattı.)

مصوص [maṣūṣ] feṯḥ-i mīm ve żamm-ı ṣād-ı mühmele ile ona derler ki kekliği pişirip sirkeye korlar, turşī olur.

ریخته گر [rīḫteger]: Dökücü; bakır olsun, gümüş olsun envāʿ-ı evānī ederler.

ریخار [rīḫar]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Bir nevʿ bād-zehrdir.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

رز [riz]: Muḫaffef-i ریز [rīz]dir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

چون سحرگاه ز گلشن بت عیار آمد
چه بسی نعرهٔ مستان که به یک بار آمد

که درین خشک بیابان تو رزان چشمهٔ حیوان
دو هزاران گل خندان ز دل خار آمد

(Aldatıcı put/güzel, sabahleyin gül bahçesinden gelince nice sarhoş narası bir uğurdan koptu. Sen bu kuru çölde hayat suyu döktüğün/akıttığın için, dikenin içinden binlerce gül açıldı.)

ریخیز [rīḫīz]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Saban eneği ki ʿArabīde عضم [ʿaḍm] derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te saban demirine kodukları ağaçtır.

ریز [rīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, cürʿa maʿnāsınadır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چون آگهی که شیفته و کشتهٔ توایم
روزی برای ما زی و ریزی به ما فرست

(Mademki sana āşık olduğumuzun ve senin için öldüğümüzün farkındasın, bir gün bizim için yaşayıp bize bir yudum gönder!)

Şānī, ریختن [rīḫten] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur شکرریز [şeker-rīz] gibi. Ve gāhī ism-i fāʿil olur خونریز [ḫūn-rīz] gibi. Miṯāl-i emr, Ḳaydī-i Şīrāzī, beyt:

خونم بریز هیچ ملک با چنین جمال
از دل نبایدش که نویسد گناه تو

(Kanımı dök! Bu güzellikle hiçbir melek sana günah yazmaya hevesli olmasa gerektir.)

ریشِ بز [rīş-i buz]: Kesr-i şīn ve żamm-ı bā'-i

muvaḥḥade ile. Ol sivri sakala derler ki keçi sakalı gibi olur. Mīr Naẓmī, beyt:

ریش بز و بینی چون صولجان **(18[a])**
چشم کبود و احول و کج دهان

(Keçi sakallıdır, burnu çevgan değneği gibidir. Gök gözlü, şaşı ve eğri ağızlıdır.)

ریش ساز [rīş-sāz]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Cerrāḥ maʿnāsınadır ki bu ریش [rīş] yaradır ve ساز[sāz] düzücü demektir. Ebulmaʿānī, beyt:

از خار هجر ریش شده سینهٔ صافم
ای ریش ساز مرهمی نِه سینهٔ صافم

(Ey cerrah! Saf göğsüm ayrılık dikeniyle yaralandı. Saf göğsüme bir merhem sür!)

ریماز [rīmāz] ve **ریمز** [rīmez]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i mīm ile. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da muṭlaḳ câme maʿnāsınadır. Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ol câmedir ki kāf-ı Fārsī ile گیمیا [gīmyā] derler.

ریوتیز [rīv-tīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü vāv, kesr-i tā'-i müṣennāt, baʿdehū yā-yı sākine ile. Keykāvūs Şāh'ın ferzendi adıdır ki karındaşları Pīrān ve Vīse ellerinde helāk oldu. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به پیش سپه کشته شد ریوتیز
که کاوس را بود چون جان عزیز

(Keykāvus'un kendi canı gibi el üstünde tuttuğu Rīvtīz, askerin önünde öldürüldü.)

مع الزاء الفارسی
[maʿa'z-zā'i'l-fārsī]

ریژ [rīj]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ārzū-yı nefs maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

دیدی تو ریژ و کام بدو اندرون بسی
با ریدگان مطرب و بودی به فر و زیب

(Sen ilkbahar mevsiminde dilediğince yaşa! Çalgıcı Türk güzellerle rahat ve gösteriş içinde ol!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te zemīn-i püşte püşte maʿnāsına mervīdir.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

ريش [rīş]: İmâle ile yaʿnī yā-yı mechūl ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i cerāḥat ʿumūmen yaʿnī her ne vechle yara olursa. Mīrzā Faṣīhī, beyt:

با انقلاب دهر چه سازم که درد دوست
دیروز ریش بوده و امروز مرهم است

(Dünyanın gelgitlerine karşı ne yapayım! Sevgilinin aşkı dün yaralamıştı, bugün merhem oluyor.)

Ṣānī, şūrbā-yı ġalīẓdir ki keşk ve şülle aşları üzerine dökerler. Ve feṭḥ-i rā ile (ريش reyş), ʿArabīde خراميدن [ḫirāmīden] maʿnāsınadır.

ريش [rīş]: İmâlesiz kesre-i ṣarīḥa ile yaʿnī yā-yı maʿrūf ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, sakal maʿnāsına ki ʿArabīde لحيه [liḥye] derler. Kemāl İsmāʿīl, der-ḥaḳḳ-ı Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

آن ملحد خجندی ریش بزرگ دارد
از غایت بزرگی دهریش می توان گفت

(O Hocentli sapkının koca bir sakalı var. Son derece büyük olduğu için kabasakal demek mümkündür.)

Ṣānī, ḳahr ve ḫışm maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, meşnevī:

بیا گو در صفت مرد آن زمانی
چه می خواهد ز آشوب جهانی

به خون بی گناهان چند کوشند
جهان بر ریش خود تا کی فروشند

(Gel de dünya kargaşasında bir şeyler isteyen o zamane insanının özelliklerini söyle! Daha ne kadar günahsızların kanı için uğraşacaklar, ne zamana dek dünyayı kendi öfkeleri için yakacaklar!)

مع السين
[maʿa's-sīn]

رس [ris]: رسيدن [risīden]den ṣīġa-i emr-dir, "eriş!" maʿnāsına. Ḥarekāt-ı ṣelāṣe ile mervīdir.

رواس [rivās]: Be-vezn-i هراس [hirās]. Rībās maʿnāsınadır.ريواس [rīvās] dahi derler.

ريباس [rībās]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i bā ile. İşḥūn dedikleri ottur. Nitekim demişlerdir, beyt:

عارض چو شود حرارت تب
غافل مشو از شراب ریباس

(Sıtma titreyişi yüzünü yakarsa, ışkın otu şarabından vazgeçme!)

ريواس [rīvās]: Feṭḥ-i vāv ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ريباس [rībās]-ı merḳūm.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de mekr ü ḥīle maʿnāsınadır. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

بسی فریه نماید آن که دارد
نمای فربهی از نوع آماس

به ریواس ار توان لعبت روان کرد
روان نتوان بدو دادن به ریواس

(Nice semirmiş insan görürsün, onların şişman görünme sebebi verem şişliğidir. Oyun hileyle sürdürülebilirse de ona hileyle ruh verilemez.)

ريس [rīs]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, resm-i nuḳūş ki naḳştan evvel resm ederler.

Ṣānī, ṭāḳ-ı Ḫüsrev-i Pervīz.

Ṣāliş, helîme-i gendüm yaʿnī herîse ve buğday aşı piştikte ẓāhir olan helîmesi. Ve ريسيدن [rīsīden]den ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur, باريک ريس [bārīk-rīs] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

Şāliş, yün yaʿnī tüy; koyunun, keçinin, devenin ve her neyin olursa. Ve kuş tüyüne dahi derler.

ریمِ گوش [rīm-i gūş]: Kulak çirki. ریم [rīm], çirk ve irin maʿnāsınadır.

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

ریغ [rīġ]: Yā-yı maʿrūf ile. Kīn ve küdüret maʿnāsınadır. Üstād Daḳīḳī, beyt:

جهان زنده کردم به برنده تیغ
چرا دارد از من به دل شاه ریغ

(Keskin kılıçla dünyayı dirilttim. Padişahın kalbi bana niçin kin duyuyor?)

Yā-yı mechūl ile ریغ [rīġ], be-maʿnī-i rāġ. Ḥakīm Senāyī, beyt:

هودج از معشوق و ریغ از عاشقان خالی بماند
در دیار دردمندان یک در و دیوار کو

(Mahfilde sevgili ve gezinti yerinde āşıklar yok artık! Dertliler ülkesinde bir kapı ve duvar hani!)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

رشتک [rişţek]: Sükūn-ı şīn ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Buḥārā cāniblerine maḫṣūṣ bir ʿillettir. رشته [rişte] dahi derler. Āḫirindeki kāf-ı taṣġīrdir ki **(18ᵇ)** lāḥıḳ oldukta hā'-i ʿalāmet ḥaẕf olunmuştur. Tafṣīli رشته [rişte] ẕeylinde ẕikr olunur.

ریدک [rīdek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i dāl ile. Türk-beçeye derler. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

همه ریدگان ترینه شوند
تو کبیتای کنجدین منی

(Türk güzelleri genç ve taze olsa da benim kübeyta helvam sensin.)

کبیتا [kubeytā], ḥalvā-yı nāṭif dedikleridir. Yaʿnī Türk-beçe ġulāmān egerçi ter ü tāzedirler, ammā sen bana kübeytā ḥelvāsı gibisin demektir. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de feṭḥ-i rā ile (رَیدک reydek) naḳl olunmuştur. Üstād Menūçehrī, ḳıṭʿa:

تا نیامد آسمان را تیرگی و روشنی
تا نباشد اختران را اجتماع و افتراق

شاد باش و مَی ستان از ساقیان و ریدگان
ساقیان سیم ساعد ریدگان سیم ساق

(Gökyüzüne karanlık ve aydınlık gelmeyene dek, yıldızların toplanması ve ayrılması olmayana dek; mutlu ol, gümüş baldırlı Türk güzeller ile gümüş bilekli sākilerden şarap al!)

ریزناک [rīznāk]: Aṣlı ریزه ناک [rīzenāk]tir, istiḫfāfen hā'-i ʿalāmet ḥaẕf olunmuştur. Ḫurde olmuş maʿnāsınadır. Türkīde "hırdavat" ve "ufak defek" derler.

ریک [rīk]: Bir kelimedir ki ʿArabīde ویحک [veyḥak] ve Türkīde "vay sana!" derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ریگناک [rīgnāk]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü kāf-ı Fārsī ve feṭḥ-i nūn ile. Kumlu olan nesne ve zemīndir, kumsal demektir. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

بعض او خشک و خشن شد ریگناک
سرد و خشکین سنگلاخ و بعض خاک

(O bazen kuru, sert ve kumludur. Bazen soğuk, yağışsız, taşlık ve topraktır.)

ریمناک [rīmnāk]: Kirli, çirkli ve mülevveṯ maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

ز سرتاپای او بودست نا پاک
برش پوشیدنی کندید و ریمناک

(O baştan başa kirlidir. Üstündeki giysi pis ve kokuyor.)

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

رسگ [risg]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Bit sirkesi ki ondan kehle ḥāṣıl olur.

رشگ [rişg]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, toḫm-ı süpüş yaʿnī kehle sirkesi. Muḫtārī der-hicv-i ġulām-ı ḫod güfte, beyt:

سرش ز رشگ چو بریشم ریخته خشخاش
بغل ز کنده چو در گور سوخته مردار

(Başı sirkeden, ibrişim üstüne dökülmüş haşhaşa benziyor. Koltuğu kokudan, mezarda yanmış ölüye benziyor.)

Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

پوستین وی آشیان شپش
خانهٔ رشگ و خانمان سپش

(Onun kürkü kene yuvası, sirke evi ve bit ocağıdır.)

Ṣānī, ʿaḳrebin adıdır.

Ṣāliş, doğru durmuş nesne.

Rābiʿ, sakalı kaba adama derler.

Ḫāmis, be-maʿnī-i endüh, yaʿnī ġam. رشکن[reşkin] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ریشِ خوگ [rīş-i ḫūg]: Yā-yı mechūl ile. Bir ʿillettir. ʿArabīde خناز [ḫanāz] derler. Vücūd-ı insānda ẓāhir olur.

ریگ [rīg]: Yā-yı mechūl ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, kum maʿnāsına maʿrūftur. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز ریگ بیابان فزون لشگری
ز چوچی نژادانش هر سو سری

(Çöldeki kumdan daha fazla asker vardı. Her tarafta Cuci yaradılışlılar vardı.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de baḫt ve ṭāliʿ maʿnāsına. Kemāl İsmāʿīl, naẓm:

به خدمت آمدم دی بامدادان
نبوده در وثاق مرده ریگت

گذارم بر طریق مطبخ افتاد
بدیدم لوت و پوت همچو ریگت

بخار جوع کلبی از چهل گام
به مغز من همی آید ز دیگت

(Dün sabah erkenden miras/bağış kaygısı olmadan yanına geldim. Yolum mutfağının tarafına düştü, kumlar sayısınca leziz yiyecekler gördüm. Kazanının yanındaki bir köpeğin açlık kokan nefesini kırk adımlık mesafeden duyuyordum.)

مرده ریگ [murde-rīg], māl-ı meyyit maʿnāsınadır.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

رطل [riṭl]: Sükūn-ı ṭā ile. Cām-ı şarāb, dolu olduğu ḥālette. Üstād Laṭīfī, beyt:

تا چند به نسیج و عصا زرق فروشیم
برخیز سبک رطل گران ده که بنوشیم

(Ne zamana dek hırka ve asayla ikiyüzlülük satalım! Çabuk kalk ağır kadeh ver de içelim!)

ریبال [rībāl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Arslanın cümle-i esmāsındandır. ʿArabīde kırk ismi olduğu gibi Fārsīde dahi kırk kadar nāmı vardır.

ریچال [rīçāl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Reçeldir ki ریچار [rīçār] dahi derler. Elma, emrūd, ayva ve sā'ir meyveleri pekmezde kaynatıp laṭīf nesne ederler. Nitekim demişlerdir, beyt:

طعام ما حضر بوده است ریچال
به پیش میهمان آور به هر حال

(Hazırda reçel varmış; her halükārda konuğun önüne getir!)

ریغال [rīġāl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ḳadeḥ maʿnāsınadır. Üstād Rūdekī, beyt:

شکفت لاله و ریغال بشکفان که همی
به دور لاله به کف برنهاده بِه ریغال

(Lale açtı, sen de kadehi aç! Çünkü lale mevsiminde elde kadeh tutmak iyidir.)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

رخیم [riḫīm]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Merd-i ġayūṭ olana derler. Yaʿnī ḳuvvet-i māsike-i iḫtibāsı żaʿīf olmakla mücāmaʿat maḥallinde taġayyuṭ eder yaʿnī cimāʿ ederken yestehler.

رم [rim]: ریم [rīm] lafẓından **(19ᵃ)** muḫaffeftir. Ve ʿArabīde üç maʿnāya gelir. Evvel, māl-ı bisyār. Ṣānī, be-maʿnī-i maġz, yaʿnī her nesnenin lübbü. Ṣāliş, ḫāk maʿnāsınadır ammā mīm-i müşeddede ile (رمّ rimm)dir.

ریختم [rīḫtim]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü ḫā ve kesr-i tā'-i müşennāt ile. Saḳf-ı ḫāne üzerine konulan toprak maʿnāsınadır.

ریخیم [rīḫīm]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i ḫā ile. رنجین [rencīn]-i merḳūm maʿnāsınadır, yaʿnī saban kulağı ve kılıcı.

ریم [rīm]: Yā-yı maʿrūf ile. İrin ki cerāḥatten ve çıbandan ḫurūc eder. ʿArabīde قیح [ḳayḥ] derler sükūn-ı yā ile. Şems-i Faḫrī, beyt:

بسکه پیوسته ریم ریزد خصم
گشت چشم عدوش همچو سقیم

(Düşman devamlı olarak öyle çok irin çıkardı ki gözü hasta gözüne benzedi.)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

رخبين [riḫbīn]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Ekşi tarḫāna veyāḫud yoğurttan ettikleri nesne. Şems-i Faḫrī māst-ı ġalīẓ deyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

مخالفت ز برودت به پایه ای برسید
که طبع فلفلی دارد به نسبتش رخبین

(Düşmanın soğuklukta öyle bir dereceye erişti ki ona nispetle karabiberin tabiatında karakurutluk vardır.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

رخبین شکرست پیش آن ترک خنک
کز سرکهٔ هندوی ترش روی ترست

(Ekşi yüzlü Hintli'nin sirkesinden incinen o kutlu Türk'ün yanında karakurut şekerdir.)

Mīrzā İbrāhīm[1] به معنئ دوغ سخت که پنیر شده باشد demiştir. Ammā *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de, "bir nesnedir kuruta müşābih, süt ile undan ederler" demiştir. Bu lüġat, manẓūr-ı faḳīr olan lüġat kitāblarının kiminde kesr-i rā ve kiminde żamm-ı rā ile vāḳiʿdir.

رزفين [rizfīn]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i fā ile. Ağaç kilīd. Ve baʿżı nüsḫada miftāḥ ve baʿżında sürme mandal ki ağaçtan edip kapıyı onunla berkitirler.

رزنين [riznīn]: Fā yerine nūn ile رزفين [rizfīn]-i merḳūm maʿnāsınadır. Şā'ir, beyt:

سخن زن را مؤثر چون نباشد
شود شوهر چو رزنین بر درِ خود

(Karısına söz geçiremeyen koca, kendi kapısında mandal gibi olur.)

1 Peynire dönmüş katı ayran manasınadır.

رستن [risten]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tā ile. Sinek vızlamak maʿnāsınadır.

رشتن [rişten]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tā ile. Eğirmek; iplik, ibrīşim, kettān ve ġayrı. ʿArabīde غزل [ġazl] dedikleridir. Ve dahi ele ve ayağa ḥinnā vurmak.

رشكن [rişkin]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve kesr-i kāf ile. Be-maʿnī-i ġayūr. Keẓā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رنخبين [rinḫibīn]: Sükūn-ı nūn, kesr-i ḫā'-i muʿceme vü bā'-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. رخبين [riḫbīn]-i merḳūm maʿnāsına. ʿArabīde كُيح [kuyḥ] derler żamm-ı kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile.

رندان [rindān]: Cemʿ-i رند [rind]. Yaʿnī bādenūşān, ẓarīfān ve nükte-fehmān. Ebū Türāb Big, beyt:

قسام قضا در عوض عیش دو عالم
این قسمت رندان مَی آشام فرستاد

(Kazā bölüştürücüsü, şarap içen rintlere iki dünyanın dirliği için bu kısmeti/şarabı gönderdi.)

رويدن [rivīden]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i رستن [risten].

ريختن [rīḫten]: Dökmek maʿnāsına maṣdardır. Müstaḳbelinde ḫā zā'ya ibdāl ile ریزد [rīzed] ve ریزنده [rīzende] denilir. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

خواهیم نقد جان و سر در پای جانان ریختن
بر خاک کویش خون اشک از چشم گریان ریختن

(Can ve baş parasını sevgilinin ayağına saçmak isteriz. Onun köyünün toprağına, ağlayan gözden kanlı gözyaşı dökmek isteriz.)

ʿArabīde انصباب [inṣibāb] ve Çağatay'da "tökmek" derler. Fāʿiline "tökküci" derler.

ريخن [rīḫan]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ḫā ile. Şikem-i ishāl-şüde maʿnāsına. Üstād

Rūdekī, beyt:

یکی آلوده ای باشد که شهری را بیالاید
چو از گاوان یکی باشد که گاوان را کند ریخن

(İshal olan bir öküzün diğer öküzleri pisletmesi gibi, pis kimse bir şehri bulaşığa katar.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de ol ādem ve ḥayvāna derler ki hemīşe rīḫ-ālūde ola. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به گاو ریخن مانند طبع او در شعر
همی تراشد آلایش از سرین به سرو

(Onun şiirdeki yaradılışı, pisliğe batmış öküze benzer. Sürekli olarak sağrıdan boynuza dek pislik yontar.)

ریدیدن [rīdīden]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i dāl-ı evvel ile. Nesne ufak defek olmak, çürümek ve dökülmek. Şükūfede istiʿmāli ġālibdir. Ve nesne eskiyip yıprak olmak. ʿArabīde اضمحلال [iżmiḥlāl] ve Çağatay'da "ufranmaḳ". Mużāriʿi "ufranur" denilir.

ریزان [rīzān]: ریزیدن [rīzīden] lafẓının ism-i fāʿilidir, dökülücü maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

عاقبت بگذاشت بار و برگ خود را پیش تو
برگ ریزان و سرافشان جست چون باد خزان

(Sonbahar yeli gibi yaprak döküp el çırparak sıçradı ve sonunda kendi meyve ve yaprağını senin önüne bıraktı.)

Ferheng-i Mīrzā'da niʿmet, hevā ve murād maʿnālarına masṭūrdur. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da bu maʿnālarda **(19b)** zā'-i Fārsī ile (ریژان rījān) mervīdir.

ریزن [rī-zen]: Yaʿnī żarṭa-zen. Lafẓ-ı mürekkebdir ki ری [rī] ریدن [rīden]den muraḫḫamdır ve زن [zen] ism-i fāʿildir, vurucu maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

چگونه می کند ضبطش به فرزند و زن خود را
که نتواند به ضبط کون دادن کون ریزن را

(O kūn veren, kūnunun zarta vurmasını zaptedemiyor, karısını ve oğlunu nasıl zaptedecek!)

ریزنان [rīzenān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme vü nūn ile. Kapı ardına ettikleri sürme ki onunla kapıyı üstüvār ederler.

ریزیدن [rīzīden]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i zā ile. Dökülmek ve ḫurde olmak maʿnāsına.

ریزین [rīzīn]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i zā ile. Ġāyet ḫurde olmuş nesneye derler.

ریستن [rīsten]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, eğirmek; kettān ve ibrīşim, neyi olursa. Üstād Laṭīfī, beyt:

چون ز یارش جدا بماند و گریست
دوک ریسه گرفت و پشم بریست

(Sevgilisinden ayrı kalıp ağlayınca iğ alıp yün eğirdi.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de kuyuya, çukur yerlere, ḥavuża ve deryāya aşağı gitmek, gerek suda gerek karada. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

مردکی را به دشت گرگ درید
زو بخوردند کرکس و دالان

آن یکی ریست در بن چاهی
وآن دگر رفت بر سر دیران

(Adamcağızın birini bozkırda kurt parçaladı. Akbaba ve kartallar ondan yediler. Birisi kuyunun dibine gitti, diğeri kiliselerin tepesine çıktı.)

Ṣāliṣ, nevḥa eylemek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون درینجا نیست وجه زیستن
بر چنین خانه بباید ریستن

(Mademki burada yaşamanın sebebi yok, böylesi bir evde ağıt yakmak gerekir.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i ریدن [rīden], yaʿnī taġayyuṭ eylemek. Şeyḫ Evḥadī, der-*Cām-ı Cem*, beyt:

ریستن گیردت ز خوردن زشت
به درت باید آمدن ز بهشت

(Çirkin yemek seni ishal eder, Cennet'ten çıkman gerekir.)

Maʿnā-yı evvele ʿArabīde غزل [ġazl] ve Çağatay lisānında "igirmek" derler. *Ferhādnāme*'de Ferhād'ın atı vaṣfında, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Ḫırāmı örge çıḳmaḳda tütün dik
İgirmek vaḳti deşt üzre ḳuyun dik

(Yokuşu çıkarken duman gibi salınır, dönüş zamanı bozkırdaki fırtına gibidir.)

ریسمان [rīsmān]: Sükūn-ı yā vü sīn ile. Bükülmüş urgan. Mīr Naẓmī, beyt:

رسانیدن فلک را دل فغانش
بتابد ریسمان از دود آتش

(Gönül, āhını göğe ulaştırmak için ateş dumanından urgan eğiriyor.)

ریسیدن [rīsīden]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i sīn ile. Eğirmek, ġazl maʿnāsına. Ve ża'ftan inlemek ki باریک می ریسد [bārīk mī-rīsed] derler yaʿnī ince ve uzun inler demek olur.

ریشتن [rīşten]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü şīn-i muʿceme ile. Bir nesneye becid olmak ve sinek vızlamak.

ریش دهن [rīş-dehen]: Türkīde "yalama" dedikleri ādeme derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ریش دهن بوده و هم کنده است
ابرو و مژگان جرب افکنده است

(Hem yalama hem ağzı kokmuş. Kaşı ve kirpikleri egzama olmuş.)

ریشیدن [rīşīden]: Be-maʿnī-i ریختن [rīḫten] yaʿnī dökmek.

ریگِ روان [rīg-i revān]: Kumsal yerlerde keşretten rūzgār estikçe su gibi mevc vurup gūyā ki akar, ona derler. Mīr Naẓmī, beyt:

افتاده به راه غمزدایی
در ریگ روان برهنه پایی

(Gamlı biri, kayan kum çölünde çıplak ayakla yola düştü.)

ریگن [rīgen]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Mekkār, kīne-dār, pelīd ve ālūde-i çirk demektir.

ریمِ آهن [rīm-i āhen]: Türkīde "demir boku" ve ʿArabīde خبث الحدید [ḫubṯu'l-ḥadīd] derler. Demir kürede kızıp çekiç vurdukça dökülen ḫurdesi. Ḥakīm Ḳāḳānī, beyt:

همدم هاروت و همطبع زن رامشگرم
افعئ ضحاک و ریم آهن آهنگرم

(Harut'la arkadaşım, çalgıcı kadınla aynı yaradılıştayım. Dahhāk'ın yılanı ve demircinin demir cürufuyum.)

ریمن [rīmen]: Mekkār ve ḥīlekār maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

که حسد هست دشمن ریمن
کیست کو نیست دشمن دشمن

(Kıskançlık, hilecinin düşmanıdır. Düşmanın düşmanı olmayan kimdir!)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به گیتی نبودش کسی دشمنا
مگر در جهان ریمن اهریمنا

(Dünyada hileci şeytandan başka kendisine düşman olan yoktu.)

Miʿyār-ı Cemālî'de Şems-i Faḫrî, ālûde ve efsūn maʿnāsınadır demiş. Beyt:

مرا دلیست ز جور زمانه را ریمن
چو زلف یار پریشان گشته پر ز شکن

(Feleğin kötülüğüyle büyülenmiş bir gönlüm var. Sevgilinin saçı gibi düğüm düğüm olup dağıldı.)

ریهیدن [rīhīden]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i hā ile. Be-maʿnī-i افتادن [uftāden]. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

رونجو [rivencū]: Fetḥ-i vāv, sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Ağaç kurdu ki ریونجو [rīvencū] dahi derler. Keẕā fi'l-*Edāt*.

ریش گاو [rīş-gāv]: Şol kimesnelerden kināyedir ki yaramaz kimesnelere yaʿnī müdmin, müdbir, müfsid ve bunlar emṡāli ādemlere tābiʿ olup meclislerinde masḫaralık ve hezl ede. **(20ª)** Mīr Naẓmī, beyt:

بهر دنیا دین یاوی می کند
سفلگان را ریش گاوی می کند

(Dünya için dindar gibi görünüyor. Alçaklara maskaralık ediyor.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i aḥmaḳ ve ebleh. Ḥakīm Enverī, beyt:

چرخ داند که ریشخندست آن
نه چون آن ریش گاو و کون خرست

(Felek bilir de ona bıyık altından güler. Onun gibi ahmak ve ebleh olmaz.)

ریلو [rīlū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı lām ile. Be-maʿnī-i şeḫār ki ʿArabīde قلیه [ḳalye] derler. Bir topraktır, suyun alıp ṣābūn pişirirler ve cāmeden leke ve yağ bulaşığın onunla yurlar. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

چون علاج دماغ کنده کند
داروی او شراب ریلو باد

(İlaç damağa kötü koku verince onun ilacı kalye sabunu şarabı olsun!)

ریونجو [rīvencū]: Be-maʿnī-i رونجو [rivencū]-yı merḳūm.

ریو [rīv]: Be-vezn-i دیو [dīv]. İki maʿnāyadır. Evvel, mekr, ḥīle ve al maʿnāsına. Sulṭān Veled, beyt:

رو مشو در بند این دنیای دون
تا نکردی ریو شیطان را زبون

(Şeytanın hilesini yerde bırakmadıkça bu alçak dünyanın oyunundan sakın!)

Mevlānā Cāmī, beyt:

نخستین گفت که آنها کار دیوست
همیشه کار دیوان مکر و ریوست

(Evvela dedi ki: "Onlar şeytan işidir, şeytanın işi hep hile ve aldatmacadır".)

Ṣānī, nām-ı püser-i Keykāvūs idi ki Ṭūs'un dāmādıydı. Fürūd bin Siyāvūş elinde helāk oldu.

مع الها
[maʿa'l-hā]

رشته [rişte]: Sükūn-ı şīn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, iplik ve ibrīşim teli. Bu maʿnāda, Ḫallāḳu'l-Maʿānī, der-ḥaḳḳ-ı derzī-beçe, rubāʿī:

ای رشته بسی تو کامرانی کردی
با لعل لبش عیش نهانی کردی
اندر کف او چرا شدی کوته عمر
چون غسل به آب زندگانی کردی

(Ey ip! Sen epeyce muradını sürdün, onun lal dudağıyla gizli gizli zevklendin. Hayat suyuyla yıkandığın halde niçin onun elinde ömrün kısaldı!)

Ṣānī, bir marażdır, insanın ayağında, ekşer topuğunda ẓāhir olur. İplik gibi bir ince nesne çıkar, gittikçe uzar, kırılsa ṣāḥibi helāk olur. Ona تارو [tārū] dahi derler. Bu iki maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

به درد رشته رنجور و رخ زرد
ز جزع دیده دُر از رشته هشته

دم عیسی کناد آن رشته را نیست
اگر آن رشته را مریم برشته

(İp hastalığından acı çekiyor ve sarı yüzüne göz boncuğundan/göz bebeğinden ipliğe dizilmiş inci bırakıyor. Hz. İsa'nın nefesi, Hz. Meryem tarafından eğirilmiş olsa bile o ipi kenetleyemez/düzeltemez.)

Ṣāliş, bir nevʿ ḥalvādır, iplik ḥalvāsı derler.

Rābiʿ, bir ṭaʿāmdır, ekşer şūrbā ederler.

رشگره [rişgere]: Sükūn-ı şīn ve feṯḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i رشگ [rişg]-i merḳūm ki beş maʿnāsı ẕikr olundu.

رگوه [rigūh]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī, sükūn-ı vāv ve iẓhār-ı hā ile. Cāmeye pāre dikmek yaʿnī yama vurmak. *Edātu'l-Fużalā*'da eski câme pāreleri. Ve be-maʿnī-i sūde. Ve çāder-i yek-taḫta maʿnāsınadır.

رنده [rinde]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl ile. Sağrı, saḫtiyān ve mīşīn pāreleri ve terāşesi maʿnāsınadır.

ریچاره [rīçāre] ve **ریچاله** [rīçāle]: Kilāhumā bi-cīmi'l-Fārsī. ریچار [rīçār] u ریچال [rīçāl]-i merḳūm maʿnālarınadır.

ریخته [rīḫte]: ریختن [rīḫten] lafẓından ṣīġa-i mefʿūldür iki vechle, dökülmüş maʿnāsına. Bir vechi su, şarāb ve emṣāli nesnelerin dökülmesi. Ve bir vechi dahi altın, gümüş, bakır ve emṣāli nesnelerin ḳālebe dökülmesi. Nitekim, Şeyḫ Ebū Saʿīd Ebulḫayr, rubāʿī:

صد بار گِل وجود را بیخته اند
تا همچو تو دلبری برانگیخته اند
سبحان الله ز فرق سرتا پایت
در قالب آرزوی من ریخته اند

(Senin gibi bir güzeli ortaya çıkarmak için varlık çamurunu yüz kere elemişler. Sübhanallah! Seni tepeden tırnağa dek benim arzu kalıbımın içine dökmüşler.)

ریزیده [rīzīde]: ریزیدن [rīzīden] lafẓından ṣīġa-i mefʿūldür. Bu dahi iki vechle, dökülmüş maʿnāsınadır. Bir vechi ağaçtan yaprak dökülmek gibi ve bir vechi câme emṣāli nesneler eskiyip dökülmek ve aʿżāda et ve üstüḫ̌ān çürüyüp dökülmek gibidir.

ریزه [rīze]: İki maʿnāyadır.

Evvel, dökülmüş.

Ṣānī, ḫurde maʿnāsınadır. Ve bu maʿnāda baʿżı terkībe ṣıfat ederler, ریزهٔ الماس [rīze-i elmās] gibi. Ṣānī-i Tekelū, beyt:

شانیا از ساغر ایام مخور بادهٔ عیش
که فلک ریزهٔ الماس درو می ریزد

(Ey Ṣānī! Yaşam/eğlence şarabını günler kadehinden içme! Çünkü felek ona elmas kırıntısı döküyor.)

ریش بچه [rīş-beçe]: Sakalın üzerinde dudağa muttaṣıl olan kıllara derler. Ve baʿżı kimesnenin sakalı altında birkaç kıl sakaldan ayrılmış gibi görünür, ona derler. ʿArabīde ona عنفقه[ʿanfaḳa] derler.

ریشه [rīşe]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, saçak maʿnāsınadır, her neyin olursa. Ṣāʾib-i Tebrīzī, beyt:

با عقل گشتم همسفر یک کوچه راه از بی کسی
شد ریشه ریشه دامنم از خار استدلالها

(Kimsesizlik sokağında akılla birlikte yolculuk yaptım. Eteğim delil getirme dikenlerinden saçak saçak oldu.)

Ṣānī, ağacın kökünde olan inceler. **(20b)** Mevlānā Ṭarzī, beyt:

بر لب چشمهٔ خضریم ولی خشک لبیم
بیخ بر شوره زمین برده مگر ریشهٔ ما

(Hayat suyunun kıyısındayız ama dudağı kurumuşlarız. Galiba bizim ince kökümüz çorak toprağa kök salmış.)

Ṣāliş, vücūdda biten kıllara derler. Sakala ریش [rīş] denilmek bundandır. Şeyḫ Feyżī, beyt:

عشق تا پای بیفشرد در اندیشهٔ ما
همه معشوق تراود ز رگ و ریشهٔ ما

(Aşk bizim düşüncemizde dibine kadar sıkıldı. Kıl ve damarlarımızdan hep sevgili damlar.)

ریشیده [rīşīde]: Sükūn-ı yāʾeyn ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Göz göz dokunmuş ḳumāş ve emṣāli nesnelere derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گفت بر پرنیان ریشیده
طبل عطار شد پریشیده

(Söz, süslü ipekli üstüne dokundu. Attār'ın tablası dağıldı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i rīşe-i destār. Ve nüsḫa-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de ve *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i reng-i neheşte. Ve Hind pādişāhlarından bir pādişāhın ismidir. Ve baʿżı ferhenglerde be-maʿnī-i raḫşende deyip bu beyte mütemessik olmuşlar. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

رخم از رنگ تست ریشیده
دلم از زلف تست پیچیده

(Yanağım senin renginle parıldar. Gönlüm senin saçınla bükülür.)

ریکاسه [rīkāse] ve **ریکاشه** [rīkāşe]: Evvel sīn-i mühmele, ṣānī şīn-i muʿceme ile, kilāhumā bi-kāfi'l-ʿArabī. Kirpi ki خارپشت [ḫār-puşt] dahi derler. ʿArabīde قنفذ [ḳunfuẕ] dedikleridir. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

نتوان ساخت از کدو گوداب
نه ز ریکاسه جامهٔ سنجاب

(Kabaktan şıra yapılamayacağı gibi kirpiden de sincap kürkü çıkmaz.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

کسی کرد نتوان ز زهر انگبین
نسازد ز ریکاشه کس پوستین

(Kimse zehirden bal yapamayacağı gibi kirpiden de kürk yapamaz.)

ریگ زاده [rīg-zāde]: Yaʿnī māhī-i saḳanḳūr. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Menḳūldür ki saḳanḳūr, timsāḥ dedikleri balıktan ḥāṣıl olur. Suda doğurduğu yine timsāḥ olur ammā su kenārında kum içinde doğurduğu saḳanḳūr olur.

ریمه [rīme]: Be-vezn-i نیمه [nīme]. Gözden akan çirk ki kirpikler arasında müctemiʿ ve münʿaḳid olur. Türkīde "çapak" ve ʿArabīde رمص [ramaṣ] derler. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı Zengī, beyt:

نا شسته چو روی آن لئیمه
چشم و مژه اش گرفته ریمه

(O alçağın yüzü yıkanmamış olduğu için gözü ve kirpiği çapakla kaplanmış.)

ریونجه [rīvence]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṯḥ-i vāv u cīm ile. Be-maʿnī-i ریونجو [rīvencū]-yı merḳūm.

ریهه [rīhe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i hā ile. Be-maʿnī-i pādişāh. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ریهیده [rīhīde]: Sükūn-ı yā'eyn ve kesr-i hā ile. Muṭlaḳ üftāde maʿnāsınadır.

باب الراء المضمومه
[BĀBU'R-RĀ'İ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

رخ ربا [ruḫ-rubā]: Sükūn-ı ḫā, żamm-ı rā ve feṯḥ-i bā ile. Bir ʿaẓīmü'l-heykel ve kebīrü'l-cüṯṯe kuştur. Muḥīṭ cezīrelerinde olur. İnsan sākin olduğu yerlere gelmez. Ve derler ki gergedānı çengāli ile kapıp āşiyānına götürür. Bu rivāyet üzre رخ [ruḫ], gergedān ismi olmak lāzım gelir. Baʿż-ı kütüb-i tevārīḫte masṭūrdur ki ruḫ, meẕkūr kuşun ismi ola. Merḳūm kuşun ẕikri *ʿAcā'ibu'l-Maḫlūḳāt* ve *Ḥayātu'l-Ḥayevān*'da masṭūrdur. Naḳl ederler ki bir gün bāzargāndan bir tā'ife muḥīṭte bir cezīreye yanaşıp gemilerinden çıkıp cezīrede gezerken bir beyāż ḳubbe görürler, eṭrāfın dolanıp kapısın bulamazlar. İçlerinden biri bu ḳubbe taş mıdır yāḫud āḫar nesne midir diye elinde baltayla vurunca ḳubbe delinip içinden sarı ve beyāż nesne akar. Kuş yumurtası idiğini bilince bunun **(21[a])** ṣāḥibi olan kuş gelip bizi helāk eder diye kaçıp, gemiye girip, yelken edip giderler. Baʿdehu kuş gelip yumurtasın kırılmış görünce gemi ḫalḳı ettiler diye yumurtasından büyük bir taşı iki pençesiyle kaldırıp getirip geminin üzerine bırakır. Ḫudāy teʿālā'nın luṭfuyla gemi taşın altından savuşup gitmekle taş deryāya düşüp ol kadar deryāyı ḥarekete getirir ki gemi helāk olmak mertebesine varır. Meẕkūr kuşun isminden istiʿāre ṭarīḳıyla şaṭrancın iki ḳıṭʿasına "ruḫ" derler.

رخشا [ruḫşā]: Sükūn-ı ḫā vü feṯḥ-i şīn-i muʿcemeteyn ile. Be-maʿnī-i raḫşende. Keẕā

مع الیا
[maʿa'l-yā]

رشتی [riştī]: Sükūn-ı şīn ve kesr-i tā'-i müşennāt ile. Rā'-i meftūḥada ẕikri mürūr eden رَشتی [reştī] maʿnāsınadır, yaʿnī ḫāksārī ve ḫāk-rūb.

رکابی [rikābī]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, küçük ṭabaḳ ki نعلبکی [naʿlbekī] de derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i cenīb, yaʿnī yedek at. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به رستم رکابی روان کرده رخش
هم اورنگ پیرای و هم تاج بخش

(Tahtın süsü olan taç bağışlayıcı padişah, yedek atını Rüstem gibi yiğitçe sürdü.)

Ṣāliş, eyere bağladıkları doğru kılıç ki Türkīde "gaddāre" derler.

Rābiʿ, be-maʿnī-i sāḳī. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

دو اسبه درآور رکابی درآور
کزو چرمهٔ صبح یکران نماید

(Ey sāki! İki atla/aceleyle çıkagel ve sabah kır atını alacalı gösteren şarap kadehini getir!)

ریزی [rīzī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i zā ile. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da raḥmet maʿnāsınadır ki ریزی کن [rīzī kun] yaʿnī رحمت کن [raḥmet kun]. Mīr Naẓmī, beyt:

شده در دلم ریش حسرت کهن
نظر بر دل انداز و ریزی بکن

(Gönlümde eski hasret yarası var. Gönlüme bir bakış atıp merhamet et!)

ریسی [rīsī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i sīn ile. Bir nevʿ üzüm adıdır.

fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Bedreddīn-i Şāşī, musammaṭ:

گفتم دلت غمگین چرا ماه نوت پر چین چرا
آن طرۂ مشگین چرا بر ماه رخشا ریخته

(Dedim ki: "Gönlün niçin gamlı? Yeni ay gibi kaşın niçin çatılmış? O misk kokulu saç niçin parlak ayın üstüne dökülmüş?".)

رستا [rustā]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, köy sokaklarına derler.

Şānī, روستا [rūstā] lafẓından muḫaffeftir, köy maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

هر که در رستا بود در روز و شام
تا به ماهی عقل او نبود تمام

(Kim gece gündüz köyde olursa, onun aklı bir aya dek tamamlanmaz.)

رسوا [rusvā]: Şāyiʿ maʿnāsınadır ki lafẓ-ı mürekkebdir. Bir cüzʾü رس [rus]tur şāyiʿ maʿnāsına ve وا [vā] "açık"tır. Gizli nesne açılınca şāyiʿ olur demek olur. Ve ظاهر کردن [ẓāhir kerden] maʿnāsına da olur. Niẓām-ı Esterābādī, ez-*Çarḫiyyāt*, mıṣraʿ:

پری را لمعۂ شمع ضمیر او کند رسوا

(Onun yaradılış mumunun alevi, periyi açığa çıkarır.)

Ḥakīm Şifāyī, beyt:

ظاهرم غماز باطن همچو آب روشن است
راز پنهان می کند رسوای از پیدای من

(Dışım gammaz, içim parlak su gibidir. Benim görünen halim, gizli sırrı açığa çıkarır.)

روستا [rūstā]: Vāv-ı mechūl ve sükūn-ı sīn ile. Köylü ve il yaʿnī şenliği olan köy. Merḥūm Kemālpaşazāde *Daḳāyıḳ*'ta: Rūstā mezraʿadır, رستن [rusten] lafẓından taṣarruf olunmuştur, ekinliği iʿtibārıyla köye de ıṭlāḳ olunur. İntehā. Ve köy maʿnāsına olduğuna, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

قول پیغمبر شنو ای اوستا
گور عقل آمد وطن در روستا

(Efendi! Hz. Peygamber'in sözüne kulak ver: "Köye yerleşmek, aklın mezarıdır".)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو از شهر یکسر بپرداختند
به گرد اندرو روستا ساختند

(Hep birlikte şehri boşalttılar. Oranın etrafında bir köy yaptılar.)

روشنا [rūşenā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, żiyālı, aydın ve münevver maʿnāsına.

Şānī, merḳaşīş taşına derler ki onu sürme ederler. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

از خیال ماه رویت خانۂ دل روشنا
خاکراهت می کند عالم به دیده روشنا

(Gönül evi senin ay yüzünün hayaliyle aydınlanır. İnsanlar senin yolunun toprağını gözlerine sürme ederler.)

روهنا [rūhinā]: Vāv-ı mechūl, kesr-i hā ve feṯḥ-i nūn ile. Bir nevʿ ḫāṣṣ pūlāddır ki ondan kılıç ederler. Ġāyet bī-naẓīr, aʿlá ve maḳbūl olur. Şemşīr-i rūhinī derler. *Edātu'l-Fużalā*'da muṭlaḳ pūlād-ı Hindī maʿnāsınadır. Ve Hindī kılıçlara dahi ıṭlāḳ olunur.

روهینا [rūhīnā]: Ziyāde-i yā-yı taḥtānī ile de Hindī pūlād maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز عکس رنگ رخ دشمنان او در جنگ
چو کهربا بدرخشد گهر ز روهینا

(Savaşta onun düşmanlarının yanak renginin yansımasıyla kılıç üstündeki inci, kehribar gibi parıldar.)

Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de pūlād-ı cevherdār. Ḥakīm Senāyī, beyt:

به نزد چون تویی جنسی چه دانایی چه نادانی
به دست چون تو نا مردی چه نرم آهن چه روهینا

(Senin türünde birisinin yanında bilgelik ne cahillik ne! Senin gibi bir namerdin elinde yumuşak demir ne, çelik cevheri ne!)

Seyf-i İsferengī, beyt:

آب کرد در خجالت نطقش
گوهر اندر مشام روهینا

(Çeliğin içindeki cevher onun konuşmasından utanıp eridi.)

روهینیا [rūhīnyā]: Nūn'dan sonra bir yā dahi ziyāde ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te روهنا [rūhinā]-yı merḳūm maʿnāsına masṭūrdur.

مع البا
[maʿa'l-bā]

رب [rubb]: Teşdīd-i bā ile. Her sulu nesnenin suyun alıp kaynatırlar tā münʿaḳid oluncaya dek, baʿdehu şekerle şarāb ve şerbet ederler limon, benefşe, ḥummāż, rībās ve ġayruhum gibi. Bir ḥekīm-i ḥāẕıḳ demiştir, beyt:

چو صفرا بشکند در معده نیکو
دهم حمای صفرا رب لیمو

(Mide safrası tamamen bozulunca/yırtılınca safra humması için limon şurubu veririm.)

رباب [rubāb]: Saz nevʿinden bir meşhūr ve maʿrūf sazdır. Beyne'n-nās feṭḥ-i rā ile (رَباب rebāb) şāyiʿdir ammā eṣaḥḥı żamm-ı rā ile-dir. Keẕā fi'l-*Edāt*.

رستم رکاب [rustem-rikāb]: Bahādır pehlivān demekten kināyedir. Mevlānā Hātifī, beyt:

به دعوی دو رستم رکاب دلیر
ز شمشیربازی نگشتند سیر

(Savaşta iki cesur yiğit, kılıç sallamaya doymadı.)

رفت و روب [ruft u rūb]: **(21b)** Türkīde silip süpürmek maʿnāsınadır. Ve bir maʿnāsı da süpürgedir.

روب [rūb]: رُفتن [ruften] lafẓından ṣīġa-i emrdir. Ve gāhī ism-i fāʿil olur خاک روب [ḫāk-rūb] ve جاروب [cā-rūb] gibi.

روزِ تاب [rūz-ı tāb]: İżāfetle. İssi gün. Eyyām-ı ṣayfta ḥarāret-i şemsten ḫāric-i iʿtidāl olan issilik maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

چون شده از تاب عشقش پر شتاب
آمده در نیم روز روز تاب

(Onun aşkının ateşiyle şevklenip sıcak bir günün ortasında çıkagelmiş.)

مع التا
[maʿa't-tā]

رت [rut]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, ḫālī ve ḫarābe, müşrif olmuş maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

سر آن کاخها با خاک هموار
زمینی رت نه در مانده نه دیوار

(O köşklerin tepesi yerle bir olmuş. Zemini yıkılmış, ne kapı ne duvar kalmış.)

Ṣānī, be-maʿnī-i tehī. Üstād Lebībī, beyt:

فرمان کن و تا آهک و زرنیخ بسایند
بیرون و درون و تن و رویت ازو رت

(Senin için dışın, bedenin ve yüzün boş kalmış. Buyruk ver de kireç ve zırnık sürsünler.)

Ṣāliş, ġıll u ġıştan ʿārī ve pāk maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

چو پر شد با محبت قلب و سینه
درون ساده رت بوده ز کینه

(Kalp ve göğüs aşkla dolunca insanın içi kin ve dedikodudan temizlenir.)

Bu lüġati baʿżı ferhenglerde feṯḥ-i rā ile (رَت ret) naḳl eylemişler ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te baʿżı muʿteber ve muʿteḳad ferhenglerden żamm-ı rā ile taṣḥīḥ olunmuş. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de keẕālik żamm-ı rā ile.

Maʿnā-yı rābiʿi tehī-dest naḳl olunmuş. Bu maʿnāya, ʿAliyy-i Kūçik, beyt:

از وفور عطای آن کف راد
رت و مغلاک بحر و کان گشتند

(Deniz ve maden, o cömert elin bağış yapmaktaki bolluğu yanında eli boş ve müflistir.)

رست [rust]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Dört maʿnāyadır.

Evvel, رستن [rusten] lafẓından ṣīġa-i māżīdir, yerden bitti maʿnāsına. Gāhī maṣdar olur, bitmek maʿnāsına. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bemaʿnī-i رویید [rūyīd] ve برآمد [ber-āmed]. Ḥakīm Esedī, beyt:

به خورشید و دین بتان نخست
به گور و پی آدمی بوم و رست

(Güneşe, ilk putların dinine, insanın izi ve mezarına ve dünyaya andolsun ki...)

Şeyḫ Evḥadī, beyt:

این چهار آخشیج را به درست
چون بدید آمد امتزاجی رست

(Bu dört unsuru düzgün bir biçimde ortaya çıkarıp birbirine karıştırdı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

صف میسره هم بیاراست جست
یکی کوه کوبی ز پولاد رست

(Çelikten bir dağ kazıcı çıkageldi. Ordunun sol tarafını çabucak düzenledi.)

Ṣānī, muḥkem ve mażbūṭ maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

تویی باشد که باشی در وفا رست
که من در حرب برمالیده ام جست

(Vefada sağlam olursun diye, savaşta çabucak kolları sıvadım.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

شب آمد بر شتر بستند رستش
بهم بربسته هفت اندام سستش

(Gece geldi, onu sıkıca deveye bağladılar. Yedi gevşek organı birbirine bağlandı.)

Ṣāliş, dilīr ve çīre-dest maʿnāsına. Şeyḫ Evḥadī, beyt:

قدم اندر زمین منه جز رست
که آسمان را نظر به جانب تست

(Yere basarken korkak davranma! Zira gökyüzünün/feleğin gözü senin üstünde.)

Rābiʿ, *Ferheng-i Mīrzā*'da قسمی از خاک[1] masṭūrdur. Ve *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i ḫāk. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی سخت پیمان خواهم نخست
که از وی بلرزد بر و بوم و رست

(Evvela kendisinden ülke ve sınırların titrediği sözünde sağlam duran birisini isterim.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز نا کس نماند برین بوم و رست
ز نیکی نباید ترا دست شست

(Bu yer yurtta/dünyada soysuzlardan hiçbiri kalmaz. Senin iyilikten el yumaman gerekir.)

رفت [ruft]: رُفتن [ruften] lafẓının māżīsidir, süpürdü maʿnāsına. Vāv ile روفت [rūft] dahi derler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

به جانها می فتاد از چشمش آشوب
مژه می روفت دلها را به جاروب

(Gözü canlarda fitne kopardı. Kirpik, gönülleri süpürgeyle süpürdü.)

Ḥurūf-ı ʿilletten hangi ḥarf ki vesāʾiṭ-i kelimede vāḳiʿ ola, ḥaẕfı cāʾizdir.

رشت [ruşt]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i rūşen.

Ṣānī, bir kīmyāger üstādın nāmıydı ki zer-i maʿmūlüne زرِ رشتی [zer-i ruştī] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

روسخت [rūsuḫt]: Vāv-ı mechūl, żamm-ı sīn ve sükūn-ı ḫā ile. Rastık taşı ki راسخت [rāsḫut] dahi derler. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

رخج [ruḫc]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Yezd vilāyetinde bir nāḥiye ismidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

روج [rūc]: Vāv-ı maʿrūf ile. Engūr-ı nāpuḫte yaʿnī henūz erişmemiş üzüm. Cīm-i Fārsī ve hāʾ-i ʿalāmetle روچه [rūçe] dahi derler. Ve bir maʿnāsı dahi rūzdur. Ve Hindī lisānında rūc, gāv-ı kūhīye derler.

روستخج [rūstḫac]: Vāv-ı mechūl, sükūn-ı sīn-i mühmele vü tāʾ-i müşennāt ve feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Rastık taşı.

روستنج [rūstnec]: Baʿżı nüsḫada ḫā yerine tāʾ-i müşennāt, baʿdehū nūn vāḳiʿ olmuştur. Rastık taşı maʿnāsınadır.

1 Topraktan bir kısım.

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

رتشلخ [rutuşlaḫ]: Żamm-ı tā'-i müşennāt, sükūn-ı şīn **(22ª)** ve feth-i lām ile. Ḥacāmat maʿnāsına. Keẕā fī-*Niʿmetillāh*.

رخ [ruḫ]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, yanak maʿnāsına ki رخسار [ruḫsār] ve رخساره [ruḫsāre] de derler. ʿArabīde خد [ḫadd] dedikleridir. Şuʿarā baʿż-ı terākībe cüz' edip ol ṣıfatla tavṣīf ederler گل رخ [gul-ruḫ] ve پری رخ [perī-ruḫ] gibi. Ġıyāṣā-yı Ḥalvāyī, beyt:

پیش گلزار رخت لیلی و گل مجنونست
سرو در پیش قدت مصرع نا موزونست

(Leylā ve gül, senin yanağının gül bahçesi önünde Mecnun'dur. Selvi, senin boyunun yanında ölçüsüz bir mısra kalır.)

Şānī, bir ʿaẓīmü'l-heykel ve kebīrü'l-cüşşe kuştur. ʿAnḳā gibi vücūd-ı ḫāricīsi yoktur. Şaṭranc ḳıtʿalarında olan ruḫ ol kuştan ʿibārettir yaʿnī onun ismiyle tesmiye olunmuştur.

Şāliş, ʿinān-ı esb yaʿnī dizgin. Bu iki maʿnāya, Üstād ʿUnṣurī, beyt:

شطرنج جمال را تو شاهی یا رخ
مر اسب کمال را رکابی یا رخ

(Sen güzellik satrancında şah mısın ruh musun/kale misin?! Bilgi atına üzengi misin dizgin misin?!)

Kemālpaşazāde ruḫ'u gergedān ile tefsīr eylemiştir. Bu maʿnā dahi ṣıḥḥatten baʿīd değildir. Zīrā merḳūm kuşa رخ ربا [ruḫ-rubā] denildiği muḳaddem ẕikr olundu. Ol taḳdīrce gergedāna ruḫ denilmek münāsibdir.

Rābiʿ, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir nevʿ tācdır ki pādişāhān-ı selef giyerlerdi. Ol tāca ديهيم [dīhīm] dahi derler. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

گرفته پای تختش را فلک رخ
نتابد جاودانه بخت ازو رخ

(Felek onun tahtının ayağını taç yapmıştır. Talih sonsuza dek ondan yüz çevirmez.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i sūy ve cānib.

Sādis, bir ottur ki دوخ [dūḫ], روخ [rūḫ], لخ [luḫ] ve لوخ [lūḫ] dahi derler.

روخ [rūḫ]: Vāv-ı mechūl ile. Kılsız baş ki دوخ [dūḫ] ve روخ چکاد [rūḫ-çekād] dahi derler, ser-i bī-mū maʿnāsına. Ḥakkāḳ, beyt:

ایستاده به خشم بر سر او
این به نفرین سیاه و روخ چکاد

(Bu melun dazlak, onun tepesine öfkeyle dikilmiş.)

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

ربید [rubeyd]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Maʿcūn maʿnāsınadır, her ne olursa olsun.

رند [rund]: Sükūn-ı nūn ile. Mezgeldek dedikleri kuştur. Ekşer çeltik ekilen yerde olur.

روبند [rū-bend]: Yaşmak ki ʿavrāt, yüzlerine tutarlar. Aṣlı بندِ رو [bend-i rū] idi, ʿalem oldukta mużāfun ileyh taḳdīm olundu. Ebulmaʿānī, der-ḥaḳḳ-ı Zengī, beyt:

چو بُد عادت همین گیرد نه از شرم
میان مردمان روبند و برقع

(İnsanlar arasında peçe ve yaşmak takıyor. Utancından değil, ādet olduğu için...)

رود [rūd]: Vāv-ı maʿrūf ile. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, her ırmağa derler ʿumūmen. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز دنبال او دشت هر جای جوی
به هر جوی در رودی از زهر اوی

(Onun ardından/kuyruğuyla her akarsu yatağı çöle dönüyor. Her akarsu yatağını onun zehri suluyor.)

Bu beyit bir ejdehā vaṣfındadır ve mecāz-ı mürsel ṭarīḳınca biribirinin yerinde istiʿmāl olunur. Zīrā Fārsīde ırmağa جوی [cūy] dahi derler. Ammā eṣaḥḥ budur ki cūy suyun aktığı yerdir ve rūd sudur ki maḥrūḳ olan mevżiʿe رودخانه [rūdḫāne] de denilir. Merḳūm beyitten bu maʿnā mefhūmdur. Ve her ırmağa müşābih olana da derler. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

خواهی که بر نخیزدت از دیده رود خون
دل در وفای صحبت رود کسان مبند

(Gözünden kan ırmağı kopmasın istiyorsan, insan oğlunun sohbeti vefasına gönül bağlama!)

Cūy-ı ḫūn dahi denildiği ẓāhirdir. Ve nehr-i Āmū'ya derler ḫuṣūṣan. Üstād Ferruḫī, beyt:

یک بندهٔ تو دارد زین سوی رود شاهی
یک چاکر تو دارد زانسوی کنگ راهی

(Bir yanda bir hizmetçin padişahlık soyuna mensup. Diğer tarafta bir kölen racalık soyuna mensup.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ferzend.

Ṣāliṣ, saza derler ʿumūmen. Bu iki maʿnāya, Necībeddīn-i Cerdpādḳānī, ḳıṭʿa:

آسمان در صفت تربیت دولت تو
به مقامیست که همچون صفت مادر و رود

سالها شد که به عهد تو ندیدست کسی
ناله کز دست کسی کرد جز ابریشم رود

(Felek senin devletini büyütüp yetiştirmek bakımından anne ve oğulun birlikteliğine benzer bir makamdadır. Senin döneminde yıllar boyu çalgıcının elindeki saz telinden başka bir inleyeni gören yoktur.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ve bir sazın ismidir ḫuṣūṣan. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

مغنی کجایی به گلبانگ رود
به باد آور آن خسروانی سرود

(Ey çalgıcı! Nerdesin? Irmağın/sazın gülbangı varken o hüsrevani nağmeyi yele ver!)

Rābiʿ, sāz-ı ʿişretin lāzımesi olmakla mecāzen ʿişrete dahi rūd derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

سپهبد چو آمد هم آنجا فرود
شد از رزم زی بزم شادی و رود

(Ordu komutanı oraya inip savaştan saz ve işret meclisine geçti.)

Ve saz kirişine de derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

معاشر خوش و رودی به ساز می خواهم
که شرح عشق بگویم به نغمهٔ بم و زیر

(Aşkı alt perdeden ve üst perdeden (etraflıca) şerh etmek için iyi sohbet arkadaşları ve saz kirişi isterim.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

تا به نوای مدیح وصف تو برداشتم
رود رباب منست رودهٔ اهل ریا **(22[b])**

(Övgü nağmesiyle seni anlattığımdan beri, sazımın kirişi ikiyüzlülerin bağırsağıdır.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i rūde yaʿnī bağırsak ki رودگان [rūdegān] ve رودگانی [rūdegānī] onun cemʿidir. Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

بسکه می گردد از قراقر هجو
رودگانئ خاطرم افگار

ترسم از من رها شود حاشا
پلتگی در هجای تو سه و چار

(Hatırımın bağırsağı hiciv guruldamasından o kadar çok yaralandı ki Allah korusun senin hicvinde benden üç dört pelte çıkacak diye korkuyorum.)

Ḥakīm Rūḥānī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به نیش عقرب و سرگین یوز و پشک حمل
به رودگانئ جدی و تقارب میزان

(Akrebin iğnesi, parsın tersi ve koçun gübresine andolsun! Oğlağın bağırsağına ve Terazi'nin yakınlaşmasına andolsun!)

Sādis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ḥallāc kemānesinin kirişi.

Sābiʿ, koyunun veyāḫud kuşun tüyünü issi suda haşlayıp dökmeye derler.

رودآورد [rūd-āverd]: İżāfetsiz. Seyl suyu. Baʿżı alçak yerlerden ırmak gibi aktığı için tesmiye olunmuş.

رودچکاد [rūd-çekād]: İżāfetsiz. Kılsız tepe. Türkīde "taz", ʿArabīde اضلع [aḍlaʿ] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

عجب مدار که فرق سپهر بی مویست
شده ز سیلئ تأدیب شاه رودچکاد

(Feleğin başının dazlak olmasını garipseme! Çünkü o, padişahın eğitim sırasındaki şaplağıyla kel oldu.)

روزِ گژد [rūz-ı gejd]: Kesr-i zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i kāf u sükūn-ı zāʾ-i Fārsiyyeyn ile. Neyyir-i aʿẓamın cümle-i esmāsındandır yaʿnī āfītāb. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

به روزم محنت باری نکردی
چرا چون روز گژد از من گریزی

(Günüme bir kez olsun sıkıntı vermedin. Niçin güneş gibi benden kaçıyorsun.)

روید [rūyed]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. رُستن [rusten] lafẓının mużāriʿidir, biter maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

سبزه در باغ گفته اند خوش است
داند آن کین سخن همی گوید

یعنی از روی نیکوان خط سبز
دل عشاق بیشتر جوید

باغ روی تو گندنازاریست
بسکه بر می کَنی و می روید

("Sebze bahçede güzeldir" derler, bu sözü söyleyen bunu bilir. Yani dilberlerin yüzünde yeni çıkmış ayva tüyü, āşığın gönlünü daha fazla alır. Senin yüzünün bahçesi bir yeşilliktir, ne kadar koparırsan kopar yeniden çıkar.)

Ve bitirir maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره بوم خس

(Güzel yaradılışında aykırılık olmayan yağmur; bahçede lale, çoraklıkta çerçöp bitirir.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

رخسار [ruḫsār]: Yanak maʿnāsına ki ʿArabīde خد [ḫadd] derler. Egerçi rūydan ġayrı maḫṣūṣ yanağın adıdır, Ebū Türāb Big, beyt:

عمری نظر از مهر به رویت کردم
نظارهٔ رخسار نکویت کردم

(Bir ömür boyunca güneş yerine senin yüzüne bakıp senin güzel yanağını izledim.)

ammā keşret-i istiʿmālle rūya bedel cümle çehreye "ruḫsār" derler. Merḥūm Kemālpaşazāde bunda dahi taṣarruf-ı maʿnā edip, "ruḫsār lafẓ-ı mürekkebdir رخ [ruḫ] ile سار [sār]dan ki ruḫ yanak ve sār baş maʿnāsınadır چشمه سار [çeşmesār], چاهسار [çāhsār] ve کوهسار [kūhsār] gibi. Murād, yanağın yukarı başı demek olur" demiştir. Ammā kütüb-i muʿteberāt-ı luġaviyyede ism-i müfreddir yanak maʿnāsına, çeşmesār, çāhsār ve kūhsār gibi değildir. Ve dahi istiʿāre ṭarīḳıyla ādemden ġayrıda dahi istiʿmāl olunur. Nitekim, Mīrzā Faṣīḥī, beyt:

گریه ام کز جگر سوخته در دیدهٔ ابر
بهر آرایش رخسار بهار آمده ام

(Baharın yanağını süslemek için, yanmış ciğerden bulutun gözüne gelen gözyaşıyım.)

رستار [rustār]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Rūstā maʿnāsınadır. Yaʿnī köylü ve türk demek olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رودآور [rūd-āver]: Nām-ı rūdḫānedir yaʿnī ism-i nehrdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

رودبار [rūdbār]: Sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, münḳaṭıʿ olmayıp hemīşe suyu akan ırmağa derler. Mīr Naẓmī, der-meẕemmet-i zeng, beyt:

ز کُس همواره شهوت بود جاری
میان هر دو پایش رودباری

(Küsünde sürekli şehvet vardı. Her iki ayağının arası bir akarsuydu.)

Ṣānī, *Şerefnāme*'de leb-i āb yaʿnī su kenārı ve nehr-i ʿaẓīm maʿnāsına maṣṭūrdur.

Ṣāliş, birkaç pāre ḳaryeye müştemil bir büyük köy adıdır. Ḳazvīn ile Geylān miyānında vāḳiʿdir. Meşāyiḫ-i kibārdan Ebū ʿAliyy-i Rūdbārī ḥażretleri ol nāḥiyedendir. Mevlānā Cāmī, beyt:

بو علی رودباری آن شه دین
خسرو بارگاه صدق و یقین

(Ebu Aliyy-i Rūdbārī, o din ulusu, yakīn ve sıdk sarayının padişahıdır.)

روزِ بازار [rūz-ı bāzār]: Yaʿnī revnaḳ-ı bāzār ve germī-i ḫarīdār. Ḥakīm Enverī, beyt:

روز چشن و طرب بستان است
روز بازار گل و ریحان است

(Bayram günü ve bostanın yeşillendiği zaman... Gül ve fesleğenin revaç bulduğu dönem...)

روزگار [rūzgār]: İki maʿnāyadır.

Evvel, zamān, ʿaṣr, cihān ve hevā maʿnāsına maʿrūf ve mütedāvil sözdür.

Ṣānī, müddet ve furṣat maʿnāsına. Üstād Ferruḫī[1], ḳıṭʿa:

مخالفان تو موران بدند و مار شدند
برآر از سر موران مار گشته دمار

مده امانشان زین بیش روزگار مده **(23ª)**
که اژدها شود ار روزگار یابد مار

1 Kıta Mesʾūd-ı Rāzī'ye aittir.

(Senin düşmanların karınca idiler, yılan oldular. Yılan olmuş karıncaların başını ez! Onlara bundan daha fazla aman verme! Çünkü yılan fırsat bulursa ejderha olur.)

روزنه سر [rūzene-ser]: Türkīde "ibik" dedikleri kuştur. ʿArabīde هدهد [hudhud] derler.

روزه دار [rūze-dār]: Oruçlu. ʿArabīde صائم [ṣā'im] derler. روزه [rūze] ṣavm maʿnāsına ve دار [dār] داشتن [dāşten]den ism-i fāʿildir. Ebulmaʿānī, beyt:

روزه دار غم هجران تو بودم جانا
روزئ عاشق بی چاره نشد عید وصال

(Ey sevgili! Ayrılığının gamıyla oruç tutuyorum. Zavallı āşığa kavuşma bayramı kısmet olmadı.)

روستار [rūstār]: Vāv-ı mechūl ile. رستار [rustār]-ı merḳūm maʿnāsına.

روغنگر [rūġanger]: Yağ çıkarıcı, her ne olursa, zeytūn, kincid ve ġayruhumā. روغن [rūġan] yağdır ve گر [ger] kāf-ı Fārsī ile edāt-ı ism-i fāʿildir.

رویگر [rūyger]: Bakırcı ki kazan, şahan ve sā'ir bakır āvānīsi yapar. Aṣlında tūc işleyen adama rūyger denilir.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

رخ فروز [ruḫ-fīrūz]: Sükūn-ı ḫā, kesr-i fā ve żamm-ı rā ile. Şühūr-ı Melikī'nin yedinci günü ismidir.

رستاخیز [rustā-ḫīz] ve **رسته خیز** [ruste-ḫīz]: Kilāhumā bi-sükūni's-sīn ve feṭḥi't-tā'i'l-müşennāt. Ḳıyāmet maʿnāsınadır. Ḫʷāce Ḥāfıẓ, beyt:

پیاله بر کفنم بند تا سحرگه حشر
به می ز دل ببرم هول روز رستاخیز

(Kefenime kadeh bağla! Böylece şarap sayesinde kıyamet günü korkusunu kıyamet sabahına dek kalbimden süreyim.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

هین چه آوردید دست آویز را
ارمغان روز رستاخیز را

(Şimdi, kıyamet günü armağanı olarak ne getirdiniz?)

Ḥakīm Esedī, beyt:

برانگیخت چون چرمهٔ گرم خیز
درافکنده در هندوان رستخیز

(Çevik atını hızla sürüp Hintlilerin kıyametini kopardı.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

من حلالت می کنم خونم بریز
تا نبیند چشم من آن رستخیز

(Ben sana helal ediyorum, kanımı dök de gözüm o kıyameti görmesin!)

رودساز [rūd-sāz]: Sükūn-ı dāl ve feṭḥ-i sīn ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de sāzende demektir. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, ḳıṭʿa:

تا ز بانگ نوحه گر باشد روان دائم نفور
تا همیشه دل به بانگ رودساز آید فراز

خانهٔ خصمان تو خالی مباد از نوحه گر
منزل خویشان تو خالی مباد از رودساز

(Ağıtçının ağıdı ruhu ürküttükçe ve çalgıcının sesi gönlü canlandırdıkça; senin düşmanlarının evi ağıtçıdan, akrabalarının konağı da çalgıcıdan eksik kalmasın!)

روز [rūz]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf gündüzdür ki ʿArabīde یوم [yevm] ve نهار [nehār] maʿnāsınadır. İki maʿnā maḥallinde dahi rūz istiʿmāl olunur. Türkīde dahi bu iki maʿnāya "gün" derler.

Maʿnā-yı ṣānī, ṭāliʿ ve kut maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāda, Ebulmaʿānī, beyt:

گذشته روز عمرم چون شب تار
چه بد روزم که صبحم شام گشته

(Ömrümün günleri karanlık gece gibi geçti. Ne talihim olacak! Sabahım gece olmuş.)

Ṣāliş, āfitāb maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سزد گر ببخشی گناه مرا
درخشان کنی روز و ماه مرا

(Suçumu bağışlayıp günümü ve ayımı aydınlatsan ne güzel olur!)

روستاخیز [rūstā-ḫīz]: Vāv-ı mechūl ile de رستاخیز [rustā-ḫīz]-i merḳūm maʿnāsına istiʿmāl olunmuştur.

رویین دز [rūyīn-diz]: Kesr-i yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ü dāl ile. Tūrān-zemīnde bir ḳalʿa ismidir ki Ercāsb Şāh onu taḫtgāh edinmişti. Ve Güştāsb Şāh'ın kızların giriftār edip onda ḥıfẓ etmekle İsfendiyār, Güştāsb emriyle Heft-ḫᵛān ṭarīḳından varıp ḳalʿa-i merḳūmu aḫẕ u teshīr ve Ercāsb'ı ḳatl edip kızkarındaşların ḫalāṣ eyledi. Ḥakīm Firdevsī[1], İsfendiyār dilinden, beyt:

رویین دز آز را گشادم
و آوازهٔ هفتخوان شکستم

(Hırs Rūyīndizi'ni fethedip Hefthān namını ortadan kaldırdım.)

1 Beyit, Hakīm Hākānī'ye aittir.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

ربوس [rubūs]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i bisyār-ḫˇār ki رس [rus] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نزد اهل دل نیرزد یک فلوس
خوردنی را همچو گاو باشد ربوس

(Sığır gibi çok yiyen kimse, gönül ehlinin katında bir pula değmez.)

رس [rus]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bisyār-ḫˇār ve ḥarīṣ-i ḫordenī maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

سرِ هر خوان شدم چو گربهٔ رس
درِ هر کشتنی سگ ساجور

(Her sofrada obur kedi gibi, her ölesicenin kapısında tasmalı köpek gibi oldum.)

Ebū Şekūr, beyt:

رسی بود گویند سالارسان
همه سال چشمش به چیز کسان

(Şöyle anlatırlar: Açgözlü biri vardı. Kabile reisi gibi, gözü hep başkasının eşyasındaydı.)

Ḥakīm Senāyī, meşnevī:

هر که در دام زن نیفتادست
عقل شاگرد او چو استادست

هر که بر کس به خیره گردد رس
عیش او تیره دان که در چهِ کُس

(Kim kadının tuzağına düşmemişse, akıl çırak o da usta gibidir. Kim küse açgözlülük ederse, onun hayatını küs kuyusu gibi karanlık bil!)

Üstād Ferruḫī, beyt:

رادمردان همه با درگهش آموخته اند
چون بز رس که بیاموزد با سبز گیاه

(Cömertler obur keçinin taze otla eğitilmesi gibi hep senin sarayında eğitildiler.)

Ṣānī, saḫt ve muḥkem maʿnāsınadır.

روس [rūs]: Vāv-ı maʿrūf ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i rūbāh yaʿnī tilki. Ve nāḥiye-i şimālīde bir vilāyetin ve ḳavminin adıdır. Ḥakīm Enverī, beyt:

اوّلا نائبی که نیست به کار
راست چون کافران روسی است **(23b)**

(Öncelikle, işinin başında olmayan bir naip tam bir Rus kāfirine benzer.)

Ve Mevlānā ʿAbdullāh-ı Hātifī, *Timurnāme*'de, beyt:

تمر خان و اسکندر فیلقوس
یکی ماه توران یکی شاه روس

(Timur Han ve İskender-i Filikos... Biri Turan burcu, biri Rum padişahıdır.)

Bundan fehm olunur ki Rūm iline de vilāyet-i Rūs denile.

روشناس [rū-şināṣ]: Maʿlūmu'ẕ-ẕāt u maʿrūfu'ṣ-ṣıfāt, ʿazīz ü muḥterem ve ṣāḥib-vaḳār kimesnelere derler. Ḥakīm Şifāyī, beyt:

دعای بی اثرم روشناس عرش نِیم
ز لب جدا چو شوم ره نمی برد جایی

(Duamın etkisi yok, Arş'ta tanınmış değilim. Dudaktan ayrı kalınca yolum bir yere varmaz.)

روغناس [rūġnāṣ]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ġayn ve feṭḥ-i nūn ile. Kızıl boya ki روناس [rūnāṣ] ve روياس [rūynāṣ] dahi derler. ʿArabīde فوه [fuvve] derler żamm-ı fā ve feṭḥ-i vāv-ı müşeddede ile. Ebulmaʿānī, beyt:

اشک خونین گشته گویا روغناس
کرده رنگین سنگ و خاک و دشت و کوه

(Kanlı gözyaşım kızıl boyaya dönüp taş, toprak, çöl ve dağı boyadı.)

روناس [rūnās]: روغناس [rūġnās]-ı merḳūm maʿnāsına. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

تن ز سرما چو نیل و چون روناس
منجمد گشته در عروق دما

(Beden soğuktan çivit ve kızıl boya gibi oldu. Damarlardaki kan dondu.)

روىناس [rūynās]: Bu dahi rūġnās maʿnāsınadır. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

بی می نزارتر ز زریرم که زمهریر
خون در عروق بفسردم چو روىناس

(Şarapsız, alaçehreden daha zayıfım. Çünkü şiddetli kış, damarlarımdaki kanı kızıl boya gibi dondurdu.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

رخش [ruḫş]: Sükūn-ı ḫā ile. İki maʿnāyadır. Evvel, pertev, ʿaks, şuʿāʿ ve żiyā maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

ز خون دشمن او شد به بحر مغرب جوش
فکنده تیغ یمانیش رخش در عمان

(Batı denizi onun düşmanının kanıyla dalgalandı. Yemen işi kılıcı okyanusta şimşek çaktı.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

روی مریخ زرد گردد اگر
افکند بر سپهر تیغ تو رخش

(Senin kılıcın gökyüzünde şimşek çakarsa, Mars'ın yüzü sararır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te siyāh sakal arasında olan beyāż kıllara dahi derler dü-mūy maʿnāsına, sakalın ol ḥālette berrāḳ ve żiyā-dār olması münāsebetiyle. Müncīk, beyt:

راست به رخش است به چشمم آید اگر
همچو سرماست وقیه وقیه بریزم

(Doğru! Kar gibi beyaz sakalı gözüme görünürse onu ölçek ölçek dökerim.)

Şānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de neyyir-i aʿżamın cümle-i esmāsından bir isimdir.

رش [ruş]: Ġażabdan göz müteġayyir olmak. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

چکچکی اوفتاده در مسجد
ز پی هزل و ضحک نز پی جد

که فقیه از که رو ترش کرده
باز تا بر که دیده رش کرده

(Ciddi değil, alay ve mizah yollu bir dedikodu mescide düştü: Fakih kimin yüzünden suratını ekşitmiş, yine kime gözünü belertmiş?!)

روپوش [rū-pūş]: Niḳāb ve burḳaʿ maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

نیست در ناطقه گر صد شده نام چو تویی
بهر روپوش به نام دگرانت خوانم

(Senin gibi birisinin yüz adı olsa birini söyleyemem. Bunu gizlemek için seni başka adlarla anarım.)

Çağatay lisānında "tuvaġ" derler.

روش [rūş]: Vāv-ı mechūl ile. İki maʿnāyadır. Evvel, tünd ve saḫt. Miṣāl-i tünd, Şems-i Faḫrī, beyt:

به رفق و خوش سخنی کار خصم دولت باش
که نیک نامده پیوسته کار مردم روش

(Devlet düşmanının işini sakince ve güzel sözle gör! Çünkü öfkeli insanın işi asla iyi olmaz.)

Miṣāl-i saḫt, Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

بختم آوخ که طفل گرینده است
که به هر لحظه روش می بشود

(Ne yazık ki talihim sürekli ağlayıp huysuzluk eden çocuğa benziyor.)

Ṣānī, muḫaffef-i روشن [rūşen]dir ki چشمِ شما روش [çeşm-i şumā rūş] derler yaʿnī gözünüz aydın! Ve be-maʿnī-i emr. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

روغن جوش [rūġan-cūş]: Feṭḥ-i ġayn, sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ü vāveyn-i maʿrūfeteyn ile. Türkīde "pişi" dedikleri yağlı ekmek. Ve her ne ki yağda kaynaya, ona rūġan-cūş derler.

روغن فروش [rūġan-furūş]: Yağ satıcı. Maʿnāyı terkībīdir ammā baḳḳāla ʿalem olmuştur.

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

روشن چراغ [rūşen-çerāġ]: Mūsīḳīde bir nevā ismidir. Mīr Naẓmī, beyt:

بیا مطرب بکن روشن چراغی
شود افتادگان روشن چراغی

(Ey şarkıcı! Gel de mumu yak! Āşıklar rūşençerāğlık oldu.)

رغ [ruġ]: Ol rīḥ ki miʿdede ḥāṣıl olup boğazdan gelir. Ona آرغ [āruġ], آروغ [ārūġ] ve رچک [reçek] dahi derler. Türkīde "geğirmek" dedikleridir.

روغ [rūġ]: Bu dahi رغ [ruġ] maʿnāsınadır. Bu iki lüġat آرغ [āruġ] ve آروغ [ārūġ] lafẓlarından muḫaffeftir. Ḥakīm Enverī, beyt:

چون ز خون پایهٔ خود لاف زند خواجه بگو
پایهٔ خون به کُس زنش که بد روغ زند

(Efendi kendi sofrasından dem vurursa ona "Sofranın ayağı pis pis geğiren karısının küsüne!" de!)

Feṭḥ-i rā ve sükūn-ı vāv ile (رَوغ ravġ), ʿArabīde ḥīle maʿnāsınadır, ḫuṣūṣan ḥīle-i rūbāh. Ve bir nesnenin cānibine nihānī gitmek, meyl etmek, kaçmak ve dağ burnu maʿnālarınadır.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

رتک [rutek]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Naʿnāʿ-ı berrī ki پودنه [pūdne] dahi derler. Ḫavāşşındandır ki koyun onu otlasa memesinden süt yerine kan gelir. ʿArabīde مشک طرامشع [muşk-ṭarāmşīʿ] ve مشک طرامشیر [muşk-ṭarāmşīr] dahi derler.

روبهک [rūbehek]: Taşġīr-i روبه [rūbeh]tir.

روچک [rūçek]: Vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i cīm-i Fārsī ile. Māh-ı Şaʿbān'ın on beşinci günü adıdır ki rūz-ı Berāt ve gecesine شبِ چک [şeb-i çek] derler, şeb-i Berāt demek olur.

رودک [rūdek]: İki maʿnāyadır.

Evvel, kāf-ı taşġīr ile muṣaġġar-ı رود [rūd] yaʿnī küçük ırmak.

Şānī, bir cānver adıdır ki derisini kürk edip giyerler. Türkīde "vaşak" dedikleridir. Ebulmaʿānī, beyt:

تو آن شاهی که ادنی بخشش تو
به خروار سیم و زر سمور و رودک

(Sen öyle bir padişahsın ki en değersiz bahşişin eşek yükü gümüş ile altın, samur ile vaşak kürküdür.)

روستک [rūstek]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı sīn ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Taşġīr-i روستا [rūstā]dır.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

رستاق [rustāḳ]: Sükūn-ı sīn ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bāzār yeri ki baʿżı maḥallerde vāḳiʿ olur. Kimi haftada bir gün, kimi ayda ve kimi yılda bir defʿa bāzār ve **(24[a])** beyʿ u şirā olunmak muʿtād-ı nāstır.

رسداق [rusdāḳ]: Sükūn-ı sīn ve fetḥ-i dāl ile. رستاق [rustāḳ]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

رسدق [rusdaḳ]: Ḥaẕf-ı elif'le dahi رسدق [rusdāḳ] maʿnāsına rivāyet olunmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

شود آن مرد بی ادراک و احمق
که باشد هرزه گرد جای رسدق

(Pazarda boş boş gezen kimse, ahmak ve kıt akıllıdır.)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

رومال [rū-māl]: Yaʿnī dest-māl. Maʿnāsı "yüz silecek" olur.

روی دل [rūy-dil]: Iṣṭılāḥī lüġattir, iltifāt maʿnāsına. Türkīde "güleryüz" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

فلک روی دل می نماید دگر
اگر نخل طالع شود بارور

(Talih ağacı meyve verirse, felek de güleryüz gösterecektir.)

رویمال [rūy-māl]: رومال [rū-māl]-i merḳūm maʿnāsınadır. Ve yüz sürmek maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

رویمالم به کف پای تو گر مالی نیست
که مرا بِه ز کف پای تو رومالی نیست

(Yüz sürüşüm senin ayağının altına layık bir mal olmasa da benim için senin ayağının altından daha iyi bir yüz sürecek yer yoktur.)

رویینه مال [rūyīne-māl]: İki yā-yı taḥtānī ile. Ol rīḥ-i pür-ṣadādır ki esfel-i ādem ü ḥayvāndan ḫurūc eder. ʿArabīde ضرطه [ḍarṭa] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

خواسته آهسته گوزک می زدن تنها ولی
در میان جمع زد رویینه مال پر صدا

(Gizli gizli hafifçe yellenmek istedi ama insanların ortasında yüksek sesli bir zarta vurdu.)

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

رکوگ [rukūg]: Żamm-ı kāf-ı ʿArabī ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te pāre-i kirpās ki câmeye yama ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

به شعر اوستا کردن مخمس
رکوگی کردن از کرپاس اطلس

(Üstadın şiirini tahmis etmek, ipekli kumaşı bez parçasıyla yamamaktır.)

رموگ [rumūg]: Żamm-ı mīm ü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i ایستادن [īstāden], yaʿnī durmak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

روباه تربگ [rūbāh-turbeg]: ʿArabīde عنب الثعلب [ʿinebu'ṣ-ṣaʿleb] dedikleridir.

روشنگ [rūşeneg]: Nām-ı duḫter-i Dārā'dır ki İskender'in ḥabāle-i izdivācındaydı.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

رخام [ruḫām]: Feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Beyāż ve ṣāf mermer taş. ʿArabī ile müşterek lüġattir. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i ḳaṣr, beyt:

درونش نقش چین بوده است پر زر
برونش از رخام صاف مرمر

(İçi, altınla dolu Çin işlemesiymiş. Dışı, saf ve beyaz mermerle kaplıymış.)

رستم [rustem]: Īrān ʿaskerinde meşhūr-ı ʿālem pehlivāndır ki *Şehnāme*'de cenkleri ve dilāverliği meşhūrdur. رستمِ دستان [rustem-i destān] ve رستمِ زال [rustem-i zāl] dahi derler.

رستهم [rustehm]: Sükūn-ı sīn ü hā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Rüstem-i Zāl'a derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ببوسید رستهم تخت ای شگفت
جهان آفرین را ستایش گرفت

(Rüstem de tahtı öpüp yüce Tanrı'yı övmeye başladı.)

Keẕā fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*.

رسوم [rusūm]: Cemʿ-i رسم [resm]dir, ʿādet ve ḳānūn maʿnāsına. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

وگر قیصر سگالد رای زردشت
کنم زنده رسوم زند و استا

(Hükümdar Zerdüştlük'ün sırrını bilmek isterse, Zend ve Üstā'yı ona açıklarım.)

رم [rum]: Kasık kılı ki cemʿi رمگان [rumgān] dır. ʿArabīde ṣuffe ve ḫāneyi meremmāt etmek maʿnāsınadır.

روم [rūm]: Maʿrūf memleket ve vilāyet ismidir. Ve dahi روِی من [rūy-ı men] maʿnāsına her vaḳit ki bir nesneyi kendi nefsine mużāf edeler. Li-vāḥidin mine'ş-şuʿarā, beyt:

لشگر اشک ز راه مژه از دریابار
دمبدم بر طرف روم کند تاختنی

(Gözyaşı askeri ikide bir kirpik yoluyla denizden Anadolu tarafına/yüzüme saldırı düzenliyor.)

Ve dahi mūy-ı zehār maʿnāsına ki رمه [rume] dahi derler żamm-ı rā ile.

رویین خم [rūyīn-ḫum]: Kös ki tafṣīli bābu'l-ḫā'da mürūr etti. رویینه خم [rūyīne-ḫum] dahi derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپهبد بزد نای و رویینه خم
خروش آید از نالهٔ گاودم

(Ordu komutanı boruyu ve tunç kösü çaldırdı. Boru nağmeleri etrafa yayıldı.)

رهام [ruhām]: Nām-ı püser-i Gūderz'dir ki ceng-i **(24[b])** Devāzdeh Ruḫ'ta Bārmān'ı helāk etmişti. ʿArabīde kesr-i rā ile (رِهام rihām), bārān-ı ḫurde maʿnāsınadır.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

ربودن [rubūden]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı vāv ile. Kapmak ki ʿArabīde خطف [ḫaṭf] derler. Ve müstaḳbelinde رباید [rubāyed] ve cemʿinde رایند [rubāyend] derler. Ve müteʿaddīsi رباییدن [rubāyīden] gelir, kaptırmak maʿnāsına.

رخبین [ruḫbīn]: Sükūn-ı ḫā, kesr-i bā, baʿdehu yā-yı sākine ile. Penīr suyu maʿnāsına. Mīr ʿUmāre, beyt:

بینیت همی بینم چون خانهٔ کردان است
آراسته همواره با شیر و دوغ و رخبین

(Burnunu görüyorum, Kürtlerin evi gibi... Sürekli olarak süt, ayran ve karakurut hazırda.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de bā'-i Fārsī ile (رخپین ruḫpīn) mervīdir, dūġ maʿnāsına. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

آن کودکی چو انگبین شد
آمد پری چو ترش رخپین

(O bal gibi çocuk gitti, ekşi ayran gibi bir peri geldi.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

آژند میان ابروان افکند
رو کرده ترش بسان رخپین

(Kaşlarının ortası çatıldı, ayran gibi ekşi göründü.)

Baʿżı nüsḫada eṭibbā ḳavli üzre, kaynamış yoğurdun suyudur ki ṭabīʿatı ḥārr u yābistir, yoğurdun żıddı olur. İstiʿmāle ṣāliḥ değildir ancak ḥuḳne ederler, şikemi ishāl eder. Baʿżı nüsḫada maṣl maʿnāsınadır. Maṣl odur ki Ḫorāsānīler ʿādeti olan tarḫāna ve baʿżı rivāyette ayranı pişirirler tā koyu olunca, baʿdehu kuruturlar, ona maṣl derler.

رستمِ دستان [rustem-i destān]: Meşhūr olan Rüstem'e derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

مرا از رستم دستان چنان کاری شگفت آید
که از وی رخنه چون گردید ناخن پهلوی پورش

(Bana Rüstem-i Destān'ın şöyle bir iş yapması garip geldi: Onun yüzünden nasıl oldu da oğlunun göğsünde yara açıldı.)

رستمین [rustemīn]: Yaʿnī tāze bitmiş ot. Ḥakīm Esedī, beyt:

خورد رستمین از زمین آب و خاک
کند همچو خود هر چرا خورد پاک

(Taze bitmiş ot, yerden su ve toprak alır. Her aldığını kendisi gibi temiz yapar.)

رستن [rusten]: Ot bitmek. Müstaḳbelinde sīn'i vāv'a ḳalb ve bir yā ziyāde edip روید [rūyed], cemʿinde رویند [rūyend] ve müteʿaddīsinde رویاند [rūyāned] derler. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

سبزه در باغ گفته اند خوشست
داند آن کین سخن همی گوید

یعنی از روی نیکوان خط سبز
دل عشاق بیشتر جوید

باغ روی تو کند بازاریست
بسکه بر می کَنی و می روید

("Sebze bahçede güzeldir" derler, bu sözü söyleyen bunu bilir. Yani dilberlerin yüzünde yeni çıkmış ayva tüyü, āşığın gönlünü daha fazla alır. Senin yüzünün bahçesi bir yeşilliktir, ne kadar koparırsan kopar yeniden çıkar.)

ʿArabīde نبت [nebt] derler feṯḥ-i nūn ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Biten ota نبات [nebāt] denilir. Ve Çağatay żamm-ı bā ile "bütmek" derler. İsm-i ʿāmdır; ağaç, yemiş ve ot. Ve dahi cerāḥat bitip sağalmak. Ve dahi mecāzen maṣlaḥat bitmek ki *Sebʿa-i*

Seyyāre'de Ferruḫ Şāh ḥikāyesinde, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Didi bu ʿacz birle bütmes işim
Bardurur Teŋrim er yoḳ irse kişim

(Dedi ki: "Bu âcizlik varken işim bitmez. Kimsem yoksa da Tanrım var!".)

رفتن [ruften]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tā ile. Süpürmek maʿnāsına maṣdardır. Müstaḳbelinde fā, bā'-i muvaḥḥadeye ḳalb ve bir vāv ziyāde olunup روبد [rūbed] ve cemʿinde روبند [rūbend] denilir. Nevʿī-i Ḫamūşānī, beyt:

طراوت حسن روی آب می رفت
صبا موج نظر مهتاب می رفت

(Suyun yüzündeki güzelliği tazelik süpürüyordu. Yakamoz dalgalanmasını tan yeli süpürüyordu.)

رمگان [rumgān]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Kasık kılları. Müncîk, beyt:

رویش به زیر ریش چنان گشته نا بدید
چون کیر مرد غرچه به رمگان نهان شده

(Yüzü muhannes adamın kīrinin kasık kıllarından görünmemesi gibi sakaldan görünmüyordu.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

موافقانت چو کیرند سخت پا بر جا
مخالفانت بریده سرند چون رمگان

(Dostların, ayağı sağlamca yere basan kīr gibidir. Düşmanların, ucu kesilmiş kasık kılları gibidir.)

روبیان [rūbiyān]: Vāv-ı maʿrūfe, kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Türkîde "kerevid" dedikleri cânverdir ki sularda olur. Baʿżı nüsḫada "kum balığı" maʿnāsına vāḳiʿ olmuştur.

رودگان [rūdegān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i dāl u kāf-ı Fārsī ile. Kūde dedikleri bağırsaktır. رودہ [rūde] dahi derler. Bu cemʿ-i rūde dahi olur ki ʿalāmet-i cemʿ ki elif ve nūn'dur, lāḥıḳ oldukta hā kāf-ı Fārsīye ibdāl olunmak ḳāʿide-i Fürs'tür.

رودن [rūden]: Feṯḥ-i dāl ile. Kızıl boya maʿnāsınadır ki روین [rūyen] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

ز خون کاوش لخت جگر را
شده سیل سرشکم رودن آسا

(Gözyaşı selim, ciğer parçalarını kazarken çıkan kan yüzünden kızıl boyaya döndü.)

روزافزون [rūz-efzūn]: *Mecmaʿu'l-Fürs*'te duʿā, ḫayr ve ṣadaḳa maʿnāsınadır ki murād ʿömr uzamaktır. Yaʿnī duʿā, ḫayır ḥasenāt ve taṣadduḳ ile ʿömr ṭavīl olur. Nitekim ḥadīṯ-i şerīfte الصدقة ترد البلاء وتزيد العمر[1] vārid olmuştur. Ve bir nesnenin günden güne ziyāde **(25ª)** olmasın beyândır. Nitekim, Ḫʿāce Ḥāfıẓ, beyt:

من از آن حسن روزافزون که یوسف داشت دانستم
که عشق از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخا را

(Ben aşkın Zeliha'yı namus perdesinden dışarı çıkaracağını, Hz. Yusuf'ta var olan ve günden güne artan güzellikten anladım.)

روزافکن [rūz-efken]: Ol ḥummāya derler ki bir gün tutar, bir gün tutmaz. ʿArabîde eṭibbā ona حمای غب [ḥummā-yı ġibb] derler kesr-i ġayn ile. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

روزبان [rūzbān]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Kapı bekçisi. Murād, selāṭīn ve ümerānın taşra kapıların bekleyendir. Şems-i Faḫrī, beyt:

زحل بر بام او شد پاسداری
فلک بر درگهش از روزبانی

(Zuhal onun sarayının çatısında bekçilik yapar. Felek onun eşiğinde kapıcılık edenlerden biridir.)

1 Hadīs-i şerīf: Sadaka belayı def eder ve ömrü uzatır.

Ve dahi çāvuş maʿnāsına mervīdir.

روزبانان [rūzbānān]: Cemʿ-i روزبان [rūzbān]-ı merḳūmdur. Be-maʿnī-i bevvāb, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

شبانگه به درگاه بردش روان
مرو روزبانان مردم کشان

(Adam sürükleyici muhafızlar, geceleyin onu hızla saraya götürdüler.)

Be-maʿnī-i çāvuş, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بخندید و رو از سپهبد بتافت
سوی روزبانان لشگر شتافت

(Güldü ve komutandan yüz çevirdi. Ordu çavuşlarının olduğu tarafa yöneldi.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

از آن روزبانان مردم کشان
گرفته دو مرد جوان را کشان

(O adam sürükleyici kapı çavuşları, iki genç adamı çekiştire çekiştire tutukladı.)

Bu beyitte "kapı çavuşu" olmak fehm olunur.

روزخون [rūz-ḫūn]: Yaʿnī rūz-ı ceng. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

کنی آنگه خبرداری که چونست
شبیخون مصلحت یا روزخونست

(İşin savaşla mı yoksa gece baskınıyla mı olacağını o zaman öğrenirsin.)

روزیدن [rūzīden]: Kesr-i zāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Su, ẓarfından yāḫud aktığı yerden sızıp çıkmaya derler.

روشن [rūşen]: Aydın, żiyāʾ maʿnāsına. Gündüzün aydınlık lāzımesi olmakla "rūz-ı rūşen" derler. Rūzʾa ṣıfat olur ve ġayrı nesnelere dahi ṣıfat istiʿmāl olunur, ẓāhir ve vāżıḥ maʿnāsına; ḫaṭṭ-ı rūşen, rāh-ı rūşen ve ʿaḳl-ı rūşen gibi. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

پای تا سر سوزم و روشن نگردد آتشم
کی دهد از پس کدورت آتش ما روشنی

(Baştan ayağa kora döndüm ve ateşim yanmıyor. Ateşimiz kederden sonra nasıl aydınlık versin!)

Çağatay lisānında "yaruġ" derler. *Ferhādnāme*'de ḫāḳān, oğlu Ferhād için yaptığı ḳaṣrlar vaṣfında, münevver ve rūşen olmuş maʿnāsına, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Yarup her öy Ḫatāyī sīm-tendin
Ten üzre ḥullesi berg-i semendin

(Her ev, yasemin yaprağından elbise giymiş Doğu Türkistanlı güzellerle aydınlandı.)

روشناسان [rūşenāsān]: Cemʿ-i روشناس [rūşenās]-ı merḳūmdur.

روشندان [rūşendān]: Derūn-ı ḫāneye żiyā girecek küçük pencere ve baca maʿnāsına. Mevlānā Muṭahhar, der-ṣıfat-ı ʿimāret, beyt:

طالع از طاقهای روشندان
ماه و مریخ و زهره و کیوان

(Küçük pencere girişlerinden Ay, Mars, Zühre ve Zuhal doğuyor.)

روغن [rūġan]: Muṭlaḳan yağdır. ʿArabīde سمن [semn] ve دهن [duhn] maʿnāsına, gerek sütten çıkan yağ gerekse ḥubūbāttan ḥāṣıl olan yağ. Maḥṣūlun ʿanh maʿan ẕikr olunmak ḳāʿidedir rūġan-ı sāde, rūġan-ı zeyt, rūġan-ı kincid ve emṣāli gibi. Ammā ʿArabīde rūġan-ı sādeye سمن [semn] ve rūġan-ı bādāma دهنِ لوز [duhn-i lūz] derler. Fārsīde cümlesine rūġan derler.

روغنین [rūġanīn]: Ḳāḍī loḳması dedikleri yağda pişmiş ḥamīr ḥuṣūṣan ve her ne ki yağda pişe ʿumūmen. Şāʿirin biri demiştir, beyt:

خوردنی آن که راحت جانست
روغنین و پلاو و بریانست

(Canı rahatlatan yiyecekler kadı lokması, pilav ve kavurmadır.)

رون [rūn]: Be-vezn-i چون [çūn]. İki maʿnāyadır.

Evvel, taʿlīl maʿnāsın ifāde eder, behr-i ān ve sebeb-i ān maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

به روی خویش مفتون گشتم
چو فکر وصل بوده رون گشتم

(Kendisinin yüzüne tutuldum. Kavuşma düşüncesi gibi olduğu için tutuldum.)

Ṣānī, vāv-ı mechūl ile رون [rūn], Hindistān'da bir ḳaṣaba adıdır ki Ebulferec-i Rūnī ol ḳaṣabadandır.

روهن [rūhen]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i hā ile. ḫāṣṣ fūlād ki ondan kılıç ederler. *Edātu'l-Fużalā*'da pūlād-ı Hindī maʿnāsına menḳūldür. Ḥakīm Esedī, beyt:

سه مغفر به زر چون مه از روشنی
به زر صد پرندآور از روهنی

(Parlaklık bakımından ay'ı andıran üç altın miğfer ve has çelikten yapılma yüz altın kılıç.)

رویانیدن [rūyānīden]: Müteʿaddī-i رویِیدن [rūyīden] yaʿnī bitirmek.

رویِ زمین [rūy-ı zemīn]: ʿArabīde وجهِ ارض [vech-i arż] maʿnāsına. Naẓīrī-i Nīşābūrī, rubāʿī:

از اسب فتاد اگر نظیری
از تندئ رخش رستم افتد
پرسیدن او ز واجباتست
بر روی زمین چو او کم افتد

(Nazīrī attan düştüyse, Rüstem'in atının huysuzluğuyla düştü. Ondan haber alınması vacip işlerdendir, onun gibisi yeryüzüne az düşer.)

روین [rūyen]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Kızıl boya ki onunla ibrīşim ve cāme boyarlar. رودن [rūden] ve روناس [rūnās] dahi derler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

ز بسکه خون بربایم به ناخن از مژگان **(25b)**
ز روی ناخن من بردمد همی روین

(Tırnağımla kirpiklerimden o kadar çok kan çekiyorum ki tırnağımın üstünden sürekli olarak kızıl boya damlıyor.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

آن کز نهیب تف سموم سیاستش
خون در عروق فتنه ز خشکی چو روین است

(O öyle bir memduhtur ki kavurucu siyaset yelinin görkemiyle fitne damarındaki kan, kuruluktan kızıl boyaya döner.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

ز بیم تیغ تو بدخواه را فسرده شود
عروق در بدن الحق به صورت روین

(Doğrusu senin kılıcının korkusuyla, düşmanın bedenindeki damarlar kızıl boyaya dönüşüp donar.)

رویین تن [rūyīn-ten] ve **رویینه تن** [rūyīneten]: İsfendiyār'ın laḳabıdır. İstiʿāre ṭarīḳıyla her bahādır pehlivāna da derler. Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

زره پوش رویین تنان فوج فوج
نهنگان به جولانگری زیر موج

(Bölük bölük zırh kuşanan yiğit pehlivanlar, dalga altında dolaşan timsahlardı.)

رویین [rūyīn]: İki yā ile iki maʿnāyadır.

Evvel, her ne ki tūcdan yapılmış ola. Zīrā روی [rūy] tūcdur, yā-yı ṣānī nisbet içindir ve nūn nisbeti te'kīddir. Ḫˇāce Selmān, beyt:

نعرهٔ کوس و نوای نای رویین در نبرد
خوشترت می آید از صوت بم و آواز زیر

(Sana savaştaki kös narası ve boru sesi, sazın alt ve üst perdelerinin verdiği sesten daha güzel gelir.)

Ṣānī, Efrāsiyāb oğlu Pīrān'ın oğlu nāmıdır ki ceng-i Devāzdeh Ruḫ'ta Bījen elinde helāk oldu. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de Īrān mübārizlerinden Peşeng oğlu nāmıdır ki Ṭūs'un dāmādıydı. İki pehlivānın dahi nāmı olmak baʿīd değildir, biri Ṭūrānī ve biri Īrānī ola. Şihābeddīn, beyt:

باد قهرش تا وزیده گشت بر روی مصاف
در تن رویین همه خون خشک همچون روین است

(Onun kahrı rüzgārı savaş saflarına doğru esmeye başlayınca Rūyīn'in bedenindeki bütün kan kuruyup kızıl boyaya dönmüştür.)

رویيدن [rūyīden]: Be-vezn-i بوییدن [būyīden]. Bitmek. Ve bitirmek maʿnāsına da gelir.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

رکو [rukū]: Żamm-ı kāf ile. Eski bez pāreleri. Ve her ne ki eski cāmelere yama ola, ol yama ettiklerine rukū derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

ای شاه سرفراز که در جنب رایتت
بر چرخ نیست اطلس ازرق رکوست آن

(Ey baş tacı padişah! Senin sancağın söz konusuysa, gökyüzündeki atlas değil olsa olsa mavi bir çaputtur.)

Mīr Muġīṣ-i Maḥvī, rubāʿī:

از جامهٔ اطلست رکو مانده وبس
وز بادهٔ صافیت سبو مانده وبس
صابون تا چند و چند شویی چه شود
این کهنه رکو کزو رفو مانده وبس

(İpek elbisenden eski bez parçası kalmış, kāfi! Saf şarabından kadeh kalmış, kāfi! Sabunla defalarca yıkasan ne olur! Bu eski bez parçası onunla yamanmış, kāfi!)

روبارو [rū-bā-rū]: Yüz-be-yüz. ʿArabīde مواجهه [muvācehe] maʿnāsına. روبرو [rū-be-rū] dahi derler ḥaẕf-ı elif'le. Ebulmaʿānī, beyt:

روبرو بوده به پیشش آینه
خیره شد عکس رخش درآینه

(Ayna onunla yüz yüze geldi. Yanağının aynadaki yansıması şaşakaldı.)

رو [rū]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, yüz ki ʿArabīde وجه [vech] derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i sebeb. Bu maʿnāya dahi ʿArabīde وجه [vech] derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, ḳıṭʿa:

موی سفید را نه از آن رو سیه کنم
تا باز نوجوان شوم و صد گنه کنم

نی جامه از برای محبت سیه کنم
من موی از مصیبت پیری سیه کنم

(Beyaz saçımı tekrar gençleşip de yüz günah işleyeyim diye siyaha boyamıyorum. Yok yok, onu aşk amacıyla siyaha boyamıyorum. Ben saçımı yaşlılık belası yüzünden siyaha boyuyorum.)

Üç maʿnâsı dahi روی [rūy] lafẓıyla müterâdiftir, ʿan-ḳarîb ẕikr olunur inşâ'allâhu teʿâlâ.

رهو [ruhū]: Żamm-ı hā ile. İki maʿnâyadır.

Evvel, kūh-ı Serendîb'e dâḫil ü muttaṣıl olan dağlardan bir dağ ismidir. Derler ki ḥażret-i Âdem ʿalâ-nebiyyinâ ve ʿaleyhi's-selâm Cennet'ten çıktıkta ol dağ üzerine hübūṭ eyledi. Ḥakîm Esedî, meṣnevî:

به کوه رهو برگرفتند راه
چه کوهی بلندیش بر چرخ و ماه

که گویند که آدم که فرمان بهشت
بر آن کوه براوفتاد از بهشت

(Ruhū dağına yol aldılar. Öyle bir dağ ki gökyüzü ve aydan daha yüksekti. Hz. Âdem buyruk dinlemeyince Cennet'ten o dağa indirilmiş derler.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

رباه [rubāh]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Tilki maʿnâsına. روباه [rūbāh] dahi derler.

ربوخه [rubūḫa]: Żamm-ı bā vü vāv-ı maʿrûf ile. Maḥall-i mücâmaʿatta inzâl ḥâline derler. Üstâd Lebîbî, beyt:

گه ربوخه گردد او بر پشت او
گه شود زیرش ربوخه خواهرش

(Bazen o onun arkasında rubūha ediyor, bazen de kızkardeşi onun altında rubūha ediyor.)

رتبه [rutbe]: Ḳadr, menzilet ve câh. Mîrzâ Faṣîḥî, beyt:

رتبهٔ حسن بلندست چه حاجت به نقاب
بهر منع نگهم کز مژه کوتاهترست

(Güzelliğin mertebesi yüksektir, kirpikten daha kısa olan bakışımı engellemek için örtüye ne gerek var!)

رخساره [ruḫsāre]: رخسار [ruḫsār]-ı merḳûm gibi "yüz" maʿnâsınadır. Mîr Naẓmî, beyt:

جهان افروز شد رخسارهٔ او
نگه شد در نظر آوارهٔ او

(Onun yüzü dünyayı yaktı. Bakış, görür görmez onun avaresi oldu.)

رخگیره [ruḫ-gīre]: Sükûn-ı ḫā vü yā-yı taḥtânî ve kesr-i kāf-ı Fârsî ile. Dest-ebrencen-i pîçîde yaʿnî örülmüş bilezik. Ona Türkîde "cebe bilezik" derler. Altından ve baʿż-ı fuḳarâ gümüşten ederler. Yalnız پیچیده [pīçīde] dahi derler. **(26ª)** Keẕâ fi'l-*Mecmaʿ*.

رخنه [ruḫne]: Sükûn-ı ḫā ve fetḥ-i nûn ile. Kâġaẕ maʿnâsınadır. Keẕâ fî-*Ferheng-i Cihângîrî*.

رژه [ruje]: Fetḥ-i zā'-i Fārsī ile. ʿArabīde شریطه [şarīṭa] derler. Ve Türkīde "sicim" dedikleri ince bükülmüş iptir, üzerine eṣvāb sererler.

رسته [ruste]: Sükūn-ı sīn ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bitmiş ot, şükūfe ve emṣāli. Ebulmaʿānī, beyt:

سرو در باغ به یاد قد خوبت رسته
لاله از حسرت رخسار به دل داغ زده

(Selvi bahçede senin boyunu anıp bitti/esas duruşa geçti. Lale senin yüzünün hasretiyle yüreğini yaraladı.)

رفته [rufte]: Sükūn-ı fā ve fetḥ-i tā ile. Süpürüntü ve süpürülmüş maʿnāsına رفتن [ruften]-den müştaḳḳ ism-i mefʿūldür. Mīr Naẓmī, beyt:

به مژگان خاک راه یار رفته
دُر دریای اشک چشم سفته

(Sevgilinin yolu toprağını kirpikle süpürüp gözyaşı denizindeki inciyi deldi.)

رمه [rume]: Fetḥ-i mīm ile. Müy-ı zehār yaʿnī kasık kılı. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

سر او چون سر ماهیست لرزان
به تن چون برمهٔ مرغول چون شست

(Onun başı balık başı gibi titrektir. Olta gibi, bedeninde kıvırcık kıllar vardır.)

رنبه [runbe]: Sükūn-ı nūn ile. رمه [rume]-i merḳūm maʿnāsınadır. Yaʿnī müy-ı zehār ki ona رم [rum], رمه [rume] ve رمگان [rumgān] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

سر خصمش ز تن دور آنچنان باد
که از عانه به زخم تیغ رنبه

(Onun düşmanının başı, ustura darbesiyle kasıktan ayrılmış kıl gibi bedeninden uzak olsun!)

Behiştī, beyt:

دانم که تو این هجا بخوانی
بس ریش کَنی چو رنبهٔ زن

(Bu hicvi okuduğunu, karının kasık kılını yolması gibi senin de sakalını çokça yolduğunu biliyorum.)

Üstād Lebībī, beyt:

آنگاه که من هجات گویم
تو ریش کَنی و زنت رنبه

(Ben seni hicvettiğim zaman sen sakalını yolarsın, karın da kasık kılını yolar.)

رنده [runde]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i dāl ile. Türkīde "mezgeldek" dedikleri kuştur.

روباه [rūbāh] ve **روبه** [rūbeh]: Kilāhumā bi-vāvi'l-maʿrūf ve fetḥi'l-bā'i'l-muvaḥḥade. Tilki dedikleri cānverdir. ʿArabīde ثعلب [ṣaʿleb] derler. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

چو عدل او کند امداد عاجزان شاید
که پوستین ز تن شیر برکشد روباه

(Onun adaleti ācizlere yardım ettiğine göre, tilki aslanın gövdesinden post söküyorsa yeridir.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

روباه ز گرگ بهره زان برد
کین رای بزرگ دارد آن خرد

(Tilkinin kurttan faydalanma sebebi, tilkinin zeki kurdun da kıt akıllı olmasıdır.)

Ṭālib-i Āmulī, beyt:

هر سگی کز روبهی با شیر یزدان پنجه زد
گر خود او آهوی تاتاریست در اصلش خطاست

(Tilkilik edip de Allah'ın aslanına saldıran her bir köpek, Tatar ahusu olsa dahi aslı bozuktur.)

Derisini kürk ederler, beyāżı ve sarısı olur. Ammā ki boğazı ve sırtı nāfesinden aʿlādır. Lākin tāze cüvān yiğide ve maḥrūru'l-mizāc olanlara münāsib değildir. Ammā pīr, iḫtiyār ve bāridü'l-mizāc olanlara nefʿi

ẓāhirdir. Çağatay lisānında "tülkü" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

ʿAşḳ-ı ʿālem-sūz kildi ḳoy füsūnuŋ ey ḫıred
Yitti çün yir kökni yırtıp arslan ey tülkü ḳaç

(Ey akıl! Dünyayı yakan aşk geldi, masal anlatmayı bırak! Ey tilki! Yeri göğü yırtan aslan geldi, kaç!)

روچه [rūçe]: Feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Ḫām üzüm, engūr-ı nā-puḫte maʿnāsına.

روبابه [rūdābe]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, nām-ı duḫter-i Mihrāb'dır ki ḥākim-i Kābil idi. Zāl onu ḥabāle-i izdivāca getirmişti. Rüstem ondan vücūda geldi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چنان دان که روبابه را پور سام
نهانی نهاده است صد گونه دام

(Öyle bil ki Sām'ın oğlu, Rūdābe için sinsi sinsi yüz türlü tuzak kurmuştur.)

Ṣānī, bir ḳalʿa adıdır ki māder-i Rüstem ondan vaṭan tutmuştu. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

بحریست که موج سپهش گرد برانگیخت
از قلعهٔ روبابه و از لشگر چیپال

(Öyle bir denizdir ki dalga gibi askeri Rūdābe kalesinden ve Çīpāl ordusundan toz kaldırdı.)

رودخانه [rūdḫāne]: Sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i ḫā vü nūn ile. Irmak akan yer ki Türkīde "arık" derler. ʿArabīde خرق [ḫarḳ] ve Çağatayda "arıġ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Arıġı içre uşaḳ taşı eger incü irür
Ṭāʾir-i ʿömrüŋ üçün dāne vü su taptı laḳab

(Arkı içindeki ufak taşı inci olsa da ona senin ömür kuşun için yem ve su lakabını taktı.)

روده [rūde]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i dāl ile. Bağırsak. Ve yay kirişi ve saz kirişi ki onlar dahi bağırsaktan olduğu içindir. Ebulmaʿānī, beyt:

حسود جاه و اقبالش همیشه می شود در رنج
ز رشکش پیچ و تابی روده را اندر شکم گیرد

(Onun talih ve saltanatına düşman olan hep sıkıntı içinde olur. Onun kıskançlığı yüzünden düşmanın bağırsağında buru ve sancı olur.)

روزانه [rūzāne]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme vü nūn ile. Vaẓīfe ki günlük nafaḳadır.

روزدیده [rūz-dīde]: Pīr ve iḫtiyār maʿnāsına. Maʿnā-yı terkīb, gün görmüş yaʿnī rūzgār geçirmiş. Mīr Naẓmī, beyt:

هر آن کس عمر صد ساله رسیده
شود چون روزدیده کاردیده

(Ömrü yüz yıla erişen herkes, gün görmüş kimse gibi tecrübe kazanır.)

روزرانه [rūzrāne]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü nūn ile. Köylü, rūstāyī maʿnāsına.

روزگانه [rūzgāne]: Sükūn-ı zā ve feṯḥ-i **(26b)** kāf-ı Fārsī ile. Vaẓīfe-i yevmiyye maʿnāsına.

روزمه [rūz-meh]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme, feṯḥ-i mīm ve iẓhār-ı hā ile. Tārīḫ maʿnāsına ki سال مه [sāl-meh] dahi derler. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

شدت فرامش آن روزمه که در غزنین
ز چوب کرده رکاب و ز لیف کرده عنان

(Gaznīn şehrinde sopadan üzengi ve liften dizgin yaptığın tarihi unuttun mu?!)

روزه [rūze]: İki maʿnāyadır.

Evvel, oruç ki ʿArabīde صوم [ṣavm] derler. Beyt:

روزه چون می داری ای شیرین پسر
کز دو لب بینم دهانت پر شکر

(Ey tatlı oğul! Nasıl oruç tutuyorsun! İki dudak yüzünden ağzını şekerle dolu görüyorum.)

Ṣavma rūze denildiği, gündüze iḫtiṣāṣı olduğundan ötürüdür. Āḫirinde hā, ʿalāmet-i iḫtiṣāṣtır hāʾ-i هفته [hefte] gibi ki aṣlı هفت [heft]tir.

Ṣānī, günlük vaẓīfe maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

گرچه کوی تو کند کعبه همه عمره طواف
پیش روی تو برد قبله همه روزه نماز

(Kābe senin köyünü ömrünce tavaf ettiği gibi, kıble de her gün senin yüzüne dönüp namaz kılıyor.)

روزیانه [rūziyāne] ve **روزینه** [rūzīne]: Kilāhumā vaẓīfe-i muʿayyene ki her gün verile, روزانه [rūzāne] ve روزگانه [rūzgāne] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

غم تازه رسد هر روز بر دل
غم حسرت مرا شد روزیانه

(Her gün gönlüme yeni gam geliyor. Benim hasret gamım günlük oldu.)

Dīger, Ebulmaʿānī, beyt:

غم عشقت شده روزینهٔ ما
ز روز قسمت این بدروزئ من

(Senin aşkının gamı bizim gündeliğimiz oldu. Bu benim kötü talihim, kısmet gününden beridir var.)

روزی ده [rūzī-dih]: Kesr-i dāl ile de ism-i fāʿildir, verici maʿnāsına. Ve روزی [rūzī], ḳısmet ve naṣībdir, روزی رسان [rūzī-resān] gibi. Murād cenāb-ı ḥażret-i Rezzāḳ-ı ʿālem celle ẕikruhudur. Ḥaḳīḳatte cemīʿ maḫlūḳa rızḳı verici O'dur teʿālá şānuhu.

روس انگرده [rūs-engerde]: Sükūn-ı sīn ü nūn u rā ve feṯḥ-i hemze vü kāf-ı Fārsī vü dāl ile. ʿİnebu'ṣ-ṣaʿleb dedikleri nesnedir. Zīrā روس [rūs], tilki maʿnāsına ve انگرده [engerde] dāne-i engūrdur. Maʿnā-yı terkīb "tilki üzümü" olur.

روستازاده [rūstāzāde]: Köylü oğlu. Maʿnā-yı terkīb "köyde doğmuş" demek olur. Ammā muṭlaḳ ʿavām oğlu maʿnāsına da gelir, köyde doğsun, dağda ve yabanda doğsun. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

نطق سحبان که افصح عربیست
روستازادهٔ لسان منست

(Arapların en fasihi olan Sahbān'ın konuşması, benim dilimin köylü konuşmasına denk gelir.)

روسیاه [rū-siyāh]: Günehkār ve bed-efʿāl maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

یا شفیع المذنبین بار گناه آورده ام
آستان حضرتت را روسیاه آورده ام

(Ey günahkārlara şefaat eden! Günah yükü getirdim. Yüce eşiğine günahtan kararmış bir yüz getirdim.)

Ve siyāh zengīye dahi derler. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, der-*İskendernāme*, beyt:

به آب ار بشویند روی سیاه
سیه روی چون موی روید گیاه

(Kara yüzünü suyla yıkasalar, siyah tüy gibi ot bitirir.)

Gāhī yalnız سیاه [siyāh] da derler. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

سیاهان همچون شب ماتمی
ز دل دور همچون غم خرمی

(Yas gecesini andıran karalar, sevinç gamı gibi gönülden uzaklar.)

Ve bir kimesneden müteʾellim oldukta nefrīn ve düşnām maʿnāsına رویش سیاه باد[1] [rūyeş siyāh bād] derler. Nitekim, Ṭālib-i Āmulī, beyt:

جبین بخت مرا خاکروب هر درگاه
زمانه ساخت که روی زمانه باد سیاه

(Bahtımın alnı her kapının önünü süpürüyor. Felek yaptı, feleğin yüzü kara olsun!)

1 Yüzü kara olsun!

روغنِ ویژه [rūġan-ı vīje]: Zā'-i Fārsī ile sāde yağ maʿnāsınadır.

روغینه [rūġīne]: Kesr-i ġayn, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Yağda pişmiş ḫamīr ki rūġanī derler bir nevʿ yağla yoğurulmuş ḫamīrdir, ekmek ederler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

روفه [rūfe]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i fā ile. İtkeseri maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Ḥalīmī*.

روله [rūle]: Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i lām ile. Keler gibi bir cānverdir ammā ondan küçük olur. ʿArabīde ورل [verel] derler. Baʿżı nüsḫada kılıç yalmanına da menḳūldür. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

چو گشته مقابل نکرده دریغ
به سر راست کردست روله به تیغ

(Karşısına çıkınca acımayıp bozumcanın başını kılıçla kesti.)

رومه [rūme]: Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i mūy-ı endām. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Ammā āḫar ferhenglerde mūy-ı zehār yaʿnī kasık kılıdır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

شد جای جای ریخته از ننگ روی او
ریشی که ننگ دارد ازو رومهٔ زهار

(Kasık kılını dahi utandıran o sakal, onun yüzünün utancıyla yer yer döküldü.)

رومیه [rūmiye]: Bir şehir ismidir. Mervīdir ki Nūşu'r-revān sāḥil-i deryāda Anṭākiyye şehrine müşābih binā eylemiş. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, İstanbul'a rāh-ı yek-sālede vāḳiʿdir diye yazmış ammā ol kadar mesāfe değildir. Ḥakīm Esedī, beyt:

به روم اندرون بد شهی نامجوی
که در رومیه بود آرام اوی

(Anadolu'da namlı bir padişah vardı. Rūmiye'de ikamet ederdi.)

رونده [rūnde]: Sükūn-ı vāv u nūn ile. Türkīde "sıvık", ʿArabīde مایع [māyiʿ] dedikleri maʿnāyadır.

روینه [rūyine] ve **روییه** [rūyīne]: Kilāhumā bi-vāvi'l-maʿrūf ve **(27ª)** kesri'l-yā'i't-taḥtānī ve feṯḥi'n-nūn. Her ne ki tūcdan ve bakırdan düzülmüş ola ki zīrā روی [rūy] tūcdur ve āḫirindeki hā ʿalāmet-i ismdir. Ve dahi kalaycı ve kalaylanmış nesneye derler.

رویه [rūye]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Tūcdur.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

رخامی [ruḫāmī]: Üç maʿnāyadır.

Evvelā, beyāż mermerden yapılmış nesne.

Ṣānī, bir meyve ağacı.

Ṣāliş, sırma ve ḥarīr ile işlenmiş beze derler. Ġāyet laṭīf olur, ekşer perde ederler. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i ḥaclegāh, beyt:

کشیده پرده از رنگین رخامی
غلامان بود چون حوری خرامی

(Renkli ipekten bir perde çekilmişti. Orada huri gibi salınan hizmetçiler vardı.)

رستای [rustāy]: Sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ol köye derler ki ḫāneleri birbiri yanında vāḳiʿ olup sokakları ola. Keʾennehu baʿżı köyün ḫāneleri mütefarriḳ olurmuş.

رستنی [rustenī]: Sükūn-ı sīn, feṯḥ-i tā ve kesr-i nūn ile. Āḫirindeki yā, yā-yı maṣdariyyedir. Bitmek. Ve bitecek maʿnāsına da olur. İsm-i zamān, ism-i mekān ve menāṭ-ı fiʿl maʿnāların dahi ifāde eder. Ot bitecek vaḳit, ot biten yer ve ot maʿnālarına olur. Maḥalline göre istiʿmāl olunur.

رستی [rustī]: Sükūn-ı sīn ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, niʿmet ve rūzī. Baʿżı ferhenglerde nān yaʿnī ekmek maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

شو خوانچه کن از زهره دلان پیش که گیتی
رستی خورد از خوانچهٔ زرین همایی

(Git, dünya altın sorguçlu sofrada yemek yemeden önce Zühre gönüllü olanlarla (mutlu kimselerle) sofra kur!)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ṭaʿām-ı māḥażar maʿnāsınadır. Şeyḫ Niẓāmī, meşnevī:

چون تو کریمان تماشا کنند
رستئ تنها نه به تنها کنند

از پس آن خوان که رطب خورده ای
از پی ما زله چه آورده ای

(Senin gibi cömertler, nimeti yalnız değil gözledikleri insanlarla yerler. Taze hurma yediğin o sofradan bizim için ne nimet getirdin?)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

رستی خورم ز کاسهٔ زرین آسمان
و آوازهٔ صلا به مسیحا درآورم

(Gökyüzünün altın tabağından yemek yer, Hz. İsa'yı da soframa davet ederim.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i dilīrī ve çīregī ki dilīre ve çīre-dest olana رست [rust] derler. Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

گردون که دائم آرد هر سختی ای به رویم
آورد از طرفها در کار بنده سستی

از روی لاف گفتم آرم به خاک پشتش
هر چند این حکایت خود بود محض رستی

(Her türlü zorluğu sürekli karşıma çıkaran felek, bendenizin işini sağlı sollu bozuyor. Evet, yiğitlikten dem vurmak amacıyla da olsa, sırf laf olsun diye onun sırtını yere getireceğimi söylemiştim.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i muḥkemī. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

مَشک را از باد رستی می دهی
حیز را تعلیم کستی می دهی

(Tulumu havayla sağlamlaştırıyor, oğlancıya güreş öğretiyorsun.)

Ḥāmis, be-maʿnī-i rāḥat ve ferāġat. Zerātüşt Behrām, beyt:

ابی زحمت نیایی تندرستی
ابی محنت نیایی هیچ رستی

(Zahmetsiz sağlığa kavuşamaz, sıkıntı çekmeden rahata eremezsin.)

رسوای [rusvāy]: Be-maʿnī-i رسوا [rusvā] ki ẕikri mürūr eyledi.

رشتی [ruştī]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Rāʾ-i meftūḥa vü meksūrede ẕikr olunduğu maʿnāyadır. Bu lüġati aṣḥāb-ı ferheng ḥarekāt-ı şelāşede naḳl eylemişlerdir.

رکنی [ruknī]: Sükūn-ı kāf ve kesr-i nūn ile. Zer-i ḫāliṣu'l-ʿayār ki kīmyāger ṣanʿatı ile ʿamele gelmiş ola. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رکوی [rukūy]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve iẓhār-ı yā ile. Yama ki cāmelere dikerler. Ebulmaʿānī, der-ḥaḳḳ-ı ḥasīsī, beyt:

اگر کرپاس استنجا بباید
کند در جیب پیراهن رکویی

(Kıç silecek bez gerekse, yamalı gömleğinin yakasından yapar.)

روباهِ ترکی [rūbāh-ı turkī]: Be-maʿnī-i ریکاشه [rīkāşe]-i merḳūm ki kirpi dedikleri cānverdir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

رودگانی [rūdegānī]: رودہ [rūde]-i merḳūm maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

شکم دامن اندر کشیدش ز شاخ
بود تنگدل رودگانی فراخ

(İşkembesi onun eteğini dal tarafına çekti. Bağırsağı geniş olanın kalbi daralır.)

روزی افزای [rūzī-efzāy]: Sāl-i Melikī-i Yezdicerd'in dördüncü ayı ismidir.

روزی [rūzī]: Rızḳ maʿnāsınadır. Ve gāhī tevsīʿ edip maḳdūr olmak maʿnāsına da روزی [rūzī] lafẓın istiʿmāl ederler. Āḫirindeki yā, yā-yı nisbet olur, شهری [şehrī] gibi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به روزی توان باده زین طاس خورد
که اسکندرش جست و الیاس خورد

(Bu tastan şarap içmek kısmetle mümkündür. Çünkü arayan İskender oldu ama Hz. İlyas içti.)

Gāh olur ki maʿnā-yı taḳdīrīde isḳāṭ edip muṭlaḳan rızḳa rūzī derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد
و آدمی زاده ندارد خبر ازعقل و تمیز

(Kuş yavrusu yumurtadan çıkıp rızık arar. İnsanoğlu ise doğunca akıl ve temyizden habersizdir.)

Gāhī naṣīb maʿnāsına istiʿmāl olunur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

اگر روزی به استعداد بودی
ز نادان تنگروزیتر نبودی **(27b)**

(Rızık yeteneğe göre olsaydı, cahilden daha kısmetsizi olmazdı.)

Gāhī yā-yı vaḥdetle "bir günlük" ve "bir gün" maʿnāsına istiʿmāl ederler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

گلی خوشبوی در حمام روزی
رسید از دست محبوبی به دستم

(Hamamda bana güzel bir kadının eliyle hoş kokulu bir çamur nasip oldu.)

روسبی [rūsbī]: Zen-i fāḥişe maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

یا بکش این کافر زن روسبی را آشکار
پادشاهان از برای مصلحت صد خون کنند

(Ya da bu fahişe kadından doğma kāfiri öldür! Padişahların iş görmek için yüz kan döktüğü belli bir şeydir.)

Ve ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu fermāyed, beyt:

عالم دون روسبیست چیست نشان آن آن
آن که حریفیش پیش و آن دگرش در قفاست

(Alçak dünya bir fahişedir. Nereden mi belli? Bir oynaşı yanında, diğeri ise arkada sıra bekliyor.)

Ṭayān-ı Jāj-ḫāy, ḳıṭʿa:

آدمی پیل و شیر را در بند
می تواند نگاه آسان داشت

لیک هرگز به هیچ بند و حیل
روسبی را نگاه نتوان داشت

(Bir insan, fil ve aslanı bağlayıp kolayca zaptedebilir. Ancak fahişe ruhlu kadın, hiçbir bağ ve hileyle zaptedilemez.)

روستایی [rūstāyī]: Mezāriʿe intisābları iʿtibārıyla ehl-i ḳurāya derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زان نمودار عدل در همه چیز
شهری آسوده روستایی نیز

(Onun sayesinde her şey adaletle işler. Onun sayesinde şehirli de köylü de rahattır.)

روسی [rūsī]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i sīn ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, Rūs vilāyetine mensūb olanlara derler.

Ṣānī, bir pehlivān-ı Tūrānī adıdır.

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de piyāle, cām maʿnāsına. Ammā *Şerefnāme*'de şīr-cām maʿnāsına mervīdir.

روشنایی [rūşenāyī]: Şīn-i muʿceme ile. Żiyā verici maʿnāsına yaʿnī aydınlık verici. Ve göze cilā verdiği için tūtiyāya dahi derler. Bundandır ki sürmeye kuḥl-i rūşenāyī derler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

دارم اندک روشنایی در بصر
در جمال او ولی فیه نظر

(Sadece birazcık görüyorum ama onun yüzüne bakınca görmeyi gör!)

روشنی [rūşenī]: Aydın, żiyā maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Ṣenāyī, beyt:

ای ز رویت گرمئ بازار شبها روشنی
روز بازار رخت افکنده دُر با روشنی

(Ey gece pazarları yüzüyle revaç bulup aydınlanan! Yanağın pazarının gündüzü, parlaklık bakımından inciyi bir kenara atmıştır.)

روغنی [rūġanī]: Bir nevʿ nāzik ḥalvādır. Sāde yağla ederler. Ve dahi yağda pişmiş her ne olursa. Ve yağlı ekmek. Ve Aʿcām'a maḫṣūṣ kitāb cildi. Ve devāt ve eyer kayışlarına ettikleri naḳış ki üzerine senderūs sürerler. Ona رنگِ روغنی [reng-i rūġanī] de derler.

رومی خوی [rūmī-ḫūy]: Ol ādeme derler ki bir maḫṣūṣ ḫūyda olmayıp gāh nīk-ḫūy ve gāh bed-ḫūy ola. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

روهنی [rūhenī]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i hā ve kesr-i nūn ile. Cevher-dār demirden düzülen kılıç ve ġayrı. Ḥakīm Esedī, beyt:

سه مغفر به زر چون مه از روشنی
به زر صد پرند آهن روهنی

(Parlaklık bakımından ayı andıran üç altın miğfer, has çelikten yapılma yüz altın kılıç var.)

روی [rūy]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, işbāʿ-ı vāv ile "vech" maʿnāsına ki maʿrūftur. Bir yüzde leke ve nişān-ı cüderī vü dümel olmayıp muṣaffā ola, ona پاکیزه روی [pākīze-rūy] derler. Nitekim şāʿir demiştir, beyt:

محبوب خوب صورت و پاکیزه روی را
نقش و نگار و خاتم فیروزه گو مباش

(Güzel ve pürüzsüz yüze sahip güzelin süs püs ile firuze yüzüğü bırak olmasın!)

Ve baʿż-ı terākībe ṣıfat ile خوب روی [ḫūb-rūy] derler. Beyt:

انگشت خوب روی و بناگوش دلفریب
بی گوشوار و خاتم پیروزه شاهدست

(Güzel parmak ve çekici kulak memesi, firuze yüzük ve küpe olmaksızın da güzeldir.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de riyā maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

تا بدانی به راستی نه به روی
که دل از پشت چشم بیند روی

(Hasılı bilesin ki doğrulukla olur, ikiyüzlülükle değil! Çünkü gönül, yüzü gözün ardından görür.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i ümīd. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

چون وصالت هیچ کس را روی نیست
روی در دیوار و هجرت خوشترست

(Hiç kimse sana kavuşmayı ümit etmediğine göre, yüz duvara dönük ayrılığını çekmek daha güzel!)

Rābiʿ, پیدا کردن [peydā kerden] ve تفحص نمودن [tefaḥḥuṣ numūden] maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ای کمال النسب از بهر خداوند بگوی
کین ندیمان گزیده ز کجا کردی روی

(Ey soyu kutlu kimse! Allah aşkına söyle! Bu seçkin nedimleri nereden buldun!)

Ḫāmis, be-maʿnī-i sebeb. از چه روی [ez-çi rūy] derler, "ne sebebden?" demek olur. Bu taʿbīr Türkīde "ne yüzden?" dedikleri maʿnāyadır. Şāʿir demiştir, beyt:

جوان دیوانه باشد از همه روی
ز دیوانه بتر پیر جوان خوی

(Genç birisine deli demek için türlü sebep vardır. Genç gibi davranan yaşlı ise deliden daha kötüdür.)

Bu beytin mażmūnunda ʿArabīde bir meşhūr beyit vardır. Beyt:

شیئان عجیبان هما ابرد من یخ
شیخ یتصبی وصبی یتشیخ

(Şu ikisi acayip şeylerdir, buzdan da soğuktur: İhtiyar çocukluk eder, çocuk ihtiyarlık eder.)

Sādis, vāv-ı mechūl ile tūc maʿnāsınadır ki tūcdan olan nesnelere رویین [rūyīn] ve رویینه [rūyīne] derler. Meẕkūr beş maʿnāya rāḳımu'l-ḥurūfun bir beyti cāmiʿ vāḳiʿ olmuştur. (Şuʿūrī), beyt:

روی دارم که مرا روی دهد روزئ یار
روی گردان بکند روی ندانم ز چه روی **(28[a])**

(Sevgilinin kısmeti bana yüz verecek diye umuyorum. Yüz çevirip hile yapıyor, ne sebepten bilmem!)

رویینه نای [rūyīne-nāy]: Boru ve kerrenāy maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

به پشت تکاور برآورد پای
برآورد آواز رویینه نای

(Hızlı ata bindi, boru sesi yükseldi.)

باب الزاء المعجمة المفتوحه

[BĀBU'Z-ZĀ'Î'L-MU'CEMETÎ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف

[ma'a'l-elif]

زانما [zānmā]: زان [zān] ile ما [mā]dan mürekkebdir nūn-ı sākine ile. "Ondan bize" demek ma'nāsına olur. زانما چیزی نمی رسد [zānmā çīzī nemī-resed] derler, ondan bize nesne erişmez demek olur. Nūn-ı meksūre ile ما [mā]ya mużāf oldukta زانِ ما [zān-ı mā] "bizim için" ma'nāsına olur. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد زانما نیکو از آن سو
اگر گویند بدخواهان مه رو

(Düşmanlar ay yüzlü deseler de bize ondan bir iyilik dokunmaz.)

زرسا [zer-sā]: زر [zer] ile سا [sā]dan mürekkeb lafẓdır. İki ma'nāyadır.

Evvel, altın ḥall edecek ẓarf-ı maḥṣūṣ ki içinde varaḳ-ı zer ḥall olunur.

Ṣānī, işlenmemiş altın. Ya'nī bir iş düzülmemiş ve dahi sikke vurulmamış altın ma'nāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

نشد آن طفل نورس فتنه آرا
هنوز آن سیم تن بوده است زرسا

(O yeni yetme çocuk fitneyle süslenmedi. O gümüş bedenli henüz, işlenmemiş altındır.)

زرگیا [zer-giyā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Bir ottur. Hindūstān'da çok olur. Vilāyet-i Rūm'da dahi olur. Gece altın gibi ışılar. Koyun ve sā'ir ḥayvānāt yese dişleri altın gibi görünür.

زروسا [zerūsā]: Be-ma'nī-i زراسا [zerāsā]. Ya'nī bir nesneyi altına teşbīh etseler zerūsā derler, altın gibi demek olur. Mīr Naẓmī, beyt:

ز تاب گیسوی آن شوخ و رعنا
به حسرت شد تن زارم زروسا

(O şuh güzelin büklüm büklüm saçı yüzünden zavallı bedenim hasretle sararıp altına döndü.)

زفونیا [zefūniyā]: Żamm-ı fā vü vāv-ı ma'rūf ve kesr-i nūn ile. Bir ağaç ismidir. Keẓā fi'l-*Mecma'*.

زنداستا [zend-estā], **زندبستا** [zend-bestā] ve **زندوستا** [zend-vestā/zendūstā]: Küllühum bi-sükūni'n-nūn. Be-ma'nī-i Zend ki Mecūs kitābı ismidir. Kendi zu'm-ı fāsidlerince ṣuḥuf-ı İbrāhīm 'aleyhi's-selām tefsīri ola. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

مرا همت چو خورشیدست شاهنشاه زنداستا
که چرخش زیر رانست و سر عیسی است بر رانش

(Dizinin altında gökyüzü ve bacağının üstünde Hz. İsa'nın başı olan Zend-estā padişahının bana olan himmeti güneş gibidir.)

Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

به زندوستا اندرو زردهشت
که بنشست و بنمود نرم و درشت

که فرمان یزدان و پند پدر
نه شاید که پیچی ازین هر دو سر

(Zerdühüşt, Zendvestā'da sert ve yumuşak olmak üzere hükümler ortaya koydu. Buna göre, Tanrı'nın buyruğunu ve babanın öğüdünü dinlememek olmaz.)

زهربا [zehr-bā]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Helāhil ki bir nev' zehr-i ḳātildir.

زهرگیا [zehr-giyā]: Kesr-i kāf-ı Fārsī ile. گیا [giyā], ottur, ağuotu demek olur. Bir ağaçtır, yaprağı ve çiçeği acıdır, hangi ḥayvān yese fi'l-ḥāl helāk olur. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

جان افعی زده را نسخهٔ تریاق دهد
نطق جان پرور تو بر ورق زهرگیا

(Senin can bağışlayıcı sözün, engerek sokmuş bedene ağuotu yaprağı üstüne yazılmış panzehir muskası verir.)

زهما [zehmā]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i mīm ile. 'Āşıḳ ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

همی گردد به بامش ماه و خورشید
شده زهماش و بر افلاک گردید

(Ay ve güneş sürekli olarak onun çatısı üstündedir. Āşığı olmuşlar, gökyüzünde dönüyorlar.)

مع البا
[ma'a'l-bā]

زاب [zāb]: Çeşme ve sızıntı ki ba'żı yerlerden çıkar. زهاب [zehāb] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Ebulma'ānī, beyt:

ز حسرت جان و دل بی تاب گشته
که اشک چشم گریان زاب گشته

(Can ve gönül, hasretten güçsüz düştü. Ağlayan gözden çıkan yaş, su kaynağı oldu.)

زاگاب [zāg-āb]: Kāf-ı Fārsī ile. Mürekkeb ki 'Arabīde حبر [ḥibr] ve مداد [midād] dahi derler. Lafẓ-ı mürekkebdir زاگ [zāg] ile آب [āb]dan. زگاب [zeg-āb] dahi derler. Behrāmī, beyt:

جز تلخ و تیره ندیدم در آن زمین
حقا که هیچ باز ندانستم از زگاب

(O yerde acı ve bulanıktan başka bir şey görmedim. Doğrusu mürekkepten hiç ayıramadım.)

زب [zeb]: İki ma'nāyadır.

Evvel, rāst ve dürüst ma'nāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چشم گردان سوی راست و سوی چب
زانکه نبود بخت نامه راست و زب

(Amel defterleri sağ taraftan verilmeyecek diye gözlerini sağa sola döndürürler.)

Ṣānī, āsān ve rāygān ma'nāsınadır.

زبرآب [zeber-āb]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı rā ile. Suyun üzerinde ve kenārında olan yeşil nesne ki Türkīde "yosun" derler, zīre-i āb ma'nāsına.

زرآب [zer-āb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, Baġdād nevāḥīsinden bir dağ adıdır.

Ṣānī, bāde-i zerd-reng ya'nī sarı şarābdan kināyedir. Ebulma'ānī, beyt:

ساقی بده آن زرآب خوشبو
در بزم چمن بود لب جو

(Ey sāki! O hoş kokulu sarı şarabı ver! Çimen meclisinde ırmak kıyısı olsun!)

(28ᵇ)

زراسب [zer-esb]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ile. Nām-ı püser-i Ṭūs bin Nevder'dir ki Rīv-nām pehlivānın hemşīresin ḥabāle-i izdivāca getirmişti.

زرداب [zerd-āb]: Sükūn-ı rā vü dāl ile. Ol sarı sudur ki vücūd-ı ādemde vü ḥayvānda ẓuhūr eder. 'Arabīde صديد [ṣadīd] derler feṭḥ-i ṣād ile.

زرده چوب [zerde-çūb]: Bir sarı köktür, ba'zı işe isti'māl olunur. زرده چاو [zerde-çāv], زرچوبه [zer-çūbe] ve زرده چوبه [zerde-çūbe] dahi derler.

زرگاب [zerg-āb]: Sükūn-ı rā ile. Be-ma'nī-i زاگاب [zāgāb]-ı merḳūm.

زگاب [zeg-āb]: زاگاب [zāgāb]-ı merḳūmdan muḫaffeftir, mürekkeb ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

حیات در ظلمات این زمان محقق شد
که نوک خامهٔ او جان همی دهد به زگاب

(Karanlıkta hayat suyu, bu zamanda gerçek oldu. Çünkü onun kaleminin ucu mürekkebe can veriyor.)

زرکوب [zer-kūb]: Altın varaḳ döğücü ma'nāsına, کوب [kūb] ism-i fā'il olur. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu'l-a'lā'nın ḫulefāsından ve muṣāḥib ü hem-nişīni Şeyḫ Ṣalāḥaddīn ḥażretleri Zer-kūb laḳabıyla mülaḳḳabdır.

زهاب [zeh-āb]: Feṭḥ-i hā ile. Sızıntı. Ya'nī su, ẓarfından ve çeşmeden sızıp çıkmaya derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

نقطهٔ خالت سواد عین خورشید آمده
آتش لعلت زهاب چشمهٔ رضوان شده

(Beninin noktası, güneşin gözündeki siyahlık olmuş. Lal dudağının ateşi, cennet çeşmesinin sızıntısı olmuş.)

Çeşmelerden ve kenār-ı ḥavżdan sıçrayan suya da derler, terāviş ma'nāsına. İmāmī-i Herevī, beyt:

منبع خونابه گردد در بدخشان کان لعل
معدن آتش شود در چشمهٔ حیوان زهاب

(Bedahşan'da lal madeni kan kaynağına döner. Ölümsüzlük suyundaki damla, ateş madeni olur.)

Ba'ẓı ferhenglerde "pınar"dır. Pınarda dahi sızıntı olur. Ḫᵛācū-yı Kirmānī, beyt:

مصر حکمت را بیاض او سواد
نیل فطرت را سواد او زهاب

(Onun beyazı, hikmet Mısırı'nın karasıdır. Onun karası, fıtrat Nili'nin pınarıdır.)

زهراب [zehr-āb]: Sükūn-ı hā ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, bir kuş adıdır ki Türkīde "seḥer kuşu" derler. Ekṣer vaḳit seḥerde ziyāde feryād eder. Ebulma'ānī, beyt:

دعای دولت و جاهت بخواند
سحرگه بر نهال سرو زهراب

(Seher kuşu, sabahleyin selvi ağacı üstünde senin saltanat ve devletine dua okur.)

Ṣānī, ol suya derler ki ba'ż-ı sebzevāt u fevākihi acılığı gitmek için ondan ıslatırlar. Keẕā fi'l-*Mecma'*. Ve kesr-i rā ile زهرِ آب [zehr-i āb], su üzerinde olan yosun ma'nāsınadır.

مع التا
[ma'a't-tā]

زادخوست [zād-ḫˇast]: Sükūn-ı dāl ve feth-i ḫā vü vāv-ı ma'dūle ile. خوست [ḫˇast], bevezn-i دست [dest] ü مست [mest]. Pīr-i sālḫorde ma'nāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecma'*. Ve ba'ẓı ferhenglerde ḳaṣīru'l-ḳāme ma'nāsına mervīdir. Ve *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de ol ādeme derler ki ḳalīlu'l-ekl ola ve az yemekten ża'īf ü naḥīf ola. Ṣā'ir demiştir, beyt:

به تن طاقت ندارم تاب در دست
که گشتم کز غم عشقت چو زادخوست

(Bedenimde takat, elimde güç yok. Senin aşkının gamı, beni çok yaşamış ihtiyara döndürdü.)

زراتشت [zerātuşt], **زرادشت** [zerāduşt], **زارتهشت** [zārtuhuşt] ve **زاردهشت** [zārduhuşt]: Bu dört lüġat Zerdüşt-nām bir ādem adıdır ki dīn-i muġānı ol vaż' u īcād eylemiştir. Ve ol dīn-i bāṭılda bir kitāb taṣnīf edip adını Zend koydu. "Bu kitāb bana ṭaraf-ı Ḥaḳ'tan geldi" diye niçe kendi gibi bī-dīn kāfirleri tīh-i ḍalālete düşürmüştür. Mezbūr kitāb ba'ż-ı ḥikāyāt u kināyāt u temṣīlātı müştemildir. Ve ṭā'ife-i muġ, ona nübüvvet geldi i'tiḳādında olmuşlar idi. Merḳūm kāfir, Güştāsb Şāh zamānında vuḳū' bulmuştur.

زاست [zāst]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve tā'-i mevḳūf ile. Bir vilāyet ismidir.

زبردست [zeber-dest]: Feth-i bā'-i muvaḥḥade vü dāl ve sükūn-ı rā vü sīn ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, güçlü, ḳuvvetli ve bahādır ma'nāsına. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

ای زبردست زیردست آزار
گرم تا کی بماند این بازار

(Ey düşkünleri inciten güçlü kimse! Bu pazar ne zamana dek kızgın/revaçta kalacak!)

Ṣānī, üst ṭaraf ma'nāsına. Meṣelā üst yanına oturdu demekte زبردست نشست [zeber-dest nişest] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

چو از چهره اش گرد خجلت فشاند
زبردست شهزادگانش نشاند

(Yüzünden utanç tozunu silkip şehzadelerinin üst yanına oturdu.)

زت [zet]: Be-ma'nī-i bürehne. 'Arabīde عریان['uryān] dedikleridir.

زراتشت [zerātuşt], **زرادشت** [zerāduşt], **زرادهشت** [zerāduhuşt], **زرتشت** [zertuşt], **زردشت** [zerduşt], **زردهشت** [zerduhuşt], **زره تشت** [zeretuşt] ve **زره دشت** [zereduşt]: Bu cümle meşhūr زردهشت [zerduhuşt] dedikleri ādemin ismidir ki maḳām-ı ẕikri mürūr eyledi. Ve derler ki ḥażret-i İbrāhīm 'alá-nebiyyinā ve 'aleyhi's-selām milletinden bir 'ālim kimesne ismidir. Üstād Laṭīfī, beyt:

بهل آیین برزین و زرادشت
به شرع احمد مختار ده پشت

(Berzīn ve Zerdüşt ayinini bırak! Ahmed-i Muhtār'ın/Hz. Peygamber'in şeriatına sırtını daya!)

(29[a])

Meẕkūr isimler cümle tā'nın ve dāl'ın żammesiyledir. Ve ondan sonra ba'ẓı kimesnelere isim olmuştur. Nitekim Behrām-ı Zeretüşt derler bir şā'ir demiştir, beyt:

یکی تازه کن قصهٔ زره تشت
به نظم دری و به خط درشت

(Fars nazmı ve iri/sağlam yazıyla Zerdüşt kıssasını bir kez daha tazele!)

زربفت [zer-beft]: Sükūn-ı rā vü fā ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile. Zer ve sīmle dokunmuş ḥarīr ḳumāş. زربافته [zer-bāfte] ve زرباف [zer-bāf] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

خروس وار سحرگه دعای خسرو کوش
که تاج لعل بری و قباچهٔ زربفت

(Horoz gibi sabahleyin padişah için dua etmeye çalış! Lal taç ve altın işlemeli kaftan kaparsın.)

Gāhī żarūret-i şi'r için rā'-i müşeddede ile de isti'māl ederler. Ḥakīm Esedī, beyt:

به هر کاخ اندر هوا باد تفت
شراعی زد از دیبهٔ زرّبفت

(Kavurucu rüzgār, her köşkün içine altın işlemeli kumaştan yapılma bir çadır kurdu.)

Āteş-i şu'le-dār vaşfındadır.

زرادشت [zerādušt], **زردشت** [zerdušt] ve **زردهشت** [zerduhušt]: Küllühum bi-żammi'd-dāl. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de masṭūrdur ki zebān-ı Süryānīde ḥażret-i İbrāhīm 'aleyhi's-selām'ın ism-i şerīfidir. Ve *Mi'yār-ı Cemālī*'de Şems-i Faḫrī, "ẕikri mürūr eden برزین [berzīn] ile bu lüġatler iki ādemin ismidir ki 'ulemā-yı millet-i İbrāhīmedendir" demiş ve bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

چگونه می توان در ملک کردن
حدیث مذهب زردشت و برزین

(Ülkede Berzīn ve Zerdüşt mezhebinden söz etmenin mümkünü var mı!)

Ammā ẕikri mürūr eden meẕheb-i muġu iḥdāṯ eden kimesnenin adı olduğu meşhūrdur. Kemāl İsmā'īl, beyt:

اگر نبودی شمشیر او که کردی فرق
میان زند زرادشت و معجز فرقان

(Onun kılıcı olmasaydı, Kurān mucizesi ile Zerdüşt'ün Zend'i arasındaki farkı kim bilirdi?!)

Ve Mevlānā Muḥammed-i Keşmīrī, te'līfinde ẕikr eder ki Zerdüşt ve Zerdühüşt bir şaḫıştan 'ibārettir Menūçihr neslinden. Peyġāmberlik da'vāsın eyledi. İbtidāsında İflādūs-ı ḥakīm'in şāgirdi idi ve İflādūs, Fīṯāġores-i ḥakīm'in şāgirdi idi. Çünkü 'ilm-i ḥikmeti tamām taḥṣīl eyledi, Seylān ḥudūdunda bir mu'aẓẓam dağda münzevī olup riyāżete meşġūl oldu. Bir kitāb te'līf edip Zend tesmiye eyledi. Ol vaḳit Güştāsb Şāh'ın salṭanatından otuz sene mürūr etmiş idi. Dağdan inip beyāż cāmelerle ve āteş-perestān ridāsıyla Güştāsb'a varıp iddi'ā-yı nübüvvet eyledi. Güştāsb, 'ulemāsını iḫżār ve onunla münāḳaşaya emr eyledi. Onlar dahi mu'cize ṭaleb eylediler. Zerdüşt işāret eyledi, bir miḳdār bakırı āteşte eritip başına döktüler, aṣlā bir yerine żarar erişmedi. Zīrā ḥikmetle kendine 'ilāc etmiş idi ki āteşin żararın def' ederdi. Güştāsb'a i'timād ḥāṣıl olup pīşvā-yı dīn-i muġān oldu. Ve meẕheb-i gebr ondan ẓuhūr etti. Fā'il-i ḫayr Yezdān ve fā'il-i şer Ehrimen'dir demek ibtidā ondan ṣudūr eyledi. Ve etbā'ı ilāh ikidir: Biri nūr ve biri ẓulmettir dediler, ḫazelehumu'llāhu te'ālá.

Ve Mīrzā İbrāhīm, *Ferhengi*'nde naḳl eder ki: "Zerdüşt bir kimesne idi, vilāyet-i Āẕerbaycān'da ḥāṣıl olmuştu. Nāmı İbrāhīm'dir. Ondan Belḫ şehrine varıp nübüvvet da'vā edip Güştāsb'ı dīnine da'vet eyledi. Ba'żı sāḫte 'ameller ile nesneler peydā eyledi. Āteşi elinde tutup oynatırdı".

Bir rivāyet dahi, Zerdüşt ol 'aṣr peyġamberlerinden birinin şāgirdidir. Güştāsb'a verdiği kitābını Fürs lüġati üzre etmişti. Cāmāsb-ı ḥakīm ki kibār-ı ḥükemā-yı Fürs'ten idi, ol kitāb lüġatinin ekşerin fehm eylemezdi. Nūşu'r-revān zamānında ol kitābın ḥükmü mensūḫ oldu ve ḫalḳı

ol dînden men' eylediler. Egerçi def' oldu, ammā cā-be-cā ondan baḳiyye bulunurdu. Keẕā fī-*Mecma'i'l-Fürs*. Üstād Daḳīḳī, beyt:

تأویل کرد موبد از مذهب نغوشا
کز زردهشت گفتست استاد پیش دانا **(29b)**

(Mani mezhebinden olan rahip, bilge Zerdüşt'ün sözünü tevil etti.)

زشت [zeşt]: Sükūn-ı şīn-i mu'ceme ile. Be-ma'nī-i دیدن [dîden], görmek ma'nāsına. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

زفت [zeft]: Sükūn-ı fā ile. Ziyāde iri, yoğun, taslak ve bed-endām. Şems-i Faḫrī, beyt:

برو به زیر رکابش چو اسب تازی جست
مباش در ره حکمش چو گاو کاهل و زفت

(Arap atı gibi sıçrayıp onun üzengisi altında git! Onun hükmü önünde iri ve tembel sığır gibi olma!)

Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī'de be-ma'nī-i سفت [seft] ve هنگفت [henguft] masṭūrdur. سفت [seft], feth-i sīn ile muḥkem ve sık. Ve هنگفت [henguft], feth-i hā ile yoğun ve kalın ma'nāsınadır. Bu ma'nāyı mü'eyyid, Şeyḫ Sa'dī, beyt:

که پیکان او در سپرهای زفت
چنان خار در گل ندیدم که رفت

(Onun oku, sağlam ve sık kalkanları öyle bir deliyordu ki böyle batan diken görmemiştim.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de be-ma'nī-i evvel ve be-ma'nī-i müje vāḳi'dir.

زندوست [zendūst]: İki ma'nāyadır.

Evvel, kitāb-ı Zend okuyucu ki زندخوان [zend-ḫᵛān] ve زندستان [zend-destān] dahi derler.

Şānī, 'avrāta meyl ü muḥabbeti olana derler.

مع الجیم
[ma'a'l-cīm]

زاج [zāc]: İki ma'nāyadır.

Evvel, henūz veled getirmiş 'avrat ki kırk güne dek لخوسه [loḫūsa] derler. 'Arabīde نفاس [nifās] dedikleri. *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de وهی المرأة التی وضعت حملها ویسمی الی ان تطهر[1] vāḳi'dir. Bu ma'nāya, Ebulmü'eyyed, beyt:

دلیری که ترسد ز پیکار شیر
زن زاج خوانش نه مرد دلیر

(Aslanla savaşmaktan korkan yiğidi, yürekli adam değil de lohusa kadın diye an!)

Şānī, kara boyadır ki زاک [zāk] dahi derler.

زارج [zāric]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Emberbāristir ki زرشک [zereşk] dahi derler.

زاغج [zāġic]: Kesr-i ġayn-ı mu'ceme ile. Be-ma'nī-i zāġ ki kara kargadır. Şā'ir, ḳıṭ'a:

بسان این دل سرگشته دمبدم دولاب
ز دست چرخ جفاجوی می زند غج غج

دلا بنال که رفتند بلبلان چمن
وطن گرفته به گلزار عکه و زاغج

(Dolap, bu başı dönmüş gönül gibi, cefacı feleğin elinden sürekli gıcırdıyor. Ey gönül! İnle! Bahçedeki bülbüller gitti, gül bahçesinde kuzgun ve kara karga vatan tuttu.)

زانیج [zānīc]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Vaṭan ma'nāsınadır. Beyt:

به درد عشق تو ای شاه خوبان
که دور افتاده از زانیج نالان

(Ey güzeller şahı! Senin aşkının derdiyle inleyip vatanından uzak düşmüş.)

1 Doğum yapmış kadındır, temizlenene kadar bu isimle anılır.

زج [zec]: Bir kuştur ki Türkīde "sarıasma" derler.

زدنج [zedenc]: Feṯḥ-i dāl ve sükūn-ı nūn ile. İç yağı ki پیه [pīh] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

مهر نبود اندرین بزم جهان را که فلک
از زدنج دردمندان کرد شمع و می فروخت

(Bu dünya meclisinde merhamet yoktur. Çünkü felek, dertlilerin iç yağından mum yapıp yakar.)

زراج [zerāc]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i zereşk. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زرج [zeric]: Kesr-i rā ile. Be-maʿnī-i kebk, yaʿnī keklik. ʿArabīde حجل [ḥacel] derler feṯḥ-i ḥā vü cīm ile. Ebulmaʿānī, beyt:

قهقهه می زند زرج که مدام
می شود باعث گرفتن دام

(Kekliğin sürekli kahkaha patlatması, tuzağa düşmesine sebep olur.)

زرغنج [zerġunc]: Sükūn-ı rā vü nūn ve żamm-ı ġayn ile. Ġāyet bed-būy bir ottur. Vilāyet-i Çin'den getirirler. حبلهٔ چینی [ḥable-i çīnī] de derler. Südāb yaprağına benzer. Ṭabīʿatı bārid ve raṭbdır. Ḫāṣṣiyyeti būy-ı müşkten ʿārıż olan yubūseti defʿ eder. Bu maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, rubāʿī:

ای بوی تو مشک و حسودت زرغنج
با بور تو رخش و پور دستان خرمنج
بادا رخ حاسدت ترنجیده و زرد
سر بر طبقی نهاده پیشت چو ترنج

(Ey memduh! Senin kokun misktir, düşmanın zıkkım köküdür. Rüstem'in atı senin alaca atın yanında eşek arısı kalır. Senin düşmanının yüzü sararıp büzülsün, başı bir tabakla portakal gibi önüne sunulsun!)

زرگنج [zergunc]: Sükūn-ı rā vü nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i زرغنج [zerġunc]-ı merḳūm.

Ṣānī, büyük toprak çanak maʿnāsınadır.

زفلج [zeflec]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i lām ile. İbtidā-yı kār maʿnāsınadır. Ṣāʿir, beyt:

خواجه گردد عمارت عالی
زفلج عمر خود همی پنداشت

(Efendi, başlangıçta ömrünün yüksek bir bina olacağını sanır.)

زلج [zelec]: Feṯḥ-i lām ile. Yelve dedikleri kuştur. Üstād Laṭīfī, beyt:

خصم بدخواه تو به پیش ترا
پیش شاهین همی شود چو زلج

(Kötü düşünceli düşmanın, senin önünde şahinin karşısındaki yelve kuşu gibidir.)

زمج [zemc]: Sükūn-ı mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, Ḫorāsān memleketinde bir mevżiʿ ismidir.

Ṣānī, zāc maʿnāsınadır. Ammā *Ṣaydana-i Ebī Reyḥān*'da bir ṣamġdır ki ona کَوَج [kevec] dahi derler.

زونج [zevinc]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı nūn ile. Mūmbār ki kıyma et ve pirinç ile doldurup pişirirler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به حالیست خصمش که نزدیک او
چو لحم طیورست اکنون زونج

(Düşmanı öyle bir haldedir ki şimdi onun katında mumbar, kuş eti gibidir.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de yalnız kıyma ile doldurmuş koyun bağırsağı ki kurutup kak ederler. **(30ᵃ)** Ṭayān-ı Jāj-ḫāy, beyt:

ترنجیده رویش بسان ترنج
درازست و باریک قد چون زونج

(Yüzü portakal gibi buruşuktur. Boyu, kurutulmuş koyun bağırsağı gibi uzun ve dardır.)

زویج [zevīc]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kıyma et maʿnāsınadır. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da kıyma dolmuş münbâr maʿnāsınadır ki Şems-i Faḫrī nūn ile زونج [zevinc] naḳl eylemiştir.

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

زخ [zaḫ]: Beş maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, āvāz-ı nerm ve nāle-i ḥazīn. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جانب تبریز رو از جهت شمس دین
چند درین تیرگی همچو خسان می زخی

(Din güneşi olan Şems yönünden Tebriz tarafına git! Bu karanlıkta soysuzlar gibi daha ne kadar inleyeceksin!)

Bu maʿnāya, Müncîk, beyt:

بوی برآمیخت گل چو عنبر اشهب
بانگ برآورد مرغ چون زخ طنبور

(Gül, kara amber gibi koku yaydı. Kuş, tambur sesi gibi ses verdi.)

Ṣānī, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i ceres menḳūldür. Ammā āvāz-ı ceres olsa maʿnā-yı evvele muṭābıḳ olurdu.

Ṣāliş, mīḫ, kazık ve sā'ir emṣāli nesneleri kakıp sokmaya derler.

Rābiʿ, bir ʿillettir, ādemde ve ḥayvānda ẓāhir olur. Türkîde "siğil" derler. ʿArabîde ثؤلول [ṣu'lūl] derler.

Ḫāmis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de muḫaffef-i زخم [zaḫm] masṭūrdur.

زنخ [zenaḫ]: Feṭḥ-i nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, enek ki ʿArabîde ذقن [ẕeḳan] ve حنک [ḥanek] dahi derler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

به حسن غبغبش افکنده گوی در میدان
فتاده گوی دل اندر چهِ زنخدانش

(Çene güzelliğiyle meydanda top attı. Gönül topunu çelip çene çukuruna düşürdü.)

Ṣānī, ʿumūmen söze derler. Ḥikāye ve emṡāli nesneler ki söylenir. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

فلک برابرئ همت تو اندیشید
برو خرد زنخ نغز دلستان آورد

(Felek senin himmetinle denk olmayı düşündü. Akıl ona gönül alıcı güzel bir söz söyledi.)

Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

گوی چه ماند به زنخدان یار
این زنخ مردم بیهوده گوست

(Top, sevgilinin çenesine ne benzer! Bu, boş konuşanların sözüdür.)

Ve maʿnādan ḫālī ve meʾālden ʿārī olan söze de derler ḫuṣūṣan. Mīr Ḫüsrev, dernikūhiş-i Moġolān, beyt:

از رُخشان کرده محاسن کنار
اهل زنخ را به محاسن چه کار

(Yüzleri güzellikten nasibini almamış. Manasız söz söyleyenlerin güzellikle ne işi olur!)

زنخ زدن [zenaḫ zeden]: Söz söylemekten kināyedir. ʿArabīde دق الحنک [ḍaḳḳu'l-ḥanek] dedikleridir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

این ابلهان که بی سببی دشمن منند
بس بوالفضول یاوه درا و زنخ زنند

(Bana sebepsiz yere düşmanlık eden bu aptallar, çok fodulluk ediyor, boş konuşuyor ve çene çalıyorlar.)

مع الدال
[maʿaʾd-dāl]

زاد [zād]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, yaş maʿnāsına ki ʿArabīde سنّ [sinn] derler kesr-i sīn ile. Meṡelā yaşlı olana بزاد و برآمد [bi-zād u ber-āmed] derler.

Ṣānī, neseb ve ḥaseb maʿnāsına ki مردم زاد [merdum-zād] ve بدزاد [bed-zād] gibi.

Ṣāliṡ, زادن [zāden] lafẓından ṣīġa-i māżī olur می توان زاد [mī-tuvān zād] ve توان زاد [tuvān zād] gibi.

Rābiʿ, āzād ve āzāde maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گفتم که ساعتی به برِ من فرو نشین
گفتا چو زاد سرو زمانی فرو نشان

("Bir an olsun benim yanıma otur!" dedim, "Azat selvi gibi bir zaman dikil!" dedi.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i tūşe ve ḫordenī. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

سالک بی درد را ز قطع منازل
ترک سفر بِه چو زاد راه ندارد

(Yol azığına sahip olmayan dertsiz salik, yolculuğu bıraksa daha iyidir.)

زادبود [zād-būd]: زادبوم [zād-būm] dahi derler. Aṣıl vaṭan. ʿArabīde مسقطِ رأس [masḳaṭ-ı re'ṣ] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

دشت غم عشاق را منزل بود
شهر محنت زادبود دل بود

(Gam çölü, āşıkların menzilidir. Sıkıntı şehri, gönlün yurdudur.)

زادمرد [zād-merd]: Sükūn-ı dāl ile. Be-maʿnī-i āzād-merd ve cüvān-merd. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

زادمردی چاشتگاهی دررسید
در سرا عدل سلیمان دردوید

(Kuşluk vakti soylu biri koşarak Hz Süleyman'ın adalet sarayına vardı.)

زامیناد [zāmīnād] ve **زامیاد** [zāmiyād]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ferişte ismidir ki rūz-ı Zāmīnād'ın tedbīr-i umūr u meṣāliḥi ḥıfẓına müteʿallıḳ olan aḥvāle me'mūrdur.

Ṣānī, şühūr-ı Fārsiyye'nin yigirmi sekizinci günü adıdır. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

چون روز زامیاد نیاری ز می تو یاد
زیرا که خوشتر آید مَی روز زامیاد

(Zāmyād günü şarabı niçin hatırlamazsın! Oysa Zāmyād günü şarap içmek güzel olur.)

زباد [zebād]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir ḫoş-bū yağdır. Cümle-i ṭayyibāttandır. Derler ki bir maḫṣūṣ kedidir, kafeste beslerler, onu ḥareket ettirirler. Teri zebāddır, teri üzerinden sıyırıp bir ẓarf içine ḥıfẓ ederler. Şāʿir, beyt:

زباد و غالیه و غازه بر زنان شاید
شود به مرد بهادر سلاح پیرایه

(Güzel kokulu yağ, sürme ve allık kadınlara yakışır. Yiğit adamın süsü silahtır.)

زبرجد [zeberced]: Feṯḥ-i bā vü cīm ile. Maʿdenī bir yeşil taştır cevāhir nevʿinden. Zamān-ı sābıḳta iʿtibārı var idi.

زبند [zebend]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. **(30[b])** Diğren maʿnāsına.

زراندود [zer-endūd]: اندودن [endūden] lafẓından müştaḳtır, sıva maʿnāsına. Maʿnāyı terkīb, altın sıvalı. Murād yaldızdır, gümüş üzerine ve bakır üzerine olsun ve sā'ir cāmede ve emṣāli nesnelerde olsun. Mevlānā Hātifī, beyt:

زره کش قبای زراندود بود
ز صنعتگریهای داود بود

(Yaldızla kaplı olan zırh, Hz. Davut'un zanaatlarından biriydi.)

Ve taḫta üzerinde ve dīvārda olsun. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i ḫāne, beyt:

چو دیوار و سقفش زراندود بود
دل ناظران نقشهایش ربود

(Duvarı ve çatısı altın yaldızla kaplıydı. İşlemeleri, bakanların kalbini çalıyordu.)

زرد [zerd]: Nevʿ-i elvāndan sarı renge derler. ʿArabīde صفرا [ṣafrā] maʿnāsına. Şāʿirin biri demiştir, beyt:

روی زرد و جامه زرد و ریش زرد
قلتبان در زعفران غلطیده ای

(Ey kaltaban! Yüzün sarı, elbisen sarı, sakalın sarı! Safranda mı yuvarlandın?!)

Çağatayda "sarıġ" derler. Bu beyitte māżīsi ẕikr olunmuş. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Dime sarġardı Nevāyīniŋ yüzi kim ʿaşḳ ara
Beyle altunnı ḳılurġa pāy-māliŋ ḳazġanur

(Aşk içinde Nevāyī'nin yüzü sarardı deme! Böylesi altını, ayağının altında çiğnenmek için kazanıyor.)

زرند [zerend]: Feṯḥ-i rā ve sükūn-ı nūn ile. Kūhī bir ağaçtır. Meyvesi olmaz. Odun olmaktan ġayrı nefʿi yoktur. Ġāyet pek olduğundan āteşi söyünmez, çok kalır.

زریوند [zerīvend]: *Şerefnāme*'de Māzenderān pehlivānlarından bir mübāriz adıdır. Bu ḳavli mü'eyyid, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

زریوند مازندرانی منم
که بازی بود جنگ اهریمنم

(Māzenderanlı Zerīvend benim! Devle savaşmak benim için çocuk oyuncağıdır.)

Ammā, Mīr Ḫüsrev, beyt:

سوی میمنه در صف رومیان
زریوند گیلی کمر بر میان

(Anadolu ordusunun sol tarafında Geylanlı Zerīvend kemer kuşanmıştı.)

زرود [zerūd]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Beyābān maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

عرب را که در دجله باشد قعود
چه غم دارد از تشنگان زرود

(Çöldeki susamışlar, Dicle kıyısında oturan bedevinin umrunda bile olmaz.)

زغند [zeġand]: Feṯḥ-i ġayn ve sükūn-ı nūn ile. Her sibāʿ cānver āvāzı ʿumūmen, pārs āvāzına derler ḫuṣūṣan. Şems-i Faḫrī, beyt:

چه کند با مهابت تو حسود
چه زند شیر بانگ شیر زغند

(Düşman senin heybetin karşısında ne yapsın! Parsın kükremesi aslana ne yapsın!)

Bu lüġat rā'-i mühmele ile (رغند raġand) ve zā'-i Fārsī ile (ژغند jeġand) da rivāyet olunmuştur.

زکید [zekīd]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Melāl. Ve melūl maʿnāsına da olur. Mīr Naẓmī, beyt:

خاطر دوستان سرور مزید
دل اعدا شود همیشه زکید

(Dostların gönlünde sevinç artıyor. Düşmanların kalbi hep hüzünlü.)

زمیناد [zemīnād]: Kesr-i mīm, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ferişte ismidir ki tedbīr-i umūr u meṣāliḥ ki rūz-ı Zemīnād'da vāḳiʿ olur, ona müteʿallıḳtır.

Şānī, her māh-ı Şemsiyye'nin yigirmi sekizinci günü ismidir. Bu günde zirāʿat, ġars, toḫm ve şürūʿ-ı imāret-i ebniye ġāyet münāsibdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به روز زمیناد مهر سفند
نبیند ستم خلق دشمن ببند

(İsfend, Mihr ve Zemīnād gününde halk zarar görmesin diye düşmanı bağla!)

زنبد [zenbed]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. زنبیر [zenbīr] maʿnāsınadır ki ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālá.

زند [zend]: Be-vezn-i بند [bend]. Beş maʿnāyadır.

Evvel, Mecūs kitābı adıdır. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

آتش ز من بنهفت دم گر زند خوانم دید کم
مصحف ز من بگریخت هم کز اهل ایمان نیستم

(Ateş benden nefesini gizledi, Zend okusam az buldu. Mushaf da iman ehli değilim diye benden kaçtı.)

Şānī, baʿżı ferhenglerde ṣuḥuf-ı ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām ismi rivāyet olunmuş. Şāʿir, beyt:

چو قوارع زبوری به فصاحت اندر آرم
ببرم زبان هندی ز نشید زندخوانی

(Zebur āyetlerini fesahatle dillendirir, Hz. İbrahim suhufu okuyup Hint diline üstün gelirim.)

Baʿżı ferhengde ṣuḥuf-ı İbrāhīm ʿaleyhi's-selām tefsīridir demişler ki Zerdüşt tefsīr eylemiştir. Üstād Daḳīḳī, beyt:

یکی زردشت وارم آرزویست
که پیشش زند را برخوانم ازبر

(Bir Zerdüşt gibi, huzurunda Zend'i ezberden okumak arzusundayım.)

Zerdüşt-nām bir kimesnenin taṣnīfi olan kitāb ismi olduğu cümleden aḳrebdir.

Ṣāliş, çakmak ki demirden ederler. Bu maʿnā, ʿArabī ile müşterektir. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چون خاطر من مدح تو زاید چون فرزند
مویی نخوهم بر سر فرزند شکسته

(Benim gönlüm senin övgünü oğul gibi doğurunca o oğulun başında kırılmış bir saç teli bile istemem.)

Ḫʿāce Ḥāfıẓ, beyt:

دگر همچو زند آتشی می زند
ندانم چراغِ که بر می کند

(Çakmak yine ateş çakıyor. Kimin kandilini yakıyor bilmem!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i buzurg ki زندِ رزم [zend-i rezm] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خروشان پر از درد باز آمدند
شگفتی فرو ماند از کار زند

(Büyük işten (savaştan) hayrette kalmış bir şekilde, dertle dolu ve ağlaya inleye geri geldiler.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

دو بازو به زنجیرها کرده بند
بهم بسته بر یال پیلان زند **(31ª)**

(İki kolunu zincirlerle bağlayıp büyük fillerin boynu üstüne yapıştırmış.)

Ḫāmis, m*u*rd ağacına da zend derler ki ʿArabīde ona آس [ās] ve Yunan lisānında "ḳanṭus" derler.

Ve Fürs-i ḳadīmde "cān" maʿnāsınadır ki ḥālen ẕī-rūḥ olana زنده [zinde] dedikleri bu maʿnāyadır.

ʿArabīde iki maʿnāyadır. Biri sāʿid ṭarafında olan el kemiği ki رسغ [rusġ] dahi derler. Ve biri dahi çakmaktır.

زنده رود [zende-rūd]: Żamm-ı rā ile. رود [rūd] ırmaktır ve زنده [zende] buzurg maʿnāsına. Büyük ırmak demek olur, nehr-i ʿaẓīm maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

سپهر از سپاهان برآورد دود
جز زنده رود در آن زنده نگذاشت

(Felek, ordulardan duman yükseltti. Orada büyük ırmaktan başka canlı bırakmadı.)

Mīr Naẓmī, beyt:

چنان از دیده رفته اشک پر خون
که زنده رود شد چون نهر جیحون

(Kanla dolu gözyaşı gözden öyle bir aktı ki Ceyhun ırmağı gibi büyük bir ırmağa dönüştü.)

زنگانه رود [zengāne-rūd]: Bir sazdır, Zengīler çalarlar, onlara maḫṣūṣtur. Cenk ve muḥārebe maḥallinde çalmak ʿādetleridir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو زنگی درآمد به زنگانه رود
ز شهرود رومی برآید سرود

(Zenci, çalgısıyla zengāne makamı tutturunca Rūm işi şehrūddan nağme yükselir.)

زنند [zenend]: Feṯḥ-i nūn-ı evvel ve sükūn-ı ṣānī ile. Be-maʿnī-i ārāste yaʿnī bezenmiş. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آن کس که زنند شد به معمار
می گردد کارهاش معمور

(Mimar tarafından süslenmiş olan kimsenin işleri dört dörtlük olur.)

زهرخند [zehr-ḫand]: Ol ḫandedir ki maḥall-i iʿrāżda ṣādır olur. Mevlānā Hātifī, beyt:

فلک گریه می کرد از آن زهرخند
که پر زهر می دید جلاب قند

(Felek o acımasız gülüşe ağlıyordu. Şeker şerbeti, zehirle dolu görünüyordu.)

مع الراء المهمله
[ma'a'r-rā'i'l-muhmele]

زابغر [zābġar] ve **زابگر** [zābger]: Kilāhumā bi-sükūni'l-bā'i'l-muvaḥḥade, evvel bi-fetḥi'l-ġayn, ṣānī bi-kāfi'l-Fārsī. Ol nesnedir ki bir ādem avurdunu hava ile doldurup iki parmağıyla vurup ezgiyle ṣadā iẓhār eder. زبغر [zebġar] ve زبگر [zebger] dahi derler. Üstād Rūdekī, beyt:

من دهان پیش تو کنم پر باد
تا زنی بر لبم تو زابگرا

(Dudağıma hüdük veresin diye senin önünde ağzımı havayla dolduruyorum.)

زاج سور [zāc-sūr]: Lafẓ-ı mürekkebdir زاج [zāc] ile سور [sūr]dan. Ol nesnedir ki bir 'avrat vaż'-ı ḥaml ettikte 'avrāt cem'iyyet ederler. زاج [zāc] nifās ve سور [sūr] düğün ma'nāsınadır, cem'iyyet-i nefās demek olur. Üstād Lebībī, beyt:

خزائن تهی شد در آن زاجسور
درونها پر آمد ز عیش و سرور

(O doğum kutlamasında hazineler boşaldı, eğlenen kalpler neşe ve sevinçle doldu.)

زادخر [zād-ḫar] ve **زادخور** [zād-ḫ̆ar]: Kilāhumā bi-sükūni'd-dāl ve fetḥi'l-ḫā, ṣānī vāv-ı ma'dūle ile. Pīr-i sāl-ḫorde ya'nī çok yaşamış; ādem olsun, ḥayvān olsun.

زادغر [zādġar]: Sükūn-ı dāl ve fetḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Rūsbī oğlu ma'nāsınadır. غر [ġar], rūsbī 'avrata derler. Aṣlı زاد غرِ [ġar-ı zād] idi, 'alem olıcak mużāfun ileyh taḳdīm olundu.

زار [zār]: Dört ma'nāya isti'māl olunur.

Evvel, be-ma'nī-i زاریدن [zārīden], ya'nī inlemek.

Ṣānī, be-ma'nī-i nālān, ya'nī inleyici.

Ṣāliş, riḳḳat-i ḥāle derler ki aṣlı نزار [nizār]dır. Ḥāl-i zār dedikleridir. Bu ma'nā 'Arabīden me'ḫūẕdur. Nitekim, mıṣra':

شکوت الی الزمان نحول حالی

(Halimin zayıflığını zamana şikāyet ettim.)

demişlerdir.

Rābi', muḳaddimede ẕikr olunan ma'nālara ki ism-i mekān edip گلزار [gulzār] ve چمنزار [çemenzār] derler.

زارخور [zār-ḫūr]: Sükūn-ı rā ve żamm-ı ḫā vü vāv-ı ma'rūf ile. Ol kimesneye derler ki sözü nezāket ve īhām ile söyler. Ve dahi kārında ḥīle ediciye derler. Ekṣer ḳumār-bāzlar ḥaḳḳında isti'māl ederler. زارخوش [zār-ḫoş] dahi denilir. Ve kināye ile söz söyleyene dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همیشه دل مخلصان را بجو
سخن را مگو زارخور راست گو

(Daima ihlas sahiplerinin gönlünü ara! Sözü ihamla söyleme, doğru söyle!)

زاستر [zāster]: Sükūn-ı sīn ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Öterek ma'nāsına ya'nī öte cānibe meyilli demek olur. Aṣlı زانسوتر [zānsūter]dir. Ḥakīm Esedī, beyt:

زمانی بیفتاد بیهوش رای
چو آمد به هش زاستر شد ز جای

(Bir zaman aklı başından gitti. Kendine gelince yerinden daha öteye gitti.)

Ebū Şekūr dahi demiştir, beyt:

ستاره ندیدم بدیدم زمی
به دل زاستر ماندم از خرمی

(Talih görmedim, soğukluk gördüm. Mutluluk açısından kalbim başka tarafa meyilli kaldım.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

بنشست آفتاب به پهلوی تو ز قدر
چرخش بدید و گفت که ای خیره زاستر

(Güneş kendini kıymete bindirip senin yanına oturdu. Felek onu gördü ve "Ey sersem! Biraz öte git!" dedi.)

زالِ زر [zāl-i zer]: Rüstem'in pederi adıdır ki aṣlı زالِ زرد [zāl-i zerd] idi, dālʾını ḥaẕf eylediler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دل زال زر شد چو خرم بهار
ز رخش نوآیین و فرخ سوار **(31b)**

(Zāl-i Zer'in gönlü, görülmemiş güzellikteki at/Rahş ve onun kutlu binicisi sayesinde yeni yaprak gibi açıldı.)

زاور [zāver]: Be-vezn-i داور [dāver]. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, ḫidmetkār maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

چیست چندین آب و گل را پروری کردن ز حرص
آب و گل خود مر ترا بسته میان زاوری

(Hırs yüzünden su ve toprağı bu kadar beslemek nedir! Su ve toprak zaten senin için bel bağlamış bir hizmetçidir.)

Ṣānī, Zühre yıldızının ismidir. Şeyḫ Evḥadī, beyt:

به بام شاخ برآمد گل از سراچهٔ باغ
چنانکه بر افق زاوری فرح در پیش

(Gül, Zühre ufkunda ferahlık belirmesi gibi, bahçe kulübesinden dalın üstüne doğru yükseldi.)

Ṣāliş, ḳuvvet, ṭāḳat ve mecāl maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

آن که نبود خلاف فرمانش
انجم و آفتاب را زاور

(O öyle bir padişahtır ki güneş ve yıldızların onun buyruğuna karşı koyma gücü yoktur.)

Rābiʿ, ḥayvān-ı merkūba derler; at, katır, eşek, deve ve emṣāli. Üstād Rūdekī, beyt:

جگر تشنگانند بی توشگان
که بیچارگانند بی زاوران

(Azıksız, ciğeri yanmışlardır. Binekleri olmadığı için çaresizlerdir.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i zinde.

Sādis, siyāh renge derler. Baʿżı ferhenglerde su inmiş ʿużva derler. Ve *Ferheng-i Vefāyī*'de be-maʿnī-i āb-ı siyāh.

Sābiʿ, zeft ve baḫīl maʿnāsınadır.

زایگر [zāyger]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i zāyende yaʿnī doğurucu; insān olsun, ḥayvān olsun.

زبر [zeber]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, üst maʿnāsına ki muḳābili زیر [zīr] dir, alt maʿnāsına. Ḳuvvetli ādeme زبردست [zeber-dest] derler eli üst olduğundan. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ای زبردست زیردست آزار
گرم تا کی بماند این بازار

(Ey güçsüzleri inciten güçlü kimse! Bu pazar ne zamana dek kızgın/revaçta kalacak!)

Ṣānī, yukarı maʿnāsınadır. Bu beyitten fehm olunur, beyt:

من از جای کله داری چه خواهم
که افتد از زبر دیدن کلاهم

(Ben padişahlık makamından ne isterim! Çünkü yukarı bakmaktan tacım düşer.)

Gāhī bu maʿnāda zāʾyı ḥaẕf edip yalnız بر [ber] derler. Bu beyitte vāḳiʿdir, beyt:

چپ و راست و پیش و پس و زیر و بر
زلیخای بت رو روی سربسر

(Sağ sol, ön arka, alt üst ve baştan başa her şeyin yüzü put yüzlü Züleyha idi.)

زبغر [zabġur]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı ġayn ile. زابغر [zābġar]-ı merḳūm ma'nāsına. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

تا زبغرت زنیم پر از باد کن بُچت
ورنی تبانجه بازخوری تو ز ما به یک

(Ağzının içini havayla doldur da sana hüdük verelim! Yoksa bizden yine bir tokat yersin.)

زبگر [zebgur]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. زابگر [zābger], زابغر [zābġar] ve زبغر [zabġur]-ı merḳūmān ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, naẓm:

بدخواه ترا حال چه باشد که کنون
عفریت زنش باشد و ابلیس خسر

در بادیه ای مانده پر از خار و خسک
نی آب و نه نان مانده و نی کفش و نه سر

خورده ز سر پنجهٔ دوران سیلی
داده ز برای جرم بودن زبگر

(Şimdi, karısı ifrit ve kaynatası iblis olan düşmanının hali ne olur! Çerçöple dolu bir çölde kalmış; ne su ve ekmeği ne de ayakkabısı ile başlığı var. Feleğin elinden okkalı bir tokat yemiş, suçu olduğu için hüdük vermiş.)

Ve Bedī'ī-i Seyfī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به دزدی و به قمار و به سیلی و زبگر
به مکر و وسوسه و جور و غیبت و بهتان

(Hırsızlık ve kumara, tokat ve hüdüğe andolsun! Hile ve vesveseye, kötülük, gıybet ve iftiraya andolsun!)

Üstād Laṭīfī, beyt:

گر لاف زند خصم دهان کرده پر از باد
از دست حوادث زبگر قسمت او باد

(Ağzını havayla doldurmuş düşman laf atarsa, ona feleğin eliyle hüdük kısmet olsun!)

Bu ebyāt cümle taḫfīf-i kāf iledir. Ve kāf'ın şeddesiyle de isti'māl etmişlerdir. Müncīk, beyt:

گویی که منم بهتر بازار نمدها
پس خورده ای ای مهتر بازار زبگر

(Ey hüdük pazarının ulusu! Keçeler pazarının en iyisi benim demiş, artık yemiş, boş konuşmuşsun!)

Edātu'l-Fużalā'da kesr-i zā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile (زیگر ziyger) mervīdir.

زبگیر [zebgīr]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile, ba'dehu yā-yı taḥtānī ile زبگر [zebgur]-i merḳūm ma'nāsınadır.

زدر [zeder]: Feṭḥ-i dāl ile. Be-ma'nī-i زبر [zeber]-i merḳūm ki 'Arabīde فوق [fevḳ] derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

زر [zer]: Üç ma'nāyadır.

Evvel, ma'rūf altın. Ve akçeye de "zer" derler. Gāhī teşdīd ile de isti'māl olunur.

Ṣānī, be-ma'nī-i pīr, ya'nī kocamış olana derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

تا که گیتی ز گردش خورشید
گاه باشد جوان و گاهی زر

(Dünya, güneşin dönmesiyle bazen gençleşip bazen yaşlandıkça...)

Üstād Daḳīḳī, beyt:

همان نوبهار آید و تیرماه
جهان گاه برنو شود گاه زر

(İlkbahar ve Haziran ayı (Yaz mevsimi) geldikçe dünya bazen gençleşir bazen de yaşlanır.)

Ṣāliş, Rüstem-i Cihān-gīr'in babası ismidir ki زالِ زر [zāl-i zer] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

رستم عهد و زال سان بادا
بندهٔ درگه تو از پی زر

(Zamanın Rüstemi ve Zal gibi, senin sarayının kölesi de Zer soyundan olsun!)

زردپور [zerd-pūr]: Sükūn-ı rā vü dāl ve żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Sarı at ki اشقر [aşḳar] derler. پور [pūr], at maʿnāsına olduğu żikr olunmuştu. Baʿżı nüsḫada kula at maʿnāsına mervīdir. Beyt:

سواری به زردپور زرین لجام
به پیشش دلیرانه کرده خرام **(32ª)**

(Altın gemli kula at üstündeki binici, büyük bir cesaretle onun huzuruna yürüdü.)

زردسر [zerd-ser]: Sükūn-ı rā vü dāl ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, āteş-perest ṭā'ifesine derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ندارد ز ایمان و از دین خبر
همی داند آیین بد زردسر

(Dinden imandan haberi yok. Sadece pis ateşperestlik geleneğini biliyor.)

زررشته گر [zer-rişteger]: Sırma-keş ve ḳılābdān ediciye derler.

زرگر [zerger]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Kuyumcu maʿnāsına ki zergār demektir. Nitekim demişlerdir, mıṣraʿ:

قدر زر زرگر شناشد قدر جوهر جوهری

(Altının kıymetini kuyumcu, incinin kıymetini inciden anlayan bilir.)

زرِ مشت افشار [zer-i muşt-efşār]: Ḫüsrev-i Pervīz'in ḫazīnesinde bir altın top vardı, ḥükemā onu bir mertebe nerm, laṭīf ve mülāyim düzmüşler idi ki eline aldıkça lādin gibi oynatıp istediği şekil ve ṣūreti düzerdi. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

زر مشت افشار بودی بوسۀ او را بها
سبلت آورد و سزای تیز مشت افشار شد

(Onun öpücüğüne Hüsrev'in altın topuyla paha biçilirdi. Bıyığı terledi ve çabucak avuca almalık oldu.)

زریر [zerīr]: Kesr-i rā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, nām-ı birāder-i Güştāsb'dır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بگفت و بر اندیشه می بود دیر
بفرمود تا پیش او شد زریر

(Dedi ve uzun uzun düşünceye daldı. Zerīr'in derhal huzuruna getirilmesini buyurdu.)

Ṣānī, bir sarı ağaçtır. Ammā Ḥakīm Esedī-i Ṭūsī, bir sarı ottur dediler. Ḥakīm Esedī, beyt:

کُه از تابش تیغ لرزان شده
زریر از رخ بد دل ارزان شده

(Dağ, kılıcın parlayışıyla titremiş. Sarı ot, zalim yüzünden değerini yitirmiş.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

حدوث خاتم یاقوت اگر کند در دست
ز هیبت تو در انگشت او شود چو زریر

(Hadiseler yakut yüzük taksa, senin heybetini görünce parmağındaki o yüzük sarı ota döner.)

Ṣāliş, isperek dedikleri ağaçtır ki onunla neftī renk boyarlar. Ḥakīm Enverī, der-ṣıfat-ı ḳalem, beyt:

اشک حدثان هیئت او رنگ بقم کرد
هر چند به رخ زردتر از برگ زریرست

(Yüzü isperekten daha sarı olsa da başlangıçtaki gözyaşı onun yüzünü kökboyası rengine döndürdü.)

زغار [zaġār] ve **زغر** [zaġar]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-ġayni'l-muʿceme. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, saḫtī, miḥnet ve meşaḳḳat.

Ṣānī, be-maʿnī-i ṭaʿām. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

چندان ز فلک زغار دیدم
آسوده نشد زغار روزی

(Felekten o kadar zorluk gördüm, bir gün olsun huzurlu yemek mümkün olmadı.)

Ṣāliş, zemīn-i nemnāk.

Rābiʿ, çīzī-i reng-girifte.

زغبر [zaġber]: Sükūn-ı ġayn ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir ottur, eṭibbā مرو [merv] derler.

زغیر [zaġīr]: Kesr-i ġayn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kettān toḫumudur.

زفر [zefer]: Feṭḥ-i fā ile. Çene, zenaḫdān maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

زدش پهلوان نیزه ای بر زفر
سنانش از قفا برد یک رش به در

(Yiğit, mızrağı onun çenesine sapladı. Mızrak, onun ensesinden bir eriş dışarı çıktı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te kec-dehān ve *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de çene kemiği ki diş ona muttaṣıldır. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

پر دلان خندان چو دندان رفته در کام بلا
اژدهای فتنه بگشاده ز هر سویی زفر

(Fitne ejderhası her bir taraftan çene göstermişti. Gülümseyen yiğitler, belanın ağzına diş gibi girdiler.)

زکور [zekūr]: Żamm-ı kāf ile. Baḫīl. Ve düzde dahi derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

اگر زر نگیرم نه زاهد خسیسم
وگر می ننوشم نه تائب زکورم

(Altınım yok ama cimri zahit de değilim. Şarap içmiyorum ama hırsız tövbekār da değilim.)

زمچ بلور [zemç-belūr]: Sükūn-ı mīm ü cīm-i Fārsī, feṭḥ-i bā ve żamm-ı lām ile. Zāg maʿnāsına. ʿArabīde زمجیکور [zemcīkūr] derler.

زمین گیر [zemīn-gīr]: Kötürüm ki ayağı olmayıp yer üzerinde sürünür. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

از زمین گیری نگردد دستگیر من اگر
چون چنار از پای تا سر دست روید از عصا

(Bir kötürüm benim elimden tutmazsa, değnekten çınar gibi baştan ayağa el biter.)

زن پدر [zen-peder]: Kayın ana. Aṣlı زنِ پدر [peder-i zen] idi, ʿalem olıcak mużāfun ileyh taḳdīm olundu.

زنبر [zenber]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, dört ağacı çār-gūşe bağlayıp ortasına ip vururlar yāḫud kilim pāresi yāḫud bir parça deri bağlarlar ve onunla kerpiç ve balçık çekerler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

توان بردن هنوز از جای جنگش
دریده زهرهٔ سگزی به زنبر

(Sistanlı'nın yırtılmış ödü, savaş meydanından sedyeyle taşınabilir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

می کشد خاک خانهٔ خصمش
فعلهٔ کین به توبره و زنبر

(Kin ve öfke işçisi onun düşmanının evi toprağını torba ve sedyeyle çeker.)

Baʿżı ferhenglerde "teskere" maʿnāsına mervīdir.

Ṣānī, zirişk maʿnāsına ki ازرنگ [ezreng] ve زارج [zāric] dahi derler.

زنبور [zenbūr]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā vü vāv-ı maʿrūf ile. Arı maʿnāsınadır. Bal arısı olmayıp nīşterli sarı arı olduğuna taşḫīh eylemişlerdir. ʿArabī ile müşterekdir. Şāʿir demiştir, beyt:

که بافت این قصب سکری به قامت نی **(32b)**
که دوخت این عسلی خرقه بر قد زنبور

(Kamışın/neyin boyuna bu şekerden ipekliyi dokuyan kim! Arının sırtına bu bal rengi hırkayı diken kim!)

زنبورِ کافر [zenbūr-ı kāfir]: Yaʿnī eşek arısı. Mevlānā Ṣā'ib, beyt:

زنبور کافرند سراسر ستارگان
زنهار زین سیاه دلان انگبین مجوی

(Yıldızlar baştan başa eşek arılarıdır. Bu kararmış kalplilerde asla bal arama!)

زنبیر [zenbīr]: Sükūn-ı nūn, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve baʿdehu yā-yı sākine ile. Zenbīl maʿnāsınadır.

زنجور [zencūr]: Sükūn-ı nūn, żamm-ı cīm ve vāv-ı mechūl ile. Be-maʿnī-i zencīr. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زنجیر [zencīr]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf nesnedir ki demirden ederler.

Ṣānī, bir demirdir, ḳulle başına ederler. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de ol taḫtadır ki onunla sürülmüş tarlayı toḫumundan sonra hemvār ederler. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da cīm yerine ḥāʾ-i mühmele vāḳiʿ olmuştur. ʿArabīde kesr-i zā ile (زِنجیر zincīr), parmaklardan ṣādır olan ṣadāya derler.

زندآور [zend-āver]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl u vāv ile. Ḥelāl, żidd[1]-ı ḥarām maʿnāsınadır.

زنور [zenūr]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḫurmā salkımının dibi.

Ṣānī, bir siyāh, uzun kurttur, suda ḥāṣıl olur. Ona زرو [zerū], زلو [zelū], دیوچه [dīvçe] ve شلک [şelk] dahi derler. İnsāna ve ḥayvāna yapıştıkta kanın sorar.

1 Metinde "zād" yazmaktadır.

زوار [zevār]: Feṯḥ-i vāv-ı muḫaffef ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, ḫidmetkār ve kullukçu maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بباید یکی تاختن ساختن
زوار و فرستاده پرداختن

(O halde hemen saldırmalı ve hizmetçi ile elçiyi ortadan kaldırmalıyız.)

Baʿżı ferhenglerde bīmārḫānede bīmār ḫidmetkārı vāḳiʿdir. Ve baʿżında maḥbūs ḫidmetkārı maʿnāsına rivāyet olunmuş. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

به زندان سلیمانم ز دیوان
نمی بینم ز یاری نه زواری

(Zindanda Süleyman'ım. İfritlerden ne yardım ne de hizmet görüyorum.)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

اندران زندان سنگین چون بمانم بی زوار
از که جویم جز که از فضلت رهایی را سبب

(O taş zindanda hizmetçisiz nasıl kalayım! Kurtuluş için senin erdemin dışında kimden sebep arayayım!)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

مقیم سجن شحن بر نوید تست خلاص
اسیر چاه عنا را امید تست زوار

(Gardiyanların attığı zindanda kalan, senin müjdenle kurtulur. Sıkıntı kuyusunda tutsak olanın hizmetçisi senin umudundur.)

Ṣānī, birāder-i Rüstem'in nāmıdır. زواره [zevāre] dahi derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سوی خانه رفتند از چاهسار
به یکدست بیژن به دیگر زوار

(Bir elde Bījen, bir elde Zevār olduğu halde o kuyudan eve doğru gittiler.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i zinde yaʿnī ḥayy.

Rābiʿ, āvāz-ı tīz ü bülend.

Ḫāmis, zen-i pīr maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زواغار [zevāġār]: Feṯḥ-i vāv u ġayn-ı muʿceme ile. Bir küçük kuştur.

زور [zever]: Feṯḥateyn ile. زبر [zeber]-i merḳūm ve زفر [zefer]-i meẕkūr maʿnāsına. Zīrā yā, fā ve vāv miyānlarında tebādül ve tevāḫī olmakla birbirlerine ibdāl olunurlar.

زهر [zehr]: Sükūn-ı hā ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf ki ʿArabīde سمّ [semm] derler. Aʿlām-ı ġālibeden olmakla ıṭlāḳı üzre ẕikr olunup murād semm olur, her ne olursa.

Ṣānī, ġam ve ġuṣṣa maʿnāsınadır. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

رشکم از پیرهن آید که در آغوش تو خسبد
زهرم از غالیه آید که به اندام تو ساید

(Gömleği kıskanıyorum, çünkü senin kucağında uyuyor. Güzel kokuyu dert ediyorum, çünkü senin vücuduna sürülüyor.)

Ve ġażab ve ḫışm maʿnāsına da rivāyet olunmuştur. Mīr Sencer, beyt:

رسیده ام به دیاری که اندران کشور
به زهر چشم تسلی دهند مهمان را

(Öyle bir yere ulaştım ki o ülkede yolcuya öfkeli gözle teselli veriyorlar.)

Ve ġam ve elem maʿnāsına. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گر من اسیر مال شوم همچو این و آن
اندر شکم چه باید زهر و جگر مرا

(Ben de onun bunun gibi mala tutsaksam, karnımda gam ve sıkıntının ne gereği var!)

ʿArabīde şükūfeye derler; ağacın olsun, ġayrı olsun.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

زان سپس [zān sepes]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i sīn ü bā'-i Fārsī ile. Ondan sonra demektir. زین سپس [zīn sepes], bundan sonradır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ* ve ġayrihi.

زاورس [zāvers]: Feṯḥ-i vāv ve sükūn-ı rā ile. Zühre yıldızı ki ناهید [nāhīd] dahi derler. Türkīde "ṣabāḥ yıldızı" dedikleridir ki ṣabāḥa ḳarīb ṭulūʿ eder. Ebulmaʿānī, beyt:

ز شام هجر ندانم چون آیدم سحری
به عارض تو گمانم چو بیندم زاورس

(Ayrılık gecesi yüzünden sabah olduğunu anlamıyorum. Yüzünü görünce sabah yıldızı gördüğümü sanıyorum.)

زاوس [zāves]: Ḥaẕf-ı rā ile de maʿnā-yı merḳūma menḳūldür.

زواس [zevās]: Baʿżı nüsḫada vāv elif'e taḳdīm ile maʿnā-yı merḳūma mervīdir. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد به روی تو کردن قیاس
کجا مهر انور کجایی زواس

(Senin yüzünü kıyaslamak olmaz. Parlak güneş nerede sabah yıldızı nerede!)

(33ª)

مع الشين
[ma'a'ş-şīni'l-mu'ceme]

زاودس [zāvduş]: Żamm-ı dāl ile. 'Uṭārid yıldızıdır ki تیر [tīr] dahi derler.

زارخورش [zār-ḫoriş]: Sükūn-ı rā'-i evvel ü kesr-i şānī ve żamm-ı ḫā ile. Ṭa'āmı az tenāvül eden 'avrat ki 'Arabīde قبین [ḳabīn] derler feṯḥ-i ḳāf ve kesr-i bā ile. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

زارخوش [zār-ḫoş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı ḫā ile. Kināye ile söyleyici ve işinde ḥīle ediciye derler. زارخور [zār-ḫor] dahi denilir. Şā'ir, beyt:

همه کارها را درستی بکن
مشو زارخوش کارجستی بکن

(Bütün işleri dürüstlükle yap! İşinde hile yapma, işinin peşinde ol!)

زاوش [zāvuş]: Żamm-ı vāv ile. 'Uṭārid yıldızının ismidir. Şems-i Faḫrī, beyt:

کمترین منشئ ترا زاوش
کهترین چاوش ترا بهرام

(Senin en değersiz kātibin Müşteri yıldızı, en basit çavuşun Mars'tır.)

Ba'żı ferhenglerde Müşterī yıldızıdır demişler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

فلک سادس است زاوش را
دهنده است هر دانش و هوش را

(Müşteri yıldızı altıncı kat göktedir. İlimleri ve akılları veren odur.)

Ba'żı nüsḫada feṯḥ-i vāv ile (زاوَش zāveş) آتش [āteş] vezni üzre mervīdir. Üstād Laṭīfī, beyt:

خال در روی ترا چون زاوش است
یا به خورشید احتراق آتش است

(Yüzündeki ben, müşteri yıldızı gibidir ya da ateş yanan güneştir.)

زاووش [zāvvuş]: Bir vāv ziyādesiyle de menḳūldür. 'Uṭārid ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭ'a:

اگر نباشد عون تو در چنین وقتی
برآید از همه اهل جهان فغان و خروش

به درگه تو توسل همی کند کیوان
به مدحت تو تفاخر همی کند زاووش

(Böylesi bir zamanda senin yardımın olmasa bütün insanlar çığlık çığlığa kalır. Zuhal senin sarayına yakın olmaya uğraşır. Müşteri yıldızı seni övmekle gururlanır.)

Zā'-i Fārsī ile ژاووش [jāvvuş] dahi menḳūldür.

زبرپوش [zeber-pūş]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı bā'-i Fārsī ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, yorgan ki 'Arabīde لحاف [liḥāf] derler kesr-i lām ile.

Şānī, eṣvāb üzerine giyilen cāme ki بالاپوش [bālā-pūş] dahi derler. Şeref-i Şeferve, beyt:

فلک گرچه زبرپوش وجودست
به چشمش سخت خلقان می نماید

(Felek kalın ve sağlam giyinmiştir ama (bu giysiler) onun gözüne çok eski görünür.)

زش [zeş]: Muḳābele-i su'ālde cevābdır. Üstād Rūdekī, beyt:

زش ازو پاسخ دهم اندر نهان
زش بپنداری میان مردمان

(Niye ona dair gizlice cevap vereyim! Niye insanların arasında zanna kapılasın!)

زغاش [zaġāş]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ol miḥnet, ġam ve endūh ki ʿaşḳ sebebiyle ʿārıż olur. Ebulmaʿānī, beyt:

گشته ام عاشق ندانستم مگر
می شود حاصل از آن بر دل زغاش

(Aşk yüzünden gönülde gam olacağını bilmeden āşık oldum.)

زغارغاش [zaġārġāş], **زغراش** [zaġrāş] ve **زغریماش** [zaġrīmāş]: Küllühum bi'r-rā'i'l-mühmele, evvel bi's-sükūni, ṣānī bi'l-feṯḥi, ṣāliṣ bi'l-kesri. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da kürk pāreleri ki ʿivaż ederler. Ve kürk çevresine dikilen ki Türkīde "zağara" derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

برون فکند به جاروب لَا تَذَرْ گردون
عدوش را ز درِ خانهٔ جهان چو خراش

دمی که قاقم و سنجاب خسروی دوزند
چه قیمت آورد آن جایگاه زغریماش

(Felek onun düşmanını dünya evi kapısından [1]﴿لَا تَذَرْ﴾ "bırakma!" süpürgesiyle talaş ve toz gibi dışarı süpürür. Kakım ve sincap derisinden padişahlık kürkü diktikleri bir zamanda, işe yaramaz kürk parçaları oraya ne kıymet katar!)

Bundan fehm olunur ki yabana atılan kürk pāreleri ola ki işe yaramaya.

زکش [zekiş]: Kesr-i kāf ile. Pek bağlanmış nesne, her ne olursa. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

اوست بزغاله ای که چون سگ ده
گرم بر من فتاد سرد و زکش

(O, köyün köpeği gibi sıkıca bağlıyken üstüme öfkeyle saldıran bir keçidir.)

زواش [zevāş]: Feṯḥ-i vāv ile. زاوش [zāvuş]-i merḳūm maʿnāsına, yaʿnī sitāre-i ʿUṭārid. Ūrmezdī, beyt:

حسودانت را داده بهرام نحس
ترا بهره کرده سعادت زواش

(Mars senin düşmanlarına uğursuzluk getirdi. Müşteri yıldızı seni mutlulukla nasiplendirdi.)

Bu beyitte delālet vardır ki زاوش [zāvuş] ve زواش [zevāş] Müşterī yıldızı ola. Zīrā saʿādetle meşhūr olan Müşterī yıldızıdır. ʿUṭārid, Behrām'a muḳābil saʿd değildir. Ve Ūrmezdī üstād ṣāʿirdir.

زوش [zeveş]: Feṯḥ-i vāv ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de sitāre-i Müşterī nāmı olmak mervīdir.

زهرِ گوش [zehr-i güş]: İżāfetle. Kulak kiridir. Acı olduğu cihetle zehr taʿbīr olunmuş. Gözden gelen yaş tuzlu, burundan gelen ekşi ve ağız yarı tatlıdır. Bi-ḳudreti'llāhi teʿālá cümlesinin menbaʿı dimāġdır. Aşılları bir ve ṭuʿm u ṭabīʿatları müteġāyirdir.

زهش [zehiş]: زهیدن [zehīden] lafẓının ism-i maṣdarıdır. Sızış yaʿnī ẓarftan su ve emṣāli nesneler sızmaklık maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

شاخسار عدل را عون تو باد
جویبار بذل را کلکت زهش

(Adalet dalının rüzgārı senin yardımındır! İhsan ırmağının sızıntısı senin kalemindir.)

1 "...bırakma!" Nūh 71/26.

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

زاغ [zāġ]: Üç **(33b)** maʿnāya gelir.

Evvel, siyāh kargadır. ʿArabīde غراب [ġurāb] dedikleridir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

خاقانی آن کسان که طریق تو می روند
زاغند و زاغ را روش کبک آرزوست

(Ey Hākānī! Senin yolundan giden kimseler kargadır ve karga, keklik gibi sekme arzusundadır.)

Ṣānī, gūşe-i kemān yaʿnī kiriş geçtiği yer. Bu iki maʿnāya, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

بر بام قصر دولتش ار زاغ بگذرد
شاهی دهد ز سایهٔ خود چون همای زاغ

وز نیرویش کند ز سر دست امتحان
نه خانه ها هلد ز کمان فلک نه زاغ

(Onun devleti sarayının üstünden bir karga geçse, o karga kendi gölgesiyle tıpkı hüma gibi padişahlık verir. Feleğin yayında elinin ucuyla gücünü denese, ne hāne/yuva ne de yay köşesi/karga bırakır.)

Ṣāliş, mūsīḳīde bir laḥndır. Mīr Ḫüsrev, der-ṣıfat-ı ḳalem, beyt:

گه به صریر آمده چون مرغ باغ
نغمهٔ بلبل زده از قول زاغ

(Bazen bahçe kuşu gibi cızırdamaya başlamış, zāğ makamında bülbül nağmesi tutturmuş.)

ʿArabīde dahi kargaya derler. Ve bir maʿnāsı dahi seyldir. Ḥażret-i Server-i enbiyā ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalavāt ve ezkáhā ḥaḳḳında ﴿ما زاغ البصر﴾[2] [mā zāġe'l-baṣar] buyuruldu. Māsivāya naẓarı meyl etmedi demektir. Ve زاغ الشمس [zāġa'ş-şemsu] derler, ey, مالت الشمس الی الزوال[3] demek olur.

زروغ [zerūġ]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Inçkırık ki ʿArabīde فواق [fuvāḳ] derler. Fem-i miʿdede bir rīḥ-i ʿārıżīdir. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

تیز و گندا چون زروغ اشترست
زو گرفتم جمله اسب و استرش

(Deve geğirmesi gibi keskin ve kokmuş olan bütün at ve katırlarını ondan aldım.)

زماروغ [zemārūġ]: Feṭḥ-i mīm ve żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Arāżī-i müteʿaffine ve çukur yerlerde ḥāṣıl olur bir nesnedir. Keşret-i maṭardan iri olur. Ve bārān ziyāde oldukta elma kadar olur. Türkīde "tomalan", ʿArabīde كمء [kemʾ] derler. Fārsīde sīn ile سماروغ [semārūġ] dahi derler.

2 "Gözü kayıp şaşmadı" Necm 53/17.

3 Güneş zevâle (batmaya) yüz tuttu.

مع الفا
[ma'a'l-fā]

زبرفوف [zeberfūf]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade, sükūn-ı rā ve żamm-ı fā ile. Be-ma'nī-i دشنام دادن [duşnām dāden] ya'nī şütūm etmek. Ūrmezdī, beyt:

یک زبرفوف از زبانت نزد من
از دعای دیگران خوشتر بود

(Senin dilinden bana bir sövgü, başkalarının övgülerinden daha iyidir.)

زراف [zerāf]: Rā'-i müşeddede ile zerrāfe ki Türkīde "zurnapa" derler. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

چه خوش گفت شاگرد منسوج باف
که عنقا برآورد پیل و زراف

(Dokumacı çırağı anka, fil ve zürafa şekilleri yaparken ne de güzel dedi!)

زلیف [zelīf]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-ma'nī-i ters ü bīm, ya'nī korku. Üstād Ferruḫī, beyt:

از لب لعل تو هزاران امید
وز سر زلف تو مرا صد زلیف

(Bana senin lal dudağından binlerce umut, saçının ucundan yüz korku var.)

زندباف [zendbāf], **زندلاف** [zendlāf] ve **زندواف** [zendvāf]: Üçü bir lüġattir. İki ma'nāya gelir.

Evvel, muġ-ı Zerdüşt ma'nāsına. Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

شها درِ تو که محراب شهنشاهان گشت
هنوز نا شده محراب زندواف آتش

(Ey padişah! Senin kapın, daha Zendvāf mihrabında ateş yokken padişahların mihrabı oldu.)

Şānī, bülbül ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

گلبن جود شه ایران بیار
مدح برو خوان تو چون زندباف

(İran padişahının cömertlik gülünü getirip ona bülbül gibi övgü düz!)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

هر تلی را لاله زاری روی بنماید فراخ
هر گلی را زندلافی تنگ برگیرد به بر

(Her tepede ferah bir lale bahçesi yüz gösteriyor. Her gülü bir bülbül sıkıca göğsüne bastırıyor.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

تا بود اهل عجم را نام بلبل زندلاف
زندوافان سخن را نظم مدحت باد زند

(Acemler arasında bülbülün adı zendlāf olduğu sürece söz bülbüllerinin şiiri senin övgünden dem vursun!)

Üstād 'Unṣurī, beyt:

فزاینده شان خوبی از چهر و لاف
سراینده شان از گلو زندواف

(Hizmetçileri güzel yüzlü ve güzel sözlü, şarkıcıları bülbül sesine sahip.)

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

زاک [zāk]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şāb-ı Yemānī.

Ṣānī, bir nevʿa kara boyadır. Taʿrīb edip زاج [zāc] dediler. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

چنانچه مازوگز وی سپید گردد پوست
چو جفت زاک شود عالمی سیاه کند

(Onun derisi mazıısıran böceği gibi beyaz olur, kara boyayla birleşip dünyayı karartır.)

Meẕkūr, midād terkībinden bir cüz'dür. Nitekim Mecnūn-ı Çep-nüvīs, der-ʿamel-i mürekkeb, **(34ª)** beyt:

چون تیره شود به زوربازو
در وی فگن آب زاک و مازو

(Kol gücüyle/el becerisiyle kararınca ona kara boya ve mazı suyu at!)

Bir üstād dahi ʿamel-i mürekkebde, beyt:

مقدار دوده صمغست مقدار هر دو مازو
مقدار هر سه زاکست و آنگاه زوربازو

(Çıra isi miktarı zamk, her ikisi kadar mazı, her üçü kadar kara boya, gerisi kol kuvveti/el becerisidir.)

زالوک [zālūk]: Żamm-ı lām ile. Yuvalak ki kemān-girihten atarlar. غالوک [ġālūk] dahi derler.

زبرتنگ [zeber-teng]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü tā'-i müşennāt ve sükūn-ı nūn ile. Tapkur kolanı.

زردشتِ بزرگ [zerduşt-i buzurg] ve زروانِ بزرگ [zervān-ı buzurg]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'i'mühmele, nām-ı ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām olmak üzredir.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

زاق [zāḳ]: Kara boya ki زاک [zāk] dahi derler.

زرق [zerḳ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Riyā vü tezvīr-i dervīşī. ʿArabīde dahi müstaʿmeldir. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

پوشش درویش غیر از دلق نیست
در پی حرص و هوای زرق نیست

(Dervişin giyisisi hırkadan başkası değildir. Derviş, ikiyüzlülük hevesi ve hırs peşinde değildir.)

زنبق [zanbaḳ]: Maʿrūf çiçektir. Ḫoş-bū ve nāfiʿdir. Yağın alıp baʿż-ı evcaʿ u evrāma ʿilāc ederler. Şāʿir, beyt:

زنبق و لاله گل و سنبل و ریحان در وی
جمع گردند به بزم چمن آرای بهار

(Orada zambak, lale, gül ve sümbül ilkbaharın çimen süsleyici meclisine toplanır.)

زورق [zevraḳ]: Küçük gemi, sefīne-i muḫtaṣar maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

پیکر این زورق رخشنده بر آب روان
می درخشد چون دو پیکر بر محیط آسمان

(Bu parlak kayığın akarsuda oluşan görüntüsü, gökyüzü okyanusundaki İkizler burcu gibi parlıyor.)

زرهون [zerhūn] dahi bunlar gibidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زردک [zerdek]: Kāf-ı taṣġīr ile. Sarıca demek olur, her ne olursa. Mīr Naẓmī, beyt:

درآمد در آن جایگه مردکی
به چشم کبود و به ریش زردکی

(Oraya mavi gözlü, sarıca sakallı bir adamcağız çıkageldi.)

زرنک [zerenk]: Feṭḥ-i rā ve sükūn-ı nūn ile. Bir nev'a ağaçtır. Ġāyet pek olur, meyvesi olmaz. Odun ederler, āteşi ziyāde dayanır. Müncīk, beyt:

چنان بنالم اگر دوست داد من ندهد
که خاره خون شود اندر شخ و زرنک و زگال

(Öyle inliyorum ki eğer sevgili bana adalet etmeyecek olursa dağdaki kaya kan olur, gürgen ağacı kömüre döner.)

Lüccetü'l-'Acem-nām kitābda dūẕaḫ ma'nāsına mervīdir.

زغاک [zeġāk]: Feṭḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Üzüm çubuğu ma'nāsınadır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

زغنک [zeġank]: Feṭḥ-i ġayn ve sükūn-ı nūn ile. Inçkırık ki 'Arabīde فواق [fuvāḳ] derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

مرا رفیق بپرسید کین غریو تو چیست
جواب دادم کین گریه نیست هست زغنک

(Arkadaşım bana "Senin bu iniltin nedir?" diye sordu. "Bu gözyaşı değil, hıçkırıktır" dedim.)

Şems-i Faḫrī یک چشم زدن [yek çeşm zeden] ma'nāsına naḳl eylemiş.

زلک [zelek]: Feṭḥ-i lām ile. Be-ma'nī-i aḫker, ya'nī āteş koru. Şā'ir demiştir, beyt:

داغها در سینه را بنگر ز حسرت گشته است
ز آتش دل می نهاده جابجا در وی زلک

(Göğsümdeki yaralara bak! Hasretten oldu. Gönüldeki ateş oraya yer yer kor bıraktı.)

زمچک [zemçek]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Bir perende cānver adıdır.

زنبورک [zenbūrek]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Türkīde "zenberek" dedikleri ṣaġīr toptur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

ز تیراندازئ زنبورک از دور
مشبک سینه ها چون خان زنبور

(Uzaktan atılan zembereklerin etkisiyle göğüsler arı kovanı gibi göz göz oldu.)

زنبوک [zenbūk]: Ḥaẕf-ı rā ile de زنبورک [zenbūrek]-i merḳūm ma'nāsına mervīdir.

زنجیرک [zencīrek]: Bir nev' naḳışdır, nuḳūş eṭrāfına ederler. Naḳş-ı müselsel derler.

زندیک [zendīk]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl ile. Kitāb-ı Zend aḥkāmıyla 'amel edene derler. Ta'rīb edip زندیق [zendīḳ] dediler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زنک [zenek]: Feṭḥ-i nūn ile. Muṣaġġar-ı زند[zend]dir. Ve dahi şu'ā'-ı āfitāb ma'nāsınadır.

زوزک [zevzek]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i zā'-i mu'ceme ile. بذرِ بنج [beẕr-i benc] dedikleri toḫumdur. Ba'żı nüsḫada "ḥacılar otu"dur.

زهک [zehk]: Sükūn-ı hā ile. Henüz doğurmuş 'avratın ve sā'ir ḥayvānātın sütü ki فلّه [felle] dahi derler. Türkīde "ağuz" ve 'Arabīde لبأ [lebe'] derler feṭḥ-i lām ile. Keẕā fi's-*Sāmī*. Büsḥāḳ-ı Eṭ'ime, beyt:

کشک درد و زهک و زرداب و لبن چغرات و ماست
چربه شیر و زبده مسکه دوغ کردی بار خر

(Eşek yükü karakurut, ağız, sade süt, yoğurt, süzme yoğurt, yağlı süt, kaliteli tereyağı ve ayran yaptın.)

'Arabīde rūzgār-ı şedīd kopmak ma'nāsınadır.

مع الكاف الفارسى
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

زراسگ [zerāseg] ve **زراسنگ** [zerāseng]: Kilāhumā bi-fetḥi'r-rā'i ve's-sīni'l-mühmeleteyn. Türkīde "rīg" dedikleri toz gibi bakır burādesi ki ḫaṭṭ yaş iken üzerine saçarlar. Mīr Naẓmī, beyt:

دبیر فلک چون نوشته نشان
بریزد ز انجم زراسگ بر آن

(Felek kātibi ferman yazınca onun üstüne yıldızlardan kum döker.)

زراغنگ [zerāġang]: Fetḥ-i rā vü ġayn ve sükūn-ı nūn ile. Zemīn-i rīgnāk ü saḫt yaʿnī kumsal ve pek yer maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز فیض ابر دستت آب حیوان
برآمد از زمینهای زراغنگ

(Senin elinin bulutu bereketiyle, sert ve kumluk yerlerden hayat suyu çıkar.)

Üstād ʿAscedī, beyt:

زمین زراغنگ و راه درازش
همه سنگلاخ و همه کوره یکسر

(Zemini sert ve kumlu, yolu uzundur. Hep taşlıktır, boydan boya bataklıktır.)

زرِ خشگ [zer-i ḫuşg]: Kesr-i rā, sükūn-ı şīn ve żamm-ı ḫā ile. Be-maʿnī-i ḫāliṣ. Yaʿnī ol nesne ki karışık olmayıp pāk ve ḫāliṣ ola. Mevlānā Cāmī, ez-*Yūsuf u Zelīḫā*, beyt:

نهاد از لعل سیراب و زرِ خشگ
فروزان تاج را بر خرمن مشگ

(Doygun lal ve saf altından yapılmış parlak tacı misk harmanına koydu.)

زرنگ [zereng]: Fetḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Sekiz maʿnāya **(34[b])** gelir.

Evvel, bir ağaçtır ki kūhistānda olur. Ġāyet pektir, meyvesi olmaz. Ammā āteşe yaksalar niçe günler āteşi söyünmez kalır. Müncīk, beyt:

چنان بگریم اگر یار داد ما ندهد
که خاره خون شود اندر شخ و زرنگ ژگال

(Öyle inliyorum ki eğer sevgili bana adalet etmeyecek olursa dağdaki kaya kan olur, gürgen ağacı kömüre döner.)

Ancılayın pek olduğundan ok, nīze ve eğer kaltağı ederler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز دیبا و اسبان و زین پلنگ
ز زرین ستام و ختایی زرنگ

(İpek kumaş, atlar ve kaplan derisi eyerden; altın koşum ve Türkistan işi eyer kaltağından...)

Üstād Menūçehrī, beyt:

آفرین زان مرکب شبدیز رنگ رخش روی
آن که روز رزم بر پشتش نهد زین زرنگ

(O Rahş görünümlü ve Şebdīz renkli ata aferin! O at, savaş günü pek ağacı sırtına eyer edinir.)

Şānī, vilāyet-i Sīstān'da bir şehir adıdır. Ḥākim-i Sīstān olanlar onda otururlar. Ḥakīm Esedī, beyt:

به یک چشم زد آموان را درنگ
بشد تا به نزدیک شهر زرنگ

(Tek gözle Amuluları durdurup Zereng şehrine dek gitti.)

Şāliş, enberbāris ki زرشک [zereşk] derler. زراج [zerāc] ve زراک [zerāk] dahi denilir. Seyf-i İsferengī, beyt:

تا در خیال خانهٔ صد رنگ آرزو
خرمای تر نداده ترا از زرنگ چشم

(Öyle ki arzunun yüz renkli hayal evinde, sana göz zerenginden taze hurma vermemiş.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i çīzī-i nev, yaʿnī yeni nesne. Ebulmüʾeyyed, beyt:

عید شد دیگر که آن دلدار شنگ
بهر گشتن جامه ها پوشد زرنگ

(O şuh güzel, gezmek için yeni elbiseler giyince bir başka bayram oldu.)

Ḫāmis, gele-i esb, yaʿnī at sürüsü. Ḥakīm Esedī, beyt:

زمین از تک و پوی گام زرنگ
چو ماهی فرو شد به کام نهنگ

(Yeryüzü at sürüsünün koşturmasıyla timsahın ağzına düşmüş balığa döndü.)

Sādis, zerçūbe yaʿnī zerdeçāv. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

از خون کشته روی شجاعت شود زرنگ
وز تاب تیغ تاز عزیزی شود مذاب

(Cesaretin yüzü, ölü kanıyla zerdeçala döner. Kılıcın sıcaklığı, itibarın gücünü eritir.)

Sābiʿ, *Edātu'l-Fużalā*'da ḫardal maʿnāsına.

Ṣāmin, zerd-āb-ı gil-i kārīze yaʿnī sarı boya balçığı. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زغلگ [zeġalg]: Feṯḥ-i ġayn ve sükūn-ı lām ile. Inçkırık ki ʿArabīde فواق [fuvāḳ] derler żamm-ı fā ile. Ve lisān-ı Hindīde هچکی [hiçkī] derler. *Edātu'l-Fużalā*'da "ḫardal" maʿnāsına mervīdir.

زلگ [zelug]: Żamm-ı lām ile. Sülük ki bir uzunca, siyāh kurttur. Vücūd-ı insānda lāzım olduğu maḥalde korlar, dem-i fāsidi emip çıkarır. Ona زلو [zelū] ve زلوگ [zelūg] dahi derler.

زلوگ [zelūg]: زلگ [zelug]-i merḳūm maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زمخگ [zemuḫg]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı ḫā ile. Be-ġāyet mümsik ve baḫīl maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زنگ [zeng]: Sükūn-ı nūn ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, bir ṭā'ife ismidir ki siyāh olurlar. Onlara nisbet ile vilāyetlerine زنگبار [zengbār] derler. Ḫᵛāce Ḥüseyn-i Şenāyī, der-*İskendernāme*, beyt:

شنیدم که شاهنشه زنگبار
به مصر و به مصری کند کارزار

(Zengibar padişahının Mısır'da Mısırlılarla savaştığını duydum.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

خدایگان سلاطین که هست معدلتش
گرفته روم و خراسان و هند و خلخ و زنگ

(Sultanların bir tanesidir. Onun adaleti Anadolu, Horasan, Hindistan, Türkistan ve Zengibar'ı fethetmiştir.)

Ṣānī, māh u mihrin pertevine derler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

دهان لاله تو گویی همی که نوش کند
به روی سبزهٔ زنگارگون نبید چو زنگ

(Görsen, "lalenin ağzı yeşil renkli bir çimenin üstünde ay ışığı gibi şarap içiyor" dersin.)

Ṣāliş, pas maʿnāsına ki demirde ve sā'ir nesnelerde olur. Meẕkūr üç maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, naẓm:

آیین کلک تو شدن از زنگ سوی روم
تا بسترد ز آینهٔ علم و عقل زنگ

ای کلک مشکبار تو از سیر و از صریر
بر روی روم سلسله پیوند زلف زنگ

بی باده ای چو زنگ بدی مدت مدید
آمد نیابهٔ قدح بادهٔ چو زنگ

(Senin kaleminin usulü, akıl ve ilim aynasındaki pası gidermek için Zengibar'dan Anadolu'ya dek gitti. Ey misk saçan kaleminin dolaşma ve cızır-

tısıyla Anadolu'nun yüzüne bölük bölük Zenci saçı bağlayan! Uzun süredir Zenci gibi şarapsız idin! Güneş ışığını andıran şarap kadehinin sırası geldi.)

Rābiʿ, çan maʿnāsına ki درای [derāy] dahi derler. Develere ve katırlara asarlar. Mevlānā Hātifī, beyt:

کشیدند بر تازیان تنگها
ببستند بر بختیان زنگها

(Arap atlarına kolan çektiler. Beserek develere çan bağladılar.)

Ḫāmis, şāṭırlar ayaklarına ve ediklerine bağladıkları zil ki زنگله [zengule] dahi derler. Muḫtārī, beyt:

سر کلکت برد از خون دل دشمن په
پای بازت کند از دیدهٔ اعدای تو زنگ

(Kaleminin ucu, düşmanının kalbindeki kandan yağı götürür. Senin oyun ayağın, düşmanının gözündeki çapağı kazır.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

دلت بسیار گم می گردد از راه
در آن زنگی بباید بستن از آه

(Gönlün, yolunu çok kaybediyor. Orada āhtan bir zil bağlamak gerek.)

Sādis, göz bebeklerinde olan çirk ki ʿArabīde رمص [ramaṣ] derler.

Sābiʿ, be-maʿnī-i زدن [zeden].

Şāmin, *Ferheng*'de be-maʿnī-i tīz ü süzende masṭūrdur.

زونگ [zeveng] ve زونزگ [zevenzeg]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-vāv ve sükūni'n-nūn. Güz-püşt yaʿnī büğrü ki ʿArabīde احدب [aḥdeb] derler. **(35ª)** Ve dahi zebūn ve ḥaḳīr maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

زابل [zābul]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Vilāyet-i Sīstān adıdır ki نیمروز [nīmrūz] dahi derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te mūsīḳī güşelerinden bir güşeye de derler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

پیره زنی چنگ تهمتن مثال
رخش روان کرده به زابل چو زال

(Rüstem gibi kemendi olan bir yaşlı kadın, Zābül'e Zāl gibi at sürdü.)

Bu maʿnā kināye ile istinbāṭ olunur.

زاخل [zāḫil]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zaḳḳūm ağacı maʿnāsına masṭūrdur.

زازال [zāzāl]: Feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. Bir siyāh kuşcağızdır. Yere konsa uçmaya mecāli olamaz. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زازل [zāzel]: Feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. Kef-gīr gibi bir delikli bakır ṭabaḳtır. Ḥalvācılar ve ṭabbāḫlar kazgan ağzına koyup revġanı ve ʿaseli süzerler. Ona پالاون [pālāven], پالاوان [pālāvān], پالوانه [pālvāne], پالونه [pālūne] ve اردنِ روغن پالا [erden-i revġan-pālā] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زاغنول [zāġ-nūl]: Sükūn-ı ġayn ve żamm-ı nūn ile. Başı eğri bir demirdir, onunla yer kazarlar. Türkīde "kargaburnu" derler. Fārsīsinin dahi maʿnā-yı terkībi "kargaburnu" demektir.

زال [zāl]: Rüstem-i Cihān-gīr'in pederi adıdır. Şems-i Faḫrī, beyt:

جمال دنیی و دین شاه کامکار که هست
هزار حاتم طایی هزار رستم زال

(Din ve dünyanın güzelliği olan, muradını sürücü bir padişahtır. Bin Hâtem-i Tâyî ve bin Zaloğlu Rüstem eder.)

Rüstem'e babası adıyla Rüstem-i Zâl dedikleri gibi Zâl'a dahi babası adıyla Zâl-i Destân derler. Bu beyitte vāḳi'dir, beyt:

به مهلتی که سپهرت دهد ز راه مرو
ترا که گفت که این را به زال دستان گفت

(Feleğin sana verdiği mühlet içinde yoldan çıkma! Sana bunu söyleyen, Zâl-i Destân'a da söyledi.)

Zâl'in aṣıl ma'nâsı pîr-i sâl-ḫordedir. Zâl-i mezbûr, anasından tevellüd ettikte saçı, kaşı ve kirpiği beyâż olduğundan ism-i Zâl ile tesmiye olunmuş. Şems-i Faḫrî, beyt:

کجا به بخشش زر ملتفت شود آن کو
به گاه حمله چه رستم نبرد او و چه زال

(Altın bağışlamak için nereye yönelse, hamle sırasında onunla ne Rüstem ne de Zâl savaşabilir.)

زاول [zāvil/zāvul]: Kesr-i vāv ile de żamm-ı vāv ile de mervîdir. زابل [zābul]-i merḳûm ma'nâsına ki bir memleket adıdır. سیستان [sīstān] ve نیمروز [nīmrūz] dahi derler. Rüstem-i Zâl'in vilâyetidir. Seyyid Ẕülfiḳâr-ı Şîrvânî, beyt:

بر زاول ار ببارد الماس تیغ تیزش
اجزای زال زر را لرزان کند چو زیبق

(Keskin kılıcının elmas'ı Zâvul vilayetine yağacak olsa, Zâl-i Zer'in parçalarını civa gibi titretir.)

زاویل [zāvīl]: Kesr-i vāv ve sükûn-ı yā-yı taḥtânî ile. Bennâ ma'nâsınadır ki زاو [zāv] ve راز [rāz] dahi derler. Keẕā fî-*Ferheng-i Cihângîrî*.

زرچول [zerçūl] ve **زرخول** [zerḫūl]: Kilâhumâ bi-sükûni'r-rā'i'l-mühmele, evvel bi-żammi'l-cîmi'l-Fârsî, ṣânî bi-żammi'l-ḫā'i'l-mu'ceme. Çelik oyunudur ki iki başı sivri bir kısa ağaçtır; vururlar, yukarı kalktıkta bir dahi vurup atarlar. Bu vech üzre bir nev' oyundur.

زلیل [zelīl]: Kesr-i lâm ve sükûn-ı yā-yı taḥtânî ile. Âvâz-ı gelû ya'nî boğazdan iḫtiyârsız çıkan ṣadâ. Keẕā fî-*Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefâyî*.

زنبغل [zenbaġul]: Sükûn-ı nûn, feth-i bâ'-i muvaḥḥade ve żamm-ı ġayn-ı mu'ceme ile. Avurd içini havayla doldurup öttürmeye derler. زبغر [zabġur] ve زبگر [zebgur] dahi denilir. Muḥteşem-i Kâşî, beyt:

زنبغل را بِه ز سیلی می خورد
کار نیکو کردن از پر کردنست

(Hüdüğü tokattan daha iyi yiyor. İşini iyi yapıyor olması, doldurmasındandır.)

زنبل [zenbil]: Sükûn-ı nûn ve kesr-i bâ ile. İki ma'nâyadır.

Evvel, زنبر [zenber] ma'nâsına ki onunla kerpiç ve toprak çekerler. Üstâd 'Unṣurî, beyt:

به رزمگه همه آن روستای بلخ هنوز
همی کشید سر و پای کشته بر زنبل

(Bütün Belh köylüleri, hâlâ savaş meydanındaki cesetlerin başını ve ayağını zembile taşıyordu.)

Bu ma'nâda Türkîde dahi müsta'meldir.

Ṣânî, زرشک [zereşk]-i merḳûm ma'nâsınadır.

زنبیل [zenbīl]: Ma'rûftur. Türkîde dahi "zenbil" ve 'Arabîde dahi زنبیل [zenbīl] denilir. Şems-i Tebrîzî, beyt:

ای که به زنبیل تو هیچ کسی نان نریخت
در بن زنبیل خود هم بطلب ای فقیر

(Ey zembiline hiç kimsenin ekmek koymadığı yoksul! Yine de ekmeği zembilinin dibinde ara!)

زنده پیل [zende-pīl]: Erkek fil maʿnāsına. Ve dahi kebīrü'l-cüṣṣe ve mehābetli file derler. Filin ṣıfat-ı memdūḥasıdır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سر به فلک برده بسی زنده پیل
کوه گران را به قیامت دلیل

(Ağır gövdesiyle kıyamete delil olan birçok erkek fil, başını göğe kaldırdı.)

زونگل [zevengel]: Feṭḥ-i vāv u kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Güz-püşt ve ḥaḳīr **(35b)** maʿnāsına. Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile (زونگُل zevengul), iki maʿnāyadır. Evvel, çınrağı. Ṣānī, müsīḳīde bir āvāze ismidir ki زنگدان [zengdān], زنگله [zengule] ve زنگوله [zengūle] dahi derler.

زول [zevel]: Feṭḥ-i vāv ile. Deve tabanı maʿnāsınadır.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

زادبوم [zād-būm]: Sükūn-ı dāl ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Vaṭan-ı aṣlī maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

خاطر افگار ما را درهم است
زادبوم عاشقان ملک غم است

(Bizim yaralı gönlümüz perişandır. Āşıkların asıl vatanı gam ülkesidir.)

زادشم [zādşem]: Sükūn-ı dāl ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Nām-ı peder-i Efrāsiyāb'dır.

زامیم [zāmīm]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā ile. Bir nehr-i ʿaẓīm ismidir yaʿnī büyük ırmak. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ز جود چون چهِ زمزم ز پای اسمعیل
بدید شد ز کفش بحر قلزم و زامیم

(Hz İsmail'in ayağındaki zemzem kuyusu gibi olan cömertliğiyle, elinden okyanus ve Zāmīm ırmağı göründü.)

Bir dāl ziyādesiyle زادمیم [zādmīm] dahi derler.

زخم [zaḫm]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, cerāḥat ki kılıç, ḫançer, nīze, tīr ve emṣāli ālāt-ı ḥarbden ola.

Ṣānī, āhū-yı beyāż maʿnāsına. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

تیغ غمزه زخم کرده سینه ام
چون به چشم زخم ما را ننگرد

(Kıyabakış kılıcı göğsümü yaraladı. Sevgili, ceylan gözüyle bize bakmıyor.)

زردم [zerdem]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Yola getirmek için tedārük

olunan ṭa'ām-ı zād-ı rāh ma'nāsına ki زردمه [zerdeme] dahi derler. Ebulma'ānī, beyt:

به حسرت این دل گریان سفر کرد
بجز لخت جگر زردم نبودی

(Bu ağlayan gönül, hasretle yolculuk etti. Ciğer parçası dışında yol azığım yoktu.)

زرم [zerm]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, gözden yaş dökmek.

Ṣānī, baḫīl ve ḫasīs ma'nāsınadır. İki ma'nāya, Ebulma'ānī, beyt:

روان کردم ز دیده زرم چون سیل
نبودم زرم گوهر می فشاندم

(Gözden sel gibi gözyaşı akıttım. Cimri olmadığım için inci saçtım.)

زم [zem]: Mekke-i mükerreme'de ma'rūf kuyu suyudur. Ve dahi altı ma'nāya gelir.

Evvel, bir rūdḫāne ya'nī bir ırmak adıdır. Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zem, bir şehrin adıdır. Yanından bir ırmak cārī olmakla isim ona naḳl olunmuş. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

ترا فردا ندارد سود آب روی دنیایی
اگر بر رویت ای نادان برانی آب رود زم

(Ey cahil! Yüzünü Zem ırmağıyla yıkasan dahi sana yarın dünya gururunun bir faydası olmayacak.)

Ḥakīm Esedī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

بجستی به یک جستن از رود زم
بگشتی به ناورد بر یک دَرم

(Zem ırmağından tek seferde sıçradın. Tek adımda savaş meydanını dolaştın.)

Ṣānī, be-ma'nī-i sermā, ya'nī soğuk. Bundandır ki kışa زمستان [zemistān] derler, soğukluk demek olur. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

یک دمی همچو گلستان کندم
دم دیگر چو زمستان کندم

(Beni bir zaman gül bahçesi gibi yapar, bir başka zaman da kış gibi yapar.)

Bu ma'nāya Bintü'l-Ka'b demiştir, beyt:

عاشق و رنجور بود و بی درم
آن شخوده رخ شخاییده ز زم

(Yaralı ve beş parasız bir āşıktı. O zavallının soğuktan yüzü çatlamıştı.)

Bu ma'nāda üstād-ı Rūm Kemālpaşazāde merḥūm der ki: "Arża zemīn denildiği; zem soğuktur, ḥarf-i yā nisbet içindir ve āḫirindeki nūn nisbeti te'kīd eder. Toprağın ṭabī'atı bārid olduğundan zem ile tesmiye olunmuştur".

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de şedīd rūzgār ma'nāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز آموی شیران و پیلان بدم
گذرهای جیحون پر از باد زم

(Amu'dan beri aslanlar ve fillerle idim. Ceyhun yolları fırtınayla doluydu.)

Rābi', bir pınar adıdır. Ba'żılar çāh-ı zemzem dediler. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

به طبع رادئ قلزم به دست چشمهٔ زم
به دل چو رود فرات و به کف چو رود فرب

(Yaradılışı cömert okyanus, eli zemzem kuyusu, gönlü Fırat ırmağı, avucu Fereb nehri gibidir.)

Ḫāmis, ol ṭıfla derler ki söylerken ağzından tükürük saçıla.

Sādis, be-ma'nī-i fetīle.

'Arabīde mīm-i müşeddede ile (زمّ zemm) dört ma'nāya gelir. Evvel, mehār-ı gerden-i şütür. Ṣānī, kibr göstermek. Ṣāliş, ser bülend tutmak. Rābi', ileri gitmek ma'nālarınadır.

زنده رزم [zende-rezm]: Tūrānīlerden bir mübārizin nāmıdır ki onu Rüstem ḳatl eylemişti. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو سهراب را دید بر تخت بزم
نشسته به یک دست او زنده رزم

(Zenderezm, Sührāb'ı meclisin baş köşesinde görünce onun bir yanına oturdu.)

زورنیم [zever-nīm]: Feṭḥ-i vāv, sükūn-ı rā ve kesr-i nūn ile. Ol pāreye derler ki cāmenin arka ṭarafına dikerler. Türkistān'da yaʿnī Özbek'te "albaḳ" derler.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

زادن [zāden]: Doğmak ve doğurmak maʿnālarına maṣdardır. Hem lāzım ve hem müteʿaddī istiʿmāl **(36ª)** olunur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

پشت دوتای فلک راست شد از خرمی
تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را

(Günler anası senin gibi bir oğul doğurduğu için feleğin iki büklüm olmuş sırtı mutluluktan doğruldu.)

ʿArabīde تولد [tevellud], Çağatay'da "toġmaḳ" derler. Doğmuşa ve doğurmuşa "toġḳanda" ve "toġanda" derler.

زاریدن [zārīden]: Kesr-i rā ve sükūn-ı yā ile. İnlemek ve inletmek maʿnāsına maṣdardır. Lāzım ve müteʿaddī dahi istiʿmāl olunur. Çağatay lisānında kāf-ı Fārsī ile "iŋretmek" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

İçimde yüz başaḳ iy gül ni ʿayb iŋretsem
Elem tapar tabanıġa birev ki ḫār barur

(Ey gül! İçimde yüz temren var, inlesem ayıp mı olur! Birisinin tabanına diken batarsa o kişi acı çeker.)

"Başaḳ", ok temrenidir.

زاستن [zāsten]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṭḥ-i tā'-i müṯennāt ile. Doğurmak maʿnāsına. زاییدن [zāyīden] dahi denilir.

زالِ مداین [zāl-i medāyin]: Ol kocakarı ʿavratın ismidir ki ṭāḳ-ı Kisrá içinde evi vardı. Nūşu'r-revān'a vermedi ve Nūşu'r-revān evi ondan ẓulmen almayıp ḫāli üzerine kodu.

زامهران [zāmehrān]: Feṯḥ-i mīm ü rā ve sükūn-ı hā ile. Bir nevʿ nūş-dārūdur. Tiryāḳ yerine istiʿmāl ederler. ʿAẓīm nefʿi vardır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

زان [zān]: Ḥarf-i zā ile آن [ān]dan mürekkebdir, ازان [ez-ān] maʿnāsına. Yaʿnī "ondan" demek olur ʿArabīdeki منه [minhu] maʿnāsına.

زاولستان [zāvilistān]: Kesr-i vāv u lām u sükūn-ı sīn ü feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Sīstān memleketine derler. Gāhī ستان [(i)stān]ı ḥaẕf edip زاول [zāvil] ve زابل [zābil] dahi derler. Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

وز آن پس سوی سیستان راند رخش
وطنهای شاهانش را کرد بخش

درآمد به زاولستان تاختش
ز رستم نژادان بپرداختش

(Ondan sonra Sistan tarafına at sürüp padişahların yurtlarını ona bağışladı. Gelip Zāvilistān'a akın düzenledi, orayı Rüstem soylulardan temizledi.)

زاییدن [zāyīden]: Kesr-i yā-yı taḥtānī-i evvel ve sükūn-ı ṣānī ile. Doğurmak maʿnāsına, تولد [tevellud] gibi; insān, ḥayvān ve emṣāluhumā.

زبان [zebān]: Maʿnā-yı ḥaḳīḳīsi ālet-i tekellüm olan ʿużv-ı maḫṣūṣtur ki ʿArabīde لسان [lisān] denilir. Zā'nın feṯḥasıyla ve żammesiyle de rivāyet ve istiʿmāl olunur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زبان در دهان ای خردمند چیست
کلید درِ گنج صاحب هنر

(Ey akıllı kimse! Ağızda dil niçin vardır bilir misin? Hünerlinin hazine kapısını açmak içindir.)

Ammā bir ḳavmin istiʿmāl ettikleri lüġate dahi "zebān" denilir. Lüġat-i Türkīye zebān-ı Türkī ve Fārsīye zebān-ı Fārsī derler. Şeyḫ Saʿdī *Gülistān*'ın bāb-ı evvelinde bir ḥikāyesinde, neṣr:

بیچاره در آن حالتِ نومیذی به زبانی که داشت
ملک را دشنام دادن گرفت

(Zavallı o umutsuzluk halinde bildiği dilden padişaha sövmeye başladı.)

dediği zebāndan murād, "ol dili ki bilirdi" demek olur. *Gülistān* şārihleri Sūdī'den ġayrı bu daḳīḳadan ġāfil olup "ağzında dili ki var idi, pādişāha sövdü" derler. Bu taʿbīr, taḫṣīl-i ḥāṣıldır. Dili olmasa ne ile söylerdi?! Ve Server-i kā'ināt ve mefḫar-ı mevcūdāt ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalavāt ve ekmelü't-taḥiyyāt ḥażretleri bir ḥadīṣ-i şerīfinde لسان اهل الجنة عربی ودری فی الجنة buyurduğu "lisān" taʿbīri bu müddeʿāya şāhiddir.[1]

زبون [zebūn]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. ʿĀciz, żaʿīf ve maġlūb maʿnāsına meşhūrdur. Ammā nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de, bir metāʿı bahāsın almadan vermeye derler. Ve *Şerefnāme*'de "esīr" maʿnāsına meşhūrdur. ʿArabīde alışık müşterī ve ol müşterīye derler ki sütü sağarken sağana ayakla vura.

زدانیدن [zedānīden]: زدن [zeden] lafẓından müteʿaddī olur, vurdurmak maʿnāsına.

زدن [zeden]: Vurmak, her ne ile olursa. Müstaḳbelinde زند [zened] ve زننده [zenende] denilir. Ve bir maʿnāsı da "meyl"dir. Meşelā kızıla mā'il olana به سرخی زند[2] [be-surḫī zened] ve siyāha mā'il olana به سیاهی زند[3] [be-siyāhī zened] derler. ʿArabīde ضرب [ḍarb] ve Çağatay lisānında "urar" derler. Ve "vurmalı" demekte "urġalı" derler.

زراغن [zerāġan]: Feṯḥ-i rā vü ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

1 Hadīs-i şerīf: Cennet ehlinin Cennet'teki dili Arapça ve Farsçadır.
2 Kızıla çalıyor.
3 Siyaha çalıyor.

Evvel, ınçkırık ki ʿArabīde فواق [fuvāḳ] derler żamm-ı fā ile. Bū Selīk demiştir, beyt:

از فرط عطای تو زند آن
پیوسته ز امتلا زراغن

(O senin çokça bağışın sebebiyle tıka basa doymaktan sürekli hıçkırıyor.)

Ṣānī, zemīn-i saḫt maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

حسودت خسته و عریان و لاغر **(36ᵇ)**
فتاده باد بر شخ و زراغن

(Senin düşmanın dağda ve kayalıkta yaralı, çıplak ve zayıf düşmüş olsun!)

زربان [zerbān], زرفان [zerfān] ve زرمان [zermān]: زر [zer]den sonra biri bāʾ-i muvaḥḥade, biri fā ve biri mīm ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, pīr-i fertūt maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

از جفای چرخ بی درمان شده
سالخورده بوده و زرمان شده

(Feleğin cefaları yüzünden çaresiz kalmış. Yıllar geçtikçe kocamış.)

Ṣānī, ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām'ın esmāʾ-i şerīfesindendir.

زردزمین [zerd-zemīn]: Sükūn-ı rā vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Keşūr maʿnāsına. "Havuç" dahi derler.

زرنشان [zer-nişān]: Maʿrūf lüġattir. Baʿżı nesneler üzerine naḳş edip altın çakarlar.

زرنوقان [zernūḳān]: Żamm-ı nūn ve feṯḥ-i ḳāf ile. Kuyu ağzında olan çarḫın direği maʿnāsınadır.

زرو شدن [zerū şuden]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i شفه بستن [şefe besten], yaʿnī elde ve ayakta dürüştlük olmak maʿnāsına. İbn Yemīn, beyt:

آمد به جوش خون عدوش و به سر نرفت
گفتی که موی او چو زرو خونش برمکید

(Onun düşmanının kanı coşmaya başladı ve durulmadı. Görsen, onun kılı sülük gibi kan emip irileşmiş sanırdın.)

Ṣānī; sürme, tūtiyā ve cevāhir-dārūdur. Cilāyı ʿayn için göze çekerler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

زهی نقود کلام ترا عیار گهر
خهی غبار سمند ترا خواص زرو

(Söz paraların ne güzel! Mücevher ayarında. Atının tozu ne iyi! Sürme özelliğinde.)

زرهون [zerhūn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı hā ile. Zebān-ı Pehlevīde ḥażret-i İbrāhīm ʿaleyhi's-selām'ın esmāʾ-i şerīfesinden bir isimdir.

زرین [zerrīn/zerīn]: İki maʿnāyadır.

Evvel, altınlı demek olur. Ḥarf-i yā ile nūn ki bir isim āḫirine lāḥıḳ olur edāt-ı nisbettir, rāʾ-i müşeddede iledir.

Ṣānī, rāʾ-i muḫaffefe ile şerīd maʿnāsına olur. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

پلاو خشکه کوکو دلپذیرست
خوشا یخنی زرین باشد به زیرش

(Kuru pilav ve patatesli yumurta pek beğenilir. Altında da yahni ve tirit de olursa gel keyfim gel!)

زریون [zeryūn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, sebz ve ḫürrem maʿnāsına. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

همیشه بارخدایا سر تو زریون باد
که هست جان همه مردمان به تو زریون

(Efendim! Senin başın daima neşe ve sevinç içinde olsun! Çünkü bütün insanlar senin sayende mutludur.)

Ṣānī, gül-i şaḳāyıḳ ki آذریون [āẕeryūn] dahi derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گشت طبایع بدید زان همه بیرون شد
رجل زحل سرخ روی زهره چو زریون شد

(Hepsinin çıkmasıyla tabiat belirmeye başladı. Zuhal'in ayağı kızıllaştı, Zühre'nin yüzü laleye döndü.)

زغاریدن [zaġārīden]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Tīz tīz çıkarmak maʿnāsınadır.

زغنگیدن [zaġangīden]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme, sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Inçkırık maʿnāsınadır.

زغن [zeġan]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Çaylak maʿnāsına. غلیواج [ġalīvāc] dahi derler. Menḳūldür ki bu kuş altı ay erkek ve altı ay dişi olur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

بهر این مردار چندت گاه زاری گاه زور
چون غلیواجی که شش مه ماده و شش مه نراست

(Daha ne kadar bu pis dünya için, altı ay dişi ve altı ay erkek olan çaylak gibi bazen ağlayıp bazen güçlü olacaksın!)

Ve baʿżılar derler ki bir yıl erkek ve bir yıl dişi olur. Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

عنقا که ز نازک منشی جای نگه داشت
هرگز طرف دامنش از عار تر آمد

وز هرزه روی سر چو بهر جای فرو کرد
یک ساله زغن ماده و یک ساله نر آمد

(Nazik yaradılışıyla korunaklı bir yerde olan anka, eteğinin ucunu asla utançla ıslatmadı/utanılacak bir şey yapmadı. Yer yurt için her haltı yiyen çaylak ise bir yıl dişi bir yıl da erkek oldu.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

بخور جمله تنم ای زاغ جز دیده که دید او را
چو بیرون اوفتم در عرصهٔ زاغ و زغن میرم

(Ey karga! Ölüp de karga ve çaylak ortasına düşersem, onu (sevgiliyi) gören gözümün dışında bütün bedenimi ye!)

Nevʿī-i Ḫamūşānī, beyt:

ز خون اینچنین دل چاک تن به
چنین دل طعمهٔ زاغ و زغن به

(Böylesi bir gönül kanındansa beden yarılsa yeridir. Böylesi bir gönül, karga ve çaylağa yem olsa yeridir.)

زفان [zefān]: Feṭḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i zebān. Fārsīde bā ile fā ibdāl olunduğu şāyiʿdir. Ḥakīm Enverī, beyt:

با وی به زفان حال گفتم
این قصه چنانکه هست کرکوز

(Kılavuz gibi olan bu kıssayı hal diliyle ona anlattım.)

کرکوز [kerkūz], delīl maʿnāsınadır.

زفرین [zefrīn]: Sükūn-ı fā ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Kuyu ardına dayadıkları ağaç maʿnāsına ki زرفین [zerfīn] dahi derler. Rā ile fāʾda taḳdīm ve teʾḫīri cāʾiz görmüşlerdir.

زفرافیدن [zefrāfīden] ve **زفرفیدن** [zefrefīden]: Sükūn-ı fāʾ-i evvel ve kesr-i fāʾ-i ṣānī ile. Çok ṭaʿām yemek maʿnāsınadır. Ve dahi boğazın sıkarak aksırmak maʿnāsına.

زفن [zefen]: Feṭḥ-i fā ile. Raḳs maʿnāsına.

زکان [zekān]: Ol kimesneye derler ki از خود رمیده و از خود به خود سخن گوید.[1] Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Żamm-ı zā ile (زُکان zukān) da mervīdir.

زلفیدن [zelfīden]: **(37ª)** Sükūn-ı lām ve kesr-i fā ile. Yüz vurmak, dayanmak ve sürçmek maʿnālarına.

زلیفن [zelīfen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i ترسانیدن

1 Kendinden korkar ve kendi kendine konuşur.

[tersānīden] ve بیم کردن [bīm kerden], yaʿnī korkutmak ve korku vermek maʿnāsına. Üstād Menūçehrī, beyt:

سیاست کردنش بهتر سیاست
زلیفن کردنش بهتر زلیفن

(Siyaset etmesi en iyi siyaset, korkutması en iyi korkutmadır.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

از لب تو مر مرا هزار امیدست
وز سر زلفت مرا هزار زلیفن

(Bana senin dudağından binlerce umut, saçının ucundan binlerce korku var.)

Ve be-maʿnī-i intiḳām, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

زشت گدای زن به مردم من
از همه رو کشم زلیفن خویش

(Benim adamıma çirkin dilenci kadını... İntikamımı her türlü alırım.)

زمان [zemān]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Vaḳit maʿnāsına. Ammā bu ʿArabī maʿnāsıdır.

Ṣānī, Fārsī maʿnāsı mergdir, mevt maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو بشنید رستم کو سرفراز
بدانست که آمد زمانش فراز

(Rüstem onun baş tacı olduğunu bilince zamanının yaklaştığını anladı.)

Çağatay lisānında "uçru" derler; murād, zamān-ı ḳarīb demektir. Māżīde ve müstaḳbelde istiʿmāl olunur. Ve zamān-ı ḳalīlde demek maʿnāsına "ür çaġda" derler.

زماهن [zem-āhen]: Feṯḥ-i mīm ü hā ile. Lafẓ-ı mürekkebdir زم [zem] ile آهن [āhen] den. Maʿnā-yı terkīb "soğuk demir" demek olur. Murād, işe yaramaz demir demektir. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla kūşiş-i bī-fā'ide ve saʿy-ı bī-maʿnāya da derler. Türkīde "soğuk demir döğme!" dedikleri "bī-maʿnī saʿy etme!" demektir.

زمزمیدن [zemzemīden]: Sükūn-ı mīm-i evvel ve feṯḥ-i zā'-i ṣānī ile. Be-maʿnī-i زفریدن [zefrefīden]-i merḳūm.

زمگان [zemgān]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Kasık kılı maʿnāsınadır.

زمودن [zemūden]: Żamm-ı mīm ile. Be-maʿnī-i نقش کردن [naḳş kerden].

زمیدن [zemīden]: Kesr-i mīm ile. Be-maʿnī-i جاویدن [cāvīden]. Ṣāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

خازن علم قران فرزند شیر ایزدست
ناصبی گر خر نباشد زوش چون باید زمید

(Kurān ilminin bekçisi, Allah'ın aslanı olan Hz. Ali'nin oğludur. Hz. Ali'nin ailesinin düşmanı eşek olmasaydı, nasıl geviş getirebilirdi!)

زمین [zemīn]: Yerdir, arż maʿnāsına. Muḳābili آسمان [āsmān]dır. Fāżıl-ı muḥaḳḳıḳ Kemālpaşazāde der ki: "Zemīn lafẓ-ı mürekkebdir. Bir cüz'ü زم [zem]dir, soğuk maʿnāsına. Ḫākin ṭabīʿatı bārid ve yābis olmakla soğukluk muḳarrerdir. Ve yā, ḥarf-i nisbet maʿnāsınadır. Ve āḫirindeki nūn nisbeti te'kīd eder. Ol taḳrīble arża zemīn tesmiye olundu".

زن [zen]: ʿAvrattır. ʿArabīde امرأة [imre'et] maʿnāsına. Nitekim bu beyitte vāḳıʿdir, beyt:

درین مزرع اگر مردست اگر زن
کسی گندم نخورد از کشت ارزن

(Bu çiftlikte, ister erkek olsun ister kadın hiç kimse darı tarlasından buğday yemedi.)

Muḳābili مرد [merd]dir. Ve زن و شوی [zen u şūy] derler, murād zevc ve zevcedir. Ammā مرد و زن [merd u zen] denildikte murād, ricāl

ve nisā olur. Nitekim, Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

از نیستان تا مرا ببریده اند
وز نفیرم مرد و زن نالیده اند

(Beni kamışlıktan kopardıklarından beri iniltim erkek ve kadın herkesi ağlattı.)

Türkīde ol maʿnāların evveline "er ve ʿavrat" ve ṣānīsine "erkek ve dişi" derler. Ve muḫanneṣe "zen" dedikleri bi-ṭarīḳi'l-istiʿāredir, bahādıra "merd" dedikleri gibi. Beyt:

در تنگنای معرکه هنگام گیر و دار
پیدا شود که مرد کدام است و زن کدام

(Savaş günü savaş meydanında kim mert kim namert ortaya çıkar.)

Ve bir maʿnāsı dahi زدن [zeden] lafẓından ṣīġa-i emrdir. Ve vaṣf-ı terkībī de olur نای زن [nāy-zen] ve تیغ زن [tīġ-zen] gibi. Ve dahi bir ismin āḫirine lāḥıḳ olup onun fāʿiline ve mübāşirine delālet eder خشت زن [ḫişt-zen] ve دروغ زن [durūġ-zen] gibi.

زنبان [zenbān]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Büẕūrāttan "enīsūn" dedikleri toḫumdur.

زنجان [zencān]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Memleket-i Ḫʿārezm'de bir meşhūr ḳaṣaba adıdır.

زنخدان [zenaḫdān]: Feṯḥ-i nūn ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Enek maʿnāsınadır. Ol maḥalde olan çukura "çāh-ı zenaḫdān" derler. Ḫʿāce Selmān, beyt:

به حسن غبغبش افکنده گوی در میدان
فتاده گوی دل اندر چه زنخدانش

(Çene güzelliğiyle meydana top attı. Gönül topunu çene çukuruna düşürdü.)

ʿArabīde ذقن [zeḳan] derler. Çağatay "iŋek" der. Ekṣeriyā evāʾil-i kelimātı kesr ile edā ederler. Meṣelā eteğe "itek" ve eşeğe "işek" derler. Ve dahi "saḳaḳ" derler. Luṭfī demiştir, beyt:

Saḳaḳı ḫāli mini asru mübtelā ḳıldı
Ḳamerniŋ āḫiri devrideki belāsına baḳ

(Çenesindeki ben, beni çok belaya uğrattı. Ay devrinin sonundaki belasına bak!)

زندخوان [zend-ḫʿān]: Sükūn-ı nūn **(37b)** u dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü vāv-ı maʿdūle ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, زردهشت [zerduhuşt]-i merḳūm.

Ṣānī, bülbül maʿnāsına. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

در آن میان که وداع گل و بنفشه کنی
خبر ز نالهٔ زارم به زندخوان برسان

(Gül ve menekşeyle vedalaştığın sırada bülbülü zar zar inleyişimden haberdar et!)

زندستان [zendestān]: Sükūn-ı nūn u sīn ve feṯḥ-i dāl u tāʾ-i müşennāt ile. زنداستا [zendestā]-yı merḳūm maʿnāsınadır.

زندوان [zendevān]: Be-maʿnī-i ʿandelīb. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زنگدان [zengdān]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ile. Zengüle maʿnāsınadır ki زنگل [zengul] dahi derler.

زنگهٔ شاوران [zenge-i şāverān]: Īrān pehlivānlarından bir pehlivān adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به دست دگر زنگهٔ شاوران
بر آن انجمن گشته کندآوران

(Diğer yandan Zenge-i Şāverān, o kurultaya pehlivan olmuştu.)

زنمتان [zenemtān]: Feṯḥ-i nūn, sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Keçinin memesinden asılmış olan nesnedir.

زنوبیدن [zenūbīden]: Żamm-ı nūn ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Köpek nālesi ve nāle etmesi.

زنویدن [zenevīden]: Fetḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İt, çakal, kurt ve bunlara benzer ḥayvān uluması.

زوان [zevān]: Fetḥ-i vāv ile. Buğday arasında biten "delüce" dedikleri nesnedir. Ve zebān maʿnāsına da mervīdir.

زوردین [zeverdīn]: Fetḥ-i vāv, sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i dāl ile. Nevrūz ayı yaʿnī nevrūz onda vāḳiʿ olan aya derler.

زوریدن [zeverīden]: Fetḥ-i vāv ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Yukarı olmak ve yukarı eylemek. Aṣlı زبریدن [zeberīden]dir, vāv ile bā arasında tebādül olduğu içindir.

زوزن [zevzen]: Şerḥi zā'-i mażmūmededir.

زهانیدن [zehānīden]: Müteʿaddī-i زهیدن [zehīden]dir.

زهرِ زمین [zehr-i zemīn]: Gürgāniler lisānında āzād dıraḫt maʿnāsınadır.

زهمن [zehmen]: Sükūn-ı hā ve fetḥ-i mīm ile. Rey şehrinde bir ḫānenin ismidir. *ʿAcā'ibü'l-Maḫlūḳāt*'ta masṭūrdur ki: Zehmen ṣāḥibi bir dervīş-i faḳīr kimesne idi. Vāḳıʿasında görür ki Dimaşḳ şehrinde bir defîne bulur. Ona binā'en ʿazm-i Dimaşḳ edip vardıkta ser-geşte vü ḥayrān şehr ü bāzārı geşt ü güẕār ederken bir ādeme rāst gelip ol ādem su'āl eder ki: 'Ey dervīş! Ne vilāyettensin ve bu şehirde ser-geşte vü ḥayrān ne gezersin?'. Dervīş cevāb verir ki: 'Rey şehrindenim. Vāḳıʿada gördüm ki Dimaşḳ'ta bir defîneye mālik oldum. Ḥālen bu şehre geldim onu ararım' dedikte şaḫṣ gülüp eydir: 'Bu ḳadar zamāndır ki vāḳıʿamda görürüm ki Rey şehrinde fulān ḫānede defîne vardır diye Zehmen'in ḫānesin nişān verir ve ben ona iʿtimād eylemedim, zihī sāde-dil ki sensin!' der. Zehmen bu ḫaberi işitti, fi'l-ḥāl ʿavdet edip ol ādemin dediği maḥalli kazar. Yek-pāre otuz baṭmān altından bir hāvan bulup ʿāḳilāne taṣarruf ile ʿaẓīm devlete nā'il olur". Nitekim, Üstād ʿAscedī, beyt:

من ز ری بهر گنج سوی دمشق
می روم همچو صاحب زهمن

(Ben, Zehmenli derviş gibi, hazine için Rey'den Şam'a gidiyorum.)

زهن [zehen]: Fetḥ-i hā ile. Be-maʿnī-i rūd yaʿnī ırmak.

زهیدن [zehīden]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, su çeşmeden ve fısḳiyeden sıçramak.

Ṣānī, ḳumārda "yutmak" maʿnāsınadır. *Şerefnāme*'de be-maʿnī-i افتادن [uftāden] merḳūmdur.

زین [zeyn]: Sükūn-ı yā ile. Ol kimesneye derler ki dünyāya püşt ü pā vurmuş, baʿdehu tārik-i dünyā olmuş ola. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

مع الواو
[ma'a'l-vāv]

زادخو [zād-ḫū]: Sükūn-ı dāl ve żamm-ı ḫā ile. Nüsḫa-i Mīrzā'da pīr ve fertūt ma'nāsına.

زالو [zālū]: Żamm-ı lām ile. Sülük ki زلو [zelū] ve دیوچه [dīvçe] dahi derler. 'Arabīde علق ['alaḳ] ma'nāsınadır.

زانو [zānū]: Żamm-ı nūn ile. İki ma'nāyadır. Evvel, diz ki ركبه [rukbe] ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

بمانده در گل حیرت به زانو
ندارد پای رفتن را به یکسو

(Dizine dek hayret çamuruna battı. Bir tarafa gitmeye mecali yoktu.)

Çağatay lisānında "tiz" derler. *Ferhādnāme*'de şitā vaṣfında, (Mīr 'Alī Şīr), beyt:

Kefin aġzı bile müflis dem eylep
İki tiz kögsi içre muḥkem eylep

(Zavallı adam, ağzıyla avucuna üfleyip iki dizini sıkıca göğsüne çekti.)

Ṣānī, be-ma'nī-i ta'ẓīm. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

بر بام افق چونکه برآید شه خاور
ارکان شه زنگ درآیند به زانو **(38[a])**

(Doğu sultanı ufkun çatısından yükselince Afrika padişahının devlet adamları diz üstü çöküp saygıya dururlar.)

زاد سرو [zād-serv]: Ya'nī serv-i āzād. Mīr Ḫüsrev, beyt:

بنشست به زیر زاد سروی
چون در برِ طوطیٔ تذروی

(Bir sülünün papağan yanına konması gibi, yapraklarını dökmeyen selvinin altına kondu/oturdu.)

زاو [zāv]: Be-vezn-i گاو [gāv]. Beş ma'nāya gelir.

Evvel, yapıcı ki bennā ma'nāsınadır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

زاو ابدان را مناسب ساخته
قصرهای منتقل پرداخته

(Mimar, bedenleri uygunca yaptı. Yer yer köşkler düzdü.)

Ṣānī, ḳavī, zeber-dest ve pür-zūr ma'nāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

اشک می راند او که ای هندوی زاو
شیر را کردی اسیر دم گاو

("Ey gücü yerinde Hintli! Aslanı öküz kuyruğuna tutsak ettin!" diyerek ağlıyordu.)

Ṣāliş, şikāf ma'nāsına. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

اگر مقاطع تیغ تو بیند اندر خواب
ز سهم در کمر کوه قاف افتد زاو

(Kaf dağı senin kılıcının keskinliğini rüyada görse korkudan beli yarılır.)

Rābi', derre-i kūh ma'nāsına.

Ḫāmis, işinde māhir ve üstād ma'nāsına.

زرایو [zer-īv]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i hemze ile. Niḳāb ma'nāsına. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

نقاب شام برافکند نوعروس ختن
چو ترک من که ز توران افکند زرایو

(Hoten'in yeni gelini, siyah peçesini Turan'ın örtüsünü kaldıran Türküm gibi çıkardı.)

زربیاو [zerbeyāv]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü yā-yı taḥtānī ile. Erimiş gümüş ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

خوش بود زربیاو و زرین جام
گر بود وقت صبح سیم اندام

(Sabah vakti gümüş bedenli (dilber) gelince, erimiş gümüş ve altından yapılma kadeh güzel olur.)

زردخو [zerd-ḫav]: Sükūn-ı rā vü dāl-ı mühmeleteyn ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir ottur, bāġlarda biter. Sarı ve ḫoş-būy çiçeği olur. Şāh Nāṣır-ı Ḥüsrev, beyt:

از ره چشم ستوری منگر اندر بوستان
ای برادر تا بدانی زردخو از شنبلید

(Ey kardeş! Boyotundaki altın çiçeğinin manasını anlamak istersen, bostana hayvanın baktığı gibi bakma!)

زردالو [zerd-ālū]: Maʿrūf meyvedir. آلو [ālū] eriktir, زرد [zerd] maʿlūm. Maʿnā-yı terkīb "sarı erik" demek olur.

زردچغو [zerd-çaġū]: Bir sarı kuştur. ʿArabīde عصفور الاصفر [ʿuṣfūru'l-aṣfer] dahi derler. Ve صفاریه [ṣufāriyye] derler.

زرده چاو [zerde-çāv]: Bir nevʿ sarı ağaçtır. زردچوبه[zerd-çūbe] dahi derler.

زردو [zerdū]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı dāl ile. Altın dökücü maʿnāsınadır.

زرو [zerū]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Bemaʿnī-i zelū. Ve bir maʿnāsı dahi elde ve ayakta dürüşt ve katı olmak maʿnāsınadır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

زرساو [zer-sāv]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i sīn ile. Altın ḫurdesi ki ʿArabīde قراضه [ḳurāża] derler.

زغاو [zeġāv]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Zen-i fāḥişe ki غر [ġar] ve روسبی [rūsbī] dahi derler.

زلو [zelū]: Żamm-ı lām ile. Bir siyāh, uzun kurttur. Sularda ḥāṣıl olur. Baʿżı maḥalde ādem bakmadan su içerken boğazına gidip yapışır, ʿaẓīm elem ve iżṭırāb verir. Ona دیوچه [dīvçe] dahi derler. Türkīde "sülük" dedikleridir. Ṭabīb Yūsufī, rubāʿī:

ای خون گلوت از زلو داده خبر
خون آمده هر دم به گلوی تو به در
گر غرغره سازی آب خردل به نمک
چیزی نبود ترا از آن نافعتر

(Ey boğazındaki kan sülük habercisi olan kimse! Senin boğazından her an kan geliyor. Eğer hardal suyu ve tuzla gargara yaparsan, senin için bundan daha faydalısı yoktur.)

زمو [zemū]: Żamm-ı mīm ile. Balçığın yaşına da kurusuna da derler. Esmāʾ-i ażdāddandır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

زنتو [zentū]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı tāʾ-i müṣennāt ile. Bir meşhūr sazdır. Türkīde "santur" derler.

زنجیرو [zencīrū]: Mīrzā İbrāhīm'de ʿanzarūt dedikleridir.

زنجرو [zencurū]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ü rāʾ-i mühmele ile. Ṣamġ-ı ʿArabīdir ki onunla altın ve gümüş varaḳın ḥall ederler. Ve baʿżı ferhenglerde bir ot ismi vāḳiʿ olmuştur.

زنو [zenū]: Dīvçe maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

زو [zev]: İki maʿnāyadır.

Evvel, Pīşdādiyān'dan bir pādişāh ismidir.

Ṣānī, deryā maʿnāsınadır.

Nām-ı püser-i Ṭahmāsb'dır ki Īrān'da beş sene pādişāhlık eyledi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به روز همایون زو نیکبخت
بیامد برآمد بر افراز تخت

(Kutlu bir günde bahtı açık Zev gelip tahta çıktı.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da bir vilāyet ismidir, زوزن [zevzen] dahi derler.

زهردارو [zehr-dārū]: Pād-zehr maʿnāsına. Beyt:

شکر از لعل او طعم دگر داشت
که لعلش زهردارو در شکر داشت

(Şeker onun lal dudağıyla bir başka tat kazandı. Çünkü lal dudağı, şekerde panzehir özelliği gösterdi.)

زهو [zehū]: Çirk-i gūş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الها
[maʿa'l-hā]

زاچه [zāçe]: Feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Henüz doğmuş ṭıfla derler yedi günlük oluncaya dek. ازچه [ezçe] de derler. Keẕā **(38b)** fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زاره [zāre]: İki maʿnāyadır.

Evvel, zār maʿnāsına ki خوار [ḫˇār] ile müterādif olup خوار و زار [ḫˇār u zār] dahi derler. Üstād Menūçehrī, der-ṣıfat-ı engūr, beyt:

گه آرندش ز کشته با کواره
نهندش بر سر بازار زاره

(Bazen tarladan sepetle getirip pazarın başına hakirce koyarlar.)

Ṣānī, zārī maʿnāsınadır ki nāle ile müterādif olup ناله و زاری [nāle vu zārī] derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

سهم پرسش به عنف آب حیات
بگشاید ز خاک و از خواره

آن که از بیم تیغ او شب و روز
خصم را هست گریه و زاره

(Öfkeyle sormasının şiddeti, toprak ve kayadan hayat suyu bitirir. Düşman, onun kılıcının korkusuyla gece gündüz ağlayış ve inlemededir.)

زاغ پیسه [zāġ-pīse]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Ala karga maʿnāsınadır.

زاغ پینه [zāġ-pīne]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. زاغ پیسه [zāġ-pīse]-i merḳūm maʿnāsına.

زافه [zāfe]: Feṯḥ-i fā ile. Gömren dedikleri ottur. Ṣaḳīl rāyiḥası vardır. Ebulʿabbās, beyt:

ترسم که روز بگذرد و ژاژ بررسد
وز خوان آب زافه نیارد مرا حکیم

(Gün geçip de sıkıntı erişecek ve hekim bana sofradan soğan suyu getirmeyecek diye korkuyorum.)

Bu lüġati Hindū Şāh-ı Naḫcivānī *Ṣıḥāḥ*'ta zā'-i muʿceme ile naḳl ve baʿżı erbāb-ı lüġat rā'-i mühmele ile (رافه rāfe) rivāyet edip *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zā'-i muʿceme ile bemaʿnī-i ḫār-püşt naḳl olunmuştur.

زالِ کوفه [zāl-i kūfe]: Nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de ol pīre-zendir ki ṭūfān onun tenūrundan kaynadı.

زانویکاه [zānūykāh]: Żamm-ı nūn, sükūn-ı vāv u yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı ʿArabī ile. Buğday ve arpa sapının düğümleri maʿnāsına.

زانه [zāne]: Feṭḥ-i nūn ile. Bir küçük perrende cānverdir ki ḥammāmlarda olur. Feryādı uzun olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زاولانه [zāvlāne]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i lām u nūn ile. Bukağı maʿnāsınadır ki demir ḳayddır. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

به شهر تو گرچه گرانست آهن
نشائی تو بی بند و بی زاولانه

(Senin şehrinde demir pahalı olsa da zincir ve bukağısız olmak sana yakışmaz.)

Mīr Naẓmī, beyt:

در آن وادی که ماندستی یگانه
زده بر پای اسبش زاولانه

(Tek kalmış olduğu o vadide atının ayağına bukağı vuruldu.)

Ḫüseyn-i Vefāyī'de altın ḫurdesi ki eğeden dökülmüş ola. Ona zergerler سهاله [suhāle] derler.

زاوه [zāve]: Feṭḥ-i vāv ile. Be-vezn-i ساوه [sāve]. Be-maʿnī-i zārī ve nāle.

زاویه [zāviye]: Köşe. Ve dahi tekye maʿnāsına ʿArabīdir, istiʿmāli şāyiʿdir. Miṣāl-i maʿnī-i evvel, Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

آتش ز آب تیغش در تنگنای نی
گوشه نشین زاویهٔ اختفا شود

(Onun kılıcının suyu sayesinde kalem boğumundaki ateş, gizlenme köşesine çekilir.)

Miṣāl-i maʿnī-i ṣānī, Ebulmaʿānī, beyt:

می یافت به ارشاد دل گم شده را راه
آن کس که درِ زاویهٔ فیض او رسید

(Onun bereket tekkesinin kapısına ulaşan kişi, yolunu kaybetmiş gönlünü irşat etmeye yol bulur.)

Cemʿi زوایا [zevāyā] gelir. Ve gāhī cemʿle istiʿmāl ederler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

خانه خوان همتش را کز بزرگی و صلاح
جسته قطب آسمانش در زوایا انزواست

(Onun himmetinin sofrası, büyüklük ve hayır bakımından, göğün kutbuna yerleşip bir köşeye çekilmiştir.)

زاینده [zāyende]: زاییدن [zāyīden] lafẓından ism-i fāʿil olur "doğurucu" maʿnāsına, gerek ādem ve gerek ḥayvān olsun.

زبانه [zebāne]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü nūn ile. Terāzūnun şāhīni üzerinde olan sivri nesne. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

تو ترازوی احد خو بوده ای
بل زبانه بر ترازو بوده ای

(Sen Allah'ın adaletini sağlayan bir terazi olmuşsun! Hatta o teraziye dil olmuşsun!)

Ve āteş yalını yaʿnī şuʿle. Mecd-i Hemger, beyt:

زبانه گشت زبان در دهان ز سوز دلم
بلی همیشه شکایت کند زبان از دل

(Gönlümün ateşiyle, ağzımdaki dil ateşe döndü. Evet öyle, dil sürekli olarak gönülden şikâyet ediyor.)

زوانه [zevâne] dahi derler. Ve dahi toka dili ve bunun emṡâli nesneler. Maʿnâ-yı evvele Çağatay lisânında "uçḳun" derler, şerâre demek olur yaʿnî kıvılcım. Mîr ʿAlî Şîr, beyt:

Nevâyî Zühre ʿûdın mâtemim tutḳanda köydürdi
Felek sarı irişip barġan uçḳunlar fiġânımda

(Ey Nevâyî! Zühre, ahımın kıvılcımları gökyüzüne erişince yasımı tutup udunu ateşe verdi.)

Ammâ ṣuʿle-i âteşe "ört" derler. (Mîr ʿAlî Şîr) *Ferhâdnâme*'de Ferhâd su arığı kenârında Şîrîn'i gözlediği maḥalde eydir, beyt:

Közide su velîkin cânıda ört
Bolup her sarı baḳmadın közi tört

(Her tarafa bakmaktan gözü dört olmuş. Gözünde su ama gönlünde ateş var.)

زبانِ بره [zebân-ı bere]: İki maʿnâya gelir.

Evvel, Türkîde "kuzudili" derler. ʿArabîde لسان الحمل [lisânu'l-ḥamel] dedikleridir. Fârsîsi de ʿArabîsinin tercemesidir. خرغول [ḫarġûl] ve خرگوشک [ḫar-gûşek] dahi derler. Bir ottur ki ḳâbıżdır. Ve bir maʿnâsı da "sinirli yaprak" dedikleri ottur.

زبان خواه [zebân-ḫᵛâh]: Sâ'il **(39ᵃ)** maʿnâsına. Bu زبان [zebân], lüġat maʿnâsınadır. خواه [ḫᵛâh], خواستن [ḫᵛâsten] lafẓından ṣîġa-i fâʿildir.

زپره [zepere]: Feṯḥ-i bâ'-i Fârsî vü râ'-i mühmele ile. Jîve ki ʿArabîde زیبق [zîbaḳ] derler.

زبطانه [zebṭâne]: Sükûn-ı bâ'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i ṭâ vü nûn ile. İki maʿnâya gelir.

Evvel, ağız tüfengi.

Ṣânî, ok demreni ṭarafına sardıkları ağaç kabuğu maʿnâsına. Keẕâ fî-*Ḳânûni'l-Edeb*.

زبوخه [zebûḫa]: Bâbu'r-râ'da olan ربوخه [rubûḫa] maʿnâsına. Keẕâ fi'l-*Mecmaʿ*.

زبوده [zebûde]: Żamm-ı bâ'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i dâl-ı mühmele ile. İki maʿnâya gelir.

Evvel, bî-teʾemmül ve bî-diḳḳat olmak. Ḥakîm Nizârî-i Ḳuhistânî, beyt:

به سرت که تا به رویت نظری زبوده کردم
نه دو چشم بی قرارم نه برفت روشنایی

(Başına andolsun ki düşüncesizce senin yüzüne baktığımdan beri ne iki gözüm huzursuz oldu ne de göz aydınlığı gitti.)

Ṣânî, nâm-ı sebzîdir ki گندنا [gendnâ] dahi derler. ʿArabîde کراث [kurrâṯ] derler.

زبهیده [zebhîde]: Sükûn-ı bâ ve kesr-i hâ ile. Aşağı düşmüş maʿnâsına. Keẕâ fî-*Ferheng-i Cihângîrî*.

زچه [zeçe]: Feṯḥ-i cîm-i Fârsî ile. Nefîse ʿavrat yaʿnî doğurmuş ʿavrat. Kırk güne dek nefâsta oldukça "zeçe" denilir.

زخان [zeḫân] ve **زختاره** [zeḫtâre]: Feṯḥ-i ḫâ'-i muʿceme ve feṯḥ-i tâ'-i müṯennât ile. Ṣâḥ-ı dıraḫt maʿnâsına. Keẕâ fî-*Ferheng-i Cihângîrî*.

زخره [zaḫre]: Sükûn-ı ḫâ'-i muʿceme ve feṯḥ-i râ'-i mühmele ile. Ḳumâr oynamayıp meclisinde oturana derler.

زخمه [zaḫme]: Sükûn-ı ḫâ'-i muʿceme ve feṯḥ-i mîm ile. Sazı onunla çaldıkları âlet. ʿArabîde مضراب [miḍrâb] derler. Ḥakîm Ḫâḳânî, beyt:

زخمهٔ مطربان صلای صبوح
در زبانهای مزمر اندازد

(Çalgıcıların tezenesi, barbut ve udun diliyle sabah şarabı içmeye çağırıyor.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

ره زدن مطربش آواره کرد
زخمهٔ او پردهٔ جان پاره کرد

(Çalgıcı usul tutmaya başlayınca tezenesi can perdesini parçaladı.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

رباب باربد شد سحر پرداز
به زخمه خون چکانید از ره ساز

(Barbut'un kopuzu büyüledi. Sazın usulü, tezeneden kan damlattı.)

زده [zede]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, ṣaf ve ārāste maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

کشیدند گردان زده برزده
به طوق و به زنجیر زرین زده

(Pehlivanlar, altın zincir ve boyunluk takıp saf saf dizildiler.)

Bu beyitte زده [zede]-i evvel ṣaf ve ārāste maʿnāsına.

Ve ṯānī, ḫorde maʿnāsına. Ebulmefāḫir-i Rāzī, der-menḳabet-i İmām ʿAliyyu'r-Rıżā raḍıya'llāhu ʿanhu, beyt:

ای زده چون عقل و روح لقمهٔ انوار علم
وی شده چون جد و باب طعمهٔ ارباب ظن

(Ey ilim nurlarının lokmasını akıl ve ruh gibi yiyen! Ve ey atası ve babası gibi, zan sahiplerinin lokması olan!)

Bu maʿnāya, üstād, beyt:

نان خود با تره و دوغ زنی
بِه که از خوان شه آروغ زنی

(Kendi ekmeğini tere ve ayranla yemen, padişah sofrasında geğirmenden iyidir.)

Ṣāliṯ, burīde maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

نماند حاتم طایی ولیک تا به ابد
بماند نام بلندش به نیکویی مشهور

زکوة مال به در کن که فضلهٔ رز را
چو باغبان بزند بیشتر دهد انگور

(Hātem-i Tāyī ölüp gitti ama onun yüce adı sonsuza dek iyilikle meşhur kalacak. Malının zekātını ayır! Çünkü bahçıvan, asmanın fazlasını kesince o asma daha çok üzüm verir.)

Rābiʿ, ẓuhūr-kerde maʿnāsına. Mevlānā Manṭıḳī, beyt:

نیش اثر منطقی در دل درمان شکست
نالهٔ دردی که دوش سر ز دل من زده

(Ey Mantıkī! Dün gece gönlümden kopan dertli ahın etkili neşteri, dermanın gönlünü parçaladı.)

Ḫāmis, زدن [zeden] lafẓından ṣīġa-i mefʿūl olur, vurulmuş maʿnāsına. Mevlānā Manṭıḳī, beyt:

بخت گل عیش را بر سر دشمن زده
خار مغیلان غم بر قدم من زده

(Talih, eğlence gülünü düşmanın başına takmış. Gamın devedikenini de benim ayağıma batırmış.)

Sādis, baʿż-ı terākībe ṣıfat olur سودازده [sevdā-zede] ve دم زده [dem-zede] gibi. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

تا بود نسخهٔ عطری دل سودازده را
از خط غالیه سای تو سوادی طلبیم

(Sevdalı gönle güzel kokulu bir nüsha olsun diye, senin mis kokulu ayva tüyünden bir siyahlık isteriz.)

Mevlānā Aḳdesī, beyt:

کشتن اقدسئ خسته چرا جرمش چیست
گر دم از مهر و محبت زده دیگر نزند

(Yaralı Akdesī'yi öldürmek niye? Suçu ne? Eğer sevgi ve aşktan dem vurmuşsa bir daha yapmasın.)

Sābiʿ, suṭūr-ı kitābet.

Şāmin, köhne ve fersūde maʿnāsına.

زراچه [zerāçe]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele vü cīm-i Fārsī ile. Zengibār pehlivānlarından bir pehlivān adıdır ki pādişāhzāde Pelenger ile İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn cengine gelmişti. Der-ceng-i evvel, İskender leşgerinden yetmiş merd-i mübāriz-i Rūmī'yi helāk eyledi. Āḫirü'l-emr İskender bi-nefsihi meydāna girip bir gürz ile helāk eyledi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ستمگر سیاهی زراچه بنام
ز لشگرگه زنگ بگذاشت گام

(Zerāçe adlı zalim bir zenci, Zeng karargāhından gelip meydana ayak bastı.)

زراوه [zerāve]: Feṭḥ-i rā vü vāv ile. Īrān mübārizlerinden bir mübāriz ismidir.

زراه اکفوده [zerāh ekfūde]: Derler ki اکفوده [ekfūde], be-vezn-i فرموده [fermūde], **(39b)** bir deryādır deryā-yı ʿUmmān ve deryā-yı Ḳulzüm gibi. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زردچرده [zerd-çerde] ve **زردچوه** [zerdçeve]: Sarışın dedikleridir. Nitekim esmerü'l-levn olana سیه چرده [siyeh-çerde] derler. Naẓmī-i Herevī, ḫidmet-i ḫāṣṣaya lāyıḳ ġulām taʿrīfinde demiştir, beyt:

چو رویش شود زردچرده پسر
نباشد به حکم خرد خوبتر

(Gulamın yüzü sarışınsa, aklın hükmünce daha iyisi olmaz.)

زردچهره [zerd-çehre]: Dahi sarışın demektir. Lākin sāde-rū ġulām ve cāriyede زردچرده [zerd-çerde] taʿbīr olunur. Ve sakallı ve koca ʿavrata زردچهره [zerd-çehre] denilir. Nitekim demişlerdir, beyt:

ریش زرد و چهره زرد و جامه زرد
قلتبان در زعفران غلطیده ای

(Sakal sarı, çehre sarı, elbise sarı... Ey kaltaban! Safranda mı yuvarlandın!)

زردخایه [zerd-ḫāye]: Yumurta sarısı demek olur.

زرده [zerde]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, sarı renk ata derler. Şāʿir, beyt:

زرده شام و نقرهٔ خنگ سحر
چرخ را در زیر ران بایستنی

(Akşam sarı renkli at ve seher bakır renkli doru... Gökyüzüne binsen gerek!)

Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

انامل تو چو گردد سوار زردهٔ کلک
اطاعتش نتواند خرد ابا کردن

(Parmakların kalemin sarı renkli atına binince akıl sana itaatten kaçamaz.)

Şānī, nüsḫa-i Mīrzā'da bir dağ adıdır ki onda gümüş maʿdeni vardır.

Şāliş, aḫlāṭ-ı erbaʿadan ṣafrā dedikleridir.

Rābiʿ, ʿumūmen yumurta sarısıdır.

زردمه [zerdeme]: Feṭḥ-i dāl-ı mühmele vü mīm ile. Yol için tedārük olunan nevāle maʿnāsınadır.

زردچوبه [zerd-çūbe]: زرده چاو [zerde-çāv]-ı merḳūm maʿnāsına. ʿArabīde اصابع صفر [eṣābiʿ-i ṣufr] derler. Keff-i deste benzer, sarı ve beyāż olur. Bir ot köküdür. Ve bir nevʿi sarı ve tīre-reng olur, ona کِفِ عائشه [keff-i ʿā'işe] ve کِفِ مریم [keff-i meryem] dahi derler. Muḥallil-i fażalāt-ı ġalīẓadır. Dāfiʿ-i sümūm u cünūn u gezendegī-i cānverāndır.

زررشته [zer-rişte]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü şīn-i muʿceme ve kesr-i rāʾ-i ṣānī ile. Altın tel sırma, ḳılābdān ve onlara benzer ne olursa.

زرساوه [zer-sāve]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Altın ḫurdesi. Ebulmaʿānī, beyt:

برگ ریزان خزان گویا به باغ
در دکان زرگران زرساوه بود

(Bahçede sonbaharın döktüğü yapraklar, kuyumcu dükkânındaki altın ufaklarını andırıyordu.)

زرکوه [zer-kūh]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı kāf ile. Miyān-ı deryāda vāḳiʿ bir dağ ismidir. Ekşer ü aġleb gemiler ol dağ yanından geçerken pārelenir veyāḫud ġarḳ olur. Sebebi ne idiği mesmūʿ değildir.

زرنیله [zernīle]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i nūn ile. ریواس [rīvās]-ı merḳūm maʿnāsına. Taʿrīb edip زرنیلج [zernīlec] dediler.

زرنه [zerne]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. زرنیخ [zernīḫ] maʿnāsınadır.

زره [zere]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ṣaf maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

ببستند لشگر زره بر زره
همی پر شد آن کوه و دشت و دره

(Asker saf saf dizildi. O dağ, bozkır ve vadi tamamen doldu.)

زژه [zeje]: *Mecmaʿu'l-Fürs*'te zāʾ-i Fārsī ile olıpe derler ki üzerine eṣvāb asmak için bağlarlar. رژه [reje] dahi derler.

زغاره [zaġāre]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü rāʾ-i mühmele ile. Ḫamīre-i nān maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود همچون کلیچه دشمنش را
اگر گردون دهد او را زغاره

(Eğer felek ona ekmek hamuru verirse, düşmanı somun ekmeğine döner.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da be-maʿnī-i ġāze ki گلگونه [gulgūne] dahi derler.

زغده [zaġde]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Yund kuşu maʿnāsına.

زغوته [zaġūte]: Żamm-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ḫām ibrīşim yumağı ki iğe sarılmış ola. پناغ [penāġ], فرموک [fermūk], چغرسته [çaġriste] ve کیسنه [kīsene] dahi derler.

زغیده [zaġīde]: Kesr-i ġayn-ı muʿceme, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i efşürde yaʿnī sıkılmış.

زفره [zefre]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. زفر [zefer]-i merḳūm, yaʿnī zenaḫdān.

زلفه [zelfe]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i fā ile. Mevżiʿ-i teng ü tārīk maʿnāsınadır.

زله [zele]: Lām'ın taḫfīfiyle. Be-maʿnī-i zelū. زلوک [zelūk] ve دیوچه [dīvçe] dahi derler. Ve lām'ın teşdīdiyle (زلّه zelle), be-vezn-i غلّه [ġalle]. Bir cānverdir ki ḥammāmlarda ve nemnāk yerlerde olur. Gecelerde ṣadā verir. Siyāh renk olur. چرخ ریسه [çarḫ-rīse] dahi derler. Ve *Tuḥfe*'de "cerd" dedikleri cānverdir. Miyān-ı ġallezārda olur ve germ hevālarda berg-i giyāh üzerine oturup çağırır. Ve sofradan ḥişşe kaldırmak maʿnāsınadır. Ve ol nevāleye de "zelle" derler. **(40[a])** Ebulmaʿānī, beyt:

شهریاران جهان از درگهش
زله بند خوان انعامش شدند

(Dünya padişahları onun sarayındaki ihsan sofrasında nevale bağlar oldular.)

زمزمه [zemzeme]: Sükūn-ı mīm-i evvel ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme vü mīm-i ṣānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, āheste terennümāt maʿnāsına.

Ṣānī, bir kelimedir ki muġān sitāyiş-i cenāb-ı Bārī teʿālá ʿazze ismuhu için vaḳt-i ġasl-i beden ü ekl-i ṭaʿām ve maḥall-i ʿibādātta tekellüm ederler.

Ṣāliş, muṣannefāt-ı Zerdühüşt'ten bir kitāb adıdır ki سپاره [sipāre] dahi derler.

زمه [zeme]: Feṯḥ-i mīm ile. Ṣābb maʿnāsına. Baʿżı nüsḫada zāc maʿnāsına da menḳūldür. *Kitābu's-Sāmī*'de şebīh-i zāc bir taştır.

زنباره [zen-bāre]: ʿAvrata māʾil olana derler, maḥbūb-dosta غلامباره [ġulām-bāre] dedikleri gibi. Bāʾ-i muvaḥḥade ile باره [bāre]nin cümle-i maʿānīsinden biri ḥarīṣ maʿnāsınadır ki "zene ḥarīṣ" demektir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

شبستان مر او را فزون از صدست
شهنشاه زنباره باشد بدست

(Onun yüzden fazla yatak odası var. Padişahlar padişahının kadın düşkünü olması iyi değildir.)

زنخوارنده [zen-ḫˇārende]: Gelin almaya gelen ʿavratlara derler.

زنبوره [zenbūre]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Altı maʿnāya gelir.

Evvel, iri zenbūr maʿnāsına.

Ṣānī, be-maʿnī-i peykān. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ز زنبورهٔ تیر زنبور نیش
شده آهن و سنگ را روی ریش

(Arı iğnesini andıran ok temreni yüzünden demir ve taşın yüzü yaralandı.)

Ṣāliş, bir maḫṣūṣ ve maʿrūf sazdır. Zebān-ı Hindīde کنگر [kungur], کنگره [kungure] ve کنگری [kingrī] derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, ḳıṭʿa:

بس کند زهره سازها همکار
از پی چشن این مبارک سور

دف و چنگ و رباب و زنبوره
غژک و نای و بربط و تنبور

(Zühre bu kutlu düğün şöleni için epeyce çalgı ayarladı: Def, çeng, rebāb, zenbūre, kemençe, ney, kopuz ve tambur...)

Rābiʿ, esliḥadan bir nevʿ silāḥtır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

ز زنبورهٔ مرد کآمد به زور
به زنبورخانه درافتاد شور

(Adamın kuvvetle fırlattığı zemberek yüzünden kovanda kıyamet koptu.)

Ḫāmis, küçük top maʿnāsına ki ona زنبورک [zenbūrek] dahi derler.

Sādis, gürūh, enbūh, cemāʿat-ı keşīr maʿnāsına.

زنبه [zenbe]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, kasık kılı maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

سر خصمش ز تن دور آنچنان باد
که از عانه به زخم تیغ زنبه

(Onun düşmanının başı, kasıktan kasık kılının ustura darbesiyle ayrılması gibi, bedeninden uzak düşsün!)

Ṣānī, zībaḳ maʿnāsınadır ki جیوه [cīve] ve ژیوه [jīve] dahi derler.

زنبیله [zenbīle]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Derzīlerin iğne, yüksük ve sāʾir ālāt-ı ḫiyāṭat vażʿ eyledikleri kīse maʿnāsınadır.

زنجره [zencere]: Be-vezn-i پنجره [pencere]. Melaḫtan küçük bir cānverdir. Gece ile ṣadā

verir. ʿArabīde صرار الليل [ṣarrāru'l-leyl] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زنجه [zence]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. Be-vezn-i رنجه [rence]. İki maʿnāyadır.

Evvel, derd-i şikem ki ʿArabīde زحير [zaḥīr] derler. İbn Yemīn, beyt:

آن کو بچه باز و طفل گایست
ای بسکه کشد زحیر و زنجه

(Çocuk ve oğlan peşinde olan, çokça karın ağrısı ve sancı çeker.)

Ṣānī, nevḥa ve mūye yaʿnī meyyite cezʿ maʿnāsına.

Ve cīm-i Fārsī ile (زنچه zençe), bāzār ve esvāḳta gezen ʿavrat ki herkes ile āşinālık eder.

زنده [zende]: Büyük nesne, mehīb ola. Meṣelā زنده پيل [zende-pīl] derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

بدانسان بزرگ اژدها کز دو میل
بیوباشتی او به دَم زنده پیل

(Öylesine büyük bir ejderhaydı ki iki mil uzaklıktan büyük bir fili yutardı.)

زنگانه [zengāne]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf u nūn-ı ṣānī ile. Mūsīḳīde bir perde ismidir. *Mecmaʿ*'da bir ırmak adı meẕkūrdur. Şeyḫ Niẓāmī, ez-*İḳbālnāme*, beyt:

چو زنگی درآمد به زنگانه رود
برآمد ز شهرود رومی سرود

(Zenci, çalgısıyla zengāne makamı tutturunca Rūm işi şehrūddan nağme yükselir.)

زنگلاله [zenglāle]: Āheste yağan kar ki kırağı gibi iner.

زنگله [zengele]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çınrağı ki ʿavrāt, ayaklarına bağlarlar. Vaḳt-i cimāʿda ṣadāsı çıkmakla leẕẕet ḥāṣıl olur.

Ṣānī, mūsīḳīde bir āvāzedir. Ve be-maʿnī-i celācil. Ve dahi Tūrānī bir mübāriz adıdır. Ceng-i Devāzdeh Ruḫ'ta Furūhil-i Īrānī elinde ḳatl ü helāk oldu.

زنگليچه [zengulīçe]: Sükūn-ı nūn ile. Küçük çınrağı ki katır boğazına ve baʿżı yerine takarlar.

زنگه [zenge]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. *Şerefnāme*'de bir vilāyet ismidir. Ve bir mübāriz ismidir ki babasına Şāverān derlerdi.

زنويه [zenūye]: Żamm-ı nūn ile. **(40b)** Nevḥa-i seg ü gürg yaʿnī uluyarak āvāz etmeleri ki kurdun ve köpeğin ol āvāzına دوله [dūle] dahi derler. ʿArabīde ḥarīr maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

سگ کویش به من فریاد دارند
زنویه می کند یعنی به حالم

(Onun köyünün köpeği bana havlıyor, yani uluyarak halime ağıt yakıyor.)

زواره [zevāre]: Be-vezn-i حواره [ḥavāre]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, زوار [zevār]-ı merḳūmun maʿnī-i evveliyle müterādiftir.

Ṣānī, Rüstem'in birāderi nāmıdır.

Ṣāliş, Kāşān mużāfātından bir ḳaṣaba ismidir.

زواله [zevāle]: Be-vezn-i نواله [nevāle]. Her ne ki yumru ve müdevver ola, ʿumūmen kemān-girih yuvalağı gibi ki غالوک [ġālūk] dahi derler. Ve ḫamīre zevālesi ve emṣāli nesnelere derler. Ve bir ekmek olacak ḫamīre de derler. Ḫuṣūṣan Hindī lisānında pīre ıṭlāḳ olunur. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

باد از آفتاب ضمیرت زواله دور
تا سالها کنی ز مه نو زواله ها

(Gönlünün güneşinden zeval uzak olsun! Yıllar boyunca yeni aydan somun ekmekler yapasın!)

Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

مانند بورقت همه کاری شود به برگ
همچون زواله گر بخوری گوشمال دوست

(Somun ekmeği gibi, dost senin de kulağını çekerse; börek gibi, her işin intizam içinde olur.)

زوانِ بره [zevān-ı bere]: زبانِ بره [zebān-ı bere]-i merḳūm gibi lisānu'l-ḥamel maʿnāsınadır.

زوانه [zevāne]: Be-vezn-i زبانه [zebāne]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, *Mecmaʿ*'da şāhīn-i terāzūnun arasında olan nesne.

Ṣānī, şuʿle maʿnāsınadır, zebāne gibi.

Ṣāliş, baʿżı ferhenglerde devāt līḳası ki üzerine mürekkeb konulur.

زواه [zevāh]: Feṯḥ-i vāv ve iẓhār-ı hā ile. Maḥbūslara verilen ṭaʿām maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

عاصیان را کرم و رأفت او گشت شفیع
مجرمان را نعم وافر او داده زواه

(Onun merhamet ve iyiliği, günahkārlara şefaatçi oldu. Onun bol nimetleri, suçlulara zindan yiyeceği oldu.)

زویره [zevīre]: Kesr-i vāv, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i rā ile. Be-maʿnī-i gird-bād ki Türkīde "kasırga", ʿArabīde زوبعه [zevbaʿa] derler.

زهرمهره [zehr-muhre]: Ol mühredir ki onunla zehir defʿ olunur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زهره [zehre]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i zā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, insānın ve ḥayvānın ciğerine mülāṣıḳ bir küçük deri içinde, ġāyet telḫ olunduğundan zehr'e teşbīh eylemişler, maḥall-i ṣafrādır ki Türkīde "öd", ʿArabīde مراره [merāre] derler.

Ṣānī, mecāl ve ṭāḳat maʿnāsına ki bī-mecāl demekte زهره ندارد [zehre ne-dāred] derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

زهره ندارم که ببوسم لبت
تیر و کمان دارد ابروی تو

(Dudağını öpmeye cesaretim yok. Kaşının ok ve yayı var.)

زه [zeh]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i زادن [zāden], tevellüd maʿnāsına. İmām Faḫreddīn-i Rāzī, rubāʿī:

جان چیست جنین نطفهٔ صلب قضا
دنیا رحم است و تن مشیمه است او را
تلخئ اجل درد زه مادر طبع
این مردن و زادن ایست در ملک بقا

(Can nedir? Kazā sulbünden gelen nutfenin ceninidir. Dünya rahimdir ve beden de onun döl yatağıdır. Ecelin acılığı, annenin doğum sırasındaki sancısıdır. Bu ölüm, ölümsüzlük ālemine doğuştur.)

Ṣānī, nuṭfe. Ve ferzend raḥim-i māderde iken زهدان [zehdān] denildiği bundandır. Baʿżı Rūmī kimesnelerden lüġat cemʿ edenler bu daḳīḳadan ġāfil olup "zih ü zād evlād maʿnāsınadır" demişler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

فحلیست طلعت او گر جفت دیده گردد
اندر مشیمهٔ دل احسنت زه کند زه

(Onun yüzü süheyl yıldızıdır. Ana rahmindeki döl çift göze sahip olursa, o yüze "Ne güzel yüz! Maşallah!" der.)

Ṣāliş, ol yere derler ki ondan su kaynayıp çıka. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

سبک خشک شد چشمهٔ چشم من
مگر آب این چشمه را زه نبود

(Gözümün çeşmesi çabucak kurudu. Galiba bu çeşme suyunun kaynağı yok.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

زاری [zārī]: Be-vezn-i داری [dārī]. Nāle yaʿnī inilti. Āḫirindeki yā, yā-yı maṣdariyyedir.

زاهری [zāherī]: Yaʿnī būy-ı ḫoş. Mīr ʿUmāre, beyt:

تا بدید آمدت امسال خط غالیه بوی
غالیه خیره شد و زاهری و عنبر خوار

(Bu yıl güzel kokulu ayva tüyün belirince misk kendinden geçip inledi ve amber rezil oldu.)

زبانِ طوطی [zebān-ı ṭūṭī]: *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de bir giyāh adıdır. Yaʿnī bir ota derler.

زبونی [zebūnī]: ʿAcz, żaʿîfî ve maġlūbiyyet. Veliyy-i Deşt-i Beyāżī, beyt:

من آن نِیم که زبونی کشم ز بخت ولی
همین که بخت زبون شد چه می توان کردن

(Ben talih yüzünden zayıflık gösterecek adam değilim. Ancak baht mağlup olunca elden ne gelir!)

زدای [zedāy]: زدن [zeden] lafẓından ism-i fāʿil olur, zedāyende maʿnāsına. Ve dahi ṣīġa-i emr olur, بزدای [bi-zedāy] gibi. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زرِ تلی [zer-i tilī]: Kesr-i tā'-i müşennāt ile. Zer-i surḫ maʿnāsına. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

نرگس فیروزه تخت تاج به سر می نهاد
قبه ز زرّ تلی پرده چو از سیم ناب

(Firuze tahtlı nergis, başına taç taktı. Kubbe kızıl altından, perde saf gümüşü andırıyor.)

زرجامی [zer-cāmī]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Engūr envāʿından bir nevʿ engūr ismidir.

زرِ جعفری [zer-i ca'ferī]: Ġāyet **(41ª)** ḫāliṣ ve kāmilü'l-'ayār altına derler. Şems-i Tebrīzī, beyt:

گر نظم و نثر گویی چون زرّ جعفری
آن سو که جعفرست خرافات فاسد است

(Halis altın gibi şiir ve nesir söylesen bile, hakiki altının olduğu yerde hurafelerin bir değeri yoktur.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da Ca'fer-nām kīmyāgere mensūb bir nev' ḫāliṣ altına derler. Ammā tevārīḫte mastūr olan, Hārūnu'r-Reşīd'in vezīri Ca'fer-i Bermekī'den evvel devlet ḍarbḫānesinde maġşūş altına sikke vurulurmuş. Ca'fer vezīr olduğu ḥāl emr eylemiş ki sikkeyi ḫāliṣ ve kāmilü'l-'ayār altına vuralar. Binā'en 'alā-ẕālik ḫāliṣ altında isim oldu. Nitekim, Ḫ'ācū-yı Kirmānī, beyt:

چو نقدش بر محک جعفر آمد
ز زرّ جعفری خالصتر آمد

(Onun sikkesi Cafer mihengine vurulunca halis altından daha halis geldi.)

زردکِ ریگی [zerdek-i rīgī]: Evvel kāf-ı 'Arabī-i meksūre, ṣānī kāf-ı 'Acemī-i sākine ile. Şaḳāḳul dedikleri edviyeden bir ma'rūf köktür. Birkaç yerde ḥāṣıl olur. A'lāsı Mışrī olandır, mürebbāsını ederler, ġāyet bī-naẓīrdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زرِ ده دهی [zer-i deh-dehī]: Feṭḥ-i dāleyn ile. Rāyic, ḫāliṣ ve kāmilü'l-'ayār altına derler. Ondan alçak olana زرِ ده نهی [zer-i deh-nuhī], dahi alçağına زرِ ده هشتی [zer-i deh-heştī], dahi alçağına زرِ ده هفتی [zer-i deh-heftī], dahi alçağına زرِ ده ششی [zer-i deh-şeşī], dahi alçağı ki nıṣfiyye ola زرِ ده پنجی [zer-i deh-pencī] derler. Ve'l-ḥāṣıl ḳalb ve maġşūş olana ده پنجی [deh-pencī] denilir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

عرصه ای کش خاک زر ده دهیست
زر به هدیه بردن آنجا ابلهیست

(Toprağı halis altın olan bir yere armağan olarak altın götürmek aptallıktır.)

زردی [zerdī]: İki ma'nāyadır.

Evvel, sarılık zaḥmeti ki insānın vücūduna 'ārıża olur.

Bir ma'nāsı dahi güneş ağılı ve işfirār-ı şems ma'nāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

زرسای [zer-sāy]: İki ma'nāyadır.

Evvel, altın ezici.

Ṣānī, altın ḥall edecek küçük ṭabaḳ. ساى [sāy], ma'nā-yı evvelde ساییدن [sāyīden]den ism-i fā'il ve ma'nā-yı ṣānīde vaṣf-ı terkībī olur.

زرِ شش سری [zer-i şeş-serī]: Zer-i ḫāliṣ ma'nāsına *Ferheng-i Cihāngīrī*'de mastūrdur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

آن می و جام بین بهم گویی ای دست شعبده
کرده ز سیم ده دهی صرهٔ زر شش سری

(O şarap ve kadehe birlikte bak! "Hokkabazın eli tam ayar gümüşten halis altın kesesi yapmış" dersin.)

زرِ کانی [zer-i kānī]: Kesr-i rā vü nūn ve feṭḥ-i kāf ile. Ma'denī altın. Murād ḫāliṣ altın olup maġşūş olmaya veyāḫud kīmyāger 'ameli olmaya. Mevlānā Hātifī, beyt:

شد آن زرّ کانئ نا کاسته
به نام جهانگیری آراسته

(O eksilmeyen halis altın, bir padişahın namına düzenlendi/bastırıldı.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

چو این زرّ کانئ کامل عیار
ز آرایش سکه شد نامدار

(Bu tam ayar halis altın, süslü sikkesiyle nam buldu.)

زرنی [zernī]: Sükūn-ı rā ve kesr-i nūn ile. Zernīḫ maʿnāsınadır.

زشی [zeşşī]: Şīn-i muʿceme-i müşeddede ile. زش [zeşş] bir kelimedir ki muḳābele-i suʾālde cevāb istiʿmāl olunur. Meṡelā به سؤالِ فلان را زشی [be-suʾāl-i fulānrā zeşşī] derler. Yaʿnī "fülānın suʾāline cevāb verilir" demek olur. Üstād demiştir, beyt:

گر کند دلبر ز حال دل سؤال
پیش او ای عاشق شیدا زشی

(Ey çılgın āşık! Sevgili senin halini sorunca onun karşısında cevap verilir mi!)

Taḫfīf-i şīn ile زشی [zeşī] de cāʾiz olurmuş.

زعفری [zaʿferī]: Yaʿnī zaʿferān renginde. Murād zaʿferāna teşbīhen sarı demek ola. Üstād Menūçehrī, beyt:

می زعفری خور ز دست بتی
که گویی قضیییست از خیزران

(Bir putun/güzelin selvi dalını andıran elinden safran renkli şarap iç!)

زلیفی [zelīfī]: Be-vezn-i شریفی [şerīfī]. Tehdīd ve taḫvīf maḥallinde istiʿmāl olunur. زلیفی دهد [zelīfī dihed] derler, yaʿnī "korku verir" demek olur. Mīr Naẓmī, beyt:

هر زمان او را زلیفی می دهد
کشتنش را یعنی وعده می کند

(Onu her zaman korkutuyor. Yani onu öldürmeyi vaat ediyor.)

زمونی [zemūnī]: Zīr-zemīn maʿnāsına. Ve yer altında taştan kesilmiş mekān. زمینی [zemīnī] dahi ol maʿnāyadır. Āḫirlerinde olan ḥarf-i yā, nisbet maʿnāsın ifāde eder.

زمی [zemī]: زمین [zemīn] lafẓından muḫaffeftir yaʿnī muraḫḫamdır.

زناشوی [zenāşūy]: Feṯḥ-i nūn, żamm-ı şīn ve iẓhār-ı yā-yı taḥtānī ile. Er ile ʿavrat arasında imtizāc u izdivāc olmaya derler. Türkīsi "er ve ʿavrat oldular" demek olur. Şāʿir, beyt:

چو شد شرط زناشویی همه راست
او را داماد گشت و داوری خاست

(Karı kocalığın şartı tamamen yerine getirilince ona damat oldu ve husumet ortadan kalktı.)

زنبری [zenberī]: **(41b)** Be-vezn-i قنبری [ḳanberī]. Sefīne-i buzurg yaʿnī büyük gemi. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زندپیچی [zendpīçī]: Sükūn-ı nūn u dāl ve kesr-i bā vü cīm-i Fārsiyyeyn ile. Ġalīẓ ve yoğun iplik ile dokunmuş ḫaşīn ve dürüşt bez olsun, ġayrı olsun. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ثنای منتخب گفتن به هیچی
بِه از خلعت گرفتن زندپیچی

(Hiçliğe seçkin övgüler düzmek, kalın kaftan tutmaktan/almaktan iyidir.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چون باد زندپیچئ کهسار برکشد
بر خاک و خاره سندس خضرا برافکند

(Rüzgār, dağın kalın elbisesini çıkarıp taşa ve toprağa yeşil atlas yaydı.)

زنِ شوی [zen-i şūy]: Kesr-i nūn, żamm-ı şīn ve iẓhār-ı yā-yı taḥtānī ile. Kuma ʿavrat maʿnāsına. Bir adamın iki veyā üç ve dört ʿavratı oldukta birbirlerine "zen-i şūy" olurlar.

زنگباری [zengbārī]: Ṣamġ-ı ṣanevberī ki رخینه[raḫīne] dahi derler. ʿArabīde راتیانج [rātiyānec] ve Hindī lisānında رال [rāl] derler.

زنگی [zengī]: Zeng vilāyetine mensūb olan ḳavm-i siyāha derler. Ve her siyāh olan ādeme de derler istiʿāre ṭarīḳıyla. Cemʿi

زنگیان [zengiyān] olur. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Şenāyī, ez-*İskendernāme*, beyt:

چو از زنگیان راند دانا سخن
شد آن بزم همچون تن اهرمن

(Bilge, zencilerden bahsetmeye başlayınca o meclis iblis bedenine döndü.)

زهرابی [zehr-ābī]: زهراب [zehr-āb]-ı merḳūm maʿnāsına.

زهی [zehī]: Kelime-i taḥsīndir, خهی [ḫahī] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

تعالی الله زهی رخش فلک سیر سبکرانی
که او را صبح دولت بود ظاهر ماه پیشانی

(Aman Allahım! Ne at! Gökyüzü gibi hareket ediyor, ayağı pek çevik! Onun alnındaki leke, devlet sabahıdır.)

ماه پیشانی [māh-pīşānī], alnı sakar ata derler.

زهی روی [zehī rūy]: Maʿnāsı ẕü'l-vecheyn istiʿmāl olunur, ażdād ḳabīlindendir. Bir maʿnāsı maḥall-i medḥde "Ne güzel yüz!", ḫūb-çehre maʿnāsına. Bir maʿnāsı dahi vaḳt-i zemde "Ne pek yüz!", saḫt-rūy maʿnāsınadır. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

چو دیدم آن پری چهره تعالی الله زهی رویی
نظر کرده غضبناک و بگفتا رو زهی رویی

(O peri yüzlüyü görünce "Aman Allahım! Ne güzel yüz!" dedim. Öfkeyle bana baktı ve sert bir yüzle "defol git!" dedi.)

زی [zey]: Be-vezn-i می [mey]. İki maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de cān ve zindegānī maʿnāsına. Seyyid Ẕülfiḳār-ı Şirvānī, beyt:

چون عکس غنجه شمع شبستان باغ شد
در روز عیش خیز و می آر ای چراغ زی

(Ey can ışığı! Eğlence günü goncanın yansıması bahçe yatak odasının mumu olunca kalk ve şarap getir!)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

گر بدی آن کس که زی توام بفکندی
خویشتن اندر نهادی به فلاخن

(Bana can atan bir kimse olduysan, kendini sapana koydun demektir.)

Şānī, ḥükm-i İlāhī ve taḳdīr-i Yezdānī demek olur.

باب الزاء المكسوره
[BĀBU'Z-ZĀ'İ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

زما [zimā]: İşāret-i nefs-i mütekellim maʿa'l-ġayrdır, "bizden" ve "ṭarafımızdan" maʿnāsına. Nitekim bu beyitten mefhūmdur, beyt:

هزاران درود و هزاران سلام
ز ما بر محمد علیه السلام

(Hz. Muhammed aleyhisselam'a bizden binlerce övgü ve binlerce selam olsun!)

زیبا [zībā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Güzel ve yaraşıklı maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

زیبا فتد آن زلف معنبر رخ گلگون
ابروی کمان تیر مژه در کف غمزه

(O amber kokulu saç ve gül renkli yüz, kıyabakışın elinde kaş yayı ve kirpik okuyla pek güzel olur.)

زیرا [zīrā]: Maʿrūf, meşhūr ve müstaʿmel sözdür. Ve bir maʿnāsı dahi "tevāżuʿ eyle!" demek olur. زیر [zīr] alçak ve آ [ā] ṣīġa-i emrdir. Mīr Naẓmī, beyt:

به وصل خواهش ار داری تمنا
به هرکس را بکن نرمی و زیر آ

(İsteklerine ulaşmak istiyorsan herkesle iyi geçin ve alçakgönüllü ol!)

زیربا [zīrbā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Zerde dedikleri ṭaʿāmdır. Taʿrīb edip زیرباج [zīrbāc] dediler. زیروا [zīrvā] vāv ile dahi zīrbā maʿnāsınadır.

مع البا
[maʿa'l-bā]

زب [zib]: Āsān ve rāygān maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

کسی که بود راستی مکتسب
شود در جهان کار او خوب و زب

(Doğruluk elde etmiş birisinin işi, dünyada iyi ve kolay olur.)

زکاب [zikāb]: Kāf-ı ʿArabī ile. Mürekkeb ki زاکاب [zākāb] dahi denilir. ʿArabīde مداد [midād] ve حبر [ḥibr] dahi derler kesr-i mīm ü ḥā ile. Behrāmī, beyt:

جز تلخ و تیره آب ندیدم درین جهان
حقا که هیچ باز ندانستم از زکاب

(Bu dünyada acı ve karanlık dışında su görmedim. Doğrusu hiçbir şeyi mürekkepten ayırt edemedim.)

Ḥaḳḳ budur ki زکاب [zikāb] زاکاب [zākāb]dan muḫaffef olunca zāʾ-i meftūḥa ile gerek idi.

زهاب [zihāb]: Fısḳiyyeden ya bir ṭaraftan su çıkmaya derler, فوران [feverān] maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

سوی رود با کاروانی گشن
زهابی بدو اندرون سهمگن

(Büyük bir kervanla, içinde korkunç bir çevlek olan ırmak tarafında...)

زیب [zīb]: Yaraşık, ārāste ve zīnet maʿnāsına ism-i maṣdardır. Ḫˇāce Selmān, beyt:

سایهٔ لطف خدا شیخ اویس آن که ازوست
زیب تاج و شرف سلطنت و عزت دین (42ᵃ)

(Tacın süsü, saltanatın şerefi ve dinin izzeti Allah'ın bağışının gölgesi olan Şeyh Üveys sayesindedir.)

Gāhī فر [fer] lafẓıyla müterādif ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

جمالش چنین است زیبنده گر
ندارد ملک آنچنان زیب و فر

(Yüzü o kadar güzel ki melek dahi öylesi bir süse ve güzelliğe sahip değil.)

مع التا
[maʿa't-tā]

زشت [zişt]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çirkīn, ḳabīḥ maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

مکن همنشینی تو با بد سرشت
که دزدد ازو طبع تو خوی زشت

(Çirkin ahlaklı kimseyle arkadaş olma! Çünkü yaradılışın ondan kötü huy kapar.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

به تمنای گوشت مردن به
از تقاضای زشت قصابان

(Et arzusuyla ölmek, kasapların çirkince başa kakmasından iyidir.)

Mīr Naẓmī, der-tevḥīd, beyt:

خداوندا همه کارم که زشت است
ولی امید از لطفت بهشت است

(Ya Rabbi! Bütün işlerim çirkin ama senin cömertliğinden cennet umuyorum.)

Ṣānī, be-maʿnī-i دویدن [devīden] yaʿnī seğirtmek. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زفت [zift]: Sükūn-ı fā ile. Maʿrūf kara sakızdır. Ḥarekāt-ı ṣelāṣede maʿnāları muġāyirdir.

زیردست [zīr-dest]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kul, cāriye, ḫidmetkār ve pādişāhların reʿāyāsı maʿnāsınadır. Maʿnā-yı terkīb "el altında" demek olur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ای زبردست زیردستان آزار
گرم تا کی بماند این بازار

(Ey düşkünleri inciten güçlü kimse! Bu pazar ne zamana dek kızgın/revaçta kalacak!)

زینت [zīnet]: Ārāyiş, bezenmek ve yakışıklı etmek. ʿArabīdir.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

زرنج [zirinc]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Ṣamġ-ı dıraḫt yaʿnī ağaç ṣamġı. Ḥakīm Esedī, meṣnevī:

به کوه دگر بود گاه فراخ
فرازش که سخت و به ره دیولاخ

ز بالا دو چنبر ازین سنگ سخت
برون تاختی چون زرنج از درخت

(Diğer dağda geniş bir yer vardı. Çetin bir yokuşu vardı, yolu harabeyle çevriliydi. Bu sert yapının üstünden, ağaçtan zamk sızar gibi iki çember sarkıyordu.)

زکنج [zikinc]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Büyük çanak; ağaç olsun, ġayrı olsun. Reşīd-i Aʿver, beyt:

پیراهنت دریده و استاد درزی ای
چون کوزه گر زکنج همی آبخور کنی

(Gömleğin yırtılmış ve usta bir terzisin. Büyük çömleği testici gibi doldurursun.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te żamm-ı zā ile (زُکنج zukinc) menḳūldür.

زمنج [ziminc]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. ʿUḳāb cinsinden bir kuştur, surḫ renk olur. ʿArabīde ona żamm-ı zā ve feṯḥ-i mīm ile زمج [zumec] derler. Keẕā fī-*Kitābi'ṣ-Sāmī fi'l-Esāmī*. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da bir kuştur, siyāh renk ve ġalīvācdan bir miḳdār büyücek olur. Ona دو برادران [du birāderān] dahi derler.

زنج [zinc]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf bir sazdır siyāh ʿArablara maḫṣūṣ.

Ṣānī, lerziş-i dil maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

زنج گیرد دل عاشق که رقیبش بیند
مردمان را تب و لرزه شود از دیدن دیو

(Rakibi görünce āşığın kalbini titreme tutar. Şeytan görünce insanlar tir tir titrer.)

Ṣaydana-i Ebī Reyḥān'da şeb-i Yemānī maʿnāsına vāḳiʿdir.

زیج [zīc]: Be-vezn-i هیچ [hīç]. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i kūften-i dil, yaʿnī yürek oynamak.

Ṣānī, bir nevʿa cenk āletidir.

Ṣāliş, bennāların binā için çektikleri ip ki yapı hemvār olup kec mec olmaya.

Rābiʿ, erbāb-ı raṣad aḥvāl-i seyr-i feleği bilmek için yazdıkları mücedvel kitāb ki evvel-i nevrūzdan sene āḫirine dek ġurer-i şühūr-ı Rūmiyye vü ʿArabiyye, küsūf u ḫusūf ve sā'ir aḥvāl-i vaḳāyiʿ-i felekiyye ondan istiḫrāc olunur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

از نعش بدی تختش و از تیر فلک میل
از قوس قزح زیجش و از ماه سطرلاب

(Onun müneccim tahtası yediger yıldızı, o tahtanın mili Utarit, takvimi gökkuşağı, usturlabı da aydır.)

Ḫāmis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te suḫre ve lāġ maʿnāsına mervīdir. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بیت دو سه ثنای تو خواهم به نظم کرد
و آنگه فرو روم به ره زیج و مسخره

(Senin övgünde iki üç beyit yazacak sonra da alay ve maskaralık yolundan aşağı yürüyeceğim.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da be-maʿnī-i müze masṭūrdur. Baʿżı ferhengde bu lügat ʿArabī olmak üzre menḳūldür. Ammā şuʿarā-yı ʿArab'ın eblaġ u efṣaḥı aʿnī Aṣmaʿī'den bu

lüġat su'āl olunmuş, cevābında "Bilmem ʿArabī midir Fārsī midir" demiş.

زیولج [zīvlec]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü vāv ve feṭḥ-i lām ile. Yelve dedikleri kuştur.

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

زلخ [zilaḫ]: Feṭḥ-i lām ile. Kızak kaymak. Yaʿnī bir taḫta pāresine ip bağlayıp, eṭfāl buz üzerinde ol taḫtanın üzerine oturup ve ipe yapışıp taḫtayı kaydırırlar. ʿArabīde زلق [zelaḳ] derler, taʿcīm olunmuştur. Şāʿir, ḳıṭʿa:

سیل ماء منی چو افسردست
همه اطراف بسته است یخی

آنچنان کون سرد و پر بادست **(42ᵇ)**
بر درش کیر می زند زلخی

(Meni suyu seli donduğu için her tarafı buz tutmuş. Kūn o denli soğuk ve rüzgārlı ki kapısında kīr kayak yapıyor.)

زیخ [zīḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i ṭapīden-i dil. Yürek ḫavfından ya sürūrdan talabımak maʿnāsınadır.

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

زشتاریاد [ziştār-yād]: Ġıybet söylemeye derler. زشتار [ziştār], bir kimesnenin ġıybetinde ẕemmini söylemek. Ve یاد [yād], ẕikr maʿnāsına olıcak maʿnā-yı terkīb ġıybet ve mesāvī olur. Bu maʿnāya زشتیاد [zişt-yād] dahi derler. Bu terkīb dürüsttür. Zīrā زشت [zişt] ḳabīḥtir ve یاد [yād] ẕikrdir, ḳabīḥ ẕikr eylemek olur. Üstād Rūdekī, beyt:

به تو باز گردد غم عاشقی
نگارا مکن این همه زشتیاد

(Ey sevgili! Bu gıybetleri yapma! Āşığın gamı sana geri döner.)

زهبند [zih-bend]: Sükūn-ı hā, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve nūn-ı sākine ile. ʿAvrāt, boyunlarına bağladıkları incili ḳılāde ki گردنبند [gerden-bend] dahi derler. Ve maʿnā-yı terkīb "yaka-bend" olur. Mīr Naẓmī, beyt:

چو سیم گردنش بِه بود هر چند
به دور لعل او رنگین بود زهبند

(Gümüş boynu her zaman güzeldi. Yani lal dudağının etrafındaki gerdanlık parlaktı.)

زهلخاد [zihleḫād]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i lām u ḫā ile. Çizme, pabuç ve paşmak ökçelerine diktikleri pervāza derler.

زه و زاد [zih u zād]: Evlād, aʿḳāb ve nesl maʿnāsına. Türkīde "döl ve döş" derler. İttibāʿ-ı elfāẓ ḳabīlindendir. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, rubāʿī:

تو پیش رو این رمهٔ بزرگی
جان و دل من زین رمه رمانست
خاصه به خراسان که مر شما را
آنجا زه و زادست و خانمانست

(Sen bu büyük sürünün önderisin. Benim canım ve gönlüm bu sürüden ürküyor. Bilhassa senin evin barkın, çoluk çocuğunun olduğu Horasan'da...)

Mīr Naẓmī, beyt:

دعای قدسیان این بود هر گاه
زه و زادش که باشد شاه پس شاه

(Meleklerin duası her zaman şudur: Çoluk çocuğun padişah oğlu padişah olsun!)

زیاد [ziyād]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, nerd-i ḳumārın yedi oyunlarından ikinci oyunun adıdır ki isimleri bunlardır: Fārid, ziyād, sitāde, ḫāne-gīr, ṭavīl, deh hezār, manṣūbe. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

فارد ز عقل مانده عدویت که کم زیاد
در معرضت ستاده مقید به ششدرست

(Senin düşmanın akıldan ayrı (fārid) kaldı. Senin önünden az çok (ziyād) almıştı (sitāde), altı kapısına bağlandı kaldı.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

زین نامهٔ دو شاخی اندر سه تا انامل
من فارد جهانم ایشان زیاد منکر

(Bu üç tane parmak arasındaki iki boynuzlu kalemle ben dünyanın Fāridiyim (kazananıyım), onlar (rakipler) ise Ziyād Münker.)

Ṣānī, be-maʿnī-i zindegānī. Ṣāʿir demiştir, beyt:

دیر زیادان بزرگوار خداوند
جان گرامی به جانش اندر پیوند

(Uzun yaşayan soylu efendilerin değerli canını onun canına ekle!)

ʿArabīde be-maʿnī-i efzūnīdir.

زیرافکند [zīr-efkend]: Mūsīḳīde on iki maḳāmdan birinin adıdır ki کوچک [kūçek] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آه کز ترئ زیرافکند خرد
خشک همی گشت دلم دل بمرد

(Eyvah! Küçük zīr-efkend makamının tazeliğinden gönül ekinim kurudu, kalbim öldü.)

Bu maʿnāya زیرافکن [zīr-efken] dahi derler.

زید [zīd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Vaṭan maʿnāsına. Lüġat-i ġayr-ı meşhūredir. Mevlānā Cemālī, beyt:

بهل ای باب شهرستان جاوید
که بنیامین بریم آریم با زید

(Ey sonsuzluk şehrinin kapısı! İzin ver de vatana Bünyamin getirip götürelim.)

زیرخرد [zīr-ḫurd]: Żamm-ı ḫā ile. Mūsīḳīde bir laḥn ismidir. زیربزرگان [zīr-buzurgān] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آغاز کن حسینی زیرا که شیخ می گفت
که آن زیرخرد و زیر بزرگانم آرزوست

(Hüseynī makamına başla! Çünkü şeyh "O zīr-hurd ve zīr-buzurgānı arzuluyorum" diyordu.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

زبر [ziber]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḥāṭıra maʿnāsına. Yaʿnī bir nesneyi ḥāṭırda ḥıfẓ eylemek. Üstād Ferruḫī, beyt:

مجلسی باید آراسته چون باغ بهشت
مطربی مدح امیرالامرا کرده زبر

(Şarkıcı, emirler emirinin övgüsünü ezberlemiş. Meclis cennet bahçesi gibi süslense gerek.)

Bā'-i Fārsī ile (زپر ziper), kalkandır yaʿnī siper. Ammā lisān-ı ḳadīmdir.

زبیر [zibīr]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḥāṭırda tutmak yaʿnī ḥıfẓ eylemek. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, ḳıṭʿa:

نیکخواهان را رسانی همچو یوسف سوی تخت
بدسکالان را فرستی همچو قارون سوی بیر

یار انده یابد آنکو یافت نزدیک تو بار
بیر غم نشناسد آنکو کرد مدح تو زبیر

(İyi düşünen dostları, Hz. Yusuf gibi tahta ulaştırırsın. Kötü düşünen düşmanları, Karun gibi yerin dibine gönderirsin. Senin yakınına girmeye ruhsat bulan, sıkıntısına dost bulur. Senin övgünü ezberleyen, gam yatağını bilmez.)

زدر [zider]: Feṭḥ-i dāl ile. Be-maʿnī-i lāyıḳ ve sezāvār. Elif'le ازدر [ezder] dahi derler. Emīr Muʿizzī, beyt:

دوستان تو سراسر زدر خندهٔ ناز
دشمنان تو یکایک زدر خندهٔ ریش

(Dostlarının tamamı nazla gülmeye layık. Düşmanlarının her biri bıyık altından gülmeye layık.)

زشار [zişār]: Feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Üzüm, zeytūn ve emṣāli nesneleri sıkıp suyun ve ya-

ğın çıkarmak için içine kodukları tekne ki ʿArabīde معصره [maʿṣare] derler.

زشتار [ziştār]: Sükūn-ı şīn ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. **(43[a])** Ġıybet ve mesāvī maʿnāsına ki زشت [zişt] ile آر [ār]dan mürekkebdir. Ḳabīḥ ve çirkīn getirici demek olur. Mīr Naẓmī, beyt:

رقیب رو سیه در بزم جانان
کند زشتار عاشق بی هراسان

(Kara yüzlü rakip, hiç çekinmeden sevgilinin meclisinde āşığın dedikodusunu yapar.)

زنبار [zinbār]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. زنبور [zenbūr]-ı merḳūm maʿnāsına.

زنهار [zinhār] ve زینهار [zīnhār]: On iki maʿnāya gelir.

Evvel, emān maʿnāsına. Muḫtārī, beyt:

نهان کنند بزرگان به چشمش اندر زهر
دهند ازو ملکان زهر خورده را زنهار

(Büyükler onun gözünde zehir gizlerler. Melikler, zehir yiyene panzehiri onunla verirler.)

Bu maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

که کرد تعبیه در آتش عذارش آب
که دید آتش که آید به زینهارش آب

(Yanağının ateşinde su düzen kim! Ateşin suyun yardımına geldiğini gören kim!)

Ṣānī, redʿ ve kellā maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

دامن عمر تو از گرد اجل در عصمت
پایهٔ جاه تو ز آسیب فلک در زنهار

(Senin ömrünün eteği ecel tozundan arınmıştır. Senin makamının payesi feleğin zararından güvendedir.)

Ṣāliş, ʿahd ü peymān maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

عهد و زنهار بسی بود میان من و تو
عهد من مشکن و زنهار فراموش مکن

(Seninle benim aramda epeyce söz ve vaat var. Bana verdiğin sözü bozma ve sakın unutma!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i emānet. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

زمین را ببخشندگی یار نیست
چو او نیز دارنده زنهار نیست

گر از تخم هر چش دهی زینهار
یکی را بدل باز یابی هزار

(Saçıp bağışlamakta yeryüzü gibisi yoktur. Sahip olmak bakımından da onun gibisi asla yoktur. Ona hangi tür tohumu emanet etsen, bir tane karşılığında bin tane elde edersin.)

Ḫāmis, elbette maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

زنهار که آن بند قبا جست مبندید
کز نازکیش بخیه بر اندام برآید

(Elbette o elbisenin bağlarını sıkı bağlamayın! Çünkü nazikliğinden bedeninde dikiş izi kalır.)

Sādis, be-maʿnī-i ters ü bīm.

Sābiʿ, be-maʿnī-i şikāyet. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زینهار از کسی که از غم دوست
پیش بیگانه زینهار کند

(Yabancının önünde sevgilinin gamından şikāyet eden kimseden kork!)

Ṣāmin, perhīz yaʿnī iḥtirāz. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زینهار از قرین بد زنهار
وقنا ربنا عذاب النار

(Kötü dosttan sakın ve kaç! Ya Rabbi! Bizi cehennem azabından koru![1])

Tāsiʿ, be-maʿnī-i efsūs. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

1 "وقنا عذاب النار" kısmı, "...bizi cehennem azabından koru!". Āl-i İmrān 3/16.

خوردند زینهار بر اموال خویش و برد
اموال خویش را بر آن زینهارخوار

(Kendi mallarına eseflenip mallarını o emanet düşmanına götürdüler.)

ʿĀşir, melāẕ ve penāh maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

تا حشر منکسف نشود آفتاب اگر
آید به زیر سایهٔ عدلت به زینهار

(Güneş senin adalet gölgenin altına sığınırsa, kıyamete dek tutulmayacaktır.)

Ḥādī ʿaşer, be-maʿnī-i şitāb.

Ṣānī ʿaşer, be-maʿnī-i hūş ve āgāhī. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

آید به زیر سایهٔ تو چرخ زینهار
باشد اگر کرشمهٔ عقلش به زینهار

(Felek akıl tutulmasından kurtulup da kendine gelirse derhal senin gölgenin altına sığınır.)

ʿArabīde emān, kellā, ʿahd, emānet, lābüd, ḫavf, iḫtirāz, şekvā, ḥasret, ḥayf, ilticā, ʿacele ve ḥayret. Ve emāna Çağatay "bolcar" derler.

زنهارخوار [zinhār-ḫᵛār]: İki maʿnāya gelir. Evvel, amān ṭaleb edici. Ḳıvāmeddīn-i Muṭarrazī, beyt:

هر که زنهارخوار عهد تو گشت
به سپارش به عالم خونخوار

(Senin sözüne hıyanet eden kimseyi kan içicilik ālemine ısmarla!)

Ṣānī, peymān-şiken. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ولیکن بود صحبت زینهاری
نکردند از وفا زینهارخواری

(Ancak aralarındaki sohbet samimiydi, ahde vefasızlık etmediler.)

زنهاردار [zinhār-dār]: Amān verici maʿnāsına. Muḫtārī, beyt:

آنکه بود از وفق تو زنهاردار رای من
چون خلاف آورد شد بر جان خود زنهارخوار

(Senin onayınla benim görüşüme güvence veren kimse, arada aykırılık olunca kendi canı için aman dilemeye başladı.)

Ve زنهار [zinhār] maʿnālarının cümlesinde ism-i fāʿil istiʿmāl olunur.

زهار [zihār]: Kasık kılı maʿnāsına. Ebulmaʿānī, der-hicv-i zenī, beyt:

که نتوان شد یقین او را ز بد بو
نگاید هم خر از بسیار زهارش

(Kötü kokusu yüzünden kendisiyle yakınlık kurulamaz. Çokça kasık kılı yüzünden onunla eşek bile cimā etmez.)

زهگیر [zih-gīr]: Baş parmağa taktıkları ki Türkīde "zikir" derler. Fārsīde "kiriş tutucu" demek olur. Mevlānā Hātifī, beyt:

بس از پهلوانی دهندت نگین
که زهگیر بالاست ز انگشترین

(Pehlivanlardan birçoğu sana yüzük teslim ederler. Çünkü zikir, yüzükten daha yüksektedir.)

زیانگار [ziyāngār] ve **زیانگر** [ziyānger]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-yā ve sükūni'n-nūn. Żarar edici maʿnāsına. گار [gār] ve گر [ger], کردن [kerden] lafẓından ṣīġa-i fāʿillerdir.

زیتار [zītār]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Zeytūn yağının şüflü. Bir miḳdār ḥarāreti vardır, eğer āteşte kaynatsalar ḥarāreti ziyāde olur. Baʿżı burūdetten ʿārıż olan ʿilletlere, ḫuṣūṣan vecaʿ-ı mefāṣıla, evrāma ve vecaʿ-ı rīḥ-i fāsidelere ṭilā' olunsa nāfiʿdir. Ve eğer bakır ẓarfta kaynatıp ḳıvām verilse ḥuḍuḍ fiʿlini eder. Ve eğer şıra ve iki ağırı şarāb ve bir ʿasel ile **(43ᵇ)** pişirip diş ağrısına ṭilā' etseler vecaʿını teskīn edip ʿaẓīm nefᵗ eder.

زیبر [zībur]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Bir ġalīẓ kilim pāresin dört parça ağaca bağlayıp toprak ve kerpiç çekerler. Şems-i Faḫrī, beyt:

می کند خاک خانهٔ خصمش
قصد و کین مؤثر زیبر

(Toprak taşıyıcı sedyenin etkili kini ve azmi, onun düşmanı evinin toprağını kazar.)

زیر [zīr]: Be-vezn-i شیر [şīr]. Beş maʿnāya gelir. Evvel, alt ki muḳābili زبر [zeber]dir. Alt üst demekte زیر و زبر [zīr u zeber] derler. Bu maʿnāya, Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کس نیاید به زیر سایهٔ بوم
گر هما از جهان شود معدوم

(Hüma yeryüzünden silinse bile, baykuş gölgesi altına kimse gelmez.)

Ṣānī, aşağı maʿnāsına ki muḳābili بالا [bālā] dır. زیر و بالا [zīr u bālā] denilir. Şāʿir, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

زیر و بالا دود چو باد صبا
که به یک دم شود جهان پیما

(Tan yeli gibi aşağı yukarı koşar. Tek adımda dünyayı dolaşır.)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de pūşīde ve pinhān maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی نغز پولاد زنجیر داشت
نهان داشت از جادو و زیر داشت

(Gizlice yanında taşıdığı iyi bir çelik zinciri vardı, onu cadıdan sakladı.)

Rābiʿ, رزبر [rez-bur]-i merḳūm maʿnāsına ki bāġ budayacak ālettir. Üstād Ferruḫī, beyt:

گر تو مرا دست باز داری بی تو
زیر نباشد چو من زیری و زاری

(Sen beni terk edersen, zayıflık ve zavallılık bakımından benden aşağısı olmaz.)

Ḫāmis, her nesne ki bārīk ve żaʿīf ola. Üstād Ferruḫī, ḳıṭʿa:

بدین غم اندر بگذاشتم سه سال تمام
چنین سه روز همانا گذاشتن نتوان

چو زیر بودم و نومید گشتم از همه خلق
امید خویش فکندم به دستگیر جهان

(Bu gam içinde tam üç yıl geçirdim, bu üç gün aynı şekilde geçip gitmiyor. İyice zayıfladım ve bütün insanlardan ümidi kestim. Bütün umudumu dünyanın elinden tutana bağladım.)

Maʿnā-yı evvele Çağatay feṭḥ-i hemze ile "est" derler. Meṣelā "altında" demekte "estide" derler. (Mīr ʿAlī Şīr), *Sebʿa-i Seyyāre*'de Miʿrāc vaṣfında, beyt:

Sürdi çün rākib-i hümāyūn-fāl
Estide merkeb-i hümāyūn-bāl

(Talihi kutlu binici/Hz. Peygamber, altındaki mübarek kanatlı bineği/Burak'ı sürdü.)

زیگر [zīger]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. زابغر [zābġar], زابگر [zābger], زبغر [zabġur] ve زبگر [zebgur]-i merḳūmūn maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Edāt*.

زین افراز [zīn-efrāz]: Ol silāḥa derler ki eyerde götürülür. Be-maʿnī-i selīḥ. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زینگر [zīnger]: Sükūn-ı yā vü nūn ve feṭḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Eyerci yaʿnī eyer düzücü.

زیوار [zīvār]: Be-vezn-i دیوار [dīvār]. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i seviyyet.

Ṣānī, be-maʿnī-i berāberī. Üstād Sūzī, beyt:

بی شبهه ستوه از غم و اندوه من آیند
گر خلق جهان جمله به زیوار پذیرند

(İnsanların hepsi beraberce kabul etseler, kuşkusuz benim gam ve kederimden sıkıntıya düşerler.)

زيور [zīver]: Bezek, ārāyiş ve yakışık; gerek altın, cevāhir ve aḳmişe-i fāḫire ile olsun gerek ġayrı sebeble olsun.

مع الزا
[maʿa'z-zā]

زيز [zīz]: Be-vezn-i تيز [tīz]. Yaban soğanı. Sirkede ıslatıp baʿż-ı ʿilele devā ederler. Ve ol sirkeye خلِ زيزى [ḫall-i zīzī] derler. Ve zā'-i Fārsī ile berf, زيژ [zīj]dir ki hevādan yağar. ʿArabīde سقيط [saḳīṭ] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الشين
[maʿa'ş-şīn]

زیش [zīş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Lūle maʿnāsınadır, her neyin olursa ʿumūmen. Şāʿir, beyt:

بریزد آب حیوان تشنگان را
ببخشد زندگی آن زیش چشمه

(O çeşmenin oluğu, susamışlara ölümsüzlük suyu saçıp yaşam bağışlar.)

زین پوش [zīn-pūş]: Eyer örtüsü, ġāşiye, yapuk ve ġayruhumā. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i cenīb, beyt:

که پوشیدند برو زین پوش دیبا
درآید جلوه چون طاوس رعنا

(Ona ipek bir eyer örtüsü giydirdiler. Güzel bir tavuskuşu gibi dolandı.)

مع السين
[maʿa's-sīn]

زیس [zīs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i sūy yaʿnī ṭaraf. Ebulmaʿānī, beyt:

عقل و هوشم با خیال روی جانان می رود
هر کجا که من روم دل از پس آنان می رود

(Akıl ve bilincim, sevgilinin yüzünün hayaliyle gidiyor. Ben nereye gitsem gönül de onların peşinden gidiyor.)

زین سپس [zīn sepes]: Bundan sonra demektir. Ḥakīm Esedī, beyt:

که جز نام تو تا زیم زین سپس
نجویم نه رازت بگویم به کس

(Bundan sonra yaşadığım sürece senin adından başkasını aramam, sırrını kimseye söylemem.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ندانم چه شاید بدین زین سپس
که راز سپهری ندانست کس

(Buna bundan sonra ne yakışır bilmiyorum. Feleğin sırrını kimse bilemez.)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

کس نیارد زین سپس گردن کشیدن چون کمند
کین نیارد زور کردن بعد ازین جز بر کمان

(Bundan sonra kimse kement gibi baş kaldıramaz. Bundan sonra yay dışında kimseye baskı yapılamaz.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

زیف [zīf]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Edebsizlik maʿnāsına. Kisāyī[1], ḳıṭʿa:

کی برو زر و سیم عرضه کنم
خویشتن را به گفت راد کنم

با بدین مکر و حیله زر ندهم
بر ره زیفش اوستاد کنم

(Ona ne zaman altın ve gümüş sunsam, kendimi lafta cömert yaparım! Böylesi hile ve aldatmaya altın vermem. Onu edepsizlik/boş söz usulüne üstat ederim.)

مع الغین
[maʿa'l-ġayn]

زیغ [zīġ]: Be-vezn-i میغ [mīġ]. İki maʿnāyadır. Evvel, ḥaṣīr sazı. Ebulʿabbās, beyt:

زیغ بافان همه با وشی بافان ننهند
طبل زن را ننشانند بر رود نواز **(44[a])**

(Hasır dokuyanları ipek dokuyanlarla yan yana getirmezler. Davul çalanı saz çalanın yanına dikmezler.)

Behrāmī, beyt:

ای دریغ از آب روی من دریغ
تا زمانه کرد پامالم چو زیغ

(Yazık benim gururuma yazık! Felek beni hasır kilim gibi ayak altına aldı.)

Ṣānī, ferāġat-ı dil maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز درد خزان در دل زاغ زیغ
هوا بسته از لشگر ماغ میغ

(Güz derdinden karganın kalbinde huzursuzluk var. Hava karabatak sürüsünden bulut bağlamış.)

زیغ زیغ [zīġ zīġ]: Kapı ve pencere kanatlarının ṣadāsı. Ve onun emṣāli nesnelerde ẓāhir olan ṣadāya derler. Mīr Naẓmī, beyt:

شبی وصلتش بوده شد بی دریغ
ولی دل طپد از درون زیغ زیغ

(Bir gece ona kolayca kavuşmak mümkün oldu. Ama kalbim de tırak tırak çarpıyordu.)

1 Kıt'a, Hakkāk'a aittir.

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

زراغنک [zirāġank]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Çakıl taşlı yer. Ve dahi kuruyup yarılmış ola. Mīr Naẓmī, beyt:

زمین را سراسر زراغنک بود
نه جای تک و پوی و نه جنگ بود

(Yer tamamen çakıl taşıydı. Ne koşacak ne de savaşacak yer vardı.)

زرشک [zirişk]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı şīn ile. Türkîde "hātun tuzluğu" ve ʿArabîde انبربارس [enberbāris] dedikleridir. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

شفترنگ و هم آلج و مز انار
هم زرشک و قرع و بطیخ و خیار

(Hem nektari, alıç, muz ve nar, hem kadın tuzluğu, kabak, karpuz ve hıyar.)

Baʿżı ferhenglerde ḫoş-bū bir şükūfedir. Ve baʿżında Hindūstān şükūfelerinden bir maḫṣūṣ şükūfedir. Bu maʿnāya, Ḥakīm Esedī, beyt:

هم از خیری و گاوچشم و زرشک
بشسته رخ هر یک ابر از سرشک

(Bulut; şebboy, papatya ve zirişkin yüzlerini gözyaşıyla yıkamış.)

زرک [zirik] ve **زریک** [zirīk]: Kilāhumā bi-kesri'r-rā'i'l-mühmele. زرشک [zirişk]-i merḳūm maʿnāsınadır ki ʿArabîde امبربارس [emberbāris] ve انبربارس [enberbāris] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زیجک [zīcik]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Kuzu bağırsağın ḫurde doğrayıp yoğurt ile pişirip bir nevʿ ṭaʿām ederler. Eyżan minhā.

زیدک [zīdek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl ile. Bābu'r-rā'i'l-mühmelede ẕikri mürūr eden ریدک [rīdek] maʿnāsına ki ġulām-ı Türk-beçedir. Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Bu maʿnāya, Ḥakīm Enverī, beyt:

چو از دل گسل زیدکان سرای
ز دیبا بناگوش و دیبا قبای

(Zira gönül çözücü, pürüzsüz kulak memeli ve ipek giysili saray güzellerinden...)

زیرتنک [zīr-tenk]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā vü nūn ve feṯḥ-i tāʾ-i müṯennāt ile. Eyer kolanı maʿnāsına. Ve baʿżı ferhenglerde āfitāb maʿnāsına menḳūldür.

زیرک [zīrek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Müdrik, tīz-fehm ve cüst ü çālāk maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ای دل اندر بند زلفش از پریشانی منال
مرغ زیرک چون به دام افتد تحمل بایدش

(Ey gönül! Onun saçı tuzağında perişanlıktan inleme! Akıllı kuş tuzağa düşünce dayansa gerektir.)

مع الكاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

زیگ [zīg]:Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, naḳş-bend-i ḥarīr-bāfān yaʿnī münaḳḳaş ḳumāşlar dokundukta naḳş için bağladıkları iplik. Ve dahi müneccimān ve raṣad-gīrān aḥvāl-i felekiyyātı yazdıkları zīc kitābları dahi nuḳūş-ı felekiyye-resm ü naḳş olduğu için. Aṣlı زیگ [zīg]dir, taʿrīb olunup زیج [zīc] dediler. Ḥakīm Firdevsī, meṣnevī:

بخواند آن زمان شاه جاماسب را
همه فال گیران لهراسب را

برفتند با زیگها بر کنار
بپرسید شاه از گو اسفندیار

(Padişah o zaman Cāmāsb'ı ve Lohrāsb'ın bütün falcılarını çağırdı. Yanlarında zīc kitaplarıyla gittiler. Padişah, Giv'e İsfendiyar'ın nerede olduğunu sordu.)

Ṣānī, bir ḥaḳīr cānverciktir, serçeden küçük. Ḫākisterī rengi ve ḥazīn āvāzı vardır.

Ṣāliş, Kūh-ı Gīlū Kürdlerinden bir ṭā'ifenin ismidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

زنده پیل [zinde pīl]: Dişi fil. Ve feṭḥ-i zā ile (زنده پیل zende pīl) erkek fil olmak üzre baʿżı ferhenglerde taḫṣīṣ eylemişler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی ماهی ای بود در رود نیل
به بالا و پهنا چو ده زنده پیل

(Nil nehrinde bir balık vardı. Uzunluğu ve genişliği on dişi fil kadardı.)

زیغال [zīġāl] ve **زیفال** [zīfāl]: Evvel, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme, ve ṣānī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i fā ile. Kilāhumā be-maʿnī-i ḳadeḥ-i kebīr ki bāde meclisinde ġāyet-i şevḳ ve nihāyet-i sürūrdan erbāb-ı meclis birbirlerine muḥabbeten onunla dostkānī tolu içerler. **(44ᵇ)** Üstād Rūdekī, beyt:

شکفت لاله تو زیفال بشکفان که همی
ز پیش لاله به کف برنهاده پر زیفال

(Lale açtı, sen de kadehi aç! Çünkü lale, eline dolu bir kadeh almış bile.)

Bu lüġat bābu'r-rā'da dahi ẕikr olundu.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

زبلدان [zibldān]: Mezbele maʿnāsına ki زبل [zibl] maʿlūm ve دان [dān] ẓarf maʿnāsına ism-i mekāndır. Maʿnā-yı terkīb "zibil konulan yer" demek olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زداییدن [zidāyīden]: Kesr-i yā-yı taḥtānī-i evvel ve sükūn-ı ṯānī ile. Kılıçtan ve emṯāli demirlerden pas açmak ve ṣayḳal vurup cilā vermek maʿnālarına maṣdardır. زدایانیدن [zidāyānīden] onun müteʿaddīsidir.

زدودن [zidūden]: Żamm-ı dāl u vāv-ı maʿrūf ile dahi pastan açıp pāk eylemek demirlerden ve āyineden ʿumūmen. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز آیینهٔ تیغ زنگارگون
به صیقل زدودند زنگار خون

(Pas tutmuş kılıcın aynasını kanla cilaladılar.)

Ve ḫāṭırı jeng-i ġamdan ve aʿżāyı çirk ü levṯen pāk etmeye dahi derler. Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, rubāʿī:

ای برده سر زلف تو زنگ از دل تو
نزدوده وفا و مهر ژنگ از دل تو
تا کم نشود کبر پلنگ از دل تو
موم از دل من برند و سنگ از دل تو

(Ey saçının ucu kalbinden renk alan! Vefa ve sevgi, kalbindeki pası silmedi. Senin kalbindeki kaplan kini eksilmedikçe benim kalbimden mum, senin kalbinden de taş yaparlar.)

Ve vilāyet ü memleketi fitne vü fesāddan pāk eylemeye de derler. Üstād Menūçehrī, beyt:

چندانکه تو دانستی رحمت بنمودی
چندانکه تو دانستی ملکت بزدودی

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

زبرم [ziberm]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile زبر [ziber]-i merḳūm maʿnāsına ki ḫıfẓ ve ḫāṭıradır. Ebulmaʿānī, beyt:

زبرم رفت مگر وعدهٔ وصال مرا
از آن سبب که کنی جور بی همال مرا

(Galiba kavuşma vaadi ezberimi bozdu. O yüzden bana eşi benzeri görülmemiş bir kötülük yapıyorsun.)

(Elinden geldiği kadar merhamet gösterdin. Elinden geldiği kadar ülkeyi fitne ve fesattan arındırdın.)

زرفين [zirfīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i fā ile. Kapı ardına konulan ağaç ki Türkîde "sürme" derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان ز معدلتش ایمنست خلق جهان
که فارغست در او بار منت زرفین

(İnsanlar onun adaletiyle öylesine güvendeler ki evleri sürgüye minnet etme yükünden kurtulmuştur.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

هر کجا امن کشد بارهٔ او
نکشد بار قفلها زرفین

(Onun duvarı nereyi güven altına alsa, oradaki sürgü, kilitlerin yükünü çekmez.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de żamm-ı zā ile (زُرفين zurfīn) menḳūldür.

زستن [zisten]: Sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i tāʾ-i müṯennāt ile. Dirlik ve diri olmak. Aṣlı زیستن [zīsten]dir, yā ḥarfi taḫfīfle maḥẕūftur. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز کژی نشد راست کار کسی
به ناموس زستن نشاید بسی

(Kimsenin işi eğrilikle doğrulmadı. Namuslu yaşamak her babayiğidin harcı değildir.)

زمستان [zimistān]: Eyyām-ı şitā yaʿnī kış faṣlı. Egerçi زم [zem] feṯḥ-i zā ile soğuk ve ستان [sitān] zamān maʿnāsınadır, lākin ḫalḳ lisānında kesr-i zā ile meşhūrdur, ol ecilden bu maḥalle ṣebt olundu. Zāʾ-i meftūḥada yazılsa "ġalaṭ eylemiş" diye daḫl ederler. Ḫʷāce Selmān, beyt:

شها جهان خرف را گذشت فصل خریف
رسید کوکبهٔ موکب زمستانش

(Ey padişah! Yaşlı dünyanın güz mevsimi geçti. Kış atlılarının zamanı geldi.)

زنایانیدن [zināyānīden]: Müteʿaddī-i زنوییدن [zinūyīden]dir, ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

زندان [zindān]: Maʿrūf, ḥabsḫānedir.

زندانبان [zindānbān]: Ḥabsḫāne bekçisi, zindāncı. ʿArabîde سجان [seccān] derler. بان [bān] bunda باغبان [bāġbān] ve کشتیبان [keştībān] bān'ları gibidir. Zindānı gözetmek ḫidmetine me'mūr olduğu içindir.

زندانیان [zindāniyān]: Yaʿnī maḥbūslar. زندانی [zindānī] yā-yı nisbetle maḥbūstur, āḫirinde elif ve nūn edāt-ı cemʿdir. Mīr Naẓmī, beyt:

شده زندانیان زان حال آگه
که زندانیان کرد زندان تبه

(Zindancılar o durumun, mahkumların zindanı yakıp yıktığının farkına vardı.)

زندران [zindrān] ve **زندوان** [zindvān]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve dāli'l-mevḳūf, evvel bi-feṯḥi'r-rā, ṯānī bi-feṯḥi'l-vāv. Bülbül maʿnāsınadır ki ʿArabîde عندلیب [ʿandelīb] denilir. Mīr Naẓmī, beyt:

به سوی منقبت خوانی روان شد
که در گلشنسرایش زندران شد

(Kıssa anlatma tarafına yöneldi. Onun gül bahçesinde bülbül oldu.)

زنسان [zinsān]: Buncılayın ve bunun gibi maʿnāsınadır ki aṣlı زینسان [zīnsān]dır, taḫfīfen ḥarf-i yā ḥaẕf olunmuştur.

زنودن [zinūden] ve **زنوییدن** [zinūyīden]: Kilāhumā bi-żammi'n-nūn. Köpek, kurt ve çakal ürümek ve nāle edip sızlamak. Ve at kişnemek maʿnāsına dahi mervīdir. Mīr Naẓmī, beyt:

همی آیند رقیب بدسکالان
زنویند همچو سگ در کوی جانان

(Kötü huylu rakipler gelip sevgilinin köyünde köpek gibi uluyorlar.)

زنهاریدن [zinhārīden]: **(45ª)** زنهار [zinhār] kelimesinin cemīʿ maʿnālarında istiʿmāl olunur.

زنیان [zinyān]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Nān-ḥˇāh ki جوانی [cevānī] dahi derler. Hindī lisānında اجواین [ecvāyin] derler. Şihāb-ı Mihmeze, beyt:

آبله زیب روی جانانست
لذت نان نگر ز زنیانست

(Ben, sevgilinin yüzünün süsüdür. Bak! Ekmeğin tadı çörekotundandır.)

زهستان [zihistān]: Kesr-i hā ve sükūn-ı sīn ile. Be-maʿnī-i zimistān yaʿnī eyyām-ı şitā. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زیان [ziyān]: Be-maʿnī-i noḳṣān ve żarar. Ve dahi zindegānī maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, şāʿir, beyt:

به دست و دلی بخش تیغ عدوکش
هم این را زیانی هم آن را زیانی

(Düşman öldürücü kılıç, elle ve yürekle, bir tarafa zarar verir, bir tarafa yaşam bağışlar.)

Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Ammā bu beyitten "zindegānī-dihende" maʿnāsı ẓāhir olur. Ḥāl bu ki ziyān, zindegānī edici ve diriltici maʿnāsına olur.

Ve dahi ṣīġa-i emr olur, "diril!" ve "dirlik ver!" maʿnāsına. Nitekim, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به فضل خویش مسلمان زیان مرا یا رب
بری مکن ز مسلمانی ار بری جانم

(Ya Rabbi! Beni kendi cömertliğin sayesinde müslüman olarak dirilt! Canımı alsan da müslümanlıktan uzaklaştırma!)

زیبان [zībān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i zībende ve yaraşıklı. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

جناب بارگهت را ز ازدحام ملوک
زمانه خواست که نسبت کند به کاهکشان

خرد شنیدش و انکار کرد این معنی
که نیست نسبت این در به کهکشان زیبان

(Dünya senin sarayının avlusunu kalabalık bakımından samanyoluna benzetmek istedi. Bunu duyan akıl, "Bu kapıyı samanyoluna benzetmek güzel olmaz" diyerek bu manayı inkār etti.)

زیبیدن [zībīden]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Yaraşmak ve bezenmek maʿnāsına maṣdardır. Bu maʿnāya Çağatay lisānında "çesbān" derler.

زیرافکن [zīr-efken]: İki maʿnāyadır.

Evvel, زیرافکند [zīr-efkend]-i merḳūm maʿnāsına ki mūsīḳīde bir nevādır.

Ṣānī, firāş ḳısmından döşenilen nesneye derler. Şeyḫ Saʿdī[1], beyt:

سوسنت راست سبزه بالاپوش
سنبلت راست سبزه زیرافکن

(Susamın, üstüne yeşiller giymiş. Sümbülün, altına yeşiller yaymış.)

زیربزرگان [zīr-buzurgān]: Mūsīḳīde bir laḥn adıdır. زیرخرد [zīr-ḫurd] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آغاز کن حسینی زیرا که شیخ می گفت
که آن زیرخرد زیربزرگان آرزوست

(Hüseynī makamına başla! Çünkü şeyh "O zīr-hurd ve zīr-buzurgānı arzuluyorum" diyordu.)

زیرجامه [zīr-cāme]: Ayak tonu ve gömlek maʿnāsına. Eṣvāb altına giyildiğinden kināyedir.

1 Beyit, Saʾīd-i Herevī'ye aittir.

زیرفان [zīrfān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i fā ile. Neyyir-i aṣġar ya'nī ḳamer esmāsından bir isimdir. Mevlānā Muṭahhar, beyt:

آسمان درگاه دستوری که سر بر آستانش
هفت اختر از زحل تا زیرفان آورده اند

(Sarayı gökyüzünü andıran bir vezirdir. Öyle ki Zuhal'den Ay'a kadar yedi gezegen onun eşiğine yüz sürmektedir.)

زیریدن [zīrīden]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Aşağı olmak ve alt etmek ma'nāsına maṣdardır.

زیزفون [zīzfūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü zā'-i mu'ceme ve żamm-ı fā ile. İğde ağacının bir nev'idir ki meyvesi olmaz, ancak ḫoş-bū çiçeği olur. 'Arabīde feṭḥ-i zā ile isti'māl ederler.

زیستن [zīsten]: Sükūn-ı yā vü sīn ile. Dirlik, ḥayāt ma'nāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

گر یار طبیب درد من نیست
دردا که امید زیستن نیست

(Hastalığımın hekimi sevgili değilse, ne yazık ki yaşamak ümidi de yoktur.)

زیغنون [zīġanūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṭḥ-i ġayn-ı mu'ceme ve żamm-ı nūn ile. Bir şehir adıdır ki 'Aẕrā'yı onda helāk etmek istediler. Üstād 'Unṣurī, beyt:

ز دریا به خشکی برون آمدند
ز بربر سوی زیغنون آمدند

(Denizden karaya çıktılar. Afrika'dan Zīganūn tarafına geldiler.)

زیفن [zīfen]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i fā ile. Pek nesneye derler; taş olsun, ġayrı nesne olsun.

زین [zīn]: Be-vezn-i کین [kīn]. Bu kelimenin iki ḥāli vardır. Biri ism-i cāmiddir "eyer" ma'nāsına ki 'Arabīde سرج [serc] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بفرمود تا رخش را زین کنند
دم اندر دُم نای زرین کنند

(Ata eyer vurulmasını, kuyruğunun derhal altınla düğümlenmesini buyurdu.)

Ve bir dahi lafẓ-ı mürekkebdir ḥarf-i zā ile این [īn]den. İsti'mālinde ḫiffet olmak için elif'in ḥaẕf edip زین [zīn] dediler, "bundan" ma'nāsına.

مع الها
[maʿa'l-hā]

زره [zirih]: Kesr-i rā'-i mühmele ve iẓhār-ı hā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, demirden işlenmiş maʿrūf ḥaftāndır. Cenk günlerinde giyerler. Türkīde dahi "zirih" ve "zırıh" derler. ʿArabīde درع [dirʿ] ve لبوس [lebūs] maʿnāsına. Selmān-ı Sāvecī, beyt:

که دو پیکر زره گذار و سنان
شده یک تن چو توأمان باشد

(İki zırhlı ve mızraklı, ikizler gibi tek vücut oldu.)

Ṣānī, Efrāsiyāb aḳrabāsından bir mübāriz adıdır. Siyāvuş'un ḳatline çok saʿy etmişti. Ona گودی زره [gūdī-zirih] de derler. Ḳūşik Ḫaṭīb, musammaṭ:

ای جام تو از جان فره در من نگه کن به ز به
بی جرم می ریزد زره خون سیاوش در لگن

(Ey kadehi canı aydınlatan! Bana baksan ne iyi olur! Zirih, suçsuz yere Siyavuş'un kanını leğene döküyor.)

Ṣāliṣ, vilāyet-i Sīstān'da vāḳiʿ bir nāḥiye adıdır.

زکاشه [zikāşe] ve **زکاسه** [zikāse]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-kāf. Uzun oklu kirpidir ki üzerine varana ol okların yaydan ok çıkmış gibi atar. Ona تشی [teşī], روباهِ ترکی [rūbāh-ı turkī], ریکاشه [rīkāşe], زیکاشه [zīkāşe], سیخول [sīḫūl], سکاچه [sukāçe] ve سکاشه [sukāşe] dahi derler. ʿArabīde fetḥ-i dāl u lām ve sükūn-ı ġayn ile دغلج [daġlac] derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بنگر به دوستی که مرا طرفه اوفتاد
با دوستی به روی چو پشت زکاشه ای

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

زیلو [zīlū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı lām ile. Bir nevʿ münaḳḳaş kilimdir, kalın ve ġalīẓ olur. Ekşer ḳurā ḫalḳı döşenirler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, ḳıṭʿa:

به دوستان خراسان که می بری چیزی
ز من که کارد به جان آمدست و جان به گلو **(45ᵇ)**
وگر به صدر وزارت رسد رضا ندهد
که پایمال لئیمم کنند چون زیلو

(Horasan'daki dostlara bıçak kemiğe, can boğaza dayanmış olan benden bir şey götüresin. Vezirlik makamına yolun düşerse, (söyle) alçakların ayağı altında kilim gibi olmama rıza göstermesin!)

زینو [zīnū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı nūn ile. Be-maʿnī-i زیلو [zīlū]-yı merḳūm. Keẓā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زیو [zīv]: Be-vezn-i ریو [rīv]. Bābu'r-rā'da ẕikri mürūr eden ریو [rīv] maʿnāsınadır ki mekr ve al demektir.

زیونجو [zīvencū]: Bu dahi bābu'r-rā'da meẕkūr olan ریونجو [rīvencū] maʿnāsına ki ağaç kurdudur. Mīr Naẓmī, beyt:

درختی گر شود بی بار و بی سود
درونش را بود زیونجو از خود

(Bir ağaç meyvesiz ve faydasız olursa, içini kendiliğinden kurt kaplar.)

(Dostluğa bak! Bana kirpi sırtı gibi suratla dostluk taslaman garip geldi.)

زنده [zinde]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i dāl ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, diri ki ʿArabīde حیّ [ḥayy] derler. Muḳābili مرده [murde]dir. Şeyḫ ʿÖmer Ḫayyām, rubāʿī:

در پای اجل چون افکنده شوم
وز دست غمش ز بیخ برکنده شوم
زینهار گِلم بجز صراحی مکنید
تا چونکه ز باده پر شوم زنده شوم

(Ecelin ayağına atılınca ve onun gam verici eliyle kökten sökülünce sakın çamurumu sürahiden başkasına koymayın! Böylece şarapla dolup canlanırım.)

Ṣānī, dervīş ve faḳīr maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, meṣnevī:

دید ناگه یکی پراکنده
زنده ای زیر جامهٔ ژنده

گفت کین جامه سخت خلقانست
گفت هست آن منِ چنین زانست

چون نجویم حرام و ندهم دین
جامه لابد نباشدم بِه ازین

(Adamın biri, hırka giymiş bir dervişe denk geldi. Ona "Bu hırka epeyce eskimiş" deyince derviş şu cevabı verdi: "Benim gibisine layık olan budur. Zira haram peşinde değilim, din değişmiyorum. Elbette bundan daha iyi bir elbise bulamam".)

Ṣāliṣ, vilāyet-i İṣfahān'da bir nehr-i ʿaẓīm ismidir ki زنده رود [zinde-rūd] derler. Faḫr-i Gürgānī, beyt:

مغنی بیا و بیار آن سرود
که ریزم ز هر دیده صد زنده رود

(Ey çalgıcı! Gel de o nağmeye başla! Ben de her iki gözümden yüz Zinderūd ırmağı akıtayım.)

Rābiʿ, buzurg ve ʿaẓīm maʿnāsna ki meṣelā زنده پیل [zinde pīl] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی زنده پیلست بر کوه گنگ
اگر با سلاح اندر آید به جنگ

(Eğer savaşa silahla gelirse, Geng dağındaki dev bir fili andırır.)

Ḫāmis, Tūrān pehlivānlarından bir mübāriz pehlivān nāmıdır ki muḥkem cenk etmekle meşhūr olup زنده رزم [zinde-rezm] derler. Rüstem onu bir müşt ile helāk eyledi. Maʿnā-yı evveline yaʿnī "diri" maʿnāsına Çağatayda "tirik" derler. Mīr ʿAlī Şīr bu beyitte "dirilir" demekte "tirgürür" demiştir. Beyt:

Ölügni tirgürür laʿliŋ Mesīḥāsā kelām eylep
Tekellüm çāşnīsin şerbet-i *yuḥyi'l-ʿiẓām* eylep

(Senin lal dudağın İsa Mesih gibi sözler söyleyip konuşma çeşnisini "kemiklere hayat verir"[1] şerbeti yaparak ölüyü diriltir.)

زنهارخواه [zīnhār-ḫˇāh]: Yaʿnī emān-ḫˇāh. Ḥakīm Senāyī, beyt:

همه زنهارخواه دین تواند
دین به زنهارشان مده زنهار

(Hepsi senin dinin için istekte bulunurlar. Sakın onlarla dinini değişme sakın!)

Mevlānā Hātifī, beyt:

رسیدند زنهارخواهان ز راه
به پابوس درگه نشینان شاه

(Yardım isteyenler, padişah sarayında oturanların ayağını öpmeye geldiler.)

زواه [zivāh]: Be-vezn-i سیاه [siyāh]. Maḥbūs için olan ṭaʿām. Meftūḥada dahi ẕikri mürūr eyledi. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te kesre ile żabṭ olunmağın ona mütābaʿaten bu maḥalle ṣebt olundu. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

1 "... kemiklere hayat verir..." Yāsīn, 36/78.

بندیان داشت بی پناه و زواه
برد با خویشتن به جمله به راه

(Mahkumların sığınağı ve yiyeceği yoktu. Hepsini birden beraberinde götürdü.)

زهازه [zih-ā-zih]: Kelime-i taḥsīndir ki pey-ender-pey taḥsīn olunmaktır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به شادی یکی انجمن برشکفت
شهنشاه ایران زهازه گرفت **(46ª)**

(Mutluluğun kol gezdiği bir meclisti. İran padişahı tekrar tekrar övgüde bulundu.)

زهنجه [zihence]: Feṯḥ-i hā vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i riyāżet ve saḫtī.

زه [zih]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, bir kelimedir ki taḥsīn maʿnāsın ifāde eder. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

در مجمعی که شعر تو باشد ز خاص و عام
آوازۀ زه از تو به افلاک می رود

(Senin şiirinin okunduğu bir mecliste, büyük küçük herkesin sana "aferin!" deyişi göğe ulaşır.)

Ṣānī, ḫūb ve ḫoş maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meṣnevī:

چون جوان بودی و سخت و زفت و زه
تو نمی رفتی سوی صف بی زره

چون شدی پیر و ضعیف و منحنی
پردهای لاابالی می زنی

(Sen genç, kuvvetli, yapılı ve güzelken saflara zırhsız gitmezdin. Yaşlı, zayıf ve iki büklüm olunca vurdumduymazlık örtüleri örtündün.)

Ṣāliṣ, yay kirişi. Mevlānā Hātifī, beyt:

کیانی کمانها درآمد به زه
یکی گفت بستان یکی گفت زه

(Padişahlara layık yaylar kirişlendi. Birisi "al!", birisi "yürü/aferin!" dedi.)

Ḫʷāce Selmān, beyt:

چو از شست بگشاد خسرو گره
ز هر گوشه برخاست آواز زه

(Padişahın yay çözmesiyle her taraftan kiriş/aferin sesi yükseldi.)

Bu beyitte ṣanʿat-ı tecnīs vardır. Ḫüsrev yaya güşād verince her ṭaraftan ʿasker dahi kirişe güşād verdi ve bir maʿnāsı dahi "āferīn!" ṣadāsı kalktı demek olur.

Rābiʿ, girībān yakası. Ḥakīm Enverī, beyt:

ای خداوندی که هر کز خدمتت گردن کشید
از زه جنبش فلک در گردنش افکند فخ

(Efendim! Felek senin hizmetine karşı gelen herkesin boynuna olay yakasından tuzak takar.)

فخ [faḫ], tele maʿnāsınadır ki Türkīde "fak" derler.

Ḫāmis, zih-i ṣuffe ve zih-i ḥavż, yaʿnī ṣuffe kenārı ve ḥavuż kenārı. Şeyḫ Bedreddīn-i ʿAṭṭār, beyt:

غم زه تکمۀ او هر زمانی
مرا در زه کشید همچون کمانی

(Onun kiriş yapılı gamı, beni her zaman bir yay gibi kenara attı.)

Sādis, زهیدن [zihīden] lafẓından ṣīġa-i emr olur.

زیرگاه [zīrgāh]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i kürsī ki aṣḥāb-ı ḥükūmet ve erbāb-ı menzilet, üzerinde otururlar. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

جهاندار کیخسرو از تختگاه
نشست از بر زیرگاه سیاه

(Dünya padişahı Keyhüsrev, tahttan inip kara kürsünün üstüne oturdu.)

زیره [zīre]: Be-vezn-i شیره [şīre]. ʿArabīde kemmūn dedikleri toḫumdur. Vilāyet-i

Kirmān'da ġāyet aʿlā olduğundan ṭıbb kitāblarında "kemmūn-ı Kirmānī" diye taḥrīr ederler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

میارید گو ناز اینجا و حسن
که زیره به کرمان ندارد رواج

(Söyle buraya naz ve güzellik getirmesinler! Çünkü Kirman'da kimyonun revacı olmaz.)

Ve menḳūldür ki zirāʿat ettikleri yerlerde suvarmaya vaʿde ederlermiş ki "fülān zamānda mezraʿa-i kemmūna su vereyim" diye. Baʿżı nüsḫada چمن زیره [zīre-çemen] dedikleri ottur.

زیکاشه [zīkāşe]: زکاسه [zikāse] vü زکاشه [zikāşe]-i merḳūmeyn maʿnāsınadır.

زیلوچه [zīlūçe]: Muṣaġġar-ı زیلو [zīlū]-yı merḳūmdur.

زینگوره [zīn-gūre]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rā ile. Eyer ḳarpūsu yaʿnī yumru kaşı ki زینکوه [zīn-kūh] ve زینکوهه [zīn-kūhe] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زین کوه [zīn-kūh] ve **زین کوهه** [zīn-kūhe]: Eyer kaşıdır. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

از سر زین کوهه ای افول درافکند
سبز قبای سپهر ترگ مغرق

(Gümüş miğferli gökyüzünün mavi kaftanı, bir eyer kaşının ucundan kaybolup gitti.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

زمجی [zimcī]: Sükūn-ı mīm ve kesr-i cīm ile. Kuş kuyruğu. Ve her ḥayvānın kuyruğu dibi. Ebulmaʿānī, beyt:

چو گوسفند که دنبه بزرگ و فربه بود
ز دنبه زمجیٔ دنبه لذیذتر باشد

(Koyunun kuyruğu büyük ve yağlıdır. Kuyruk dibi, kuyruktan daha lezzetlidir.)

زندگانی [zindegānī]: Dirlik, ḥayāt maʿnāsına. Şeyḫ ʿÖmer Ḫayyām, rubāʿī:

مَی نوش که عمر جاودانی اینست
خود حاصلت از روز جوانی اینست
هنگام گل و باده و یاران سرمست
خوش باش دمی که زندگانی اینست

(Şarap iç! Sonsuz ömür budur. Gençlik zamanından beri kazancın budur. Şarap ve gül zamanı, dostlar sarhoş olup kendinden geçer. Zamanını güzel geçir! Çünkü yaşam budur.)

Ve Kemāl İsmāʿīl der-ḥaḳḳ-ı derzī-beçe güfte, rubāʿī:

ای رشته بسی تو کامرانی کردی
با لعل لبش عیش نهانی کردی
اندر کف او چرا شدی کوته عمر
چون غسل به آب زندگانی کردی

(Ey ip! Sen epeyce muradını sürdün, onun lal dudağıyla gizli gizli zevklendin. Hayat suyuyla yıkandığın halde niçin onun elinde ömrün kısaldı!)

زندگی [zindegī]: Dirlik, زندگانی [zindegānī] gibi.

زینهاری [zīnhārī] ve **زنهاری** [zinhārī]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, amān ṭaleb etmek maʿnāsına. Ḥakīm

Sūzenī, beyt:

کس به زنهارئ خویش اندر زنهار نخورد
زینهاریست دلم نزد تو ای بت زنهار

(Ey putu andıran güzel! Hiç kimse aman dileyen kişiye hainlik etmez. Gönlüm senden aman diliyor, aman!)

Ṣānī, ḫarāc-güẕār ẕimmī. Ve baʿżı nüsḫada emān verilmiş ḥarbī kāfir ki ʿArabīde مستأمن [musteʾmen] derler. Şāʿir, **(46ᵇ)** beyt:

جان رقیب را بستان ای شه خوبان
چون رسم زینهاری ستدن عادت شه است

(Ey güzeller şahı! Rakibin canını al! Çünkü vergi almak padişahların ādetidir.)

زی [zī]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i zindegānī.

Ṣānī, زیستن [zīsten]den ṣīġa-i emr olur زندگانی کن [zindegānī kun] maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

بر روی زمین زیرزمین وار بزی
تا روی زمین زیرزمینت باشد

(Yer üstünde yerin altındaymış gibi yaşa! Öyle ki yerin üstü mezarın olsun!)

Ḥakīm Enverī, beyt:

شاد زی ای در ظهور معجز تدبیر
روی سیه کرده رسم سحر مبین را

(Ey tedbir mucizesini ortaya çıkarıp apaçık büyüyü yüzü kara tasvir eden! Mutlu yaşa!)

Ṣāliş, be-maʿnī-i cānib ki زی فلان [zī fulān] yaʿnī sūy-ı fülān demektir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کنون گوش زی حال یعقوب را
زمانی بدو هوش و دل برگمار

(Şimdi Hz. Yakup'un halinden dinle! Aklını ve gönlünü birazcık bu işe bağla!)

Ḥakīm Enverī, beyt:

به تو آورد سعد گردون روی
روی زی درگه خداوندی

(Feleğin iyi talihi, sana padişahlık sarayından yüz gösterdi.)

Rābiʿ, imāle ile be-maʿnī-i sūy. Ḥakīm Esedī, meṣnevī:

چو زی خوابگه شد یل نامدار
بیامد همانگه نگهبان بار

که آمد فرستاده ای گاه شام
ز نزد بهو زی تو دارد پیام

(Namlı pehlivanın uyanmasıyla saray muhafızının gelmesi bir oldu. Gece bir habercinin gelip Bihū'dan haber getirdiğini bildirdi.)

باب الزاء المضمومه
[BĀBU'Z-ZĀ'İ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[ma'a'l-elif]

زبّا [zubbā]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Pādişāh-ı Çin kızının nāmıdır ki babasını ḳatl edip kendi yerine pādişāh olmuştu. Ḥakīm Ḥāḳānī, ḳıṭ'a:

در سخا وصف زبیده خوانده ام
در کفایت رای زبا دیده ام

کافرم گر چون تو در اسلام و کفر
هیچ بانو خوانده ام یا دیده ام

(Cömertlikte Zübeyde'nin vasfını okudum, kifāyette Zubbā'nın namını gördüm. İslām ve kāfir diyarında senin gibi bir kadını okumuş ya da görmüşsem kāfirim.)

زلیبیا [zulībiyā]: Bir nev' ḥalvādır. "Ḥalḳacı" dahi derler. Ammā 'Arabīde زلابیه [zelābiye] dediklerine Türkīde "gözleme" derler. Mes'ūd-i Sa'd-ı Selmān, beyt:

نان کشکی اگر بیابم هیچ
راست گویی زلیبیا باشد

(Hiç yoğurtlu ekmek bulmasam, doğru söylüyorsun, gözleme var.)

زوا [zuvā]: Bir ekmek olacak kadar ḫamīr. Ve dahi ne ki müdevver ve yumru ola; kemān-girih yuvalağı ve ona benzer ne olursa. زواله [zevāle] dahi derler.

زوفرا [zūfrā]: Vāv-ı ma'rūf ve sükūn-ı fā ile. Beriyyede biten torakotudur.

مع البا
[ma'a'l-bā]

زب [zubb]: Muḫanneṯ oğlan ya'nī mef'ūl ve mī-dihed. 'Arabīde 'avām ālet-i recule زب [zubb] derler. Bu beyitte iki ma'nāya vāḳi' olmuştur. Beyt:

هر آنکو وقت طفلی خورده است زب
شود بی عار و بی ناموس آن زب

(Çocukken züb yiyen kişi, arsız ve namussuz bir mefūl olur.)

زبان فریب [zubān-firīb]: Ya'nī dürūġ-gūy. Ebulma'ānī, beyt:

از روی راست بگوید و هم باورت کند
زینهار مشو فریفتهٔ هر زبان فریب

(Yalancının sözüne sakın inanma! Doğruymuş gibi konuşur ve seni kandırır.)

زکاب [zukāb]: Ṣabir dedikleri acı ṣamġdır. A'lāsı Suḳuṭr-nām cezīrede ḥāṣıl olur. Ol ecilden eṭibbā kitāblarında "ṣabir-i Suḳuṭrī" derler.

زگالاب [zugālāb]: Mürekkebdir ki 'Arabīde حبر [ḥibr] ve مداد [midād] dahi derler. Ve ol lekedir ki vücūd-ı insānda ẓāhir olur. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

آن زگالاب سفیدی که مرض دفع نکرد
هم بدان پیره زن مخرقه خر باز دهید

(Hastalığı bir türlü geçirmeyen o beyaz mürekkebi de o şarlatan kocakarıya geri verin!)

زهراب [zuhrāb]: Bir kuştur. Vaḳt-i seḥerde cümle kuşlardan evvel uyanıp feryād eder.

مع التا
[maʿa't-tā]

زست [zust]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Bemaʿnī-i tünd-revende, yaʿnī sürʿat ve ʿacele ile yürüyücü maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

به رفتن بادپای و زست بوده
به وقت رقص و جلوه جست بوده

(Yürürken yel ayaklı ve hızlıdır. Oynayıp hareket ederken çeviktir.)

زفت [zuft]: Sükūn-ı fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, baḫīl ve ḫasīs maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

با عطای شیخ ابو اسحق راد
بحر و کان ممسک شمار و ابر زفت

(Cömert Şeyh Ebu İshak'ın bağış yapmasına nazaran deniz ve maden cimri, bulut da varyemez sayılır.)

Ṣānī, aḥmaḳ ve nādān maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

تلخ چون بیم و صعب چون غم جفت
تیره چون گور و تنگ چون دل زفت

(Korku gibi acı, eş acısı gibi sert, mezar gibi karanlık, cimrinin kalbi gibi dardır.)

Bu beyt maʿnā-yı evvele münāsibdir. Maʿnā-yı ṣānīye, Mīr Naẓmī, beyt:

مکن باور کلام نا شناسان
نباشد راست گو هر زفت و نادان

(Bilgisizlerin sözüne inanma! Ahmak ve cahiller, doğru söylemezler.)

زمخت [zumuḫt]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ṭuʿmdur, ʿafiṣī derler, yaʿnī tatsız ve kekremsi.

Ṣānī, muḥkem bağlanmış bağ maʿnāsına. Gāhī baḫīle de derler ki eli ḫarc u maṣrafa ve kimseye şey' vermeye bağlı olduğu sebebiyle. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

زج [zuc]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, tīr-i pertābī (47ᵃ) yaʿnī menzil oku ki demreni kemik olur ḫafīf olmak için. Mīr Ḫüsrev, beyt:

هست پیکان زج از دندان فیل اما از آن
هست بر دندان گوساله به زخم و زور و تاب

(Menzil okunun temreni fildişinden olur. Ancak sığır dişi; yaralamak, güç ve sağlamlık bakımından ondan üstündür.)

Ve yeleksiz ok olmak dahi mervīdir. Mīr Ḫüsrev, beyt:

چیست زج باری نگر بازیچهٔ اوباش شهر
پرکم و کوتاه و کم وزن و ز سستی روی تاب

(Yeleksiz ok nedir, bir bak! Şehir bıçkınlarının oyuncağı, işe yaramaz, kısa, hafif ve gevşeklikten yüzü dönmüş bir oktur.)

Ṣānī, karakurut ki Türkīde "keş" derler, yoğurt kurusudur. Mevlānā Pīrūz-ı Maşrıḳī, beyt:

مصفا باش و شیرین خوی چون شیر
نه چون زج ترش خوی و تیره رو باش

(Süt gibi saf ve huyu tatlı ol! Karakurut gibi ekşi huylu ve asık suratlı olma!)

زملج [zumulc]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı lām ile. Kelebek dedikleri küçük böcektir ki şükūfeler üzerine konar ve bāġçeler dīvārlarında uçar. Mīr Naẓmī, beyt:

دلم بود بلبل کنون شد زملج
به شاخ گلم جای دیوار و کنج

(Gönlüm bülbüldü, şimdi kelebek oldu. Gül dalı yerine duvar ve köşe bucaktayım.)

زناج [zunāc]: Feṯḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i çerb-rūde, yaʿnī kıyma ve pirinç ile dolmuş mūmbār. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

چون قلیه برنج تامست زناج بهل
در عیش خوش آویز نه در عمر دراز

(Pirinç ve kızartma varsa mumbarı bırak! Uzun ömre değil güzel geçen ömre yapış!)

Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

کافر از جوشش زناج ببیند در دیگ
جای آنست که در دم بگشاید زنار

(Kazanda mumbar piştiğini gören kāfir, derhal belindeki kuşağı çözse yeridir.)

زنج [zunc]: Sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de, ağaçtan ḥāṣıl olan ṣamġ maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز بالا دو چیز از دل سنگ سخت
برون تاخته همچو زنج از درخت

(Yukarıdan, sert kayanın içinden iki şey, ağaçtan reçine çıkar gibi dışarı fırladı.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

ده از عنبر و زعفران بوده نیز
ده از زنج و کافور و هر گونه چیز

(Amber ve safrandan olanı ver! Reçine, kāfur vb. her türlü şeyden ver!)

Ṣānī, temesḫur, lāġ ve لطیفه کردن [laṭīfe kerden]. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بیتی دو سه ثنای تو خواهم به نظم کرد
و آنگه فرو روم به ره زنج و مسخره

(Senin övgünde iki üç beyit yazacak sonra da alay ve maskaralık yolundan aşağı yürüyeceğim.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i zenaḫ yaʿnī çene. Şeyḫ Evḥadī, der-*Cām-ı Cem*, der-ṣıfat-ı ṭıflī der-şikem-i māder bāşed[1], beyt:

1 Anne karnındaki çocukluksıfatlarına dair

دست بر روی و زنج بر زانو
رنجه از خفت و خیز کدبانو

(El yüzde ve çene dizde, annesinin uyuyup kalkmasından rahatsız olmakta.)

Rābiʿ, nevḥa, girye ve zārī etmek maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زونج [zuvinc]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı nūn ile. زناج [zunāc]-ı merḳūm maʿnāsına mervīdir ki mūnbār dolmasıdır. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ابو اسحق عدل او کسی به رنج
گرفتن نباشد ز کس یک برنج

به حالیست خصمش که نزدیک او
چو لحم طیورست اکنون زونج

(Ebu İshak'ın adaleti varken birisi bir başkasından zorla pirinç tanesi dahi alamaz. Öyle ki şimdi düşmanı onun nazarında mumbar dolmasındaki kuş eti gibidir.)

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

زرد [zurd]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir küçük kuştur.

Ṣānī, lūbiyā dedikleri ġallenin bir nevʿidir. İki maʿnāsına da, Ebulmaʿānī, beyt:

دلم چون زرد عاجز شد ز چینه
که در کشت جهان شد دانه ام زرد

(Gönlüm serçe gibi yemsiz kaldı. Dünya tarlasındaki tanem mercimek oldu.)

زکند [zukend]: Feṯḥ-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Kāse-i sifālīn yaʿnī toprak çanak. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

مدح ترا به هزل نبردم به سر از آنک
نوشیدن رحیق نباشد خوش از زکند

(Senin övgünü mizahla yapmadım. Çünkü toprak çanakla şarap içmek güzel olmaz.)

زود [zūd]: Tīz maʿnāsına ki ʿArabīde عجله [ʿacele] derler. Ve sürʿat maʿnāsına da olur. Muḳābili دیر [dīr]dir. Üstād demiştir, beyt:

ز پیری سست خیز و سال فرسود
چو طفلان زود خشم و زود خشنود

(Yaşlılıktan tembellik edip zaman öldürür. Çocuklar gibi çabuk öfkelenip çabuk memnun olur.)

Çağatay lisānında "tiz" derler kesre-i ṣarīḥa ile.

زوهمند [zūhmend]: Sükūn-ı vāv u hā vü nūn ve feṯḥ-i mīm ile. Eşcār, mezrūʿāt ve nebātāt ʿumūmen neşv ü nemā bulmaya derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ* ve *Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الرا
[maʿa'r-rā]

زبان آور [zubān-āver]: Munṭaliḳu'l-lisān ve faṣīḥu'l-beyān ādeme derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

هر زبانی که آن زبان آور شود جان را زیان
شمع وار آن بِه بسوزد تا به مردن در لگن

(Fasih olup cana zarar veren her dil, mum gibi, sönene dek leğende yansa iyidir.)

Ve dahi be-maʿnī-i zebān-dān, yaʿnī söz bilici. Mevlānā Hātifī, beyt:

زبان آوری زان زبان آوران
به عقل و خرد برتر از دیگران

(O söz bilicilerden birisi, akıl ve düşüncede diğerlerinden üstündü.)

Faḳīr-i rāḳımu'l-ḥurūf ʿāciz ve müteḥayyir oldum زبان [zebān] lüġatin meftūḥada mı yazmak evlādır yāḫud mażmūmede mi hele taṣḥīḥ edemedim.

زبانبر [zubān-bur]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade-i evvel ve żamm-ı ṣānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, cevāb-ı müskit.

Ṣānī, ʿaṭiyye ve iḥsān. **(47ᵇ)** Keẕā fi'l-*Edāt*. İkisi de dili keser. Ebulmaʿānī, beyt:

زبانت بنه در دهان مرا
زبانبر شود تا زباندان را

(Dilini ağzıma koy! Böylece tercümanın sesi kesilsin.)

زبانگر [zubānger]: Kāf-ı ʿAcemī ile. Dil buran nesneye derler. Ve baʿżı yerde süt kesmesine de derler.

زبانگیر [zubān-gīr]: زبانگر [zubānger]-i merḳūm maʿnāsınadır.

زغار [zuġār]: Ġayn-ı muʿceme ile. Kömürdür ki انکشت [enkişt], زغال [zuġāl] ve زگال [zugāl] dahi derler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

همیشه تا نشود لعل عود و مرجان سنگ
همیشه تا نشود عود سنگ و سنگ زغار

(Daima lal taşı, öd ve mercan, taş olmadığı sürece; daima öd, taş ve taş, kömür olmadığı sürece...)

زنّار [zunnār]: Nūn-ı müşeddede ile. Her örülen ip, iplik ve ibrīşim miṣillū nesnelere derler ʿumūmen. Beyt:

هر سو که گردد نامزد زین بارگه یک سایبان
دور فلک حبل المتین بر جای زنار آورد

(Bu tek gölgelikli sarayda hangi tarafa yönelse, feleğin dönüşü zünnar yerine "sağlam ip"[1] getirir.)

Ve kefere ve ruhbānlar ve ḳıssīsler, miyānlarına bağladıkları ip kuşak ḫuṣūṣan. Mezbūrların bellerine bağladıkları ipin on iki yerde düğümü vardır. Ḥażret-i ʿĪsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın on iki ḥavārīsine işāret ola ki bu on iki nefer ādem ḥażret-i ʿĪsā'nın yakın adamları ve aṣḥābı idi. Bunlara "ḥavāriyyūn" derler. Ḥażret-i ʿĪsá şerīʿatına taḳviyet verdiler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

روم ناقوس گیرم زین تحکم
شوم زنار بندم زین تعدا

(Baskı yüzünden gidip çan mı tutayım! Zulüm yüzünden gidip zünnar mı bağlayayım.)

Ve gāhī şuʿarā, istiʿāre ṭarīḳıyla zülf-i dilberi zünnāra teşbīh ederler dil-i ʿuşşāḳı ol bağla muḥkem bağladığı ecilden.

زغبار [zuġbār]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i

1 "...sağlam ip..." Āl-i İmrān, 3/103.

روناس [rūnās]-ı merḳūm, yaʿnī kızıl boya ki ʿArabīde فوه [fuvve] derler.

زور [zūr]: Güç ve ḳuvvet maʿnāsına. Bir ḥālettir ki تاب [tāb] ile توان [tuvān] miyānında olur. Nitekim, şāʿir, beyt:

چنان باشد اول که گویی تنش
دو دل دارد از تاب و زور و توان

(Başlangıçta öyle olur ki sanki bedeni dayanıklılık, güç ve kuvvetten iki kalbe sahip sanırsın.)

Maʿlūm oldu ki zūr, tāb ve tüvāndan ġayrı bir ḳuvvet imiş. Ammā eṣaḥḥ budur ki zūr, kesbī olan güçtür, idmānla ziyāde olur ammā tüvān, ḫalḳī güçtür ki kesble olmaz. زورمند [zūrmend] denildiği de bu maʿnāyı iḳtiżā eder.

زودجور [zūd-cevr]: Çelik dedikleri oyundur.

زوغار [zūġār]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ṭā'ife-i muġ rāhiblerinden bir rāhib adıdır.

مع الزاء المعجمه

[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

زوز [zūz]: Ṭaʿne ve melāmet etmek maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

ملامت کشیدم به عشق ترا
مرا خلق عالم که کردند زوز

(İnsanlar beni varsın kınasın, senin aşkın yüzünden kınanmayı göze aldım.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

زش [zuş]: Be-vezn-i هش [huş]. Jāle maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

خوش افتاده عرق بر روی جانان
که بر برگ گل افتاده سحر زش

(Sevgilinin yüzüne ter ne güzel düşmüş! Sanki seher vakti gül yaprağına çiy tanesi düşmüş.)

زوانش [zuvāniş]: Feṯḥ-i vāv ve kesr-i nūn ile. Be-maʿnī-i sitāre ve aḫter, yaʿnī yıldız. Ebulmaʿānī, beyt:

شده در سقف قصر اجلالش
شمسه خورشید و زوانش مسمار

(Onun yücelik sarayının çatısında güneş şemse, yıldız da çivi olur.)

زوش [zūş]: Vāv-ı maʿrūf ile. Tünd-ḫū ve saḫt-dil maʿnāsınadır. Ḥakīm Esedī, beyt:

یکی کودک نورسیدست زوش
هنوزش نگشته است گل مشک پوش

(Katı ve acımasız, yeni yetme bir çocuktur. Henüz misk örtünen bir gül olmamıştır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i nīrūmend yaʿnī ḳuvvetli. ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelī, ḳıṭʿa:

بود پیوسته از بیم سنانت در تف هیجا
بود همواره از ترس خدنگت در صف عسکر

نهنگ تند چون سیماب لرزان در یمِ عمان
پلنگ زوش چون سیمرغ پنهان در کُهِ بربر

(Savaş kızışınca öfkeli timsah senin mızrağının korkusundan okyanusta civa gibi tir tir titrer, kuvvetli aslan asker safında attığın okun korkusundan Berber dağına simurg gibi gizlenir.)

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

زوباغ [zūbāġ]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir muḥanneṯ kimesnenin nāmıdır ki binā-yı ḥīz komuştu. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

زبانِ گنجشک [zubān-ı guncişk]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, edviyeden bir nāfiʿ dārūdur. İri ağaçta biter, kuş dili gibi olur. ʿArabīde لسان العصافير [lisānu'l-ʿaṣāfīr] derler.

Ṣānī, ḫurde kesilmiş bir nevʿ tutmaçtır, laṭīf ṭaʿām olur.

زروک [zurūk]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Sülük ki ʿArabīde علق [ʿalaḳ] **(48[a])** derler.

زمخک [zumuḫk]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir maʿrūf ṭaʿāmdır. زمخت [zumuḫt] dahi derler. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

تیزی و گرم و گنده بو و بد شکل همچو سیر
خشک و زمخک سرد و ترش رو چون سماق

(Sarımsak gibi keskin, sıcak, kötü kokulu ve kötü görünüşlüdür. Sumak gibi kuru, kekremsi, soğuk ve ekşidir.)

Gāhī baḫīle de derler "pek bağ" maʿnāsına geldiğinden nāşī.

زنخک [zunuḫk]: Żamm-ı nūn ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i زمخک [zumuḫk]-ı merḳūm.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

زلف [zulf]: Maʿrūftur. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

جز از زلف پری رویان به دورانش سر مویی
کسی را در دل خاطر نمی آید پریشانی

(Onun döneminde kimsenin gönlünde, peri yüzlülerin saçı yüzünden görülenler hariç, bir kıl ucu kadar perişanlık olmaz.)

مع اللام
[ma'a'l-lām]

زغال [zuġāl]: Feṯḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Kömür ki انکشت [enkişt], زگال [zugāl] ve زغاره [zuġārih] dahi derler. 'Arabīde فخم [faḫm] derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

پر صقالت بود روی از گشت چرخ
گشته روی پر صقالت چون زغال

(Yüzün tamamen cilalıydı. Feleğin dönüşü, o cilalı yüzü kömüre çevirdi.)

زگال [zugāl]: Kāf-ı Fārsī ile. Kömürdür. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

احمد مرسل که کرد از تپش و زخم تیغ
تخت سلاطین زگال گردهٔ شیران کباب

(Hz. Peygamber, kılıcının darbesi ve hareketiyle padişahların tahtını kömür ve aslanların/yiğitlerin ciğerini kebap edendir.)

زلال [zulāl]: Laṭīf ve şīrīn āb-ı ṣāfī demektir. Ammā beyne'n-nās meşhūr olan, ġāyet bülend dağlarda kar erimeyip her sene biribiri üzerine yağmakla eskidikçe bi-emri'llāhi teʿālá karın içinde parmak kadar kurt gibi nesne ḥāṣıl olur; onun içinde olan su ol mertebe tatlı, belki sükkere ġalebesi ola. Ve laṭīf soğuk suya da derler. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

چنان بخار زمین تیره ساخت آب زلال
که قطره بر لب جو می کند نیابت خال

(Yeryüzünün buharı saf suyu öyle bir kararttı ki damla, ırmak kıyısı üstünde ben vazifesi görüyor.)

زوال [zuvāl]: Feṯḥ-i vāv ile. زگال [zugāl] gibi kömür maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زول [zūl]: Be-vezn-i غول [ġūl]. Büyük ḳadeḥ ki onunla şarāb içerler. Mīr Naẓmī, beyt:

خوشا بزمی که باشد یار معقول
دهد ساقی به عشوه باده پر زول

(Anlayışlı bir arkadaş ve ağzına kadar dolu büyük kadehle şarap dağıtan bir sākinin olduğu meclis ne güzel bir meclistir!)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

زبان بران [zubān-burān]: Hecā-gūy ve yāveṭırāz maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

زبان بران و هجاگو زبان بریده شود
جهان ز بد زبانی می شوند آسوده

(Hiciv yazanların dili kesilir, dünya kötü dillilikten güvende olur.)

زباندان [zubān-dān]: Yaʿnī tercemān. Mīr Naẓmī, meşnevī:

بنی آدم اما نداند سخن
ندانست او کس در آن انجمن

زباندان به او لازم آمد همین
بجستند و یافتند یکی اندرین

(İnsandı ama dil bilmiyordu. O meclisteki kimse onu tanımadı. Ona bir tercüman lazım oldu, arayıp birini buldular.)

زرافین [zurāfīn]: Kesr-i fā ile. Bir ḥalḳadır. Dört ağaç üzerine naṣb olunup ve üstüne zincīr koyup kapı ardında ederler. Ona زورفین [zūrfīn] ve زوفرین [zūfrīn] dahi derler.

زشتن [zuşten]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Soymak yaʿnī bir ādemin üzerinden eşvābın çıkarmak. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

بجستند تاراج و زشتنش را
به آکج گرفتند کشتنش را

(Soyup yağmalamak için harekete geçtiler. Onu öldürmek için çengelle yakaladılar.)

زفان [zufān]: Feṭḥ-i fā ile. Zebān yaʿnī lisān. Fārsīde ḥarf-i bā vü vāv aralarında tebādül ve tevāḥī olduğu şāyiʿdir.

زکان [zukān]: Feṭḥ-i kāf-ı ʿArabī ile. Ġażab

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

زبانِ لگام [zubān-ı ligām]: Kesr-i nūn u lām ve feṭḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Gem damağı demektir.

زغم [zuġam]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Zūr ve taʿaddī maʿnāsına. Üstād Ebū Şekūr, beyt:

زغم به حال حریفان مستمند مکن
چنانکه گر نخوری غم زغم نباشد سود

(Zavallı rintlere zorluk çıkarma! Gam yemiyorsan, zor kullanmanın faydası yoktur.)

زکام [zukām]: Bir ʿillettir, burundan su akar. Demāġa teʾsīr-i burūdet sebebiyle olur. Egerçi insāna nāfiʿdir, ammā ḥayli zaḥmet verir.

زود خشم [zūd-ḫişm]: Tīz ġażabnāk olan ādeme derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

همه زود خشمان و دیر آشتی
سرشته ز خشمند پنداشتی

(Çabucak öfkelenip zor barışanları öfkeyle yoğrulmuş sanırsın.)

ve ḥiddetten kendi kendiyle söylenmek maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

نگه کرد او را یل نامدار
زکان کرده چون وحشئ کوهسار

(Namlı pehlivan ona bakıp dağ vahşisi gibi kendi kendine söylendi.)

زکیدن [zukīden]: Kesr-i kāf-ı ʿArabī ile. Ġażab ve tehevvür eylemek maʿnāsınadır.

زلیفن [zulīfen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i fā ile. Korku vermek, taḫvīf maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ایا شاهی که سلطان فلک را
اگر قهرت کند روزی زلیفن

ز تاب انتقام سطوت تو
کند یکبارگی ترک نشیمن

(Ey padişah! Senin öfken felek sultanını bir gün korkutacak olsa, o sultan, senin şiddetli intikamının gücü sebebiyle karargāhını derhal terk eder.)

زنودن [zunūden] ve **زنوییدن** [zunūyīden]: Köpek, kurt ve çakal ulumak. Kesr-i zā ile (زِنودن zinūden) dahi mervīdir.

زوان [zuvān]: **(48ᵇ)** Bu dahi زفان [zufān] gibi "zebān" maʿnāsına.

زوپین [zūpīn]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i bā'-i ʿAcemī ve yā-yı sākine ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, nām-ı püser-i Kāvus'tur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

رسانید زوپین بر ما پیام
یکایک همه هرچه بردی تمام

(Zūpīn bize haber ulaştırdı, olan biten ne varsa bir bir anlattı.)

Ṣānī, ol kısa nīzedir ki حربه [ḥarbe] ve شل [şil] dahi derler. Hindī lisānında سیل [sel] dedikleridir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

مگو که دهر کجا خون خورد که نیست دهانش
ببین به پشه که زوپین زنست و نیست کیا

(Felek, ağzı olmadan kan içiyor deyip şaşırma! Bak, sivrisinek gücü olmamasına rağmen nasıl da mızrak saplıyor!)

زورفین [zūrfīn] ve **زوفرین** [zūfrīn]: Kilāhumā be-maʿnī-i زرافین [zurāfīn]-i merḳūm. Yaʿnī bir demir ḥalḳadır, dört ağacı bir zincīr ile bağlayıp kapı ardına istiḥkām vermek için dayak ederler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

خوی نیکو را حصار خویش کن
وز قناعت بر درش زن زورفین

(Kendine iyi huydan bir kale yap! Kanaati de o kalenin kapısına dayak yap!)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

از درون خانه آ که کی شود
تا برون باشی ز در چون زوفرین

(Evin içine gel! Ne zamana dek evin dışında kapı dayağı gibi duracaksın!)

زوشیدن [zūşīden]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i şīn ile. Su veyāḫud şarāb ẓarftan sızıp çıkmak maʿnāsına. ʿArabīde ترشح [teraşşuḥ] derler.

زوفلین [zūflīn] ve **زولفین** [zūlfīn]: Kilāhumā be-maʿnī-i زورفین [zūrfīn] ü زوفرین [zūfrīn]-i merḳūmeyn. Üstād Menūçehrī, beyt:

مردم نادان نباشد دوستش یک روزه بیش
هر کسی انگشت خود یک ره کند در زولفین

(Herkes elini bir kez olsun desteğe koyar ama cahil kişi bir günden fazla onun dostu olmaz.)

زون [zūn]: Vāv-ı maʿrūf ile. Be-vezn-i خون [ḫūn]. Ḥişşe ve naṣīb. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به چشم اندرم دیده از زون اوست
به جسم اندرم جنبش از خون اوست

(Gözümdeki görüş onun nasip etmesiyle olmuştur. Bedenimdeki hareket onun verdiği kandandır.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

زبان بريده [zubān-burīde]: Yaʿnī ḫāmūş. ʿArabīde ساكت [sākit] maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زبان بريده به كنجى نشسته صم بكم
بِه از كسى كه نباشد زبانش اندر حكم

(Sus pus olup bir köşede sağır ve dilsiz gibi oturan, diline sahip olamayan kimseden iyidir.)

زبان فريفته [zubān-firīfte]: زبان فريب [zubān-firīb]-i merḳūm gibi dürūġ-gūy. Ve ism-i mefʿūl dahi olup yalan söze aldanmış demek olur.

زبانه [zubāne]: Meftūḥada ẕikri mürūr eden زَبانه [zebāne] maʿnāsınadır.

زبره [zubere]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ile. Demir pāreleri ve ḫurdeleri. ʿArabīdeki زبر الحديد [zubru'l-ḥadīd] maʿnāsınadır.

زره [zure]: Be-vezn-i كره [kure]. زروک [zurūk]-i merḳūm maʿnāsına ki sülüktür. Mīr Naẓmī, meşnevī:

گرم و تابنده كُسش همچون كره
كير مفلوكش بريده چون زره

پشت پايى مى زده بر سينه اش
جست از جا گشته محكم كينه اش

(Küsü küre gibi sıcak ve yakıcı, āciz kīri sülük gibi kesilmiş. Göğsüne ayağıyla tekme atmış, yerinden sıçramış ve öfkesi arttıkça artmış.)

زلفنجانه [zulfincāne]: Sükūn-ı lām, kesr-i fā ve feṯḥ-i cīm ü nūn ile. Ḫançer, kılıç ve bıçak ḳabżasına derler. Ve ḳadīm bir pādişāh ismidir.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

زمو [zumū]: Be-vezn-i نمو [numū]. Saḳf üzerine konulan toprağa derler.

زو [zū]: İki maʿnāyadır.

Evvel, mürekkeb olan ز او [zi-ū] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, "ondan" maʿnāsına.

Ṣānī, زود [zūd] lafẓından dāl'ı isḳāṭ olunmuştur, tīz maʿnāsına istiʿmāl ederler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

دامن او گير زوتر بى گمان
تا رهى در دامن آخر زمان

(Ahir zamanın eteğinden kurtulmak için, hiç şüpheye düşmeksizin derhal onun eteğini tut!)

زو زو [zū zū]: زود زود [zūd zūd] lafẓından muḫtaṣardır yine ol maʿnāya. Aḥmed-i Kirmānī, beyt:

گر زانكه به مرگ جهل ميرى
زو زو مير كه زندگى نگيرى

(Cehalet ölümüyle ölüyorsan çabuk çabuk öl! Zira zaten yaşamıyorsun.)

زموده [zumūde]: Be-vezn-i نموده [numūde]. Salıncak ki ʿîdlerde ve çeşnlerde eṭfāl ve tāze cüvānlar binip salınırlar. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i naḳş u nigār. Mīr Naẓmī, beyt:

نشان باغ جنت را نموده
درون خانه سر تا پا زموده

(Evin içini baştan başa süsleyip cennet bahçesinden örnek göstermiş.)

زنویه [zunūye]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Seg, gürg ve şeġālın ulumasına derler.

زوانه [zuvāne]: Devāt içine konulan ibrīşim-i ḥām ki لیقه [līḳa] derler.

زوبیوه [zū-bīve]: Sükūn-ı vāv-ı evvel ü feṭḥ-i ṣānī, kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve yā-yı sākine ile. Ḥarbe, ḫişt ve emṣāli nesnelerin demirleri. Ẓāhir "diplik" dedikleri demirdir. Şāʿir, beyt:

چو سر برگرفتند زوبیوه ران
بگشتند تا خشتهای گران

(Demir mızraklılar baş kaldırıp ağır kargılarla geri dönünce...)

زوزه [zūze]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. Nevḥa ve girye maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زولانه [zūlāne]: **(49[a])** Bu dahi bir nevʿ demir benddir. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز زولانه و غل او اهل عیب
به دامان کشیدند سر تا به جیب

(Suçlular onun zincir ve demir bağı yüzünden başlarını yakadan eteğe dek çektiler.)

زول زده [zūl-zede]: Bir şamġdır. ʿArabīde کثیراء [keṯīrā'] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

زوله [zūle]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i lām ile. Turgay kuşuna derler. Keẕā fi'l-*Ḥalīmī*.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

زونی [zūnī]: Sükūn-ı vāv ve kesr-i nūn ile. Be-maʿnī-i zānū yaʿnī diz. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

زهرابی [zuhrābī]: Sükūn-ı hā, feṭḥ-i rā ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Cevher-dār kılıca derler. Mīr Naẓmī, beyt:

زهر نوشاند به جای لعل آب
می دهد زهرابی او را آب و تاب

(Ona lal suyu/şarap yerine zehir içiriyor, onun için kılıcına su veriyor.)

باب الزاء الفارسية المفتوحه
[BĀBU'Z-ZĀ'İ'L-FĀRSİYYETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

ژاوا [jāvā]: ژاویدن [jāvīden] lafẓından ism-i fāʿil olur. Geven ḥayvānāta ve nevḥa edip uluyana derler.

مع البا
[maʿa'l-bā]

ژفگاب [jefgāb]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Çapaktır. Maʿlūl gözden akar ve kirpikler arasında münʿaḳid olur. Mīr Naẓmī, der-vaṣf-ı çeşm-i ʿalīl, beyt:

به روز روشنا کس را نبیند
ز چشمش آن قدر ژفگاب ریزد

(Gözünden o kadar çapak akıyor ki gündüz ortasında kimseyi görmüyor.)

مع التا
[maʿa't-tā]

ژفت [jeft]: Sükūn-ı fā ile. İri cüsseliye derler, ekser ol maḳūleler kāhil olmakla. ʿArabīde dahi ضخم [ḍaḫm] maʿnāsına gelir. Üstād, beyt:

برو به زیر رکابش چو اسب تازی جست
مباش در ره حکمش چو گاو کاهل ژفت

(Git Arap atı gibi onun üzengisi altında sıçra! Onun hükmü yolunda tembel sığır gibi ağır davranma!)

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

ژخ [jaḫ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, nāle ve zārī. Şems-i Faḫrī, beyt:

بسی عذاب که گردون دهد عدویش را
همیشه بر فلک هفتمین رسد زو ژخ

(Felek onun düşmanına öyle çok azap verir ki düşmanının iniltisi her zaman yedinci kat göğe dek ulaşır.)

Ṣānī, bāb-ı memdūdede ẕikri mürūr eden آژُخ [ājuḫ] maʿnāsınadır ki siğildir. ʿArabīde ژولول [ṣu'lūl] derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

آمن بود از چشم بد آن کس که ز زشتی
در چشم کسان چون شه شطرنج بود ژخ

(Çirkinlikle gözünde satrançtaki şah taşı kadar siğil olan kişi, kötü gözden emin olur.)

Baʿżı ferhenglerde sibāʿ āvāzı mervīdir.

مع الرا
[maʿa'r-rā]

ژاغر [jāġir]: Kesr-i ġayn ile. Ḥavṣala-i murġān yaʿnī kuş kursağı. Üstād Laṭīfī, beyt:

دائم از چینه های انعامش
پرورد مرغ آز را ژاغر

(Hırs kuşunun kursağı, hep onun bağış yemleriyle beslenir.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

خورند از آنکه بماند ز ما ملوک زمین
تو از پلیدی و مردار پر کنی ژاغر

(Dünya padişahları bizden kalanı yerler. Sense kursağını pislik ve murdarla doldurmaktasın.)

ژدوار [jedvār]: Be-maʿnī-i cedvār ki maʿrūf köktür. ماه پروین [māh-pervīn] dahi derler. جدوار [cedvār], muʿarrebidir. Ve zebān-ı Moğolda "māhferfīn" derler.

ژغار [jeġār]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i jeng ki pas ve küftür. Demirde, bakırda ve ġayrıda nemnāk yerde durmakla peydā olur. Ve baʿżı toprak üzerinde dahi yeşil küf olur. Üstād Rūdekī, beyt:

نشان زیر زمین فرسوده کردی
زمین داده مر ایشان بر ژغارا

(Sonra onlar için küflü bir zemin hazırlayıp onları yer altında çürütür.)

Ṣānī, naʿra, ṣadā-yı bülend maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

جهان ز عدل تو معمور و ایمنست چنان
که بر نیاید هرگز ز هیچ خانه ژغار

(Dünya senin adaletin sayesinde öyle mamur ve güvende ki hiçbir evden inilti yükselmiyor.)

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

ژرد [jerd]: Sükūn-ı rā ile. Be-maʿnī-i bisyār-ḫor. Çok yemek yiyene derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā*.

ژغند [jaġand]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Āvāz-ı bülend ü mehīb ki sibāʿdan ṣudūr eder. Şems-i Faḫrī, beyt:

چه کند با مهابت تو حسود
چه زند پیش بانگ شیر ژغند

(Düşman senin heybetine karşı ne yapsın! Aslan kükremesine pars sesi ne yapsın!)

Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Ammā nüsḫa-i Vefāyī'de zāʾ-i muʿceme ile (زغند zeġand) pars āvāzına maḫṣūṣtur. Üstād Rūdekī, beyt:

کرد روبه یوزواری یک زغند
خویشتن را زان میان بیرون فکند

(Tilki, pars gibi kükreyip kendini dışarı attı.)

ژند [jend]: Be-vezn-i بند [bend]. Ḫırḳa-i köhne maʿnāsına. Bahāʾeddīn-i Baġdādī, beyt:

هم خامهٔ مأثر من کرد ریز ریز
هم جامهٔ مفاخر من کرد ژند ژند

(Hem etkili kalemimi parçaladı hem de süslü elbisemi eskitti.)

Emīr Muʿizzī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

به ابر مانده و چون پی نهاد و نعره گشاد
بود زکام درخش از ژغار تندر او

(Bulut gibidir; yükselir ve nara atar. Yıldırım onun fırtınayı andıran kişnemesiyle nezle olur.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de be-maʿnī-i saḫtī masṭūrdur.

ژکفر [jekfer]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i şikībā. ʿArabīde صبور [ṣabūr] maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ژگور [jegūr]: Żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile. Baḫīl **(49b)** ve ḫasīs maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Lāmiʿī-i Cürcānī, beyt:

زمانه مدح ترا جاودان همی دارد
از آنکه سخت عزیزست اوست سخت ژگور

(Zamane senin övgünü sonsuza dek tutacaktır. Çünkü senin övgün pek kıymetlidir, o da pek cimridir.)

ژنگار [jengār]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i cengār ki maʿrūf boyadır.

Ṣānī, pas ve küf ki demirde ve ġayrıda olur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

گر خاک وجودم ز پس مرگ ببیزند
ژنگار گرفته همه پیکان تو یابند

(Ölümümden sonra bedenim toprağını eleseler, senin pas tutmuş temrenlerini bulurlar.)

ژنبر [jenbir]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Zenbil dedikleri nesnedir ki onunla toprak ve kerpiç çekerler.

ژواغار [jevāġār]: Feṭḥ-i vāv u ġayn-ı muʿceme ile. Āteş-perest ṭāʾifesinden bir meşhūr keşīş adıdır. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز یمن اهتمام او در اسلام
عجب نبود ز ایمان ژواغار

(Onun İslām dinindeki gayreti sayesinde Jevāgār'ın imana gelmesine şaşılmaz.)

ژواگار [jevāgār] ve **ژواگر** [jevāger]: Kilāhumā bi-kāfi'l-Fārsī. Miṣl-i ژواغار [jevāġār]-ı merḳūm.

مع الزا
[maʿa'z-zā]

ژابیز [jābīz]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, sirişk-i āteşīn yaʿnī ol ḥarāretli gözyaşı ki gözden issi çıkar.

Ṣānī, bir dārū ismidir ki بوی مادران [būy-ı māderān] dahi derler. ʿArabīde برنجاسف [berencāsef] derler. Türkīde "kovançiçeği" denilir diye mervīdir.

ژاژ [jāj]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, *Miʿyār-ı Cemālī*'de bir dikenli ottur, "devedikeni" derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

حسود شتردل که عیبش کند
سزد آن که نشکیبد اشتر ز ژاژ

(Deve kinli düşman onu ayıplasa layıktır. Deve, devedikenine dayanamaz.)

Baʿżı ferhenglerde fā'idesiz bir ottur, ḥayvānāta fā'idesi olmaz. Üstād ʿAscedī, beyt:

ژاژ داری تو و هستند بسی ژاژخوران
وین عجب نیست که بازند سوی ژاژ خران

(Sende alaf var ve alaf yiyen çok. Eşeklerin alafa yönelmesine şaşılmaz.)

Baʿżı ferhenglerde bir ottur, ʿArabīde غلیص [ġalīṣ] derler. Ve baʿżılar dediler ki: "Bir dikenli ottur, tere-i dūġ ederler. Ona کنگر [kenger] dahi derler".

Ṣānī, fā'idesiz, beyhūde ve mālā-yaʿnī söz maʿnāsına. Üstād Ferruḫī, beyt:

کسی که ژاژ درآید به درگهی نشود
که چرب گویان اینجا شوند گنگ زبان

(Boş konuşan birisi, tatlı dillilerin yürekten konuştuğu bir dergāha giremez.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da meẕkūrdur ki jāj bir ottur, ġāyet dikenli olur, deve her ne kadar çiğnese bī-mezeliğinden yutamaz. İstiʿāre ṭarīḳıyla beyhūde söze derler. Ve *Mīrzā İbrāhīm*'de ol ʿalefe derler ki toḫumu olmaz.

Ṣāliş, bir nevʿ kuru ağaçtır ki onunla āteş yakarlar. فروزینه [furūzīne] ve درمنه [dermene] dahi derler. Türkīde ol maḳūle āteş yakan kuru ağaca "muzur" derler. Ḥallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

ز خوشه چینئ کشت نیاز هست عدوت
حمیده پشت و شکم خوار و ژاژخای چو داس

(Senin düşmanın, yakarış tarlasındaki başakları toplar. Bu yüzden tıpkı orak gibidir; sırtı kambur, karnı boş ve odun çiğneyici/gevezedir.)

Ammā *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de, ژاژ حشیش یأکله البعیر[1] masṭūrdur.

Rābiʿ, ḫarmen çaçına derler. Hele bu maʿnāda cīm ü zā'-i Fārsiyyeyn ile miyānede ḳurb-ı maḫrec olmakla münāsebet bulundu. Üstād Lebībī, beyt:

پای او افراشته اینجا چنان
توز کون بر ژاژها افراشتی

(Onun ayağı burada öyle bir kalktı ki toz ve çeç beraber yükseldi.)

Bu lüġat bu maʿnāya rā'-i mühmelede dahi rivāyet olunmuştur.

ژکاژ [jekāj]: Lecc ü ʿinād maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

فلک بر آستانش سر نهادی
اگر نبود ستمگار ژکاژه

(Felek inatçı ve aksi olmasaydı, onun eşiğine baş koyardı.)

1 Jāj, devenin yediği kuru ottur.

ژکوز [jekūz]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, baḫīl ve ḫasīs ki maʿa'r-rā'i'l-mühmelede dahi meẕkūrdur. Üstād Rūdekī, beyt:

چرخ نپرورده و پیدا نکرد
چون تو یکی سفله و دون و ژکوز

(Felek senin gibi sefil, alçak ve cimrisini besleyip ortaya çıkarmadı.)

Ṣānī, girifte ve pīçīde maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به وهم هیچ حکیمی نبود ازین حکمت
که سال سفله و زفت و بخیل و سخت ژکوز

(Hiçbir bilgenin vehmi, yılın/zamanın alçak, sefil, cimri ve bir hayli eli sıkı olmasının hikmetini bilemedi.)

مع السین
[maʿa's-sīn]

ژکس [jekes]: Feṭḥ-i kāf ile. Bir kelimedir ki "maʿāẕa'llāh" deyilecek yerde istiʿmāl ederler, yine ol maʿnāya mevżūʿdur. Şems-i Faḫrī, beyt:

بی مهر تو نباشد خورشید حاش لله
از حکم تو نتابد ایام سر ژکس گفت

(Hāşā, güneş senin sevgisiz olmaz. Günler senin hükmün olmadan baş çevirmeye "maāzallāh!" der.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

ژرف [jerf]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, ḫūṣūṣla "derin"dir, ʿArabīdeki عميق [ʿamīḳ] maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

صد هزاران ماهی از دریای ژرف
در دهان هر یکی دُری شگرف

(Derin denizde yüz binlerce balık, her birinin ağzında görülmemiş bir inci var.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

به هنگام فکر سخن بارها
اگرچه بدیدم بسی بحر ژرف

جز از مدحت شهنشاهی برون
نیاورده ام لفظ و معنی به حرف

(Söz düşündüğüm zamanlarda pek çok derin deniz görmüş olsam da padişahlar padişahının övgüsü dışında bir söz ve anlamı yazıya geçirmedim.)

Şānī, bisyār, keşīr maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

هم شب و هم ابر و هم باران ژرف
این سه تاریکی غلط آرد شگرف

(Hem gece, hem bulutlu hem de çok yağmur var. Bu üç karanlığın yanıltmasına şaşılır mı!)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

زانکه درویشان ورای گنج و مال
روزی ای دارند ژرف از ذوالجلال

(Zira dervişler, mal ve hazinenin ötesinde yüce Allah'tan birçok kısmete sahiptirler.)

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

ژغژغ [jaġjaġ]: Sükūn-ı ġayn ve feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ṣadā-yı dendān ki ḥālet-i ġażabda vāḳiʿ olur. ʿAlāmet-i ḥiddet-i ṭabʿdır. Ekşer sibāʿa ṣıfat ederler. *Meşnevī*'de ḥażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām, **(50[a])** elindeki ʿaṣāsı ejdehā olduğu maḥalde ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu ḥikāye eder, beyt:

ژغژغ دندان او دل می شکست
جان شیران سیه می شد ز دست

(Onun dişlerinin gıcırtısı iç tırmalıyor, kara aslanların canı elden gidiyordu.)

Şānī, ceviz, kabuklu bādām, fındıḳ ve fıstıḳ çuvāl içinde iken çıkan ṣadāsına derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

گر دهد خود کی دهد آن پر حیل
جوز پوسیده است گفتار دغل

ژغژغ آن عقل و مغزت را برد
صد هزاران عقل را یک نشمرد

(O çok hileci, verir ama ne zaman verir! Kandırıcı söz, içi çürük cevizdir. O cevizin sesi aklını başından alır, yüz binlerce aklı bire dahi saymaz.)

Şāliş, buzurg, kebīr maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

اگر پیل ژرفست و گر گرگ و شیر
قراری کند چون شکم گشت سیر

(İster dev fil olsun ister kurt ve aslan, karınları doyunca yetinirler.)

Rābiʿ, her nesneyi künhüyle bilici ki ژرف یاب [jerf-yāb] derler. Mevlānā Cāmī[1], beyt:

جدا کرد پس یوسف ژرف یاب
ز پیش زلیخا به شب جامه خواب

(Hasılı durumun farkına varan Hz. Yusuf, geceleyin Zeliha'nın yanında uyumadı.)

Ḫāmis, maʿnā-yı daḳīḳ ḳaṣd olunan maḥallerin ḳaṣdın fehm edene ve ḳaṣd edene ژرف بین [jerf-bīn] derler. Ebū Şekūr, beyt:

چه بیند بدین اندرون ژرف بین
چه گویی تو ای فیلسوف اندرین

(İncelikten anlayan kimse bu hususta ne görür! Ey filozof! Sen bu konuda ne dersin?)

Sādis, encām-ı kār ki ʿāḳıbetü'l-emr maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به دل گفت پیران که ژرفست کار
ز توران شدن پیش آن شهریار

(Pîrân içinden dedi ki: Bu işin sonu yok! Turan'dan çıkıp o padişahın huzuruna gitmekḳ)

Sābiʿ, نغول [naġūl] lüġatine müterādif ki dūr u dırāz ola. Menşūrī-i Semerḳandī, beyt:

تکاوری که به یک شربت آب ماند راست
به دستش اندر دریای ژرف پهناور

(Öyle bir yiğit ve kahramandır ki geniş ve uçsuz bucaksız deniz, elinin içinde bir içimlik suyu andırır.)

Şāmin, ġavr-ı çīzī yaʿnī bir nesnenin ʿumḳ u nihāyetine taʿammuḳ ile naẓar eylemek maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپه را بیارا به سالار خویش
به ژرفی نگهدار پیکار خویش

(Orduyu kendi komutanınla hazırla! Savaşını etraflıca düşünerek yönet!)

Ekşeru maʿnāhu nuḳile min-*Ferheng-i Cihāngīrī*.[2]

1 Beyit, Şemsī'ye aittir.

2 Birçok anlamı *Ferheng-i Cihāngīrī*'den nakledildi.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

ژاژومک [jājūmek]: Żamm-ı zā'-i Fārsī vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i mīm ile. Lūbiyā maʿnāsınadır. ʿArabīde لبأ [lebe'] derler. Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*.

ژراغنک [jerāġank]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Cāy-ı rīgnāk yaʿnī kumsal yer. ژراغن [jerāġan] dahi derler. Üstād ʿAscedī, beyt:

زمین ژراغنک و راه درازش
همه سنگلاخ و همه شوره یکسر

(Sert zemini ve uzun, kumlu yolu hep taşlık hep çoraklıktır.)

ژفک [jefk]: Sükūn-ı fā ile. Çirk-i çeşm yaʿnī gözde olan çapak. Fārsīde eʿamdır, yaş olsun kuru olsun. Ammā ʿArabīde ḫuṣūṣ vardır. Yaş olan çirke رمص [ramaṣ] ve kuru olana غمص [ġamaṣ] derler.

ژک [jek]: Ḫışm ve ġażabdan gümürdenmek. دندیدن [dendīden] dahi derler. Ḫālen Şīrāz ve Ḫorāsān'da لندیدن [lendīden] ve baʿżı yerlerde تندیدن [tendīden] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

حسود او ز بد چرخ می ژکید فلک
به کینه گفتش که خون می خور و چنین می ژک

(Onun düşmanı, feleğin kötülüğü yüzünden kendi kendine söyleniyordu. Felek ona öfkeyle dedi ki: "Kan iç ve böyle söylenmeye devam et!".)

ژکاک [jekāk]: Feṯḥ-i kāf ile. Murġ-ı murdārḫᵛār. Yaʿnī bir kuştur, ekṣer ü aġleb lāşeye konup yer.

ژنک [jenk]: Sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, pas ve küf ki pūlād, demir, ayna ve bunlara miṣāl nesnelerde olur.

Ṣānī, ṣuʿle-i āfitāb maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

به خسروانی بر یاد خسرو ایران
گشاده درج زبان و کشیده جام چو ژنک

(İran padişahını anıp hüsrevānī nağmeyle dil kutucuğunu açmış, güneş ışınını andıran kadehi çekmiş.)

Mecāzen āfitāb ki rūy-ı dilbere nisbetledir.

Ṣāliṣ, gözde olan ḫuşk ve ter çirke derler. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

چشم و مژگان ز ژنگ گندیده **(50ᵇ)**
عنکبوتی به گوه غلطیده

(Çapaktan kokmuş göz ve kirpikler, dışkıda yuvarlanan bir örümceğe benziyordu.)

گوه [gūh] kāf-ı ʿAcemī iledir.

ژورک [jevrek]:Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Surḫ-reng bir kuşcağızdır. Serçe kadarca olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

ژال [jāl]: Be-maʿnī-i jāle. Türkīde "çi" derler kesr-i cīm-i Fārsī ile.

ژغال [jeġāl]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Darı ekmeği ki ژغاله [jeġāle] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

ژاژیدن [jājīden]: Kesr-i zā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, deve, koyun, sığır ve emṣāli, ʿalefin miʿdesinden çıkarıp çiğnemek.

Ṣānī, it, çakal ve emṣāli ürmek ki سگلابیدن [seglābīden] dahi denilir.

ژاویدن [jāvīden]: Zā'-i muʿceme-i ṣānī yerine vāv ile de ژاژیدن [jājīden] ile müterādifü'l-maʿnādır. Mīr Naẓmī, beyt:

ز اول شب تا سحر در کوی یار
همچو سگ ژاوید و گشته بی قرار

(Sevgilinin köyünde, gecenin başından sabaha dek yerinde duramayıp it gibi ulumuş.)

ژدن [jeden]: Bāb-ı elif-i memdūdede ẕikr olunan آژدن [ājden] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, iğne ile yırtık gözemek maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به نزدیک آن گرگ باید شدن
همه چرم او را به پیکان ژدن

(O kurdun yanına gitmek, bütün derisini ok temreniyle gözemek gerek.)

ژراغن [jerāġan]: Feṯḥ-i rā vü ġayn ile. Zemīn-i rīgnāk maʿnāsına. Behrāmī, beyt:

زمین ژراغن به سختی چو سنگ
نه آرامگاه و نه آب و گیا

(Kumla kaplı, kaya gibi sert bir zemindi. Ne dinlenme yeri ne su ne de ot vardı.)

ژرفین [jerfīn]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i fā ile. Kapı ardına istiḥkām için konulan ağaç ki Türkīde "sürme" derler. *Miʿyār-ı Cemālī*'de kilīd-i çūbīn maʿnāsınadır. Zā'-i

muʿceme ile زرفين [zerfîn] ve rāʾ-i mühmelenin taḳdīmiyle رزفين [rezfîn] dahi derler.

ژكان [jekān]: Feṯḥ-i kāf ile. Ġażab ve tehevvürden somurdanmak ki دندنه [dendene] dahi derler. Ve ژكيدن [jekīden] lafẓından ism-i fāʿil olmak ensebdir, somurdanıcı maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, meṯnevī:

همی رفت رنجیده زو پهلوان
به ره بر ژکان و خروشان توان

بیامد ژکان از برِ شاه او
همه تیره دید اختر و گاه او

(O pehlivandan incinmiş, homurdana homurdana yoluna gidiyordu. Söylene söylene padişahın yanına geldi, onun talihi ve yıldızının tamamen karanlık olduğunu gördü.)

ژكيدن [jekīden]: Kesr-i kāf ile. Kendi kendine söylenmek. Bir ḥālettir, ġażab ve tehevvürden ʿārıż olur.

ژنكدان [jenkdān]: Sükūn-ı nūn u kāf ile. *İcmāl-i Ḥüseynī*'de be-maʿnī-i زنگله [zengule] ki زنگ [zeng] ve زنگوله [zengūle] dahi derler.

ژن [jen]: Zebān-ı Pehlevīde "zişt" maʿnāsınadır.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

ژاو [jāv]: Be-vezn-i گاو [gāv]. Zer-i ḥālişu'l-ʿayār ki زرِ ناب [zer-i nāb] dahi derler. Şāʿir, beyt:

کند در عرصه گاه نیکوان داو
هر آن کس اصل خود را بود چون ژاو

(Aslı halis altın gibi olan kimse, iyiler meydanında muradına erişir.)

ژغاو [jeġāv]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ḳaḥbeḫāneye derler. Vilāyet-i Rūm'da "babulluk" derler.

ژمو [jemū]: Żamm-ı mīm ile. Loġ taşı ki bir müdevver ve hemvār yonulmuş taştır. İki başında birer miḳdār deliği vardır, ağaç geçirip dam üzerine toprak döşendikten sonra onunla bastırıp hemvār ederler.

مع الها
[maʿa'l-hā]

ژاژه [jāje]: ژاژ [jāj]-ı merḳūm gibi bir dikendir ḥaşīn ve bī-meze. Deve her ne kadar ki çiğner, nerm edip yutamaz. Şāʿir, der-hicv-i baḫīlī, beyt:

که گشته خوان او از خار کاژه
صحن طاس شکنجه نان ژاژه

(Onun sofrası dikenlik olmuş. Sahanı işkence tası, ekmeği de devedikeni.)

ژاله [jāle]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, şol ḳaṭredir ki havadan yağarken görünmez ammā evrāḳ-ı eşcār u çemen üzerinde görünür. Nem gibi geceye maḥṣūṣ değildir. Nitekim bu beyitlerden mefhūmdur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, ḳıṭʿa:

خوی کرده می خرامد و بر عارض چمن
از شرم روی او عرق از ژاله می رود

باد بهار می وزد از بوستان شاه
وز ژاله باده در قدح لاله می رود

(Terlemiş salına salına yürüyor ve onun yüzünü görüp utanan çimenliğin yanağından ter akıyor. Padişahın bostanında tan yeli esiyor ve çiy tanesi şarabı lale kadehine akıyor.)

Hevādan ḥāṣıl olup āḫar nesnelerden olmaz. Şems-i Faḫrī, beyt:

ابر اگر فیض دست او یابد
در هوا چون گهر شود ژاله

(Bulut onun elinin bereketini bulursa, havadaki çiy tanesi inciye döner.)

Ṣānī, be-maʿnī-i tegerg yaʿnī dolu. Ḥakīm Enverī, beyt:

ژاله خورشید شعله بارد اگر
درجهد برق خاطرم به غمام

(Aklımın şimşeği buluta sıçrarsa, çiy tanesi yerine güneş topu yağdırır.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i şebnem ki şiddet-i sermā hevā-yı ṣāfı ġalīẓ etmekle buḫār yerden ṣuʿūd ettikte eşcāra ve nebātāt üzerine düşürür. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ژاله بر لاله فرود آمده هنگام سحر
راست چون عارض گلبوی عرق کردهٔ یار **(51ᵃ)**

(Sabahleyin lalenin üstüne, tıpkı sevgilinin terlemiş gül kokulu yanağı gibi, gece nemi yağmış.)

Rābiʿ, boş ve üfürülmüş tulum ki su geçmek için yigirmi otuzun ve dahi ziyādesin biribiri yanına bağlayıp, üzerine direk ve taḫta üstüvār edip sudan eṣvāb ve ẓaḫāʾir geçirirler. Türkīde feṯḥ-i kāf u lām ile "kelek" derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

تا غلامان او شناو کند
پیکر آسمان شود ژاله

(Gökyüzündeki güneş, onun köleleri yüzsün diye tulum olmuş.)

Ve ammā ādem sudan geçmek için iki tulumu üfürüp, ağızların bağlayıp koltuğu altında tutar.

Çağatay lisānında "ḳırav" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ḫalḳa-i kāfūrgūn ol ḫilʿat-i ḫaḍrā üze
Sebze-i cennetġa gūyā tüşdi raḥmetdin ḳırav

(O yeşil elbise üstündeki kāfūr renkli düğme, cennet bahçesine düşmüş çiy tanesini andırıyor.)

ژغاره [jaġāre] ve **ژغاله** [jaġāle]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-ġayn, evvel bi-feṯḥi'r-rā, ṣānī bi'l-lām. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, nān-ı erzen yaʿnī darı ekmeği maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود همچون کلیچه دشمنش را
اگر گردون دهد او را ژغاره

(Felek ona darı ekmeği verse, düşmanı şişip somun ekmeğine döner.)

Ebū Şekūr, beyt:

رفیقان من با می و ناز و نعمت
منم آرزومندی یکتا ژغاله

(Arkadaşlarım bolluk ve refah içinde yaşıyor, bense bir tane darı ekmeği arzusundayım.)

Ṣānī, kızılca ki ʿavrāt, yüzlerine sürerler reng-i rū vermek içün. غازه [ġāze], گلگونه [gulgūne] ve فگر [figer] dahi derler.

Ṣāliş, nāf-ı gāv maʿnāsına ḫuṣūṣan ve sāʾir ḥayvānāt nāfına derler ʿumūmen.

ژفیده [jefīde]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Islanmış ve yaş olmuş nesneye derler. Mevlānā Rūḥī-i Şāristānī, beyt:

از آن دم که دیده رخت را ندیده
شده جمله گیتی ز اشکم ژفیده

(Göz senin yüzünü görmediğinden beri gözyaşım bütün dünyayı ıslattı.)

ژکاره [jekāre]: Feṯḥ-i kāf u rāʾ-i mühmele ile. Lecūc ve muʿānid maʿnāsına ki her sözde ve her işte lecc ü ʿinād ede. Ḫüsrevī, beyt:

تا روز بدید آید و آسایش ایام
زین علت مکروه و ستمگار و ژکاره

(Gündüz gelip de bu inatçı, zalim ve çirkin hastalıktan ortalık sütliman olunca...)

ژکاسه [jekāse] ve **ژکاشه** [jekāşe]: Kilāhumā be-maʿnī-i ḫār-püşt. Ve تشی [teşī] dahi derler. Uzun oklu kirpidir.

ژکیده [jekīde]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ġażabla kendi kendine söylenen kimesneye derler. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

کنون روز بادافره ایزدیست
مکافات بد را ز ایزد بدیست

بگفت این و تیغ از میان برکشید
ز خون سیاوش فراوان ژکید

به شمشیر هندی بزد گردنش
به خاک اندر افکند نازک تنش

(Bugün Tanrı'nın intikam günüdür. Tanrı kötülerin cezasını yine kötülük olarak verir. Bunu deyip belinden kılıcını çekti. Epeyce homurdanıp Siyavuş'un kanını akıttı. Hint işi kılıcını onun boynuna çaldı, nazik bedenini toprağa fırlattı.)

ژم آورده [jem-āverde]: Be-maʿnī-i māmī yaʿnī evin büyük ḫātunu ki cümle evde olan ḫātunlar onun taʿẓīm ve ikrāmına ḳıyām gösterirler.

ژنده [jende]: Sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i köhne, yaʿnī eskimiş olan câme ve ġayrı melbūsāt ve mefrūşāt ḳabīlinden. Şems-i Faḫrī, beyt:

شها صاحب قرانا اطلس چرخ
بود با نسبت شعرم چو ژنده

(Ey sahibkıran padişah! Feleğin atlası benim şiirime nispetle eski çaput kalır.)

Ṣānī, be-maʿnī-i derīde, yaʿnī yırtılmış melbūsāt ve mefrūşāt ḳısmından. Müncīk, beyt:

چو گل گرچه او ژنده پیراهن است
ولی بوی او از دگر گلشن است

(O, gül gibi yırtık gömlekli olsa da kokusu başka bir gül bahçesindendir.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i pāre-şüde, yaʿnī pārelenmiş, her ne olursa. Üstād ʿAscedī, beyt:

اگر می نهد پای بر سر خزان را
به کون فراخ و بگنده و ژنده

(Rahat, kokmuş ve parçalanmış bir künla sürünenlerin başına basarsaḳ)

Rābiʿ, yamalı eṣvāb. Ḥakīm Senāyī, beyt:

دیده وقتی که یک پراکنده
زندهٔ زیر جامهٔ ژنده

(Adamın biri, hırka giymiş bir dervişe denk geldi.)

Bundandır ki ḫırḳa-i dervīşānda yama muḳarrer olmakla ḫırḳaya dahi derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

نه سلطان خریدار هر بنده ایست
نه در زیر هر ژنده ای زنده ایست

(Sultan her kölenin alıcısı değildir. Her hırka altındaki de zinde/derviş değildir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te buzurg ve ʿaẓīm maʿnāsına mervīdir ki ژنده پیل [jende-pīl] derler. Bu maʿnā, zāʾ-i muʿceme ile olan زنده [zinde] ẕeylinde ẕikr olundu, ammā zāʾ-i Fārsī ile de denilirmiş. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به دل جبرئیل و به تن ژنده پیل
به کف ابر نیسان به دل رود نیل

(Yürekte Cebrāil, bedende dev fildir. Eli Nisan bulutu, gönlü Nil ırmağıdır.)

Çağatay'da yamaya "yurun" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Cismimde tügenlerni ʿayb eyleme ey zāhid
Kim ṣabr iligi tikken ḫırḳamġa yurunlardur

(Ey ham sofu! Bedenimdeki yaraları ayıplama! Onlar sabır elinin hırkama diktiği yamalardır.)

ژنگله [jengele]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf ile. **(51ᵇ)** Çār-pā behāʾim ḥayvānāt tırnağına derler; sığır, koyun, keçi ve emṣāli.

ژنگه [jenge]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf ile. Ġalleye iṣābet eden āfete derler. Meṣelā henüz baş bağladığı gibi, bir āfettir, sünbüleyi dāneden ḫālī eder.

ژنه [jene]: Be-vezn-i کنه [kene]. Baʿżı böceklerde boynuz gibi olur, ona derler. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te gezende cānverān nīşine derler.

ژوله [jevle]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i lām ile. Toygar dedikleri kuştur.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

ژاژخای [jāj-ḫāy]: Beyhûde ve ʿabeş söyleyiciye derler. ژاژ [jāj] fā'idesiz bir dikenli ottur. خای [ḫāy] خاییدن [ḫāyīden]den ism-i fāʿil olur, çiğneyici maʿnāsına. Mezbûr ot ise aṣlā ḥayvānāta ʿalef olmaz, her ne kadar çiğnese yutamaz. Ol ecilden beyhûde söze teşbîh eylemişler. Ve fuḥşiyyāt söyleyene de derler. Ḥażret-i Mevlânā ḳuddise sirruhu, beyt:

بر دلبر ما هیچ کسی را مفزایید
مانندهٔ او نیست کسی ژاژ مخایید

(Hiç kimseyi dilberimize üstün tutmayın! Onun gibisi yoktur, saçma sapan konuşmayın!)

ژفک بینی [jefk-bīnī/jefk-i bīnī]: Sükûn-ı fā ve kāf-ı mevḳûf ile de kesriyle de olur. ژفک [jefk], gözde olan çirktir ḫuṣûṣan, sā'ir aʿżāda olana derler ʿumûmen. Bunda burundan akan çirktir. Mîr Naẓmî, beyt:

که ژفک هر دو بینی چون خلا بود
خلای کشتی گر گویند روا بود

(Her iki burnundaki pislik, helayı andırıyordu. Gemi helası dense yeriydi.)

ژنگاری [jengārī]: Cengârî dedikleri renktir. Baʿżı nâzik câmede ve kâğıdda طوطکی [ṭūṭakī] derler.

ژی [jey]: Be-vezn-i کی [key]. Su cemʿ olan maḥall ki آژیر [ājīr] ve آبگیر [āb-gīr] dahi derler. Üstâd Rûdekî, beyt:

ای آن که من از عشق تو اندر جگر خویش
آتشگده دارم صد و بر هر مژه ای ژی

(Ey aşkı sebebiyle ciğerimde yüz ateşgede ve her kirpiğimde bir su birikintisine sahip olduğum sevgili!)

Seyf-i İsferengî, beyt:

از شبنم هوای درش قطره ایست چرخ
وز قطرهٔ سحاب کفش شبنمیست ژی

(Gökyüzü onun kapısındaki havanın şebneminden bir damladır. Deniz onun avucundaki bulutun damlasından bir şebnemdir.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrî, ḳıṭʿa:

شاه ایام شیخ ابو اسحق
ای کلاه تو رشک افسر کی

اشک از چشم دشمنت دائم
می فزاید چنانکه آب از ژی

(Ey başındaki sarığı padişah tacını kıskandıran, zamanın padişahı Şeyh Ebu İshak! Senin düşmanının gözündeki gözyaşı, denizdeki su gibi sürekli artar.)

باب الزاء الفارسية المكسوره

[BĀBU’Z-ZĀ’Î’L-FĀRSİYYETİ’L-MEKSŪRE]

مع الزا

[maʿa’z-zā]

ژیژ [jīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. مرد [merd] in cemīʿ-i maʿānīsi ile müterādiftir. Yaʿnī her ne kadar maʿnāya istiʿmāl olunursa ol maʿnālara derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع السين

[maʿa’s-sīn]

ژکس [jikis]: Kesreteyn ile. Maʿāẕa’llāh demek maḥallinde “jikis” derler. Maḥall-i tebāʿud u tenāfürde istiʿmāl olunur bir edādır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع النون
[ma'a'n-nūn]

ژگان [jigān]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Nā-çār demek maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

فغان بودی چو کار من ز عشقش
که حال دل ژگان بودی ز عشقش

(Onun aşkında işim ah oldu. Onun aşkında gönlüm çaresiz kaldı.)

ژیان [jiyān]: Sibāʿ-ı vaḥşī ṣıfatıdır. Meşelā شیرِ ژیان [şīr-i jiyān] derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

مورچکان را چو بود اتفاق
شیر ژیان را به در آرند پوست

(Karıncalar ittifak edince azgın aslanın postunu çıkarırlar.)

Ve ببرِ ژیان [bebr-i jiyān] da derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

درین بیشه ای زین مگذار گام
که ببر ژیان دارد اندر کنام

(Bu ormana sakın ayak basma! İninde yatan azgın bir kaplan vardır.)

Ve پیلِ ژیان [pīl-i jiyān] da derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز پای اندر آنگه نگون گشت طوس
تو گفتی که پیل ژیان یافت کوس

(Derhal Tūs'u ayağından yakalayıp ters çevirdi. Görsen gücünü büyük filden almış sanırdın.)

Ve ẕī-maḫleb olan ṭuyūra dahi ṣıfat istiʿmāl ederler, عقابِ ژیان [ʿuḳāb-ı jiyān] derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

همی تا نسوزد به آب اندر آذر
نگیرد عقاب ژیان را کبوتر

(Su içinde ateş yanmadığı gibi, güvercin de yırtıcı kartalı avlayamaz.)

مع الكاف الفارسی
[ma'a'l-kāfi'l-fārsī]

ژیگ [jīg]: Be-vezn-i ریگ [rīg]. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ḳaṭre-i bārān. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te dost ve hem-ṣoḥbet maʿnāsına menḳūldür. Baʿżı ferhenglerde nūn ile (ژین jīn) vāḳiʿ olmuştur.

Ve gāhī yırtıcı olmayan ḥayvānāta dahi ṣıfat ederler. Meṣelā گورِ ژیان [gūr-ı jiyān] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نبد شیر درنده را خوابگاه
نه گور ژیان یافت بر دشت راه

(Ne yırtıcı aslan ne de yaban eşeği ormana ve ovaya yol bulabildi.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

مرا گر بخواهی ز شاه جهان
چو غرم ژیان با تو آیم دمان

(Beni dünya padişahından istersen, dağ keçisi gibi coşup peşinden gelirim.)

Ebū Manṣūr Ḥakīm Esedī-i Ṭūsī, ژیان [jiyān] lüġatini "ḫışm-ālūd" ile tefsīr eylemiş ve Üstād Ferruḫī'nin bu beytini istişhād yazmış, beyt:

(52[a]) به رزم ریزد و ریزد چه چیز خون عدو
به صید گیرد و گیرد چه چیز شیر ژیان

(Savaşta dökerse döker, düşman kanı da neymiş! Avda tutarsa tutar, azgın aslan da neymiş!)

ژینان [jīnān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Nān-ḫˇāh. Ve zā'-i muʿceme ile (زینان zīnān) da menḳūldür. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الها
[maʿa'l-hā]

ژیره [jīre]: Be-vezn ü be-maʿnī-i زیره [zīre]-i merḳūm ki ʿArabīde کمون [kemmūn] derler.

ژیوه [jīve]: Maʿrūf. جیوه [cīve] ve سیماب [sīmāb] dahi derler. Ve ʿArabīde زیبق [zībaḳ] derler.

باب الزاء الفارسية المضمومه

[BĀBU'Z-ZĀ'İ'L-FĀRSİYYETİ'L-MAŻMŪME]

مع التا

[maʿa't-tā]

ژفت [juft]: Sükūn-ı fā ile. Baḫīl ve mümsik maʿnāsına. Zā'-i muʿceme ile (زفت zuft) da rivāyet olunmuş idi. Şāʿir, beyt:

با او چگونه گشت زبان ژفت با جواد
با او چگونه رفت فلک نرم با درشت

(Onunla cimrinin dili nasıl da cömertleşti! Onunla acımasız felek nasıl da yumuşadı!)

مع الیا

[maʿa'l-yā]

ژی [jī]: Elbise-i fāḫire ve cāmehā-yı ẕī-ḳıymet. Mīr Naẓmī, beyt:

بگیرم چونکه جامه زیب و ژی بود
چه سود آن را چو اندامش کژی بود

(Tutalım son derece süslü ve gösterişli elbiselerim olmuş. Bedeni eğri olana ne fayda!)

مع الشين
[maʿa'ş-şīn]

ژخش [juḫş]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḳavs ü ḳuzaḥ ki Türkīde "eleğim sağma" derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز بستان طبعش نشانیست خلد
ز ایوان قدرش به پستیست ژخش

(Cennet onun adalet bahçesinden bir örnektir. Gökkuşağı onun yücelik eyvanından bir iniştir.)

Şānī, yıldırım maʿnāsınadır.

مع الرا
[maʿa'r-rā]

ژگور [jugūr]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Baḫīl maʿnāsına ki evveli fetḥa ve āḫiri zā'-i muʿceme ile (ژگوز jegūz) da rivāyet olunmuştur.

ژوار [juvār]: Fetḥ-i vāv ile. Maḥbūs ve ḥabsḫāne ḫidmetkārları. Zā'-i muʿceme ile (زوار zuvār) da mervīdir.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

ژغال [juġāl]: Feṭḥ-i ġayn ile. Kömür ki ʿArabīde فحم [faḥm] derler. Münezzeh-i Hindī, beyt:

ز چشمم زلف او رفت و به داغش مردمک سوزد
کند دست نگه افسوس آن دود ژغالی را

(Onun saçı gözümden gitti ve yarasıyla göz bebeğim yandı. Ne yazık ki bakışın eli de o kömürün dumanını siliyor.)

ژغل [juġal]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Āteş koru ki اخکر [aḫker] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ز عشق یار نتواند فراغم
ژغل بوده جگر از سوز داغم

(Sevgilinin aşkından vazgeçemiyorum. Ciğer, yaramın ateşiyle kora döndü.)

ژگال [jugāl]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile de kömürdür ژغال [juġāl] maʿnāsına.

ژول [jūl]: Sükūn-ı vāv ile. Perīşān-ḫāṭır, elemnāk ve ġamnāk olmaya derler. Maṣdarı ژولیدن [jūlīden]dir, جولیدن [cūlīden] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Baʿżı nüsḫada, toygar kuşu dedikleri masṭūrdur.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

ژک [juk]: Kendi kendine söylenmek ve tehevvürden somurdanmak maʿnāsına. Ve ژکیدن [jukīden] lafẓından ṣīġa-i emr olur. Ṣāʿir, beyt:

می کوش مکن با همه کس بیهده سُک
ای گرگ طبیعت به همه هیچ مژُک

(Ey kurt yaradılışlı! İnsanlarla iyi geçinmeye çalış! Hiç kimseye homurdanma!)

ژکاک [jukāk]: Feṭḥ-i kāf ile. Kömür maʿnāsına ki ژغال [juġāl] ve ژگال [jugāl] dahi derler.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

ژبون [jubūn]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. Assı ki ʿArabīde ربح [ribḥ] derler. Şerʿan memnūʿ olan ribā maʿnāsınadır. Şāʿir, beyt:

خدا و هم رسولش بود بیزار
از آن کس که همی باشد ژبون خوار

(Allah ve resulü, faiz yiyen kimseden razı değildir.)

ژکیدن [jukīden]: Meftūḥada ẕikri mürūr eden ژَکیدن [jekīden]dir. Ḫışm-ālūd ve ġażabnāk. Ve gümürdenmek maʿnāsına da gelir. Kisāyī, beyt:

ای طبع سازگار چه کردم ترا چه بود
با من همی نسازی و دائم همی ژکی

(Ey uyumlu yaradılış! Sana ne yaptım, ne oldu? Benimle hiç uyuşmuyor ve sürekli homurdanıyorsun.)

ژوشیدن [jūşīden]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, su veyāḫud şarāb, ẓarfından sızıp çıkmaya derler. Üstād ʿAscedī, rubāʿī:

تا مشک سیاه من سمن پوشیده است
خون جگرم به دیده پر جوشیده است
شیری که به کودکی لبم نوشیده است
اکنون ز بناگوشم برژوشیده است

(Benim kara miskim yasemin örtündüğü için, ciğer kanım gözde fokur fokur kaynamaktadır. Bebeklikte dudağımın içtiği süt, şimdi kulak mememden sızmaktadır.)

Şānī, pınar ve çeşmeden su sızıp çıkmak maʿnāsınadır.

ژولیدن [jūlīden]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Saç ve sakal karış murış olmak maʿnāsınadır ḫuṣūṣan, ژولیده مو [jūlīde mū] derler. Ve sāʾir kıl ki ḥayvānātta olur. Ve ibrīşim emşāli nesneler karışmak maʿnāsınadır ʿumūmen.

ژون [jūn]: Be-vezn-i خون [ḫūn]. Büt ki kefere ona ʿibādet ederler. ʿArabīde صنم [ṣanem] dedikleri. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ژوهیدن [jūhīden]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i hā ile. Saḳf-ı ḫāneden damla inmek ve onun emşāli damlayana derler.

باب السين المهملة المفتوحه
[BĀBU'S-SĪNİ'L-MUHMELETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

سا [sā]: Be-vezn-i جا [cā]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, edāt-ı teşbīhtir, "gibi" maʿnāsına. Seyf-i İsferengī, beyt:

هست شترگربه ها در سخن من ولیک
گربهٔ او شیرگیر اشتر او پیل سا

(Benim sözümde deve-kedi gibi/irili ufaklı dengesizlikler vardır; ama onun kedisi aslan yakalar, devesi de fil gibidir.)

Bu maʿnāda aṣlı آسا [āsā]dır. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

صبحدم چون کله بندد آه دودآسای من
چون شفق در خون نشیند چشم شب پیمای من

(Benim duman gibi āhım sabahleyin otağını kurar. Benim gece dolaşan gözüm, şafak gibi kanlar içinde oturur.)

Ṣānī, bāc ve ḫarāc ki pādişāh-ı buzurg, zīrdestinde olan ḥükkāmdan alır. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

پادشا گشت آرزو بر تو ز بی باکئ تو
جان و دل بایدت داد پادشا را باج و سا

(Çekincen olmadığı için arzu senin padişahın oldu. Padişaha vergi ve haraç olarak can ve kalp vermen gerekir.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

ملاذ داور اسلام شیخ ابو اسحق
که شاه هند فرستد سوی جنابش سا

(İslām padişahlarının sığınağı Şeyh Ebu İshak'tır. Hint padişahı ona vergi gönderir.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

ژولیده [jūlīde]: **(52ᵇ)** Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i hā ile. Karış murış maʿnāsınadır ki ژولیده موی [jūlīde mūy] derler.

ژوهیده [jūhīde]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i hā ile. Suvarılmış mezrūʿāt, bostān ve emṣāli nesnelere derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

Bu maʿnāda aṣlı ساو [sāv]dır ki vāv'ı ḥaẕf olunmuştur.

Ṣāliş, bir nevʿ laṭīf ḳumāştır. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

تشریفهای فاخر بوده روان ز هر سو
نخ و نسیج و کمخا کوکوز و سای ساده

(Her taraftan süslü elbiseler aktı: İbrişim, süslü dokuma, ipekli kumaş, süslü kumaş ve sade kumaş...)

Bu maʿnāda aṣlı ساو [sāv]dır.

Rābiʿ, ساییدن [sāyīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur.

Bu maʿnāda gāhī elif'le آسای [āsāy] istiʿmāl olunur. Üstād, beyt:

شفیق گشت زمانه مرا غلام صفت
رفیق گشت سعادت مرا مریدآسای

(Zamane bana köle gibi şefkat gösterdi. Mutluluk bana mürit gibi arkadaş oldu.)

سارا [sārā]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ḫāliş ve ṣāf olan nesneye derler ʿumūmen. Mevlānā Cāmī, beyt:

چه حاصل زان که دانی کیمیا را
مس خود را نکردی زر سارا

(Kendi bakırını saf altın yapamadıktan sonra kimya bilsen ne olur!)

Ve عنبرِ سارا [ʿanber-i sārā] derler ḫuṣūṣan. Ḫˇāce Selmān, beyt:

ز طوطی رنگ شاخ آید نوای نغمهٔ ساری
ز کافوری سمن خیزد نسیم عنبر سارا

(Papağan renkli daldan bir bıldırcın sesi geliyor. Kāfur renkli yaseminden saf amber yeli kopuyor.)

Ṣıfat istiʿmāl olunduğu ẓāhirdir. عنبرِ سارا [ʿanber-i sārā] dedikleri gibi مشکِ سارا [muşk-i sārā] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز خاک تبه جان گویا کنی
ز خون سیه مشک سارا کنی

(Cansız toprağı konuşan cana çevirir, siyah kandan saf misk elde edersin.)

Ṣānī, baḥr-ı ʿUmmān sāḥillerinde bir maḥallin nāmıdır. Onda ġāyet bī-naẓīr ʿanber bulunur derler.

ساستا [sāstā]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ehrimen tevābiʿinden dīv adıdır. Ferālāvī, beyt:

در بدی و کدی تویی منحوس
ساستا سا و ساسیا آسا

(Kötülük ve sıkıntıda Sāstā ve Sāsiyā gibi uğursuz olan sensin.)

ساسیا [sāsiyā]: Kesr-i sīn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bu dahi ساستا [sāstā] gibi dīv adıdır ehrimen tevābiʿinden.

سامونا [sāmūnā]: Żamm-ı mīm ü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i nūn ile. Vezinde üç ḳīrāṭa derler ki bir buçuk ġarmādır. Mīr Naẓmī, ḳıṭʿa:

ندیدم چند سالت از کف خود
نه سیم و زر مس و ارزیز و آهن

که سامونا کند مصرف به خود را
کجا داند که کس بخشش کند ظن

(Nice yıldır elimde gümüş, altın, bakır, kalay, demir görmedim. Kendisi için sāmūnā miktarı masraf eder. Kim ne bilsin! Bahşiş sanılır.)

ساوا [sāvā]: ساویدن [sāvīden] lafẓından müştaḳḳ isimdir. Yaʿnī eğe ağzından çıkan burāde, her ne olursa. Dahi altın ve gümüş işlenirken ālet-i ṣiyāġadan dökülen ḫurdeye derler.

سبا [sebā]: Memleket-i Yemen'de bir şehr-i ʿaẓīm adıdır ki Belḳīs'in taḫtgāhı idi. Ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām Belḳīs, taḫtı üzerinde otururken dīvlere kaldırtıp bir anda kendi ḥuẓūruna getirtmişti. Ḫˇāce Selmān, beyt:

میر بر صدر تو جمشیداست بر عرش سبا
شاه بر تخت تو خورشیداست بر اوج فلک

(Senin makamının emiri, Seba tahtının Süleymanı'dır. Göğün tepesindeki güneş, senin tahtın üstünde padişahtır.)

Ve dahi diyār-ı ʿAcem'de bir mevżiʿ ismi olduğu meşhūrdur.

سبزپا [sebz-pā]: Nā-mübārek-ḳadem maʿnāsına. Yaʿnī şeʾāmet ve nuḥūset ile meşhūr olana derler. Żıddı سپیدپا [sepīd-pā] dır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

نه در دست طبیب ژاژخای است
که گاهی سرخ رو گه سبزپای است

(Bazen yüzü kızıl, bazen ayağı yeşil/uğursuz olan boş konuşucu doktorun elinde değildir.)

سبزما [sebzmā]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i mīm ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir nevʿ üzüm adıdır. **(53ª)** سبزمالی [sebz-mālī] de derler.

سپوسا [sepūsā]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i sīn ile. Ve **سپوسوا** [sepūsvā], żamm-ı bāʾ-i Fārsī, sükūn-ı vāv u sīn ve feṯḥ-i vāv-ı ṯānī ile. Herīse ve buğday aşı, her ne olursa. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد نعمت الوان که باشد
سپوسا نان جو بی منت آید

(Türlü türlü nimet olmasa da olur. Buğday aşı ve arpa ekmeği minnetsiz gelir.)

سپیدپا [sepīd-pā]: Mübārek-ḳadem ve ḫuceste-pey demektir. سبزپا [sebz-pā-yı merḳūmun żıddıdır.

ستا [setā]: Feṯḥ-i tāʾ-i müṯennāt ile. Üç kıllı ṭanbūr. Ve sazda her ne ki üç kıllı ola. İki kıllıya da دوتا [dutā], dört kıllıya چارتا [çārtā] dedikleri gibidir. Ḫˇāce Selmān, beyt:

چرخ دوتاست بس کهن نیست نوایی اندرو
کو صنمی که بهر ما تای ستای نو زند

(İki büklüm olmuş felek çok eskidir, ondan bir nağme çıkmaz. Bizim için üç kıllı saz çalacak bir güzel hani?)

سداهرا [sedāhrā]: Feṯḥ-i dāl u rā ve sükūn-ı hā ile. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da bir kuş adıdır ki لوهاور [lūhāver] dahi derler.

سرا [serā]: Ḫāne maʿnāsınadır ki سرای [serāy] dahi derler. Tafṣīli سرای [serāy] ẕeylinde olunur inşāʾallāhu teʿālá.

سراپا [ser-ā-pā]: Baştan başa demektir. Īrādında cümle-i vaṣfiyye murād olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

ز نار غم نهادم داغ بر تن
سراپا دیده شد بهر نظاره

(Tenimi gam ateşiyle dağladım, görmek için baştan başa göz oldu.)

سربها [ser-behā]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i bā vü hā ile. Be-maʿnī-i ḫūn-behā, yaʿnī diyet-i ḳatīl. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

تن شمع را روشنی سربها بس
که از طشت زر سربهایی نیابی

(Mumun aydınlığı canına kan parası olarak yeter! Çünkü altın leğenden kan parası elde edemezsin!)

سرجا [ser-cā]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i cīm ile. Ṣadr maʿnāsına rivāyet olunmuştur. Yaʿnī meclisin cānib-i aʿlāsı.

سرغوغا [ser-ġavġā]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, fitne ve āşūba bā'iş olan ki سرفتنه [ser-fitne] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ز رشکت دوست خون دوست ریزد
بدین حد شنگ و سرغوغا چرایی

(Seni kıskanıp dost dostun kanını döküyor. Niçin bu derece işveli ve fitnecisin!)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

خون دل می بین و با کس دم مزن
وز نگار شنگ و سرغوغا مپرس

(Gönül kanını gör ve kimseye bahsetme! İşveli ve fitneci sevgiliyi sorma bile!)

Şānī, ṭalī'a-i leşger ki Türkīde "çarkacı" derler. Şihābeddīn Mü'eyyed-i Semerḳandī, beyt:

ره عدل و سیاست را حسامش بدرقه گشته
سپاه فتح و نصرت را سنانش گشته سرغوغا

(Onun kılıcı, siyaset ve adalet yolunun kılavuzu oldu. Onun mızrağı, fetih ve zafer ordusunun öncüsü oldu.)

سرگردا [ser-gerdā]: Sükūn-ı rā'eyn ve feṯḥ-i kāf-ı 'Acemī ile. Bir marażdır, insānın başında vāḳi' olur. سرگیجش [ser-gīciş] dahi derler. 'Arabīde eṭibbā دوار [duvār] derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

سرما [sermā]: Kış faṣlı ki muḳābili گرما[germā]dır. 'Arabīde شتا [şitā] derler. Üstād, beyt:

زمین پر نگار و هوا مشکبار
نه گرما نه سرما همیشه بهار

(Yeryüzü nakışla dolu ve hava misk kokusu yayıyor. Ne yaz ne kış, daima bahar!)

سروا [servā]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i vāv ile. Süḫan-ı dürūġ ve ḥikāyāt-ı bī-aṣl. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چند دهی وعدهٔ دروغ همی
چند فروشی به من این سروا

(Daha ne kadar yalan vaatte bulunacaksın! Daha ne kadar bu masalı bana satacaksın!)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, aṣıllı ve eğer aṣılsız, muṭlaḳ ḥikāyet ve ol miṣillü sözdür. Şems-i Faḫrī, beyt:

علو پایهٔ قدرش از آن بلندترست
که فکر هم چو منی اندر آن کند سروا

(Onun kıymetinin mertebesi, benim gibilerin düşüncesinin zırvaladığı yerden daha yüksektedir.)

سزا [sezā]: Feṯḥ-i zā'-i mu'ceme ile. Üç ma'nāya gelir.

Evvel, lāyıḳ ma'nāsına. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گر تو گویی چون نهان کرد ایزد از ما راز خویش
من چه گویم گویم از حکم خدا ایدون سزید

(Sen "Allah kendi sırrını bizden nasıl gizledi?" dersen ben ne diyeyim! Derim ki: "Allah'ın hükmüdür, buraya layık olan budur".)

Şānī, muvāfiḳ ma'nāsına. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

نا سزایی را چو بینی بختیار
عاقلان تسلیم کردند اختیار

(Uygunsuz birisini mesut bahtiyar görürsün. Akıllılar ise ihtiyarı elden bıraktılar.)

Şāliş, mükāfāt-ı nīk ü eger bed. Şeyḫ 'Aṭṭār, beyt:

آن که فرمان کرد قهرش باد را
تا سزایی داد قوم عاد را

(Kahrıyla rüzgāra buyuran Allah, Ād kavminin cezasını/layığını verdi.)

Şeyḫ 'Aṭṭār'ın bu beyti ma'nā-yı evvele dahi ensebdir.

سقمونیا [saḳmūniyā]: Bir dārūdur ġāyet müshil. İḫrāc-ı fażalāt-ı aḫlāṭ etmeye nef'i ʿaẓīmdir. Aʿlāsı Anṭākiyye dağlarında olmakla ṭıb kitābları müfredātında سقمونیای انطاکی [saḳmūniyā-yı anṭākī] derler. Ve محموده [maḥmūde] dahi derler.

سکا [sekā]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Tīrdān yaʿnī terkeşin ok konulan ṭarafı. Mīr Naẓmī, beyt:

سکایش پَر تیر زهر پیکان
همه سوی عدو را گشته پران

(Ok kuburundaki zehir temrenli oklar, kanatlanıp düşman tarafına uçtular.)

سلا [selā]: Be-vezn-i علا [ʿalā]. Be-maʿnī-i nevāgerī, yaʿnī āheng-i naġme **(53b)** ve āvāze etmek. Keẕā fi'l-*Edāt*.

سمنسا [semen-sā]: Feṯḥ-i mīm ü sīn ve sükūn-ı nūn ile. Lafẓ-ı mürekkebdir سمن [semen] ile سا [sā]dan ki edāt-ı teşbīhtir, ak gül gibi demek olur. Murād, maḥbūb ve dilber taʿrīf ü tavṣīfidir. Nitekim demişlerdir, beyt:

سمنسا سرو بالا گل عذاری
جهان حسن ازو بوده بهاری

(Ak gül gibidir, gül yanaklı ve uzun boylu bir selvidir. Güzellik dünyasının ilkbaharı odur.)

سمن وا [semenvā]: Feṯḥ-i mīm ü vāv ve sükūn-ı nūn ile. Erişte çorbası. Baʿżı nüsḫada herīse aşı mervīdir.

سمیرا [semīrā]: Kesr-i mīm, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ḥaccāmların ḥacāmet āleti olan şāḫa derler. Maʿrūf boynuzdur ki onunla ḥacāmet ederler. Żamm-ı sīn ile (سُمیرا sumīrā), maʿnā-yı āḫara gelir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سنا [senā]: Feṯḥ-i nūn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i rūşenī, żiyā maʿnāsına.

Şānī, bir ottur, laṭīf ve leyyindir. Şafrā iḫrācına ve balġama nef'i ʿaẓīmdir. Mekke-i Muʿaẓẓama'dan gelir. Eṭibbā kitāblarında سنای مکی [senā-yı mekkī] derler.

Şāliş, *Şerefnāme*'de bir çūbdur, misvāk ederler. ʿArabī ile müşterektir.

سنگِ آسیا [seng-i āsyā]: Değirmen taşı. Maʿnā-yı terkībīdir lüġat cihetiyle. Ammā maʿnā-yı muṣṭalaḥı iki vechledir.

Evvel, vaḳār, temkīn ve metānetten kināye ederler değirmen, yerinden āḫar yere ḥareket etmeyip ağır olduğu münāsebetle.

Şānī, müteḥarrik ve bī-ārām olduğundan kināye ederler. Aždād ḳabīlinden olur. Değirmen taşında kile'l-ḥāleteyn mevcūddur. Birinde metānet ü pāydārī ve birinde ḫiffet ü bī-ḳarārī muḳarrer olmakladır. Şāʿir, ḳıṭʿa:

مگر در شهر بوده دو برادر
که هر دو هم چو سنگ آسیا بود

از آن یک بهر دنیا در تک و پو
دگر ثابت توکل آشنا بود

(Gelgelelim şehirde iki erkek kardeş varmış. Her ikisi de değirmen taşı gibiymiş. Birisi dünya için koşturmaktayken diğeri de vakar ve tevekkül sahibiymiş.)

سنگِ توتیا [seng-i tūtiyā]: اثمد [eṯmed] dedikleri taştır. Saḥḳ edip baʿż-ı eczā ile tūtiyā ederler. Remede nef'i ẓāhirdir.

سنگِ خارا [seng-i ḫārā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿnā-yı luġavīsi taşın bir nevʿidir. Şöyle ki ġāyet pekliğinden demir ālet ona kār eylemez. Ona سنگِ خاره [seng-i ḫāre] derler. خارا [ḫārā] ve خاره [ḫāre] pek taşa derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

سرکش مشو که چون شمع از غیرتت بسوزد
دلبر که در کف او مومست سنگ خارا

(Sevgiliye karşı gelme! Yoksa avucunda sert taşı muma çeviren o dilber, seni kıskançlık ateşiyle mum gibi yakar.)

Ṣānī, maʿnā-yı muṣṭalaḥı saḫt-dilī, ḥisset ve buḫldan kināyedir.

سنوا [senevā]: Feṯḥ-i nūn u vāv ile. Be-maʿnī-i gūristān, yaʿnī meḳābir ve mezāristān maʿnāsına.

سودا [sevdā]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ʿanāṣır-ı erbaʿanın ʿunṣur-ı süflīsidir ki aġdiyeden miʿdede baʿde'n-nużc ḥāṣıl olan āb-ı ṣāf ciğere vāṣıl oldukta onda tekrār nużc u inṭibāḫtan ġāyet laṭīfi dem, nā-puḫte ve ḥāmı balġam, köpüğü ṣafrā ve dürdü yaʿnī eşḳali sevdā olur. Maḥall-i ḳarārı ṭıḥāldir yaʿnī dalaktır.

Ṣānī, bi-ṭarīḳi'l-istiʿāre şeb-i tārīke derler.

Ṣāliş, fā'ide maʿnāsınadır. Tüccār ṭā'ifesine سوداگران [sevdāgerān] dedikleri bu maʿnā cihetindendir. Mīr Naẓmī, meẕkūr üç maʿnāyı bir beyitte cemʿ eylemiştir, beyt:

تقاضا کرد سودا شام سودا
سفر گردد از آنجا بهر سودا

(Zifiri karanlıkta sevda istedi. Oradan yolculuk, sevda/fayda için olur.)

سورا [sevrā]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir şehir ismidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سه تا [se-tā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, üç kat veyāḫud üç dāne maʿnāsınadır.

Ṣānī, üç kıllı ṭanbūr, ستا [setā]-yı merḳūm gibi. Muḥammed-i ʿAṣṣār, beyt:

ز لحن پنجگاه نوبتش بود
که ترسا را سه تا افتاده در رود

(Sıra pencgāh nağmesine geldi. Hıristiyan'ın üç kıllı tamburu ırmağa düştü.)

مع البا
[maʿa'l-bā]

سبز آب [sebz-i āb]: İżāfetle. سبزی آب [sebzī āb] taḳdīrinde. Su üzerinde tār-ı ʿankebūt gibi örülen yeşil nesne ki Türkīde "yosun" derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سراب [serāb]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ol nesnedir ki bādiye yaʿnī ıssız yerlerde olur. Şuʿāʿ-ı şemsten mesāfe-i baʿīdeden su gibi görünür. Ekşer şūre-zemīn yerde pertev-i āfitābdan ol şekil vāḳiʿ olur. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

جگرتشنگان را کند جان کباب
به صحرای ریو از زلال سراب **(54ª)**

(Korkunç çöldeki saf su serabı, ciğeri susamışların canını kebap eder.)

سراچهٔ آفتاب [serāçe-i āftāb]: Güneş ağılı. Yaʿnī güneşin çevresinde hāle-i māh gibi beyāż nesne görünür.

سراندیب [ser-endīb]: Sükūn-ı rā vü nūn ile. Hindūstān memleketinde vāḳiʿ bir dağ ismidir. سراندیل [ser-endīl] dahi derler. Rivāyet olunur ki ḥażret-i Ādem Ṣafiyyu'llāh ʿalánebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām, Cennet'ten çıktıkta ol dağ üzerine hübūṭ eyledi. Ve ḳabr-i şerīfi de ondadır derler.

سرب [serib]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Çürümüş ve efsürde olmuş nesneye derler. Sirāceddīn-i Ḳumrī, beyt:

این پوته ای که پر ز زر عشق بود زانک
خوش نیست در پلاس سرب مانده کیمیا

(Bu pota aşk altınıyla doludur. İşte bu yüzden kimyanın soluk elbise içinde kalması hoş değildir.)

سرخواب [ser-ḫˇāb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i ḫā vü vāv-ı maʿdūle ile. Be-maʿnī-i evvel-i ḫˇāb. به سرخواب رفته [be-ser-ḫˇāb refte] derler, henüz uyumuş demektir. Mīr Naẓmī, beyt:

بگفت این ناله و زاری بگردید
به سرخواب رفته او را خواب را دید

(Bunu söyledi, ağlayıp inledi. Uykuya varır varmaz rüyada onu gördü.)

سرداب [serd-āb]: Sükūn-ı rā vü dāl ile. Bir nevʿ zīr-zemīndir ki havası germ olan şehirlerde maḥṣūṣan yaparlar. Kimin müdevver ḳubbe gibi, kimin müseddesü'l-aḍlāʿ ve kimin müşemmen ederler. Havanın ġāyet-i germiyyetinde içine girip otururlar ve suların savıtırlar. سردابه [serdābe] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مگر روزی نشسته بد به سرداب
به شمعش جمع می کردند احباب

(Gel gelelim bir gün yazlıkta oturmuş, sevenlerini mumuna pervane yapmıştı.)

سرشب [serşeb]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i şīn ile. Bir nevʿ ġalledir. Yağını çıkarıp çerāġda yakarlar. Ona سرشف [serşef] dahi derler. Ḥardala müşābih dānedir. Yağı ġāyet acı olmakla tenāvül etmeyip revġan-ı zeyt gibi yakarlar.

سرکب [serkeb]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i kāf ile. Zamānlarında ʿadīmü'n-naẓīr iki muṭrib idi. Birine سرکب [serkeb] ve birine سرکش [serkeş] derlerdi. Üstād Ferruḫī, ḳıṭʿa:

دائم از مطربان خویش به بزم
غزل شاعران خویش طلب

شاعرانت چو رودکی و شهید
مطربانت چو سرکش و سرکب

(Daima mecliste çalgıcılarından kendi şairlerinin gazelini iste! Senin şairlerin Rūdekī ve Şehīd gibidir. Senin çalgıcıların Serkeş ve Serkeb'e benzer.)

سرکوب [ser-kūb]: Żamm-ı kāf ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ḳalʿaların ġāyet yüksek olan yeri ki eṭrāf u cevānibe müşrif olan maḥallinde çıkıp naẓar ederler.

Ṣānī, ser-zeniş edici maʿnāsına ki Türkīde "başa kakıcı" derler.

Ṣāliṣ, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da ceng ü ḫuṣūmette ḳavī vü metīn olan ḥarīfe derler. Ammā ışṭılāḥ-ı şuʿarāda be-maʿnī-i fā'iḳ ve her kanda olursa māhir ve her ṣanʿata ḳādir olan ādeme derler. Bu maʿnāda, Mīr Naẓmī, beyt:

مکن سرکوب او سرکوب کارست
ولی با او فلک در کار و زارست

(Ona veryansın etme! İşinde mahirdir. Fakat felek onunla savaştadır.)

سزاب [sezāb]: Fetḥ-i zā'-i muʿceme ile. Su kerdemesi dedikleri ottur.

سقلاب [saḳlāb]: Türkistān'da bir vilāyet adıdır. صقلاب [ṣaḳlāb] dahi derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

اگر فارسی باشدش زاد بوم
به صنعاش مفرست سقلاب و روم

(Doğduğu ve büyüdüğü yer Fars diyarıysa onu Sana, Saklāb ve Anadolu'ya gönderme!)

سگ آب [seg-āb]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī iledir. Ammā aṣlı iżāfetle سگِ آب [seg-i āb]dır, su köpeği maʿnāsına. Murād "kunduz" dedikleri cānverdir. Derisini kaplan postlarına pervāz ederler. Ve baʿż-ı kefere, kalpağına pervāz ederler. Ḫāyesine eṭibbā جندبادستر

[cund-bādister] ve جندبیدستر [cund-bīdester] dahi derler. İḫrāc-ı rīḥe daḫli ʿaẓīmdir. Keşīru'n-nefʿ bir devādır.

سگلاب [seglāb]: Lām ile de آب سگ [seg-āb]-ı merḳūm maʿnāsınadır ki سگلابی [seglābī], سگلاوی [seglāvī] ve سگلاو [seglāv] dahi derler. Muḫtārī, beyt:

گویند چو سگلاب به آموی بخسبند
بینی به گل و خشت برآرند به بیکند

(Derler ki: Amu'da kunduz gibi uyurlar, çamur ve kerpiçle Beykend'e çıkageldiklerini görürsün.)

سنب [senb]: Sükūn-ı nūn ile. Baʿżı kışı şedīd ve ziyāde olan yerlerde koyun, keçi ve sığır şiddet-i şitādan emīn olmak için dağ eteklerinde maġāra gibi kazıp ḥayvānāt duracak yer ederler. Üstād Laṭīfī, beyt:

یا رب ازمن چه جرم خواست چه زنب
که مرا نیست خانه ای جز سنب

(Ya Rabbi! Ne günah işledim de ağıl dışında bir evim yok.)

سنیب [senīb]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Nīze, ok demiri ve sā'ir onlara müşābih olana derler.

سنگِ آسیاب [seng-i āsyāb]: Değirmen **(54b)** taşı ki سنگِ آسیا [seng-i āsyā] dahi derler.

مع التا
[maʿa't-tā]

ساخت [sāḫt]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ساختن [sāḫten] lafẓından fiʿl-i māżīdir.

Ṣānī, bend-i bār-ı zīn maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

از جنیبت فرو گشاید ساخت
آینه اش بر عذار بندد صبح

(Sabah, yedek atının eyerini çözüp yularına ayna bağlıyor.)

سپت [sepet]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī ile. Maʿrūf nesnedir. Āḫiri dāl-ı mühmele ile سپد [seped] ve tā'-i müṯennāt ile de istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

گل سر سپت حسن و آن جانانست
ولی چو ماه همه حسن چهره گیران آنست

(Sevgilinin alım ve güzellik sepetinin ucundaki gül, tıpkı ay gibi, yüz güzelliğini ondan almaktadır.)

سپست [sepist]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı sīn-i ṯānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir ottur, ġāyet yeşil ve emles olur. Çār-pā ḥayvānāt onu ġāyet sevip raġbet ederler. Ḥayvānātı semirtir ve tüyün düzer. Elif'le اسپست [espist] dahi derler. ʿArabīde فصفصه [fiṣfiṣa] ve رطبه [raṭbe] dahi derler. Türkīde "yonca" ve Türkistān'da da "yorunçḳa" derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te سپسته [sepiste] be-maʿnī-i şamġand yaʿnī būynāk. Ve *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da herīr. Ve *Ferheng-i Mīrzā*'da kesr-i sīn ü bā'-i muvaḥḥade ile (سِپست sipist) yonca. Ve feṭḥ-i sīn ile pelīd ve bed maʿnāsına masṭūrdur.

سبلت [seblet]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i lām ile. Bıyık ki بروت [burūt] dahi derler. ʿArabīde شارب [şārib] ve شوارب [şevārib] dahi derler.

سخت [saḫt]: Sükūn-ı ḫā ile. Dört maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, be-maʿnī-i muḥkem ki muḳābili نرم [nerm]dir. Aṣıl maʿnāsı Türkīde "berk" ile taʿbīr ettikleridir. "Berk yüzlü" demekte سخت رو [saḫt-rū] derler. Berkliğe katılık lāzım olduğundan katı olan nesneye de "saḫt" derler. Meşelā "katı gevşek" demekte سخت سست [saḫt sust] derler. Nitekim, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

من عهد تو سخت سست می دانم
بشکستن آن درست می دانم

(Ben senin sözünün pek gevşek olduğunu bilirim. Onun bozulacağını iyi bilirim.)

Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

بیا که قصر امل سخت سست بنیادست
بیار باده که بنیاد عمر بربادست

(Gel, çünkü emel köşkünün temeli hiç sağlam değil! Şarap getir! Zira ömür yapısı berbat olmak üzere!)

Şānī, be-maʿnī-i sencīde. Bu iki maʿnāya, Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

گره عهد آسمان سست است
گره کیسهٔ عناصر سخت

در ترازوی همتش هرگز
حاصل روزگار هیچ نسخت

(Feleğin verdiği sözün düğümü gevşektir. Dört unsur kesesinin düğümü sıkıdır. Memduhumun himmet terazisinde gelip geçici boş şey hiç tartılmaz.)

Yaʿnī نسنجید [ne-sencīd]. Maʿnā-yı şānīye, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سخن به که با ساحت تاج و تخت
بگویند سخته نگویند سخت

(Taç ve tahtın huzurunda sözü tartarak söylemek iyidir, sert değil!)

Şāliş, be-maʿnī-i baḫīl, reẕīl ve leʾīm. Şeyḫ Evḥadī, beyt:

بادهٔ سخته ده به سخت که باده
سست کند سخت را کلید خانه

(Alçağa şarabı tartarak ver! Çünkü şarap, alçağın evinin kilidini gevşetir.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i bisyār. Üstād Menūçehrī, naẓm:

سختم عجب آید که چگونه بردش خواب
آن را که به کاخ اندر یک قطره شرابست

وین نیز عجبتر که خورد بادهٔ بی چنگ
چون نغمهٔ زیرش به مَی ناب شتابست

اسبی که صفیرش نزنی خوش نخورد آب
نی مرد کم از اسب و نه می کمتر از آبست

(Köşkünde bir damla şarabı olanın uykuya varmasına hayret ediyorum. İnce telli nağmesi saf şarapla yarışan çeng yokken içilen şaraba daha da hayret ediyorum. Ata ıslık çalmazsan rahat su içmez. İnsan attan daha değersiz olmadığı gibi şarap da sudan daha değersiz değil ya!)

سخلات [saḫlāt]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-vezn-i فضلات [faẕlāt]. Be-maʿnī-i gül-i yāsemīn. Keẕā fī-*Ferheng-i Faḫr-i Ḳavvās*.

سراکوفت [serākūft]: سراکوب [serākūb]-ı merḳūm gibi ṭaʿne ve ser-zeniş maʿnāsınadır.

سر پرست [ser-perest]: Ḫuddām ve ḫidmetkāra derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به دستوریٔ سر پرستان سه روز
به خوردن مر او را منم دلفروز

(Hizmet etmeme izin verirseniz, üç gün boyunca onun yiyeceğini vermeye gönüllüyüm.)

سرِ دست [ser-i dest]: İżāfetle. İki maʿnāya gelir.

Evvel, bilek ki ʿArabīde ساعد [sāʿid] derler.

Ṣānī, bir işi gönülsüz tutmaya derler. Bu taʿbīre Türkīde "el ucuyla iş tutar" derler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

لطف تو گفتا به مرحبا دهمت دست
لطف تو با ما همیشه از سر دست

(İyiliğin merhaba edip "Sana el veririm" dedi. Senin iyiliğin bize daima el ucuyladır/ gönülsüzdür.)

سرِ راست [ser-i rāst]: İżāfetle. Doğru nesne, her ne olursa. Ve dürüst ḳaṭʿ olunmuş ḳalem.

سرغوت [serġut]: Sükūn-ı rā ve żamm-ı ġayn u vāv-ı mechūl ile. Niʿmet, rızḳ ve inʿām maʿnāsınadır. Ḫˇārezm lüġatidir.

سرگذشت [ser-guẕeşt]: İki maʿnāyadır.

Evvel, baştan geçmiş aḥvāl ve mācerā maʿnāsınadır.

Ṣānī, ḥavādiṣ-keşīde ve rūzgār-dīde maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

سرگذشت غم دل عاشق
شرح و تقریر نمی توان کردن **(55[a])**

(Āşığın gönlündeki gamın macerası söylenip açıklanamaz.)

سرکریت [serkerīt]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü kesr-i ṣānī ve feṯḥ-i kāf ile. Cizye nāmıyla kefereden alınan akçe ve māl maʿnāsınadır. سرگزید [sergezīd] dahi derler. Ġażāʾirī-i Rāzī, beyt:

خراج قیصر روم است و سرکریت جلم
بهای بندگئ دلهرا ابا چیپال

(Rum kayserinin haracı ve Cilm'in cizyesidir. Raca ve dilherānın kölelik bedelidir.)

سرمست [ser-mest]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, sarḫoş adam.

Ṣānī, esrimiş deveye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

اشتر سرمست را گر بار باشد درد دل
بر نیارد طاقت و از ضعف باشد همچو مور

(Gönül derdi esrimiş deveye yüklense, güç yetiremez ve zayıflıktan karıncaya döner.)

سرنوشت [ser-niviṣt]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, taḳdīr-i İlāhī. Türkīde "başa yazılan gelir" derler. Mevlānā ʿUrfī-i Şīrāzī, beyt:

عرفی از اندیشهٔ بیهوده باز آ چاره چیست
سرنوشتت یا بهشت جاودان یا آتش است

(Ey Urfī! Yersiz endişeyi bırak! Çare nedir? Başına gelecek ya sonsuz cennet ya da ateştir.)

Ṣānī, ʿunvān-ı mektūba derler. Mekātīb ve mürāselāt evvellerinde yazılır.

سرنبشت [ser-nibiṣt]: Vāv yerine bāʾ-i muvaḥḥade ile dahi cāʾizdir. Yine ol maʿnāya istiʿmāl olunur.

سروقت [ser-vaḳt]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, vaḳt-i nīk yaʿnī ṣafā-yı ḳalb ile cemʿiyyet-i ḫāṭır taḥṣīl olunmuş vaḳit. Ebū Türāb Big, beyt:

خاطر جمع ز سروقت جنونم انداخت
باد آن روز که در عین پریشانی بود

(Aklı başında olmak, delice geçirdiğim güzel zamanımı mahvetti. Perişanlığın ta kendisi olan o gün gelsin!)

Gāhī ser-vaḳt, [1]لی مع الله وقت maʿnā-yı şerīfinden ʿibāret olur. Nitekim Şeyḫ Saʿdī, der-ṣıfat-ı ʿuşşāḳ, beyt:

1 Hadīs-i şerīf: Benim Allah'la bir vaktim vardır.

به سروقتشان خلق کی ره برند
که چون آب حیوان به ظلمت درند

(Halk onların servaktine nasıl yol bulsun! Zira hayat suyu gibi karanlık içindeler.)

Ṣānī, ḫalvetḫāne maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

گذر فتاد به سروقت کشتگان ترا
هزار جان گرامی فدای یک قدمت

(Senin için ölenlerin mezarına yolun düşsün! Bin değerli can senin bir adımına feda olsun!)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

نه ز احوال دل بی خبرانست خبر تست
نه به سروقت جگر سوختگانست گذر تست

(Ne habersiz āşıkların gönlünden haberin var ne de ciğeri yanmışların odasına bir gelmişliğin!)

Ṣāliş, maḫṣūṣ yatacak mekān maʿnāsınadır. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

گر حریفان بیایید به سروقت کمال
شکر ناب میارید می آرید مرا

(Ey dostlar! Kemāl'in evine gelecek olursanız bana saf şeker getirmeyin, şarap getirin!)

سره وقت [sere-vaḳt]: Bu dahi vaḳt-i nīk maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

با چنین سره وقتی ندانم آب چرا
مکدرست در ابرو فکنده این همه چین

(Suyun hali vakti bu kadar yerindeyken niçin bu kadar kaş çatar bilmiyorum.)

سفت [seft]: Sükūn-ı fā ile. Be-vezn-i رفت [reft]. Muḥkem ve sık maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان سفت چنگ و رکاب دراز

(Rüstem o taca ve görkeme, o güçlü pençeye ve uzun üzengiye baktı.)

سلت [selt]: Sükūn-ı lām ile. Ayak sesi.

سلات [selāt]: Üstād sāzendelerden bir muṭrib adıdır. ʿArabīde kāse-līs maʿnāsına, çanak yalayıcı demektir. Nitekim iki maʿnāya şāʿir demiştir, beyt:

اگر همچون سلات باشی ندیمی
چو تو باشی سلات باشی لئیمی

(Selāt gibi bir sohbet arkadaşı da olsan, çanak yalayıcıysan alçaksın demektir.)

سلاجت [selācet]: Feṯḥ-i lām u cīm ile. Bir dārū adıdır.

سموت [semūt]: Żamm-ı mīm ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i fitrāk. Yaʿnī terki maʿnāsınadır.

سنبوت [senbūt]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mevcūd olmayan nesneyi mevcūd göstermeye derler. سنبات [senbāt] dahi denilir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

تا تو از خوان شرع بی قوتی
تو و سالوس و کبر و سنبوتی

(Sen şeriat sofrasından nasipsiz oldukça ikiyüzlü ve kibirlisin, gösteriş yaparsın.)

سنگ پشت [seng-puşt]: Kaplubağa ki ʿArabīde سلحفات [suleḥfāt] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

گروهی چو گفت سفیهان درشت
وطن سنگلاخ و خورش سنگ پشت

(Alçakların sözü gibi kaba bir topluluktu. Vatanları taşlık, yiyecekleri kaplumbağaydı.)

سنگ پوست [seng-pūst]: Sīn-i mühmele ile پشت سنگ [seng-puşt]-i merḳūm maʿnāsınadır. Tefāvüt-i maʿnāsı budur ki onda "taş arka", bunda "taş deri" demek olur.

سوغات [sevġāt]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i ġayn ile. Hediyye ve pīş-keş maʿnāsına Ḫˇārezm lüġatidir.

سویست [sevīst]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn ile. Be-maʿnī-i nā-āgāhī, yaʿnī bir nesneden ḫaber-dār olmamak maʿnāsınadır ki سویس [sevīs] dahi derler. ʿArabīdeki غفلت [ġaflet] maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

ساج [sāc]: Dört maʿnāya **(55ᵇ)** gelir.

Evvel, ābnūsa benzer bir maḳbūl ağaçtır. Ġāyet pek olur. Hindūstān'da biter. Ondan muṣannaʿ taḫtlar ve ṣandūḳlar ederler. Ḥakīm Esedī, beyt:

در و بام آن خانه از عود و ساج
نگاریده پیوسته با ساج و عاج

(O evin kapısı ve çatısı, öd ve abanozdandı. Tamamen abanoz ve fildişiyle süslenmişti.)

Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir.

Ṣānī, nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de be-maʿnī-i dıraḫt-ı buzurg. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز سر تا به پایش به کردار عاج
به رخ چون بهشت و به بالا چو ساج

(Baştan ayağa fildişi gibiydi. Yanağı cenneti, boyu büyük ağacı andırıyordu.)

Ṣāliṣ, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, murġ-ı kincidḫˇār maʿnāsına. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, ḳıṭʿa:

چون زاغ شب از گشادن پر
بربست زبان مرغ دراج

طاوس ملائکه تذروی
کش کبک نمود کمتر از ساج

(Gece kargasının kanat açmasıyla turaç kuşu ötmeyi kesti. Melek tavusları bir sülün oldu, keklik sāc kuşundan daha değersiz göründü.)

Rābiʿ, yine ferheng-i mezbūrda "ṭaylesān" maʿnāsına masṭūrdur.

سابزج [sābizec]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i merdüm-giyāh ki سابیزک [sābīzek] ve سترک [siterek] dahi derler. ʿArabīde یبروح الصنم

[yebrūḥu'ṣ-ṣanem] Türkīde ʿavām ġalaṭ edip "'abdusselām" derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سارج [sāruc]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Bir ḫoş-āvāz kuştur. Heyʾette ve ṣadāda bülbüle ġāyet müşābeheti vardır. سارک [sārek] dahi derler. Rāʾnın fetḥasıyla (سارَج sārec) de menḳūldür. Üstād Laṭīfī, beyt:

صفای نیشکر می ناید از وج
نباشد سار در نغمه چو سارج

(Eğir kökünden şeker kamışı zevki alınmaz. Bıldırcın, sığırcık kuşu gibi nağme vermez.)

سارنج [sārunc]: Żamm-ı rā ve sükūn-ı nūn ile. سارج [sāruc]-i merḳūm maʿnāsına. Bu dahi rāʾnın fetḥasıyla (سارَنج sārenc) mervīdir. Üstād Laṭīfī, beyt:

زمین بنمود در هر کنج صد گنج
هوا بر نغمه های سار و سارنج

(Yeryüzü her köşede yüz hazine gösterdi. Havada bıldırcın ve sığırcık nağmeleri vardı.)

Ammā *Miʿyār*'da Şems-i Faḫrī żamm-ı rā ile naḳl edip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

چو عنقا دان او دشمن چو صعوه
چو شهبازست او خصمش چو سارنج

(Onu anka, düşmanını bıldırcın bil! O doğan gibidir, düşmanı da ötleğene benzer.)

ساروج [sārūc]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Alçı dedikleri kireç gibi bir nesnedir ki taştan ederler. Baʿżı metīn ve muḥkem ʿālī binālarda taş arasına korlar, istiḥkām verir. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı ʿimāret, beyt:

نبود افکندنش ممکن به آکوج
که استادش بنا کرده به ساروج

(Mimarı, alçıyla yaptığı için kolay kolay yıkmak mümkün değildi.)

سالنج [sālinc]: Kesr-i lām ile. سارنج [sārunc]-i merḳūm maʿnāsına. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te rāʾ-i mühmele yerine lām-ı meksūr żabṭ olunmuş. Mezbūr kuşa Āzerbaycān'da سوران [sūrān] derler. Ṣaffār gūyed, beyt:

تو کودک خرد و من چنان سالنجم
جانم ببری و همی ندانی رنجم

(Sen küçük çocuksun, ben de bir bıldırcınım. Canımı alıyor, acı çektiğimi bilmiyorsun.)

سانَنج [sānenc]: Fetḥ-i nūn-ı evvel ve sükūn-ı ṣānī ile. سارج [sāruc]-i merḳūm maʿnāsınadır. Yaʿnī ḫoş-āvāz bir kuştur.

سایبروج [sāyebrūc]: Fetḥ-i yā-yı taḥtānī ve sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ ḫurde elmadır. Leẕīẕ ve ḫoş-mezedir. یبروج [yebrūc] dahi derler.

ستنج [setenc]: Fetḥ-i tāʾ-i müṣennāt ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i ẕaḫīre. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

سج [sec]: Be-vezn-i کج [kec]. Be-maʿnī-i ruḫsāre. Yanak ve yüz maʿnāsınadır. Ḳāḍī Niẓāmeddīn, beyt:

چون برفتم سوی کعبه بهر حج
سج به سنگ سود سودم زرد سج

(Hac için Kābe'ye gidince sararmış yanağımı Hacerülesved'e sürdüm.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da żamm ile (سُج suc) be-maʿnī-i sürīn. Ve cīm-i müşeddede ile (سجّ secc), ʿArabīde iki maʿnāya gelir. Evvel, be-maʿnī-i gilkārī yaʿnī balçık işini işleyici. Ṣānī, ġalīẓ olan nerm ve raḳīḳ olmak. Ve cīm-i Fārsī ile (سَچ seç), lisān-ı Hindīde süḫan-ı rāst demektir. Ve Türkistān'da "kākül" maʿnāsına istiʿmāl ederler.

سرآماج [ser-āmāc]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Öküz boynuna kodukları ağaç ki یوغ [yūġ] dahi derler.

سرایِ خراج [serāy-ı ḫarāc]: İki maʿnāyadır.

Evvel, dīvānḫāne-i pādişāh.

Ṣānī, reʿāyādan māl-ı ʿöşr ve rüsūm-ı ḫarāc alınmaya maḫṣūṣ olan maḥall maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

چو آمد یکی در سرای خراج
بگفت آمدم که دهم رسم باج

(Birisi vergi ödeme yerine gelip "vergimi ödemek için geldim" dedi.)

سرایِ سپنج [serāy-ı sipenc]: İki maʿnāyadır.

Evvel, ḫāne-i deştībānān u bāġbānān. Yaʿnī bāġ ve būstānlarda ottan ve çūbdan ettikleri muḫtaṣar ev.

Ṣānī, sipenc-i ʿāriyet maʿnāsına olmakla istiʿāre ṭarīḳıyla dünyāya derler. Zīrā kimesneye mülk olmadığından her gelen birkaç gün ʿāriyeten **(56[a])** oturup kor gider. Ḫˇāce Selmān, beyt:

همیشه تا که سرای سپنج شش سو را
بود فراشته نُه سقف چار ارکانش

(Daima altı taraflı ödünç eve/dünyaya, dört direkli dokuz çatı döşendikçe...)

سفج [sefc]: Sükūn-ı fā ile. Pārsīde karpuz ve kabak ki içini pāk edip kāse gibi su ve şarāb içecek ẓarf ederler. Ona سفجه [sefce] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ستم را سرزنش می کرد عدلش
که خوردست از فلان پالیز یک سفج

(Onun adaleti, falanca bahçeden bir kabak şarap içti diye zulme veryansın ediyordu.)

Ebulmeşel, beyt:

نقل ما خوشهٔ انگور بود ساغر سفج
بلبل و صلصل رامشگر و بر دست عصیر

(Bizim mezemiz üzüm salkımı, kadehimiz kabaktır. Çalgıcımız bülbül ve kuyruksalan kuşudur, şarap elimizdedir.)

سکج [sekic]: Kesr-i kāf ile. Be-maʿnī-i mevīz yaʿnī kuru üzüm. Şihābeddīn ʿAbdullāh-ı Fāmī, beyt:

در جوانی پیر گشتم از جفای نا کسان
همچو انگوری که اندر غورگی گردد سکج

(Korukken kuru üzüme dönen üzüm gibi, ben de soysuzların elinde gençken ihtiyarladım.)

سماهج [semāhec]: Be-maʿnī-i cezīre, yaʿnī deryāda vāḳiʿ olan yerler ki Türkīde "ada" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به پای سیل اشکم رفت گردون
میان بحر شد گویا سماهج

(Gözyaşı selim, feleği ayaklar altına aldı. Felek, deniz ortasındaki adaya döndü.)

سمج [semc]: Sükūn-ı mīm ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te naḳb maʿnāsına yaʿnī kazılmış zemīn. Türkīde "lağım" derler. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, ḳıṭʿa:

هر ده نشسته بر در و بر بام سمج من
با یکدگر دمادم و گویند هر زمان

هین برجهید زین که ز حیلتگریست این
کز آفتاب پل کند از سایه نردبان

(On tanesi birden benim lağımımın kapısı ve çatısına oturdu. Birbirleriyle sürekli şöyle konuşuyorlardı: "Hadi buradan çabucak kalkın! Onun güneşten köprü ve gölgeden merdiven yapışı hileciliğinden ileri geliyor".)

سمیج [semīc]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, vuḥūş ve sibāʿ yatağı ki Türkīde "in" derler.

Ṣānī, ṣayyādlar gömültüsü yaʿnī kendini gizlemek için ettikleri yer. ʿArabīde zişt ve bed-ḫūy maʿnāsınadır. İki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, meşnevī:

جهان گشته سمیج وحش نا خوش
که نادان را به دولت می دهد دوش

یاخود بوده سمیجی بهر صیاد
که افتد اندرو دانای نا شاد

(Cahile talihle omuz veren dünya, çirkin ve vahşilerin ini oldu ya da mutsuz bilgelerin içine düştüğü bir avcı gömültüsüne döndü.)

سمینج [semīnec]: Kesr-i mīm, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Ḫūy-ı bed ve efʿāl-i ḳabīḥa maʿnāsınadır.

سنادج [senādic]: Feṯḥ-i nūn ve kesr-i dāl ile. Bir nevʿ taştır. Yüzük kaşı ederler ve sırça evānīyi onunla naḳş ederler. Ḫavāṣṣından ẕikr ederler ki muḥabbet için bir kimesne saḥḳ edip güvercin kanıyla maṭlūbuna yedirse ol mertebe musaḫḫar olur ki bir vechle ondan ayrılmaz. Ve ol taşın bir ḳıṭʿasın yüzük edip yanında ḥıfẓ eylese cemīʿ-i emrāż-ı reddiyyeden emīn olur.

سنخج [senaḫc]: Feṯḥ-i nūn ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i tengī-i nefes, yaʿnī ḍīḳu'n-nefes maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

سنگخوارج [seng-ḫʷārec]: Feṯḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. Güvercin gibi bir kuştur. اسفرود [isferūd] dahi derler. ʿArabīde قطاة[ḳaṭāt] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سنج [senc]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i گنج[genc]. İki maʿnāyadır.

Evvel, سنجیدن [sencīden] lafẓından ṣīġa-i emrdir.

Ṣānī, be-maʿnī-i کشیدن [keşīden]. Mevlānā Hātifī, beyt:

رقم سنج این صفحهٔ چون نگار
چنین کرد آرایش روزگار

(Bu Nigāristān sayfasını andıran sayfanın yazarı, zamanı şöyle süsledi.)

Türkīde bu maʿnā istiʿmāl olunur, "tart!" demekte "çek!" derler.

سیج [seyc]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i mevīz yaʿnī kuru üzüm. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الجيم الفارسى
[maʿa'l-cīmi'l-fārsī]

سراغچ [serāġuç] ve **سرآغوچ** [ser-āġūç]: Kilāhumā bi-żammi'l-ġayni'l-muʿceme. Gīsū-pūş zenān yaʿnī ʿavrāt, saçların kodukları nezkep. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سرآغوچی برآموده به گوهر
به رسم چینیان افکنده بر سر

(Hotozunu inciyle süsleyip Çinliler gibi saçına taktı.)

Dīger, Şeyḫ Niẓāmī, der-taʿrīf-i esb, beyt:

گفتی یکی عروس بدید آمد از حبش
از عنبرش سراغچ و از مشک پیرهن

(Görsen, Habeş'ten amber hotozlu ipek gömlekli bir gelin gelmiş sanırdın.)

Baʿżı ferhenglerde deve burnun bağladıkları ipe derler.

سرغچ [serġaç/serġiç]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve ġayn-ı muʿcemenin fetḥasıyla ve kesresiyle de rivāyet olunmuştur. Ağaç çanak ve ṭabaḳ maʿnāsınadır. Dervīş Saḳḳā, beyt:

بگیر جام می از دست ساقی ای سقا
مخور بسان عرب شیر اشتر از سرغچ

(Ey Sakkā! Sākinin elinden şarap kadehi al! Arap gibi tahta çanaktan süt içme!)

سرمچ [sermeç]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i mīm ile. Koyun **(56[b])** sarımsağı derler bir ottur. سرمق [sermaḳ] dahi derler.

سروچ [serūç]: Sükūn-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Kirmān nāḥiyesinde bir mevżiʿ ismidir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

هم از پهلو و پارس و کوج و بلوج
ز گیلان جنگی و دشت سروج

(Pehlev, Pārs, Kūç ve Belūç, savaşçı Geylān ve Serūc bozkırından...)

سفچ [sefç]: Sükūn-ı fā ile. Be-vezn-i بفچ [befç]. Şarābdan bir nevʿdir. ʿArabīde مثلث [muṯelleṯ] derler. İbtidā üzümü sıkıp şırasın ol miḳdār kaynatırlar ki iki ṯülüṯü gidip bir ṯülüṯü kala. Ḥelāl olmak üzre mervīdir.

سمچ [semç]: Sükūn-ı mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, naḳb-ı zemīne derler ki ḳalʿanın taşradan dīvārı altını kazıp, lağım edip, içine bārūt doldurup āteş verirler.

Ṣānī, muṭlaḳ zīr-zemīn maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

بدان رسید ایادئ شیخ ابو اسحق
که چشم ابر بود دائم از حیایش نمج

ز بیم تیغ جهانگیر فتنه سوزش ظلم
برون نیارد سر یک زمان ز گوشهٔ سمج

(Şeyh Ebu İshak'ın cömert elleri öyle bir seviyeye ulaştı ki bulutun gözü onun utancından sürekli ıslaktır. Zulüm onun fitne yakıcı, ülke fethedici kılıcının korkusuyla sığınak köşesinden bir an olsun başını çıkaramaz.)

سمرچ [semreç]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ḫarāc mālı cemʿ edecek mekān. Ve reʿāyādan ḫarāc alındıktan sonra tekrār almaya derler.

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

ساخ [sāḫ]: ساختن [sāḫten] lafzından iḫtiṣār olunmuştur "düzülmüş ve dizilmiş" maʿnāsına ki "muntaẓam" demektir. Beyt:

ز گردن زلف بگشود باد گستاخ
نمایان شد درو لعل و زر ساخ

(Küstah rüzgār onun boynundaki saçı açınca orada dizilmiş altın ve lal göründü.)

Bu beyitten fehm olunur ki gerdeninde zaḫm-ı mekīden ü gezīdegī vāḳiʿ ola.

سپوخ [sepūḫ]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī ile. Deliğe takacak nesneye ve dahi dürtmeye derler. Bīz, çuvāl-dūz, iğne ve emṣāli nesne ile dürtmek.

ستخ [setiḫ]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Doğru olan nesneye derler her ne olursa, rāst maʿnāsına. ستیخ [setīḫ] ve ستیغ [setīġ] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

درختی نباشد ستخ در نهال
چو کج بود ماند کژی نی محال

(Fidanken eğri olan ağacın eğri kalması, doğrulmaması hayal değildir.)

سخاخ [saḫāḫ]: Fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bemaʿnī-i zemīn-i süst ü nerm, yaʿnī gevşek ve yumuşak yer. Şeyḫ Necmeddīn-i Dāye, beyt:

تیر غمزه چو کند داد نشست
تا پر اندر سخاخ سینهٔ من

(Kıyabakış oku, göğsümün yumuşak yerini kazıp yeleğine dek yerleşti.)

سخ [saḫ]: At raḫtı ki baʿżı taşlarla düzülmüş ola, gerek nefīs ve gerek ḫasīs olsun. Baʿżı ferhenglerde gem ki at başlığına vururlar. Ve

مع الحا
[maʿa'l-ḥā]

سبک روح [sebuk-rūḥ]: Ḫoş-ṣoḥbet, laṭīfegūy, feṣāḥat-fehm ve emṣāli aḫlāḳ-ı maḳbūlesi olana derler. Muḳābili گران جان [girān-cān] dır. Ḫʿāce Selmān, beyt:

یاران سبک روح معطل ننشینند
امروز که روز طرب و رطل گرانست

(Ağır kadehin ve eğlence gününün olduğu bugün, hoş sohbet dostlar tembelce oturmazlar.)

سلیح [selīḥ]: Be-maʿnī-i silāḥ. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

تو با گنج و دینار جفتی مکن
ز بهر سلیح ایچ زفتی مکن

(Sen para pulla arkadaşlık etme! Silah için hiç kabalık etme!)

baʿżı ferhengde muṭlaḳ licām maʿnāsınadır. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te vücūd-ı insānda olan kir, pas ve çirk maʿnāsına ki ʿArabīde وسخ [vesaḫ] derler.

سرساخ [sersāḫ]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Hemvār ve bārīk ibrīşim maʿnāsınadır.

سرشاخ [ser-i şāḫ/ser-şāḫ]: İki maʿnāyadır. Evvel, kesr-i rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile (سرِ شاخ ser-i şāḫ) pīşānīnin iki cānibi ki bālāya meyilli ve bī-mūy olup ortası iki kaş arasına inmiş ola.

Ṣānī, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile (سرشاخ ser-şāḫ), saḳf-ı ḫāneye konulan uzun direk ki iki başı dīvārdan geçer. Ebū Manṣūr-ı Ṣīrāzī, beyt:

به بام چرخ وقار تو پا اگر بنهد
همی شکسته شود سقف سپهر را سرشاخ

(Senin ağırbaşlılığın göğün çatısına ayak basarsa gökyüzünün tavanındaki direk kırılır.)

Miʿyār-ı Cemālī'de, saḳf üzerine metānet ve istiḥkām için kodukları ağaç maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

برای سقف بقایش فلک فرسب دوام
فکند و کرد بدان راست از ابد سرشاخ

(Felek onun bekā çatısı için sabitleyici kalas koydu ve o çatıyı sonsuzluk sütunuyla doğrulttu.)

سلخ [selḫ]: Sükūn-ı lām ile. Māh-ı ʿArabī'nin otuzuncu günüdür ki ḳamer taḥte'l-arż bulunup ertesi cānib-i ġarbda taḥte'ş-şuʿāʿ hilāl görünür. Mevlānā Cāmī, beyt:

غرهٔ دولت او سلخ مکن
طعم آن میوه برو تلخ مکن

(Onun devletinin ilk gününü son güne çevirme! O meyvenin tadını ona acılaştırma!)

ʿArabīde yüzüp çıkarmaya derler. Meşelā **(57ᵃ)** koyun derisin yüzmek gibi, bir nesneyi bir nesneden çıkarmak gibi ve rūḥ bedenden çıkmak gibi. Li-vāḥidin mine'ş-şuʿarā, beyt:

مصدرا یأته الجلد عن اللحم
والسلخ آخر الشهر کالانسلاخ

(Selh, ayın sonu, derinin etten yüzülmesi gibi çıkageldi.)

سنخ [senaḫ]: Feṭḥ-i nūn ile. Be-vezn ü maʿnī-i وسخ [vesaḫ]. Yaʿnī çirk, rīm ve kir ki vücūdda ve gerek cāmede ola.

سنگلاخ [senglāḫ]: Taşlı yer maʿnāsına lafẓ-ı mürekkebdir سنگ [seng] ile لاخ [lāḫ]tan ki lāḫ bir kelimedir, her hangi isme lāḥıḳ ola tevfīr maʿnāsın ifāde eder. Mīr Naẓmī, beyt:

بیابانی سراسر سنگلاخ است
درو آدم نبوده دیولاخ است

(Baştan başa taşlık olan bir arazidir. Orada insan yoktur, harabedir.)

سنلخ [senlaḫ]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i lām ile. Bir nevʿ cāmedir, eteği ve yenleri kısa olur. نیمتنه [nīm-tene], ترلک [terlek] ve تلک [tilek] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

سلب ساخته یکسر از پرنیان
ز دیبا یکی سنلخی تا میان

(Kendisine ülger kumaşından bir elbise, bele dek ipekten bir mintan yaptı.)

سیالخ [seyālaḫ]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī vü lām ile. Ālāt-ı cenkten. Demirden üç köşeli ḫār u ḫasek ederler, ḳalʿaya yürüyüş ile hücūm edenlerin ayakları altına dökerler ki yürümekten menʿ eder. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو با جیش هومان برآویختند
سیالخ به میدان درون ریختند

(Hūmān ordusuyla savaş başlayınca savaş meydanına engelleyici olarak demir dikeni döktüler.)

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

ساد [sād]: Be-vezn-i یاد [yād]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i sāde. Yaʿnī bir nevʿ ve bir renk olup ġayrı nesne karışmamış ola. Şems-i Faḫrī, beyt:

برای کسوت خدام درگهش خورشید
ز چرخ گاه منقش طرازد و گه ساد

(Güneş onun sarayı hizmetçilerinin giymesi için gökyüzünü bazen işlemeli bazen de sade kumaşla süsler.)

Ṣānī, be-maʿnī-i üstād ve muʿallim. Ḥakīm Senāyī, beyt:

خلق گشت از قدوم زاهد شاد
زانکه او بُد به پند دادن ساد

(Halk, zahidin gelmesiyle mutlu oldu. Çünkü öğüt vermede usta olan oydu.)

Ṣāliş, ḫūk-i ner yaʿnī erkek tonuz. Ḥakīm Esedī, beyt:

درختان که کشته نداریم یاد
به دندان به دو نیم کردند ساد

(Dikili ağaçları hatırlamıyoruz. Erkek domuz, dişiyle ikiye böldü.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i deşt, ṣaḥrā ve beyābān. Ve baʿżı ferhengde sāye-i hemvār yaʿnī düpdüz olan gölge. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سابود [sābūd]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Be-vezn-i نابود [nā-būd]. *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i hāle-i māh ki Türkīde "ay ağılı" derler. Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, eṭfāl eyyām-ı ʿīd ü çeşnlerde şāḫ-ı dıraḫta yāḫud dam ağacına ip bağlayıp arasına oturup salınırlar. Ona بادپیچ [bād-pīç] ve کاز [kāz] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

دلم آویخته زلف سیاهش
چنان طفلی که آویزد به سابود

(Siyah saçı, gönlümü salıncakta sallanan çocuk gibi astı.)

سازمند [sāzmend]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, ārāste ve muntaẓam olan nesneye derler. Bu maʿnāya, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سازمند از تو گشته کار همه
ای همه و آفریدگار همه

(Ey her şeyin yaratıcısı olan Rabbim! Herkesin işi senin sayende düzgündür.)

Şerefnāme'de be-maʿnī-i gūşe bāşed ve sāḫte. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

برین سازمندی جهانگیر شاه
برافراخت رایت ز ماهی به ماه

(Dünya fethedici padişah, bu yapıcılık içerisinde bir burçtan bir burca sancak dikti.)

ساعد [sāʿid]: Kesr-i ʿayn-ı mühmele ile. Bilek maʿnāsına. ʿArabīdir lākin Fārsīde istiʿmāli şāyiʿdir. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

گفته ای دست بُرم گر مرحبا خواهی ز من
گر بدان ساعد کشی تیغم هزاران مرحبا

("Benden merhaba istersen elini keserim" dedin. O bilekle bana kılıç çekeceksen binlerce merhaba!)

ساوند [sāvend]: Feṭḥ-i vāv ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i ḳavāfī-i eşʿār, yaʿnī şiʿrin āḫiri kelime yāḫud ḥurūf bir nevʿ ola ki ona قافیه [ḳāfiye] derler. Ebulmaʿānī, der-ḥaḳḳ-ı yekī ez-şuʿarā, beyt:

نبودش فکر اندر وزن و معنی
بگوید شعر بی معنی و ساوند

(Vezin ve anlama dair düşüncesi yoktur. Manasız ve kafiyesiz şiir söyler.)

ساید [sāyed]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Be-vezn-i باید [bāyed]. Be-maʿnī-i rīm-i āhen yaʿnī demir boku. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سپد [seped]: Feṯḥ-i bāʾ-i ʿAcemī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf.

Ṣānī, az nesne, şeyʾ-i ḳalīl maʿnāsına.

سبکاد [sebkād]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i kāf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ser-i kūh yaʿnī dağ başı.

Ṣānī, miyān-ı serāy yaʿnī ev ortası. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سبکداد [sebuk-dād]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü dāl ve sükūn-ı kāf ile. Bir işi cüst ü çāpük etmekten ve sürʿat u ʿaceleden kināye edip "tīz etti" demek olur. Şāʿir, beyt:

سبکداد سوگند آن پاک دین
به یزدان هفت آسمان و زمین

(O dini bütün adam, yedi göğün ve yeryüzünün yaratıcısı olan Allah'a and içti.)

ستاد [setād]: **(57b)** Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Be-vezn-i مباد [me-bād]. Be-maʿnī-i bisyār. Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا کرد گردون چو جور ستاد
چو اینست طالع چه سودست داد

(Felek bana çok kötülük yaptı. Talih böyleyse adaletten ne fayda!)

سجد [seced]: Feṯḥ-i cīm ile. Sermā-yı saḫt yaʿnī şedīd şitā. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سد [sed]: Be-vezn-i بد [bed]. Yüz ʿadede derler. Egerçi meşhūru ṣād ile صد [ṣad]dır, ammā Fārsīde ṣād ḥarfi olmamağın aṣl-ı mevżūʿu sīn iledir. ʿArabīde teşdīd ile (سدّ sedd), istiḥkām ve metānet maʿnāsınadır.

سرآمد [ser-āmed]: Ṣanʿat u kārında nihāyet bulmuş. Ve her nesnenin aʿlāsı ve güzīdesine de derler.

سربلند [ser-bulend]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bālā-ḳad. İnsānda ve eşcārda istiʿmāl olunur سروِ سربلند serv-i ser-bulend] gibi.

Ṣānī, ʿālī ve mümtāz maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

به جاه و رتبهٔ عشقش چو سربلند شده ام
اسیر خال و خط و زلف در کمند شده ام

(Onun aşkının rütbesi ve makamıyla başım göğe erdi. Ayva tüyü ve beninin tutsağı olup saçının kemendine bağlandım.)

سربند [ser-bend]: Başa sarınan ve bağlanan her ne ise ʿumūmen. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

مر او را گر سر صاحب کلاهست
مرا نیز از قصب سربند شاهست

(Onun başında külahı varsa benim de hasırdan dokuma başlığım var.)

Ve zenānın baş bağına derler ḫuṣūṣan. ʿArabīde عصابه [ʿiṣābe] dedikleridir.

سرچکاد [ser-çekād]: Feṯḥ-i cīm-i Fārsī vü kāf ile. Ṭaraf-ı bālā-yı pīşānī yaʿnī alnın yukarı cānibi maʿnāsınadır. Mevlānā ʿAmīd-i Belḫī, beyt:

داغ بد سرچکاد او چون طاس
دیو را زو بود همیشه هراس

(Onun alnının üstü tas gibiydi. Dev ondan hep korkardı.)

سرحد [ser-ḥadd]: Yaʿnī sinūr-ı memleket. Lafẓ-ı mürekkebdir. Maʿnā-yı terkīb, ḥaddin ucu demektir. Murād, vilāyetinin intihāsı olur.

سرد [serd]: Soğuk maʿnāsınadır ḫuṣūṣla. Muḳābili گرم [germ]dir. ʿArabīde برد [berd] derler. Mürşid-i Yezdicerdī, der-*Ḳaṣīde-i Şitā'iyye*, ḳıṭʿa:

بسکه روی زمین ز شدت دی
سرد گردیده همچو زهد و ریا

از دم سرد صبح یخ بندد
در دل گرم اهل درد دعا

(Yeryüzü kışın şiddetiyle gösteriş ve ikiyüzlülük gibi öylesine soğudu ki dertlilerin gönlündeki sıcak dua sabahın soğuk nefesiyle buz tutuyor.)

"Serd"in ʿArabīde maʿnāsı taḳayyud ile başa çıkmaktır. Çağatay lisānında "savuġ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ḫayf irür her şūḫ u raʿnā yüzige çün ʿaşḳ-ı pāk
Şevḳ otın kil sin daġı bu ʿişvegerlerdin savut[1]

(Güzellerin yüzüne temiz aşk duymak hayıf getiriyorsa, gel sen de bu işvelilere karşı şevk ateşini soğut!)

سرگزید [ser-gezīd]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Ẕimmīlerden alınan akçeye derler. سرگزیت [ser-gezīt] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرلاد [ser-lād]: Feṯḥ-i lām ile. لاد [lād] dīvārdır, سر [ser] idḫāliyle "dīvār başı" maʿnāsına olur. Keşret-i istiʿmāl ile "dīvār" maʿnāsına olmuştur. Muḫtārī, der-hecā, beyt:

همت همی از طاقت بگذاری سپندا
سرلاد چنان بند که برتابد بنلاد

(Ey kutlu kişi! Himmette bıkkınlık gösterme! Duvar başını öyle bir bağla ki duvar dibi bükülsün!)

سرماسرد [sermā-serd]: Yaylak olan maḥalle derler. Soğuğu yaz faṣlında dahi olmakla سرمای سرد [sermā-yı serd] tesmiye olunmuştur.

سروād [servād]: Feṯḥ-i vāv ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, şiʿr ve naẓm maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

زهی به عدل تو مرهون عمارت دنیی
زهی به مدح تو مشحون رسائل و سرواد

(Dünya imareti senin adaletine borçludur. Kitaplar ve şiirler senin övgünle doludur.)

Ṣānī, süḫan-ı bīhūde vü bī-aṣl. Şāʿir, beyt:

دگر نخواهم گفتن همی ثنا و غزل
که رفت یکره مقدار و قیمت سرواد

(Artık kaside ve gazel söylemesem gerek! Çünkü şiirin kadir kıymeti kalmadı.)

سره مرد [sere-merd]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü iḫfā-yı hā ile. Merd-i nīkūkār. Ve yarar yiğit maʿnāsına da gelir.

سزد [sezed]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Be-vezn-i پزد [pezed]. Lāyıḳ olur maʿnāsına fiʿl-i mużāriʿdir. Aṣlı سزاوار [sezāvār]dır. Ebulmaʿānī, beyt:

درد هجرت اگر سزد عاشق
ذوق وصلت سزیدنت باید

(Āşık senin ayrılık derdine layık olursa sana kavuşmaya da layık olur.)

سزد [sezd]: Sükūn-ı zā ile. Be-vezn-i چزد [çezd]. سپیدخوار [sepīd-ḫˇār] dedikleri cānverdir. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

سفراد [sefrād]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i rā ile. سنگ خوارج [seng-ḫˇārec] dedikleri kuştur. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

سمرقند [semerḳand] ve **سمرکند** [semerkend]: Kilāhumā ism-i şehr-i maʿrūftur. Aṣlı شمرکند [şemerkend]dir, taʿrīb edip سمرقند [semerḳand] eylediler. Vilāyet-i Buḫārāʾda bir muʿaẓẓam şehirdir, ʿulemāsı çok olur. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

1 Metinde "savuġ" yazılmıştır.

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را
به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را **(58[a])**

(Eğer o Türk güzeli gönlümüzü ele getirirse onun kara benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım.)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

برده بر طینت تو سعد سمرکندی رشک
شده از دود بخاریت خجل نافۀ چین

(Semerkantlı Sa'd senin yaradılışını kıskanır. Çin miski senin buharının dumanından utanır.)

Kemālpaşazāde merḥūm كند [kend] lüġati baḫṣinde "Kend, şehirdir, bilmeyenler ḳarye maʿnāsına naḳl ederler. Bu müddeʿāya şāhid Semerḳanddır ki aṣlı Şemerkend idi, taʿrīb edip Semerḳand dediler ol sebebden ki Şemer-nām bir cāriye için binā olunmuştur. Kend-i Şemer denildikten sonra ʿalem olmak için mużāfun ileyh taḳdīm olunup Şemerkend dediler" der. İbn Ḫallikān tārīḫinde böyle yazmış ki: ان شمر اسم لجارية الاسكندر مرضت فوصف لها الاطباء ارضا ذات هواء طيب و اشاروا اليه بظاهر صغد فاسكنها اياه فلما طابت بنى به مدينة وكند بالتركى هو المدينة وكأنه يقول بلد شمر.[1]

سمغند [semġand]: Sükūn-ı mīm ü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ḥayż görmüş ʿavrat. Ve ḥayża da semġand derler.

سمند [semend]: Feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, at maʿnāsınadır ʿumūmen, her ne donda olursa. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سمند نوندش همی راند نرم
برو برهمن آفرین خواند گرم

(Hızlı atını kolayca sürüyordu. Berhemen ona epeyce övgüde bulundu.)

Ve kula ata derler ḫuṣūṣan. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نشسته ابر تازی اسب سمند
همی تاخت ترسان ز بیم گزند

(Arap soylu kula atına bindi. Zarar görme korkusuyla atını sürüp gitti.)

Ata bu ismin ıṭlāḳı bi-iʿtibāri'l-vaṣftır. Ḫākister renginde olan ata maḫṣūṣça semen derler. *Muḳaddimetü'l-Edeb* ṣāḥibi سمند آن كه رنگِ رماد دارد[2] dediği, ḫuṣūṣiyyetin ifāde eder.

Maʿnā-yı ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de Ḥāfıẓ-ı Evbehī ferhenginden "tīr" maʿnāsına dahi olduğun naḳl eder.

سمید [semīd]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫāṣṣ undan ettikleri beyāż ekmek. Türkīde sīn-i meksūre ile (simid) istiʿmāl ederler.

سناد [senād]: Feṯḥ-i nūn ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, eğeden çıkan demir ve ağaç ḫurdesi ki سونش [sūneş] dahi derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i bisyār. اسناد [esnād] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مکن این ستم ای شه نیک زاد
ترا کردمت بندگی را سناد

(Ey iyi huylu padişah! Bu zulmü yapma! Sana çok kölelik yaptım.)

سنباد [senbād]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Nīşābūrī bir Mecūs adıdır. Ser-ʿasker-i Emevī olan Ebū Müslim'e ḫayli muḥabbet ve dostluk eylemişti.

سند [send]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بند [bend]. İki maʿnāya gelir.

1 Şemer İskender'in cariyesi ismidir. Hastalandı ve hekimler onun için (İskender'e) havası güzel bir yer tavsiye edip Zāhir-i Sogd'u işaret ettiler. İskender onu oraya yerleştirdi. İyileşince orada bir şehir kurdu. Kend, Türkçede şehir demektir. Galiba şöyle derler: Şemer kenti.

2 Semend, kül rengi olan attır.

Evvel, minḳār-ı murġ.

Ṣānī, ḥarāmzāde maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

نگوشد ز پیران گفتار پند
کرا اصل باشد فرومایه سند

(Aslı alçak ve haramzāde olan kişi, yaşlılardan öğüt dinlemez.)

ʿArabīde feṯḥ-i nūn ile (سنَد sened), temessük ve nisbet maʿnāsınadır.

سنگِ رعد [seng-i raʿd]: İżāfetle. İki maʿnāyadır.

Evvel, kemān-girih yuvalağı. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

روان سنگ رعد از کمانهای سخت
درِ آسمان گشت از آن لخت لخت

(Sağlam yaylardan yuvalaklar atıldı. Gökyüzünün kapısı bunlarla paramparça oldu.)

Ṣānī, dam üstünde toprak basılmak için çektikleri loğ taşı.

سواد [sevād]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şarāb dürdü yaʿnī şarābın dibine çöken ṣüfl.

Ṣānī, eṭrāf-ı erbaʿa-i memleket maʿnāsına. Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir. Mevlānā Cāmī, beyt:

حدیث روضه مکن جامی این ز بس ما را
که در سواد هری ساکن خیابانیم

(Ey Cāmī! Bahçeden bahsetme! Herat toprağının ağaçlık yerinde oturuyor olmamız bize yetiyor.)

ʿArabīde dahi dört maʿnāyadır. İkisi meẕkūr maʿnālar. Ṣāliṣ, siyāhlık, her ne olursa ʿumūmen. Rābiʿ, ol zibile derler ki mezrūʿāt ve būstāna dökerler yer ḳuvvetli olmak için.

سوگند [sevgend]: Sükūn-ı nūn u vāv ve feṯḥ-i kāf ile. And ki ʿArabīde یمین [yemīn] ve قسم [ḳasem] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همی کرد سوگند به یزدان پاک
نبودش خبر گشته شه شرمناک

(Haberi olmadığına dair yüce Allah adına yemin etti, padişah utandı.)

سود [seved]: Feṯḥ-i vāv ile. Be-vezn-i نود[neved]. Bir ẓarftır, ince çūblardan yaparlar. سپد [seped] dahi derler. ʿArabīde سبنده [sebende] derler feṯḥ-i sīn ü bā vü dāl ile.

سوید [sevīd]: Be-vezn-i نوید [nevīd]. Saban demiri ki سودش [sevideş] dahi derler.

سه رود [se rūd]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i tanbūr-ı se-tārī. Üç kıllı olan ṭanbūraya derler. **(58[b])** Mīr Naẓmī, beyt:

رسیده به افلاک بانگ سرود
که کردست آهنگ چنگ و سه رود

(Çeng ve üç telli sazın eşlik ettiği şarkı sesi göklere ulaştı.)

سه فرزند [se ferzend]: ʿArabīde موالیدِ ثلثه [mevālīd-i ṣelāṣe] dedikleri ḥayvān, nebātāt ve cemādāt. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

سار [sār]: Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ser. Meṣelā başı aşağı olana نگونسار [nigūn-sār] derler. Ve çeşme başına چشمه سار [çeşmesār] ve Rüstem'in gürzüne گاوسار [gāv-sār] dedikleri gibi, baş maʿnāsına. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, der-vaṣf-ı ḳalem, rubāʿī:

آن زرد تن لاغر گل خوار سیه سار
زردست و نزارست چنین باشد گل خوار
همواره سیه سرش ببُرند ازیراک
هم صورت مارست و ببُرند سر مار

(O kara başlı, çamur yiyici, zayıf tenli ve sararmış kalem, çamur yediği için sarı ve çelimsizdir. Kara başını sürekli keserler, çünkü yılan görünümündedir ve yılanın başını keserler.)

Baʿżı nüsḫada be-maʿnī-i tārek-i ser, yaʿnī tepe murād olıcak sār denilir. Zīrā ser yukarı ve cümle ʿużva denilir ki kulak, kaş, göz, burun, ağız ve çene dāḫillerdir. Öyle olunca sār'ı ser ile tefsīre cevāz vermeyip sār ser'den baʿżdır diye bu beyti īrād eylemiş, beyt:

سری کش بد از مشک سار افسر
فروزنده جبهت چو شمس و قمر

(Tepesinde miskten taç olan bir baş, yüzü güneş ve ay gibi parlamakta...)

Ṣānī, bir ḫoş-āvāz, siyāh-reng ve beyāż benekli küçük kuştur. ʿArabīde زرزور [zurzūr] ve Türkīde "sığırcık" derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

سار از نو مشعبد چمن گشت
هندوی چهارپاره زن گشت

(Sığırcık kuşu yeniden bahçenin hokkabazı oldu. Çalpara çalan bir Hintliye döndü.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

نوای طوطی و بلبل خروش عکه و سار
همی کنند خجل طنه های خنیاگر

(Bülbül ve papağanın nağmesi ile bıldırcın ve sığırcığın gürültüsü, çalgıcının çıkardığı seslerden utanıyor.)

Ṣāliş, maḥall ve cāy maʿnāsına ʿumūmen. Muḫtārī, beyt:

به کتف سار برآورد زانو از ادبار
به چشم خانه فرو رفته دیده از ناهار

(Talihsizlikten dizi omuzuna dek çıkmış. Açlıktan gözü göz yuvasına batmış.)

Rābiʿ, nisbet ve iżāfet maʿnāsına olur. Meṣelā کوهسار [kūhsār] ve نمکسار [nemeksār] gibi. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

سار به شاخسار بر زنگئ چارپاره زن
خنده زنان چو زنگیان ابر ز روی اغبری

(Dal üstündeki sığırcık, çalpara çalan bir zenciyi andırıyor. Kül renkli bulut, yukarıda zenciler gibi gülümsüyor.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i şibh ve mānend, مشکسار [muşksār] ve عنبرسار [ʿanbersār] gibi. Mülḳābādī, beyt:

با ران و سرین سار هیونانی و گوران
با چشم گوزنانی و با گردن آهو

(Dizleri hecin devesini, sürīnleri at sağrısını andırıyor. Gözleri dağ keçisine ve boyunları ceylana benziyor.)

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i şütür ki şütürbāna ساربان [sārbān] derler. Üstād Rūdekī, der-ṣıfat-ı tācir, beyt:

داشتی آن تاجر دولت شعار
صد قصار سار اندر زیر بار

(O talihli tacirin yüklü yüz devesi vardı.)

Sābiʿ, renc ve miḥnet maʿnāsına. Ḫüsrevānī, beyt:

جانم به لب آمد از غم و سار
مردم ز جفا و جور بسیار

(Gam ve sıkıntı yüzünden canım ağzıma geldi. Çokça eziyet ve kötülük yüzünden öldüm.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de be-maʿnī-i kilk ve nāy-ı miyān-tehī masṭūrdur.

سابقه سالار [sābiḳa-sālār]: Yaʿnī ser-leşger ve mihter-i kārbān yaʿnī kārbān başı. Şeyḫ Niẓāmī, ez-*Maḫzenü'l-Esrār*, beyt:

سابقه سالار وجود و عدم
مرسله پیوند گلوی قدم

(Varlık ve yokluğun kervancı başıdır, ezelin boğazına gerdanlık bağlayandır.)

ساجور [sācūr]: Żamm-ı cīm ü vāv-ı maʿrūf ile. Gerden-i seg-i ṣayyāda bağladıkları halta maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

سر هر خوان شدم چو گربهٔ رُس
درِ هر کشتنی سگ ساجور

(Obur kedi gibi her sofranın başına oturdum, her alçağın kapısında tasmalı köpek oldum.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

خصم بد بختت که کهف ملک را هشتم کس است
گر کند خدمت همش جل باد و هم ساجور باد

(Ülke mağarasının sekizinci kişisi olan talihsiz düşmanın, eğer hizmet edecekse hem çulu hem tasması olsun!)

سارخکدار [sāraḫkdār] ve **سارشکدار** [sāreşkdār]: Kilāhumā bi-fetḥi'r-rā' ve sükūni'l-ḫā ve'ş-şīn. Bir ağaç adıdır ki آغال پشه [āġāl-peşşe], گژم [gujm], پشه دار [peşşedār], سده [sede], لامشگر [lāmişger], ناژین [nājīn], دردار [derdār], پشه خانه[peşşeḫāne], پشه غال [peşşeġāl] ve کنجک [kencek] dahi derler. ʿArabīde شجرة البق [şeceretu'l-baḳḳ] dedikleridir.

سازکار [sāzkār]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve fetḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i muvāfaḳat ve maṣlaḥat-güẕār. Ve kesr-i zā ile (سازِ کار sāz-ı kār), ālet-i kār yaʿnī ālāt-ı ehl-i ṣanāyiʿ. Be-maʿnī-i evvel, Mīr Naẓmī, beyt:

ای ز لطفت سازکار عاجزان
کار عاجز ساز و احسانت رسان

(Ey iyiliğiyle ācizlerin işini düzelten Rabbim! İhsanını ulaştırıp bu ācizin işini düzelt!)

سازوار [sāzvār]: Be-maʿnī-i سازکار [sāzkār]-ı merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سازور [sāzver]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve fetḥ-i vāv ile. Be-vezn-i تاجور [tācver]. Be-maʿnī-i sāḫte-şüde yaʿnī düzülmüş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Şeyḫ Niẓāmī, ez-*İḳbālnāme*, beyt:

چو بر میمنه سازور گشت کار
همی میسره شد چو رویین حصار

(Sağ tarafın işi tamamlanınca sol taraf tunçtan bir kaleye döndü.)

ساطور [sāṭūr]: Maʿrūf ālettir. Ekşer ḳaṣṣābān kullanır ki eti **(59[a])** kesip kemiği onunla kırar. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

ز ساطور غم استخوانم شکست
به سلاخئ غصه برمال دست

(Kemiğim gam satırıyla kırıldı. Gamın deri yüzücülüğü için el ovuştur!)

Ve der-ḳaṣīde-i yekī ez-şuʿarā, beyt:

اگر از امر او بپیچد سر
بر سر کیر می زنند ساطور

(Eğer onun emrine baş eğmezse, kīrin başını satırla vururlar.)

ساغر [sāġar]: Şarāb dolu olan ḳadeḥe derler ḫuṣūṣan. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

جهان وام خویش از تو یکسر برد
به جرعه فرسته به ساغر برد

(Dünya senden borcunu tamamen alır. Yudumla verdiğini kadehle geri alır.)

Mürūr-ı eyyām ve keşret-i istiʿmāl-i ḫāṣṣ u ʿāmm ile muṭlaḳ ḳadeḥ maʿnāsına olmuştur ki gerek dolu ve gerek boş olsun. Mevlānā Ṣabrī-i Semerḳandī, beyt:

من آن شیدایم ای صبری که دست ساقئ کوثر
اگر در خلد باشم زهر غم در ساغرم ریزد

(Ey Sabrī! Ben öyle bir āşığım ki cennette de olsam kevser sākisinin eli kadehime gam zehiri döker.)

Baʿżı ferhenglerde sağrak maʿnāsına ki onunla şarāb ölçüp şīşeye korlar. Bu maʿnāya, Mürşid-i Yezdicerdī, beyt:

از آن مَی که در ساغر امتحان
بود دائم از زهر چشم بتان

(Daima güzellerin göz zehiriyle dolan imtihan sağrağındaki şaraptan...)

Ve bir maʿnāsı dahi Dekken memleketinde vāḳiʿ bir büyük ḳaṣaba adıdır. Bedīʿī-i Semerḳandī, beyt:

شکر خدا که نیست چو ارباب حرص و آز
گاهی هوای بندر و گه فکر ساغرم

(Allah'a şükürler olsun ki hırs ve açgözlülük sahipleri gibi değilim. Bazen Bender'i arzularım, bazen Sāgar'ı düşünürüm.)

سالار [sālār]: Ser-ʿasker ve ser-dār maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

برآراسته در نوازش زبان
ز درگاه سالار تا پاسبان

(Komutan karargāhından bekçiye kadar herkes dilini övgüye hazırladı.)

Ve pīşvā-yı ḳavm maʿnāsına ki ʿArabīde سابقه [sābiḳa] derler. Şeyḫ Saʿdī, der-ṣıfat-ı miʿrāc, beyt:

بدو گفت سالار بیت الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام

(Mekke kavminin öncüsü olan Hz. Peygamber, Hz. Cebrāil'e "Ey vahiy memuru! Daha yükseğe gel!" dedi.)

سالبر [sāl-ber]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ol ağaca derler ki bir sene meyvesi ola ve bir sene olmaya. Bu ḥālet zeytūn ağacında ġāyet ẓāhirdir. Bir sene zeytūnu olur حمل [ḥaml] derler, bir sene olmaz محل [maḥl] derler. Lüġat-i meẕkūrun terkībinden dahi fehm olunur. بر [ber] meyvedir, meyveli yıl demek olur.

سامندر [sāmender]: Bir cānverdir, āteş içinde taʿayyuş eder. Baʿżı ferhenglerde mūş heyʾetinde olur baʿżı nüsḫada murġ ṣūretinde olur. Tüyünden külāh ve destmāl ederler, kirlendikte āteşe yakarlar, kiri yanıp kendisi pāk olur. Ḥaẕf-ı elif ile سمندر [semender] ve سمندل [semendel] dahi derler.

سایه پرور [sāye-perver]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, bir ottur, devşirip ekmekle nān-ḫoriş ederler yaʿnī katık ederler.

Ṣānī, ḫānede beslenmiş nāzik-vücūd kimesnelere derler.

سبز بهار [sebz-bahār] ve **سبزهٔ بهار** [sebze-i bahār]: Kilāhumā bi-sükūni'l-bāʾi'l-muvaḥḥade. Mūsīḳīde bir laḥn ismidir. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

چو باده بودی بر دست من بیاوردی
نوای باربد و گنج گاو و سبزبهار

(Şarap olunca elime uzatır; sebz bahār, genc-gāv ve kopuz nağmesini yükseltirdin.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

بر سبزهٔ بهار نشینی و مطربت
بر سبزهٔ بهار زند سبزهٔ بهار

(İlkbahar yeşilliğinin üstüne oturmuşsun ve çalgıcın ilkbahar yeşilliği üstünde sebze-i bahār nağmesi çalıyor.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

خرمتر از بهار سراید به زیر و بم
گه کینهٔ سیاوش و گه سبزهٔ بهار

(İlkbahardan çok daha canlı bir şekilde alt ve üst perdelerden bazen kīne-i siyāvuş bazen de sebze-i bahār nağmesi çalıyor.)

سبزه زار [sebzezār]: Yeşillik. Murād çayır ve çimendir. سبزه [sebze] ism-i ʿāmdır, cümle yeşil olanlara denilir. Ve زار [zār], Türkīde "-lik" ile taʿbīr ettikleri maʿnāyadır. Ebulmaʿānī, beyt:

در کنار آب خوش باشد اگر
سبزه زار و مرغزار و جام می

(Irmak kıyısında yeşillik, çayır ve şarap kadehi varsa ne güzel olur!)

سبزوار [sebzvār]: ʿIrāḳ-ı ʿAcem'de bir vilāyet ü şehr-i muʿaẓẓam ismidir. Fużalā, ʿulemā ve şuʿarāsı çok olur.

سبکبار [sebuk-bār]: Ḫiffet-i eşḳālden kināyedir. Lafẓ-ı mürekkebdir سبک [sebuk] ile بار [bār]dan. Maʿnā-yı terkīb "ḫafīf yüklü" demek olur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل
کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

(Karanlık gece, dalga korkusu ve böylesi korkunç bir girdap... Sahilde rahatça yürüyenler bizim halimizi nereden bilsinler!)

سبکدار [sebuk-dār]: Bāb-ı elif'te ẕikri mürūr eden اسکدار [uskudār] maʿnāsınadır ki "ḳāṣıd" demektir. Ve ḳāṣıdın mektūb koduğu kīseye de derler. Tafṣīl murādı olan اسکدار [uskudār]a naẓar etsin.

سبکسار [sebuk-sār] ve **سبکسر** [sebuk-ser]: Kilāhumā bi-żammi'l-bā ve sükūni'l-kāf ve feṯḥi's-sīn. Sefīh ve ḳalīlu'l-ʿaḳl maʿnāsınadır. Ve terkīb dahi "ḫafīf başlı" demektir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

هر سبکساری چو آتش بر سر جوباره ای
می نشیند وز تکبر می کشد سر بر اثیر

(Aklı kıt olanlar, bir ırmak başında ateş gibi oturmuş kibirle göğe baş kaldırıyor.)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

با جزم پایدارت کوه گران سبکسر **(59ᵇ)**
با عزم تیزتازت برق عجول کاهل

(Yalçın dağ senin sonsuz iraden karşısında hafif kalır. Hızlı çakıcı şimşek senin çevik azmin karşısında tembel sayılır.)

سپنگور [sepengūr]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. İt üzümü. سکنگور [sekengūr] dahi derler. Eṭıbbā kitāblarında عنب الثعلب [ʿinebu'ṯ-ṯaʿleb] derler.

سپیدخوار [sepīd-ḫᵛār]: Feṯḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. Bir cānverdir. سزد [sezd] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ستار [setār]: Üç kıllı tanbūra. Muḥammed-i ʿAṣṣār, der-*Mihr ü Müşterī*, beyt:

ز لحن پنجگاه نوبتش بود
که ترسا را ستار افتاد در رود

(Sıra pencgāh nağmesine geldiğinde Hıristiyan'ın üç kıllı tamburu ırmağa düştü.)

ستر [seter]: Feṯḥ-i tāʿ-i müşennāt ile. Bema'nī-i ester ki ʿArabīde بغل [beġal], Türkīde "katır" ve Türkistān'da "ḫicir" derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, der-merşiye, beyt:

جیب و گیسوی وشاقان و بتان باز کنید
طوق دستارچه از اسب و ستر باز کنید

(Cariyelerin ve erkek kölelerin saçını ve yakasını açın! Katır ve attan hediye bağını çözün!)

Pūrbahā-yı Cāmī, der-hicv, ḳıṭʿa:

نه عالم نه جاهل نه زاهد نه رند
نه انثی نه خنثی نه ماده نه نر

چو خرلاشه ای در حماقت چو گاو
زن همچو اشتر حرون چون ستر

(Ne ālim ne cahil, ne zahit ne rint, ne ünsā ne hünsā, ne dişi ne erkek! Eşek leşini andırıyor, ahmaklıkta sığıra benziyor. Deve gibi bir kadın, katır gibi de inatçı.)

ستیر [setīr]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de bir menden kırk bir dirhem miḳdārıdır. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de ve Ḥakīm Esedī'de altı buçuk dirhem miḳdārıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خدنگی که پیکان او ده ستیر
ز ترکش برآورد گُرد دلیر

(Cesur pehlivan, terkeşinden temreni on setīr ağırlığında bir ok çıkardı.)

سجاهر [secāher]: Feṯḥ-i cīm ü hā ile. Ḳarīn ve şebīh maʿnāsınadır. Üstād Ferruḫī der-ṣıfat-ı fīl ez-fīlān-ı Sulṭān Maḥmūd ki Bālā-pesend-nām būd[1], beyt:

چو بالاپسند پسندیده کورا
نیاید ز بالای گردون سجاهر

(Bālāpesend pek makbuldür. Feleğin ona denk yüksekliği yoktur.)

سحر [seḥer]: Feṯḥateyn ile. Ṣabāḥa ḳarīb vaḳittir. ʿArabīde dahi bu maʿnāya istiʿmāl ederler. Ḳāle Zaʿferānī, beyt:

وشققت قلب الليل عن
ولد يقال له السحر

(Gecenin kalbini yardığımda ondan seher denilen bebek doğdu.)

1 Gazneli Mahmut'un fillerinden Bālā-pesend adlı file dair.

سخن آور [seḫun-āver] ve **سخنور** [seḫunver]: Żamm-ı ḫā ve sükūn-ı nūn ile. Żamm-ı sīn ve feṯḥ-i ḫā ile (سُخَن suḫan) dahi istiʿmāl olunur. İki vechi dahi şāyiʿdir. Söz getirici yaʿnī söze ḳādir ve maḥallinde maʿnī-dār söz īrād eder. Mīr Naẓmī, beyt:

هر سخن آور که می گوید سخن
غیر مدحت عقل گوید دم مزن

(Akıl, söz söyleyici her şaire senin övgün dışında bir şeyden bahsetmemesini söyler.)

سخنگذار [seḫun-guẕār]: Söz eriştirici yaʿnī ḥāżır-cevāb ve rāst-gūy demektir.

سر [ser]: Dört maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, baş maʿnāsına maḫṣūṣan isimdir.

Ṣānī, uç yaʿnī her nesnenin ucu. Meşelā سرِ انگشت [ser-i enguşt] derler, parmak ucu demektir.

Ṣāliş, heves maʿnāsına. Meşelā ازسرِ محبتِ فلان باز گشتم [ez-ser-i muḥabbet-i fulān bāz geştem] derler, fülānın muḥabbeti hevesinden fāriġ oldum demektir. Bu üç maʿnāya, Ḫˇāce Selmān, beyt:

خاک بادا سر من گر سر افسر دارم
تا ز خاک سر کوی تو سرم آبخورست

(Başım senin köyünün ucundaki topraktan nasiplendiği sürece taç hevesine sahip olursam toprak başıma!)

Rābiʿ, ser-dār-ı ʿasker, ser-gürūh, ser-i ḳavm, ser-i şāʿirān ve emṣāli gibi nesnelerde istiʿmāl edilir. Ve teşdīd ile ser-bār maʿnāsına da gelir.

سرآخر [ser-āḫur] ve **سرآخور** [ser-āḫūr]: Feṯḥ-i rā ve żamm-ı ḫā ile. İki maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, ṭavīle başına bağlanan at ki سرطویله [ser-ṭavīle] de derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شود یوسف یکی گرگی شود موسی چو فرعونی
چو بیرون شد رکاب تو سرآخر گشت پالانی

(Hz. Yusuf bir kurt olur, Hz. Musa bir firavun olur. Senin atın elden çıkınca atların başı sıradan bir semerliye/semerciye döner.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

طویله زدند آخر انگیختند
به سرآخران بر علف ریختند

(Tavla kurdular, ahır düzdüler. Atların önüne alaf döktüler.)

Ṣānī, at ḫidmetinde olan ḫuddāmların başı ki Türkīde "āḫūr ketḫudāsı" derler.

سرادار [serādār]: Feṯḥ-i rā vü dāl ile. Dāru'ş-şifāda olan ma'lūllere ḫidmet edene derler, bīmārḫāneci ve ġayruhu. راز [rāz] dahi derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

از آن دیوانهٔ نا کرده زنجیر
سرادران بسی خوردند تشویر

(Tımarhane görevlileri, o zincirlenmemiş deli yüzünden epeyce sıkıntı çektiler.)

Ve mülūk, vüzerā ve ekābir sarāylarında muḥāfaẓa-i ḫidemāt-ı sarāya me'mūr olanlara dahi derler. Türkīde "saraydar" dedikleridir.

سراسر [ser-ā-ser]: Baştan başa ma'nāsına. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

جهان گرچه سراسر لاله زارست
برهنه پا مرو آنجا که خارست

(Dünya baştan başa lale olsa bile, diken olan yere çıplak ayakla girme!)

İki kelime **(60[a])** bir cins olup miyānlarında bir elif vāḳi' olsa muḳābele ve müsāvāt ma'nāsın ifāde eder. Ve dahi iki nesnenin başları birbirine müsāvī oldukta dahi "ser-ā-ser" derler. Müsāvāt ve muḳābele bulunduğundan ma'nā-yı lāzımī ḥaḳīḳat menzilesine varmıştır. Bundandır ki sırma ve ḳılābdān ile dokunan ḳumāşa da "ser-ā-ser" derler. Ḳumāş naḳşı ve sırması baştan başa bir nemaṭ ve hemvār olduğundan tesmiye olunmuş ola.

سربار [ser-bār] ve سربر [ser-ber]: Kilāhumā be-ma'nī-i 'ilāve, ya'nī deveye ve emṯāli üzerine yük kodukları nesneye derler. 'Arabīde علاوه ['ilāve] ve Türkīde "selber" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا شد بد گمان در راست راهم
که شد سربار بر بار گناهم

(Doğru yolumda yanlış zanna kapıldım. Günah yüküme yük eklendi.)

سربسر [ser-be-ser]: Bu dahi سراسر [ser-ā-ser] gibi "baştan başa" ma'nāsın ifāde eder. Ṣā'ir, beyt:

فردا چو ازین روی زمین درگذریم
با هفت هزار سالکان سربسریم

(Yetmiş bin sālikle kafa kafaya vermişiz. Yarın bu yeryüzünden göçüp gideceğiz.)

Ve bir ma'nāsı dahi "baş baş" demek olur. Beyt:

شنیدم من آن داستان سربسر
نه نیک و بدش آگهم دربدر

(Ben o hikāyeyi baş baş işittim. İyisiyle kötüsüyle bölüm bölüm biliyorum.)

Bu beyitten "baştan başa" ma'nāsı da ve "ol destānı birer birer işittim" demek ma'nāsı da fehm olunur. Bir cinsten olan iki kelimenin arasında elif olduğu gibi bā'-i muvaḥḥade ve tā'-i müṯennāt dahi olur.

سرتاسر [ser-tā-ser] ve سرتسر [ser-te-ser]: Bunlar da سراسر [ser-āser] ve سربسر [ser-be-ser] gibidir, baştan başa ve bir uçtan bir uca ma'nāsın da ifāde eder. Mīr Naẓmī, beyt:

گشت کردم سرتسر روی زمین
نیست جایی باشد از فتنه امین

(Yeryüzünü baştan başa dolaştım. Fitneden güvende olan bir yer yok.)

سرِ تیر [ser-i tīr]: Kesr-i rā vü tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Merd-i buzurg u ʿālim ü fāżıl maʿnāsına. Ve dahi ḥākim-i siyāset maʿnāsına da gelir. سرباک [ser-bāk] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرِ دستار [ser-i destār]: Dülbend ki başa sarılır. ʿArabīde عمامه [ʿamāme] maʿnāsına. Ve dülbend ucuna da derler. Naṣīr-i Hemedānī, beyt:

فلک از بسکه بارد بر سرم خون
مرا شد در سر دستار گلگون

(Felek başıma o kadar çok kan yağdırıyor ki sarığımın ucu kıpkırmızı oldu.)

سردسیر [serd-sīr]: Sükūn-ı rā vü dāl, kesr-i sīn ve yā-yı sākine ile. Havası soğuk olan maḥall ki şitā şiddet üzre ola. Ve dahi yaylak yer maʿnāsına. Muḳābili گرم سیر [germ-sīr]dir. ʿArabīde صرود [ṣurūd] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

هوای آن دیاری سرد سیرست
که آهسته به رفتن دلپذیرست

(O diyarın havası hayli soğuktur. Orada makbul olan yavaş yavaş gitmektir.)

سرزیر [ser-zīr]: Sükūn-ı rā ve kesr-i zā ile. Başı aşağı, ser-nigūn maʿnāsınadır. "Kerīm" ismine bu yāve-güne muʿammāda vāḳiʿdir, beyt:

چو دیدم میر کون بالا و سرزیر
نهادم بر درِ کونش سر کیر

(Mīr'i kūn yukarı ve baş aşağı görünce kīrin başını kūnunun kapısına koydum.)

سرسر [serser]: Be-vezn-i مرمر [mermer]. Be-maʿnī-i telāş ve ḥumḳ ki mütelāşī ve aḥmaḳ olana سرسری [serserī] derler.

سرشار [serşār]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i leb-rīz, yaʿnī ẓarfın kenārına berāber dolu olmuş. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به هاتف فکن گوش آواز باد
که پیمانهٔ لطف سرشار باد

(Kulağın hātifin sesinde olsun! Böylece bağış ölçeği ağzına dek dolsun!)

Ṣā'ib sellemehu'llāh, beyt:

یا رب از عرفان مرا پیمانهٔ سرشار ده
چشم بینا جان آگاه و دل بیدار ده

(Ya Rabbi! Bana irfanla dolu bir kadeh ver! Gören bir göz, farkında bir can ve uyanık bir gönül ver!)

سرشیر [ser-şīr]: Be-vezn-i زنجیر [zencīr]. Sütü kaynattıkta üzerinde olan kaymaktır. İżāfetle (سرِ شیر ser-i şīr) dahi olur, süt başı yaʿnī kaymak olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرِعشر [ser-i ʿaşr]: Muṣḥaf-ı şerīf ve Ḳur'ān-ı mecīd'de her on āyet-i kerīmeyi ʿaşr edip ḥāşiye-i muṣḥafta nişān için yazdıklarıdır. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

مرا دل پیر تعلیمست و من طفل زباندانش
دم تسلیم سرعشر و سر زانو دبستانش

(Gönül benim hocamdır, ben de onun dilinden anlayan çocuğum. Diz kapağı ilkokul, teslim vakti/nefesi de on ayettir.)

سرکار [ser-kār/ser-i kār]: İki maʿnāyadır ve iki vechle telaffuẓ olunur. Sükūn-ı rā ile (سرکار ser-kār), ḫidmetkārların başı olana derler. Ve kesr-i rā ile (سرِ کار ser-i kār), iş başında olana derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

وکیلان و سرکارداران رای
همه سوی گنجینها ره نمای

(Racanın kâhya ve harcama vekillerinin tamamı, hazinelere kılavuz oldu.)

سر مخار [ser me-ḫār]: İstiʿāre ve ışṭılāḥīdir, "tevaḳḳuf eyleme!" maʿnāsınadır. Maʿnā-yı terkīb "baş kaşıma!" demek **(60b)** olur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به دستان بگو آنچه دیدی ز کار
دگر آن که درآمدن سر مخار

(Gördüklerini Destān'a anlat! Sonra oyalanmayıp geri gel!)

سروار [servār]: Be-maʿnī-i سربار [ser-bār]-ı merḳūm.

سرور [server]: Be-vezn-i پرور [perver]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ser-dār.

Ṣānī, reʾīs-i ṭāʾife.

Ṣāliş, bahādır ve şecīʿ maʿnāsına. Miṣāl-i evvel, mıṣraʿ:

سرورا دادگرا داور والا گهرا

(Ey başbuğ! Ey adaletli ve soylu efendi!)

Miṣāl-i ṣānī, mıṣraʿ:

درآمد سرور انبوه آن سو

(O taraftaki topluluğun reisi çıkageldi.)

Miṣāl-i ṣāliş, mıṣraʿ:

سرآمد سرور و سرخیل گردان

(Önde gelen bir yiğittir, pehlivanların başıdır.)

سریر [serīr]: Be-vezn-i وزیر [vezīr]: İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ḳavs-i ḳuzaḥ ki سدکیس [sedkīs] ve سرویسه [servīse] dahi derler. Ez-*Tārīḫ-i Tācu'l-Meʾāṣer*, der-ṣıfat-ı ejdehā, beyt:

خمانید دم چون کمان سریر
همان نوک دندان چو پیکان تیر

(Kuyruğu gökkuşağı gibi eğildi. Dişinin ucu da ok temrenini andırıyordu.)

Ṣānī, be-maʿnī-i taḫt. Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir. İki maʿnāya, Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ور به سریر بگذرد رایت شاه صاحبش
تاج و سریر خود دهد نعل بهای شاه را

(Padişahın sancağı, gökkuşağına/bir tahta yönelirse, sahibi padişahın nal parası için kendi tacını ve tahtını verir.)

ʿArabī şiʿrlerde dahi istiʿmāl olunur. Ḳāle'l-Ḫʷārezmī, beyt:

وسأله من روح المنابر
حتی یخطب والسریر

(Ona minberlerin, taht ve hutbenin ruhunu sordu.)

سزاوار [sezāvār] ve **سزاور** [sezāver]: سزا [sezā] lāyıḳ maʿnāsına ve وار [vār] liyāḳat maʿnāsınadır. Maʿnā-yı terkīb, ṣāḥib-i liyāḳat olur. Ve سزا [sezā]nın her maʿnāsıyla kelime-i وار [vār] u ور [ver] mużāf olur maḥalli iʿtibārıyla.

سعتر [saʿter]: Sükūn-ı ʿayn ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Zıbık ki مچاچنگ [meçāçeng] dahi derler. Ve onu istiʿmāl eden fācire murdārlara سعتری [saʿterī] derler. Ve ʿArabīde saʿter bir ottur, acırak olur. Kurutup ve döğüp tuz ile ālūde ederler, ekmeği basıp yerler. Türkīde "güyegüotu" dedikleridir. Şāʿir, beyt:

زنش سعتری و خودش قلتبان
به مهمان شود یا زنش میزبان

(Karısı zıbıkçı, kendisi kaltabandır. Karısı ya ev sahibiyle ya misafirle olur.)

سقنقور [saḳanḳūr]: Feṯḥ-i ḳāf-ı evvel ü żamm-ı ṣānī ve sükūn-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Timsāḥtan mütevellid olur balık nevʿidir. Ekṣer Nīl suyunda olur. Bi-emri'llāhi teʿālá suda mütevellid olan timsāḥ olur, kum içinde mütevellid olan saḳanḳūr olur. Kelere benzer bir nevʿ küçük balıktır. Ziyāde büyük olmaz. Ve imtiḥānı şöyledir ki bir kimesne avucu içine alsa fi'l-ḥāl ẕekeri intişār eder. Beyt:

سقنقور مقویست در اصل لیکن
مقوی نباشد بِه از ران دلبر

(Aslında sakankur güçlendirir ama dilber uyluğundan daha iyi güçlendirici yoktur.)

سگار [segār]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. İki maʿnāya mervīdir.

Evvel, bir ḥasīs ṭaʿāmdır.

Ṣānī, kömür maʿnāsına ki زگال [zugāl] ve زغال [zuġāl] dahi derler. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, yanmış kömür maʿnāsına menḳūldür. Bu beyt ile istişhād olunmuş. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به دار دنیی که چون برفروخت آتش ظلم
سگار آن به جهنم همی خورد چو ظلیم

(Dünya yurdunda zulüm ateşini yakan, cehennemde onun kömürünü devekuşu gibi yutar.)

ظلیم [ẓalīm] ʿArabīdir, devekuşu maʿnāsına. Ve سِگار [sigār], kesr-i sīn ile de mervīdir.

سگ جگر [seg-ciger]: Be-maʿnī-i saḫṯī-keş ve saḫṯ-cān. Yaʿnī katılık çekici ve pek cānlı demek olur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

استخوان پیشکش کنم غم را
زانکه غم میهمان سگ جگرست

(Gamın önüne bedava kemik atıyorum. Çünkü gam, pek canlının misafiridir.)

سگسار [segsār]: Sükūn-ı kāf-ı ʿAcemī ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Bir nevʿ maḫlūḳtur vücūdları ādem, başları köpek başı gibi, azı dişleri var iri ve keskin, fīl kulağına müşābih kulakları var ve bedenleri keçi gibi ser-āpā kıllı. Ḳālūn-nām bir cezīrede olurlar. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, mānend-i seg demektir. Mīr Ḫüsrev, beyt:

فضولی چند کنم کز درت زدن دم عفو
نه حد خسرو مردم نمای سگسارست

(Daha ne kadar boş yere kapında af dileneyim! Bu, insan görünümlü bir köpek olan Hüsrev'in haddine değildir.)

Ve ışṭılāḥta ḥarīṣ, ṭālib-i dünyā ve bed-nefs maʿnāsınadır. Ve bir vilāyet nāmı olmak dahi rivāyet olunmuştur.

سگندر [segender]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Bir nevʿ oyundur ki bir dā'ire çekip içinde biri durur, eṭrāfından onu elle vururlar ve ol dahi ayakla onları teper, kangısını vurabilirse yerine koyup kendi çıkar. ʿArabīde bu oyuna جعل جئ [cī' cuʿul] derler.

سگنگور [segengūr]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī-i evvel ü żamm-ı ṣānī ve sükūn-ı nūn ile. İtüzümü dedikleridir. Fülfül miḳdārı surḫ ve siyāh olur. Aṣlı **(61[a])** سگ انگور [seg-engūr] dur ki taḫfīfen elif'i ḥaẕf olunmuştur. ʿArabīde عنب الثعلب [ʿinebu'ṯ-ṯaʿleb] derler. Keẕā fī-*Şerefnāme* ve *Mü'eyyidi'l-Fużalā* ve *Ṣaydana-i Ebī Reyḥān*. Ebulmaʿānī, beyt:

به رویش خال چند دیدم بگفتم
سگنگوری که رسته سنگلاخ را

(Yüzünde birkaç tane ben görünce "Taşlıkta itüzümü bitmiş" dedim.)

سلحشور [seliḥ-şūr]: Kesr-i lām ve sükūn-ı ḥā'-i mühmele ile. *Ferheng-i Mīrzā*

İbrāhīm'de, müstaʿidd-i ḥarb u ḳitāl ve silāḥ-beste maʿnāsınadır. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

چه خوش گفت آن تهی دست سلحشور
جوی زر بهتر از پنجاه من زور

(O eli boş silahşör ne de güzel söyledi: "Arpa miktarı altın, elli batman güçten iyidir".)

سله گر [selleger]: Feṭḥ-i lām-ı müşeddede vü kāf-ı Fārsī ile. Seped örücü ve seped edici.

سماکار [semākār]: Kāf-ı ʿArabī ile. Sebūkeş-i ḥumhā yaʿnī küplerden destī ile bāde çekici. سماکاره [semākāre] dahi derler. Ḫᵛāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

ما را ز کار و بار سماکارئ تو بود
بی کاریَم نگه کن و بی کار بر مکن

(Bizim işim gücümüz senin için testicilik yapmaktır. İşsizliğime bak ve beni işsiz güçsüz bırakma!)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سمار [semār]: Feṭḥ-i mīm ile. "Koğakotu" dedikleridir.

سمر [semer]: Feṭḥ-i mīm ile. İki maʿnāyadır. Evvel, ḥikāye ve efsāne maʿnāsına. Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ترسم که اشک در غم ما پرده در شود
وین راز سر به مهر به عالم سمر شود

(Gözyaşının aşk gamı sebebiyle perdemizi yırtıp gizli sırrımızı herkese duyurmasından korkuyorum.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

کسرئ عهد شیخ ابو اسحق
که به عدلست در زمانه سمر

(Zamanın Nuşirevan'ı olan Şeyh Ebu İshak, adaletiyle dünyada efsane olmuştur.)

Ṣānī, çūlāh āletlerinden süpürge gibi bir nesnedir, onunla iplik üzerine āhār verirler. Ona ماله [māle] ve غرواش [ġarvāş] dahi derler. ʿArabīde gece söylenen ḥikāye ki مسامرات [musāmerāt] da derler. Ve taḫtaya mıḫ vurmak maʿnāsınadır.

سمکور [semkūr]: Be-vezn-i شبکور [şeb-kūr]. Bir mevżiʿ ismidir. Mevlānā Hātifī, ez-*Timurnāme*, beyt:

چو بر دشت سمکور زد بارگاه
شد آراسته بارگاهش بگاه

(Semkūr bozkırında otağ kurunca otağı hemen düzenlendi.)

سمندر [semender] ve **سمندور** [semendūr]: Kilāhumā bi-feṭḥi'l-mīm ve sükūni'n-nūn. İki maʿnāya gelir.

Evvel, bir kuştur, āteş içinde taʿayyuş eder. Şems-i Faḫrī, beyt:

کبوتر در پناه دولت او
در آتش خانه سازد چون سمندر

(Onun devletine sığınan güvercin, ateş içinde semender gibi yuva yapar.)

Rivāyet ederler ki mezbūr kuşun bin sene ʿömrü olur. ʿÖmrü āḫire erdikte odun cemʿ edip nefesinden āteş peydā olup odunu yakar. Kanatlarıyla ol kadar şuʿlelendirir ki kendisi dahi içinde yanıp kül olup mürūr-ı eyyām ile külünün içinden yavrusu ḥāṣıl olur. Ve āteş yaktığına Mevlānā Cāmī'nin bu beyti delālet eder, beyt:

شو سمندر چو فروزد آتش
باش تا آتش او خرم و خوش

(Ateş yakınca semender gibi ol! Onun ateşinde sevinçli ve mutlu ol!)

Baʿżı rivāyette bir cānverdir koyun kadar. Levni elvān olur; beyāż, sarı, kırmızı, yeşil ve benefşī. Tüyünü eğirip dest-māl ederler, kirlendikte āteşe bırakırlar, çirki yanıp ken-

di pāk u laṭīf, cedīd gibi olur. Ve baʿżılar, "kelere benzer bir cānverdir, her sāʿat bir levne mütelevvin olur" der. Rā yerine lām ile سمندل [semendel] ve سمندول [semendūl] dahi denilir.

Maʿnā-yı ṣānī, Hindūstān memleketinde bir vilāyet ismidir ki bī-naẓīr ʿūd ağacı biter. Nitekim, Faḫr-i Gürgānī, meṣnevī:

خوشا بادا که از مشرق برآمد
تو گویی از گلستانی درآمد

ز خرخیز و سمندور و ز قیصور
بیارد بوی مشک و عود و کافور

(Doğu'dan gelen rüzgār ne güzel! Görsen bir gül bahçesinden geliyor sanırsın. Harhīz, Semendūr ve Kaysūr'dan misk, öd ve kāfur kokusu getiriyor.)

Müşk, Ḫarḫīz-nām vilāyete maḫṣūṣtur. Beyt-i ṣānīde leff ü neşr-i mürettebdir.

سمور [semmūr/semūr]: Żamm-ı mīm-i müşeddede vü muḫaffefe ile cāʾiz. Bir maḳbūl ve muʿteber kürktür, ẕī-ḳıymet ve ẕī-ḫavāṣtır. Bir cānver derisidir. Aʿlāsı siyāh, tüyü uzun ve hemvār olanıdır. Mosḳov diyārında nāḥiye-i şimālīde olur. Bahāsı bin ġuruşa ve dahi ziyādeye satılır. Ve ḫāṣṣası ṭabīʿatı cümle kürklerden eḫarr u esḫandır. Muʿtādı olmayan şābba ilbāsı mużırr-ı bedendir ki ʿurūḳta demi fāsid ü muḫteriḳ ve ṣafrāyı müştaʿil ü mültefiḳ eder. Ammā müsin, pīr ve iḫtiyārlara ve mebrūduʾṭ-ṭabʿ olanlara nāfiʿ ve balġamdan ḥādiṯ olan niḳrīs zaḥmetini dāfiʿ, emrāż-ı balġamiyye ve ʿilel-i sevdāviyye ḥudūṯuna māniʿ ve muṭlaḳ evcāʿ-ı bārideye nefʿi vāḳiʿdir. Mülūk-ı ḳadīmden Hūşeng Şāh, derisini kürk etmeyi īcād **(61b)** eylemiştir. Ve bir ḫāṣṣası dahi budur ki eyyām-ı şitāda giyildiği gibi eyyām-ı ṣayfta dahi giyilir. Suḫūneti müteʾeẕẕī değildir. Zamān-ı evvelde mülūk ve selāṭīne, giderek vüzerā ve ekābire maḫṣūṣ imiş. Ammā şimdi mālı olanlar giyerler, istiʿdād ḳaydı merfūʿdur. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

آن یکی پوشیده سنجاب و سمور
و آن دگر خفته برهنه در تنور

(Birisi sincap ve samur kürk giyer, diğeri tandırda çıplak uyur.)

سنار [senār]: Feṯḥ-i nūn ile. Be-vezn-i کنار [kenār]. İki maʿnāyadır.

Evvel, suyun deryāda olsun ırmakta olsun yufka yeri ki onda gemi ve kayık yürümek mümkin olmaya. Türkīde "sığ" derler. Şerefeddīn Fażlullāh-ı Ḳazvīnī, beyt:

سحاب از کف و کلکش فتاده در خجلست
محیط با دل و دستش نموده همچو سنار

(Bulut onun avucu ve kaleminden utanır. Okyanus onun gönlü ve eli yanında sığ kalır.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

جیحون به یک دست تو انباشته کنجیست
سیحون بر دست دگرت خشک سناریست

(Senin bir eline nazaran Ceyhun ırmağı doldurulmuş bir köşedir. Diğer eline nazaran Seyhun ırmağı kurumaya yüz tutmuş bir sığlıktır.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

دمان همچنان کشتئ مارسار
که لرزان بود مانده اندر سنار

(Yılan başlı gemi çatırdıyor, sığlık içinde kalmış titriyordu.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

تو آن کریمی کاندر کرم به نزد کفت
محیط و قلزم و عمان بود کمینه سنار

(Sen öyle bir cömertsin ki okyanus, deniz ve umman cömertlik bakımından senin yanında basit bir sığlık kalır.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ʿāşıḳ maʿnāsınadır. Bu maʿnāya, Üstād ʿAscedī, beyt:

دینار کیسه کیسه دهد اهل فضل را
دیبای سله سله برد طاقت سنار

(Erdem sahiplerine kese kese altın verir. Āşık, takati miktarı, sele sele kumaş götürür.)

سنجار [sencār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Muṣul nevāḥīsinde bir ḳalʿadır ki Sulṭān Sencer onda mütevellid olmakla ol ḳalʿayı binā edip şehr-i ʿaẓīm eylediler. Lisān-ı ʿavāmda kesr-i sīn ile (سِنجار sincār) meşhūrdur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

سنجر بمرد ویحک سنجار ماند اینک
گر بنگری به صورت سنجار بِه ز سنجر

(Hey gidi hey! Sencer öldü gitti, şimdi Sencār kaldı. Surete bakarsan Sencār Sencer'den daha iyidir.)

سنجر [sencer]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, pādişāh maʿnāsınadır ʿumūmen.

Ṣānī, Ḫˇāce Selmān-ı Sāvecī'nin memdūḥu olan pādişāhın ismidir ḥuṣūṣan. Ḫˇāce Selmān, beyt:

تا شاهباز چترش بگرفت ملک سنجر
برکند نسر گردون شهبال صیت طغرل

(Onun otağı doğanı Sencer ülkesini fethettiğinden beri felek akbabası Tuğrul'un şöhreti kanadını kopardı.)

طغرل [ṭuġrul] da bir pādişāh ismidir.

سندر [sender]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بندر [bender]. سندروس [senderūs] lafẓından muraḫḫamdır, yaʿnī ol maʿnāyadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

مشو ایمن اندر سرای فسوس
که گه گه سندروسست و گه آبنوس

(Bazen dağ selvisi bazen de abanoz olan bu hayıflanma evinde (dünyada) hiç emin olma!)

سنگبار [sengbār]: سنگ [seng] maʿlūm ve بار [bār] باریدن [bārīden] lafẓından ism-i fāʿil olur. Bu ḥāl ile iki maʿnāya gelir.

Evvel, ḳalʿa muḥaṣāralarında taşradan içeriye ve içeriden taşraya taş atmaya derler.

Ṣānī, taşlı yer, senglāḫ maʿnāsınadır. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

که بودی قلعه اندر سنگباری
درو کردند جنگ و سنگباری

(Kale içinde bir taşlık vardı. Orada savaşıp taş attılar.)

سنگار [sengār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i hem-rāh ve hem-pey, yaʿnī yoldaş ve birbiri ardınca gitmek maʿnāsına ʿumūmen.

Ṣānī, iki sefīne birbiri ardınca gitmek maʿnāsına ḥuṣūṣan. Meẕkūr maʿnālarda همسنگان [hem-sengān] ve همسنگار [hem-sengār] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سنگخوار [seng-ḫˇār] ve **سنگخور** [seng-ḫor]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve'l-kāfi'l-Fārsī, evvel feṯḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle, ṣānī żamm-ı ḫā vü vāv-ı maʿrūf ile. Bir kuş adıdır. Ḥaḳīḳatte ġıdāsı seng-rīzedir yaʿnī ḥurde taşcağızlar yer. Muʿarrebi سنگخارج [sengḫārec]dir. قطاة [ḳaṭāt] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

هر که در دنیا برآرد مسجدی از بهر حق
باشد آن مسجد بسان آشیان سنگخور

حق تعالی خانه ای سازد مر او را در بهشت
هست بر گفتار من ناطق شده نص خبر

(Kim dünyada Allah rızası için bir cami yaptırırsa, o cami bağırtlak kuşunun yuvası gibi olur. Yüce Allah o kimse için cennette bir ev yapar. Hadisin verdiği hüküm, benim sözümle dile geldi.)

سنگسار [sengsār]: Taş ile tepelemek maʿnāsına ki ʿArabīde رجم [recm] derler. Üstād Ferruḫī, beyt:

طاعت تو چون نمازست و هر آن کس کز نماز
سر به یکسو تافت او را باید آنجا سنگسار

(Senin itaatin namazladır. Her kim başını namazdan başka bir tarafa doğru döndürürse, onu taşla tepelemek gerekir.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

راست می خواهی ترازو سنگسار اولیترست
تا چرا در عهد جودت سرفرو آرد به زیر

(Doğru diyorsun, teraziyi taşlamak yerinde olur. Niçin senin cömertliğin zamanında başını aşağı eğiyor!)

سنگر [senger]: Sükūn-ı **(62ª)** nūn ve feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Be-vezn-i لنگر [lenger]. Sind memleketinde olur bir ḥayvāndır. Derisi kızıl olur. Ve lüġat dahi onların lisānıdır.

سنگمبر [sengember]: Sükūn-ı nūn u mīm ve feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de iki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i hem-rāh ki سنگار [sengār] dahi derler. Ve iki nesnenin ittiṣāli ve imtizācı maʿnāsına. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

جسم با روح این نفس راند که یک دم بر مغل
لفظ جان با کالبد آن لحظه سنگمبر شود

(Bedenin ruhla gizlice konuştuğu bir an vardır, "can" lafzı o anın kalıbıyla birleşip kaynaşır.)

Ṣānī, perrende bir cānverciktir.

سنگور [sengūr]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Be-vezn-i انگور [engūr]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, selle-i faḳḳāʿī yaʿnī şerbetçi sepedi. Şems-i Faḫrī, beyt:

فقاعی ای نوالت در بیابان
برای تشنگان بستست سنگور

(Senin ihsanın şerbetçisi, çölde susuzlar için sepet bağlar.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

اگر چون زر نخواهی روی عاشق
منه بر گردن چون سیم سنگور

(Āşığın yüzünün altın gibi sararmasını istemiyorsan, gümüş gibi boynuna sepet koyma!)

Ebulferec-i Rūnī, der-ṣıfat-ı bāġ, beyt:

نا رسیده ترنج بارورش
چون فقع کوزه چو سنگورست

(Henüz olmamış portakalı, şarap testisi ve şerbetçi sepeti gibidir.)

Ṣānī, be-maʿnī-i bādrīse yaʿnī ağırşak.

Ṣāliş, bir kuş adıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سنگین خوار [sengīn-ḫˇār]: سنگ خوار [seng-ḫˇār]-ı merḳūm gibi bir kuş adıdır. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

چو پشت سنگین خوارست شکل ژاله وزو
چکان بسان نقطهای پشت سنگین سار

(Çiy tanesinin şekli bağırtlak kuşunun sırtına benziyor ve ondan bıldırcının sırtındakine benzer noktalar damlıyor.)

سنگین سار [sengīn-sār]: Siyāh-reng bir kuştur, arkasında beyāż noḳṭalar olur. سار [sār] ve سارج [sārec] dahi derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گهی ببینی ای چون پشت بازگشت چنین
گهی ببینی ای منقط چو پشت سنگین سار

(Bazen sırtının böylesine kamburlaştığını görürsün. Bazen de bıldırcın sırtı gibi beneklendiğini görürsün.)

سوداگر [sevdāger]: Bāzargān ve ticāret ehli maʿnāsına ki سودا [sevdā] kesb-i fāʾide etmek ve گر [ger] ism-i fāʿildir. Beyt:

سوداگران عشق تو در بحر درد حسرتت
چندین سفر می کرده اند تا ربح وصلت یافتند

(Senin aşkının tacirleri sana hasretlik derdinin denizinde kavuşma kārını elde edene dek çokça yolculuk yaptılar.)

سهپرار [sehperār]: Be-maʿnī-i küre-i āteş. Yaʿnī ʿanāṣır-ı erbaʿadan küre-i āteşe derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā*.

سیفور [seyfūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı fā ile. Be-vezn-i گنجور [gencūr]. İbrīşimden dokunmuş nāzik ẕī-ḳıymet ḳumāş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ستاده ملک زیر زرین درفش
ز سیفور بر تن قبای بنفش

(Bedeninde mor ipekli bir kaftan olan padişah, altın sancağın altında durmuş.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

به یاران کرده رجعت مژده در مشت
ز سیفور عنایت شقه بر پشت

(Avucunda müjde, sırtında yardım süsünden ipek elbise olduğu halde dostlarla geri döndü.)

Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

کناغ چند ضعیفی به خون دل بتند
به جمع آری تو کین اطلسیست و آن سیفور

(Birkaç zayıf ipekböceğinin yürek kanıyla ördüğü ipek kozasını bu atlas bu da seyfūr deyip meclise getirirsin.)

سیمور [seymūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı mīm ü vāv-ı maʿrūf ile. Cāme-i ibrīşim-bāf yaʿnī ḥarīrden dokunmuş ḳumāş, سیفور [seyfūr]-ı merḳūm gibi. Mīr Naẓmī, beyt:

نهاده بر سرش آن تاج مشهور
بپوشیده برش سیمور و سمور

(O, başına meşhur bir taç takmış. Üstüne seymūr ve samur giymiş.)

سینجر [seyencur]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī, sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Şerāre-i āteş maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سینجر چو باران زرین چکان
نگون ابر بارنده بر آسمان

(Gökyüzündeki yağmur bulutu ters dönmüş, altın yağar gibi ateş kıvılcımı damlıyor.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de aḫker maʿnāsına mervīdir. لخچه [laḫçe], لخشه [laḫşe] ve زلک [zelek] dahi derler.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

ساز [sāz]: On maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf çengdir.

Ṣānī, intiẓām-ı ḥāl maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

که یزدان مرا یوسفم باز داد
همه کارهای مرا ساز داد

(Çünkü Rabbim Yusufumu bana geri verip bütün işlerimi düzene koydu.)

Ṣāliş, mühimmāt-ı seferiyye ve levāzım-ı ṭarīḳ maʿnāsına ki bunda ساز و برگ [sāz u berg] denilir. Ḫˇāce Selmān, beyt:

ساقیا برگ طرب ساز که از بلبل و گل
کار و بار چمن امروز به برگست و ساز

(Ey sāki! Eğlence hazırlığı yap! Çünkü bugün çimenliğin işi gücü bülbül ve gül için hazırlık yapmaktır.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i sāmān. Ammā سامان [sāmān]ın on iki maʿnāsı vardır, ekşerinde istiʿmāl olunur. Üstād Ferruḫī, beyt:

بدل نیک تو دادست خداوند به تو
به این نعمت و ساز و احسان به تو

(Allah sana bu nimet, servet ve bağışı iyiliğinin karşılığı olarak vermiştir.)

Ḫāmis, silāḥ-ı ceng maʿnāsına ki ساز و سلب [sāz u seleb] derler. ساز [sāz] Fārsī, سلب [seleb] fetḥateyn ile ʿArabīdir. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ز هیبت تو عدو نقش شاهنامه بود
کزو نه مرد به کار آید و نه اسب و نه ساز

(Düşman senin görkemine nazaran *Şehnāme* yazısıdır. Zira *Şehnāme*'deki savaşçı, at ve silah gerçek değildir.)

(62b) Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de mihmānī yaʿnī tedārük-i ziyāfet maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سرش را همان دم ز تن باز کرد
در و دام را از تنش ساز کرد

(O anda başını bedeninden ayırdı. Bedeninden yırtıcı ve evcil hayvanlara ziyafet çekti.)

Sābiʿ, mekr ü ḥīle maʿnāsına. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

نرگس جادوش به نیرنگ و ساز
خواب سحر بر حدقه من نبست

(Onun büyücü gözü, büyü ve hile yapıp göz kapağımı seher uykusu için kapattırmadı.)

Ṣāmin, be-maʿnī-i nefˇ ü fā'ide. Şems-i Faḫrī, beyt:

شهی که نبود ممکن که در ممالک او
کسی تواند گفتن حکایت بی ساز

(Öyle bir padişahtır ki kimse onun ülkesinde faydasız hikāye anlatamaz.)

Tāsiʿ, miṣl ü mānend, سان [sān] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

ندید دیدهٔ دوران که ساز او باشد
اگر به حسن جمال و وگر به فضل و کمال

(Feleğin gözü, yüz güzelliği ve erdem bakımından onun gibisini görmemiştir.)

ʿĀṣir, ساختن [sāḫten] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur.

سارِ سبز [sār-ı sebz]: İżāfetle. Bir nevʿa sığırcıktır, yeşil renk olur. ʿArabīde قاریه [ḳāriye] derler.

سازِ نوروز [sāz-ı nevrūz]: Ḫüsrev-i Pervīz'in meşhūr-ı ʿālem olan Bārbudu'nun muḫteriʿātı olan otuz laḥndan bir laḥn adıdır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو در پرده کشیدی ساز نوروز
به نوروزی نشستی دولت آن روز

(Sāz-ı nevrūz nağmesini perdeye çekince talih o gün bayram yapardı.)

Ve dahi sāḥtegī-i esbāb. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ساكيز [sākīz]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Keçe ki نمد [nemed] dahi derler. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de سياكيز [seyākīz] dedikleri de merḳūmdur. ʿArabīde لباده [lubāde] derler.

ساميز [sāmīz]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bileği taşı, fesāne maʿnāsına ki şemşīr, ḫançer ve emṣāli nesneleri keskin ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

در آن دم کار خود سامیز کرده
دم شمشیر خود را تیز کرده

(O zaman işini bileylemiş, kılıcının nefesini keskinleştirmiş.)

ساويز [sāvīz]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de nīk-ḫūy ve ḫoş-ḫulḳ maʿnāsına. Ḥakīm ʿAliyy-i Ferḳadī, beyt:

دلربا شوخ و خوشتر و خون ریز
نزد عاشق نه مشفق و ساویز

(İşveli, güzel ve kan dökücü güzel, āşığın katında şefkatli ve iyi huylu değildir.)

سبز [sebz]: Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, elvāndan yeşil levne derler. Bu maʿnāda ʿārıża ve maʿrūża da ıṭlāḳ olunur سبزرنگ [sebz-reng] ve قبای سبز [ḳabā-yı sebz] gibi.

Ṣānī, siyeh-çerde maḥbūba derler. Bu iki maʿnāya, Mevlānā Hātifī, beyt:

درختان سبزش همه دلپسند
چو سبزان رعنای بالا بلند

(Yeşil ağaçları, boyu uzun esmer güzeller gibi hep gönül alıcıdır.)

Maʿnā-yı ṣānīye سبزارنگ [sebzāreng] dahi denilir. Ebulḥasen Şehīdī, mıṣraʿ:

ای همه سبزان غلام روی سبزارنگ

(Ey bütün dilberlerin esmer yüzüne köle olduğu!)

Ṣāliş, ṣāfī siyāh renge dahi derler. Meṣelā ḫaṭṭ-ı siyāha خطِ سبز [ḫaṭṭ-ı sebz] derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

خال سرسبز تو آن دانهٔ عیشیست ولی
بر کنار چمنش وه که چه دامی داری

(Senin siyah ayva tüyün bir eğlence tanesidir. Fakat ne yazık ki onun çimenliği kenarında nasıl da bir tuzağın var!)

Rābiʿ, gök renkli olana da derler. Meṣelā پولادِ سبز [pūlād-ı sebz] gibi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

تبارک ز پولاد سبزش کلاه
فرس خنگ و برگستوان سیاه

(Gök renkli çelik miğferine, kır atına ve kara eyer takımına maşallah!)

Ḫāmis, cevher-dār tīġa derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

ای سران ملک را شمشیر تو مالک رقاب
باغ عدل از جویبار تیغ سبزت خورده آب

(Ey kılıcıyla ülkenin başlarına boyun eğdiren! Adalet bağı senin cevherli kılıcının ırmağından su içer.)

Bu maʿnāya تیغِ سبزارنگ [tīġ-ı sebzāreng] dahi derler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

ای عجب شمشیر خسرو از چه سبزارنگ شد
چون همه ساله ز خون خصم می یابد خورش

(Padişahın kılıcı niçin cevherlidir bilir misin? Çünkü yıllar boyu düşman kanıyla beslenir.)

Bu maʿnāya سرسبز [ser-sebz] dahi denilir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

ز باد خلق جان بخشش گرفته شاخ دولت بار
ز آب تیغ سرسبزش کشیده بیخ نصرت نم

(Devlet dalı onun can bağışlayıcı ahlakının rüzgârıyla meyvelenir. Zafer kökü onun cevherli kılıcının suyuyla ıslanır.)

Sādis, ḫançere de istiʿmāl olunur. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

ز زخم خنجر سبزت چنان تراود خون
که ظن برند که آتش همی چکد ز چنار

(Senin cevherli hançerinin açtığı yaradan öyle bir kan sızar ki görenler çınardan sürekli ateş damlıyor sanırlar.)

Sābiʿ, demirden olan cevşende dahi "sebz" taʿbīri istiʿmāl olunur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به بر جوشن سبز چون نوبهار
به زیر ابلق تند چون روزگار

(Sırtında yeni açmış yaprağı andıran bir zırh, altında yel gibi hızlı bir at var.)

Ṣāmin, ʿayn-ı ezraḳ yaʿnī gök göze چشمِ سبز [çeşm-i sebz] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

بود هر چشم سبزش شیشهٔ زهر
ز چشم سبز او صد فتنه در دهر

(Her iki gözü de zehir şişesi, mavi gözünden dünyaya yüz fitne yayılıyor.)

Ve'l-ḥāṣıl her ne ki gök yaʿnī kebūd-reng ola, ona "sebz" denilir. Ve baʿżı ʿārıżī siyāha da derler. **(63ᵃ)** Ve çayır, çemen ve yaprak nevʿinin ḫod maḫṣūṣ adıdır ki ʿArabīdeki خضره [ḫuḍra] gibi żamm-ı ḫā ile aḫḍar maʿnāsınadır. Fi'l-*Müfredāt* li'l-İmāmi'r-Rāġıb: الخضرة احد الالوان بين البياض والسواد وهو الى السواد اقرب فلهذا سمى الاسود اخضرا والاخضر اسودا[1].

سبزدرسبز [sebz-der-sebz]: Muṣannefāt-ı Bārbud-ı Ḫüsrev'den bir laḥn ismidir. سبزه در سبزه اندر [sebze-ender-sebze] ve سبزه در [sebze-der-sebze] dahi derler. Şeyḫ Niẓāmī, der-ṣıfat-ı Bārbud, beyt:

چو بانگ سبز در سبزش رسیدی
ز باغ سبز سبزه بردمیدی

(Sebz-der-sebz nağmesi duyulunca yemyeşil bahçede yeşillik biterdi.)

سبوسبز [sebū-sebz]: Żamm-ı bā vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i sīn ile. İżāfetsiz. Küçük küp ki destīden iricedir ve destī gibi istʿmāl olunur.

ستاویز [setāvīz]: Feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ve kesr-i vāv ile. Be-maʿnī-i revāḳ-ı ḫāne, yaʿnī evin önünde yağmur ve güneş defʿ i için ettikleri nesne.

ستنخیز [setenḫīz]: Feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i rüste-ḫīz yaʿnī rūz-ı ḳıyāmet. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

در اینجا آن قدر شد فتنه انگیز
که پیش از وقت برخاسته ستنخیز

(Burada öyle fitne uyandırdı ki vaktinden önce kıyamet koptu.)

سرآغاز [ser-āġāz]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şürūʿ maʿnāsına ki ibtidā eylemek. Muḳābili سرانجام [ser-encām]dır.

Ṣānī, be-maʿnī-i sürūd, yaʿnī ırlamak. Şāʿir, iki maʿnāya, beyt:

به بزم خاص می کردند سرآغاز
خوش الحان مطربی کرده سرآغاز

(Has meclisi başlattılar. Bir şarkıcı güzel şarkılar söyledi.)

1 [el-Ḫuḍra]: Beyaz ve siyah arasındaki renklerden biridir. Siyaha daha yakındır. Bu yüzden esved ahdar olarak ve ahdar da esved olarak isimlendirilir.

سرافراز [ser-efrāz]: İki maʿnāyadır.

Evvel, mümtāz ve müstaḥsen maʿnāsına.

Ṣānī, ḳadd-i bālāya derler. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

شده در حسن و خوبی را سرافراز
به باغ حسن شد سرو سرافراز

(Güzellik ve alımda baş tacı olmuştur. Güzelik bahçesinin uzun boylu selvisi olmuştur.)

سرانداز [ser-endāz]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, nāz u şīve ile yāḫud kibr ü naḫvet ile salınarak yürümek. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ز یاد بوی تست امروز در باغ
درختان جمله رقاص و سرانداز

(Şimdi bahçedeki bütün ağaçlar senin kokunu anıp oynuyor ve salınıyor.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ser-mest yaʿnī geçkin sarḫoş. Mevlānā Hātifī, beyt:

چو سلطان سرانداز باشد ز می
فتد بی خبر از سرش تاج کی

(Padişah şarapla körkütük sarhoş olunca başındaki taç yere düşer de haberi dahi olmaz.)

Ṣāliş, şecīʿ ve bahādır yaʿnī cān u baş verir ve yarar maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

سر رقص و سراندازیست سرو و لاله را با هم
سهی سروی به دست آریم و در پایش سراندازیم

(Selvi ve lale birlikte oynama ve salınma hevesindeler. Bir doğru selvi ele geçirip başımızı ayağına feda edelim.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

از آن راه فکرت سرانداز گشت
دمی چون بود رفتن و باز گشت

(Düşünce o yolda canla başla savaştı. Bir anda gidiş dönüş nasıl olacak!)

Rābiʿ, *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da çāpük ü çālāk ve bī-bāk maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

سرانداز در عاشقی صادق است
که بد زهره بر خویشتن عاشق است

(Āşıklıkta korkusuz olan sadık olur. Çünkü korkak kişi kendisine āşıktır.)

Ḫāmis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, maḳāmāt-ı mūsīḳīde bir uṣūl nāmıdır.

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de miḳnaʿa ki zenān, başlarına örterler.

سرباز [ser-bāz]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şecīʿ ve bahādır maʿnāsına ki باز [bāz] oyun maʿnāsına olup "baş oynar" maʿnāsın ifāde eder.

Ṣānī, başı açık maʿnāsına olur. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

توان گفتن مر او را مرد سرباز
شود در روز میدان مرد سرباز

(Savaş meydanında başı açık olan kimseye yiğit adam demek mümkündür.)

سرپز [ser-pez]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Kelle ve pāçe pişirici demektir. پز [pez] پزیدن [pezīden] lafẓından vaṣf-ı terkībī olur.

سرتیز [ser-tīz]: Sükūn-ı rā ve kesr-i tā ile. Ucu sivri olan nesnelerin ucuna derler. Egerçi تیز [tīz] aṣlında keskin ḥiddet maʿnāsına ve geçmek mürūr maʿnāsınadır, bunda سر [ser] in duḫūluyla sivri oldu ki hem ḥiddet var ve hem mürūr var. Ḫançer, kılıç, bıçak, ok demreni, nīze ḥarbesi, bīz, çuvāl-dūz, iğne ve sāʾir bunların emṣāli her ne olursa ona "ser-tīz" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

کرد با سینه گذر هر نگهش سوزن وش
مژه سرتیز و دگر دیدهٔ جانان خون ریز

(Her bakışı göğsü iğne gibi deldi geçti. Kirpik keskin ve dahası sevgilinin gözü kan dökücü.)

سرسبز [ser-sebz]: Sükūn-ı rā vü bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i sīn ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, tāze yaprak vermiş ağaç ki neşv ü **(63b)** nemāda ola. Ve tāze çemen. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

بهار دولت عمر ترا سرسبز و تر بادا
چنان کز وی خجل گردد ریاض گلشن خضرا

(Senin ömür devletinin yaprağı yeşil ve taze olsun! Öyle ki yemyeşil gül bahçeleri onu görünce utansın.)

Ṣānī, devletmend ve münʿam ādeme derler. Mīr Naẓmī, beyt:

شود عمر ترا سرسبز و خرم
اگر باشی به یزدان دوست محکم

(Allah'a sıkı bir dost olursan, ömrün iyi talihli ve bahtın açık olur.)

سرز [serez]: Feṯḥ-i rā ile. Be-vezn-i چرز [çerez]. Māle-i bennā ve sıvayıcı maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سرفراز [ser-firāz]: İki maʿnāyadır.

Evvel, سرافراز [ser-efrāz]-ı merḳūmun maʿnālarıyla müterādiftir. Mevlānā Lisānī, beyt:

سرافرازی بود ازجان شدن خاک درِ جانان
لسانی داشت ذوق سرفرازی خاک آن در شد

(Can u gönülden sevgilinin kapısı toprağı olmak seçkinlik demektir. Lisānī o kapının toprağı olup seçkinlik zevkine vardı.)

Ṣānī, şühūr-ı Melikī'nin üçüncü günü ismidir. Mezbūr ayın her bir gününe bir ad taʿyīn eylemişlerdir. Ol ayın adı, gününün adına muṭābıḳ u muvāfıḳ ola, ol gün ʿīd-i çeşn ederler.

سرواز [servāz]: سرباز [serbāz]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Ḥarf-i bā'nın vāv ḥarfiyle tebādül ve tevāḫīsi olduğu muḳarrerdir.

سروافراز [serv-efrāz]: Sükūn-ı rā ve vāv-ı mevḳūf ile. Yokuş başı maʿnāsına. Yaʿnī her nesnenin tepesi.

سروز [servez]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i vāv ile. ʿAvrātın baş örtüsüne derler ʿArabīdeki مقنعه [miḳnaʿa] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

همی باید به سر سروز بپوشد
به وقت رفتن و رفتن نکوشد

(Yürüme ve süpürme zamanı uğraşmamalı, başa hep baş örtüsü takmalıdır.)

سروِ ناز [serv-i nāz]: Sükūn-ı rā ve kesr-i vāv ile. Be-maʿnī-i nev-resīde ʿumūmen ve serv fidānı maʿnāsına ḫuṣūṣan. Ve bi-ṭarīḳi'l-istiʿāre ḳadd-i mevzūn-ı maḥbūb. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

همچنین بد صنع حق جل جلال
سرو ناز گلشن حسن و جمال

(Yüce Allah'ın yaratıcılığı icabı güzellik ve cazibe gülşeninin uzun boylu selvisiydi.)

سریرافراز [serīr-efrāz]: Bir şehrin ismidir ki ġār-ı meşhūr-ı Keyḫüsrev onda vāḳiʿdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سعترباز [saʿter-bāz]: Zıbıkçı ʿavrat demektir. Keẕā fī-*Mü'eyyidi'l-Fużalā*.

سلدوز [seldūz]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı dāl u vāv-ı maʿrūf ile. Be-vezn-i نوروز [nevrūz]. Timur Şāh ʿaskerinden bir ṭā'ifenin laḳablarıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

هزبران سلدوزئ کینه خواه
بر آن خشمناکان ببستند راه

(İntikam alıcı Seldūz aslanları, o saldırganların yolunu kapadılar.)

سکز [sekiz]: Kesr-i kāf-ı ʿArabī ile. Maṣṭaki sakız. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سنگ انداز [seng-endāz]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, şarāb içmeye müdāvemet eden kimesne yaʿnī bir gün ve bir sāʿat şarāb içmeden ḫālī olmaya. ʿArabīde ona مدمنِ خمر [mudmin-i ḫamr] derler. Muḫtārī, rubāʿī:

در سنگ انداز خسرو داد پناه
خورشید شراب زیبد و ساغر ماه
تا از پی عز شاه و ذل بدخواه
سنگ اندازد زمانه بر دشمن شاه

(Adalet sığınağı olan padişahın geçkin sarhoşluğunda güneş şarap, ay da kadeh olsa yaraşır. Zamane, padişahın yüceliği ve kötülük isteyenlerin alçaklığı için padişah düşmanına taş atar.)

Seyfī-i Nīşābūrī, beyt:

تا به سنگ انداز با سیمین بران سازند عیش
اهل سنگین خواه مَی با دلبر لعبت گسار

(Geçkin sarhoşlar gümüş göğüslü güzellerle ve şarabın ağırını isteyenler düzenbaz dilberlerle eğlence düzenledikçe...)

Ṣānī, ol ʿıyş u ʿişret ve seyr ü geşt ü güẕār ki evāḫir-i māh-ı Şaʿbān'da ederler. Ona کلوخ انداز [kelūḫ-endāz], برغندان [berġandān] ve برقندان [berḳandān] dahi derler. Rūm'da dahi bu ḳāʿide cārīdir ki māh-ı Ramażān ḳarīb oldukta yārān birbirlerine münāsib muṣāḥib ile üç dört gün bilā-fāṣıl yaʿnī muttaṣıl, bāġçelerde yāḫud müferriḥ ḫānelerde ʿıyş u ʿişret ve ẕevḳ ü ṣoḥbet ederler. Bu ʿişrete ve bu seyr ü geşt ü güẕāra dahi "seng-endāz" derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

از پس یک ماه سنگ انداز در جام بلور
عده داران رزان را حجله ها برساختند

(Şaban ayı sonundan bir ay sonra yani bayramda, üzümün kızları için billur kadehte yatak odaları yaptılar.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

ای ز جاهت شب ستم در سنگ
خرمت باد روز سنگ انداز

(Ey saltanatı sayesinde zulüm gecesinin taşlandığı! Şaban ayının sonu sana kutlu olsun!)

Ṣāliş, ḳalʿa küngüresinde vāḳiʿ olan sürāḫlar ki düşmen ḳalʿayı muḥāṣara ve ḥişār dibine geldiklerinde ol deliklerden düşmen üzerine taş bırakırlar. Muḥammed-i ʿAṣṣār, ez-*Mihr ü Müşterī*, beyt:

ز سنگ انداز او سنگی که جستی
پس از قرنی سر کیوان شکستی

(O kalenin duvarındaki delikten fırlayan taş, yüz yıl sonra Zuhal'in başını yarardı.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de be-maʿnī-i ḫumār-ı dāʾimü'l-ḫamr, yaʿnī mest-i müdām maḫmūrluğu. Maʿnā-yı ṣāliş ki ḳalʿa ḥişārı deliğidir, Çağatay **(64ª)** lisānında ona "erk" derler. *Ferhādnāme*'de Ermeniyye ḳalʿası vaṣfında, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Ni ḳurġan bir ḥaṣīn ü birk ḳurġan
Felek ḥışnını erki dik yaşurġan

(Ne kale! Bir sağlam ve güçlü kale... Felek kalesini, mazgal gibi içinde gizler.)

"Ḳurġan", ḳalʿa demektir.

سوگاریز [sevgārīz]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i rā ile. Bir kuyudan bir kuyuya olan delik. Ve dahi delik eylemek. Ekṣer kārīzler ve su yolları böyledir.

سیاکیز [seyākīz]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī-i evvel, sükūn-ı ṣānī ve kesr-i kāf ile. Keçe ki نمد [nemed] dahi derler. ʿArabīde لباده [lubāde] dedikleridir.

سیلخیز [seyl-ḫīz]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ü lām ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i seyl-āb. Mīr Naẓmī, beyt:

ز کوه آمده آنچنان سیلخیز
که گوه از بیابان نمانده تمیز

(Dağdan öyle bir sel koptu ki arazide bir süprüntü bile kalmadı.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

سابوس [sābūs]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Be-vezn-i کابوس [kābūs]. Be-maʿnī-i ispeġūl ki beẕr-i ḳiṭūnādır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ساس [sās]: Be-vezn-i کاس [kās]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i laṭīf, nāzik ve ḫūb ʿumūmen. Üstād, mıṣraʿ:

چو پوشیده است جامهٔ ساس و خوب

(Çünkü güzel ve hoş elbise giymişlerdir.)

Ṣānī, bir ṭā'ife ismidir ki cemʿine ساسان [sāsān] ve ol ṭā'ifeden olanlara ساسانیان [sāsāniyān] derler. Zamān-ı evvelde onlardan birkaç neferi pādişāh olmuşlardı. Erbāb-ı tevārīḫ Īrān, Tūrān ve ol semtlerde pādişāh olanları dört ṭabaḳaya taḳsīm edip ṭabaḳa-i ūlāya mülūk-ı Pīşdādiyān, ṭabaḳa-i ṣāniyeye mülūk-ı Keyāniyān, ṭabaḳa-i ṣāliṣeye mülūk-ı Eşkāniyān ve ṭabaḳa-i rābiʿaya mülūk-ı Sāsāniyān derler. Bunların her ṭabaḳasında kaç nefer pādişāh gelmiştir, adları nedir ve aḥvālleri ne yüzden olduğun yazmak ḳaṣd olunsa bu lüġat cirminde kitāb olup ṣadedi żāyiʿ etmek lāzım gelir. Tafṣīlini murād eden yārān, tevārīḫ kitāblarında mufaṣṣal ve mücmel taḥrīr olunmuştur, naẓar eylesin.

Sās'ın maʿnā-yı ṣāliṣi, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de kehle ve pūre maḳūlesine ve onlardan irice kurtcağız ve böceklere de derler ʿumūmen ve bir kurtcağız vardır, ele aldıkta bed rāyiḥası olur, Türkīde "taḫta biti" derler, ḫuṣūṣan "sās" taʿbīr olunur. Ve kurtcağızlara lisān-ı Hindīde کتمل [ketemel] derler. Ve "sās" diye māder-zene de derler.

سالوس [sālūs]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de mekr ve ḥīle maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

گرچه رخش همتم جولان برون زین عرصه است
خویش بستم چون به صد سالوس در فتراک او

(Himmet atımın gezintisi bu meydanın dışında olsa da yüz türlü hileyle onun terkisine bağlandım.)

Ṣānī, be-maʿnī-i firībende, yaʿnī aldayıcı. Ḥakīm Enverī, beyt:

تو چه مردی کفاری و دیوسی
مرد زرقی و یار سالوسی

(Sen ne kāfir ve deyyus bir adamsın! İkiyüzlü ve aldatıcı bir adamsın!)

دیوس [deyyūs] lafẓı ʿArabīde ṣā'-i müşelleşe iledir, taʿcīm olunup sīn ile eylemişlerdir. Enverī'nin üstādiyyeti taʿrīften müstaġnīdir.

Ṣāliṣ, riyā ve ehl-i riyā maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

گرچه بر واعظ شهر این سخن آسان نبود
تا ریا ورزد و سالوس مسلمان نشود

(Şehrin vaizine bu söz kolay olmasa da ikiyüzlü kişi ikiyüzlülük için çabaladıkça müslüman olmaz.)

ساوس [sāvis]: Kesr-i vāv ile. ساویس [sāvīs]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de üç maʿnāya mervīdir.

Evvel, ağır bahālı metāʿ-ı nefīs, aḳmişe ve emṣāli.

Ṣānī, penbeli câme ki cenk eyyāmında giyerler. خفتان [ḫaftān] dahi derler.

Ṣāliṣ, eğirilmeye ḥāżır olmuş penbeye derler.

Mecmaʿu'l-Fürs'te, dânesinden ayrılmış penbe ki ʿArabîde محلوج [maḥlūc] derler, câme ve yorgana komaya ḥâżır ola. *Mü'eyyidü'l-Fużalâ*'da, içi penbe dolmuş nigendeli kaftan ki cenk maḥallinde giyerler. Ve *Edâtu'l-Fużalâ*'da, ol nesneye derler ki ona penbe korlar.

سایوس [sāyūs]: Żamm-ı yâ-yı taḥtânî vü vâv-ı maʿrûf ile. İspeġûl maʿnâsına ki ʿArabîde بذرِ قطونا [beẕr-i ḳıṭūnā] derler.

سیبون [sebyūs]: Sükûn-ı bâ'-i muvaḥḥade ve żamm-ı yâ-yı taḥtânî ile. Be-maʿnî-i ispeġûl ki ʿArabîde بذرِ قطونا [beẕr-i ḳıṭūnā] derler. Keẕâ fi'l-*Edât*.[1]

سپس [sepus]: Bi-żammi'l-bâ'i'l-Fârsî.

سپوس [sepūs]: Żamm-ı bâ'-i Fârsî vü vâv-ı maʿrûf ile. Kepek ki ḥubûbâttan ve ekşer buğdaydan çıkar. ʿArabîde نخاله [nuḫāle] derler. Mevlânâ Hâtifî, beyt:

نخواهم به سر تاج و فر چون خروس
که ارزن دهد میوه ام یا سپوس **(64ᵇ)**

(Horoz gibi, başımda taç ve görkem istemem. Çünkü meyvem ya darı ya da arpa verir.)

سپیوس [sepyūs]: Sükûn-ı bâ'-i Fârsî ve żamm-ı yâ-yı taḥtânî ile. Be-maʿnî-i ispeġûl ki ʿArabîde بذرِ قطونا [beẕr-i ḳıṭūnā] derler. سپیوش [sepyūş] dahi derler. Keẕâ fî-*Ferheng-i Cihângîrî*.

سدکیس [sedkīs]: Sükûn-ı dâl u yâ-yı taḥtânî ve kesr-i kâf ile. Eleğim sağma ki ʿArabîde قوسِ قزح [ḳavs-i ḳuzaḥ] derler. Şems-i Faḫrî, beyt:

به هر سالی مثال درگهش را
فلک بنماید از تمثال سدکیس

(Felek her yıl onun sarayının benzerini gökkuşağı resmiyle gösterir.)

Dâl yerine rā ile سرکیس [serkīs] dahi derler.

سرپاس [ser-pās]: Sükûn-ı rā'-i mühmele ve feth-i bā'-i Fârsî ile. İki maʿnâya gelir.

Evvel, be-maʿnî-i ser-pâsbânân, yaʿnî bekçiler ser-dârı. Mevlânâ Muḥammed İbn Yemîn, beyt:

بجز خیال کسی شبروی نیارد کرد
در آن دیار که سرپاس بأس تو عسس است

(Senin kahır bekçibaşının gece bekçiliği yaptığı yerde, hayal dışında kimse hırsızlık edemez.)

Bu maʿnâda iżâfetle olmak ṣaḥîḥ mülâḥaẓa olunur.

Ṣânî, gürz, topuz ve emṣâli nesnelere derler. Ḥakîm Firdevsî, beyt:

دل سرکشان پر ز وسواس بود
همه گوش پر بانگ سرپاس بود

(Asilerin kalbi vesveseyle doldu. Bütün kulaklar topuz sesiyle doldu.)

Mesʿûd-i Saʿd-ı Selmân, ḳıṭʿa:

مژه بر پلکم ار شود پیکان
موی بر فرقم ار شود سرپاس

باک ناید همی چو ایمن کرد
تن و جان من از نهیب و هراس

(Göz kapağımın üstündeki kirpik temren, başımdaki saç da topuz olursa, bedenim ve canım korkulardan tamamen güvende olur.)

Manṣûr-ı Şîrâzî, ḳıṭʿa:

در آن زمین که رود تا بغل به خازه فرو
ز سیل خون دلیران قوائم افراس

دلاوران وغا را درَد خناجر دل
سران معرکه را سرزنش کند سرپاس

(Yiğitlerin sel gibi akan kanı yüzünden atların bacaklarının koltuklarına dek çamura battığı yerde; hançerler savaş kahramanlarının yüreğini parçalar, topuzlar savaş komutanlarının başını ezer.)

1 Bu madde matbu nüshanın 72ᵃ sayfasındadır.

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

کجا برآرد سر دشمنش که پیوسته
ز راه کینه زند چرخ بر سرش سرپاس

(Onun düşmanı, öfkeli felek sürekli başını topuzla eziyorken nasıl baş kaldırsın!)

سرخس [seraḫs]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, vilāyet-i Ḫorāsān'da bir şehir adıdır.

Ṯānī, dārū ḳısmından bir siyāh çöptür. گیل [gīl] ve گیلکان [geylekān] dahi derler. Deryā-yı Ḫazar sāḥilinde biter. Ḥabbu'l-ḳarʿ ʿilletine ve dahi baʿż-ı emrāż-ı balġamiyyeye nāfiʿ devādır.

سرکیس [serkīs]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. Ḳavs-i ḳuzaḥ maʿnāsınadır. سدکیس [sedkīs] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به تیغش تیرگئ خصم را برق
کمانش در سپهر روز سرکیس

(Kılıcı düşmanın karanlığına çakan bir şimşek, yayı gündüzleyin gökyüzünde açan gökkuşağıdır.)

سرکس [serkis]: Sükūn-ı rā ve kesr-i kāf ile. Ḫoş-āvāz bir kuş adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سرناس [sernās]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i nūn ile. Merd-i rūzgār-dīde vü kār-āzmūde maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

گذشت عمر همه در پی هوس حیفا
به کار خود نکند فکر بیهده سرناس

(Bütün ömür heves peşinde geçti, yazık! Gün görmüş geçirmiş kimse, işinde boş düşünceye kapılmaz.)

سندروس [senderūs]: Bir nevʿ ṣamġdır müşābih-i keh-rubā, lākin keh-rubādan nermdir ve ṭuʿmunda nevʿan merāret vardır. Ṭabīʿatı ḥārr u yābistir. Yubūsette kehrubāyla bir derecededir ammā ḥarārette ondan dūndur, belki kehrubānın ḥarāretinde iʿtidāl vardır. Baʿżı terkībde eṭibbā birbirine bedel istiʿmāl ederler. Ve dahi ḥall edip naḳḳāşlar nuḳūş, taḫta ve muḳavvā boyalarına iżāfe ederler. Zīrā nuḳūşa cilā verir. Ve dahi yay yapanlar yayın tozunu onunla ederler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به زیر تخت نرد آبنوسی
نهان شد کعبتین سندروسی

(Sandalostan yapılma zar, abanoz tavla tahtasının altında gizlendi.)

Mecmaʿu'l-Fürs ṣāḥibi yay tozu ve surḫ maʿnāsına da naḳl eder. Ve bu beyti istişhād eylemiş. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

مگر ایمنی زین سرای فسوس
که گه سندروسست و گه آبنوس

(Yoksa bazen sandalos bazen de abanoz olan bu büyücü dünyaya güveniyor musun!)

سویس [sevīs]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i nā-āgāhī, yaʿnī ġaflet ve bī-ḫaberī. سویست [sevīst] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

نداند لذت عشقت به هجران
سویس و بی خرد از غم هراسان

(Gamdan korkan akılsız ve gafil, ayrılıkta senin aşkının tadını bilmez.)

سه دیس [se dīs]: İḫfā-yı hā, kesr-i dāl ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir ʿimāret adıdır ki şerḥi خورنگه [ḫ'arengeh] lüġati ẕeylinde ẕikr olundu. دیس [dīs] zebān-ı Pehlevīde "günbed" demektir. Üç günbedli ḳaṣr demek olur.

سیپوس [seypūs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı bā'-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile.

Ferheng-i Mīrzā'da beẕr-i ḳiṭ̣ūnādır ki اسفیوس [esfiyūs], اسپغول [ispeġūl] **(65ª)** ve سپیوش [sepyūş] dahi derler.

مع الشين المعجمه
[maʿaʾş-şīniʾl-muʿceme]

سایه پوش [sāye-pūş]: Şāmiyāne dedikleri. Eṣer-i ḥarāret-i āfitāb defʿi için yüze tutarlar. Maʿnā-yı terkīb dahi bunu iḳtiżā eder. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سایه خوش [sāye-ḫoş]: Nārven ağacıdır. Aṣlı خوشِ سایه [ḫoş-ı sāye] idi, mużāfun ileyh taḳdīm olunmuştur. Ve ḥadd-i ẕātında خوش [ḫoş], ḳaddi mevzūn ağaçtır.

سایش [sāyiş]: Kesr-i yā-yı taḥtānī ile سایید [sāyīd] maʿnāsınadır. سایيدن [sāyīden] lafẓından ism-i maṣdar olur. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

از سایش سرمه سود هاون
گرچه تو ندیدیش دید دانا

(Sürme ezmek için havan dövdü. Sen görmesen de bilen kişi gördü.)

سبزپوش [sebz-pūş]: İki maʿnāyadır.

Evvel, istiʿāre ṭarīḳıyla eşcār-ı tāzeye derler.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, debbāġ maʿnāsınadır.

سبقتاش [sebaḳtāş]: Bir ḫˇāce şāgirdi, şerīk maʿnāsınadır. خواجه تاش [ḫˇācetāş] dahi derler. Bir pādişāh kullarına خیلتاش [ḫayltāş] dedikleri gibi, ders ve ḳırāʾatta birbirlerine şerīk oldukları için "sebaḳtāş" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

عجب نبود که باشم خوش دم عشق
که دل بوده سبقتاش غم عشق

(Zamanım aşkla güzel geçse şaşılmaz. Çünkü gönül, aşk gamının ders arkadaşıdır.)

سخش [saḫş]: Sükūn-ı ḫā ile. Be-vezn-i رخش [raḫş]. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i köhne, mānend-i câme vü pūstīn. Şems-i Faḫrī, beyt:

به جایی رسیدست حال عدوش
که پیشش بِه از شَرب مصریست سخش

(Düşmanı öyle bir hale geldi ki onun katında yırtık pırtık elbise ketenden daha iyidir.)

شَرب [şerb], feth-i şīn ve sükūn-ı rā ile ʿArabīde kettāna derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i لغزیدن [laġzīden].

سدکیش [sedkīş]: Sükūn-ı dāl ve kesr-i kāf ile. Ḳavs-i ḳuzaḥtır, maʿa'ṣ-sīni'l-mühmelede ẕikr olunan سدکیس [sedkīs] gibi. Ebulmü'eyyed, beyt:

میغ مانندهٔ پنبه است و او را باد نداف
هست سدکیش درونه که بدو پنبه زنند

(Bulut pamuğu andırıyor ve rüzgār onun hallacı olmuş. İçindeki gök kuşağı da pamuk dövmek için kiriştir.)

Mīr ʿİmādī, beyt:

ندارد درگه شاه جهان بس
به گیتی در بجز تمثال سدکیش

(Dünyada dünya padişahının sarayına gökkuşağı timsalinden başkası yakışmaz.)

سراغوش [serāġūş]: Feth-i rā ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. **سراگوش** [serāgūş]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Kilāhumā be-maʿnī-i gīsū-pūş ki سراغوج [serāgūc] dahi derler. Zenān, saçların içine kodukları ki Türkīde "nezkep" derler.

سرایش [serāyiş]: Feth-i rā ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, سراییدن [serāyīden] lafẓından ism-i maṣdardır, naġme ve ırlamak maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سراینده مرغی ازین بوستان
سرایش چنان کرده با دوستان

(Bu bahçenin şarkıcısı olan kuş, dostlara şöyle nağme mırıldandı.)

Ṣānī, سخن کردن [suḫan kerden] yaʿnī söze başlamak. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو مهتر سراید سخن سخته به
ز گفتار بدکام پردخته به

(Ulu kişi söze başlayacaksa, sözü tartarak söylemesi iyidir. Kötü niyetli sözden uzak dursa iyidir.)

سرپاش [serpāş]: Sükūn-ı rā ve feth-i bā'-i Fārsī ile. Rūzgār-dīde ve kār-āzmūde.

سربخش [ser-baḫş]: Sükūn-ı rā vü ḫā'-i muʿceme ve feth-i bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i ḥiṣṣe ve naṣīb. Şeyḫ Niẓāmī, ez-*İskendernāme*, meşnevī:

بسی ارمغانی ز تاراج زنگ
به هر سو فرستاد بی وزن و سنگ

ز گنجی که او را فرستاد دهر
به هر گنجدانی فرستاد بهر

چو نوبت به سربخش دارا رسید
شتروار زر تا بخارا رسید

(Afrika yağmasından epeyce bir ganimeti ağırlığına bakmaksızın her tarafa gönderdi. Zamanın ona gönderdiği hazineden her mahzene hisse yolladı. Sıra Dārā'nın hissesine gelince deve yükü altın Buhara'ya ulaştı.)

سرپوش [ser-pūş]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, her nesnenin kapağına derler ʿumūmen ʿArabīdeki غطاء [ġiṭā'] maʿnāsına ve ṣaḥan kapağına ve ʿavrātın baş örtüsüne derler ḫuṣūṣan.

Ṣānī, kār-ı nühüfte ve süḫan-ı nihānī maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

عشق ظاهر کرد آخر درد دل
خواستم سرپوش می دارم نشد

(Sonunda aşk, gönlümün derdini açığa çıkardı. Gizli tutayım istemiştim, olmadı.)

سرجوش [ser-cūş]: Sükūn-ı rā ve żamm-ı cīm ile. Her kaynayan nesnenin ibtidā kaynadığın almaya derler. Meşelā şūrbānın evvel kaynadığı ve şarābın ibtidā kaynadığı gibi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ز هر طعمه که طعم نوش دارد
حلاوت بیشتر سرجوش دارد

(Tadı tatlı her lokmanın daha çok ilk kaynayan kısmı tatlıdır.)

سرخوش [ser-ḫoş]: Sükūn-ı rā ve żamm-ı ḫā ile. Maʿrūf. Kemālpaşazāde merḥūm "ser-ḫoşla mestin farkı vardır" der. Ser-ḫoş ol kimesneye derler ki içtiği müskirden başı kızmış ola ammā henüz ḥadd-i sekre varmış olmaya. Ḥadd-i sekre vardıktan sonra مست [mest] **(65b)** denilir. Nitekim Mīr Ḫüsrev'in bu beytinden fehm olunur, beyt:

چه خوش دمها که پیشش بودمی گه مست و گه سرخوش
جهانم می شود تاریک چون پادارم آن شبها

(Yanında olup da bazen hafif bazen körkütük sarhoş olduğum zamanlar ne güzel zamanlardı! Uyumadığım o gecelerde dünyam kararırdı.)

Ser-ḫoş vaṣf-ı mürekkebdir ṣıfatla mevṣūftan. Bir cüzvü سر [ser]dir ki mevṣūftur ve bir cüzvü de خوش [ḫoş]tur ki ṣıfattır. İntehā. ʿArabīde سکران [sekrān] ve Çağatay'da "esrük" derler.

سرزنش [ser-zeniş]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ve kesr-i nūn ile. Başa kakmak maʿnāsına ki ʿArabīde طعن [ṭaʿn], توبیخ [tevbīḫ] ve تشنیع [teşnīʿ] dedikleri maʿnālara istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

ز عیش صحبت نادان به خود را سرزنش آرد
هر آن کس را نداند قدر دانایان ز نادانی

(Cahillik yüzünden bilgililerin kıymetini bilmeyenler, cahil sohbetinde bulunmakla kendilerine veryansın ettirirler.)

سرش [seriş]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Büründecek dedikleri nesne ki ḫām ibrīşimden dokurlar. ʿAvrāt baş bağı, gömlek ve destmāl ederler. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı ʿarūs, beyt:

سرش بسته به سر با ناز و شیوه
به خود را جمع کرد انواع عشوه

(Başına naz ve alımla yaşmak bağlamış. Türlü türlü işveyi kendisinde toplamış.)

سرکش [ser-keş]: Sükūn-ı rā ve feṭḥ-i kāf ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, bed-ḫūy olup muṭīʿ ve rām olmayan ādem ve ḫayvāna ṣıfat ederler. Bu maʿnā meşhūrdur.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de muḥarref ḳaṭʿ olunmuş ḳalem.

Ṣāliş, Serkeş ve Serkeb iki muṭrib adlarıdır ki zamānlarında bī-naẓīr üstād idiler. Nitekim, Üstād Ferruḫī, ḳıṭʿa:

دائم از مطربان خویش به بزم
غزل شاعران خویش طلب

شاعرانت چو رودکی و شهید
مطربانت چو سرکش و سرکب

(Mecliste çalgıcılarından hep kendi şairlerinin gazelini iste! Senin şairlerin Rūdekī ve Şehīd gibidir. Senin çalgıcıların Serkeş ve Serkeb'i andırır.)

سرکجش [ser-keciş]: Yaʿnī baş döndürmek. Meşelā bir ādem yerinden kalktıkta başı döndüğünden āḫar ādem elin tutup kaldıra. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سرکیش [serkīş]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. سدکیش [sedkīş]-i merḳūm maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī'nin bu beytini kimi sīn-i mühmele ile ve kimi şīn-i muʿceme ile naḳl ederler. Beyt:

به هر سالی مثال درگهش را
فلک بنماید از تمثال سرکیش

(Felek her yıl onun sarayının benzerini gökkuşağı resmiyle gösterir.)

سرمش [sermeş]: Sükūn-ı rā ve feth-i mīm ile. Zerdālū-yı ḫuşk ki ḫāṣṣ ve güzīde ola. Yaʿnī ḫoş-āb ettikleri zerdālū kurusu. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سریش [serīş]: Yā-yı taḥtānī ziyādesiyle سرش[seriş]-i merḳūm maʿnāsınadır.

سووش [sevūş]: Żamm u işbāʿ-ı vāv ile. Deve tabanı maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

ساغ [sāġ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, kırmızı kiremit ki topraktan yapıp ocakta pişirirler. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı ḳaṣr, beyt:

یکی سیم و یکی زر بود ساغش
درو بهرام کردستی یساغش

(Kiremidinin biri gümüş biri de altındı. Behrām orayı yasaklamıştı.)

Ṣānī, bir kuş adıdır ki سار [sār] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

از تو شد شاهین و باز و ساغ ما و سار ما
وز تو آمد فخر و نیک و نام ما و عار ما

(Bıldırcın, sığırcık, doğan ve şahinimiz sendendir. Övüncümüz, iyiliğimiz, namımız ve namusumuz sendendir.)

ساربوغ [sār-būġ]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Leşger ü ḳabīle ṣāḥibi ve ṭāʾife başı. Türkīde "baş" ve "buğ" dedikleri maʿnāya. Mevlānā Hātifī, ez-*Timurnāme*, beyt:

دگر ساربوغان رستم نهاد
به الجایتوی ابردی نژاد

(Diğer Rüstem yaradılışındaki başbuğlar, Eberdī soylu Olcaytu ile...)

سپریغ [seprīġ]: Yaʿnī ḫūşe-i engūr. Şems-i Faḫrī, beyt:

نیستم همچو تاک پشت دوتا
از پی چند خوشهٔ سپریغ

(Birkaç üzüm salkımı için sırtımı asma gibi eğmem.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te bu vech üzre taḥrīr olunmuş, ḥareketi işʿār olunmamış. Ammā

beyt-i mezbūrdan fehm olunur ki feṯḥ-i bā'-i Fārsī, kesr-i rā ve yā-yı sākine ile ola. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ol ḫūşe-i engūra derler ki henüz däneleri dürüst olmamış ola. Ve *Risāle-i Ebū Ḥafṣ-ı Soġdī*'de dahi däneleri ṣaḥīḥ, puḫte olmamış ḫūşeye derler. Ve bu beyt bu ḳavli mü'eyyiddir, beyt:

دریغ روز جوانی هزار بار دریغ
که شادمانی بود راست همچنان سپریغ

(Yazık gençlik günlerine, bin kere yazık! O günlerde mutluluk, sağlam salkım gibi tam ve düzgün olur.)

Edātu'l-Fużalā'da żamm-ı sīn ve feṯḥ-i bā ile (سُبَریغ suberīġ) mervīdir.

سپغ [sepaġ]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i naġz, yaʿnī gökçek ve pāk.

Ṣānī, sırça ve cām ile yapılmış ḫāne maʿnāsınadır.

سرزیغ [serzīġ]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī **(66a)** ve kesr-i zā'-i muʿceme ile. Üzüm ve ḫurmā salkımı. Şā'ir, beyt:

باغبان سرزیغ ندهد با رضا
وحشیان باغش دهند باد فنا

(Bahçıvan gönül rızasıyla üzüm salkımı vermezse, vahşiler onun bahçesini yokluk yeline verir.)

سریغ [serīġ]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i ستیغ [setīġ]-i merḳūm.

سغ [saġ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nevʿ ʿimārettir ki ensiz ve uzun olur. ʿArabīde ازج [ezzic] derler her ne ki ensiz ve uzun ola.

Ṣānī, pūşiş-i günbed ü saḳf-ı ḫāne. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Meẕkūr iki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

به چشم دلفریبش ابروی سغ
چرد مرغ هوس در گلشن وغ

(Heves kuşu, gönül aldatıcı göz ve ince uzun kaşla geniş bir gül bahçesinde otluyor.)

وغ [vaġ], cāy-ı feraḥ-fezāya derler. Mīr Naẓmī, beyt:

که گیسوی سیاهش گشته چون سغ
شده قصر جنان را پوشش از تغ

(Çatı örtüsünü andıran siyah saçı, cennet köşküne karaağaçtan bir örtü olmuştur.)

تغ [taġ], bir nevʿ siyāh ağaçtır, ġāyet maḳbūldür az olmakla.

سماروغ [semārūġ]: Feṯḥ-i mīm ve żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Mantar gibi biter bir nesnedir. Türkīde "tomalan" ve ʿArabīde كمء [kem'] derler. Elma kadar olur, durdukça büyür, ḥattá karpuz kadarı olur. Baʿżı senelerde hava müteʿaffin oldukta el değirmeni kadar büyür. Çöl ve kumsal yerlerde ḥāṣıl olur. Ḥattá derler ki yerinde ziyāde dursa hava ʿufūnetinden içinde yılan ḥāṣıl olur. Ammā yumurta kadarının dahi küçüğünün tenāvülü cā'izdir. Kebāb ederler ve kabuğun soyup ve doğrayıp kıyma ile yāḫud yumurta ile pişirirler, leẕīẕ olur. Et kadar ġıdā'iyyeti vardır. Suyunu göze çekseler remede nefʿi vardır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

میان قلب مرتد چتر بر سر
ز چتر سماروغ بس خرده تر

(Sapkınlar ordusunun sol tarafının tam ortasında, domalan mantarından daha küçük bir çadır dikilmiş.)

Bittiği yerde toprağı yukarı kaldırır, onunla bulup, kazıp çıkarırlar. Baʿżı ṭıb kitāblarında semārūġ'u "mantar" maʿnāsına yazmışlar. Aḥmed-i Menşūrī, beyt:

گر تو بر دوغ من آروغ دهی من ندهم
دهمت چتر که سر همچو سماروغ بود

(Sen benim ayranıma geğirsen, ben seninkine geğirmem. Sana başı mantar gibi olan çadır dikerim.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

طعام ذوق نادان مرغ و حلوا
غدای نقل اهلان از سماروغ

(Cahilin zevk yemeği tavuk ve tatlı olurken bilgililerin gıdası da mantardır.)

Semārūġ, *Risāle-i Ebū Ḥafṣ-ı Soġdī*'de "bemaʿnī-i ḫāk-i şūre" deyip 'Unṣurī'nin bu beytin temessük edinmiş, beyt:

کجا من چشم دارم در سخایت
گل و لاله نروید از سماروغ

(Senin cömertliğine neden ümitliyim ki! Mantardan gül ve lale bitmez.)

Şerefnāme'de, şırası göze cilā verir, ona ماروغ [mārūġ] dahi derler. 'Avām, چترِ مار [çetr-i mār] tesmiye etmişler. Miṣālī, Üstād Müncīk, der-hicv güfte, beyt:

یاد نداری که هر بهاری جدت
توبره برداشتی شدی به سماروغ

(Atanın her baharda torba alıp mantara gittiğini hatırlamıyor musun!)

Bir adı dahi خایه دیس [ḫāye-dīs]tir. Āẕerbaycān'da کلاهِ دیوان [kulāh-ı dīvān] derler.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

سجیف [secīf]:Kesr-i cīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i zih-i kemān yaʿnī yay kirişi. Baʿżı ferhenglerde kiriş geçen yerdir ki yayın uclarında bir miḳdār kertik yerdir.

سخیف [saḫīf]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Aḥmaḳ ve kec-fehm maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

می کند رنگین ادا عشاق در معنای وصل
نکتهای حال دل هرگز نمی داند سخیف

(Āşıklar, kavuşma manasında parlak söyleyişler dile getirirler. Ahmak ise gönül halinin inceliklerini asla bilmez.)

سرشف [serşef]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ḫardala müşābih bir nevʿ ġalledir. Yağını çıkarıp çırakta yakarlar. Acı olmakla yenmez, ancak zeyt gibi yanar. Tāze iken sarı ve kırmızı çiçeği olur. Şāʿir, beyt:

نتوان یافت روغن الطف
خانهٔ روستا بجز سرشف

(Köylünün evi, menenkeş dışında iyilik yağı bulamaz.)

سرف [seref]: Feṯḥ-i rā ile. Be-maʿnī-i suʿāl, yaʿnī öksürük. سرفه [surfe] dahi derler. Żamm-ı sīn ile (سُرف suref) de mervīdir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. *Şerefnāme*'de, boğaz ağrısından ḥāṣıl olan öksürüktür.

سقف [saḳf]: Sükūn-ı ḳāf ile. Pūşiş-i ḫāne. Lafẓ-ı 'Arabīdir, Fārsīde dahi istiʿmāl olunur. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı miʿrāc, beyt:

مزین کرده سقف عرش اعلا
برای مقدم محبوب مولا

(Yüce Arş'ın çatısını, Allah'ın habibinin ayak basması için süsledi.)

سکاف [sekāf]: Feṭḥ-i kāf ile. İbrīşim yumağı. Baʿżı ferhenglerde yanmış gümüş, sīm-i sūḫte ve baʿżında işlenmiş sırmayı yakıp gümüşünü ayırırlar, ol gümüşe derler.

سلّه باف [selle-bāf]: Feṭḥ-i lām-ı müşeddede ile. Seped örücü. باف [bāf], بافتن [bāften] lafẓından şīġa-i **(66ᵇ)** emr ve vaṣf-ı terkībī olur. Bunda ism-i fāʿil olmak cāʾizdir. Ebulmaʿānī, beyt:

کجا شعر بنده کجا وصف تو
کجا سله باف و کجا سیم باف

(Bendenizin şiiri nerde, seni anlatmak nerde! Sepet örücü nerde, gümüş işleyici nerde!)

سیرف [seyref]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i rā ile. Be-maʿnī-i سرفه کردن [surfe kerden] yaʿnī öksürmek. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

سازق [sāzaḳ]: Feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Yağlı çıra ki çam ağacından olur. Meşʿalede ve fuḳarāḫānede yakarlar. Ekşer ehl-i ḳarye mum yerine kullanırlar.

ساق [sāḳ]: Her nesnenin ṭaraf-ı esfeli ʿumūmen ve insān ve ḥayvānın dizden aşağısı ḫuṣūṣan. ʿArabīdir, Fārsīde dahi istiʿmāl olunur. Mevlānā Hātifī, beyt:

همه سیم ساقان و ساعد سمن
همه نازک اندام و گل پیرهن

(Hepsi gümüş baldırlı ve yasemin bilekli. Hepsi nazik endamlı ve gül gömlekli.)

سرتاق [sertāḳ]: Sükūn-ı rā ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Bir nevʿa laṭīf ḳumāştır, kaftan ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

به جلوه گر درآید قد بالا
فزاید حسن آن سرتاق و دیبا

(Uzun boy hareket ederse, o kaftan ve ipeğin güzelliği daha da artar.)

سرطاق [ser-ṭāḳ]: Yaʿnī ḫāne-i bālā. ʿAvām ġalaṭ edip "çardak" derler. Zīrā çārṭāḳ ġayrı güne dört kemer üzerine yapılmış ḫānedir.

سرمق [sermaḳ]: Sükūn-ı rā ve feṭḥ-i mīm ile. Koyun sarmaşığı dedikleri ottur. سرمخ [sermaḫ] dahi derler. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

سرمق و ریباس و خرفه هندبا
کوک و اسفاناج و حماض و کما

(Koyun sarmaşığı, ışkın, semizotu, hindiba, marul, ıspanak, kuzukulağı ve yer hadisesi.)

سغراق [saġrāḳ]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Oluklu bakır tas ki

şarāb içerler. Mevlānā Şems-i Tebrīzī, beyt:

از آب و از گل تو چو ابلیس ننگ داشت
سغراق خاص مجلس مستانت آرزوست

(Senin çamurun ve suyundan utanan İblis, senin sarhoşunun meclisindeki has tas arzusundadır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te kūze-i lūle-dār; çīnī olsun, toprak olsun. Ve kāseye dahi derler. Bu lafẓ Türkistānī'dir. Şāʿir demiştir, beyt:

رونق گرفت مجلس ساقی شراب درده
سغراق آتش افشان یاقوت ناب درده

(Ey sāki! Meclis revaç buldu. Şarap ver! Ateş saçan kadeh, saf yakut ver!)

سلجق [selcuḳ]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı cīm ile. Āl-i Selcuḳ'un cedd-i aʿlāları nāmıdır. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*.

سمیق [semīḳ]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i سمه [seme]. ʿAn-ḳarīb ẓikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

سنجق [sancaḳ]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. ʿAlem-i buzurg maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

موکب اقبال او را صبح صادق سنجقی
ساقئ احسان او را بحر زاخر ساغری

(Çın seher onun talih alayının sancağıdır. Ağzına kadar dolu deniz onun bağış sākisinin kadehidir.)

Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

تا کرده ای زبانۀ سنجق سوی هوا
تکبیر در زبان دو پیکر نهاده ای

(Sancağın dilini havaya yükselttiğinden beri, İkizler burcunun diline tekbir yerleştirmişsin.)

Ferheng-i Mīrzā'da سنجوق [sancūḳ] dahi denildiği masṭūrdur. Ammā سنجق [sancaḳ] ve سنجوق [sancūḳ] be-maʿnī-i kemer-bend dahi mervīdir.

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

سابزک [sābizek]: Kesr-i bā ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i merdüm-giyāh ki سابزج [sābizec] ve سترنگ [setreng] dahi derler. ʿArabīde یبروح الصنم [yebrūḥu'ṣ-ṣanem] dedikleridir. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*.

سادک [sādik]: Kesr-i dāl ile. Ḫoş-āvāz, hezārdestān şeklinde bir kuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

مگر از درد دلم درد نشانست اثری
در چمن ناله کند سادک و مرغ سحری

(Galiba gönül derdimden bir belirti ortaya çıktı. Bülbül ve ishak kuşu gül bahçesinde inliyor.)

ساداک [sādāk]: Feṭḥ-i dāl ile. Evlerde buḫārī dedikleri āteş yaktıkları mekān izi.

سارخک [sāraḫk]: Feṭḥ-i rā ve sükūn-ı ḫā ile. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i peşşe ki Türkīde "sivrisinek" derler. Şeyḫ ʿAṭṭār, meşnevī:

به پیش آفتاب نام بردار
چو سارخکی و چو پیل آید بدیدار

نه خود پیلی اگر خود پیل گیری
چو نمرودی به سارخکی بمیری

(Meşhur güneşin karşısında fil belirse ne bir sivrisinek belirse ne! Fil yakalıyor olsan da fil değilsin. Nemrut gibisin, bir sivrisinekle ölürsün.)

سارشک [sāreşk]: Feṭḥ-i rā ve sükūn-ı şīn ile. Be-maʿnī-i سارخک [sāraḫk]-ı merḳūm. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

نیم سارشکی چو در نمرود شد
مغز آن سرگشته دل پر دود شد

(Yarım bir sivrisinek Nemrut'un burnundan girince onun beyni dağılıp kalbi kederle doldu.)

سارک [sārek]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ḫoşāvāz bir kuştur, be-ġāyet siyāh olur. Cüşşede hüdhüd kadar vardır. Baʿżılar onu hezārdestān sanırlar. Ona سارج [sārec], ساری [sārī] ve سار [sār] dahi derler. Şems-i Faḫrī kāf-ı Fārsī ile (سارگ sāreg) naḳl edip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

چو مرد فاضل بی سیم گرسنه شود
چه بانگ لکلک پیشش چه نغمهٔ سارگ

(Parası olmayan bilgili kimse aç kalınca leylek sesi ne bıldırcın sesi ne!)

Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*. Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de **(67ª)** kāf-ı ʿArabī ile naḳl olunup Zerātüşt Behrām'ın bu beyti istişhād olunmuş. Beyt:

خروشان بر سر کهسار سارک
که بادا چشن نوروزی مبارک

(Bıldırcın, dağın başında "Nevruz mübarek olsun!" diye şen şakrak sesleniyor.)

سازاک [sāzāk]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Dehlīz maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

به نیکوکاری کوشش کن اگر اندک خرد داری
چو هر کس را گذرگه بوده سازاک عدم آخر

(Birazcık aklın varsa iyi amel için çalış! Zira herkesin eni sonu uğrayacağı yer yokluk dehlizidir.)

سافیسک [sāfīsek]: Kesr-i fā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Be-maʿnī-i destenbūye ki ʿArabīde شمامه [şemmāme] derler.

سایه خزک [sāye-ḫazek]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü ḫā vü zā'-i muʿcemeteyn ile. Bir ottur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سباروک [sebārūk]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i kebūter ki کوتر [kevter] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سپردک [seperdek]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü dāl ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i destārçe yaʿnī küçük el maḳramesi. Mīr Naẓmī, beyt:

نبوده دستمال و دستچینش
همی کرده سپردک آستینش

(Mendili ve sileği kalmamış, sürekli yenini el bezi yapmakta.)

سبزک [sebzek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i ṣurāḥī-i şarāb ki سبزی [sebzī] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ز اندیشه و خیال فرو روب سینه را
سبزک منه ز دست و نظر کن به سبزه زار

(Gönlündeki düşünce ve hayalleri sil süpür! Sürahiyi elden bırakma! Çayır çimen seyret!)

Bir nüsḫada beng maʿnāsına ki ʿArabīde ورق الخیال [varaḳu'l-ḫayāl] ve ورق الحشیش [varaḳu'l-ḥaşīş] derler. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

گر شود تنگ دلت سبزک خور
با لعل لبان صاف می بی شک خور

(Gönlün darlandıysa esrar iç! Lal dudaklılarla saf şarabı hiç düşünmeden iç!)

Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir kuş adıdır ki ona عکه [ʿakke] ve کاسکینه [kāskīne] dahi derler.

سبک [sebuk]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i ḫafīf ki muḳābili گران [girān]dır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

معده ای کو بگذراند سنگ خارا را سبک
لیکن آب خوشگوارش بر مزاج آید گران

(Kayayı çabucak sindiren, ancak berrak suyu sindirmekte zorlanan bir midedir.)

Meksūre ve mażmūmede maʿnā-yı āḫarla vāriddir. Ve ḫiffet maʿnāsı münāsebetiyle "şitāb" maʿnāsına da gelir. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

سبک باش و رطل گرانم بده
وگر فاش نتوان نهانم گرفت

(Acele et de ağır kadehi bana sun! Açıkça sunamıyorsan gizlice sun!)

سپتاک [septāk] ve **سپیتاک** [sepītāk]: Evvel bi-sükūni'l-bā'i'l-Fārsī ve fetḥi't-tā'i'l-müşennāt, şānī bi-kesri'l-bā'i'l-Fārsī ve sükūni'l-yā'i't-taḥtānī ve fetḥi't-tā'i'l-müşennāt. Ol beyāż nesnedir ki ʿavrāt, yüzlerine sürerler. سپیده [sepīde] dahi derler. Muʿarrebi اسفیداج [esfīdāc]dır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

ز عکس خون عدو و بیاض دولت تو
برد رخ شفق و صبح سرخی و سپتاک

(Şafağın yüzü, düşmanının yansıyan kanından allık alır. Sabahın yüzü, devletinin beyazından aklık alır.)

سجک [secuk]: Żamm-ı cīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ınçkırık ki زغنگ [zaġang], اهلک [ehlek] ve هلک [helek] dahi derler. ʿArabīde فواق [fuvāḳ] dedikleridir.

Şānī, süt ile karışık yoğurt ki دوراغ [dūrāġ] ve شیراز [şīrāz] dahi derler. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de cīm-i Fārsī ile (سچک seçuk) mervīdir. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

سجک آرد سجک بسیار خوردن
نشاید همچو گاو بسیار خوردن

(Sütle karışık yoğurdu çok yemek hıçkırık getirir. Sığır gibi çok yemek yakışık almaz.)

سرخاک [ser-ḫāk]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Āvāz ve ṣadā maʿnāsına ki سرفاک [serfāk] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرک [serek]: Fetḥateyn ile. Ḳazvīnī lisānında püser demektir. Ḥāfıẓ Ṣābūnī-i Ḳazvīnī ol lisān üzre demiştir, beyt:

سرک پیر توره با من چه جنگ پیرایی
من عاشقوم تو دیوانه و سرمایی

(Oğul, değerli oğul! Benimle niye savaşıyorsun! Ben āşığım, sense deli ve huysuzsun!)

Meksūre ve mażmūmede maʿnā-yı āḫar ile vāriddir.

سرفاک [serfāk]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i سرخاک [serḫāk]-i merḳūm. Mīr Naẓmī, beyt:

از آن سو همچو رعد سرفاک آمد
دگر مانند باران خاک آمد

(O taraftan gökgürültüsü gibi bir ses geldi. Dahası yağmur gibi toprak yağdı.)

سرکوهک [ser-kūhek]: *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir ot adıdır, ammā ḥareketi işʿār olunmamış.

سرمامک [ser-māmek]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i mīmeyn ile. Eṭfāl luʿblarından bir nevʿ oyundur. Ṣūreti böyledir ki bir şaḫṣın adını "Māmek" korlar ve biri başını onun kucağına kor. Sā'irleri kaçıp gizlenirler. Yatan kalkıp onları aramaya giderken gizlenenler seğirdip Māmek'in başına el komaya cehd ederler. **(67ᵇ)** Eğer yatan, onlar Māmek'e gelmezden evvel birini tutarsa yerine yatırır, ve illā yine kendi yatar. Ḥakīm Ḫāḳānī naẓma getirmiş, beyt:

ز ابتدا سرمامک غفلت نبازیدم چو طفل
زان که هم مامک رقیبم بود و هم بابای من

(Çocukluğumdam beri gaflet saklambacı oyna-

madım. Çünkü hem oyundaki ebe/annem hem de babam beni gözlerdi.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چون طفل دگر برون نتازم
سرمامک آرزو نبازم

(Artık çocuk gibi dışarı seğirtmem, arzu saklambacını oynamam.)

سرمک [sermek]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i mīm ile. Bir nevʿa giyāhtır, şūrezārda biter.

سرموتک [sermūtek] ve **سروتک** [serūtek]: Evvel bi-sükūni'r-rā ve ṣānī bi'ż-żammi ve kilāhumā bi-feṯḥi't-tā'i'l-müşennāt. Be-maʿnī-i şūriş, āşūb ve ġavġā. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ebulmaʿānī, beyt:

سرموتک و فتنه آرد بر سر
هر کس که طمع کند فزونتر

(Açgözlülüğü çok olan kimseler, başa kavga ve fitne getirir.)

سک [sek]: Taġrīb. Ve ʿinebu'ṣ-ṣaʿleb dedikleri. Ve sīḫ maʿnāsına da mervīdir.

سگ بستک [seg-bestek]: Sükūn-ı kāf u sīn-i ṣānī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i seg-i bāz yaʿnī doğan köpeği ki Türkīde "zağar" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

همچو سگ بستک آید رقیب
کار سگ است آمدن به قفا

(Rakip, zağar gibi gelir. Arkadan dolaşmak köpeğin işidir.)

سگک [segek]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir ottur, ādemin eṣvābına yapışır. Ayrılması düşvārdır. Zebān-ı Hindīde خنجره [ḫancere] derler.

سلک [selek]: Feṯḥ-i lām ile. Lafẓ-ı ʿArabīdir. Çekmek, iletmek ve mülāzım olmak. Ḫarekāt-ı şelāşede maʿnā-yı muġāyir ile rivāyet olunmuştur.

سلمک [selmek]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i mīm ile. Mūsīḳīnin şeş āvāzesinden bir āvāzın ismidir. Mīr Naẓmī, mıṣraʿ:

فزاید شورش شوق محبت نغمهٔ سلمک

(Selmek nağmesi, aşk şevkinin coşkunluğunu arttırır.)

سمک [semuk]: Żamm-ı mīm ile. Be-maʿnī-i bī-hünerī ve raʿnāyī. Yaʿnī nāz u tefāḫur ede ve hüner ü maʿrifet olmaya. Keẕā fi'l-*Edāt*. ʿArabīde feṯḥ-i mīm ile (سمَک semek), balığın adıdır.

سنگخوارک [seng-ḫˇārek] ve **سنگخورک** [seng-ḫˇorek]: Vāv-ı maʿdūle ile سنگخوار [seng-ḫˇār]-ı merḳūmun taṣġīridir. Yine ol maʿnāya istiʿmāl olunur.

سندلک [sendelek]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl u lām ile. Be-maʿnī-i kefş ki سندل [sendel] dahi derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گرفتم به جایی رسیدی به مال
که زرین کنی سندل و سندلک

(Varsayalım mal mülk bakımından ayakkabılarını altından yapacak bir noktaya geldin.)

سنگرک [sengerek]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü rā'-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i sengçe ki doludur. تگرگ [tegerg], یخچه [yaḫçe] ve سنگک [sengek] dahi derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i bād-rīse ki ağırşaktır. ʿArabīde فلکه [felke] derler.

سنگک [sengek]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i tegerg yaʿnī dolu. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز فیض دست تو گر ابر رشحه ای یابد
همه لألی بارد ز ابر بی سنگک

(Bulut senin elinin bereketinden bir sızıntı bulsa, ondan dolu yerine hep inci yağar.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

وانگه آن ابر بر گنهکاران
سنگک و برف بارد باران

(Sonra o bulut günahkârların üstüne dolu, kar ve yağmur yağdırır.)

Ṣānī, bir ġalledir ki مشنگ [meşeng] dahi derler. Hindū Ṣāh, beyt:

برویاند هزاران سنبل و گل
به عون آفتاب از سنگک و سنگ

(Güneşe yardım edip hububat ve taştan binlerce sümbül ve gül bitirir.)

سنگلالیک [senglālīk]: Sükūn-ı nūn u kāf u yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām-ı evvel ü kesr-i ṣānī ile. Yund kuşu maʿnāsınadır.

سنگوک [sengūk]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i bād-rīse yaʿnī ağırşak.

سه درک [se derek]: Ḳumār-bāzların zemīn üstüne çektikleri ḥaṭṭa derler. سریرک [serīrek] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سه کوهک [se kūhek]: Żamm-ı kāf u vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i hā ile. Be-maʿnī-i ḥār u ḥasek ki Hindī lisānında کرکهرو [kerkehrev] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سهمناک [sehmnāk]: Korkunç olan nesne; ẕī-rūḥ olsun, ṣadā olsun. سهمگن [sehmgen] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

صدای سهمناک زانسو شنیده
سوار یکه تاز آن دم رسیده

(O taraftan korkunç bir ses duymuş. Tam o sırada usta bir binici çıkagelmiş.)

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

ساپرگ [sāpereg]: Feṯḥ-i bā'-i ʿAcemī vü rā'-i mühmele ile. Yebrūḥu'ṣ-ṣanem dedikleri dārūdur ki مردم گیاه [merdum-giyāh] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ساخته رنگ [sāḫte-reng]: Yaʿnī muvāfıḳ ve münāsib. Iṣṭılāḥīdir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سارنگ [sāreng]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i سارک [sārek]-i merḳūm. **(68ª)**

سایه برگ [sāye-berg]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü bā'-i muvaḥḥade ve hā'-i maḫfī ile. Bir ottur, deve yedikte uykusu gelir.

سپاروگ [sepārūg]: Feṯḥ-i bā'-i ʿAcemī ve żamm-ı rā vü vāv ile. Be-maʿnī-i kebūter. سماروگ [semārūg] dahi derler. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

سپاروگ ارچه اوج چرخ گیرد
کجا گردد رها از مخلب باز

(Güvercin göğün tepesinde bile olsa, doğanın pençesinden nasıl kurtulacak!)

سبزارنگ [sebzāreng]: Bir laḥn ismidir. Mūsīḳīde meşhūrdur. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

چو سبزارنگ بر می داشت آواز
ز قولش مرغ کرده آهنگ پرواز

(Sebzāreng nağmesini yükseltince sesiyle kuş uçmaya niyetlenirdi.)

سبز خنگ [sebz ḫing]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Yağız ata derler. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla "felek" maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Mevlānā Hātifī, beyt:

شبانگاه کین مهر فرخنده چهر
درآمد درین سبز خنگ سپهر

(Otağı kutlu güneş, sabaha karşı zümrüt yeşili gökyüzünde yükselince...)

سترنگ [setreng]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt u nūn ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir köktür insān ṣūretinde. Çin vilāyetinde biter. Rivāyet olunur ki yerinde ser-nigūn olur ki rīşesi saç maḳāmında ve lābüd iki ṣūret olur. Biri erkek ve biri dişi menzilesinde olur ki tepesinde saç yok birinin, başı saç gibi rīşe, kolların birbirinin boynuna sarmış ve ayakları dahi sarılmış. Baş, çehre, el ve ayak bi-ʿaynihi ādem şeklinde. Ve tabanlarından çūb bitip yerden taşra çıkıp sap olur ve yaprak verir. Ve menḳūldür ki kopardıkta bir mūḥiş ṣadā ẓāhir olur, işiten ẕī-rūḥ helāk olurmuş. Koparmasının çāresin böyle bulmuşlar ki bir köpeği aç koyup mezbūr kökün sapına bir ipi bağlarlar. Ve bir ucun köpeğin boynuna muḥkem bağlarlar ve eṭrāfın kazıp kopmaya āsān ederler. Ve köpeğin önüne bir miḳdār ırak et ve ekmek koyup gösterirler ve kendileri kaçıp giderler. Köpek ete çekinerek çekip koparır. Ol sāʿat ṣadāsından köpek helāk olur. Baʿdehu gelip alırlar. ʿAẓīm ḫāṣṣası vardır. Müfredāt-ı ṭıbda mufaṣṣal meẕkūrdur. Buna سابیزک [sābīzek], استرنگ [estereng], مردم گیاه [merdum-giyāh] ve سگ کن [seg-ken] dahi derler. ʿArabīde یبروح الصنم [yebrūḥu'ṣ-ṣanem] derler. Türkīde ʿavām ġalaṭ edip "'abdusselām" derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

جنبش از سوی چین کند آهنگ
اهل چین را ندانی از سترنگ

(Çin tarafına hareket etmeye niyetlenirse, Çinlileri abdusselam otundan ayıramazsın.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ز شوق آن که به عهد شهئ تو باشند
هزار طفل برآید به هر مهی سترنگ

(Senin padişahlığın zamanındaki şevkle, abdusselam otu her ay bin yavru doğurur.)

Maʿnā-yı şānī, şaṭrancdır ki ḳıṭʿaları ibtidā vażʿında şāh, ferzīn ve beydaḳ insān ṣūretinde at, fīl ve ruḫ şekillerinde olmakla "setreng" tesmiye olunmuştur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سترگ [seturg]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı rā ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i lecūc, sitīzekār ve tünd-ṭabʿ. Ve baʿżı ferhengde be-maʿnī-i ḫışmnāk, zişt-ṭabʿ ve bed-çehre. Ḥakīm Senāyī, beyt:

زان نکنجید در جهان سترگ
که جهان خرد بود و مرد بزرگ

(Öfkeli ve kibirli kimse, kendisi büyük, dünya küçük olduğu için dünyaya sığmadı.)

ستروگ [setrūg]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve żamm-ı rā vü vāv-ı mechūl ile. Bī-māye, bed-ḫūy, zişt, bī-kār, ġażabnāk-ı bī-maḥall ve merd-i düzd-pīşe vü yāve-gūy. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bu maʿnālara rivāyet olunmuştur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te vāv'sız mervīdir.

سرآهنگ [ser-āheng]: Sükūn-ı rā vü nūn ve elif-i memdūde ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, naġme ve terennüm eylemek maʿnāsına. Seyf-i İsferengī, beyt:

نشست و در زمان بگرفت در عشاق آهنگی
که چنگ زهره را بشکست در حیرت سرآهنگش

(Oturdu ve anında uşşaktan bir taksime başladı. Öyle ki onun nağmelerinin hayretiyle Zühre'nin çengi elinden düştü.)

Ṣānī, pīş-rev-i leşger ki "çarkacı"dır. ʿArabīde مقدمة الجيش [muḳaddimetu'l-ceyş] derler. Ve Türkistān vilāyetinde ki şimdi Özbek demekle meşhūrdur, "herāvul" derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

سر سرهنگان سرهنگ محمد هروی
که سرآهنگان خواننده مر او را سرهنگ

(Bütün çavuşların başı Muhammed-i Herevī'dir. Çavuşlar, onu ordunun öncüsü olarak anarlar.)

Mevlānā ʿAbdullāh-ı Hātifī, beyt:

سرآهنگ با ساقه از تیغ و تیر
برآورده کوهی ز آهن به میغ

(Öncü ve artçı, kılıç ve oktan demir bir dağı buluta dek yükseltmiş.)

ساقه [sāḳa] **(68b)** düm-dār-ı leşgerdir.

Ṣāliş, be-maʿnī-i ʿases. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

ز صدر خاص ده عارض به در کرد
سرآهنگان شب بیدار بر کرد

(Hususi on komutan görevlendirdi. Gece uyumayan bekçiler yerleştirdi.)

Rābiʿ, saz perdelerine derler. Üstād demiştir, ḳıṭʿa:

عدوت گر نبود گو مباش که آن بد رگ
بریشمیست بر این ارغنون سرآهنگی

بقای جان تو بادا کدام اوتارست
که گر بلغز و فتادی قفا خورد چنگی

(Düşmanın yoksa, söyle olmasın! Çünkü o damarı bozuk, bu org için sadece peşrevlik bir teldir. Senin canın sonsuz olsun! Hangi tellerde sürçüp düşecek/yanlış yapacak olsan, çalgıcı onu güzelce bir darp eder/ayarlar.)

سرباگ [ser-bāg]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Siyāset żābiṭi ve ser-dārı. Rūm'da "subaşı" dedikleridir. Ebulferec-i Rūnī, beyt:

دین حق را نه چون تو یک سرتیز
ملک شه را نه چون تو یک سرباک

(Allah'ın dini için senin gibi keskin zekālı yoktur. Padişahın ülkesi için senin gibi subaşı yoktur.)

سربانگ [ser-bāng]: Sükūn-ı rā vü nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Türkīde "kızkuşu" dedikleri kuştur.

سرجنگ [ser-ceng] ve **سرچیک** [ser-çīk]: Evvel, feṯḥ-i cīm ve sükūn-ı nūn ile, فرهنگ [ferheng] vezni üzre. Ve ṣānī, kesr-i cīm-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile نزدیک [nezdīk] vezni üzre. Çāvuş, ḥavāle, alay beyi ve çeribaşı maʿnālarınadır. Üstād Müncīk, beyt:

ای تو چو شوخی که بشکنی سر سرجنگ
وی تو چو چوبی که همچو موم کنی سنگ

(Ey memduh! Öfkenle alay beyinin başını kırarsın. Sen bir sopa gibisin, taşı muma çevirirsin.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

ای بر سر خوبان جهان بر سرچیک
پیش دهنت ذره نماید خرچیک

(Ey dünya güzellerinin başına komutan olan! Geniş ova, senin ağzının yanında zerre kalır.)

Ferālāvī, beyt:

ای بر همه قحبگان کنی سرچیک
کون تو فراختر ز سیصد خرچیک

(Ey bütün kahpelere önderlik eden! Senin kūnun üç yüz ovadan daha geniştir.)

سرمگ [sermeg]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i mīm ile. Bir ottur ki isfenāc-ı Rūm derler. Muʿarrebi سرمق [sermaḳ]tır ki żikri mürūr eyledi.

سرنگ [sering]: Kesr-i rā ve sükūn-ı nūn ile. سرکن [sereken] dedikleri ottur feṯḥ-i rā ile. Ve سرنگیدن [seringīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībīdir. Baʿżı maḥalde ism-i maṣdar istiʿmāl olunur, sözde münāẓara ve

münāḳaşa etmek maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

دم مزن غیر حق سرنگ مکن
جز به راستی مگوی هیچ سخن

(Doğrudan başka nefes harcama, tartışmaya girme! Doğrudan başka hiçbir söz söyleme!)

Ve bir maʿnāsı dahi bir nevʿ serāser gibi dokunmuş ḳumāştır. Lākin sırma teli olmaz, ancak sırma yerine sarı ibrīşim ederler.

سروتگ [serūteg]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i şūriş ve ġavġā. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرهنگ [serheng]: Sükūn-ı rā vü nūn ve feṯḥ-i hā ile. Muḳaddimetü'l-ceyş, çāvuş, çeribaşı ve çeri sürücü maʿnālarına ki سرآهنگ [ser-āheng] dahi denilir. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir, beyt:

درای شتر خاست از کوچه گاه
سرآهنگ لشگر برآمد به راه

(Göç yerinde deve çanının sesi yükseldi. Ordunun komutanı yola koyuldu.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, der-naʿt, beyt:

حریف خاص او ادنی محمد کز پی جاهش
سرآهنگان کونینند سرهنگان درگاهش

(Hz. Peygamber, "ev ednā"[1] makamının seçkin kuludur. Dergāhının çavuşları, iki ālem çavuşlarıdır.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da ve *Ferheng-i Mīrzā*'da ser-ceng, serheng maʿnāsına resīde-i naẓardır.

سگ [seg]: Köpek maʿnāsına olduğu maʿlūm-ı ʿālemiyāndır. Kāf-ı ʿArabī ile lisān-ı ʿArabda کلب [kelb] derler.

سماروگ [semārūg]: Feṯḥ-i mīm ve żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i سپاروگ [sepārūg]-ı merḳūm. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سنگ [seng]: Sükūn-ı nūn ile. Beş maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf, taştır. ʿUmūmen maʿdenī olanın cemʿine ıṭlāḳ olunur.

Şānī, vezn maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

بسی ارمغانی ز تاراج زنگ
به هر سو فرستاده بی وزن و سنگ

(Afrika yağmasından her tarafa hadde hesaba gelmez birçok armağan gönderdi.)

ʿAṭf-ı tefsīr vāḳiʿ olur. Dīger, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چنان برگرفتم ز زین پلنگ
که گویی ندارم به یک پشه سنگ

(Beni kaplan derisi eyerimin üstünden bir sivrisinek kadar ağırlığım yokmuşçasına alaşağı etti.)

Ḫʷāce Selmān, beyt:

ای به معیار ضمیر تو دغل سیم سحر
وی به میزان وقار تو سبک سنگ جبل

(Ey kalbinin ayarı yanında seher gümüşünün geçmez akçe kaldığı! Ve ey ağırbaşlılığı yanında dağın ağırlığının hafif kaldığı!)

Şāliş, mecāzen ḳadr ve ḳıymet maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

به تن بد یکی جامه کز بوی و رنگ
همی بر گل و مشک ننهاده سنگ

(Bedeninde koku ve renk bakımından misk ve gülü kıymetsiz bırakan bir elbise vardı.)

Dīger, beyt:

چه خوش گفت آن که سنگ از همتش بود
که همت هست مقناطیس مقصود

(Gayrete kıymet veren kimse ne güzel dedi: Gayret, hedefin mıknatısıdır.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i vaḳār ve temkīn. Seyf-i İsferengī, beyt:

1 "...hatta daha yakın..." Necm, 53/9.

بزم صبوح تازه کن ای ترک تنگ چشم
وز بی دلان مدار درین وقت سنگ و پشم

(Ey çekik gözlü Türk/güzel! Sabah meclisini tazele! Bu vakitte āşıklardan ağırbaşlılık ve ikramı esirgeme!)

Bahāeddīn-i Zencānī, beyt:

ای که از علم گران سنگ تو گیرد سنگ سنگ **(69[a])**
همچو زر گردد ز جودت پانصد فرسنگ سنگ

(Ey memduh! Taş, sağlamlığı senin pek kıymetli ilminden alır. Senin cömertliğin sayesinde beş yüz fersahlık taş, altına döner.)

Ḥāmis, berāberlik maʿnāsına ki فلان همسنگِ فلان نیست[1] [fulān hem-seng-i fulān nīst] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

در نبرد رستم همسنگ او
دیدهٔ گردون ندیده جنگ او

(O, savaşta Rüstem'e denktir. Feleğin gözü öyle savaş görmemiştir.)

سوگ [seveg]: Feṯḥ-i vāv ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, arpa ve buğday sünbülesi.

Ṣānī, köseç sakala derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

ساده دل [sāde-dil]: Ebleh, bön, bī-ġareż ve ṣāf-derūn maʿnāsına. ساده لوح [sāde-levḥ] ve ساده ضمیر [sāde-żamīr] dahi derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ḫafīfü'l-ʿaḳl maʿnāsına mervīdir. Ebulmaʿānī, beyt:

هرگز نشود ساده دلان طالب وصلت
آلام غم حسرت تو ذوق نهانست

(Kalbi saf āşıklar asla kavuşma istemezler. Senin hasret acıların gizli bir zevktir.)

ساحل [sāḥil]: Kesr-i ḥā'-i mühmele ile. ʿArabīde leb-i deryā ve kenār-ı āb maʿnāsına. Fārsīde istiʿmāli şāyiʿdir. Ḫᵛāce Ḥāfiż, beyt:

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هائل
کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها

(Karanlık gece, dalga korkusu ve böylesi korkunç bir girdap... Sahilde rahatça yürüyenler bizim halimizi nereden bilsinler!)

سال [sāl]: Maʿrūf. Yıl maʿnāsınadır. Cemʿi iki vechle olur. Biri, ḳāʿideye muḫālif bir ḥarf-i yā, elif ve nūn ile سالیان [sāliyān] derler. Nitekim, Kemāl İsmāʿīl, beyt:

ماه و خور و اخترند هر سه بهم ای خدای
دار متمتع بهم آن همه را سالیان

(Efendi! Ay, güneş ve yıldızın üçü de birliktedir. Onların hepsinden yıllar boyu faydalan!)

ʿArabīde سنه [sene] ve عام [ʿām] derler. Çağatay lisānında elif'le "ıl" derler.

سبل [sebel]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Göz ağrısı, رمد [remed] maʿnāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

1 Falanca falancanın dengi değildir.

خاطر مدرک دستور جهانبان حجاب
دیدهٔ روشن خورشید جهانتاب سبل

(Dünyanın koruyucusu vezirin idrāk edici aklı mı kapandı! Dünyayı aydınlatan güneşin gören gözü mü hastalandı!)

سپل [sepel]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. Deve tabanı ve emṣāli nesneler.

سپیل [sepīl]: Kesr-i bā'-i Fārsī ile. Āvāz-ı murġān. ʿArabīde صفیر [ṣafīr] ve سجع [secʿ] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

در چمن شد صدای روح افزا
کرد بلبل سحر فغان و سپیل

(Bülbül sabahleyin ötmeye başladı. Çimenlikte cana can katan bir ses oldu.)

ستل [setel]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Bürke ve āb-gīr maʿnāsına ki استل [estel], ستخر [sitaḫr] ve استخر [istaḫr] dahi derler. Ve sükūn-ı tā ile (ستل setl), kulplu tas ve büyük bakraç. Muʿarrebi صطل [ṣaṭl]dır.

سرآل [ser-āl]: Sükūn-ı rā ile. Dā'imā deverānda olan nesneye derler. Gerdiş-i eflāk, āsiyāb, dūlāb ve emṣāluhum. Ve ser-gerdān ādeme derler istiʿāre ṭarīḳıyla. سرهال [ser-hāl] dahi denilir. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

شدم بر سر انجمن سرزده
که سرم برون شد ز سرآل من

(Meclisin başında kendimi kaybettim. Başımın dönmesinden sırrım ortaya çıktı.)

سراندیل [ser-endīl]: İntihā-yı Hind'de vāḳiʿ bir dağdır. سراندیب [ser-endīb] dahi derler. Ḥażret-i Ādem ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalāt ve ekmelü't-taḥiyyāt Cennet'ten hübūṭ ettikte ol dağ üzerine nāzil oldu. Ve ḳabri ondadır. Leb-i deryāda vāḳiʿ bir şehr-i ʿaẓīm vardır, ismi Ser-endīl'dir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī* ve'l-*Mecmaʿ*.

سرخیل [ser-ḫayl]: Ser-ʿasker, çeribaşı ve serṭā'ife maʿnāsınadır. Mevlānā Cāmī, mıṣraʿ:

سرخیل پیمبران احمد

(Peygamberlerin önde geleni Hz. Muhammed'dir.)

سرکل [serkel]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i kāf ile. Top gibi bir müdevver ağaçtır, eṭfāl ip takıp ellerinde melʿabe ederler. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

سرم در دست آن طفل نوآموز
همی بازد که گویا گشت سرکل

(O yeni yetme güzel, başımı elinde topaç gibi oynuyor.)

سرهال [ser-hāl]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i hā ile. سرآل [ser-āl]-i merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سگال [segāl]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Türkīde "sanı" dedikleri ḥālet, iyi ve gerek kem. Lākin bidūni't-terkīb maʿná ḥāṣıl olmaz. Ḥakīm Enverī, beyt:

چون فلک نسگالدت جز نیکویی
بد سگالت را بدی گو می سگال

(Senin için iyilikten başka bir şey düşünmeyen feleğe söyle düşmanın için kötü düşünsün!)

سل [sel]: Birkaç tulumu üfürüp, birbiri yanına bağlayıp, üzerine uzun ağaçlar bağlayıp, taḫta döşeyip, su üzerinde sefīne-miṣāl eşyā koyup götürürler. Türkīde "sal" derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te به معنئ کشتی که به عربی سفینه گویند.[2]

سمندل [semendel] ve **سمندول** [semendūl]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-mīm ve sükūni'n-nūn. سمندر [semender] ü سمندور [semendūr]-ı

2 Gemi anlamındadır ki Arapçada سفینه [sefīne] derler.

merḳūm **(69ᵇ)** ile müterādifü'l-maʿnádır. Emīr Ḫüsrev, beyt:

سمندل کز آتش بود بچه زای
توان یافت در آتش دیرپای

(Ateşte yavrulayan semender, hiç sönmeyen ateş içinde bulunabilir.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

فیض طبع تو اگر باد دمد بر آتش
با سمندول یکی خانه شود نیلوفر

(Senin yaradılışının bereketi ateşe üfleyecek olsa, semenderin nilüferden bir evi olur.)

سندل [sendel]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i kefş, yani paşmak ve pabuç. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

ترا جوانی و جلدی کلیم و سندل بود
کنونت سوخت کلیم و دریده شد سندل

(Gençlik ve atiklik senin kilimin ve ayakkabın idi. Şimdi kilimin yandı, ayakkabın yırtıldı.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گرفتم به جایی رسیدی ز حال
که زرین کنی سندل و چاچله

(Varsayalım ayakkabılarını altından yapacak bir hale geldin.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

چرخ بر سندلئ مهر نهد
چون کند شه ز ما برون سندل

(Padişah ayakkabısını çıkarınca felek de o ayakkabıyı güneş sandalyesi üstüne koyar.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de masṭūrdur ki kürsīye سندلی [sendelī] denildiği, üzerine sendel konulmak muʿtād olduğu içindir.

Ṣānī, aḥmaḳ ve bī-ʿaḳl u hūş maʿnāsınadır. Refīʿeddīn-i Şīrāzī, ḳıṭʿa:

حال شیراز و اهل منصب او
از من بی خبر چه می پرسی

لیوکیشان رسیده است به عرش
سندلیشان گذشته از کرسی

(Şiraz'ın ve oradaki makam sahiplerinin halini bana sorarsan, dalkavukları arşa ulaştı, ahmakları kürsüden aştı.)

Bunda tecnīs-i tām vardır.

Ṣāliş, ol sefīne-i muḫtaṣar ki büyük gemilere tābiʿ olup ardından ayrılmaz. Türkīde "sandal" derler.

سیل [seyl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Keşret-i bārān ve kar mużmaḥil olduğu maḥallerde vāḳiʿ olan āb-ı revān. ʿArabī ile müşterek isimdir. Ancak tefāvütü, Aʿcām gāhī kesr-i sīn ile istiʿmāl ederler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

حادثه سیلیست مردافکن گذارش بر جهان
بر گذار خیل افکن را بنای گل منه

(Kazā, güzergāhı dünya olan, insan savurucu bir seldir. Önüne geleni yıkıp geçen bu selin yolu üstüne çamurdan bina yapma!)

Gāhī āḫirine āb ilḥāḳ edip kesre ile istiʿmāl olunur.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

ساخته لگام [sāḫte-ligām]: Yaʿnī gerden-keş, tevsen ve ser-keş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سام [sām]: Altı maʿnāya gelir.

Evvel, ḳavs-i ḳuzaḥ maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

کمترین طاق خسرو در علو
چون کمان سام بود آماس او

(Padişahın en basit kemerinin göbeği, yükseklik bakımından gökkuşağının yayını andırır.)

Ṣānī, Rüstem'in pederi ismidir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو دستان سام اندر آمد به تنگ
پیاده شدندش همه بی درنگ

(Destān-ı Sām suya girince hepsi hiç oyalanmadan attan indiler.)

Ṣāliş, bir ʿillet adıdır. Veremin baʿżısına derler. *Şerḥ-i Ḳānūn*'da masṭūrdur ki: السرسام هو لفظ مرکب من کلمتین السر هو الرأس والسام هو الورم[1].

Ve *Şerḥ-i Esbāb-ı ʿAlāmāt*'ta dahi ẕikr eder ki:

السرسام قال الطبری هذا الاسم فارسی وتفسیره مرض الرأس فان سر هو الرأس والسام عندهم مرض وقال الشیخ تفسیره ورم فی الرأس فان السام هو الورم ولعل ذلک فی الفارسی القدیم وقد هجر استعماله وکذلک البرسام فان البر هو الصدر وتسمیته به لنفس ذاته وحقیقته هو ورم حار.[2]

Bu taʿbīrden fehm olunur ki vereme yaʿnī şişe "sām" tefsīri Fürs-i ḳadīm ola. Zīrā müteʾaḫḫirīn lisānında vereme آماس [āmās] derler.

Rābiʿ, āteş maʿnāsınadır. Bu sebebden ki ol cānver ki āteşte mütekevvin olur, سام اندر [sām-ender] derler, yaʿnī "āteş-ender" demek olur. Ve ol cānvere isim oldukta telaffuẓunda nevʿ-i şiḳlet olmağın اندر [ender]in elif'in ḥaẕf edip سامندر [sāmender] dediler. Nitekim Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu buyurur, beyt:

آخر بنگر در من گفتا که نمی ترسی
از آتش رخسارم آنگاه تو سامندر

(Sonunda "Bana bak!" dedim. Bunun üzerine "Yanağımın ateşinden korkmuyor musun, yoksa sen semender misin!" dedi.)

Mürūr-ı eyyāmla istiʿmāline ziyāde ḫiffet vermek içün سام [sām]ın dahi elif'in ḥaẕf edip سمندر [semender] dediler.

Ḫāmis, Māverāʾünnehir'de bir dağ ismidir.

Ve ʿArabīde iki maʿnāya gelir. Evvel, bemaʿnī-i zer. Ṣānī, be-maʿnī-i helāk yaʿnī mevt.

Ve zebān-ı Hindīde bir kitāb ismidir.

سبز مشعله دم [sebz meşʿale-dum]: Bir kuştur. Kendi yeşil, kuyruğu beyāż-ı ṣaḥīḥ olur. Kebūter nevʿindendir. Mevlānā Hilālī, beyt:

صبح چون ریخت دانهٔ انجم
آسمان گشت سبز مشعله دم

(Sabah, yıldız tanelerini dökünce gökyüzü de meşale/beyaz kuyruklu yeşil kuş oldu.)

ستیم [setīm]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Puḫte olmuş çıban ve açılmaya ḳarīb cerāḥat. **(70[a])** Üstād Rūdekī, beyt:

1 السرسام [es-Sersām]: iki kelimeden oluşan birleşik kelimedir سر [ser], baş manasına gelir. سام [sām] ise verem (şişlik) demektir.

2 السرسام [es-Sersām]: Tāberi dedi ki: Bu Farsça bir isimdir. Anlamı "baş hastalığı"dır. Muhakkak ki سر [ser], baş demektir. سام [sām], onlarda hastalık demektir. Şeyh, tefsirinde "Baştaki şişliktir. Muhakkak ki "sām", şişlik demektir. Eski Farsçada böyleyken kullanımı terk edilmiş olsa gerektir" buyurdu. Bunun gibi برسام [bersām] da vardır. بر [ber], göğüs demektir. Kendi gerçek anlamıyla isimlendirilir, çünkü verem "yakıcı ateş" anlamına gelir.

گفت فردا نیشم آرم پیش تو
خود بیاهنجم ستیم از ریش تو

("Yarın sana neşter getirip yarandaki çıbanı deşeceğim" dedi.)

Baʿżı ferhengde kanlı irin ki cerāḥat içinde olur. Maʿrūfī, beyt:

بخلد دل که من از فرقت تو یاد کنم
چون جراحت که بدو باز خورد گرم ستیم

(Ben senin ayrılığından bahsedince kalp de kanlı irinin toplandığı yara gibi deşilir.)

Miʿyār-ı Cemālī'de ol cerāḥate denir ki tamām nużc bulup açılmaya müteheyyī ola. Şems-i Faḫrī, beyt:

بسکه پیوسته ریم ریزد خصم
گشت چشم عدوش همچو ستیم

(Düşman o kadar çok irin akıtıyor ki onun gözü olgun çıbana döndü.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de cerāḥat ki içinde irin tutmuş ola. Ve nüsḫa-i Ebū Ḥafṣ-ı Soġdī'de pişmiş cerāḥat ve dümel maʿnāsınadır. Ve muṭlaḳ cerāḥat maʿnāsına. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

از دروغ تست جانم در ازیغ
وز جفای تست ریشم در ستیم

(Ruhum senin yalanından nefret ediyor. Yaram senin eziyetin yüzünden irinle dolu.)

Ve nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de cerāḥat-i sermā-zede ki گزک [gezek] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به لفظ خویش کند زمهریر را تشبیه
جراحت دلشان را به لفظ کرد ستیم

(Kış mevsiminin sert günlerini kendi sözüne benzetir. Onların kalbindeki yarayı sözüyle dondurur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te sīn-i meftūḥada ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de meksūrede meẕkūrdur.

سدکام [sed-kām]: Sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i kāf ile. Bir kimesneden żarūret ḥasebiyle nesne ṭaleb etmek maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

نگشته از درِ کس حاصل کام
تمام عمر گرچه گشت سدکام

(Ömrü boyunca zorluk çekip dilendi ama hiçbir kapıda muradına eremedi.)

سرانجام [ser-encām] ve **سرنجام** [serencām]: Evvel, bi-sükūniʾr-rā, ṣānī biʾl-feṯḥ. İki maʿnāyadır.

Evvel, ʿāḳıbet-i kār yaʿnī işin netīcesi. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

نه او باکش ز کس با اوست انباز
نه ملکش را سرانجام و سرآغاز

(Kimseden korkusu ve bir benzeri olmadığı gibi, mülkünün de başlangıcı ve sonu yoktur.)

Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

به هست و نیست مرنجان ضمیر و خوش دل باش
که نیستیست سرانجام هر کمال که هست

(Var ve yokla gönlünü incitme! Gönlünü hoş tut! Zira var olan her olgunluğun sonu yokluktur.)

Ṣānī, be-maʿnī-i sāmān-ı kār.

سرِ خم [ser-i ḫum]: Kesr-i rā ve żamm-ı ḫā ile. Küp kapağı. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

خشت سر خم بر سر عاشق بزن ای دوست
ما را ز سر خویش چه غم حیف ز خشتت

(Ey dost! Küpün ağzındaki tuğlayı āşığın başına vur! Senin tuğlandan bizim başımıza ne zarar olur!)

سر در کلیم [ser der-kilīm]: Bir nevʿ oyundur. Ṣūreti öyledir ki bir şaḫṣı yatırıp başını örterler. Eṭrāfında olanlar birer birer vururlar. Her bir vurdukça vuranı bilirse kalkar yeri-

ne yatırır, bilmezse yine yatar. Ebulmaʿānī, beyt:

فلک بازد به من سر در کلیمی
ندانستم زده در عمر خفتم

(Felek benimle "baş kilimde" oyunu oynuyor. Ömrüm boyunca vurmuş uyumuşum, anlamadım.)

سرسام [ser-sām]: Bir ʿillettir, dimāġa ʿārıż olur. Tafṣīli lüġat-i سام [sām] ẕeylinde ẕikr olundu. Baʿżı nüsḫada lafẓ-ı سام [sām] a maʿnā-yı maraż mecāzendir, keşret-i istiʿmālle ḥaḳīḳat menzilesine varmıştır diye meẕkūrdur. İsm-i maraż olduğu bu beyitten mefhūmdur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

علاج علت سرسام عناب است و نیلوفر
تو می جویی ز خرما و عدس درمان زهی سودا

(Sersem hastalığının ilacı hünnap ve nilüferdir. Sense dermanı hurma ve mercimekte arıyorsun. Ne sevda!)

سرم [serm]: Be-vezn-i نرم [nerm]. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te "kıcı" dedikleri ottur ki yoğurda koyup tenāvül ederler, ḫoş-mezze olur. ʿArabīde سرمق [sermaḳ] derler.

سگم [segem]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir böcektir, yanmış yerlerde ve vīrānelerde olur, gece ṣadā verir. Türkīde "çargad", ʿArabīde ابن وردان [ibn verdān] derler.

سلم [selm]: Sükūn-ı lām ile. Üç maʿnāyadır. Evvel, Ferīdūn Şāh'ın büyük oğlu nāmıdır. Şāʿir demiştir, beyt:

در حقیقت بنای شهنامه
بود احوال سلم و ایرج و تور

(Gerçekte *Şehname*'nin binası Tūr, Īrec ve Selm'in başından geçenlerdir.)

Ṣānī, eṭfāl sebaḳı yazılan levḥ.

Ṣāliş, bir mevżiʿ adıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

به دروازهٔ سلم زد بارگاه
شد آن منزلش عرصهٔ کارگاه

(Selm şehrine otağ kurdu. Orası karargāhı oldu.)

ʿArabīde feṯḥ-i lām ile (سلَم selem) iki maʿnāyadır. Evvel, maḥṣūl erişmezden evvel verilen ḳıymet ki بیع سلم [beyʿ-i selem] derler. Ṣānī, boyun komaḳ maʿnāsınadır.

سمّ [semm]: Zehirdir. ʿArabīdir, Fārsīde istiʿmāli şāyiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

شربتی از فلک اگر خواهم
طاس پر سم دهد به جای شکر

(Felekten şerbet isteyecek olsam, şeker yerine zehirle dolu bir tas verir.)

سنگم [sengem]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i hem-rāh ki سنگار [sengār] **(70b)** ve سنگر [senger] dahi derler.

Ṣānī, *Şerefnāme*'de bir cānver adıdır. *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de mānend-i cuʿal bir böcektir. Ekşer ḥammāmlarda olur. Zebān-ı Hindīde dahi bir cānverdir.

سویشم [sevīşm]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü şīn-i muʿceme ile. Muʿteber bir yeşil taştır. یشم [yeşm], وشم [veşm] ve یشب [yeşb] dahi derler.

سهم [sehm]: Sükūn-ı hā ile. Korku, ḫavf, ters ve bīm maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

به سهم و شکه داشت باید شهی
چو آن هر دو نبود نپاید مهی

(Bir padişah heybet ve görkem sahibi olmalıdır. Zira bu ikisi olmayınca saltanat da yerinde durmaz.)

شکه [şukuh] żamm-ı şīn u kāf ve iẓhār-ı hā ile شکوه [şukūh] lafẓından muḫaffeftir. Şeyḫ

Niẓāmī, beyt:

درآمد همچو مرغ تاب دیده
که بود آن سهم را در خواب دیده

(Kızarmış tavuk gibi çıkageldi. Zira korkulu rüya görmüştü.)

ʿArabīde be-maʿnī-i tīr, ḥiṣṣe, naṣīb ve mīrāṯ maʿnālarınadır.

سیم [seym]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i سمه [seme] ki çift āletlerinden "zevle" dedikleridir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ekinciler, boyunduruğun iki ṭarafından iple öküzün boynuna bağladıklarıdır.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

سابان [sābān]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Yollarda ferseng başlarında ve yol ayrıldığı yerlerde vażʿ olunan nişān; taş olsun, ağaç olsun. Ebulmaʿānī, beyt:

فتاده وادئ محنت به غم دل شیدا
رود به کوی فنایی دلیل و بی سابان

(Çılgın gönül gam yüzünden dert vadisine düştü. İşaret ve kılavuz olmadan yokluk köyüne gidiyor.)

ساتکن [sātikin] ve **ساتکین** [sātikīn]: Kilāhumā bi-kesri't-tā'i'l-müṣennāt ve'l-kāf. Be-maʿnī-i sāġar-ı buzurg, yaʿnī ol büyük ḳadeḥ ki mecliste onunla muḥabbeten tolu içerler. Mīr ʿUmāre, beyt:

چون مَی خورم به ساتکنی یاد او خورم
وز یاد او نباشد خالی مرا ضمیر

(Büyük kadehle şarap içerken onu anarak içerim. Gönlüm onu anmaktan bir an olsun uzak olmaz.)

Kemāl İsmāʿīl, rubāʿī:

در روزه چو نیست روی می نوشیدن
گل به چه کارست چنین خندیدن
مشکل کاری که وقت گل اندر پیش
قندیل به جای ساتکینی دیدن

(Ramazan'da şarap içmek yasak olduğuna göre gül niçin böyle gülüyor! Daha da beteri, gül mevsiminde onun önünde büyük kadeh yerine kandil görmektir.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

از پسر نردباز داو گران بر به نرد
وز دو کف او بکش ساتکنی را به بزم

(Tavlada, tavla oynayıcı oğlandan büyük bir tav götür! Dahası, mecliste onun iki elinden büyük bir kadeh al!)

ساختن [sāḫten]: Düzmek ki yapmak maʿnāsına ola. Müstaḳbelinde ḫā zā'ya ibdāl olunup سازد [sāzed] ve سازند [sāzend] derler. Çağatay lisānında "tüzetmek" derler. *Ferhādnāme*'de ḫāḳān derūn-ı ḳaṣrı seyr ettiği maḥalde Mülk-ārā vezīre ḫiṭāb eder ki, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Tüzet her yirde aŋlap faṣlı çaġın
Üç aylıḳ ʿayş u ʿişretniŋ yaraġın

(Mevsime göre her yerde üç aylık yiyip içme hazırlığı yap!)

ساخن [sāḫin]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Rūḥ-ı ḥayvānī maʿnāsına. Bu rūḥ-ı ḥayvānī dedikleri bir ḥarārettir ki kanda olup cenāb-ı Ḥaḳḳ celle şānuhu [1] ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّي﴾ buyurduğu rūḥtan ġayrıdır ki ona nefs-i nāṭıḳa derler. Fārsīde ismi روان [revān]dır. Bu rūḥa جان [cān] derler. Revān ile cān'ın farḳı روان [revān] lüġati ẕeylinde tafṣīl olunmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

ندارد قوت ساخن در ابدان
چو بیرون رفت ازو خون فراوان

(Ondan çok kan akınca bedeninde canlanacak güç kalmadı.)

ساده کردن [sāde kerden]: İyi nesneyi kemden ayırıp pāk etmek. Meşelā altını gümüşten, gümüşü bakırdan, balı mumdan ve yağı toz ve ġayrıdan ayırmak gibi.

ساران [sārān]: Rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i باران[bārān]. Ser maʿnāsınadır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گفت آن رنجور که ای یاران من
چیست این شمشیر بر ساران من

(O hasta dedi ki: "Ey dostlarım! Bu başımın üstündeki kılıç da nedir!".)

ساربان [sārbān] ve **ساروان** [sārvān]: Kilāhumā be-maʿnī-i şütürbān. Deveci demektir. Lafẓ-ı سار [sār]ın cümle-i maʿānīsinden biri dahi devedir. Nitekim ẕikri mürūr etti. بان [bān], gözetici demektir ki mirāren ẕikr olundu. Ve bā ile vāv'ın miyānında tebādül ve tevāḫī olduğu ẓāhirdir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

کوس رحیل می زند ای خفته ساربان
برخیز و راه رو که روانست کاروان

(Ey uyuyan deveci! Göç davulu çalıyor. Kalk ve yola koyul! Kervan gidiyor.)

ساریان [sāriyān]: Kesr-i rā ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Gürcistān'da bir şehrin adıdır. Şāʿir demiştir, beyt:

بسی خسرو نامور پیش ازین
شدستند زی ساری و ساریان

(Bundan önce birçok namlı padişah Sārī ve Sāriyān tarafından geçip gitmişler.)

سازیدن [sāzīden]: Kesr-i zā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. ساختن [sāḫten] maʿnāsına maṣdardır. Li-vāḥidin **(71ª)** mine'ş-şuʿarā, meşnevī:

سرخیل سخنوران جامی
کی خسرو شاعران نامی

اکنون که سر حجاز داری
آهنگ حجاز سازداری

(Şairlerin önde geleni, namlı şairlerin padişahı Cāmī! Şimdi Hicaz sevdasındasın. O halde Hicaz'a gitmeye niyetlen!)

1 "De ki: Ruh Rabbimin emrinden ibarettir..." İsrā, 17/85.

Çağatay lisānında bu maʿnāya "yasamaḳ" derler. *Sebʿa-i Seyyāre*'de muṣannif kendi naẓmının ḳuṣūrundan iʿtiẕār-güne der ki, (Mīr ʿAlī Şīr), meşnevī:

Yā Rab iş müşkil ü bu ḫasta żaʿīf
Peşşeġa pīl işi irür teklīf

Çarḫ tamığa nerdübān yasamaḳ
Mihr şemʿiġa şemʿdān yasamaḳ

(Ya Rabbi! İş zor, bu hasta zayıf. Sivrisineğe fil işi yükleniyor. Bu iş, göğün damına merdiven düzmeye ve güneş mumuna şamdan yapmaya benziyor.)

"Yasalsun!", "düzülsün!" demek olur. (Mīr ʿAlī Şīr), *Ferhādnāme*'de Ferhād'ın vilādeti şenliği emrinde der, beyt:

Yasalsun barça āyīn birle zībā
Tutulsun barıġa öksün u dībā

(Her taraf usulünce düzenlensin! Hepsine siyah ve ipekli kumaşlar tutulsun!)

ساسان [sāsān]: İki maʿnāyadır.

Evvel, Behmen bin İsfendiyār'ın oğlu adıdır. Rivāyet olunur ki Behmen mülk ve salṭanatı duḫteri Hümā'ya verdikte Sāsān hemşīresi korkusundan etbāʿıyla çıkıp gitti. Bir oğlu vardı, onun dahi nāmını Sāsān komuştu. Fārs vālīsi Bābek'e kız verip ve onun kızını oğluna aldı. Bābek'le ittifāḳ edip ʿasker çekip vardı, babası mülkünü hemşīresi elinden alıp żabṭ eyledi. Ol zamāndan beri bu ṭā'ifeye "Sāsāniyān" laḳab kaldı.

Ve sāsān'ın maʿnā-yı ṣānīsi *İcmāl-i Ḥüseynī*'de meẕkūrdur ki ساس [sās] gedā demektir, ساسان [sāsān] cemʿi olur.

سالارِ خوان [sālār-ı ḫᵛān]: Feṭḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. خوانسالار [ḫᵛān-sālār] gibi çāşnīgīr başı maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

چو سالار خوان آمد در نظرگاه
نکرده خدمت خوانش به دلخواه

(Çeşnicibaşı görününce onun sofrasına gönlünün isteğince hizmet etmedi.)

سال افزون [sāl-efzūn]: Sāl-ı Melikī'den on ikinci ayın ismidir.

سالیان [sāliyān]: Be-maʿnī-i sālhā, yaʿnī cemʿ-i سال [sāl]. Ebū Şekūr, beyt:

تر و تازه شد کیسهٔ سالیان
به گردنش از هرچه کرد آشیان

(Yılların kesesi tazelendi. Ne yaptıysa boynuna olsun!)

Ve آشیان [āşiyān] be-maʿnī-i cezā ve mükāfāt. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ammā *Ferheng-i Mīrzā*'da sāliyān, be-maʿnī-i sāl-i vāḥid mervīdir. Ve dahi mülk-i Şirvān'da bir şehir nāmıdır.

سالیون [sālyūn]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı yā-yı taḫtānī vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i toḫm-ı kerefs-i kūhī. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سامان [sāmān]: On dört maʿnāya gelir.

Evvel, eṣvāb u tecemmülāt-ı ḫāne. Ebū Ṭālib Kelīm, beyt:

کنون سامان دردم بیشتر شد
شکست دست سودا این سفر شد

(Şimdi dert eşyalarım fazlalaştı. Bu sefer sevdanın eli kırıldı.)

Ṣānī, ārāyiş-i tertīb. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

وقت آنست دلم را که به سامان گردد
کار دریابد و از کرده پشیمان گردد

(Gönlümün bir düzene girmesinin, yaptıklarından pişman olmasının zamanıdır.)

Ṣāliş, müyesser maʿnāsına.

Rābiʿ, intiẓām-ı kār. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

هرچه کردم تا ببینم روی او سامان نشد
کار چون من عاشقی هرگز کجا سامان گرفت

(Ne yaptıysam da onun yüzünü görmek mümkün olmadı. Benim gibi bir āşığın işi nerede düzgün gitti ki!)

Ḫāmis, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ḳarār ve ārām maʿnāsına. Kisāyī, beyt:

کسی که سامهٔ جبار آسمان شکند
چگونه باشد در روز محشرش سامان

(Allah'a verdiği sözde durmayan kimse, mahşer gününde nasıl huzurlu olabilir!)

سامه [sāme]nin maʿnāsı ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

Sādis, ḳaṣaba maʿnāsınadır. Şeyḫ Niẓāmī, der-reften-i Şīrīn be-cānib-i Ḫüsrev, beyt:

میان بربسته بر شکل غلامان
همی شد ده بده سامان بسامان

(Köleler gibi hizmet için bel bağladı. Köy köy, kasaba kasaba gidiyordu.)

Sābiʿ, cemʿiyyet ve cemāʿat maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دو سالار را هر دو سامان به ننگ
فراز آوریدند لشگر به جنگ

(İki komutan da askerlerinin tamamını gururla savaş meydanına getirdiler.)

Ṣāmin, ʿiffet ve ʿişmet maʿnāsına. Beyt:

گردیت از پاکئ دامان خویش
دامن خود پردهٔ سامان خویش

(Tozlu oluşun, eteğinin temizliğindendir. Öz eteğin, kendi namusunun perdesidir.)

Tāsiʿ, ḳuvvet ve ḳudret maʿnāsına. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

مرا هر زمان درد بر درد زانک
نه روی فغانی نه سامان آهی

(Her zaman dert üstüne derdim var. Ne var ki ne bir aha gücüm ne de bir çığlığa halim var.)

ʿĀşir, taḫmīn-i kār ve endāze-i süḫan maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

جهان که بی سر و سامان بد از وقایع دهر
نه سر گرفت به عهد عنایتت سامان

(Zamanın olayları yüzünden yoksullaşan dünya, senin yardımın döneminde söyleyecek söz bulamadı.)

Bu beyt-i meẕkūrda maʿnāların her kangısı murād olursa elverir.

Ḥādī ʿaşer, **(71b)** ʿaḳl ve tedbīr maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

کامران آن دل که محبوبیش هست
نیکبخت آن سر که سامانیش نیست

(Ne mutlu bir sevdiği olan gönle! Ne mutlu akıl ve tedbiri olmayan başa!)

Ṣānī ʿaşer, ḥudūd ve sınır için vażʿ olunan nişān.

Ṣāliṯ ʿaşer, bir şaḫṣın nāmıdır ki Āl-i Sāmān ona mensūbdur.

Rābiʿ ʿaşer, her nesnenin endāze ve nişānı. Bu iki maʿnāya, Kisāyī, beyt:

به عهد دولت سامانیان و بلعمیان
چنین نبود جهان با نهاد و با سامان

(Dünya, Samanoğulları ve Belamoğulları devleti zamanında bu kadar düzenli ve uygun değildi.)

سان [sān]: On dört maʿnāya gelir.

Evvel, edāt-ı teşbīh istiʿmāl olunur. Meşelā "buncılayın" demekte زینسان [zīnsān] derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

سردست آهم از غم گرم است سینه از دم
سلمان کشید ازینسان بسیار گرم و سردی

(Selmān öylesine çok sıcaklık ve soğukluk çekti ki ahım gamla soğudu, göğsüm nefesle ısındı.)

Ṣānī, muṭlaḳ teşbīhtir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

عقل کل را بسان بام سناش
نردبان پایه سوی بام حواس

(Küllī aklı çatı gibi bil! Beş duyu da o çatıya giden merdiven basamaklarıdır.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

قلمسان سر بنه بر خط تسلیم
بشوی از خاطر او نقطهٔ بیم

(Kalem gibi teslim yazısına boyun eğ! Onun gönlünden korku noktasını gider!)

Ṣāliş, miṣl ve mānend maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

آن نازنین که عیسیٔ دلها زبان اوست
عود الصلیب من خط زنارسان اوست

(Benim ilacım, diliyle gönüllerin Hz. İsâ'sı olan o nazlı güzelin zünnar gibi ayva tüyüdür.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i hemvāre. Üstād Rūdekī, beyt:

گر سنگ همه لعل بدخشان بودی
پس قیمت لعل و سنگ یکسان بودی

(Bütün taşlar Bedahşan lali olsaydı, lal taşı ile sıradan taşın kıymeti aynı olurdu.)

Ḫāmis, üslūb, ṭarz ve reviş maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

هر آن کس چنین است آیین و سان
مر او را بود این جهان آن جهان

(Üslubu ve tarzı böyle olan kimselere, bu dünya öteki dünya olur.)

Bu maʿnāda ekşer آیین [āyīn] lafẓı ile müterādif ederler. Beyt:

کنون جمع اسباط را پیش خوان
بده آشنایی به آیین و سان

(Şimdi bütün torunlarını buraya çağır! Onlara usulünce yakınlık göster!)

Sādis, be-maʿnī-i heyʾet ve ṣūret. Mīr Ḫüsrev, beyt:

گویی شفقست شکل و سانش
از پردهٔ شام طیلسانش

(Şekil ve görünümü şafak gibidir. Sarığı gece perdesindendir.)

Sābiʿ, ḫūy ve ʿādet. Şems-i Faḫrī, beyt:

عدوشکار جهانگیر شیخ ابو اسحق
عزیز هر دو جهان و فرشته سانِ زمان

(Dünyayı fetheden, düşman avlayıcı Şeyh Ebu İshak... Her iki cihanın kıymetlisi, zamanın melek huylusudur.)

Ṣāmin, be-maʿnī-i sāmān. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

نه از لشگرکش و لشگر نشانی
نه کارم را سری پیدا نه سانی

(Ne asker idare edenden ne de askerden iz var. İşimin ne başı ne de düzeni var.)

Tāsiʿ, be-maʿnī-i kecīm ki rūz-ı veġāda giyerler ve atlara dahi giydirirler. Üstād Ebulḳāsım Ḥasan bin Aḥmed-i ʿUnṣurī, beyt:

صف پیلانش اندر سان زرین
چو بر کوهی نشسته زعفران زار

(Fillerin safı altın takımlar içinde. Sanki bir dağın üstünü safranlık kaplamış.)

ʿĀşir, be-maʿnī-i sūhān. Türkīde "eğe" dedikleridir. Ḥakīm Enverī, beyt:

از سیرت و سان رشک ملوک و ملک آمد
حاصل نتوان کرد چنین سیرت و سان را

(Yaradılış ve huy bakımından melek ve padişahları kıskandırır. Böylesi doğru yaradılış, eğeyle dahi elde edilemez.)

سان [sān]-ı evvel ḫūy ve ʿādet, سان [sān]-ı ṣānī sūhān maʿnāsınadır.

Ḥādī ʿaşer, pāre maʿnāsına. این گوشت سان سان کنید [īn gūşt sān sān kunīd] derler, "bu eti

pāre pāre eyleniz!" demek olur. Şeyḫ Āẕerī, meşnevī:

کرد تدبیر پس شه کشور
کرد پیدا مواشئ لاغر

کشت مجموع را چو او یکسان
کرد آنگاه جمله را سان سان

(Sonra, ülkenin padişahının tedbiri zayıf hayvanlar ortaya çıkardı. O tamamını öldürüp sonra da hepsini paramparça etti.)

Ṣānī ʿaşer, be-maʿnī-i fesān. Türkīde "bileği" dedikleridir. فسان [fesān] lafẓından muḫaffeftir. Muḫtārī, der-ṣıfat-ı şemşīr, ḳıṭʿa:

به شبه آسمانست این به صورت بحر پر گوهر
ولیک از لمعهٔ خورشید نتوان دید آسانش

بسا کز رنج او دشمن همی نالید جان در تن
در آن ساعت که آهنگر همی مالید بر سانش

(Bu kılıç güneş parıltısı yüzünden kolayca görünmeyen bir gökyüzünü andırır, inciyle dolu bir denizdir. Demirci onu bileği taşına sürtünce o sıkıntıyla nice düşmanın bedenindeki can inim inim inler.)

Üstād Daḳīḳī, beyt:

خورشید تیغ تیز ترا آب می دهد
مریخ نوک نیزهٔ تو سان کند همین

(Güneş senin keskin kılıcına su verir. Mars senin mızrağının ucunu bileyler.)

Ṣāliş ʿaşer, be-maʿnī-i vech ve iʿtibār. Ḥakīm Enverī, beyt:

ندارد جهان بر یکی سان شکیب
فرازست پیش از پس هر نشیب

(Dünyada hiçbir yönden huzur yoktur. Her inişten önce bir yokuş vardır.)

Rābiʿ ʿaşer, vilāyet-i Belḫ'te Çāryek'e ḳarīb bir ḳaṣaba ismidir.

سانکین [sānkīn]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. Ḫūy ve ʿādet edinmek. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ساواهن [sāv-āhen]: Eğe ile demirden dökülen ḫurde ki ʿArabīde برادە [burāde] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ساون [sāvin] ve **ساوین** [sāvīn]: Kilāhumā bi-kesri'l-vāv. Küfe **(72ᵃ)** dedikleri seped ki içine penbe, iplik ve muʿteber meyve korlar. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de eğirmeye ḥāżırlanmış penbe maʿnāsına mervīdir.

ساویدن [sāvīden]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Demir, ağaç ve ġayrı nesneleri eğelemek ve dörpülemek maʿnāsına maṣdardır.

سایبان [sāyebān]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nevʿa çāderdir çār-gūşe, iki gūşesi yüksek ve ikisi alçak. Güneş cānibine tutarlar, güneş döndükçe onu dahi döndürürler. Ve her gölgeliğe derler ʿumūmen. Ḫʿāce ʿİṣmet-i Buḫārī, beyt:

سی بیست چتر تو بالای گردون
که خورشید را می کند سایبان

(Senin göğe yükselen yirmi otuz çadırın, güneşin gölgeliği olur.)

Aṣlı سایه بان [sāyebān]dır, gölge saklayıcı, taḫfīfen żamīr maḥẕūfdur. Buna آفتابگیر [āftāb-gīr] dahi derler. Zebān-ı Hindīde سورپایان [sūrpāyān] derler. Ve dahi pādişāhlar yola gittikte kalkandan büyük bir nesne düzmüşler aṭlastan bir uzun ağaç ile ardından at üzerinde bir ādem tutup güneşten gölge eder. Oturdukta dahi öyle ederler. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

چو سایبان شه نیمروز بر سر زد
ز تختگاه افق خورده شاه شام بنو

(Gece padişahı, Nîmrûz padişahının gölgeliğini başına koyup ufuk tahtından buğday yedi.)

Ṣānī, mülûk ve vüzerâ otakları önünde çârgūşe bir nesnedir. İki cânibden dörder beşer direkle kurarlar. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

چون آسمان بگستر در شرق و غرب سایه
ای شرق و غرب عالم در زیر سایبانت

(Ey dünyanın doğusunu da batısını da gölgeliği altına alan! Gökyüzü gibi doğuya da batıya da gölge sal!)

سایيدن [sāyīden]: Kesr-i yā-yı evvel ve sükūn-ı ṣānī ile. Ezmek ve sürmek maʿnāsına. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir. Ṣāʿir, beyt:

بی مشقت نیست هر کاری ز صندل کن قیاس
درد سر کم دارد و سایيدنش درد سر است

(Hiçbir iş zahmetsiz değildir. Sandal ağacından kıyasla! Baş ağrısını azaltır ama ezmesi de baş ağrıtır.)

سباریدن [sebārīden]: Fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade, kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شکافتن [şikāften] yaʿnī yarık olmak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سپدچین [sped-çīn]: Üzüm ve ġayrı meyve ağacından devşirilip baʿżı yaprak arasında kalan meyveye derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

حسود شاه را در باغ امید
نماندست او ثمر غیر از سپدچین

(Padişahın düşmanına umut bahçesinde yaprak arasındaki meyve dışında bir şey kalmamıştır.)

سپردن [seperden]: Fetḥ-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele, baʿdehu dāl-ı meftūḥa ile. *Ferheng-i Mīrzā*'da be-maʿnī-i پایمال کردن [pāy-māl kerden]. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da żamm-ı sīn ile (سُپردن super-den) teslîm etmek ve bir köşede oturmak maʿnāsına mastūrdur.

سپستان [sepistān]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī, sükūn-ı sīn-i mühmele ve fetḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Aʿşābdan ḫoş-bū bir dārūdur. ʿArabīde اطباء الکلب [eṭibbāʾu'l-kelb] derler. Aṣlı سرپستان [ser-pistān] idi, taḫfīfen rā maḥẕūftur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سبکتگین [sebuktigin]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı kāf-ı ʿArabī ve kesr-i tāʾ-i müşennāt u kāf-ı ʿAcemī ile. Ġaznîn pādişāhı Sulṭān Maḥmūd-ı Ġaznevī'nin pederi. Ve baʿżıları dedesi nāmıdır dediler. Maḥmūd-ı Sebüktigin demekle meşhūrdur. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

چون به نظاره آمدم روز شکار دلبران
دام دل سبکتگین زلف آیاز یافتم

(Dilberlerin av gününde göz önüne gelince Sebüktigin'in gönlünün tuzağı Ayaz saçı buldum.)

ستادن [setāden]: Fetḥ-i tāʾ-i müşennāt u dāl ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i استادن [istāden] ve be-maʿnī-i گرفتن [giriften]. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نه بخشنده خبر دارد ز دادن
نه آن کس کو پذیرفت از ستادن

(Ne bağışlayıcının vermekten ne de bağış kabul edenin almaktan haberi var.)

سترون [seterven]: Fetḥ-i tāʾ-i müşennāt u vāv ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Kısır ʿavrat ve ḥayvān ki ʿArabīde عقیم [ʿaḳīm] derler. Mevlānā Ḥasan-ı Kāşī, der-menḳabet-i ḥażret-i İmām ʿAlī raḍıya'llāhu ʿanh, beyt:

گر نبودی ذات پاکش آفرینش را سبب
تا ابد حوا سترون بودی و آدم عزب

(Mübarek zatı yaratılışa sebep olmasaydı, sonsuza dek Havva kısır Âdem bekar kalırdı.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

تا در شتا ز غایت تفریق ازدواج
همچون ستر عروس بتانی سترون است

(Kış mevsiminde evlilik yokluğu sebebiyle put gibi güzeller katır gibi kısır kaldılar.)

سجانیدن [secānīden]: Feṯḥ-i cīm, kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i سترون [seterven]-i merḳūm yaʿnī ʿaḳīm. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سجیدن [secīden]: Kesr-i cīm **(72b)** ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i sermā-yı saḫt, yaʿnī şitā-yı şedīd. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

نیامد لفظ معنی دار از طبع
مگر افسرده در دل از سجیدن

(Yaradılışımdan manalı söz gelmiyor. Galiba sert soğuk yüzünden gönülde dondu kaldı.)

سختن [saḫten]: Sükūn-ı ḫā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i سنجیدن [sencīden]. Tartmak, vezn maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

از آهو سخن پاک و بردخته گوی
ترازو خرد سازش و سخته گوی

(Sözü kusursuz ve ayıpsız söyle! Aklı terazi yapıp ölçülü konuş!)

سختیان [saḫtiyān]: Maʿrūf deridir. Türkîde dahi "sahtiyan" derler. Yaş deri ġāyet katılıkla dibāġat olunduğundan böyle tesmiye olunmuş diye mervīdir.

سخن [seḫun]: Żamm-ı ḫā ile. Sözdür, kelām maʿnāsına. Ve żamm-ı sīn ve feṯḥ-i ḫā ile (سُخَن suḫan) dahi istiʿmāl olunur. İki vechi de ṣaḥīḥtir زبان [zebān] dahi feṯḥ ve żamm ile ve کهن [kuhen] dahi feṯḥ ve żamm ile cā'iz olduğu gibi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

فاتحهٔ فکرت و ختم سخن
حمد خدایست برو ختم کن

(Düşüncenin başlangıcı ve sözün sonu Allah'ı hamd etmektir, sözü onunla bitir!)

Maʿnā-yı lafẓīye ve nefsīye ʿArabîde کلام [kelām] nice şāmil ise سخن [suḫan] dahi öyle şāmildir. Nitekim şuʿarā-yı ʿArab'dan biri demiştir, beyt:

ان الکلام لفی الفؤاد وانما
جعل الکلام علی الفؤاد دلیلا

(Muhakkak ki söz kalbimdedir ve sözüm kalbimin delilidir.)

Kelām-ı melfūẓa سخن [suḫan] denildiği ve feṯḥ-i sīn ve żamla cā'iz olduğuna binā'en bu beyitten maʿlūmdur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

سخن آخر به دهن می گذرد مؤذی را
سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن

(Kötü konuşan kişi elbette senin hakkında da konuşacaktır. Onun acı sözünü istemiyorsan ağzını tatlı tut!)

Yaʿnī bu beyitte olan سخن [suḫan] lafẓları meftūḥ olsun mażmūm olsun maʿnā birdir. Ve telaffuẓ olunmadan dahi سخن [suḫan] ıṭlāḳ olunur کلام [kelām] gibi. Bu beyitten fehm olunur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

زبان کلک تو حافظ چه شکر آن گوید
که گفتهٔ سخنت می برند دست بدست

(Ey Hāfız! Senin kaleminin dili, sözünün elden ele gezmesinin şükrünü nasıl eda edebilir!)

سخون [seḫūn]: Żamm-ı ḫā vü vāv-ı maʿrūf ile dahi سخن [seḫun] maʿnāsına rivāyet olunmuştur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سخن آفرین [seḫun-āferīn]: Kelām-ı muntaẓam u maʿnī-dār ve faṣīḥ tekellüm edene derler, ḥāżır-cevāb maʿnāsına. Ve naẓım ve neşir te'līfine ḳādir olana derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نه هر کس سخن آفرین می شود
نه هر نکته در دل گزین می شود

(Herkes fasih söz söyleyemez. Her nükte gönülde yer edinemez.)

سخن چین [seḫun-çīn]: Söz naḳl edici. Yaʿnī bir meclisten bir meclise yāḫud bir ādemden bir ādeme söz eriştire, ol maḳūlelere "seḫun-çīn" derler. Ve kovucu maʿnāsına. ʿArabīde نمام [nemmām] derler.

سخندان [seḫun-dān]: Söz bilici. Ekṣer şuʿarā ve ṣāḥib-ṭabīʿāt olana derler.

سراگون [serāgūn]: Żamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile. Be-maʿnī-i nigūn yaʿnī başı aşağı. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

سر به فلک برکشید بی خردی
مردمی و سروری سراگون شد

(Akılsızlık göğe doğru baş yükseltti. Adamlık ve efendilik baş aşağı oldu.)

سرایان [serāyān]: Be-maʿnī-i serāyende ve güyende. Ve naġme-perdāz maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

به مسجد درآمد سرایان و مست
می اندر سر و ساتکینی به دست

(Sarhoş ve şarkı söyleyerek, başında şarap ve elinde büyük kadehle mescide geldi.)

Yaʿnī bir sarḫoş naġme-perdāz olduğu ḥālde.

سراین [serāyin]: Irlamak. ʿArabīde تغني [taġannī] maʿnāsına.

سراین کردن [serāyin kerden]: Bir nesnenin ucunu bir yana eylemek. Mīr Naẓmī, beyt:

سر دستار سیمین و مطلا
سراین کرده آن شوخ دلارا

(O gönül süsleyici güzel, altın ve gümüş mendilinin ucunu kıvırdı.)

سراییدن [serāyīden]: Kesr-i yā-yı evvel ve sükūn-ı ṣānī ile. Irlamak, taġannī maʿnāsına.

سربان [serbān]: Sükūn-ı rā ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. سربار [ser-bār]-ı merḳūm maʿnāsına. Ve dahi be-maʿnī-i firāz, yokuş maʿnāsına mervīdir.

سربایان [ser-bāyān]: Sükūn-ı rā ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ve baʿżı nüsḫada bāʾ-i Fārsī ile ve yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, tuğulga altına giyilen penbeli ʿaraḳçīn ki ʿArabīde مغفر [miġfer] derler. Ve tuğulgaya بیضه [beyḍa] derler. Mürūr-ı eyyām, taġyīr-i elsine ve keşret-i istiʿmālle tuğulgaya miġfer ıṭlāḳ olundu.

Ṣānī, tuğulganın eteğine muttaṣıl olan zırh gibi ḥalḳalara derler ki meşhūru سرپناه [serpenāh]tır. Türkīde ġalaṭ edip "serpene" derler. Üstād Daḳīḳī, ḳıṭʿa:

نه ز آهن درع بایستی نه دلدل
به رزم شاه گردان عمرو و عنتر

گر او رفتی به جای حیدر گرد
نه سرپایانش بایستی نه مغفر **(73ª)**

(Yiğitler şahının Amr ve Anter'le savaşması için ne demir zırha ne de Düldül'e ihtiyacı vardı. O, yiğit Hz. Ali'nin yerine gittiyse ne miğfere ne de tolgaya ihtiyacı olur.)

Ṣāliş, ʿamāme ki başa sarılır. Şems-i Faḫrī, beyt:

من آن نِیم که دهم آب روی خود بر باد
برای درهم و دینار و طاق و سرپایان

(Ben sarık, kaftan, altın ve gümüş para için itibarını yele verecek adam değilim.)

Esedī-i Ṭūsī dahi bu maʿnāya naḳl eylemiş.

سرپهن [serpehen]: Feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Aʿṣāb ḳısmından bir ottur.

سرخوان [ser-ḫˇān]: Sükūn-ı rā, fetḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. Be-maʿnī-i ḫˇānende. سرخوانی [ser-ḫˇānī], ḫˇānendelik olur yā-yı vaṣfiyye ile. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ای مطرب داود دم آتش بزن در رخت غم
بردار بانگ زیر و بم که وقت سرخوانیست این

(Ey Davut nefesli şarkıcı! Gam yükünü yak gitsin! Sazın alt ve üst perde seslerini yükselt! Zira şimdi şarkı söyleme zamanı.)

Ebulferec-i Rūnī demiştir, beyt:

سرخوانئ سرکشان قضا خواهد
چون کوس تو کوفت شعر سرخوانی

(Yerinde durmayan güçlü kazā şarkıcıları, şarkılık şiiri senin kösün gibi dövmek ister.)

سر دادن [ser dāden]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i dāleyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nesneyi yabana atmak, ḥaḳīḳaten ve mecāzen. Şāʿir, beyt:

ای شوخ ستم پیشه ز دستت فریاد
در وادئ حسرت تو سر داده ای ما را

(Ey zalim güzel! Elinden feryat! Bizi hasret vadisinde yabana attın!)

Şānī, şecāʿat ve dilāverlik etmek.

سردوان [ser-devān]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i dāl u vāv ile. Baş salarak gitmek maʿnāsınadır.

سر زدن [ser zeden]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i zā vü dāl ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ser-zeniş etmek maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

شدم بر سر انجمن سر زدن
سرم شد برون از سر آل من

(Meclisin başına veryansın etmeye gittim. Başım kabilenin dışında kaldı.)

Şānī, baş kesmekten kināyedir.

Şāliş, ḥabersiz ve icāzetsiz bir kimesnenin ḫānesine varmaya derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرزمین [ser-zemīn]: Sükūn-ı rā ve fetḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Ser-ḥadd-i memleket ve sinūr-ı vilāyet maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

ز ارواح پاکان آن سرزمین
بخواهم مدد هست مقصودم این

(O sınırın mübarek velilerinin ruhundan medet umuyorum, amacım budur.)

سرغین [serġīn]: Sükūn-ı rā ve kesr-i ġayn ile. Be-maʿnī-i nāy-ı Türkī yaʿnī sūrnā. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بزد نای سرغین و روینه خم
برآمد ز دژ نالهٔ گاودم

(Zurna ve davul çalındı. Kaleden boru sesi yükseldi.)

گاودم [gāv-dum] borudur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

برآمد خروشیدن کره نای
دم نای سرغین و هندو درای

(Borunun, zurnanın ve Hint işi zilin yeri göğü inleten sesi yükseldi.)

سرگران [ser-girān]: Sükūn-ı rā, kesr-i kāf-ı Fārsī ve fetḥ-i rāʾ-i ṣānī ile. Baş ağır olmak maḫmūrluktan ve ġayrıdan. Ḫˇāce Selmān, beyt:

بنفشه سنبل زلفت به خواب دید شبی
علی الصباح پریشان و سرگران برخاست

(Bir gece menekşe, senin sümbül saçını rüyasında gördü. Ertesi sabah perişan ve mahmur bir şekilde kalktı.)

Ve muṭlaḳ maḫmūr maʿnāsına istiʿmāl olunur ḫumārdan baş ağrımak muḳarrer ol-

makla. Maʿnā-yı muṣṭalaḥı defter-i evvelde ẕikr olundu.

سرگردان [ser-gerdān]: Sükūn-ı rāʾeyn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, müteḥayyir ve āvāre ki سرگشته [sergeşte] dahi derler.

Ṣānī, bir ʿillettir ki muttaṣıl baş döner. ʿArabīde eṭibbā سدر [seder] derler.

سرگزین [ser-guzīn]: Sükūn-ı rā, żamm-ı kāf-ı Fārsī ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. At, koyun ve sığır sürüsünden intiḫāb edip alana derler. Ve münteḫab olan ḥayvāna da derler. Seyyid Ẕülfiḳār-ı Şirvānī, beyt:

اندران میدان که دشمن را براند چون گله
تیغ او از کلهٔ بدخواه خواهد سرگزین

(Onun kılıcı, düşmanı sürü gibi sürdüğü o meydanda, düşmanların kellesinden seçim yapmak ister.)

سرگین [sergīn]: Kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Zibil ve ḥayvānāt tersi. ʿArabīde سرقین [serḳīn] derler. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

روی نا شستهٔ او گشته فراهم سرگین
ریش کج مج چو چمن بر سر سرگین رسته

(Onun yıkanmamış yüzünde hayvan gübresi toplanmış. Darmadağınık sakalı, çimen gibi, gübre kıyısında bitmiş.)

سرگین گردان [sergīn-gerdān]: Mezbelede ḥāṣıl olur bir kara böcektir. ʿArabīde جعل [cuʿal] derler żamm-ı cīm ile. Ebulmaʿānī, beyt:

خالها بر رخ او گشته چو سرگین گردان
که وجودش بجز از زادن او نا شسته

(Onun yanağındaki benler bokböceğine benzemiş. Bedeni sadece doğduğu zaman yıkanmış, sonra hiç yıkanmamış.)

سرن [seren]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Nesteren gibi bir nevʿ ak çiçektir. Baʿżı rivāyette zanbaḳ maʿnāsına naḳl olunmuştur.

سرنگون [ser-nigūn]: Sükūn-ı rā ve kesr-i nūn ile. Başı aşağı maʿnāsınadır. Şāʿir, beyt:

درین گلشنسرا بختم به بید سرنگون ماند
نه گل نی برگ خوشبوی و نه سایه نی ثمر دارد

(Bahtım bu gül bahçesinde baş aşağı dönmüş bir salkım söğüdü andırıyor. Ne çiçeği, ne güzel kokulu yaprağı, ne gölgesi ne de meyvesi var.)

سرنگیدن [serengīden]: Feṯḥ-i rā, sükūn-ı nūn u yā ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. **(73ᵇ)** Bir kimesne söylerken bir ġayrı kimesne karşılayıp birbiriyle muḥāvere ve münāẓara etmek maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

چو تنها راز دل گویم به جانان را رقیب آید
چو آب تلخ با تندی سرنگیدن به سر دارد

(Gönlümün sırrını baş başayken sevgiliye açayım diyorum. Rakip acı su gibi geliyor, keskin keskin tartışmaya başlıyor.)

سرنهین [ser-nihīn]: Sükūn-ı rā ve kesr-i nūn u hā ile. Tenūr ve dīg yaʿnī ekmek pişirdikleri tenūr ve ṭaʿām pişen çömlek maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سروِ چمان [serv-i çemān]: Yaʿnī nāz u şīve ile salınır maḥbūb. چمان [çemān], چمیدن [çemīden] lafẓından ism-i fāʿil olur, istiʿmāli vāḳiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

آن سرو چمان آمده چون مجلس گلشن
آیند به شوق اهل چمن دیدن رویش

(O nazlı ve işveli güzel, gül bahçesi meclisine gelince çimen sakinleri onun yüzünü görmek için şevklenirler.)

سروِ روان [serv-i revān]: Mevzūn ve ḫoş-nümā olan servi ağacına derler. İstiʿāre ṭarīḳıyla ḳadd-i dilbere de denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

آنچنان سرو روان نبود درین باغ جهان
که بود در باغ حسن آن قامت موزون یار

(Bu dünya bahçesinde, sevgilinin güzellik bahçesindeki o ölçülü ve uyumlu boyu gibi düzgün bir selvi olamaz.)

سروستان [servistān]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn, kesr-i vāv ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, çok serv olan maḥall.

Ṣānī, muṣannefāt-ı Bārbud'dan bir laḥn ismidir. Bu iki maʿnāya, Şeyḫ Nizāmī, beyt:

چو بر دستان سروستان گذشتی
صبا سالی به سروستان نگشتی

(Servistān nağmesine geçiş yapınca tan yeli bir yıl boyunca selviliğe uğramazdı.)

Ṣāliş, memleket-i Fārs'ta bir ḳaṣaba ismidir.

سرون [serūn]: Żamm-ı rā ve sükūn-ı vāv ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de serv ağacı maʿnāsınadır. Ḫakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گر سر برآوری ز گریبان دین حق
با نا کسان کله زن و با خاسران سرون

(Hak dinin yakasından kafanı kaldıracak olursan alçaklarla sohbet eder, zararda olanlarla otururşun.)

سریدن [serīden]: Kesr-i rā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bu dahi سراییدن [serāyīden]-i merḳūm gibidir.

سزاییدن [sezāyīden] ve **سزیدن** [sezīden]: Evvel feṯḥ-i zā'-i muʿceme, ṣānī kesr ile. Lāyıḳ ve sezāvār olmak maʿnāsına maṣdardır. Mīr Naẓmī, beyt:

سزیدن نباشد به احسان شاه
هر آن کس نیارد به خدمت پناه

(Padişahın hizmetine girmeyen kimseler, onun ihsanına da layık değildir.)

سفاهن [sefāhen]: Feṯḥ-i fā vü hā ile. Bemaʿnī-i şāne yaʿnī tarak. Şeyḫ Nizāmī, beyt:

سفاهن را دهن بر سنگ از آن شد
که فراش ره هندوستان شد

(Tarağın ağzının taştan olma sebebi, Hindistan yolunu süpürüyor olmasıdır.)

سفون [sefūn]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, dāne-i Ḫorāsānī.

Ṣānī, sefūf ki eṭibbā baʿż-ı eczāyı döğüp nerm edip marīże tenāvül ettirirler.

سقسین [saḳsīn]: Sükūn-ı ḳāf ve kesr-i sīn-i mühmele ile. Bir vilāyet adıdır. Şeyḫ Niẓāmī, der-*Ḫüsrev ü Şīrīn*, beyt:

طرفداران سقسین با سمرقند
به نوبتگاه درگاهش کمربند

(Saksin ve Semerkant akıncıları, onun sarayının nöbet yerinde hizmet ederler.)

Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

ز قپچاق و سقسین و بلغار و روس
فرو کوفتند از چپ و راست کوس

(Kıpçak, Saksin, Bulgar ve Rus askerleri sağlı sollu kös dövdüler.)

سقلان [saḳlān]: Sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i lām ile. Çukadır, her ne nevʿ olursa.

سقلاطون [saḳlāṭūn] ve **سقلاطین** [saḳlāṭīn]: Kilāhumā bi-sükūni'l-ḳāf ve feṯḥi'l-lām. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i saḳirlāṭ ki جامهٔ نخجوانی [câme-i naḫcivānī] dahi derler. Keẕā fi'l-*Edāt*. Ve *Ḳāmūs*'ta masṭūrdur ki Saḳirlāṭ bir şehir ismidir ve saḳlāṭūn ona mensūbdur. Ammā üstādān eşʿārında elvāndan bir levn olmak ẓāhir oluyor. Nitekim, Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

چو از حدیقهٔ مینای چرخ سقلاطون
نهفته گشت علامات چرخ آینه گون

(Gök renkli gökyüzünün sırça bahçesinde, ayna renkli otağın alametleri gizlenince...)

Ve Cemāleddīn ʿAbdurrezzāḳ-ı Kāşī, beyt:

نه کله بندد شام از حریر غالیه رنگ
نه حله پوشد صبح از نسیج سقلاطون

(Gece, misk renkli ipek çadırını kurmuyor. Sabah, gök renkli dokuma kaftanını giymiyor.)

Ḥāṭıra gelir ki kebūd-reng ola. Zīrā aṣlı سقلاطگون [saḳlāṭgūn] idi, kāf'ı ḥaẕf edip saḳlāṭūn eylediler. Ve ḳadīm zamānda saḳirlāṭ rengi kebūda münḥaṣır idi, giderek elvān iḫtirāʿ olundu. Ammā baʿżı ferhengde masṭūrdur ki saḳlāṭūn bir nevʿ ḳumāş ola aʿlāsı diyār-ı Rūm'da işlenir. Bu taʿbīrden çuka olmak muḥtemeldir. Zīrā ʿAcem'de çuka işlenmez.

سگارون [segārūn]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ve żamm-ı rā ile. Uzun oklu kirpi ki سکاشه [sukāşe] dahi derler. Şāʿir demiştir, **(74ª)** beyt:

سراپا موی جسمش را سگالید
که نتواند سگارون دست مالید

(Bedenindeki kılların el sürülemeyen kirpiye döndüğünü sandı.)

سگ دندان [seg-dendān]: Ön dişler, dendān-ı pīşīn ki یشک [yeşk] dahi derler. ʿArabīde ناب [nāb] dedikleridir.

سگزن [seg-zen]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Bir nevʿ oktur, demreni ġāyet keskin ve ince olur. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

بس دوخته سگزنت چو سوزن
در زهره جگر مبتّران را

(Senin keskin okun, hamların ciğerinin tam ortasına dikildi.)

Şeref-i Şeferve, beyt:

ناوک اندازم نه سگزن لیک خصمش چون سگ است
هرچه من بر وی زنم درحال سگزن می شود

(Ok atıyorum ama segzen türünden değil. Gel gör ki düşmanı köpek gibi olduğu için her attığımda segzen/köpek vurucu oluyor.)

سگالیدن [segālīden]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i lām ile. Sanı sanmak. İyide ve kemde istiʿmāl olunur maṣdardır.

سگبان [segbān]: Köpek besleyici. Ve pādişāhların avcı köpeklerin saklayıp şikār maḥallinde ellerinde yedip giderler bir ṭāʾife-i maḫṣūṣadır, onlara derler. Ve levend maʿnāsına da istiʿmāl olunur.

سگرفیدن [segerfīden]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı rā ve kesr-i fā ile. Sürçmek. لغزیدن [laġzīden] gibi maṣdardır. Mīr Naẓmī, beyt:

درآمد بر سر پشته فرو دید
چو جای لغزشی بوده سگرفید

(Geldi, tepenin üstünden aşağı baktı. Kaygan bir yer olduğu için ayağı kaydı.)

سگ کن [seg-ken]: Kāf-ı evvel Fārsī, ṣānī ʿArabī ile. Dārū ḳısmından یبروح الصنم [yebrūḥu'ṣ-ṣanem] dedikleri köktür. Köpek ile koparıldığı meşhūrdur.

سگلابیدن [seglābīden]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī, feṭḥ-i lām, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehū yā-yı sākine ile. İt ürmek maʿnāsınadır. Çağatay'da vāv'sız żamm-ı ṣarīḥle "ürer" derler.

سگلیدن [seglīden]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve kesr-i lām ile. Inçkırık ki gāhī imtilā-yı miʿdeden ve gāh şiddet-i giryeden ʿārıż olur.

سکنجیدن [sekencīden]: Feṭḥ-i kāf, sükūn-ı nūn ve kesr-i cīm ile. Parmak ucuyla nesne tutmak maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

چو خامه با دو انگشت را سکنجید
نوشتید آن ورق را هرچه بشنید

(Kalemi iki parmağı arasına sıkıştırıp duyduğu her şeyi o kâğıda yazdı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i تراشیدن [terāşīden], گزیدن [gezīden], سرفیدن [surfīden] ve آواز به گلو کردن [āvāz be-gelū kerden] masṭūrdur.

سکیزان [sekīzān]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Cüst kalkmak maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

و آن دگر کندگان در آن مجلس
بر سکیزان چو خر در آکنده

(O meclisteki diğer odunlar/aptallar, ahırdaki eşek gibi ayağa sıçrar.)

سکیزیدن [sekīzīden]: Bu dahi سکیزان [sekīzān] gibi at, katır ve emṣāli ḥayvānāt yürürken sürçüp yine tīz kalkmak. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i برجستن [ber-cesten] vāḳiʿdir.

سلیسون [selīsūn]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı sīn ile. Nām-ı birāder-i Filoḳrāṭ Şāh. Üstād Daḳīḳī, beyt:

سلیسون شه فرخ اخترش بود
فلقراط شه را برادرش بود

(Talihi parlak Selīsūn Şah, Filokrat Şah'ın erkek kardeşiydi.)

سمان [semān]: Feṭḥ-i mīm ile. Şühūr-ı Şemsiyye'nin yigirmi yedinci günü ismidir ki āsumāna dahi derler. ʿArabīde bir böcek adıdır. Nitekim, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون مست شود ز بادهٔ حق
شهباز شود کمین سمانه

(İlahī aşk şarabıyla sarhoş olan basit bir bıldırcın dahi doğan kesilir.)

سمنان [semnān]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i nūn ile. Bir vilāyet adıdır.

سمندون [semendūn]: Feṭḥ-i mīm, sükūn-ı nūn ve żamm-ı dāl ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, deryā-yı muḥīṭte bir cezīre nāmıdır.

Ṣānī, Māzenderān dīvlerinden bir dīv adıdır.

سمنگان [semengān]: Feṭḥ-i mīm ü kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Tūrān-zemīn'de bir şehir adıdır ki pādişāhının kızını Rüstem onda ḥabāle-i izdivāca getirdi. Sührāb ondan vücūda geldi.

سمن [semen]: Feṭḥ-i mīm ile. Gül-i se-berg yaʿnī üç yapraklı gül. Ḥakīm Enverī, beyt:

خیال انجم گردون همین به حسن و جمال
چنان نمود که از کشتزار برگ سمن

(Gökteki yıldız sürüleri, güzellik ve cazibeyle, üç yapraklı gül bahçesindeymiş gibi göründü.)

Māverā'ünnehir'de żamm-ı sīn ile (سُمن sumen) telaffuẓ ederler. Ammā cemīʿ ʿAcem feṭḥa ile okur. Mevlānā Cāmī, beyt:

پیاده سوی چمن سرو من گذار مکن
به سبزه و سمن آن پای را فگار مکن

(Ey selvim! Çimenlikten yalın ayak geçme! O ayağı ot ve çiçekle incitme!)

سمنون [semnūn]: Sükūn-ı mīm ve żamm-ı nūn ile. Bir zāhid dervīş ismidir ki ġāyet murṭāż ve zāhid idi. Zühd-i Semnūn ḍarb-ı meṣel olmuştur.

سمیدون [semīdūn]: Kesr-i mīm, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı dāl ile. Be-maʿnī-i بوییدن [būyīden]. Keẓā **(74ᵇ)** fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

ببخشد جان بر جان را همیدون
که آن زلف معنبر را سمیدون

(O amber kokulu saçın güzel kokusu, şimdi can üstüne can bağışlıyor.)

سن [sen]: سان [sān]-ı merḳūmdan taḫfīf olunmuş, mānend ve miṣil maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

در نظم این قصیده چه گر درج کرده ام
یعنی حدیث خویش کزینسان و آن سنم

(Bu kasidenin nazmında ne sıraladıysam, yani şunun gibi ve bunun gibi sözlerim...)

سنجیدن [sencīden]: Sükūn-ı nūn u yā ve kesr-i cīm ile. Tartmak ki ʿArabīde وزن [vezn] maʿnāsına. Ḥaḳīḳaten ve mecāzen istiʿmāl olunur. Meṣelā سخن سنج [suḫan-senc] ve با او بسنجد [bā-ū bi-senced] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

نمی باشد شعرخوانان سخن سنج
به استادان سنجیدن سزا نیست

(Şiir okuyanlar söz tartıcı olmazlar. Üstatlarca tartılmaya layık değillerdir.)

سنسان [sensān] ve **سنسن** [sensen]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve fetḥi's-sīn. Faṣīḥ olmayan söze derler. Mevlānā Muṭahhereddīn, beyt:

که انشای من بنده مدح ترا
نه سنسان نظمیست نه سرسری

(Bendenizin senin övgündeki inşāsı fasihtir, boş ve saçma değildir.)

سنگ آشکن [seng-āşiken] ve **سنگ شکن** [seng-şiken]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve kāfi'l-ʿAcemī ve kesri'ş-şīn. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ġalle.

Ṣānī, bir nevʿ ḫurmādır ki سنگ اشکنک [seng-işkenek] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سنگ پستان [seng-pistān]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī vü sīn-i mühmele, kesr-i bā'-i Fārsī ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i سپستان [sepistān] ki bir dārūdur. *Edātu'l-Fużalā*'da ve *Şerefnāme*'de ḥaẕf-ı nūn ile (سگ پستان seg-pistān) vāḳiʿdir. Ġālibā eṣaḥı böyledir. Mīr Ḫüsrev, beyt:

شکار شیرگنجشک آمد انجیر
بمیرد چون ز سنگ پستان خورد شیر

(Alıcı doğanın avı incirdir. Aslan yaban üzümü yiyince ölür.)

سنگدان [sengdān]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ile. Miʿde-i ṭuyūr yaʿnī kuş kursağı. Mīr Naẓmī, beyt:

چو باشد سنگدان خالی ز چینه
فتد مرغ گرسنه دام کینه

(Kursağı yemden uzak kalan aç kuş, hırs tuzağına düşer.)

سنگِ فسان [seng-i fesān]: Sükūn-ı nūn, kesr-i kāf-ı Fārsī ve fetḥ-i fā ile. Bileği taşı ki yalnız فسان [fesān] ve فسانه [fesāne] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

شود تیز و خونریز تیغ یلان
چو شد گردن خصم سنگ فسان

(Yiğitlerin kılıcı keskin ve kan dökücüdür. Zira o kılıçların bileği taşı, düşmanların boynudur.)

سنگستان [sengistān]: Taşlı yer ve taş kestikleri maḥall. Mīr Naẓmī, beyt:

نیاید نظم خوب از طبع کودن
چو سنگستان نباشد جای گلشن

(Ahmak yaradılıştan güzel şiir çıkmaz. Çünkü taşlık yer, gül bahçesi değildir.)

سنگلان [senglān]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ve fetḥ-i lām ile. Türkīde "yund" dedikleri kuştur.

سنگین [sengīn]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ağır ki muḳābili سنگ [seng]dir, ʿArabīdeki ثقیل [ṯaḳīl] maʿnāsına. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir, beyt:

سنگین و سیاه و سخت باید عود
سست و سبک و سفید باید عنبر

(Öd ağır, siyah ve sağlam olsa gerektir. Amber gevşek, hafif ve beyaz olsa gerektir.)

Lafẓ-ı mürekkebdir ki bir cüz'ü سنگ [seng] dir, vezn maʿnāsına. Nitekim demişlerdir, beyt:

به سنگ و به هنگ و به فر و به ناز
سپردش به یعقوب فرزانه باز

(Hz. Yakup'a oğlunu ağırlık, görkem, güç ve iftiharla yeniden teslim ettiler.)

Bir cüz'ü de yā-yı nisbet ve bir cüz'ü de nūn'dur. Fārsîde bir nevʿa edāt-ı ittiṣāftır ki merciʿi nisbet-i mü'ekkededir رنگین [rengīn] gibi ki te'kīd içindir, ġāyet ṣaḳīlü'l-vezn maʿnāsına olur Nitekim, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به سنگ و سکونت برآرد نفس
نکوشد به تعجیل در خون کس

(Gayet ağır ve temkinli yaşar. Kimsenin kanı için aceleci olmaz.)

Maʿnā-yı ṣānī, taştan düzülmüş olan nesneye derler; evānī, hāvan ve çömlek gibi. Ṣāʿir[1] demiştir, beyt:

ز یخ گشته شمرها همچو سیمین
طبقها بر سر سنگین مراجل

(Buzla kaplanan göller gümüşe döndü. Taş kazanların başında tabaklar var.)

Ḥarf-i yā vü nūn'un cümlesi āḫar maʿnā için mevżūʿ olur. Bir nesnenin maʿmūlünden düzülmüş ise māddesinin ismi āḫirine yā ile nūn ilḥāḳ ve mecmūʿ-ı mürekkebi ol nesneye ıṭlāḳ ederler. Meşelā altından olana زرین [zerrīn], gümüşten olana سیمین [sīmīn], demirden olana آهنین [āhenīn], ağaçtan olana چوبین [çūbīn] derler. ʿAlá-hāze'l-ḳıyās.

سودان [sevdān]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i dāl ile. سارنج [sārunc]-ı merḳūm maʿnāsına ki bir ḫoş-āvāz kuştur. Evvel bahārda bülbül gibi nāle ve feryād eder. Bu isim ona Āẕerbaycān lisānıdır.

سوگند خوردن [sevgend ḫorden]: And içmek. سوگند [sevgend] yemīn ismi olduğu ẕikr olunmuştu. خوردن [ḫorden] ilḥāḳı onun fiʿli maʿnāsına olur. Ebulmaʿānī, beyt:

سوگند همی خورم به حسنت
من عاشق جان فدای عشقم (75ª)

(Güzelliğine andolsun ki ben aşkın can feda eden āşığıyım!)

سولان [sevlān]: Sükūn-ı vāv ile. Edviyeden bir dārūdur ki Rūm'dan ʿAcem'e gider. Ammā aʿlāsı Mekke-i Mükerreme'den gelir. ʿArabīde ḫā'-i muʿceme ile خولان [ḫavlān] derler.

Ṣānī, feṯḥ-i vāv ile (سوَلان sevelān) Āẕerbaycān'da şehr-i Erdebīl'e üç fersaḫ yerde vāḳiʿ bir dağ adıdır. Onda İslām'dan evvel ve sonra murtāż, ʿābid ve zāhid kimesneler sākin olmuşlar. Ṭā'ife-i muġān ol maḥalli sā'ir mekānlardan ziyāde muʿteber ve müteberrik tutarlar ol mertebe ki ona ḳasem ederler. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

ای برادر شناس محسوسات
نردبانیست اندرین زندان

تو به پایش یگان یگان بر شو
پس بیاسای بر سر سولان

(Ey kardeş! Beş duyuyu bil! Bu zindanın merdivenleridir. Sen basamakları birer birer çık, sonra da Sevelān'ın başında dinlen!)

1 Beyit, Menūçehrī'ye aittir.

Ve Yunan lisānınca Benī İsrā'īl'den bir peyġamber adıdır.

سون [seven]: Feṯḥ-i vāv ile. Medḥ ve ṣenāya derler. Mevlānā Muḥammed İbn Yemīn, beyt:

گر شنیدی سخن ابن یمین در دل خلق
چه عجب آن سون تست که از جان برخاست

(İbn Yemīn'in sözü halkın kalbine yerleştiyse şaşırma! O senin övgündür, candan kopmuştur.)

سوین [sevīn]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ẓurūf ve evānī maʿnāsınadır ki ḫānelerde istiʿmāl olunur. Ve *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i ābdān-ı سگ [seg]-i merḳūm.

سه خوان [se ḫˇān]: Ol ṭā'ifeye derler ki ṣāliṣ ve ṣelāṣe derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

به یک لفظ آن سه خوان را از چه شک
به صحرای یقین آرم همانا

(Tek bir sözle o üçlemeyi şüphe kuyusundan çabucak çıkarıp yakīn ovasına getiririm.)

سه خواهران [se ḫˇāherān]: Yedi yıldızdan üç yıldızdır ki ʿArabīde بنات النعش [benātu'n-naʿş] derler.

سهران [sehrān]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i rā ile. Bir vilāyet adıdır ki dağının eteğinde ve üstünde ḳalem biter. ʿArabīde seher etmiş maʿnāsına yaʿnī gece uyumayıp ṣabāḥa dek uyanık durmuş. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

شده ام با غم حسرت شب فرقت سهران
حال عاشق ننویسد قلم سهرانی

(Ayrılık gecesi hasret gamıyla uykusuz kaldım. Sehrān kalemi dahi (böylesi bir) āşığın halini yazamaz.)

سهمگن [sehmgin] ve **سهمگین** [sehmgīn]: Kilāhumā bi-iẓhāri'l-hā ve sükūni'l-mīm ve kesri'l-kāf. Be-maʿnī-i سهمناک [sehmnāk]-i merḳūm, yaʿnī korkunç. Üstād Rūdekī[1], beyt:

سوی رود با کاروانی گشن
زهابی بدو اندرون سهمگن

(Irmak tarafında kalabalık bir kervanın karşısına korkunç bir bataklık çıktı.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

درین سهمگین تیرگون تیره شب
ز مشرق بخندیده صبح طرب

(Bu korkunç ve zift renkli kara gecede mutluluk sabahı doğudan gülümsedi.)

سیجیدن [seycīden]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i cīm ile. سنجیدن [sencīden]-i merḳūm maʿnāsına.

سیلان [seylān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām ile. Bir vilāyet adıdır ki edviyeden dārçīnin aʿlāsı onda olur. Eṭibbā دارچینِ سیلانی [dārçīn-i seylānī] derler. Hindūstān memleketinden maḥsūbdur. Emīr Ḫüsrev, beyt:

سفر در ملک دل کن چند سرگردان بدی ای دل
که حوا سر به جده دارد آدم پای در سیلان

(Ey gönül! Daha ne kadar başıboş dolaşacaksın! Gönül ülkesine yolculuk et! Zira Havva'nın başı Cidde'de, Ādem'in ayağı Seylān'da!)

1 Beyit, Ebū Şekūr'a aittir.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

ساده رو [sāde-rū]: Dilber-i maḥbūbdan kināyedir. Murād, küdūrāt-ı rīş ü burūttan ḫālī olup ve ġıll u ġıştan ʿārī çehre-i melekvārī demektir. Ẓükūra maḥṣūṣ vaṣıftır, ināşta değil. Mīr Naẓmī, bu maʿnāda, beyt:

نباشد در جهان هر ساده رویی
دلارا دلفریب و خوب گویی

(Dünyadaki her yalın yüzlü, gönül süsleyici, gönül aldatıcı ve güzel konuşucu değildir.)

سارو [sārū]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. ساروج [sārūc]-ı merḳūm maʿnāsına ki bir kuştur. Üstād Ferruḫī, beyt:

از راستی چنانکه راه او را
گویی که زده است مسطرهٔ سارو

(Doğrulukta öyle bir seviyeye ulaştı ki yoluna bembeyaz kireçten çizgi çekilmiş dersin.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de siyāh-reng bir kuştur. Hindūstān'da olur. Ṭūṭī gibi söyler. شار [şār] ve شارک [şārek] dahi derler. Ġālibā bu zamānlarda سینا [sīnā] dedikleri kuş olmak var.

سازو [sāzū]: Żamm-ı zāʾ-i muʿceme ile. Ḫurmā līfinden bükülmüş ip ki gemilerde kullanırlar. Ve ḳumāş yüklerin sarıp bağlarlar. Ve mücrimleri onunla ber-dār ederler. سازوباز [sāzū-bāz] dahi derler. Mevlānā Vaḥşī, beyt:

السلام مرحبا ای سازوباز
به اجازت که هجو کردم باز

(Ey cellat! Selam sana, merhaba! İcazetle yine hicvettim.)

ساو [sāv]: Be-vezn-i گاو [gāv]. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, ḫarāc maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

گیرم که بگیری از جهان ساو
با خود نبری ز نقره و ساو

(Varsayalım ki dünyayı haraca bağladın. Akçe ve altını beraberinde götüremeyeceksin.)

ساو [sāv]-ı şānīnin maʿnāsı altındır. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

آن پادشاه عهد که شاهان روم و چین
بر سر کشند سوی در بندگانش ساو **(75b)**

اعظم جمال دنیی و دین آن که برفکند
از ایران علو همت او رسم سیم و ساو

(Zamanın padişahı odur. Anadolu ve Çin padişahları, onun kölelerinin kapısı tarafına başlarında haraç malı taşırlar. Dinin ve dünyanın en büyük güzelliği odur. Yüce himmetiyle İran'daki altın ve gümüş geleneğini ortadan kaldırmıştır.)

Şānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ol māla derler ki pādişāh-ı ḳavī-ḥükm, zīr-destinde olan ḥükkām-ı bilāddan be-her sene muʿayyen nesne ala. Ḥakīm Senāyī, beyt:

بهرام شه مسعود آن شاه که او را
شاهان جهان باژ ده و ساو گذارند

(O, Behrām Şāh Mesut'tur. Dünya padişahları ona vergi ve haraç verirler.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

شد آگنده نزدیکش از باژ و ساو
ز دیبا ز نسج و چهل چرم گاو

(Vergi ve haracı, kırk sığır derisi ipek ve dokumayı yanına topladı.)

Şāliş, rīze-i zer yaʿnī ḫurde olmuş altın. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, ḳıṭʿa:

صیقل کن این رواق ازرق
ریزد زر ساو بر کرانه

وین صحن زمردین شود راست
از ریزهٔ ساو چون دهانه

(Bu lacivert kubbeyi cilala ve kenarını saf altın dökerek süsle! Bu zümrüt meydan, madeni jengâr gibi altın parçalarıyla düzleşir.)

Baʿzılar ḫāliṣ altındır demişler. Laṭīfī'nin beyt-i merḳūmundan mefhūmdur. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

میان رشتهٔ ذرات مهرهٔ خورشید
چنانکه گوی گریبان حیدر اندر ساو

(Zerre iplerinin arasında güneş boncuğu, Hz. Ali'nin yakasında bulunan yaldızlı düğmeyi andırıyor.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i pūte-i zer.

Ḫāmis, bir dikenli beyāż ağaçtır. Bir ẕirāʿ miḳdārı olur. İbrīşim kurdu arasına korlar ki üzerine ibrīşim sarar.

سبگ دارو [sebug-dārū]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü rā, sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i dāl ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, serīʿu'n-nefʿ olan devā.

Ṣānī, laṭīf muʿālece ile marīże ʿilāc eden ṭabībe derler. Li-vāḥidin mine'ṣ-ṣuʿarā, beyt:

برشتی که علت نواخت و شناخت
تواند سبگ داروی درد ساخت

(Hastalığı tanıyıp teşhis edebilen hekim, onun ilacını da yapabilir.)

سبو [sebū]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Destī ki içine su ve şarāb korlar. Baba Fiġānī, beyt:

وقتست ای حریف که می در سبو کنند
دردی کشان به منزل مقصود رو کنند

(Ey rint! Şarabı testiye dökme! Tortu çekip hedef menziline yönelme zamanıdır.)

ستو [setū]: Żamm-ı tāʾ-i müṣennāt ile. Üç kat demektir. Mīr Naẓmī, beyt:

ستو جامه پوشید زیر جبه
مهابت بیفزود زان مرتبه

(Zırhın altına üç kat elbise giydi. Görkemi de o oranda arttı.)

سرخواو [ser-ḫˇāv]: Sükūn-ı rā, feṯḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. Uykunun evveli yaʿnī henüz ḫˇāba varmak, سرخواب [ser-ḫˇāb] gibi.

سرفرو [ser-furū]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ve żamm-ı fā vü rāʾ-i ṣānī ile. Baş eğmek maʿnāsınadır. سرنگون [ser-nigūn] gibi değildir. Bu, başı önüne eğip aşağı tutmaktır. Mīr Naẓmī lüġat-i evvel ile bir beyitte demiştir, beyt:

سرفرو برده در آن مجلس همین
رفته سرخواوش دو چشم عرش بین

(O mecliste başını aşağı eğdi. Arş görücü iki gözü derhal uykuya vardı.)

Bu beyt bir velī vaṣfıdır. سرفرو [ser-furū]nun maʿnā-yı ıṣṭılāḥīsi tevāżuʿ eylemektir.

سرگلو [ser-gelū]: Sükūn-ı rā, feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve żamm-ı lām ile. Ḳaʿr-ı demāġda olur bir ʿillettir. Egerçi ṣāḥib-i ferheng böyle yazmış, lākin گلو [gelū] ile دماغ [demāġ]ın münāsebeti yoktur. Boğazda vāḳiʿ olan şiş olsa münāsib idi. Zīrā şişe سر [ser] denilir.

سرو [serv]: Maʿrūf ağaçtır. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te serv üç nevʿ olur. Biri, سروِ ناز [serv-i nāz] derler ki ṣāḫları her ṭarafa mütemāyil olur. Ve biri dahi سروِ آزاد [serv-i āzād] derler, ṣāḫları doğru bitmiş ser-ā-pā hemvār ve mevzūn olur. Ve biri de سروِ سهی [serv-i sehī] derler, aṣlı iki doğru bitmiş ṣāḫ olur.

Serv'in bir maʿnāsı dahi nām-ı pādişāh-ı Yemen'dir ki peder-zen-i Ferīdūn Şāh idi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خردمند روشن دل و پاک تن
بیامد برِ شاه سرو یمن

(Temiz bedenli, açık gönüllü ve akıllı bir kimse, Yemen padişahı Serv'in huzuruna geldi.)

سغدو [saġadū]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ve żamm-ı dāl ile. Ṭās āvāzı ki vurdukta ẓāhir olur. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سغو [saġv]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ile. Bāng-i ṭās u ṭaşt ve emṡāluhumā. Keẕā fi-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سگارو [segārū]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i pūsīde yaʿnī çürümüş.

Ṡānī, boğaça dedikleri ḳurṣa ekmek, gerek furunda ve gerek külde pişmiş olsun.

سگلاو [seglāv]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i سگلاب [seglāb]-ı merḳūm ki سگلابی [seglābī] ve سگلاوی [seglāvī] dahi derler. Türkīde "kunduz" ve ʿArabīde کلب البحر [kelbu'l-baḥr] ve ḫāyesine جندبیدستر [cund-bīdester] derler.

سلو [selū]: Żamm[1]-ı lām u vāv-ı mechūl ile. Selber dedikleri ki aṣlı سربار [ser-bār] ve سربر [ser-ber]dir. Yük **(76[a])** ortasına konulan nesne. Keẕā fi-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سمارو [semārū]: Feṯḥ-i mīm ve żamm-ı rā ile. Kebūterdir ki سماروگ [semārūg] lafẓından muraḫḫamdır. Ṣāʿir, beyt:

سحرگه خوشتر آید بانگ دلجو
خصوصا نغمهٔ نرم سمارو

(Sabahleyin gönül alıcı ses ne güzel olur! Özellikle güvercinin yumuşak nağmesi...)

سنبالو [senbālū]: Sükūn-ı nūn, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı lām ile. Bir nevʿ maymundur ki پوزینه [pūzīne] derler. Zebān-ı Hindīde bir ağaçtır, yaprağın ve çiçeğin edviyeye idḫāl ederler.

سنگو [sengū]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Bir kimesnenin nāmıdır ki Timur zamānında ḥākim-i Ḫorāsān idi. Mevlānā Hātifī, beyt:

نخستین ز سنگوی یزدان پرست
کلید خراسانش آمد به دست

(Öncelikle Tanrı'ya tapan Sengū sayesinde Horasan'ın anahtarını ele geçirdi.)

سو [sev]: Be-vezn-i نو [nev]. Vilāyet-i Ṭūs'ta bir çeşme adıdır. Ḫalḳ beyninde چشمهٔ سبز [çeşme-i sebz] demekle meşhūrdur. Rivāyet olunur ki Yezdicerd bin Behrām bin Şāpūr bir ẓālim pādişāh idi, ol çeşme kenārından geçerken atı sürçüp düştü, kalkarken at tepip helāk eyledi.

1 Metinde "sükūn-ı" yazılmıştır.

مع الها
[maʿa'l-hā]

سابوته [sābūte]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i pīre-zen yaʿnī kocakarı. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

میاور به نزدیک فرتوته ای
عذاب الیمست سابوته ای

(Bunak bir kadını yanına yaklaştırma! Bir kocakarı, acı bir azaptır.)

سابوره [sābūre]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ḥīz-i muḫanneṯ ve mefʿūl oğlan. Mīr Naẓmī, beyt:

مده اختیارت به هر نا سزا
ز سابوره هرگز نیاید وفا

(Uygunsuz kimselere dizgin teslim etme! Muhannes asla vefalı olmaz.)

ساخته [sāḫte]: Düzülmüş yaʿnī yapılmış olan nesne ki Türkīde "düzülmüş" ile taʿbīr olunur. Ḥaḳīḳaten ve maʿnen istiʿmāl olunur. Meşelā سخنِ ساخته [suḫan-ı sāḫte] derler. Nitekim, Ḥakīm Şifāyī, beyt:

به غلط هم نرود بر سر مجنون لیلی
عاشق این بخت ندارد سخنی ساخته اند

(Leylā, Mecnun'un kabri başına yanlışlıkla da olsa gitmez. Āşığın böyle bir bahtı yoktur, yalan söylemişler.)

ساده [sāde]: Feṯḥ-i dāl ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, nuḳūştan ḫālī ve cins-i āḫar iḫtilāṭından ʿārī olan ḳumāş ve emṣāli eşyāda dahi istiʿmāl olunur. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla ışṭılāḥāt u ʿibārātı olmayan naẓm u neşre derler. Ebulmaʿānī, beyt:

گر به نظم ساده لوحان را نباشد اصطلاح
همچو قلب خویش گوید نظم ساده ساده دل

(Temiz kalplilerin şiirinde süslü ifadeler bulunmamasının sebebi, kendi kalpleri gibi sade ve süssüz söylüyor olmalarıdır.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ṣaḥrā maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ز چاه عشق برآمد دلم به ساده چو او
به مشک سوده بپوشید چاه ساده زنخ

(Gönlüm aşk kuyusundan geniş bir ovaya çıktı. Çünkü o pürüzsüz çene kuyusunda kara miskle örtündü.)

Bu maʿnāya, Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

گه تکش کرده ساده را کهسار
گه پَیش کرده کوه را کردار

(Bazen koşuşuyla ovayı dağa döndürmüş, bazen takibiyle dağı vadi yapmış.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i īstāde. Ḥakīm Esedī, beyt:

فلک چو ایوان باشد زمین درو چون شاهی
به تکیه و ارکانش به پیشش ساده چاکروار

(Gökyüzü saray gibidir, yeryüzü de orada oturan bir padişahtır. Dört unsur ve diğer sābitler onun önünde köle gibi durmaktadır.)

Rābiʿ, bir büyük ağaçtır. taʿrīb edip سادج [sādec] derler.

ساده شده [sāde-şude]: Bir ʿillettir. İnsāndan bağırsak sıyrıntısı gibi nesne ḫurūc eder. Ol ʿillete ʿArabīde شحج [şaḥac] derler feṯḥ-i şīn-i muʿceme vü ḥā'-i mühmele ve sükūn-ı cīm ile.

سارچه [sāriçe]: Kesr-i rā ve feṯḥ-i cīm ile. سار [sār]-ı merḳūm maʿnāsına onun muṣaġġarıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سارخاله [sārḫāle]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i ḫā'-i

muʿceme ile. Sivrisinek, peşşe maʿnāsına menḳūldür.

ساده كرده [sāde-kerde]: Yaʿnī ḫādım olmuş. Ālet-i reculdan ḫālī olmakla ışṭılāḥīdir.

ساره [sāre]: Be-vezn-i چاره [çāre]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, bir nevʿ ser-pūştur, Hindūlar giyer. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز سر سارهٔ هندوی برگرفت
برهنه شد و دست بر سر گرفت

(Başından Hint işi sarığını çıkardı. Soyunup elini başına koydu.)

Ṣānī, fūṭanın bir nevʿidir, Hindūstān'da işlenir. Onda zenān sāde terlik edip giyerler. ساری [sārī] dahi derler. Ḥakīm Esedī, ḳıṭʿa:

فصول سال همه خادمند از آن كه به وقت
لباسی آرد هر یک ترا بدیع نگار

سپید ساره زمستان دو رنگ حله تموز
خوید زرد خزان دیدهٔ لطیف بهار

(Dört mevsimin her biri, senin için güzel ve işlemeli bir elbiseyi zamanında getirebilmek amacıyla hizmet eder. Kış beyaz bir sade, yaz iki renkli bir kaftan, sonbahar sarı bir havīd, ilkbahar güzel bir dīde getiriyor.)

Ṣāliş, perde maʿnāsınadır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ای سنگ سیه را تو كرده مدد دیده
وی پس نومیدی بشكفته گل از ساره **(76ᵇ)**

(Ey kara taşı yardım görmüş hale getiren! Ve ey umutsuzluk sonrasında perdeden/ağaç gövdesinden gül bitiren!)

Rābiʿ, rüşvet maʿnāsına ki پاره [pāre] de derler. بلگفد [bulgefd] dahi denilir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te maʿnā-yı evvele ḳarīb masṭūrdur. Sāre, ol çādere derler ki bir ucunu bele bağlayıp bir ucunu omuz ve baş üzerine salarlar. Ona شاره [şāre] dahi derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز سر سارهٔ هندوی برگرفت
برهنه شد و دست بر سر گرفت

(Başından Hint işi sarığını çıkardı. Soyunup elini başına koydu.)

سارونه [sārūne]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i nūn ile. Dıraḫt-ı engūr maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

سرشک از مژه همچو دُر ریخته
چو خوشه ز سارونه آویخته

(Gözyaşı gözden inci gibi dökülüp asmadan asılan salkıma dönmüş.)

سازِ راه [sāz-ı rāh] ve **سازِ ره** [sāz-ı reh]: Kilāhumā bi-kesri'z-zā'i'l-muʿceme ve feṯḥi'r-rā'i'l-mühmele. Tedārük-i rāh ve mühimmāt-ı seferiyye. ساز [sāz]ın cümle-i maʿānīsinde bu maʿnā dahi ẕikr olunmuştu.

سازنده [sāzende]: Maʿrūf. Saz çalıcı ve düzen edici maʿnāsına ism-i fāʿildir.

سالِ آینده [sāl-i āyende]: Yaʿnī gelecek yıl. آینده [āyende], gelici maʿnāsına. ʿArabīde سنهٔ آتیه [sene-i ātiye] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

طبع نیكو شود از عهد جوانی ظاهر
سال آینده بود فصل بهارش معلوم

(İyi huy gençlik zamanından belli olur. Gelecek yıl, baharından bilinir.)

سالخوه [sāl-ḫūh]: Sükūn-ı lām, żamm-ı ḫā ve iẓhār-ı hā ile. Ṣāḥib-ṭāliʿden ʿibārettir.

سالخواه [sāl-ḫᵛāh]: Sükūn-ı lām, feṯḥ-i ḫā ve vāv-ı maʿdūle ile. Çok yaş geçirmiş ādem ve eşcārda dahi istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

در چمنزار گلستان حسن سرو سالخواه
بود در اول ولی رشک قدت كرده تباه

(Eskiden güzelliğin gül bahçesinde yıllanmış bir selvi vardı. Lākin boyunun kıskançlığı onu ortadan kaldırdı.)

سالخورده [sāl-ḫorde]: Bu dahi yaş geçirmiş, pīr ve müsin maʿnāsına. İsm-i ʿāmdır, her nevʿde istiʿmāl olunur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

غم کهن به مَی سالخورده دفع کنید
که تخم خوشدلی اینست پیر دهقان گفت

(Yaşlı çiftçi dedi ki: "Eski gamı yıllanmış şarapla giderin! Zira gönlü hoş olmanın tohumu budur".)

سالِ مه [sāl-i meh]: Kesr-i lām, feṯḥ-i mīm ve iẓhār-ı hā ile. Tārīḫ maʿnāsına ki روزِ مه [rūz-ı meh] dahi derler. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

فرو گرفت به نیرنگ و تبّل و دستان
شدش فرامش آن سال مه که آن خودبین

(Büyü, hile ve aldatmayla kuşatmıştı. O bencil, o tarihi unuttu.)

ساله [sāle]: Be-vezn-i هاله [hāle]. İki maʿnāyadır.

Evvel, یکساله [yek-sāle] ve دو ساله [du-sāle] derler, yaʿnī bir yaşında iki yaşında demektir. Nitekim Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

می دو ساله و محبوب چارده سله
همین بسست مرا صحبت صغیر و کبیر

(Bize küçük büyük sohbeti için iki yıllık şarap ile on dörtlük güzel yeter!)

Ṣānī, ol leşgere derler ki ṣaffın ḳafāsında durup muḥāfaẓa-i leşger eder. Zebān-ı Hindīde bu maʿnāya برازدنه [berāzdene] derler.

سالیانه [sāliyāne]: İki maʿnāyadır.

Evvel, ʿömr maʿnāsına.

Ṣānī, senevī olan vazīfe ve muʿayyen nesne ki ayda verilene ماهیانه [māhiyāne] ve günde verilene روزینه [rūzīne] derler. Türkīde "yıllık" ve Çağatay'da "ılḳı" derler. Zīrā yıla "ıl" derler. *Ḫayretü'l-Ebrār*'da beşinci maḳālede isrāf ẕemminde bu beyitte tecnīs ṭarīḳıyla vārid olmuştur, Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

At aŋa birür ki yüz ılḳısı bar
Sīm aŋa birür ki yüz ılḳısı bar

(Yüz tane atı olana at verir. Yüz yıllık parası olana para verir.)

ساماقچه [sāmāḳçe] ve **ساماکچه** [sāmākçe]: Evvel sükūn-ı fā ve ṣānī sükūn-ı kāf. Kilāhumā feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Göğüslük ki ʿavrāt, sīnelerine bağlarlar. Baʿżı nüsḫada be-maʿnī-i pīrāhen vāḳiʿdir. Ve *Şerefnāme*'de ol câme-i kütāhtır ki ona شاک [şāk], شاماک [şāmāk] ve شاماکچه [şāmākçe] dahi derler.

سامه [sāme]: Be-vezn-i نامه [nāme]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, ʿahd ve yemīn maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

برگی خورد از حیات وقتی
بشکست کسی چو سامهٔ حق

(Bir kimse Allah'a verdiği sözü bozunca yaşamdan fayda görür mü!)

Yaʿnī ḥayāttan kaçan yemiş yer bir kimesne ki Ḥaḳḳ'ın ʿahdini sıya!

Ṣānī, be-maʿnī-i dām. Emīr Ḫüsrev, beyt:

ز خون ریزی تو اندر سامهٔ زلف تو افتادم
رقیبت گر بخواهد باری افتد اندران سامه

(Kan dökücülüğün yüzünden saçının tuzağına düştüm. Rakip seni istiyorsa bir kez olsun bu tuzağa düşsün bakalım!)

Ṣāliş, be-maʿnī-i ḫāṣṣa. Ḥakīm Senāyī, beyt:

حفظ ایزد سال و مه در سامهٔ کام تو باد
عقد گردون روز و شب بر کوکب نام تو باد

(Allah'ın koruması aylar ve yıllar boyunca senin muradın üstüne olsun! Feleğin ahdi gece gündüz senin adının yıldızınca olsun!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i penāh. Ḫˇāce ʿİṣmet, beyt:

روزی به بارگاه سلیمان روزگار
رفتم که سامه ای به از آن آستان نبود

(Günün birinde zamanın Süleymanı olan padişahın sarayına gittim. Çünkü ondan daha iyi bir sığınak yoktu.)

ساونه [sāvne]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i nūn ile. Henüz doğmuş ṭıfla (77ᵃ) sardıkları beze derler.

ساوه [sāve]: Be-vezn-i گاوه [gāve]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, altın ḫurdesi ki ساو [sāv] dahi derler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

پر گل و لاله است پنداری
ز زر ساوه و زر خالص

(Gül ve laleyle dolu. Altın kırıntısı ve halis altından sanırsın.)

Ez-*Tācu'l-Me'ṯer*, beyt:

نرگس خوش بوی دارد زر ساوه در دهن
لالۀ خودروی دارد مشک سوده در کنار

(Güzel kokulu nergisin ağzında altın kırıntısı var. Yaban lalesinin yanında ezilmiş misk var.)

Ṣānī, pūte ki içinde altın ve gümüş eritirler.

Ṣāliṣ, Tūrānīlerden bir pehlivān-ı nām-dār adıdır ki Rüstem onu helāk etmişti. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی خویش کاموس بد ساوه نام
سرافراز و هر جای گسترده کام

(Kāmūs'un Sāve adlı bir adamı vardı. Baş tacıydı, gücü herkesçe biliniyordu.)

Rābiʿ, bir vilāyet ismidir ki onda olan deryāçenin şeb-i vilādet-i ḥażret-i Seyyidü'l-enām ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalāt ve's-selām'da suyu yere geçip deryā iken ṣaḥrā oldu. Ve Ḫˇāce Selmān-ı Sāvecī ol şehirdedir. Havası ġāyet germ-sīr olup ṣaḳīl olmakla, Ḥakīm Şifāyī bir ṭabīb hicvinde, ḳıṭʿa:

خلیل منجم که از طب نداند
سفوف از ایارج شراب از معاجین

به مستسقی ای که آید از ساوه گوید
که تب لرزۀ تست از آب قزوین

(Müneccim Halil tıptan anlamaz. Toz ilacı haptan, şerbeti macundan ayıramaz. Sāve'den gelen bir susuzluk hastasına "Senin sıtmanın sebebi Kazvin suyu" der.)

Ve Seyf-i İsferengī, beyt:

خاک ساوه به نسبت گهرش
بوده صد بار بِه از آب معین

(Sāve toprağı, incisine nispetle tatlı sudan yüz kat daha iyiymiş.)

سایه [sāye]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf ki gölgedir ʿArabīdeki ظل [ẓill] maʿnāsına.

Ṣānī, Māzenderān dīvlerinden bir dīv adıdır ḫuṣūṣan ve dīve ʿalemdir ʿumūmen ki cin tutmuşa سایه دار [sāye-dār] derler.

ساهویه [sāhūye]: Żamm-ı hā vü vāv-ı maʿrūf ile. Bir muʿabbir nāmıdır ki zamānında ʿilm-i taʿbīrde bī-miṯl ü bī-naẓīr idi. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بخشت به خواب دیدن خر
ساهویه چنین نهاده تعبیر

(Rüyada eşek görmek talihtir. Sāhūye böyle yorumlamıştır.)

سایه زده [sāye-zede]: Cin tutmuş, سایه دار [sāye-dār] gibi. Emīr Ḫüsrev, beyt:

بسکه زمین شد به علم سایه دار
ماند چو سایه زدگان بی قرار

(Yeryüzü sancaklarla öyle bir gölgelendi ki cin tutmuşlar gibi yerinde duramaz oldu.)

Bu سایه دار [sāye-dār] ol maʿnāya değildir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سپاره [sepāre]: Aṣlı سی پاره [sī-pāre]dir, belki ondan iḫtiṣār olunmuştur. Ḳur'ān-ı ʿazīmu'ş-şān'ın otuz cüz'ünden bir cüz'dür. Cümlesine de denilmek olur. Seyf-i İsferengī, beyt:

هر سقطی به عهد تو لاف هنر زند ولی
زند مغان کجا رسد در ورق سپاره ای

(Senin döneminde her kıt akıllı hünerden dem vuruyor ama Zerdüşt'ün Zend'i Kurān yaprağı mesabesine nasıl varacak?!)

Bā'-i muvaḥḥade ile (سباره sebāre), bir taştır. Ondan bileği edip ustura ve bıçak keskin ederler. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سپرده [seperde]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü dāl ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i پایمال کرده [pāy-māl kerde] ve به پا کوفته [be-pā kūfte], yaʿnī ayak altında kalmış ve ayakla tepilmiş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Mīr Naẓmī, beyt:

ز آلام فراقش گشته درهم
سپرده زیر پای محنت و غم

(Ayrılık acılarıyla perişan olmuş. Gam ve sıkıntının ayağı altında çiğnenmiş.)

سبزه اندر سبزه در سبزه [sebze-ender-sebze] ve [sebze-der-sebze]: Muṣannefāt-ı Bārbud'dan bir laḥn ismidir. Mīr Ḫüsrev, beyt:

طوطئ سبز از میان سبزه می خواند نوا
سبزه اندر سبزه می خواند نوای خویش را

(Yeşil papağan yeşilliğin arasından şarkı söylüyor. Nağmesini sebze-ender-sebze makamında okuyor.)

Şeyḫ Niẓāmī, der-ṣıfat-ı Bārbud, beyt:

چو بانگ سبزه در سبزش رسیدی
ز باغ سبز سبزه بردمیدی

(Sebze-der-sebze sesi erişince yemyeşil bahçede çiçekler açardı.)

Şeyḫ ʿAṭṭār, der-ṣıfat-ı ġulāmī, meṣnevī:

چو سبزآرنگ بر می داشت آواز
ز قولش مرغ کرد آهنگ پرواز

چو بود آواز سبزارنگ گلزار
شد آخر سبزه در سبزه بدیدار

(Sebzāreng nağmesini yükseltince onun sesiyle kuş uçmaya niyetlenirdi. Gül bahçesinin sebzāreng nağmesi sona erip sebze-der-sebze nağmesi başladı.)

سبزدانه [sebz-dāne]: Yeşil dānelerdir ki dağda çalılarda biter. Türkīde "menegüş", ʿArabīde بطم [buṭm] derler.

سبزدایه [sebz-dāye]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i dāl u yā-yı taḥtānī ile. Benefşe maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

به گلشن سرو درانداخت سایه
چمن گسترده فرش سبزدایه

(Selvi gül bahçesine gölge saldı. Çimenlik, menekşe yaygısını serdi.)

سبزه [sebze]: Çemen. Ve ʿumūmen yeşil tāze ota سبزه [sebze] denilir, ekle ṣāliḥ olsun olmasın.

سبفانه [sebfāne]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i fā vü nūn ile. Be-maʿnī-i peymāne. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

به مجلس دور سبفانه همی گرد
که اهل عشق مستانه همی گرد

(Mecliste kadeh dönüp dolaşmaktaydı. Āşıklar sarhoş olmuş dönüyordu.)

سبک مایه [sebuk-māye]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade (77b), sükūn-ı kāf ve feṯḥ-i mīm ü yā-yı taḥtānī ile. Dūn-ḳıymet metāʿ ve sermāyesi az olan ehl-i sūḳ. Ve mecāzen, maʿrifet ü dānişten bī-ḫaber ü bī-behre olan ādem ki birkaç nişānlama naẓm u neşr veyāḫud mesā'il-i ʿameliyyesi ola. Ebulmaʿānī, der-naʿt-ı şerīf, beyt:

سزای نعت پاکت مدح کردن
که حد هر سبک مایه نباشد

(Senin naatına layık övgüyü yapmak cahillerin haddine değildir.)

سپوخته [sepūḫte]: Żamm-ı bā'-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bir nesneyi içeri itmek ve yerleştirmek maʿnāsına. Hindū Şāh, beyt:

دل بی جان بر نفاقش را
خنجر اندر درون سپوخته باد

(Bīcān'ın/düşmanın kalbinin içine, yaptığı nifak doğrultusunda hançer saplansın!)

سپوسه [sepūse]: Żamm-ı bā'-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i sīn ile. Başta olan konak ki miʿdede buḫārdan ḥāṣıl olur. Eṭibbā حزاز [ḥazāz] derler. Ve bıçkı ağzından un gibi dökülen talāş. Ve eğeden çıkan demir ḫurdesi ki kepeğe müşābeheti olmakla tesmiye olunmuştur.

ستاره [setāre]: Feth-i tā'-i müşennāt u rā'-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Mīrzā*'da, ol ḳubbe ki peşşe ve meges defʿi için naṣb ederler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

مسند از تخت و مخده ز نمط برگیرید
حجله از بهو و ستاره ز حجر بگشایید

(Yatağın üstündeki döşekleri, duvar diplerindeki minderleri, sofadaki süslemeleri ve odadaki cibinliği kaldırın!)

مخده [miḫadde] kesr-i mīm ile yastık ve بهو [behv] ṣuffedir.

Ṣānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, rāyet ve ʿalem maʿnāsına. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

چو بدخواه با لشگر آمد بدید
برابر ستاره همه برکشید

(Düşman orduyla görününce beraberinde hep sancak çekildi.)

Bu maʿnāya, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

پسر بر پدر بر همی راه جست
ستاره همی دامن ماه جست

(Oğul babasına ulaşmaya yol aradı. Sancak/yıldız ayın eteğine sıçradı.)

Ṣāliş, ستار [setār]-ı merḳūm maʿnāsınadır. ʿArabīde kesr-i sīn ile (ستاره sitāre), dīvāra çekilen perde ve dam üzerinde hem-sāyeden ḥavāle defʿi için taḫta veyāḫud kerpiçten olan perde maʿnāsınadır.

ستانه [setāne]: Feth-i tā'-i müşennāt u nūn ile. Be-maʿnī-i āsitāne. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

زهی ستانهٔ جاه تو تکیهٔ فلک است
هنوز نقش سرای زمانه بی رنگی

(Gökyüzünün yaslanma yeri olan makamının eşiğine aferin! Zamane sarayının nakşı ise hālā sade.)

ستوجه [setūce]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i cīm ile. Ala doğan dedikleri şikārī kuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

نباشد عجب صید اطفال را
که صعوه شکار ستوجه بود

(Çocukların av olmasına şaşılmaz! Zira bıldırcın, ala doğana av olur.)

سته [sete]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i żaʿīf ve rencūr. Mīr Naẓmī, beyt:

زبون و سته شد ز درد فراق
که بی تاب کرده همین اشتیاق

(Ayrılık derdiyle çaresiz kalıp zayıfladı. Bu aşk onu güçsüz bıraktı.)

Ṣānī, be-maʿnī-i engūr. Tā'-i müşeddede vü muḫaffefe ile de cā'izdir. Üstād ʿAscedī, beyt:

گر چه سته دلش بیفشارند
قطرهٔ جود ازو برون ناید

(Kalbini üzüm gibi sıksalar, ondan bir damla cömertlik suyu çıkmaz.)

Ṣāliş, ol ḥālete derler ki gece ol minvāl üzre geçmiş ola. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ستیژه [setīje]: Kesr-i tā'-i müşennāt, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Māsūre ki çullāh ona iplik sarıp bez dokur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir iptir ki çullāh parmağa sarıp kor. Ona چله [çille] dahi derler. Baʿżılar تاز [tāz] derler.

ستیوجه [setyūce]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt, żamm-ı yā-yı taḥtānī vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i cīm ile. ستوجه [setūce]-i merḳūm maʿnāsınadır.

سجاکنده [secākende]: Feṯḥ-i cīm ü kāf ve sükūn-ı nūn ile. Mükemmel ve müsellaḥ yaʿnī üzerinde ālāt-ı ḥarb ārāste olmuş ādeme derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سجاکنده گشته به آلات حرب
رسیده به گوش عدو ترک ضرب

(Savaş aletleriyle süslendi. Silah sesleri düşmanın kulağına erişti.)

سحرگاه [seḥergāh] ve **سحرگه** [seḥergeh]: Vaḳt-i ṣubḥ-ı evvel maʿnāsınadır. Beyt:

سحرگاه آمد به درگاه شاه
ز مشرق نمودار شد بدر ماه

(Dolunay doğudan göründü. Sabahleyin padişahın sarayına geldi.)

سختانه [saḫtāne]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt u nūn ile. Sözü reşt ve şedīd söylemek maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

چو می آید برین می گویم آخر
مگو سختانه رو با رویم آخر

(Buraya gelince nihayet ona söyleyeceğim. Artık yüzüme bağıra çağıra konuşma!)

سخته [saḫte]: Sükūn-ı ḫā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i muntaẓam yaʿnī dizilmiş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سخن بِه که با صاحب تاج و تخت
بگویند سخته نگویند سخت

(Taç ve taht sahibi padişahla düzgün konuşup sert konuşmamak iyidir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i sencīde ve vezn-kerde. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سخن تا کی ز تاج و تخت رویی
نگویی سخته اما سخت گویی **(78ª)**

(Ne zamana dek taçtan tahttan bahsedeceksin! Sözü tartarak söylemiyor ama sert konuşuyorsun.)

Ve ساخته [sāḫte] lafẓının maʿnālarıyla müterādiftir, belki ondan muḫaffeftir.

سخن خواره [seḫun-ḫˇāre]: Feṯḥ-i ḫā vü rā'-i mühmele ve vāv-ı maʿdūle ile. Bī-ʿār u ġayret ve bī-nāmūs u ḥamiyyet olana derler. Mīr Naẓmī, beyt:

آن که باشد همی سیهکاره
که شود در جهان سخن خواره

(Dünyada namussuz olan kimse, daima günahkâr olur.)

سدپایه [sed-pāye]: Ḥaşerāt-ı arżdan bir mūẕī cānverdir. Ādemin kulağına girer. Ve ona هزارپایه [hezār-pāye] de derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Baʿżı ferhengde صدپایه [ṣad-pāye] derler ṣād ile. Ammā Fārsīde ṣād ḥarfi evāʾil-i kelimeye gelmez, eṣaḥı sīn iledir.

سدگاه [sedgāh]: Sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i dergāh. Ṣafiyy-i ʿAlī, beyt:

سدگاه تو صد راه سدکیش بلند است
بل سده ات از سدره و از سد سکندر

(Senin dergâhın, gökkuşağından yüz kat daha yüksektir. Hatta dergâhın, sidre ve İskender seddinden dahi yüksektir.)

سده [sede]: Be-vezn-i کده [kede]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, bir çeşn adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی چشن کرد آن شب و باده خورد
سده نام آن چشن فرخنده گرد

(O gece bir şenlik düzenleyip şarap içti. O kutlu şenliğin adı Sede idi.)

Ehl-i Fürs Behmen-māh'ın onuncu gecesinde şuʿle ve çerāġān edip envāʿ güne āteş-bāzlıklar gösterirler. Ve pādişāhları naẓargāhında murġān ve cānverānın ayaklarına birer deste kuru otluk bağlayıp ve yakıp salıverirler. Kimi havada ve kimi yerde seğirtir, otluk yanarak gider. Buna benzer niçe ṣanāyiʿ iḥdāṯ edip şenlik ederler. Bu vech üzre çeşn-i ʿaẓīm edip iʿtibār-ı küllī ederler. Mervīdir ki bunun vāżıʿı Keyūmerṯ Şāh ola. Ve "sede" ile sebeb-i tesmiye oldur ki Keyūmerṯ Şāh'ın ẕükūr ve inās tamām yüz nefer evlādı vardı. Cümlesi rüşd ü temyīze ermekle cümlesin defʿaten evlendirip, ẕükūruna kız alıp, ināṯın kocaya verip, ʿaẓīm düğün ve żiyāfet-i ʿāmme edip, emr eyledi, meẕkūr gece tafṣīl olunduğu üzre şenlik ve sürūr eylediler. Bu sebeb ile gecenin adına "sede" dediler ki سد [sed] Fārsīde "yüz ʿaded"dir. Baʿżı rivāyette leyle-i meẕkūre Siyāmek Şāh'ın iḫtirāʿıdır. Bir ḳavl dahi budur ki şeb-i mezbūrdan nevrūza varınca tamām elli gündür, gecesiyle yüz olur. Taʿrīb edip صدق [ṣadaḳ] dediler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

مگذار که آتش سده در جان ما زند
این هجر کافر تو که آفت رسان ماست

(Bizim afetimiz olan bu kâfir ayrılığının canımızda sede ateşi yakmasına izin verme!)

Ḥakīm Ezraḳī, rubāʿī:

وز جور و ستیزهٔ تو به هر بیهده ای
در هر نفس از سینه برآرم سده ای
ای عشق تو در دل من آتش زده ای
مردی نبود ستیزه با دلشده ای

(Ey sevgili! Seninle boş yere yaptığım çekişmeler yüzünden her an göğsümde bir sede ateşi yükseliyor. Senin aşkın benim gönlümde ateş yaktı. Gönlü yanmış bir âşıkla çekişmek mertlik değildir.)

Ṣānī, İṣfahān aʿmālinden bir ḳarye ismidir. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

چار نعمت در سده دارم بحمدالله معد
کپک شوم و باد سخت و آب شور و نان جو

(Allah'a hamdolsun Sede'de hazır dört nimetim var: Uğursuz kepek, sert rüzgâr, bulanık su ve arpa ekmeği.)

Ṣāliṣ, bir ağaçtır ki Dārulmerz, Māverā'ünnehir ve sā'ir bilād-ı memālik-i Īrān'da dahi olur. Ol kadar iri olur ki dört ādem, bedenin güçle kucaklar. Ve yaprağı ol mer-

tebe sık ve çoktur ki altına yağmur geçmez. Bedeni ġāyet hemvār ve mevzūn olur. Ve üzerinde top gibi müdevver nesneler biter, bahār eyyāmında ol toptan su damlar. Ṣamġ gibi ġalīẓdir. Ol ṣamġı alıp mürekkeb ederler, fevḳa'l-murād berrāḳ, rengīn ve cārī olur. Ol toplardan su damladıktan sonra içinde sinek ḥāṣıl olur. Ol sinek sebebiyle ona درختِ پشه دار [diraḫt-ı peşşedār], پشه غال [peşşeġāl], سارخکدار [sāraḫkdār], سارشکدار [sāreşk-dār], ناربن [nārbun], گژم [gujm], لامشگر [lāmişger], آغال پشه [āġālpeşşe], کنجک [kencek] ve دردار [derdār] dahi derler. ʿArab lisānında شجرة البق [şeceretu'l-baḳḳ] derler.

سراپرده [serā-perde]: Pādişāh sarāyında ḥarem-i ḥāṣṣ önüne çekilen perde. Ve "sokak" taʿbīr olunan bezden dīvār ve gölgelik maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

ای سراپردهٔ عصمت زده بر اوج کمال
صدر خورشید غلامان ترا صف نعال

(Ey olgunluğun zirvesine ismet perdesini germiş olan! Güneş makamı senin kölelerin için ayakkabılık köşesi kalır.)

Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

دل سراپردهٔ محبت اوست
دیده آیینه دار طلعت اوست

(Gönül onun aşkının perdesidir. Göz onun yüzünün ayna tutucusudur.)

Mevlānā Hātifī, ez-*Timurnāme*, beyt: **(78b)**

عروس سراپردهٔ دلبری
نماید برین گونه جلوه گری

(Dilberlik odasının gelini, şöyle hareket edip göründü.)

سراچه [serāçe]: Muṣaġġar-ı سرای [serāy]. Ve ḫāne-i muḥaḳḳar u muḫtaṣar. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

ازین سراچهٔ آوا و رنگ دل بگسل
به ارغوان ده رنگ و به ارغنون نوا

(Bu şamata ve hileyle dolu dünya evini bırak! Mecaz olan hile ve dedikodu olan şamatadan vazgeç!)

Ber-sebīl-i istiʿāre mevāżiʿ-i āḫarda dahi istiʿmāl olunur mużāfun ileyh iʿtibārıyla سراچهٔ دل [serāçe-i dil] ve سراچهٔ ماه [serāçe-i māh] gibi.

Ve bir maʿnāsı, dipsiz bir nevʿ ḳafestir ki içinde murġ-ı ḫānegī beslerler maẓbūṭ olup mezbelede gezmek için. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, ez-zebān-ı püserī bā-pedereş[1], ḳıṭʿa:

گفت مرغ خانگی من نیستم
می نهی زیر سراچه مر مرا

در هوا باشم چو مرغ بال زن
با هواداران شوم هم آشنا

(Dedi ki: Ben ev tavuğu değilim ki beni kafes altında tutasın! Hem havada kuş gibi kanat çırpar hem de heves sahipleriyle/āşıklarla tanış olurum.)

سراسیمه [serāsīme]: Kārında müteḥayyir ve ʿaḳlında iḫtilāl vāḳiʿ olmuş ādem. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سراسیمه گشتند از آن کارزار
چنان لشگر کشته چندان سوار

(O savaştan şaşkına döndüler. Bu denli ölü asker! Bu kadar atlı!)

Dīger, beyt:

ماییم سراسیمه در اطراف جهان
از نیک و بد خلق رو گردان

(Biz, dünyanın etrafında şaşkına dönmüşleriz. Halkın iyisinden kötüsünden yüz çevirmişiz.)

1 Bir oğlanın dilinden babasına.

Kemālpaşazāde merḥūm bunda dahi taṣarruf-ı ḫāṣṣ edip buyurur: "Serāsīme lafẓ-ı mürekkebdir ki bir cüz'ü سر [ser] ve bir cüz'ü آسيم [āsīm]dir ki aṣlı آسيب [āsīb] dir, yā ḥarfi mīm'e ḳalb olunmuştur. Ve bir cüz'ü de hā-yı naḳldir, maʿnā-yı ʿāmm-ı terkībden maʿnā-yı ḫāṣṣ-ı ʿalemiyyete naḳl içindir. Şol kimesneye derler ki başına bir katı nesne dokunup iḫtilāl vere". İntehā.

سرایِ شمرده [serāy-ı şumurde]: Ol ḫāneye derler ki reʿāyā ẕimmetlerine lāzım gelen mālı getirip onda ḳabżına meʾmūr olan ʿummāla teslīm eyleye. Bu vażʿı bu nāmla Nūşu'r-revān iḫtirāʿ eylemiş, ondan aḳdem bu ʿādet cārī değil imiş.

سرپره [ser-pere]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ve feṭḥ-i ṣānī vü bāʾ-i Fārsī ile. Ol ḫaṭṭa derler ki ḳumār oynamak için ḫāk üzerine çekerler. سردرک [ser-derek] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سرپنجه [ser-pence]: El ucu. Ve dahi gālib-i ḳavī-dest. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

سرپنجه به خون عاشقان گلگون کرد
چون شاخ گلی ز غنجه ها بیرون کرد

(Āşıkların kanıyla gül rengine boyadığı parmağının ucu, goncalardan bir gül dalı gibi baş gösterdi.)

Taʿrīf-i zūr-bāzū vü ġālibiyyette istiʿmāl ederler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

نبینی در ایام او رنجه ای
که نالد ز بیداد سرپنجه ای

(Onun zamanında zalimin zulmünden inleyen bir mazlum görmezsin.)

سرپوشنه [ser-pūşne]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī vü bāʾ-i muvaḥḥade ile de cāʾizdir demişler, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i nūn ile. ʿAvrāt, başlarına örttükleri ḫuṣūṣan ve her nesnenin örtüsü ve kapağına derler ʿumūmen. Mīr Naẓmī, iki maʿnāya, beyt:

زن سرپهنجه درآمد ز در
که سرپوشنه در بغل جلوه گر

(Başı açık kadın, koltuğu altında yaşmağıyla cilveli cilveli kapıdan içeri girdi.)

سرپهنجه [ser-pehence]: Feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī vü hā vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Açık baş maʿnāsına ḫuṣūṣan ve her açık olan nesneye derler ʿumūmen. Ve miṣāli yine beyt-i meẕkūrun mıṣraʿ-ı evvelidir.

سرتخته [ser-taḫta]: Sırma-keş āletlerinden bir ālettir.

سرخاره [ser-ḫāre]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü feṭḥ-i ṣānī vü ḫāʾ-i muʿceme ile. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de altın veyāḫud gümüş uzun iğnedir ki ʿavrāt, başlarında miknaʿayı onunla muḥkem ederler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

دختران خاطرم را در تجلیگاه عرض
جز ز پنج انگشت من بر فرق سر سرخاره نیست

(Düşünce kızlarımın tecelli ettiği kalemimin başı üstünde, beş parmağım dışında altın iğne yoktur.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de penc-engüşt miṣāli kemikten ve ağaçtan ederler, onunla başların ve arkaların kaşırlar deyip beyt-i merḳūm ile istidlāl eylemiş.

سردابه [serdābe] ve **سرداوه** [serdāve]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā ve feṭḥi'l-bā ve'l-vāv. Ol zīr-zemīndir ki şiddet-i ḥarda içinde otururlar ve su soğuturlar. سرداب [serdāb] ve سرداو [serdāv] dahi derler.

سرداره [ser-dāre]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü feṯḥ-i ṣānī vü dāl ile. Şiʿr ve naẓm ḳāfiyesine derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ebulmaʿānī, beyt:

همه شعر او را ندارد نظیر
نه وزن و نه معنی نه سرداوه بود

(Onun şiirinin eşi benzeri yoktur. Ne vezni ne manası ne de kafiyesi var.)

سردمه [serdeme]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i dāl u mīm ile. Ilġar ile gitmek maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

دیار عجم ملک من شد همه
به ملک عرب می برم سردمه

(Acem ülkesinin tamamı benim mülküm oldu. Arap ülkesine akın edeceğim.)

سرده [serde]: Be-vezn-i فرده [ferde]. İki maʿnāyadır.

Evvel, ser-ḥalḳa-i meclis ve pīşvā-yı meyḫˇāre, **(79ᵃ)** sāḳī maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون من از خویش برستم ره اندیشه ببستم
هله ای سردهٔ مستم برهانم به تمامت

(Kendimden geçince düşüncenin yolunu bağladım. Hele ey kendinden geçiren sākim! Beni tamamen kurtar!)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

سردهٔ بزم شرابست امروز
آن که دی بود امام اصحاب

(Dün sohbette imam olan şahıs, bugün şarap meclisinin sākisidir.)

Ṣānī, şarāb ḳadeḥine derler. Seyf-i İsferengī, beyt:

ز خمار جام عشق از دل تو سبک نگردد
ز شراب راح و ریحان دو سه سردهٔ گران کش

(Aşk şarabının mahmurluğu senin gönlünden geçmez. Hoş kokulu şaraptan iki üç ağır kadeh çek!)

سرزیره [serzīre]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü feṯḥ-i ṣānī ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Ḫoş-bū bir ottur.

سرسره [sersere]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü feṯḥ-i ṣanī vü sīn ile. Yokuş başı maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

یکی ایستاده سر سرسره
نظر کرد هر سو بدیده بره

(Yokuş başında duran biri, her tarafa bakarken bir kuzu görmüş.)

سرسینه [ser-sīne]: Sükūn-ı rā ve kesr-i sīn ile. Çene altındaki çukur ki چاهِ ذقن [çāh-ı ẕeḳan] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

به سرسینه ره دل بسته کرده
به چشم نرگس مست خسته کرده

(Gönlün yolu çene çukurunda kapanmış. Gönül, mahmur nergisin gözüyle yaralanmış.)

سرغینه [serġīne]: Sükūn-ı rā ve kesr-i ġayn-ı muʿceme ile. سرغین [serġīn]-i merḳūm maʿnāsına ki nāy-ı Türkī'dir. Ḥakīm Esedī, beyt:

از آن چار صد را به پرده سرای
زدندی همه کوس و سرغینه نای

(Dört yüzü otağda köş ve Türk işi boru/zurna çalıyordu.)

سرگرده [ser-gerde]: Kāf-ı Fārsī ile. Baş dönmek. سرگردان [ser-gerdān] lafẓının mefʿūlüdür. Ve kāf-ı ʿArabī ile (سرکرده ser-kerde), işe başlamak maʿnāsına. Bu dahi ism-i mefʿūl olur. Bu beyitte iki maʿnāya vāḳiʿdir. Beyt:

چو سرکرده به کار عشق خوبان
شود در دشت غم سرگرده حیران

(Güzeller aşk işinde işe başlayınca gam çölünde başı döner, hayran olur.)

سرگره [ser-girih]: Sükūn-ı rā ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Tesbīḥ başına konulan imāme maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ای سرگره از تو عقدهٔ جان را
بل واسطهٔ عقد همه کار جهان را

(Ey sayesinde can düğümünün başına imame konulan! Hatta dünyadaki bütün işlerin bağlanma vasıtası olan!)

سرکوبه [ser-kūbe]: Sükūn-ı rā, żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Gürz ve topuz maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

کوس چون مار شده حلقه و کوبندش سر
بانگ آن کوفتن از کوفه به صنعا شنوند

سخت سرکوفته دارندش و او نالد زانک
نالهٔ مرد ز سرکوبهٔ اعدا شنوند

(Yılan gibi halka halka olan kösün başını eziyorlar. O ezilmenin sesini Kūfe'den Sana'ya dek duyuyorlar. Başını güçlü bir tokmakla ezdikleri için, iniltisini düşman topuzuyla başı ezilen adamın çıkardığı ses gibi duyuyorlar.)

Bu beyitten ser-zeniş maʿnāsı dahi istinbāṭ olunur.

سرگشته [ser-geşte]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, başı dönmüş, ser-gerdān maʿnāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

رهبری جو که درین بادیه هر سوی رهیست
مرد سرگشته چه داند که کجا باید رفت

(Bir kılavuz ara! Çünkü bu çölün her tarafında bir yol var. Başı dönmüş adam nereye gitmek gerektiğini ne bilsin!)

Ṣānī, muṭīʿ ve maḥkūm maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

(Bulut, rüzgār, ay, güneş ve gökyüzü sen bir ekmek elde edip o ekmeği gafletle yemeyesin diye çalışıyorlar. Hepsi senin için itaat ediyor ve buyruk dinliyor. Senin buyruk dinlemeyip baş kaldırıyor olman insafa sığar mı!)

سرگیجه [ser-gīce]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī, kesr-i kāf ve feṯḥ-i cīm ile. Dimāġda bir ʿillettir ki başı döndürür. Eṭibbā دوار [devvār] derler.

سرمایه [ser-māye]: Maʿrūf. ʿArabīde رأس المال [reʾsu'l-māl] derler. Gāhī iżāfetle żarūret-i vezn için rāʾyı meksūr ederler. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

از سرِ مایهٔ علمش نپذیرد نقصان
آن که از فضل کند بذل سخا در عالم

(Dünyada erdem gösterip de cömertlik saçan kimsenin ilim sermayesinde eksilme olmaz.)

سرموزه [ser-müze]: Sükūn-ı rā, żamm-ı mīm ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Edik üzerine giyilen paşmak. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

نشست روی و بیامد کشیده موزهٔ حسن
که میخ زر سزدش بر نعال سرموزه

(Güzellik çizmesini ayağına çekip geldi, ata bindi. O nalların üstüne altın mıh yakışır.)

سرمه [serme]: Sükūn-ı rā, feṯḥ-i mīm ve iḫfā-yı hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ısırgın dedikleri ot.

Ṣānī, Fārs aʿmālinden bir ḳarye ismidir.

سرواره [servāre]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü feṯḥ-i ṣānī vü vāv ile. Be-maʿnī-i ḳāfiye-i şiʿr.

سروستاه [servistāh]: Sükūn-ı rā vü sīn, kesr-i vāv, feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ve iẓhār-ı hā ile. Mūsīḳīde bir nevā ismidir. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

نبیذ نوش کن از دست سرو یکتا پوش
نیوش بانگ و سماع از نوای سروستاه

(Eşsiz selvinin elinden hurma şarabı iç! Servistāh makamının çıkardığı sesi dinle!)

سروِ سیاه [serv-i siyāh]: Sükūn-ı rā, kesr-i vāv u sīn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Çam ağacı. ʿArabīde صنوبر صغار [ṣanevber-i ṣiġār] derler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

نه لاله برگی و هستی به رنگ لالهٔ سرخ
نه شاخ سروی و هستی به قد چو سرو سیاه **(79ᵇ)**

(Lale yaprağı değilsin, ama kırmızı lale rengindesin. Selvi dalı değilsin, lākin küçük çam ağacı boyundasın.)

سرویسه [servīse]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī, kesr-i vāv ve feṯḥ-i sīn ile. Be-maʿnī-i ḳavs-i ḳuzaḥ. Ḥüsrevī, der-ṣıfat-ı şarāb, beyt:

چونکه ساقیش داشت بر سر دست
پر ز سرویسه گشت بام و سرای

(Sāki onu/şarabı elinin ucuyla tutunca evin içi dışı gökkuşağıyla dolar.)

سره [sere]: Feṯḥ-i rā ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, zer-i rāyic yaʿnī geçer akçe ki geçmezine نا سره [nā-sere] derler ḫuṣūṣan ve her nesnenin rāyicine derler ʿumūmen. Mevlānā Hātifī, beyt:

وز آن پس بپیچد سر میسره
در آن نی سره ماند و نی نا سره

(Ondan sonra ordunun sol tarafı karıştı. Orada ne geçer akçe ne de geçmez akçe kaldı.)

Ṣānī, ol miḳdār suya derler ki boy vermeye. Ḥakīm Senāyī, beyt:

پل بود بر دو سوی آب سره
چون گذشتی ازو چه پل چه دره

(Derin suyun iki tarafında köprü olur. Onu geçtikten sonra köprü ne vadi ne!)

Ṣāliş, her aʿlá ve nīkū olan nesnedir ki yarar maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

ز چندان نبرد آزمای سره
چهل تن برون آمدند از دره

(Savaş deneyimi olan nice yararlı yiğidin sadece kırk tanesi geçitten çıkabildi.)

Rābiʿ, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da şuḳḳa-i ʿalem.

Ḫāmis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i aṣl u feʿ-i bāb.

سریچه [serīçe]: Kesr-i rā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm ile. Bir küçük kuştur. Kuyruğu uzun olur. Ekṣer su kenārlarında kuyruğun salar durur. ʿArabīde حمار قبان [ḥimāru ḳabbān] derler. Baʿżılar مرغ فاطمه [murġ-ı fāṭima] derler. Ve Hindī lisānında ona مملوله [memlūle] derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

نازیدن ناز و نواهای سریچه
ناطق کند آن مردهٔ بی نطق و زبان را

(Kuyruksalan kuşunun nağmeleri ve nazlı nazlı salınışı, konuşamayan ölüyü konuşturur.)

Ḫᵛāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

به موضعی که رسیده است ذکر اوصافش
سریچه باز شکارست و گور شیرافکن

(Onun vasfının anıldığı bir yerde kuyruksalan kuşu doğan avlar, yaban eşeği aslan savurur.)

سرینه [serīne]: Kesr-i rā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Bir nevʿ çıbandır. Ekṣer başta olur.

سغانه [saġāne]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü nūn ile. سردابه [serdābe]-i merḳūm maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

سغانه نشینان مرتاض کار
همی کرده اند از خلایق فرار

(İşe rıza gösterme sarnıcında oturanlar, daima halktan kaçarlar.)

سغده [saġde]: Sükūn-ı ġayn ve feṯḥ-i dāl ile. Āmāde ve müheyyā maʿnāsına ki اسغده [esaġde] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

چشم بگشا و سغده باش تنها
که بسی کار ناگهان آید

(Gözünü aç ve sadece hazır ol! Çünkü birçok iş ansızın gelir.)

سغديانه [saġdiyāne]: Sükūn-ı ġayn, kesr-i dāl ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü nūn ile. Be-maʿnī-i peymāne-i buzurg ki onunla muḥabbeten tolu içerler. Ebulmaʿānī, beyt:

بده ساقی با سغدیانه شراب
که غم خسته کرده به درمان شتاب

(Ey sāki! Şarabı büyük kadehle ver! Çünkü gam bizi yordu, derman için acele et!)

سفه [sefe]: Feṯḥ-i fā ile. Nefrīn ve düşnām maʿnāsına. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

آن قدر بد زبان و بد طبع است
هر که دیده برو سفه کرده

(O kadar kötü dilli ve pis huylu ki kimi görse sövüyor.)

سفته [sefte]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, bir şehirde bir ādeme bir miḳdār nesne verip şehr-i āḫarda ġayrı ādemden almak üzere olan muʿāmeledir ki ʿArabīde سفجه [sefce] ve lisān-ı Rūmda "poliçe" derler.

Ṣānī, bir ādemi bir yere göndermek için verilen akçe, ücret-i ṭarīḳ maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

ولیکن چو او بر سر گنج باشد
چنین سفته ها خوار و آسان فرستد

(Lākin hazine başında o olunca böylesi harcırahları çok kolay gönderir.)

Ṣāliş, mübāyaʿa-i eşyā vü metāʿ bahāsından muḳaddem verilen akçeye derler.

سفچه [sefçe]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Ḫām kavun, karpuz ve kabak ki içini boşaltıp onunla su ve şarāb içerler. Merḳūm nesneler ḫām iken dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ستم را سرزنش می کرد عدلش
که خوردست از فلان پالیز سفچه

(Onun adaleti, falanca bostandan kelek yedi diye zulmü azarlıyordu.)

Ḫᵛāce ʿAbdullāh-ı Enṣārī buyurur:

هر دست که نه در جودست کفچه است و هر سر
که نه در سجودست سفچه است

(Cömertlik göstermeyen el kepçedir. Secde etmeyen baş kelektir.)

سکاچه [sekāçe]: Feṯḥ-i kāf u cīm-i Fārsī ile. Ağır basmak ki ʿArabīde کابوس [kābūs] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سکارچه [sekārçe]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿArabī vü cīm-i Fārsī ve sükūn-ı rā ile. جبدوس [cebdūs]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

سکافه [sekāfe]: Feṯḥ-i kāf u fā ile. Zaḥme ki onunla saz çalarlar. تازنه [tāzene] dahi derler ki aslı تارزنه [tār-zene]dir. Ebulmaʿānī, beyt:

در درونم رشته های روده همچون تار بود
چون سکافه می زنم ناخن صدا آید برون

(İçimdeki bağırsaklar saz teline döndü. Tezene gibi, tırnak değdirir değdirmez ses çıkıyor.)

(80ᵃ)

سگانه [segāne]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü nūn ile. Üçer üçer demektir ki ikişer ikişer demeye دوگانه [d*u*gāne] derler. Ve ʿalá-hāẕe'l-ḳiyās. Ebulmaʿānī, beyt:

به بزم غم کشم جام سگانه
که باشد ذوق خاطر را بهانه

(Gam meclisinde gönlün zevk almasına bahane olsun diye kadehi üçer üçer çekerim.)

سکبه [sekbe]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir ṭa'ām adıdır. Revġan ve keşk ile pişirirler.

سکبینه [sekbīne]: Sükūn-ı kāf, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, yā-yı sākine ve feṭḥ-i nūn ile. Bir ottur ki ʿArabīde سکبینج [sikbīnec] derler.

سگچه [segçe]: Sükūn-ı kāf u feṭḥ-i cīm-i Fārsiyyeyn ile. سگ بچه [seg-beçe]den muḫtaṣar muṣaġġar-ı سگ [seg]dir. Mīr Naẓmī, beyt:

دربدر هر روز چون سگ می رود
در قفا طفلش چو سگچه می رود

(Her gün köpek gibi kapı kapı dolaşıyor. Yanında da enik gibi çocuğu yürüyor.)

سگِ دیوانه [seg-i dīvāne]: Kuduz köpek. Mīr Naẓmī, beyt:

چون سگ دیوانه دامن درکشد
هر کرا بیند به پیشش می رسد

(Her kimi görse yanına varıp kuduz köpek gibi etek çekiştiriyor.)

سگرفنده [segerfende]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī vü fā ve sükūn-ı rā vü nūn ile. Tekerlenmiş ata derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سگزه [segze]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ınçkırık ki ʿArabīde فواق [fuvāḳ] derler.

Ṣānī, bir nevʿ keskin demrenli oktur ki سگزن [seg-zen] dahi denilir.

سکنه [sekne]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i nūn ile. Uzun oklu kirpi ki تشی [teşī] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

که نامش به سوی دری چون کشی
یکی سکنه خوانند و دیگر تشی

(Derī tarafına gidince onun (kirpinin) namını birisi sekne diğeri teşī der.)

سکیزه [sekīze]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i cüst-ḫīz yaʿnī çabuk kalkmak. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

بر سر عیسی نهاده تنگ بار
خر سکیزه می کند در مرغزار

(Eşek çayırda çifte atıyorken yükü Hz. İsa'nın başına yüklemek...)

سگیله [segīle]: Kesr-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i سگزه [segze]-i merḳūm ki هکچه [hekçe] ve هکک [hekek] dahi derler "ınçkırık" maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Edāt* ve *Ferheng-i Cihāngīrī*.

سلمه [selme]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i mīm ile. Mantar ki yerden yumrulanıp çıkar.

سلّه [selle]: Feṭḥ-i lām-ı müşeddede ile. Ve taḫfifle (سله sele) de cā'izdir. İnce çūblardan düzülmüş seped. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te "yılan kodukları seped" deyip bu beyte mütemessik olmuş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نه من بستم اول به این کین کمر
تو افکندی از سلهٔ مار سر

(Öfkeyle ilk harekete geçen ben değilim. Yılan sepetinden baş fırlatan sensin!)

Kelām-ı ekābirde muṭlaḳan sepeddir.

سماچه [semāçe]: Feṭḥ-i mīm ü cīm-i Fārsī ile. Sīne-bend-i zenān yaʿnī ʿavrāt inci ve sırmayla edip göğüslerine bağladıkları ki ساماخچه [sāmāḫçe] ve ساماکچه [sāmākçe] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سماخچه [semāḫçe]: Sükūn-ı ḫā ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i سماچه [semāçe]-i merḳūm.

سماکاره [semākāre]: Bi-fetḥi'l-mīm ve'l-kāf ve'r-rā'i'l-mühmele. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de sebū-keş-i ḫumān ya'nī meyḫānede destī ile bāde çeken, سماکار [semākār]-ı merḳūm ma'nāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

از پی کسب شرف پیش بناگوش و لبش
ماه دیدم رهی و زهره سماکارهٔ دوست

(Şeref kazanmak için sevgilinin kulak memesi ve dudağı önünde Ay'ın yumuş oğlanı olduğunu, Zühre'nin de küp taşıyıcılık yaptığını gördüm.)

سمانه [semāne]: Fetḥ-i mīm ü nūn ile. Be-ma'nī-i saḳf-ı ḫāne ki آسمانه [āsmāne] dahi derler. *Mecma'u'l-Fürs*'te, bıldırcın kuşu ma'nāsınadır. 'Arabīde bir böcektir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون مست شود ز بادهٔ حق
شهباز شود کمین سمانه

(İlahī aşk şarabıyla sarhoş olan basit bir bıldırcın dahi doğan kesilir.)

سمچه [semçe]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i cīm-i Fārsī ile. Be-ma'nī-i سمج [semc]-i merḳūm, ya'nī naḳb ki yer altında kazarlar.

سمه [seme]: Fetḥ-i mīm ve iḫfā-yı hā ile. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ol küçük çukur ki çūlāhlar, üzerinde oturup bez dokurlar. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, māle-i āhār ki çūlāh āletlerinden bir ālettir. Ve *Şerḥu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de, bir karış miḳdārı bir ağaçtır başı yassı. Çūlāh, bezi dokudukça onunla sürüp devşirirler. Ona بزغمه [bezaġme] dahi derler. Ve ba'żı ferhenglerde ekincinin çift āletlerinden ki Türkīde "zevle" dedikleridir. Ve ba'żısında tuzak taḫtaları gibi ki üzerinde tuzak kurarlar.

سنبسه [senbese]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü sīn-i mühmele ile. "Bu def'a" demek ma'nāsına. Üstād demiştir, beyt:

ستم تا بکی گفتم او را بگفت
چنین می گذشت و بود سنبسه

("Zulüm ne zamana dek sürecek?" dedim. "Böyle geçti, yine böyle gider" dedi.)

(80[b])

سنبه [senbe]: Sükūn-ı nūn, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve iḫfā-yı hā ile. Saḳf-ı ḫāne ma'nāsınadır. Kütüb-i fetāvāda 'ibāret-i Fārsī ile ba'ż-ı mesā'il vāḳi' olmuştur. Cümleden bir mes'elede "senbe" ẕikr olunmuştur. 'İbāreti bi-'aynihā budur: دو خانه ایست دو کس را هر یکی یک سنبه. یکی خانه را روزن نیست طاقچها هست به روی بام خانهٔ دیگر. خداوند خانهٔ دیگر خانهٔ خویش را دو سنبه می کند خداوند خانهٔ طاقچها باز می دارد می گوید که طاقچهای من بسته می شود.[1]

E'imme-i Ḥanīfe buna cevāb yazmışlardır. Bu maḥalde īrādı muḳteżī değildir.

Mecma'u'l-Fürs'te senbe be-ma'nī-i zenbūr-ı siyāh. Ve *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-ma'nī-i engūr-ı siyāh masṭūrdur.

سنجه [sence]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i cīm ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, nesne vezn edecek ālet; kapan olsun, terāzū olsun. Ḥaḳīḳaten ve mecāzen dahi isti'māl olunur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خرد را و جان را همی سنجد او
در اندیشه و سنجه کی کنجد او

(Aklı da canı da tartan O'dur. Düşünce ve ölçüye nasıl sığar!)

Şānī, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da Māzenderān dīvlerinden bir dīv adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

1 İki kişiye ait iki ev var. Evlerin her birinin tek çatısı var. Birisinin evinde penceresi yok, diğer evin çatısı üstüne denk gelen kemercikleri var. O evin sahibi kendi evini iki katlı yapmak istiyor, diğer ev sahibi buna engel olup "Benim kemerciklerim kapanır" diyor.

نه ارژنگ ماند نه دیو سپید
نه سنجه نه پولاد غندی نه بید

(Ne Erjeng ne de Dīv-i Sepīd kalır. Ne Sence, ne Pūlād-ı Gundī ne de Bīd kalır.)

سنجیده [sencīde]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Tartılmış, beğenilmiş ve ṣāḥib-tecrübe maʿnāsınadır.

سندنه [sendene]: Sükūn-ı nūn-ı evvel ü fetḥ-i ṣānī vü dāl ile. Nerdübān ki ʿArabīde مرقات [mirḳāt] ve سلم [sullem] dahi derler żamm-ı sīn ve fetḥ-i lām-ı müşeddede ile.

سنده [sende]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i dāl ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, örs ki üzerinde demir döğerler. سندان [sindān] lafẓından meʾḫūẕdur. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

تیر ترا کنده ام پتک ترا سنده ام
بی تو اگر زنده ام جز به سگانم مده

(Senin okunla delinirim, senin çekicinin örsüyüm. Eğer sensiz yaşarsam beni köpeklerden başkasına verme!)

Ṣānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i ġāʾiṭ-i gende yaʿnī kokmuş necāset. Ḥallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

الفاظ بسته اش ز زبان شکسته اش
مانند سندگان گذر از ناودان کند

(Bozuk dilinden çıkan kaba sözleri, katı pisliklerin giderden geçmesine benziyor.)

سنگانه [sengāne]: Sükūn-ı nūn-ı evvel ü fetḥ-i ṣānī vü kāf-ı Fārsī ile. Bir kuşcağızdır. صعوه [ṣaʿve] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سنگ بسته [seng-beste]: Ḫām iken dolu vurmuş üzüm veyāḫud ġayrı āfetten tebāh ola.

سنگچه [sengçe]: Sükūn-ı nūn u kāf u fetḥ-i cīm-i Fārsiyyeyn ile. Dolu ki یخچه [yaḫçe] ve تگرگ [tegerg] dahi denilir. Ḥakīm Ḥāḳānī, ḳıṭʿa:

شاه جهان نظم غیر داند از سحر من
اهل بصر گوشت گاو داند از زعفران

گرچه به چشم عوام سنگچه چون لؤلؤاست
لیک تف آفتاب فرق کند این و آن

(Dünya padişahı benim büyülü şiirimle başkalarının şiirini ayırır. Basiret sahipleri sığır eti ile safranı birbirinden seçerler. Dolu tanesi halkın gözünde inci gibi olabilir, lākin güneş ışığı onunla bunu ayıracaktır.)

سنگِ خاره [seng-i ḫāra]: Bir nevʿ taştır. Ġāyet pekliğinden ālet kār eylemez. سنگِ خارا [seng-i ḫārā] dahi derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

اگرچه دشمن آهن نهاد سوخته دل
ز تاب تیغ تو در سنگ خاره ساخته جاست

(İçi yanmış, demir yaradılışlı düşman senin kılıcının öfkesinden korkup sert kayayı yer edindiyse de...)

سنگدانه [seng-dāne]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ile. Pūtegāh. Baʿżı nüsḫada pūteciler maʿnāsına mervīdir.

سنگریزه [seng-rīze]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī, kesr-i rā ve fetḥ-i zā ile. Kuşdili derler bir nevʿ tutmaçtır.

سنگ سبویه [seng-sebūye]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī, fetḥ-i sīn-i mühmele, żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve fetḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Üzüm dānesinden iri ve siyāh dānelerdir. Eṭibbā katında maʿrūf temreğü, behaḳ ve çaġar ʿilletlerine sirke ile ṭalā ederler, ġāyet nāfiʿdir. ʿArabīde عین السرطان [ʿaynu's-sereṭān] derler. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

علل گرفته سراپا وجود بدبویش
به جای سنگ سبویه علاج سنگ سیاه

(Kötü kokulu bedenini tamamen hastalık kapladı. İlacı da iri taneler yerine kara taştır.)

سنگه [senge]: Sükūn-ı nūn, feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve iḫfā-yı hā ile. Uzun oklu kirpidir ki okların ādem gördükte ok gibi atar. Ona سکنه [sekne], تشی [teşī], سغر [suġar], مرنگوش [merengūş], بیهن [bīhen] ve کوله [kūle] dahi derler. Ḥakīm Esedī, meṣnevī:

تو این رو سوی پارسی چون کشی
یکی سنگه خوانند و دیگر تشی

همه مرزهای خراسان تمام
مرنگوش خوانند بیهن به نام

(Farsça konuşulan tarafa gidince onun (kirpinin) namını birisi senge diğeri teşī der. Horasan sınırlarının tamamında ona merengūş ve bīhen derler.)

سنگِ یده [seng-i yada]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü dāl ile. Ḥayvānāt şikeminde olan **(81[a])** ḫarazadır. Rivāyet olunur ki Tatar, Özbek ve Dağıstan ādemlerinden baʿżı kimesneler olurdu, cins ḥayvānın ḫarazaların alıp, düşmen ile muḳābele maḥallinde bir kāseye koyup, üzerine su döküp, bir nefeste sūre-i Yāsīn tilāvet edip düşmen ṭarafına saçtıkta aʿdā münhezim olur imiş. Bir sāʿat ārām edecek olur ise bi-emri'llāhi teʿālá üzerlerine ʿaẓīm yağmur yağıp bi'ż-żarūre firār ederler imiş. Ve eğer su yerine kan dökerler ise kar ve tipi ẓāhir olur imiş. Rāḳımu'l-ḥurūf bu rivāyeti bu vech üzre meşāyiḫ-i Māverā'ünnehir'den ṭarīḳ-i Naḳşibendiyye'de eʿizze-i kirāmdan istimāʿ eyledim.

سنه [sene]: Feṯḥ-i nūn ile. سته [sete]-i merḳūm gibi nefrīn ve düşnām maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

شهر و اسبوع و سنه مانند من
می کند بر دشمن جاهت سنه

(Ay, hafta ve yıl senin saltanatının düşmanına tıpkı benim gibi söver.)

ʿArabīde "sāl" maʿnāsınadır. Ve kesr-i sīn ile (سِنه sine), ʿArabīde nevm-i laḫẓa maʿnāsına yaʿnī ımızganmak. Nitekim demişlerdir: سنة الوصل سنة وسنة الهجر سنة[1]

سنیژه [senīje]: Kesr-i nūn, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Kettān tarağı ki onunla kettān ve kılı ıṣlāḥ ederler.

سوغه [sevġa]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Resm ü ḫarc-ı yevmiyye ki beher māh sipāh ve ḫuddāma, küttāb ve veẓā'if defterlerin ḥıfẓ edene verilir. Keẓā fi'l-*Edāt*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

خدمت درد و غم اندر پیش شاه عشق را
می کنم از گنج حسنت سوغهٔ ما را دهید

(Aşk padişahının huzurunda dert ve gam hizmetinde bulunuyorum. Güzellik hazinesinden yevmiyemizi veriniz!)

سویسه [sevīse]: Kesr-i vāv, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i sīn ile. Ḳavs-i ḳuzaḥ ki سرویسه [servīse] dahi derler.

سه ماه [se māh]: İḫfā-yı hā'-i evvel, iẓhār-ı ṯānī ve feṯḥ-i mīm ile. Ebʿād-ı ṣelāṯe ki ṭūl, ʿarż ve ʿumḳtur.

سه [se]: Hā'-i ʿalāmetle ki mā-ḳablinde olan ḥarfin feṯḥasın żabṭ için kitābet olunur, telaffuẓ olunmaz ve ol ḥarfe dahi feṯḥa-i ṣarīḥa verilmez. Merātib-i aʿdādda üç ʿadeddir.

1 Kavuşmanın senesi bir uyuklamadır, ayrılığın uyuklaması bir senedir.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

ساتکنی [sātkinī]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve kesr-i kāf u nūn ile. Şarāb ḳadeḥi. Mīr ʿUmāre, beyt:

چون مَی خورم به ساتکنی یاد او خورم
وز یاد او نباشد خالی مرا ضمیر

(Büyük kadehle şarap içerken onu anarak içerim. Gönlüm onu anmaktan bir an olsun uzak olmaz.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de yā-yı taḥtānī ile سایکنی [sāykinī] ve ساتکی [sātkī] vāḳiʿdir.

ساتکینی [sātkīnī]: Ziyāde-i yā-yı taḥtānī ile. Bu dahi ol maʿnāyadır. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

به مسجد درآمد سرایان و مست
مَی اندر سر و ساتکینی به دست

(Başta şarap elde kadehle, sarhoşça şarkı söyleyerek camiye geldi.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ساتکینی خوریم و جور دهیم
دورها در میانه بستانیم

(Bir kadeh içip kötülüğü def edelim. Arada devirler alalım.)

ساچی [sāçī]: Kesr-i cīm-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i sepīd, beyāż-ı ṣaḥīḥ maʿnāsına. Seyf-i İsferengī, beyt:

بستهٔ تنگ تو در هوای سرشکم
شکر ساچیست در گلاب سرشته

(Gözyaşımın arzusuna göre senin küp şeker gibi dudağın, gül suyuyla yoğrulmuş ak şekerdir.)

ساری [sārī]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, her bir fersaḫ yerde nişān için dikilen taş maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

به امید عطای شاه عادل
نهد رخ سوی او هر کامکاری

نویدی یافته از جود عامش
به هر گامی و هر فرسنگ ساری

(Muradına ermek isteyenler, adaletli padişahın ihsanı umuduyla onun tarafına yönelirler. Onun herkese yayılan iyiliği sayesinde, adım başı ve her fersahta bir müjde bulurlar.)

Ṣānī, vilāyet-i Māzenderān'da şehr-i Āmul'e ḳarīb yerde vāḳiʿ bir şehir adıdır. Üstād Ferruḫī, beyt:

شاه ملکان میر محمد که مر او راست
از آمل و از ساری تا زان سوی یاری

(Mīr Muhammed padişahlar padişahıdır. Onun Āmul ve Sārī'den o tarafa kadar yardımcısı vardır.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

ز ساری و آمل فرستادگان
رساندند باج از رضادادگان

(Elçiler, Sārī ve Āmul'de rızası olanlardan topladıkları vergiyi getirdiler.)

Ṣāliş, bir kuştur ki سار [sār] dahi derler. Necībeddīn-i Cerdpādḳānī, beyt:

پیام صاحب عادل میان خطهٔ باغ
به سرو بر همه شب خطبه می کند ساری

(Selviye konmuş olan bir kumru, her gece bahçenin ortasında adaletli sultandan bahseden hutbe veriyor.)

Zebān-ı Hindīde fūṭa ve mīzere ساری [sārī] derler. Ve ol vilāyetin zenānı ekşer onu giyerler ve başlarına örterler.

سازداری [sāz-dārī]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme, feth-i dāl ve kesr-i rā ile. Be-maʿnī-i iş düzücü. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سازگری [sāzgerī]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme,

feṯ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Mūsīḳīde maḳām-ı ʿIrāḳ **(81ᵇ)** u İṣfahān'dan mürekkeb bir perde adıdır. Mīr Ḫüsrev, meṣnevī:

زمزمهٔ سازگری در عراق
کرده به آهنگ عراق اتفاق

سازگری را همه خواهان شده
نغمهٔ او تا به صفاهان شده

(Irak'ta sāzgerī nağmesi Irāk makamıyla birleşti. Herkes sāzgerīyi istedi. Onun nağmesi İsfahan'a dek ulaştı.)

ساسى [sāsī]: Kesr-i sīn-i mühmele ile. Gedā yaʿnī dilenci. Ḥakīm Senāyī, beyt:

چه خیزد ز اول حکمی که در پیش دم آخر
بود ساسی و بی سامان چه ساسانی چه سامانی

(Bir işin başlangıcından ne çıkar! İster Sāsānī olsun ister Sāmānī, sonunda dilencilik ve fakirlik vardır.)

Ferheng-i Mīrzā'da yā-yı nisbetle be-maʿnī-i gedāyī yaʿnī dilencilik. Bu maʿnāya beyt-i merḳūmun delāleti vardır. Ḥakīm Senāyī'nin bu beytinde maʿnā-yı evvel ẓāhirdir, beyt:

خاک پاشان دیگرند و باد پیمایان دگر
کی توان ساسانیان را ز آل سامان داشتن

(Toprak saçanlar başkadır, yel ölçenler başka! Sāsānīleri / Dilencileri Samanoğullarından / zenginlerden saymak nasıl mümkün olsun!)

ساقى [sāḳī]: Maʿrūf. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

ساقی به نور باده برافروز جام ما
مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما

(Ey sāki! Kadehimizi şarap ışığıyla aydınlat! Ey şarkıcı söyle! Dünya bizim istediğimiz gibi oldu.)

Lüġat-i müşterektir. ʿArabīde dahi ساقى [sāḳī] derler, içirici maʿnāsına. Ve Çağatay lisānında "ayaḳcı" ve "ayaḳçı" derler. "Ayaḳ" ve "ayaġ" ḳadeḥ maʿnāsınadır. (Mīr ʿAlī Şīr), *İskendernāme*'de sāḳīye ḫiṭāb eder, beyt:

Ayaḳcı kitür cāmnı leb-be-leb
Ki toy oldı hengām-ı ʿıyş u ṭarab

(Ey sāki! Ağzına kadar dolu kadehi getir! Zira şölen var, içip eğlenme zamanı.)

"Toy", toylamak maʿnāsınadır.

سامرى [sāmirī]: Kesr-i mīm ü rā ile. Benī İsrā'īl'den bir şaḫṣ ismidir. Ḥażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām kırk gün vaʿde ile cebel-i Ṭūr'a münācāta gittikte onun ġıyābında altından bir buzağı düzüp Benī İsrā'īl'den ḫayli kimesneyi taptırdı. Ḥażret-i Mūsá geldikte bu aḥvāli görüp buzağıyı şikest eyledi. Sāmirī aḥvāli Ḳurān-ı Mecīd'de meẕkūrdur. Ve siḥr-i Sāmirī meşhur olmuştur. Mevlānā Hātifī, beyt:

نمودم در اجمالش آن ساحری
که گوساله شد پیش من سامری

(Onun toplanmasına öyle bir sihir gösterdim ki o sihiri benden önce de Sāmīrī, buzağıyla göstermişti.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

ساقیٔ مجلس طرب سحر نمود راستی
در تن گاو زر روان کرده به رسم سامری

(Eğlence meclisinin sākisi tam bir sihir gösterdi. Sāmirī usulünce buzağı bedeninde şarap akıttı.)

سالى [sālī]: Kesr-i lām ile. Yaʿnī köhne ve dīrīne. Ebulmaʿānī, beyt:

این غم عشق تو سالی در دلم نه عارضیست
هیچ در اندیشهٔ دفعش نگشتی صد دریغ

(Senin aşkının gamı eskiden beri gönlümde ve geçici değil. Ne yazık ki onu gidermek gibi bir düşüncen hiç yok!)

ساواى [sāvāy]: Be-vezn-i آواى [āvāy]. Eğe ve dörpüden çıkan rīzeye derler.

سای [sāy]: سایيدن [sāyīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur چوب سای [çūb-sāy], مشک سای [muşk-sāy] ve جبین سای [cebīn-sāy] gibi.

سبز بری [sebz-i berī]: Faṣl-ı bahār maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

سبز بری و موسم عیش و طرب آمد
در خانه نشستن به غم و فکر جنونست

(İlkbahar, eğlenme ve içme mevsimi geldi. Evde dertli dertli oturmak delilik olur.)

سبزمالی [sebzmālī]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü zāʾ-i muʿceme, feṯḥ-i mīm ve kesr-i lām ile. Bir nevʿ üzüm adıdır.

سبزی [sebzī]: İki[1] maʿnāya gelir.

Evvel, ṣurāḥī-i şarāb maʿnāsına. سبزک [sebzek] dahi derler. Şeref-i Şeferve, beyt:

نوروز بین که توبهٔ ما چون تباه کرد
سبزی نگر که نامهٔ ما چون سیاه کرد

(Nevruz'a bak! Tövbemizi nasıl da bozdu! Kadehe bak! Amel defterimizi nasıl da karalttı!)

Ṣānī, maḥbūb maʿnāsına. Siyeh-çerde maḥbūba ġāyet münāsibdir. Şehīdī-i Ḳumī, ḳıṭʿa:

سبزی و سبزکی و سبزهٔ کشت
چون بیابی به بر کش و بنشین

این بخور وآن بپوش و عیش بکن
وز لب آب و سبزه گل می چین

(Bir esmer güzeli, bir sürahi bir de yeşillik bulunca göğsüne çekip otur! Kadehi iç, yeşilliği örtün ve eğlenmene bak! Su ve çayır kenarından gül topla!)

سبک پای [sebuk-pāy]: Żamm-ı bāʾ-i evvel ve sükūn-ı kāf-ı Fārsī ile. Atta ve sāʾir ḥayvānda istiʿmāl olunur yüğrük, ādemde istiʿmāl olunur şāṭır ve sürʿātle yürüyücü maʿnāsına.

ستی [settī]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Fūlād maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

آب در حلق بدسگالانت
عجبست گر نمی شود ستی

(Senin düşmanlarının boğazındaki su çeliğe dönüşmüyorsa şaşılır!)

Ferheng-i Cihāngīrī'de bu vech üzre mervīdir. Beyt-i mezbūrdan tāʾ-i müşeddede ile olmak fehm olunur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te taḫfifle (ستی setī) āhen maʿnāsınadır. Ebū Şekūr, beyt:

زمین چون ستی بینی و آب رود
بگردد فراز و بیاید فرود

(Yeryüzünü demir mızrak gibi görürsün. Irmak suyu yukarı çıkar ve aşağı iner.)

ستهی [setihī]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt u hā ile. Be-maʿnī-i sitīze-kün yaʿnī çekişici. Ḥakīm Senāyī, beyt:

تو نکوکار باش تا برهی
با قضا و قدر چرا ستهی

(Kurtulmak için iyi amelli ol! Kazā ve kaderle niye çekişesin!)

سختی [saḫtī]: Yā-yı vaṣfiyye **(82ª)** ile. Katılıktır. Gāhī maṣdar istiʿmāl olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

ز دست چرخ بس سختی کشیده
به عالم گرمی و سردی بدیده

(Feleğin elinden epey katılık çekmiş. Dünyanın sıcağını da soğuğunu da görmüş.)

سرابیلی [serābīlī]: Feṯḥ-i rā, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade vü lām ve yā-yı sākine ile. Ḥīz ve muḫanneṯ maʿnāsına. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

اگر ناهید بر عشرتگه چرخ
سراید شعر من بر ساز ارغن

1 Metinde "üç" yazılmıştır.

ببخشد مشتری دستار و مصحف
دهد مریخ حالی تیغ و جوشن

ازین مشتی سماعیلئ ایام
وزین جوق سرابیلئ برزن

همه قلب وجود و شولهٔ عصر
نعایم وار آتشخوار و ریمن

(Zühre benim şiirimi gökyüzü meclisinde kanunuyla söylese, Müşteri yıldızı sarığını ve mushafını bağışlar, Mars da derhal kılıcını ve zırhını verir. Bu bir avuç zamane İsmāilīsi ve sokak puştu olan kalantorun tamamı, varlığın geçmez akçesi ve asrın çöplüğüdür. Deve kuşları gibi ateş yiyip harama ve hileye bulaşırlar.)

سراروی [ser-ā-rūy]: Kolda bir damardır ki ondan kan alındıkta baştan ve yüzden dem-i fāsid iḫrāc olunur. Eṭibbā ona قیفال [ḳīfāl] derler. Başa ve çehreye müteʿallıḳ olduğu için "ser-ā-rūy" tesmiye olunmuş.

سرانگشتی [ser-enguştī]: Sükūn-ı nūn u şīn-i muʿceme, żamm-ı kāf-ı Fārsī ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Bir nevʿ aştır. Türkīde "basma aşı" derler. Ve dahi سراوی [serāvī] derler. Büşḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

سرانگشت آن طفل نا دیده گام
که بغرا سرانگشتیش کرد نام

(Görülmemiş yürüyüşlü o çocuğun parmağının ucu, buğra aşına serengüştī adını verdi.)

سرای [serāy]: Maʿnā-yı mevżūʿu muṭlaḳ "ev"dir; büyük olsun, küçük olsun. Mürūr-ı eyyām ile selāṭīn oturdukları mekāna dediler. Keşret-i istiʿmāl ile vüzerā, ümerā ve ekābir evlerine ve büyük evlere dahi "serāy" dediler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

جنیبت کش وشاقان سرایی
روانه صد صد از هر سو جدایی

(At çeken saray görevlileri her tarafa yüzer yüzer dağıldı.)

Ve ḫān ve kārbān kondukları maḥalle dahi isim eylediler. Lākin dūnuʾt-terkīb olmaz, lābüd کاربانسرای [kārbān-serāy] denmek gerektir. Ve bir maʿnāsı dahi "serāyende" maʿnāsına ism-i fāʿil olur مدحت سرای [midḥat-serāy] ve سخن سرای [suḫan-serāy] gibi. Ve dahi ṣīġa-i emr olur. Üç maʿnāya şāʿir demiştir, beyt:

پی عشرت بنشینی به سرای
گوی آن نغمه سرا را که سرای

(Eve eğlence için oturunca o şarkıcıya "şarkı söyle" de!)

Ve dahi cānib-i şimālde memleket-i Tātār u Ḥüsnḥīz'de bir şehr-i ʿaẓīm nāmıdır.

سرباری [serbārī] ve **سروای** [servārī]: Evvel bi-fetḥi'l-bāʾi'l- muvaḥḥade, ṣānī vāv ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, yük ortasına konulan nesne ki ʿArabīde علاوه [ʿilāve] derler. Mecdeddīn-i Hemger, beyt:

بار هجران بر دلم خود بود غم
بر سرش تا کی به سرباری نهی

(Ayrılık yükü gönlüme gam veriyor. Onun başına daha ne kadar yük koyacaksın!)

Ṣānī, baş üzerinde götürülen yük, بارِ سر[bār-ı ser] taḳdīrinde. Mużāfun ileyh taḳdīm olunup istiʿmāl olunmuştur.

سرخسی [seraḫsī/serḫasī]: İki vechle iki maʿnāyadır.

Biri, fetḥ-i rā ve sükūn-ı ḫā ile. Seraḫs vilāyetine mensūb olan kimesneye derler. Bunda yā-yı nisbet ile.

Ve biri dahi, sükūn-ı rā ve fetḥ-i ḫā ile (سرخَسی serḫasī). Bir nevʿ kızıl ottur. Türkīde "eyrelti" ve "tonuz otu" derler.

سردستی [ser-destī]: Yaʿnī fi'l-ḥāl ve mā-ḥażar maʿnāsına. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

سردستی است شعر من از آن رو که می نداد
ابکار فکر بر حسب اختیار دست

(Benim şiirim çabucak yazıldı. Çünkü düşünce bakireleri istediğim gibi el vermiyordu.)

سرسری [serserī]: Eblehāne ve bī-maʿná ḥareket maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

مبین رتبت شعر را سرسری
بود شاعری بعد پیغمبری

(Şiirin mertebesini manasız görme! Peygamberlikten sonra şairlik gelir.)

سرشوی [ser-şūy]: Sükūn-ı rā, żamm-ı şīn-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ve iẓhār-ı yā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḥaccām ve ser-terāş maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

خاک بر سر شاعری را کاشکی
بودمی سرشوی یاخود پای باف

(Şairliğin toprak başına! Berber veya çulha olsam daha iyiydi.)

Şānī, gil dedikleri toprak ki ʿavrāt onunla başların yurlar. ʿArabīde بيلون [beylūn] derler.

سرگیری [ser-gīrī]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, her nesneye ibtidā etmek yaʿnī başlamak. Ebulmaʿānī, beyt:

به جای لطف وصالت به جور سرگیری
چو بنده را شه عالم بپرورد با لطف

(Kavuşmanı bağışlamak yerine kötülüğe başlıyorsun. Oysa dünya padişahına yakışan, kölesini esirgeyip beslemektir.)

Şānī, iş tutmak.

Şāliş, şemʿ fetīlin alma ve söyündürmek. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

به مجلسی که ز روی تو پرده برگیرند
چراغ و شمع برافروختن ز سر گیرند

(Senin yanağının perde olduğu bir mecliste kandil ve mumu yakmayıp söndürürler.)

سرماریزگی [sermā-rīzegī]: سرما [sermā] ile ریزگی [rīzegī]den mürekkebdir. Sermā, soğuk. Rīzegī, kesr-i rā vü kāf, sükūn-ı yā ve feṯḥ-i **(82b)** zā ile "dökülmek" maʿnāsınadır. Maʿnā-yı terkīb, ol nesnedir ki ol vaḳit ki hava zemīne mümāss ola, şiddet-i berdden donup kar gibi ḥiddetle yere iner. Ekṣer soğuk gecelerde, ḫuṣūṣan ṣabāḥa ḳarīb vāḳiʿ olur.

سرمافزای [sermā-fezāy]: Sāl-i Melikī'den dokuzuncu ayın adıdır ki neyyir-i aʿẓamın burc-ı Cedy'de müddet-i iḳāmetidir.

سروِ کوهی [serv-i kūhī]: Ardıç ağacına derler. Ebulmaʿānī, beyt:

نیست در خوبان چو تو حسن جمال
سرو کوهی از کجا و سرو بستان از کجا

(Güzellerde yüzü senin kadar güzel olan yoktur. Ardıç ağacı nerde, bahçe selvisi nerde!)

سروِ سهی [serv-i sehī]: İki maʿnāyadır.

Evvel, doğru ve mevzūn bitmiş serv. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

مقامی راست گرداند سهی سرو از پی مرغان
نوازد در مقام راست صد دستان هزار آوا

(Boyu düzgün selvi, kuşlar için rāst makamında dolanıyor. Rāst makamında yüzlerce bülbülün gönlünü okşuyor.)

Şānī, muṣannefāt-ı Bārbud-ı Ḫüsrev'den bir laḥn ismidir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

اگر سرو سهی را ساز دادی
سهی سروش به خون خط باز دادی

(Serv-i sehī nağmesine başlayacak olsa, düzgün boylu güzeller onun yoluna kurban olurdu.)

İki maʿnāya, Üstād Menūçehrī, beyt:

بزند نارو بر سرو سهی سرو سهی
بزند بلبل بر تارک گل قالوسی

(Kumru düzgün selvi üstünde serv-i sehī çalıyor. Bülbül gülün tepesinde kālūsī çalıyor.)

قالوسی [ḳālūsī] dahi bir nevā adıdır.

سروی [serūy]: Żamm-ı rā, sükūn-ı vāv ve iẓhār-ı yā ile. Be-maʿnī-i سرو [serv]-i merḳūm.

سریری [serīrī]: Kesr-i rāʾeyn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Nām-ı pādişāh-ı serīr-efrāzdır ki ẕikri mürūr eyledi. *İskendernāme*'de mufaṣṣal meẕkūrdur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سریری خبر یافت که آن تاجدار
بر آن تختگه کرد خواهد گذار

(Serīrī, o padişahın o başkente geçeceğini haber aldı.)

سری [serī]: Dört maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ser-dārī. Mıṣraʿ:

سران ملک پیراهن دریدند

(Sultanın komutanları gömlek yırttılar.)

Ṣānī, ser-āmed maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

ای دل ار خواهی که یابی رستگاران سری
چون نسازی فقر را لعل کلاه سروری

(Ey gönül! Kurtulmuşların başında yer almak istersen, niçin fakrı efendilik tacının lali yapmazsın!)

Ṣāliş, demirden zırh gibi yapıp atın başından kuyruğuna dek giydirirler. Türkistān'da "ḳaşġa" derler.

Rābiʿ, evliyā-yı kirāmdan Seriyy-i Saḳaṭī'nin nāmıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bir nüsḫada nehr-i ʿaẓīm maʿnāsına da mervīdir.

سعتری [saʿterī]: Sükūn-ı ʿayn-ı mühmele, feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ve kesr-i rā ile. Zıbıkçı ʿavrat. Mevlānā Cāmī, beyt:

نفس را بند از گلو کن کز زنان سعتری
فارغست آن کس که قوت او ز نان سعترست

(Nefsin boğazına kement geçir! Çünkü gıdası zahter ekmeğinden olan kimse, zıbıkçı kadınlara ilgi duymaz.)

سعتر [saʿter]-i ṣānī bir ottur. Kurutup, tuz ile āmīḫte edip, ekmek batırıp yerler. Ḫoş-ḫor nesnedir.

سغری [saġrī]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Cemīʿ-i ḥayvānātın sağrısı ki ساغري [sāġrī] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

با کدامین روی می آید مرا
اینچنین سغری ندارد گرگدان

(Bana kaçıncı yüzle geliyor! Gergedanın bile böyle bir sağrısı yoktur.)

Sağrı ġāyet dürüşt olmakla yüz pekliğinden kināye ederler.

سفیدِ بری [sefīd-i berī]: بری [berī], bāʾ-i muvaḥḥade ve rā iledir. Faṣl-ı ḥazān maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سگابی [segābī/seg-i ābī]: Kāf-ı Fārsīnin kesriyle de ve sükūnuyla da cāʾizdir. Kunduz ki ʿArabīde كلب البحر [kelbu'l-baḥr] derler.

سگپوی [segpevī]: Sükūn-ı kāf u feṭḥ-i bāʾ-i Fārsiyyeyn ve kesr-i vāv ile. Yürüdükte ẓāhir olan ayak sesi maʿnāsına. Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Ammā Şems-i Faḫrī *Miʿyār-ı Cemālī*'de şīn-i muʿceme ile (شگپوی şegpevī) naḳl etmiş. Ve *Ferheng-i Vefāyī*'de شبنوی [şebnevī] vāḳiʿ olmuştur.

سگلابی [seglābī] ve **سگلاوی** [seglāvī]: Kilāhumā be-maʿnī-i سگابی [segābī]-i merḳūm, yaʿnī kelbü'l-baḥr. Köpeğe müşābih bir cānverdir. Deryāda taʿayyuş eder. Ḫāyesi edviye ḳısmındandır. جندبادستر [cund-bādister] ve جندبیدستر [cund-bīdester] dahi derler. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

گرچه سگلابی به دریا در شود
پوستینش کند خواهم چون فنک

(Gerçi kunduz denizde olur ama yine de onun postunu karsak gibi yolacağım.)

سکنجی [sekencī]: Feth-i kāf, sükūn-ı nūn ve kesr-i cīm ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i bikrī, yaʿnī bozulmamış kızın kızlığı. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

رخسار ترا ناخن این چرخ سکنجد
تا چند لب لعل دلارام سکنجی

(Bu feleğin tırnağı senin yanağını tırmalar. Ne zamana dek bakire güzelin lal dudağını ısıracaksın!)

Ṣānī, be-maʿnī-i بتراشی [bi-terāşī].

Ṣāliş, be-maʿnī-i سرفه کنی [surfe kunī] ve آواز به گلو کنی [āvāz be-gelū kunī], yaʿnī **(83ª)** öksürmekle boğazdan ẓāhir olan ṣadā. Bu maʿnāya Şöhre-i Āfāḳ demiştir, beyt:

به گاه نغمه سنجی چون سکنجی
کند ناهید ترک نغمه سنجی

(Şarkı okurken boğazın gıcık yapınca Zühre şarkı söylemeyi bırakır.)

Bu beyt, medḥ ḳaṣd olunsa muṭlaḳ āvāz maʿnāsına olur. Ve eğer ẕem ḳaṣd olunursa maʿnā-yı meẕkūr olur.

سلبوی [selbūy]: Sükūn-ı lām, żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ve iẓhār-ı yā ile. Be-maʿnī-i سلت [selt]-i merḳūm, yaʿnī ayak sesi. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سلطقی [salṭaḳī]: Kalenderlerin bir nevʿa maḫsūṣ libāslarıdır. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

سلمی [selmá]: Sükūn-ı lām, fetḥ-i mīm ve yā-yı maḳṣūre ile. Maḥbūbe ʿavrat maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

سبت سلمی بصدغیها فؤادی
و روحی کل یوم لی ینادی

(Güzel kadın (Selmā) iki saç büklümüyle gönlümü tutsak etti. Ruhum her gün bana güzel kadının saçını şikāyet ediyor.)

سمرقندی [semerḳandī]: İki maʿnāyadır.

Evvel, gönülsüz teklīf ve aşılsız dostluk ve muḥabbet. Ebulmaʿānī, beyt:

بی محابا سیر گلشن را رود با دیگران
ناگهانم بین که تکلیف سمرقندی کند

(Başkalarıyla gül bahçesini korkusuzca dolaşıyor. Ansızın beni görünce de gönülsüzce çağırıyor.)

Ṣānī, kapı ardına ettikleri sürme ağaca derler. Bu iʿtibār ile ʿavratına maġlūb olan yādigāra da derler.

سنگِ آتشی [seng-i āteşī]: Çakmak taşı. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

بسکه دارم در درون سینه مهر مهوشی
بر سر خاکم شود هر سنگ سنگ آتشی

(Gönlümün içinde bir ay parçasının o kadar çok sevgisi var ki mezarımın başındaki her taş çakmak taşı olur.)

سولی [sevlī]: Sükūn-ı vāv ve kesr-i lām ile. Saban demiri maʿnāsınadır.

سهی [sehī]: Kesr-i hā ile. Her mevzūn ve doğru olana derler ʿumūmen. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

ازو سهی کند اسلام قامت رفعت
بدو قوی کند ایام بازوی دعوی

(İslām, yüceliğin boyunu onunla doğrultur. Zamane, davanın pazusunu onunla güçlendirir.)

Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

چنان صدری که پیش آستانش
فلک خم داد بالای سهی اش

(Öyle bir makamdır ki onun eşiği önünde feleğin düzgün boyu iki büklüm olur.)

Ve mevzūn serve derler ḫuşūşan. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

چندین بود کرشمه و ناز سهی قدان
که آید به جلوه سرو صنوبر خرام ما

(Düzgün boylu güzellerin naz ve işvesi, selvi boylu sevgilimizin salına salına gelmesine kadardır.)

سیدی [seydī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl ile. Gecelerde yol kenārında ṣadā verir bir böcektir. ʿArabīde "ağa" maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

صدایش همچو مرغ و خویش سیدی
چنان هر نا سزا گویند سیدی

(Sesi kuş gibi, kendisi cırcır böceğidir. Bu yüzden her önüne gelene "efendim/ağam!" der.)

سیسدی [seysedī]: Sükūn-ı yā ve feṭḥ-i sīn; feṭḥ-i yā ve sükūn-ı sīn ile (سیَسدی seyesdī) de سیدی [seydī]-i merḳūmun maʿnā-yı evveli ile müterādiftir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

باب السین المکسوره
[BĀBU'S-SĪNİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

سپا [sipā]: Feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Seferlerde kılıç, raḥt ve emṣāli nesneler astıkları üç ayaklı ağaç, sac ayağı ve her ne ki onlara benzer var ise. Ve cāmiʿlerde ḳandīl yakmak için üç ayaklı nerdübān gibi nesneye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

چو در مسجد سپا بودی قد او
دو چشمش مشعل قندیل فروزی

(Onun boyu camide sehpa olsaydı, iki gözü kandil ışığı gibi parlardı.)

Bu bir ʿābid vaṣfı olmak vardır.

سپیدا [sipīdā]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. سفیداج [sifīdāc] lafẓından terḫīm olunmuştur.

سپیدپا [sipīd-pā]: İki bāʾ-i Fārsī ile. Mübārek, mesʿūd ve ḫoş-ḳadem maʿnāsınadır. *Şerefnāme*'de bir ṭaʿām adıdır, سپیدآبا [sipīd-ābā] lafẓından muḫtaṣardır. Bu maʿnāda bāʾ-i ṣānī muvaḥḥade gerektir.

ستا [sitā]: Feṭḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, ستودن [sutūden], anmak maʿnāsına maṣdar istiʿmāl olunur. Emīr Ḫüsrev, beyt:

یا رب سخنی ده که به توحید تو شاید
که این فکرت مخلوق ستا را نشناسم

(Ya Rabbi! Bana senin tevhidine yakışır bir söz ver! Çünkü kulun düşüncesini övgüye layık görmüyorum.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i sitāyiş ki ism-i maṣdar olur. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

بر حمد و ستا مباش فتنه
بر سخته ستان سخن به شاهین

("Hamd ve övgü"de fitneci olma! Sözü teraziyle tartıp da al!)

Ve sitāyiş-künende maʿnāsına ism-i fāʿil olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود مؤید طبعم همیشه روح قدس
از آنکه باشد طبعم همیشه شاه ستا

(Hz. Cebrāil, şiir yeteneğim hep padişah övücü olduğu için yaradılışımı sürekli sağlamlaştırır.)

Ve sitāyiş-kün maʿnāsına ṣīġa-i emr olur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

زنان را ستایی سگان را ستا
که یک سگ بِه از صد زن پارسا

(Kadınları öveceğine köpekleri öv! Çünkü bir köpek, bin zahit kadından daha iyidir.)

Şānī, bir nevʿ çāderdir, شامیانه [şāmiyāne] dahi derler. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān **(83ᵇ)**, beyt:

گهی زیر سیمی ستا می شود
گهی باز در آبگون چادری

(Bazen gümüş renkli/gri örtü altında, bazen de su renkli/mavi örtü altında olur.)

Şāliş, mūsīḳīde bir laḥn adıdır.

Rābiʿ, tanbūraya derler. Bu maʿnāda ستار [setār] lafẓından muḫaffeftir. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

مرغان ز گلو الحان ستا ساخته در صبح
بر ساز ستا چاک زد این سبز ستایی

(Sabahleyin kuşların boğazından sitā nağmesi yükseldi. Bu yeşil örtülü gökyüzü, sitā sazıyla parçalandı.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ستا زن برآورد بانگ سرود
سرود نوآیین تر از صد درود

(Çalgıcı, yüz övgüden daha farklı ve yeni olan nağmesini yükseltti.)

Ḫāmis, üç piyāle şarāba derler. Ḥükemānın ḳarār-dāde oldukları vech üzre henüz nesne tenāvül olunmadan içilir ki miʿdeden faẓalāt-ı aḫlāṭı ġasl edip pāk eder. ʿArabīde ثلاثهٔ غساله [selāṣe-i ġassāle] derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

محبانه دعایی کرد خواهم
حکیمانه ستایی خورد خواهم

(Sevgiyle dua etsem gerek! Bilgece üçerleme içsem gerek!)

Ammā tanbūra ve şelāṣe-i ġassāle maʿnālarına oldukta munfaṣıl yazılmak münāsibdir. Ve nerd oyunlarından üçüncü oyun adıdır ki ستاده [sitāde] dahi derler. Ve bir maʿnāsı dahi استا [istā] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Cümle yedi maʿnāya istiʿmāl olunur.

سرگا [sirgā]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Sirke ki ʿArabīde خل [ḫall] derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

کسی کو در شکرخانه شکر نوشد به پیمانه
بدین سرگای نُه ساله اش نباید کرد خرسندی

(Şeker yurdunda kadehle şeker içen kişi, bu dokuz yıllık sirkeye kanaat etmese gerektir.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

تو شهد نیستانی و در کام بازی
او کامه و سرگا و شترغاز نیابد

(Sen şekerlik balısın ve iğdeyle oynamaktasın. O ise kurut, sirke ve devedikeni bulamaz.)

سرنا [sirnā]: Sükūn-ı rā ve feṯḥ-i nūn ile. Yüz vurmak maʿnāsına. Türkīde "sersele" derler.

سزگا [sizgā]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. شما را [şumārā] maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

سفیدبا [sifīd-bā]: Yoğurt şūrbāsı ki سفیدآبا [sifīd-ābā], ماستبا [māstebā] ve ماست آبا [māst-ābā] dahi derler.

سگبا [sigbā]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ekşi aş. Ve sirkeli şūrbāya da derler. Aṣlı سیگ آبا [sīg-ābā]dır ki سیگ [sīg] sirke ve آبا [ābā] şūrbādır, taʿrīb edip سکباج [sikbāc] dediler. Bu maʿnāya, Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

زان دست مسیح آمده داروی جهانی
کو دست نگه داشت ز هر کاسهٔ سگبا

(Dünyanın ilacı, o Mesih'in eli sayesinde geldi. Fakat sirke çorbası kāselerinden korunacak el hani!)

Maḥmūd İbn Yemīn, beyt:

شوربای چشم خود خوردن برِ ابن یمین
بِه که باید خورد سگبای رخ هر ناکسی

(İbn Yemīn katında kendi gözünün/umudunun çorbasını içmek, cimrilerin sirke çorbasını andıran yüzünü içmekten/çekmekten daha iyidir.)

سمنوا [siminvā]: Kesr-i mīm, sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i vāv ile. Erişte aşıdır.

سگوا [sigvā]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i vāv ile. سگبا [sigbā]-yı merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سنا [sinā]: Feṯḥ-i nūn ile. Bir meşhūr dārūdur. Aʿlāsı Mekke-i Mükerreme'den gelmekle lisān-ı ḫalḳta سنای مکی [sinā-yı mekkī] meşhūr olmuştur. İḫrāc-ı ṣafrā vü balġamda ġāyet laṭīf müshildir. Şāʿir, beyt:

سنا باشد دوا قبض شکم را
علاج قبض دل آیا چه باشد

(Sinameki karın sancısına çare olur. Acaba gönül sancısının ilacı nedir?!)

سیبا [sībā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Mürekkeb balığı. Ve derler ki deniz köpüğü ki ʿArabīde زبدالبحر [zebedu'l-baḥr] derler, onun üstüḫ̆ānı ola.

سیگبا [sīgbā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. سگبا [sigbā]-yı merḳūm maʿnāsınadır.

سیما [sīmā]: Çehre ve şūret maʿnāsına. Egerçi lafẓ-ı ʿArabīdir, lākin Aʿcām kendi terkīblerine cüz' ederler مه سیما [meh-sīmā] ve سمن سیما [semen-sīmā] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

آن سمن سیما به گاهی مجلس آرایی کند
رشک فرمای ارم باشد به عالم بزم ما

(O yasemin yüzlü ara sıra meclisi süslüyor. İşte o zaman dünyadaki meclisimiz cenneti kıskandırıyor.)

سیم پالا [sīm-pālā]: پالا [pālā] süzülmüş maʿnāsınadır. Yaʿnī ḳāl olup ġıll u ġışşı ayrılmış gümüş. Ve dahi gümüş eritecek ālet maʿnāsına da gelir. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

سیم پالا گشته گویا دیدهٔ گریان من
اشک حسرت را کند چون سیم پالا پاک و صاف

(Ağlayan gözüm gümüş potasına döndü. Hasret gözyaşını erimiş saf gümüş gibi katıksız ve saf yapıyor.)

سیمیا [sīmyā]: Sükūn-ı yā-yı evvel ve feṯḥ-i ṯānī ile. Aʿmāl-i ḥiyelden şol ʿamele derler ki bī-aṣl u bī-ḥaḳīḳat eşkāl-i bāġ u bostān u ʿimāret ve ṣūret-i ḥayvān göstere. Bir meşhūr ʿilmdir. Şāʿir, beyt:

هرچه پیش تو باغ ایوان بود
همه آن سیمیای دیوان بود

(Senin önünde eyvan bahçesi olanların tamamı divan simyasından başka bir şey değildir.)

سینا [sīnā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Nām-ı peder-i Şeyḫu'r-reʾīs **(84ª)**

Ebū ʿAlī. Ḥükemā-yı İslāmiyye'den meşhūr kimesnedir. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da feṯḥ-i sīn ile (سَینا seynā) mervīdir. Ammā kesre ile de istiʿmāli şāyiʿdir. *Edātu'l-Fużalā*'da Sīnā, Ebū ʿAlī'nin laḳabıdır ki Ebū ʿAlī Sīnā derler. *Şerefnāme*'de ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te nām-ı peder-i Ebū ʿAlī masṭūrdur. ʿArabīde cebel-i Ṭūr'a "sīnā" derler.

سیوا [sīvā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i vāv ile. Elmadır ki سیب [sīb] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع البا
[maʿa'l-bā]

سپیداب [sipīd-āb]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. **سفیداب** [sifīd-āb]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kilāhumā be-maʿnī-i سفیداج [sifīdāc] ki onların muʿarrebidir. Ebulmaʿānī, beyt:

روی نیکو نشود چهرهٔ زشت و چرکین
با سپیداب و فگر چند کنندش تزیین

(Kaba ve çirkin yüz, aklık ve allıkla ne kadar süslenirse süslensin güzel bir yüz olmaz.)

سناب [sināb]: Feṯḥ-i nūn ile. Suda yüzmek ki شنا [şinā] ve شناور [şināver] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

اندرون گشته یم غصه و غم بی پایان
می کند شام و سحر این دل بی چاره سناب

(Bu çaresiz gönül, uçsuz bucaksız gam ve dert denizinin içinde gece gündüz demeden yüzüyor.)

سنجاب [sincāb]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Maʿrūf kürktür. Beyāż, gök, laṭīf ve kuyruğu ucu sincābī olur. Bir cānverdir, derisin kürk ederler. Ve derler ki onu, semmūru ve ḳāḳūmu ibtidā kürk edip giymek Hūşeng Şāh'ın iḫtirāʿıdır. Evā'il-i zamānda mülūk ve vüzerāya maḫṣūṣ olup herkes giymez imiş. Şimdi kırk elli guruşa mālik olan nādānlar, kürkünü alıp giyerler maḳbūl ve muʿteber olmakla. Şeyḫ ʿAṭṭār *Pendnāme* evvelinde der, beyt:

آن یکی پوشیده سنجاب و سمور
دیگری خفته برهنه در تنور

(Birisi sincap ve samur kürk giymiş, diğeri tandır köşesinde çıplak uyumuş.)

سیاب [siyāb]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i آراستن [ārāsten], yaʿnī bezemek. Maṣdarı سیابیدن [siyābīden] gelir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بدو گفت رو خوان قربان سیاب
بدین کار مرد خویشتن را بیاب

(Ona dedi ki: "Git kurban sofrasını hazırla! Bu mertçe işle kendini bul!")

سینجاب [sīncāb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Bir vilāyet adıdır ki Efrāsiyāb muʿāvenetiyle Kāmūs-ı Keşānī onun żābiṭi olup, baʿdehu Rüstem gelip onu ḳatl eyledi.

سیب [sīb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Elmaya derler. ʿArabīde adı تفاح [tuffāḥ]tır. Kemāl-i Ḥocendī, beyt:

گفتم از سیب سمرقندی بِه از نار خجند
با زنخدان و لب چون قند گفتا بِه نبود

("Semerkant elması Hocent narından daha mı iyi?" diye sordum. Bu şeker gibi dudak ve çene çukuruyla "iyi olmaz/ayva olmaz mı?" dedi.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i ser-geştegīdir. Şuġl u kār yaʿnī işinde müteḥayyir olmak. Ve تیب [tīb] lafẓını ona tābiʿ edip سیب و تیب [sīb ü tīb] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

آصف اگرچه صاحب تدبیر و رای بود
با عقل و فطنت تو ورا سیب دان و تیب

(Āsaf görüş ve tedbir sahibi olabilir, ancak senin aklın ve anlayışına kıyasla bir acemi olduğunu bilesin!)

سیراب [sīrāb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i rā ile. Suya kanmış; ādem olsun, ġayrı olsun. ʿArabīde ریان [reyyān] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

سیراب شاخ هر درخت بنموده برگ و بر بسی
از بهر توحید خدا ایستاده است در بوستان

(Ağaçların taze dalları epeyce yaprak ve meyve gösterdi. Allah'ı birlemek için bostanda duruyorlar.)

سیرکوب [sīr-kūb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā ve żamm-ı kāf ile. Sarımsak döğecek ağaç hāvan ki سیر [sīr] sarımsaktır ve کوب [kūb] کوفتن [kūften] lafẓından ism-i fāʿil olur.

سیلاب [sīlāb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām ile. Seyl suyu demektir. Ebulmaʿānī, beyt:

سیلاب اشک دیده ام طوفان ز آه دل شده
گشته خراب از درد و غم آخر چو این شهر وجود

(Gönlümdeki āhla birleşen gözyaşı selim tufana dönüştü. Sonunda bu varlık şehri dert ve gamla yıkıldı.)

سیماب [sīm-āb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i mīm ile. Civadır ki ʿArabīde زیبق [zībak] derler. Bir maʿdenī nesnedir. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگر مهابت تو بانگ بر زمانه زند
ز بیم در دل کان منعقد شود سیماب

(Senin görkemin zamaneye bağıracak olsa, madenin içindeki civa korkudan donar.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da be-maʿnī-i ḫīre mervīdir.

مع التا
[maʿa't-tā]

سبلت [siblet]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i lām ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i serīş yaʿnī çiriş. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, سریشم باشد که از چرم خام پزند و کمانگران و جز ایشان به کار برند[1] vāḳiʿdir. Ḫām gönden pişen çiriş olmaz. Tutkal ve yaycıların kullandığı tutkaldır, çiriş değildir. ʿArabīde "bıyık" maʿnāsınadır. Ammā bu maʿnāda ʿAcem **(84ᵇ)** dahi müşterektir ki سبلت و ریش [siblet ü rīş] derler.

سپید پوست [sipīd-pūst]: Birkaç maʿnāyadır.

Evvel, ak benizli ādeme derler.

Şānī, pirinç maʿnāsınadır.

سپید دست [sipīd-dest]: Be-maʿnī-i saḫī ve kerīm. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

این دهر سپید دست سیه کاسه ایست صعب
منگر به خوش زبانئ این ترش میزبان

(Cömert gibi görünen bu felek, son derece cimridir. Bu suratsız ev sahibinin tatlı diline kanma!)

سرخشت [sirḫişt]: Sükūn-ı rā vü şīn ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Herāt vilāyetinde söğüt ağacına yığar bir nesnedir. Gāhī arpa unuyla yoğurup ḫummāsı olan ādeme yedirirler; hem devā olur hem ġıdā olur. Be-ġāyet nāfiʿdir. شیرخشک [şīr-ḫuşk] dahi derler.

سرشت [sirişt]: Kesr-i rā ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Ḫilḳat ü nihād-ı ādem. Ve ṭabīʿat maʿnāsına dahi istiʿmāl olunur. Mevlānā Hātifī, beyt:

اگر بیضهٔ زاغ ظلمت سرشت
نهی زیر طاوس باغ بهشت

(Kara yaradılışlı karganın yumurtasını cennet tavusunun altına koysan...)

Ve bünye ve ṭıynet maʿnāsına. Ḫˇāce Efḍal-i Türke, rubāʿī[2]:

ما را به بدی رو مکن ای حور سرشت
زشتی نبود گر همه رو باشد زشت
هجران که دوزخست بتر صد بار
امید وصالت درو همچو بهشت

(Ey huri tıynetli güzel! Kötülük edip bize yüz çevirme! Bütün yüzler çirkin olsa da senin çirkinliğin olmaz. Sana kavuşma umudu, cehennemden yüz kat beter olan ayrılığında bize cennet gibi gelir.)

Ve mizāca dahi derler. Mevlānā Cāmī, beyt:

چو شد پانزده پور یوسف نژاد
دگر گونه گشتش سرشت و نهاد

(Yusuf soylu on beş oğlu oldu. Her birinin mizacı ve yaradılışı farklıydı.)

Ḥaḳīḳatte "sirişt" yoğrulmaktır, ḫilḳat maʿnāsı cümleden ensebdir. Bāḳī maʿnāları ʿalá-vechi't-taʿrībdir.

سفت [sift]: Sükūn-ı fā ile. Yoğun ve ġalīẓ maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نگه کرد رستم بدان سرفراز
بدان چنگ سفت و رکاب دراز

(Rüstem o taca, o kaba pençeye ve uzun üzengiye baktı.)

سه انگشت [se-enguşt]: Ḫarman savuracak ālet ki kimi üç parmaklı, kimi dört ve kimi beş parmaklı olur. ʿArabīde مدره [miderre] derler kesr-i mīm ile, savuracak demek olur.

سیاست [siyāset]: Dört maʿnāyadır.

Evvel, işkence.

1 Serīşümdür ki işlenmemiş derinin (gön) pişirilmesiyle elde ederler. Yaycılar ve başkaları kullanırlar.

2 Metinde kıt'a yazılmıştır.

Ṣānī, ḥükūmet-i mülūk u ḥükkāmī; ḳażādan ġayrı. Ṣāliṣ, reʿāyāyı ḥimāyet ü ṣiyānet etmek.

Rābiʿ, at, katır ve emṣāline ḫidmet maʿnāsınadır. Fāʿiline سواس [sevvās] ve سایس [sāyis] denilir. Mīr Naẓmī, meṣnevī:

زیردستان را سیاست لازمست
هر که بر خلق جهان را حاکمست

اندرین قید گر نباشد شهریار
با سیاست می شود دوزخ قرار

(Dünya halkına hükmedenlerin, eli altındakileri adaletle yönetmesi gerekir. Devlet adamı bu sorumluluk içinde olmazsa, yaptığı siyasetle cehenneme yerleşir.)

سیه دست [siyeh-dest]: Be-maʿnī-i baḫīl ve şūm. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الجیم
[maʿa'l-cīm]

سپاناج [sipānāc]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü nūn ile. Ispanak ki سپاناخ [sipānāḫ] ve سفاناخ [sifānāḫ] dahi derler. Bir sebzedir, semizotuyla pişirirler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

از بقلهای که سپاناج کرده اوصاف
خورندگان را گه در دل است و گه بر زبان

(Yiyenlerin bazen gönlünde bazen de dilinde olan ıspanak sebzesini anlattı.)

سبنج [sibenc]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. Saban demiridir. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir uzun çubuktur, bir başında saban ve bir başında āmāc bağlıdır. Ona چوبِ قلبه [çūb-ı ḳulbe] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چون یکی گاوسر وزن شده ای
جسته از یوغ و ز آماج سبنج

(Öküz başlı biri gibi ağırlaşmış, saban demirinin āmācı ile boyunduruktan fırlamışsın.)

سپنج [sipenc]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, mihmān maʿnāsınadır. Murād bir yerde mekṣ-i ḳalīl ola. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

گر امشب درین خانه باشم سپنج
نباشد کسی را ز من هیچ رنج

(Bu gece bu evde misafir olursam kimseye zahmet vermem.)

Ve Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

نبینی همی خویشتن را نشسته
غریب و سپنجی به خوان کسانه

(Kendinin falanca kimsenin evine geçici olarak oturduğunu görmez misin!)

Kemālpaşazāde merḥūmun taṣḥīḥ-i lüġat baḥṣinde taṣarrufāt-ı ḫāṣṣasından bu maḥalde buyurur ki: "سپنج [sipenc], az ārām edecek yerdir ki lafẓ-ı سه [se] ile پنج [penc] den terkīb olunmuş lafẓdır ki ism-i vāḥid olmuştur. Şuʿarā, dünyānın müddeti üç veyā beş gündür diye taʿbīr ederler. Bir gün gelip bir gün gitmek ve bir gün dahi eyyām-ı ʿömrdür ki mecmūʿu üç gün olur. Muḥaṣṣal-ı kelām beş gündür diyen kimesne müddet-i binā-yı aʿvām u şühūr u üsbūʿ ṭarīḳıyla iʿtibār eylemiştir. Yaʿnī meẓkūrānın eḳall-i aʿdādı haftadır, zīrā maḳām-ı taḳlīldir. Bu taḳdīrce yedinin ikisi iyāb u ẕihāb olup müddet-i iḳāmet beş gün olur. **(85[a])** Ḥʿāce Ḥāfıẓ'ın, mıṣraʿ:

هر کسی پنج روز نوبت اوست

(Herkesin beş günlük sırası vardır.)

dediği buna işārettir". Ammā dünyāya "serāy-ı sipenc" dedikleri, tafṣīl-i meẓkūra ḥācet yoktur. Sipenc, ʿāriyet maʿnāsına geldiği kifāyet eder ki dünyā bir ʿāriyetīdir. Ve hem سه پنج [se penc] dediği yerinde olsa sīn-i meftūḥ iḳtiżā eder. Üstādān-ı müteḳaddimīn teʾlīfātında gördüğümüz sīn-i meksūredir. Allāhu aʿlem bi-ḥaḳīḳati'l-maʿnī.

Ve sipencʾin maʿnā-yı ṣānīsi ʿāriyettir. Zerātüşt Behrām, beyt:

سپنج است این جهان مینوست جاوید
ببر دل زین بدان می دار امید

(Bu dünya geçicidir, sonsuz olan cennettir. Dünyaya gönül verme, cennete umut bağla!)

Dünyāya serāy-ı sipenc denildiği bi-ṭarīḳi'l-istiʿāredir. دیرِ سپنج [deyr-i sipenc] dahi derler. Üstād Rūdekī, beyt:

به سرای سپنج مهمان را
دل نهادن همیشگی نه رواست

(Misafirin ödünç dünya evine sürekli olarak gönül bağlaması uygun değildir.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نماند کس درین دیر سپنجی
تو نیز آری نمانی تا نرنجی

(Bu ödünç kilisede/dünyada kimse kalmaz. Evet, sen de kalmayacaksın, sakın incinme!)

Ṣāliş, ḫāne-i ʿalefī. Yaʿnī mezrūʿāt, bāġ ve būstān kenārlarında ḫas u ḫāşākten, çöp ve ottan ettikleri ḫāne-i muḫtaṣar u muḥaḳḳar ki bāġ bekçisi āfitāb ve bārān defʿi için içinde oturur. Ṣāḥib-i *Ferheng-i Manẓūme* naẓm eylemiştir, beyt:

خانهٔ دشتبان سپنج بود
کز پی کشت روز پنج بود

(Sipenc, bağ bekçisinin evidir. Bağ için beş gün boyunca durur.)

Rābiʿ, çerāgāh-ı ḥayvānāt ki āb u ʿalefi vāfir ola. Üstād Rūdekī, beyt:

از پی آسایش و الفقدهٔ روزی به جهد
جانور سوی سپنج خویش جویان و دوان

(Hayvanlar, rızıkları ve huzurları için, kendi otlaklarına doğru gayretle koşup aranıyorlar.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da ḫāne-i deştībān u pālīzbān, menzilgāh-ı ʿāriyetī ve be-maʿnī-i mihmān deyip Ḥakīm Firdevsī'nin, beyt:

گر امشب درین خانه باشم سپنج
نباشد کسی را ز من هیچ رنج

(Bu gece bu evde misafir olursam kimseye zahmet vermem.)

beytine mütemessik olmuş.

سپیداج [sipīdāc]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Aklık ki ʿavrāt, yüzlerine sürerler ve naḳḳāşlar naḳışta istiʿmāl ederler.

ستنج [sitenc]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir yassı taḫtaya çakıl taşını yerleştirip, bir ucun bārgīr veyāḫud ġayrı ḥayvān boynuna bağlayıp ḥarman döğerler, tā ki ġallenin sapı kırılıp dānesi çıka. Ona زده [zede] ve جون [ceven] dahi derler. Rūm vilāyetinde "döğen" derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

در اعتبار پیشهٔ برزیگری همی
پایت ستنج و پنجهٔ دست تو زنبل است

(Bir ekincinin sanatı itibarıyla, ayağın döven ve elin de zembildir.)

Ṣānī, ẕaḫīre maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

به وقت حکم ضرورت اگر ستنج نهی
که احتیاج تو از خلق آن زمان نشود

(Sıkıntılı zaman için zahire saklarsan, kötü gününde halka ihtiyacın olmayacaktır.)

سرنج [sirinc]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, iki parça tūcdan tepsi gibi yapılmış, birer yüzü yassı ve hemvār ve birer yüzü yumru olur, birbirine vurdukta çıkan ṣadāsını sūrnā ve nefīre āheng ederler. Ve gāhī raḳḳāṣ oğlancıkları çalıp raḳṣ ederler. Ona سنج [sinc] dahi derler. Türkīde "zil" dedikleridir. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

فلم را علم داشت قلیه برنج
که می زن زلیبی بهم چون سرنج

(Kavurmalı pilav, zelībāyı zil gibi birbirine vursun diye felemi sancak edindi.)

Ṣānī, sifīdāb-ı sūḫte. Baʿżı ferhenglerde "sülüğen" dedikleri kızıl boyadır.

سگارآهنج [sigār-āhinc]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī, kesr-i hā ve sükūn-ı nūn ile. Tenūrdan ekmek çıkaracak demir çengāl. سگارآهنگ [sigār-āhing] dahi derler.

سگنج [sigenc]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāyadır.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i sürfe yaʿnī öksürük.

Ṣānī, be-maʿnī-i تراش کردن [terāş kerden].

Ṣāliş, be-maʿnī-i گزیدن [gezīden]. Yaʿnī ısırmak maʿnāsına ki maṣdarı سگنجیدن [sigencīden] gelir.

Rābiʿ, bir nevʿ büyük yılandır ki şiddet-i teʾşīr-i zehr ile meşhūrdur. Cemāl-i İṣfahānī, beyt:

از پی دفع گزند زهر خلاف ترا
مایهٔ تریاک ساخت مار سگنج از لعاب

(Zehirli yılan, senin düşmanının zehrindeki zararı gidermek için salyadan panzehir yaptı.)

سنج [sinc]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, uca ki سرون [surūn] dahi derler, oturak yeri maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

به فرمانش حیوان و انس و پری
همه داغ دارند بر سنج و غنج

(Bütün insan, hayvan ve periler onun buyruğuyla kıçlarında nişan taşırlar/canla başla çalışırlar.)

Ṣānī, **(85ᵇ)** celācil-i dāʾire, def ḥalḳaları ve zil maʿnāsına. Seyf-i İsferengī, beyt:

سنج دف میراث پدر باز رها کرد
ناگه به خط و خامه و دفتر هوس افتاد

(Baba mirası olan def halkaları yine kurtardı. Ansızın defter, kalem ve yazı hevesine kapıldı.)

Seyfülmülūk, rubāʿī:

ای شاه فلک رتبت و خورشید سریر
فیلت به نقاره خانه گاه زد و گیر
آورد ز سر دمامه و ز دندان چوب
گوشش شده سنجها و خرطوم نفیر

(Ey güneş tahtında oturan, gökyüzü mertebeli padişah! Savaş zamanı mehterhanedeki filin; başından kös, dişinden çomak, kulaklarından zil ve hortumundan boru yapar.)

سنخج [sinaḫc]: Feṯḥ-i nūn ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Tengī-i nefes ki ʿArabīde ضيق النفس [ḍīḳu'n-nefes] derler. Bir ʿillettir, fażalāt-ı balġamdan ʿārıż olur. Manṣūr-ı Manṭıḳī, beyt:

از غم و غصه دل دشمنت باد
گاه در تاپاک و گاهی در سنخج

(Senin düşmanının kalbi, gam ve dert yüzünden bazen çırpınsın, bazen de darlığa düşsün!)

سینج [siyenc]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i şiyār. Türkīde naṭas ʿArabīde فلحان [feleḥān] derler.

سیج [sīc]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sāz ve tertīb maʿnāsına. Emīr Ḫüsrev, beyt:

می داد چو نظم نامه را سیج
باقی نگذاشت بهر ما هیچ

(Kitabı düzenli bir biçimde tertip edip geriye bizim için hiçbir şey bırakmadı.)

مع الخا
[maʿa'l-ḫa]

سپاناخ [sipānāḫ]: Maʿrūf sebzedir. سفاناخ [sifānāḫ], اسفناخ [isfenāḫ] ve اسپناخ [ispenāḫ] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

من سپاناخ توام هرچه پزی
یا ترش با یا که شیرین می سزی

(Ben senin gönlünce pişirebileceğin ıspanağınım. İster ekşi ister tatlı, nasıl istersen!)

سبخ [sibaḫ]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Tuz ki نمک [nemek] dahi derler. ʿArabīde ملح [milḥ] denilir. Ve bir dilberin vücūdunda cerāḥat vāḳiʿ oldukta Ḥakīm Sūzenī demiştir, beyt:

یخی برفت ولیکن ز شوربختئ من
شکر سبخ شد و مشکل بود جلاب سبخ

(Soğukluk kalmadı ama bahtımın karışıklığı yüzünden şeker tuza döndü ve tuzlu şerbet de zor olur.)

Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

چه گویم مشتری را کز نحوست
سعادت بر دلم شیر و سبخ کرد

(Uğursuzluktan gönlümdeki mutluluk süt ve tuza dönmüş, Müşterī'ye ne diyeyim!)

سپندانِ تلخ [sipendān-ı telḫ]: İstebān dedikleri acı ottur.

ستاخ [sitāḫ]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Mevzūn, rāst ve hemvār bitmiş ağaç dalına derler. Seyf-i İsferengī, beyt:

ستاخ درختانش نقش معین
هوای گلستانش جای مصور

(Ağaçlarının dalları, akıp giden bir nakış. Gül bahçelerinin havası, resmedilmiş bir yer.)

ستیخ [sitīḫ]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Doğru ve uzun olan her ne olursa. ستیغ [sitīġ] dahi denilir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خم آورد پشت سنان ستیخ
سراپرده برکند هفتاد میخ

(Gerilip uzun mızrağın sırtıyla öyle bir vurdu ki otağın yetmiş mıhı birden söküldü.)

Mi'yār-ı Cemālī'de, her yoğun ve doğru olana derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به سعی شیخ بود قصر دین مشید از آن
که هست معدلتش چون ستون قوی و ستیخ

(Din köşkü, Şeyh Ebu İshak'ın çalışkanlığı sayesinde sağlamca yükselir. Çünkü onun adaleti, düz ve sağlam bir sütun gibidir.)

Ve bülend ve rāst ma'nāsına, Ḥakīm Esedī, beyt:

ز زر اندرو صد ستون ستیخ
ز ابریشمش رشته وز سیم میخ

(Onun içinde altından yapılma yüz yüksek sütun, ibrişim ip ve gümüş çivi var.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

داشتم در میانهٔ شعرا
روی سرخ و ستیخ گردن خویش

(Şairler arasında kırmızı yüze ve düz bir boyuna sahip oldum.)

Ve doğru ve sivri dağ tepesine de derler. Üstād Menūçehrī, beyt:

تو گفتی کز ستیخ کوه سیلی
فرو آورد بر من جمله احجار

(Görsen, bir sel dağın tepesinden benim üstüme yüz batman ağırlığında taşlar indiriyor sanırdın.)

سفاناخ [sifānāḫ]: Fā ile. سپاناخ [sipānāḫ] ma'nāsınadır ki cīm ile سپاناج [sipānāc], اسپناج [ispenāc] ve اسفناج [isfenāc] dahi rivāyet olunmuştur.

سه شاخ [si-şāḫ]: İḫfā-yı hā ile. Ḫarman savurdukları parmaklı ālet ki سه انگشت [se-enguşt] ve سه شاخه [se-şāḫe] dahi derler.

سیخ [sīḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, şiş; demir olsun, ağaç olsun. Kebāb şişi ve ġayrı. Şeyḫ Sa'dī, ḳıṭ'a:

اگر ز باغ رعیت ملک خورد سیبی
برآورند غلامان درخت او از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشگریانش هزار مرغ به سیخ

(Padişah, halkın bahçesinden bir elma koparsa adamları ağacı kökünden söker. Sultan beş yumurtalık bir zulüm yapmayı uygun görse, askerleri bin tavuğu şişe geçirir.)

Şānī, iki parça küçük tūc tepsidir, birer yüzü yassı ve birer ṭarafı ḳubbeli. Her birin bir elde tutup birbirine urup uṣūl tutarlar ki sūrnā, nefīr ve naḳḳāreye āheng ola. Mevlānā Hātifī, beyt:

سیخ از غم اهل ننگ و ناموس
برهم زده دست و خورده افسوس

(Zil, namus ve utanç sahiplerinin gamıyla elini birbirine vurup hayıflandı.)

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

سپد [siped] ve **سفد** [sifed]: Evvel feṯḥ-i bā'-i Fārsī, ṣānī fā ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, sipend-i sūḫte maʿnāsınadır ki ondan iḫtiṣār olunmuştur.

Ve dört maʿnāsı da سپندارمد [sipendārmed] lüġati ile müterādiftir. Ol dört maʿnānın biri, sāl-ı Şemsī'nin on ikinci ayı **(86ª)** ismidir ki neyyir-i aʿẓamın burc-ı Ḥūt'ta müddet-i iḳāmetidir. Üstād Ferruḫī, beyt:

آری به قدر مقدمهٔ شاه شرق بود
همچون سپد مقدمهٔ ماه فرودین

(Evet, kıymet bakımından doğu sultanının mukaddimesidir. Tıpkı Siped ayının Ferverdīn ayının mukaddimesi olduğu gibi...)

سپرد [sipurd]: Żamm-ı bā'-i ʿAcemī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. *Şerefnāme*'de be-maʿnī-i gūşe-nişīnī, ḳanāʿat, taḥammül, fürū-tenī ve sülūk be-reh-i rāst. Keẕā fi'l-*Edāt*. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, be-maʿnī-i تسلیم کرد [teslīm kerd]. Bu maʿnāda سپردن [sipurden] lafẓının fiʿl-i māżīsi olur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

پدر بعد از آن روزگاری شمرد
به جان آفرین جان شیرین سپرد

(Baba, bir süre sonra tatlı canını can yaratıcı Allah'a teslim etti.)

Ve be-maʿnī-i پامال کرد [pā-māl kerd]. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خروشید و برجست لرزان ز جای
بدرید و بسپرد محضر به پای

(Öfkeyle kükreyip titreyerek yerinden sıçradı. Belgeyi yırtıp ayağının altında çiğnedi.)

Ve vaḳit maʿnāsına dahi mervīdir. Şāʿir, beyt:

به دنیا ره نیکنامی سپرد
وز آن توشهٔ راه عقبی ببرد

(Dünyada iyi adlılık yolunda zaman geçirdi. O sayede ahiret yolunun azığını götürdü.)

سپکار [sipkār]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve feṯḥ-i kāf ile. Ādem tepesi yaʿnī başın orta yeri. Ve dağ tepesi, چکاد [çekād] maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سپندارمد [sipendārmed]: Feṯḥ-i bā'-i ʿAcemī ve sükūn-ı nūn ile. Baʿżı ferhengde āḫiri ẕāl-ı muʿceme ile mervīdir. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i zemīn. Zerātüşt Behrām, der-ṣıfat-ı ḳıyāmet ve ẓāhir şüden-i genchā[1], beyt:

سپندارمد برگشاید دهان
برون افکند گنجهای نهان

(Yer, ağzını açıp gizli hazineleri dışarı atar.)

Ṣānī, bir melek ismidir ki zemīn, dıraḫtān ve cengelistān üzerine müvekkeldir. Ve māh-ı Sipendārmed'de vāḳiʿ olan umūr-ı meṣāliḥ ü tedbīr ona müteʿallıḳtır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپندارمد پاسبان تو باد
خرد جان روشن روان تو باد

(Sipendārmed seni korusun! Akıl, kutlu canın ve ruhunla bir olsun!)

Ṣāliṣ, sāl-i Şemsiyye'nin on ikinci ayı ismidir ki neyyir-i aʿẓamın burc-ı Ḥūt'ta müddet-i iḳāmetidir. Ḥakīm Enverī, beyt:

نماز دیگر یکشنبه از مه بهمن
که بی و دال سپندارمد بد از تقویم

(Behmen ayının bir Pazar günü sabaha karşıydı. Takvimler 24 Sipendārmed'i gösteriyordu.)

1 Kıyamet kopup hazinelerin ortaya çıkmasına dair.

Rābiʿ, her māh-ı Şemsī'nin beşinci günü ismidir. Ḳāʿide-i külliyye-i ʿAcem budur ki her māhın ismi ki günü ismiyle muvāfiḳ vāḳiʿ ola, ol gün ʿīd-i çeşn ederler. Ve ol günde câme biçmek, cedīd libās giymek, ġars-ı eşcār etmek ve aṣḥāb u aḥbāb yüzün görmek münāsibdir derler ve bu maʿnāyla ʿamel ederler.

سپندانِ خرد [sipendān-ı ḫurd]: Żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Ḫardal toḫumuna derler.

سپندانِ گرد [sipendān-ı gird]: Kesr-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Bemaʿnī-i سپند جوشن [sipend-i cevşen]. Bu iki lüġatin miṣāli bu beyitte vāḳiʿdir. Beyt:

سپندان خرد دافع بلغم است
سپندان گرد از عمل محکم است

(Hardal tohumu balgamı giderir. Yuvarlak hardalın etkisi çok güçlüdür.)

سپند [sipend]: Feṯḥ-i bāʾ-i ʿAcemī ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, üzerlik toḫumu ki eṭibbā حرمل [ḥarmel] derler. İṣābet-i çeşm-zaḫm defʿine daḫli olmağın eṭfāle buḫūr gibi yakarlar. Āteşe bıraktıkta ṣadā verir ve sıçrar. Ḫˇāce Selmān, beyt:

تا سپند شب بسوزاند به دفع چشم بد
صبحدم زین مجمر گردون پر کرد اخکری

(Sabah kem gözü gidermek amacıyla gece üzerliğini yakmak için bu gökyüzü buhurdanlığından ateş doldurdu.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

دفع عین المکال ملک ترا
سوخته در مجمرش سپهر سپند

(Gökyüzü senin ülkendeki nazarı gidermek için buhurdanlığında üzerlik yaktı.)

Şānī, bir dağ adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به خون نریمان میان را ببند
برو تازیان تا به کوه سپند

(Neriman'ın kanı için bel bağla/hazırlık yap! Koşarak Sipend Dağı'na dek git!)

سپهابد [sipehābud] ve **سپهبد** [sipehbud]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-bāʾi'l-Fārsī ve bi-żammi'l-bāʾi'l-muvaḥḥade ve iẓhāri'l-hā. Ser-dār ve ser-ʿasker maʿnāsına, belki serdārlığa isimdir. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود ترک گردون کمینه سپهبد
وگر رستمت گوید ایام شاهی

(Eğer senin Rüstem'in "şimdi padişahın zamanı!" dese, felek köylüsü en değersiz bir komutanın olur.)

Ve ṣāḥib-i leşger maʿnāsına ki سپه [sipeh] سپاه [sipāh]tan muḫaffef "ʿasker"dir ve بد [bud] Fürs-i ḳadīmde "ṣāḥib" maʿnāsınadır. Ḥakīm Esedī, beyt:

سپهبد خبر یافته در زمان
بشد در پَیش همچو باد دوان

(Başbuğ haberi alınca şiddetli yel gibi onun peşinden gitti.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i sipeh-sālār. Bu dahi ser-ʿasker demektir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز مهراب گرد آوریده پیام
به نزد سپهبد جهانگیر سام

(Pehlivan, dünyayı fethedici başbuğ Sām'a Mihrāb'dan haber getirdi.)

Muʿcemü'l-Büldān'da masṭūrdur ki "Sipehbüd, Ṭaberistān pādişāhlarına maḫṣūṣ laḳabdır; **(86ᵇ)** ḳayṣer, ḫāḳān, faġfūr ve rāy laḳab olduğu gibi".

سپید [sipīd]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, muṭlaḳ beyāż maʿnāsınadır. Baʿżı maḥalde ṣıfat istiʿmāl olunur سپیداب [sipīd-āb], جامه سپید [câme-sipīd] ve مردِ سپیدرو [merd-i sipīd-rū] gibi. Mīr Naẓmī, beyt:

گشاده جبین و سپید روی بود
پسندیده اخلاق و دلجوی بود

(Alnı açık ve yüzü aktı. Ahlakı makbuldü, gönülden sevilirdi.)

Ṣānī, bir ḳalʿa ismidir ki قلعهٔ سپید [ḳalʿa-i sipīd] demekle meşhūrdur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دزی بد که بد نام آن دز سپید
که ایرانیان را بدان شد امید

(Beyaz kale adlı bir kale vardı. İranlılar ona umut bağlamıştı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te نامِ رودی و کوهی باشد yaʿnī bir ırmağın ve bir dağın adıdır. ʿArabīde بیضا [beyżā] ve ابیض [ebyaż] ve Çağatay lisānında "aġarġu" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Arımas eşkim bile közniŋ kızarġan regleri
Baḥr mevcidin aġarġu dik imes mercān ḳızıl

(Kırmızı mercan deniz dalgasından nasıl ağarmıyorsa, gözün kızaran damarları da gözyaşımla beyazlayacak değildir.)

سپیدمرد [sipīd-merd]: Bir ottur bostān-efrūza müşābih. Sāḳı beyāż ve yaprağı yeşildir.

ستاد [sitād]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ستانَد [sitāned] lafẓından taḫfīf olunmuş lafẓdır "aldı" maʿnāsına. Nitekim Şāh Dāʿī-i Şīrāzī, beyt:

ما سر به غیر حضرت تو در نیاوریم
سلطان ز بندهٔ تو نیارد ستاد باج

(Biz senin huzurundan başka yere baş koymuyoruz. Padişah senin kölenden haraç alamaz.)

Ṣānī, ایستاد [īstād] lafẓının muḫaffefidir, "durdu" maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

ساقی برخیز یار بنشین
کین نشسته و آن ستاد باید

(Ey sāki, kalk! Ey sevgili, otur! Çünkü sevgili oturmalı, sāki ayakta durmalıdır.)

ستافند [sitāfend]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt u fā ve sükūn-ı nūn ile. Ol ḫāneye derler ki direk üzerine yapılmış ola köşk ve emṣāli gibi. Üstād Laṭīfī, beyt:

به سیمین ستون یک ستافند دید
معلا ولیکن دری نا بدید

(Yüksek ama kapısı olmayan, gümüş sütunlu bir köşk gördü.)

ستاوند [sitāvend]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt u vāv ve sükūn-ı nūn ile. ستافند [sitāfend]-i merḳūm maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ammā *Ferheng-i Mīrzā*'da "be-maʿnī-i ṣuffe-i buzurg" masṭūrdur. Bu maʿnāya şāʿir demiştir, beyt:

ستاوند و ایوان کیخسروی
نگارنده چون خانهٔ مانوی

(Padişahın eyvanı ve sofası, Māni'nin evi gibi resimle süslüydü.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de, ol ṣuffedir ki saḳfı bir direkle ola. Ve *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i ṣuffe-i bālā ki رواق [revāḳ] dahi derler.

ستهد [sitihed]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ve feṯḥ-i hā ile. Be-maʿnī-i ستیزد [sitīzed] ki "çekişir" demek olur. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

بستهد چون نماند برخیزد
با حریفان به جمله بستیزد

(Çekişir, bir şey kalmayınca da kalkar. Rintlerle hep sürtüşme halindedir.)

ستیزد [sitīzed]: ستیز [sitīz] lafẓının māżīsidir. ʿAn-ḳarīb maʿānīsi ẕikr olunur. استیزد[istīzed], استیزه کند [istīze kuned], ستیزد [sitīzed] ve ستیزه کند [sitīze kuned] dahi denilir.

ستیهد [sitīhed]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i hā ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i ستیزه کند [sitīze kuned] ve آواز به گلو آید [āvāz be-gelū āyed], yaʿnī çığırmakla çekişmek. Üstād Daḳīḳī, beyt:

به دشت نبرد آن هزبر دلیر
سکیزد چو گور و ستیهد چو شیر

(O yiğit aslan savaş meydanında yaban eşeği gibi sıçrıyor, aslan gibi kükreyip savaşıyor.)

سرند [sirind]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Beş maʿnāyadır.

Evvel, eṭfāl eyyām-ı ʿīd ve rūz-ı çeşnlerde bir ağaç dalına yāḫud dam bacasından ip bağlayıp, ucuna bir taḫta-pāre bend edip, üzerine oturup salınırlar. Ona سابود [sābūd], بازپیج [bāz-pīc] ve کازه [kāze] dahi derler.

Ṣānī, su üzerinde olan yeşil yosun ki ona جامهٔ غوک [câme-i ġūk] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

Ṣāliş, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da bir nevʿ sarmaşıktır. Her ağaca ki sarıla, lābüd kurutur. ʿArabīde ona عشقه [ʿaşaḳa] derler.

Rābiʿ, *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de سرند هو اعتقال الرجل رجله برجل آخر وصرعه ایاه. Yaʿnī güreşçiler güreş tuttukta birbirine ayak sarmak. ʿArabīde شغریه [şiġriye] derler kesr-i şīn ü rā vü sükūn-ı ġayn-ı muʿcemeteyn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile.

Ḥāmis, yine *Kitābu's-Sāmī*'de, bir ipin bir başın ḫalḳa edip zīr-i ḫākte pinhān eder ve bir başın bir ādem tutup bir yerde gizlenir, bir ḥayvān gelip ḫalḳaya bastığı gibi ol ādem ipi çekip ol ḥayvānı tutar. *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da ol ipe **(87ᵃ)** derler ki baʿżı oyunda ayağa bağlayıp asılırlar.

سفالود [sifālūd]: Feṯḥ-i fā ve żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Maʿnā-yı ṣānī-i سفال [sifāl] ile müterādiftir ki ceviz, bādām, fındıḳ ve fıstıḳ miṣillülerin kabuğudur.

سفساد [sifsād]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Dellāl-i metāʿ maʿnāsına ki سیبسار [sībsār] dahi derler. ʿArabīde dahi kesr-i sīn ile سمسار [simsār] derler.

سفند [sifend]: Feṯḥ-i fā ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i سپند [sipend]-i merḳūm.

سفندارمد [sifendārmed]: سپندارمد [sipendārmed]-i merḳūm maʿnāsına ki evvel maʿnāsı zemīn idi.

Be-maʿnī-i ṣānī ki nām-ı ferişteder. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سفندارمد پاسبان تو باد
خرد جان روشن روان تو باد

(Sifendārmed seni korusun! Akıl, kutlu canın ve ruhunla bir olsun!)

Ve be-maʿnī-i ṣāliş ki sāl-i Şemsiyye'nin on ikinci ayı ismidir. Muḫtārī, beyt:

همیشه تا رود اندر پس شباط آذر
چنانکه پیش سفندارمد رود بهمن

(Āzer daima Şubat'tan sonra geldikçe ve Behmen Sifendārmed'den önce oldukça...)

Rābiʿ maʿnāsı ki her māh-ı Şemsiyye'nin beşinci günü adıdır.

سفید [sifīd]: سپید [sipīd]-i merḳūm gibi, beyāż demektir.

سکنجد [sikenced]: Feṯḥ-i kāf u cīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i تراشد [terāşed] ve بگزد [bigezed]. Yaʿnī iki maʿnāyadır: Biri "yonar" ve

biri "ısırır". Ebulferec-i Rūnī, beyt:

همی سکنجد باد و همی شکافد خاک
به جنبش اندر دود و بخار آتش و آب

(Ateşin dumanıyla suyun buharı hareket halinde; sürekli olarak hava yontuyor, toprak yarıyor.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, be-maʿnī-i سرفه و از گلو آواز آمدن[1] [surfe ve ez-gelū āvāz āmeden] masṭūrdur.

سگند [sigend]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Cimāʿ maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

خرکیروار در کس آن خر سگند شلف
آورد و برد بی حد و بی مرهمی کنم

(O cima edici fahişenin küsüne sayısız eşek kīri getirip götüreyim ve onu merhemsiz bırakayım.)

سکیزد [sikīzed]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Yaʿnī جست خیز کند [cust-ḫīz kuned]. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Yerden çāpük sıçrayıp kalkar demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

سکیزد در میان بزم یاران
درآیم گر به خدمت کرده نا گاه

(Ansızın huzuruna gelecek olsam, dostlar meclisinin ortasında çabucak sıçrayıp ayağa kalkar.)

سنجد [sincid]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i cīm ile. İğde dedikleri dağ yemişidir.

سنجید [sincīd]: Cīm'den sonra yā-yı sākine ile dahi cāʾizdir, iğde maʿnāsına.

سند [sind]: Sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, ḥarāmzāde ki ʿArabīde ولد الزنا [veledu'z-zinā] dedikleridir. Müncīk, beyt:

ای سند چو استر چه نشینی تو بر استر
چون خویشتنی را شده ای مرد مسخر

(Ey katıra benzeyen haramzāde! Katıra niye biniyorsun! Büyüklenmiş, maskaralık bir adam olmuşsun!)

Ṣānī, Hindūstān memleketi nāḥiyesinde bir memleket-i ʿaẓīm adıdır. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

سوی درِ شهنشه اعظم جمال دین
گر ناورند ساو به سر شاه هند و سند

بعد از خراب ملکت هر دو فلک کند
اثبات پیش شرع که هستند هر دو سند

(Hint ve Sint padişahı, Cemalettin Ebu İshak'a vergi ödemeyip baş kaldırdı diyelim. Felek her ikisinin ülkesini yıktıktan sonra onların şeriat bakımından haramzāde olduğunu da ispatlar.)

Bu سند [sind], maʿnā-yı evveledir. Ve bu iki maʿnāya, Ḥakīm Esedī, beyt:

شناسند یکسر همه هند و سند
که هستی تو در گوهر خویش سند

(Senin haramzāde soyundan olduğunu Hint ve Sint ülkelerinin tamamı bilir.)

Ṣāliṣ, *Edātu'l-Fużalā*'da, vilāyet-i Hind ile Sind miyānında vāḳiʿ bir şehr-i ʿaẓīm adıdır. Seyf-i İsferengī, beyt:

سند سخن را هوای مدحت تو بند
مرغ خرد را نوای خدمت تو دام

(Seni övmek hevesi, söz Sindi'ni bağlar. Sana hizmet etmek nağmesi, akıl kuşunu tuzağa düşürür.)

سنداد [sindād]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Vilāyet-i Sind'de bir ırmak adıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سندباد [sindbād]: Sükūn-ı nūn u dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir manẓūm kitāb adıdır ki mevāʿiẓ, naṣāʾiḥ ve ḥikmet-i ʿameliyyeyi müştemildir. Nāẓımı Ḥakīm Ezraḳī'dir. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

1 Öksürük ve boğazdan ses gelmek.

ار کیسهٔ دروغ نهم پیش روی او
تاریخ شاهنامه و اخبار سندباد

(Yalan kesesinden çıkardığım *Şehnāme* tarihi ve *Sindbād* hikayelerini onun karşısına koyarım.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

هر که بیند پندهای شهریار سندباد
نیک داند که اندرو دشخوار باشد شاعری

(*Sindbād* kitabındaki ulu kimsenin öğütlerini görenler, onda şairliğin ne denli zor olduğunu anlarlar.)

Şeyḫ Saʿdī, meṣnevī:

چه نغز آمد این نکته در سندباد
که عشق آتش است و جفا تندباد

به باد آتش تند برتر شود
پلنگ از زدن کینه ور تر شود

(*Sindbād* kitabındaki şu nükte ne güzel geldi: Aşk ateştir, cefa da kasırgadır. Ateş, rüzgârın etkisiyle daha da yükselir. Kaplan kendisine vurulunca daha da öfkelenir.)

سیاوش آباد [siyāvuş-ābād] ve **سیاوش گرد** [siyāvuş-gird]: گرد [gird], kesr-i kāf ile. Bir şehrin adıdır ki onu Siyāvuş binā etmiş idi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همی رفت سوی سیاوش گرد
به ماه سپندار در روز ارد

(Sipendār ayının yirmi beşinde Siyāvuşgird tarafına gitmekteydi.)

سیلابکند [sīlāb-kend]: Ol ḫarḳaya derler ki onu seyl suyu **(87b)** yırtıp ḫarḳ etmiş ola. Behrāmī, beyt:

چگونه راهی راه درازناک عظیم
همو سراسر سیلابکند و خاره و خار

(Nasıl bir yol! Uzun ve büyük, baştan başa yarık, kaya ve dikenle kaplı bir yol.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

سپار [sipār]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, eṣvāb-ı ḫāne ki ʿArabīde اثاث البیت [eṯāṯu'l-beyt] derler. Üstād Ferruḫī, beyt:

بهانه جوید بر مال خویش و نعمت خویش
از آن مرا چه ذخیره است وز آن مرا چه سپار

(Kendi malıyla kendi nimetine bahane arıyor. Ondan bana ne zahire, bundan bana ne eşya!)

Ṣānī, Māverā'ünnehir'de üzüm, zeytūn, kincid ve emṣāli nesneler sıktıkları mengenedir ki ağaçtan ederler. Ona چرخشت [çarḫuşt] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

پُرست ساغر لاله ز بادهٔ حمرا
ندیده رنج قرابه نخورده زخم سپار

(Lale kadehi, tulum zahmeti çekmemiş ve mengeneden zarar görmemiş kırmızı şarapla dolu.)

Ṣāliş, büyük tekne ki içinde üzüm sıkarlar ve ḫamīr yoğururlar. Üstād Laṭīfī, beyt:

کجا یک دانهٔ پرورده دیرند
که زیر پا نکرده اند سپاری

(Dünyada, bir teknede ayakla çiğnenmemiş bir tane hani!)

Ve سپاریدن [sipārīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur ki lisān-ı nāsta ısmarlamaya سپارش [sipāriş] denir. Bu maʿnāda ism-i maṣdar olur.

سپاسدار [sipās-dār]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Minnet edici ve niʿmete şükr edici, şākirü'n-niʿam maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

چو نعمتت همه کس را چنان مبذول است
جهان بگشته سراسر سپاسدار ترا

(Herkes senin nimetinden bolca nasiplendiği için bütün dünya senin nimetine şükredicidir.)

سپر [siper]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, kalkan ki ʿArabīde جنّه [cunne] derler żamm-ı cīm ve feṯḥ-i nūn-ı müşeddede ile.

Ṣānī, سپریدن [siperīden] lafẓından ṣīġa-i emrdir, "tamām eyle!" maʿnāsına. Ebulmaʿānī, iki maʿnāya tertīb üzre, beyt:

ترا شود سپری آتش جهنم را
اگر به کار فتاده کنی به سعی سپر

(Bir düşkünün işini tamamlamaya uğraş! Cehennem ateşine karşı sana kalkan olur.)

Ve gitmeye emrdir, "git!" demektir. Maʿnāyı ṣānī, Ḥakīm Senāyī, beyt:

هم به نیروی بخت ملک آرای
سر کیوان سپر به زیر دو پای

(Mülkü süsleyen bahtın gücüyle, Keyvān'ın başını iki ayağının altında ez!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i rūy-māl-künende. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

موی بندی به زر از موی زره ور ببرید
عقرب از سنبلهٔ ماه سپر بگشایید

(Zırh gibi halka halka olmuş saçtan altın bir saç bağı kesin! Akrebi ayın yüzünü çevreleyen başaktan kurtarın!)

سپستر [sipester]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü tā'-i müşennāt ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Sonrarak maʿnāsınadır ki سپس [sipes] sondur, bundan sonra demekte زین سپس [zīn sipes] derler. Ve تر [ter] edāt-ı tafḍīldir.

سپندار [sipendār]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Şemʿ maʿnāsınadır. Ebulmaʿālī-i Rāzī, der-ḫiṭāb-ı Bābür, beyt:

ای سپندوز خیمهٔ گردون
وی سپندار خانهٔ اسرار

(Ey felek otağının temel direği! Ve ey sırlar evinin mumu!)

Bir maʿnāsı dahi Āfitāb'ın burc-ı Ḥūt'ta eyyām-ı meksi ismidir ki اسپندار [ispendār] dahi derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همی رفت سوی سیاوخش گرد
به ماه سپندار در روز ارد

(Sipendār ayının yirmi beşinde, Siyāvuşgird tarafına gitmekteydi.)

سپهدار [sipeh-dār]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı hā ile. Ṣāḥib-leşger ve ser-ʿasker maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

گرفت آن سپهدار پرخاش جوی
از آن مرغ و آن نامه فال نکوی

(O savaşçı komutan, o kuş ve o mektuptan hayırlı bir fal tuttu.)

سپهسالار [sipeh-sālār]: Ser-ʿasker ve ser-dār-ı ḳavm maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

سپهسالار آن رستم نهادان
پسندیده نگه کرد جنگ مردان

(O Rüstem yaradılışlıların başbuğu, yiğitlerin savaşını beğeniyle izledi.)

سپهر [sipihr]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı hā ile. Lafẓ-ı müfreddir. Maḥṣūṣ gök adıdır. Baʿżılar derler ki "āsumān" maʿnāsınadır ʿumūmen ve felek-i aʿẓam ki felek-i aṭlas dahi derler, onun nāmıdır ḫuṣūṣan. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

گفته حصارئ نو او را سپهر
که ای فلک نو به کهن دار مهر

(Dedi ki: "Ey eski dünya yurduna yeni gökyüzü olan! Gökyüzü, onun için yeni bir zindandır".)

سپیدار [sipīdār]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Beyāż kavak ağacı. Mīr Naẓmī, beyt:

سپیدار و سرو و چنار لطیف
به رشک آوری گشته با قد ردیف

(Ak kavak, selvi ve hoş çınar kıskandırıcı bir biçimde boy boy dizildiler.)

سپید پر [sipīd-per]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī-i evvel ü fetḥ-i ṣānī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i peşşe yaʿnī sivrisinek ki ʿArabīde بقّ [baḳḳ] derler. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

گر سایهٔ سکون تو بر باد اوفتد
بیرون برد ز دست سپیدپر ارتعاش

(Senin iraden rüzgāra gölge salacak olsa, sivrisineğin elindeki titremeyi giderir.)

سپیدخار [sipīd-ḫār]: Fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Çakırdikeni ki ʿArabīde شوكة البيضا [şevketu'l-beyżā] derler. Fārsīsi ʿArabīnin tercemesi olur.

سپیدکار [sipīd-kār]: İki maʿnāyadır.

Evvel, **(88[a])** ṣāliḥ ve aʿmāl-i ḥasene ṣāḥibi.

Ṣānī, ʿayyār, ṭarrār ve reng-bāz maʿnāsına esmāʾ-i ażdāddandır.

ستار [sitār]: Fetḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, deryāda ve baʿżı nehr-i ʿaẓīmde bir miḳdār sudan yüksek yer vāḳiʿ olur cezīre gibi. Ammā cezīre büyük olup içinde köyler, bāġ ve bāġçeler olur; bu ise küçük tepeciktir, muntefaʿun bih olmaz. Ve baʿżısını su yufḳaca örter, otcağızlar biter ve eṭrāfı derin su olur. Ve baʿżı rivāyette suyun orta yeridir. Bu iki rivāyet ṣaḥīḥa oldukta ażdād ḳabīlinden olur. Üstād Laṭīfī, beyt:

چنانم ز اندیشهٔ بی کنار
که مردی بود مانده اندر ستار

(Uçsuz bucaksız düşünce yüzünden suyun orta yerinde kalmış bir adama döndüm.)

Ṣānī, ستاره [sitāre] lafẓından taḫfīf olunmuştur, aḫter maʿnāsına. Üstād Ferruḫī, beyt:

ستار و صنوبر همی خواندم او را
به رخسار و بالای زیبای درخور

(Güzel yüzü ve münasip boyu sebebiyle onu hep yıldız ve çam fıstığı diye anarım.)

Üstād Ferruḫī,beyt:

حدیث نو شدن مه شنیده ام به خبر
به کاخ برشو و ای مه ستار و ماه نگر

(Ey ay! Ayın yeni ay haline gelmesi haberini duydum. Köşke çık da yıldız ve aya bak!)

Ṣāliş, Türkīde "fülān" dedikleri maʿnāyadır ki فلان گفت [fulān guft] demekte ستار گفت [sitār guft] derler.

ستبر [sitebr]: Fetḥ-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Yoğun, ġalīẓ ve gende maʿnāsınadır. Küttāb bu lüġati ṭāʾ-i mühmele ile سطبر [siṭabr] yazarlar ve okurlar ammā ġalaṭ ederler. Zīrā zebān-ı Fārsīde vāḳiʿ olmayan sekiz ḥarfin biridir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو چندی برآمد برش سالیان
به بد سرو بالا ستبرش میان

(Böylece nice yıllar geçti. Ortasında görkemli bir selvi ağacı başgösterdi.)

ستخر [sitaḫr]: Fetḥ-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, su durduğu yer ki آبگیر [āb-gīr] ve تالاب [tālāb] dahi derler.

Ṣānī, Fārs memleketinde meşhūr ve muʿaẓẓam bir ḳalʿa ismidir ki ḳurbunda bir

büyük āb-gīr vāḳiʿ olmuştur. Bu sebebden isim olup قلعهٔ ستخر [ḳalʿa-i sitaḫr] derler. Ve hemze-i meksūre ile استخر [istaḫr] dahi denilir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خرامان برآمد به قلعه ستخر
که شاه شهان را بدو بود فخر

(Padişahlar padişahının övünç duyduğu Sitahr kalesine salınarak geldi.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز مردی بکرد او بدان بود فخر
بیامد گرازان به راه ستخر

(Yaptığı yiğitlikle övünüp salına salına Sitahr yoluna koyuldu.)

ستمگار [sitemgār] ve **ستمگر** [sitemger]: Kilāhumā be-maʿnī-i ẓālim ve cābirü'ẓ-ẓulm. Mīr Naẓmī, meşnevī:

به عدل و سخاوت بشو سرفراز
نیابد ستمگار عمر دراز

بهشتست جای سرور کریم
که دوزخ مکان ستمگر لئیم

(Adalet ve cömertlikle baş tacı ol! Zalim, uzun ömür bulamaz. Cennet, iyinin mutlu olma yeridir. Alçak zalimin yeri de cehennemdir.)

ستنبر [sitenber]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt u bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. Bir ottur müşābih-i pūdne. Defʿ-i zehr-i gezendegān eder. Evveline ziyāde-i hemze ile (استنبر istenber) de cā'izdir. Şāʿir, beyt:

بوی استنبر از حرارت خویش
عقرب چرخ را گداخته نیش

(İstenber kokusu, kendi sıcaklığıyla felek akrebinin zehrini/iğnesini eritti.)

ستیر [sitīr]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Evzānda altı ḥabbeden ʿibārettir ki rubʿ-ı miṣḳāl olur. Baʿżı yerde şülüş dirhemdir. Böyle olunca dirhem on sekiz ḥabbe olur. Ve altı dirheme de "sitīr" demiş vardır. Şems-i Faḫrī, beyt:

پادشاهی که پیش تمکینش
هیکل قاف نیست نیم ستیر

(Öyle bir padişahtır ki onun temkini yanında Kaf dağının görünümü zerre miskal sayılmaz.)

Bu beytin üç rivāyete dahi şümūlü vardır.

سرخوار [sir-ḫʷār]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Be-maʿnī-i merd-i velī ve ṣāḥib-sır. Ve be-maʿnī-i tüvānger ü ṣāḥib-māl-ı maḫzūn. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سر [sir]: Taḫfīf ile. Ḫuṭūṭ-ı kef yaʿnī avuç içinde olan çiziler. Baʿżı kimesneler ol çizilerin nuḳūşundan istidlāl ile baʿż-ı ḥālāt ḥükm ederler: Faḳr u ġınā, sefer ü iḳāmet, teʾehhül ü tecerrüd, menāṣıb u mertebet, vücūd-ı evlād u ʿademine ve emṣālu ẕālik. Ve teşdīd ile (سرّ sirr) ʿArabīde ḥāl-i maḫfī maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

ساقیا برخیز و سر دل بدان
ساغر می ده که دانی سر دل

(Ey sāki! Kalk ve gönlün falına bak! Şarap kadehi verip gönüldeki sırrı anla!)

شریشه گر [sirīşeger]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ekmek kārḫānesinde ḫamīr eden ecīre derler, ḫamīrger maʿnāsına.

سفیر [sifīr]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dellāl ki eṣvāb ve metāʿ fürūḫt eder. ʿArab lisānında mektūb götüren ḳāṣıd maʿnāsınadır ki ʿArabīde **(88ᵇ)** سفر [sifr], yazılmış varaḳtır, yā'nın duḫūlüyle ism-i fāʿil olur.

سگار [sigār]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Be-vezn-i فگار [figār]. Şūm ve menḥūs maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

شده از ازل نجم بختم سگار
ازین گشته از غم درونم فگار

(Bahtımın yıldızı ezelden beri düşük/uğursuz. Gam yüzünden içimin yaralı olması bundan.)

سکندر [sikender]: Feṯḥ-i kāf u dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, bir meşhūr pādişāh-ı rubʿ-ı meskūn nāmıdır ki İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn demekle meşhūr-ı cihāndır. Ve nübüvvetinde iḫtilāf vardır. Ḳur'ān-ı Mecīd'de ismi Ẕü'l-ḳarneyn ẕikr olunmuştur. Sedd-i Ye'cūc'u yapıp ve āb-ı ḥayāt ṭalebiyle Ẓulumāt'a gitmiştir. Ḫıżr-ı nebī ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām reh-beri olup, āb-ı ḥayāt ona naṣīb olmayıp Ḫıżr'a naṣīb oldu. Dünyāya maşrıḳtan maġribe dek ḥükmeden, biri ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām ve biri dahi bu İskender'dir. Bunun aḥvālini Şeyḫ Niẓāmī cümleden aʿlā tafṣīl üzre silk-i naẓma getirmiştir.

Ve bir İskender dahi vardır. Ol dahi pādişāhtır ammā bu mertebe değildir. Ona İskender-i Rūmī derler. Dārā oğludur. Bunun zamānında ḥükemā-yı felāsife çoktu.

İskender'in maʿnā-yı ṣānīsi ser-nigūndur yaʿnī başı aşağa. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

از نهیب زخم تیر و قوس ذوالقرنین او
در چه مغرب رود هر شب سکندر آفتاب

(Güneş onun iki boynuzlu yay ve okunun açacağı yaranın korkusuyla her gece batı kuyusuna baş aşağı dalar.)

Ṣāliş, at yürürken veyāḫud seğirtirken tekerlenip başı üzerine düşmek. Bu maʿnāda ekṣer terkīb edip سکندر خورد [sikender ḫord] derler. Mevlānā Nūreddīn Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

سکندر خوران بادپای حیات
به دست تزلزل عنان ثبات

(Hayat atı tepeteklak düşmekte... Titreyiş elinde sabır dizgini var.)

سمنار [simnār]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i nūn ile. Vilāyet-i Rūm'da bir üstād miʿmār ve bennā adıdır ki Nuʿmān-nām bir pādişāha ḳaṣr-ı Ḫavernaḳ'ı ve Sedīr-nām ʿimāreti ol binā etmiştir. Sām neslindendir derler. ʿArabīde nūn'u mīm'e taḳdīm ve müşedded edip سنّمار [sinimmār] derler. Şeyḫ Niẓāmī, meşnevī:

هست نام آوری ز کشور روم
زیرکی کو ز سنگ سازد موم

چاپک و چرب دست و شیرینکار
سام نسلی و نام او سمنار

(Rūm ülkesinden zeki ve namlı biridir, öyle ki taştan mum yapar. Çabuk ve eli uzdur, nefis işleri vardır. Sām neslindendir, adı Simnār'dır.)

سنابر [sināber]: Feṯḥ-i nūn u bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i şināver, yüzegeç ki ʿArabīde سابح [sābiḥ] derler. سنابری [sināberī] سباحت [sibāḥat]tir, yüzegeçlik maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

گشته از دیده اشک خون چون بحر
مردم دیده شد سنابر او

(Gözde deniz gibi kanlı gözyaşı var. Gözbebeği de oranın yüzücüsü oldu.)

سندار [sindār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i sindān-ı āhen, yaʿnī demir örs. Ve dahi ʿaẓīmü'l-ḫilḳa bir taştır, yaʿnī yaradılışı büyük bir taştır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سندر [sinder]: Sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i ḥarāmzāde ki سندره [sindere] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد در جهان دون پرور
وفا و مردمی در طبع سندر

(Alçak yetiştirici dünyada, bir haramzādenin yaradılışında vefa ve insanlık olmaz.)

سهر [sihr]: Sükūn-ı hā ile. Be-vezn-i مهر[mihr]. Be-maʿnī-i gāv yaʿnī öküz. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو بر شاه تازی بگسترد مهر
بیاورد فربه یکی ماده سهر

(Arap padişahına şefkat gösterip semiz bir inek getirdi.)

Feth-i sīn ü hā ile (سَهَر seher), ʿArabīde uyanık olmak. Ve bir ʿillettir ki ṣāḥibi ḳaṭʿan uyumaz.

سیار [siyār]: Feth-i yā-yı taḥtānī ile. سپار [sipār]-ı merḳūmun maʿānīsi ile müterādiftir. Ve dahi kurut ve keşkīne yaʿnī arpa ekmeği. Mīr Naẓmī, beyt:

مشو چون گاو و خر در خواب و خواری
بس است اهل قناعت را سیاری

(Sığır ile eşek gibi uyku ve tembellik içinde olma! Kanaat edenler için kurut ve arpa ekmeği yeter.)

سیر [sīr]: Be-vezn-i میر [mīr]. İki maʿnāyadır. Evvel, imāle ile "tok" maʿnāsına ki ʿArabīde شبعان [şebʿān] derler; gerek ḥaḳīḳaten şibaʿ gibi, gerekse mecāzen reyyān gibi ki کشتزار به آب سیرست yaʿnī ekinlik suya toktur. Miṣālī, beyt:

شکمهایی که می گشت از سنان سیر
چو برگِ گندنا می خورد شمشیر

(Mızrağa doymuş olan karınlar, pırasa yaprağı yer gibi kılıç yiyordu.)

Çağatay lisānında "toy" ve "toymaḳ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ni ṭāḳatim bar anıŋ ʿaşḳıdın kenāre ḳılıp
Ni toymağım bar anıŋ ḥüsniġa neẓāre ḳılıp

(Ne onun aşkından yan çizmeye gücüm var ne de onun güzelliğine bakmaya doymuşluğum var.)

Ṣānī, imālesiz kesre-i ṣarīḥa ile (سیر siyr), sarmısak ki ʿArabīde ثوم [ṣūm] derler. **(89[a])** Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

گر نباشی در جهان با شیر و شکر خورده سیر
رو قناعت کن به کنجی با پیاز و نان و سیر

(Dünyada süt ve şekerle doymuyorsan, git bir köşede soğan, ekmek ve sarımsakla kanaat et!)

سیر و پنیر [siyr u penīr]: Bir nevʿ ṭaʿāmdır. Ḫamīri sarımsak, penīr ve bir miḳdār revġan ile yoğurup pişirirler. Rūstāyīlere maḫṣūṣ ṭaʿāmdır.

سیسپر [sīsiper]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, kesr-i sīn-i mühmele ve feth-i bāʾ-i Fārsī ile. Güneyik çiçeği ki güneşe karşı durup güneş gittikçe ol dahi döner. Baʿżılar dediler ki: "Reyḥān nevʿinden ʿArabīde نمام [nemmām] dedikleri ottur". Ve baʿżılar dediler ki: "Marsama dedikleri ḫoş-bū, uzunrak yapraktır." ʿArabīde ریحانِ قدسی [reyḥān-ı ḳudsī] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

گر به گلشن آن سمن سیما بود
سیسپر باشد به دستش هر گیاه

(Eğer o yasemin yüzlü güzel, gül bahçesine uğrayacak olursa her ot eline marsama alır.)

سیم بر [sīm-ber]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ve feth-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Vaṣf-ı maḥbūbdur ki "gümüş sīneli" demek olur. Nitekim şāʿir demiştir, beyt:

گل رخ و سیم بر و لعل لب و غنجه دهن
مشک بو موی میان سرو قد و لاله عذار

(Gül yüzlü, gümüş göğüslü, lal dudaklı, gonca ağızlı, misk kokulu, ince belli, selvi boylu ve lale yanaklıdır.)

سیمجور [sīmcūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ve żamm-ı cīm ile. Pādişāhān-ı māżīden birinin muḳarriblerinden bir nedīm adıdır.

سینبر [sīnber]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile .سیسپر [sīsiper]-i merḳūm ma'nāsınadır.

سیور [sīver]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Zebān-ı Pehlevīde on bin 'adede derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود بیرون عطای او ز شمار
باد افزون به غایت از سیور

(Onun bağışının haddi hesabı yoktu. On iki binden daha fazla olsun!)

سیه شیر [siyeh şīr]: Ḫışmnāk ve mehīb arslan. Mevlānā Hātifī, beyt:

سیه شیر بیشه برآورد یال
نه زنجیر بر گردنش نه دوال

(Öfkeli aslan ormanda boy gösterdi. Boynunda ne zincir ne de tasma vardı.)

سیهکار [siyehkār]: Günehkār ve ḫaṭā-ef'āl olana derler. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

سیهکاری از رو بشوید غبار
گل سرخ رویی کند در کنار

(Yüzü kara bir günahkār, yüzden tozu giderip kenarda al yanaklı bir gül koparır.)

Mevlānā Cāmī, beyt:

گر نه ای خامه سیهکاری چند
بهر هر حرف نگونساری چند

(Eğer kalem değilsen bu günahkārlık ne zamana dek! Her harf için baş aşağı dönmek ne zamana dek!)

مع الزاء المعجمه
[ma'a'z-zā'i'l-mu'ceme]

سپندوز [sipendūz]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı nūn ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Çāder göbeği ki direk tepesine korlar. Ona کماج [kumāc] ve بادریسه [bādrīse] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سپوز [sipūz]: Żamm-ı bā'-i Fārsī vü vāv-ı ma'rūf ile. سپوختن [sipūḫten] lafẓından taṣarruf olunmuş ism-i maṣdardır, dürtmek ve sançmak. Ve esmā'-i aẓdāddan olur برآوردن [ber-āverden] ma'nāsına. Nitekim Ḥakīm Enverī, beyt:

چون دهد باد شهوتی جانش
بسپوزد سر از گریبانش

(Canı şehvete heves duyunca yakasından kafa çıkarır.)

Ve be-ma'nī-i فرو بردن [furū burden]. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ولی را گاه نِه بر گاه بنشان
عدو را چاه کَن در چاه بسپوز

(Dost için makam yap, onu makama yerleştir! Düşman için kuyu kaz, onu kuyuya at!)

Ve be-ma'nī-i اندرون کردن [enderūn kerden]. Gāhī ism-i fā'il olur. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

منم کلوک خرافشار کنگ خشک سپوز
حرامزاده و قلاش و رند عالم سوز

(Eşek yularlı tüysüz, içeriyi kuru bırakan utanmaz oğlan benim! Haramzāde ve meyhane düşkünü, dünyayı yakmış rint benim!)

Ve dürtüp içeri itmek ma'nāsına. Ebul'abbās, beyt:

تخم محنت بپاش در گلشان
خنجر کین سپوز در دلشان

(Onların toprağına sıkıntı tohumu saç! Onların gönlüne kin hançeri sok!)

Ve فرو بردن [furū burden] maʿnāsına maṣdar istiʿmāl olunur. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

در ذکر کردی کدو را آن عجوز
تا رود نیم ذکر وقت سپوز

(O bunak, cima zamanı zekerin yarısı girsin diye araya kabak koyardı.)

ستاویز [sitāvīz]: Feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḳużātın maḥkeme edip istimāʿ-ı daʿvāya maḥṣūṣ önü revāḳ olan ṣuffeye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

قاضئ محکمۀ شرع رسول اکرم
که ستاویز شده طاق و رواق افلاک

(Hz. Peygamber şeriat mahkemesinin kadısıdır. Göklerin kemer ve sundurması, onun dava dinleme sofasıdır.)

ستیز [sitīz]: Kesr-i tāʾ-i müṣennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, cenk ve ḫuṣūmet maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

چو جنگ آوری با کسی در ستیز
که از وی گزیرت بود یا گریز

(Mademki savaşmakta ustasın, ihtiyacın olmayan yahut nefret ettiğin bir kimseyle savaş!)

Ṣānī, be-maʿnī-i taʿaṣṣub ve nā-sāzkārī. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ستیز فلک بیخ و بارش بکند
سم اسب دشمن دیارش بکند

(Feleğin uygunsuz hareket edişi, onun soyunu kökünden kazıdı. Düşman atının tırnağı, ülkesini çiğneyip geçti.)

Ve lecūc ve ser-keş maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

ای به کبر پلنگ و خوک ستیز
این ستیز و تکبرت به چه چیز

(Ey kaplan kinli ve domuz inadında olan! Bu inat ve kibrin ne için!)

Ṣāliṣ, ḫışm ve kīn **(89ᵇ)** maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

بهو نامه چون دید و شد با ستیز
زبان را به دشنام بگشاد تیز

(Bühū mektubu görünce öfkelendi. Sövmek için hemen ağız açtı.)

Baʿżı ferhenglerde "ẓulm" maʿnāsına da menḳūldür.

سریز [sirīz]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḳavs-i ḳuzaḥ ki سریر [sirīr] ve سدکیش [sedkīş] dahi derler.

سگز [sigz]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ile. Zābülistān vilāyetinde Kīç ve Mekrān mābeyninde vāḳiʿ bir yüksek dağdır. Deryā-yı Sind onun dāmeninden geçer. Ve naḳl ederler ki Rüstem'in mevlidi ol dağda vāḳiʿ olmuş. Bu taḳrīble Rüstem'e رستمِ سگزی [rustem-i sigzī] dahi derler. Ḥakīm Ezraḳī, ḳıṭʿa:

فرو شد روز پس تا باز گشتی
ز جنگ سگزیان دیو منظر

توان بردن هنوز از جای جنگت
دریده زهرۀ سگزی به زنبر

(Sonraki gün, sen dev görünümlü Sigzlilerle savaşmaktan geri dönene dek battı. Savaştığın yerde hālā Sigzli ödü kazıyıp el arabasıyla taşımak mümkün.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بدو گفت که ای نره شیر ژیان
سپاهی به جنگ آمد از سگزیان

(Ona dedi ki: "Ey kükremiş erkek aslan! Sigzlilerden bir asker savaşmaya geldi".)

سکیز [sikīz]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i برجستن [ber-cesten] ve آلیزدن [ālīzden]. Ḥayvānāt sıçrayıp kıç atmak. Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

خواهی که بر کتف فکنی اطلس و قصب
خواهی که در طویله کشی اسب خنگ بور

چون سگ درنده باش و چو کرکس حرام خور
بگزای همچو کژدم و بسکیز چون ستور

(Sırtına atlas ve hasır giysiler giymek ve ahırına alaca bulaca atlar çekmek istiyorsan; köpek gibi yırtıcı ve akbaba gibi haram yiyici ol, akrep gibi sok ve davar gibi tepin!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, be-maʿnī-i جست و خیره کننده [cust u ḫīre-kunende] ism-i fāʿil rivāyet olunup bu beyte mütemessik olmuş. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

پیر شدی زیر بار همچو من ای خر
کردمت آزاد خیز خرکُره بسکیز

(Ey eşek! Sen de benim gibi yük altında yaşlandın! Seni özgür bıraktım. Kalk da eşek yavrusu gibi başıboş sıçra!)

سیز [sīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-vezn ü be-maʿnī-i تیز [tīz]. Keskin maʿnāsına ki żıddı کند [kund]dur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سینهٔ باز [sīne-i bāz]: Yaʿnī dü-renk. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

تذروان رومی و زاغان زنگ
شده سینهٔ باز یعنی دو رنگ

(Beyaz sülünler ve kara kargalar, şahin göğsü yani iki renkli oldu.)

سیهروز [siyeh-rūz]: Yaʿnī bī-ṭāliʿ. Ve hemīşe ġamnāk ve maḥzūn olana derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نشد بختیار و سیه روز گشت
هم از تنگ روزیش دلسوز گشت

(Mutlu olmadı, sürekli hüzünlendi. Kısmet darlığından da içi yandı.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

سپاس [sipās]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, şükr-i niʿmet. Bu dahi iki vechledir. Biri, cenāb-ı ḥażret-i Bārī teʿālá celle ẕikruhu'nun inʿām u iḥsānına şükürdür. Şems-i Faḫrī, beyt:

خدای داد ترا نیز ملک و تخت کیان
تو نیز لطف خدا دان ورا بدار سپاس

(Allah Keylere/padişahlara verdiği tahtı ve mülkü sana da verdi. Sen de Allah'ın bağışını bil ve O'na şükret!)

Vech-i ṡānī, evliyā-yı niʿamın inʿām u iḥsānları muḳābelesinde teşekküren ṡenā etmek. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

هر که خرسند نباشد به جفاهای حبیب
نا سپاسیست که شکر نعم او نکند

(Sevgilinin cefalarıyla mutlu olmayanlar, onun nimetlerine şükretmeyen nankörlerdir.)

Ṣānī, minnet ve ḳabūl maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو جویای گهر گوهر شناس است
اگر هم بی بها گیرد سپاس است

(İnci arayan inciden anladığı için pahasız da olsa kabul eder.)

Ferheng-i Hindū Şāh'ta be-maʿnī-i luṭf mervīdir. Ḥüseyn-i Vefāyī'de de be-maʿnī-i luṭf deyip bu beyti īrād eylemiş. Ebū Şekūr, beyt:

از آن پس که برگرد نبگذاشتیم
برو بر سپاسی نبگماشتیم

(Döndükten sonra onu bırakmayalım. Ona minnet etmesine izin vermeyelim.)

سپرلوس [siperlūs]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Ḫāne-i pādişāhān ve cāy-ı selāṭīn maʿnāsına. Ḫüsrevānī, beyt:

یقین کز خلق یابد محنت و کوس
کسی که گرددی گرد سپرلوس

(Halktan biri padişah sarayının etrafında dolanıyorsa, dert ve sıkıntı çekmesi kesindir.)

سپریس [sipirīs]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ile. Meydān maʿnāsına ki سپریش [sipirīş], اسپریش [espirīş], اسپریس [espirīs] ve آسریس [āsirīs] dahi derler. Nitekim bābu'l-elif'te żikri mürūr eyledi.

سپس [sipes]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. Sonra maʿnāsına ki ʿArabīde بعده [baʿdehu] derler. Lākin dūnu't-terkīb istiʿmāli şāyiʿ değildir. Lābüd زان [zān] lafẓı idḫāl olunup زان سپس [zān sepes] derler. Bu terkībe بعده [baʿdehu] lafẓı ṣaḥīḥ olur. زین سپس [zīn sepes] dahi ekṯeriyā müstaʿmeldir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ندانم چه شاید بدن زین سپس
که راز سپهری ندانست کس

(Kimse feleğin sırrını bilmediğine göre bundan sonra ne olur bilmem!)

Dīger, beyt:

چون پشیمانی ز دل شد نا شتاف
زان سپس سودی ندارد اعتراف

(Çabucak içten pişmanlık olmadıktan sonra suçu itiraf etmenin ne faydası var!)

(90ᵃ)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

با این پلنگ گوهری از سگ بتر بوم
گر زین سپس دوم چو سگ اندر قفای نان

(Bundan sonra ekmek peşinde köpek gibi koşacak olursam, bu kaplan mizaç beni köpekten de beter yapacak.)

سرناس [sirnās]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Cihān-dīde, germ ü serd-keşīde ve telḫ ü şīrīn-çeşīde ādeme derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سخن در کار خود از پیر بشنید
درست آید ز سرناس جهاندید

(Yaşlı birinden kendi işine dair nasihat dinledi. Dünya görmüş, tecrübeli adamın söylediği doğrudur.)

سفریس [sifirīs]: Kesr-i fā vü rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i سمسار [simsār]-ı merḳūm, yaʿnī metāʿ dellālı.

سنوس [sinūs]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Ḫarman yerinde dökülüp henüz savrulmamış ġalle yığını maʿnāsına.

سیرناس [sīrnās]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Baḥrī bir kuştur. Uzun burnu vardır. Derler ki burnunda delikleri vardır, nefes verdikte her delikten bir türlü ṣadā ẓāhir olur. Bilād-ı Afrīḳiyye'de olurmuş. Ol semtin ādemīsi baʿżı sazı ve naġme nevāların bunun ṣadāsından aḫẕ u iḫtirāʿ eylemişler. Üstād Laṭīfī, beyt:

ای به انواع نغم چون سیرناس
می نشد از نغمهایت سیر ناس

(Ey türlü türlü nağmelerle sirnas kuşuna benzeyen! İnsanlar, senin nağmelerine doymadı.)

سیس [sīs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Çehre. Ve baʿż-ı aʿżāda ẓāhir olur bir beyāż lekedir. Behaḳ ve baraṣtan ġayrıdır. İnsānda fażalāt-ı balġamdan ʿārıż olur. Ve baʿżı atlarda dahi olur. Ekşer kır atta olur, yaşlı oldukça ẓāhir olur.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

سپریش [sipirīş]: Kesr-i bāʾ-i Fārsī vü rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Meydān maʿnāsına ki اسپریس [espirīs] ve اسپریش [espirīş] dahi derler. Keẕā fi'ṣ-*Ṣıḥāḥ*.

سپش [sipuş]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī ile. Beẕr-i ḳiṭūnādır ki اسپغول [ispeġūl] dahi derler.

سپندانجوش [sipendāncūş]: Feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī vü dāl-ı mühmele, sükūn-ı nūneyn ve żamm-ı cīm ile. Ḫardal pāresidir diye *Ferheng-i Cihāngīrī*'de meẕkūrdur. Ammā سپند [sipend] ve سپندان [sipendān] üzerlik toḫumuna derler. Ḫardal pāresi ne olduğu bizim diyārımızda müteʿārif değildir. Şuʿarā-yı selef demiştir, beyt:

که آن خال سیه بر عارض خوش
سپندانجوش پنداری در آتش

(Güzel yanaktaki o kara beni, ateşteki hardal parçası sanırsın.)

سپهکش [sipeh-keş]: Feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī vü kāf ve iẓhār-ı hā ile. ʿAsker çekici demektir iki vechle. Biri, muḳaddimetü'l-ceyş ki ʿaskerin ilerisinde yürür. Ve bir vechi dahi ser-leşgerdir ki ʿasker ona mütābaʿat etmekle çekilmek bulunur. Ḥakīm Esedī, beyt:

سپه را که چون او سپهکش بود
چه پیش آب دریا چه پیش آتش بود

(Onun önderlik ettiği ordunun önünde ister deniz suyu ister ateş olsun.)

سبیوش [sibyūş]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Toḫm-ı ispeġūl yaʿnī beẕr-i ḳiṭūnā. Ṭabīb Yūsufī, rubāʿī:

هر کس که تشقق زبانش باشد
تشویش به هر سخن از آتش باشد
باید که کتیره با لعاب سبیوش
حل کرده مدام با دهانش باشد

(Dili yarılan kimseler iltihap yüzünden konuşmakta zorluk çeker. Bunların ketīre ve ispegül tohumunun suyunu sürekli olarak ağızda çalkalaması gerekir.)

ستارهٔ آتش [sitāre-i āteş]: Yaʿnī şerāre-i āteş. Ebulmaʿānī, der-taʿrīf-i sūzānīde, beyt:

فلک نهان شده در اندرون دود سیاه
گرفته روی جهان را ستارهٔ آتش

(Gökyüzü siyah duman içinde kayboldu. Dünyanın üstünü kıvılcım kapladı.)

ستایش [sitāyiş]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Övmek, medḥ ü şenā maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

سجودار کنند از وجود شهنشه
خدا را همیشه خلایق ستایش

(İnsanlar, padişahlar padişahının varlığı sebebiyle sürekli olarak Allah'a secde edip övgüde bulunurlar.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ستایش خداوند بخشنده را
که موجود کرد از عدم بنده را

(Övgü, kulu yoktan var eden, bağışlayıcı Allah'adır.)

ستیهش [sitīhiş]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt, sükūn-ı yā ve iẓhār-ı hā ile. Be-maʿnī-i lecācet ve sitīzegī, yaʿnī lecc ü ʿinād ve çekişmek. Ebulḫaṭīr, beyt:

از ستیهش اگر ترا بهرست
سخنت در مذاق جان زهرست

(İnatçılığın varsa, sözün can ağzına zehir olur.)

سریش [sirīş]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf köktür ki ʿArabīde اصل الخنثی [aṣlu'l-ḫunṯá] derler. Kurutup döğüp suda ıslatırlar, baʿdehu ʿamele getirirler.

Şānī, be-maʿnī-i nāle ve efġān. Ḥakīm Senāyī, beyt:

زیر فهمش ستاره کرده خروش
پیش سهمش سریش کرده سروش

(Yıldız/talih onun anlayışının altında inim inim inler. Melek onun korkusundan çığlık çığlığa kalır.)

Şāliş, bed ve zebūn **(90[b])** maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

سروش دادم تلقین که خواهم از تو عطا
سروش اگر نبدی کار بنده بود سریش

(Melek bana, "senden bağış istiyorum" talkını verdi. Melek olmasaydı kulun işi kötü olurdu.)

سگالش [sigāliş]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i lām ile. Mekr ve ḥīle maʿnāsına ism-i maṣdar menḳūldür. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te endīşemend ve mütefekkir maʿnāsına ism-i fāʿil mervīdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*. Endīşe ve efkār maʿnāsına olduğu kelām-ı üstādān-ı müteḳaddimīnden istinbāṭ olunur. Nitekim Üstād Rūdekī Mec-nām şaḫṣ ki rāvī-i eşʿār-ı şuʿarā-yı ʿaṣr idi, ona ḫiṭāb edip der ki, beyt:

ای مج کنون تو شعر من ازبر کن و بخوان
از من دل و سگالش و از تو تن و زبان

(Ey Mec! Şimdi sen benim şiirimi ezberle ve oku! Kalp ve düşünce benden, beden ve dil senden!)

سیاوخش [siyāvuḫş]: Żamm-ı vāv ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Meşhūr Siyāvuş bin Keykāvus'tur ki iki vāv ile سیاووش [siyāvūş] dahi derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همی رفت سوی سیاوخش گرد
به ماه سپندار در روز ارد

(Sipendār ayının yirmi beşinde, Siyāvuşgird tarafına gitmekteydi.)

Meẕkūr Siyāvuş'tan ġayrı bir pehlivān-ı Īrānī nāmı olmak dahi cā'izdir.

سیاووش [siyāvūş]: Şāh-ı Īrān olan Keykāvus Şāh'ın püser-i şecāʿat-güsteri nāmıdır ki ḥüsn ü cemāl ile bedīʿu'z-zamān ve hüner ü kemāl ile ʿadīmü'l-aḳrān idi. Şāh-ı Türkān olan Efrāsiyāb-ı meẓālim-cenāb, mezbūr Siyāvūş'u dahi tāze nev-cüvān iken nā-ḥaḳ yere ḳatl eyledi. Ḫˇāce Ḥāfıẓ'ın bu beytinde ona telmīḥ vardır, beyt:

شاه ترکان سخن مدعیان می شنود
شرمی از مظلمهٔ خون سیاووشش باد

(Türklerin sultanı, iftiracı düşmanların sözünü dinliyor. Siyavuş'un haksız yere dökülen kanından utansın!)

ʿAlem-i ricāl oldukta żamm-ı vāv ile, belki żamme-i ṣarīḥa ile telaffuẓ olunur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te feṯḥ-i vāv ile (سیاوَخش siyāvaḫş) bir kuş adıdır.

سیاه پوش [siyāh-pūş]: Muḥżır-ı ḳāḍī. Baʿżı ferhengde ḫidmetkār-ı esb ki ata tīmār eder ve süvār yanında piyāde yürür. Ġālibā meẕkūr ḫuddām hemīşe siyāh câme giymek resm-i ḳadīm ola. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te çāvuşān-ı dergāh-ı selāṭīn ki pādişāh binip bir yere gittikte onlar, önünce piyāde gidip ḫalḳı pādişāh önünden savarlar. Ḫalḳtan imtiyāz için ḳadīm zamānda mehābeten siyāh câmeler giyerlerdi. Ol ecilden mürūr-ı eyyām ile ol ṭā'ifeye "siyāh-pūş" ʿalem olmuş.

سیه پوش [siyeh-pūş]: سیاه پوش [siyāh-pūş]tan muḫaffeftir, çāvuş maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

به نزدیک سبزوی شد دادخواه
که او بد سیه پوش درگاه شاه

(Sebzūy'un yanına gelip adalet istedi. Zira padişah sarayının çavuşu o idi.)

Ve bir şehir var imiş, mecmūʿ-ı ricāl ü nisvānı siyeh cāmeler giyerler imiş. Şeyḫ Niẓāmī *Heft Peyker*'de ḥikāye eder.

سیاه گوش [siyāh-gūş]: Karakulak dedikleri cānverdir. Tilkiye benzer. Dā'imā arslan için şikār tecessüs edip arslana gösterir. Arslan şikārı yiyip doyduktan sonra fażlasından kendi dahi taʿayyuş eder.

سیه گوش [siyeh-gūş]: سیاه گوش [siyāh-gūş]-ı merḳūmdan muḫaffeftir. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da جانوریست درنده سلاطین به او شکار کنند.[1] Mīr Ḥüsrev, beyt:

مرغ هوا حمله سیه چشم برد
صید زمین پیش سیه گوش مرد

(Heves kuşu, karagöze hamle yaptı. Yeryüzü avı, karakulak karşısında öldü.)

سیرش [sīreş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Büründecek dedikleri ince ḥarīrden dokunmuş kettān gibi nesne ki zenān gömlek ve baş bağı ederler. سرش [sireş] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ز سیرش پیرهن پوشیده بر تن
نماید زیر آن چون شمع روشن

(Bedenine bürüncekten bir gömlek giymiş. Onun altında parlak mum gibi görünüyor.)

سینه پوش [sīne-pūş]: Ol cāmedir ki göğse sarılır; yelek, zubun ve emṣāli.

1 Yırtıcı bir canlıdır. Padişahlar onunla avlanır.

مع الغین
[maʿa'l-ġayn]

سپاغ [sipāġ]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, katık ki yoğurdu süzüp, kaymakla karıştırıp, ḳarārınca tuz ve çörekotu saçıp, koyun tulumu içine koyup kuruturlar, laṭīf ṭaʿām olur. Şāʿir demiştir, beyt:

سپاغ و انگبین با نان خوشتر
طعام ماحضر اینست آور

(Katık ve bal, ekmekle daha iyidir. Hazırda olan yemek bu var, getir!)

Şānī, kiremid ile yapılmış dīvār. Ekṣer ḫāne-i fevḳānī ederler.

ستاغ [sitāġ]: Feṭḥ-i tā'-i müṣennāt ile. İki maʿnāya **(91[a])** gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de eyer vurulmamış at yaʿnī henüz tay olup binilmemiş ola. تجاره [tecāre] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

هزاران دگر کرّگان ستاغ
به هر یک بر از نام ضحاک داغ

(Binlerce tayı da Dahhāk namına damgala!)

Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

خجسته شاهسواری که ثابتات و هلال
ز روی مرتبتش هست میخ و نعل ستاغ

(Öyle kutlu bir binici ki mertebesi bakımından atının çivileri yıldızlar ve nalı da yeni aydır.)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, beyt:

هنگام بخشش از کرم بی دریغ خویش
زر بدره جامه حزمه و تکه دهد ستاغ

(Bağış zamanı hiç esirgemediği iyiliğinden; halis altın, kat kat elbise ve hergele atı bağışlar.)

Bu beyitten istinbāṭ olunur ki sitāġ, hergele atı ola.

Ṣānī, *Ferheng-i Vefāyī*'de, kısır kısrak yaʿnī doğurmaz dişi ḥayvān ki استرون [esterven] ve سترون [seterven] dahi derler. İsm-i ʿāmdır, ādemde dahi istiʿmāl olunur ʿArabīdeki عقیم [ʿaḳīm] maʿnāsına. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

آن قوم را که دارند از کینش سر ستیغ
مردان بوند عنین و پاک و زنان ستاغ

(Kindar ve kibirli başlara sahip o kavmin erkekleri tamamen kısırdır, kadınları doğurgan değildir.)

Baʿżı ferhenglerde sütlü deveye denildiği masṭūrdur.

ستیغ [sitīġ]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ستیخ [sitīḫ]-i merḳūmun cemīʿ maʿnālarıyla müterādiftir. Ez-cümle, bemaʿnī-i rāst ve bülend, Ḥakīm Senāyī, meşnevī:

عدد کشتگان تیغ ملک
ذره ای تیغ با ستیغ ملک

گه به خنده به دست شاه درون
گاه بر دشمنان بگرید خون

(Sultan'ın kılıcıyla ölenlerin sayısı, padişahın yüceliğine oranla zerre kalır. O kılıç, bazen padişahın elinde kahkaha atar, bazen de düşmanlara kan ağlatır.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

همچو کوهم خزینه هم گوهر
چه غم ار هست بر فرازم تیغ

همچو سروم ز هر سمر آزاد
سرفراز و گشاده دست و ستیغ

(Dağ gibi hem hazine hem cevherim var. Tepemde kılıç/zirve varsa ne gam! Selvi gibi her türlü meyveden uzağım. Başı yüksekte, eli açık ve yüceyim/doğruyum.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ser-i kūh, yaʿnī dağ tepesi. Üstād Menūçehrī, beyt:

برآمد ماغ رنگ و ماه پیکر
یکی میغ از ستیغ کوه قارن

(Karabatak renkli ve ay görünümlü bir bulut, Kāren dağının tepesinden yükseldi.)

سرداغ [sirdāġ]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Bir nevʿ tutmaç aşıdır, süt ile ederler, ġāyet leẕīẕ olur.

سریغ [sirīġ]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫūşe-i engūr yaʿnī üzüm salkımı. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i bāġ, beyt:

که پیش از برگ او پخته سریغش
که او را باغبان ناید دریغش

(O bahçenin yaprağından önce üzüm salkımı olgunlaşır. Bahçıvan orası için hayıflanmaz.)

سیغ [sīġ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i ḫūb ve nīkū. Ṣāḥib-i *Ferheng-i Manẓūme*, beyt:

سیغ نغز و حکایتست سمر
سوگ ماتم سرشک آب نظر

(Sīg gökçek, semer hikāyedir. Sūg yas, sirişk gözyaşıdır.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

برفکن برقع از آن رخسار سیغ
تا برآید آفتاب از زیر میغ

(O güzel yüzden örtüyü at da güneş bulutun altından çıksın!)

سیرغ [sīriġ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Ḫūşe-i engūr, سریغ [sirīġ]-i merḳūm gibi. Lākin yā ḥarfi rāʾya taḳdīm olunmuştur.

سیمرغ [sīmurġ]: ʿArabīde عنقا [ʿanḳā] derler bir ʿaẓīmü'l-ḫilḳa ve ʿacībü'l-hey'e kuştur. Ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın dīvānına ḥāżır olurmuş. Ondan sonra benī Ādem görmemiş. Ḥażret-i Süleymān'dan sonra rubʿ-ı meskūna çıkmadı derler. Cümle ṭuyūrun melikidir derler. el-Ḥāletu hāẕihi beyne'n-nās mevcūdu'l-ism maʿdūmu'l-cismdir. Baʿżı rivāyette ḥażret-i İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn kūh-ı Ḳāf'a vardıkta İskender'e buluşup söyleşmiş. İnsān gibi tekellüm eder derler. el-ʿİlmu ʿinde'llāh.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

سف [sif]: Düş maʿnāsına mervīdir.

سگاف [sigāf]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i sīm-i sūḫte, yaʿnī baʿżı sırma işlenmiş ḳumāş, dest-māl ve emṡāli nesneleri yakıp gümüşün alırlar.

Ṣānī, birīşim kelebi ki cehre üzerine sarıp deste gibi ederler. Ebulmaʿānī, beyt:

چون بریشم تار گیسوی سیه بر گردنش
گوییا بر جهرهٔ سیمین پیچیده سگاف

(Onun boynunun üstündeki siyah saç teli, gümüş bir çıkrığa dolanmış ipek kelebini andırıyor.)

سلف [silf]: Sükūn-ı lām ile. Ona derler ki iki kız karındaşı iki ādem tezvīc etmiş ola, birbirine "silf" derler. Türkīde "bacanak" dedikleridir.

سندف [sindif]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i dāl ile. Bir nevʿ küçük davuldur ki derbendciler yolcu geçtikte ve kārbān-serāy bevvābı ḫān kapısın kapadıkta çalarlar. Mīr Naẓmī, bir mīr-zāde ġurbete düştüğü eṡnāda **(91ᵇ)** demiş, beyt:

شنید آواز سندف را دویده
چه سود اما درِ خان بسته دیده

(Davulun sesini duyunca koştu. Ama ne fayda! Han kapısının kapalı olduğunu gördü.)

سیمشگرف [sīmşegerf]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ü rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme vü kāf-ı Fārsī ile. Zincefre dedikleri kırmızı taştır. Saḥḳ edip naḳḳāşlar

naḳş u reng ederler. Ve küttāblarda olan surḫ mürekkebe derler. Ebulmaʿānī, beyt:

رونق حسن بود سرخیٔ خد جانان
نوشته سیمشگرفی که شود سرسوره

(Sevgilinin yüzündeki kırmızılık, güzelliğini parlatır. Sūre başı olduğu için kırmızı mürekkeple yazılmıştır.)

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

سپتاک [siptāk]: Sükūn-ı bāʾ-i Fārsī ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Aklık ki zenān, yüzlerine sürerler. سپیده [sepīde] dahi derler. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

ز عکس خون عدو و بیاض دولت تو
برد رخ شفق و صبح سرخی و سپتاک

(Şafağın yüzü, düşmanının yansıyan kanından allık alır. Sabahın yüzü, devletinin beyazından aklık alır.)

سپرک [siperk]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Kabarcık nevʿinden bir ʿillettir. Ekşer eṭfāl yüzünde ẓāhir olur. Ve sükūn-ı bā ile (سپرک siprek), bir ottur. Kaynatıp suyuyla sarı renk boyarlar. اسپرک [esperek] dahi derler. Mevlānā Maḥmūd ibni Yemīn, beyt:

گلگون به خون دیدهٔ خود می کند عدوش
رخسار خویش را که شد از بیم سپرکی

(Onun düşmanı, korkudan sararıp safrana dönmüş yüzünü kanlı gözyaşıyla allaştırır.)

سپردرک [siperdirik]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī, sükūn-ı rāʾ-i evvelī ve kesr-i dāl u rāʾ-i ṯāniye-i mühmelāt ile. Be-maʿnī-i destārçe yaʿnī dest-māl. Üstād Rūdekī, beyt:

ای قبلهٔ خوبان من ای طرفهٔ ری
لب را به سپردرک بکن پاک ز می

(Ey güzeller kıblem, ey Rey güzeli! Dudağındaki şarap lekesini mendille temizle!)

سبک [sibik]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i süst ve sebz, yaʿnī her nesne ki gevşek ve tāze ola, ona "sibik" derler. Egerçi meşhūr olan feṯḥ-i sīn ve żamm-ı bā ile (سبک sebuk)

tur, ammā üstādān-ı müteʾaḫḫirīn feṯḥ-i sīn ile muṭlaḳ "ḫafīf" maʿnāsına ve kesr-i sīn ile maʿnā-yı merḳūma naḳl eylemişlerdir. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

چو با تیغ آید به میدان ملک
شود دست دشمن ز بیمش سبک

(Sultan elde kılıç meydana gelince onun korkusundan düşmanın eli gevşer.)

Ve feṯḥ-i bā ile (سبَک sibek), bir kuştur şeb-pereye müşābih, ammā ṭabīʿatte ona muḫāliftir ki bu, nūr-ı āfitāba ʿāşıḳ ve ṭālibdir. Müncīk, beyt:

پیش خورشید چون سبک بپرم
نه به شب همچو شب پرک بپرم

(Güneşin karşısında sibek kuşu gibi uçarım. Yarasacık gibi geceleyin uçmam.)

سپک [sipk]: Sükūn-ı bāʾ-i Fārsī ile. زرد شدنِ کشتزار [zerd şuden-i kiştzār], yaʿnī ekinlik sarı olmasına derler.

سپیدتاک [sipīd-tāk]: Bir ağaçtır, surḫ-reng meyvesi olur ḫūşe-i engūr miṣāli. Debbāġlar onunla deri dibāġat ederler. Ona خسرودارو [ḫusrev-dārū] dahi derler. ʿArabīde كرمة البيضا [kermetu'l-beyżā] dedikleridir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ستاک [sitāk]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İri ağaçların kökünden çıkan fidan ki onu çıkarıp āḫar yerde dikerler. Şāʿir, beyt:

من بساک از ستاک بید کنم
با تو امروز جفت سبزه منم

(Ben söğüt fidanından taç yaparım. Seninle bugün yeşillik çifti olan benim.)

Şems-i Faḫrī muṭlaḳ "fidān" maʿnāsınadır demiş. Beyt:

باد از عدل او بجنباند
برگ گل را سحرگهان ز ستاک

(Onun adaleti sayesinde rüzgār, sabahları gül fidanındaki yaprağı kımıldatır.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, be-maʿnī-i şāḫ-ı nihāl. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

غرقه گردد بامدادان هر ستاک گلبنی
بر مثال خاطر مداح میر اندر گهر

(Sabahleyin her gül fidanının dalı, emiri övenin hatırı gibi inciye boğulur.)

Ve Seyyid Ẕülfiḳār-ı Şirvānī, beyt:

باز چون گیسوی دلبر شد صبا عنبرفشان
از کف موسی ستاک شاخ را بینی اثر

(Tan yeli yine sevgilinin saçı gibi amber saçtı. Ağaç dalı Hz. Musa'nın elinden nişan veriyor, görebilirsin.)

سرک [sirek]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, allık ve kızıllık ki zenān, yüzlerine sürerler ḥüsn vermek için. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, sükūn-ı rā ile (سرک sirk), maʿnā-yı merḳūma yaʿnī surḫī ve sepīdī. Ve żamm-ı sīn ile (سُرک surk), bir marażdır ki ona سرخجه [surḫice] dahi derler. ʿArabīde حصبه [ḥaṣbe] dedikleridir.

سک [sik]: Muṭlaḳ sirkedir. Ḥakīm Esedī, beyt:

به هر سو سک ترش و داروی تیز
بریزند تا زود گیرد گریز

(Çabuk kaçması için her tarafa ekşi sirke ve keskin zehir döksünler.)

Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

گندنا برگ حسام و سک خوان
بهر خود را اجل آراسته خوان

(Ecel, kendisi için sofra hazırladı: Pırasa yaprağı kılıç, sirke de kan.)

سلک [silk]: Sükūn-ı lām ile. Be-maʿnī-i nāvdān yaʿnī oluk. Keẕā fī-*Şerefnāme*. ʿArabīde "iplik" maʿnāsınadır ʿumūmen ve inci dizilen ipliktir ḫuṣūṣan.

سلکک [silkek]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i kāf-ı evvelī ile. Muṣaġġar-ı سلک [silk]-i merḳūm.

سیامک [siyāmek]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī vü mīm ile. Keyūmerṣ Şāh'ın oğlu **(92[a])** adıdır ki Hūşeng Şāh'ın babasıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سیامک بدش نام فرخنده بود
کیومرث را دل بدو زنده بود

(Onun kutlu adı Siyāmek idi. Keyūmers'in gönlü onunla hayat buluyordu.)

سیسرک [sīserek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i sīn ü rāʾ-i mühmeleteyn ile. Taḫıl biti. سیسر [sīser], سیسکک [sīsekek] ve سیلک [sīlek] dahi derler.

سیسک [sīsek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Be-maʿnī-i kirm-i gendüm, yaʿnī taḫıl biti ki سپوسه [supūse] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ve bir nevʿ ġalle adıdır.

سیسلک [sīselek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i sīn-i mühmele vü lām ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir uzun kuyruklu kuştur. Su kenārlarında muttaṣıl kuyruğun salar durur. Ebulmaʿānī, der-hicv-i yekī şāhid-i bāzārī, beyt:

هر کرا بیند طمع دارد ازو گیرد ارز
دم بجنباند به پیشش همچو مرغ سیسلک

(Her kimi görse açgözlülük edip ondan yem alır. Kuyruksalan kuşu gibi önünde kuyruk sallar.)

سیک [siyek]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Üçte bir demektir. Aṣlı سه یک [se yek]tir, ḥarf-i hā telaffuẓ olunmamakla sāḳıṭ olup muttaṣıl yazılmak resm olmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

آمدم از راه اکنون خواست از من تحفه ای
سه تحف آورد و گفتم این سیک معذور دار

(Şimdi yoldan geldim, benden bir hediye istedi. Üç hediye getirip "Şu üçte birin kusuruna bakma!" dedim.)

سیسکک [sīsekek] ve **سیلک** [sīlek]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yā'i't-taḥtānī ve feṭḥi'l-kāf ve'l-lām. Be-maʿnī-i سیسک [sīsek]-i merḳūm.

مع الكاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

سپرنگ [sipereng]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Semerḳand'a ḳarīb bir şehir ismidir ki اسپرنگ [ispereng] ve اسفرنگ [isfereng] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

می رفت و همی آید بر من نگه صبح
چون پیک سبک از سپرنگی به سمرقند

(Sabahın bakışı, Sipereng'den Semerkant'a giden hızlı bir ulak gibi sürekli olarak bana gelip gidiyordu.)

سپریگ [siprīg]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Bir ottur, ترفیل [terfīl] derler. Ebulmaʿānī, der-hicv-i yekī, beyt:

هرگز نکند فرق گل از برگ گیاهی
در پیش گر آرند خورد چون تره سپریگ

(Gül ile herhangi bir bitkinin yaprağını asla birbirinden ayıramaz. Önüne alaf getirseler, tereotu gibi yer.)

سپید برگ [sipīd-berg]: Bir ot adıdır. ʿArabīde ثمانیه [ṯemāniye] derler.

سترگ [siturg]: Żamm-ı tā'-i müṯennāt ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, dürüşt ve bī-ḥayā maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, der-şehīd şüden-i Emīrü'l-müʾminīn ʿAlī ibni Ebī Ṭālib kerrema'llāhu vechehu, beyt:

در نکنجید در جهان سترگ
که جهان خرد بود او مرد بزرگ

(Hayasız dünyaya sığmadı. Çünkü dünya küçüktü, o büyük bir adamdı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

پذیرفته ام از خدای بزرگ
که دل بر تو هرگز ندارم سترگ

(Sana karşı asla sert davranmayacağıma dair Yüce Tanrı'ya ahdetmiştim.)

Ṣānī, cüṩṩe-dār, ġalīẓ ve buzurg-i nā-hemvār maʿnāsına. Beyt:

در کفش تیر و کمان از بهر گرگ
تا زند گر آید آن گرگ سترگ

(Elinde kurt avı için ok ve yay vardı. Böylece o iri kurt gelirse onu vuracaktı.)

Ṣāliṩ, ser-keş ve lecūc maʿnāsına. Beyt:

نباشد نمید از خدای بزرگ
بجز کافر تیره رای و سترگ

(Düşüncesi bozuk, inatçı ve isyankār kāfir dışında Yüce Tanrı'dan umudunu kesen olmaz.)

نمید [nemīd], nevmīd demektir.

سرشگ [sirişg]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de her bir ḳaṭreye derler ʿumūmen. Üstād Rūdekī, beyt:

زان می که گر سرشگی از آن درچکد به نیل
صد سال مست باشد از بوی آن نهنگ

(O şarabın bir damlası Nil nehrine damlayacak olsa, timsah onun kokusundan yüz yıl boyunca sarhoş olur.)

Ve ḳaṭre-i bārāna derler ḫuṣūṣan. Muḫtārī, ḳıṭʿa:

خبر رسید که اندر نواحئ شام
سر حصاری که کرده است با ستاره قران

هزار سال ز باران بدو زیان نرسد
اگر به جای سرشگ از هوا چکد سندان

(Şöyle bir rivayet vardır: Şam dolaylarında bir hisarın ucu yıldızla kırān/yakınlık oluşturmuştur. Eğer havadan yağmur damlası yerine örs yağacak olsa, bin yıl boyunca ona zarar gelmeyecektir.)

Ve gözyaşı ḳaṭresine derler ḫuṣūṣan, eşk maʿnāsına. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

بر یک سرشگ دیدهٔ اعمی مبند بحر
وز یک قراضهٔ کف سفله مساز کان

(Kör gözün bir damla yaşı üstüne baraj kurma! Alçağın elindeki bir altın parçasından maden yapma!)

Ṣānī, be-maʿnī-i şerāre-i āteş. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de, be-maʿnī-i ḫurde-i āteş. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

به خصم نیم سرشگی ز آتش قهرت
همان کند که به دیوان شهاب آتش زن

(Düşmana karşı senin kahrının ateşinden yarım kıvılcım, ateşli yıldızın şeytanlara yaptığı etkiyi gösterir.)

Ṣāliş, bir ağaç adıdır. Kızıla mā'il beyāż çiçeği olur. Meẕkūr üç maʿnāya, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

پادشاها ز شرم دست تو ابر
رخ سیاه آمدست و ریخت سرشگ

نیستش ره به سوی بحر کفت
زان همی باردش ز دیده سرشگ

زانکه گر ره بدیش از فیضت
لعل رستی به جای گل ز سرشگ **(92[b])**

(Ey padişah! Senin elinin utancından yüzü kararan bulut yağmur yağdırdı. Senin cömert elinin denizine yol bulamayan göz sürekli olarak gözyaşı yağdırmada. Eğer senin feyzinden yol olsaydı sirişg ağacında çiçek yerine lal biterdi.)

سیرنگ [sī-reng]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i sīmurġ, yaʿnī ʿanḳāya derler. Üstād Ferrūḫī, beyt:

همه عالم ز فتوح تو نگارین گشته
همچو آگنده به صد رنگ نگارین سیرنگ

(Bütün dünya senin fetihlerinle süslenip yüz renkle süslü anka kuşu gibi rengarenk oldu.)

Mevlānā Ḫayālī, beyt:

جز خیالی ندیدم از رخ تو
جز حکایت ندیدم از سیرنگ

(Senin yanağında hayalden başkasını görmedim. Ankaya dair hikāye dışında bir şey duymadım.)

سیگی فرسنگ [sīgī ferseng]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ü nūn u rā'-i mühmele, kesr-i kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i fā vü sīn-i mühmele ile. Bir mīl mesāfe olan yere "sīgī ferseng" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همی کرده به سویش عزم آهنگ
از آنجا رفته بوده سیگی فرسنگ

(Sürekli ona doğru gidiyordu. Oradan bir mil mesafe gitmişti.)

سیم آهنگ [sīm-āheng]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ü nūn ve feṯḥ-i hemze vü hā ile. ʿArabīde قثاء بری [ḳiṣā'-i berrī] dedikleri. Türkīde "eşek hıyarı" derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

سبال [sibāl]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, perâkende buluttan cā-be-cā yağan yağmura derler. Nitekim vaṣf-ı bahârda, Mîr Naẓmî, beyt:

هوا از ابر بارنده سبال شد
که هر شاخی ازو تازه نهال شد

(Gökyüzü yağmur yağdırıcı bulut sayesinde sürekli yağıyordu. Bu sayede her bir dal taze fidana döndü.)

Ṣânî, bıyık ki سبلت [siblet] dahi derler.

سپیدال [sipīdāl]: Kesr-i bā'-i Fârsî ve sükûn-ı yā-yı taḥtânî ile. Çınar ağacı. Baʿzılar beyāż kavaktır derler.

سخال [siḫāl]: Feṭḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Bemaʿnî-i ستیز [sitīz]-i merḳûm. Mîr Naẓmî, beyt:

مکن هرگز سخال با هر کسی را
اگر داری ز عقل اندک بسی را

(Eğer birazcık aklın varsa, asla kimseyle sürtüşme!)

سفال [sifāl]: Feṭḥ-i fā ile. İki maʿnâyadır.

Evvel, topraktan olan evânî; ibrîḳ, saksı, çanak, çömlek ve emṣâli nesnelere derler. Şems-i Faḫrî, beyt:

به گاه بخشش از غایت سخا و کرم
چه لعل و گوهر نزدیک او چه سنگ و سفال

(Son derece cömert olduğu için, bahşiş zamanı onun katında lal ve inci ile taş ve saksı parçasının bir farkı yoktur.)

ʿArabîde فاخور [fāḫūr] derler. Çağatay "taġar" der, ammâ deriden olan su ve şarâb ẓarfına da "taġar" derler. Nitekim, Mîr ʿAlî Şîr, beyt:

Kitür sāḳī taġarī baḥr-timṣāl
Ḳadeḥ keştīsin ol mey baḥrıġa sal

(Ey sâki! Deniz kadar büyük bir tulum getir! Kadeh gemisini o şarap denizine sal!)

Ṣânî, *Ferheng-i Cihângîrî*'de ceviz, bâdâm, fındıḳ, fıstıḳ ve emṣâlinin kabuğuna "sifâl" derler. Ḥakîm Enverî, ḳıṭʿa:

عدو حرارت قهر تو دارد اندر دل
ز دست مردمک دیده زان زند قیفال

نهان از آن بنماید ضمیر او که دلش
ز تف هیبت تو بترکد چو پسته سفال

(Düşman, kalbinde senin öfkenin hararetini taşır. Göz bebeğindeki damarın baskı yapması bundandır. Senin heybetinin sıcaklığı onun kalbini fıstık kabuğu gibi kırmıştır, içinde gizli kalanların görünme sebebi budur.)

Seyyid Ḥasan-ı Ġaznevî, beyt:

نا دیده دهانت که گمان برد که هرگز
خوشتر ز شکر کوزه بود پسته سفالی

(Senin ağzını görmeyen, hep fıstık kabuğunun şeker kabından daha hoş olduğunu zanneder.)

سگال [sigāl]: Feṭḥ-i kāf-ı Fârsî ile. Üç maʿnâya gelir.

Evvel, ḫuṣûmet ve ʿadâvet maʿnâsına. Ḥakîm Senâyî, beyt:

با سنایی همه عتاب مساز
با خراباتیان سگال مکن

(Senâyî'yi sürekli azarlama! Rintlere düşmanlık besleme!)

Ḥażret-i Mevlânâ ḳuddise sirruhu, beyt:

خفاش اگر سگالد خورشید غم ندارد
خورشید را چه نقصان گر سایه شد کمینش

(Yarasa düşmanlık gösterirse güneş buna yerinmez. Gölge ona pusu kursa güneşin neyi eksilir!)

Şānī, endîşe yaʿnī sanmak ki yaramaz sanıcıya بدسگال [bed-sigāl] derler. Mīr Ḫüsrev, ez-zebān-ı maʿşūḳ, beyt:

در عشق ما کسی نزید و آنکه می زید
از کاهلیٔ غمزهٔ آفت سگال ما

(Bizim aşkımızda kimse yaşamadı. Yaşayan da kötü düşünceli kıyabakışımızın tembelliğinden yaşıyor.)

Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

چون بخشش تو آمد که آن از برای چیست
عمریست که این سگال همی داردم عذاب

(Bahşişin geldi, o bahşiş ne için! Ömrüm boyunca bu sanı yüzünden azap çekeceğim.)

Ṣāliş, süḫan maʿnāsına da istiʿmāl ederler ki baʿżı bed-sigāl, bed-gū maʿnāsın ifāde eder. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

تو نیکو روش باش تا بدسگال
به بد گفتن تو نیابد مجال

(Sen iyi davranışlı ol! Böylece kötü söyleyici, senin hakkında kötü söyleyemesin.)

سگالش [sigāliş] سگالیدن [sigālīden]den maṣdar olur.

سل [sil]: Bir ʿillettir. Türkīde "ince ağrı" derler. Aḫlāṭ-ı fāside öygene dökülüp cerāḥat eder. Öksürdükçe irin çıkar. Bu ʿilletten ḫalāṣ müşkildir. Ebulmaʿānī, beyt:

در غم عشق ترا گشتم دو علت مبتلا
سل شود در روز عارض شب به استسقا بود

(Senin aşkının gamında iki hastalığa tutuldum: Gündüzleri ince ağrı çekerim, geceleri de karnım şişer.)

سیخول [sīḫūl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ḫā **(93ª)** vü vāv-ı maʿrūf ile. اسغرنه [usġurne] dedikleri ki oklu kirpidir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سیمکل [sīmkil]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ve kesr-i kāf ile. Kamıştan ve yufka ağaçtan edip üzerine iplik ve ibrîşim sararlar. کلابه [kelābe] ve کلیجه [kulīce] dahi derler.

سیهچل [siyehçel]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī vü cīm-i Fārsī ve iẓhār-ı hā ile. Çullama maʿnāsınadır.

مع المیم
[maʿa'l-mīm]

سپرغم [siperġam]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Türkīde fesleğen dedikleri ve ʿArabīde reyḥān ıṭlāḳ olunan ḫoş-bū otların cümlesine de سپرغم [siperġam], اسپرغم [isperġam], سپرم [siperem] ve سپرهم [siperhem] dahi derler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

دماغی گر ببوید آن سپرغمهای خوش بویت
پس گوش افکند حالی حدیث غم چو اسپرغم

(Bir burun senin güzel kokulu fesleğenlerini koklarsa, gam sözünü "isper*gam*" kelimesi gibi derhal kulak arkasına atar.)

Zeyneddīn Sencer, beyt:

چو بینم به روی تو آن زلف و پرچم
ز گلزار فردوس چینم سپرغم

(Senin yüzünün üstünde o saç ve perçemi görünce cennet bahçelerinden fesleğen toplarım.)

Şāh Nāṣır-ı Ḥüsrev sükūn-ı ġayn ile (سپرَغم siperaġm) demiştir, beyt:

در دست شه اینها سپرغمند گرامی
در پیش خر آنها چو گیاهند و غذایند

(Bunlar padişahın elinde değerli fesleğenlerdir. Onlar eşeğin önünde ot ve alaf gibidir.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da be-maʿnī-i hemīşe-cüvān, yaʿnī hemīşe-bahār dedikleri yaprak-tır, ḫazān olmaz. *Ṣaydana*-i Ebī Reyḥān'da masṭūrdur ki yaprakları ḫurde ve be-ġāyet ḫoş-bū olan reyḥāna سپرغم [siperġam] ve شاهسپرم [şāhisperem] dahi derler.

سپرم [siprem]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ile. سپرغم [siperġam]-ı merḳūmdan muḫaffeftir. Zerātüşt Behrām, beyt:

در و کوه و بیابان پر ز سپرم
که و مه خسرو و درویش خرم

(Vadi, dağ ve bozkır fesleğenle dolu. Küçük büyük, padişah fakir mutluluk içinde.)

Zerātüşt Behrām, der-maḥall-i dīger, beyt:

درو جمعی نشسته شاد و خرم
برسته نزدشان صد گونه سپرم

(Mutlu ve neşeli bir topluluk oraya oturdu. Yanlarında yüz türlü fesleğen bitti.)

سپرهم [siperhem]: Ziyāde-i hā ile de be-maʿnī-i سپرغم [siperġam] u سپرم [siprem]-i merḳūmeyn.

سپهرم [sipehrem]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī vü rā'-i mühmele ve iẓhār-ı hā ile. Tūrānīlerden Efrāsiyāb'ın aḳrabāsından bir mübāriz pehlivān adıdır. Ceng-i Devāzdeh Ruḫ'ta Hecīr bin Güderz elinde helāk oldu. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپهرم ز خویشان افراسیاب
یکی نامور بود با جاه و آب

(Efrāsiyāb'ın yakınlarından olan Sipehrem, makam mevki bakımından namlı biriydi.)

سپیدبام [sipīdbām] ve **سپیدفام** [sipīdfām]: Kilāhumā be-maʿnī-i beyāż. Ammā فام [fām] ve بام [bām], renk maʿnāsınadır. Beyāż-ı ṣaḥīḥte renk ıṭlāḳı ḫāṭıra nā-mülāyim gelir. Ancak aka mā'il olana yaʿnī beyāżlık ġālib olan nesneye renk taʿbīri münāsib olmakla "beyāż renk" demek olur.

سپیددم [sipīd-dum]: Żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Kuyruğu beyāż güvercin. Ammā nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de bir ottur, سرخ مرزش [surḫ-murziş] dahi derler.

سپیده دم [sipīde-dem]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Ṣubḥ-ı ṣādıḳtır ki دم [dem], vaḳit maʿnāsınadır. Ol vaḳit ġāyet beyāżlık

ẓāhir olmakla tesmiye olunmuş. Nitekim eblaġu'l-müte'aḫḫirīn Monlā ʿUrfī-i Şīrāzī, beyt:

سپیده دم که زدم آستین به شمع شعور
شنیدم آیت استفتحوا ز عالم نور

(Şuur mumuna yen salladığım yani uykuya vardığım bir seher vakti, nur âleminden "fetih istediler"[1] âyet-i kerîmesini işittim.)

ستام [sitām]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, eyer nakşı ʿumūmen; sırma ile olsun, ġayrı olsun. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

تو آفتابی و اسبت سپهر و طوق هلال
ستام اختر تابان ز هر طرف روشن

(Sen güneşsin! Atın gökyüzü, boyunluğu yeni ay, eyer takımı da her tarafı aydınlatan parlak yıldızdır.)

Ferheng-i Vefāyī'de, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da, Şems-i Faḫrī ve Esedī-i Ṭūsī rivāyetlerinde eyerin altın ve gümüş olan maḥalleri ki رختِ زین [raḫt-ı zīn] derler. Bu maʿnāya, Üstād Ferruḫī, beyt:

در زمان سوی او فرستادی
رخش با زین خسروی و ستام

(Derhal onun tarafına altın eyer takımlı şahane bir at gönderdin.)

Baʿżı muʿteber nüsḫa rivāyetinde, eyerin ard ve ön kaşıdır. Bu maʿnāya, Ḫˇāce Selmān, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

هلال نعل و ستاره ستام و گردون سیر
جهان نورد و زمان سرعت و زمین پیماست

(Nalı yeni ay ve eyer kaşı yıldız olan, gökyüzü yürüyüşlü, dünyayı dolaşıcı, zaman hızında, yer ölçücü bir attır.)

Şānī, be-maʿnī-i āsitāne. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

نیست پیدا آن منازل را ستام
نه نشانست آن منازل را ز نام

(O menzillerin eşiği belli değildir. O menzillerin adı sanı yoktur.)

ستم [sitem]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ẓulm. Ve cevr maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشگریانش هزار مرغ به سیخ

(Sultan beş yumurtalık bir zulüm yapmayı uygun görürse, askerleri bin tavuğu şişe geçirir.)

Şānī, be-maʿnī-i دیدن [dīden] ve دانستن [dānisten]. Yaʿnī görüp **(93[b])** bilmek. ʿArabīdeki عمدا [ʿamden] maʿnāsına da olur ki "ḳaṣd" maʿnāsınadır. Üstād Ferruḫī iki maʿnāya demiştir, beyt:

تو داده ای به ستم زر و سیم خویش به باد
تو کرده ای به ستم روز خویش نا پدرام

(Kendi altın ve gümüşünü zulümle yele veren sensin! Kendi gününü kasten uğursuz hale getiren sensin!)

Üstād Ferruḫī, be-maʿnī-i şānī, beyt:

نشان مستی ای بر من بدید بود و ستم
همی نمود به چشم سیه نشان خمار

(Bende sarhoşluk belirtisi görünüyordu. Kara gözde mahmurluk belirtisi görülüp anlaşılmaktaydı.)

سریشم [sirīşim]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Tutkal maʿnāsınadır.

سئوم [si'um]: Hemze ve vāv ile. ʿAdedde "üçüncü"dür ki ikinciye دوم [duvum] ve dördüncüye چارم [çārum] denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

1 "Ve zafer istediler..." İbrāhīm, 14/15.

طرب فزا و فرح بخش کرد رامشگر
که زهره آمده گویا از آسمان سئوم

(Çalgıcı sevinç arttırdı, ferahlık bağışladı. Sanki Zühre üçüncü kat gökten çıkageldi.)

سیام [siyām]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Māverā'ünnehir'de şehr-i Nesef ḳurbunda bir dağ adıdır. Onda bir ʿaẓīm çāh vāḳiʿdir. Ol çāhta Ḥakīm Muḳannaʿ ṣanʿat ile bir māh peydā eylemişti ki ol māha ماهِ سیام [māh-ı siyām] ve ماهِ نخشب [māh-ı naḫşeb] derler. Tafṣīli نخشب [naḫşeb] lüġati ẕeylinde ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālā. Üstād Rūdekī, beyt:

نه ماه سیام و نه ماه فلک
که اینت غلامست و آن پیشکار

(Ne Siyam ayı ne de gökyüzündeki ay! Birisi kölen, birisi de hizmetçindir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

گر مقنع برآورید مهی
از چه نخشب و ز کوه سیام

(Mukanna bir ay çıkardı çıkarmasına da neden Nahşep'ten ve Siyam dağından?)

سیرم [sīrm]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ile. Gönden, üzengi asacak devāl ki eyerlerde ederler. İsm-i ʿāmdır. Sā'ir devāl gibi olan nesnelere de derler gönden olıcak. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سیرم از پشت جدی نپسندم
نسزد زان دوال شد بندم

(Oğlağın sırtındaki gön tasmayı beğenmedim. O tasma, benim bağım olmaya yakışmaz.)

سیم [sīm]: Kesre-i ṣarīḥa ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Gümüşün ʿalem-i ḫāṣıdır. *Ferheng-i Mīrzā*'da, be-maʿnī-i māhī-i vāl ki ona dahi "sīm" derler. Bir nevʿ beyāż balıktır.

سی ام [sī'em]: Yā-yı taḥtānīye kesr-i ṣarīḥ verip hemze-i meftūḥa ile. ʿAdedde "otuzuncu" demektir.

سینام [sīnām]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Bir dağ adıdır ki żiyā'-i ḳamer ol dağa senede bir defʿa iṣābet eder. Ve rivāyet olunur ki onda bir ʿaẓīm kenz vardır ki içinde niçe ʿamūdlar üzerine ṣāfī gümüşten bir ḳaṣr binā olunup der ü revzeneleri kapağı ve sā'iri altın ve muraṣṣaʿ yapılmış, içi māl-āmāl cevāhir. Ne miḳdār zer, sīm ve cevāhir vażʿ olunduğu bundan ḳıyās oluna.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

سپاریدن [sipārīden]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī, kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ismarlamak. Ve bir maʿnāsı da tamām eylemektir. Maṣdar istiʿmāl olunur. Ammā tamām eylemek سپریدن [siperīden]dir, elif'le istiʿmāl az vāḳiʿ olur.

سپاسیدن [sipāsīden]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī ve kesr-i sīn-i mühmele-i şāniye ile. Minnet eylemek ve niʿmet muḳābelesinde medḥ ü şenā eylemek. سپاس [sipās] aṣlında "şükür"dür.

سپاهان [sipāhān]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, beyne'n-nās İṣfahān dedikleri şehir adıdır.

Şānī, cemʿ-i سپاه [sipāh]tır, leşger maʿnāsına. İki maʿnāya, Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, meşnevī:

نخست آن جهانگیر دریا نورد
ز گرد سپاهان برآورد گرد

سران سپاهان به فرمانبری
گریزان ز اندیشهٔ داوری

به گردن گرفتند بار خراج
ترددکنان در سرانجام باج

(O deniz dolaşıcı fatih, ilk önce İsfahan çevresinden toz kaldırdı. Efendilik düşüncesinde olmayan ordu komutanları buyruğa karşı gelmediler. Haraç yüküne boyun eğdiler, verginin akıbetine dair gidiş geliş yaşadılar.)

سپتان [siptān]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. "Beyan" dedikleri ot ki ʿArabīde سوس [sūs] derler. Ve عرق السوس [ʿirḳu's-sūs] dahi derler. Islatıp luʿābın alırlar, suʿāl-i yābise ġāyet nāfiʿdir.

سپردن [sipirden]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı rā vü feṭḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Ayakla basmak. Ve żamm-ı bā ile (سپُردن sipurden) devşirmek, ʿArabīdeki طیّ [ṭayy] maʿnāsına. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

در راه تو نهاده فلک صد هزار چشم
تا جز فراز دیدهٔ او گام نسپری

(Felek onun gözünün önü dışında bir yere adım atmayasın diye senin yoluna yüz göz dikmiştir.)

سپری شدن [siperī şuden]: Tamām olmak maʿnāsınadır. Bidūni't-terkīb dahi maʿná ḥāṣıl olur.

سپندان [sipendān]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī vü dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Üzerlik toḫumu ki ʿArabīde حرمل [ḥarmel] derler. **(94ª)** Emīr Muʿizzī, beyt:

چنان شد سوخته در تف چنان شد کوفته در صف
که خفتانش همه خون گشت و سندانش سپندان شد

(Sıcaklıktan öyle bir yandı, safta öyle bir ezildi ki kaftanı baştan aşağı kana boyandı, örsü üzerlik tohumu oldu.)

Üzerliğin aṣlı yaʿnī kökü olmak üzere, Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

از آن گرز سندان شکافش عجب نیست
که البرز تخم سپندان نماید

(Onun örs yarıcı topuzunun Elburz dağını üzerlik tohumuna çevirmesi şaşılacak bir şey değildir.)

Ve ḫardal pāresi olmak üzre de menḳūldür. Ḥakīm Senāyī, beyt:

هر کجا شیرست خود را چون شگر بگداختن
هر کجا سرکه است خود را چون سپندان داشتن

(Süt olan yerde kendini şeker gibi eritmek, sir-

ke olan yerde kendini üzerlik tohumu saymak gerek.)

سپندين [sipendīn]: Elif yerine yā-yı taḥtānī ile de سپندان [sipendān]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Ammā *İḫtiyārāt-ı Bedīʿī*'de سپندين تخمِ ترهٔ تیزک است[1] masṭūrdur. Ḫᵛāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

در دیدهٔ حلم تو نموده
صد کوه احد کم از سپندین

(Yüz Uhud dağı senin ağırbaşlılığının gözüne hardal tohumundan daha küçük görünür.)

Bu beyitte ḫardal toḫumu olmak da istinbāṭ olunur. Zīrā ġāyet-i ḫurdelik murāddır.

سپوختن [sipūḫten]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir şeyʾi bir şeyʾin içinden zūr ile çekip çıkarmak maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همان زخمگاهش فرو دوختند
به دارو همه درد بسپوختند

(Yaralı yeri hemen diktiler. Bütün ağrıyı ilaçla söküp çıkardılar.)

Şānī, bir şeyʾi bir şeyʾin içine ʿunf ile sokup komaya derler. Esmāʾ-i ażdāddandır. Ebulmaʿānī, beyt:

سوزن به خویش می زن و پس آن زمان مرا
هر جا که خواهی خنجر سرتیز را سپوخت

(Önce iğneyi kendine batır! İşte o zaman ucu keskin hançeri bana nerede istersen saplayabilirsin.)

سپهبدان [sipehbedān]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü bāʾ-i muvaḥḥade ve iẓhār-ı hā ile. Bāʾ-i muvaḥḥadenin żammıyla (سپهُبدان sipehbudān) da mervīdir. Mūsīḳīde bir perde ismidir. Menūçehrī, musammaṭ:

قمری همی سراید اشعار چون جریر
صلصل همی نوازد یک جایی بم و زیر

چون مطربان زنند نوا پیش اردشیر
گه مهرگان خردک و گاهی سپهبدان

(Kumru Cerīr gibi şiirler söylüyor, üveyik bir yerde kalın ve ince teli tınıgırdatıyor. Erdeşīr huzurundaki çalgıcılar gibi, bazen mihrgān-ı hurdek bazen de sipehbedān nağmesi çalıyorlar.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ستادن [sitāden]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Almak, aḫẕ maʿnāsına. ستدن [siteden] dahi denilir. Ve Çağatay lisānında "almaġ" ve "almaġlıġ" derler, "almalı" ve "alġuluḳ" cümle bundandır. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ṣabr u ḳarār u hūşnı almaġlıġıŋ nidür
Ey cānlar āfeti siŋe cānımdır alġuluḳ

(Ey canlar afeti! Sabır, irade ve aklı alman nedir! Asıl alacağın canımdır.)

"Alıḳ" ʿibāreti dahi bundandır, "almak" maʿnāsına ḥāṣıl bi'l-maṣdardır. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Alġalı dünyī ʿarūsın her ki sattıŋ naḳd-i cism
ʿÖmr satıp merg almaġ aŋla bu satıġ alıḳ

(Dünya gelinini almak için sattığın her beden parası, ömür satıp ölüm almaktan ibaret olan bir alışveriştir bilesin!)

"Alġalı" dediği "almaya" demektir. Bu lafẓın ism-i fāʿilinde "alġucı" derler. Külliyyen ism-i fāʿilde bu vechle ya ġayn veyāḫud kāf-ı ʿAcemī īrād etmek bu lisānda ḳāʿide-i muṭṭaridedir. Meşelā "kılıcı" demekte "ḳılġucı" ve "edici" demekte "itgüci" derler. Ve ḳis ʿalá-hāẕā.

ستان [sitān]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Beş maʿnāya gelir.

1 Sipendān, tīzek tere tohumudur.

Evvel, arka üstüne yatmaya derler. Üstād Rūdekī, beyt:

یاد کن زیرت اندرون تن شو
تو برو خوار خوابنیده ستان

(Şu olacakları anımsa: Sırtın gasilhane tahtasında... Sen onun üstüne zavallı ve hareketsiz bir biçimde sırt üstü yatmışsın.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

ز عدل تست که این همه زر و نقره
به باغ سرمست خفته است ستان

(Bütün bu altın ve bakırların (çiçeklerin) bahçede başıboş bir şekilde yatıp uzanmaları senin adaletin sayesindedir.)

Şānī, be-maʿnī-i cāy-ı enbūh, yaʿnī bir yerde bir nesnenin keşretin beyān maʿnāsın ifāde eder. Ḥakīm Enverī, iki maʿnāya, ḳıṭʿa:

از زلزلهٔ حمله چنان خاک بجنبد
کز هم نشناسند نگون را و ستان را

در عکس سنان و سلب لعل طراوه
میدان هوا طعنه زند لاله ستان را

(Hücum sarsıntısıyla toprak öyle bir kımıldar ki baş aşağı dönmüşle sırt üstü yatmışı birbirinden ayıramazlar. Mızrak ve saf lal görünümündeki zırhın yansımasıyla, gökyüzü meydanı lale bahçesine dil uzatır.)

Şāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de muḫaffef-i آستان [āstān]dır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu[1], meşnevī:

با قبول تو ای ز علت پاک
چه بود خوب و زشت مشتی خاک

ای یکی خدمت ستانت را
گرگ یوسف به کارخانت را

(Ey sebepten münezzeh olan! Senin kabulün olursa, bir avuç toprak olan insanın iyiliği ne kötülüğü ne! Ya Rabbi! Senin eşiğin hizmetindeki biri için, yarattığın dünyada Yusuf kurdu olan için...)

Rābiʿ, *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de bī-ṣabr u ṭāḳat maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

داده ای در حسن یوسف را نشان
کرده است عشقت مرا در غم ستان

(Yusuf'un güzelliğinden nişan verdin. Senin aşkın beni gamda sabırsız ve güçsüz yaptı.)

Ḥāmis, ism-i fāʿil olur "alıcı" maʿnāsına, دادستان [dād-sitān] **(94[b])** باج ستان [bāc-sitān] gibi. جان ستان [cān-sitān] ve دل ستان [dil-sitān] dahi bundandır. Bu maʿnāya ʿArabīde اخذ [aḫẕ] derler. Ve Çağatay'da "alġucı" ve "alġan" dahi derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ayırma birbiridin cān bile köŋlümni raḥm eylep
Birürmin cānnı hem alġıl çü sindürsin köŋül alġan

(Can ile gönlümü birbirinden ayırma, acı! Mademki gönül alan sensin, canımı veriyorum, onu da al!)

Bu maʿnāda nefs-i mütekellim taʿbīrinde" alman" denilir. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Köz yüzüŋdin almasam ʿayb itmegil ey muġ-beçe
İyley alman dīdedin ġāʾib min-i ḫayrān sini

(Ey meyhaneci güzeli! Gözümü yüzünden ayırmadığım için beni ayıplama! Ben hayran, seni gözden kaybedemem.)

ستاندن [sitānden]: Almak maʿnāsına maṣdardır ستادن [sitāden] ve ستدن [siteden] gibi.

ستدن [siteden]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt u dāl-ı mühmele ile. Almak maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

وصل ترا که عاشق صادق به جان ستد
جانم نمانده با غم حسرت که چه ستم

(Sadık āşık sana kavuşmayı canıyla satın alır. Hasret gamıyla birlikte canım kalmamış, ne alayım!)

1 Şiir, Hakīm Senāyī'ye aittir.

ستردن [siturden]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ve sükūn-ı rā vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Kazımak ve tırāş etmek maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

استره هر چند دم تیز یافت
مو ستر و مو نتواند شکافت

(Ustura ne kadar keskin ağza sahip olursa olsun kıl kazır ama kıl yaramaz.)

Üstād Ferruḫī, ḳıṭʿa:

گهِ شکار فرود آرد و برون آرد
ز کوه تند پلنگ و ز آب ژرف نهنگ

به گاه کوشش بستاند و فرو سترد
ز دست شیران زور و ز روی مردان رنگ

(Av zamanı yalçın dağdan kaplan indirir, derin sudan timsah çıkarır. Savaş zamanı aslanların elindeki gücü alır, yiğitlerin yüzündeki rengi kazır.)

ستمیدن [sitemīden]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt ve kesr-i mīm ile. Güç ve zūr eylemek ve cevr ü cefā eylemek maʿnāsına maṣdardır.

ستودن [sitūden]: Żamm-ı tā vü vāv-ı maʿrūf ile. Övmek yaʿnī medḥ ü şenā etmek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ستایشت به حقیقت ستایش خویش است
که آفتاب ستا چشم خویش را بستود

(Seni övmek, gerçekte kendini övmektir. Çünkü güneşi öven, kendi gözünü övdü demektir.)

ستوردن [sitūrden]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i ستردن [siturden]-i merḳūm.

ستیزیدن [sitīzīden]: Kesr-i tā'-i müşennāt u zā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ile. ستیز [sitīz]-i merḳūmun maṣdarıdır, lecc ü ʿinād ve çekişmek maʿnāsına. Şākir-i Buḫārī, beyt:

هر آن کس که جانش ز دانش تهیست
ستیزیدنش مایهٔ ابلهیست

(İçi bilgiden boş olan kimseyle sürtüşmek aptallığın ta kendisidir.)

ستیهیدن [sitīhīden]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ile. Be-maʿnī-i ستیزیدن [sitīzīden]-i merḳūm. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همان طوس نوذر بدان بستهید
کجا پیش اسب من اینجا رسید

(Tūs-ı Nevzer, "İşte şurada atımın karşısında belirdi" diye onunla sürtüştü.)

سرابیدن [sirābīden]: Fetḥ-i rā'-i mühmele, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Kuş ötmek maʿnāsına taḫṣīṣ etmişler. İki yā-yı taḥtānī ile ırlamak, teġannī maʿnāsınadır. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bemaʿnī-i naġme-perdāzī-i ādemī vü murġān deyip bu beyti īrād eylemiş. Beyt:

سرابیدن بلبلان در چمن
برد ژنگ غم از دل مرد و زن

(Çimenlikte bülbüllerin ötüşmesi, kadın erkek herkesin gönlündeki gam pasını giderir.)

سرشتن [sirişten]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Yoğurmak; ḫamīr olsun, ġayrı olsun. Maḫsūsen ve maʿnen istiʿmāl olunur. Mevlānā Hātifī, beyt:

اگر بیضهٔ زاغ ظلمت سرشت
نهی زیر طاوس باغ بهشت

(Kara yaradılışlı karganın yumurtasını cennet tavusunun altına koysan...)

سرشگان [sirişgān], **سرشگوان** [sirişgvān] ve **سرشگون** [sirişgven]: Küllühum bi-kesri'r-rā'i'l-mühmele ve sükūni'ş-şīni'l-muʿceme. Zifāf gecesinde ʿarūsun yüzüne kodukla-

rı duvak ki ʿArabīde کله [kille] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

به رویش سرشگان آویخته
که اندر جهان فتنه انگیخته

(Onun yüzüne duvak asıp dünyada fitneyi uyandırdılar.)

Mīr Naẓmī, beyt:

سرشگون که پرده به رویش شده
که اندر جهان فتنه جویش شده

(Duvak onun yüzüne perde olmuş. Dünyada fitne arayıcı olmuş.)

سرکنگبین [sirkengubīn]: Bir terkībdir. Sirke, bal veyāḫud şekerle pişirip baʿżı maḥmūma içirirler. Taʿrīb edip سرکنجبین [sirkencubīn] derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

از قضا سرکنگبین صفرا فزود
روغن بادام خشکی می نمود

(Ansızın sirkencübin safrayı arttırdı. Badem yağı kuruluk gösterdi.)

سرکین [sirkīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı ʿArabī ile. سرکنگبین [sirkengubīn]-i merḳūmdan iḫtiṣār olunmuştur.

سرنگیدن [sirengīden]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Söz atışmak, ʿArabīdeki مناقشه [munāḳaşa] ve محاوره [muḥāvere] maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

نشاید جاهلی در بزم رندان
به نادانی سرنگیدن بگیرد **(95ᵃ)**

(Rintler meclisinde cahillik edip bir cahille atışmak yakışmaz.)

سفالین [sifālīn]: Topraktan olan evānī ki سفال [sifāl] saksıdır, āḫirinde yā, yā-yı nisbettir ve nūn, nisbetin teʾkīd içindir. Ḫʿāce Selmān, beyt:

از سفالین ساغر میخانه رندان را دگر
جوهر یاقوت با عقد لأل آمد بدید

(Rintlerin topraktan yapılma meyhane kadehinden yine inci gerdanlıkla birlikte yakut cevheri göründü.)

سفتن [siften]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Türkistān'da bir vilāyet adıdır ki onda müşk ḥāṣıl olur. Ve dahi yoğun, ġalīẓ ve muḥkem etmek maʿnāsına maṣdar olur.

سفلیدن [siflīden]: Sükūn-ı fā ve kesr-i lām ile. Sıklık vermek ve delmek maʿnāsına maṣdardır. Mīr Naẓmī, miṣāl-i maʿnī-i evvel, beyt:

سفلیدن مرغ بر درختان
پیغام دهد ز عشق پنهان

(Ağaçlar üstünde kuşların ıslık çalması, gizli aşktan haber verir.)

سگالیدن [sigālīden]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i lām ile. Ḫuṣūmet etmek. Ve dahi sanmak maʿnāsına. Miṣāl-i maʿnī-i evvel, Mevlānā Hātifī, beyt:

پذیرفت فرمان هزبر دلیر
به آهنگ میدان سگالید شیر

(Savaş meydanına düşmanca niyetle gelen yiğit aslan (savaşçı), buyruğa boyun eğdi.)

سکاهن [sikāhen]: Feṭḥ-i kāf-ı ʿArabī vü hā ile. Siyāh boyadır ki sirke, nar kabuğu ve baʿż-ı eczā ile câme boyarlar. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

این خماهن گون که چون ریم آهنم پالود و سوخت
شد سکاهن پوشش از دود دل درواى من

(Demirimi cüruf gibi eritip yakan bu humāhen renkli gökyüzü, baş aşağı dönmüş gönlümden çıkan dumanla karalar giydi.)

خماهن [ḫumāhen] bir siyāh mühredir kızıla mā'il. جزع [cezʿ] derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

در پردهٔ خماهنی ابر سکاهنی
رنگ خضاب بر سر دنیا برافکند

(Kara bulut, gök renkli perdede belirip dünyanın başını kına rengine boyuyor.)

Muṭlaḳ siyāh renk murād olunur.

سکرفیدن [sikerfîden]: Feṯḥ-i kāf, sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i fā ile. Ḥayvān yürürken sürçmek. ʿArabīde عثور [ʿuṯūr] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همان دم اسب در زیرش سکرفید
پیاده گشت چاپک پیش گردید

(O an altındaki at sürçtü. Yaya kaldı, çabucak öne doğru ilerledi.)

سگزیدن [sigzîden]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve kesr-i zā'-i muʿceme ile. Su cavmak ve bükülmek maʿnāsınadır.

سگستان [sigistān]: Kesr-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tā'-i müṯennāt ile. Bir meyvedir, erik kadar olur. İçinde lezec şīresi vardır, bī-mezedir. Baʿż-ı edviye terkībine idḫāl ederler. سپستان [sepestān] dahi derler. Hindī lisānında لهسوره [lehsūra] derler.

سکنگبین [sikengubīn]: سرکنگبین [sirkengubīn]-i merḳūmdan taḫfîf olunmuştur. Ġāyet laṭîf şerbettir. Defʿ-i ḥummeyāt ve iḫrāc-ı ṣafrā vü balġam etmekte daḫli ʿaẓīmdir.

سنان [sinān]: Feṯḥ-i nūn ile. İki maʿnāyadır ve ʿArabī ile müşterek lügattir.

Evvel, be-maʿnī-i nīze ki ʿArabīde رمح [rumḥ] dahi derler. Mevlānā Hātifî, beyt:

سنانی که در دست سفاک بود
سر و مغز را مار ضحاک بود

(Kan dökücünün elindeki bir mızrak, baş ve beynin Dahhāk yılanı olur.)

Şuʿarā-yı ʿArab dahi istiʿmāl ederler. ʿİnāyātī[1] demiştir, beyt:

اسمر کالرمح له مقلة
لو لم تکن کحلا کانت له سنان

(Boyu mızrak gibidir. Gözünde sürme olmasa, o mızrağın ucu olurdu.)

Maʿnā-yı ṣānī, ism-i Yūsuf'a derler. Yaʿnī Yūsuf'a "Sinān" dahi denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

در زبان دوستداران نام من یوسف بود
لیک در چشم عدوی بدگمان گشته سنان

(Benim adım dostların dilinde Yusuf'tu. Lākin kötü düşünceli düşmanın gözünde "Sinān" oldu.)

سنابیدن [sinābîden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Suda yüzmek, شناویدن [şināvîden] ve شناوریدن [şināverîden] gibi.

سنجیدن [sincîden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Yaraklamak yaʿnī bir nesnenin tedārükün ḥāżır etmek.

سنجین [sincīn]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. İçi boş nesne, ağaç ve ġayrı her ne olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

درونم را غم حسرت تبه کرد
شدم چون کرم خورده شاخ سنجین

(Hasret gamı içimi darmadağın etti. Kurt yemiş, içi boş dala döndüm.)

سندان [sindān]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, demir örs ki ʿArabīde علاة [ʿalāt] derler.

1 Beyit, İbn Nebīh el-Mısrī'ye aittir.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, kapı ḥalḳası altına vaż' olunan demir ki ḥalḳa ona dokundukta ṣadā içeri gider. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

در ایوان شاهی درِ دولتش را
فلک حلقه و ماه سندان نماید

(Padişahlık sarayında onun devletinin kapısı için gökyüzü halkaya ve ay halka demirine dönüşür.)

Bu beyitten fehm olunur ki ba'żı kapılarda ḥalḳa yerine başı yumru demir edip altına bir müdevver demir ederler, ol demir dahi sindān ola.

سندين [sindīn]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. İçi boş nesne. **(95b)** 'Arabīdeki مجوف [mucevvef] ma'nāsınadır.

سنميدن [sinmīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i mīm ile. Güç ve zūr ma'nāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

نباید کرد هر بیچاره سنمید
نه گِرد کار ظلم و جور گردید

(Zavallılara güç kullanmamak, kötülük ve zulmün etrafında dolanmamak gerekir.)

سيابيدن [siyābīden]: Feth-i yā-yı taḥtānī, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, ba'dehu yā-yı sākine ile. Be-ma'nī-i آراستن [ārāsten] ve آراييدن [ārāyīden]. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سيان [siyān]: Feth-i yā-yı taḥtānī ile. Ol sarmaşık ki 'Arabīde ona عشقه ['aşaḳa] derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

آن که سرش از فضل خداوند بتابد
فردا بکند آتش و اغلال سیانش

(Allah'ın iyilik ve merhametinden baş çeviren kimseyi, yarın ateş ve zincirler sarmaşık gibi saracaktır.)

سن [sin]: Bu dahi سیان [siyān]-ı merḳūm ma'nāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

سيچيدن [sīçīden]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i cīm-i Fārsī ile. *Mecma'u'l-Fürs*'te be-ma'nī-i ḥāżır u āmāde ve ترتيب كردن [tertīb kerden]. Sa'īd-i Herevī, beyt:

پی سیچیدن کار ممالک
ز کلکش کار صد دستور باشد

(Ülkenin işlerinin hazır olması için onun kaleminden yüz vezirin işi çıkar.)

سيرمان [sīrmān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve feth-i mīm ile. Yāḳūt-ı surḫ ve ḥarīr-i münaḳḳaş. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

سيرين [sīrīn]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Sarmısaklı ṭa'ām. Şā'ir, meşnevī:

یکی در سوی مسجد راه برده
مگر دوشینه را سیرین خورده

نشسته نزدیک صاحب طبیعت
که از بوی دهانش داد نفرت

(Bir gece önce sarımsaklı aş yiyen birisinin yolu camiye düşmüş. Gönül ehli bir adamın yanına oturmuş, ağzının kokusuyla nefret uyandırmış.)

سيسارون [sīsārūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feth-i sīn ü rā'-i mühmeleteyn ile. Çörekotu ki 'Arabīde حبة السودا [ḥabbetu's-sevdā] derler. Ve köküne dahi denilir.

سيستان [sīstān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ve feth-i tā'-i müşennāt ile. Rüstem-i Zāl'in vaṭanı olan vilāyet adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

تو کردی ورا رستم داستان
وگرنه خری بود در سیستان

(Onu Rüstem-i Dāstān yapan sensin, yoksa Sistan'da bir eşekti.)

سیستن [sīsten]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i جستن [cesten]. Keẕā fī-*Şerefnāme* ve'l-*Edāt*.

سیفان [sīfān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i fā ile. Bir memleket adıdır.

سیلان [sīlān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām ile. Kılıç, bıçak ve emṣālinin arkasına derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir nevʿ dūşābdır, yaʿnī bekmez. Bu maʿnāya, Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

اردهٔ بخرک و سیلان چو یک اشکم بخوری
بر دلت کشف شود سِر هزاران اسرار

(Ey bademli ve pekmezli bulamaç! Bir damla gözyaşımı yiyince binlerce sırrın sırrı gönlüne açılır.)

سی لحن [sī laḥn]: Ḫüsrev-i Pervīz'in nedīmi olan Bārbud'un muḫteraʿ u taṣnīfi olan otuz maḳāmdır ki bu maḥalde adları ẕikr olunur ve her birinin dahi maḥalleri geldikte yine ẕikr olunur. 1. Ārāyiş-i Ḫūrşīd, 2. Āyīn-i Cemşīd, 3. Evrengī, 4. Bāġ-ı Şīrīn, 5. Taḫṭ-ı Ṭāḳ-dīs, 6. Ḥoḳḳa-i Kāvūs, 7. Rāḥ-ı Rūḥ, 8. Rāmiş-i Cān, 9. Sebz-der-Sebz, 10. Servistān, 11. Serv-i Sehī, 12. Şād-revān-ı Mervārīd, 13. Şeb-dīz, 14. Şeb-i Ferruḫ, 15. Ḳufl-ı Rūmī, 16. Genc-i Bād-āverd, 17. Genc-i Gāv, 18. Genc-i Sūḫte, 19. Kīn-i Īrec, 20. Kīn-i Siyāvūş, 21. Māh ber-kūhān, 22. Müşk-dāne, 23. Mürvā-yı Nīk, 24. Müşk-mālī, 25. Mihrbānī, 26. Nāḳūsī, 27. Nev-bahārī, 28. Nūşīn-bāde, 29. Nīm-rūz, 30. Naḫcīrgāh. Keẕā fī-*Mü'eyyidi'l-Fużalā*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te masṭūrdur ki Şeyḫ Niẓāmī, ḫamsesinin *Ḫüsrev ü Şīrīn*-nām kitābında elḥān-ı merḳūmu ẕikr edip bu üç laḥni ki Āyīn-i Cemşīd, Rāḥ-ı Rūḥ ve Nev-bahārī'yi ẕikr eylemeyip yerine dört laḥn dahi ẕikr eylemiştir ki adları meẕkūr otuz laḥn içinde yoktur. İsimleri bunlardır: 1. Sāz-ı Nev-rūz, 2. Ġonca-i Kebk-i Derī, 3. Ferruḫ Rūz, 4. Keyḫüsrevī. Ẕikr edip birer beyt dahi bunlar için naẓma getirmiştir. Bu taḳdīrce otuz bir laḥn olur.

سیمرین [sīmrīn]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ü mīm ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i kelle-pez yaʿnī başçı.

سیمه ستان [sīmesitān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i mīm ile be-vezn-i نیمه [nīme] ve kesr-i sīn ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Evlādı yaşamayan ʿavrata **(96[a])** derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ve baʿżı rivāyette ol ʿavrata derler ki her kangı ṭıflı emzirse yaşamaya. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

زن دنیا عجب سیمه ستان است
بمیرد هر که در آغوش آن است

(Dünya karısı acayip bir süt annedir. Onun kucağında süt emmiş herkes ölür.)

سیمین [sīmīn]: Gümüşten düzülmüş nesne ki سیم [sīm] gümüştür, baʿdehu yā-yı nisbet ve nūn-ı teʾkīd ile sīm'e mensūb demektir ساغرِ سیمین [sāġar-ı sīmīn] gibi. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla maḥbūbun vücūdun ve sāʿid ü sāḳın vaṣf edip ساعدِ سیمین [sāʿid-i sīmīn] ve ساقِ سیمین [sāḳ-ı sīmīn] derler. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir. Mīr Naẓmī, beyt:

آمده در بزم آن سیمین بدن
همچو گلشن گشته است بیت الحزن

(O gümüş bedenli, meclise geldi. Hüzünler evi, gül bahçesine döndü.)

Mīr Naẓmī, beyt:

گرچه دل را ساغری پر شور کرد
با کف سیمین ساقی زور کرد

(Bir kadeh, gönlü heyecanla doldurdu ama sākinin gümüş eliyle de epey güçlük verdi.)

سیهِ داوران [siyeh-i dāverān]: Şişe müşābih bir şey'dir. Hind pādişāhı ve vüzerāsı, yanınca götürürler. *Müşkilāt*'ta معناه سواد الحكام وهو يشبه بالسيخ يؤتى من الهند[1] masṭūrdur.

سیهِ دوران [siyeh-i devrān]: Bu dahi maʿnāyı meẕkūra (سیهِ داوران siyeh-i dāverān) mervīdir.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

سپرگاو [siper-gāv]: Feṭḥ-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bir nevʿ kalkandır, sığır derisinden ederler. Ekşer ḳalʿa muḥāṣarası ve yürüyüşünde kullanırlar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سپیدرو [sipīd-rev]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı vāv ile. İspiri doğan. Ve żamm-ı rā ile (سپیدرُو sipīd-rū), ʿamel-i ṣāliḥ ṣāḥibine derler. İki maʿnāya dūnu't-tertīb, Mīr Naẓmī, beyt:

گر سپیدرویی کنی اندر جهان
چون سپیدرو جا کنی دست شهان

(Dünyada iyi amelli olursan, ispiri doğan gibi, padişahların eline yerleşirsin.)

ستو [sitū]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i tanbūr-ı se-tār, yaʿnī üç kıllı tanbūr. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

سیلی خوریم چون دف در عشق فخر جویان
زخمه به دست آور می زن ستوی ما را

(Aşkta övünç arayarak def gibi tokat yiyelim. Eline tezene al da üç telli tamburumuzu çal!)

Ṣānī, her ḳalb olan nesne. Meşelā içi bakır, üstü ve altı gümüş veyā altın ve bunun emṣāline derler. Muʿarrebi ستوقه [suttūḳa]dır.

سگالیو [sigālyū]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı lām ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Her ne ki āteş üzre pişer, ekmek ve ġayrı. Yaʿnī bir ẓarf içinde olmayıp hemān āteşe bırakıla, ona derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

1 Anlamı "hüküm sahiplerinin karası"dır. Ve o, bir şişe benzer, Hindistan'dan gelir.

سگو [sigev]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı vāv ile. Ol dört yāḫud beş parmaklı ağaçtır ki onunla ḫarman savururlar. Türkīde "yaba" ve ʿArabīde مدرى [midrá] ve Hindī lisānında وثالى [veṣālī] derler. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

بر نان کندمی بدم آنگه جوین سخن
اکنون که کندمی سخنم نیست نان جو

بر یاد آن که خرمن جو می دهم به باد
هر ساعتی ز پنجه و ساعد کنم سگو

(O vakit arpalı ekmek için söz kazırdım. Arpa ekmeği için söz kazımadığım şimdi ise, arpa harmanını yele verdiğimi hatıra getirip elim ve bileğimden sürekli yaba yapıyorum.)

سمنو [simnū]: Sükūn-ı mīm ve żamm-ı nūn ile. Erişte aşı. Yaʿnī ḫamīri erişte gibi kesip yağ ve bal ile ṭaʿām ederler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir nevʿ ḥalvādır, nişāsta ile ederler. Ḫorāsān'da müteʿāriftir.

سیرمو [sīrmū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rāʾ-i mühmele ve żamm-ı mīm ile. Bir dārūdur. Müfredāt-ı ṭıbda ثومِ برى [ṣūm-ı berrī] ve ثوم الحیه [ṣūmu'l-ḥayye] dahi derler.

سیرو [sīrū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Kirpi ki خارپشت [ḫār-puşt] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

که موی ریش و مژگان و بروتش
چو سیرو هر یکی را کرده پیکان

(Bıyık, kirpik ve sakal kıllarının her birini kirpi gibi ok yapmış.)

سیسرو [sīserū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i sīn-i ṣānī ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Taḫıl biti. Ve taḫta biti dahi demişler. سیسرک [sīserek], سیکک [sīkek] ve سیلک [sīlek] dahi derler. Kemā merre żikruhum.

سیهرو [siyeh-rū]: Ḫacīl ve şermende maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

آفتاب از مه سیهرو می شود زیرا که او
باز می خواهد به دورت دادهٔ خویش از قمر

(Güneş, aydan utanıyor. Çünkü o senin döneminde, aya verdiğini geri istiyor.)

Bir maʿnāsı dahi fiʿl-i ḳabīḥ edene derler. Ebulmaʿānī, beyt:

هر سیهرویی که باشد عذرخواه از درگهت
رحمتت حاشا که او را می کند رویش سیاه

(Senin merhametin, kapında özür dileyen günahkārların yüzünü kara bırakacak öyle mi! Hāşā!)

مع الها
[maʿa'l-hā]

سپاسه [sipāse]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü sīn-i mühmele ile. İḥsān ve niʿmet muḳābelesinde olan ḥamd, şükr ve minnet maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

از آن پس که برگرد نبگذاشتیم
برو بر سپاسه که نبگماشتیم

(Döndükten sonra onu bırakmayalım. Ona minnet etmesine izin vermeyelim.)

(96ᵇ) Nüsḫa-i Mīrzāʾda, bir kimesne üzerine minnet komak maʿnāsınadır.

سپاوه [sipāve]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü vāv ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, ferr ü şükūh maʿnāsına mervīdir.

سپاه [sipāh]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. ʿAsker maʿnāsınadır ki لشگر [leşger] dahi derler. Lākin "sipāh", cemʿine ve efrādına denilir, "leşger" mecmūʿ-ı sipāha denilir.

سپایه [sipāye]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ile. Sipāh maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سپرسپاه [siper-sipāh]: Feṯḥ-i bāʾeyn-i Fārsiyyeyn, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i sīn-i ṣānī ile. Neyyir-i aʿẓam yaʿnī āfitābın cümle-i esmāsından bir isimdir. Necībeddīn-i Cerdpādḳānī, beyt:

چو لعبتان ضمیرم تتق براندازند
سپرسپاه کند آرزوی لالایی

(Düşünce gelinlerim duvak kaldırınca güneş onlara lalalık etmek ister.)

سپره [sipere]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü rāʾ-i mühmele ile. Tokurcun dedikleri oyun. Ve sükūn-ı bā ile (سپره sipre), kara boyadır ki onunla câme boyatırlar. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سپرگه [siperge]: Feṯḥ-i bā vü kāf-ı Fārsiyyeyn ile. Be-maʿnī-i سپری شدن [siperī şuden] ki سپری [siperī] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سپهرآسا سرای راسخ ارکان
سپرگه کرده با سعی فراوان

(Sütunları sağlam olan gökyüzü gibi saray, epeyce bir emekten sonra tamamlandı.)

سپندانِ گنده [sipendān-ı gende]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Ṣaḳīl rāyiḥalı bir ottur. ʿArabīde سذاب [seẕāb] derler. Ṣudāʿ-ı balġamīye ġāyet nāfiʿdir. Ve baʿż-ı edviye terkībine idḫāl ederler.

سپه [sipeh]: سپاه [sipāh]-ı merḳūmdan muḫaffeftir. İkisinin de aṣlı اسپاه [ispāh] ve اسپه [ispeh]tir. Maʿnāları "atlı" demektir. قال حمزة بن حسن الاصفهان اسم مشتق من الجندية وذلک ان لفظ اصفهان اذا رأت الی اسمه بالفارسیة کان اسپاهان وهی جمع اسپاه واسپاه اسم للجند وقال یاقوت الحموی ان الاسب بلغة الفرس هو الفرس وهان کان دلیل الجمع اختیار الفرسان والاصبهانی الفارس.[1]

سپهبده [sipehbede] ve **سپهده** [sipehde]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-bā'i'l-Fārsī ve sükūni'l-hā. Ser-leşger ve ser-dār maʿnāsınadır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

شهی که همچو سکندر سپهبده دارد
سنان گذار و کمند افکن و خدنگ انداز

(Öyle bir padişahtır ki İskender gibi onun da mızrak kullanıcı, kement atıcı ve ok fırlatıcı bir komutanı vardır.)

1 Hamza bin Hasan dedi ki: İsfahān, askerlikten türetilmiş bir isimdir. Şöyle ki İsfahān lafzının Farsçadaki aslı İspāhān'dır. İspāhān, ispāhın çokluğudur. İspāh da askerliğe dair bir isimdir. Yākūt el-Hamevī dedi ki: Muhakkak ki esb, Farsça bir kelimedir. Fars dilinde at anlamına gelir. Hān ise Farsça çokluk eki olsa gerektir. Atlılar anlamına gelir. el-İsbahānī, atlılar demektir.

سپهبره [sipehbere]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı hā ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü rā'-i mühmele ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de emīr-i cemā'at, re'īsü'l-ḳavm ve ḫazīne-dār ma'nālarına. Ebulma'ānī, beyt:

چو گشت حفظ خزائن به دست او مخصوص
نگاه داشتن او بر سپهبره واجب

(Hazinelerin korunması eline tahsis edildiği için, korumak başbuğa vaciptir.)

سپیچه [sipīçe]: Kesr-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Sirke ve şarābın üzerinde beyāż ekmek ḫurdesi gibi olan nesne. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Bu ma'nāya, Ferīdeddīn-i Aḥvel, beyt:

آبش همه شاشهٔ کلاب است
نانش ز سپیچهٔ شراب است

(Suyu hep köpek sidiğidir. Ekmeği şarap köpüğündendir.)

سپیده [sipīde]: Üç ma'nāya gelir.

Evvel, be-ma'nī-i ṣubḥ-dem ya'nī ṣabāḥ vaḳti. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپیده چو زد نای زرین و کوس
بفرمود تا لشگرآرای طوس

(Sabahleyin altın boru ve kös çalınınca Tūs da ordunun hazırlanmasını buyurdu.)

Bu ma'nāya سپیده دم [sipīde-dem] dahi derler. Nitekim ẕikri mürūr eyledi.

Ṣānī, şol aklığa derler ki zenān, yüzlerine sürerler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

چگونه صبح بخندد که شب به روی سیاه
سپیده کرد و ز دیبا بر آن نقاب انداخت

(Sabah nasıl da gülümsüyor! Gecenin kara yüzüne aklık yapıp üstüne ipekten bir örtü bıraktı.)

Ṣāliş, 'umūmen beyāża derler ve ḫuṣūṣan gözün ve yumurtanın beyāżına derler, lākin żıddıyla ẕikr olunur. سپیده و سیاهه [sipīde vu siyāhe] ve سپیده و زرده [sipīde vu zerde] derler.

سپید مهره [sipīd-muhre]: Bir nev' borudur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

نزد سپید مهرهٔ قدرش زبونترست
از بانگ پشه دمدمهٔ کوس سنجری

(Onun saltanatının borusu nezdinde, Sencer kösünün nağmesi sivrisinek vızıltısından daha değersizdir.)

Dīger, beyt:

سپیدمهرهٔ صیتش چنان دمید جهان
که رخنه خاست شد این سبز حقه آوازش

(Dünyada onun şöhretinin borusu öyle bir üflendi ki çıkan ses bu gök renkli hokkada gedik açtı.)

ستابه [sitābe] ve **ستاوه** [sitāve]: Kilāhumā bi-feṯḥi't-tā'i'l-müṣennāt, evvel feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade, ṣānī vāv ile. Mekr ve ḥīle ma'nāsına. Keẕā fi'l-*Mecma'*. Bu ma'nāya, Ebulma'ānī, beyt:

گردون به حسن و خوبئ تو گشته عاشقی
انگیزد از برای تو هر دم ستاوه ای

(Felek senin iyilik ve güzellliğine āşık olmuş. Senin için her an başka bir fitne koparıyor.)

ستاده [sitāde] ve **ستده** [sitede]: Kilāhumā bi-feṯḥi't-tā'i'l-müṣennāt ve dāli'l-mühmele ile. İki ma'nāya gelir. **(97[a])**

Evvel, almak ma'nāsına ism-i mef'ūldür.

Ṣānī, komak ma'nāsına. Bu dahi ism-i mef'ūldür. Mīr Naẓmī, be-ma'nī-i evvel ü ṣānī, beyt:

ستاده جام می از دست ساقی
کشید و اندرون استاده باقی

(Sākinin elinden şarap kadehini aldı, çekti ve geriye kalanı bıraktı.)

ستاره [sitāre]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt u rā'-i mühmele ile. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, yıldız ki اختر [aḫter] dahi derler. ʿArabīdeki كوكب [kevkeb] ve نجم [necm] gibi ki اختر [aḫter]in cemʿi اختران [aḫterān] ve نجم [necm]in cemʿi نجوم [nucūm] ve انجم [encum] gelir. Ve ستاره [sitāre]nin cemʿi ستارگان [sitāregān] gelir ki hā kāf-ı ʿAcemī'ye ibdāl olunur. Ve كوكب [kevkeb]in cemʿi كواكب [kevākib] gelir. Mīr Naẓmī, beyt:

چنان روشن شده گویا که روزست
ستاره هر یکی مشعل فروزست

(Bütün yıldızlar meşale yaktı. Ortalık öyle bir aydınlandı ki sanki gündüz oldu.)

Ṣānī, bir nevʿ çärdır. Yaʿnī zenānın başı örtüsü ki ستار [sitār], شامیانه [şāmiyāne] ve سایبان [sāyebān] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

سپهرش ستاره سپاهش زمان
سرایش زمین و زوانش مکان

(Otağı gökyüzü, ordusu zaman, sarayı yeryüzü, dili mekāndır.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چهل خیمه ساده ز چرم پلنگ
ستاره ده از دیبهٔ رنگ رنگ

(Sadece kaplan derisinden kırk çadır ve rengārenk ipekliden on tane gölgelik var.)

Ṣāliṣ, misṭara ki onunla cedvel çekerler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

لاجرم چون ستاره راست شود
نتواند که کج رود جدول

(Hasılı, çizgi çekici düz olunca cetvelin eğri gitmesi mümkün değildir.)

Rābiʿ, üç kıllı tanbūra maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ستاره با نوای چنگ برداشت
به رسم زهره هم آهنگ برداشت

(Çeng ve üç telli tanbura nağmelerini yükseltti. Zühre usulünce ahenk yükseltti.)

Ḫāmis, perde maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

پری روی دیدش هزار از چگل
ستاره صد و کوس زرین چهل

(Binlerce peri yüzlü Çiğil güzeli gördü. Yüz perde, kırk altın davul vardı.)

Sādis, *Şerefnāme*'de ḳumārın üçüncü oyunu adıdır ki ستا [sitā] dahi derler. Baba Fiġānī, beyt:

دو اسبه رخ بهم آورده در بساط غرور
ستاره بازئ گردون مگر نمی داند

(Gurur tahtasında iki atla kaleyi bir araya getirdi. Galiba feleğin kumar oynayıcılığını bilmiyor.)

Sābiʿ, baḫt ve ṭāliʿe derler. Bu maʿná, yıldız vāsıṭasıyladır. Ebulmaʿānī, beyt:

کند عشاق را جور و رقیبان را وفا دارد
همین باید ستاره تا که باشد لطف آن مه رو

(Āşıklara kötülük yapıyor, rakiplere vefa gösteriyor. O ay yüzlünün iyilik yapması için talih gerekiyor.)

ستارچه [sitārçe]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt u cīm-i Fārsī ve sükūn-ı rā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, muṣaġġar-ı ستاره [sitāre]dir ki ḫurde yıldızdır.

Ṣānī, şerāre-i āteşe derler.

ستانه [sitāne]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt u nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, değici göz yaʿnī zaḫm-ı çeşm.

Ṣānī, bāġ tegeği. Üstād Laṭīfī, beyt:

دل عارف ستانهٔ هنرست
دانهای معارفش ثمرست

(Ārif kimsenin gönlü hüner teveği, bilgi taneleri de o teveğin meyvesidir.)

ستاه [sitāh]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ve iẓhār-ı hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i sitāre. Ebulferec-i Rūnī, beyt:

گشاده چشم به دیدار او زمین و زمان
نهاده گوش به گفتار او سپهر و ستاه

(Zamanın ve zeminin gözü onu görmek için açıktır. Gök ve yıldız onun sözüne kulak kabartmıştır.)

Ṣānī, sīm-i ḳalb yaʿnī maġşūş gümüş.

ستایشگاه [sitāyişgāh]: Ḳaṣā'idde teġazzülden sonra memdūḥ vaṣfına şürūʿ edecek maḥalde olan beyte derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به نام و کنیت آرسته بادا
ستایشگاه شعر و خطبه تا حشر

(Hutbe ve şiirin övgü yeri, kıyamete dek onun namı ve künyesiyle süslensin!)

ستنبه [sitenbe]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt, sükūn-ı nūn, baʿdehu bā'-i muvaḥḥade-i meftūḥa ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de żamm-ı tā ile (ستُنبه situnbe) mervīdir. Ol ṣūret-i müşaḥḥaṣaya derler ki ġāyet zişt ve kerīh-manẓar ola, şöyle ki görenler korkudan ürkeler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

ستنبه صورتی اهریمن آثار
هزار اهریمن از رویش به زنهار

(Gülyabani görünümlü, ifrit belirtilidir. Binlerce ifrit onun yüzünü görünce "aman sakın!" çeker.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de, "be-maʿnī-i kābūs ki uykuda ağır basmak" deyip bu beyte mütemessik olmuş. Beyt:

حوری به ستنبه داد نتوان
لؤلؤ به وحل نهاد نتوان

(Huri, şeytana teslim edilemez. İnci, çamura konulamaz.)

Bu beyitte kābūs olmasına delālet yoktur. Zīrā ḥūrīnin żıddı دیو [dīv]dir, ehrīmen maʿnāsına olmak münāsib idi.

Ferheng-i Vefāyī'de, be-maʿnī-i merd-i dilīr ü ḳavī-bāzū mervīdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز ایرانیان بد تهم کینه خواه
دلیر و ستنبه به هر کینه گاه

(İranlılarda güçlü bir savaşçı vardı. Her savaş meydanının yenilmez yiğidiydi.)

ستونه [sitūne]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı mechūl ve feṭḥ-i nūn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ol ḥamleye derler ki şāhīn ve doğanı şikāra salarlar. Mīr Ḫüsrev, beyt:

عقابی که از بی پری شد زبون
ستونه کند لیک هم بر ستون

(Kanatsızlıktan aciz duruma düşen kartal, ancak bir dayanakla hamle eder.)

Ṣānī, be-maʿnī-i girīz yaʿnī firār. ʿİmādī, beyt:

تیر فلک ز بیم ستونه کند چو تیر
چون عزم کامکار تو زه بر کمان کنند **(97b)**

(Senin murada erdirici azmin, kirişi yaya geçirince feleğin oku (Utarit) korkudan ok gibi fırlayıp kaçar.)

Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

سبک زبانه زند ناگهی ستونه کند
ز تیغ و نیزهٔ سلطان صفدر آتش و آب

(Saf yarıcı sultanın mızrak ve kılıcı sebebiyle ateş çabucak alevlenir, su derhal kaçar.)

Ṣāliş, mevce-i āb yaʿnī su üzerinde olan mevc. Ṣafiyyeddīn Zekiyy-i Merāġī, beyt:

دریای دیده را چه بشورد غمت ازو
تا سقف آسمان برسد هر ستونه ای

(Senin gamın göz denizini karıştırınca onun her bir dalgası ta gökyüzünün tavanına ulaşır.)

ستویه [sitūye]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, tanbūra-i se-tār ki ستو [sitū] dahi derler.

Şānī, nām-ı ṣāḥib-i *Ṣadruş-Şerīʿa* ki kitāb-ı meşhūrdur.

سته [site]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ve iḫfā-yı hā ile. Renc ü zaḥmetten żaʿīfe derler. Yaʿḳūb-ı Bākilī, beyt:

از بس سته شدم ز غم او شگفت نیست
از چشم آدمی چو پری گر شوم نهان

(Onun gamıyla öylesine zayıfladım ki insanoğlunun gözünden peri gibi gizlenirsem şaşılmaz.)

Ve kesr-i tā ve iẓhār-ı hā ile سِتِه sitih) be-maʿnī-i lecūc ve sitīzekār. Ḥakīm Senāyī, beyt:

در سخاوت چنانکه خواهی ده
لیکن اندر معاملت مسته

(Cömertlikte neyi nasıl istersen ver! Lākin alışverişinde inatlaşma!)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

مسته صنما چندین می خور به طرب با من
منت به سرم برنِه ساغر به کفم نِه هان

(Ey put! Bu kadar inatlaşma! Benimle birlikte eğlenip şarap iç! Başıma minnet koy, elime de kadeh bırak ha!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, tāʾ-i müşeddede ile (ستّه sitte), üzerine gece geçmiş ḥālete derler ki شبانه [şebāne] maʿnāsına.

ستیزه [sitīze]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Lecc ü ʿinād ve ser-keşlik. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ستیزه به جایی رساند سخن
که ویران کند خاندان کهن

(İnatçılık ve āsilik sözü öyle bir yere getirir ki eski ocağı yıkar.)

Ve cidāl ve ḫūşūmet maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

ستیز ارچه وصف بدست از حسد
ستیزه به مقصود خود می رسد

(Husumet kıskançlığa bağlı kötü bir özelliktir ama kavga kendi maksadına ulaşır.)

Ve zāʾ-i Fārsī ile (ستیژه sitīje), māsūre ki cullāhlar onunla bez dokurlar. Muʿarrebi ستیج [sitīc]dir.

ستیهنده [sitīhende]: Be-maʿnī-i sitīzkünende, yaʿnī lecc ü ḫuşūmet edici. Ebulmeşel, beyt:

به حیله چو روبه فریبنده بود
به کینه چو شیر ستیهنده بود

(Hilede tilki gibi aldatıcıydı. Öfkede yırtıcı aslan gibiydi.)

ستیوجه [sityūce]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt, żamm-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm ile. Serçeden büyücek bir kuştur.

ستیه [sitīh]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i sitīz. Mīr Naẓmī, beyt:

میان خردمند باشد سفیه
هر آن که کند در سخن را ستیه

(Bağıra çağıra konuşan kimseler, akıllılar arasında küçük düşer.)

سچغنه [siçuġane]: Żamm-ı cīm-i Fārsī ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü nūn ile. Murġ-ı ṣayyād. Ve baʿżılar, ṣaʿve dedikleri kuştur derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سدره [sidere]: Feṯḥ-i dāl u rāʾ-i mühmele-

teyn ile. Tokurcun dedikleri oyundur. Aṣlı سه دره [se dere]dir. Gāhī dāl'ını ḥaẕf edip سره [sire] derler, sidere maʿnāsına. Ve سره [sire] nin bir maʿnāsı dahi āteş ʿalevidir.

سراجه [sirāce]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, vilāyet-i Ḳum mużāfātından bir mevżiʿ ismidir. Laṭīf ve leẕīẕ kavunu olur ki pek aʿlādır.

Ṣānī, bir ʿillettir. Atta, sāʾir ḥayvānda ve ādemde dahi olur. Ol ʿillete بدنام [bednām] dahi derler. Hindī lisānında بیل [bīl] derler.

سرده [sirde]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Meyvenin ağacında, yaprak arasında son kalanına ve dahi bir defʿa meyvesi olduktan sonra bir dahi tekrār olan meyveye derler. Ve baʿżı ağaç ki mevsiminden sonra kışa ḳarīb meyve verir, ol meyveye de derler.

سرسنه [sirisne]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i nūn ile. Bir vilāyet yāḫud bir nāḥiye adıdır.

سرکله [sirkeleh]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i kāf u lām ile.[1] Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

صبر از ایمان بیابد سرکله
حیث لا صبر فلا ایمان له

(Sabır, iman sayesinde seçkinlik ve itibar bulur. Sabrı olmayanın imanı da yoktur.)

سفاله [sifāle]: Feṯḥ-i lām ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, سفال [sifāl]-i merḳūmun maʿnā-yı evveliyle müterādiftir, toprak evānī maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

چو روی پاس تو بر حادثه ترش گردد
به خاصیت همه دندانش چون سفاله کند

(Senin koruyuşunun yüzü feleğe surat ekşitince onun bütün dişleri toprak kapkacağa döner.)

Ṣānī, be-maʿnī-i dās yaʿnī orak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سفالینه [sifālīne]: Sifāle mensūb olan nesnelere derler ki yā-yı nisbet ve nūn-ı teʾkīd ile سفالین [sifālīn] olur, āḫirindeki hāʾ-i ʿalāmettir.

سفته [sifte]: **(98ᵃ)** Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ġalīẓ, yoğun ve muḥkem olan nesneler ʿumūmen. Üstād demiştir, beyt:

اگر ز آهن و فولاد سفته حصن کنی
فلک به کین چو درآید اجل بکوبد در

(Çelik ve demirle sağlamlaştırsan bile, kader öfkeyle çıkagelince ecel o kapıyı kırar.)

Ve cāme-i ġalīẓ maʿnāsına ḫuṣūṣan ki هنگفت [henguft] dahi derler. Bu lüġat, ḥarekāt-ı ṣelāṣenin her birinde maʿnā-yı āḫar ile vārid olmuştur.

ساگالیده [sigālīde]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i endīşe-kerde. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

سپاهی کمردار کوچ و بلوچ
سگالیده جنگ و برآورده خوچ

(Küç ve Belüç'un kemer bağlamış/savaşçı askerleri, savaşmak üzere miğfer taktı.)

سکاوانه [sikāvāne]: Feṯḥ-i kāf u vāv u nūn ile. Çetin koz ki kırıldıkta içi çıkmaz. Mīr Naẓmī, beyt:

مشو بد خلق و تند و زفت زنهار
سکاوانه نیاید هیچ در کار

(Sakın kötü huylu, öfkeli ve kaba olma! Sert ceviz işe yaramaz.)

سکبینه [sikbīne]: Sükūn-ı kāf ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ ṣamġdır ki mülaṭṭif, müsaḫḫin ve cellādır.

1 Bütün nüshalarda anlam kısmı boş bırakılmıştır. Kelime "seçkinlik ve itibar" anlamında kullanılmıştır.

سگرفنده [sigerfende]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü fā vü dāl u sükūn-ı rā'-i mühmeleteyn ü nūn ile. Sürçeğen at, katır ve ġayruhumā. Mīr Naẓmī, beyt:

مشو در راه دین هرگز غلط کرد
همین اسب سکرفنده شود بد

(Din yolunda asla yanlış yapma! Sürçen atın işi iyi değildir.)

سکنجیده [sikencīde]: Feṯḥ-i kāf, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i[1] cīm ile. Be-maʿnī-i terāşīde, gezīde, sürfīde ve āvāz be-gelū kerde. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Yaʿnī yonulmuş, ısırılmış ve öksürmek ile boğazdan ṣadā gelmek. Üstād Lebībī, beyt:

ز تیرش رخ مه سکنجیده باشد
ز تیغش دل چرخ انجیده باشد

(Ayın yüzü onun okuyla yontulur. Feleğin kalbi onun kılıcıyla parçalanır.)

سکنه [sikene]: Feṯḥ-i kāf u nūn ile. Neccār āletlerinden bir ālettir ki onunla taḫta ve ağaç delerler. اسکنه [eskene] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

گه شکستی چو چوب را سکنه
سر و روی حروفم از شکنه

(Bazen de odunu burgunun delmesi gibi harflerimin başını yüzünü hileyle kazırsın.)

سکوره [sikūre]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Toprak kāse ve ṭabaḳ ki اسکره [uskure] dahi derler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

ز کعبتین شب و روز در سکورهٔ چرخ
چو تاج نرگس نقش مقاصدش شش باد

(Gökyüzü tabağındaki gece ve gündüz zarında, amaçlarının nakşı/yazısı nergis tacı gibi altı gelsin!)

Raḍıyeddīn Baba Ḳazvīnī, beyt:

سکوره ایست چو پیروزه چون قیاس کنی
بخوان همت او صحن گنبد صحرا

(Kıyaslasan firuze bir tabak gibidir. Kubbetüssahrā'nın ortasında onun himmetini çağır!)

سکه [sikke]: Feṯḥ-i kāf-ı müşeddede ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf.

Ṣānī, be-maʿnī-i sīret.

Ṣāliş, ṭarz ve reviş. Bu iki maʿnāya, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

که بی سکه ای را چه یارا بود
که هم سکهٔ نام دارا بود

(Yolsuz birinin Darā'yla aynı kefeye konmaya gücü yeter mi!)

Rābiʿ, libās maʿnāsınadır. Lüġat-i müşterekedir. ʿArabīde dahi dört maʿnāyadır. Evvel, küçe, bāzār ve ṭarīḳ-i cādde. Ṣānī, ol kazılmış münaḳḳaş demir ki altına ve gümüşe vururlar. Ṣāliş, saban demiri. Rābiʿ, ṣaff ṣaff bitmiş ḫurmā ağacı.

سکیخانه [sikīḫāne]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme vü nūn ile. Be-maʿnī-i meyḫāne. سکی [sikī], şarābdır. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا جای عشرت سکیخانه است
که همصحبتم جام و پیمانه است

(Benim için eğlence yeri meyhanedir. Beraberimdeki arkadaşlar da kadeh ve sürahidir.)

سکزیده [sikizīde]: Kesr-i kāf u zā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ile. Be-maʿnī-i sütūr-ı ber-cehende, yaʿnī sıçrayıcı ḥayvān; at, katır ve ġayruhumā.

سکینه [sikīne]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Neccār āletlerinden

1 Metinde "feth-i" yazılmıştır.

bir ālettir. اسکینه [iskīne] dahi derler. ʿArabīde بیرم [beyrem] denilir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سمه [sime]: Feṯḥ-i mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, سمر [semer]-i merḳūmun maʿnā-yı evveline ki ḥikāye ve efsānedir.

Ṣānī, reng-i āb ki yeşil görünür. Bir yerde su çok durdukta ol renkte olur. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

می شود آب روان از دود آه من سمه
گشته احوالم ز عشق یار در عالم همه

(Akarsu, ahımın dumanından yeşile çalar. Sevgilinin aşkındaki hallerim, dünyada hep başka başka olur.)

ʿArabīde nişān-ı dāġ ve ġayruhu gibi. Cemʿi سمات [simāt] gelir.

سندره [sindere]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl u rāʾ-i mühmeleteyn ile. Ḥarāmzāde yaʿnī babası nā-maʿlūm veled. Ġavvāṣ, beyt:

سرخ چهره کافرانی مستحل نا پاک دار
زین گروه دوزخی نا پاک زاده سندره

(Kızıl çehreli kāfirleri bu cehennemlik, murdar soylu ve haramzāde güruhtan, haram helale önem vermeyen bir pislik say!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te bu maʿnāya feṯḥ-i sīn ile (سَندره sendere) mervīdir. Ebulferec-i Rūnī, **(98ᵇ)** rubāʿī:

ای گوهکش سندره گر کور شدی
از عزل غنی و ز عمل عور شدی
سرکوفته مار و سوده پر مور شدی
رو گور طلب که از درِ گور شدی

(Ey pislik çeken haramzāde! Kör olduysan da zenginin azletmesi ve fakir amelden oldun. Başı ezilmiş yılan, ezilmiş karınca kanadı oldun. Yürü mezar iste, zira mezar kapısından gittin!)

سنده [sinde]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Kurumuş yoğun ağaç budağı yaʿnī ağacın iri dalları ki kurumuş ola.

سنه [sine]: Feṯḥ-i nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nevʿ saḫt demirdir ki eğe işlemez.

Ṣānī, nevk-i ḫāme yaʿnī ḳalem ucu. Mīr Naẓmī, iki maʿnāya, der-vaṣf-ı kātib, beyt:

سنهٔ خامه اش چنان سختست
گوییا از سنه بپردختست

(Kaleminin ucu öyle sağlam ki sanki demirden yapılmış.)

ʿArabīde nevm-i ḫafīfe derler. Nitekim demişlerdir: سنة الهجر سنة وسنة الوصل سنة.[2]

سنیژه [sinīje]: Kesr-i nūn, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Cullāh āletlerinden bir ālettir.

سواره [sivāre]: Feṯḥ-i vāv u rāʾ-i mühmele ile. Kındıra dedikleri sazdır. خاشاک [ḫāşāk] dahi demişler.

سه پایه [si-pāye]: İḫfā-yı hā ile. Sepā ve sepāc ayağı maʿnāsınadır. ʿAdedde üç ʿadede işāret olan سه [se]yi erbāb-ı lüġatin kimi meftūḥ ve kimi meksūr naḳl ederler. Eṣaḥḥı fetḥa ile kesre beyninde telaffuẓ olunmaktır سه [se] den sonra gelen kelimeye iżāfette lisāna ṣaḳīl olunmayan vech üzre.

سه شاخه [si-şāḫe]: Ḫarman savurdukları ālet ki سه انگشت [se-enguşt], سه شاخ [se-şāḫ] ve سکو [sekū] dahi derler.

سه گوشه [si-gūşe]: Demir dikeni dedikleri ottur. Ve bir ālettir, demirden üç köşeli edip ḳalʿalarda ḥıfẓ ederler ki düşmen hücūmunda ayakları altına dökerler, her nice düşse elbette bir gūşesi yukarı durur. Mīr Naẓmī, beyt:

سه گوشه از سر بارو فشاندند
دگر صد گونه صنعت می گشادند

2 Ayrılığın uyuklaması bir senedir, kavuşmanın senesi bir uyuklamadır.

(Üç köşeli demiri burcun tepesinden attılar. Bundan başka yüz türlü sanat gösterdiler.)

سیاه [siyāh] ve **سیه** [siyeh]: İẓhār-ı hā ile telaffuẓ olunur. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf ki ʿArabīde اسود [esved] derler.

Ṣānī, geçkin sarḫoş ki سیه مست [siyeh-mest] dahi derler. ʿArabīde ol mertebeye طافح [ṭāfiḥ] derler. Refīʿeddīn-i Lünbānī, beyt:

منم سیاه خرابات لعل او چون جام
که ذوقهاست مرا زان شراب نوشگوار

(Ben de kadeh gibi onun lal dudağı meyhanesinin körkütük sarhoşuyum. Zevklerim, sindirimi kolay olan o şaraptandır.)

Ṣāliş, ġulām-ı Hindī vü Ḥabeşī demektir. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

ز بنفشه تاب دارم که ز زلف تو زند دم
تو سیاه کم بها بین که چه در دماغ دارد

(Senin saçından dem vuran menekşe beni huzursuz etti. Şu kıymeti düşük siyahi köleye bak, aklında nasıl düşünceler taşıyor!)

Rābiʿ, bir ḫaṭṭır ḫuṭūṭ-ı sebʿa-i cām-ı Cem'den. Lisān-ı ʿArabda ol ḫaṭṭa خطِ ازرق [ḫaṭṭ-ı ezraḳ] derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

به جام عشق تو می تا خط سیاه دهم
منم که سربسر آن خط سیاه نهم

(Senin aşkının kadehiyle bana siyah yazıya/ağzına dek şarap ver! O siyah yazının tamamını bir araya getiren benim!)

Ḥāmis, şūm ve naḥs maʿnāsına. Ehlī-i Ḫorāsānī, beyt:

چه خوش بزمیست رنگین مجلس جانان چه سود اما
که نتوان شد سفید از شومئ بخت سیاه آنجا

(Sevgilinin meclisi ne güzel ve renkli bir meclis! Ama ne fayda! Kara bahtın şomluğu yüzünden orada beyaz/ferah içinde olunmaz.)

Sādis, İsfendiyār'ın atı adıdır ki siyāh-reng idi. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

چو من زین زرین نهم بر سیاه
به سر بر نهم خسروانی کلاه

به نیزه ز اسبت نهم بر زمین
وز آن پس نه پرخاش جویم نه کین

(Ben Siyāh'a altın eyeri koyunca padişahlara mahsus tacı da başa takarım. Mızrakla atını yere yıkar, sonra da ne savaşır ne de intikam alırım.)

Sābiʿ, muṣannefāt-ı Zerdüşt'ten bir kitāb adıdır ki زمزمه [zemzeme] dahi derler.

سیاه چرده [siyāh-çerde] ve **سیه چرده** [siyeh-çerde]: Karayağız ādeme derler. ʿArabīde اسمر اللون [esmeru'l-levn] dedikleri sāderūlarda ṣıfat-ı memdūḥadır ki ḳuvvet-i cāẕibesi olmakla ceẕb-i ḳulūb eder. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

آن سیه چرده که شیرینئ عالم با اوست
چشم میگون لب خندان دل خرم با اوست

(Dünyayı tatlandıran o esmer güzeli sayesinde göz şarap rengindedir, dudak gülümser ve gönül mutludur.)

Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

شنیده ای که مویز سیاه شیرینست
گزین سبز خطان دلبر سیه چرده

(Kara üzümün tatlı olduğunu duymuşsundur. Ayva tüyü yeni belirmiş güzellerin seçkini de esmer dilberdir.)

ʿArabīde ekşer sāde-rūya اسمر اللون [esmeru'l-levn] ve büyük kimesnelere الادمه [el-udme] derler. Taʿrīfi[1] الادمة حمرة تمیل الی السواد dır.

سیاهچه [siyāhçe]: Taṣġīr-i سیاه [siyāh]tır. Ve bir nevʿ āhūdur ki Türkīde "karaca "derler.

سیاه دانه [siyāh-dāne]: Çörekotu ki شونیز [şūnīz] dahi derler. ʿArabīde ism-i mezbūrun tercemesidir ki حبة السودا [ḥabbetu's-sevdā] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

1 الادمه [el-Udme], siyaha çalan kızıllıktır.

چو خالهای سیه بر رخش چنان زیبد
سیاه دانه فشانده به روی نان سپید **(99[a])**

(Kara benler onun yüzünü öyle bir süslüyor ki sanki beyaz ekmek üstüne çörekotu saçılmış.)

سیاه کاسه [siyāh-kāse] ve **سیه کاسه** [siyeh-kāse]: Baḫīl, ḥasīs, leʾīm ve dūn demekten kināyedir ki Türkīde ol maḳūle ādeme "kara çanaklı" derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

برو از خانهٔ گردون به در و نان مطلب
کین سیه کاسه در آخر بکُشد مهمان را

(Felek evinden dışarı çık ve ondan ekmek isteme! Zira bu uğursuz cimri sonunda kendi misafirini öldürür.)

Mervīdir ki diyār-ı ʿAcemʾde baʿż-ı ʿayyār u leʾīm-i bed-kārlar olup bir mülebbes ādemi veyāḫud bir bāzargānı elinde metāʿı ile ḫānesine ziyāfet nāmıyla daʿvete getirir, baʿdehu ḳatl edip eṣvābın alırlar imiş.

سیچیده [sīçīde]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i cīm-i Fārsī ile. Bemaʿnī-i sāḫte ve ārāste. Keẕā fiʾl-*Mecmaʿ*.

سیدره [sīdere]: Tokurcun oyunu ki سدره[sidere] ve سه دره [se dere] dahi derler.

سیرکوبه [sīr-kūbe]: سیرکوب [sīr-kūb]-ı merḳūm maʿnāsına. Ağaç hāvan ki içinde sarımsak döğerler. سیر [sīr] sarmısaktır, کوبه [kūbe] کوفتن [kūften]den ism-i ālettir.

سیرینگاه [sīrīngāh]: Sükūn-ı yāʾeyn ü nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Pādişāhlara maḫṣūṣ taḫt. Keẕā fiʾl-*Müʾeyyid*.

سیزده [sīzdeh]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü zāʾ-i muʿceme, feṯḥ-i dāl-ı mühmele ve iẓhār-ı hā ile. On üç ʿadeddir. Mīr Naẓmī, beyt:

شبان سیزده نزدیک بدرست
چو سال سیزده شد بدر خوبان

(On üçüncü geceler dolunaya yakındır. Güzellerin dolunayı on üç yıl gibi oldu.)

سیله [sīle]: Be-vezn-i حیله [ḥīle]. Sığır, koyun ve keçi sürüsü, reme maʿnāsına. ʿArabīde ثلّه [ṯelle] derler. Üstād Ferrūḫī, beyt:

به باغ اندر کنون مردم نبرد مجلس از مجلس
به راغ اندر کنون آهو نبرد سیله از سیله

(Bugün bahçede meclis üstüne meclis eksik olmuyor. Bugün çayırda sürü sürü ceylan eksik olmuyor.)

Şems-i Faḫrī, [2] فسیله گلهٔ اسب و سیله گلهٔ گاو و آهو demiştir. Beyt:

برده ز انعام شیخ ابو اسحق
هم فسیله هزار و هم سیله

(Şeyh Ebu İshak'ın bağışlarıyla binlerce at ve sığır sürüsü götürmüş.)

سیمِ سیاه [sīm-i siyāh]: Türkīde "kara bezeç" dedikleridir.

سیمیاذه [sīmyāẕe]: Bir nevʿ taştır. Ġāyet cilā ḳabūl eder. Keẕā fiʾl-*Mecmaʿ*.

سینه [sīne]: Göğsün cümlesi "sīne" iʿtibār olunur. Zīrā yanlarına بر [ber] denilir. Aṣl-ı mevżūʿu böyledir. Keṣret-i istiʿmālden "sīne" de "ber" de ẕikr olundukta muṭlaḳ göğüs murād olunur vech-i meẕkūr üzre. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بر و سینهٔ آن صنم سیم رنگ
همی داشت از تختهٔ سیم ننگ

(O putun gümüş renkli göğüsleri, gümüş tahtı utandırıyordu.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بزد بر بر و سینهٔ اشکبوس
فلک آن زمان دست داده به بوس

(Eşkbūs'un göğsünün iki yanına vurdu. Felek o vakit öpmeye el verdi/işi gerçekleştirdi.)

2 فسیله [fesīle], at sürüsü ve سیله [sīle], sığır ve ceylan sürüsüdür.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

سپاری [sipārī]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ve kesr-i rā'-i mühmele ile. İbrīḳ, destī, bardak ve emṣāli nesnelerin kulpu ve balta, nacak ve emṣālinin sapına derler.

سپاهی [sipāhī]: Sipāha yaʿnī ʿaskere mensūb olan cinsine سپاه [sipāh], efrādına سپاهی [sipāhī] derler.

سپرجی [sipercī]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i cīm ile. Şādīlik maʿnāsınadır. Mīr ʿUmāre, beyt:

با ماه سمرقندی کن آیین سپرجی
رامشگر خوب آور با نعمت چون قند

(Şeker gibi nimetle birlikte iyi bir çalgıcı getir! Mutluluk törenini Semerkantlı ay ile yap!)

سپری [sipirī]: Kesr-i bā'-i Fārsī vü rā'-i mühmele ile. İtmām-ı kār ve āḫir-i maṣlaḥat maʿnāsına. اسپری [ispirī] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

فتنه و ظلم از ممالک کرد دور
دست و تیغ و تیر او بود اسپری

(Fitne ve zulmü ülkeden uzaklaştırdı. Oku, kılıcı ve eliyle işi bitirdi.)

Necībeddīn-i Cerdpādḳānī, beyt:

جاودان باد بقای تو که اندیشه نبرد
به سر مدح تویی گرچه سخن شد سپری

(Varlığın sonsuz olsun! Düşünce, söz tamamlanmış olsa bile senin övgünü yapmakla başa çıkamadı.)

Bu maʿnāda Ḥüseyn-i Vefāyī demiştir, beyt:

به راه کعبهٔ وصل تو پی سپر گشتم
ولی چه سود که این ره نمی شود سپری

(Sana kavuşma Kābesi'nin yolunda yürüyorum. Ama ne fayda! Bu yolun sonu yok.)

Nüsḫa-i Mīrzā'da be-maʿnī-i تخمار [toḫmār] vāḳiʿdir.

سپزگی [sipezgī]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı zā'-i muʿceme ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Renc, miḥnet ve saḫtī maʿnāsına. Ḥanẓala-i Bādġīsī, beyt:

کی سپزگی کشیدمی ز رقیب
که بدی یار مهربان با من

(Merhametli sevgilim benimle olsaydı, rakibin derdini çeker miydim hiç!)

سپیدروی [sipīd-rūy]: Dāl-ı mevḳūf ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Kalay ki onunla bakır evānī kalaylarlar. ʿArabīde قلعی [ḳalʿiyy] derler.

سپیدگی [sipīdegī]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Aklık ki zenān, yüzlerine sürerler ḥattā ṭālibi olanların gözünde ḫoş-nümā ola. Ve ʿumūmen aka mensūb olana derler.

سپیدی [sipīdī]: Muṭlaḳ **(99ᵇ)** beyāżdır. Āḫirindeki yā, yā-yı vaṣfiyyedir. Mevlānā ʿUrfī, beyt:

ای مرا بر زشتئ اعمال نومیدی گواه
دورم از حسن عمل چون رو سپیدی از گناه

(Ey amel çirkinliği yüzünden umutsuzluğa delil olan! Yüz aklığı günahtan nasıl uzaksa, ben de amel güzelliğinden öyle uzağım!)

ستامی [sitāmī]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ve kesr-i mīm ile. Eyerin zīb ü zīneti maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ستبرپای [sitebr-pāy]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt, sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü rā'-i mühmele, baʿdehu bā'-i Fārsī-i meftūḥa ile. Ol nesneye derler ki yoğun, iri, ġalīẓ ve künd ola.

ʿArabīde خضمه [ḫuḍumme] derler żamm-ı ḫā vü ḍād-ı muʿcemeteyn ve mīm-i müşeddede ile. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سرنای [sirnāy]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Türkīde "sipsi" ki gemilerde kürekçileri onunla kullanırlar. Yaʿnī reʾīs olan kimesne onun ṣadāsıyla murād eylediği ḫidmeti gemi ḫalḳına işletir. Düdük gibi bir nesnedir. Gemiciler ıṣṭılāḥında ona "silistre" derler. Şāʿir, meṣnevī:

نشسته بود در کشتی تن چند
که با قصد تجارت عزم کردند

قضارا خاسته باد مخالف
چو کشتیبان در آن حال بود عارف

گرفته بود دست خویش سرنای
نفس می زد همه برخاست از جای

(Birkaç kişi ticaret amaçlı bir yolculuk için gemiye binmişti. Ansızın bir fırtına koptu. Durumu fark eden gemici, düdüğünü eline alıp öttürdü, herkes yerinden fırladı.)

سزکی [sizkī]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve kesr-i kāf ile. Be-maʿnī-i saḫṭī ve düşvārī. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سفلی [siflī]: Sükūn-ı fā ve kesr-i lām ile. Bakır çömlek ki ağzı açık olur. ʿArabīde żidd-ı علوی [ʿulvī]dir ki "alçak" demektir.

سگزی [sigezī]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. سگز [sigez] dedikleri ṭāʾifeye mensūb demektir. Rüstem-i Zāl ol ṭāʾifedendir. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*. Ammā ṣıḥḥate aḳreb olan Sigezī-i Sīstānī'dir ki سگزستان [sigezistān] dahi derler. Ve سجزی [sicezī] de derler kāf yerine cīm ile ki onun muʿarrebidir.

سنجدبوی [sincid-būy]: Bir nevʿ güldür. Mevlānā ʿİyāż, beyt:

دادت اندر داد سنجیدبوی بوی
با می گلگون به سنجدبوی بوی

(Sincidbūy çiçeği sana koku veriyor. Gül renkli şarapla sincidbūy çiçeğini kokla!)

سنجدِ رازی [sincid-i rāzī]: Kızıl iğde. Maḥall-i Rāzʾa mensūb olmakla رازی [rāzī] derler. Ẓāhir budur ki ol nevʿ iğde ol mekāna maḫṣūṣ ola.

سنجدِ گرگانی [sincid-i gurgānī]: Bir ʿunnābdır ki vilāyet-i Gürgānʾa maḫṣūṣtur. Ol vilāyette ġāyet aʿlāsı olmakla ona nisbetle meşhūr olmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

در سر انگشتش حنا بنگاشته
سنجد گرگانی در کف داشته

(Parmağının ucuna kına yakılmış. Elinde Gürgan hünnabı tutuyor.)

سنی [sinī]: Kesr-i nūn ile. Maʿrūf. Bakır tepsinin büyüğüdür. Şems-i Faḫrī, beyt:

شهریارا ز جود شامل تو
سائلان را زرست دهت به سنی

(Ey padişah! Senin kuşatıcı cömertliğin, dilencilere bağışı sini sini altınla yapar.)

سهی [sihī]: Kesreteyn ile. *Edātu'l-Fużalāʾ*da be-maʿnī-i nev-civān ve be-maʿnī-i rāst-naẓar mervīdir. Nāṣıreddīn güyed, beyt:

سهی قدی چو سرو بوستانی
شب افروزی چو ماه آسمانی

(Bahçe selvisi gibi düzgün boylusun! Gökyüzündeki ay gibi geceyi aydınlatırsın!)

سیاری [siyārī]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Eğir dedikleri köktür. ʿArabīde وجّ [vecc] derler.

سه پای [si-pāy]: Hāʾ-i ġayr-ı melfūẓla. Sepā maʿnāsınadır.

سیاهی [siyāhī]: Muḳābil-i سپیدی [sipīdī]dir. Her karanuluğa derler ʿumūmen. Ve

dahi ḫiḍābdır ki saç ve sakal boyarlar. Ebulmaʿānī, beyt:

به ریش من سیاهی من نکردم
اثر کرده درو روی سیاهم

(Sakalımı ben siyaha boyamadım. Kara yüzüm orayı da etkiledi.)

سیگی [sīgī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Şarābdan dönmüş sirkedir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, şarāb maʿnāsınadır. Ammā *Şerḥ-i Sāmī*'de, sīgī ol şarābdır ki ol rütbe kaynamış ola ki şülüşānı gidip şülüşü kala. ʿArabīde ona مثلث [muşelleş] derler. Aṣlı سه یکی [si yekī] idi, terkīb olunup hā'-i ʿalāmet ḥaẕf olundu. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

تو این صوفیان بین که مَی خورده اند
مرقع به سیگی گرو کرده اند

(Sen şu sufilere bak! Şarap içmişler, hırkayı şaraba rehin etmişler.)

سیلی [sīlī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Ṣaḥīḥi bu vechledir ki bir ādem, parmakların rāst edip nerme-i keff ile ḫaṭā eden kimesnenin boynuna tīġvārī vura. ʿĀmme ġalaṭ edip tabancaya derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بفرمود تا دست سیلی کند
به سیلی قفاگهش نیلی کند

(Bir şaplak atmasını, şaplakla onun kafasını mosmor etmesini buyurdu.)

Tabanca olduğuna da bu beyit münāsibdir. Mevlānā Hātifī, beyt:

نخورده غزالی چو سیلی ز شیر
کند جلوه در صیدگاهش دلیر **(100ᵃ)**

(Bir ceylan, aslandan tokat yemedikçe onun avlağında cesurca gezer.)

Arslandan vech-i taʿrīf üzre vurmak melḥūẓ değildir, ancak keff-i destle rāst vurur.

سینی [sīnī]: Sofradır ki bakırdan ve pirinçten ederler. Ḫüsrevānī, beyt:

تو چه پنداری ما که من هیچم
که بترسم ز بانگ سینی و طاس

(Sen bizi ne sandın! Sini ve tas sesinden hiç korkar mıyım!)

Ve bir maʿnāsı dahi rīm-i āhendir. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

باب السين المضمومه
[BĀBU'S-SĪNİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

ستا [sutā]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Bābu'l-elif'te ẕikri mürūr eden استا [ustā] maʿnāsınadır ki Zend ve Pāzend dedikleri kitāb adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سرخ پا [surḫ-pā]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü ḫāʾ-i muʿceme ve feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Bir sebzedir ġāyet nāzik ve laṭīf. Ṭuʿmu ekşirektir. ʿArabīde حماض [ḥummāḍ] derler. ʿUṣāresin alıp kaynatıp şekerle şerbet ederler. Teskīn-i ḥarāret, defʿ-i ʿaṭaş ve ḳalʿ-ı ṣafrā eder.

سرنا [surnā]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i nūn ile. Türkīde "zurna" dedikleridir. ʿAcem'de نایِ رومی [nāy-ı rūmī] de derler. Ṭabl ve naḳḳāre ile āheng olunur, bezm ve rezm maḥallerinde çalınır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

به حق آن لب شیرین که می دمی بر من
که اختیار ندارد به ناله این سرنا

(Bana nefes üfleyen o tatlı dudağa andolsun ki bu zurnanın nefese karşı koyacak gücü yok.)

سروا [survā]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i سخن گفتن [suḫan guften]. ʿArabīdeki مکالمه [mukāleme] maʿnāsınadır, yaʿnī söz söylemek. Ebulmaʿānī, beyt:

به دیگران بکند با هزار لطف سخن
به سوی من بکند در گذار یک سروا

(Başkalarına yüz lütufla söz söylüyor. Benim tarafıma da manasız sözlerle uğruyor.)

سکوبا [sukūbā]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Millet-i Naṣārā'da bir zāhidin adıdır ki ḥażret-i ʿĪsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām onun ṣavmaʿasından āsumāna ṣuʿūd eyledi. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چه فرمایی من از جور یهودی
گریزم جانب دیر سکوبا

(Ne buyurursun! Ben Yahudi zulmünden Sukūbā kilisesi tarafına kaçacağım.)

Ve dahi ol maʿrūf ve meşhūr deyrin bānīsi olan kimesnenin nāmıdır.

سمیرا [sumeyrā]: Feṭḥ-i mīm ü rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Mihīn Bānū'nun ismidir ki Şīrīn'in ʿammesiydi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سمیرا نام دارد آن جهانگیر
سمیرا را مهین بانوست تفسیر

(O dünyaca meşhurun adı Sumeyrā'dır. Sumeyrā, Mihīn Bānū anlamına gelir.)

سوزا [sūzā]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Mübālaġa ile ism-i fāʿildir, sūzende maʿnāsına. Maʿnī-i lāzımesine naẓar ile ریشِ سوزا [rīş-i sūzā] derler, yakıcı yara demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

نمی ماند یک آتش آتش عشق درونم را
چنان سوزا که ننشیند اگر نوشم دو صد دریا

(Gönlümdeki aşk ateşi herhangi bir ateşe benzemiyor. Öyle bir yanıyor ki iki yüz okyanus içsem yine de sönmez.)

سوفرا [sūferā]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i fā vü rā ile. Peder-i Nūşu'r-revān Keyḳubād bin Fīrūz Şāh'ın vezīri nāmıdır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

قباد اندر ایران شده کدخدا
همی راند کار جهان سوفرا

(Kubād, İran'da hüküm sürdü. Sūferā, dünyanın işine yön verdi.)

سوگا [sūgā]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Mübālaġa ile mātem-zedeye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

کشیدم آن قدر حسرت که چرخ بی وفا بر من
ترحم کرده می گرید ز ابر و می شود سوگا

(O kadar hasret çektim ki bana acıyan vefasız felek bulutla ağlayıp yasımı tutuyor.)

سویرغا [soyerġā]: Vāv-ı mechūl, feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Zaḥmet ve meşaḳḳat maʿnāsınadır.

سها [suhā]: Feṯḥ-i hā ile. Ḫurde yıldızlardır ki eṭrāf-ı ḳamerde olur. Māh-tābda görünmezler, naḳṣ-ı ḳamer eyyāmında görünürler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

با سها زین پس به طالع بر نیاید آفتاب
گر سها را طالع نیک اخترت باشد ضمیر

(Yıldızı yüksek talihin süha yıldızının içine işlerse, bundan böyle güneş parlaklıkta süha yıldızıyla başa çıkamaz.)

سیا [suyā]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Siyāh demektir. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

ز صبح تیغ تو گردد به یک نفس رسوا
اگرچه سازد خصمت شب سیا پرده

(Düşmanın karanlık geceyi perde yapsa bile, o perde senin kılıcının sabahıyla bir anda açılır.)

مع البا
[maʿa'l-bā]

سبخداب [subuḫdāb]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i zihdān yaʿnī raḥim-i māder. Türkīde "uşak evi" derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ستر آب [sutūr-āb]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Bir ʿillettir, ḥayvānāt ayağında ẓāhir olur, su indirdi derler. Ekşer katırda ve atta olur.

سداب [sudāb]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir maʿrūf ottur. ʿArabīde dahi سداب [sudāb] derler. Ġāyet şaḳīl **(100[b])** rāyiḥası vardır ammā ṣudāʿa nāfiʿdir. İstişmām olundukta ṣudāʿı defʿ eder. Ve tenāvülü heyecān-ı bāhı yaʿnī ṭūfānı teskīn eder. Āḫar menāfiʿi dahi vardır. سپندانِ تلخ [sipendān-ı telḫ] dahi derler.

Ṣānī, ḳuvvet ve ḳudret maʿnāsına istiʿmāl olunur. Bu iki maʿnāya, Üstād Rūdekī, beyt:

اگر سداب بکارند و از تو یاد کنند
سداب مردی ای در تن فزون شود ز سداب

(Acı üzerlik dikip de seni anarlarsa acı üzerlik sayesinde bedendeki erkeklik kuvveti artar.)

سرب [surb]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Kurşundur. Żamm-ı rā ile سُرب (surub) da cāʾizdir. اسرب [usrub] dahi derler. Veznde sengīn bir maʿdendir ammā ġāyet nermdir, şöyle ki bıçakla kesilir. Ebulmaʿānī, derhicv-i yekī ez-kibār, beyt:

به زعم خود که متانت همی کند چو سرب
ولیک کارد ببرد اگرچه سنگینست

(Kendi zannınca kurşun gibi metanet gösteriyor. Lākin ne kadar ağır olursa olsun bıçakla kesiliverir.)

سرچب [surçeb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Vücūd-ı insānda fażalāt-ı balġamdan ẓāhir olur bir beyāż lekedir. 'Arabīde eṭibbā ona بهق ابیض [behaḳ-ı ebyaż] derler. Bu 'illetin siyāhı da olur sevdā muḫteliṭ oldukta.

سرخاب [surḫāb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḫā'-i mu'ceme ile. Altı ma'nāya gelir.

Evvel, murġābī nev'inden bir kuştur, surḫ-reng olur. Dişisi ḥayıż görür derler. Ba'żı ferhenglerde "ankıd" dedikleri kuştur. Su kenārlarında ta'ayyuş eder. Ḥakīm Senāyī, beyt:

آن نباشد ولی که چون سرخاب
رود از بهر آب روی بر آب

(Angut gibi, suyun üstünde su için giden velī değildir.)

Ferheng-i Mīrzā'da perende-i ābī deyip bu beyti īrād eylemiş. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سرخی از شب که رو برو تابی
گویی از زاغ زاد سرخابی

(Yüzünü gece kızıllığına doğru çevirmen, kargadan kızıl bir su kuşu doğmasına benziyor.)

Ṣānī, gülgüne-i zenān ya'nī kızılca ki 'avrāt ḥüsn vermek için yüzlerine sürerler.

Ṣāliş, Tebrīz nāḥiyesinde bir dağ adıdır. Bu iki ma'nāya, Şeyḫ Evḥadī, der-*Cām-ı Cem*, beyt:

چون ز سرخاب روی شاهد شنگ
داده سرخاب را جمال تو رنگ

(Senin yüzün, işveli dilberin yüzüne allığın renk vermesi gibi, Sürhāb dağına renk vermiş.)

Miṣāl-i kūh, Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

بفرست کمال این غزل تر سوی تبریز
چون سیل سرشکت ره سرخاب گرفتست

(Ey Kemāl! Bu taze gazeli Tebriz'e gönder! Zira gözyaşı ırmağın, Sürhāb dağının yolunu tuttu.)

Rābi', şarābın cümle-i esmāsından bir ismidir. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

رسید موسم سرخاب ساقیا برخیز
میی چو خون سیاوش در پیاله فکن

(Ey sāki! Şarap mevsimi geldi, kalk! Siyavuş'un kanı gibi olan şarabı kadehe dök!)

Miṣāl-i kūh ve şarāb, Seyyid Celāl-i 'Aḍud, beyt:

تا بریزاند تب غم را ز دل سرخاب نوش
بر سر سرخاب رو تا بنگری تبریز را

(Gönlündeki keder hummasını gidermek için şarap iç! Tebriz'i görmek için Sürhāb dağının tepesine çık!)

Ḫāmis, Fīrūz bin Yezdgerd pehlivānlarından bir mübāriz nāmıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی پارسی بود بسی نامدار
که سرخاب خواندی ورا شهریار

(Padişahın Sürhāb diye andığı, epeyce meşhur bir İranlı vardı.)

Ḫᵛāce Selmān'ın bu beytinde buna telmīḥ vardır. Beyt:

ز آب سرخ می افتاده است زال خرد
چه جای زال که رستم بیفتد از سرخاب

(Akıl Zāl'ı şarabın kırmızı suyuna kapılmıştır. Ne Zāl'ı! Rüstem de Sürhāb da kapılmıştır.)

Sādis, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ẕikr eder ki Kābil nevāḥīsinde bir küçük rūdḫāne vardır, kızıl toprak üzerinden cārī olmakla suyu da

kızıl olmuştur. Bu ecilden ona dahi "surḫāb" derler. Ve dahi ġayrı yerlerde "surḫāb" nāmıyla ırmak olduğu mesmūʿdur.

سرمه چوب [surme-çūb]: Göze sürme çektikleri mīl; ağaç olsun, ġayrı olsun. Ebulmaʿānī, beyt:

من به باغ دیدمی دو مهپاره
سرمه چوبی کشد به چشم دگر

(Bahçede birbirinin gözüne sürme çubuğuyla sürme çeken iki ay parçası gördüm.)

سنب [sunb]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır. Evvel, at, katır, sığır ve ġayrı ḥayvānātın tırnağı. Gāhī ayağına da derler, سم [summ] maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ما به بوش عارض طاق و طرنب
سر کجا که خود همی ننهیم سنب

(Görkem ve şatafatın geçici kibriyle ayak basmadığımız baş var mı!)

Ṣānī, delmek. Ve delmeye emr dahi olur. Üstād Ferruḫī, beyt:

عزم تو کشورگشا و خشم تو بدخواه بند
رمح تو پولاد سنب و تیغ تو جوشن گذار

(Azmin ülke fetheder, hışmın düşman bağlar. Mızrağın çelik deler, kılıcın zırhtan geçer.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, naḳb ki yer altında kazılır. سم [sum] dahi denilir.

سوارانِ آب [suvārān-ı āb]: Yaʿnī ḥabāb ki su üzerinde olan kabarcıklardır. Emīr Ḫüsrev, beyt:

خاک بر آن دائره کز هیچ باب
گرد نخیزد ز سواران آب

(Hava kabarcıklarından hiçbir şekilde toz kaldırmayan dairenin toprak başına!)

(101ᵃ) سوارکِ آب [suvārek-i āb] dahi derler, ḥabāb maʿnāsına. Emīr Ḫüsrev, beyt:

بِه که در آبت افکنند بتاب
نکشد آب جز سوارک آب

(Seni suya atarlarsa çabalaman iyidir. Hava kabarcığı dışında su çeken yoktur.)

سوب [sūb]: Sükūn-ı vāv ile. Āb maʿnāsınadır. Tafṣīli پکند [pekend] lügati ẕeylinde ẕikr olundu. Ve zebān-ı Hindīde ġalle berefşān maʿnāsınadır ki Fārsīde چچ [çec] dedikleridir.

سوراخ سنب [sūrāḫ-sunb]: Miṣḳab dedikleri ālettir. Baʿżı nüsḫada naʿl-bend nīşteri maʿnāsınadır. Miṣāl-i evvel, Ebulmaʿānī, beyt:

کون آن دلبر نازک چو دُر نا سفته است
در کف مغلم استاد بود سوراخ سنب

(O nazik dilberin kūnu delinmemiş inci gibi. Şehvetli ustanın elinde de matkap var.)

سهراب [suhrāb]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir mübāriz pehlivān adıdır.

مع التا
[maʿa't-tā]

سپست [supust]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ve sükūn-ı sīn-i ṣānī ile. Be-maʿnī-i būy-ı nāḫoş ki balık rāyiḥası, nemnāk câme, pas tutmuş bakır ẓurūf, bakır çalmış şarāb ve ġayrı nesne kokuları ve ağız kokusu ki ʿArabīde بخر [baḫar] derler feṯḥ-i[1] bā ile. Muḫtārī, der-meẕemmet-i ġulām-ı ḫod, ḳıṭʿa:

یکی غلامک هندو خریدم از بازار
بدان بها که ز گفتار آنم آید عار

نژند روی چو کون و ضعیف حال چو کُس
سپست بوی چو قیر و سیاه چرده چو قار

(Pazardan, söylemeye utanacağım bir fiyata, kün gibi soluk yüzlü, küs gibi zayıf halli, katran gibi pis kokulu, zenci gibi kapkara Hintli bir köle satın aldım.)

قار [ḳār], ġāyet-i siyāha derler.

سرت [surt]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, eğir ki ʿArabīde وجّ [vecc] derler. Ġāyet acı bir köktür.

Ṣānī, ḥaṣād-ı ġalleden sonra tarlada kalan ġalle ki خوشه [ḫūşe] de derler. Onu devşirene خوشه چین [ḫūşe-çīn] derler. Baʿżı nüsḫada "baldıran" dedikleri ottur.

سرخ بت [surḫ but] ve **خنگ بت** [ḫung but]: İki büt adlarıdır. Menḳūldür ki zamān-ı Cāhiliyyet'te müşrikler Bedaḫşān serḥaddinde Kābil mużāfātından Bāmyān-nām mevżiʿde taştan tıraş etmişler ve ona perestiş ederler imiş. ʿArabīde یعوق [yaʿūḳ] ve یغوث [yaġūṯ]-nām bütler bunlardır derler. Baʿżılar, Lāt ve Menāt bunlardır dediler. Rivāyet olunur ki meẕkūr ṣūretlere ḳarīb yerde pīre-zen şeklinde bir ṣūret dahi tıraş olunmuş. Bu bütlerden küçük nāmı نسرم [nesrem] idi. Baʿżılar ستوا [setvā] derler. Bu üç ṣūret ʿacā'ib-i rūzgārdandır. Her biri yek-pāre taştır. Elli ikişer zirāʿ ḳadd ve içleri mücevvef idi. Şöyle ki ayaklarından ve ellerinden tepelerine çıkınca yol etmişler, içine girip cemīʿ-i aʿżāsın dolaşmak mümkin idi, ḥattá parmakları ucuna da varılırdı. Ḥakīm Sūzenī, adlarını bu beyitte yād etmiş. Beyt:

گر سرخ رخ گردون چون خنگ بتی سازد
تو سرخ بتی از می بنگار به صبح اندر

(Feleğin kırmızı yüzü/Surh-ruh'u Hung putluk yaparsa, sen sabah vakti şarapla Surh put/kızıl yüz tasvir et!)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

کردی میان سرخ بت بامیان ستیخ
باشی بر آن که خنگ بتی را کنی به چنگ

(Bāmyān'ın Surh putu ortasında onu yükselttin. Hung putu da ele geçirmen an meselesidir.)

Mervīdir ki Surḫ-büt, Ḫung-büt'e ʿāşıḳ şeklinde taṣvīr olunmuş. Buraya dek *Ferheng-i Cihāngīrī* naḳlidir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, merḳūm iki büt Belḫ ile Ġazne arasında vāḳiʿ Bāmyān-nām bir ülkenin dağlarından bir dağ başında taṣvīr olunmuştur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

در کف از جام خنگ بت بنگر
بر رخ از باده سرخ بت بنگار

(Elde kadehten yansıyan Hung putu seyret! Yanakta şaraptan oluşan Surh putu nakşet!)

Baʿżı ferhenglerde tā'-i müṯennāt yerine dāl-ı mühmele ile سرخ بد [surḫ bud] vāḳiʿ olduğu resīde-i naẓardır.

1 Metinde "zamm-ı" yazılmıştır.

سروت [surūt]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i sürūd, teġannī maʿnāsına, yaʿnī ırlamak. Üstād demiştir, beyt:

ناهید نهد چنگ ز دست و کند سکوت
در بزم غم که مطرب دل سر کند سروت

(Gönül şarkıcısı gam meclisinde şarkıya başlayınca Zühre elindeki sazı bırakıp susar.)

سست [sust]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Gevşek maʿnāsınadır ʿumūmen. Yaʿnī ādem, ḥayvān ve nebātāt ki eşcār, aḥcār ve sā'irlerinde istiʿmāl olunur. Muḳābili سخت [saḫt]tır. Ḥattá sözde bile istiʿmāl ederler. Üstād Ferrūḫī, beyt:

تو آن مهی که ترا هرچه گویم اندر فضل
تمامتر سخنی سست باشد و سوتام

(Sen o yüce kimsesin ki erdemine dair ne söylesem sözün tamamı gevşek ve eksik olur.)

سوتام [sūtām], kem ve endek maʿnāsınadır. ʿArabīde رخو [riḫv] derler. Çağatay'da **(101b)** "çörgen" derler, süst demektir. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

İy perī mecnūn köŋül sūzıdın asra özni kim
Berḳ-i āhıdın melā'ikniŋ ḳanatı çörgenür

(Ey peri! Kendini çılgın gönlün ateşinden sakın! Onun āh yıldırımından meleklerin kanadı gevşeyip kırılır.)

سطقسات [suṭuḳsāt]: Żamm-ı ṭā'-i mühmele, sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i sīn-i ṣānī ile. ʿAnāṣır-ı erbaʿaya derler. Zebān-ı Rūmiyānda fā ile "suṭufsāṭ" dahi denilir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

اقبال ترا علم ترا از ره معنی
آبا و سطقسات غلامند و پرستار

(Mana yolunda senin ikbaline gökler köle, ilmine de dört unsur hizmetçi olur.)

Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سفت [suft]: Sükūn-ı fā ile. İki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i dūş, yaʿnī omuz. Ḥakīm Esedī, beyt:

کی تاجدار آفرین کرد و گفت
که زور اینچنین باید و یال و سفت

(Görkemli padişah övgüde bulunup "Güç, boy pos ve omuz böyle olsa gerektir!" dedi.)

Şeref-i Şeferve, ḳıṭʿa:

خلعت مدحت تو گرچه درازست و تمام
لیک بر قامت تو ناقص و کوتاه بود

گرچه از کعب فلک یک دو وجب افزونست
چون برِ سفت کشی تا به کمرگاه بود

(Sana övgü kaftanı uzun ve tamdır ama senin boyuna noksan ve kısa gelir. Feleğin mertebesinden bir iki karış fazladır ama sen onu omuzuna alınca ancak beline kadar gelir.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

گر آفتاب کله گوشه بی تو بنماید
سپهر برکشد از سفت او غلالهٔ نور

(Güneş sen yokken külahının ucunu gösterecek olsa, gökyüzü onun omuzundan ışık gömleği çeker.)

Ṣānī, her küçük deliğe derler ʿumūmen, iğne deliğine derler ḫuṣūṣan. Ebulmaʿānī, beyt:

آنچنان جسمم نزار و از غمت گشته ضعیف
در کف عشقت توان از سفت سوزن بگذرم

(Senin gamında bedenim öyle güçsüzleşti öyle zayıfladı ki aşkının elindeki bir iğne deliğinden geçebilirim.)

سقرات [soḳrāt]: ʿArabī telaffuẓunda سقراط [soḳrāṭ] derler. Bir üstād-ı ḥakīm-i ẕūfünūn adıdır ki meşhūr-ı cihāndır. Maʿnāsı "müzeyyinü'l-ḥikme" demektir. Soḳrāt'ın bir maʿnāsı dahi "süzülmüş yoğurt" demektir.

سقرلات [suḳurlāt]: Żamm-ı ḳāf ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Çukanın ġāyet a'lāsı ki سقرلاط [suḳurlāṭ], اسقرلاط [usḳurlāṭ], سکرلات [sukurlāt] ve اسکرلات [uskurlāt] dahi derler. *Mecma'u'l-Fürs*'te sīn-i meftūḥa ile (سَقرلات saḳurlāt) mervīdir.

سکست [sukust]: Żamm-ı kāf ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Be-ma'nī-i گسیخت [gusīḫt], ya'nī üzüldü demektir. Ve bir ma'nāsı dahi بنهاد [bi-nihād]dır, ya'nī koydu. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گندم ار بشکست و درهم درسکست
بر دکان آمد که نک نان درست

(Buğday kırılıp ufalansa da dükkāna girip şimdi ekmek oldu.)

سلت [sult]: Sükūn-ı lām ile. Yulaf dedikleri dānedir ki arpa gibi olur lākin ża'īf ve incedir. Arpa bulunmadıkta onu davara yedirirler, çendān nef'i olmaz.

سومنات [sūmenāt]: Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i mīm ü nūn ile. Gücerāt'ta vāḳi' bir bütgedir ki Sulṭān Maḥmūd-ı Sebüktigin onu yıkıp ḫarāb eyledi. Ḥakīm Enverī, beyt:

دست انصاف تو بر بدعتسرای روزگار
دست محمودیست بر بتخانهای سومنات

(Zamanın sapkınlıklar evine (dünyaya) karşı adaletli elin, Sūmenāt puthanelerine karşı Sultan Mahmut'un eli gibidir.)

مع الجیم
[ma'a'l-cīm]

سج [suc]: Be-ma'nī-i sürīn, ya'nī oturak yeri. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سرفوج [surfūc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı fā vü vāv-ı mechūl ile. Lek dedikleri nesnedir ki onunla ibrīşim ve ba'ż cāme boyarlar, kırmızı renk verir. Ve kılıççılar onunla demiri ḳabżada muḥkem ederler.

سگارآهنج [sugār-āhenc]: Kāf-ı Fārsī ile. Başı eğri bir demirdir. Onunla tennūrdan et ve ekmek çıkarırlar. Keẕā fi'l-*Mecma'*. Bu ma'nāya birinin hicvinde, Ebulma'ānī, beyt:

خردهٔ کیر شکسته از درون آوردیش
باید او را یک سگارآهنج از آهن بود

(Kırık kīr parçasını içeride bıraktın. Onu çıkarmak için demirden bir küskü lazım gelir.)

سگنج [sugunc]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Be-ma'nī-i gende-dehen, ya'nī ağzı kokar ādeme derler. 'Arabīde bu 'illete بخر [baḫar] derler. Şeyḫ Sa'dī, ḳıṭ'a:

دست سلطان دگر کجا بیند
چون به سرگین اوفتاده ترنج

تشنه را دل نخواهد آب زلال
کوزه بگذشت در دهان سگنج

(Portakal hayvan pisliğinin içine düşünce padişahın elini bir daha nerden görecek! Susamış kimse, ağzı kokmuşun ağzından geçmiş testiyle su ister mi hiç!)

سکوهنج [sukūhenc]: Żamm-ı kāf, feṯḥ-i hā ve sükūn-ı nūn ile. Ḫār u ḫasek ma'nāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

دهد پای پیاده زحمت و رنج
ره وادی که باشد بر سکوهنج

(Vadi yolunda çerçöp olursa, yürüyenin ayağı zahmet ve sıkıntı çeker.)

سمج [sumuc]: Żamm-ı mīm ile. Maġāra ve naḳb ki zīr-zemīnde ederler. Ve kārīz ve emṣāli gibi.

Ṣānī, çirkīn koku; ādemin eṣvābında olsun, kendi vücūdunda olsun. سمجه [sumce] dahi derler.

سنج [sunc]: Sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i merdüm ve ġayruhu. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سونج [sūnic]: Vāv-ı mechūl ve kesr-i nūn ile. Ḫiştek **(102[a])** ki kaftan ve gömlek koltuğuna diktikleri parça. سونجه [sūnice] dahi derler. Şāʿir, mıṣraʿ:

به سونج راست آید جامه بر تن

(Elbise bedene astarla düzgün gelir.)

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

سپوخ [supūḫ]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Ḳaṣṣārların bez döğdükleri ağaç ve dahi daḳḳākların bez perdāḫt ettikleri tokmak ve bunlara benzer ne olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

چند سپوخ می خورد از کف قصار
تا که شود پاک آن جامهٔ پرشوخ

(O pis elbise, temizlenene dek tokmakçının elinden birkaç sopa yer.)

سخ [suḫ]: Be-maʿnī-i ḫoş. Mīr Ḫüsrev, der-medḥ-i Niẓāmeddīn, ḳıṭʿa:

خواجهٔ ما نظام حق شیخیست
که آفتاب کمال شد رخ او

از جنید و ز شبلی و معروف
یادگاریست ذات فرخ او

سخ ایشان که اینچنین بودند
در نبودند اینچنین سخ او

(Bizim pīrimiz Şeyh Nizāmeddīn'dir. Onun yüzü, olgunluk güneşidir. Onun kutlu zātı Cüneyd-i Bağdādī, Şiblī ve Marūf-ı Kerhī'den yādigārdır. Onların güzel menkıbesi de böyleydi ama onun güzel menkıbesi kadar değildi.)

Üstād Ferruḫī, der-medḥ-i Şāh Maḥmūd, ḳıṭʿa:

هر کسی کو خدمت محمود را شایسته گشت
عاقبت محمود خواهد کردن او را کردگار

هر کرا توفیق یارست او به آن خدمت کند
سخ مر آن کس را که آن کس را بود توفیق یار

(Allah, Sultan Mahmut'un hizmetine layık olan kimsenin akıbetini güzel eyleyecektir. Allah kime yardım ederse, o kimse Sultan Mahmut'a yardımcı olur. Allah'ın yardımını alan kimse, iyi kimse demektir!)

سرخ [surḫ]: Ḫuşūşla kırmızı renktir. ʿĀrıża ve maʿrūża ıṭlāḳ olunur. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

رسید ز آتش می چهره چون گلستان سرخ
به خون اهل وفا دست سرخ و دامان سرخ

(Şarap ateşi geldi, yüz gül bahçesi gibi kırmızı. Āşıkların kanıyla el kırmızı, etek kırmızı.)

Ve zincefreden yapılan kırmızı renk mürekkebe dahi derler.

سوراخ [sūrāḫ]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. ʿUmūmen deliğe derler. Dīvārda, taşta, ağaçta, demirde, veʾl-ḥāṣıl her ne yerde delik olsa ona sūrāḫ denilir. Ḫʿāce Selmān, beyt:

افعی مهره ربای سر رمح از دستت
کرد سوراخ دل خصم در آن ثقبه خزید

(Senin elindeki, yüzük kapıcı engerek yılanını andıran mızrağın ucu, düşmanın kalbini delip o küçük delikte süründü.)

Çağatay lisānında kesr-i tā ile "tişik" ve "tişük" dahi derler.

سولاخ [sūlāḫ]: Rā yerine lām ile de istiʿmāl ederler, delik maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سونخ [sūneḫ]: Nūn ile. Be-vezn-i توشک [tūşek]. Bir şehir adıdır. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

سوخ [sūḫ]: Vāv-ı maʿrūf ile. Soğan ki پیاز [piyāz] dahi derler. Keẕā fiʾt-*Tuḥfe*.

مع الدال
[maʿaʾd-dāl]

سپوزد [supūzed]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فرو برد [furū burd] ve در اندرون کرد [der-enderūn kerd], yaʿnī aşağı iletti ve içeri etti. Ḥakīm Enverī, beyt:

کودکی را که خشک بسپوزد
کون او تا به حشر می سوزد

(Çocukken huşk yiyenin kūnu kıyamete dek yanar.)

Ve be-maʿnī-i تأخیر کند [teʾḫīr kuned] ve کارها واپس اندازد [kārhā vā-pes endāzed], yaʿnī teʾḫīr eder ve işleri geri kor. Keẕā fiʾl-*Mecmaʿ*.

ستاوند [sutāvend]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt u vāv ve sükūn-ı nūn ile. Ol bālāḫāneye derler ki önü açık ola. Üstād Lebīdī, beyt:

ستاوند ایوان کیخسروی
نگارنده چون خانهٔ مانوی

(Padişahın eyvanı ve sofası, Māniʾnin evi gibi resimle süslüydü.)

ستن آوند [sutun-āvend]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı nūneyn ile. Direk üzerinde binā olunmuş ṣuffe. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Aṣlı ستون آوند [sutūn-āvend]dir, vāvʾı ḥaẕf olunmuş. Ve direk üzerinde binā olunmuş her ne olursa ona derler.

سخولند [suḫūlend]: Żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṭḥ-i lām ile. Sofra devşiriciye derler. Keʾennehu diyār-ı ʿAcemʾde çāşnī-gīr ancak ṭaʿām kor, sofrayı devşirip kaldırmaya maḫṣūṣ ġayrı ḫidmetkār ederler imiş. Mīr Naẓmī, beyt:

در آن جایگه چون طعام خورده شد
سخولند دستار و خون برده شد

(Orada yemek yenince sofra görevlisi örtü ve sofrayı kaldırdı.)

سرخ باد [surḫ-bād]: Bir ʿillettir. ʿArabīde حمره [ḥumre] derler. Miyān-ı nāsta istiʿmāli şāyiʿ olan bir kırmızı yeldir, insānın aʿżāsında gezer.

سرخ بید [surḫ-bīd]: Şāḫları kızıl bir nevʿ söğüttür. Mevlānā Hātifī, beyt:

خدنگ فدایئ نا اعتمید
ز خون دلیران شده سرخ بید

(Amansız fedainin oku, yiğitlerin kanıyla kızıl söğüde döndü.)

سرخ مرد [surḫ-merd]: Yaprağı yassı bir nevʿ kızıl çiçektir. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز بس مرد خفته به خون نبرد
شد از روی صحرا بر آن سرخ مرد

(Savaş ölüsü o kadar çok insan yatıyordu ki kanlarıyla bozkırın üstü kızıl çiçeğe döndü.)

سرود [surūd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Irlamak, ġınā maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

با سرود آه و ناله می رود اشکم چو رود
پیش مستان محبت این بود رود و سرود

(Gözyaşım, ah ve inleyiş nağmesiyle ırmak gibi akıyor. Aşk sarhoşlarının nazarında ırmak ve nağme budur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te سماع و باشد[1] گویندگی. **(102b)** Mevlānā Cāmī, beyt:

سر برآور که درین پرده سرای
می رسد بانگ سرود از هر جای

(Başını kaldır! Zira bu örtülü evde/dünyada her taraftan şarkı sesi geliyor.)

1 Şarkıcılık ve semā demektir.

سغد [soġd]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, yağmur suyu irkilip cemʿ olan çukur ve alçak yerlere derler. Niẓām-ı Elbise demiştir, beyt:

خوشا دمی که نمازی کنند البسه را
در آب سغدی و بر خاک او نماز کنند

(Ne güzel zaman! Elbise'yi çukur suyunda temizleyip onun toprağı üstünde namaz kılıyorlar.)

Ṣānī, vilāyet-i Semerḳand mużāfātından bir şehrin ismidir. Āb u hevāsı ġāyet laṭīf yerdir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آن کف بحر گهربخش وراء النهرست
روضهٔ خوب وی از سغد سمرقند گذشت

(O inci bağışlayan el Māverāünnehir'dedir. Güzel bahçesi Semerkant'ın Soğdu'nu da aşmıştır.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

وز آنجا بیامد سوی مرز سغد
یکی نو جهان دید آرام جغد

(Oradan Soğd sınırı tarafına geldi. Baykuş yatağı olan yeni bir dünya gördü.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به هومان چنین گفت دهقان سغد
که بر ناید از خانهٔ باز جغد

(Soğd köylüsü, Hūmān'a "Doğan yuvasından baykuş çıkmaz" dedi.)

Sirāceddīn-i Ḳumrī, beyt:

خطهٔ مازندران به امر خداوند
شد ز خوشی چون فضای سغد سمرقند

(Māzenderān bölgesi, padişahın emriyle, güzellik bakımından Semerkant'ın Soğdu'nu andırdı.)

Aṣḥāb-ı ḫıred ādemleri olmakla ehl-i rāy u tedbīr ü iḫtiyārları ol şehre nisbet edip پیرِ سغدی [pīr-i soġdī] derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

شد از ناله آن پیر سغدی به جوش
که نافش بخاری برآرد خروش

(İçi yanan Soğdlu pīr, atılan naralarla galeyana geldi.)

سغود [suġūd]: Żamm-ı ġayn-ı muʿceme vü vāv-ı mechūl ile. Murġ-ı seng-ḫˇār dedikleri kuştur.

سفرود [sufrūd]: Sükūn-ı fā ve żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Bir kuştur. سنگریزه [seng-rīze], سنگخوار [seng-ḫˇār], کتو [ketev] ve سفور [seffūr] dahi derler. ʿArabīde قطاء [ḳaṭāʾ] derler. Ebulmaʿānī, der-ṭaʿām-ı yek baḫīl, beyt:

نامش پلاو و جای برنج کرده صحن دیگ
سفرودوار خویش همه خورد و دم نزد

(Kazanın ortasını pirinç yeri yapıp adını pilav koymuş. Bağırtlak kuşu gibi hepsini nefes almaksızın kendisi yemiş.)

سمِ سمند [sum-i semend]: At tırnağı. Ḫˇāce Selmān, beyt:

ملک چه قیمت آورد در نظر هلال او
نعل سم سمند او هست بهای مملکت

(Onun hilal bakışında mülkün ne kıymeti olur! Onun atının tırnağı bütün memlekete değer.)

سنباد [sunbād]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İrān pehlivānlarından bir mübāriz adıdır. Ḥakīm Esedī, beyt:

پس صف به مهیار و سنباد داد
کمینگه به گرداب و نشواد داد

(Safın ardını Mehyār ve Sünbād'a verdi. Siperi Gürdāb ve Neşvād'a verdi.)

سود [sūd]: Sükūn-ı vāv ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, fā'ide ki muḳābili زیان [ziyān]dır.

Ṣānī, سودن [süden] lafẓının māżīsi olur. Ve gāhī ism-i maṣdar istiʿmāl olunur

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i çeşn ve şādmānī ki سور [sūr] dahi derler. Mevlānā Maḥmūd İbn Yemīn, ḳıṭʿa:

شکایتی که مرا بود از فلک گفتم
شنید یکسر و نیکو نصیحتم فرمود

چه گفت گفت ز مهر سپهر دل بردار
که نیست اطلس نیلئ چرخ جامهٔ سود

(Felekten bir şikāyetim vardı, kendisine söyledim. Tamamını dinleyip bana iyi bir öğüt verdi. Ne dedi? Dedi ki: "Feleğe iyi niyet beslemekten vazgeç! Çünkü feleğin gök renkli atlası, bayram elbisesi değildir".)

ʿArabīde اسود [esved]den müştaḳtır, siyāh demek olur. Ve ribḥ maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Bu maʿnāya Çağatay "asıġ" der. "Assı" ondan ʿibārettir. Türkī lisānında vāḳiʿ olan ṣād ḥarfini bu ṭāʾife külliyyen sīn ile īrād ederler dāl'ı ve ṭāʾyı tā ile edā ettikleri gibi. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Zehr-i hicrānnıŋ çü ʿayşım kāmını ḳıldı acıġ
Nūş-ı vaṣlıŋ ilge yitkendin maŋa yoḳdur asıġ

(Ayrılığının zehri, yiyip içme damağımı acılaştırdığı için kavuşma balının elime geçmesinden bana fayda yok.)

سودمند [sūdmend]: Fā'ideli demektir ki سود [sūd] fā'ide ve مند [mend] edāt-ı tavṣīftir. Ṣāʿir, beyt:

پند نادان را ندارد سودمند
هر کرا عقلست دارد سود پند

(Öğüt, cahile fayda etmez. Öğüt, aklı olana yarar.)

سوسپند [sūspend]: Sükūn-ı vāv u sīn-i mühmele, fetḥ-i bāʾ-i Fārsī, baʿdehu nūn-ı sākine ile. Bir ottur, kurudukta beyāż sütü çıkar. شیرهٔ گیاه [şīre-i giyāh] dahi derler. Lisān-ı Hindīde دودهی [dūdhī] derler. Türkīde "süt-

leğen" dedikleridir. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, bā'-i muvaḥḥade ile (سوسبند sūsbend), ʿalef-i şütür maʿnāsına mervīdir.

سوسنِ آزاد [sūsen-i āzād]: Bir nevʿ sūsendir. Sā'irinden uzun boylu olur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

سوسن آزاد تا رطب اللسان باشد به باغ
سوسن آزاد باغ مدحت اول بنده باد

(Azat susam bahçede tatlı dille konuştuğu için seni övme bahçesinin ilk kölesi de o olsun!)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

سپار [supār]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. Bir nevʿ çift demiridir. Ucu sivri olur ki ibtidā yeri onunla yırtarlar, baʿdehu āhen-cüft dedikleri yassı demirle naṭas ederler. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

ای مردمی به صورت و جسم و بدن ستور
بر گردن تو یوغ منست و سپار من **(103[a])**

(Ey görünüşü insan ve bedeni hayvan olan! Boyunduruğum ve saban demirim senin boynundadır.)

Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

ای به دو رخ بسان تازه بهار
نکنی کار جز به بیل و سپار

(Ey iki yanağıyla yeni açmış çiçeği andıran! Bel ve saban demirinden başkasıyla iş yapmıyorsun.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

برند اهل دل از کشتزار نعمت تو
هزار خرمن بی تخم و گاو و یوغ و سپار

(Gönül sahipleri senin nimetin tarlasından tohum, öküz, boyunduruk ve saban olmaksızın binlerce harman devşirir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, bir maʿnāsı dahi miʿṣaradır ki içinde üzüm sıkarlar ve ġayrı nesne dahi taʿṣīr ederler. Şems-i Faḫrī, beyt:

پرست ساغر لاله ز بادهٔ صهبا
ندیده رنج قرابه نخورده زخم سپار

(Lale kadehi, tulum zahmeti çekmemiş ve mengeneden zarar görmemiş şarapla dolu.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de, şarāb taşıdıkları ẓarf maʿnāsınadır.

سپوزگار [supūzgār]: Ol kimesnelere derler ki işini geri kor yaʿnī ihmāl yāḫud ġayrı sebeble işi ḥuṣūlüne iḳdām etmeyip teʾḫīr eder. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebū Şekūr, beyt:

هر که باشد سپوزگار به دهر
نوش در کام او بود چو زهر

(Dünyada iş geciktirenlerin ağzındaki tatlı, zehire dönüşür.)

ستوار [sutvār]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, muḥkem ve mażbūṭ maʿnāsına استوار [ustuvār] lafẓından muḫaffeftir. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, der-ṣıfat-ı nīze, beyt:

دراز قامت و در هر وجب به قتل عدو
هم از میان کمری بسته بر میان ستوار

(Uzun boyludur ve düşmanı öldürmek için belinin her karışına tam ortadan sağlam bir kuşak kuşanmıştır.)

Ebū ʿAliyy-i Ḥācī, beyt:

همیشه تا ستوارست گنبد گردون
بنای عیش تو بادا به خرمی ستوار

(Gökkubbe yerinde durduğu sürece senin eğlence binan da mutlulukla sağlamlaşsın!)

Ṣānī, muʿtemed maʿnāsına.

Ṣāliş, be-maʿnī-i bāver, yaʿnī inanmak. Bu üç maʿnāya dahi ستواره [sutvāre] de derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ستور [sutūr]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Binek davarıdır at, katır ve eşek gibi. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

آن شنیدستی که وقتی تاجری
در بیابانی که افتاد از ستور

گفت چشم تنگ دنیادار را
یا قناعت پر کند یا خاک گور

(Şunu duymuş muydun: Günün birinde bir tüccar çölde giderken bineğinden düştü ve dedi ki: "Dünya heveslisi göz, ya kanaatle ya da mezar toprağıyla doyar".)

Egerçi bu maʿná ʿale'l-ıṭlāḳtır, ḫuṣūṣuyla at veyā katır olduğu fehm olunmaz, deve de olmak iḥtimāli vardır. Tamām taʿayyununa tevaḳḳufu yoktur. Ammā Şeyḫ Niẓāmī "at" maʿnāsına demiştir, beyt:

ز سم ستوران در آن پهن دشت
زمین شش شد و آسمان گشت هشت

(O geniş ovada at tırnaklarından yeryüzü altı, gökyüzü sekiz oldu.)

ʿAsker vaṣfıdır. Ve Şeref-i Şeferve katır maʿnāsına demiştir, ḳıṭʿa:

به دریا نمک لیک او بی نمک
چو ماهیٔ تازه ز ماهیٔ شور

خدایا چه بودی اگر مادرش
ازین خر سترون شدی چون ستور

(Māhī-i Şūr'dan taze bir balık gibi, denizde tuz ama o tuzsuz. Ya Rabbi! Anası bu eşeği doğurmadan kısır kalsaydı ne olurdu!)

Ve deveye dahi ستور [sutūr] denilir. Ḥāfıẓeddīn-i Kerderī fetāvāsında bu ʿibāretle meẕkūrdur ki: لفظ ستور لا یتنوال الابل الا اذا کان فی موضع یرکب الابل ایضا[1]

ʿAcem ستور [sutūr] lafẓın ẕikr edip çārpā ḥayvānātın cinsini ki merkūb ola, onu murād ederler. el-Ḥāṣıl rükūba ṣāliḥ ü ḳābil olan ḥayvāna sütūr denilir.

سُر [sur]: Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, kefş maʿnāsına. Kefşgere سرگر [surger] derler. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

آن که دی آن پسر سر کرک چرخور کرد
من ندیدم که در آفاق یکی لمتر کرد

1 ستور [sutūr] lafzı deveyi kapsamaz, ancak yük için kullanılan deve müstesnadır.

گفتمش لوتی و لوطی کنی امروز مرا
دست بر زد به پس و پای سبک در سر کرد

(Dün o bıldırcın başlı, çur yiyici oğlanın bana ettiğini dünyada herhangi bir soysuz yapmadı, görmedim. Ona "Oğlansın ve bugün bana oğlanlık yapıyorsun" dedim. Elini ensesine vurup çabukluk ayağını ayakkabıya soktu/çabucak oradan uzaklaştı.)

Ve çarık olmak maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

در بادیه ای مانده پر از خار و خسک
نه نان و نه آب مانده و نه کفش و نه سر

(Çerçöp ve dikenle dolu bir bozkırda kalmış. Ne ekmek ve su kalmış ne de ayakkabı ve çarık...)

Ṣānī, birinc bozasına derler. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

تن خویش از سر کهان در دزد
جان خویش از می مهان پرور

گرچه فسق است هر دو را در اصل
هم بجای خود آخر اولیتر

(Bedenini küçüklerin bozasından uzak tut! Canını büyüklerin şarabıyla besle! Aslında her ikisi de fısktır ama sonunda senin için daha uygun olan budur!)

Bu maʿnāya, Üstād Lebībī, beyt:

گفت بخوردم گرم درد گرفتم شکم
سُر بکشیدم دو دم مست شدم ناگهان

(Dedi ki: "Yediysem de karın ağrısı çektim. İki vakit boza çektim, ansızın sarhoş oldum".)

Ṣāliş, bir nevʿ kabarcıktır ki bir yerde çıkınca aʿżāya yayılır ve beşereyi surḫ eder. Sebebi, dem ki şafrā ile mümtezic ola, ḫāriş ve tāsa peydā eder. ʿArabīde ol ʿillete شری [şirá] derler.

Rābiʿ, bir nevʿ balıktır. Bir zirāʿdan ziyādece olur. Ḥorṭūmu vardır ucu ok demreni gibi. Deryāda ḥayvānāta żararı erişir.

Ḫāmis, reng-i surḫ.

Sādis, **(103b)** be-maʿnī-i nāvdān, yaʿnī mīzāb.

Sābiʿ, bir nevʿ raḳṣtır. Ve raḳḳāṣa da derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. ʿArabīde sürürdan müştaḳḳ, feraḥ ve şādānī maʿnāsınadır, ammā teşdīd ile (سرّ surr) olur.

سرخسار [surḫ-sār] ve سرخ سر [surḫ-ser]: Başı kızıl serçe. Ve ṭāʾife-i Kızılbaş'a derler. Ebulmaʿānī, beyt:

با کیر خود بگفتم که ای سرخ سر بریده
هر ساده رو که بینی کردی فراز سر را

(Kendi kīrime dedim ki: "Ey kızıl başlı kel! Yüzü pürüzsüz güzelleri görünce başını yukarı kaldırdın".)

سرخ عیار [surḫ ʿayyār]: Bir meşhūr ʿayyārdır. Keşret-i istiʿmāl ve mürūr-ı eyyām ile ʿayyārlığa ʿalem olmuştur. Mevlānā Kātibī-i Nīşābūrī, beyt:

می رباید گل به عیاری ز بلبل نقد صبر
سرخ عیاریست پنداری زهی عیار گل

(Gül hile yapıp bülbülün sabır parasını çalıyor. Gül öyle bir dolandırıcı ki onu kızıl ayyār sanırsın.)

سرخ شبانِ باهودار [surḫ şobān-ı bāhūdār]: Zebān-ı Pehlevīde ḥażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın nām-ı şerīfidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سرگر [surger]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Kefşger demektir. Miṣāli, Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

ای سنایی کسی به جد و به جهد
سرگری را سخن سرای کند

کی سر صحبت سران دارد
هر که پیوسته کار پای کند

(Ey Senāyī! Bir kimse gayret ve çaba gösterip de ayakkabıcıyı söz ustası yapsa, işi hep ayakkabı olan kimse başların sohbetinde yer alabilir mi!)

Bir maʿnāsı dahi bozacıdır. Zīrā سر [sur] bozaya denildiği ẕikr olundu.

سرير [surīr]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir kuştur. سره [sure] dahi derler. ʿArabīde بغاث [buġāṯ] dedikleridir. Ebulmaʿānī, beyt:

جاهلان نزد عارفان چو سرير
نشود بارگر شود صياد

(Ārifler nezdinde cahiller lori kuşu gibidir. Yük taşımaz, avcı olurlar.)

سغر [suġar]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Uzun oklu kirpidir. سگر [sugur] dahi derler. Üstād Ferruḫī, der-ṣıfat-ı şikārgāh, beyt:

غرم ديدم چو خسک كرده ز بس پيكان پشت
كرگ ديدم چو سغر كرده ز بس ناوک سر

(Dağ keçisini gördüm, çok fazla temren yüzünden çerçöp gibi kaçıyordu. Gergedanı gördüm, fazlaca ok yüzünden kirpi gibi siper alıyordu.)

Ebū Şekūr, beyt:

چون رسن گر ز پس آيد همه رفتار مرا
به سغر مانم كو باز پس اندازد تير

(Bütün davranışlarım ip gibi arkamdan gelse, arkadan ok atan kirpiye benzerim.)

Şerefnāme'de ona تشی [teşī], چپروز [çeprūz] ve سيخول [sīḫūl] dahi derler.

سفار [sufār]: Feṯḥ-i fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, iğne ve çuvāl-dūz deliği.

Ṣānī, ok gezidir. سوفار [sūfār] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

سفتگر [suftger]: سفتن [suften] delmektir ve گر [ger] ism-i fāʿildir, delici maʿnāsına. Maʿnā-yı terkīb inci, mercān ve sāʾir cevāhiri delici demektir. Mīr Naẓmī, beyt:

دُر شاهواريست آن طفل دختر
همی سفت گويا شده سفتگر

(O genç kız, büyük bir incidir. Delici olmuş, sürekli deliyor.)

سفر [sufer]: Feṯḥ-i fā ile. Oklu kirpi ki سغر [suġar], سغرنه [suġarne], سگر [suger], سگرنه [sugerne] ve تشی [teşī] dahi derler.

سگر [suger]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bu dahi oklu kirpidir سغر [suġar] ve سفر [sufer] gibi ki سيخول [sīḫūl], ريكاسه [rīkāse], ريكاشه [rikāşe] ve سگرنه [sugerne] dahi derler.

سگوار [sugvār]: Sükūn-ı kāf-ı Fārsī ile. سوگوار [sūgvār] maʿnāsınadır.

سلفور [sulfūr]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı[1] fā ile. Mezbele yaʿnī zibil yığılmış yer. Mīr Naẓmī, beyt:

درآيد به جلوه چو آن نا پسند
خروسی كه بر جای سلفور رقصد

(O uğursuz, mezbelede rakseden bir horoz gibi hareket ediyor.)

سمر [sumer]: Feṯḥ-i mīm ile. Sazlık ki su içinde ve kenārında biter. Üstād Daḳīḳī, ḳıṭʿa:

من اينجا دير ماندم خوار گشتم
عزيز از ماندن دائم شود خوار

چو آب اندر سمر بسيار ماند
عفونت گيرد از آرام بسيار

(Ben buradan ayrılmakta geç kaldım, horlandım. Kıymetli kişi aynı yerde çok kalınca hep horlanır. Suda çok kalan sazlık, sürekli sabit kaldığı için çürümeye başlar.)

سنار [sunār]: Feṯḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i zen-i püser, yaʿnī oğul ʿavratı. Türkīde "gelin" derler. Zebān-ı Hindīde زرگره [zergere] derler.

1 Metinde "feth-i" yazılmıştır.

سندر [sundur]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Ṣāḥib-cemāl. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya üstād demiştir, beyt:

جمال و حسن و خوبی گشته بی کم
نباشد مثل او سندر به عالم

(Yüz, güzellik ve cazibe eksiksiz olmuş. Dünyada onun kadar güzeli yok.)

سنقر [sunḳur]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı ḳāf ile. *Ferheng-i Mīrzā*'da, bir şikārī kuştur. Yaʿnī ṭuyūr-ı cevāriḥten bir doğandır ki pādişāhlar onunla şikār ederler. شنقار[şunḳār] dahi derler. Türkîde "sunkur ölüsü gibi bin altına mıdır!" dediklerinin mevrid-i meŝeli böyledir ki zamān-ı sābıḳta pādişāhlara senede bir sunkur hediye gelirmiş, diri bulunmazsa ölüsü için bin altın alınırmış. Maḳbūl bāz-ı şikārī olduğuna, Mīr Ḫüsrev, beyt:

مغز چو اصل خود سنقر بود
تیز تهی تیز میان پر بود **(104ª)**

(Aslı sungur soyundan olduğu için, içi çabuk boşalıp çabuk dolar.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

اگر سنقرست او عقابیم ما
وگر مه بود آفتابیم ما

(O sungursa, biz kartalız. O aysa, biz güneşiz.)

سنهار [sunhār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i hā ile. سنار [sunār]-ı merḳūm maʿnāsınadır. سنه [sunuh] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سوار [suvār]: Atlı. ʿArabîde فارس [fāris] ve خیال [ḫayyāl] dahi derler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

هر سواری بوده گاه حمله در دشت نبرد
آهن کوهی روان در عرصه گاه محشری

(Savaş meydanındaki her atlı, hamle zamanı anında mahşer meydanındaki demir bir dağa döner.)

سوبهار [sūbahār]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü hā ile. Nevāḥī-i Ġaznīn'de bir büṯḫāne adıdır. Baʿżı ferhenglerde شابهار [şābahār] dahi yazılmıştır. Ḥakīm Esedī, beyt:

بیامد به بتخانهٔ سوبهار
یکی خانه دید از خوشئ بهار

(Sūbahār puthanesine geldi. İlkbahar güzelliğinde bir ev gördü.)

سور [sūr]: Vāv-ı maʿrūf ile yaʿnī işbāʿ-ı vāv ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, esb, ester ve ḫar cinsinin reng-i ḫākisterīsi yaʿnī siyāha māʾil boz ola ve kula at gibi perçeminden tā kuyruğuna dek siyāh ḫaṭṭ çekilmiş ola. Ol maḳūleye سول [sūl] dahi derler. Baʿż-ı bilād ḫalḳı ol renkte olan atı çendān mübārek saymazlar. Ber-ṭarīḳ-i temŝīl[1] سور از گله دور [sūr ez-gele dūr] derler. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

گرم نیان بپذیری کنم به جان خدمت
وگرنه رفتم و نتوان به دل گران ز دور

بقای عمر تو جاوید باد امر ترا
مطیع رای سپهر حرون و توسن سور

(Eğer onu kabul edersen can u gönülden hizmet ederim. Aksi takdirde gider ve uzakta kalıp sıkıntı vermem. Ömrün sonsuz olsun ve feleğin dik başlı atı senin emrine boyun eğsin!)

Ṣānī, toy ve çeşn ki ʿīdlerde ve düğünlerde ederler. Yaʿnī ṭaʿām ve żiyāfet ki eyyām-ı sürūrda olur. Baʿdehu muṭlaḳ düğüne ʿalem olmuştur. Ḥakīm Enverī, beyt:

سال و مه و روز و شب سور باد
شو به خوشی چشم بدت دور باد

1 Kül rengi at, sürüden uzak olsun!

(Ay ve yılın, gecen gündüzün şenlik olsun! Güzellik içinde ol! Kötü göz senden uzak olsun!)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

آسمان ساخت در آفاق یکی سورچه سور
که از آن سور شد اطراف ممالک مسرور

(Gökyüzü ufuklarda küçük bir şenlik düzenledi. Ülkenin her yanı o şenlikle sevindi.)

Ve düğün maʿnāsına olduğuna, Ḫˇāce Selmān, der-tehniye, beyt:

حبذا سور و سروری که اگر در نگری
خانهٔ زهره بود برجی از آن عالی سور

(Ne düğün ve şenlik! Dikkatle baksan, Zühre'nin makamı o büyük surun bir burcudur.)

Ṣāliş, ḳalʿa dīvārı. Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir. Muḫtārī, ḳıṭʿa:

ز آب دیدهٔ انگور و خاک روی بهی
عبیر بیزد و بزم گلاب ریزد سور

گذر کند به ظفر عزم او چو باد بر آب
به روی قلعهٔ الماس و برج آهن سور

(Düğün meclisinde su üzümün gözünden ve toprak ayvanın yüzünden gül suyu döküp misk saçar. Onun azmi, rüzgârın suya galip gelmesi gibi, elmas kalesinin üstüne ve surun demir burcuna zaferle yürür.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de reng-i surḫa yaʿnī kırmızı renge de "sūr" derler. Ol vāsıṭa ile gül ve lāleye سوری [sūrī] derler. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

بادهٔ سوری به کف گیر ای گل سوری بروی
آن گل سوری که بر سرو روان آید بیار

در میان انجمن بخرام و ساقی باش از آنک
بادهٔ سوری ز سرو گل رخ آید خوشگوار

(Ey kırmızı gül! Kızıl şarabı ele alıp boy göster! Yürüyen selvinin üstündeki kırmızı gülü getir! Meclisin ortasında salın ve sākī ol! Zira gül yanaklı selvinin getirdiği kızıl şarap daha lezizdir.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

گذری اگر توانی به بهار عاشقان کن
که ز اشک من به صحرا همه لاله رست و سوری

(Eğer dolaşabiliyorsan āşıkların baharında dolaş! Zira benim gözyaşım, kırın tamamında kızıl lale ve gelincikler bitirdi.)

ʿArabīde üç maʿnāyadır. Evvel, ḥışār dīvārı. Ṣānī, reng-i surḫ. Ṣāliş, imāle ile baḳiyye-i şurb, yaʿnī su içildikten sonra ẓarfında bāḳī kalan. Nitekim kütüb-i fıḳhiyyede سؤر الآدمی و کل ما یؤکل لحمة فهو طاهر[2] masṭūrdur. Ve dahi Feġāniyāndan bir ḳavmin laḳabıdır.

سوزار [sūzār]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Āteşi ʿalevlendirmek maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

مکن سوزار در دل آتش غم
که می سوزد ازو خلق جهان هم

(Gönüldeki gam ateşini alevlendirme! Çünkü o ateş, dünya halkını da yakar.)

سوزنگر [sūzenger]: Feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. İğneci ki سوزن [sūzen] iğnedir, گر [ger] edāt-ı fāʿildir.

سوسمار [sūsmār]: Vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı sīn-i ṣānī ile. Keler ki ʿArabīde ضب [ḍabb] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ظلم در ایام عدل و رأفتت
ماند در سوراخ غم چون سوسمار

(Senin adalet ve merhametinin zamanında zulüm gam deliğinde kertenkele gibi kaldı.)

سوفار [sūfār]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i fā ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, her dar delik ʿumūmen ve iğne ve çuvāldüz deliği ḫuṣūṣan. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ناید برون ز خانهٔ اخوان حسود تو
تا در نشد به سوزن سوفار در جمل

2 İnsanın ve eti yenilen hayvanların artığı temizdir.

(Senin düşmanın, deve iğne deliğinden geçinceye dek dostlar evinden dışarı çıkamaz.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

عیارپیشه جوانی که چاکر درزی
همی کشیدش هر روز رشته در سوفار

(Hileliği sanat edinmiş terzi çırağı delikanlı, her gün iğne deliğinden iplik geçiriyor.)

Ṣānī, ok gezidir. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt: **(104b)**

به پیکان سخن مر پیش دانا
زبانت تیر بس لبهات سوفار

(Dilin ok, dudakların ok gezi. Söz temreniyle bilge kimsenin önüne gelmişsin!)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو سوفارش آمد به پهلوی گوش
ز چرم گوزنان برآمد خروش

(Ok gezi kulak hizasına gelince ceylan derilerinden çatırtı geldi.)

Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

ای چو چرخت هزار مدحت گوی
ای چو عنصر هزار خدمتگار

تا چو تیرست کار دولت تو
بی زبانست خصم چون سوفار

(Ey felek gibi binlerce övücüsü olan! Ey dört unsur gibi binlerce hizmetçisi olan! Senin devlet işin ok gibidir. Düşmanın, ok gezi gibi dilsizdir.)

Ḫʷāce Selmān, beyt:

بیلکت چون بنهد چشم بر ابروی کمان
زه به گوش ظفر آید ز دهان سوفار

(Temrenin yay kaşı üstüne göz koyarsa, ok gezinin ağzından zaferin kulağına "aferin!" sesi gelir.)

Ṣāliş, sifâlden olan ẓurūf, kü'ūs ve evānī ki سوفال [sūfāl] dahi derler.

سوگدار [sūg-dār]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Mātem edici maʿnāsına ki سوگ [sūg] mātemdir ve دارد [dāred] داشتن [dāşten]den ism-i fāʿildir.

سوگوار [sūgvār]: Vāv-ı maʿrūf-ı evvel ü feṯḥ-i ṣānī ve sükūn-ı kāf-ı Fārsī ile. Mātem-zede yaʿnī yaslı ve muṣībetli. Ḫʷāce Selmān, beyt:

مسکین بنفشه بر سر زانو نهاده سر
با جامهٔ کبود پریشان و سوگوار

(Gök elbiseli miskin menekşe, perişan ve yaslı biçimde başını dizine koymuş.)

سومندر [sūmender]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i semender ki سامندر [sāmender], سمندور [semendūr], سمندل [semendul] ve سمندول [semendūl] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

نه عشق آتش و جان منست سومندر
نه عشق کوره و نقد منست زر تمام

(Aşk ateş, canım da semender değil mi! Aşk ocak, param da tam ayar altın değil mi!)

سهره وار [suhrevār]: Sükūn-ı hāʾ-i evvel ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü vāv[1] ile. Bir nevʿ gömlektir.

1 Metinde "hāʾi-i sānī" yazılmıştır.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

سپرز [supurz]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Dalak ki ʿArabīde طحال [ṭiḥāl] derler. Maḥall-i ictimāʿ-ı sevdādır. Ṭaʿām miʿdede inhiżām bulduktan sonra ṣāf ve ḫulāṣası ciğere varıp onda dahi ṭabḫ olunup, baʿde'n-nużc ṣāfisi dem, köpüğü ṣafrā, nā-puḫtesi balġam ve dürdü yaʿnī aşağı çökeni sevdā olup ciğerden dönüp ṭiḥāle varır. Mekānı cānib-i yesārda taḥte'l-ḳalbdir. Ebulmaʿānī bu maḥalle münāsib demiştir. Beyt:

دگر محل عناصر ندارم گویا
بجز سپرز که سودا به دل شده غالب

(Dalak dışında başka unsura yerim yokmuş gibi sevda gönlüme üstün geldi.)

سرخ مرز [surḫ-merz]: Sükūn-ı rā'eyn-i mühmeleteyn ü ḫā'-i muʿceme ve feṭḥ-i mīm ile. Bir nevʿ çiçektir, būstān-efrūza benzer. Kızıl ve ḫoş-reng olur. نازک بدن [nāzik-beden] dahi derler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

چو شد کآنجا که آن سرخوار شد پست
دمد گر سرخ مرز از خاک پیوست

(O Allah dostunun yere düştüğü yerde toprak-tan sürekli kızıl çiçek bitiyorsa şaşılır mı!)

سنز [suniz]: Kesr-i nūn ile. Siyāh-dāne ki سنیز [sunīz] dahi derler. ʿArabīde حبة السودا [ḥabbetu's-sevdā], Türkīde "çörekotu" der-ler. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

غیر نان تنک و تخم سنز چیست دگر
آن که بر نسترن از غالیه خالی دارد

(Ak gül üstünde miskten bir bene sahip olan, yufka ekmeği ve çörekotu tohumundan başka nedir!)

Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

گر تو خواهی که به چشم همه شیرین باشی
همچو حلوای سنز تخم محبت می کار

(Herkesin gözünde tatlı olmak istiyorsan, çöre-kotu tatlısı gibi aşk tohumu ek!)

سوز [sūz]: Vāv-ı maʿrūf ile. سوختن [sūḫten] ve سوزیدن [sūzīden] lafẓlarından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībīdir نیم سوز [nīm-sūz] ve عالم سوز [ʿālem-sūz] gibi. Ammā bu miṣāllerde ism-i fāʿil olmak münāsibdir. Saʿd-ı Seyyāf, beyt:

ساقیا از روی خود امشب چراغی برفروز
در دلم زن آتش دیگر که هستم نیم سوز

(Ey sāki! Bugün kendi yanağından bir mum yak! Yarı yanmış haldeyim, gönlümde başka bir ateş yak!)

Üstād Laṭīfī, beyt:

تا نمودی ز حب شیوه و ناز
کار من شد به درد سوز و گداز

(O, muhabbetle şive ve naz gösterdikçe benim işim de dertle yanıp erimek oldu.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

سپس [supus]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Bit ki کهله [kehle] dahi derler. Vücūd-ı insānda vesaḫ-ı fażalāttan yaʿnī mesāmāttan çıkan kirden tevellüd eder. Taḳayyüd olunmasa az müddette ġalebe eder. ʿArabīde قمله [ḳamle] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سراپا چنان بود نا پاک جسم
از آن شد سپس در جهان منقسم

(Bedeni tepeden tırnağa öyle pisti ki dünyaya bit ondan yayıldı.)

سفلیس [suflīs]: Sükūn-ı fā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Bir şehir ismidir ki İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn ābādan etmiş idi. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سوس [sūs]: Vāv-ı maʿrūf ile. Üç maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i ṭabīʿat. Üstād Laṭīfī, beyt:

تویی شاه فلک قدر و ملک سوس
سعادت یار و تخت و بخت مأنوس

(Gökyüzü mertebesindeki melek yaradılışlı padişah sensin! Mutluluk dostun, taht ve baht arkadaşındır.)

Şānī, ol kurtcağızdır ki ibrīşim ve çuka cāmelere düşüp tebāh eder. Türkīde "güve" derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt: **(105[a])**

سوس را با پلاس کینی نیست
کین او با پرند شوشترست

(Güve eski püskü elbiseye kin duymaz. Onun kini Şūşter ipeklisinedir.)

Şāliş, bir nevʿ kelerdir. Yağını zenān, semirmek için sürünürler. Üstād Rūdekī, beyt:

سوس پرورده همی بگداخته
نیک درمانی زنان را ساخته

(Kertenkele besleyip yağını çıkardı. Kadınlar için iyi bir ilaç yaptı.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da giyāh-ı ḫuşk maʿnāsına da mervīdir. Edīb-i Ṣābir, beyt:

سخنوران چه نظیر منند وقت سخن
نظیردستهٔ سوسن که بست دستهٔ سوس

(Şairler söz söylerken bana benzeyebilir mi! Kuru ot destesini susam çiçeği demetine benzetebilen var mı!)

Şerefnāme'de "bir ağaç adıdır" diye masṭūrdur. ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, taḫıl biti. Şānī, bir ağaçlı ottur, عرق السوس [ʿirḳu's-sūs] dahi derler. Türkīde "beyan" derler. Kaynatıp luʿābın alırlar. Ona "beyan balı" derler. Suʿāle ġāyet nāfiʿdir. Ve vecaʿ-ı ṣadra dahi fā'idesi vardır. Kaynatıp ḳıvāma getirirler, bal gibi olur, baʿdehu şerbet ederler.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

سروش [surūş]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, her ferişteye "sürūş" derler ʿumūmen. Hemze ile سرؤش [sür'ūş] ve امشاسپند [emşāspend] ve امهوسپند [emhūspend] dahi derler. ʿArabīde ملک [melek] ve ملائکه [melā'ike] ve Hindī lisānında دیونه [dīvne] derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نهان بی کران هاتف سبزپوش
که خواند سراینده او را سروش

(İlahi okuyanın "sürūş" diye andığı yeşil giyinmiş sayısız hātif gizli.)

Ḥükemā-yı Fürs derler ki: Ḥaḳḳ sübḥānehu ve teʿālá celle ẕikruhu otuz beş sürūş ḫalḳ eyledi. Otuz neferi eyyām-ı şühūr-ı Fārsiyye-i Şemsiyye'den her üç günü bir ferişte ismiyle müsemmádır. Ve beş neferi dahi eyyām-ı ḫamse-i müsteraḳa ile mevsūmdur. Ve ol otuz sürūştan on iki ferişte on iki ayın adlarıyla tesmiye olundu ki her bir ferişte kendi ismiyle müsemmá olan ayın ve günün tedbīr-i umūr u meṣāliḥine muʿayyen olup tedbīr-i umūruna ḳıyām gösterirler. Ol ecilden her bir günün ismi ki ayın ismiyle muṭābıḳ gele, ol günü şerīf ü saʿīd iʿtibār edip ʿīd-i çeşn ederler ve meṣāliḥ-i mühimmelerine ol gün bed' ü şürūʿ ederler. Ve ol gün ile muṭābıḳu'l-ism olan ferişte onun muḥāfaẓa-i cevher ü ʿarażına muḳayyed ü me'mūrdur derler. Meşelā Ḫordād āba, Ürdī-behişt āteşe, Mordād eşcāra ve bāḳī ferişteler dahi sā'ir ayların mensūbātına ve ona müteʿallıḳ umūrun muḥāfaẓa ve temşiyetine me'mūrlardır derler. Va'llāhu aʿlem bi-ḥaḳīḳatihi'l-ḥāl.

Sürūş'un maʿnā-yı ṣānīsi, bir melek ismidir ki riyāset-i bendegān-ı Ḫudā onun elindedir derler. Şems-i Faḫrī *Miʿyār-ı Cemālī*'de سروش نامِ جبرئیل است[1] deyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

زهی فرشته صفت خسروی که در ملکوت
دعای جان تو گوید همیشه جان سروش

(Ne melek nitelikli padişahsın! Melekler ālemindeki melek, sürekli senin canın için dua eder.)

Ve Ebū Manṣūr Esedī-i Ṭūsī dahi:

سروش جبرئیل را گویند و نیز فرشته را گویند و اندر پارسی این را بسیار گفته اند لغتِ پهلویست چنانکه حکیم فردوسی گفت:

به فرمان یزدان خجسته سروش
مرا روی بنمود در خواب دوش

(Sürūş, Hz. Cebrāil'e derler. Meleğe de derler. Farsçada bunu çokça kullanmışlardır. Pehlevīce bir kelimedir. Nitekim Firdevsī buyurur: "Dün gece Tanrı'nın buyruğuyla rüyamda bana kutlu bir melek göründü".)

Ḥaḳḳ budur ki sürūş, ḥażret-i Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām'ın maḫṣūṣ ismi olduğu ebyāt-ı müsteşhideden istinbāṭ olunmaz. Ḥażret-i Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām'a sürūş, ferişte denilmek gibidir. İsm-i ʿāmdır, her meleğe sürūş denilir.

Mecmaʿu'l-Fürs'te ve *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de سروش نامِ ملائکه ایست عموما و نامِ جبرئیل علیه السلام است خصوصا.[2] Ve *Şerefnāme*'de سروش نامِ فرشته باشد که پیغام آرد[3] vāḳiʿdir. Ḫulāṣa-i kelām sürūş, ferişte demektir. Şeyḫ

1 Sürūş, Cebrāil'in ismidir.
2 Sürūş, genel olarak meleklerin adıdır, özel olarak da Hz. Cebrāil'in adıdır.
3 Sürūş, haber/vahiy getirici meleğin adıdır.

Saʿdī, beyt:

دو کس بر حدیثی گمارند گوش
ازین تا بدان ز اهرمن تا سروش

(İki kimse bir söze kulak tutarlar. İkisinin arasında şeytanla melek kadar fark vardır.)

Maʿnā-yı ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de her māh-ı Şemsī'nin on sekizinci günü ismidir. Ol günde ʿibādet, ṭāʿat ve duʿā edip ṭaleb-i ḥacāt münāsibdir, ġayrı kār, şuġl ve ʿamel lāyıḳ değildir ve maʿāṣīden ictināb lāzımdır. **(105ᵇ)** Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همیشه سروشت به روز سروش
نگهبان و افزونترت رای و هوش

(Daima Sürūş günü Sürūş meleği koruyucun olsun, görüş ve aklın artsın!)

Rābiʿ, āvāz-ı ḫoş ve naġme maʿnāsına. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

خوش بخندی بر سروش مطرب و آواز رود
ور توانی دامنش پر لؤلؤ مکنون کنی

(Saz sesi ve çalgıcı nağmesiyle güzel gülümsedin! Gücün yeterse onun eteğini değerli incilerle doldurursun.)

سمتراش [sum-tirāş]: Sükūn-ı mīm ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Naʿl-bendin at tırnağı yonduğu ālet ki Türkīde ġalaṭ edip "suntu-raç" derler.

سوزش [sūziş]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Yanmak maʿnāsına ism-i maṣdardır. Ebulmaʿānī, beyt:

کرد خاکستر وجودم سوزش نار فراق
نیست آگاهی دریغا یار ازین سوز مرا

(Ayrılık ateşinin yakışı, bedenimi küle çevirdi. Ama ne yazık ki sevgili bu yanışımın farkında bile değil!)

سونش [sūniş]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i nūn ile. Eğeden çıkan ḫurde; altın, gümüş, bakır, demir ve ġayrı her ne olursa. Seyf-i İsferengī, beyt:

سونش لعل ریزد از پر همای در هوا
گر بخورد ز کشتهٔ لعل لب تو استخوان

(Umay senin lal dudağın tarafından öldürülen bir āşığın kemiğini yese, havada kanadından lal kırıntıları dökülür.)

سونوخش [sūnūḫuş]: Vāveyn-i maʿrūfeteyn ve żamm-ı nūn u ḫāʾ-i muʿceme ile. Üç günde bir tutan ısıtma ki eṭibbā حمای ربع [ḥummā-yı ribʿ] derler kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Ḥummā-yı sevdāviyyedir. Aşlı fażalāt-ı sevdādandır. Maʿnā-yı ḥummā-yı ribʿ: الربع فی الحمی ان تأخذ یوما وتدع یومین ثم یجئ فی یوم الرابع.[1] Keẕā ḳāle'l-Cevherī fi'ṣ-*Ṣıḥāḥ*.

سونهش [sūnihiş]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i nūn u hā ile. Eğelemek maʿnāsına ism-i maṣdardır.

سوهش [sūhiş]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i hā ile. Be-maʿnī-i سونش [sūniş]-i merḳūm. سوه [sūh] ve سوهه [sūhe] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سیوغامش [suyūġāmiş]: Żamm-ı yā-yı taḥtānī vü vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ve kesr-i mīm ile. Saz nevāḫt etmek ve dahi ādem nevāḫt etmek yaʿnī okşamak. Ḫʷārezm lisānıdır. سوی غامش [sūy-ġāmiş] dahi derler.

سوی غامش [sūy-ġāmiş]: Be-maʿnī-i سیوغامش [suyūġāmiş]-i merḳūm.

1 Rib' humması, bir gün gelip iki gün gelmeyen, sonra dördüncü günde geri gelen ateştir.

مع الطاء المهمله
[maʿa'ṭ-ṭā'i'l-muhmele]

سقرلاط [suḳurlāṭ]: Be-maʿnī-i سقرلات [suḳurlāt]-ı merḳūm. Yaʿnī çukanın ġāyet-i aʿlāsıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

قصبهای مصری برون از شمار
سقرلاط جل و بریشم فسار

(Sayısız Mısır işi hasırlar, çuhadan çullar ve ipek yularlar...)

سقلاط [suḳlāṭ]: Ḥaẕf-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i سقرلاط [suḳurlāṭ]-ı merḳūm. Ḥakīm Enverī, beyt:

ز بس شقایق گویی خزانه دار فلک
به گرد دامن کهسار می کشد سقلاط

(Sanki hazinecibaşı felek, çok sayıda gelincikle dağ eteğinin çevresine kırmızı çuha döşüyor.)

Yaʿnī kırmızı çuka döşer.

مع الغين
[maʿa'l-ġayn]

سباغ [subāġ]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḫuddām-ı maḥkeme maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

گر کند روز و شبان خدمت شرع
هر سباغی نشود بی توفیق

(Mahkeme görevlileri, gece gündüz şeriat için hizmet etseler yardımsız kalmazlar.)

سپغ [supuġ]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Saḳf-ı ḫāneye derler. Ebulmaʿānī, beyt:

اهل حق را نشود جای قرار
خانهٔ بی اساس و سست سپغ

(Doğru ve adaletli kimseler, çatısı gevşek ve temelsiz evde durmaz.)

سپریغ [suprīġ]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i rā'-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, üzüm ve ḫurmā salkımı ve emṣāli. Şems-i Faḫrī, beyt:

نیستم همچو تاک پشت دوتا
از پی چند دانهٔ سپریغ

(Asma gibi, birkaç üzüm salkımı peşinde iki büklüm olmuyorum.)

Ṣānī, rāh-ı rāst. Üstād demiştir, beyt:

برد سرمنزل مقصود سپریغ
کند ضایع ره کج راهرو را

(Doğru yol, hedefe götürür. Eğri yol, yolcuya yol kaybettirir.)

سراغ [surāġ]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Yol sormak ve yola delālet etmek maʿnāsına. Muḥteşem-i Kāşī, mıṣraʿ:

سراغ یوسف من کن ز بنده و آزاد

(Köle ve hürden benim Yusufum'un izini sor!)

Ve azgın, ḍāll maʿnāsına. Şāʿir, mışraʿ:

از که پرسم در چنان صحرا سراغ خویش را

(Böylesi bir çölde kendi azgınlığımı kimden sorayım!)

ʿArabīde tefaḳḳud ve tefaḥḥuṣ maʿnāsına. Dīger, beyt:

زخم از چه ز تیغ بی علاج است
مجروح لبان سراغ می باش

(Yara hangi amansız kılıçtan? Dudaklarla yaralananlara sor!)

Dīger, beyt:

دیر شد کین چنین ستوده الاغ
که تو گفتی کنم به شهر سراغ

(Şehirde böylesi övülmüş bir eşek soruşturduğunu söyleyeli epey oldu.)

Surāġ aṣlında "soracak nesne" demektir ve yavı kılınmış nesne için dellāl çıġırtmak maʿnāsınadır. Ve nişān ve ʿalāmet maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Muṭlaḳan maṭlūb maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Keşfi'l-Lüġa* ve *Cāmiʿi'l-Lüġa*.

سريغ [surīġ]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. سراغ [surāġ]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Bu ʿibāret Çağatay **(106[a])** lüġatinden meʾḫūẕdur. Ve Fārsīde istiʿmāli dahi ġāyet şāyiʿdir. Ammā Çağatay lisānında sīn'in żammesin żabṭ için bir vāv getirip "soraġ" derler, sormak demektir.

سغ [suġ]: Türkīde "temreğü" dedikleri ʿillettir. Fārsīde پریون [peryūn] dahi derler. Lisān-ı eṭibbāda bu ʿillete قوباء [ḳūbāʾ] derler.

مع الفا
[maʿaʾl-fā]

سرف [surf]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Öksürük ki سرفه [surfe] dahi derler. ʿArabīde سعال [suʿāl] dedikleridir żamm-ı sīn ile. Mīr Naẓmī, beyt:

حسد از درونش که گردد غلو
نهان نی چو آواز سرف در گلو

(Onun içinde aşırı bir şekilde görünen kıskançlık, boğazdaki öksürüğe benzer, gizli değildir.)

سرف سرف [surf surf]: Öksürük ki hem ʿillete ve hem maʿlūle ıṭlāḳ olunur. Üstād Laṭīfī, beyt:

ز سرما سرف سرف افتادم اینجا
علاج سرف سرفم کن به جامه

(Soğuktan öksüre öksüre buraya düştüm. Öksürüğüme kadehle ilaç ol!)

سروف [surūf]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Öksürüktür. Keẕā fī-baʿżi kütübi'l-lüġa.

سف [suf]: İbrīşim, iplik ve eğirilmiş yün ṭurreleri.

سفوف [sufūf]: İki maʿnāyadır.

Evvel, eṭibbā katında maʿrūf devādır. Eczāyı muḥkem saḥḳ edip ġubār gibi istiʿmāl ederler.

Ṣānī, bir ottur, خراسانی [ḫorāsānī] derler. Şikemde olan kurtlar iḫrācına nefʿi ʿaẓīmdir.

سقف [suḳf]: Sükūn-ı ḳāf ile. Rāhib ve murtāż-ı Naṣārá. Ve ḫasīs ve denī maʿnāsına. اسقف [usḳuf] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

سلاف [sulāf]: Feṭḥ-i lām ile. ʿUżv seğirmek ki ʿArabīde اختلاج [iḫtilāc] derler.

Ebulmaʿānī, beyt:

مگر شود که میسر ببیندش رخ یار
همی سلاف کند در دو دیدهٔ خونبار

(Galiba sevgilinin yüzünü görmesi nasip oluyor. Kan ağlayan iki göz sürekli seğiriyor.)

سلف [sulf]: Sükūn-ı lām ile. Be-maʿnī-i سرف [surf]-i merḳūm. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

هم فرقی و هم زلفی مفتاحی و هم قفلی
بی رنج چه می سلفی آواز چه لرزانی

(Hem baş hem saç, hem anahtar hem de kilitsin! Hastalığın yokken niye öksürüyorsun! Sesin neden titriyor öyle!)

سوف [sūf]: Vāv-ı maʿrūf ile. Bir mübāriz pehlivān adıdır. Mīr Naẓmī, beyt:

ازو کام دل را نبودست حاصل
بدو سوف عالم نگردد مقابل

(Gönlün muradı onunla gerçekleşmez. Dünyaca meşhur Süf, ona karşı koyamaz.)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

سبک [subuk]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i zerdī-i kişţzār, yaʿnī ekinlik sararmak. سوکک [sūkek] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

سبزئ رویم ز درد بی دوای حسرتش
شد سبک همچون تبه گشته ز خشکی کشتزار

(Benzimin canlılığı onun hasretinin dermansız derdiyle solup sararmış ekinliğe döndü.)

ستک [sutk]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i miyān-ı bārīk yāḫud bārīk-miyān. Yaʿnī her ne ki beli ince ola. Ebulmaʿānī, der-ṣıfat-ı yekī ez-ḥarīṣ-i dünyā, beyt:

در پی تحصیل دنیا آنچنان زار و نحیف
در تک و پو از پی آهو شده چون ستک سگ

(Dünyayı elde etmek için o kadar perişan olup inceldi ki ceylan peşinde koşturmaktan beli incelen köpeğe döndü.)

سرخ چنک [surḫ-çenk]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü ḫā'-i muʿceme vü nūn ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Burnu kızıl serçedir ki ʿArabīde نغر [nuġar] derler. Baʿżı ferhenglerde kāf-ı ʿAcemī ile (سرخ چنگ surḫ-çeng)dir.

سرخک [surḫek]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, kızılcık dedikleri yemiştir. Ḳabżiyyeti olmakla ishāl-i kāẕib ü ṣādıḳa nefʿi vardır. Ve secsece ve zaḫīreye dahi fā'ide verir. Şeker ile ḫoş-ābı laṭīftir, ḫuṣūṣan ṭabīʿatı līnet üzre olanlara.

Ṣānī, bir nevʿ kabarcıktır surḫ-reng. ʿAlāmeti teb-i dā'imī, taʿaffün-i nefes, endūh ve ıżṭırābdır. سرخه [surḫe], سرخچه [surḫiçe],

سرخره [surḫire] ve سرخژه [surḫije] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

از حسد شد سرخ رو دیدم رقیب بد نهاد
جسم بد بودش سراپا علت سرخک شده

(Kötü huylu rakibin kıskançlıktan yüzü kızardı, gördüm. Pis bedeni tepeden tırnağa kızıl kabarcıkla doldu.)

سرک [surek]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir nevʿ kabarcıktır. Ekṣer eṭfālin yüzünde ve başında ẓāhir olur. Eṭibbā حصبه [ḥaṣbe] derler.

سکاک [sukāk]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿArabī ile. Taḫta maʿnāsınadır. سگال [sugāl] dahi derler.

سکسک [suksuk]: Sükūn-ı kāf u żamm-ı sīneyn-i mühmeleteyn ile. Nā-hemvār yürüyen at. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de esb-i lingzen mervīdir. Ḥakīm Enverī, beyt:

اسبی چنانکه دانی زیر از میانه زیر
وز کاهلی که بود نه سکسک نه راهوار

(Bildiğin gibi pek kötü bir at. Tembellikten ne süksük ne de rahvar yürüyebiliyor.)

Bu maʿnāya, Seyf-i İsferengī, ḳıṭʿa:

از خفت و خیز دولت نا بوده می روم
گاهی پیاده چون شه شطرنج گه سوار

چون اسب انوری به سوی منزل مراد **(106ᵇ)**
در موکب قبول نه سکسک نه راهوار

(Olmayan talihin yavaşlığıyla satranç şahı gibi bazen yaya bazen de atlı gidiyorum. Enverī'nin atı gibi, hedeflenen menzile kabul noktasında ne süksük ne de rāhvār yürüyorum.)

Baʿżı ferhenglerde yorga at rivāyet olunmuştur.

سک [suk]: Bir nevʿ ḫoş-bū terkībdir. Birkaç güne ederler. Bir nevʿi emlec-i tāzenin ʿuṣāresin alıp bir miḳdār müşk żamm edip سکِ مشک [suk-i muşk] derler. Ve bir nevʿi de müşkü suda veyā gülābda ıslatıp ṣamġı onunla yoğururlar. Buna سکاب [suk-āb] derler. Ve bir nevʿi de nāfe-i müşkü ḫurde doğrayıp ṣamġla sirişte edip buna سکِ اکراش [suk-i ikrāş] derler. Ve سک [suk]un bir maʿnāsı dahi ḫavf ve elemdir. Ve mūẕī ḫaşerāt sürāḫına denildiği mervīdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سگوشاک [sugūşāk]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Yıldırım ki ʿArabīde صاعقه [ṣāʿiḳa] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

در اوج جنگ و خشم و کین ضیاناک
درآمد تیغ تیزش چون سگوشاک

(Onun keskin kılıcı kin, öfke ve savaş göğünün tepesinde parlak yıldırım gibi çaktı.)

سلک [sulek]: Feṯḥ-i lām ile. Keklik yavrusu.

سمسک [sumsek]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Mechūlü'l-aṣl yaʿnī ḫaseb ü nesebi nā-maʿlūm. Mīr Naẓmī, beyt:

مجو یار وفاداری ز سمسک
نیاید نیکی از بی اصل بی شک

(Soyu belirsiz olandan vefalı dostluk bekleme! Soysuzdan iyilik gelmez, bunda kuşku yok.)

سواک [suvāk]: Zerdī-i kiştzār yaʿnī ekin sararmak.

سوزاک [sūzāk]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Bir ʿillettir. Türkīde "bel soğukluğu" ve ʿArabīde قرحهٔ مثانه [ḳurḥa-i meşāne] derler. Meşānede cerāḥat vāḳiʿ olur, tebevvül ettikte vecaʿ ve elem verir. Sebebi, fażalāt-ı ṣafrā meşāneye inip cerāḥat eder, mecrā-yı bevlde vāḳiʿ olmakla tīz sağalmaya māniʿ olur, muttaṣıl irin akar. Eṭibbā حرقة البول [ḥarḳatu'l-bevl] dahi derler. Ṭabīb Yūsufī, rubāʿī:

آن را که رسد ز رنج سوزاک الم
بیند المی از سبب این هر دم
باید که خورد به شیرهٔ خرفه و قند
هر روز ز قرص کاکنج یک دو درم

(Bel soğukluğu illeti yüzünden acı çeken kimse, bu yüzden devamlı sıkıntıya uğrar. Böyle kimsenin her gün bir iki dirhem kākenc hapı yemesi ve semizotunu şekerli suda ezip içmesi gerekir.)

سوکک [sūkek]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i kāf ile. Zerdī-i kişṭzār maʿnāsınadır. Bu maʿnāya feṯḥ-i lām ile سولک [sūlek] dahi derler. Mezrūʿāt sünbüle tutmadan ḳıllet-i mādan veyāḫud ġayrı sebebden sararıp tebāh olur. سواک [suvāk], سوگک [sūgek], سوکل [sūkel] ve سیک [suyek] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سونانک [sūnānek]:Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i nūneyn ile. Nūn-ı ṣānīnin sükūnuyla (سونانک sūnank) da rivāyet olunmuştur. Ol nefestir ki seğirtmek maḥallinde ve yorgunluk ḥālinde burundan ṣadāyla ẓāhir olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

سیک [suyek]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i سوکک [sūkek] ü سولک [sūlek]-i merḳūm. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

سوک [sūk]: Vāv-ı maʿrūf ile. Gāhī mechūl ile (سوک sūk) da istiʿmāl olunur. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de, yas ve mātem. Ḥakīm Esedī, beyt:

گرستن به هنگام باسوک و درد
بِه از خندهٔ نا به هنگام سرد

(Yas ve üzüntü zamanında ağlamak, zamansız soğuk gülümsemeden daha iyidir.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

نشستند گریان بر اهل رحیل
زدند اندران سوک جامه به نیل

(Oturup kafile için ağladılar. O yas sırasında Nil'e elbise attılar/çok yas tuttular.)

Ṣānī, buğday ve arpa sünbülesinde olan diken ki "kılçık" derler. Şākir-i Buḫārī, beyt:

اندام دشمنان تو از تیر ناوکی
مانند سوک خوشهٔ جو باد آزده

(Senin düşmanlarının endamı koğuş okuyla arpa başağının kılçığı gibi delik deşik olsun!)

Ṣāliṣ, köse sakala derler. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ancak maʿnā-yı evvele mervīdir. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te evvel ve ṣānī maʿnālarına menḳūldür. Ve sā'ir lüġatlerde dahi böyledir. Maʿnā-yı ṣāliṣ, *Ferheng-i Cihāngīrī*'den menḳūldür.

مع الكاف الفارسى
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

سترباںگ [suturbāng]: Żamm-ı tā'-i müşennāt, sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Sığırcık dedikleri siyāhça kuştur. ʿArabīde زرزور [zurzūr] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

در جهان گر شود شاهين معدوم
نگيرد جای او هرگز سترباںگ

(Şahin yeryüzünden silinecek olsa, sığırcık asla onun yerini tutamaz.)

سترناک [suturnāg]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ve feṭḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i سترباںگ [suturbāng]-i merḳūm.

سرخارنگ [surḫāreng]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṭḥ-i ḫā'-i muʿceme vü rā'-i şānī ile. Ḥumrete mā'il olan renk yaʿnī kızılrak olan renk. Nümāyişte bir laṭīf levndir.

سوسگ [sūseg]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Ṣaḥrāyī **(107[a])** bir kuştur, eti yenir. تيهو [tīhū] dahi derler. Türkīde "çil" dedikleridir. Ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile (سوسگ sūsg), bir kanatlı böcektir, ḥammāmlarda olur. سپيرک [sepīrek] ve سپيرو [sepīrū] dahi derler. Şīrāzīler تدو [tedū] derler.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

ستل [sutul]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ile. Tāze buğdayı āteşte kılçığın yakıp ve oğmak ile kabuğun giderip tenāvül ederler. ʿArabīde فريک [firīk] derler.

ستول [sutūl]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. ستل [sutul]-i merḳūm maʿnāsına.

سگال [sugāl]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Taḫta maʿnāsınadır ki سکاک [sukāk] dahi derler.

سگول [sugūl]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, māzū maʿnāsınadır ḫuṣūṣan. ʿArabīde عفص [ʿafṣ] derler. Boyacılar ve debbāġlar istiʿmāl ederler.

Ṣānī, her ne ki ṭabīʿatı ḳabż eyleye ʿumūmen. Şāʿir, der-hicv, beyt:

می خورد از خستش هر دم سگول
تا نمی ماند تهی هرگز شکم

(Cimriliğinden karnında boşluk kalmayıncaya dek sürekli mazı yiyor.)

سل [sull]: Teşdīd ile. Be-maʿnī-i şuş yaʿnī öyken. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

سنبل [sunbul]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf şükūfedir. Envāʿ u elvānı olur mā'ī, mor ve beyāż. Ve kızılrak ġāyet bī-naẓīri olur. Dānesi iri ve bir sapta yüz yigirmi dāneye dek görülmüştür. Laṭīf rāyiḥası vardır.

Ṣānī, edviyeden bir ḳısım devādır. Ol dahi üç nevʿ olur. Bir nevʿi سنبلِ هندی [sunbul-i hindī]dir. Bu dahi iki nevʿdir. Birine سنبل

الطیب [sunbulu't-ṭīb] ve birine سنبلِ عصافیری [sunbul-i ʿaṣāfīrī] derler. Yunan lisānında "nārdīn" derler. Ve bir nevʿi سنبلِ رومی [sunbul-i rūmī]dir ki سنبلِ اقلیطی [sunbul-i aḳlītī] derler. Ve ناردینِ اقلیطی [nārdīn-i aḳlīṭī] dahi derler. Zebān-ı Fārsīde bu nevʿine متنجوشه [mutencūşe] derler. Türkīde "çeti-kotu" dediklerinin bir nevʿidir. Ḥaḳīḳatte sünbüllüğü yoktur ammā rāyiḥada ve zuhūmette sünbül-i Hindī'ye müşābihtir. Yaprağı ve budakları boğa dikenine benzer ammā ondan kiçirek olur, onun gibi ḫaşīn ve dikenli değildir. Siyāhça üç dört tel kökü vardır. Laṭīf rāyiḥası ve sāḳı olur, şükūfesi ol-maz, ancak kökü istiʿmāl olunur. Buna dahi sünbül dedikleri rāyiḥada ve ʿamelde kemāl-i müşābeheti sebebiyledir. سنبل [sunbul] lafẓı ve ناردین [nārdīn] lafẓı ki ẕikr oluna, murād sünbül-i Hindī'dir. Baʿżılar dediler ki nārdīn ẕikrinden murād sünbül-i Rūmī'dir.

سوفال [sūfāl]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i fā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, topraktan yapılıp pişmiş olan ẓurūf ve evānī ki kesr-i sīn ile سفال [sifāl] dahi der-ler. Refīʿeddīn-i Lünbānī, beyt:

نیافت پایهٔ قدرت حدود نیست عجب
محل آب حیات ار شکسته شد سوفال

(Senin kıymetin derecesine sınır bulunamadı. Ölümsüzlük suyu mahallinde testinin kırılma-sına şaşılmaz.)

Ṣānī, be-maʿnī-i سوفار [sūfār]-ı merḳūm, yaʿnī ok gezi. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

بیافت از فلک ملک چون شهنشه مهر
ترست در چمن عدل همچو شاه نهال

چو غرق گشته ز سهم تو خانه های کمان
به غیر ره نگرفت ایچ در دهان سوفال

(Fidan ülke göğünde padişahlar padişahının sevgisini bulduğu için adalet bahçesinde padi-şah gibi tazedir. Yayın yuvaları senin okuna bo-ğulduğu için onun ağzındaki ok gezi başka yol tutmaz.)

Ṣāliş, iğne ve çuvāl-dūz deliğine derler ḫuṣūṣan ve sā'ir emṣāli deliğine derler ʿumūmen. سوفار [sūfār]-ı merḳūmun üç maʿnāsıyla da müterādiftir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سول [sūl]: Vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çār-pā ḥayvānın tabanı ʿumūmen ve deve tabanı ḫuṣūṣan. ʿArabīde kesr-i fā ile فرس [firs] derler.

Ṣānī, her esb, ester ve ḫar ki ḫākister-reng yaʿnī boz renk ola, ona derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

این یکی عیسی و آن دگر خر سول
این سئوم خضر و آن چهارم غول

(Birisi Hz. Īsa, öbürü boz eşek, üçüncüsü Hz. Hızır ve dördüncüsü gulyabani.)

Bu maʿnāya *Mecmaʿu'l-Fürs*'te feṯḥ-i vāv ile (سوَل suvel) menḳūldür. Maḥmūd İbn Yemīn, beyt:

ای آن که می برد به سفر ناقهٔ ترا
محکم نهاد و گشته سولهاش لعل فام

(Ey falanca! Senin deveni yola götüren kişi onu sıkıca bağlamış, o devenin tabanları kızıllaşmış.)

Baʿżı ferhenglerde çift āletlerinden saban maʿnāsına mervīdir.

سوگل [sūgel]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Mezrūʿāta āfet erişmek sebebiyle sararmak maʿnāsına ki سیک [suyek] ve سولک [sūlek] dahi derler kemā merre.

سویرغال [soyarġāl]: Vāv-ı mechūl, feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı

rā'-i mühmele ile. Ḫilʿat ve pīş-keş **(107b)** maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

از آنجا آمده پیک هما بال
بپوشیده برو زرین سویرغال

(Umay kanatlı haberci oraya gelip ona altın kaftan giydirdi.)

سهيل [suheyl]: Feṯḥ-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir yıldızdır. Yemen cānibinde ṭulūʿ eder, سهیلِ یمانی [suheyl-i yemānī] derler. Bi-emri Ḫudā-yı cihān-āferīn laʿl, yāḳūt, zümürrüd ve ʿaḳīḳe reng ü āb u tāb verir. Mīr Naẓmī, beyt:

شده لعل رنگ عارض آن سیم تن
چو می بود در کف سهیل یمن

(Elinde Yemen yıldızı gibi şarap kadehi olan o gümüş tenlinin yanağı lal renkli/kırmızı oldu.)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

سست اندام [sust-endām]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bī-tāb, bī-ṭāḳat ve bī-mecāl ki ḫastalıktan veyāḫud pīrlikten vāḳiʿ olur.

Ṣānī, recūliyyeti żaʿīf yaʿnī cimāʿa ḳādir olmayıp āleti ḥareket etmeyene derler ki ʿArabīde عنین [ʿinnīn] derler. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

ز ضعف رنج سست اندام بوده
ز سست اندامیش خجلت نموده

(Hastalığın verdiği zayıflıkla güçsüz kalmış. İkitidarsızlığı onu utandırmış.)

سم [sum]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ḥayvānāt-ı çār-pā tırnağı. Ḫʷāce Selmān, beyt:

ز اشتیاق سمش نعل رفته در آتش
شکال در آرزوی دستبوس او برپاست

(Nal onun tırnağının özlemiyle kendini ateşe bırakmış. İp onun elini öpme arzusuyla ayağa kalkmış.)

Ṣānī, ayak maʿnāsına. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

قوال خوش آوازش با نغمهٔ عاشق کش
هم زلف و رخی لایق هم ساق و سمی درخور

(Āşık çekici nağmesiyle sesi güzel şarkıcık Hem layık bir saç ve yanak, hem uygun bir bacak ve ayak...)

Ṣāliş, ol zīr-zemīn ki dağ eteklerinde baʿżı şiddet-i şitā olan yollarda yolcu şitādan emīn olmak için dağ tepelerinde ev gibi edip içinde sākin olur. Baʿż-ı erbāb-ı riyāżet, ʿubbād ve zühhād onda ʿibādet ederler.

Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

همه دشت و کوه و بیابان کنام
کس او را به گیتی نبردست نام

بیابان سراسر همه کنده سم
همه روغن گاو برکرده خم

(Bütün bozkır, dağ ve çölde hayvan yuvaları vardı, dünyada kimsenin onlardan haberi yoktu. Çöl baştan başa yer altı ambarlarıyla doluydu. Ambarlarda sayısız küp inek yağı vardı.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

آن که بهر خیر بی حد در جهان
خانقه کرد و رباط و پل و سم

(O, hayır için dünyada sayısız mescit, tekke, köprü ve konak yaptırdı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, be-maʿnī-i sünbende ve sūrāḫ-künende. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

سوگند می خورم به سنان زره سمت
کز تاب حمله گویی که تنین محورست

(Hamle gücü bakımından halka halka olmuş ejderhayı andıran zırh delici mızrağına and içerim!)

سوتام [sūtām]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Kem ve endek maʿnāsına. Ehl-i Ṭūs edāsıdır. Üstād Ferruḫī, beyt:

آنچه کردست و آنچه خواهی کرد
سختم اندک نماید و سوتام

(Yaptığı ve yapacağı şeylerle, güçlüklerimi pek aza indirir.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

تو آن مهی که ترا هرچه گویم اندر فضل
تمامتر سخنی سست باشد و سوتام

(Sen o aysın ki erdemine dair ne söylesem, hepsi de gevşek ve az bir söz kalır.)

Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

از سخا سوتام باشد نام گنجی پیش تو
وز کرم نزد تو باشد مدحت سوتام تام

(Cömertlik açısından baksak, senin yanında hazineden bahsetmek az olur. İyilik açısından baksak, senin yanında azacık övgü tam olur.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

خسرو ملک بخش ابو اسحق
که جهان پیش او بود سوتام

(Şeyh Ebu İshak, mülk bağışlayıcıdır. Dünya onun huzurunda pek az kalır.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī'de سوتام در زبان طوسی اندک و کوچک باشد[1] maṣṭūrdur.

سوزنیام [sūzenyām]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme, sükūn-ı nūn, baʿdehu yā-yı taḥtānī-i meftūḥa ile. İğnelik ki içine iğne korlar, sūzen-niyām maʿnāsına. Bir nūn'u ḥaẕf olunmuştur.

1 Sūtām, Tūslu dilinde az ve küçük demektir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

سپختن [supuḫten] ve **سپوختن** [supūḫten]: Kilâhumâ bi-żammi'l-bā'i'l-Fārsī ve sükūni'l-ḫā'i'l-muʿceme ve fetḥi't-tā'i'l-müşennât. Bir nesneyi bir nesneye ʿunfla sokmak. Ve bir nesne sançmak. Ve dîvâra mıḫ çakmak. Ve yere kazık kakmak. Ve âdeme âlet-i ḥarb sokmak. Ve dahi bunlar mişillü her ne olursa. Ebulḫaṭîr, beyt:

هرچه درّ درنگ سپوختنش
چاره ره گم کند به دوختنش

(Hangi irade incisini delse, çare onu dikmekte yolunu kaybeder.)

سپردن [supurden]: Żamm-ı bā'-i Fârsî ve sükûn-ı rā'-i mühmele ile. Ismarlamak ve tapşırmak maʿnâsına. Ḫᵛâce Ḥâfıẓ, beyt:

ای غائب از نظر به خدا می سپارمت
جانم بسوختی وز جان دوست دارمت

(Ey gözden uzak olan! Seni Allah'a ısmarlıyorum. Canımı yaktın, yine de seni candan seviyorum.)

Kemâl İsmāʿîl, beyt:

ای بزرگی که چو من راه مدیحت سپرم
همه بر شارع اقبال بود رهگذرم

(Ey yüce kimse! Sana övgü yolunda dolaşınca yolum hep iyi talih caddesine çıkıyor.)

ʿArabîde olan teslîm, tefvîż ve ḥavâle maʿnâlarına dahi istiʿmâl olunur. Mevlânâ Hâtifî, beyt:

ممالک که از کردگارت عطاست
به شهزادگان را سپردن خطاست

(Sana Allah'tan bir bağış olan ülkeyi şehzadelere teslim etmek hatadır.)

Çağatay lisânında "ṭapşırmaḳ" derler.

ستخوان [sutuḫᵛān]: Żamm-ı tā'-i müşennât, fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ve vāv-ı maʿdûle ile. Üstüḫᵛān maʿnâsınadır ki ondan **(108ª)** iḫtişâr olunmuştur. Üstâd Menûçehrî, ḳıṭʿa:

انگور به کردار زنی غالیه رنگ است
که آن را شکمی همچو یکی غالیه دان است

و اندر شکمش هست یکی جان و سه تا دل
این هر سه دل او را ز سه پاره ستخوان است

(Üzüm, misk gibi olan bir kadını andırır, içi de bir misk kutusu gibidir. İçinde bir can ve üç tane kalp vardır, bu üç kalbin de üç parça kemiği olur.)

ستوان [sutvān]: Sükûn-ı tā'-i müşennât ve fetḥ-i vāv ile. Üç maʿnâya gelir.

Evvel, muḥkem ve mażbûṭ maʿnâsına ki استوار [ustuvār] ve ستوار [sutvār] dahi denilir. Ebulmaʿânî, ḳıṭʿa:

بنای عشق در دل گشته ستوان
نیابد هیچ خلل چندان متین است

زند تیشه اگر صد سال جورش
شود صد بار محکم راست این است

(Gönülde aşk binası sağlamca yükseldi. O kadar sağlam ki hiçbir şekilde zarar görmez. Sevgilinin kötülüğü o binaya yüz yıl boyunca kazma vursa, kuşkusuz yüz kat daha sağlam hale gelecektir.)

Ṣânî, be-maʿnî-i muʿtemed. Ḥakîm Sûzenî, beyt:

چه گویم از ضعف او ز عشق او گویم
بیازمای به سوگند اگر نِیم ستوان

(Onun aşkının verdiği zayıflıktan ne bahsedeceğim! Aşkından bahsedeyim. Eğer bana güvenmiyorsan yemin ettirmeyi dene!)

Ṣâliş, be-maʿnî-i bâver, yaʿnî inanmak. Bu üç maʿnâya da استوار [ustuvār] denilir.

ستودان [sutūdān]: Żamm-ı tā'-i müşennât

u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Medfen-i āteş-perestān yaʿnī onların ḳabirlerine maḫṣūṣ olan ʿimārete derler. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

بدین زور و این فر و این دستبرد
ندیدم به آوردگه نیز گرد

ولیکن ستودان مرا از گریز
بِه آید که گیرم به کاری ستیز

(Savaş meydanında dahi bu güç, fer ve ustalıkta bir yiğit görmedim. Lākin bir iş için inatlaşınca, benim için kabirde yatmak kaçmaktan daha iyidir.)

Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

ای بار خدایت به همه فضل ستوده
خصمان ترا جای به زندان و ستودان

(Ey her şeyiyle övülen efendi! Düşmanlarının yeri, zindan ve kabirdir.)

Bu beyitten fehm olunur ki muṭlaḳ maḳbere ola. Baʿżı ferhengde daḫme maʿnāsına ism-i ʿām rivāyet olunmuştur. Münāsib olan, āteş-perestān ḳabrine maḫṣūṣ olmamaktır. Esedī-i Ṭūsī, Siyāmek Şāh aḥvāli siyāḳında bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

چنین گفت کین حصن جای نکوست
ستودان فرخ سیامک دروست

(Şöyle dedi: "Bu kale uğurlu bir yerdir. Siyāmek'in kutlu kabri oradadır".)

Siyāmek Şāh muvaḥḥid-i pāk-iʿtiḳād idiği kütüb-i tevārīḫte muṣarraḥtır. Ammā mezbūr Esedī, münteḫabında ستودان قبرِ کافر را گویند[1] diye taḫṣīṣ edip bu beyti yazmış, beyt:

به کین بندگانش هر که جان داد
نباشد جای او غیر از ستودان

(İnsanların āhını alarak ölen kimsenin yeri kāfir kabrinden başkası değildir.)

ستودن [sutūden]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Övmek yaʿnī medḥ ü şenā etmek. Mīr Naẓmī, beyt:

همه خلق عالم ستودن گرفت
چون او باب احسان گشودن گرفت

(Bağış ve iyilik kapısını açınca bütün insanlar onu övmeye başladı.)

ستوران [sutūrān]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Cemʿ-i ستور [sutūr]dur ki ḥayvānāt demek olur. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز سم ستوران بیگانه گشت
به یک لحظه زیر و زبر کوه و دشت

(Dağ ve ova, yabancı hayvanların ayağıyla bir anda yerle bir oldu.)

ستوربان [sutūrbān]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Sığırtmaç ki sığır ve at sürüsü gözetir. ستور [sutūr] devābdır ve بان [bān] gözeticidir, باغبان [bāġbān] ve کشتیبان [keştībān] gibi.

ستوردان [sutūrdān]: Āḫūr maʿnāsınadır ki ستور [sutūr] ḥayvānāttır, دان [dān] bunda ẓarfiyyet maʿnāsına olur قلمدان [ḳalemdān] ve جامه دان [cāmedān] gibi. Meẕkūr üç lüġatin miṣāli, Mīr Naẓmī, beyt:

ستوربان که آورد ستوران به شب
نگه داشت اندر ستوردان شب

(Geceleyin hayvanları getiren çoban, onları gece ahırda sakladı.)

ستون [sutūn]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Direk; ağaç olsun, taş olsun. Ol ecilden ağaçsız dağa کوهِ بی ستون [kūh-ı bī-sutūn] ve ḳubbeye رواقِ بی ستون [revāḳ-ı bī-sutūn] derler. Ammā ʿArabīde ağaç dire-

1 Sütūdān, kāfir kabrine derler.

ğe خشب [ḫaşeb] ve taşa عمود [ʿamūd] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

ستونهای دولت به دولتسرای
ستون وار هر سو ستاده به پای

(Saraydaki devlet sütunları, her tarafta sütun gibi ayakta duruyor.)

ستوهیدن [sutūhīden]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve kesr-i hā ile. Dil-teng ve dahi ʿāciz ve ser-gerdān eylemek maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

چو گردد بر باز چیره خروه
بماند به چنگالش آخر ستوه

(Horoz, usta şahinin gözü önünde dolanırsa, sonunda onun pençesiyle āciz duruma düşer.)

سخن [suḫan]: Feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Kelām maʿnāsınadır. Feṭḥ-i sīn ve żamm-ı ḫā ile (سخُن seḫun) da ṣaḥīḥ lüġattir. Ḥakīm Esedī, beyt:

بسی جایها گفته اند این سخن
بکن نیکویی و به دریا فگن

(Bu sözü birçok yerde söylemişler: İyilik yap denize at!)

سرخوان [surḫˇān]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, nām-ı püser-i **(108[b])** Efrāsiyāb Şāh'tır ki Ferāmurz onu tutup Rüstem, ḫūn-ı Siyāvuş intiḳāmı için ḳatl eyledi.

Ṣānī, Simnān mużāfātından bir mevżiʿ ismidir. Bu maʿnāya vāv'sız (سرخان surḫān) dahi rivāyet olunmuştur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چنین گفت کین کوه سرخان ماست
بباید کنون خویشتن کرد راست

(Şöyle dedi: "Bu bizim Surhān dağımızdır. Şimdi kendisini hazırlasa gerektir".)

Ṣāliş, kebūterin bir nevʿidir, surḫ-reng olur. Meẕkūr iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

چو رفته به سرخوان تماشا کنان
کند بر سر شاخ سرخوان فغان

(Etrafı seyrederek Surhān'a giderken dalın ucunda kızıl güvercin ötüyordu.)

سرغین [surġīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i ġayn-ı muʿceme ile. Ḳalenderānın çaldıkları boynuza derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز هر سو همی کوس زرین زدند
دو سرنای رویین و سرغین زدند

(Her tarafta altın kös çaldılar. Tunçtan iki boru ve boynuz çaldılar.)

Bu beyitte ḳalender boynuzu olmasının münāsebeti yoktur. Surnānın bir nevʿi olmak vardır ki rezm maḥallinde çalarlar.

سرفیدن [surfīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i fā ile. Öksürmek maʿnāsına maṣdardır. Mīr Naẓmī, beyt:

که سرفیدن نشان رنج سینه
نگاه کج دلیل قهر و کینه

(Öksürmek, göğüsteki rahatsızlığın işaretidir. Eğri bakış, öfke ve kahrın delilidir.)

سرفین [surfīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i fā ile. Kuş tersi ki ʿArabīde سقط [siḳṭ] derler.

سرمهٔ خاک بین [surme-i ḫāk-bīn]: Bir nevʿ sürmedir ki Ḫüsrev-i Pervīz'e naṣīb olan nevādir-i dehrin biri de bu sürmedir ki her kim gözüne çekse taḥte'l-arżda ola nesneyi görür derler. el-ʿUhdetu ʿale'r-rāvī.

سرمه دان [surmedān]: Sürme konulan maḥṣūṣ ẓarftır. ʿArabīde مکحله [mikḥale] derler.

سرودن [surūden]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Irlamak, ʿArabīdeki تغنی [teġannī] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı bezm, beyt:

در آن بزم عشرت سرودن گرفت
که شاه جهان را ستودن گرفت

(O işret meclisinde şarkı söylemeye başladı. Dünya padişahını övmeye girişti.)

سرود گفتن [surūd guften]: سرودن [surūden] maʿnāsınadır.

سروزن [surū-zen]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Tokuşucu koç ki سرو [surū] boynuzdur ve زن [zen] ism-i fāʿildir زدن [zeden] lafẓından. Maʿnā-yı terkīb, boynuz vurucu demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

رقیبان دوش یکدیگر ستیزند
به یکدیگر سرو زد چون سروزن

(Dün gece rakipler birbiriyle inatlaştılar. Tokuşan koçlar gibi birbiriyle tokuştular.)

سرون [surūn]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāya istiʿmāl olunur. Evvel, insānın oturak yeri. Türkīde "uca" derler. Mevlānā Cāmī, beyt:

سرونش کوهی اما سیم ساده
چو کوهی کز کمر زیر اوفتاده

(Ucası, belden aşağı oluşmuş, sırf sade gümüşten bir dağdı.)

Şems-i Faḫrī *Miʿyār*'da ism-i ʿāmm edip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

برفت دوش از آن سرور زمان که به غیر
نهاد داغ شهش را برِ جبین و سرون

(Dün gece zamanın efendisi göçüp gitti ve başkalarının alnına ve ucasına padişah yarasını koydu.)

Şānī, her çār-pā ḥayvānın sağrısı ki iki maʿnāsında dahi سرین [surīn] de derler. Bu iki maʿnāda, Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گر یقین هرگز ندیدی از کمان آویخته
بنگر آن فربه سرون و بنگر آن لاغر میان

(Asılmış yay hiç görmediysen o dolgun sağrıya, o incecik bele bak!)

Çağatay lisānında ol maḥalle "uça" derler. Ve aralarında bu ḳāʿide cārīdir ki uça eti muʿteber olmakla müsāfirleri oldukta sofrada uça etini koparıp riʿāyeten mihmān önüne komak ʿādet olmağın *İskendernāme*'de ḫāḳān, İskender'e ziyāfet ettiği yerde, Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ni diy olça ol ḫᵛān ḳıyāsı idi
Ki toḳḳuz miŋ atnıŋ uçası idi

(Dokuz bin atın arka etinden yapılan o sofra neyle kıyas edilebilir!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te سرون به معنئ سروی که شاخ باشد yaʿnī dal budak olan boynuza derler. Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

ز شخص شیر فلک سهم تو ربوده حیات
ز فرق گاو زمین پاس تو شکسته سرون

(Senin korkun, felek aslanının bedenindeki hayatı çalmıştır. Senin himayen, yer öküzünün başındaki boynuzu kırmıştır.)

سرین [surīn]: Be-maʿnī-i سرون [surūn]-ı merḳūm. Zülālī-i Ḫᵛānsālārī, beyt:

چو زین آرامگاه آن سرین شد
خمیر قرص مه لبریز زین شد

(Eyer, o sürīnin durduğu yer olunca ay halkasının hamuru da eyeri kapladı.)

Mevlānā Hātifī, der-ṣıfat-ı zenān, beyt:

همه گل عذاران و غنجه دهن
بلورین سرینان و سیمین ذقن

(Hepsi gül yanaklı, gonca ağızlı, billur sürînli ve gümüş çeneli.)

Miṣāl-i maʿnī-i ṣānī, Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

فاتحهٔ داغش از زمانه همی خواست
شیر فلک از برای لوح سرین را

گفت قضا کز پی سباع نوشتست
کاتب تقدیر حرز روح امین را **(109[a])**

(Felek aslanı, memduhun hayvanlarının mühürlenmesine başlanırken zamaneden ilk olarak kendi sağrısına mühür vurmasını istedi. Bunun üzerine kazā, "Takdir kātibi Hz. Cebrāil'in cevşen yaptığı ismin hayvan sağrısına yazılmasına hiç izin verir mi!" dedi.)

سفتن [suften]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Delmek, ʿArabīde ثقب [ṣaḳb] maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

شعر گفتن گرچه دُر سفتن بود
لیک فهمیدن بِه از گفتن بود

(Şiir söylemek, inci delmek gibi olabilir. Ancak anlamak, söylemekten daha iyidir.)

Ebulmaʿānī, beyt:

صحبت دوشیزگان دُر سفتن است
بعد از آن شهراه بر اهل سبیل

(Genç kızlarla olmak, inci delmektir. Daha sonrası yolcuların gelip geçtiği cadde olur.)

Çağatay lisānında "tilmek" ve "tişmek" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ni hūş ḳaldı maŋa ni ṭāḳat ni ṣabr ḳaldı maŋa ni ārām
Çü kördi ölgüm tilip tola ḳıldı bāde deryāsı içre zevraḳ

(Ne aklım ne takatim, ne sabrım ne huzurum kaldı. Öleceğimi görünce şarap denizi içinde deldiği kayık dolmaya başladı.)

سفتیدن [suftīden]: Delmek ve sokuşturmak maʿnāsına maṣdardır.

سکستن [sukusten]: Żamm-ı kāf-ı ʿArabī, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Be-maʿnī-i گسیختن [gusīḫten], yaʿnī üzmek ve koparmak. Ḥakīm Firdevsī, meṣnevī:

غل و بند درهم سکستم همه
دوان آمدم نزد شاه رمه

(Bütün zincir ve bağları kopardım. Koşarak çobanın yanına geldim.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو بسکست زنجیر بی توش گشت
بیفتاد زان درد بی هوش گشت

(Zinciri koparınca gücü kesildi. O dertle yere düştü, aklı başından gitti.)

سنبان [sunbān]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mübālaġa ile ism-i fāʿildir, ziyāde delici maʿnāsına. Ve bir maʿnāsı dahi bir mübāriz pehlivān adıdır. Ḥakīm Esedī, beyt:

سم اسب سنبان زمین کرد پست
گروهاگروه را گراهون شکست

(Delici atın nalı yeri parçaladı. Bölük bölük dehlizleri bozdu geçti.)

سنبیدن [sunbīden]: Sükūn-ı nūn, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Nesne delmek, سفتن [suften] maʿnāsına. Üstād Ferruḫī, beyt:

گر تو بخواهی به زخم تیر بسنبد
چون قلم آهنین عمود فرسطون

(Sen istesen, Friston'un/kapanın demir sütunu ok darbesiyle lüle gibi delinir.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

فرو سنبی دل دشمن بدان کلک شهاب آیین
بدرّانی سر لشگر بدان تیغ فلک مانا

(Delici yıldızı andıran kaleminle düşmanın kalbini delersin. Gökyüzüne benzeyen kılıcınla düşmanın başını kesip atarsın.)

Bir maʿnāsı dahi فریفته شدن [firīfte şuden] yaʿnī aldanmak. Ḥakīm Senāyī, beyt:

تو چه مردان قوت و قوتی
یار سنبیدنی و سنبوتی

(Sen, yiyecek ve güç adamı olduğun sürece aldanma ve öfkeye yārsın demektir.)

سوبان [sūbān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Memleket-i Fārs'ta bir vādînin ismidir.

سوختن [sūḫten]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Yanmak ve yakmak maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

زیارت می کند سوز دل ما از شکر خنده
نمک بر ریش گر ریزد جراحت سوختن گیرد

(Tatlı gülümsemeyle gönlümüzdeki ateşi ziyaret ediyor. Yaraya tuz dökülürse, irin yanmaya başlar.)

ʿArabīde ایقاد [īḳād] ve Çağatay lisānında "köymek" ve "köyündürmek" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Köŋlüme yoḳ çāre örtenmekdin özge ʿaşḳ ara
Ġayr köymek mūrnıŋ ot içre ni tedbīri bar

(Gönlümün aşk içinde yanmaktan başka çaresi yok. Karıncanın ateş içinde yanmaktan başka elinden ne gelir!)

سودن [sūden]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, sürmek. Meşelā bir nesneye nesne sürmek, ṭalā maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

بر عذار لاله گون سودن فگر
روی مه را با شفق کردن نقاب

(Lale renkli yanağa allık sürmek, şafağı ayın yüzüne örtü yapmaktır.)

Şānī, el ile nesne yoklamak yaʿnī bir nesneye el sürmek, lems maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

دیدن و گفتن شنیدن بودنست
لیک ازین بِه دست سینه سودنست

(Görmek, söylemek, işitmek vardır. Lākin bunlardan daha iyisi, el göğüste olmaktır.)

Şāliş, ezmek yaʿnī bir nesneyi el ile ezmek, devf maʿnāsınadır.

سوران [sūrān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir kuştur. سار [sār] dahi derler.

سورن [sūren]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ḥamle ve hücūm maʿnāsına. Hātifī, beyt:

ز هر دو طرف سورن انداختند
هزبرانه بر یکدگر تاختند

(Her iki taraftan hücum ettiler. Aslan gibi birbirlerine saldırdılar.)

سوزان [sūzān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Mübālaġa ile ism-i fāʿildir, yanıcı ve yakıcı maʿnāsına hem lāzım hem müteʿaddī olur. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

قرب سلطان آتش سوزان بود
با بدان الفت هلاک جان بود

(Padişaha yakın olmak, yakıcı ateştir. Kötülerle yakınlaşmak, canın ölümüdür.)

سوزن [sūzen]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. İğnenin maḫṣūṣ adıdır. Mīr Naẓmī, beyt:

همی زد برو نیزه ای جان ربود
که سوزن از اطلس گذر کرده بود

(Ona mızrak saplıyordu. Can kapıyordu. Öyle ki sanki atlas kumaştan iğne geçiyordu.)

ʿArabīde ابره [ibre] derler kesr-i elif'le. Ve Çağatay'da "mundu" derler. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿa-i Seyyāre*'de Şāh Behrām'ın Dil-ārām fīrāḳında aḥvālin ẕikrettiği yerde der, beyt:

Kirpiki yoḳ kim ol ṣıfat hindū **(109b)**
Sançıban baġrı içre yüz mundu
(Hiçbir Hintliye benzemeyen kirpiği, bağrının içine yüz iğne saplar.)

سوزیان [sūzyān]: Vāv-ı mechūl, sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Altı maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i sūd ve nefʿ. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

خاقانی ار زبان ز سخن بست حق اوست
چند از زبان نیافته سودی زیان کشد

هر چند سوزیان زبان است گرم و خشک
خط بر خط مزور این سوزیان کشد

(Hākānī dilde sözün yolunu kapadıysa hakkıdır. Daha ne kadar dilinden fayda bulmayıp zarar çekecek! Dilin kazancı sıcak/iyi ya da soğuk/kötü olabilse de o, böyle bir kazancın aldatıcı yazısı üstüne çizgi çeker.)

Ṣānī, be-maʿnī-i māl, sīm, zer ve sermāye maʿnāsına. Şihābeddīn Edīb-i Ṣābir, ḳıṭʿa:

در آرزوی سی و دو لؤلؤش هر شبی
دریا کنم دو دیدهٔ لؤلؤ فشان خویش

لؤلؤ ز کس دریغ ندارد دو چشم من
همچون دو دست صدر اجل سوزیان خویش

(Onun otuz iki dişinin özlemiyle, inci saçan iki gözümü her gece deniz yaparım. Yüce sadrazamın iki eli kendi sermayesini nasıl esirgemiyorsa, benim iki gözüm de kimseden inci esirgemiyor.)

Muḫtārī, beyt:

به نفس دشمنت آن باد ز آسمان کز تو
به روز بزم تو بر جان سوزیان آید

(Senin meclisinin olduğu gün o rüzgār, düşmanların için gökyüzünden gelip mal düşkünlerinin canına iner.)

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i rāz, ḫaber-i pinhān ve żamīr-i meknūn. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

قلم دو زبانست و کاغذ دو روی
نباشد درین محرمی سوزیان

(Kalem iki dilli ve kâğıt iki yüzlü. Bu mahremlikte sır kalır mı hiç!)

Şeref-i Şeferve, beyt:

اگر سوزیان هست با تو مرا هست
نه با شب نه با صبح غماز گویم

(Eğer seninle aramda bir sır olursa, ne geceye ne de dedikoducu sabaha söylerim.)

Rābiʿ, sergūşī maʿnāsınadır.

Ḫāmis, *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i ġam-ḫᵛār.

Sādis, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i rehāverd yaʿnī armağan.

سوسن [sūsen]: Maʿrūf çiçektir. Beyāżı, göğü, moru ve sarısı olur. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

اگر بر نرگس اندازی نظر نرگس شود ناظر
وگر با سوسن آغازی سخن سوسن شود گویا

(Nergise bakış atacak olsan, nergis bakakalır. Susam çiçeğiyle konuşmaya başlasan, susam çiçeği dile gelir.)

Bostānī ve berrī olur. Birisinin köküne بیخ بنفشه [bīḫ-i benefşe] derler ki eṭibbā katında فرمة الطیب [fermetu'ṭ-ṭayyib] demekle maʿrūftur.

سومان [sūmān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i mīm ile. Çīzī endek yaʿnī az nesne. Ve dahi bir mekān ismidir.

سون [sūn]: Be-vezn-i چون [çūn]. İki maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i miṣl ü mānend ki سان [sān] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

تفکر کن یکی در خلقت شاهین و مرغابی
نگویی کز چه معنی راست این زین سون و آن زان سون

نگویی تا چرا کردند نول و چنگ او ز آهن
نگویی تا چرا دادند رنگ پرّ این ز اکسون

(Ördek ve şahinin yaradılışına dair birazcık düşün! Birinin öyle, diğerinin böyle olmasının manasını düşünmezsin. Şahinin pençe ve gagasının niçin demirden olduğunu düşünmezsin. Ördeğin kanadına eksün kumaşı renginin niçin verildiğini düşünmezsin.)

Ṣānī, be-maʿnī-i sūy, yaʿnī ṭaraf ve cānib. Ḥakīm Senāyī, beyt:

رفت روزی به سون گرمابه
مانده تنها درون گرمابه

(Bir gün hamam tarafına gidip hamamda yalnız kalmış.)

Bu maʿnāya, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

چو پیش همت او چرخ دیدست
که همتهای عالی جمله دون است

کدامین سون جویم حضرتش را
که منزلگاه او بالای سون است

(Felek onun himmetinin huzurunda bütün yüce himmetlerin alçak olduğunu gördü. Onun eşiğini hangi tarafta arayayım! Onun olduğu yer tarafların da üstündedir.)

سوهان [sūhān]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i hā ile. Demir eğe ve törpüye derler ki سفن [sefen] dahi denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

شاخ عمر نازنین را صد دریغ
کرد محنت قطع با سوهان غم

(Nazlı ömür dalına bin kez yazık! Dert onu gam eğesiyle törpüledi.)

Çağatay lisānında "ikek" derler elif-i meksūre ile.

Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Taʿaşşuḳumdın irig bendler ḫalāṣ itmes
Bu bendni kise almas kişi ikekler ile

(Büyük zincirler aşkımdan kurtarmaz. Bu bağı eğelerle kesebilecek kimse yok.)

سوهن [sūhen]: سوهان [sūhān]-ı merḳūmdan muḫaffeftir yine "eğe" maʿnāsına. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

سویدان [sūydān]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Gūristān maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

گر دو صد ساله بمانی در جهان
می روی آخر به سوی سویدان

(Dünyada iki yüz yıl bile kalsan, sonunda kabre gideceksin.)

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

سختو [suḫtū]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve żamm-ı[1] tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i çerb rūde, yaʿnī mūnbār ki kıyma et, birinc ve bahārātla doldurup yağda kızartırlar. Büşḫāḳ-ı Eṭʿime, ḳıṭʿa:

سطلکی چند شرابی چه به موقع باشد
که بچینیم درین خوان ز یمین و ز یسار

باز سختو که چو او حلقه زند در بن دیگ
من بپیچم به خود از آرزویش همچون مار

(Bu sofrada sağdan soldan birkaç kadeh şarap toplamamız yerinde olur. Yine, kazanın dibinde halka halka olmuş mumbar aşı arzusuyla kendi kendime yılan gibi dolansam gerekir.)

Büşḫāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

بر سایبان نان تنک اعتماد نیست
سختو مگر به باطن پاک شما رود

(Yufka ekmeğin gölgeliğine güven olmuyor. Galiba mumbar da sizin kutlu karnınıza gidiyor.)

سرو [surū]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Boynuzdur, her ne ḥayvānın olursa Ḥakīm Ezraḳī[2], beyt:

ز نور تابش خورشید لعل فام شود
سروی آهوی دشتی چو آتشین خلخال

(Güneşin parlak ışığı, çöl ahusunun boynuzunu ateşten bir halhal gibi lal renkli yapar.)

Şāʿir, der-hicv, beyt:

شد سرویت چو شاخهای گوزن
هر یکی چار رطل بود به وزن

(Boynuzun, geyik boynuzu gibi olmuş. Her biri dört ağır kadeh ağırlığında.)

شاخ [şāḫ] dahi boynuz demektir. *Ferheng-i Vefāyī*'de be-maʿnī-i kiżb ve dürūġ masṭūrdur. Ammā bu ḳavlde teferrüd etmiştir. Sā'ir ferhenglerde bu maʿnāya menḳūl değildir.

سغدو [suġdū]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i سختو [suḫtū]-yı merḳūm, yaʿnī mūmbār ki dolmuş ola.

سگارو [sugārū]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Çörek ki ḫāşş undan ederler. Baʿżı ferhengde ḳurṣa-i poğaçadır. Ammā ḳavl-i muḫtār budur ki yeri bir miḳdār çukurca edip, ḫamīri içine koyup, üzerine ḫākister ve āteş koyup, bu ṭarīḳle pişen ekmeğe derler. Beriyyede ʿUrbān, ekmeği bu vechle pişirip adına طرموز [ṭurmūz] derler. Ammā bu isim lisān-ı ʿavāmdadır. Lüġat-i esaḥḥı ʿArabīde خبزه [ḫubze], ظلمه [ẓalme] ve ملیل [melīl] dahi derler.

سمو [sumū]: Żamm-ı mīm ile. Tere-i deştī yaʿnī yaban teresi. Keẕā fi't-*Tuḥfe*. ʿArabīde mīm-i müşeddede ile (سمّو summuvv), ʿālī maʿnāsınadır.

سو [sū]: Vāv-ı mechūl ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, cānib ve ṭaraf maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

مه و خورشید بر گردون گردان
همی گیرد ز رای روشنت سو

(Gökkubbedeki ay ve güneş, hep senin parlak düşüncen tarafını tutar.)

Ṣānī, be-maʿnī-i mānend. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

1 Metinde "feth-i" yazılmıştır.
2 Metinde Enverī yazılmıştır.

سبو به دست دویدم به جویبار معانی
که آب گشت سبویم چو جای آب سبو شد

بماند آب معلق به دستم از سر حسرت
فرو شدم به تفکر که این چه شکل و چه سو شد

(Elde testi manalar ırmağına koştum. Su testiye dolunca testi eridi. Su elimde asılı kaldı. Hasretle "Bu ne şekilde ve ne gibi oldu!" diye düşünceye daldım.)

Ṣāliş, muḫaffef-i سود [sūd]dur. Yaʿnī سود [sūd] lafẓından dāl'ı isḳāṭ olunmuştur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

کشاورز و گاوآهن و گاو کو
کجا در چنین ده کند کار سو

(Böylesi bir köyde faydalı iş yapacak çiftçi, boyunduruk ve sığır hani!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i rūşenā yaʿnī żiyā. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

به نزدیک تابوت زرین مگرد
که دیدی درین خانهٔ لاجورد

که هست اندرو حلقه و پاره چند
که باشد به نزد بزرگان پسند

دگر گوهری کو دهد سو و آب
به تاریکی اندر چو خورشید تاب

(Bu lacivert evde gördüğün altın tabutun yakınında dolaşma! Onda büyükler tarafından beğenilen birkaç halka ve parça vardır. Işık ve su veren bir diğer cevher ise karanlık içinde güneş gibi parlar.)

Türkistān'da āb maʿnāsınadır. Türkīde "su" derler. Onların lisānında ṣād olmamakla sīn ile edā ederler.

مع الها
[maʿa'l-hā]

سباده [subāde]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü dāl-ı mühmele ile. Bir nevʿ taştır, bileği ederler ve ḫurde edip ḥakkāklar onunla cevāhir tırāş ederler. Türkīde "sunpara" derler. Fārsīde ziyāde-i nūn ile سنباده [sunbāde] dahi derler.

سپشه [supuşe]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Bit sirkesi. Ve baʿżılar taḫıl bitidir derler. Şāʿir, beyt:

سپشه گرفته سراپا بدن
دو تا گشته سان بر بدن پیرهن

(Bedeni baştan ayağa bit sirkesiyle kaplandı. Öyle ki bedenindeki gömlek ikiye bölünmüş gibi oldu.)

سبفانه [subfāne]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i fā vü nūn ile. Dırāz-ḳad ve keşīde-bālā. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Mīr Naẓmī, beyt:

چنان سبفانه قد برگ سمن بر
نرسته در جهان سرو و صنوبر

(Dünyada bunun gibi uzun boylu ve yasemin göğüslü olan selvi ve çam ağacı bitmemiştir.)

ستره [suturre]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt u rāʾ-i müşeddede ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ustura maʿnāsınadır bi'l-ittifāḳ.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, kirā-yı ḫāne vü dükkān maʿnāsına da mervīdir. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

بی ستره خانه پندارد جهان
نقد عمرش می دهد غافل بدان

(Dünyayı kirası olmayan ev sanıp ömür parasını gafilce harcıyor.)

ستوده [sutūde]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Medḥ-kerde yaʿnī medḥ olunmuş. Ḥakīm Enverī, beyt:

اگر به مدح و ثنا هر کسی ستوده شود
تو آن کسی که ستوده به تست مدح و ثنا

(Herkes için övgüler düzülmüş olsa da sen övgü kendisi sayesinde övgü olan kimsesin.)

ستوره [sutvere]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve feṯḥ-i vāv u rā'-i mühmele ile. Sarı arı ki منج [munc] dahi derler. ʿArabīde زنبور [zenbūr] dedikleridir.

ستوه [sutūh]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve iẓhār-ı hā ile. Be-maʿnī-i dil-teng ve ʿāciz-şüde. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

پای مسکین پیاده چند رود
کز تحمل ستوه شد بختی

تا شود جسم فربهی لاغر
لاغری مرده باشد از سختی

(Beserek devenin dayanamayıp āciz kaldığı yola zavallının ayağı nasıl yetişsin! Semiz bir hayvanın bedeni zayıflar, zayıf bir hayvan ise zorluk sebebiyle ölür gider.)

Ve ser-gerdān ve müteḥayyir maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

من ز بار گنه چو کوه شدم
وز تن و جان خود ستوه شدم **(110b)**

(Ben günah yükünden dağ gibi oldum. Kendi canım ve bedenim yüzünden perişan oldum.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو زان سیلها بر نگشتی چو کوه
ازین قطره ها هم نکردی ستوه

(Dağ gibi o sellerde sırt çevirmediğin gibi bu damlalardan da perişan olmadın.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i teng mervīdir. Bu maʿnāya, Nāṣır-ı Beççe, beyt:

ستوه شد جانم از بار فراقت
دلم خون شد ز درد اشتیاقت

(Canım senin ayrılığının yüküyle daraldı. Gönlüm senin aşkının derdiyle kanlandı.)

سته [sutuh]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ve iẓhār-ı hā ile. ستوه [sutūh]-ı merḳūmdan muḫaffeftir. Ve be-maʿnī-i dil-teng. Ḥakīm Esedī, der-ṣıfat-ı Gerşāsb, beyt:

دمان اژدهاییست کز جنگ او
سته شد جهان پاک در چنگ او

(O, kükreyen bir ejderhadır. Öyle ki onunla savaşa tutuşan bütün dünya onun pençesinde sıkıntıya düşer.)

سخته [suḫte]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i sencīde, yaʿnī maḳbūl ve maʿḳūl olan ḳavl ve fiʿl. Murād, pişmiş ve ḳāl olmuş söz demektir. Zīrā okuyup yazan ṭālib-i ʿilme bu iʿtibār ile "soḫta" derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سخن تا کی ز تاج و تخت گویی
نگویی سخته اما سخت گویی

(Ne zamana dek taç ve tahttan bahsedeceksin! Fındık kabuğunu doldurur söz söylemiyorsun ama çok konuşuyorsun!)

سخره [suḫre]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bī-kār ve kār-ı bī-müzd yaʿnī ücretsiz iş. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

در سخره و بیکار تنی از خور و از خواب
روزی برهد جان تو از سخره و بیکار

(Boşa çalışan, işsiz, yiyip içen ve uyuyan bir bedenin var. Bir gün canın boşa çalışmak ve işsizlikten kurtulur.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چو بردند اسب عمرت را عوانان فلک سخره
چه جویی زین علف خانه که قحط افتاده در خوانش

(Mademki gökyüzündeki seyisler senin ömrünün atını bedavaya götürdüler, sofrasına kıtlık düşen bu yulaf evinde (dünyada) ne arıyorsun!)

Ṣānī, zebūn ve zīr-dest-mānde maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

فغان که کار سفر نیست سخرهٔ دستم
که تا ز هم بدرم جمله پود و تار سفر

(Eyvahlar olsun! Bütün yolculuk dokumasını paramparça edeceğim ama yolculuk işi beni dinlemiyor.)

ʿArabīde istihzā ve efsūs maʿnāsına yaʿnī masḫaraya almak. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چون روزگار سخره کنم بر عدوی تو
بل تا عدوت نام کند سخره گر مرا

(Senin düşmanını zamane gibi maskaraya alırım. Hatta senin düşmanın beni maskaracı diye adlandırır.)

سدره [sudre]: Sükūn-ı dāl u fetḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ile. Ḳabāçe yaʿnī bir nevʿ cāmedir, boyu bele dek ve yeni omuzda olur. Aʿcāma maḫṣūṣ pūşiştir. Taʿrīb edip صدره [ṣudre] dediler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

گویهای سدره ات تسبیح خیرات حسان
گوشه های دامنت سجادهٔ روح الامین

(Südrenin düğmeleri, hayır ve hasenat tespihidir. Eteğinin uçları, Hz. Cebrāil'in seccadesidir.)

سربِ سوخته [surb-ı sūḫte]: Rastık taşı ki saḥḳ edip zenān, kaşlarına ve saçlarına ḫiḍāb ederler. راسخت [rāsḫut] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سرب سوخته ابروان را رنگ داد
گرد حسنش خال عنبربو زیاد

(Onun kaşlarına rastık taşı renk verdi. Onun güzelliğini amber kokulu ben arttırdı.)

سوخ تیره [sūḫ-tīre]: İżāfetsiz yaʿnī sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Doru at ki ʿArabīde کمیت [kumeyt] derler żamm-ı kāf, fetḥ-i mīm ve sükūn-ı yā ile. Baʿżılar yağız doru dediler.

سرخچه [surḫiçe], **سرخره** [surḫire] ve **سرخیره**[surḫīre]: Küllühum bi-sükūni'r-rāʾi'l-mühmele. Bir nevʿ kabarcıktır, surḫ-reng olur. ʿAlāmeti teb-i dāʾimī, taʿaffün-i nefs, endūh u ıżṭırāb-ı dil, bī-ḫᵛābī ve teşnegī. ʿArabīde حصبه [ḥaṣbe], Türkīde "kızamık" derler. Ṭabīb Yūsufī, rubāʿī:

در سرخچه بعد روز ثالث ترشی
زنهار مده وگرنه بیمار کُشی
در تنقیه سعی کنی به روز اول
رگ زن چو دو نیم شود اگر تیز هشی

(Kızamık çıkaran insana üçüncü günden sonra sakın ekşi verme, aksi takdirde hastayı öldürürsün. İlk gün temizlemeye uğraşman gerekir. Eğer keskin akıllıysan damarı ortadan ikiye yaracaksın.)

سرخ زرده [surḫ-zerde]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü ḫā vü fetḥ-i zāʾ-i muʿcemeteyn ve sükūn-ı rāʾ-i ṣānī ile. Yağız al at.

سرخنچه [surḫunçe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn, żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ve fetḥ-i cīm-i Fārsī ile. سرخچه [surḫiçe]-i merḳūm maʿnāsına. Baʿżılar bir nevʿ kabarcıktır, ʿArabīde بثور [buṣūr] derler.

سرخه [surḫe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Reʾsü'l-kebed yaʿnī ciğerin başı. Ve kızıllığa dahi derler renk iʿtibārıyla. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

عذارش کرد گلگون رنگ سرخه
تماشایش مرا خون کرد سرخه

(Kızıllık onun yanağını gül renkli yaptı. Onu seyretmek ciğerimizi kana çevirdi.)

سرخه [surḫe]-i ṣānī maʿnā-yı evveledir.

سرخیژه [surḫīje]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī, kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i zāʾ-i ʿAcemī ile. Ḥaşbe dedikleri ʿillettir.

سرفه [surfe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i fā ile. Öksürük ki ʿArabīde سعال [suʿāl] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نشان تنگئ سینه است سرفه
طبیعت را دهد بسیار کلفه

(Öksürük, göğüs darlığının belirtisidir. İnsan doğasına epeyce külfet verir.)

سرمه [surme]: Maʿrūf nesnedir. Göze çekerler. ʿArabīde کحل [kuḥl] derler. **(111[a])** Mevlānā Hātifī, beyt:

ز وسمه نپرداخت ابرو هلال
به سرمه چه محتاج چشم غزال

(Yeni ay rastıkla parlamadı. Ceylan gözünün sürmeye ne ihtiyacı var!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te meẕkūrdur ki Fārs vilāyetinde bir ḳaryenin adıdır, onda sürme ḥāṣıl olur. Muʿarrebi سرمق [surmaḳ]tır.

سروالە [survāle]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Bir dikendir, ḫāşāk arasında olur. Eṣvāba yapışıp sühūletle ayrılmaz.

سروشه [surūşe]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. سروش [surūş]-ı merḳūm maʿnāsına. Cemīʿ-i melāʾikeye derler ʿumūmen, ḫażret-i Cibrīl-i Emīn'e derler ḫuṣūṣan. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

چو ظاهر گشته از مردان خروشه
معین اهل دین گشته سروشه

(İnsanlardan feryat yükselince melekler dindarlara yardımcı olmuş.)

سره [sure]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve iḫfā-yı hā ile. Bir küçük kuştur. ʿArabīde بغاث [buġāṯ] derler żamm-ı bā ile.

سرینگاه [surīngāh]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ile. Be-maʿnī-i nişestgāh, yaʿnī oturak yeri. Ve dahi taḫt-ı pādişāhān. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سری کو سزاوار باشد به تاج
سرینگاه او مشک باشد ز عاج

(Başı, taca layıktır. Tahtı, fildişinden bir misktir.)

سغبه [suġbe]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāya gelir. Evvel, be-maʿnī-i fırīfte yaʿnī aldanmış. Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

زین پیش به اندازهٔ هر طائفه مردم
آوازهٔ اعزاز قوی بود نعم را

امروز در ایام تو آن صیت ندارد
بی چاره نعم چون تو شدی سغبه نعم را

(Bundan önce "evet", hemen her topluluk için öyle ya da böyle güçlü bir beğeniye sahipti. Zavallı "evet" bugün senin zamanında o şöhrete sahip değil. Çünkü sen "evet"in yerini aldın.)

Ṣānī, be-maʿnī-i çerb, yaʿnī yağlı. Ve ʿArabīde gürsine ve teşne maʿnāsına istiʿmāl olunur, ammā yalnız teşne maʿnāsına çendān istiʿmāl olunmaz.

سغرنه [suġarne]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü nūn ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Alaca ve uzun oklu kirpi. Ādem gördükte arkasından sağa ve sola okların atar, şöyle ki gūyā yay-

dan çıkar. Ona سگر [suger] ve سگرنه [sugerne] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

چنان بد طبع و حرف انداز و بد گوی
سغرنه بود یاخود خوک دشتی

(O denli kötü yaradılışlı, laf atıcı ve kötü sözlü ki ya oklu kirpi ya da yaban domuzudur.)

سفته [sufte]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i sūrāḫ-kerde, yaʿnī delinmiş. Bu maʿnāda سفتن [suften] lafẓının ism-i mefʿūlü olur. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

رفتیم و ز ما زمانه آشفته بماند
وین دُر چنین نفیس نا سفته بماند

(Gittik ve zamane bizim yüzümüzden perişan kaldı. Böylesine nefis bir inci delinmemiş kaldı.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, hediyye maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

شهنشاهی که بهر خدمت او
همیشه پشت گردون خفته باشد

ز مردم دائما سوی سماوات
دعای دولت او سفته باشد

(Öyle bir padişahlar padişahıdır ki feleğin sırtı ona hizmet etmek için hep eğridir. Onun devletinin duası, insanlardan göklere daimi bir hediyedir.)

Ṣāliş, *Şerefnāme*'de ol ḥalḳa-i zerrīn ü sīmīn ki kulağa geçirirler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سفته گوشی چو دُر نا سفته
دُر فروشی بهای جان گفته

(Delinmemiş inci gibi bir kölesin! Can pahası söyleyen bir inci satıcısın.)

Rābiʿ, *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da, bir nevʿ demrendir ki ġāyet ser-tīz olur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

تیری از جعبه سفته پیکان جست
در زه آورده در کمان درست

(Sadaktan ucu keskin bir ok aradı. Sağlam yayın kirişine getirdi.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te "be-maʿnī-i süḫan-ı nev dahi resīde-i naẓardır" diye masṭūrdur.

سفره [sufre]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf nesnedir ki üzerine ṭaʿām konulur.

Ṣānī, müsāfir için iḫḍār olunan ṭaʿām-ı māḥażar maʿnāsınadır.

سقرقه [suḳarḳa]: Feṯḥ-i ḳāfeyn ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Mey-i Ḥabeşī yaʿnī boza ki darıdan ederler. Nitekim demişlerdir, beyt:

گر حرام می خوری بخور باده
از عرق هم سقرقه رنج شود

(Haram içeceksen şarap iç! Rakı ve boza sıkıntı verir.)

سگاچه [sugāçe]: Feṯḥ-i kāf u cīm-i Fārsiyyeyn ile. Uykuda ağır basmak ki ʿArabīde کابوس [kābūs] derler.

سگاسته [sugāste], **سگاسه** [sugāse], **سگاشته** [sugāşte] ve **سگاشه** [sugāşe]: Küllühum bi-feṯḥi'l-kāfi'l-ʿAcemī. Be-maʿnī-i ریکاسه [rīkāse]-i merḳūm ki kirpi maʿnāsınadır. ʿArabīde قنفذ [ḳunfuẕ] derler żamm-ı ḳāf u fā ve sükūn-ı nūn ile. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سگافره [sugāfre]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı fā ile. Zaḫme-i muġanniyān yaʿnī muṭriblerin saz çaldıkları ālettir.

سگافه [sugāfe]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü fā ile. Şems-i Faḫrī, zaḫme maʿnāsına naḳl edip bu ḳıṭʿayı naẓm eylemiş. Ḳıṭʿa: **(111ᵇ)**

ز عون رأفتش امکان آن نیست
که بادی بگذرد بر برگ رافه

به هنگام طرب عواد بزمش
کند از ماه نو شکل سگافه

(Onun merhametinin yardımı sayesinde, bir rüzgârın encidân yaprağı üstünden esip geçmesine imkân yoktur. Eğlence zamanında meclisindeki udi, yeni aydan tezene yapar.)

سکرکه [sukerke]: Feṭḥ-i kāfeyn ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i سقرقه [suḳarḳa]-i merḳūm, yaʿnī darıdan olan boza. Keẕā fi'l-*Müʾeyyid*.

سگرنه [sugerne]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī vü nūn ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Uzun oklu kirpi ki چکاشه [çekāşe], سغر [suġar] ve سغرنه [suġarne] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

زنخ چو پشت سگرنه نغوله چون دم سگ
چو شیر گنده دهان سهمناک چون کفتار

(Çene kirpi sırtını andırıyor, saç köpek kuyruğuna benziyor. Aslan gibi kokmuş ağızlı, sırtlan gibi korkutucu.)

سکره [sukre]: Sükūn-ı kāf-ı ʿArabī ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Toprak kāse ki سکوره [sukūre] dahi derler. Seyf-i İsferengī, beyt:

آن دمی کو سخن از سکرهٔ مرغول کند
از خجالت ز تن سکره ای بگشاید خوی

(O, kıvrımlı toprak kāseden bahsederken toprak kāsenin bedeni de utancından terlemeye başlar.)

Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

قدح می در آن چو سکرهٔ ماه
طبق نقل حوضک پروین

(Orada şarap kadehi, ay kāsesidir. Çerez tabağı, Ülker tasıdır.)

Ferheng-i Mīrzā'da feṭḥ-i kāf ve teşdīd-i rāʾ-i mühmele ile (سکرّه sukerre) mervīdir. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

ز نقشبند ضمیر تو مایه می یابد
خم سکرّهٔ رنگ مصوران بهار

(Bahar ressamlarının büyük renk tası, senin gönül ressamından feyizlenir.)

سگزنه [suguzne]: Żamm-ı kāf, sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṭḥ-i nūn ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, iri oklu kirpidir.

سلوه [sulve]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i kefş yaʿnī pabuç. Şāʿir, beyt:

هر که باشد درین جهان باهوش
نکشد قید سلوه و سرپوش

(Bu dünyada akıllı olan herkes, ayakkabı ve kavuk kaygısı çekmez.)

سمباره [sumbāre]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ile. Bir nevʿ taştır. Kılıç, ḫançer ve ġayrı demirlerin pasını onunla açarlar. Ve ḫakkāklar onunla cevher tırāş ederler.

سمچه [sumçe]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Naḳb. Ve zīr-zemīnde ev gibi edip içine baʿżı eşyā korlar. Ve ekşer beyābānda, dağlarda ve dağ eteklerinde ederler ki eyyām-ı şitāda iḳtiżā ettiği maḥalde yolcu kışdan emīn olur.

سمنه [sumne]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i nūn ile. Ol żaʿīf ve zebūn deveye derler ki semirsin diye yük vurulmaya.

سنباده [sunbāde] ve **سنباره** [sunbāre]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve feṭḥi'l-bāʾi'l-muvaḥḥade, evvel dāl u şānī rāʾ-i mühmeleteyn ile. سباده [subāde]-i merḳūm maʿnāsına ki سمباره [sumbāre] de derler. Maʿrūf taştır. Maʿdeni cezāʾir-i Çin'de olur. Ḥakīm Esedī, beyt:

ازین بیش سنباده و زر برند
هم ارزیز و فولاد و گوهر برند

(Bu vadiden zımpara ve altın götürürler. Dahası kalay, çelik ve inci götürürler.)

سنبه [sunbe]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i fırîfte yaʿnī aldanmış. Ḥakīm Zeccācī, beyt:

برون کن ز دل نقش خواب و خیال
مشو سنبهٔ ملک و مال و منال

(Rüya ve hayal izlerini gönülden çıkar! Mal mülk ve zenginliğe aldanma!)

Ṣānī, bir demir ālettir, onunla ağaç ve baʿżı nesne delerler. ʿArabīde مثقب [miṣḳab] derler. Ve eğe demirine de mervîdir. Mevlānā ʿUrfî, beyt:

به عقد گوشهٔ دستار شاعران حریص
که بی برات و صله سنبه ایست پر آزار

(Hırslı şairlerin sarığının ucundaki, caize ve bahşiş olmayınca pek incitici bir eğeye dönüşen bağa andolsun!)

سنبله [sunbule]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, buğday ve arpa başı.

Ṣānī, on iki burcun altıncı burcu adıdır ki son yaz ayıdır. Bu iki maʿnāya şāʿir demiştir, beyt:

چو آفتاب درآید به سنبله آن دم
به هیچ دیار نماند ز سنبله آثار

(Güneş Başak burcuna gelince hiçbir yerde başaktan iz kalmaz.)

سنده [sunde]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Dürüşt, ḫaşīn ve ġalīẓ nesne, her ne olursa olsun. Ve yoğun, yābis ve ġā'iṭe de derler. Üstād Laṭîfî, beyt:

صد سنده سرازیر از کونت که همی آید
کیرم خور و گویا که دررفت سرابالا

(Senin kūnundan gelmekte olan yüz baş aşağı sünde, kīrimi yiyip tepeye çıkmış gibi oldu.)

سنسه [sunse]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Zenbūr-ı siyāha derler. Ammā baʿżı lüġatte engūr-ı siyāh maʿnāsına mervîdir. İki maʿnāya şāʿir demiştir, beyt:

هر کجا را سنسه باشد رونمو
سنسه لابد می شود نزدیک او

(Her nerede siyah üzüm görünse, kuşkusuz kara arı da ona yakın olur.)

سنکدوله [sunkdūle]: Sükūn-ı nūn u kāf, żamm-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i gird-bād. Türkīde "kasırga", ʿArabīde اعصار [iʿṣār] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

سنه [sune]: Feṭḥ-i nūn ile. سنهار [sunhār]-ı merḳūm maʿnāsına ki zen-i püser yaʿnī oğul ʿavratı. Ṣāʿir demiştir, beyt:

مادر فرزند محالست زندگان
گر کند خدمت سنه او را به جان **(112ª)**

(Gelin kaynanaya canla başla hizmet etse de ona yaranması hayaldir.)

سوچه [sūçe]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Ṣūrīde maʿnāsınadır, ʿan-ḳarīb ẕikr olunur.

سوخته [sūḫte]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, ṣīġa-i ism-i mefʿūldür, yanmış maʿnāsına.

Ṣānī, be-maʿnī-i lette-i sūḫte, yaʿnī bezden yanmış kav ki çakmaktan āteş alır. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

در سوخته نتوان نهان داشتن آتش
ما هیچ نگفتیم و حکایت به در افتاد

(Kavdaki ateşi gizlemek mümkün değildir. Biz hiçbir şey söylemedik ve hikâye ortaya çıktı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فتاد آتش صبح در سوخته
به یک دم جهانی شد افروخته

(Sabah ateşi yanmaya başladı. Dünya bir anda aydınlandı.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i sencîde ki سخته [saḫte] dahi derler.

Rābiʿ, Ḫüsrev-i Pervîz'in sekiz ḫazînesinden bir ḫazînenin adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دگر گنج کش خواندی سوخته
کز آن گنج بُد کشور افروخته

(Diğer bir hazinenin adı Sūhte idi. Ülke o hazineyle aydınlanıyordu.)

Edātu'l-Fużalā'da ṣaḳl-i şarāb maʿnāsınadır ki اندازه [endāze] dahi derler.

سودابه [sūdābe] ve **سوداوه** [sūdāve]: Kilāhumā bi-sükūni'l-vāv ve feṭḥi'd-dāli'l-mühmele. Nām-ı zen-i Keykāvus Şāh'tır.

سوده [sūde]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. سودن [sūden] lafẓının ism-i mefʿūlüdür, sürülmüş ve ezilmiş maʿnāsına. İki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

به خاکپای ترا روی عاشقان سوده
به درد عشق تو غم را دلم هر آن سوده

(Āşıkların yüzü senin ayak toprağına sürülmüş. Aşk derdinin gamıyla gönlüm her an ezilmiş.)

سوژه [sūje]: Feṭḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Ve zāʾ-i muʿceme ile (سوزه sūze) dahi cāʾizdir. İki maʿnāya gelir.

Evvel, uçkur ki dona geçirirler.

Ṣānī, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ḫiştek ki gömlek ve kaftan koltuğuna dikerler. Ammā *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de ol pāreye derler ki tiriz başından keserler ḫişteki ona dikmek için. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

پر زر و دُر گشته ز تو دامنش
خشتک زر سوژهٔ پیراهنش

(Onun eteği senin sayende inci ve altınla doldu. Gömleğinin altın parçalı bir astarı oldu.)

سوسنه [sūsene]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i sīn-i mühmele vü nūn ile. Sūsen maʿnāsınadır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

سوفته [sūfte]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı fā ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, mekr ve ḥīle. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بگو ز آنجا مرا خطی عوض ده
ازین سان سوفته کس را میاموز

(Mükāfāt olarak oradan bana bir belge vermesini, bu tür bir hileyi kimseye öğretmemesini söyle!)

Ṣānī, be-maʿnī-i kirm-i gendüm yaʿnī taḫıl biti.

سوفچه [sūfçe]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı fā ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, sebīke-i zer ü sīm. Muḫtārī, beyt:

زان یکی لقمه که بر خوان تو خورد آن مسکین
به یکی سوفچهٔ زر بفروشیش کنون

(O zavallının senin sofranda yediği bir lokmaya karşılık bugün onu bir külçe altına satarsın.)

Ṣānī, her nesnenin ḫurdesine derler.

سوکه [sūke]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i kāf ile. Her deliğe derler ʿumūmen ve ḳubul ve dübür deliklerine derler ḫuṣūṣan. İki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

نیزهٔ سرتیز گردد سوکه هر جا را رود
نیزهٔ کیرم رود در سوکهٔ آن سیم تن

(Her girdiği delikte keskin mızrak etkisi gösteren kīr mızrağım, o gümüş bedenlinin sükesine de girer.)

سوله [sūle]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i lām ile. Bende-i ḫāne-zād yaʿnī babası ve anası kul olan bendezādeye derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, ḳıṭʿa:

ازین نورند غافل چند اعمی
درین نطقند منکر چند الکن

همه قلب وجود و سولهٔ عصر
نعایم وار آتشخوار و ریمن

(Birkaç kör bu ışığın farkında değil. Birkaç peltek bu söyleyişi inkâr ediyor. Hepsi varlığın geçmez akçesi ve zamanın anadan doğma kölesidir, devekuşu gibi ateş yiyici ve aldatıcıdır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, sūrāḫ maʿnāsınadır ʿumūmen ve sūrāḫ-ı der ḫuṣūṣan. Ammā *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da sūrāḫ-ı küs-i zendir. Üstād 'Ascedī'nin bu beytinden *Mecmaʿ* ṣāḥibinin naḳli olmak fehm olunur. Beyt:

بجنبانم علم چندان در آن در گنبد سیمین
که سیماب از سر حمدان فرو ریزد در آن سوله

(O gümüş kubbede öyle bir sancak kımıldatıyorum ki kirin başından o sūle içine gümüş suyu dökülüyor.)

سومه [sūme]: Vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, eğeden dökülen demir ḫurdesi. ʿArabīde برادە [burāde] derler.

Ṣānī, ḍarb nişānı. Baʿżı nüsḫada ok nişānı rivāyet olunmuş. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Ebulmaʿānī, beyt:

سومهٔ تیر مژه در سینهٔ دل بی عدد
دیده زخم تیغ غمزه گشته در جان را دهن

(Gönlün sinesinde kirpik okunun döktüğü sayısız talaş, kıyabakış kılıcının açtığı yarayı görüp cana ağız olmuş.)

سونچه [sūnçe]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Gömlek ve kaftan koltuğuna dikilen ḫiştek maʿnāsına.

سوه [sūh] ve **سوهه** [sūhe]: Kilāhumā bi-sükūni'l-vāv ve iẓhāri'l-hā. Be-maʿnī-i sūniş, yaʿnī eğeden dökülen demir **(112b)** ḫurdesi.

سوسه [sūse]: Sükūn-ı[1] vāv ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Be-maʿnī-i sīsek, yaʿnī taḫıl biti. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نیاید به کار من این ساز جنگ
کجا سوسه سنجد به جنگ پلنگ

(Bu savaş hazırlığı benim işime gelmez. Tahıl biti, kaplanla boy ölçüşebilir mi!)

سیوخته [suyūḫte]: Żamm-ı yā-yı taḥtānī vü vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bir nevʿ yumuşak ottur, dā'imā suda biter. Onu kav yerine kullanırlar. Keẕā fi'l-*Edāt*.

1 Metinde, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı tahtānī ile yazılmıştır ancak şahit beyitteki "süse" yazılışı doğrudur.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

ستی [sutey]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ve iẓhār-ı yā ile. Bir nevʿ demirdir, suyu kendine pek çeker yaʿnī suvarıldıkta ziyāde sulu olur. شابوراک [şābūrāk] ve شابوران [şābūrān] dahi derler. Ebū Şekūr, beyt:

زمین چون ستی بینی و آب رود
نگیرد قرار و نیاید فرود

(Yeryüzü sulanmış demir ve ırmak suyu gibidir, görürsün. Yerinde durmaz, geri gelmez.)

Miʿyār-ı Cemālī'de Şems-i Faḫrī nīze, ḥarbe ve ʿaṣā uclarında olan demirdir diye bu ebyātı naẓm eylemiş. Ḳıṭʿa:

شاه ایام شیخ ابو اسحق
ای کلاه تو رشک افسر کی

اشک در چشم دشمنت دائم
می تراود چنانکه آب از ژی

آب در حلق بدسگالانت
عجب است ار نمی شود چو ستی

(Ey sarığını padişah tacının kıskandığı, zamanın padişahı Şeyh Ebu İshak! Senin düşmanının gözünden, su birikintisinden su damlaması gibi gözyaşı sızar. Senin için kötü düşünenlerin boğazındaki su, sulanmış demire dönüşmezse buna şaşılır.)

Nūn'la سنی [sunī] dahi bu maʿnāya rivāyet olunmuştur.

ستوری [sutūrī]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i ستوره [sutūre]-i merḳūm ki zenbūr maʿnāsınadır.

سختی [suḫtī]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve kesr-i tā'-i müşennāt ile. Mūnbār ve kīpā dolması. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

روستایی به شهر را آمد
آش پزی دیده اش همی پختی

نفس شومش بد و تقاضا کرد
زان خورد جرب رودهٔ سختی

لیک مالک نبود نیم درم
دیده اش اشتها از آن دختی

(Köylünün biri şehre geldi. Yemek pişirmekte olan bir aşçı gördü. Uğursuz nefsi onun pişirdiği yağlı mumbar dolmasından yemek istedi. Ne var ki yarım akçesi bile yoktu. İştah gözünü o dolmadan uzak tuttu.)

سرخابی [surḫ-ābī]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ kırmızı ördektir.

سرخی [surḫī]: İki maʿnāyadır.

Evvel, her nesnenin kızıllığı ʿumūmen.

Ṣānī, şafaḳ kızıllığı ḫuṣūṣan. Mīr Naẓmī, beyt:

شعله شد آنچنان جهان گیرا
سرخیٔ آسمان شده پیدا

(Ateş dünyayı öylesine kapladı ki gökyüzünde kızıllık belirdi.)

Bu beyit, çerāġān vaṣfındadır.

سرنای [surnāy] ve **سرنی** [surney]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'i'l-mühmele ve feṯḥi'n-nūn ve iẓhāri'l-yā. Nāy-ı Rūmī'dir ki سرغین [surġīn] dahi derler. Cenklerde ve sūrlarda çalarlar. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

به حق آن لب شیرین که می دمی به من
که اختیار ندارد به ناله این سرنای

(Bana üflediğin o tatlı dudağa andolsun ki bu neyin inleyip inlememek elinde değil.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

اندرین اصداف دعوی دُر معنی را مجوی
زان که در سرنا نیابی نفح اسرافیل را

(Bu dava istiridyelerinde mana incisi arama! Zira zurnada Hz. İsrāfil'in nefesini bulamazsın.)

سغدی [suġidī]: Kesr-i ġayn-ı muʿceme vü dāl-ı mühmele ile. Bir nevʿ ḳalyedir. ʿArabīde بقیله [baḳīle] derler. Kuru üzüm, bādām, fındıḳ ve emṣāli nesneler ve dūşāb ve etle pişirirler. Baʿżı nüsḫada ʿāşıḳvā dedikleri ṭaʿāmdır ki döğülmüş siyāh üzüm, cevz-i Rūmī ve dūşāb ile ederler.

سفدی [sufdī]: Sükūn-ı fā ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Biçi ve elenici maʿnālarına.

سگاری [sugārī]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Yağlı çörek ve yağlı poğaçaya derler. سگارو [sugārū] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

چو آورده سگاری شیر تازه
به خوردن کرد با مهمان اغازه

(Yağlı çörek ve taze süt getirip konukla birlikte yemeye başladı.)

سگسگی [sugsugī]: Sükūn-ı kāf u żamm-ı sīn-i mühmele vü kesr-i kāf-ı Fārsiyyeyn ile. Ġāyet-i żaʿftan ḥāṣıl olan zaḥmet ki az sebeb ile ṭapiş-i dil ẓāhir ola. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

سماری [sumārī]: Feṯḥ-i mīm ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i keştī yaʿnī gemi. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

ز خون خصم به دشتی کجا نبرد کنی
درو اجل به سماری رود قضا به شنا

(Senin savaştığın bozkırdaki düşman kanında ecel gemiyle gider, kazā yüzer.)

Ebulferec-i Rūnī, beyt:

نوندش کوه و صحرا را سماری
حسامش دین و دنیا را حصارست

(Atı dağ ve bozkırın gemisi, kılıcı din ve dünyanın kalesidir.)

سنی [sunī]: Kesr-i nūn ile. ستی [sutey]-i merḳūm maʿnāsına.

سوبدی [sūbdī]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Bir kuştur, سار [sār] dahi derler. ʿArabīde زرزور [zurzūr] dedikleridir. Türkistān'da "sunkurcuk" derler.

سورنای [sūrnāy]: سرنا [surnā]-yı merḳūm maʿnāsına ki شهنای [şeh-nāy] dahi derler.

سوری [sūrī]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. **(113ª)** Bir nevʿ kırmızı çiçektir. گلِ سوری [gul-i sūrī] de derler. Ġāyet feraḥ-baḫştır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

چنار و سرو و عرعر در عروسان گل سوری
بپوشید از هزاران دست زیبا جامهٔ دیبا

(Çınar, selvi ve ardıç kırmızı gülün düğününde binlerce takım süslü ipek elbise giydi.)

Ḥallāḳu'l-Maʿānī, rubāʿī:

لعلست می سوری و ساغر کانست
چشمست پیاله و شرابش جانست
آن ساغر گلگون که به می خندانست
اشکیست که خون دل درو پنهانست

(Kırmızı şarap lal, kadeh madendir. Kadeh göz, şarabı da candır. Şarapla gülümseyen o gül renkli kadeh, içinde gönül kanı gizlenmiş olan gözyaşıdır.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da bir çiçektir laʿlī renk. Peykāna teşbīh ederler. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Ḫüsrev, beyt:

گذری اگر توانی به بهار عاشقان کن
که ز اشک من به صحرا همه لاله رست و سوری

(Eğer dolaşabiliyorsan āşıkların baharında dolaş! Zira benim gözyaşım, kırın tamamında kızıl lale ve gelincikler bitirdi.)

Ve dahi şādī maʿnāsına yaʿnī sevinmek. Ve dahi bir nevʿ peykāndır.

سوزنی [sūzenī]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ve kesr-i[1] nūn ile. Bir nevʿ kaftandır sık nigende ile dikilmiş. Ve ol üslūbda beyāż ve elvān ʿaraḳ-çīn ederler. Ve laṭīf naḳışlı döşeme dahi ederler. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

هان ای تن گداخته چاک دلم ز تو
دارد امید بخیه که بر شکل سوزنی

(Bana bak ey erimiş beden! Gönlümün yarığı senden, sūzenī şeklinde bir dikiş umuyor.)

سولی [sūlī]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i lām ile. Vilāyet-i Çin'de bir şehir adıdır.

سوی [sūy]: Be-vezn-i موی [mūy] ve جوی[cūy]. Cānib ve ṭaraf maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

اشارت از شه عالم بدیدند
پرستاران به هر سویش دویدند

(Hizmetçiler, dünya padişahından işareti görüp her tarafa koşuşturdular.)

Ḥaẕf-ı yā ile سو [sū] dahi derler.

باب الشین المفتوحه
[BĀBU'Ş-ŞĪNİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

شا [şā]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, mīve-dār ağaç ḳısmından bir ağaç adıdır.

Ṣānī, cāy maʿnāsına geldiği menḳūldür. Bu iki maʿnāda aṣl-ı lüġat ʿİbrīdir.

Ṣāliş, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te شاد [şād] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur ki شا باش [şā bāş] derler, murād شاد باش [şād bāş]tır.

شاه بالا [şāh-bālā]: ʿAcemde ḳāʿide-i muḳarreredir ki bir tāze nev-resīde cüvānı evlendireler, ona münāsib bir tāze nev-cüvānı ki onunla hem-sin ve hem-tā ola, dāmāda berāber giydirip ve atına muvāfiḳ ata bindirip, ikisi at başı berāber ḫāne-i ʿarūsa varıp dāmādı gerdekḫāneye korlar. Türkīde ona "sağdıç" derler. ʿAcem'de شه بالا [şeh-bālā] ve همدوش [hem-dūş] dahi derler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

در شادئ خضر خان والا
شادئ خان است شاه بالا

(Yüce Hızır Han'ın düğününde Han'ın sağdıcı mutluluktur.)

شاهوا [şāhvā]: Sükūn-ı hā ile. شاهوار [şāhvār] lafẓından terḫīm olunmuştur, yaʿnī ḥarf-i rā isḳāṭ olunup ol maʿnāya istiʿmāl olunur. Şāha lāyıḳ olan nesnelere derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نوشته نامه ای با شعر و انشا
چو در رشته کشیده دُر شاهوا

1 Metinde "sükūn-ı" yazılmıştır.

(Şiir ve nesirle bir mektup yazmış. Padişaha layık inciyi ipe çekmiş.)

شب آوا [şeb-āvā]: Āvāz kerden-i şeb veyāḫud āvāz-künende-i şeb ola. Yaʿnī gece çığırmak veyāḫud gece çığırıcı maʿnāsına, ikisine de şāmildir. Her ne ki gece ṣadā vere, ona derler. Çağatay lisānında "uran" derler żamm-ı hemze ve sükūn-ı vāv ile.

شب عبا [şeb-ʿabā]: Sükūn-ı bāʾ-i evvel ve feṯḥ-i ʿayn-ı mühmele vü bāʾ-i ṯānī ile. Ġāyet tīre ve tār olan geceye derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مانده در حیرت در آن دشت بلا
سرد و باران بوده است و شب عبا

(Kapkaranlık, soğuk ve yağmurlu bir gece, o bela çölünde şaşkın kalmış.)

شبغا [şebġā]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Gāv ve gūsfendi ḫāneden bīrūn yerlerde muḥāfaẓa için gece içine kodukları çevirme ki Türkīde "ağıl" derler. شبغار [şebġār] ve شبغاز [şebġāz] dahi denilir. Mīr Naẓmī, beyt:

بی خبر از نفس خود را این جهان
بهر گاو و گوسفند شبغاست دان

(Bu dünyada nefsinden habersiz olanı, sığır ve koyun için ağıl olarak bil!)

شبگوگا [şebgūgā]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı evvel ü feṯḥ-i kāf-ı ṯānī-i Fārsiyyeyn ile. Ol gedāya derler ki gecelerde maḥallāt arasında bir yüksek yere yāḫud bir ağaç üzerine çıkıp ehl-i maḥalle devletlilerine adlı adıyla duʿā eder, tā ki ol devletliler işitip taṣadduḳ edeler. شبگوگ [şebgūg] ve شبگوگه [şebgūge] dahi derler. Mevlānā Ġażāʾirī-i Rāzī, beyt:

به شاخ گلبن آن شوریده بلبل
چو شبگوگا زند تا صبح کوکا

(O çılgın bülbül, gül dalı üstünde sabaha dek dilenci gibi bağırıp çağırıyor.)

شبِ یلدا [şeb-i yeldā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şitāda eyyām-ı erbaʿīnin ibtidā gecesi **(113b)** aṭvel leyāli. Ve ġāyet tīre ve tār olur.

Ṣānī, her uzun ve karanu geceye derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

صحبت حکام ظلمت شب یلداست
نور ز خورشید خواه بو که برآید

(Hüküm sahipleriyle sohbet, en uzun gece karanlığına denktir. Işığı güneşten iste, belki doğar!)

شخا [şaḫā]: Feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. شخودن [şaḫūden] lafẓından ism-i maṣdardır خراشیدن [ḫirāşīden] ve خلیدن [ḫalīden] maʿnāsına. Ve ḫāṣıl bi'l-maṣdardır, tırmık maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*. Be-maʿnī-i evvel, Ebulmaʿānī, beyt:

چند باشی با سخنهای درشت
روی مردم را کنی هر جا شخا

(Ne zamana dek insanların yüzünün her tarafını kaba sözlerle tırmalayacaksın!)

شروا [şervā]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Süḫan-ı dürūġ u bī-maʿnī. Mīr Naẓmī, beyt:

حدیث رقیبان که دستان بود
سخنهای شروا و هذیان بود

(Rakiplerin hileli sözü, saçma ve manasız sözlerdir.)

شپشا [şeş-pā]: Sükūn-ı şīn-i ṯānī ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Ḥaşerāt-ı arżdan çıyan ve kırkayak dedikleri ki چلپا [çil-pā] ve سیپا [sī-pā] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

پیش آن را این شد از بهر دگر
نزد کژدم بود ششپا بی ضرر

(Bu onun önünde başka bir hal alır. Kırkayak, akrebin yanında zararsızdır.)

ششتا [şeştā]: Sükūn-ı şīn-i ṣānī ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Türkīde "çeşte" dedikleri sazdır ki ششتار [şeştār] dahi derler. Baʿżı ferhengde, rebāb maʿnāsınadır. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

چیست چندین طمطراق البته در دیر مغان
با نزاری با نوای زیر ششتا می خورم

(Bu tumturak da nedir! Elbette Nizārī ile birlikte Mecusi tapınağında çeşte nağmesi eşliğinde şarap içiyorum.)

شغا [şeġā]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Terkeş maʿnāsına. Baʿżı ferhengde yalnız ok konulan ẓarfa derler. Zīrā terkeş ẕikr olundukta yaylığı ile cümle murād olunur. ʿAyın yerine fā ile (شفا şufā) da mervīdir. Üstād Ferruḫī, beyt:

به وقت کارزار خصم و روز نام و ننگ تو
فلک در گردن آویزد شغا و نیم لنگ تو

(Senin nam ve şöhret gününde ve düşmanla savaştığın zamanda, felek senin yay kabın ile ok kuburunu kendi boynuna asar.)

Üstād Mīr Muʿizzī, beyt:

ای سرافرازی که از تاج شهان زیبد همی
بر میان بندگان تو شغا و نیم لنگ

(Ey baş tacı! Senin kölelerinin belindeki ok kuburu ve yay kabı padişah tacından yapılsa ne de yakışır!)

شفتا [şeftā]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Tīrdān ki içine ok korlar maḥfūẓ olmak için. Türkīde ona "kandil" derler.

شفا [şefā]: Feṯḥ-i fā ile. Ḥelāl demektir. ʿArabīde kesr-i şīn ile (شفا şifā), ṣıḥḥat maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

هر که باشد آب و نانش از شفا
درد دل را یابد او هر دم شفا

از شفو باشد اگر کارش همین
سینه اش گردد به تیر غم شُفا

(Su ve ekmeği helal yoldan olan kimse, içindeki derde daima şifa bulur. Eğer işi gücü haram yoldan kazanmak ise, onun göğsü gam okuna kubur olur.)

شفو [şefū] ḥarāmdır ve żamm ile شُفا [şufā], tīrdān maʿnāsınadır.

شگا [şegā]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Bemaʿnī-i شفا [şufā]-yı merḳūm, yaʿnī tīrdān ki ʿArabīde جعبه [caʿbe] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ایا شاهی که به هنگام کینه بیلک تو
کند ز سینه و پهلوی خصم کیش و شگا

(Ey padişah! Savaş zamanı senin keskin okun, düşmanın göğüs ve omuzundan terkeş ve kubur yapar.)

شلکا [şelkā]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i kāf ile. Uzun ve siyāh kurttur ki bulanık sularda ḥāṣıl olur. Ādeme ve ḥayvāna yapışıp kanın emer. زلو [zelū], دیوچه [dīvçe], شلک [şelk] ve شلوک [şulūk] dahi derler. Türkīde "sülük" dedikleridir.

شلیخا [şelīḫā]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Tersāya derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به بیت المقدس و اقصی و صخره
به تقدیسان انصار و شلیخا

(Beytülmakdis, Mescid-i Aksā ve Kubbetüssahra'ya andolsun! Havarilere ve Şelīhā'ya andolsun!)

شلیشا [şelīşā]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn-i ṣānī ile. Bir maʿcūn ismidir ki fālic ve laḳve emrāżına nāfiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

به امراض دل اعدای جاهت
شود شمشیر قهر تو شلیشا

(Senin öfke kılıcın, saltanat düşmanlarının kalbindeki hastalıklara iyi gelen bir macundur.)

شما [şemā]: Feṭḥ-i mīm ile. شمامه [şemāme] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur ki دستنبو [destenbū] dahi derler.

شوا [şevā]: Feṭḥ-i vāv ile. Sağır maʿnāsına ki sağırlığa شوایی [şevāyī] derler. ʿArabīde اصم [aṣamm] dedikleridir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شوبا [şevbā]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çiriş.

Ṣānī, ḫaşīl maʿnāsınadır. Eyżan minhu.

شوغا [şevġā]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Koyun ve sığır ağılı ki شبغا [şebġā], شبغار [şebġār] ve شبغاز [şebġāz] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

چو گرگ دزد گیرد قصد شوغا
شبان اندر شبان افتد به غوغا

(Hırsız kurt ağıla girmeye niyetlenince çoban da geceleri huzursuz olur.)

شوگا [şevgā]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Be-maʿnī-i şebgāh ki شوگاه [şevgāh] dahi derler. Gece vaḳti maʿnāsınadır. Ammā **(114ª)** *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i شوغا [şevġā]-yı merḳūm masṭūrdur. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

شود بیم تو شوگای جهان را
به پاس گرگ و دزدان را به شوگا

(Senin korkun, dünya ağılını geceleyin kurt ve hırsızlardan korur.)

شوندا [şevendā]: Feṭḥ-i vāv u dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i şinevā yaʿnī işitici. ʿArabīde سامع [sāmiʿ] derler. Üstād Menūçehrī, beyt:

این سماع خوش و این نالهٔ زیر و بم را
نغمه از گوش دل و گوش شوندا نشود

(Bu hoş ses, bu telin alt ve üst perdeden gelip inleyen nağmesi, gönül kulağı ve dinleyici kulağından gitmez.)

شها [şehā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, ḫiṭābdır ki āḫirindeki elif ḥarf-i nidādır, "ey şeh!" demek olur.

Ṣānī, be-maʿnī-i şāyeste. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

شها مدح وصفت که من کرده ام
هزارش یکی کس نباشد شها

(Ey padişah! Benim senin vasfında yaptığım övgünün binde birine layık olan kimse yoktur.)

شهرروا [şehr-revā]: Ol rāyic sīm ve zere derler ki ḥākim ḥükmüyle bir vilāyette revācı maḫṣūṣ ola. Ammā her yerde rāyic maʿnāsına da istiʿmāl olunur, sere maʿnāsına. Cemāleddīn ʿAbdurrezzāḳ-ı Kāşī, der-naʿt-ı şerīf, beyt:

شد شهرروا به عز نامت
این فلس نبهرهٔ مطلس

(Bu kalp ve geçmez mangır, senin adının büyüklüğüyle geçer akçe oldu.)

Şeref-i Şeferve, beyt:

نقرهٔ ما اگرچه شهرروا ست
پیش نقاد روی او رد شد

(Bizim bakırımız geçer akçe olsa da onun yüz parası yanında geçmez hale geldi.)

شهروا [şehrvā]: Ḥaẕf-ı rā'-i ṣānī ile de شهرروا [şehr-revā] maʿnāsınadır. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

وجود مردم دانا مثال زر طلیست
که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند

بزرگزادهٔ نادان به شهروا ماند
که در دیار غریبش به هیچ نستانند

(Bilgili insanın varlığı, parlak altın gibidir. Nereye giderse gitsin kıymeti bilinir. Cahil soylu ise sadece tek şehirde geçen akçeye benzer. Başka bir şehre gitti mi hiçe sayarlar.)

Bu beyitte maḫṣūṣ şehir maʿnāsı ẓāhirdir ki bir şehirde rāyic olan āḫar şehirlerde rāyic olmaz.

شهلا [şehlā]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i lām ile. Çeşm-i aḥvel maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

چو بیند مرد دانا و دهد دولت به نادانان
صحیح است این که چشم چرخ کجرو بوده است شهلا

(Doğrusu, eğri yürüyüşlü feleğin gözü şaşıdır. Cahilleri bilgili bir adam görüp onlara devlet veriyor.)

شیدا [şeydā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sevdā ġalebesiyle veyāḫud ʿaşḳ istīlāsıyla āşüfte-dimāġ olana derler. Keşret-i istiʿmālle "dīvāne" maʿnāsına olmuştur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

بار سودا بیش ازینم بر دل شیدا منه
زانکه می دانم سویدا بر نتابد بیش ازین

(Çılgın gönlüme bundan daha çok sevda yükü koyma! Zira süveydanın bundan daha fazla dayanamayacağını biliyorum.)

Şeyḫ Saʿdī "dīvāne" maʿnāsına demiştir, beyt:

چه خوش گفت شیدای شوریده ای
جوابی که شاید نوشتن به زر

(Bir zırdeli, altınla yazılmaya layık olan şu cevabı ne de güzel söyledi!)

مع البا
[maʿa'l-bā]

شاب [şāb]: Türkīde "şap" derler, meşhūrdur. Deryāda taş gibi biter. Baʿż-ı elvān renk için reng-rezler kullanırlar. ʿArabīde tāze yiğit maʿnāsınadır. Nitekim ḥadīṯ-i şerīfte vārid olmuştur: شاب تائب حبیب الله شیخ تائب عتیق الله[1]

شاداب [şād-āb]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, tāze ve ter maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

تو گفتی همه دشت سهراب بود
بسان یکی سرو شاداب بود

(Görsen "Bütün bozkır, yeni bitmiş bir selviye dönüp kırmızıya bürünmüş" derdin.)

Bu maʿná münāsebetiyle aʿlām-ı ricāl dahi ederler.

Ṣānī, pür-āb maʿnāsına; sulu, āb-dār gibi ve suyu çok maʿnāların ifāde eder. Mevlānā Zülālī-i Ḫˇānsālārī, meşnevī:

اگر کردی ز کلک سحر تحریر
به جوی شعله نقش آب تصویر

ز بس بودیش نقش کلک شاداب
شده مستسقی از نظارهٔ آب

(Sihirli kalemle ateş ırmağına su deseni çizecek olsaydın, suyu bol kalemin çizdiği desenlerin çokluğu sebebiyle suya bakmaya ihtiyaç duyulmazdı.)

شادخواب [şād-ḫˇāb]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele, feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Tatlı uyku ki شکرخواب [şeker-ḫˇāb] ve خوابِ نوشین [ḫˇāb-ı nūşīn] dahi derler. Ḥakīm

1 Hadīs-i şerīf: Tövbe eden genç, Allah'ın sevgilisidir. Tövbe eden ihtiyar, Allah'ın (cehennemden) azat ettiğidir.

Firdevsī, beyt:

چون از شادخوابش برانگیختم
سرش را به نیزه درآویختم

(Onu tatlı uykusundan uyandırıp başını mızrağa astım.)

Mīr Naẓmī, beyt:

که افتاد شبها به دل پیچ و تاب
نشد روزیم از غمت شادخواب

(Geceleri senin gamın yüzünden gönlüme vesvese ve karışıklık düştüğünden beri gündüzleri tatlı uyku uyuyamaz oldum.)

شب [şeb]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf, gece maʿnāsına ki ʿArabīde ليل [leyl] ve Çağatay lisānında "تون tün" derler. Aṣlı "تن tün"dür, vāv ʿalāmet-i żamm olmak için kitābet olunup telaffuẓ olunmaz. Türkīde "dün" lafẓının edāsıdır. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿa-i Seyyāre*'de Dil-ārām firāḳında Behrām Şāh vaṣfında der, beyt:

Burnaġı tünce yüz ḫarāblıġı
Miḥnet üzre ciger kebāblıġı

(Önceki gece gibi yüz haraplığı, sıkıntı üstünde ciğer kebaplığı...)

Vāv telaffuẓ olundukta "câme" maʿnāsına olur ki Türkīde "don" derler. Meṣelā ata "dona ḳādir" dedikleri gibi.

Ṣānī, bir nevʿ taştır, **(114b)** deryāda bite. Suda ezilir, baʿdehu kaynatıp ʿaḳd ederler.

شپ [şep]: Bāʾ-i ʿAcemī ile. Be-maʿnī-i cehende, yaʿnī yıldırayıcı ki شسپ [şesp], گشپ [guşp] ve گشسپ [guşesp] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

شپ روی و خویش چو مهتاب شپ
فروغش دهد زیر زلفش عجب

(Yüzü ve yüzündeki ter, ay ışığı parlaklığındaydı. Saçının altındaki parlaklık şaşırtıcıydı.)

شباب [şebāb]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mūsīḳīde bir perde ismidir. Ve ʿArabīde cemʿ-i شابّ [şābb]dır ki "yiğitler" demek olur. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

رونق عهد شباب است دگر بستان را
می رسد مژدهٔ گل بلبل خوش الحان را

(Yine bağ bahçenin tazelenip yeşillendiği zamandayız. Gül muştusu güzel ötüşlü bülbüle erişiyor.)

شپاشاپ [şepāşāp]: Feṯḥ-i bāʾ-i ʿAcemī vü şīn-i muʿceme ile. Āvāz-ı peykān-ı tīr ki pey-ender-pey atıldıkta ẓāhir olur. شپشاپ [şepşāp] dahi derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

برآمد ز ناورد برنا و پیر
شپاشاپ پیکان فشافش تیر

(Genç yaşlı herkesin katıldığı savaşta, ok vınlaması ve temren çatırtısı yükseldi.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

زره را درآورد پیچش به ناف
شپاشاپ پیکان جوشن شکاف

(Zırh delici temrenin sesiyle birlikte zırhın göbeğe kadar yarıldığı görüldü.)

شبان فریب [şebān-firīb]: Bir küçük kuştur, atmacaya benzer, yer üzerinde oturur. Onu gören uçmaz tutulur sanır, yanına vardıkta kalkıp yine yakın yerde oturur. Bu üslūb üzre ādemi yorar, tutulmaz. شبان فریوک [şebān-firīvek], شبان فریف [şebān-firīf] ve شبان فریبک [şebān-firībek] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Züfāngūyā*. Ebulmaʿānī, beyt:

ببین دلبر شوخی شبان فریب آسا
دهد فریب و نباشد شکار صیادی

(Çobanaldatan kuşuna benzeyen şuh dilbere bak! Aldatıyor ve hiçbir avcıya avlanmıyor.)

شبتاب [şeb-tāb]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. شب [şeb] ile تاب

[tāb]dan mürekkeb lafẓdır, gece yıldırayıcı demek olur. Ve yıldız kurduna ʿalem olmuştur ki چراغک [çerāġek] ve چراغله [çerāġle] dahi derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو شبتاب کرمی که تابد ز دور
ز بی نوریٔ شب زند لاف نور

(Yıldızböceği gibi uzaktan parlıyor. Gecenin karanlığında ışıktan bahsediyor.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ببین چگونه بود تیره چشم دشمن تو
که روشنایئ او باشد از دم شبتاب

(Bak senin düşmanının gözü nasıl da kararacak! Zira onun göz aydınlığı, ateşböceği kuyruğundandır.)

Üstād Rūdekī, meşnevī:

شب زمستان بود کپی سرد یافت
کرمکی شبتاب نا گاهی بتافت

کپیان آتش همی پنداشتند
پشتهٔ هیزم برو برداشتند

(Kış gecesi maymunlar üşüdü. Ansızın küçük bir yıldızböceği parladı. Maymunlar onu ateş sandılar. Odun yığınını onun üstüne yığdılar.)

Çağatay lisānında "ışnar ḳurt" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Sin ki yoḳsin māh-rūlar cilve eylerler velīk
Kice ışnar ḳurt közi mihri körgeç bilgürür

(Sen görünmeyince ay yüzlüler harekete geçerler. Lākin geceleyin ateşböceği ışığının belli olması, güneşi görünceye kadardır.)

شپشاپ [şepşāp]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve feṯḥ-i şīn-i şānī ile. شپاشاپ [şepāşāp]-ı merḳūm gibi āvāz-ı peykān-ı tīr. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز چکچاک گرز و ز شپشاپ تیر
برآورد از جان دشمن نفیر

(Topuz çatırtısı ve ok vınlamasıyla düşmanın canından boru sesi yükseldi.)

شپشپ [şepşep]: Sükūn-ı bā'eyn-i Fārsiyyeyn ve feṯḥ-i şīn-i şānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, شپشاپ [şepşāp]-ı merḳūm gibi āvāz-ı peykān-ı tīr. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز بس شپشپ تیر و جر کمان
زمین گشت لرزانتر از آسمان

(Ok vınlaması ve yay çekme sesinin çokluğuyla yeryüzü gökyüzünden daha fazla titrer hale geldi.)

Ṣānī, ḫiffet ve ıżṭırābla gitmek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

عاشقان را وقت شورش ابله و شپشپ مبین
کوه جودی عاجز آید پیش ایشان از ثبات

(Vecd zamanı āşıkları ahmak ve ağır aksak görme! Cudi dağı sebat bakımından onların yanında āciz kalır.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

مرا گویی مرو شپشپ که حرمت را زیان دارد
ز حرمت عار می دارم از آن بر عار می گردم

(Bana dertli dertli yürüme, saygısızlık olur diyorsun! Saygıdan utandığım için utancın etrafında dönüp duruyorum.)

Ve baʿżı ferhenglerde yorga at yürüyüşüne derler.

شب غریب [şeb-ġarīb]: Nān ve ḥalvāya derler ol münāsebetle ki meyyitin evvel gecesinde cihet-i tervīḥ-i rūḥ-ı meyyit için ḥalvā pişirip ekmekle fuḳarā ve ġurebāya taṣadduḳ ederler, meyyit maḳberede ġarīb kalmayıp ol taṣadduḳun şevābı yoldaşı ola demek olur. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

از شمیم نان و حلواهای گرم شب غریب
پس بخواهد رفت بر بالای خاک ما نسیم

(Toprağımızın üstünde, ölü için dağıtılan sıcak helva ve ekmeğin kokusundan rüzgār esecek.)

شراب [şarāb]: Maʿrūf. Bu kitābda kırktan ziyāde müstaʿmel ismi taḥrīr olunmuştur, her biri maḥallinde meẕkūrdur. Ve derler ki şarābın, arslanın, atın ve kılıcın üçer yüz altmışar adları vardır, cümlesi istiʿmāl olunur. Lisān-ı ʿArabda, ẕikr olunan dört nesnenin isimlerine ʿadd u ḥaṣr yoktur. Her birinin bin ismi olduğuna erbāb-ı lüġat-ı ʿArabī müttefiḳlerdir. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa: **(115[a])**

شراب و شیر و اسب و تیغ گرچه
چو نام هر یکی از حد برون است

به دلبر پنج باشد گر شمارم
ز احوال جهان نامش فزونست

(Şarap, aslan, at ve kılıcın her birinin sayısız adı olsa da beşincisi olan dilberin adlarını sayacak olsam, bunlar dünya hallerinden çok daha fazladır.)

شرب [şerb]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Kettāndan dokunmuş ince, laṭīf bez. Ve baʿżısın sırma ve ḳılābdūn ile dokurlar. Ekṣer Mışır diyārında müteʿāriftir, kimi başa sarar ve kimi beline kuşanır, bir nevʿ maḳbūl bezdir. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

چون گریزان شوم ز زن گیرم
درِ قطب الانام مأمن خویش

تن برهنه گریزم از برِ زن
تا دهد جبهٔ ملون خویش

سر برهنه که تا نهد بر سر
شرب دربسته ای چو خرمن خویش

(Kadından kaçınca kutbulenāmın kapısını sığınağım yaparım. Kadının yanından bedenim çıplak olarak kaçarım, kutbulenām bana renkli cübbesini verir. Başım çıplak olduğu için de kendi hālesi gibi olan keten sarığı başıma dolar.)

Ḫʷāce Ḥāfıẓ, beyt:

دامن کشان همی شد در شرب زر کشیده
صد ماه رو ز عشقش جیب قصب دریده

(Altın işlemeli ince keten eteğini çekiştirerek gidiyordu. Yüz ay yüzlü de onun aşkıyla ipek kaftan yakası yırtıyordu.)

شسب [şesb]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Beması-i cehende ki شپ [şep], گشب [guşb] ve گشسب [guşesb] dahi derler.

شغب [şeġab]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, edeb ve ḥayā maʿnāsına. Üstād demiştir, beyt:

عاشق شغب نداند در کوی عشق جانان
شام و سحر برآرد از درد آه و افغان

(Āşık, sevgilinin aşk köyünde edep bilmez. Gece gündüz dertle ah u feryat eder.)

Ṣānī, şūriş ve feryād maʿnāsına. Ekṣer bu maʿnāda شور [şūr] lafẓıyla mürādif edip شور و شغب [şūr u şeġab] derler. Esmāʾ-i aždād ḳabīlindendir.

شنب [şenb]: Sükūn-ı nūn ile. Günbed maʿnāsınadır. Sulṭān Ġāzān raḥimehu'llāhu şehr-i Tebrīz'de binā eylediği günbed-i ʿālīye شنبِ غازان [şenb-i ġāzān] derler, günbed-i Ġāzān demek olur. ʿArabīde fetḥ-i nūn ile (شَنَب şeneb), şīrīnī-i dehen-i maḥbūba derler. Nitekim İbnü'l-Ḥaymī bir ḳaṣīdesinde demiştir, beyt:

یا بارقا بأعالی الرقمتین بدا
لقد حکیت ولکن فاتک الشنب

(Ey Rakmeteyn'in tepelerinde görünüp parlayan! Sen de sevgiliye benzedin ama onun gibi ağzı tatlı olmayı başaramadın.)

شهاب [şehāb]: Fetḥ-i hā ile. Surḫ renge derler ki ġāyet rengīn ola. Ol mertebe ki gül-i

kājīre ki bir çiçektir, suyunu alıp surḫ ve zerd renkli nesne boyarlar.

Ve ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, şīr-i tenük yaʿnī yufka süt ki su karışmış ola. Ṣānī, şerāre-i āteş maʿnāsına. Bu maʿnāya Fārsīde dahi istiʿmāl olunur. Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

ز رقیب دیوسیرت به خدای خود پناهم
مگر آن شهاب ثاقب مددی کند سها را

(Şeytan yüzlü rakipten efendime sığınırım. Belki o parlak kıvılcım/yıldız, Süha yıldızına yardım eder.)

Gecelerde küre-i nārdan düşen şerāreye ʿavām "yıldız düştü" derler. Meşhūru, melāʾike şeyāṭīne āteş atarlar āsumāna ḳarīb varmasınlar diye. Ḫˇāce Ḥāfıẓ'ın beytinde bu maʿnāya telmīḥ vardır. Ve bu maʿnāya Şihāb-ı Ḫafācī demiştir. Beyt:

ما لی اقیم ببلدة فیها بناء الدین هدا
وبها الشهاب اذا سما یخشی من الشیطان طردا

(Din binasının bulunduğu beldede niçin kalayım! Orada yükselen yıldız, şeytan kovalamak yerine şeytandan korkuyor.)

Ve dahi aʿlām-ı ricāldendir.

شهداب [şehd-āb]: Sükūn-ı hā ve dāl-ı mühmele-i mevḳūfa ile. Bal suyu ki şerbet ola. Ve dahi ol meşhūr nesnedir ki balı ezip ekşitirler, içildikte şarāb gibi mükeyyif olur. شهدابه [şehd-ābe] dahi derler.

شیب [şeyb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kamçı tasması ki bir ağaca muḥkem edip onunla davar sürerler. Bu maʿnāda ʿArabī ile müşterektir. Ve imāle ile (شیب şīb) dahi cāʾizdir. Şems-i Faḫrī, beyt:

با اسب شاه برق چه باشد که شرق و غرب
گامی بود به پایش بی دستبرد شیب

(Padişahın atına nazaran şimşek de nedir! Doğu ve batı, kamçı tasması yardımı olmadan dahi onun ayağına bir adımlık yer gelir.)

ʿArabīde bir maʿnāsı dahi iḫtiyārlık yaʿnī sakal ağarmaktır. Bu maʿnāya İbn Naḥḥās demiştir, beyt:

كأن شیب الشعرات السن
علی ضیاع رونقی تنادی

(Saç ve sakalımın ağaran telleri, gençliğimin kaybolup gittiğini bildiren birer dildir.)

مع التا
[maʿa't-tā]

شاخشت [şāḫişt]: Kesr-i ḫā vü sükūn-ı şīn-i muʿcemeteyn ile. Be-maʿnī-i tūşe yaʿnī sefere yola götürdükleri azık ki ʿArabīde زواده [zevāde] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

چه کردی بهر عقبی کار حاصل
که بی شاخشت رهرو نیست عاقل

(Ahiret için ne hazırlık yaptın! Zira yola azıksız çıkan yolcu akıllı değildir.)

شاست [şāst]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Toytoklu dedikleri kuş ki ekşer sular kenārında olur. Mīr Naẓmī, beyt:

گر آید پیش شاهین شاست با جنگ
فضای عالم آید بر سرش تنگ

(Toytoklu kuşu savaşmak için şahinin önüne çıksa, dünya başına dar olur.)

شاه بیت [şāh-beyt]: Ḳaṣīdede ism-i **(115ᵇ)** memdūḥ ẕikr olunduğu beyt. Ve dahi ġazeliyyāt ve muḳaṭṭaʿātta maḳṣūdun fīh olan beyte derler. Ebulmaʿānī, beyt:

ز شاهان در قصیده شاه بیت است
که او آرایش هر تاج و تخت است

(O, her taht ve tacın süsü olduğu için diğer padişahlar arasında kasidenin şah beyti gibi durur.)

شبت [şebt]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Dorakotudur. Aṣlı ʿArabīdir ki şāʾ-i müşelleşe ile شبث [şebş]tir, taʿcīm olunmuştur. Ṭabīʿatı ḥārr u yābistir, iḫrāc-ı balġama nefʿi vardır. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

مر علاج ماندگی اندر عضال
روغن بابونه و یا شبت مال

(Kaslardaki tutulmanın ilacı için papatya ya da dereotu yağı sür!)

شبشت [şebeşt]: Fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı şīn-i şānī ile. Girān-cān, ġalīẓu'ṭ-ṭabʿ ve kerīhü'l-liḳā ki gören ādemin ṭabīʿatı nefret eyleye. Maʿrūfī, beyt:

حاکم آمد یکی غلیظ و شبشت
ریشکی کنده و پلیدک و زشت

(Görünüşü kaba ve mide bulandırıcı, sakalı yolunmuş, pis ve çirkin bir vali geldi.)

Bu beyitte ḳāfiye iḳtiżāsıyla bāʾ-i meksūre ile (شبِشت şebişt) gerektir. Beytin ḳāʾili üstāddır, kesr-i bā ile istiʿmāli cāʾiz olmasa زشت [zişt]e ḳāfiye etmezdi. Baʿżı ferhenglerde bāʾ-i muvaḥḥade yerine yā-yı taḥtānī ile (شیشت şeyeşt) ẕikr olunmuştur.

شت [şet]: شتل [şetel] lafẓından terḫīm olunmuştur. Ve şetel ona derler ki ḳumār-bāzlar ḳumār oynar iken ḥāżır olup lākin ḳumār oynamayan ḳumār-bāza verdikleri ḥiṣṣedir. Muʿarrebi شطل [şaṭal]dır. Mīr Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

هر که در خصلت خصل است به بازئ قمار
من موجه کنم از عقل که نادان باشد

که آنچه او برد حرامست نیاید بر دست
یا سراسر ببرد یا شت اقران باشد

(Kumar oyununda hasal peşinde olan kimsenin cahil olduğuna aklımla kefil olurum. Onun kazandığı şey haramdır, eline geçmez; ya tamamen çalınır ya da akranlarının payı olur.)

شخت [şaḫt]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Bevezn-i بخت [baḫt]. Altın tevali maʿnāsınadır.

شست [şest]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Dokuz maʿnāya gelir.

Evvel, olta dedikleri eğrice demirdir ki onunla balık tutarlar. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

طرهٔ او به دست من چون شست
من چو صیاد او چو ماهیٔ شیم

(Onun saçı benim elimde olta gibi. Ben balıkçı gibiyim, o da siyah benekli balığa benziyor.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ما به تو یک بار مقید شدیم
مرغ به دام آمد و ماهی به شست

(Biz sana bir kerede bağlandık. Kuş tuzağa yakalandı, balık oltaya tutuldu.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

نه من تنها به سودای سر زلفت گرفتارم
که زلفت را به هر شستی چو سلمان هست پنجاهی

(Senin saçının ucu sevdasına tutulan sadece ben değilim. Saçının her bir oltasında Selmān gibi ellisi var.)

Şānī, baş parmağın yay çekilen yeri. Baʿzılar zih-gīre "şest" dediler ammā parmağın ol maḥalli olmak evládır. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

دل از دست تو بیرون رفت سعدی
نیاید باز تیری رفته از شست

(Ey Sadī! Gönlün elden çıktı gitti. Zihgīrden atılan ok bir daha geri gelmez.)

Şāliş, nīşter-i faṣṣād maʿnāsına ki کلک [kelek] ve نیشتر [nīşter] dahi derler. ʿArabīde مبضع [mibḍaʿ] derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

آمد آن رگزن مسیح پرست
شست الماسگون گرفته به دست

(O Hıristiyan hacamatçı gelip elmas renkli neşteri eline almış.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

چو فصادان رگ جان حسودش
فلک بگشاد از آن زهراب خور شست

(Felek onun düşmanının can damarını, hacamatçılar gibi zehirli neşterle yarar.)

Rābiʿ, aʿdādda altmış ʿadede derler. Ẕikr olunan dört maʿnāya tertīb üzre, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

به عهد دولت او دزد و ظالم
بسان ماهیند افتاده در شست

بدوزد در زمان بر آسمان تیر
به کمتر تیر کو بگشاید از شست

چو فصادان رگ جان حسودش
فلک بگشاد از آن زهراب خور شست

حساب عمر خسرو باد چندان
که آید از کسورش شست در شست

(Onun devleti zamanında hırsız ve zalim, oltaya yakalanmış balık gibidirler. Zihgiriyle fırlattığı en basit ok bile gökyüzünü anında deler geçer. Felek onun düşmanının can damarını zehirli neşterle hacamatçılar gibi yarar. Padişahın ömründeki günlerin sayısı, küsüründe altmışların iç içe girdiği kadar uzun olsun!)

Ḫāmis, zünnār ki rāhibān-ı gebrān bellerine bağlarlar. Ona کستی [kustī] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

گفت شست مغانه بربندید
بت به معبود خویش بپسندید

("Rahip kuşağını bağlayın! Kendinize bir putu ilah seçin!" dedi.)

Sādis, miżrāb ki onunla saz çalarlar. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

Sābiʿ, *Şerefnāme*'de, tanbūr kılı ve ibrīşim tel ki saza bağlarlar. Bu iki maʿnāya, Üstād Rūdekī, beyt:

بگرفت به چنگ چنگ و بنشست
بنواخت به شست چنگ را شست

(Eline çeng alıp oturdu. Çengin telini tezeneyle okşadı.)

Şāmin, ḥalḳa-i resen, ḥalḳa-i kemend ve emṣāli nesnelere derler. Seyyid Ẕülfiḳār-ı Şirvānī, ḳıṭ'a:

دلبری آمد دلاور زلف پنجه شست او
که آن دهان همچو میمش دیدم و زلف چو جیم

در میان جیم پنجه شست دارد جان شکار
در میان میم دارد سی و دو دُر یتیم

(Saçı halka halka olan, gönül alıcı bir dilber geldi. Mīm gibi ağzını ve cīm gibi saçını gördüm. Cīmin arasında elli can avlayıcı halka var. Mīmin arasında otuz iki parlak inci var.)

Tāsi', *Ferheng-i Ḥüseyn-i* **(116ª)** *Vefāyī*'de, ḫam-ı zülf-i dilberān ma'nāsına naḳl edip Ḥakīm Sūzenī'nin bu beytini kendi ḳavline mü'eyyid īrād eylemiş. Beyt:

ز شست زلف کمان ابروان و تیر قدان
نماند بهره و حظ و نصیب و تیر مرا

(Ok boylu ve yay kaşlıların saçı kıvrımından benim nasibim, kısmetim ve payım kalmadı.)

شفت [şeft]: Sükūn-ı fā ile. Altı ma'nāya gelir.

Evvel, taḫta-bend ki Türkīde "kerevet" derler.

Ṣānī, bed rāyiḥalı semize derler.

Ṣāliş, kem-bahā ve nā-maḳbūl olan şey'e derler.

Rābi', kec ü mec ve nā-hemvār olana derler. Bu dört ma'nāya, Ebulma'ānī, ḳıṭ'a:

بدیدم شفت را بنشسته در شفت
به پیشش شفت درایستاده بر پا

به نام تحفه آوردست شفتی
ثنای شفت بر وی کرده انشا

(Kerevete oturmuş olan pis kokulu bir şişman gördüm. Önünde biçimsiz, eğri bir şey dikilmiş duruyordu. Hediye namına değersiz bir şey getirmiş, ona basit bir övgü yazmış.)

Ḫāmis, zişt ve çirkīn ma'nāsına.

Sādis, Geylān mużāfātından bir ḳarye ismidir ki onda marṭabānī ṭabaḳ, çanak ve emṣāli nesneler işlenir.

شمغت [şemġat]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Ḫūy-ı bed ve aḫlāḳ-ı żemīme ma'nāsına. Mīr Naẓmī-i Herevī, beyt:

می شود در دو عالم او بدبخت
طبع او را اگر شود شمغت

(Yaradılışı kötü olan kimse, iki ālemde de bedbaht olur.)

شنبلیت [şenbelīt]: Sükūn-ı nūn, feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade, kesr-i lām, ba'dehu yā-yı sākine ile. Sarı renk bir çiçektir. Şekli ve rāyiḥası turunc çiçeğine benzer. İstişmām olunsa ṣudā'ı def' eder. شنبلید [şenbelīd] dahi derler.

شوات [şevāt]: Feṭḥ-i vāv ile. Bir kuştur, mānend-i murġābī hem suda hem karada olur. سرخاب [surḫāb] ve شواد [şevād] dahi derler. Ba'żılar kendi surḫ-reng, kanadı ve kuyruğu alaca olur dediler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چو هدهد زمین بوسه دادم به شکر
سخن رنگ دادم چو پرِ شوات

(Hüthüt kuşu gibi, şükür için yer öptüm. Sözü alaca su kuşunun kanadı gibi renklendirdim.)

شویست [şevīst]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ile. Perākendelik ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

ندانست از غم که امید چیست
چنان گشته او را به خاطر شویست

(Gam yüzünden umudun ne olduğunu bilmedi. Öyle bir hale geldi ki aklı dağıldı.)

شهتوت [şehtūt]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı tā'-i müṣennāt ile. Ekşi kara tut.

شهلات [şehlāt]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i lām ile. Mumlu bal. Mīr Naẓmī, beyt:

سخن در زبانش چو مانند قندست
به یک کاسه در دست شهلات شهوات

(Onun dilindeki söz, şekere benzer. Elindeki bir kāseyle tatlı bal mumunu andırır.)

شیشت [şeyşet]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn-i şānī ile. Girān-cānī ve ġılẓet-i ṭabʿ maʿnāsınadır.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

شاهبانج [şāhbānic]: Sükūn-ı hā, feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i nūn ile. Bir nevʿ ağaçtır. Mışır diyārında برنوف [bernūf] derler. Enār ağacından kabaca yaprağı alıç yaprağına müşābih lākin biraz ondan bozrak ve tüylü olur. Keskin rāyiḥası vardır. Salkım salkım çiçeği olur. Ortasında kovançiçeği gibi zeġabı vardır. Baʿżı rivāyette جمسفرم [cemesferem] dedikleridir. İṣfahān dağlarında çok biter. Otunun şekli envāʿ olur. Ve derelerde biteninin yaprağı sarmaşık gibidir. Ve kırmızırak çiçeği olur. شاهبانک [şāhbānik] dahi derler.

شاهترج [şāhterec]: Bir nevʿ acı ottur. İḥtirāḳ-ı kebede ve dem-i fāsidden ḥāṣıl olan emrāża nāfiʿdir. شاهتره [şāhtere] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

امتلای معده حاصل می کند شیرین طعام
گرچه تلخست شاهترج اما که بسیار نافع است

(Tatlı yiyecekler midede şişkinliğe sebep olur. Şahtere acı olabilir, ama çok faydalıdır.)

شترنج [şetrenc]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir nevʿ ṭaʿāmdır. Envāʿ-ı ḥubūbāttan pişirirler, آشِ شترنجی [āş-ı şetrencī] derler. Ve gāhī envāʿ-ı ḥubūbātı un edip ekmek ederler, نانِ شترنجی [nān-ı şetrencī] derler. Şeyḫ Evḥadī, beyt:

سفرهٔ چرخ و نان شترنجی
چیست تا در سماط او سنجی

(Onun sofrasıyla kıyaslayınca gökyüzü sofrası ve karışık yulaf ekmeği de nedir!)

شرفنج [şerfenc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i fā ile. Sarp yol ki taşlık ve iniş yokuş ola. Mīr Naẓmī, beyt:

شاهراهست راه شرع و دگر
راه شرفنج و راهزن به خطر

(Şeriat yolu ana caddedir. Diğer yollar, tehlikeli eşkiyanın olduğu sarp bir yoldur.)

شش خنج [şeş-ḫanc]: Sükūn-ı şīn u nūn u feṯḥ-i ḫā-yı muʿcemeteyn ile. Şalvar ve iç donu maʿnāsına. Ve dahi bir nevʿ oyundur, ʿArabīde كجه [kucce] derler. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ḳumār-bāzlar ḳumār oynamak için bir cevizin içini boşaltıp kurşun doldururlar, ona derler. Keẕā fī-*Kitābi'ṣ-Sāmī fi'l-Esāmī*. Ammā *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da **(116ᵇ)** شش خانج [şeş-ḫānc] masṭūrdur.

ششفنج [şeşfenc]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme vü nūn ve feṯḥ-i fā ile. Eṭfāl, oynamak için ettikleri münaḳḳaş bardaktır. Mīr Naẓmī, beyt:

چیست این آرایش بیهوده ای
کوزۀ ششفنج چه کودک نه ای

(Bu boşuna süsleniş nedir! Çocuk değilsin, resimli bardak da neyin nesi!)

شطرنج [şaṭranc]: Maʿrūf. Lisān-ı ʿavāmda sīn-i mühmele ile سطرنج [saṭranc] meşhūr olmuştur.

شفتاهنج [şeftāhinc]: Sükūn-ı fā, feṯḥ-i tā'-i müşennāt, kesr-i hā, baʿdehu nūn-ı sākine ile. Sırma-keşlerin ve kuyumcuların sīm ü zer tel çektikleri delikli demirdir ki ʿArabīde حده [ḥadde] derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

کوه محروق است همچون زر به شفتاهنج در
دیو را زو در شکنجه حبس خذلان دیده اند

(Şeytan'ı Mahrūk dağında, haddede işlenirken sıkıntı çeken altın gibi, işkence ve azap zindanı içinde gördüler.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

شها گر بس قوی باشد حسودت
به شفتاهنج تدبیرش درآهنج

(Ey padişah! Senin düşmanın çok güçlenirse onu tedbirinin haddesinden çek!)

شفتاهیج [şeftāhīc]: Nūn yerine yā-yı taḥtānī ile de شفتاهنج [şeftāhinc]-i merḳūm maʿnāsına mervīdir.

شمج [şemec]: Feṯḥ-i mīm ile. Ḫāne-i zīr-zemīn. Ebulmaʿānī, beyt:

دوستان شادکام به گلشن عیش
دشمنان در شمج به درد کشند

(Dostlar eğlence gülşeninde mutluluk sürüyorlar. Düşmanlar yeraltı dehlizinde dertle ölüyorlar.)

شنج [şenc]: Sükūn-ı nūn ile. بشنج [beşenc] lafẓından iḫtiṣār olunmuş "naṭas" maʿnāsına ki شیار [şiyār] dahi derler.

Ve ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, bir nevʿ ṣadeftir, deryā kenārında olur, içinde inci ḥāṣıl olmaz. Ṣānī, رنجیده شدن [rencīde şuden] yaʿnī incinmek. Bu lüġat Fārsīde ḥarekāt-ı şelāşede maʿnā-yı āḫar ile vārid olmuştur.

شنج غنج [şenc-ġanc]: Sükūn-ı nūneyn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Nişestgāh-ı merdüm ve sağrī-i ḥayvānāt maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

به فرمانش حیوان و انس و پری
همه داغ دارند در شنج غنج

(Bütün insan, hayvan ve periler onun buyruğuyla arkalarında nişan taşırlar/canla başla çalışırlar.)

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

شاخ [şāḫ]: On üç maʿnāya gelir.

Evvel, nihāl-i her dıraḫt yaʿnī her ağacın dalına denilir ki ʿArabīde غصن [ġuṣn] derler ve cemʿi اغصان [aġṣān] gelir. Monlā Ġıyāṣ, beyt:

کشته دستم شاخ گل از بسکه دارد راغها
یادگار باغ نومیدست بر سر می زنم

(Elim kırların sahip olduğu kadar çok gül dalı dikmiş. Umutsuzluk bahçesinin yadigārıdır diye başıma sürüyorum.)

Ṣānī, ḥayvānātın boynuzu ki سرو [surū] dahi derler. ʿArabīde قرن [ḳarn]. Cemʿi قرون [ḳurūn] gelir. Ve Çağatay lisānında "şıbaḳ" derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

شد سرویت چو شاخهای گوزن
هر یکی چار رطل بود به وزن

(Boynuzun geyik boynuzu gibi olmuş. Her biri dört ağır kadeh ağırlığında.)

Ṣāliş, bölük bölük örülmüş saç, فرخال [ferḫāl] maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

کجا خردی او را به من باز گوی
مگر باز یابم یکی شاخ موی

(Onu nerden satın aldığını bana söyle! Belki saçı örülü bir köle bulurum.)

Rābiʿ, her nesnenin pāresine derler ki شاخ شاخ [şāḫ şāḫ] "pāre pāre" maʿnāsına istiʿmāl olunur. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

زده به سنبل پرتاب شانه وز غم آن
چو شانه سینهٔ صاحب دلان شده صد شاخ

(Büklüm büklüm sümbül saçına tarak vurdu ve bunun gamıyla āşıkların göğsü tarak gibi paramparça oldu.)

Ḫāmis, bir nevʿ ẓarftır ki onunla bāde içerler. Menḳūldür ki vilāyet-i Gürcistān'da sağın ve öküz boynuzundan muṣannaʿ ḳadeḥ düzüp şarāb içerler. Bu münāsebetle her ẓarf-ı şarāba "şāḫ" tesmiye olunmuş. Şems-i Ṭıybī, beyt:

درکش آن شاخ پر از باده کز آتشگه آن
مرغ جان خواهد تا طبع سمندر گیرد

(Ocağı sayesinde can kuşunun semender yaradılışına bürünmek istediği, şarapla dolu o kadehi çek!)

Şems-i Ṭıybī, beyt:

شاخ گران زن مزن دم ز غم این جهان
خون قدح خور مخور بیش غم آن سرای

(Ağır kadehten bahset! Bu dünyanın gamından bahsetme! Kadeh kanı (şarap) iç! O evin gamını çokça yeme!)

Sādis, ol uzun direk ki üzerine saḳf-ı ḫāne ederler. Ona شاه تیر [şāh-tīr] ve فرسب [feresb] dahi derler. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

ز بهر فضل به دست آر دُر نظم و بریز
به پای شاه فلک آستان زرین شاخ

(Fazilet için şiir incisi elde edip altın direkli, gökyüzü eşikli padişahın ayağına saç!)

Sābiʿ, be-maʿnī-i pīşānī. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چه مردی بدو گفت با من بگوی
که هم شاه شاخی و هم شاه روی

(Ona "Nasıl bir adamsın, bana söyle! Hem padişah alınlı hem de padişah yüzlüsün!" dedi.)

Şāmin, kola derler omuz başından el ucuna varınca. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بدین شاخ و این یال و این دستبرد
ز تخمِ که بد نام بردار و گرد

(Bu kol, bu boy pos ve bu güçle hangi namlı ve yiğidin soyundan geliyor!)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بدین چهره چون ماه و این قد و برز
بدین شاخ و این یال و این زور گرز

(Bu ay gibi yüz ve bu boy posla, bu kol, bu bilek ve bu topuz gücüyle...)

Tāsiʿ, büyük ırmaktan ayrılmış olan küçük ırmağa derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی چشمه دیدم به دشت فراخ
مر آن چشمه را هر سوی راه و شاخ

(Geniş bir ovada bir pınar gördüm. O pınarın her tarafında küçük küçük ırmak ve yollar var.)

ʿĀşir, kaftan **(117[a])** ve gömlek tirizi. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

پس سیُم بار از قبا دزدید شاخ
که ز خنده اش یافت میدان فراخ

(Üçüncü kez kaftandan tiriz çaldı. Onun gülmesi sayesinde geniş bir meydan buldu.)

Ḥādī ʿaşer, ḫoş-bū olan ʿıṭriyyāt, zebād ve emṣāli kodukları ẓarfa hem maẓrūfa derler. Üstād Rūdekī, beyt:

ز اشک ابر نیسانی به دیبا شاخ شد معلم
ز بوی باد آزاری به عنبر شاخ شد معجون

(Nisan yağmurunun gözyaşı, dalı ipek desenine büründürdü. Üzüntü yelinin kokusu, macunu amberle kapladı.)

Bundandır ki ʿArabīde zebād dedikleri ḫoş-bū ʿıṭr ki kedi gibi bir cānverin ʿaraḳıdır, ekşer boynuzda ḥıfẓ olunur, ona dahi "şāḫ" derler.

Ṣānī ʿaşer, üstüḫᵛān-ı pehlū yaʿnī eyegü kemiklerine de derler.

Ṣāliş ʿaşer, ayak ki oturaktan parmaklara varınca ki کالنگ [kāleng] dahi derler.

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da, gül-āb ile āmīḫte olmuş şarāba dahi "şāḫ" denildiği masṭūrdur.

شاخ شاخ [şāḫ şāḫ]: Dal dal, çāk çāk ve pāre pāre maʿnālarına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

این زمین و آسمان بس فراخ
کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ

(Bu epeyce geniş yeryüzü ve gökyüzü, darlıktan gönlümü paramparça etti.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de ṣadā-yı ʿandelībe de "şāḫ şāḫ" denildiği masṭūrdur.

شادخ [şādaḫ]: Feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Şehr-i Nīşābūr'un ism-i ḳadīmidir ki شادیاخ [şādiyāḫ] dahi derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

دی ز من پرسید معروفی ز معروفان بلخ
از شما پوشیده کی دارم عزیز شادخی

(Aziz Nişaburlular! Sizden nasıl gizleyeyim! Belh'in tanınmış kimselerinden birisi dün bana bir soru sordu!)

Aṣlı üzre, Üstād Ferruḫī, beyt:

ز تاج شاهان پر کن حصار شادخ را
چو شاه شرق ز گنج ملوک قلعهٔ نای

(Doğu padişahının Nāy kalesini padişah hazineleriyle doldurması gibi, sen de Nişabur kalesini padişah taçlarıyla doldur!)

شادیاخ [şādiyāḫ]: Kesr-i dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. شادخ [şādaḫ]-ı merḳūm gibi şehr-i Nīşābūr'un ismidir. Mevlānā Maḥmūd İbn Yemīn, ḳıṭʿa:

یا رب این باغ ارم یا شادیاخ خرم است
یا رب آب استخر یا چشمه سار زمزم است

تا ابد عشرت کنان بادا به کاخ شادیاخ
همدمش ابن یمین که الحق حریف محرم است

(Ya Rabbi! Bu Cennet bahçesi mi yoksa yemyeşil Nişabur mu! Ya Rabbi! Bu İstahr ırmağı mı yoksa zemzem ırmağı mı! Sonsuza dek Nişabur sarayında mutlu mesut eğlensin! Arkadaşı da gerçekten yol yordam bilir bir adam olan İbn Yemīn olsun!)

شاماخ [şāmāḫ]: Feth-i mīm ile. Gāvers-i Ḫaṭāyī dedikleri dārūdur.

شاهرخ [şāhruḫ]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, gergedān boynuzu.

Ṣānī, aʿlām-ı ricāldendir. Ez-cümle Timur Şāh'ın oğlu nāmıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

شدش همعنان شاهرخ در مصاف
بسان دو شمشیر در یک غلاف

(Şāhruh savaşta onunla yan yanaydı. Bir kılıftaki iki kılıç gibiydiler.)

شب فرخ [şeb-ferruḫ/şeb-i ferruḫ]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile ve kesre ile dahi mervīdir. Müsīḳīde bir laḥn ismidir. Üstād Daḳīḳī, der-ṣıfat-ı muṭrib, beyt:

شب فرخ چو شب آغاز کردی
عروس روز پرده باز کردی

(Geceleyin şeb-i ferruh nağmesi başlayınca gündüz gelini de duvağını açardı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te Bārbud-ı Ḫüsrev-i Pervīz'in otuz bir nevāsından bir nevānın ismidir ki kendinin muḫteriʿātındandır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو دستان در شب فرخ کشیدی
از آن فرخنده تر هرگز ندیدی

(Şeb-i ferruh nağmesiyle şarkı düzünce ondan daha mutlusu asla görülmezdi.)

شخ [şaḫ]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ser-i kūh, yaʿnī dağ başı. Ḫakīm Sūzenī, beyt:

ز آسمان به زمین غم به دشمن تو رسد
چو سیل و سنگ که آید به پستی از سر شخ

(Gökyüzünden senin düşmanının başına inen gam, dağın dibinden aşağı yuvarlanan taş ve seli andırır.)

Ferheng-i Cihāngīrī ṣāḥibi bu maʿnāya bu beyti istişhād eylemiş. Ammā bu beyitten muṭlaḳ "dağ" olmak fehm olunur. Üstād Menūçehrī, beyt:

شاخ مرصع شد از جواهر الوان
شخ تل یاقوت شد ز لالهٔ نعمان

(Dal rengarenk mücevherlerle süslendi. Dağın başı kızıl gelinciklerle yakuta döndü.)

Ṣānī, zemīn-i saḫt u muḥkem. Ḫakīm Esedī, der-ṣıfat-ı ejdehā, beyt:

نبینی ز زهرش زمین گشته بود
همه شخ شیاه و همه کُه کبود

(Onun zehriyle yerin sert kısımlarının kapkara, bütün dağların gömgök olduğunu görmez misin!)

Ṣāliş, be-maʿnī-i dāmen-i kūh ve zemīn-i püşte püşte. Ebū Şekūr, beyt:

خرامیدن کبک بینی به شخ
تو گویی ز دیبا فکندست نخ

(Dağın eteğinde kekliğin salınışını görsen, ipekliden ip sarkıyor sanırsın.)

Rābiʿ, her saḫt ve muḥkem olan nesneye derler ʿumūmen.

Ḫāmis, muḫaffef-i شاخ [şāḫ]tır. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da bed-endām ve çirkīn maʿnāsına da mervīdir.

شخشخ [şaḫşaḫ]: Sükūn-ı ḫā ve fetḥ-i şīn-i muʿcemeteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ser-i kūh.

Ṣānī, ḳaṣṣārların bezi ağartmak için vurdukları ağacın adıdır. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bu lüġatin ḥareketi **(117[b])** egerçi ẕikr olunduğu üzre żabṭ olunmuş, ammā üç ḥarf-i sākine bir yerde telaffuẓ olunmaz; ya ḫā'-i evvel veyā şīn-i ṣānī meftūḥ veyā meksūr gerektir.

شليخ [şelīḫ]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ṣadā, āvāz maʿnāsınadır. Reşīdeddīn Vaṭvāt, beyt:

نعره در وی شليخ موسيقی
ناله در وی نوای موسيقار

(Oradaki nara, müzik sesidir. Oradaki inleyiş, kaknüs kuşunun nağmesidir.)

شماخ [şamāḫ]: Feṭḥ-i mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, Īrān pehlivānlarından bir mübāriz pehlivān adıdır ki ser-ḥadd-i Rūm'da vāḳiʿ Şamāḫ ḳalʿası ona mensūbdur.

Ṣānī, شاماخ [şāmāḫ]-ı merḳūmun muḫaffefidir, gāvers-i Ḫatāyī maʿnāsına. ʿArabīde mīm-i müşeddede ile (شمّاخ şammāḫ), bir şāʿirin ismidir.

شملخ [şemlaḫ]: Sükūn-ı mīm ve feṭḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i şalġam. Keẕā fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*.

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

شابورد [şābverd]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü rā'-i mühmele ve feṭḥ-i vāv ile. ʿArabīde هاله[hāle] dedikleri ki eṭrāf-ı ḳamerde olur. Türkīde "ay ağılı" derler. Ḫarmen-i māh dahi denilir. Pīrūz-ı Maşrıḳī, ḳıṭʿa:

به خط و آن لب و دندانش بنگر
که همواره مرا دارند در تاب

يکی همچون پرن در اوج خورشيد
يکی چون شابورد در دور مهتاب

(Beni sürekli aydınlatan o ayva tüyü, dudak ve dişlere bak! Biri Ülker yıldızı gibi, güneşin üstündedir. Biri de ayın etrafındaki aylayı andırır.)

شاد [şād]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, feraḥnāk ve mesrūr. Mevlānā ʿAşḳī-i Kāşī, beyt:

شادم که دامنم سگ کوی تو می کشد
و آن شادئ دگر که به سوی تو می کشد

(Senin köyünün köpeği elbisemin eteğini çekiştiriyor, mutluyum. Diğer bir mutluluk da senin tarafına doğru çekiyor olması.)

Ṣānī, be-maʿnī-i āb-ı bisyār ki suyu çok olan yere شاداب [şād-āb] derler. شادروان [şād-revān] bundandır.

Ṣāliş, şarābın cümle-i esmāsındandır ki şarāb-ḫˇāra شادخواره [şād-ḫˇāre] derler. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

کنار آب شاد و جمع ياران
چو شاد بزم باشد شاد لعلين

(Irmak kenarı ve dostlar topluluğu... Lal renkli şarap mecliste ırmak gibi akıyor.)

شادباد [şādbād]: Mūsīḳīde bir perde veyāḫud bir nevā ismidir. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

دو خانه نوای چکاوک زنم
یکی شادباد و یکی نوش باد

(İki hane çekāvek nağmesi düzelim. Birisi şādbād birisi de nūşbād olsun!)

شادروانِ مروارید [şādurvān-ı murvārīd]: Bārbud-ı Ḫüsrev'in muḫteraʿı bir laḥn ve nevā ismidir. Sebeb-i tesmiyesi mervīdir ki Ḫüsrev-i Pervīz bir şādurvān-ı maḥṣūṣī kenārında oturup ʿişret ederken Bārbud-ı mezbūr ṣavt-ı merḳūmu taṣnīf edip āġāze ettikte Ḫüsrev emr eyledi, bir ṭabaḳ inciyi Bārbud'un üzerine niṣār eylediler. Ona binā'en adını "şādurvān-ı murvārīd" vażʿ eyledi. Mīr Ḫüsrev, beyt:

نوا را نام شادروان به ره بود
که آن پرده ز شادروان شه بود

(Nağmenin adı şādurvān idi. O, padişahın şādurvanından bir perde idi.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو شادروان مروارید گفتی
لبش گفتی که مروارید سفتی

(Şādurvān-ı murvārīd perdesinde söyleyince dudağı inciler deliyor derdin.)

شادورد [şādverd]: Sükūn-ı dāl u rā'-i mühmeleteyn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, hāle ki eṭrāf-ı ḳamerde olur. Ḥakīm Esedī, beyt:

چو ترگی مه و گرد او شادورد
چو ناوردگاه یلی در نبرد

(Ay bir miğferi andırıyor ve etrafındaki hale de bir yiğidin savaştığı meydan olmuş.)

Ṣānī, taḫt-ı pādişāhān maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

جهاندار بر شادورد بزرگ
نشسته همه پیکرش میش و گرگ

(Padişah bütün işlemeleri koyun ve kurt olan büyük tahta oturmuş.)

Ṣāliṣ, Ḫüsrev-i Pervīz ḫazīnelerinden yedinci ḫazīne ismidir.

Rābiʿ, mūsīḳīde bir perde adıdır. Bu iki maʿnāya, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دگر گنج بد شادورد بزرگ
که گویند رامشگران سترگ

(Diğeri, büyük şarkıcıların söylediği büyük Şādverd hazinesiydi.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, ferrāş-ı ḫāne maʿnāsına masṭūrdur.

شاکورد [şākverd]: Sükūn-ı kāf u rā'-i mühmele ve feṭḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i شادورد [şādverd]-i merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاگرد [şāgird]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. ʿArabīde تلمیذ [tilmīẕ] derler. Müncīk, beyt:

فلک طبیعت شاگرد شیشه گر دارد
هزار دل شکند تا یکی درست آید

(Felek bir şişeci çırağının yaradılışında. Bir tanesini düzgün yapana kadar bin şişe kırıyor.)

شاکمند [şākmend]: Sükūn-ı kāf u nūn ve feṭḥ-i mīm ile. Keçi kılından yapılmış keçeye derler. Üstād Lebībī, beyt:

به دستش ز خام گوزنان کمند
به بر درفکنده یکی شاکمند

(Elinde işlenmiş sığır derisinden bir kement var. Göğsüne de keçi kılından bir keçe atmış.)

شاند [şāned]: Feṭḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i شانه کند [şāne kuned], yaʿnī zülf ve kākülü ta-

rar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ḥakīm Enverī, beyt:

جهان به آب وفا روی عهد می شوید
فلک به دست ظفر جعد ملک می شاند **(118ᵃ)**

(Dünya vefa suyuyla ahdin yüzünü yıkıyor. Felek zafer eliyle mülkün saçını tarıyor.)

شانه هید [şāne-hīd]: Fetḥ-i nūn, iḫfā-yı hāʾ-i evvel ü kesr-i ṣānī, baʿdehu yā-yı taḥtānī-i sākine ile. Türkīde "yaba" dedikleri parmaklı ağaçtır ki onunla ḫarman savururlar. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاوزد [şāvezd]: Fetḥ-i vāv ve sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ile. Bir beyāż dikendir ki جاورد [cāverd] dahi derler. ʿArabīde ثغام [ṣeġām] derler ṣāʾ-i müṣelleṣe ile. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شاهد [şāhed]: Ol maḥbūba derler ki ṣoḥbet ü ʿişrette ḫāżır ola ve ʿāşıḳ-perest ve ḫāṭır-nüvāz-ı ʿāşıḳ ola. ʿArabīde zebān, zülf, merd-i ḫāżır, bir nesneyi beyān edici, rūz-ı Cumʿa ve yevm-i ʿarefeye derler.

شاهرود [şāhrūd]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, bir büyük ırmak adıdır ki menbaʿı Ṭāleḳān-ı Ḳazvīn'dedir.

Ṣānī, nāya müşābih bir nesnedir. Ḫoş ṣadāsı çıkar. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de سازیست مانندِ نی اکثر و اغلب رومیان در بزم و رزم بنوازند[1] ʿibāretinden fehm olunur ki sūrnā ola. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

صدای شاهرود شوق افزا
بخیزاند نوا در چرخ والا

(Şevklendirici zurnanın sesi, göğün tepesine nağme yükseltiyor.)

Ṣāliş, sazlarda bem dedikleri kaba ṣadālı kıl.

Rābiʿ, Damġān ile Bisṭām miyānında vāḳiʿ bir ḳaṣaba ismidir. Ve baʿżı ferhenglerde bir pīş-rev adıdır.

شاهورد [şāhverd]: Sükūn-ı hā vü rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i شادورد [şādverd]-i merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاید [şāyed]: Fetḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, lāyıḳ, şāyeste ve sezāvār maʿnāsına. Bu maʿnāda شایستن [şāyisten]den müştaḳḳ olur. Şāʿir, beyt:

نشاید نقش پر طاوس کردن
نه دانش پیش بطلمیوس کردن

(Tavus kanadına desen yapmak yakışmaz. Batlamyus'un önünde bilgiçlik taslamak yakışmaz.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

یار نا پایدار دوست مدار
دوستی را نشاید این غدار

(Kalıcı olmayacak arkadaşı arkadaş edinme! Bu gaddar, arkadaşlığa yakışmaz.)

Ṣānī, be-maʿnī-i iḥtimāl. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

هر بیشه گمان مبر که خالیست
شاید که پلنگ خفته باشد

(Her ormanın boş olduğunu sanma! Belki uyumuş bir kaplan vardır.)

شایراد [şāyrād]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i شادورد [şādverd]-i merḳūm, yaʿnī hāle-i ḳamer. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شایورد [şāyverd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i شادورد [şādverd]-i merḳūm yaʿnī hāle-i māh ki سادورد [sādverd] dahi derler. Keẕā

1 Neye benzer bir çalgıdır. Çoğunlukla Anadolu halkı mecliste ve savaşta çalarlar.

fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Fīrūz-ı Maşrıḳī, ḳıṭʿa:

به خط و آن لب و دندانش بنگر
که همواره مرا دارند در تاب

یکی همچون پرن در اوج خورشید
یکی چون شایورد از گرد مهتاب

(Beni sürekli aydınlatan o ayva tüyü, dudak ve dişlere bak! Biri Ülker yıldızı gibi, güneşin üstündedir. Biri de ayın etrafındaki aylayı andırır.)

شبگرد [şeb-gerd]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i kāf-ı ʿAcemī ile. Gece gezici. ʿArabīde سری [serī] derler.

شبود [şebbūd]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Tatlı sularda ḥāṣıl olur bir nevʿ laṭīf balıktır. ʿArabīde شبوط [şebbūṭ] derler.

شجاید [şecāyed] ve **شجد** [şeced]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-cīm. Şiddet-i berd ve berd-i şedīd maʿnāsına شجودن [şecūden] lafẓından fiʿl-i mużāriʿdir. Üstād Daḳīḳī, ḳıṭʿa:

صورت خشمت ار ز هیبت خویش
ذره ای را به خاک بنماید

خاک دریا شود بسوزد آب
بفسرد آفتاب و بشجاید

(Senin öfkenin görüntüsü kendi heybetiyle toprağa zerre kadar görünecek olsa, toprak denize döner, su yanar, güneş buz tutup donar.)

شخاید [şaḫāyed] ve **شخد** [şaḫed]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-ḫāʾi'l-muʿceme. شخیدن [şaḫīden] ve شخودن [şaḫūden] lafẓlarından fiʿl-i mużāriʿdir. Tırnakla yaralar ve incitir demek olur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, "muṭlaḳ rīş kenden" deyip bu beyte mütemessik olmuş. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

سواران خفته و این اسب بر سرشان همی تازد
که نه کس را بکوبد سر نه کس را روی بشخاید

(Atlılar uyumuş ve bu at onların başında tepiniyor. Ne kimsenin başını eziyor ne de kimsenin sakalını yoluyor.)

شخایید [şaḫāyīd]: Feṯḥ-i ḫaʾ-i muʿceme, kesr-i yā-yı taḥtānī-i evvel ve sükūn-ı şānī ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te به دندان جراحت کردن yaʿnī diş ile yaralamak maʿnāsına deyip bu beyti īrād eylemiş. Üstād Lebībī, beyt:

چو بشنید شاه آن پیام نهفت
ز کیسه لب خود شخایید و گفت

(Padişah o gizli haberi duyunca belli etmeden dudağını ısırıp dedi ki...)

شخشید [şaḫşīd]: Sükūn-ı ḫā vü kesr-i şīn-i muʿcemeteyn ile. Be-maʿnī-i شخید [şaḫīd]. Keẕā fī'l-*Edāt*.

شخید [şaḫīd]: Kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir yerden aşağı düşmek maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i* **(118ᵇ)** *Mīrzā İbrāhīm*.

شغاد [şeġād]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Nām-ı birāder-i Rüstem ki شگاد [şegād] dahi derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

نه رستم چو پایان روزی بخورد
شغاد از نهادش برآورد گرد

(Rüstem rızkının sonunu yiyince kardeşi Şegād onun yaradılışından toz çıkarmadı mı/onu öldürmedi mi!)

شفتالود [şeftālūd]: Sükūn-ı fā, feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ve żamm-ı lām ile. Şeftālū dedikleri meyvedir. Şeyḫ Saʿdī, rubāʿī:

گر خوبتر از روی تو باغی بودی
پایم همه روز راه آن بنمودی
چندان کرمت نیست که خشنود کنی
درویشی از آن باغ به شفتالودی

(Eğer senin yüzünden daha güzel bir bahçe olsaydı, ayağım her gün onun yolunda olurdu. O bahçeden bir şeftaliyle bir fakiri hoşnut etme iyiliğini asla göstermezsin.)

شفود [şefūd]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i ḥarām ki żıdd-ı حلال [ḥelāl]dir.

شکاوند [şekāvend]: Fetḥ-i kāf u vāv ve sükūn-ı nūn ile. Bir dağ adıdır. اشکاوند [eşkāvend] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

نشیمن گرفت از شکاوند کوه
همی دارد از رنج گیتی ستوه

(Dünya dertleri yüzünden pek dertli bir halde Şekāvend dağına karargāh kurdu.)

شکرخند [şeker-ḫand]: Fetḥ-i kāf u ḫāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ile. Leṭāfet ve nezāketle söylerken tebessüm eylemek. Ve dahi ḫande-i maḥbūb ki żıddı زهرخند [zehr-ḫand]dir. Şāʿir, beyt:

خندهٔ ماه رو شکرخندست
خندهٔ اهرمن زهرخندست

(Ay yüzlünün gülüşü tatlı tebessümdür. Şeytanın gülüşü zehirli gülümsemedir.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

شکرخنده ای انگبین می فروخت
که دلها ز شیرینیش می بسوخت

(Gülüşü tatlı bir güzel, bal satıyordu. Gönüller onun tatlılığıyla yanıyordu.)

شکرد [şekerd]: Fetḥ-i kāf ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Merd-i cüst ü çālāk ü kūşiş. Ve dahi işi ḥāżır ve āmāde eylemeye derler. شکرده [şekerde] dahi ol maʿnāyadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکند [şekend]: Fetḥ-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Balçıkta ḫāṣıl olan soğulcan. ʿArabīde خراطین [ḫarāṭīn] derler. Ḫᵛāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

در کوی این رباط ز عقبی نشان مخواه
هرگز بود مزاج سقنقور در شکند

(Bu tekkenin olduğu köyde ahiretten işaret isteme! Sakankurun mizacı, solucanda asla olmaz.)

شلواربند [şelvār-bend]: Uçkur ki شلوار [şelvār] dondur, بند [bend] onun bağıdır ki uçkurdur, vaṣf-ı terkībī olur. Ebulmaʿānī, beyt:

شلواربند بسته منقش گره بود
بر گنج شایگان چو مار مطلسم است

(Kapalı uçkurun işlemeli düğümü, Şāyegān hazinesi üstündeki tılsımlı yılana benziyor.)

شمشاد [şemşād]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ol ağaca derler ki ʿavām taḥrīf edip "çimşir" derler. Mevzūn, hemvār ve ḫoşnümā dıraḫt olmakla ḳadd-i maḥbūbu ona teşbīh ederler. Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

زلف را تاب می دهد سنبل
زلف را شانه می نهد شمشاد

به گل و لاله داده اند مگر
لب شیرین و سینهٔ فرهاد

(Sümbül saç örüyor, çimşir saç tarıyor. Galiba Şirin'in dudağı ile Ferhat'ın sinesini de gül ve laleye vermişler.)

Şānī, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da merzengūş ki muʿarrebi مرزنجوش [merzencūş]tur. Reyḥān ḳısmındandır. Üstād Ferruḫī, beyt:

دست و پایش ببوس و مسکن کن
زیر آن زلفکان چون شمشاد

(Elini ve ayağını öp, o fesleğeni andıran saçların altına yerleş!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, her doğru ve mevzūn ağaca derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

باغ مرا چه حاجت سرو و صنوبرست
شمشاد سایه پرور من از که کمترست

(Benim bahçemin selvi ve çam ağacına ne ihtiyacı var! Benim gölgeli ve düzgün boylu şimşir ağacım hangisinden aşağı kalır!)

شمغند [şemġand]: Sükūn-ı mīm ü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, be-maʿnī-i çirk ü çirkīn, cāme ve bedeni bed kokar ādem. Ve dahi ḥayvān yağırı ve emṣāli maʿnāsına. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, be-maʿnī-i zen-i bed-bū-ferc maʿnāsına ki ʿArabīde لخنا [laḫnā] derler. Bu maʿnāya, Ebulḥaṭīr, beyt:

زن زشت و دراز و پیر و شمغند
کند یک دم چو کاهی کوه الوند

(Çirkin, uzun, yaşlı ve pis kokulu o kadın Elvend dağını anında bir saman çöpüne çevirir.)

شملید [şemlīd]: Sükūn-ı mīm ü yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Ḥubūbāttan "boy" dedikleri ki ʿArabīde حلبه [ḥulbe] derler żamm-ı ḥāʾ-i mühmele ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ḫoş-bū bir çiçektir. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

به ضعف ضیمرانش این میان و خیزرانش قد
به لون برگ شملیدش رخ و هم یاسمینش خد

(Fesleğen inceliğindeki bu bel, hasır uzunluğundaki bu boy, şembelit yaprağı rengindeki yanak, yasemin rengindeki yüz.)

شمند [şemend]: Feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i nān-ı sefīd ü nīkū. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

شمید [şemīd]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ṣīġa-i fiʿl-i māżīdir bī-hūş olmak, ürkmek ve susuzluktan solumak maʿnālarına. Şems-i Faḫrī, beyt:

با کرم و جود او بحر که باشد لئیم
با خرد و هوش او عقل چه باشد شمید

(Onun cömertlik ve iyiliğine karşı deniz pek alçak kalır! Onun aklı ve zihnine karşı akıl akılsız sayılır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te ve *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de meẕkūrdur ki bu lafẓ iki vechle istiʿmāl olunur. Bir vechi شمید [şemīd] ve شمیده [şemīde]. Bu iki lafẓ dahi bī-hūş maʿnāsınadır. Ve bir vechi dahi **(119[a])** شمید [şemīd] ve شمان [şemān] derler. Bu iki lafẓ teşnelikten nefes alıp vermek maʿnāsına ve dem-ā-dem ağlamak غریو [ġirīv] ve غرنگ [gareng] gibi. Ammā *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da bu maʿnāya "şemīd ve şemān" masṭūrdur.

شنبلید [şenbelīd]: Sükūn-ı nūn, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i lām ile. Bir nevʿ sarı çiçektir. Turunc çiçeğine benzer ve rāyiḥasına müşābih rāyiḥası vardır. Ṣudāʿı defʿ eder. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

کلاهش به سر زرد و خفتانش زرد
همان اسب و برگستوان نیز زرد

تو گفتی که کوهیست از شنبلید
که باد دمان از دمش بردمید

(Başındaki külah sarı ve kaftanı sarı. Aynı şekilde atı ve eyer takımı da sarı. Görsen "papatya dağı olmuş" derdin. Esen yel onun nefesinden esiyordu.)

شنبد [şenbed]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Rūz-ı Şenbe demektir. ʿArabīde یوم السبت [yevmu's-sebt] dedikleridir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

خیال خوش دهد زان دل بنازد
خیال زشت آرد دل بتندد

تویی آزینه و او وقت خطبه
نه ز آزینه جدا چون روز شنبد

(Güzel bir hayal verir, gönül onunla nazlanır. Çirkin bir hayal getirir, gönül huysuzlanır. Sen Cuma günü olursun, o da hutbe vakti olur. Cuma'dan ayrı olan Cumartesi günü gibi değildir.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

به فال نیک و به روز مبارک شنبد
نبیذ گیر و مده روزگار نیک به بد

(Kutlu fal ve mübarek Cumartesi günü için, hurma şarabı al ve iyi gününü kötü yapma!)

شنجود [şencūd]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Yaralı ve bereli demektir. Baʿżı nüsḫada شجنود [şecnūd] vāḳiʿ olmuştur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شند [şend]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بند [bend]. Minḳār-ı murġān yaʿnī kuş burnu. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

کلک من زندخوان باغ ثناست
که ورا مدح شاه باشد زند

نکتهای سپید زاید ازو
گرچه دائم سیاه دارد شند

(Benim kalemim övgü bağının bülbülüdür. Onun Zend'i padişahın övgüsüdür. Daima siyah gagası olsa da ondan beyaz nükteler doğar.)

شنید [şenīd]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de شند [şend]-i merḳūm.

Ṣānī, شنیدن [şenīden] lafẓından ṣīġa-i fiʿl-i māżīdir.

شواد [şevād]: Be-vezn-i سواد [sevād]. Bir perende cānverdir mānend-i murġābī. شوات [şevāt] dahi derler. Baʿżı ferhengde reng-i būḳalemūn bir murġdur. شوال [şevāl] ve سرخاب[surḫāb] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شهاد [şehād]: Fetḥ-i hā ile. Ḥarām maʿnāsına ki żıdd-ı حلال [ḥelāl]dir. Eyżan minhu.

شهبد [şehbed]: Sükūn-ı hā ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i سپهبد [sipehbud]-i merḳūm, yaʿnī çeribaşı.

شهد [şehd]: Sükūn-ı hā ile. Gömeç balı ki "oğul balı" dahi derler. Mūmu ayrıldıktan sonra şehd-i fā'iḳ derler. Ṣāf ve laṭīf baldır. Şeyḫ Saʿdī, *Gülistān* dībācesinde و عصارهٔ نایی به تربیتش شهدِ فائق گشته[1] dediği bu baldır.

شهربند [şehr-bend]: Sükūn-ı hā vü rā'-i mühmele ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḥiṣār dīvārı ve sūr-ı ḳalʿa. Mevlānā Hātifī, meşnevī:

بر اطراف آن قلعه شیرین و جست
یکی شهربندی ز پولاد رست

بداندیش دیده ز اختر گزند
شده بند در حلقهٔ شهربند

(O kalenin etrafına çabucak sağlam bir sur yapıldı. Felekten zarar gören kötü düşünceli düşman, kale zincirine esir düştü.)

Ve mülūk ve selāṭīn sarāylarının ʿālī dīvārı. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı serāy, beyt:

رسیده شهربندش تا به افلاک
تماشایش ندارد تاب ادراک

(Yüksek duvarı göğe dek erişmiş. İdrāk, onu seyretmeye güç yetiremez.)

شهرمند [şehrmend]: Sükūn-ı hā vü nūn ve fetḥ-i mīm ile. Ḥarīṣ ve tamaʿkār maʿnāsına.

شهرود [şehrūd]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, her rūdḫāne-i buzurg ʿumūmen, yaʿnī cümle büyük ırmaklara derler. Ve bir rūdḫānedir ḫuṣūṣan.

Ṣānī, 'Irāḳ'ta bir şehir adıdır ki Ḫüsrev onu nehr-i Şehrūd kenārında binā eylemişti. Ol münāsebetle tesmiye olunmuş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

1 Arı boğazı onun terbiyesiyle gömeç balı olmuş.

بنای خسرو و جای شکارش
همان شهرود و آب خوشگوارش

(Hüsrev'in binası Şehrūd, onun av yeri de oranın suyu tatlı ırmağıdır.)

Şāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir sazdır Rūmīlere maḫṣūṣ, bezm ü rezmde çalarlar. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

حلاوتهای شیرین شکرخند
نی شهرود را کرده نی قند

(Gülüşü tatlı Şirin'in tatlılıkları, şehrūd sazının hasırlarını şeker kamışına çevirdi.)

Rābiʿ, mūsīḳīde bir ṣavt veyāḫud bir nevādır. Ḥakīm Senāyī, beyt:

از برای عاشقان مفلس اکنون بی طمع
بلبل خوش زخمه گه شهرود گه عنقا زند

(Bugün çalışı güzel bülbül, kaybetmiş āşıklar için hiç esirgemeden bazen şehrūd bazen ankā makamında çalıyor.)

Ḫāmis, sazların bem dedikleri tārıdır.

شهزود [şehzūd]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı zāʾ-i muʿceme ile. Bābil ḳurbunda bir şehir **(119b)** adıdır. Ġālibā şimdi شهرِ زول [şehr-i zūl] dedikleri olmak vardır.

شید [şeyd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, mekr ü ḥīle ve sefāhet maʿnāsına rivāyet olunmuş. Şeyḫ İbn Sīnā, rubāʿī:

رندان مجرد که ملوک زمنند
در میگدها به یاد من باده زنند
وین زهد فروشگان تحت الحنکی
در زهد ریا و شید شاگرد منند

(Zamanın padişahları olan dünyadan soyutlanmış rintler, meyhanelerde beni anarak şarap içerler. Bu ağızdan züht satan adamcağızlar, ikiyüzlülük ve hile zühdünde benim öğrencimdirler.)

مع الراء المهمله
[maʿaʾr-rāʾi'l-mühmele]

شابهار [şābehār]: Fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü hā ile. Nevāḥī-i Kābil'de bir bütgede adıdır. Eṭrāfı vāsiʿ ṣaḥrādır. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

همه شادئ شابهار کزو
شد شکفته بهار دولت و فر

(Şābehār'ın coşup şenlenmesi, devlet ve görkem çiçeğinin açılması hep onun sayesindedir.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

هرچه در هندوستان پیل مصاف آرا بود
پیش درکردی و آوردی به دشت شابهار

(Hindistan'da saf süsleyici ne kadar fil varsa önüne katıp Şābehār ovasına getirdi.)

شاپور [şāpūr]: Āl-i Eşk bin Yāfeş'ten bir pādişāh adıdır ki ḥażret-i Zekeriyyā ʿalánebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām onun zamānında şehīd oldu. Ve dahi ʿAcem pādişāhlarından birkaç pādişāhın nāmlarıdır. Ve dahi Ḫüsrev ile Şīrīn miyānında vāsıṭa olan kār-güẕārın nāmıdır کافور [kāfūr] vezni üzre. Ve گازر [gāzur] vezni üzre شاور [şāvur] dahi mervīdir. Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*.

شاخسار [şāḫsār]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve fetḥ-i sīn-i mühmele ile. Ağaç tepesi ki شاخ [şāḫ] ağaç dalıdır ve سار [sār] bunda "ser" maʿnāsınadır. کوهسار [kūhsār] ve جشمه سار [çeşmesār] da böyledir. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

به شاخسار طلب عندلیب شب همه شب
نشسته با دل بیدار یار می طلبد

(Gece bülbülü her gece istek dalının tepesine konup uyanık bir gönülle sevgiliyi arıyor.)

Bir maʿnāsı dahi ol delikli demirdir ki sīm-keşler ol deliklerden teli tedrīcle çekip sırma ederler. Ona شفتاهنج [şeftāhinc] ve شفتاهنگ [şeftāhing] dahi derler. ʿArabīde حده [ḥadde] dedikleridir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاخنگور [şāḫangūr]: Feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme, sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Bir dārūdur. ʿArabīde عسالج [ʿasālic] derler feṯḥ-i ʿayn u sīn-i mühmeleteyn ve kesr-i lām ile.

شادبهر [şādbehr]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ḫoş-ḥāl. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

یکی روز خرم دل شادبهر
بر آسوده بود از هوسهای دهر

(Kutlu bir günde, hali vakti yerinde olan gönül, dünya heveslerinden huzur bulmuştu.)

Şānī, bir meşhūr kenīzek adıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شادخوار [şād-ḫˇār]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele, feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ḫoş-ḥāl. Üstād Ferruḫī, beyt:

زینسو سپه توانگر و زانسو خزینه پر
واندر میان رعیت خوشنود و شادخوار

(Bir taraftan ordu güçlü, diğer yandan hazine dolu. Dahası halk arasında hoşnutluk ve rahatlık var.)

Şānī, zen-i fāḥişe ve zen-i muṭribeye derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

جهان چون شادخواری بود لیکن
بماند آن شادخوار اکنون ز شادی

(Dünya bir fahişe gibidir, lākin şimdi o fahişenin pek keyfi kalmadı.)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

به پیری و به خواری باز گردد
به آخر هر جوان شادخواری

(Her fahişenin gençliği, sonunda yaşlılık ve ācizliğe dönüşür.)

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i şarāb-ḫˇār. *Şerefnāme*'de bī-aġyār ve bī-mānīʿ şarāb içmek maʿnāsına. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

در بوستان نهند به هر جای مجلسی
چون طبع عیش پرور و چون جان شادخوار

(Bahçenin her yerine, eğlenceyi seven adamın yaradılışı ile şarap içenin canına benzeyen birer meclis kuruyorlar.)

Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

آن شنبلید گفته چو رخسار دردمند
و آن ارغوان شکفته چو رخسار شادخوار

(O papatya, dertlinin yüzü gibi konuşuyor. O erguvan, şarap içenin yanağı gibi açıyor.)

Bu maʿnālara شادخواره [şād-ḫˇāre] dahi derler.

شار [şār]: Dokuz maʿnāya gelir.

Evvel, şehir demektir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

زیرا که ز بی پیرهنی از قبل شرم
در خانه چو خفاش بدو مانده بشاری

(Çünkü gömleksizlik yüzünden utanıp evde yarasa gibi eli kolu bağlı kalmıştı.)[1]

شارستان [şāristān] şehristān olur.

Şānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de Ġarcestān pādişāhına derler. Nitekim ʿAcem pādişāhlarına "key", Türkistān pādişāhlarına "ḫakan", Çin pādişāhlarına "faġfūr", Hind pādişāhlarına "rāy", Sind pādişāhlarına "raca" ve "rānād", Yemen pādişāhlarına "tübbaʿ" żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve bāʾ-i muvaḥḥade-i müşeddede ile, Mışır

1 Verilen örnekle anlam uyuşmuyor.

pādişāhlarına "fir'avn", Ḥabeş pādişāhlarına "necāşī" ve Rūm pādişāhlarına "ḳayşer" derler. Ma'nā-yı evvel ü şānīye, Üstād Mu'izzī, beyt:

شار غرجستان اگر یابد نسیم همتش
خاک آن بقعه کند چون زر مشت افشار شار **(120[a])**

(Garcestān şārı onun himmeti rüzgārını bulacak olsa, o bölgenin toprağı şehrin altın topu gibi olur.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da, Ḥabeş pādişāhı nāmıdır demiş.

Şāliş, be-ma'nī-i ġışş. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭ'a:

کم بیش نباشد سخن حجت هرگز
زیرا سخنش پاکتر از زر عیارست

زر چون به عیار آید و کم بیش نگردد
کم بیش شود زری کآن با غش و شارست

(Delil olan sözünün asla azı çoğu olmaz. Çünkü onun sözü saf altından daha saftır. Ayara gelen altının azı çoğu olmaz. Kalp ya da ayarı eksik altının azı çoğu olur.)

Rābi', be-ma'nī-i şeġāl ya'nī çakal. 'İmād-ı Şehriyārī ez-berāy-ı Sirāceddīn-i Ḳumrī, ḳıṭ'a:

قمری که به گاه فرق نشناخت
از پهلوی شیر سینهٔ شار

در شعر به فر تو برآورد
از شعلهٔ نار دانهٔ نار

(Aslanın omzuyla çakalın göğsünü birbirinden ayıramayan Kumrī, senin verdiğin güçle şiirde ateş korundan nar tanesi meydana getirdi.)

Ḫāmis, zenān, başlarına tuttukları çāder ki ġāyet ince ve nāzik olmakla ekşer libās dahi ederler. Ve ondan fānūs gömleği eylemeleriyle ona dahi isim olmuştur. Ḥakīm Senāyī, beyt:

خاره در تف او چو خاره سبک
شوره بر سنگ او چو شار تنک

(Onun sıcaklığında kaya, ipekli elbise gibi hafiftir. Onun taşındaki çoraklık, şār bezi gibi ipincedir.)

Sādis, bir kuş adıdır. Ṭūṭī gibi tekellüm eder. Hind diyārında bulunur. شارک [şārek] dahi derler.

Sābi', *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, binā-yı bülend ü 'ālī. Ḳıvāmī-i Gence, beyt:

پست با رایت تو خانهٔ خان
تنگ با فسحت تو شارع شار

(Han sarayı, senin sancağına karşı pek aşağıdadır. Ana yol, senin genişliğine oranla dar kalır.)

Şāmin, güşāde ve ferāḫ ma'nāsına ki شاهراه [şāh-rāh] ol ma'nāyadır. Beyt-i Ḳıvāmī'nin bu ma'nāya münāsebeti ziyādedir.

Tāsi', su ve şarāb miṣillü nesneler akmak ve ondan ẓāhir olan ṣadā ki آبشار [ābşār] ve سرشار [serşār] dahi derler.

'Āşir, leb-rīz ya'nī ol kadar dolu ola ki taşmak ḥāline vara. Ṣā'ib-i Tebrīzī, beyt:

یا رب از عرفان مرا پیمانهٔ سرشار ده
چشم بینا جان آگاه و دل بیدار ده

(Ya Rabbi! Bana irfanla dolu bir kadeh ver! Gören bir göz, farkında bir can ve uyanık bir gönül ver!)

Ba'ẓı ferhenglerde girdāb-ı deryā ma'nāsına ki Türkīde "çevrindi" derler.

شادور [şādvur]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve żamm-ı vāv ile. شادورد [şādverd]-i merḳūm ma'nāsına ki شادوره [şādvure] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شادکار [şādkār] ve **شاکار** [şākār]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-kāf. Ücretsiz iş. Aṣlı شاه کار [şāh-kār] idi. Ya'nī pādişāh işini işleyen ādeme

ücretsiz işlettikleri ecilden tesmiye olunmuş. Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان ز ملک برانداخت رسم بدعت و ظلم
که هیچ کس نبرد نام رشوت و شاکار

(Ülkede zulüm ve bidat ādetini öyle bir kaldırdı ki hiç kimse rüşvet ve bedava işin adını anmıyor.)

Üstād Kisāyī, beyt:

نکنی طاعت و آنگه که کنی سست و ضعیف
راست گویی که مگر سخره و شاکار کنی

(İbadet etmiyor, edince de gevşek ve zayıf ediyorsun. Doğrusunu söylemek gerekirse maskaralık ve bedava iş yapıyorsun.)

شارمار [şārmār]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Mār-ı buzurg u ʿaẓīm yaʿnī ġāyet büyük yılan. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

شور مورند حسودانش اگرچه گهِ لاف
شارمارند و نفر با نفر آمیخته اند

(Onun kıskanç düşmanları, laf zamanı büyük yılan olup bir araya gelseler de esasında zayıf karıncalardır.)

شاطر [şāṭir]: Maʿrūf. Ḥallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

شاطربچه که نکته ای بر باد گرفت
صد ملک دل از حسن خداداد گرفت

(İşini çok iyi yapan genç çalgıcı, Allah vergisi güzelliğiyle yüzlerce gönül ülkesini aldı.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

تو گفتی خروسان شاطر به جنگ
فتادند برهم به منقار و چنگ

(Görsen, becerikli horozlar dövüş sırasında gaga ayak birbirlerine daldılar sanırdın.)

ʿArabīde الشاطر هو الذی اعیاء اهله خبثا.[1] Keẕā fi'l-*Müşkilāt*. İşinde māhir olan ādeme derler.

شامار [şāmār]: Fetḥ-i mīm ile. Be-vezn-i ناچار [nāçār]. Vilāyet-i gebrānda bir mevżiʿin ismidir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شامر [şāmer]: Fetḥ-i mīm ile. Baş örtüsü. سرپوشه [ser-pūşe] ve دامنی [dāmenī] dahi derler. ʿArabīde مقنعه [miḳnaʿa] dedikleridir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شانه سر [şāne-ser]: Fetḥ-i nūn u sīn-i mühmele ile. Hüdhüd dedikleri kuş ki بوبک [būbek], بوبه [būbe] ve پوپه [pūpe] dahi derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

وصال بلبل با گل هنوز نا بوده
به خیره شور برآورده شانه سر پوپو

(Bülbülle gül hālā kavuşamamış. Hüthüt şaşkın bir şekilde ötüyor.)

Hüdhüdün āvāzına "pū pū" derler, fāḫtenin āvāzına "kū kū" dedikleri gibi.

شاوغر [şāvġar]: Sükūn-ı vāv ve fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, Māverā'ünnehir ḥudūdunda bir vilāyet ismidir ki māverāsı kefere vilāyetleridir, eṭrāfı rīgistāndır. Ol vilāyette ġāyet laṭīf ve maḳbūl bez dokurlar. Ekşer ü ağleb-i ehālīsi cullāhtır. Şems-i Faḫrī, beyt:

خصمش برهنه تشنه و بی چیز مانده بود
در دشت ریگ و کافر از آن سوی شاوغر

(Düşmanı Şāvgar tarafından kāfirin olduğu kum çölünde çıplak, susuz ve yokluk içinde kalmıştı.)

Ṣānī, *Ferheng-i* **(120b)** *Ḥüseyn-i Vefāyī*'de, be-maʿnī-i nāy-ı rūyīn ki شیپور [şeypūr] dahi derler.

شاور [şāvur]: Vāv-ı maʿrūf ile. Ḫüsrev-i Pervīz'in nedīm ve muṣāḥibi idi. Şīrīn ile miyānelerinde vāsıṭa olup itmām-ı maṣlaḥat etmekle giderek her ʿāşıḳ u maʿşūḳ miyānında olan vāsıṭaya ʿalem oldu.

1 الشاطر [eş-Şāṭir], yanındakileri pislik ve kötülük yaparak āciz bırakan kimsedir.

شاوور [şāvūr]: Bir vāv ziyāde ile dahi شاور [şāvur]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاه افسر [şāh-efser]: İẓhār-ı hā ile. İsperek dedikleri ottur ki ʿArabīde اکلیل الملک [iklīlu'l-melik] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شاه انجیر [şāh-encīr]: İẓhār-ı hā ile. Bir nevʿ ḫurde incīrdir. İçinde toḫumu olmaz, ammā ġāyet leẕīẕdir.

شاهپر [şāh-per] ve **شهپر** [şeh-per]: Kilāhumā bi-sükūni'l-hā ve fetḥi'l-bā'i'l-Fārsī. Kuşun kanadında olan uzun yeleklerdir. Tafṣīli پر [per] lüġati ẕeylinde mürūr eyledi. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

شکر خدا که باز درین اوج بارگاه
طاوس عرش می شنود صیت شهپرم

(Allah'a şükürler olsun! Yine Arş tavusu bu sarayın kubbesinde kanadımın sesini dinliyor.)

شاهکار [şāh-kār]: İẓhār-ı hā ve fetḥ-i kāf ile. Ücretsiz iş ki beylerbeylik işleri ücretsiz olduğu için tesmiye olunmuş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شاهوار [şāhvār]: İẓhār-ı hā ve fetḥ-i vāv ile. Cevāhir ḳısmından iri ve bī-naẓīr olan inci ve sā'ir cevāhir ve emṡāli nesneye derler. Maʿnā-yı terkībī "şāha lāyıḳ" demek olur. Zīrā lafẓ-ı وار [vār] kelime-i liyāḳattir. Miṡāl-i cevāhir, Kelāmī-i İṣfahānī, beyt:

تا دیرها نیارد چرخ زمردین
از کان روزگار چو من لعل شاهوار

(Zümrüt renkli gökyüzü, uzun zamandan beri zamane madeninden benim gibi büyük lal taşı çıkarmadı.)

Miṡāl-i leşger, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بیاراست لشگرگه شاهوار
به قلب اندرون تیغ زن صد هزار

(Büyük bir karargāh hazırladı. Ordunun kalbine yüz bin kılıçlı asker dizdi.)

Miṡāl-i ḫāne, Ḥakīm Esedī, beyt:

یکی خانه ای دید نو شاهوار
ز زر و گهر بام و بومش نگار

(Yeni yapılmış büyük bir ev gördü. Evin çatısı ve etrafı altın ve mücevherle süslüydü.)

Miṡāl-i ʿaṭā, Muḫtārī, beyt:

چو شعر من شرف استماع سلطان یافت
شدم توانگر از انعام شاهوار اکنون

(Benim şiirim Sultan'ın dinleme şerefini bulunca şimdi bol ve büyük bahşişlerle zengin oldum.)

شایار [şāyār]: Fetḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i شاکار [şākār] u شاهکار [şāhkār]-ı merḳūmeyn. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

شبار [şebār]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Deryāda olan çevrindi ki گرداب [gird-āb] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبانور [şebānūr]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı nūn ile. Murġ-ı şeb-pere ki Türkīde "yarasa" ve ʿArabīde خفاش [ḫuffāş] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شبذیر [şebẕīr]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i ẕāl-ı muʿceme ile. Ḥażret-i Bārī teʿālá ʿazze ismuhu'nun esmā'-i şerīfesindendir. شبذر [şebẕer] dahi denilir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبر [şeber]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bevezn-i خبر [ḫaber]. Şuʿle-i āteş maʿnāsınadır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

آتش گرم سماعش شبری بفروزد
تا ز گرمی سر حمدان به زانو بازد

(Onun yaptığı raksın sıcak ateşi kıvılcımlar saçıyor. Öyle ki sıcaklığından hamdānın başı dize kadar oynuyor.)

شپور [şebpūr]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i şeb-pere.

شپیر [şepīr]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir dağ adıdır. Ġāyet yüksektir. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, ḳıṭʿa:

چو در سواد ثناهای تو گذارم کلک
ز جا به رقص درآید به استماع صریر

یکی سفینه ز علمش هزار بحر محیط
یکی دقیقه ز حلمش هزار کوه شپیر

(Senin övgülerini yazmak için kalemi harekete geçirince gıcırtıyı duyan kalem yerinden kalkıp rakseder. Bin okyanus onun ilmine kıyasla bir gemi kalır. Bin Şepīr dağı onun aklına kıyasla bir incelik kalır.)

شبکر [şebker]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i kāf ile. Ḥaşerāt-ı arż ki ekşeri gecelerde ḥareket ederler. Baʿżı nüsḫada pūre ki ʿArabīde برغوث [burġūṯ] ve cemʿine براغیث [berāġīṯ] derler.

شبکور [şeb-kūr]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf ile. Gözü gece görmeyene derler. İsm-i ʿāmdır, insānda ve ḥayvānda istiʿmāl olunur. ʿArabīde اعشی [aʿşá] ve عشوا [ʿaşvā] maʿnāsına. ʿİlleti, rūḥ-ı bāṣıranın ġılẓeti yāḫud eczā-yı ʿaynın ziyāde ruṭūbet bulmasındandır.

شبگیر [şeb-gīr]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Üç maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, gece uyumayıp ṣabāḥa dek bīdār olana derler, ʿArabīde قائم اللیل [ḳā'imu'l-leyl] maʿnāsına. Bu maʿnāyı şuʿarā çok istiʿmāl eylemişlerdir. Ḳāḍī Yaḥyā-yı Lāhicī, rubāʿī:

جستم چو آهوان وحشی ز کمند
دیگر نشوم تا به دامت در بند

از منزل پستی به هوای زلفش
یاهوی قوی زدم ز شبگیر بلند **(121[a])**

(Vahşi ceylanlar gibi kementten sıçrayıp kaçtım, artık senin tuzağına dek yakalanmam. Onun saçının hevesiyle düşkünlük menzilinden, bitmez tükenmez bir uykusuzluk içinde güçlü bir "yāhū!" narası attım.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, gece yola giden kārbān ve ġayrı maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

شب و روز از رفتن بی درنگ
ز شبگیر و ایوارش آید به تنگ

(Gece gündüz hiç durmaksızın yürüyüşten, gece ve gündüzün gelip gitmesinden daraldı.)

ایوار [īvār] gündüz yürümektir.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i vaḳt-i ṣubḥ. Baʿżı ferhengde vaḳt-i seḥer maʿnāsınadır. Kile't-taḳdīreyn, Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

هست مردم را شب و شبگیر موی و روی تو
موی را شب دان مدام و روی را شبگیر گیر

(Senin saçın ve yüzün, insan için gece ve sabahtır. Daima saçını gece bil, yüzünü de gündüz say!)

Bu beyitten vaḳt-i ṣubḥ fehm olunur. ʿAbdurrāfiʿ, beyt:

بادهٔ چون آفتاب از ساقیان ماه روی
بر سماع مطربی چون زهره ای شبگیر گیر

(Sabahleyin Zühre gibi çalgıcıyı dinleyip ay yüzlü sākilerden güneş gibi şarabı al!)

Ṣāliş, bir kuştur, seḥer vaḳtinde āvāz-ı ḥazīn ile öter.

شپور [şepūr]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Boru dedikleri şeydir. Ṭabl ve sūrnā ile çalarlar, ekşer maḥall-i sürūr u sūr ve rezm vaḳitlerinde. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی بزمگاهست گفتی بجای
ز شپور و نالیدن کرّنای

(Boru ve kerrenayın inleyişinden orasının esaslı bir meclis olduğunu sanırdın.)

شبهر [şebher]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Be-vezn-i عبهر [ʿabher]. Çakır dedikleri doğanın minḳārına derler. Keẕā fi'l-*Edāt*.

شبیار [şebyār]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Maʿrūf. Ve 'inde'l-eṭibbā maḳbūl ḥabdır ki cüz'-i aʿẓamı ṣabirdir. Aʿlāsı sevāḥil-i Yemen'de Suḳuṭranām bir cezīrede ḥāṣıl olur. Ṭabīʿatı ḥārr u yābistir. Müshil-i ṣafrādır. Ruṭūbet-i balġam-ı lezici dimāġdan ve mefāṣıldan iḫrāc eder. Baʿżı ṭıbb kitāblarında şebyār, nām-ı ṣabirdir ki الوا [elvā] dahi derler.

شتر [şetr]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ile. Kenār-ı muḳaṭaʿa maʿnāsınadır. ʿArabīde قطع [ḳaṭʿ] maʿnāsına eʿamdır; kesmek yāḫud keser yaʿnī kırmak maʿnāsına. Zebān-ı Hindīde "düşman" demektir. Ebulmaʿānī, beyt:

رفتم ز غم بر تماشا به شتر گوی
زانکه زبان خلق شود شتر از مرا

(Gam yüzünden dilimin keskinliğiyle seyre çıktım. Zira halkın dili benimkinden daha keskin.)

شخار [şaḫār]: Feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Ḳalya derler toprak gibi bir nesnedir ki onunla ṣābūn pişirirler. Aṣlı bir yeşil ottur, āteşe yakarlar toprak olur. Suya ıslatıp suyun zeyte katıp ṣābūn ederler ve cāmelerden yağ lekesin onunla çıkarırlar. Ḫuṣūṣan çuka dokundukta yağını onunla çıkarırlar, baʿdehu boyaya çekerler. Rivāyet olunur ki zamān-ı evvelde mezbūr ḳalyayı kīmyāya cüz' ederler imiş. Ḥakīmin biri kīmyāya saʿy ve mezbūr otu yakıp ʿamele getirirken fāsid olup kīmyāya cüz' olmak ṣalāḥiyyetinden ʿāṭıl olur. Mezbūr ḥakīm ʿilm-i ḥikmetle mezbūrun suyun alıp bir miḳdār kireç suyu ile kifāyet miḳdārı zeyt ile pişirip ṣābūnu taṣnīf eylemiş. Ḳalya ḥaḳḳına, Üstād ʿUnṣurī, beyt:

از نمک رنگ او گرفته قرار
خاکش از گرد شور گشته شخار

(Onun rengi tuzdan alınmış. Toprağı tuzlu tozdan kalya olmuş.)

Ferheng-i Vefāyī'de, be-maʿnī-i nūşādur ki zenān ḥinnāya katıp ellerin ve tırnakların onunla siyāh ederler deyip bu beyte mütemessik olmuş. Şāʿir, beyt:

چون مرا با جلبان کار نباشد پس ازین
رستم از وسمه و گلگونه و حنا و شخار

(Mademki bundan sonra celeplerle işim kalmadı; rastık, allık, kına ve şahārdan kurtuldum.)

شخرور [şaḫrūr]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı mechūl ile. Kara tut. Baʿżı ferhengde be-maʿnī-i شخار [şaḫār]-ı merḳūmdur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شخسار [şaḫsār]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir. Evvel, zemīn-i saḫt yaʿnī zirāʿate ṣāliḥ olmaz yer ki dağ eteklerinde vāḳiʿ olur. شخ [şaḫ] dahi derler. Bu rivāyet *Ferheng-i Cihāngīrī*'dendir, bu beyte mütemessik olmuş. Üstād Menūçehrī, beyt:

به کردار سریشمهای ماهی
همی برخاست از شخسار او گل

(Onun çorak yerlerinden balık tutkalları gibi çamur kalkıyordu.)

Ṣānī, muḫaffef-i شاخسار [şāḫsār]dır. Bu maʿnāya, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جبرئیل کرمی سدره مقام و وطنت
همچو مرغان زمین بر سر شخسار مرو

(İyilik Cebrāili'sin! Makamın ve vatanın Sidre'dir. Yeryüzü kuşları gibi orman kenarına gitme!)

شخشار [şaḫşār]: Sükūn-ı ḫā vü fetḥ-i şīn-i muʿcemeteyn ile. Ābī bir kuştur tīre-reng. Ve başının ortasında beyāżı olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شخور [şaḫūr]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. Tırnakla bir yerin yara etmek maʿnāsınadır. **(121b)**

شدکار [şedkār] ve **شدیار** [şedyār]: Kilāhumā bi-sükūni'd-dāli'l-mühmeleteyn, evvel bi-fetḥi'l-kāf, ṣānī bi-fetḥi'l-yā'i't-taḥtānī. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da, sürülmüş tarla ki شیار [şiyār] dahi derler. Türkīde "naṭas" ve "herek", ʿArabīde فلحان [feleḥān] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

زمین خاطر کردم شیار و تخم ثبات
درو فکندم تا خود چه آید از شدکار

(Düşünce zeminini nadasa bırakıp ona sebat tohumu ektim. Bakalım bu sürülmüş tarladan ne çıkacak!)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گل خوش بوی پاکیزه است اگر چند
نروید جز که در سرگین و شدکار

(Güzel kokulu gül temiz olabilir, ancak sürülmüş ve gübrelenmiş topraktan başkasında bitmez.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, toḫum ekilmiş yere derler. Miṣāl-i lüġat-i ṣānī, Üstād Rūdekī, beyt:

تا زنده ام مرا نیست جز مدح تو دگر کار
کشت و درودم اینست خرمن همین شدیار

(Yaşadığım sürece benim için seni övmekten başka bir iş yoktur. Ekip biçmem budur, sürülmüş harmanım budur.)

Muḫtārī, der-meẕemmet-i felek, beyt:

برزه گاویست کو خورد نا چار
بر تخمی که خود کند شدیار

(O, kendi kazdığı yerdeki tohumları çaresizce yiyen, çift kaçkını bir öküzdür.)

شر [şer]: Zebān-ı Pehlevīde "şehir" demektir. Bu maʿnāda شار [şār]dan muḫaffeftir. ʿArabīde rā'-i müşeddede ile (شرّ şerr) żıdd-ı ḫayrdır.

شرمشار [şermsār]: Sükūn-ı rā vü mīm ü fetḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Ḫacil maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

ازو هر یکی رخ همی تافتند
کزو شرمساری همی یافتند

(Her biri ondan utanıp yüz çevirdiler.)

Bunda ilḥāḳ-ı yā ile "ḫaclet" maʿnāsına olur. Kemālpaşazāde merḥūm, bunda dahi taṣarruf edip buyurur: "شرمسار [şermsār] ın terkībi ṣıfat ile mevṣūftur. Aṣlı شرمه سار [şermesār]dır, terkīb olıcak hā ḥaẕf olunmuştur. Bundaki hā ساره [sāre] hā'sı gibidir ki ẕikri mürūr eyledi. Aṣlında maʿnāsı uttur. شرمه [şerme], utlu demektir ki utandıkta ādem başın aşağa salar, ondan ḥayā ẓāhir olmağın ona nisbet eylemişlerdir". Gāh olur شرمسار [şermsār] ı سر [ser]e ṣıfat kılarlar. Nitekim bu beyitte vāḳiʿdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

که باشی تو ای نا کس خیره کار
که سر شرمسارت کلا کوهسار

(Ey pis işli cimri! Sen kim oluyorsun! Dağın başının tamamı senden utanıyor.)

شریر [şerīr]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫūb ve zībā maʿnāsınadır. ʿArabīde rā'-i müşeddede ile (شرّیر şerrīr), ehl-i şer ve şer-kār maʿnāsınadır.

ششپر [şeş-per]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Altı yapraklı topuz ki Rūm vilāyetinde zamān-ı evvelde müstaʿmel ve meşhūr idi.

ششتار [şeştār]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Altı kıllı ṭanbūra ve kopuza dahi derler. Bu iki lüġate, şāʿir, beyt:

به روز رزم در دست بوده ششپر
به روز بزم پیشش بوده ششتار

(Savaş günü elinde altı yanlı topuz olurmuş. Eğlence günü yanında altı kıllı tambur olurmuş.)

ششدر [şeşder]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Tavla dedikleridir ki نرد [nerd] dahi derler. Her ḳısmı altışar ḫāneye taḳsīm olunmağın "altı kapı" demek olur. Türkīde ismi mevżūʿun leh maʿnāsın ifāde eder ki "davlı"dan ġalaṭtır. Çünkü nerd-i ḳumārda baḫş-i mużāʿaf ola, ona "dav" derler, ona işārettir. Tafṣīl-i aḥvāli داو [dāv] lüġati ẕeylinde mürūr eyledi.

شغر [şaġr]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ile. El ve ayak işten ḫaşīn ve dürüşt olup dörpü gibi ola, ona denilir. شغه [şaġa] ve شوا [şevā] dahi derler.

ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, ḫalḳ ve ehālīden ḫālī kalan şehir. Ṣānī, kelb bevl ettikte bir ayağın kaldırdığına derler.

شغر بغر [şaġar baġar]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-ġayni'l-muʿceme. Tevābiʿ-i elfāẓ ḳabīlindendir, perākende ve perīşān maʿnāsına. Üstād Daḳīḳī, beyt:

هر کرا در جهان در سفرست
کار او از سفر شغر بغرست

(Dünyada yolculuğa çıkan kimsenin işi, yolculuk yüzünden perişan olmaktır.)

شکر [şeker]: Maʿrūf. Ve dahi kamışlık maʿnāsınadır. Ammā kesr-i kāf ile (شکِر şekir), zenānın mevżiʿ-i maʿhūdudur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکربار [şeker-bār]: شکر [şeker] ile بار [bār]dan mürekkebdir ki بار [bār] بارانیدن [bārānīden] den ism-i fāʿildir, yağdırıcı maʿnāsına. Bu taʿbīr ekşer maḥbūblar sözünde istiʿmāl olunur leẕīẕ ve şīrīn söyledikleri ecilden, şīrīngüftār ve süḫan-ı şeker-bār derler.

شکیر [şekīr]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Şeftālūya benzer bir meyvedir. شفترنگ [şeftereng] ve شلیل [şelīl] dahi derler. Kızıl ve beyāż olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شنوار [şenvār]: İki maʿnāyadır.

Evvel, iç dona **(122[a])** derler.

Ṣānī, maʿrūf şalvār ve çakşur. Ve çanteyāna dahi derler. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

شود ز سوی خریدار غبن بازارش
گشاد می دهد آن دم چو بند شلوارش

اگر به جان بفروشد متاع ذوق وصال
شود یکایک سودش دل خریدارش

ندید کس چنین ارزان متاع پر قیمت
به جان و دل همی ارزد گشاد شنوارش

(Pazarı kesada düştüğü vakit şalvarının uçkurunu çözer. Kavuşma zevki malını can karşılığı satacak olsa, müşterilerinin gönlünü birer birer kazanır. Böylesi pek kıymetli ve ucuz bir malı kimse görmedi. Onun şalvarını çözmek cana da gönle de değer.)

ʿArabīde iç dona سراویل [serāvīl] ve Çağatay lisānında "iştan" derler kesr-i elif ile. Mīr ʿAlī Şīr *Maḫzen*'de, bir kocakarı sattığı bez vaṣfında der, beyt:

Kön̲lek ü iştanġa çü lāyıḳ imes
Her ni bahā birle muvāfıḳ imes

(Gömlek ve iç donu yapmaya layık değilse, kaça alırsan al uygun olmaz.)

شمر [şemer]: Feṯḥ-i mīm ile. Be-vezn-i قمر[ḳamer]. Küçük göl. Ve dahi su irkilip durduğuna derler ki آبگیر [āb-gīr], آژیر [ājīr], آبدان [ābdān] ve ژی [jī] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ای بر تیغ تو جبال حریر
وی بر دست تو بحار شمر

(Ey kılıcına dağların ipek kumaş olduğu! Ey eli yanında denizlerin göl kaldığı!)

Ḫʿāce Selmān, beyt:

در آب شمر این همه ماهیٔ زراندود
بید از پی آن ریخت که بِه را یرقان است

(Söğüt, göl suyundaki bütün bu altın kaplama balıkları ayvanın sarılığı yüzünden döktü.)

شمشیر [şemşīr]: Egerçi meşhūru ʿāmme lisānında kesr-i şīn iledir, lākin efṣaḥı feṯḥa iledir. Kılıca derler. Ve kılıcın adı hemān tīġ ve şemşīr değildir. Bu kitābda Rāḳımu'l-ḥurūf kırktan mütecāviz adını yazmak vāḳiʿ olmuştur. Egerçi istişhāda ḥācet yoktur, lākin melikü'ş-şuʿarā fī-ʿaṣrihi Ṣā'ib-i Tebrīzī'nin bir beyti teberrüken taḥrīr olundu. Beyt:

عالمی را کشت و دست و تیغ او رنگین نشد
تیزیٔ شمشیر پاک از خون کند شمشیر را

(Dünyayı öldürdü, eli ve kılıcı kızıla boyanmadı. Kılıcın keskinliğini tamamen kılıçtaki kanla yapıyor.)

شنگار [şengār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir ottur, yaprağı siyāh ve kökü yoğun olur. Muʿarrebi شنجار [şencār]dır ابوخلسا [ebū ḫalsā]-yı merḳūm maʿnāsına ki ʿArabīde bir adı dahi خس الحمار [ḫassu'l-ḥimār]. عاقرسمعا [ʿāḳirsemʿā], شجرة الدم [şeceretu'd-dem], رجل الحمامه [riclu'l-ḥamāme] ve حمیرا [ḥumeyrā] dahi derler.

شنکویر [şenkevīr]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i kāf ve kesr-i vāv ile. Beman̲ʿnī-i zencebīl ki شنگلیل [şengelīl] dahi derler. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*.

شنکور [şenkūr]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf ile. Seped ki içinde üzüm sıkıp suyun ṣāf ederler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te çadır direğinin göbeği ki بادریسهٔ خیمه [bādrīse-i ḫayme] dedikleridir.

شوکار [şevkār]: Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i kāf ile. Düzd ve ʿayyār maʿnāsına ki شبکار [şebkār] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

زند راه خرد آلام حسرت
همین شد گوییا شوکار محنت

(Hasret acıları, aklın yolunu kesiyor. Dert sanki eşkiya olmuş.)

شوندر [şevender]: Feṯḥ-i vāv u dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Kızıl şalġam ki چوگندر [çūgender] dahi derler.

شوهر [şevher]: Be-vezn-i جوهر [cevher]. Zevc maʿnāsına ki ʿavrat eridir. شوی [şūy] dahi derler be-vezn-i گوی [gūy]. Üstād, beyt:

زن دنیا عجوز حیله اندیش
کند هر پنج روزی شوهر خویش

(Dünya karısı hile düşünen bir kocakarıdır. Kendine beş günde bir koca edinir.)

شهدیوار [şeh-dīvār]: Sükūn-ı hā vü yā-yı taḥtānī, kesr-i dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Mülūk ve vüzerānın sarāylarında olan dīvār-ı bülend.

شهرزور [şehrzūr]: Sükūn-ı hā vü rā'-i mühmele ve żamm-ı zā'-i muʿceme ile. Bābil iḳlīminde bir şehrin adıdır.

شهریار [şehryār]: Ol pādişāha derler ki zamānında olan pādişāhlardan aʿẓam ve ẕī-ḳuvvet ola. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شهر [şehr]: Türkīde dahi derler. ʿArabīde مصر [miṣr] ve مدینه [medīne] dedikleri şehre denilir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

شهر و سپه را چو شوی نیکخواه
نیک تو خواهد همه شهر و سپاه

(Şehir ve ordunun iyiliğini istersen, şehir ve ordu da senin iyiliğini ister.)

ʿArabīde شهر [şehr]in maʿnāsı otuz günden ʿibāret olan aydır ki Fārsīde ماه [māh] dedikleri. Ammā Fārsīde hem otuz güne ve hem ḳamere māh derler. ʿArabīde ancak otuz güne şehr derler, ḳamere şehr demezler.

شهریر [şehrīr] ve **شهریور** [şehrīver]: Kilāhumā bi-sükūni'l-hā ve kesri'r-rā'i'l-mühmele. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir ferişte ismidir ki cemīʿ-i filizzāt yaʿnī maʿādin ve āteşe müvekkeldir. Ve māh-ı Şehrīver'de vāḳiʿ olan tedbīr-i umūr u meṣāliḥ ona müteʿallıḳtır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز شهریورت باد و فتح و ظفر
بزرگی و تخت و کلاه و کمر **(122ᵇ)**

(Şehrīver'in yardımıyla fetih, zafer, büyüklük, taht, taç ve kemer senin olsun!)

Bu maʿnāya, Zerātüşt Behrām, beyt:

نگه کرد شهریور امشاسفند
به پیش آمدش با دل پر ز پند

(Şehrīver, İmşāsfend'e baktı. Öğüt dolu bir kalple ona doğru ilerledi.)

Ṣānī, sāl-ı Şemsiyye'den altıncı ayın adıdır ki neyyir-i aʿẓamın burc-ı Sünbüle'de zamān-ı mekṣidir.

Ṣāliş, her māh-ı Şemsiyye'nin dördüncü günü ismidir. Ḳāʿide-i muḳarrere-i Fürs ki her ayın ismi ki bir gün ismiyle muṭābıḳ vāḳiʿ ola, ol gün ʿīd-i çeşn ederler. Bu günün ehl-i Fārs katında ḫayli iʿtibārı vardır. Tevellüd-i Dārāb bin Behmen Şāh bu günde vāḳiʿ olmuştur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به شهریور بهمن از بامداد
جهاندار داراب ز مادر بزاد

(Padişah Dārāb, Behmen ayının dördüncü günü sabah vaktinde annesinden doğdu.)

شهسوار [şeh-suvār]: Mülūkāne ata binen ve at üzerinde dilīrāne oturup merdāne ḫareket ettirene derler. Ebulmaʿānī, beyt:

زیر پایت یک نگه کن تا نباشد پایمال
شهسوار طرز خاصت می کند عالم خراب

(Ayağının altına bir bak da çiğnenmesin! Kendine has usta biniciliğin dünyayı kasıp kavuruyor.)

شهکار [şehkār]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i kāf ile. Arż-ı mezrūʿa yaʿnī ekilmiş yer maʿnāsına.

شهوار [şehvār]: شاهوار [şāhvār]-ı merḳūmun cümle maʿnālarıyla müterādiftir. Zerātüşt Behrām, beyt:

در آنجا تختها بنهاده بسیار
برِ آن برجهای خوب و شهوار

(Orada o güzel ve büyük burçların üstüne çok sayıda taht kondurdu.)

شیپور [şeypūr/şeybūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve bā'-i Fārsī ile de mervīdir. Nāy-ı rūyīn maʿnāsına. Kerrenāy olmak fehm olunur. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز کوس و نفیر و خروش درای
ز شیپور و از نالهٔ کرنای

(Kös ve borudan, zilin çınlamasından, kerrenāy inleyişi ve şeypūrdan...)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

شاماز [şāmāz]: Feṯḥ-i mīm ile. Bir mevżiʿ ismidir ki ḳadīmden onda gebrān tavaṭṭun eylemişler.

شبانروز [şebānrūz]: Bir gün bir gece ve ol miḳdār zamāndan ʿibārettir. Gece ile gündüzün irtibāṭ ve birbirine muḳābil oldukları cihetten ol miḳdār zamān taʿyīn olunur.

شب افروز [şeb-efrūz]: İki maʿnāyadır.

Evvel, yıldızböceği ki شبتاب [şeb-tāb] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

نبوده چشم یک از اول او را
یکی دیگر چو مانند شب افروز

(Önceden beri onun bir gözü yokmuş. Gören gözü yıldızböceği gibiymiş.)

Ṣānī, şühūr-ı Melikī'nin onuncu ayı adıdır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شب انگیز [şeb-engīz]: Yaʿnī şeb-pere ki yarasa derler.

شب آویز [şeb-āvīz]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Bir kuştur. Gecelerde ağaç budaklarına ayağından asılıp ṣabāḥa dek feryād eder. Ṣadāsından "yā Ḥaḳḳ!" fehm olunur. Meşhūru budur ki feryādından, boğazından bir ḳaṭre kan gelmedikçe fāriġ olmaz. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

منم دراجهٔ مرغان شب خیز
همه شب مونس مرغ شب آویز

(Gece uyumayan kuşların burcu, bütün gece hak kuşuna yakın olan benim!)

شب باز [şeb-bāz]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade-i ūlá ve feṯḥ-i ṣāniye ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, gecelerde şuʿbede-bāzlık edip eşkāl-i muḫtelif göstere. Muḥammed-i ʿAṣṣār, beyt:

دو چشمش کرده ز اجفان خیمه را باز
ز لعبتهای مردم بوده شب باز

(İki gözü, göz kapaklarından otağ açıp halkla oynayıcı hokkabaz olmuş.)

Ṣānī, gecelerde tenhā kalkıp ʿibādet, tesbīḥ, tehlīl ve tilāvet-i Ḳurʾān edene derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

نیم شب باز اگر شبخیز باشم
به شب بازی هوس را تیز باشم

(Gece uyanık olsam da ibadet edici değilim. Hokkabazlığa pek hevesliyim.)

شبدیز [şeb-dīz]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de her siyāh ata derler ʿumūmen. Ve maʿnā-yı terkīb dahi onu iḳtiżā eder ki شب [şeb]den murād karanuluktur ve دیز [dīz] ata derler. دیزه [dīze] dahi denilir ki hā'-i ʿalāmeti ḥaẕf edip siyāh renk ata ʿalem eylediler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

از پی شبدیز شب دیشب رکاب زر زدند
نقره ای خنگ آسمان را نعل زرین برزدند

(Dün gece gecenin siyah atı için altın üzengi düzdüler. Gökyüzünün bakır renkli atına altın nal çaktılar.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

من و رستم و اسب شبدیز و تیغ
نیارد بدو سایه گسترد میغ

(Ben, Rüstem, siyah at ve kılıç... Bulut ona gölge salamaz.)

Ṣānī, Ḫüsrev-i Pervīz'in maḫṣūṣ ve meşhūr atının adıdır ki siyāha yakın renkli idi. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, "nām-ı esb-i Şīrīn'dir ki

Ḫüsrev'e vermiş idi" deyip bu beyti mütemessik olmuş. Beyt:

چو پرویز آن سخن بشنید و شد تیز
بجست از جای و شد بر پشت شبدیز **(123[a])**

(Pervīz o sözü duyunca öfkelendi. Yerinden sıçrayıp Şebdīz'in sırtına bindi.)

Tārīḫ-i Ṭaberī'de mastūrdur ki meẕkūr at dünyāda olan atlardan dört karış yüksek idi ve kuyruğu sā'ir atların iki kuyruğu kadar ve iki bölük durur idi. Ve her ayağına on iki mıḫla naʿl vururlar idi. Ḫüsrev kendi yediği ṭaʿāmdan ol ata dahi verirler idi. Her ne olsa yer idi. Mezbūr at öldükte Ḫüsrev emr eyledi, heyʾetini bir mücellā taşa naḳş u resm eylediler. Ḫüsrev gāh gāh ol taṣvīre naẓar ederdi. Ḥālen ol taş şehr-i Kirmān'dadır. Mīr Ḫüsrev, beyt:

یکی شبگون که نامش بود شبدیز
کزو برده ز صرصر در تک و تیز

(Birisi gece renkli, adı Şebdīz olan bir attı. Koşu ve hızda kasırgayı geride bırakırdı.)

Maʿnā-yı ṣāliṣ, Bārbud-ı Ḫüsrev muṣannefātından bir laḥn adıdır. Derler ki bir gün merḳūm at, Ḫüsrev'in naẓargāhında iken Bārbud bir laḥn iḫtirāʿ edip adını "şebdīz" komuş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

هر آن شب کو گرفتی راه شبدیز
شدندی جملهٔ آفاق شبخیز

(O çalgıcı şebdīz makamını tutturunca bütün dünya gece uyanıp ayağa kalkardı.)

شبغاز [şebġāz]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ağıl ki gece koyun ve sığır yatmak için ederler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شجلیز [şeclīz]: Sükūn-ı cīm ü yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Be-maʿnī-i sermā-yı saḫt, yaʿnī şedīd soğuk. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

شش انداز [şeş-endāz]: Ol kimseye derler ki ḳumār oyununda şeş bücūl ile oyun etmiş olalar. Şāʿir, beyt:

برون آمد ز پرده سحرسازی
شش اندازی به جای سینه بازی

(Büyücülük yapıp örtüden çıktı. Göğüs bağı yerine altı aşık kemiği...)

شکرریز [şeker-rīz]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, kelām-ı faṣīḥ ü maʿnī-dār ve beẕle-gūy maʿnāsına.

Ṣānī, *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da girye-i şādī maʿnāsına mervīdir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

در شکر ریزند ز اشک خوش که گردون را به صبح
همچو پسته سبز و خون آلود و خندان دیده اند

(Sabahleyin gökyüzünü fıstık gibi yeşil, kızıla bulanık ve gülümserken gördüler, sevinç gözyaşları döküyordu.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te ʿarūs için gönderilen hediyye ve ġayruhu. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

نثار اشک من هر دم شکرریزیست پنهانی
که همت را زناشویی است از زانو و پیشانی

(Ruhani bir halvet izdivacına girdiğim şu zamanda, benim gözyaşımın saçılması gizli bir düğün hediyesidir.)

Şerefnāme'de dahi girye-i şādī ve niṣār maʿnāsına menḳūldür.

شمیز [şemīz]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Muzāriʿ maʿnāsına ki شومیز [şūmīz] ve شوریز [şūrīz] dahi derler żamm-ı şīn ile. Zirāʿat için āmāde olmuş tarlaya derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شنگبیز [şengbīz] ve **شنگویز** [şengvīz]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve kāfi'l-Fārsī, evvel bi-kesri'l-bā'i'l-muvaḥḥade, ṣānī bi-kesri'l-vāv. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḫurmādan ḥāṣıl olan şarāb. Hindī lisānında سندی [sendī] derler.

Ṣānī, zebān-ı Pehlevīde zencebīl maʿnāsınadır.

شوریز [şevrīz]: Sükūn-ı vāv ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Mezraʿa maʿnāsına. Yaʿnī zirāʿat olunacak yere derler.

شهباز [şeh-bāz]: Meşhūrdur. Doğan nevʿindendir. Pādişāhlar katında maḳbūldür. Şāʿir, beyt:

به کف شهباز و در زیر اسب تازی
سلاح آراسته بنمود بازی

(Elde doğan, altta Arap atı, silah kuşanıp oyun göstermiş.)

شهرباز [şehrbāz]: Sükūn-ı hā vü rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Rūd-ı Ceyḥūn ismidir. Mīr Naẓmī, beyt:

عشق در دل که خون گداز بود
از دو چشمم دو شهرباز بود

(Gönlümdeki aşk, kanımı eritti. İki gözümden iki Ceyhun ırmağı aktı.)

شهرِ سبز [şehr-i sebz]: Vilāyet-i Semerḳand'da bir şehir adıdır ki شهرِ کش [şehr-i keş] dahi derler.

شهرناز [şehrnāz]: Sükūn-ı hā vü rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i nūn ile. Cemşīd'in hemşīresi adıdır ki Ḍaḥḥāk onu ḥabāle-i izdivāca getirmişti. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز یک دست سرو سهی ارنواز
به دست دگر ماه رو شهرناز

(Bir yanında selvi boylu Ernevāz, diğer yanında ay yüzlü Şehrnāz var.)

شهروز [şehrūz]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. شهرود [şehrūd]-ı merḳūm maʿnāsına, yaʿnī rūdḫāne-i buzurg.

شهریوز [şehrīvez]: Sükūn-ı hā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Şühūr-ı Fārsiyye'nin āḫir ayıdır.

مع السین المهمله
[maʿaʾs-sīniʾl-muhmele]

شاس [şās]: Be-vezn-i کاس [kās]. Bed-ḫūy ve bed-aḫlāḳ maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

چو بنیاد جهان که بی اساس است
نبیند روی راحت هر که شاس است **(123b)**

(Dünya binası temelsiz olduğu için, kötü huylu kimse orada sonsuza dek rahat göremez.)

شامس [şāmus] ve **شاموس** [şāmūs]: Kilāhumā bi-żammiʾl-mīm. Cins-i ḫākten bir nevʿ topraktır. Ol dahi iki nevʿ olur. Biri ṣafāʾiḫīdir bileği gibi ve bir miḳdār ışılaması olur, ona کوکبِ شاموس [kevkeb-i şāmūs] derler. Nitekim ṭalʿati ışıladığından کوکبِ ارض [kevkeb-i arż] derler. Ve bir nevʿ dahi süst ü sebük olur, şöyle ki dile dokunsa yapışır, üzerine su dökülse fiʾl-ḥāl ezilir. *Mecmaʿuʾl-Fürs*'te, kesr-i mīm ile (شامِس şāmis), Yunan-zemīnde bir cezīre ismidir. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به آیین یکی شهر شامس به نام
یکی شهریار اندرو شادکام

(Şāmis adlı güzel bir şehirde, mutlu bir padişah vardı.)

شانهٔ کرپاس [şāne-i kirpās]: Fetḥ-i nūn u bāʾ-i Fārsī, kesr-i kāf ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Cullāh āletlerinden iki başı iğne gibi demirli bir ağaçtır ki bezi dokudukça deffe ardından onu bezin enine korlar ki bezi enli ve hemvār eyleye. Baʿżılar ona متیت [metīt] derler. Keẕā fiʾl-*Mecmaʿ*.

شماساس [şemāsās]: Fetḥ-i mīm ü sīn-i mühmele ile. Tūrān mübārizlerinden bir mübāriz adıdır. Ḳāren bin Gāve elinde helāk oldu. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

شاباش [şābāş]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Kelime-i taḥsīn ü āferīndir. Aṣlı شادباش [şād bāş]tır, taḫfīfen dāl'ı ḥaẕf olunmuştur. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

گر سیم دهی هزار احسنت
ور زر بخشی هزار شاباش

(Eğer gümüş verirsen bin merhaba! Eğer altın verirsen bin aferin!)

شادباش [şād bāş]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Kelime-i taḥsīndir, āferīn demek olur. Şā'ir, beyt:

این دل زارم به غمزه قتل کرد
شادباش ای چشم خونی شادباش

(Bu zavallı gönlümü kıyabakışla katletti. Aferin ey katil göz aferin!)

Ve bir maʿnāsı dahi şühūr-ı Melikī'nin yigirmi altıncı günü ismidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاش [şāş]: Māverā'ünnehir'de vāḳiʿ bir şehir adıdır. Ḫᵛācegān-ı Naḳşibendiyye'den niçe eʿizze-i kirām ve Mevlānā Bedreddīn-i Şāşī ol şehirdendir.

شامش [şāmiş]: Kesr-i mīm ile. Yunan-zemīnde bir cezīre ismidir. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

شاه رش [şāh-riş]: Sükūn-ı hā ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Penc eriş maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

ز دانشوران نزد او شد گروه
دو دیوار کرد از دو بالای کوه
ز بن تا سر تیغ بالای او
چو صد شاه رش کرد پهنای او

(Onun yanında bilginlerden bir topluluk vardı. İki dağın zirvesine iki duvar yaptı. Onun dibinden yüksek zirvesinin ucuna kadar olan genişliği beş yüz eriş miktarıydı.)

شپوش [şeppūş]: Żamm-ı[1] bā'-i ʿAcemī vü vāv-ı maʿrūf ile. Aṣlı شب پوش [şeb-pūş] idi, taḫfīfen bā'-i muvaḥḥade ḥaẕf olunmuş. Gecelik ṭāḳye ve sā'ir gece giyilen eşvāb maʿnāsınadır. Ḥakīm Senāyī, beyt:

ای روز دو عالم را پوشیده کلاه تو
نامش به چه معنی تو شپوش نهادستی

(Ey sarığı iki ālemin de gündüzünü örten! Onun adını ne diye takke koymuşsun!)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

به چستی باز کرده بند کرته
ز شوخی کج نهاده طرف شپوش

(Darlıktan gömleğin bağını çözmüş, şuhluktan gece kavuğunu ters takmış.)

شب پوش [şeb-pūş]: *Mecmaʿu'l-Fürs*'te burḳaʿ maʿnāsına rivāyet olunup bu beyte mütemessik olmuş. Ḥakīm Senāyī, beyt:

چه رسمست آن نهادن زلف بر دوش
نمودن روز را از طرف شب پوش

(O saçı omuzdan sarkıtmak, yaşmağın kenarından yüzünü göstermek de ne ādet!)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de câme-ḫᵛāb ve taḫfīfe ki gecelerde başa giyerler.

شخش [şaḫş]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, câme-i köhne yaʿnī libās-ı ḫasīs ü bīḳıymet. Şems-i Faḫrī, beyt:

به جایی رسیدست حال عدوش
که پیشش بِه از شرب مصریست شخش

1 Metinde "sükūn" yazılmıştır.

(Onun düşmanının hali öyle bir yere erişmiştir ki onun yanında eski elbise, Mısır ipeklisinden daha iyidir.)

Ṣānī, sürçmek, لغزیدن [laġzīden] maʿnāsına ism-i maṣdar olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

سمندش چنان بسپرد قله ها
که یک ذره نبود ورا لخش و شخش

(Onun atı dağ zirvelerini öyle bir dolaşır ki zerrece kayıp düşmez.)

شخیش [şaḫīş] ve **شخش** [şaḫiş]: Kilāhumā bi-kesri'l-ḫā'i'l-muʿceme, evvel ziyāde-i yā-yı taḥtānī ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir küçük ḫoş-āvāz kuştur. Üstād Rūdekī, beyt:

گرگ را کی رسد ملامت شاة
باز را کی رسد نهیب شخش

(Koyunun kınaması kurda nasıl ulaşsın! Ötleğen kuşunun görkemi doğana ne yapsın!)

Ve شخشیدن [şaḫşīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur. *Ferheng-i Vefāyī*'de نامِ مرغیست[2] ve *Edātu'l-Fużalā*'da **(124[a])** sürçmek ve câme-i köhne masṭūrdur.

شش [şeş]: Altıdır. ʿArabīde ست [sitt] derler. Çağatay lisānında "altav" derler, "altısı bile" demektir. "Altavdan" dahi derler. Esmā'-i aʿdādda bu üslūb muṭṭaraddır. Meşelā "ikkevle" "ikisi bile" ve "üçevle" "üçü bile" demek olur.

شفش [şefş]: Sükūn-ı fā ile. Üç maʿnāya gelir. Evvel, bir çubuktur ki ḥallāc onunla penbe cemʿ eder. Yaʿnī penbe atıldıkta dağılır, ol çubukla cemʿ eder. شنش [şenş] dahi derler. Keẕā fī-*Edāti'l-Fużalā*.

Ṣānī, şāḫ-ı diraḫt.

Ṣāliş, tezek yaʿnī tersin kurusu.

2 Bir kuş adıdır.

شکرش [şekriş]: Sükūn-ı kāf ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i bed-nāmī, yaʿnī kem aʿmāl ile bed-nām ola. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

شکیش [şekīş]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sazdan ve ḥaṣīr çūbundan örülmüş çuvāl. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شلل گوش [şelel-gūş]: Feṭḥ-i lām-ı evvel, sükūn-ı şīn-i ṣānī ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Kulakları tüylü ve aşağı sarkmış köpek ki ekṣeri ḫurde olur. Türkīde "masti" ve ʿArabīde قطمیر [ḳiṭmīr] derler. Pindār-ı Rāzī, ḳıṭʿa:

سه چیزت می برد نهل دل ریش
اگر اهل دلی دست آر و مندیش

سمند گورتاز و باز همدم
شلل گوشی که در خشکان زند میش

(Senin yaralı gönlündeki susuzluğu üç şey giderir. Gönül ehliysen bunlara uzan ve gerisini düşünme! Bir Arap atı, yoldaş bir doğan ve korularda koyun avlayan bir tazı.)

شماساش [şemāsāş]: Tūrānī bir mübāriz nāmıdır. Ḳāren bin Gāve-i Āhenger elinde helāk oldu. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شنش [şenş]: Sükūn-ı nūn ile. شفش [şefş]-i merḳūm maʿnāsınadır. ʿArabīde żamm-ı şīn ve feṭḥ-i nūn ile (شُنَش şuneş), nā-resīde ḫurmāya derler.

شوش [şevş]: Sükūn-ı vāv ile. Bāġ çubuğunun budanmasıdır. شوغ [şevġ] dahi derler. Keẕā fī-*Niʿmetillāh* ve *Cāmiʿi'l-Fürs*. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, vilāyet-i Ḫūzistān'da bir şehir adıdır. Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

باغی که بد از برف چو گنجینهٔ نداف
بنگرش ز دیبای مخلق شده چون شوش

(Kardan hallaç mahzenine dönmüş bir bahçeydi. Bak ona! Düzgün ipekler sayesinde, budanmış bağ çubuğunu andırıyor.)

شیدوش [şeydūş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Bir pehlivān adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو شیدوش و رهام و گستهم و گیو
زره داد برزین و خراد و نیو

(Şeydūş, Ruhhām, Güstehem, Gīv, Berzīn, Harrād ve Nīv'e zırh verdi.)

شهنش [şehinş]: Kesr-i hā ve sükūn-ı nūn ile. Ḥadden mütecāviz maʿṣiyet; miṣlü'l-kebā'ir ve ġayruhu. Ebulmaʿānī, beyt:

کرم و لطف تو شفیع من است
عفو فرما اگر شهنش کنم

(Senin iyilik ve bağışın benim şefaatçimdir. Çok büyük günahlar işlemiş olsam da affet!)

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

شبچراغ [şeb-çerāġ]: Ol gevhere derler ki gece şuʿle verir. Beyne'n-nās yākūṭtur. Rivāyet olunur ki gāv-ı deryā gece vaḳtinde deryādan çıkıp leb-i deryāda vāḳiʿ olan sebzezārdan otlamak murād edinir, lākin karanuda otun kendine münāsibin göremek ile deryādan bir gevher-i şeb-çerāġ ağzına alıp getirip çemen üzerine kor ve onun şuʿlesinde otlar, baʿdehu götürüp deryāya gider. Baʿżı kimesneler ol gāvın aḥvālini bilirler, ol maḥalle varıp gündüzden bir yerde muḫtefī olurlar. Mezbūr gāv ol gevheri getürüp koyup otlamaya başladığı gibi āheste varıp gevher üzerine balçık atıp gevheri örterler ve seğirtip ağaca çıkarlar. Gāv arayıp bulamadıkta hāy u hūy ile gāvı kaçırıp gevheri alırlar. Bu maʿnāyı müʾeyyid, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meṣnevī:

می چرد در نور آن گوهر بقر
ناگهان گردد ز گوهر دورتر

تاجری می درنهد لجم سیاه
تا شود تاریک مرج و سبزگاه

پس گریزد مرد تاجر بر درخت
گاو جویان مرد را با شاخ سخت

بیست بار آن گاو تازد گرد مرج
تا کند آن مرد را در شاخ درج

چون ازو نومید باشد گاو نر
آید آنجا که نهاده بد گهر

لجم بیند فوق درّ شاهوار
بس ز طین بگریزد آن ابلیس وار

(Su sığırı o gece yakutunun ışığında otlarken ansızın ondan epeyce uzaklaşır. Bir tüccar onun üstünü kara balçıkla sıvar, böylece çayır çimen su sığırına kararır. Sonra tüccar kaçıp bir ağaca çıkar. Sığır güçlü boynuzuyla boynuzlamak için adamı arar. O sığır, adamı boynuzuna takmak için çayır etrafında yirmi kere dolaşır. Onu bulmaktan umudunu kesince gece yakutunu koyduğu yere geri döner. Gece yakutunun üstündeki kara balçığı görünce o da çamurdan İblis gibi kaçar.)

لجم [lecm], siyāh balçıktır. Ve şeb-çerāġın vücūdu mevcūd olduğuna, Mīr Ḫüsrev, beyt:

از پی امروز می افروخت چندین شبچراغ
سالها گر شمع خورشید آتش اندر کان گرفت

(Güneş mumu yıllardır ateş madeninin içinde yanıyor olsa da bugün için birçok gece yakutu yanıyordu.)

شغ [şaġ]: Şāḫ-ı **(124b)** dıraḫt, şāḫ-ı gāv ve şāh-ı āhū. Yaʿnī ağaç dalı ve öküz ve āhū boynuzu ʿumūmen ve gevezn yaʿnī sığın boynuzu ḫuṣūṣan. Bu maʿnāya Monlā Hümām bin Muġīṣ-i Hānsūy, ḳıṭʿa:

از تست برین عالم خاکی به همه کار
پیروزئ این گنبد مینای معلق

بر خشت و گل افراشته و کرده مزین
از مهرهٔ بلور سراسر شغ معوق

(Bu asılı sırça kubbenin (gökyüzünün) yeryüzüne her şeyde üstün gelmesi senin sayendedir. Çamur ve kerpicin üstüne baştan başa billur boncuklu dallar asıp onu süslemiş.)

شوغ [şevġ]: Vāv-ı mechūl ile. Be-maʿnī-i شوش [şevş]-i merḳūm, yaʿnī üzüm çubuğu budanması. شوغه [şevġa] dahi derler.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

شاروف [şārūf]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Süpürge ve süpürge bağı maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شندف [şendef]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Ṭabl-ı sindif maʿnāsınadır. Üstād Ferruḫī, beyt:

تا به درخانهٔ تو بر گه نوبت
سیمین شندف زنند و زرین مزمار

(Nöbet zamanı senin sarayında gümüş davul vururlar, altın mızıka çalarlar.)

شرف [şerf]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Her bir āvāza derler ʿumūmen, ayak sesine derler ḫuṣūṣan ki شرفاک [şerfāk], شرفانگ [şerfāng], شرفالنگ [şerfāleng] ve شرفه [şerfe] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

همی تا به تخصیص خواندن گرفت
شرف را به شرف و حرف را به حرف

(Tahsis edip şerefi sesle, sanatı sözle okumaya başladı.)

شفشف [şefşef]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i şīn-i ṣānī ile. Be-maʿnī-i شفش [şefş]-i merḳūm, yaʿnī şāḫ-ı dıraḫt. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شف [şef]: Be-maʿnī-i şeb. Fā ile bā beyninde tebādül ve tevāḫī olduğu maʿlūm-ı erbāb-ı lüġattir. Ve ʿArabīde üç maʿnāyadır. Evvel, câme-i bārīk ü nāzik ve perde-i daḳīḳ ki verāsında olan görüne. Ṣānī, lāġar eylemek. Ṣāliş, ġamnāk. Ve kesr-i şīn ile (شِف şiff), yine ʿArabīde ziyāde eylemek, artırmak ve eksiltmek maʿnālarına. Bu maʿnāda aẓdād ḳabīlindendir.

شگرف [şegerf]: Feṯ-i kāf-ı Fārsī ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i nīkū ve ḫoş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

اگر نقش مردم بخوانی شگرف
بگویند مردم چنین است حرف

(Eğer insanlık yazısını güzel okursan, insanlar da "işte sanat budur!" derler.)

Şānī, be-maʿnī-i ḥaşmet, buzurgī ve muḥteşem maʿnāsına. Üstād Kisāyī, beyt:

ازین زمانهٔ جافی و گردش شب و روز
شگرف گشت صبور و صبور گشت شگرف

(Gece gündüzün bu dönüşü ve cefa edici felek yüzünden muhteşem kimse sabırlı oldu, sabırlı kimse muhteşem oldu.)

Şāliş, *Ferheng-i Vefāyī*'de be-maʿnī-i ḫoş-āyende. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

نوبر صبح یک دم است اینت شگرف اگر دهی
داد دمی که صبح دم می دهدت به نوبری

(Sabahın tazeliği bir andır. Sabahın sana tazelikle sunduğu o anın hakkını verirsen senin için hoş gelir.)

شلف [şelf]: Sükūn-ı lām ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zen-i fāḥişe ve rūsbī ki خشنی [ḫuşnī] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ریش تو در کشاکش آن گنده پیر شلف
سبلت به دست آن جلب کس فروش شنگ

(Sakalın o yaşlı kokuşmuş fahişenin çekiştirmesinde, bıyığın namussuzca yaşayan o kahpenin elinde.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ملیحک سر پل بر گناه و شلف زنیست
سر پلی است که یابد گناهکار جزا

(Melihçik bulduğu yerde günah işleyen bir fahişedir. Günahkār elbette cezasını bulur.)

شندف [şendef]: Sükūn-ı nūn ve feṯ-i dāl-ı mühmele ile. Ṭabl yaʿnī dühül. Şems-i Faḫrī, beyt:

از هیبت تو زهرهٔ مریخ شود آب
چون ناله برآید به مصاف تو ز شندف

(Senin savaş safında bulunan davuldan ses gelecek olsa, görkeminle ödü kopan Mars eriyip gider.)

شنگرف [şengerf]: Sükūn-ı nūn u rāʾ-i mühmele ve feṯ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, zincefre dedikleri kırmızı taştır ki saḥḳ edip taḥta boyarlar. Ḥakīm Esedī, beyt:

جهان گشت چون ابر الماس ریز
شد از خاک و خون باد شنگرف بیز

(Dünya elmas döken bir buluta döndü. Rüzgār, toprak ve kandan zencefir (kırmızı boya) eledi.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

رایت پیروزئ افلاک نیل اندود گشت
خنجر شنگرفئ مریخ در ژنگار باد

(Göklerdeki zafer sancağı çivitle sıvansın! Mars'ın kızıl hançeri pas tutsun!)

Muʿarrebi سنجفر [sencefr]dir.

Şānī, bir kurtcağızdır. Mezrūʿāta düştükte tebāh eder. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de kirm-i gendüm-ḫˇār vāḳiʿdir. Keẕā fi'l-*Edāt*.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

شابیزک [şābīzek]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Bir ottur mükeyyif. Baʿżı terkībe cüz' ederler. Yalnız ziyāde istiʿmāl olunsa ġāyet muḥaddir olduğundan **(125[a])** vücūdu uyuşturur. Ammā azı neşāṭ ve feraḥ verir. ʿArabīde لفاح [luffāḥ] derler.

شاخک [şāḫek]: Feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Edviyeden bir nevʿ ottur. Ḫurde dalları vardır. ʿArabīde اکلیل الملک [iklīlu'l-melik] derler.

شارک [şārek]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de zā'-i muʿceme ve ġayn-ı muʿceme ile de bir ḫoş-āvāz kuştur, siyāh-reng olur. Üstād Lebībī, beyt:

الا تا درایند طوطی و شارک
الا تا سرایند قمری و ساری

(Papağan ve muhabbet kuşu konuştukça, kumru ve bıldırcın şarkı söyledikçe...)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da, be-maʿnī-i hezār-destān masṭūrdur. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, bülbül cinsinden bir kuştur, hey'ette ve āvāzda müşābehet-i külliyyesi vardır. Ḥakīm Esedī, beyt:

پراکنده با مشکدم سنگخوار
خروشان بهم شارک و کبک و سار

(Her yanda lori ve miskkuyruk kuşu var. Muhabbet kuşu, keklik ve bıldırcın bir ağızdan ötüyor.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

اگر شاهین زبون گردد ز شارک
کله کلمرغ را زیبد به تارک

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

شوق [şevḳ]: Vecd ü ḥālet, sürūr-ı ḳalbiyye ve ārzū. ʿArabī ile müşterekdir. Li-İbni'ş-Şiġāri'l-Mādrānī, beyt:

وجدت ابرح شوق فی الوجود الی
لقائه واشد الشوق ابرحه

(Onun cemalinin varlığında şevkin eziyetini buldum. Eziyet şevkin en şiddetlisidir.)

(Şahin muhabbet kuşu yüzünden sürünüyorsa, taç da akbabanın başına yakışır.)

شاشاک [şāşāk], **شاشک** [şāşek] ve **شوشک** [şevşek]: Küllühum bi-fetḥi'ş-şīni'l-muʿceme. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, tīhū dedikleri kuştur. Ve tanbūra maʿnāsına da gelir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, çār-tār maʿnāsına mervīdir. Üstād Ferruḫī, beyt:

گهی رباب زنی گاه بربط و گه چنگ
گهی چغانه و تنبور و شاشک و عنقا

(Bazen keman, bazen kopuz, bazen lir, bazen kanun, bazen tambur, bazen dört telli saz, bazen de anka çalarsın.)

عنقا [ʿanḳā] dahi bir sazdır. Bu beyit feḥvāsı üzre çengdir. Ammā bir lüġatte bir nevā adıdır. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de "şāşek", be-maʿnī-i tīhūdur. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da ancak "şevşek" tīhūdur.

شاک [şāk]: Köklü ağaçların dibinden çıkan ḫurde fidāna derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, sīnebend-i zenān yaʿnī ʿavrāt, göğüslerine astıkları nesne ki inci ve altınla ederler. Ona شماخچه [şamāḫçe], شاماک [şāmāk], شاماخچه [şāmāḫçe] ve شاماکچه [şāmākçe] dahi derler. *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i büz-i ner, yaʿnī erkek keçi. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چو گرگ گرسنه میان رمه
چه میش و چه بره چه بخته چه شاک

(Aç kurt sürü arasında olunca koyun ne, kuzu ne, oğlak ne, keçi ne!)

شاماک [şāmāk] ve **شامک** [şāmek]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-mīm. Nīm-tene kaftan ve kısa câme ki mükārī ve ḳalenderān emṣāli kimesnelerin câmesi. Keẕā fī-*Kitābi's-Sāmī*.

شانه سرک [şāne-serek]: Fetḥ-i nūn u sīn ü rā'-i mühmeleteyn ile. Hüdhüd dedikleri taçlı kuş. شانه سر [şāne-ser] dahi derler. Mīr Naẓmī, meṣnevī:

از آنجا قاصدی گشتست واصل
شده شانه سرک از اوج نازل

که بود آن قاصدی هدهد سرشتی
چه هدهد بلکه طاوس بهشتی

(Oradan, hüthüt kuşu göğün tepesinden inercesine bir haberci erişti. O haberci hüthüt yaradılışındaydı; ne hüthütü, hatta bir cennet tavusuydu.)

شبان فریبک [şebān-firībek] ve **شبان فریوک** [şebān-firīvek]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-ba'i'l-muvaḥḥade ve kesri'l-fā ve sükūni'l-yā'i't-taḥtānī. Atmacaya benzer bir kuştur. Yer üzerinde oturur. Ādem gördükte ol kadar sükūn üzredir ki tutulur sanıp yanına vardıkça kalkar yine yere konar. Bu minvāl üzre ādemi aldar. *Edātu'l-Fużalā*'da żamm-ı şīn u yā-yı taḥtānī ile mervīdir.

شب پرک [şeb-perek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i bā'-i Fārsī ile. Yarasa ki ʿArabīde خفاش [ḫuffāş] derler. Şāʿir, beyt:

به صبح و شام بگردیده آن هما پرواز
به روز صعوه به شب همچو شب پرک گشته

(O umay uçuşlu sabah akşam dolaşıyor. Gündüzleri kuyruksallayan oluyor, geceleri yarasaya dönüşüyor.)

شب چراغک [şeb-çerāġek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i cīm-i Fārsī vü ġayn-ı muʿceme ile. Yıldız kurdu ki gece ışılar. شبتاب [şeb-tāb], عروسک [ʿarūsek] ve کاغنه [kāġune] dahi derler. Niyāzī-i Buḫārī manẓūmesinde, beyt:

شبچراغک چراغله شبتاب
کرمکی کو بود شب افروز آب

(Şebçerāğek, çerāgile ve şebtāb gece aydınlatıcı ışık olan bir böcektir.)

شبچک [şeb-çek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Şeb-i Berāt ki nıṣf-ı māh-ı Şa'bān'da i'tibār ederler. شب [şeb] ile چک [çek]ten mürekkebdir, berāt ma'nāsınadır. Ebulma'ānī, beyt:

شود هر روز خرم عید و نوروز
شود هر شب سعید چون قدر و شبچک

(Her gün kutlu bayram ve nevruz olsun! Her gece Kadir ve Berat geceleri gibi mübarek olsun!)

İżāfetle (شبِ چک şeb-i çek) dahi isti'māl olunur. Üstād Rūdekī, beyt:

چراغان شبِ چک آنچنان شد
که گیتی رشکِ هشتم آسمان شد

(Berat gecesi kandiller öyle bir yandı ki dünya sekizinci kat göğü kıskandırdı.

شبخیزک [şeb-ḫayzek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ḫā vü zā'-i mu'cemeteyn ile. Tere-i tīzek ki 'Arabīde رشاة [reşāt], Türkīde "tere" derler.

شبک [şebek]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Üç ma'nāya gelir.

Evvel, kızıl mantar. **(125b)**

Ṣānī, her delikli nesne.

Ṣāliş, alaca olan nesne. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شرزدک [şerezdek]: Feṭḥ-i rā vü dāl-ı mühmeleteyn ve sükūn-ı zā'-i mu'ceme ile. Ālūyı kūhī ki sarı ve kızıl olur. Türkīde "alıç", 'Arabīde زعرور [zu'rūr] derler.

شرفاک [şerfāk], **شرفالنک** [şerfālenk], **شرفانک** [şerfānek] ve **شرفک** [şerfek]: Küllühum bi-sükūni'r-rā'i'l-mühmele ve feṭḥi'l-fā. Her āvāza derler 'umūmen ve ayak sesine derler ḫuṣūṣan. Şīn-i meksūre ile dahi rivāyet olunmuştur. Miṣāl-i ma'nī-i evvel, Edīb-i Ṣābir, beyt:

تا مهرهٔ دل گرفت نا پاک
در طاس فلک فتاد شرفاک

(Gönül zarını murdar tutunca felek tasına çınlama sesi düştü.)

Be-ma'nī-i ṣānī, Ebū Şekūr, beyt:

توانگر به نزدیک زن خفته بود
زن از خواب شرفاک مردم شنود

(Zengin adam, karısının yanında uyuyordu. Kadın, bir adamın ayak sesini işitti.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

تا به هنگام رفتن اندر راه
نبود مور و مار را شرفاک

(O yolda yürürken, yılan ve karıncanın ayak sesi olmaz.)

شرک [şerek]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Kabarcık ki vücūd-ı insānda ẓāhir olur. Sebebi dem-i fāsid ve ṣafrā muḫtelit olup ẓuhūr eder. Eṭibbā شری [şerá] derler. 'İlācı 'asīr bir 'illettir.

Ve şerek, 'Arabīde üç ma'nāya gelir. Evvel, bir ipin bir başını ḥalḳa ḥalḳa edip bir başını ol ḥalḳalardan geçirip tuzak başlarına korlar. Kuş kondukta ilmek ayağına geçip tutulur. Fārsīde بلغشنه [bulġuşne] derler. Ṣānī, rāh-ı cādde ki شاهراه [şāh-rāh] derler. Ṣāliş, yol ortasına derler.

Ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile (شرک şerk), Fārsīde ba'ż-ı edviye bağladıkları bez pārelerine derler. Ve kesr-i şīn ile (شِرک şirek), yine Fārsīde bir nev' kabarcıktır. Ekşer eṭfālin cemī' bedeninde çıkar. 'Arabīde جدری [cederiyy] ve Türkīde "çiçek" derler. Ve kesr-i şīn ile (شِرک şirk), yine 'Arabīde kāfir olmak ma'nāsınadır. Fā'il ve ḳā'iline مشرک [müşrik] derler.

شغک [şeġak]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ebleh, nādān ve celef maʿnāsına ki fā ile شفک [şefek] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شفک [şefek]: Feṯḥ-i fā ile. Ebleh ve nādān maʿnāsınadır. Üstād Rūdekī, beyt:

پنداشت همی حاسد کو باز نیاید
باز آمده هر تا شفکی ژاژ نخاید

(Düşman onun geri gelmeyeceğini sandı. Aptallar gevezelik etmesin diye geri geldi.)

Miʿyār-ı Cemālī'de sükūn-ı fā ile (شفک şefk), maʿnā-yı mezbūradır. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

در ملک شهنشاه جمال الحق والدین
نه ظلم و ستم باشد و نه فتنه و نه سفک

آنجا وطن مردم مردست و دلاور
نه جای مخنث بود و مردمک شفک

(Padişahlar padişahı olan Cemalettin Ebu İshak'ın ülkesinde ne zulüm ve eziyet ne de fitne ve kan dökücülük olur. Orası cesur ve mert adamların yeridir, dönek ve ebleh olanların değil!)

Ve dahi *Ferheng-i Cihāngīrī*'de her nesnenin eskimiş ve fenā olmuşuna derler.

شک [şek]: Be-maʿnī-i merg-i mūş yaʿnī sıçanotu ki ʿArabīde شکّ [şekk] ve سم الفأر [semmu'l-fe'r] dahi derler. Maʿnā-yı ʿArabīsi żidd-ı yakīndir. İki maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

داند هر آن که باز شناسد شک از یقین
که اندر بزرگوارئ تو نیست هیچ شک

گر بر شرنگ و شک بوزد باد لطف تو
در حال شهد و شکر گردد شرنگ و شک

(Şüpheyle kesin bilgiyi ayırabilen herkes, senin büyüklüğünde hiç şüphe olmadığını bilir. Senin iyilik yelin zakkum ve sıçanotu üzerine eserse, zakkum ve sıçanotu anında bal ve şekere dönüşür.)

شکاشک [şekāşek]: Feṯḥ-i kāf u şīn-i muʿceme ile. Āvāz-ı pāy ki yürüdükte ẓāhir olur. Ona شلپوی [şelpūy] dahi derler. Keẕā fi'l-*Müʾeyyid*.

شکربرک [şeker-berk]: Feṯḥ-i kāf u bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ṣāfī şekerden bādāmla ederler. ʿArabīde عبهر [ʿabher] ve عبهره [ʿabhere] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te āḫiri kāf-ı Fārsī ile mervīdir. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

نهال نهال من بی نوا را
شگربرک لعلش نوا می فرستد

(Ne iyi ne iyi! Onun şekerpare dudağı, ben azıksıza nevale gönderiyor.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de, dırāz ve pehn pergāleler ki şekerden birbirine bağlarlar. Ona شکرقلم [şeker-ḳalem] dahi derler.

شکشک [şekşek]: شکاشک [şekāşek]-i merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Müʾeyyid*.

شکک [şekek]: Feṯḥ-i kāf ile. Ol dikendir ki ādemin eteğine ve eṣvābına yapışır. دوژه [dūje] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

کاش بودم به راه جانان را
سر دامن بگیردم چو شکک

(Keşke sevgilinin yolunda olsaydım da eteğinin ucunu diken gibi tutsaydım.)

شلک [şelek]: Feṯḥ-i lām ile. Dıraḫt-ı nev-resīde maʿnāsınadır. Ve sükūn-ı lām ile (شلک şelk), siyāh kurttur. Ādeme ve ḥayvāna yapıştıkta kanın sorar. Bulanık sularda ḥāṣıl olur. Ona **(126a)** شلکا [şelkā], زلو [zelū], زلوک [zelūk], شلوک[şulūk] ve دیوچه [dīvçe] dahi derler. Türkīde "sülük", ʿArabīde علق [ʿalaḳ] derler feṯḥateyn ile. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

درازپای چو لکلک سیاه چرده چو شلک
ورا نه مال و نه ملک و ورا نه خویش و تبار

(Leylek gibi uzun ayaklı, sülük gibi siyah örtülü. Onun ne malı mülkü ne de hısım akrabası var.)

شلتوک [şeltūk]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Henüz kabuğundan çıkmamış pirinç ki Türkīde "çeltük" derler. Ve Hindī lisānında شالی [şālī] derler. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, der-āġāz-ı dāstān-ı Muzaʿfer ü Buġrā, beyt:

چو شلتوک آمد به دنیای دون
به چاهی ز کربال شد سرنگون

(Alçak dünyaya gelen çeltik, bir kuyuya Kürbāl'den baş aşağı düştü.)

شنگرک [şengerk]: Sükūn-ı nūn u rā'-i mühmele ve feṯḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i bādrīse yaʿnī ağırşak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شنلک [şenlek]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i ḫūşe yaʿnī salkım; üzüm olsun, ġayrı olsun. Ebulmaʿānī, der-taʿrīf-i bāġ, beyt:

چو اختر نمایان شده میوه هایش
چو عقد ثریا درآویخت شنلک

(Bahçenin meyveleri yıldız gibi görününce üzüm salkımı Süreyya gerdanlığı gibi asıldı.)

شنلوک [şenlūk]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i bādrīse yaʿnī ağırşak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شوالک [şevālek]: Feṯḥ-i lām ile. Muṣaġġar-ı شوال [şevāl]dir ki ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālá. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir kuştur, her zamān bir renk görünür. ʿArabīde ona ابوبراقش [ebūberāḳiş] derler.

شوشک [şevşek]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Tanbūr-ı çār-tār maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

درین زمانه که نزدیک اهل نا اهلش
یکست صاحب عقل و زنندهٔ شوشک

(Ehilin ehil olmayanla yakın olduğu bu zamanda, akıl sahibiyle tambur çalan aynı kefeye konulur.)

شوک [şevk]: Sükūn-ı vāv ile. Be-maʿnī-i شوشک [şevşek]-i merḳūm. Şāʿir, beyt:

حسود وی از گلبن آرزو
بچیند گل اما خورد زخم شوک

(Onun düşmanı arzu gül dalından gül toplar ama diken yarasını da yer.) [1]

ʿArabīde diken maʿnāsınadır, Fārsī ile müşterektir.

1 Verilen anlamla örnek uyuşmuyor.

مع الكاف الفارسى
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

شابانگ [şābānig]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i nūn ile. Bir nevʿ ağaçtır. Enār ağacından irice olur. Yaprağı alıç yaprağına benzer. Mışır vilāyetinde çok olur. Āḫar diyārlarda dahi olur. Yaprağı tüylü ve bozrak ve salkım çiçeği olur. Baʿżı جمسفرم [cemesferem] dedikleri ki İṣfahān dağlarında biter. Ve derelerde ve dāmen-i kūhlarda biteni sarmaşık yaprağı gibi ve beyāż ve kızıl çiçeği olur. شاهبانگ [şāhbānig] dahi derler. Muʿarrebi شاهبانج [şāhbānic]dir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شابورگ [şābūreg]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir nevʿ demirdir. Suyu pek çekip ziyāde kesici olur. شابورگان [şābūregān] ve شابوران [şābūrān] dahi derler. Eyżan minhu.

شاشنگ [şāşeng]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Tanbūr-ı çār-tār maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Üstād, beyt:

گهی سماع ربابست و گاه بربط و چنگ
گهی چغانه و تنبور و عود و گه شاشنگ

(Bazen kanun, bazen kopuz ve saz sesi. Bazen çegāne, tambur, ud ve dört kıllı tambur sesi.)

شالنگ [şāleng]: Feṯḥ-i lām ve sükūn-ı nūn ile. Ona derler ki bir kimesneyi āḫar kimesne için tutup ḥaḳḳ ṭaleb eyleyeler. Bu maʿnāya نوا [nevā] dahi derler. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir kaba kilimdir, döşeme altına döşerler. Türkīde "cacım" derler.

شالهنگ [şāleheng]: Feṯḥ-i lām u hā ve sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i girev ve girevgān, yaʿnī rehin ve rehin olan nesne maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

با جهل پناه كه اندرين باغ
بر بيد هميشه بادرنگ است

در كوى هنر مباش كه آن كوى
اقطاع قديم شالهنگ است

(Cehalete sığın! Çünkü bu bahçede daima söğüdün üstünde salatalık olur. Hüner köyünde oturma! Çünkü o köy, rehinin eski toprağıdır.)

Ṣānī, sitīze ve ġavġā. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

با عيب گير شعر من آنكو قرين شود
ياری همی دهد خلجی را به شالهنگ

(Benim şiirimi ayıplayanla yakın olan kimse, bir Halaç'a kavga çekiş dostluk verir.)

Ṣāliş, mekr ve ḥīle maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ايمن مباش با دم آخر ز مكر ديو
تا ديو دين تو نستاند به شالهنگ

(Şeytan senin dinini hileyle almasın istiyorsan, son nefesine dek şeytanın hilesinden emin olma!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i ser-keş. Ġażā'irī-i Rāzī, beyt:

آه كز استيلای نفس شالهنگ
همچو شالنگيست وا پس رفتنم

(Asi nefsin istilasından ah! Beni geri geri yürüten bir ipe benziyor.)

شانگ [şāneg]: Feṯḥ-i nūn ile. Çīnedān-ı murġ yaʿnī kuş kursağı. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاهبانگ [şāhbānig]: Sükūn-ı hā, feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade **(126ᵇ)** ve kesr-i nūn ile. Be-

maʿnī-i شابانگ [şābānig]-i merḳūm. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir ottur. Ona تس سگ [tus-seg] dahi derler. Baʿż-ı terākībe cüz' ederler. ʿArabīde بنفسج الكلاب [benefsecu'l-kilāb] derler. Ve taʿrīb edip شاهبانج [şāhbānic] dediler.

شاهلوگ [şāhlūg]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı lām ile. Erik cinsinden bir nevʿ sarı ve iri eriktir. Türkīde "donbul" derler.

شبتالنگ [şebtāleng]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü lām ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i naḫcīr, yaʿnī şikār olunur āhū. Keẕā fī-*Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*.

شب آهنگ [şeb-āheng]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü nūn, hemze-i memdūde ve fetḥ-i hā ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de miṣbāḥ yıldızıdır. Ammā baʿżı ferhenglerde ṣabāḥ yıldızından muḳaddem görünen keşīru'ş-şuʿā' yıldızdır. Ol yıldız için kimi Şiʿrā ve kimi Zühre demiş. Ammā ʿArabīde نجمِ طارق [necm-i ṭāriḳ] dedikleridir ki ḥażret-i Bārī celle şānuhu ona ḳasem edip naẓm-ı kerīmde ﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ﴾[1] buyurmuştur. Necm-i ṯāḳib dahi öyle şuʿā'lı yıldızdır. Ḥasan-ı Mütekellim, beyt:

شه شرق بر گل کشیده سرادق
دمیده شب آهنگ از صبح صادق

(Doğu padişahı (güneş), gül üstüne otağ kurdu. Çın seherden tarık yıldızı belirdi.)

Seyf-i İsferengī, beyt:

در شب تاریک حیرت کاروان صبح را
صد شب آهنگست در یک آه آتش بار من

(Hayretin karanlık gecesinde sabah kervānı için, benim ateş yağdırıcı bir ahımda yüz tarık yıldızı vardır.)

Şānī, aḫter-i merḳūm ġāyet żiyā-dār olduğundan istiʿāre ṭarīḳıyla dendān-ı maḥbūba teşbīh edip "şeb-āheng" dediler. Ḥakīm Esedī, beyt:

به خنده عقیقین نقط میم کرد
شب آهنگ در میم دو نیم کرد

(Gülümseyip akikten noktayı mim yaptı. Sabah yıldızını mim'de ikiye ayırdı.)

Şāliş, be-maʿnī-i bülbül. Faḫr-i Gürgānī, beyt:

مغنی نوایی بده چنگ را
به دل آتشی زن شب آهنگ را

(Ey çalgıcı! Sazı konuştur! Bülbülün gönlünde bir ateş yak!)

Bülbül ekşer feryādı gecede ve ṣabāḥa ḳarīb eylediği münāsebetle tesmiye olunmuştur. *Şerefnāme*'de be-maʿnī-i kevkeb-i Şiʿrā ve be-maʿnī-i şebāngāh. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو یک نیمه از تیره شب درگذشت
شب آهنگ بر چرخ گردان بگشت

(Karanlık gecenin yarısı geçince gökkubbede Şirā yıldızı belirdi.)

Be-maʿnī-i şebāngāh, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

شب آهنگ چون برزد از کوه و رود
بر آهنگ شب مرغ دستان نمود

(Dağ ve ırmaktan gece boy gösterince bülbül gece ahengine başladı.)

شبرنگ [şeb-reng]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü nūn ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile. Siyāh renk ata derler, شبدیز [şeb-dīz] gibi. Baʿżı ferhenglerde boz renk attır. Baʿżılar demir kırı attır demişler. Ammā terkīb maʿnāsı siyāh olmak iḳtiżā eder. Zīrā geceden murād karanluktur, boz ile gecenin münāsebeti yoktur. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

1 "Semāya ve tārık yıldızına andolsun!" Tārık, 86/1.

به زیر زین زر اندر تراست شبرنگی
که نعل او به گل تیره آفتاب انداست

(Senin altın eyerinin altında kara renkli bir at var. Öyle ki onun nalı, güneşi kara balçıkla sıvar.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de üç maʿnāya naḳl eylemiş. Evvel, Siyāvuş'un atı adıdır. Ṣānī, ḫod-rū bir nevʿ siyāhrak güldür. Bir miḳdār sarılığı da vardır. Ṣāliş, bir cins siyāh ve berrāḳ taştır. Çarḫta keh-rubā gibi olur. Ve ol iki nevʿdir. Bir nevʿi Deşt-i Kıpçak'tan gelir. Aşlında sudur, mürūr-ı eyyāmla teʾṣīr-i hevādan müncemid olur. Ve bir nevʿi de maʿdenī olur, Geylān'dan getirirler. Ḥavāṣṣında yazmışlar ki her kim onu kendinde götürse çeşm-zaḫmdan ve ḥarḳ-ı āteş ü ġarḳ-ı ābdan emīn olur. Başta götürse ṣudāʿı defʿ ve vecaʿı sākin eder. Başarı żaʿīf ve gözünde baʿż-ı ḫayālāt görünen ādem ve tīregī-i çeşmi olan ādem maʿdenīsinden āyīne düzüp dāʾimen naẓar eylese ol ḫāletleri zāʾil eder. Tecrübesi oldur ki āteşe konulsa ağaç gibi yanar ve neft gibi rāyiḥa verir.

شبگوگ [şebgūg]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Ol sāʾil gedāya derler ki gecelerde maḥallāt arasında bir ağaç başına veyāḫud bir yüksek yere çıkıp maḥalle devletlilerini adlarıyla ẕikr edip her birinin aḥvāline münāsib duʿā eder, tā ki ol ādemler işitip ona iḥsān ve ʿaṭiyye gönderirler. Onlara شبگوگا [şebgūgā] ve شبگوگه [şebgūge] dahi derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زهی جوفروشان گندم نمای
جهانگرد شبگوگ و خرمن گدای **(127ª)**

(Ne hoş buğday gösterip arpa satıcılar! Açgözlü, harman dilencisi çingeneler!)

شبنگ [şebneg]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i nūn ile. Bir oyundur. Bir ādem ortada durur, sāʾiri eṭrāfında durup ellerinde bir nesne tutup ortada olan kimseyi āheste vururlar. Ol dahi yerden sıçrayıp çevresinde olanları tepme ile vurur. Kangısına vurabilirse onu kendinin yerine koyup kendi çıkar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شتالنگ [şetāleng]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt u lām ve sükūn-ı nūn ile. Topuk ki ʿArabīde کعب [kaʿb] ve Fārsīde بجول [bucūl] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ایا شاهی که قدر همتت را
بود در پای گردون تا شتالنگ

(Ey padişah! Felek senin himmetinin kıymeti karşısında topuk selamı verir.)

Şeref-i Şeferve, beyt:

با قامت همت بلندت
دریای محیط تا شتالنگ

(Senin yüce himmetinin boyuna nazaran okyanus ancak topuğa gelir.)

Ṣānī, pāye-i gerdūne ağacına derler. Yaʿnī ʿaraba tekerleği geçtiği ağaç. Bu maʿnāda istiʿāre ṭarīḳıyladır. Ḥakīm Esedī, beyt:

سه گردونه زرین شتالنگ بود
ز هر دارویی هفتصد رنگ بود

(Altın tekerlekli üç araba vardı. Her ilaçtan yedi yüz çeşit vardı.)

Ṣāliş, şeş bücūl oyununa dahi şitāleng-bāz derler. Seyf-i İsferengī, beyt:

با بخت تو بدخواه شتالنگ غرض باخت
لیکن به نقیض غرضش اسب خر آمد

(Düşman senin bahtınla amaç aşığı oynadı. Lākin amacının aksine at yerine eşek geldi.)

شترنگ [şetreng]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt u nūn ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ol meşhūr mel'abedir ki şāh, ferzīn, at, fīl, ruḫ ve piyāde ḳıṭ'alar edip her biri maḫṣūṣ revişle ḥareket eder. Ta'rīb olunup شطرنج [şaṭranc] dediler. Lu'bun ismi olmakla hem ḳıṭ'alarına, hem naṭ'ına ve hem lu'buna delālet eder. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگر تو شاهی و آثار شاهی آن که تراست
شهان دیگری هستند چون شه شترنگ

(Sen padişahsan ve padişahlık belirtileri sendeki gibiyse, diğer padişahlar satraçtaki şah taşı gibidirler.)

شرنگ [şereng]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Zehir ma'nāsınadır. 'Arabīde سمّ [semm] derler, her neyin zehri olursa. Monlā Vuḳū'ī-i Tebrīzī, beyt:

آنچنان هوش رباینده ز دلهاست که کام
شهد را وقت تماشا نشناسد چو شرنگ

(Gönüllerden aklı öyle bir kapıyor ki seyrederken damak balla zehri birbirinden ayıramıyor.)

Ḥakīm Senāyī, der-meẕemmet-i dünyā, beyt:

نوش او نیش و شهد او چو شرنگ
شربتش ضربتست و صلحش جنگ

(Onun tatlısı acı, balı zehir gibidir. Şerbeti darbe, barışı savaştır.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

هر که با یاد تو شرنگ خورد
همچنان زانکه نیشکر خوردست

(Seni anarak zehir yiyen kimse, sanki şeker yiyormuş gibi olur.)

Ḥakīm Enverī, der-şikāyet-i rūzgār, beyt:

تیر ستم فلک خدنگ است
شهد شرۀ جهان شرنگ است

(Feleğin sitem oku, kayın okudur. Dünyanın hırs balı, zehirdir.)

Şems-i Faḫrī, acılığından kināye edip ḥanẓal ma'nāsınadır demiş. Beyt:

غدنگ تا نبود همچو عاقل و مطبوع
همیشه تا که نباشد سیان و شهد شرنگ

(Ahmak kimse akıllı ve oturaklı adama benzemeyeceği gibi, ebucehil karpuzu da bal ve sarmaşığa benzemez.)

شفتاهنگ [şeftāhing]: Sükūn-ı fā vü nūn, feṯḥ-i tā'-i müşennāt ve kesr-i hā ile. Bir yassı demirdir ki küçük ve büyük müte'addid delikleri vardır. Sīm-keşler ve kuyumcular altın ve gümüş tel çekerler. Ta'rīb olunup شفتاهنج [şeftāhinc] dediler. Ammā 'Arabīde ism-i mevżū'u حده [ḥadde]dir. Necībeddīn-i Cerdpādḳānī, beyt:

ز زخم ناوک مژگان او بود هر شب
بسیط چرخ مشبک بسان شفتاهنگ

(Onun kirpik okunun yarasından her gece kafesli geniş gökyüzü haddeye döner.)

شفترنگ [şeftereng]: Sükūn-ı fā vü nūn ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt u rā'-i mühmele ile. Bir nev' kızılrak şeftālūdur. Ba'żı ferhenglerde bir nev' eriktir, nışfı kızıl ve nışfı sarı olur. İşfahānīler تالانک [tālānek] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ابو اسحق شاهی که نزدیک او
چه یکپاره گوهر چه یک شفترنگ

(Ebu İshak öyle bir padişahtır ki onun yanında koca bir mücevher ile bir şeftali aynı değerdedir.)

Üstād 'Ascedī, beyt:

با سماع چنگ باش از چاشتگه تا آن زمان
تا فلک پروین بدید آید چو سیمین شفترنگ

(Kuşluk vaktinden Ülker yıldızı gökyüzünde gümüş bir şeftali gibi görünene dek saz sesi dinle!)

Ferheng-i Cihāngīrī'de be-maʿnī-i şeftālū ki شلیر [şelīr] ve شلیل [şelīl] dahi derler. Ḫᵛāce ʿAmīd-i Lūyegī, der-ceng-i şarāb u beng, beyt:

نقل تو خشک میوه و نقل منست تر
چون سیب و آبی و شکر امرود و شفترنگ

(Senin mezen kurutulmuş meyve, benim mezem de elma, ayva, tatlı armut ve şeftali gibi yaş meyveler.)

شفتلگ [şefteleg]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt u lām ile. شفترنگ [şeftereng]-i merḳūm maʿnāsındır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شفشاهنگ [şefşāheng]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme vü hā ile. شفتاهنگ [şeftāhing]-i merḳūm **(127ᵇ)** maʿnāsınadır. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i neddāf yaʿnī ḥallāc. Ve kemānına dahi derler. Ve müştesine de denildiği mervīdir. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i şāḥsār masṭūrdur.

شلنگ [şeleng]: Feṯḥ-i lām ve sükūn-ı nūn ile. Şāṭırların maḫṣūṣ yürüyüşleridir ki ling vururlar. Mevlānā ʿUrfī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

درین هوس که رود در عنان او نفسی
شبانه روز زند شاطر سپهر شلنگ

(Felek rakkası onun dizgini yanınca bir an olsun gitmek için gece gündüz ling vurur.)

شنگ [şeng]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بنگ [beng]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, dilber-i şīrīn-ḥarekāt ve maḥbūb-ı perī-ṣıfāt ki dilber-i şūḫ u şeng derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

جوان شنگ و سماع و سماع چنگ و شراب
شراب لعل صبوح و صبوح عیش بهار

(Genç bir güzel, raks, saz sesi ve şarap... Sabahın lal renkli şarabı ve bahar eğlencesinin sabahı...)

Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

کند سنان تو بازی به جان خصم چنانک
به عقل دلشدگان شاهدان چاپک و شنگ

(Senin mızrağın, şuh ve oynak güzellerin āşıkların aklıyla oynaması gibi düşmanın canıyla oynar.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

گردون نخورد غمت که شوخ است
گیتی نخرد دمت که شنگ است

(Şuh felek senin gamını çekmez. İşveli dünya senin ahını satın almaz.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

خود گرفتم که بازخواست کند
توبه هرکس کند ز شوخئ شنگ

(O güzelin şuhluğu yüzünden herkes tövbe ediyor. Bense tekrar tekrar azarlasın peşindeyim.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de düzd ve rāh-zen yaʿnī hırsız ve ḥarāmī. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ای خسرو سیادت بر ملکت شرف
ملک تو بی مخافت تاراج دزد و شنگ

(Ey şeref ülkesine önderlik eden padişah! Senin ülken hırsız ve harami korkusundan emindir.)

Bu maʿnāya ḳarīb ʿayyār maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

چه زنی طعنه که با حیزان حیزید همه
که تویی حیز و تویی مسخره همچون شنگان

(Niye kınıyorsunuz! Hepiniz oğlanlarla oğlansınız! Sen de oğlansın, sen de kalleşler gibi maskarasın!)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de fīl ḫorṭūmu. Ebū Şekūr, beyt:

تا کی کند او خوارم تا کی زند او شنگم
فرسوده شوم آخر گر ز آهن و آن سنگم

(Ne zamana dek beni horlayacak, ne zaman dek hortumuyla vuracak! Demir ve taştan olsam da sonunda yıpranacağım.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da toḫumluk ḫıyār ki büstānda alıkorlar. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i dıraḫt-ı serv, rāh-zen, şūḫ ve ḫūb. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da sürūd ve mekkāre maʿnālarına mervīdir.

شنگ بشنگ [şeng beşeng]: Sükūn-ı nūneyn ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki meşhūr düzd ve rāh-zen adlarıdır. Lākin mürūr-ı eyyāmla her düzd ve rāh-zene ʿalem olmuştur.

شنگ مشنگ [şeng meşeng]: *Miʿyār-ı Cemālī*'de bāʾ-i muvaḥḥade yerine mīm ile rivāyet eylemiştir yine ol maʿnāya, bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

ز دزد و راهزن اطراف ملک کرد چنان
که محو شد ز کتب نام و ننگ شنگ و مشنگ

(Ülkenin etrafını hırsız ve haramiden öyle bir temizledi ki Şeng ve Meşeng'in adları kitaplardan silindi.)

شهلنگ [şehleng]: Sükūn-ı hā vü nūn ve feṭḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i rīsmān-tāb, yaʿnī ip bükücü. شالنگی [şālengī] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. ʿArabīde مزمل [muzzemmil] derler.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

شاخل [şāḫal]: Feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de bir ġalle adıdır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

می خوری تو گرچه الوان نعمت اندر خوان کس
نان شاخل بهتر آید گر بود بر خوان خویش

(Gerçi falancanın sofrasında türlü türlü nimetler yiyorsun ama kendi sofranda bulunan buğday ekmeğini yemen daha iyidir.)

شاخول [şāḫul]: Żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme vü vāv-ı mechūl ile. Be-maʿnī-i شاخل [şāḫal]-ı merḳūm. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

شاقل [şāḳul]: Żamm-ı kāf ile. Bennāların dīvār yaptıkta hemvārlığını bilmek için ucuna kurşun bağlanmış iptir. ʿArabīde vāv ile شاقول [şāḳūl] derler. Asma sāʿatlerde dahi istiʿmāl olunur.

شاکلول [şāklūl]: Sükūn-ı kāf ve żamm-ı lām ile. Bisyār-ḫˇār ve bisyār-gūy maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Mīr Naẓmī, beyt:

خردمندی ترا نان جوین بس
مرو چون شاکلول بر خوان هر کس

(Akıllıysan sana arpa ekmeği yeter! Obur gibi herkesin sofrasına gitme!)

شال [şāl]: Maʿrūf. Ve her ne ki peşmīneden dokunur kilim, ʿabā ve emṣāli nesnelere derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ندارم آرزو دیبا و اطلس
مرا اندر جهان شال و عبا بس

(İpek ve atlas arzulamıyorum. Bana dünyada şal ve aba yeter!)

شاهبال [şāh-bāl] ve **شهبال** [şeh-bāl]: Kilāhumā bi-sükūni'l-hā ve fetḥi'l-bā'i'l-muvaḥḥade. Kuş kanadının büyük yelekleri ki شاهپر [şāh-per] ve شهپر [şeh-per] dahi derler. شاه [şāh] ve شه [şeh] lafẓları her neye ṣıfat olsa cinsinden aʿlā ve büyük olmak maʿnāsın ifāde eder.

شاهول [şāhūl]: Żamm-ı hā vü vāv-ı maʿrūf ile. شاقول [şāḳūl]-ı merḳūm maʿnāsına mervīdir. **(128[a])** Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شپل [şepel]: Fetḥ-i bā'-i Fārsī ile. Pāçe-i şütür yaʿnī deve ayağı ve topuğu. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شتل [şetel]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Ḳumār-bāzlar beyninde maʿrūf bir oyundur. Şāh Ṭāhir, beyt:

گرو از شاه شکوفه برد از ابر بهار
درمی چند نهد در کف نرگس چو شتل

(Bahar bulutu, nergisin avucuna şetel gibi koymak için çiçek dalından birkaç akçe rehin aldı.)

ʿArabīde sükūn-ı tā'-i müşennāt ile شتل şetl), sebze toḫumun ekip çıktıkta ayırıp başka yere diktiklerine ve ḫurde ağaç fidānlarına da derler.

شخال [şaḫāl]: Fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i خراشیدن [ḫirāşīden] yaʿnī tırmalamak.

شخل [şaḫl]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ṣafīr ü feryād-ı murġān.

Şānī, şikārī kuş, minḳārıyla et koparmaya derler. Ebulmaʿānī, beyt:

ای شه ملک ستم بر عاشقان کن یک کرم
شخل گردد مرغ غم هر دم دل آزرده را

(Ey zulüm ülkesinin padişahı! Āşıklara bir iyilik yap! Gam kuşu yaralı gönülden sürekli olarak et koparıyor.)

شخول [şaḫūl]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv ile. شخل [şaḫl]-ı merḳūm maʿnālarınadır.

Evvel, be-maʿnī-i ṣafīr ki kürre taylar su içtikte ürkmemek için sāyisler sıklık verir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

می شخولیدند هر دم آن نفر
بهر اسبان که هلا هین آب خور

آن شخولیدن به کره می رسید
سر همی می داشت وز خور می رمید

(Seyisler, atlar suya yönelsin diye ıslık çalıyorlardı. Tay o ıslığı duyunca ürküp su içmiyordu.)

Miṣāl-i maʿnī-i şānī, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

گفت حق گر فاسقی و اهل صنم
چون مرا خوانی اجابتها کنم

تو دعا را سخت گیر و می شخول
عاقبت برهاندت از دست غول

(Yüce Allah dedi ki: "Dua eden fāsık da olsa putperest de olsa beni çağırdığında davetine icabet ederim". Sen duaya sıkıca sarıl, yakarışı elden bırakma! Seni sonunda şeytanın elinden kurtaracak olan budur.)

شخیل [şaḫīl]: Kesr-i ḫā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شخول [şaḫūl]-ı merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شفل [şefel]: Fetḥ-i fā ile. Nāḫun-ı şütür yaʿnī deve ayağının ucunda olan tırnak.

شقاقل [şaḳāḳul]: Fetḥ-i ḳāf-ı evvel ve żamm-ı şānī ile. Gezer-i berrī ki muʿarrebi جزرِ بری [cezer-i berrī]dir. اشقاقل [eşḳāḳul] ve ششقاقل [şeşḳāḳul] dahi derler. Aʿlāsı diyār-ı Mışr'da olur. Nāfiʿ nesnedir. Keẕā fi'l-*İḫtiyārāt*.

شگال [şegāl]: Kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i شغال [şeġāl] yaʿnī çakal. ʿArabīde ismi آوی [āvī] dir. Şems-i Faḫrī, beyt:

همیشه تا که نگردد به جای باز تذرو
مدام تا نشود همنشین شیر شگال

(Sülün şahinin yerine asla geçemedikçe ve çakal aslanla hiçbir zaman oturamadıkça...)

شلیل [şelīl]: Be-vezn-i علیل [ʿalīl]. Bir nevʿ meyvedir. Kızıl ve beyāż olur, şeftālū cinsinden. شفترنگ [şeftereng] dahi derler. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

زمین بین که از رنگ معشوق و عاشق
گهی سیب بیرون دهد گه شلیلی

(Yeryüzüne bak! Māşuk ve āşık renginde bazen elma bazen de şeftali çıkarıyor.)

Ve ʿArabīde iki maʿnāyadır. Biri kısa zırh. Ṣānī, zırh altına giyilen câme maʿnāsınadır.

شل [şell]: Be-vezn-i حل [ḥall]. İki maʿnāyadır. Evvel, nāzik, rengīn ve nerm deri ki eyer ve edik emṣāli nesneler ederler.

Ṣānī, rān maʿnāsına yaʿnī but ʿumūmen ve ādem buduna derler ḫuṣūṣan ki ʿArabīde فخذ [faḫiẕ] derler. Ve lisān-ı ʿArab'da ʿamelmānde olmuş dest ve pāy. Bu maʿná Fārsī ile müşterekdir. Mevlānā Hātifī, beyt:

پذیرفته چتر کیانی خلل
نگین سلیمان در انگشت شل

(Padişahlık otağı bozuldu. Hz. Süleyman'ın yüzüğü çolağın eline geçti.)

شمل [şemel]: Feṯḥ-i mīm ile. Pāy-efzār yaʿnī çarık ki شمم [şemem] dahi derler. ʿArabīde aşağı tutmak ve dahi cüzvü bağlı olan deveye derler. Ve sükūn-ı mīm ile (شمل şeml), yine ʿArabīde perākende olmuş ve dahi cemʿ olmuş işler maʿnāsınadır ki aždād ḳabīlindendir. Nitekim جمع الله شملكم[1] derler.

شمول [şemūl]: Żamm-ı mīm ile. Cemʿiyyet ve ārām maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

نریمان بشد شاد و گفتا نمول
همه کارهای جهان شد شمول

(Nerīmān mutlu oldu ve "Oyalanma!" dedi. Dünyanın bütün işleri düzene girdi.)

Necmeddīn-i Sümnānī, beyt:

شمول خوش بود انصاف بر شمائل گل
چو گشت شامل گلزارها مهیب شمال

(Kuzey rüzgārı gül bahçelerini kaplayınca doğrusu gülün şemayilinde de güzel bir düzen olur.)

ʿArabīde żamm-ı şīn ile (شُمول şumūl), delālet maʿnāsınadır.

شنبلیل [şenbelīl]: Sükūn-ı nūn, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i lām ile. Ḥubūbāttan "boy" dedikleri toḫumdur ki ʿArabīde حلبه [ḥulbe] derler żamm-ı ḥāʾ-i mühmele, sükūn-ı lām ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile.

شنگال [şengāl]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir ottur. Yaprağı siyāh ve kökü yoğun olur. Taʿrīb edip سنجار [sencār] ve سنجال [sencāl] dediler. **(128b)**

شنگل [şengel]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf ile. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da bir nevʿ ġalledir. شنگ [şeng] dahi derler. Ve żamm-ı kāf ile (شنگُل şengul), iki maʿnāyadır. Evvel, Hind pādişāhlarından birinin adıdır ki Efrāsiyāb'ın imdādına gelmişti. Efrāsiyāb dahi onu ser-leşgeri olan Pīrān-ı Vīse'ye muʿāvenete gönderdi ki Īrān ser-leşgeri olan Ṭūs-ı Nevzer'e muḳābil ola. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز گفتار او ماند شنگل شگفت
ز سر شارهٔ هندوی بر گرفت

(Şengül onun sözlerinden hayrete düştü. Başından Hint işi sarığını çıkardı.)

Ṣānī, düzd ve reh-zen maʿnāsınadır.

1 Allah işlerinizi toplasın.

شنگول [şengūl]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. شنگ [şeng]-i merḳūmun evvel ve ṯānī maʿnālarıyla müterādiftir. Be-maʿnī-i evvel, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ما لولی و شنگولی بی مکسب و مشغولی
جز مال مسلمانان مالِ که بریم آخر

(Biz arsız, hayāsız, şuh ve şeniz. Bir kazancımız, işimiz gücümüz de yok. O halde müslümanların malından başka kimin malını çalalım!)

شوال [şevāl]: Vāv-ı muḫaffef ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de şalvār maʿnāsına.

Ṯānī, kār, şuġl ve ḥirfet maʿnāsına. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

از بیم مرا ایدر ریدی به شوال اندر
ای خواهر خالت غر آخرچه شوالست این

(Ey dayısının kızkardeşi (anası) kahpe olan! Benden korkuna şimdi burada şalvarına ettin. Bu nasıl iş!)

Ṣāliṯ, be-maʿnī-i شوات [şevāt]-ı merḳūm, yaʿnī bir perende kuştur mānend-i murġābī. Ve شوالک [şevālek]-i merḳūm bu maʿnāda bunun muṣaġġarıdır. ʿArabīde vāv-ı müşeddede ile (شوّال şevvāl), bir ay adıdır ki onun gurresinde ʿīd olur.

مع المیم
[maʿa'l-mīm]

شادکام [şād-kām]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, mesrūr ve feraḥnāk. Monlā Hātifī, beyt:

که اعدای دین شادکامی کنند
به جزیه دهی کندکامی کنند

(Din düşmanları ferahlığa kavuşmuş, cizye vermekte sorun çıkarıyorlar.)

Ṯānī, nām-ı birāder-i Ferīdūn Şāh'tır.

شادسپرم [şādisperem]: Kesr-i dāl, sükūn-ı sīn ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü rāʾ-i mühmelāt ile. Bir nevʿ reyḥāndır ki bilād-ı ʿArab'da olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شاسپرم [şāsperem]: Sükūn-ı sīn ü feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī vü rāʾ-i mühmeleteyn ile. Muṭlaḳ reyḥāndır. Üstād Menūçehrī, beyt:

بنهٔ شاسپرم تا نکنی لختی کم
ندهد رونق و بالنده و بویا نشود

(Fesleğen kökünü birazcık yumuşatmazsan taze görünmez, büyüyüp serpilip güzel kokmaz.)

شاسفرهم [şāsferhem]: Aʿşābdan yaʿnī edviye olan otlardan "usṭuḫuddūs" dedikleri ottur. Türkīde "karabaş" derler. Kütüb-i ṭıbda شاسفرهمِ رومی [şāsferhem-i rūmī] dahi derler. Keẕā fī-*İḫtiyārāt-ı Bedīʿī*.

شام [şām]: İki maʿnāyadır.

Evvel, aḫşām maʿnāsına.

Ṯānī, aḫşām vaḳti yenilen ṭaʿāma derler. Nitekim ʿArabīde meẕkūr ṭaʿāma عشا [ʿaşā] derler. Ve ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, bendir, ḫāl maʿnāsına. Ṯānī, ʿArabistān'da

birkaç şehirden ʿibāret bir vilāyettir ki Dimaşḳ, Ġazze, Ṭarablus, Ḳuds-i şerīf, Ḥamā ve Ḥaleb eyāleti ve'l-ḥāṣıl cānib-i ḳıbleden ʿArīş-nām maḥalden tā cānib-i şimāl u ġarbda Cihān suyu kenārına gelince cümle "Şām" iʿtibār olunur. Arāżī-i muḳaddesedendir.

شاه اسپرغم [şāh-isperġam], **شاهسپرغم** [şāh-siperġam], **شاهسپرم** [şāh-isperem], **شاهسرم** [şāh-isrem], **شاه اسفرهم** [şāh-isferhem] ve **شاهسپرهم** [şāh-isperhem]: Bu altı lüġat dahi reyḥānın adlarıdır. ʿArabīde ضيمران [ḍaymurān] ve Türkīde "fesleğen" derler. İbtidā ẓuhūrunun sebebi *Ferheng-i Cihāngīrī*'de böyle mervīdir ki ehl-i Fārs derler ki: Merḳūm reyḥān ki Nūşu'r-revān'dan evvel maʿrūf değil idi, belki vücūdu yoktu ve Īrān vilāyetlerinde ondan kimesne nişān vermemiş idi. Bir gün Nūşu'r-revān dīvān-ı ʿadālette oturmuş idi. Nāgāh bir ʿaẓīmü'l-cüṯṯe yılan taḫt altından ẓāhir olup Nūşu'r-revān önüne geldi. Ḥāżır-ı dīvān olanlar ondan ḫavf edip öldürmek istediler. Nūşu'r-revān "İncitmen, şāyed onun da taẓallumu ola" dedi. Yanından gittiler. Nūşu'r-revān yılana naẓar eyledi. Yılan başın kaldırıp Nūşu'r-revān'a baktı ve çekilip gitti. Nūşu'r-revān emretti, ardınca gittiler. Yılan bir kuyunun ağzına varıp kendini kuyuya atıp yine fi'l-ḥāl yukarı çıktı. Ardınca gidenler şāh emriyle kuyuya inip **(129[a])** gördüler onun gibi bir yılan dahi kurulmuş ve üzerinde bir büyük ʿaẓīmü'l-heykel ʿaḳreb, nīşi ile sokup durur. Derḥāl ʿaḳrebi öldürüp şāh naẓarına getirip aḥvāli ʿarż eylediler. Çün bu ḳażiyyeden bir sene mürūr eyledi, yine ol günde Nūşu'r-revān taḫt üzerinde oturup ʿadl ü dād ederken mezbūr yılan yine taḫt altından çıkıp ağzından birkaç dāne siyāh toḫumlar çıkarıp bıraktı ve geldiği yere gitti. Şāh emr eyledi, ol toḫumları bir münāsib yere ektiler. Birkaç günden sonra ol dāneler çıktı ve reyḥān bitti. Meger Nūşu'r-revān ḫayli zamān idi zükāma mübtelā olup demāġından fażalāt akıp balġamdan ziyāde elemi var idi, ol ottan getirip eline verdiler, alıp istişmām eylediği gibi fi'l-ḥāl bi-emri'llāh elemi zā'il ve zükāmı defʿ oldu. Şeyḫ İbn Sīnā der ki: Reyḥānın ḫāṣṣası çoktur. Cümleden bevāsīre nāfiʿdir. Ve toḫmundan iki dirhem şekerle döğüp koltuk altına sürseler defʿ-i ḍabbān eder. Ve ruʿāfı teskīn eder. Ve zükām ve nezleye nefʿi olduğu muḳaddem ẓikr olundu. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

سرد و تر نوفر بنفشه شهپرم
لیک در شاهسفرم گفتند گرم

(Nilüfer, menekşe ve fesleğen soğuk ve yaştır. Lākin fesleğenin sıcak da olduğunu söylediler.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

چون شمهٔ شاهسپرم از باد شمالی
شامل شده از خلق تو هر جای شمائل

(Kuzey rüzgārı senin yaradılışının kokularını fesleğen kokusu yayar gibi her tarafa yaydı.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

بوستان افروز بنگر رسته با شاهسپرم
گر ندیدستی خط قوس و قزح در آسمان

(Gökyüzünde gökkuşağı görmediysen, fesleğenle birlikte bitmiş olan horozibiğini seyret!)

Üstād Menūçehrī, beyt:

در صلوات آمدست بر سر گل عندلیب
در حرکات آمدست شاخک شاهسفرم

(Bülbül gülün başında övgüler düzüyor. Fesleğen filizi harekete geçiyor.)

شاهنام [şāhnām]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i nūn ile. Şirvān ülkesinde bir şehir adıdır.

شباهنگام [şebāhengām]: Be-maʿnī-i şeb-hengām, yaʿnī gece vaḳti. Mevlānā Hātifī, mıṣraʿ:

باد پیموده تا شباهنگام

(Gece vaktine dek boşa uğraşmış.)

شپرم [şeprem]: Sükūn-ı bāʾ-i Fārsī ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Sütleğen dedikleri ottur. Ve bir nevʿi olmak da mervīdir. Bir ẕirāʿ miḳdārı uzanır. Ḫurde yaprağı vardır ṭaberḫūn yaprağına müşābih ve mercimek gibi toḫumu olur. Rengi beyāż ve sarı, sāḳı yoğun olur.

شبنم [şebnem]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i nūn ile. Bahār eyyāmında ṣabāḥa ḳarīb ot ve yaprak üzerine düşer. Türkīde "çi" ve ʿArabīde ندی [nedá] derler. Ve Çağatay'da "möldür" derler. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿā-i Seyyāre*'de şāh medḥinde der, beyt:

Külüben līk yaş töküp dür dik
Gül-i ḫandān yüzide möldür dik

(Gülüyor lākin yeni açmış gülün üstündeki çiy tanesini andıran inci gibi gözyaşı döküyor.)

شبهنگام [şeb-hengām]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade vü nūn ve feṯḥ-i hā vü kāf-ı Fārsī ile. Gece vaḳti demektir, هنگام شب [hengām-ı şeb] taḳdīrinde.

شبیم [şebiyem]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i girīz. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

چون بپیچد چو مار نیزهٔ او
جان دشمن کند کریغ و شبیم

(Onun mızrağı yılan gibi dolanınca düşmanın canı kaçar gider.)

شجام [şecām]: Feṯḥ-i cīm ile. Şiddet-i berd yaʿnī ġāyet soğuk, şol mertebe ki ağaç kuruta. Şems-i Faḫrī, beyt:

در مصافش مضرتی نرسد
شاخهای برهنه را ز شجام

(Onun savaş safında, çıplak dallara aşırı soğuktan bir zarar gelmez.)

Sāʾir ferhenglerde "serd" maʿnāsına yaʿnī muṭlaḳ soğuktur. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

بیشتر شد فالج و صرع و زکام
نزله و شل و سعال اندر شجام

(Soğukta felç, sara, grip, nezle, üşütme ve öksürük iyice arttı.)

Üstād Daḳīḳī, beyt:

سپاهی که نوروز گرد آورید
همه نیست کردش به ناگه شجام

(Nevruzda bir araya gelen orduyu, kış soğuğu ansızın yok eder.)

شرم [şerm]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, utanmak. ʿArabīde حیا [ḥayā] maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

شد بچگانم که در آداب دخت
شرم جوانم بگدازد زنان

(Kız adabında çocuklarım oldu. Kadınlardan utancım, gençliğimi eritiyor.)

Şānī, ālet-i recul maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

به شه گفت کین خون گرم من است
بریده ز تن بار شرم من است

سپردی به من دختر اردوان
که تا باز جویی تن بی روان

نکُشتم که فرزند بود در نهان
بترسیدم از کردگار جهان

بجستم به فرمانت آزرم خویش
بریدم هم اندر زمان شرم خویش

(Padişaha dedi ki: "Bu kutunun içindeki benim sıcak kanım, bedenimden kestiğim erkeklik organımdır. Sen bana öldüreyim diye Erdevān'ın kızını teslim ettin, ben de canını almak üzere onu götürdüm. Ne var ki hamile olduğunu söyleyince öldüremedim, çünkü dünyanın yaratıcısı Tanrı'dan korktum. Buyurduğun işi yapamadım, utandım. Böylece erkeklik organımı kestim".)

(129[b]) Maʿnā-yı evvele ʿArabīde حيا [ḥayā] ve Çağatay lisānında "uyat" derler, utanmak maʿnāsına. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿa-i Seyyāre*'de Dil-ārām vaṣfında der, beyt:

Lebi söz dirde ildin alıp cān
Leblerin çün körüp uyalıp cān

(Dudağı konuşunca insandan can alır. Dudaklarını görünce can utanır.)

شش علم [şeş ʿalem]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i ʿayn-ı mühmele vü lām ile. Bir nevʿ zīlūdur. Ġāyet laṭīf ve münaḳḳaş olur, döşeme ederler.

شغام [şaġām]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Zāl'ın Rüstem'den küçük oğlunun adıdır ki Rüstem'in karındaşıdır.

شکربادام [şeker-bādām]: Maʿnā-yı terkībī ẓāhir. Bādām ile şekeri āmīḫte edip laṭīf ḥalvālar ve emṣāli nesneler ederler. Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i sermiş diye ẕikr eder. Sermiş ise ālū-yı ḫuşk ki ḫoşāb olur, bu isimle onun ḳaṭʿā münāsebeti yoktur.

شلم [şelem]: Feṭḥ-i lām ile. Şalġamdır. Ve sükūn-ı lām ile (شلم şelm), pāy-efzār ki çarık yāḫud ona benzer ayağa giyilen nesneye derler.

شم [şem]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i rem, āşüfte ve perīşān ki شمان [şemān] remān ve perīşān demek olur. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

ز غمزۀ تو مبادم امان چو جان اثیر
اگر چو چشم تویی چشم تو شمیده نِیم

(Senin kıyabakışından bana aman olmasın! Çünkü Esīr'in canı seni umuyorsa da gözünden korkuyor değilim.)

Ṣānī, be-maʿnī-i nāḫun. Üstād ʿAscedī, rubāʿī:

چون شاه بگیرد به کف اندر شمشیر
از بیم برافکند ز کفها شم شیر
بالله که به مردی و تهور مثلش
در معرکه با تیغ گراز و کم شیر

(Padişah eline kılıç alınca aslan korkudan pençesini yere atar. Vallahi savaşırken yiğitlik ve öfkede aslan ve yaban domuzu ondan az gelir.)

Bu rubāʿīden şemşīrin vech-i tesmiyesi maʿlūm olur.

Ṣāliṣ, muḫaffef-i شوم [şevem] yaʿnī olurum. ʿArabīde būy yaʿnī koku. Ḥakīm Senāyī, beyt:

از خویشتن آزاد زی از هر بلا شاد زی
هر جا که باشی راد زی چون یافتی از عشق شم

(Aşktan bir koku duyduysan kendinden serbest yaşa, her beladan rahat yaşa, her nerede olursan cömert yaşa!)

Ve Hindīlerin zebān-ı ʿilmīsinde be-maʿnī-i ferāġat ve āsāyiş.

شمم [şemem]: Feṭḥ-i mīm ile. Çarık ki rūstāyīler ayaklarına bağlarlar. Üstād, beyt:

هر آن کس که نبود به طبعش کرم
به کف باد عصا و به پایش شمم

(Yaradılışında iyilik olmayan kimsenin elinde değnek ve ayağında çarık olsun!)

شنگاهم [şengāhem]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. شبهنگام [şeb-hengām] lafẓından taṣarruf olunmuştur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیلم [şeylem]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i lām ile. "Delüce" dedikleri ki buğday arasında biter. Buğday ile bile un olursa ekmeğin yiyen sersem olur.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

شابران [şāburān]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Şirvān derbendinin ismidir. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

تا نه بس دیر از کمال عدل شاه
مصر و ری در شابران بینی بهم

(Mısır ve Rey'i Şāburān'la birlikte görmek, padişahın mükemmel adaletinde çok uzak değildir.)

Baʿżı ferhengde Şāburān nām-ı vilāyet ve baʿżı ferhengde nām-ı şehrdir. Ve شاوران [şāvurān] dahi derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

هیبت او مالک آیین و زبانی خاصیت
دوزخ از دربند و ویل از شابران انگیخته

(Onun cehennem māliki yapısındaki ve zebānī özelliği gösteren heybeti, Derbent'ten cehennem ve Şāburān'dan ölüm çıkarmıştır.)

شابوران [şābūrān] ve **شابورگان** [şābūregān]: Kilāhumā bi-żammi'l-bā'i'l-muvaḥḥade. Bir nevʿ demirdir. Suyu kendine pek çeker ve ġāyetle kesici olur. شابوراک [şābūrāk] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شادران [şādurān]: Żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i شابوران [şābūrān]-ı merḳūm.

شادربان [şādrebān/şādirbān] ve **شادروان** [şādrevān/şādirvān]: Sükūn-ı dāl u feṭḥ-i rā'-i mühmeleteyn ile ve kesr-i dāl ve sükūn-ı rā ile de cā'iz olduğu mervīdir. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, büyük perde ki mānend-i şāmiyāne ve serā-perde-i mülūk u selāṭīn ki oturdukları yere çekerler. Be-maʿnī-i şāmiyāne, Mevlānā Ḥasan-ı Kāşī, beyt:

با همه بالانشین عقل کل نا برده راه
پیش شادروان رایت یا امیر المؤمنین

(Ey müminlerin emiri! Küllī akıl o kadar yüksekte olmasına rağmen senin düşüncen gölgeliğinin önüne yol bulamadı.)

Be-maʿnī-i serā-perde, Mīr Sevdāyī, beyt:

جم انجم چو زد بر چرخ شادربان دارابی
برآمد شاه قاقم پوش ازین ایوان سنجابی

(Yıldızlar topluluğu, gökyüzüne padişahlık otağını kurunca kakım kürk giymiş padişah bu sincābī renkli eyvandan çıkageldi.)

Bu maʿnāya, Şeyḫ Niẓamī, beyt:

به شادروان شیرین بود شادش
به رسم مهتران کرسی نهادش

(Onu mutlu bir biçimde Şirin'in otağına götürdü. Büyüklerde ādet olduğu üzere onun için bir taht kurdu.)

Be-maʿnī-i perde ki kapı önüne asılır. Ḥakīm Enverī, beyt:

بارها آحاد فراشانت شیر چرخ را
در پناه شیر شادروان ایوان یافته

(Onun odacılarının her biri, defalarca felek aslanını eyvanındaki perdede çizili olan aslana sığınırken bulmuştur.)

Ṣānī, büyük döşeme; ḳālīçe olsun, ġayrı olsun. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

(130ᵃ) بادام ساقی مست خواب از جرعه شادروان خراب
از دستها جام شراب افتاده صهبا ریخته

(Sākinin gözü uyku mahmuru, şarap tortusuyla döşeme sarhoş. Ellerden şarap kadehi düşmüş, şarap dökülmüş.)

Bu maʿnāya, Emīr Muʿizzī, beyt:

حور خواهد که شود صورت او نقش بساط
چون نهی پای بدین صدر و بدین شادروان

(Sen bu makama ve bu döşemeye ayak basınca huri de o döşemedeki kilimin deseni olmak ister.)

Ṣāliş, fısḳiye ki ondan su zūr ile sıçrayıp çıkar. ʿArabīde فواره [fevvāre] derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

ز آب گرد برآرد به یاد بادافراه
ز شیر کین بستاند به شیر شادروان

(Bādefrāh yeliyle sudan hortum yükseltir. Şādrevān aslanıyla aslandan öç alır.)

Rābiʿ, Bārbud-ı Ḫüsrev'in muṣannefātından bir nevā ismidir ki شادروانِ مروارید [şādervān-ı murvārīd] dahi derler.

Ḫāmis, baʿżı ʿimāret-i ʿāliye ki mülūk ḳaṣırları gibi, onun küngüresi ve dahi ḳalʿa ve ḥiṣār dīvārlarının üzerinde olan pervāzı. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i sāyebān. Ve ḫāne kapılarının üzerinde olan "saçak" dedikleri nesne ki yağmurdan muḥāfaẓa için ederler. Be-maʿnī-i sāyebān, Mīr Ḫüsrev, beyt:

ز رحمت باز کن گنجینهٔ خود
درونم خوان شادروان مقصود

(Kendi hazineni rahmetle aç! İçimi maksat gölgeliği kıl!)

شادکامه کردن [şād-kāme kerden]: Dāl-ı mühmelenin sükūnu ile. Muṣībete ve bir kimsenin yaramaz ḥāline sevinmeye derler.

شادمان [şādmān]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. Mesrūr ve feraḫnāk olmak. Ebulmaʿānī, beyt:

یک نفس با لطف جانان را نگشتم شادمان
در همه عمری ندانستم که شادی چون شود

(Bir kez olsun sevgilinin iyiliğini görüp mutlu olmadım. Ömrüm boyunca mutluluk nedir bilmedim.)

شادوان [şādvān] ve **شاروان** [şārvān]: Evvel bi-sükūni'd-dāl, ṣānī bi-sükūni'r-rā'i'l-

mühmeleteyn. Kilāhumā be-maʿnī-i شادروان [şādrevān]-ı merḳum. Miṣāl-i evvel, Ḥakīm Esedī, beyt:

یکی خسروی شادوان گونه گون
درازاش میدان اسبی فزون

(Bir tane rengārenk, uzunluğu bir at meydanından çok olan padişah otağı.)

Miṣāl-i şānī, Üstād Laṭīfī, beyt:

آنجا بکرد پیشکش شاروان او
یک خرگه مرصع و زربفت شاروان

(Oraya bir gölgelikle birlikte süslü bir otağ ve bir şadırvan hediye etti.)

شادیدن [şādīden]: Sevinip şād olmak maʿnāsına maṣdar olur, شاد شدن [şād şuden] gibi.

شارسان [şārsān] ve **شارستان** [şāristān]: Be-maʿnī-i şehristān yaʿnī şehr-i ʿaẓīm. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, şehir içinde vāḳiʿ olan ḳalʿa ve şehrin ḳalʿası maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی شارسانی برآورده شاه
پر از برزن و کوی و بازارگاه

(Padişah içi mahalle, köy ve çarşıyla dolu bir kale yaptırdı.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

احمد مختار مکی بود شارستان علم
چون درِ محکم بر آن بنیاد شارستان علی

(Mekkeli Hz. Muhammed, ilmin şehriydi. O şehrin sağlam kapısı da Hz. Ali idi.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te ol büyük ḳubbeye derler ki eṭrāfı bāġçe ve būstān ola. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Ve dahi ḳalʿa ve ḥiṣār olan mekān. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

همی بنالد و گفتی زمین و رنجه شود
ز بار بارهٔ آن بی کناره شارستان

(O uçsuz bucaksız kalenin aşılması zor burcu yüzünden sürekli ağlıyor, soğuk söylüyor ve inciniyordu.)

شاریدن [şārīden]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Su aktıkta ẓāhir olan ṣadā ve cereyān-ı āba dahi derler. Zīrā onun dahi nevʿan ṣadāsı olur.

شاسمان [şāsmān]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. Bir vilāyet yāḫud bir şehir adı ola. Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

که فرزند فرخنده فر شاهرخ
که ساید به خاک درش شاه رخ

رود زود مانند سیل زمان
به تبریز از جانب شاسمان

(Kapısı toprağına padişahın yüz sürdüğü kutlu oğul Şāhruh, akan bir sel gibi çabucak Şāsmān tarafından Tebriz'e gidiyor.)

شاشدان [şāşdān]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Bevl durduğu yer ki Türkīde "kavuk" derler. آبدان [ābdān] dahi denilir.

شاشیدن [şāşīden]: Kesr-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Su yāḫud şarāb ve emṣāli nesneleri dökmek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

بند کن مَشک سخن شاشیت را
وا مکن انبان قلماشیت را

(Söz dökücü kırbanı kapa! Boş söz dağarcığını açma!)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de be-maʿnī-i تر شدن [ter şuden] yaʿnī yaş olmak. Ve *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da بول کردن [bevl kerden] yaʿnī işemek maʿnāsınadır.

شافتن [şāften]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ezilmek ve eskimek maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شافیدن [şāfîden]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sürçmek, لغزیدن [laġzîden] maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

اشک چشمم آنچنان سیل روان
بگذرد گردون اگر شافد از آن

(Gözyaşım öyle bir sel oldu ki felek onun üstünden geçerse ayağı kayar.)

(131ᵇ)

شامان [şāmān]: Be-vezn-i دامان [dāmān]. Bemaʿnī-i endāze. Üstād, beyt:

جور بی شامان کند بر عاشق افتادگان
صد دریغ آن نازپیشه کرده بی سامان مرا

(O nazlı güzel, zavallı āşıklarına oransız kötülük edip beni nasipsiz bırakıyor, yazıklar olsun!)

شان [şān]: Be-vezn-i جان [cān]. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, żamīr-i cemʿ-i ġā'ibdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ببینیم تا چیست آغازشان
برهنه شود بی گمان رازشان

(Onların başlayışını görelim, kuşkusuz sırları açığa çıkacaktır.)

Dīger, beyt:

در آن کوش تا جنگ باز افکنی
وگر چند دانی که شان بشکنی

(Onları yenebilecek güçte olsan da savaştan uzak durmaya bak!)

Bu cemʿin müfredi isim ve fiʿl āḫirine lāḥıḳ olan ḥarf-i şīndir ki żamīr-i ġā'ibdir, ʿalāmeti mā-ḳablinde vāḳiʿ olan ḥarf-i meftūḥ olur. Aḥvāli muḳaddimede tafṣīl olunmuştur.

Şānī, zenbūr ʿasel etmek maʿnāsınadır. Ve henūz mūmdan ayrılmamış ʿasel maʿnāsınadır. Üstād Laṭīfī, beyt:

لب شکر مذاق و انگبین شان
مکرر خوانمش از انگبین شان

(Şeker tadında, bal kovanı bir dudak. Gömeç balı olduğundan ona mükerrer derim.)

Ṣāliş, ḫāne-i zenbūra da derler ki شانه [şāne] ve لانه [lāne] dahi denilir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ز بد گر نیکویی ناید تو عذرش ز آفرینش نه
که معذورست مار ار نیست چون نحل از عسل شانش

(Kötüden iyilik gelmiyorsa, sen bunu onun yaradılışına verip kusuruna bakma! Çünkü yılan, bal arısı gibi bir bal kovanına sahip değilse mazurdur.)

Rābiʿ, bileği ki فسان [fesān] dahi derler. Üstād Daḳīḳī, beyt:

خورشید تیغ تیز ترا آب می دهد
مریخ نوک خشت تو بر شان زند همی

(Güneş senin keskin kılıcına su verir. Mars senin mızrağının ucunu sürekli olarak bileyler.)

Ve شانیدن [şānîden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur, tarak maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

دیدمش ریش شان و سبلت بز
شکمم رفت از حسد که مپرس

(Sakalını tararken ve bıyığını oynatırken gördüm. Kıskançlıktan karnıma öyle bir sancı girdi ki sorma!)

Sādis, bir nevʿ beyāż cāmedir. Hindūstān'da işlenir.

Sābiʿ, kefşgerlerin çizme ve pabuç kalıbıdır.

ʿArabīde dört maʿnāya gelir. Evvel, elif'i hemzeden ibdāl ile şuġl maʿnāsına ki iş ve iş işlemek maʿnāsına istiʿmāl olunur. Nitekim Ḳur'ān-ı ʿaẓīmu'ş-şān'da ﴿كل يوم هو فى شأن﴾[1] vārid olmuştur. Şānī, be-maʿnī-i ḥāl. Ṣāliş,

1 "O her gün yeni bir tecellidedir." Rahmān 55/29.

be-maʿnī-i mertebe. Rābiʿ, bir nesneyi iyi fikr eylemek.

شاندن [şānden]: Sükūn-ı nūn ile. شانیدن [şānīden] lafẓından taḫfīf olunmuştur, taramak maʿnāsına. Ḫᵛāce Ṭayān-ı Merġazī, ḳıṭʿa:

با دفتر اشعار بر خواجه شدم دی
من شعر همی خواندم و او ریش همی لاند

صد کلج پر از گوه عطا داد برین ریش
گفتم که بدان ریش که دی خواجه همی شاند

(Dün şiir defterimle bir hocaya gittim. Ben şiir okuyordum, o sakalını tarıyordu. Pis sakalıyla dolu yüz sepet ihsan etti. "Bu, hocanın dün taradığı sakaldı" dedim.)

Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

تو تا مدبر ملکی شکوه تدبیرت
امام گیتئ تدبیر بد همی راند

جهان به آب وفا روی عدل می شوید
فلک به دست ظفر جعد ملک می شاند

(Sen ülke için tedbir aldığından beri, görkemli tedbirin ālemin önündeki pisliği temizliyor. Dünya, adaletin yüzünü vefa suyuyla yıkıyor. Felek, meleğin saçını zafer eliyle tarıyor.)

Ve bir maʿnāsı dahi نشاندن [nişānden] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

تا سحاب کف تو سیم فرو ریخت چو آب
شاند از روی زمین هرچه غبار محن است

(Senin elinin bulutu su gibi gümüş saçtığından beri, yeryüzünde ne kadar sıkıntı tozu varsa ortadan kaldırır.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بدسگال تو رنجه دارد جان
شانده در دل ز غم نهال از تو

(Düşman senden kederlenme fidanını gönlüne dikerek canını incitir.)

شانه دان [şānedān]: Tarak ẓarfı, her neden olursa, جامه دان [cāmedān] ve قلمدان [ḳalemdān] gibi.

شانه وان [şānevān]: Dāl yerine vāv ile de شانه دان [şānedān] maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شانیدن [şānīden]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Maṣdardır taramak maʿnāsına; sakal olsun, saç olsun. شانه زدن [şāne zeden] dahi denilir.

شاویدن [şāvīden]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شدن [şuden]. Egerçi maṣdar veznindedir, lākin ism-i müfreddir. شدن [şuden] lafẓının iki maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Miṣāl-i maʿnī-i گشتن [geşten], üstād, beyt:

همین آشفته و سرگشته شاوید
درونش تیشهٔ حسرت بکاوید

(Anında sersemledi, başı döndü. Hasret kazması, içini kazdı.)

Miṣāl-i maʿnī-i رفتن [reften], üstād, beyt:

از آنجا با غم فرقت بشاوید
به این آشفتگی ماندست جاوید

(Oradan ayrılık gamıyla ayrıldı. Sonsuza dek bu karmaşayla kaldı.)

شاوین [şāvīn]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Penbeden çekirdek ayırmak maʿnāsına. Ve penbe dolābı ki شاوینِ پنبه [şāvīn-i penbe] derler.

شاهجان [şāhcān/şāhicān]: Sükūn-ı hā, feṭḥ-i cīm ve kesr-i hā ile de cāʾizdir. Merv vilāyetinin adıdır ki مروِ شاهجان [merv-i şāhcān] derler. Baʿżılar başka **(131ᵃ)** bir şehir adıdır dediler.

شاهِ گوهران [şāh-ı gevherān]: Bir gevherdir ki ziyāde ḳıymet-dārdır. Yāḫud ġāyet iri,

ġalṭān ve āb-dār inci ki ṣadefte bir dāne ola. Bu vech üzre, Şeyḫ Āẕerī, meṣnevī:

هست دری که خسروان جویند
که ورا شاه گوهران گویند

آن گهر را به سلسله غواص
می فرستد به اذن شه به مغاص

هر کجا گوهریست در دریا
آن گهر می کشد به خویش او را

برکشندش بسان مقناطیس
بسته بر خویش درهای نفیس

(Padişahların peşinde olduğu şāh-ı gevherān adı verilen bir inci vardır. Dalgıç, padişahın izniyle o inciyi suyun derin yerine götürür. Denizin neresinde bir inci varsa o inci onları kendisine çeker. Nefis incileri mıknatıs gibi çekip kendine bağlar.)

شاهندن [şāhenden]: Feṭḥ-i hā ve sükūn-ı nūn ile. Ṣāliḥ olmak ve iyi işler işlemek maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شاهن [şāhin]: Kesr-i hā ile. Çoban kavalı. Ve شاهین [şāhīn] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

نمی زیبد به دست خویش شاهن
همیشه باید او در دست شاهن

(Eline kaval yakışmıyor. O daima elinde şahinle olsa gerek!)

شاهیدن [şāhīden]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i شاهندن [şāhenden]-i merḳūm. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i buzurgī ve بزرگی و پادشاهی کردن [buzurgī ve pādişāhī kerden] masṭūrdur.

شاهین [şāhīn]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, üsküflü doğanlardan bir ṣınıf meşhūr şikārī doğandır. Ġāyet ḳuvvetli ve iḳdāmlı kuştur. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به پرواز دولت دو شاهین به کار
یکی در خزینه یکی در شکار

(Devlet göğünde iki şahin uçuyor. Biri hazinede, biri avda.)

Çağatay lisānında "tilgen" derler kesr-i tā'-i müṣennāt ile.

Ṣānī, terāzū koludur ki iki başında keffeleri bağlanıp asılmıştır. Muḥteşem-i Kāşī, beyt:

حسن ترا ترازوست آن چشم و ابرو اما
خم گشته از گرانی شاهین آن ترازو

(Senin güzelliğin bir terazidir. Ama o göz ve kaş, ağırlıktan o terazinin kefesini eğdi.)

İki maʿnāya, Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

پاس او دست چون دراز کند
دست یابد تذرو بر شاهین

بشکند امتداد انعامش
به موازین قسط بر شاهین

(Onun koruması el uzatacak olsa, sülün şahine üstün gelebilir. Onun hadde hesaba gelmeyen bağış ve iyiliği, terazilerin kefesini kırar.)

شایان [şāyān]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. شایستن [şāyisten] lafẓından ṣīġa-i mübālaġadır lāyıḳ, zībā ve der-ḫor maʿnāsına. Şeyḫ Feyżī, beyt:

در جدول تو عالم امکان چو بنگرم
شایان دل تو بود به این گنج شایگان

(Senin cetvelinde imkân ālemine bakınca gönlünün bu şāygān hazinesine layık olduğunu görürürüm.)

شایستن [şāyisten]: Kesr-i yā-yı taḥtānī, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṭḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Lāyıḳ ve sezāvār olmak maʿnāsınadır ki müstaḳbelinde sīn dāl'a

ibdāl olunup شاید [şāyed] denilir.

شایگان [şāygān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i bisyār, ʿArabīde وفرت [vefret] maʿnāsına. Ḫüsrev-i Pervīz'in ḫazīnelerinden گنج شایگان [genc-i şāygān] dedikleri ḫazīne çokluğundan kināye ederler. Aṣlı böyledir ki şāh-ı mezbūrun zamān-ı salṭanatında bir ḫarīf çift sürerken saban demiri bir ḫalḳaya geçip kopardıkta bir ʿaẓīm defīne ẓāhir olur. Varıp Ḫüsrev'e ḫaber verir. Ḫüsrev dahi muʿtemed adamlar gönderip defīneyi çıkartır. Maḳāma münāsib denilmiştir, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

شیخ ابو اسحق بن محمود شاه
شاه عادل هست شاه غیب دان

آن که باشد پیش رایش سر غیب
روشن و ظاهر چو نقش پرنیان

و آن که باشد کمترین بخشایشی
از کف او گنجهای شایگان

(Mahmut Şah oğlu Şeyh Ebu İshak, adaletli ve gizlileri açığa çıkarıcı bir padişahtır. Bilinmeyen şeyler onun düşüncesi önünde ipekli şeffaf kumaş gibi açık ve belirgindir. Onun elinden çıkan en ufak bahşiş, Şāygān hazinesidir.)

Ḫʿāce Selmān, beyt:

یک حدیث ترا خرد بخرد
ور به صد گنج شایگان باشد

(Senin bir sözün yüz Şāygān hazinesine satılsa, akıl yine de onu satın alır.)

Ṣānī, vüsʿat ve ferāḫī maʿnāsına. Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

سپهر رفعت قدرت خرد نمی یابد
به قدر جود تو در گنج شایگان گوهر

(Akıl senin yüce kıymetinin göğüne erişemez. Hazinede senin cömertliğinin kıymetine uygun iri bir inci yoktur.)

Faḫr-i Gürgānī, beyt:

کجا رامین چو بر تو مهربان گشت
به چشمت خاک راه شایگان گشت

(Sana sevgi duyan Rāmīn, senin gözüne ferahlık yolunun toprağı oldu.)

Ṣāliş, ücretsiz iş, شاهکار [şāh-kār] maʿnāsına. Şehīdī-i Ḳumī, beyt:

اگر بگروی تو به روز حساب
مفرمای درویش را شایگان

(Hesap gününe inanıyorsan, fakire ücretsiz iş buyurma!)

Kemālpaşazāde *Daḳā'iḳ*'ta der ki: شایگان [şāygān] aṣlında شاهگان [şāhgān]dır yaʿnī ḳıymetli ve pādişāha lāyıḳ nesne demektir. Maʿnā-yı küllīsi muḳteżāsınca niçe maḳāmlarda maʿnālar ḥāṣıl olur. Cümleden ṣuʿarā ki şiʿrlerinde ḳāfiye-i şāygān derler, keşretten kināye **(131b)** ederler. شای [şāy] ʿavām-ı nāsa derler. Ve ḳāfiyenin bir nevʿine de ki ḫavāṣṣ yanında maḳbūl değildir, ʿavāma nisbet edip شایگانی [şāygānī] derler. Mālın çok olduğundan genc-i şāygānī dediler.

شاییدن [şāyīden]: Kesr-i yā-yı evvel ü sükūn-ı ṣānī ile. Be-maʿnī-i شایستن [şāyisten].

شبخون [şeb-ḫūn] ve **شبیخون** [şebīḫūn]: Evvel sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme, ṣānī kesr-i bā, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ḫā ile. Gece baskını ki düşman düşmana perākende ve perīşānlık vermek için gece bī-ḫaber ve ġāfil iken bir ṭaraftan gelip ṣıyt u ṣadā ile ürküntülük verip varıp ṭaraf-ı āḫardan yine öyle edip kenāra çıkarlar. Basılan ʿasker ise dostu düşmandan farḳ etmeyip biribirlerin kırarlar.

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

به دور رفعت ذاتت پی تاراج عقل و دین
به شبخون بر سر مردم نیارد آمدن صهبا

(Şarap senin zatının yüceliği zamanında akıl ve din yağmalamak için insanların başına gece baskını yapamaz.)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

بجز طلیعهٔ کشورگشای صبح به عهدت
زمانه را به شبیخون کسی نیامده بر سر

(Senin zamanında, fethedici tan vakti dışında, gece baskını yapabilecek kimse dünyaya gelmemiştir.)

شبرغان [şebruġān]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade, żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Zamān-ı ḳadīmde Belḫ şehrinin ismi idi. Ḥakīm Esedī, beyt:

سوی شبرغان شد به شادی و کام
که خوانی ورا بلخ نامی به نام

(Mutluluk ve sevinç içinde, Belh adını verdikleri Şeburgān'a doğru yola çıktı.)

el-Ḥāletu hāẕihi Belḫ'e ḳarīb bir ḳaṣaba ismidir.

شبستان [şebistān]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, câme-ḫᵛāb ve gece ṣoḥbet olacak mekân maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

شب بهار و شبستان و باغ و صحبت یار
چنین شبان و شبستان دلا بجو به چراغ

(Bahar gecesi, gece sohbeti, bahçe ve sevgiliyle bir arada olmak... Ey gönül! Böylesi geceleri ve gece sohbetini mumla ara!)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, ḥarem-serāy ve ʿarūsḫāne. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

از آنگه که تابع شد اقبالش او را
عروس ظفر در شبستان نماید

(Zafer gelini onun ikbāline tābi olduğundan beri yatak odasında görünür.)

Ṣāliş, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te pādişāhların ḫalvet-i ḫāṣṣı ve gece ṭāʿat u ʿibādet edecek mekānı. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فرستش به سوی شبستان خویش
سوی خواهران و فغستان خویش

(Onu ateşgedeye, kendi has odasına, kızkardeşlerinin yanına gönderdi.)

شبِ شبگون [şeb-i şebgūn]: Ġāyet karanu gece. Ḥakīm Enverī, beyt:

خدنگهای شهاب اندران شب شبگون
روان چو نور خرد در روان اهریمن

(O karanlık gecedeki yıldız okları, şeytanın ruhundan akıl nurunun yitmesi gibi kayıp gidiyordu.)

شبگون [şebgūn]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Siyāh renk ve siyāh renkli nesne. ʿĀrıża ve maʿrūża ıṭlāk olunur. Ekşer bu vaşıf atta ve aṭlasta istiʿmāl olunur. اسبِ شبگون [esb-i şebgūn] derler, siyāh at murād olunur. جامهٔ شبگون [câme-i şebgūn] derler; siyāh aṭlas, kemḫā, dībā ve emṣāli aḳmişe murād olunur. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de gevher-i şeb-çerāġ maʿnāsına rivāyet olunup bu beyt ile istişhād olunmuş. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

خزانه مدیح ترا درگشادم
به صحرا نهادم بسی دُرِ شبگون

(Senin övgünde bir hazine açtım. Epeyce gece yakutunu kıra bıraktım.)

شپلانیدن [şeplānīden]: Sükūn-ı bāʾ-i Fārsī, kesr-i nūn, baʿdehu yā-yı taḥtānī-i sākine ile. Be-maʿnī-i چسپانیدن [çespānīden]. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شپلیدن [şeplīden]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. شیفته شدن [şīfte şuden] ve دیوانگی کردن [dīvānegī kerden] ya'nī dīvāne olmak ve dīvānelik etmek. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da be-ma'nī-i فشردن [fuşurden] ya'nī sıkmak.

شبیدن [şebīden]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Nesne takmak; başa olsun, bele olsun. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Şā'ir, beyt:

شبید غنجهٔ گل بر سران غنجه دهن
چه خوش بزیبد آن هر دو غنجه یک گلبن

(Gonca ağızlıların başlarına gül goncası takıldı. O her iki goncaya bir gül dalı ne de yakışır!)

شتین [şetīn]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-ma'nī-i rīsmān ya'nī ip, her neden olursa olsun. Eyżan minhu.

شجن [şecen]: Fetḥ-i cīm ile. Ziyāde soğuk berd-i şedīd ma'nāsına ki شجد [şeced] ve شجام [şecām] dahi derler. Maṣdarı شجودن [şecūden] ve شجیدن [şecīden] gelir.

شجودن [şecūden]: Żamm-ı cīm ü vāv-ı ma'rūf ile. **شجیدن** [şecīden]: Kesr-i cīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kilāhumā be-ma'nī-i **(132a)** şiddet-i sermā ya'nī şol mertebe soğuk ki ādemi ve ḥayvānı dondurup helāk eyleye. Üstād Daḳīḳī, ḳıṭ'a:

صورت خشمت ار ز هیبت خویش
ذره ای را به دهر بنماید

خاک دریا شود بسوزد آب
بفسرد نار برق بشجاید

(Senin öfkenin görüntüsü kendi heybetiyle toprağa zerre kadar görünecek olsa, toprak denize döner, su yanar, ateş donar, yıldırım buz tutar.)

شخادان [şaḫādān]: Fetḥ-i ḫā'-i mu'ceme vü dāl-ı mühmele ile. Tırnakla yırtıp cerāḥat eylemek. Üstād Daḳīḳī, beyt:

شکافان تهیگاه پرندگان
شخادان جگرگاه درندگان

(Kuşların böğrünü yırtan, yırtıcıların ciğerini parçalayandır.)

شخالیدن [şaḫālīden] ve **شخاییدن** [şaḫāyīden]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-ḫā'i'l-mu'ceme, evveluhā bi-kesri'l-lām ve ṣānīhā bi-kesri'l-yā'i't-taḥtānī. Be-ma'nī-i خراشیدن [ḫirāşīden] ya'nī tırmalamak. Bintü'l-Ka'b, beyt:

عاشق و رنجور بود و بی درم
آن شخوده رخ شخاییده ز زم

(O yüzü yaralı āşık soğuktan donmuş, incinmiş ve beş parasızdı.)

Şerefnāme'de be-ma'nī-i خلیدن [ḫalīden] ya'nī sançılmak maṣṭūrdur.

شخشیدن [şaḫşīden]: Sükūn-ı ḫā vü kesr-i şīn-i mu'cemeteyn ile. Sürçmek ve tayınmak ma'nāsına. Bu dahi iki vechledir: Ya maḥsūsen ayağı sürçmek veyāḫud ma'nen mertebesinden düşmek. Ebū Şekūr, beyt:

یکی بهره را بر سه بهرست بخش
تو هم بر سه بهر ایچ برتر مشخش

(Bir nasip üç paya ayrılmıştır. Sen de üç paydan daha yükseği için mertebeni düşürme!)

شخن [şaḫan]: Fetḥ-i ḫā'-i mu'ceme ile. Be-ma'nī-i خراشیدن [ḫirāşīden]. Üstād, ḳıṭ'a:

تا ز بوی نسترن گیرد دل مردم قرار
تا ز زخم خاربن یابد تن مردم شخن

نسترن بر دشمنانت باد همچون خاربن
خاربن بر دوستانت باد همچون نسترن

(Yasemin kokusuyla insanların gönlü ferahladıkça ve diken yarasından insanların bedeni incindikçe; yasemin senin düşmanlarına diken gibi olsun, diken senin dostlarına yasemin gibi olsun!)

Ve dahi ġamnāk ve elemnāk maʿnāsına mervīdir.

شخودن [şaḫūden]: Żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. Tırnakla yaralamak maʿnāsına. ʿAbdurrezzāḳ-ı Kāşī, beyt:

چو خارپشتی ای گشتم ز تیر بارانش
که موی بر تن صبرم ز زخم آن بشخود

(Onun ok yağmuruyla kirpiye döndüm. Öyle ki onun yarasından sabır tenimdeki kıl dahi yara oldu.)

شخیدن [şaḫīden]: Kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ayak sürçmek ve tayınmak, لغزیدن [laġzīden] maʿnāsına.

شخیلیدن [şaḫīlīden]: Kesr-i ḫāʾ-i muʿceme vü lām ve sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ile. Be-maʿnī-i صفیر زدن [ṣafīr zeden] yaʿnī sıklık vermek ve پژمرده شدن [pejmurde şuden] yaʿnī solmak. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شران [şerrān]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Su akmakta, şarāb dökülmekte ve yağmur yağmakta mübālaġa ile ṣadāsı çıkmaya derler. Ṣīġa-i mübālaġa ile ism-i fāʿildir. Ebulmaʿānī, beyt:

سیل سرشک دیده ام از منبع جگر
شران شده است شام و سحر همچو سیل رود

(Ciğer kaynağından çıkan gözyaşı selim, çağlayan gibi gece gündüz ses çıkarır.)

شربین [şerbīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Bir ağaçtır. ʿArabīde غاریقون [ġārīḳūn] dedikleri nesne bundan ḥāṣıl olur. Çam ağacına benzer ve onun gibi kozalağı olur. Bu lüġat ʿArabī ile müşterektir.

شرمگین [şermgīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü mīm ü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Ḥayālı ve utanıcı demektir. Ve dahi ḫacil maʿnāsına mervīdir.

شرمیدن [şermīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i mīm ile. Utanmak, ḫacālet maʿnāsınadır. Çağatay lisānında "ısırġanmaḳ" derler, utanma ve utanıp kızarmak maʿnāsına. Nitekim Luṭfī, *Gül ü Nevrūz*u'nda, Nevrūz bülbülü ḫānesine iletiği yerde, beyt:

Alıp kitti anı öz mesnediġa
Isırġandurdı luṭf-ı bī-ḥadiġa

(Onu alıp kendi evine gitti. Sonsuz iyilikleriyle onu utandırdı.)

شروین [şervīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i vāv ile. Şirvān ḳalʿasının nāmıdır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ضامن ارزاق من اوست مبادا که من
منت شروین برم انده شروان او

(Benim rızkımın teminatı odur. Şirvan'ın sıkıntısını yiyip Şirvan kalesinin minnetini çekmeyeyim!)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

نو گشته کهن شود علی الحال
ور نیست مگر که کوه شروین

(Yeni olan şey haliyle eskir. Yoksa Şirvan dağından başka eskimeyen yoktur.)

شریدن [şerrīden]: Kesr-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Be-maʿnī-i تراویدن [terāvīden], su sızmak ve su akmak maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

ششبندان [şeş-bendān]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu nūn-ı sākine ile. Ramażān-ı şerīften sonra Şevvāl ayında tutulan altı gün ṣavma derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ششتازن [şeştā-zen]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müṯennāt ile. İki **(132b)** maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, tanbūr-zen yaʿnī tanbūr çalan.

Ṣānī, ḳumārda bücūl olana derler. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

می خورد ششتا زند غیبت کند لوطی بود
او مسلمان باشد و من ملحد از بهر خدا

(Şarap içer, tav atar, gıybet yapar, oğlancı olur. Allah aşkına o müslüman oluyor ben sapkınım öyle mi!)

ششخان [şeşḫān]: Sükūn-ı şīn u fetḥ-i ḫāʾ-i muʿcemeteyn ile. Değirmi çadır ki ʿAcem'e maḫṣūṣ bir nevʿdir. گنبدی [gunbedī] dahi derler. Rūm'da onun muḳābili kibār kurdukları obadır. Muʿarrebi ششخانج [şeşḫānc] olur.

شغان [şeġān]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Mūmlu bal yaʿnī mūmdan ayrılmamış bal. Ebulmaʿānī, beyt:

گرچه شیرین بود شغان خوردن
لیک تلخ است نیش نحل در آن

(Gömeç balı yemek tatlı olsa da ondaki arının sokması acıdır.)

شفه بستن [şefe besten]: Fetḥ-i fā ile. Aʿżāda kan uyuşup kalmak ve iş işlemekten el ve ayak derisi ḫaşīn ve dürüşt olmak ve nāsūr bağlamak.

شفلیدن [şeflīden]: Sükūn-ı fā ve kesr-i lām ile. Sıklık vermek yaʿnī ağızdan ince ṣadā çıkarmak maʿnāsınadır. Çağatay'da "şaġala" derler fetḥ-i şīn ile.

شکرسان [şekersān] ve **شکرشان** [şekerşān]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-kāf ve sükūni'r-rāʾi'l-mühmele, evvel sīn-i mühmele, ṣānī şīn-i muʿceme ile. Oğul balı demektir. Ġāyet şīrīn ve leẕīẕ olduğundan "şeker gibi" demek olur.

شگرفیدن [şegerfīden]: Fetḥ-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i fā ile. Çār-pā ḥayvān, başı üzre düşmek. Türkīde "tekerlenmek". Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*. *Kitābu's-Sāmī*'de sīn mühmele ile (سگرفیدن segerfīden) mervīdir.

شکرشکن [şeker-şiken]: Tatlı dilli demektir. Ekṣer maḥbūba ṣıfat ederler. Ebulmaʿānī, beyt:

بر وصل مرا وعده همی کرد چو آن شوخ
این لفظ لطیف از لب شکرشکن اوست

(O şuh güzel, kavuşmaya dair bana devamlı vaatte bulunuyor. Bu güzel söz onun tatlı dilli ağzından geliyor.)

شکفتیدن [şekiftīden]: Kesr-i kāf u tāʾ-i müṣennāt ve sükūn-ı fā vü yā-yı taḥtānī ile. Taʿaccüb eylemek. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شلوان [şelvān]: Żamm-ı lām ile. Şeġāl cinsinden bir cānverdir. ʿArabīde çār-pāy-ı gürsine vü lāġar maʿnāsına. Baʿżılar çār-pāy-ı ferbih ve baʿżılar çār-pāy-ı miyāne yaʿnī ne lāġar ve ne ferbih maʿnāsınadır dediler.

شماسیان [şemmāsiyān]: Bir cemāʿattir Şemmās dīninde tersā ṭāʾifesinden. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

سیاهی دهِ خال عباسیان
سپیدی برِ چشم شماسیان

(Kara gözleri utandırandır. Kāfir gözleri aydınlatandır.)

شمان [şemān]: Fetḥ-i mīm ile. Giryān ve nevḥa ve efġān edici. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

زان ملک را نظام و ازین عهد را بقا
زان دوستان تفخر و زین دشمنان شمان

(Ülkenin düzeni onunladır, zamanın kalıcılığı bununladır. Dostların övünmesi onunladır, düşmanların ağıt yakması bununladır.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ز خانهٔ تو موافق کند همیشه طرب
ز خنجر تو مخالف بود هماره شمان

(Dost senin evinden hep mutluluk elde eder. Düşman senin hançerinden hep ağlar.)

شمریدن [şemerīden]: Feṯḥ-i mīm, kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Medḥ maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شمع ایزان [şemʿ-i īzān]: Kesr-i hemze, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Yanmış çerāġ. Ve dahi yanacak çerāġa derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شمعدان [şemʿdān]: Maʿrūf. دان [dān] ẓarf maʿnāsına, جامه دان [cāmedān] gibi. Şemʿdān ıṭlāḳı maʿnā-yı terkībīdir. Ve ism-i ḫāṣṣı لکن [leken]dir kāf-ı ʿArabī ile.

شمغندان [şemġandān]: Sükūn-ı mīm ü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Mübālaġa ile çirkīn ve bed rāyiḥa maʿnāsına. شمغند [şemġand] maʿnā-yı mezbūrdur, elif ve nūn ziyādelik maʿnāsın ifāde eder.

شمغند شدن [şemġand şuden]: مردار و چرکین شدن [murdār ve çirkīn şuden]. Ve هلاک شدن [helāk şuden] maʿnāsına olduğu dahi menḳūldür.

شمن [şemen]: Be-vezn-i چمن [çemen]. Büt ve büt-perest maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

بت پرستی گرفته ایم همه
این جهان چون بت است و ما شمنیم

(Hepimiz putperest olmuşuz. Bu dünya bir puttur, biz de putperest!)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

آرزو خوردن دگر وان آز را خوردن دگر
هر دو نتوان کرد باهم یا وثن شو یا شمن

(Arzu etmek başka, arzuyu hırsa çevirmek başkadır. İkisi bir araya getirilemez, ya put ol ya da putperest!)

Şems-i Faḫrī, beyt:

خدایگان سلاطین جمال دنیی و دین
که رایتش وثن فتح و نصرتست شمن

(Dünya ve dinin güzelliği olan Şeyh Ebu İshak, sultanların efendisidir. Onun sancağı fetih putudur, o putun putperesti de zaferdir.)

Emīr Muʿizzī'nin bu beytinden büt-perest maʿnāsı pek ẓāhirdir. Beyt:

مگر فلک صنم خویش کرد بخت مرا
که پیش او به عبادت خمیده چون شمن است

(Galiba felek benim bahtımı kendine put yaptı. Çünkü ibadet eden bir putperest gibi onun önünde eğilmiş.)

شمنان [şemenān]: Feṯḥ-i mīm ile. Cemʿ-i شمن[şemen]-i merḳūmdur ki **(133a)** büt-perestler demek olur. Ve sükūn-ı mīm ile (شمنان şemnān) iki maʿnāya gelir. Evvel, bir kimesneye derler ki seğirtmek sebebiyle yāḫud yorulmak veyāḫud teşnelikten peyder-pey nefes verip soluya. Ṣānī, büyük kilim maʿnāsına.

شمیدن [şemīden]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de seğirtmek veyāḫud ağlamak veyā teşnelikten muttaṣıl nefes vere yaʿnī soluya. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bī-hūş olmak ve korkmak maʿnāsına da mervīdir.

شن [şen]: İki maʿnāyadır.

Evvel, nāz ve girişme maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

چو جان گر نیستی و چشم پر شن
جهان بر من نبودی چشم سوزن

(Can gibi olmasan ve gözün naz ve imayla dolu olmasa, dünya bana iğne deliği kadar dar olmazdı.)

Şānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir ottur ki كاشنى [kāşnī], كنب [keneb] ve كنو [kenev] dahi derler. Ağaç gibi biter bir ottur. Kabuğun soyup ip bükerler. Türkīde "kendir", ʿArabīde قنب [ḳinib] derler kesreteyn ile. *Edātu'l-Fużalā*'da dahi bir ottur. Kabuğun soyup ıslatıp ip bükerler. Bu taʿbīr dahi kendirdir.

شنجودن [şencūden]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ü vāv-ı maʿrūf ile. İncitmek ve āzurde ve mecrūḥ etmek maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

فلک در عهد او کس را نشنجود
درِ عشرت به روی جمله بگشود

(Felek onun zamanında kimseyi incitmedi. Eğlence kapısını herkesin yüzüne açtı.)

شنجیدن [şencīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. İncitmek, tarıtmak ve sıçramak maʿnālarına.

شنگان [şengān]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir vilāyet ismidir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شنکزن [şenkzen]: Sükūn-ı nūn u kāf ve feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. *Edātu'l-Fużalā*'da "bir kurtcağızdır, ekin yer" diye masṭūrdur.

شنیدن [şenīden]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İşitmek. شنودن [şunūden] dahi derler, istimāʿ maʿnāsına. İkisinin dahi müstaḳbeli شنفتن [şenuften] gibi taṣarruf olunur. *Ferheng-i Mīrzā*'da هجوم نمودن [hucūm numūden] maʿnāsına masṭūrdur. Mīr Naẓmī, beyt:

مقابل شد چو با یکدیگر اینجا
شنیدن کرد بر او بی محابا

(Burada birbirleriyle karşılaşınca ona korkusuzca saldırdı.)

شویدن [şevīden]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شدن [şuden]. Keẕā fi-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شهجان [şehcān]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i cīm ile. Şehr-i Merv'in adıdır شاهجان [şāhcān] gibi, ancak elif'i istiḫfāfen ḥaẕf olunmuştur. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

مخالف ارچه به مروست جان به شاه دهد
که شهر مرو ازین روی نام شد شهجان

(Düşman Merv'de de olsa padişaha can verir. Merv şehrinin adı bu yüzden Şehcān olmuştur.)

شهرستان [şehristān]: Şehr-i muʿaẓẓam ve ḥişārı olan şehir ki شارستان [şāristān] dahi derler.

شهلان [şehlān]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i lām ile. Bir dağ adıdır. Şeref-i Şeferve, beyt:

ز اختران هدی او چو آفتاب آمد
ز راسخان علوم او چو کوه شهلان بود

(O, hidayet yıldızları arasında güneş gibidir. O, ilmin sağlam isimleri arasında Şehlān dağı gibidir.)

Baʿżılar nām-ı vilāyet ve baʿżılar kūh-ı Elvend ḳurbunda bir mekān adıdır dediler.

شهین [şehīn]: Kesr-i hā ile. Bir şehir adıdır ki Erdeşīr-i Bābekān binā eylemiş. Ḥālen زنگان [zengān] nāmıyla maʿrūftur.

شیان [şeyān]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Mükāfāt ve cezā maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

برو تازه شد کینهٔ سالیان
بکردندش از هرچه کرد او شیان

(Yıllardır ona duyulan kin tazelendi. Bütün yaptıklarının cezasını kestiler.)

شین [şeyn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. ʿĀr, nāmūs ve ʿayb u noḳṣān-ı ʿırż u māl olur nesne. ʿArabīdir, Fārsīde dahi istiʿmāl olunur.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

شاشو [şāşū]: Żamm-ı şīn-i muʿceme ile. Bir ottur. Toḫumunu edviyeye cüz' ederler.

شاهدارو [şāh-dārū]: Şarāb-ı engürī ki cümle-i esmāsındadır. Bu nāmı ona Cemşīd vażʿ eylemiş. Keyfiyyet-i ḥāli böyle menḳūldür ki Cemşīd murād eyledi ki ḫalḳ üzümden ziyāde müntefiʿ olalar, sā'ir vechle intifāʿın iẓhār eylediğinden sonra bir miḳdār tāze üzümü sıktırıp bir ẓarfa koydurdu ki "durarak görelim ne ṣūret bağlar" deyip, üzüm dahi durarak ġaleyān edip müşted olduktan sonra durulup ṣāf oldukta Cemşīd imtiḥān için bir miḳdārın ağzına aldıkta gördü ki bir acı nesne olmuş, zehir oldu sanıp bir yerde **(133b)** ḥıfẓ ettirdi. Bir maḳbūle cāriyesi var idi, meger şaḳīḳa ʿilletine mübtelā idi, vecaʿ ve zaḥmeti cānına kār eylemiş idi, helākine rāżı olup zehir diye saklı olan üzüm suyundan bir piyāle doldurup içti. Ol dem ṭabīʿatı ḥaẓẓ eyledi, bir dahi doldurup içti, vücūduna ḥarāret ü keyf-i bāde ḥāṣıl oldu. Bir ḳadeḥ dahi içti, fi'l-ḥāl nevm ġalebe eyledi. Meger bir niçe gün idi elem-i şaḳīḳadan uyumamış idi, başın koyup şafā-yı ḳalb ile bir gece ṣabāḥa dek uyudu. Bīdār oldukta gördü ki zaḥmeti ve vecaʿı bi'l-külliyye zā'il olmuş. Sürūr u ṣafāsından aḥvāli Cemşīd'e ʿarż eyledi. Bunun nāmı "şāh-dārū" olsun diye eṭibbāya emr eyledi. Münāsib ʿilletlere muʿālece eylediler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

صاحبا از کرم دریغ مدار
شاهداروی لطف ازین پژمان

(Efendim! İyilik gösterip lütuf şarabını bu zavallıdan esirgeme!)

Şāʿir, ḳıṭʿa:

شاهدارو بود شراب ولی
زو چه بر حد اعتدال خوری

لیک با زهر همسری دارد
تو به افراط اگر زلال خوری

(Şarap büyük bir ilaçtır ama ondan ölçülü miktarda içmelisin! Öyle ki aşırı derecede su içsen dahi zehirle aynı olur.)

شاهو [şāhū]: شاهوار [şāhvār] lafẓından taḫfīf olunmuş kelimedir, yine ol maʿnāyadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبان فریو [şebān-firīv]: Bir kuştur. شبان فریب [şebān-firīb], شبان فریبک [şebān-firībek] ve شبان فریوک [şebān-firīvek] dahi derler.

شبدو [şebdū]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Gecede istiʿmāl olunan eşvāb. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبرو [şeb-rev]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Gece yola gidici demek olur. Nitekim şā'ir, ṣıfat-ı miʿrācda demiştir, beyt:

آن شب نخل بوالعجب شبرو سید العرب
هشت بهشت پر طرب گشته ره خرام او

(Hz. Peygamber'in o görülmemiş gecedeki gece yürüyüşü, sekiz cenneti sevince boğup onun yürüdüğü yola koydu.)

شبگو [şebgū]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, mihter-i pāsbān ki شبگوی [şebgūy] ve چوبک زن [çūbek-zen] dahi derler. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

بر آستان تو پیر زحل بود دربان
به حضرت تو بود ترک آسمان شبگو

(Yaşlı Zuhal senin eşiğine kapıcı olur. Gökyüzü türkü senin huzurunda kâhya olur.)

Ṣānī, be-maʿnī-i güyende, yaʿnī muṭrib ve terâne-ḫᵛān. Şeyḫ Niẓāmī, der-ṣıfat-ı Bārbud, beyt:

چو آن شبگو گرفتی راه شبدیز
شدندی جملهٔ آفاق شبخیز

(O çalgıcı Şebdîz usulünü tutunca bütün dünya gece ayağa kalkardı.)

شش سو [şeş-sū]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. Cihāt-ı sitte ki yemīn, yesār, ḫalf, emām, fevḳ ve taḥt.

شفو [şefū]: Żamm-ı fā ile. Ḥarām ki żıdd-ı حلال [ḥelāl]dir, شفا [şefā] dahi derler. Mīr Naẓmī ikisini bu beyitte īrād eylemiştir. Beyt:

نداند شفا و شفو در بهیچ
طمع دارد از دل شود گر بسیچ

(Hiçbir şekilde haramı ve helali bilmez. Yiyeceği olsa da canla başla açgözlülük yapar.)

شفدارو [şefā-dārū]: Fetḥ-i fā vü dāl u żamm-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i pādzehr. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

نهد در بیخ دندان ثعابین
سم و در سر شفادارو نوشین

(Tilkilerin dişi dibine zehir koyar ve panzehiri de yanındadır.)

شفتالو [şeftālū]: Maʿrūf ve meşhūr meyvedir. ʿArabīde żamm-ı dāl u fetḥ-i rāʾ-i müşeddede-i mühmeleteyn ve kesr-i fā ile درافی[durrāfī] derler.

شنو [şenū]: Żamm-ı nūn ve iḫfā-yı vāv ile. Serv ağacıdır. Baʿzılar gürgen ağacıdır dediler.

شو [şev]: Be-vezn-i نو [nev]. Üç maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i şeb. Bu maʿnāya bāʾ-i müfrede ile vāv beyninde tebādül ve tevāḫī olduğundandır.

Ṣānī, شدن [şuden] lafẓından ṣīġa-i emrdir.

Ṣāliş, شوهر [şevher] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Monlâ Hātifî, beyt:

برادر به جای برادر نشست
عروس ز شو مانده را عقد بست

(Kardeş kardeşin yerine oturdu. Dul kalmış gelinle nikah yaptı.)

شهارو [şehārū]: Fetḥ-i hā ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Ṣihrîc dedikleri kuyu ki yağmur suyundan yāḫud akarsudan kış eyyāmında doldurup yazda istiʿmāl ederler.

شهبارو [şeh-bārū]: Sükūn-ı hā, fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı rā ile. Ḳalʿa kapıları üzerinde olan burc. Ve ḳalʿanın burclarından en büyük burcuna derler. Baʿżı ferheng-lerde ḳalʿa ḫandaḳı masṭūrdur.

مع الها
[maʿa'l-hā]

شاخابه [şāḫābe]: Feṯḥ-i ḫa'-i muʿceme vü bā'-i muvaḥḥade ile. Büyük ırmak, şeh-rūd maʿnāsına. Ve dahi deryādan ayrılmış göl gibi ki ʿArabīde خليج [ḫalīc] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. **(134ª)**

شاخانه [şāḫāne]: Feṯḥ-i ḫa'-i muʿceme vü nūn ile. Bir ḳısım gedādır. Şerḥi کنگر [kungur] lüġati ẕeylinde ẕikr ü tafṣīl olunur inşā'allāhu teʿālá.

شاخوره [şāḫūre]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Kiremid furunu ki onda kiremid ve tuğla pişirirler.

شادخواره [şād-ḫˇāre]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele, feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ḫoş-ḥāl.

Ṣānī, be-maʿnī-i şarāb-ḫˇāre.

Ṣāliş, zen-i fāḥişe. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

به پیری و به خواری باز گردد
به آخر هر جوان شادخواره

(Her genç fahişe, sonunda āciz ve yaşlı olur.)

شادگامه [şād-gāme]: Sükūn-ı dāl ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü mīm ile. Düşman muṣībetine gülüp sevinmek ve ḫaşma teşvīş vermek maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شادگونه [şādgūne]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele, żamm-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i nūn ile. Dört maʿnāyadır.

Evvel, yorgan gibi ḳalemkārī bezden yufka edip yaz eyyāmında yorgan yerine örtünürler. Üstād ʿAscedī, beyt:

همان که بودی ازین پیش شادگونهٔ من
کنون شدست دواج تو ای بدولی فاش

(Ey hilekār! Bundan önce benim pikemin açığa çıkması gibi, şimdi de senin yorganın ortaya çıktı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, latīf ve yufka penbeli döşeme maʿnāsına. Üstād Ferruḫī, beyt:

بر شادگونه خفته ملک شاد و شادکام
دولت رهین و بخت مطیع و فلک غلام

(Padişah ipekli döşemesinde mutlu ve huzurlu bir biçimde yatıp uyumuş. Talih rehin, ikbal itaat ediyor ve felek de hizmetçi olmuş.)

Ṣānī, muġanniye yaʿnī çengī ʿavrat. Şems-i Faḫrī, beyt:

بر طارم جلالت کیوان به جای حارس
در بزم دل فروزت ناهید شادگونه

(Zuhal senin celālin kubbesinin bekçisidir. Zühre senin gönül aydınlatıcı meclisinin çengisidir.)

Ṣāliş, *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i nehālī.

Rābiʿ, tekyegāh maʿnāsına.

شادمانه [şādmāne]: شادمان [şādmān]-ı merḳūm maʿnāsına. Āḫirindeki hā, ḫuṣūṣiyyet maʿnāsın ifāde eder. Ve dahi به شادمانهٔ فلان [be-şādmāne-i fulān] derler, fülānın şenliğine demek olur.

شادنه [şādene]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele vü nūn ile. Bir taştır. Muʿarrebi شادنج [şādenec]dir.

شاده [şāde]: Be-vezn-i جاده [cāde]. شاد [şād]-ı merḳūm maʿnāsına.

شادیچه [şādīçe]: Kesr-i dāl-ı mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Bālā-pūş yaʿnī üst giyeceği. Ve üstüne örtünecek nesneye derler. Pūrbahā-yı Cāmī, ḳıṭʿa:

چو بالش از همه کس بر سر آیم ار باشد
دمی به زیرم شادیچه چون نهالیچه

سخن ز خوبئ شادیچه پیش ازین دارم
ولیک قافیه زین پیش نیست خالیچه

(Altımda bir zaman döşek benzeri bir yorgan olsa, herkesten yastık gibi daha yukarıda olurum. Bundan önce de şādīçenin (yorgan) iyiliğine dair sözüm vardı lākin bundan önceki kāfiye "hālīçe" değildi.)

Seyyid Serrāc Şükrī, beyt:

چون گل از شادیچهٔ رومی برون آمد به باغ
زندوانش همچو اسقف زندخوان آید برون

(Gül, Anadolu işi yorgandan çıkıp bahçede boy gösterince bülbülleri ateşperest din görevlisi gibi Zend okuyarak karşılamaya çıkarlar.)

شاذنه [şāẕene]: Feṯḥ-i ẕāl-ı muʿceme vü nūn ile. Bir kızıl taştır siyāha māʾil. Süst olmakla tīz kırılır. Envāʿī olur, عدسی [ʿadesī] ve گاورسی [gāversī] derler. Ṭūr-ı Sīnāʾdan getirirler. Baʿż-ı edviye terkībine cüzʾ ederler.

شارده [şārde]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Baḥr-ı Rūm cezīrelerinden bir cezīredir.

شارویه [şārūye]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Ḫüsrev-i Pervīz'in oğlu adıdır. شیرویه [şīrūye] ve شیرو [şīrū] dahi derler.

شاره [şāre]: Be-vezn-i خاره [ḫāre]. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i destār-ı Hindī ki Hindī lisānında چیره [çīre] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز سر شارهٔ هندوی برگرفت
برهنه شد و دست بر سر گرفت

(Başından Hint işi sarığını çıkardı. Soyunup elini başına koydu.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, bir nevʿ destār-ı buzurgdur Hind'den getirirler. Çāder-i zenān muḳabilidir. Şems-i Faḫrī, beyt:

آنکه بر فرق مشتری بنهاد
حکمش از خاکپای خود شاره

(O, hükmüyle Müşteri gezegeninin başına kendi ayak toprağından yapılma sarığı takan padişahtır.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de be-maʿnī-i câme-i fānūs ve libās-ı ehl-i Hind. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i câme-i surḫ ki mūm eṭrāfına sararlar havadan muḥāfaẓa için. Bu dahi fenār gömleği demektir.

شاشه [şāşe]: Bevl; ādemin olsun, ḥayvānın olsun.

شاکرباه [şākerbāh]: Feṯḥ-i kāf u bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Ücretsiz suḫreye tutup ata binen ulak ve tevābiʿ-i ḥükkām.

شاگردانه [şāgirdāne]: Şāgirdlik etmek ve şāgirde verilen ücret. İki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

به شاگردانه باشد لابد استاد
به خدمت داد شاگردانه کی باد **(134b)**

(Hoca öğrencilik yaparak hoca oluyor. Yaptığı hizmete ücret ne zaman verilecek!)

شالده [şālde]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Binā-yı dīvār maʿnāsınadır.

شاماخچه [şāmāḫçe] ve **شاماکچه** [şāmākçe]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-mīm ve cīmi'l-Fārsī. Be-maʿnī-i شاماک [şāmāk]-ı merḳūm, yaʿnī sīne-bend-i zenān.

شاماکه [şāmāke]: Feṯḥ-i kāf ile. Zift ki ʿArabīde قیر [ḳīr] derler. Şāʿir, beyt:

چو تیره روی چون شاماک بود
بدئ طبع او رویش نموده

(Yüzü zift gibi kapkaraydı. İçinin kötülüğü yüzünden belliydi.)

شاماله [şāmāle]: Feṯḥ-i lām ile. Kara ya-

ğız, ʿArabīde اسمر اللون [esmeru'l-levn] maʿnāsına.

شامکچه [şāmekçe]: Feṯḥ-i mīm ü cīm-i Fārsī ve sükūn-ı kāf ile. Be-maʿnī-i شامک [şāmek] ve شاماکچه [şāmākçe].

شانزده [şānizdeh]: Kesr-i nūn, sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Mertebe-i aʿdāddan on altı ʿadeddir.

شانه [şāne]: Feṯḥ-i nūn iledir. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, tarak ki ʿArabīde مشت [muşt] derler żamm-ı mīm ile. Kemāl-i Ḥocendī, beyt:

شانه زد باد زلف یار مرا
اصلح الله شانه ابدا

(Rüzgār, sevgilimin saçına tarak vurdu. Allah onu sonsuza dek ıslah etsin!)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, atın cüst ü çapüklüğüne derler. Ḥakīm Senāyī, der-ṣıfat-ı esb, meşnevī:

مرکبش هیئت فلک دارد
که بر اعداش خاک می بارد

دشمن و دوست را چو نحس و چو سعد
شیهه و شانه اش چو گرد و چو رعد

(Onun atı gökyüzü görünümündedir, düşmanlarına toprak yağdırır. İster uğurlu ister uğursuz olsun, dosta düşmana kişneyiş ve hızı, gökgürültüsü ile kasırga gibidir.)

Ṣāliş, ḫāne-i zenbūr ki شان [şān] ve لانه [lāne] dahi derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

آن که چون نحل این بنا را خود مهندس بود شاه
آب چون آیینه شانه انگبین گشت از صفا

(Padişah bu bal gibi olan binayı öyle bir yaptı ki oranın aynayı andıran suyu petekteki bal gibi saf ve akıcı oldu.)

Rābiʿ, ḫarman savuracak beş ve dahi ziyāde parmaklı bir ağaçtır. Onunla dāneyi samandan ayırırlar. Onun beş parmaklısına پنج انگشت [penc-enguşt] derler, ziyāde olanına شانه [şāne] derler.

Ḫāmis, ḥayvānın kürek kemiği ki bir yassı kemiktir, üzerinde kırmızı ḫuṭūṭu vardır. Baʿżı kimesneler ol ḫaṭlardan baʿż-ı aḥvāl istiḫrāc ederler. Ekṣer Tatar ve Özbek ḫalḳı ġāyet iyi bilirler ve onunla ʿamel ederler. Çağatay'da "asabkur" derler. Mābeynlerinde ġāyet muʿteber olduğundan żiyāfet vāḳiʿ oldukta ʿazīz müsāfir önüne ol kemiği et ile korlar. Ziyāde-i riʿāyāt-ı mihmān imiş. (Mīr ʿAlī Şīr) *Ḫayretü'l-Ebrār*'da[1] isrāf maḳālesinde der, beyt:

Pey-ā-pey asabḳurnı eylep revān
Yimektin bolup ʿāciz ol nā-tüvān

(O zavallı, etli omurga kemiğini peş peşe yiyor, yemekten āciz düşüyordu.)

شاه [şāh] ve **شه** [şeh]: Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de aṣıl ve ṣāḥib maʿnāsınadır. Çünki pādişāhlar aṣl u neseb ṣāḥibidirler ve memālike ṣāḥibdir, ol sebebden شاه [şāh] derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

اگر شاه را شاه بودی پدر
به سر بر نهادی مرا تاج زر

(Babam padişah soyundan olsaydı, benim başıma altın tacı takardı.)

Ṣānī, dāmād maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

مملکت را شرف و قدر همین بس که بود
خسرو صفدر آفاق ممالک را شاه

شادمانست بدو جان ممالک زانسان
که بود شاد دل و جان عروسان از شاه

(Ülkeye şeref ve kıymet olarak, dünyanın saf yırtıcı hükümdarı Ebu İshak'ın oraya padişah olması

1 Beyit *Sedd-i İskenderī*'de geçer.

yeter. Ülkenin gönlü onunla, gelinlerin gönlünün damatla mutlu olması gibi memnun ve şendir.)

Ḥakīm Ḥāḳānī dahi bu iki maʿnāya demiştir. Beyt:

یک رضای شاه شاه آمد عروس طبع را
از کرم کابین عذرا در نتابد بیش ازین

(Padişahın bir rızası, yetenek gelinimin damadı olur. Cömert olduğu için bu bakirenin mehir bedelini daha fazla geri çevirecek değildir.)

Ḥakīm Senāyī, be-maʿnī-i ṣānī, beyt:

داد کلکش چنانکه شاه عروس
از نقاب تنک خرد را بوس

(Kalemi, damadın gelini duvak altından öpmesi gibi akla buse verdi.)

Ṣāliş, şaṭranc ḳıṭʿalarından bir ḳıṭʿadır ki "kiş" dedikçe gidecek yeri kalmamakla maġlūbiyyet īcāb eden ḳıṭʿaya derler. Mevlānā Bahāʾeddīn, beyt:

شاه قطع آسمان هنگام لعب امتحان
مات گردد در زمان گر گوید او را شاه شاه

(Padişah, deneme amaçlı oyunda "kiş kiş" diyecek olsa, feleğin şah taşı mat olur.)

Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

جان شاهان جهان یکسر شود لبیک زن
چون تو از تعجیل در شطرنج گویی شاه شاه

(Satrançta aceleyle "kiş kiş" diyecek olsan, bütün dünya padişahlarının canı "buyrun!" der.)

Rābiʿ, her ne ki güzellik ve irilikte biḥasebiʾṣ-ṣūre veʾl-maʿnī emṣālinden mümtāz ve ser-efrāz ola, ona "şāh" derler. Ve شه [şeh] ondan muḫaffeftir.

Ḫāmis, *Mecmaʿuʾl-Fürs*'te rāh-ı ferāḫ u güşāde ki ondan niçe yollar ayrılır. Bundandır ki شاهراه [şāh-rāh] derler.

Sādis, *Müʾeyyidüʾl-Fużalā*'da, Hind'de bir cānver adıdır.

Sābiʿ, *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de bir nevʿ cāmedir. Hind'de **(135[a])** meşhūrdur.

شاهنبسه [şāhbunse]: Sükūn-ı hā, żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu nūn-ı sākine ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. ʿArabīde اكليل الملک [iklīluʾl-melik] dedikleri ottur.

شاهتره [şāh-tere]: Maʿrūf bir ottur. Muʿarrebi شاهترج [şāhterec]dir.

شاهدانه [şāh-dāne]: İki maʿnāyadır.

Evvel, incinin ġāyet iri, laṭīf, ġalṭān ve ābdārı ki شاهوار [şāhvār] ve شاهواره [şāhvāre] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

شود درون صدف شاهدانه قطرهٔ دون
چراست در صدفت شاهدانه زشت و خراب

(Basit bir damla, istiridyenin içinde iri ve yuvarlak inci olur. Senin istiridyendeki iri ve yuvarlak inci niçin çirkin ve bozuk!)

Ve her nesnenin iri ve aʿlāsına derler. Meşelā maṣṭakinin iri dānelerine ve her ne ki dāne taʿbīri ṣaḥīḥ ola, onlara da istiʿmāl olunur.

Ṣānī, kendir toḫumuna derler maḫṣūṣan. شاهدانج [şāhdānec] onun muʿarrebidir.

شاهراه [şāh-rāh] ve **شهراه** [şeh-rāh]: Cādde yol ki ondan niçe yollar ayrıla. Ebulmaʿānī, der-münācāt-ı Bārī teʿālá ʿazze ismuhu ve cellet ʿaẓametuhu ve lā-ilāhe ġayruhu, beyt:

ز شاهراه محبت به منزل مقصود
روم عنایت و لطفت اگر شود همراه

(Senin yardım ve lütfun yoldaş olursa, amaçladığım hedefe sevgi ana yolundan varırım.)

شاهزاده [şāh-zāde] ve **شهزاده** [şeh-zāde]: Pādişāh oğlu. Ve dahi püser-i dāmāda derler. Zīrā شاه [şāh] dāmād maʿnāsına olduğu ẕikr olunmuştu. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, şāʿir, beyt:

محبتش به حقیقت نمی شود زن را
اگر به چند بود مهربان شهزاده

(Seven damat sayısı birkaç olursa, kadının aşkı gerçek olmaz.)

شاه مهره [şāh-muhre]: Ejderhā ve büyük yılan başlarında olur bir muʿteber taş gibi nesnedir. مارمهره [mār-muhre] dahi derler. Bī-ḥadd menāfiʿi vardır.

شاهنده [şāhende]: Feṯḥ-i hā vü dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Nīkūkār, ṣāliḥ ve mütedeyyin maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı müʾeyyid üstād demiştir, beyt:

بیابد آن به محشر ز لطف حق رحمت
هر آن که شد به جهان نیکوکار و شاهنده

(Dünyada iyi amel işleyip mütedeyyin olan kimse, kıyamette Allah'ın lütfundan rahmet bulur.)

شاهنشاه [şāhinşāh], **شاهنشه** [şāhinşeh], **شهنشاه** [şehinşāh] ve **شهنشه** [şehinşeh]: Küllühum bi-kesri'l-hā ve sükūni'n-nūn. Ol pādişāha derler ki ʿaṣrında olan pādişāhların cümlesinden ḳuvvet, şevket, ʿasker, ḥaşmet, ḫazīne ve memleketi ziyāde ola ve onun imdādıyla ġayrılar memleketlerine pādişāh olalar. Bu ẕikr olunan şurūṭ mevcūd olmayana şehinşāh denilmez.

شاهه [şāhe]: Memleket-i Hāmāverān'da bir şehir adıdır. Sūdābe yaʿnī zen-i Keykāvus'un pederi şehridir. Derler ki ol şehirde ticāret ziyāde olur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی شهر بد شاه را شاهه نام
همان از در سور و چشن و خرام

(Padişahın Şāhe adlı bir şehri vardı. Şenlik işte burada yapılacaktı.)

شاهیده [şāhīde]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شاهنده [şāhende]-i merḳūm, yaʿnī ṣāliḥ ve nīkūkār. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شایسته [şāyiste]: Kesr-i yā-yı taḥtānī, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. شایستن [şāyisten] lafẓından ism-i mefʿūldür, lāyıḳ maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

هر آن سر که شایستهٔ تاج نیست
به او ملک را شاهی محتاج نیست

(Bir ülke, başı taca layık olmayan kimsenin padişahlığına muhtaç değildir.)

شایگینه [şāygīne]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn, kesr-i kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i nūn ile. Ucuz olmuş maʿnāsına. شایگانی [şāygānī] lafẓından taṣarruf olunmuştur.

شایه [şāye]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Meyve maʿnāsınadır. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

دوش چنان دیده ام به خواب که نخلی
بر لب دریا بدان مقام برآمد

نخل موصل شده ترنج و رطب داشت
سایه و شایه اش فراخ و تام برآمد

(Dün gece rüyamda şöyle gördüm: Deniz kıyısındaki o makamda bir ağaç belirmişti. Olgunlaşmış bir ağaçtı, portakal ve hurması vardı. Gölge ve meyvesi ferah ve tam idi.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

سرو که از شایه نشانی نداد
سایه نشینان همه داده به باد

(Gölgede oturanlar, meyvesi olmayan selviyi hep yele verdiler.)

شباره [şebāre]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ile. Gecelerde müsāferete gezen ʿavrata derler. Ve dahi şeb-pere maʿnāsınadır.

شب بازه [şeb-bāze]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade-i ūlá vü feṯḥ-i şāniye vü zāʾ-i muʿceme ile. Baʿżı nüsḫada bāʾ-i şānī yerine yā-yı

taḥtānī ile rivāyet olunmuştur. Şeb-pere yaʿnī ḫuffāş ki Türkīde "yarasa" derler.

شبانگاه [şebāngāh] ve **شبانگه** [şebāngeh]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-bā'i'l-muvaḥḥade ve sükūni'n-nūn ve fetḥi'l-kāfi'l-ʿAcemī. Ol nesneye derler ki gece onda çār-pā ḥayvān yatırırlar. Ve gece yatılan yere derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā* **(135b)** *İbrāhīm*. Maʿnāyı terkībī, geceler vaḳti demektir.

شبانه [şebāne]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, ol ḥāle derler ki gece ol ḥāletle geçmiş ola. Ḥakīm Enverī, beyt:

مست شبانه بودم و افتاده بی خبر
دی در وثاق خویش که دلبر بکوفت در

(Dün kendi odamda geceden kalma sarhoş, düşkün ve habersizdim ki sevgili kapıyı çaldı.)

Ṣānī, gece içilen şarāb. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

می شبانه خور و خواب صبحگاهی کن
مباش در پی آزار و هرچه خواهی کن

(Gece şarap iç, sabah uyu! Kimseyi incitmeye çalışma da ne istersen yap!)

Bu maʿnāya münāsib geceden baḳiyye olan şarāba مِی شبانه [mey-i şebāne] derler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

در سر می صبوحی و در دیده با خمار
جان بی لب تو تشنهٔ جام شبانه بود

(Başta sabah şarabı ve gözde mahmurluk... Senin dudağından yoksun can, gece şarabına susamıştı.)

Ṣāliş, maḫmūr maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

تو شبانه می نمایی به بر که بودی امشب
که هنوز چشم مستت اثر خمار دارد

(Sen mahmur görünüyorsun, bu gece kimin yanındaydın? Zira sarhoş gözün hālā mahmurluk belirtisi gösteriyor.)

Rābiʿ, her ḥāfıẓ ve nigāhbāna derler ʿumūmen ve koyun sürüsünü ḥıfẓ edene derler ḫuṣūṣan. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

من بدو داده حرز خانهٔ خویش
خوانده او را نه سگ شبانهٔ خویش

(Ben ona kendi evimin korumasını vermiş, onu köpek değil kendi çobanım gibi çağırmışım.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

گفت با خود کزین شبانهٔ پیر
شاهی آموختم زهی تدبیر

(Kendi kendine "Bu yaşlı çobandan padişahlığı öğrendim. Ne tedbir!" dedi.)

شب پره [şeb-pere]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i bā'-i Fārsī vü rā'-i mühmele ile. Yarasa ki ʿArabīde خفاش [ḫuffāş] derler. ʿĀdeti gündüz yuvasında yatar taşra çıkmaz ki güneşe aşlā bakamaz, ol ecilden gece uçar. شب پره [şeb-pere] demek onun içindir. Şeyḫ Saʿdī, mıṣraʿ:

شب پره گر وصل آفتاب نخواهد

(Yarasa güneşe kavuşmayı istemese...)

شب چره [şeb-çere]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i cīm-i Fārsī vü rā'-i mühmele ile. Gece ot otlayan ḥayvāna derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

گرگ آمده است گرسنه و دشت پر بره
افتاده در رمه رمه رفته به شب چره

(Kurt aç geldi ve bozkır kuzuyla dolu. Kurt sürüye daldı ve sürü gece otlamakla meşguldü.)

Bu münāsebetle ol nuḳl ve meyve ki geceler ṣoḥbet ü cemʿiyyette tenāvül olunur, Türkīde "çerez çemen" derler kuru meyve olsun, yaş meyve olsun شب چره [şeb-çere] denilir. Mü'min Ḫüseyn-i Yezdī, rubāʿī:

نی بر سر مردمان چون تره ایم
نی نقل مجالس از پی شب چره ایم
امروز که نا کسان درین بازارند
ما جنس کسادیم و زر نا سره ایم

(İnsanların başında tere gibi değiliz, meclislere kuruyemiş ve meze değiliz. Bugün cimrilerin olduğu bu pazarda biz kesat cinsindeniz, kalp altınız.)

شبخانه [şeb-ḫāne]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü nūn ile. Ḥarem-serāy-ı şāhān. Ve dahi baʿżı ferhenglerde ol ḫāneye derler ki onda gece iḥyā olunup ʿibādet oluna. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شب سده [şeb-sede]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i sīn ü dāl-ı mühmeleteyn ile. Zemherīr içinde bir maʿrūf gecedir. Tafṣīli سده [sede] ẕeylinde mürūr eyledi.

شبفاره [şeb-fāre]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i fā vü rāʾ-i mühmele ile. Gecelerde koyun ve sığır yatırdıkları yere derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شبگاه [şebgāh]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i شبفاره [şeb-fāre]-i merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

به روز بهر چرا چون دواب می گردد
به شب چو گاو و غنم خانه اش کند شبگاه

(Niçin gündüzleyin davar gibi olup da geceleyin evini sığır ve koyun gibi ağıl ediyor!)

شبگوگه [şebgūge]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve żamm-ı kāf-ı evvel ü feṯḥ-i ṣānī-i Fārsiyyeyn ile. Be-maʿnī-i شبگوگ [şebgūg]-ı merḳum. Yaʿnī ol sāʾil gedā ki gecelerde maḥallāt arasında bir yüksek yere çıkıp maḥalle devletlilerini adlarıyla çağırıp medḥ ü ṣenā eder, tā ki ol kimesne işitip ona ʿaṭiyye ve iḥsān eyleye. شبگوگا [şebgūgā] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

همچو شبگوگه کنم شب ذکر و بانگ
تا رسد از بامهایم نیم دانگ

(Gece dilencisi gibi geceleyin bağırıp çağırayım, belki kapıların birinden bana yarım habbe miktarı bir şey verilir.)

شبنگاه [şebengāh]: شبانگاه [şebāngāh] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

شب نهه [şeb-nehe]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i nūn u hā ile. Genc maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

ای دل سرگشته شده در طلب یاوه روی
چند بگفتم که مده دل به کسی بی گروی

جذب کن ای باد صفت آب وجود همه کس
برکش خورشید صفت شب نهۀ رازگوی

(Ey gidip kaybolan dostu ararken başı dönen gönül! Rehin almadan kimseye gönül verme diye sana kaç kere söyledim! Ey rüzgârı andıran! Herkesin varlık suyunu çek! Güneş gibi sen de o gizli kalmış hazineyi kendine çek!)

شبه [şebe]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve iḫfā-yı hā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, maʿdenī bir siyāh taştır, nerm ve berrāḳ olur. Ona شبرنگ [şeb-reng] dahi derler. **(136[a])** Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

خیال آن لب گوهر نمایت ای شبه گون
بدید کرد مرا از دو دیدگان گوهر

(Ey kara boncuk! Senin inciyi andıran dudağının hayali, benim iki gözümden inci çıkardı.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

خدنگهای شهاب اندران شب شبه گون
روان چو نور خرد در درون اهریمن

(O kara taş renkli gecedeki yıldız okları, şeytanın ruhundan akıl nurunun yitmesi gibi kayıp gidiyordu.)

Üstād ʿAscedī, beyt:

همچون رطب اندام و چو روغنش سراپای
همچون شبه زلفین و چو پیلسته ای آلست

(Hurma gibi endam, baştan ayağa yağ gibi. Kara boncuk renginde iki saç, fildişi gibi kalça.)

Baʿżı rivāyette sarı pirinc ki bakır ile tūtiyādan terkīb olunur, altın gibi sarı olur. Bu sebebden "şebe" derler, benzer demek olur. Bu maʿnāya olunca āḫirinde hāʾ-i ʿalāmet olmaz, hāʾ-i aṣliyye olur. Üstād Laṭīfī, beyt:

کسی را به معنی بود مرتبه
چو زر معتبر می نباشد شبه

(Bir kimsenin mertebesi manayla olur. Kara boncuk, altın gibi saygın değildir.)

Şānī, bir dikenli ağaçtır. Üç ẕirāʿ miḳdārı boyu olur. Saḫt yerlerde biter. Mersin gibi yaprağı yeşil ve sarıya māʾil çiçeği ve kendir toḫumu gibi toḫumu olur. Sıkılsa içinden yeşil yelmeşik suyu çıkar.

Şāliş, gecelik demek olur. Meşelā یکشبه [yek-şebe] ve دوشبه [du-şebe] derler, bir gecelik iki gecelik demek olur. ʿAllāme-i Şīrāzī, ḳıṭʿa:

مجردی به حقیقت عظیم ذوق بود
ز من شنو تن آزاد خویش بنده مساز

برای یکشبه ذوقی که خاک بر سر او
اسیر زن نتوان شد به سالهای دراز

(Gerçekte bekarlık çok büyük bir zevktir. Beni dinle, özgür bedenini köle yapma! Başına toprak olası bir gecelik zevk için uzun yıllar kadın esiri olunmaz.)

Mīrzā Ġāzī, beyt:

جزای یکشبه هجرم اگر دهد ایزد
به سوی خلد برم کافر و مسلمان را

(Allah ayrılıkla geçen bir gecemin mükāfātını verirse, kāfiri de müslümanı da cennete götürürüm.)

شبیاره [şebyāre]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü rāʾ-i mühmele ile. Şīre maʿnāsınadır.

شبیکه [şebīke]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i kāf ile. Tuzak ki "ağ" dahi derler. شبکه [şebeke] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

دل به سودای زلف عنبرین مانده
همچو آن مرغ در شبیکه فتاد

(Gönül amber gibi kara saçının sevdasıyla tuzağa düşmüş kuş gibi kalakaldı.)

شبینه [şebīne]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Geceden fāżıl olup bāḳī kalan nesne, meʾkūlāt ve meşrūbāt ḳabīlinden ve sāʾir her ne olursa. Ve dahi ona derler ki gece onun üzerine geçmiş ola. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i engūr masṭūrdur.

شته [şete]: سته [sete]-i merḳūmun iki maʿnāsıyla müterādiftir.

شحنه [şaḥne]: Sükūn-ı ḥāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Şehri veyāḫud memleke-ti işābet-i isāʾetten muḥāfaẓa edene derler. Mevlānā Cāmī, der-menḳabet-i Emīrü'l-mü'minīn ʿAlī ibni Ebī Ṭālib raḍıya'llāhu ʿanhu, beyt:

اصبحت زائرا لک یا شحنة النجف
بهر نثار مقدم تو نقد جان به کف

(Ey müminlerin emiri Hz. Ali! Bastığın yere saç-mak için can param elimde seni ziyarete geldim.)

شخانه [şaḫāne]: Feṯḥ-i ḫaʾ-i muʿceme vü nūn ile. Ḳalyadır ki câme ağartanlar kullanırlar.

شخش‌انه [şaḫşāne]: Sükūn-ı ḫā vü feṯḥ-i şīn-i muʿcemeteyn ü nūn ile. Ḳalenderān miyānında maʿrūf ışṭılāḥtır. Ṭarīḳlerinde eski dervīş yaʿnī ḫayli zamāndır ṭarīḳattedir demektir.

شخکاسه [şaḫkāse]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i kāf u sīn-i mühmele ile. Jāle maʿnāsına. Üstād Rūdekī, ḳıṭʿa:

گر شود بحر کف همت تو موج زنان
ور شود ابر سر رایت تو طوفان بار

بر موالیت بپاشد همه در و گوهر
بر اعادیت ببارد همه شخکاسه و خار

(Senin yardım elinin denizi dalgalanırsa ve senin sancağının bulutu tufan yağdırırsa; dostlarına hep inci ve mücevher saçılır, düşmanlarına hep dolu ve diken yağar.)

شخولیده [şaḫūlīde]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i pejmürde yaʿnī solmuş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شخیده [şaḫīde]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i laġzīde ve üftāde. Eyżan minhu.

شده [şede]: Be-vezn-i گده [gede]. Minḳār-ı murġān yaʿnī kuş burnu. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شرزه [şerze]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Ḫışmgīn ve ġażabnāk ḥayvān. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

روز پیکار و زور کردن کار
بستندی ز شیر شرزه شکار

(Savaş günlerinde savaşırken öfkeli aslandan av alırdı.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, bu ṣıfatı ancak şīr ve pelenge maḫṣūṣ yazmış. Mevlānā Hātifī, beyt:

خرامیدن شرزه شیران مست
کمرگاه گاو زمین برشکست

(Öfkeli ve azgın aslanların yürüyüşü, yer öküzünün belini kırdı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

برآمد به بالا چو شرزه پلنگ
خروشان یکی تیغ هندی به چنگ

(Elinde Hint işi bir kılıçla kükreyip öfkeli kaplan gibi yukarı çıktı.)

(136ᵇ)

شرفه [şerfe]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i fā ile. Āvāz maʿnāsına ʿumūmen ve āvāz-ı pāy ḫuṣūṣan. شرفاک [şerfāk], شرفانگ [şerfāng] ve شرفالنگ [şerfāleng] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

کاروان شکر از مصر رسید
شرفهٔ بانگ درا می آید

(Mısır'dan şeker kervanı geldi. Çanın tıngırtısı duyuluyor.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

از شرفهٔ جلاجل شاهین عدل تو
عنقای ظلم گشت پس قاف در نهان

(Senin adalet şahininin boynundaki zil sesiyle, zulüm ankası Kaf dağının ardına gizlendi.)

ʿArabīde żamm-ı şīn ile (شُرفه şurfe), küngüreye derler ʿumūmen; ḳalʿa, dīvār ve sarāy küngüreleri gibi. Üstād Ferruḫī, beyt:

از پی آن تاز خورشیدش فزون باشد شرف
مشتری خواهد که او را شرفهٔ ایوان بود

(Onun güneşi hareket edince şeref artar. Müşteri gezegeni de o sarayın kubbesi olmak ister.)

شرمنده [şermende]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ile. Ḫacīl yaʿnī utanmış. Ebulmaʿānī, beyt:

چنان شرمنده ام از عشق ناقص
چو عذر نا قبول جرم مجرم

(Noksan aşkımdan, özrü kabul olmayan suçlu gibi utanıyorum.)

شروه [şerve]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i vāv ile. Ḫˇānendelikten bir nevʿdir. شهری [şehrī] dahi derler.

شره [şere]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele ve iḫfā-yı hā ile. Be-maʿnī-i gelū-bende, yaʿnī bende-i gelū ki boğazına kulluk edip ekl-i ṭaʿāma ḥarīṣ olup muttaṣıl yemek fikrinde ola. Şāʿir, beyt:

نباشد گفتنی نام خود آدم
شره گویند او را بهر خوردن

(Çok yediği için obur lakabı takılana insan denilmese layıktır.)

ششدره [şeşdere]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve fetḥ-i dāl u rāʾ-i mühmeleteyn ile. Tavlı dedikleri ḳumār oynadıkları taḫtadır. ششدر [şeşder] dahi derler.

ششخانه [şeş-ḫāne]: Sükūn-ı şīn u fetḥ-i ḫāʾ-i muʿcemeteyn ü nūn ile. Müdevver çadır ki گنبدی [gunbedī] derler. Ve ششخان [şeşḫān] dahi derler. Taʿrīb edip ششخانج [şeşḫānec] derler. Seyyid Sirāceddīn-i Segzī, beyt:

مشتری بر طالع ایام تو موقوف کرد
هر سعادت که درین ششخانه اسطرلاب یافت

(Müşteri gezegeni, pusulanın bu altı köşeli çadırda (dünyada) tespit ettiği her mutluluğu senin günlerinin doğuşuna bağlı kıldı.)

Ve bir saz adıdır.

شش ضربه [şeş-ḍarbe]: Sükūn-ı şīn u fetḥ-i ḍād-ı muʿcemeteyn ile. Bir nevʿ dāvdır, nerd oyununda ederler. شش ضرب [şeş-ḍarb] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

ششه [şeşe]: Fetḥateyn ile. Sitte-i Şevvāl ki Ramażān'dan sonra Şevvāl'de altı gün ṣāʾim olurlar.

شغاره [şaġāre]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme vü rāʾ-i mühmele ile. Porsuk dedikleri ḥayvāndır.

شغه [şaġa]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, şāḫ-ı dıraḫt ve şāḫ-ı āhū ki شغ [şaġ] dahi derler. Mevlānā Bedīhī, ḳıṭʿa:

خیز و زان جام باده آر که هر شاخ
زرفشان است و باد مشک فشان است

از شغهٔ هر درخت برنا و پیرست
چون ز می پیر گشته یا ز جوان است

(Kalk ve her dalı altın saçan ve misk saçıcı bir rüzgār olan o şarap kadehini getir! Genci yaşlısı, her ağacın dalındaki şarapla ya yaşlandı ya da gençleşti.)

S̱ānī, el ve ayak derisi iş işlemekten dürüşt ve ḫaşīn olur, ona derler. Üstād ʿAscedī, beyt:

همی دوم به جهان اندر از پی روزی
دو پای پر شغه و ماند با دلی بریان

(Dünyada nasırla dolu iki ayak ve kebap olmuş bir gönülle sürekli rızık peşinde koşturuyorum.)

Ve شوغه [şūġa] dahi derler.

شفانه [şefāne]: Fetḥ-i fā vü nūn ile. Bir kuş adıdır ki başı ve kuyruğu elvān renk olur. Ḥakīm Esedī, beyt:

لب چشمه ها پر خشنسار و ماغ
زده صف شفانه همه دشت و راغ

(Irmak kıyıları balıkçıl ve karabatakla dolu. Bütün kır ve çayırlarda şefāne kuşu saf tutmuş.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

بود عنقای مغرب پیش قدرت
چنان که الحق برِ شاهین شفانه

(Doğrusu batı ankası senin kıymetine nazaran şahinin yanındaki şefāne kuşu gibidir.)

شفه [şefe]: Fetḥ-i fā ile. Be-vezn-i کفه [kefe]. Be-maʿnī-i شغه [şaġa]-i merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شفته [şefte]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Güneşin ibtidā ṭulū'u. Ve dahi her ne ki ince ola, ona derler.

شفشه [şefşe]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i şīn-i mu'ceme ile. Cullāh deffesi ki arasına tarak yerleştirip bez dokurlar. *Mecma'u'l-Fürs*'te, şāḫ-ı dıraḫt ve şūşe-i zer ma'nāsınadır. Bu lüġat, ḥarekāt-ı şelāşede ma'nā-yı muġāyir ile vārid olmuştur.

شگانه [şegāne]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Mızrāb ki onunla saz çalarlar. زخمه [zaḫme] dahi derler. Sīn-i mühmele ile (سگانه segāne) de mervīdir. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da, be-ma'nī-i ḫāne-i gehvāre masṭūrdur.

شکربوره [şeker-būre] ve **شکربیره** [şeker-bīre]: Kilāhumā bi-feṭḥi'l-kāf ve sükūni'r-rā'i'l-evvelī ve feṭḥi's-ṣāniye. **شکربوزه** [şeker-būze] ve **شکربیزه** [şeker-bīze]: Rā'-i ṣānī yerine zā'-i mu'ceme ile. Senbūse-i sükkerīndir ki içini şeker ve bādām ile yāḫud fıstıḳ-ı nīm-kūfte **(137a)** şeker ile āmīḫte ve ḫamīrin laṭīf yağla yoğurup ḫurde börek ederler. Büsḥāḳ-ı Eṭ'ime, beyt:

چرا منعم کنی صوفی ز محراب شکربوزه
کسی گوید مسلمان را که رو از قبله برگردان

(Ey ham sofu! Şeker böreği mihrabından nasiplenmemi neden engelliyorsun! Bir kimse müslümana kıbleden yüz çevir der mi!)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

همچو سگ دربدر به دریوزه
خوانده مر زهر را شکربوزه

(Zehire şeker böreği diyerek köpek gibi kapı kapı dileniyor.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

بیار بوسه منه خوان خوردنی که بود
تفاوتی ز شکربیزه تا شکربوسه

(Öpücük getir, yiyecek sofrası kurma! Çünkü tatlı öpücükle şeker böreği arasında fark vardır.)

شکرده [şekerde]: Feṭḥ-i kāf u dāl u sükūn-ı rā'-i mühmeleteyn ile. Cüst ü çālāk ki شکرد [şekerd] dahi derler.

شکرشاه [şekerşāh]: Oğul balı ki شکرسان [şekersān] ve شکرشان [şekerşān] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکرینه [şekerīne]: Feṭḥ-i kāf ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Bir nev' sükkerī ḥalvādır ki 'Arabīde ناطف [nāṭif] derler. Ebulma'ānī, ḳıṭ'a:

ز دست ترش رویان شکرینه
شود حنظل به طبع نکته سنجان

دهد گر زهر قاتل روی نیکو
شود شکر خصوصا دست جانان

(Ekşi suratlıların elindeki şeker helvası, ince yaradılışlı kimselere ebucehil karpuzu olur. Güleryüzlü kimse, bilhassa sevgili, öldürücü zehir verse şekere dönüşür.)

شکره [şekre]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, murġ-ı şikārī ya'nī her şikār alır kuş.

Ṣānī, küs-i zen. Bu iki ma'nāya, Ebulma'ānī, beyt:

گیریم چو شکره جست و چالاک
در کردن صید شکره بی باک

(Küs avlamada avcı kuş gibi korkusuz ve çevik olalım.)

شکله [şekle]: Sükūn-ı kāf ve feṭḥ-i lām ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, *Kitābu's-Sāmī*'de kavun ve karpuzdan kesilen pāreye derler. Türkīde "dilim" dedikleri ma'nāyadır.

Ṣānī, câme yaʿnī kaftanın ve gömleğin tirizi ve çapan dedikleri yeŋi. Ve pīşi ve yanında vurulan pāre ki شکلهٔ جامه [şekle-i câme] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, câme ağaca ilişip yırtıldığına derler.

شکنه [şekene]: Feḥ-i kāf u nūn ile. Büklüm ki شکن [şiken] ve شکان [şikān] dahi derler.

شکه [şeke]: Fetḥ-i kāf ile. Ayak ṣadāsı. Ve teşdīd ile (شکّه şekke), zibil ve süprüntü yığılan yer ki ʿArabīde مزبله [mezbele] derler.

شکینه [şekīne]: Kesr-i kāf ile. Be-vezn-i کمینه [kemīne]. Uzun ve büyük küp ki içine ġalle korlar. Ve ol ucu sivri ağaç ki onunla eşek ve sığır sürerler.

شلفه [şelfe], **شلفینه** [şelfīne] ve **شلفیه** [şelfiye]: Küllühum bi-sükūni'l-lām, evvel bi-fetḥi'l-fā, sānī ve sāliṣ bi-kesri'l-fā. Be-maʿnī-i küs-i zen. Ḥakīm Enverī, der-hicv-i Ḳāḍī-i Geyreng, beyt:

شد به جان الفیه غلام او را
نخورد شلفیه تمام او را

(Kīr can u gönülden onun kölesi oldu, küs ise onu tamamen yemiyor.)

Bu lüġati bu maʿnāya ʿArabīde dahi istiʿmāl ederler. الفیه [elfiye] ālet-i recul maʿnāsınadır. Hezliyyātta *Elfiyye vü Şelfiyye*-nām bir risāle te'līf eylemişlerdir. Lüġat-i müşterekedir.

شلمابه [şelmābe]: Sükūn-ı lām ve fetḥ-i mīm ü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Suda kaynamış şalġam. Şāʿir, rubāʿī:

ماهی و خیار و خایه و شلمابه
پس گادن ترک پیر در گرمابه
کاریست که مرگ روح نزدیک کند
هان ای غر زن بغا بخر پاتابه

(Balık, salatalık, havyar ve şalgam, sonra yaşlı köylünün hamamda cima etmesi... Öyle bir iştir ki ruhun ölümünü yaklaştırır. Ey fahişe kahpe! İşte şimdi bir ayak dolağı satın al!)

شله [şele]: Taḫfīf-i lām ile. Ḳātili maḳtūl yerine ḳışāṣ için ḳatl etmeye derler. Ḥakīm Senāyī, der-beyān-ı şehādet-i ḥażret-i ʿAlī kerrema'llāhu vechehu, İbn Mülcem'i ḳatle getirmekte, ḳıṭʿa:

جان بداد آن زمان علی در حال
خاندان زان سبب گرفت زوال

شله کردند مر ورا پس از آن
رفت سوی جهنم آن نادان

(Hz. Ali o vakit derhal can verdi. O sebepten ocağına zevāl erdi. Daha sonra İbn Mülcem'i kısas ettiler. O cahil, cehennemi boyladı.)

Ve teşdīd-i lām ile (شلّه şelle) üç maʿnāya gelir. Evvel, ṣanem. Ṣānī, büt-perest. Ṣāliş, yük dengi maʿnāsınadır.

شماغنده [şemāġande]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Bed-būy ve çirkīn ki شمغنده [şemġande] dahi derler. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

خطش چو پشت و روش شماغنده و سیاه
کاغذ تباه و ژنده چون کون دریدگان

(Yazısının önü ve arkası, çirkin ve kara. Kāğıt bozuk ve kūnu yırtıklar gibi yırtık.)

شماله [şemāle]: Fetḥ-i lām ile. Şemʿ. Ve dahi bir ḳısm-ı birincdir. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

آن شمعها که در دل بسحاق برفروخت
از رهگذار نور برنج شماله را

(Büshāk'ın gönlünde yanan o mumlar, şemāle pirinci ışığının geçtiği yerdir.)

شمامه [şemāme]: Fetḥ-i mīmeyn ile. Destenbūy ki Türkīde "yıylagaç" derler.

شمانه [şemāne]: Fetḥ-i nūn ile. Būy-ı ḫūb ki rāyiḥa-i ṭayyibe maʿnāsına. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de **(137ᵇ)** muṭlaḳan rāyiḥadır.

شمسه [şemse]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Naḳḳāş ıṣṭılāḥında turunca derler, kitāb cildlerine vururlar. Ve her ne ki münaḳḳaş ve ekşeri müdevver ola, ona derler.

شمغنده [şemġande]: Sükūn-ı mīm ü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, شماغنده [şemāġande]-i merḳūm gibi bed-būy ve çirkīn maʿnāsına.

Ṣānī, ol kimesneye derler ki şiddet-i ḫavftan bī-hūş ola. *Kitābu's-Sāmī*'de be-maʿnī-i zen-i bed-būy.

شمنده [şemende]: Feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i baḫşāyende, yaʿnī bağışlayıcı.

شمه [şeme]: Taḫfīf ile. Süt ağızı. Ve dahi memede bāḳī kalan süt maʿnāsına ki ʿArabīde ona سئ [seyʾ] derler. Ve mīm-i müşeddede ile (شمّه şemme), rāyiḥa maʿnāsınadır.

شمیده [şemīde]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i remīde ve āşüfte. Ebulferec-i Rūnī, beyt:

اگر شمیده بود عقل خصم او نشگفت
بلی شمیده بود عقل در دماغ سقیم

(Onun düşmanının aklı karışırsa şaşılmaz. Evet öyledir, bozuk dimağdaki akıl karışık olur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, teşnelikten bī-hūş olmak. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de muṭlaḳ bī-hūş maʿnāsına naḳl edip Ḥakīm Enverī'nin bu beytine mütemessik olmuş. Beyt:

خرد جز در دماغ تو شمیده
سخن جز در دعای تو مزور

(Akıl senin dimağın dışında akılsız kalır. Söz senin için dua dışında aldatıcı olur.)

Ve dahi susuzluktan veyāḫud ağlamaktan nefes verip solumak maʿnāsına mervīdir.

شنبلیده [şenbilīde]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade vü lām ile. Envāʿ-ı gül ü reyāḥīn ve şükūfe rāyiḥasına derler.

شنبلیله [şenbelīle]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i lām-ı evvel ile. Ḥubūbāttan bir nevʿdir ki Türkīde "boy" ve ʿArabīde حلبه [ḥulbe] derler żamm-ı ḥāʾ-i mühmele ile. Hindī lisānında میتهی [mītī], Yunan zebānında "ferīḳa" derler.

شنبه [şenbe]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i şīhe-i esb, yaʿnī at kişnemesi ki شنه [şene] dahi derler. Ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve iẓhār-ı hā ile (شنبِه şenbih), maʿrūf günün adıdır ki Cumʿa ertesidir. Ṣāʾib-i Tebrīzī, beyt:

فکر شنبه تلخ دارد جمعهٔ اطفال را
صحبت امروز بی اندیشهٔ فردا خوش است

(Cumartesi düşüncesi, çocukların Cumasını acı yapar. Bugünün sohbeti, yarını düşünmeksizin daha güzeldir.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile (شنبه şenbe), āvāz-ı şīr masṭūrdur.

شنکسه [şenkese]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf u sīn-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i kīr ki ʿArabīde ایر [eyr] ve ذکر [ẕeker] derler.

Ṣānī, câme-i mülevveṣ-i zenān.

Ṣāliṣ, mezbele olan mevżiʿ maʿnāsına.

شنگله [şengele]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī vü lām ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ḫūşe yaʿnī salkım. ʿArabīde عنقود [ʿunḳūd] derler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

درخت خرما صد خشک خار داد درشت
اگر دو شنگله خرمای خوب و تر دارد

(Hurma ağacının iki salkım taze ve iyi hurması olsa, yüz tane de iri ve kuru diken verir.)

Ṣānī, be-maʿnī-i rīşe yaʿnī saçak ki destār, miʿcer, ḳālīçe, dest-māl ve seccāde uclarında olur.

شنگوله [şengūle]: Sükūn-ı nūn, żamm-ı kāf ve fetḥ-i lām ile. شنگ [şeng]-i merḳūmun iki maʿnāsıyla müterādiftir. Yaʿnī dilber-i şūḫ ve rāh-zen. Be-maʿnī-i evvel, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ناگهان بسته دلم دلدارکی
شوخکی شنگولکی عیارکی

(Gönül alıcı bir güzelcik, bir şuhçuk, bir işvelicik, bir kurnazcık ansızın gönlümü ele geçirdi.)

Be-maʿnī-i ṣānī, üstād, beyt:

راه رهرو شب زند شنگوله ای
روز کرده جایگه پیغوله ای

(Eşkiya geceleyin yolcunun yolunu keser, gündüz de bir köşede yer edinir.)

شنگه [şenge]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ālet-i recul.

Ṣānī, cāy-ı mezbele.

Ṣāliş, lete-i ḥayż-ı zenān. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شنگونه [şengūne]: Sükūn-ı nūn-ı evvel ü fetḥ-i ṣānī ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Hind'de bir cezīre ismidir ki onda Mārtīn ve Mārīne-nām bir er ve bir ʿavrat yalnız ikisi bir müstaḥkem ḥiṣār ve ʿālī binā, ʿimāret ve ḫāneler taʿmīr eylemişler, el-ān durur derler. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

چنان بود هر سنگ دیوار را
که کشتی شدی غرق از بار او

به هر دو تن این کاخها کرده اند
چنین سنگها از کُه آورده اند

به هندوستان نام این هر دو تن
بود مارتین مرد و مارینه زن

نبد یارگرشان درین کار کس
زن و شوی بودند هم یار و بس

(Duvarın her taşı, gemiyi batıracak kadar ağırdı. Her ikisi için bu sarayları yapmışlar, bu taşları dağdan getirmişler. Hindistan'da bu ikisinden erkeğin adı Mārtīn, kadının adı Mārīne idi. Bu işte onlara kimse yardımcı olmadı. Karı koca birbirlerine yardımcıydı ve bu yeterliydi.)

شنگینه [şengīne]: Sükūn-ı **(138[a])** nūn-ı evvel ü fetḥ-i ṣānī vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḳaṣṣār ağacı ki onunla câme ḳaṣr ederler.

Ṣānī, kapı ardına dayarlar. Üstād Lebībī, beyt:

شنگینه بر مدار ز چاکر
تا راست باشد او چو ترازو

(Köle terazi gibi şaşmayana dek ondan sopayı kaldırma!)

شنوشه [şenūşe]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i ʿaṭse yaʿnī ağsırmak. Üstād Rūdekī, ḳıṭʿa:

رفیقا چند گویی کو نشاطت
نه بگریزد کس از گرم آفروشه

مرا امروز توبه سود دارد
چنان چون دردمندان را شنوشه

(Arkadaş! Daha ne kadar hani mutluluk diyeceksin! Sıcak helvadan kimse kaçmaz. Bugün

bize, dertlilerin aksırması gibi, tövbe etmek yarar sağlar.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

چون شپلد از می معنبر جوشه
گوید که اکنون نماند جای شنوشه

(Amber kokulu şarap coşkuyla ses verince "Bugün aksırmaya gerek kalmadı" der.)

شنه [şene]: Feṯḥ-i nūn ile. Her ṣadāya derler ʿumūmen; ṣarīr-i ḫāme, ṣadā-yı nefīr ü sūrnā, ṣafīr-i murġān, āvāz-ı sibāʿ u vuḥūş ve emṣāluhum gibi. Muḫtārī, beyt:

ز گریه و شنهٔ کلک او بخندد عقل
ز خندهٔ مه منجوق او بگرید جان

(Akıl onun kaleminin ağlayıp inlemesiyle gülümser. Can onun otağındaki ayın gülümsemesiyle ağlar.)

Ve āvāz-ı esb ḫuṣūṣan ki ʿArabīde صهيل [ṣahīl] ve صيهه [ṣayha] derler. Ḥakīm Senāyī, meṣnevī:

مرکبش هیئت فلک دارد
که بر اعداش خاک می بارد

دشمن و دوست را چو نحس و چو سعد
شنه و شانه اش چو گرد و چو رعد

(Onun atı gökyüzü görünümündedir, düşmanlarına toprak yağdırır. İster uğurlu ister uğursuz olsun, dosta düşmana kişneyiş ile hızı, gökgürültüsü ve kasırga gibidir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

زهرهٔ مریخ خالی چون شود
چون شود در رزم یکرانت شنه

(Savaşta senin atın kişneyince Mars'ın ödü nasıl kopmasın!)

Kūhistān vilāyetlerinde ḫarman savuracak parmaklı ağaca derler.

شنیژه [şenīje]: Kesr-i nūn, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Ḳazzāzların çapar işledikleri delikli tarak.

شوغاه [şevġāh]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ağıl ki içine koyun ve sığır korlar. شوغا [şevġā] dahi derler.

شوغه [şevġa]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Bāġ çubuğu.

شوگاه [şevgāh]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i شبگاه [şebgāh] ki bā ile vāv arasında tebādül ve tevāḫī ḳāʿide-i muḳarreredir. Üstād, beyt:

آید این فکر برین خاطر خسته هر گاه
که روم بی خبر کس سر کویش شوگاه

(Bu yorgun gönlüme sürekli olarak geceleyin herkesten habersiz senin köyüne gitme düşüncesi geliyor.)

شوله [şevle]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i lām ile. Sergīndān ve cāy-ı pelīdī ki der-ser-i kūçehā bāşed. Yaʿnī maḥalle başlarında zibil ve süprüntü yığılan yer. Mīr ʿUmāre, beyt:

به نیم گرده بروبی به ریش بیست کنشت
به صد کلیچه سبال تو شوله روب نرفت

(Yarım somun ekmeğe sakalla yirmi kiliseyi süpürürsün. Gel gör ki süprüntü süpürücü bıyıkların, yüz mintana süpürmedi.)

شونیزیه [şevnīziye]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ve kesr-i nūn u zāʾ-i muʿceme ile. Bir mescid ismidir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شوه [şeve]: Feṯḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i شبه [şebe]-i merḳūm. Bunda dahi ḳāʿide-i tebādül cārīdir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, be-maʿnī-i ser-şīr ki فله [felle] dahi derler. Türkīde "ağız" derler ki sütten evvel çıkar.

شهدابه [şehdābe]: Sükūn-ı hā vü dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Şerbet-i ʿaselī ve bal suyu ki baldan ederler.

شه [şeh]: Be-vezn-i مه [meh]. Altı maʿnāya gelir.

Üç maʿnāsı شاه [şāh] maʿnāsıyla müterādiftir.

Rābiʿ, be-maʿnī-i sīr yaʿnī tok ki ʿArabīde شبعان [şebʿān] derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

ازبرای آنکه تا شاهین شهوت شه کنی
سینهٔ صد صعوهٔ بی چاره را بریان مکن

(Şehvet şahinini doyurmak için yüzlerce zavallı bıldırcının göğsünü kebap etme!)

Ḫāmis, be-maʿnī-i menʿ. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گر گریزد کس نیارد کرد شه
ور گریزی او بگیرد پیش ره

(Kaçsa kimse engelleyemez. Kaçarsan o seni yol başında tutar.)

Sādis, şaṭrancda "şāha kiş!" demektir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شهبره [şehbere]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ile. Koca ʿavrat, ʿacūze maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

مشو با شهبره نزدیک زنهار
کند لابد ز عیشت رنج بیزار

(Sakın kocakarıya yaklaşma! Senin neşeni kaçıracağında şüphe yoktur.)

شهرازادیه [şehrāzādiye]: Bir şehir adıdır ki Erdeşīr bin Şīrūye onda pādişāh iken zehirden helāk oldu.

شهروزه [şeh-rūze]: Sükūn-ı hā, żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Ol gedāya derler ki her gün bir maḥalleyi dolaşıp cerr ü suʾāl eder. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شاهیم نه شهروزه لعلیم نه بهروزه
عشقیم نه سردستی مستیم نه از سیکی

(Padişahız dilenci değil, laliz mavi boncuk değil, aşkız öyle kolay bir iş değil, sarhoşuz ama şaraptan değil!)

شهریده [şehrīde] ve **شهلیده** [şehlīde]: Kilāhumā bi-sükūni'l-hā'i evvel, bi-kesri'r-rā'i'l-mühmele, ṣānī bi-kesri'l-lām. Be-maʿnī-i perākende. Ve perīşān olmuş **(138ᵇ)** maʿnāsınadır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو افتاد دشمن در آن پای لغز
ز سم سمندش بشهلیده مغز

(Düşman o kaygan yere düşünce atının tepmesinden beyni dağıldı.)

شهله [şehle]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i شهبره [şehbere]-i merḳūm, yaʿnī zen-i fertūte. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-ġāyet çerb yaʿnī ziyāde yağlı nesneye derler.

شهناه [şehnāh] ve **شهنه** [şehneh]: Kilāhumā bi-sükūni'l-hā ve feṯḥi'n-nūn. Be-maʿnī-i şehriyār. Ve شهنشاه [şehinşāh] ve شهنشه [şehinşeh] lafẓlarından iḫtiṣār olunmuştur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شهنگانه [şehengāne]: Feṯḥ-i hā vü kāf-ı Fārsī vü nūn-ı ṣānī ve sükūn-ı nūn-ı evvel ile. Jāle maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Mü'eyyidi'l-Fużalā*.

شیتره [şeytere]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt u rāʾ-i mühmele ile. Serkele dedikleri ot ki ʿArabīde شیطرج [şayṭarac] derler.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

شالنگی [şālengī]: Feṯḥ-i lām, sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i rīsmān-tāb, yaʿnī ip bükücü ki شالنگ [şāleng] iptir ammā ism-i ʿāmdır her neden olursa. Āḫirinde yā, ḥarf-i nisbettir. Ġażā'irī-i Rāzī, beyt:

آه کز استیلای نفس شالهنگ
همچو شالنگیست وا پس رفتنم

(Asi nefsin istilasından āh! Beni geri geri yürüten bir ipe benziyor.)

شاماکی [şāmākī]: Kesr-i kāf ile. Sīne-bend-i zenān. Bu yā, yā-yı vaṣfiyyedir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شانی [şānī]: Kesr-i nūn ile. Direm-i deh-heft derler bir nevʿ akçedir ki شبانی [şebānī] dahi derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

بجای خیمه ای شانی نهاده بر اشتر
بجای موکبی گوهر نهاده بر استر

(Deveye mahfil yerine akçe yerleştirmiş. Katıra eyer yerine mücevher yerleştirmiş.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

چون برادرت داد در یک شعر
بهر هشتاد بیت چل شانی

(Zira kardeşin bir şiir karşılığında seksen beyit için kırk şānī akçesi verdi.)

شاونی [şāvenī]: Feṯḥ-i vāv ve kesr-i nūn ile. Beşikte eṭfāl sardıkları bez. Ve baʿżılar ḳumāştan ederler. بغلتاق [beġaltāḳ] dahi derler. Türkīde ġalaṭ edip "bağırdak" dedikleridir.

شاهپری [şāhperī]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. ʿAnberdir ki شهپری [şehperī] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

صبا چو کرد پریشان دو زلف دلجویش
به بوی شاهپری گشت بر دماغ سحر

(Tan yeli onun gönül alıcı iki büklüm saçını dağıtınca seherin burnu amber kokusuyla doldu.)

شاهبوی [şāh-būy]: Sükūn-ı hā ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. ʿAnber, ʿūd ve sā'ir emṣāli nesnelerin rāyiḥasına derler. Emīr Muʿizzī, beyt:

چو شاهبوی دهد خلق شاه بوی از آنک
ز عنبرست سرشته به اصل و طینت او

(Sultanın yaradılışı amber gibi koku verir. Çünkü onun soyu ve tıyneti amberle yoğrulmuştur.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

شه عادل جمال دولت و دین
که خاک درگه او شاهبویست

(Adaletli padişah, dinin ve devletin güzelliğidir. Zira onun sarayının toprağı amberdir.)

شاه چینی [şāh-çīnī]: Sükūn-ı hā ve kesr-i cīm-i Fārsī ile. Bir ottur, Çin vilāyetinde olur, ʿuṣāresin alırlar. Yaprağı siyāh renk olur. Ṣafāyiḥi üzre mühreleri vardır ḫuṭūṭ miṣāli. Ṭabīʿatı ġāyet bāriddir.

شاهنای [şāh-nāy]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i nūn ile. Sūrnāy demekle meşhūrdur. Ṭabl ve naḳḳāre ile āheng tutarlar. شهنای [şeh-nāy] dahi derler. Şā'ir, beyt:

صدای شاهنای درگرفت گوش جهان
بلند دبدبهٔ طبل و کوس چرخ رسید

(Zurna sesi dünyanın kulağını tuttu. Davul ve kösün yüksek ve tantanalı sesi göğe ulaştı.)

شاهی [şāhī]: Bir nevʿ laṭīf ḥalvā-yı sükkerīdir. Ve Rūm'da bir nevʿ akçenin adıdır. Bu iki maʿnāya şā'ir demiştir, beyt:

چو باشد در کف تو نقد شاهی
بخور بی منت شاهان شاهی

(Elinde şāhī sikkesi olunca padişahlara minnet etmeksizin şāhī tatlısı ye!)

شایستگی [şāyistegī]: Lāyıḳ ve nesneye yarar olmaklık maʿnāsınadır.

شایگانی [şāygānī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Bir nesnenin keşret ü vefretin beyān edip çokluğunun taʿbīridir. Mīr Naẓmī, beyt:

کنی گر با قناعت زندگانی
شوی مالک به گنج شایگانی

(Kanaat içinde yaşarsan, tükenmeyen hazineye sahip olursun.)

شباروزی [şebārūzī] ve **شبانروزی** [şebānrūzī]: Gece ve gündüz demek olur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

ز عشق زلف و رخسارش شبانروزی غمی دارم
مرا صبح وصال او نمی گردد شبی روزی

(Onun saçı ve yüzünün aşkıyla gece gündüz gamlıyım. Ona kavuşma sabahı, bir gece olsun bana nasip olmadı.)

Ve bir gün bir gece ki yigirmi dört sāʿat olur. Meşelā felek-i aʿẓam ki, felek-i aṭlas ve felekü'l-eflāk dahi derler, onun bir devresine derler. Zīrā یک شبانروزی دوره اش تمام کرد و به مرکزِ خود آید[1] derler. Demek olur ki felek-i aʿẓam ki cemīʿ-i eflāki muḥīṭtır ve seyri şarḳtan ġarba ṭūlānīdir ve eflāk-i sebʿa onun içindedir. Ve her **(139[a])** birinin seyri ġarbdan şarḳadır; kimi dūlābī, kimi ruḥāvī ve kimi ḥamā'ilīdir. Felek-i Zuḥal otuz üç senede devresin tamām eder. Ve felek-i Müşterī on iki senede, felek-i Mirrīḫ beş senede, felek-i Şems bir senede, felek-i Zühre sekiz ayda, felek-i ʿUṭārid altı ayda ve felek-i Ḳamer otuz günde devresin tamām edip merkezine gelir. Ammā felek-i aʿẓam ki çarḫ-ı felek dedikleri oldur, yigirmi dört sāʿatte devresin tamām eder. Ġāyet serīʿu'l-ḥarekedir. Tafṣīli hey'et kitāblarında masṭūrdur. Va'llāhu aʿlem.

شبوی [şebbūy]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Şeb-būy maʿnāsına. Bir maʿrūf çiçektir, envāʿı ve sā'ir ḳatmeri olur. ʿArabīde منثور [menṣūr] derler. Seyyid Ḥasan-ı Ġaznevī, beyt:

بر بوی این به باغ بخفتم هزار شب
تا بوی یابم از گل شبوی بوی او

(Şebboy çiçeğinde onun kokusunu bulayım diye onun kokusuyla binlerce gece bahçede uyudum.)

Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

بستد از یاقوت و بسد لاله و گلنار گون
یافت از کافور و عنبر خیری و شبوی بوی

(Lale ve nar çiçeği, yakut ve mercandan renk alır. Ak gül ve şebboy, kāfur ve amberden koku sağlar.)

Baʿżılar gül-i ḫīrī dedikleri budur dediler. Ammā Ḥakīm Esedī-i Ṭūsī, "ḫīrī gibi bir şükūfedir reyāḥīn cinsinden" ve Şems-i Faḫrī "menṣūrdur" deyip bu beyti aṣlı üzre naẓm eylemiş. Beyt:

برای بزم او هر دم برآرد
فلک ز انجم هزاران دسته شبوی

(Felek onun meclisi için her an yıldızlardan binlerce deste şebboy getirir.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

خاری که به من در خلد اندر سفر هند
بِه چون به حضر در کف من دستهٔ شبوی

(Hindistan yolculuğunda bana batan diken, elimde hazır bulunan şebboy destesinden daha iyidir.)

1 Bir gün bir gecede dönüşünü tamamlayıp kendi yörüngesine gelir.

شبستانی [şebistānī]: Gece yatacak ḫāne, ḥarem-serāy-ı ḫāṣṣ ve ḫalvetḫāne-i şāhān u kibār.

شبگوی [şeb-gūy]: Sükūn-ı bā ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, mihter-i pāsbānān.

Ṣānī, gūyende maʿnāsına. شبگو [şeb-gū] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبی [şebī]: Geceye maḫṣūṣ olan câme ve sāʾir eṣvāb her ne ki gecelerde giyilir ve gecede istiʿmāl olunur. Bu maʿnā yā-yı nisbetle olduktadır. Ammā yā-yı vaḥdet olsa "bir gece" ve "bir gecelik" demek olur. Nitekim şāʿir, beyt:

به کون تنگ آن دلبر کس دختر نمی ماند
اگر ماند شبی ماند شب دیگر نمی ماند

(O dilberin dar kūnuna kız küsü benzemez. Eğer benzerse de bir gece benzer, başka gece benzemez.)

شتی [şetī]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Bakır tepsi ve sini ki üzerinde ṭaʿām yerler ve sāʾir işe istiʿmāl olunur. Şems-i Faḫrī nūn ile (شنی şenī) naḳl eyleyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

شهریارا ز جود شامل تو
سائلان را دُرست طشت و شتی

(Ey padişah! Senin yaygın cömertliğin, dilencilere inciyi leğen ve siniyle verir.)

شخای [şaḫāy]: Fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i خراشیدن [ḫirāşīden] yaʿnī tırmalamak. İsm-i maṣdar olur. Ebulmaʿānī, beyt:

گر بمیری ز جوع نان مطلب
از درِ سفلگان و رو مشخای

(Açlıktan ölsen de alçakların kapısından ekmek isteme, böylece yüz tırmalama!)

شخلی [şaḫlī]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i lām ile. Dikenotu yaʿnī dikenli ot.

شراخی [şerāḫī]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir nevʿ ṭaʿāmdır demişler ammā şeklin beyān etmemişler.

شربتی [şerbetī]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nevʿ ġāyet ince dokunmuş dülbenddir. Mevlānā Muṭahhar, beyt:

بر سر به ریشهای بریشم عمامه را
در بر ز شربتیش شکر رنگ پیرهن

(Başta ibrişim iplerle dokunmuş bir sarık. Üstte şeker renkli ince bir gömlek.)

Ṣānī, yek-merdī kāseye derler.

شش سری [şeş-serī]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve fetḥ-i sīn-i mühmele ile. Ḫāliṣ altın ki aṣlā maġşūş olmaya. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

آن می و جام بین بهم گویئ سفیدگئ دست
کرده ز سیم ده دهی صرهٔ زر شش سری

(O şarap ve kadehe birlikte bak! Elinin beyazlığı tam ayar gümüşten halis altın kesesi yapmış sanırsın.)

شغالی [şeġālī]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ve kesr-i lām ile. Bir nevʿ üzümdür.

شکپوی [şekpūy]: Sükūn-ı kāf ve żamm-ı bāʾ-i Fārsī ile. Gece āheste yürümekle ẓāhir olan ayak ṣadāsı. Keẕā fī't-*Tuḥfe*. Ammā *Miʿyār-ı Cemālī*'de lām ile (شلپوی şelpūy) muṭlaḳ āvāz-ı pāy maʿnāsınadır.

شکرریزی [şeker-rīzī]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü kesr-i ṣānī-i mühmeleteyn ü zāʾ-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, girye-i şādī ki sevinmekte vāḳiʿ olan ağlamak.

Ṣānī, be-maʿnī-i güftār-ı şīrīn. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شلپوی [şelpūy]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı bāʾ-i Fārsī ile. Āvāz-ı pāy ki yürüdükte ẓāhir olur. Ebū Şekūr, beyt:

توانگر به نزدیک زن خفته بود
که ناگاه شلپوی مردم شنید **(139ᵇ)**

(Zengin adam, karısının yanında uyuyordu. Ansızın bir adamın ayak sesini işitti.)

شنبوی [şenbūy]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. شبوی [şebbūy]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

شنگرفِ زاولی [şengerf-i zāvulī]: Sükūn-ı nūn u rāʾ-i mühmele vü fā ve feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Şengerfe müşābih bir nesnedir. Lākin ol kadar rengīn kırmızı değildir, bunun rengi nārencīdir. Naḳḳāşlar bunu ziyāde işe sürerler. Bir adı da سرنج [surenc]dir. ʿArabīde سیرقون [seyrḳūn] derler feṯḥ-i sīn-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ḳāf ile. Zebān-ı Hindīde سیندور [sīndūr] derler.

شهبری [şehberī]: Sükūn-ı hā, feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. ʿAnber maʿnāsınadır. شاهبری [şāhberī] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

شهی که در همه عالم غبار خاک درش
همی برد حسد و رشک شهبری با جان

(Öyle bir padişahtır ki kapısı toprağının tozu bütün dünyada amberi fena halde kıskandırır.)

شهنای [şeh-nāy]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i nūn ile. شاهنای [şāh-nāy]-ı merḳūm maʿnāsına ki sūrnāya derler. Şāʿir, beyt:

شود انس و ملک را شوق افزون
اگر بشنیده شهنای و نفیرش

(Onun zurna ve borusunun sesini işiten insan ve meleğin şevki artar.)

شهیدی [şehīdī]: Kesr-i hā vü dāl-ı mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Zen-dūst ki maḥbūb-dūsta غلامی [ġulāmī] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر خواهی به حالت را نظامی
مشو هرگز شهیدی و غلامی

(Halinde düzen istersen, kadın ve oğlan düşkünü olma!)

شهی [şehī]: Kesr-i hā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i pādişāhī.

Ṣānī, be-maʿnī-i dāmādī. Mīr Ḫüsrev, beyt:

بنیاد نشاط عالم افکند
بهر شهیٔ خجسته فرزند

(Kutlu oğlunun damatlığı için, dünyanın sevinç temelini yıktı.)

Mīr Ḫüsrev, beyt:

که ما را عیش آماده است امروز
شهیٔ این دو شهزاده است امروز

(Bugün eğlencemiz hazırdır. Bugün o iki şehzadenin damatlık günüdür.)

Ṣāliş, her şīrīn nesne maʿnāsına ʿumūmen. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

نیک و بد را مهربان و مستقر
بهتر از مادر شهیتر از پدر

(İyiye de kötüye de merhamet eder, onları korurdu. Anneden daha iyi, babadan daha tatlıydı.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

تا به تلخی نبود شهد شهی همچو شرنگ
تا به خوشی نبود صبر سقطری چو شکر

(Tatlı bal ebucehil karpuzu gibi acı olmadıkça ve sabır otu şeker gibi tatlı olmadıkça...)

Ve ḫuṣūṣan bir nevʿ ḥalvāya derler ki nişāsta, yumurta ve şeker ile ederler. Ḥakīm Ezraḳī, ḳıṭʿa:

باب الشین المکسوره
[BĀBU'Ş-ŞĪNİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[ma'a'l-elif]

شتا [şitā]: Tā'-i müşennāt ile. İki ma'nāyadır. Evvel, be-ma'nī-i nāhār, ya'nī ṣabāḥ nesne yemek. Henüz tenāvül eylememiş olana ناشتا [nā-şitā] derler. Kemāl İsmā'īl, beyt:

لقمهٔ نان خویشتن نخورد
گر دو هفته همی شتا باشد

(İki hafta boyunca yemek yese, kendi lokmasını yemez.)

Şānī, شتاب [şitāb] lafẓından terḫīm olunmuştur. Muḳteżī olduğu maḥalde ol ma'nāya isti'māl olunur. 'Arabīde kış ya'nī sermā demektir.

شکنب وا [şikenb-vā]: Feṭḥ-i kāf, sükūn-ı nūn ve bā'-i mevḳūf ile. İşkenbe şūrbāsı. وا [vā], آوا [āvā] ve آبا [ābā] lafẓlarından iḫtiṣār olunmuştur.

شکیبا [şikībā]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. شکیبیدن [şikībīden] lafẓından ṣīġa-i mübālaġadır, ziyāde ṣabır ma'nāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

هنوزت ناز گرد چشم خواب آلود می گردد **(140[a])**
هنوز از تو شکیبا عاشقان نابود می گردد

(Mahmur gözün hālā naz yapıyor. Çok sabırlı āşıklar hālā senin yüzünden yok oluyor.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

بی او چگونه باشد آرام ملک و ملت
هر کز تنی بود کو از جان بود شکیبا

(Ülke ve millet onsuz nasıl huzur bulabilir! O herkese can u gönülden sabır gösterir.)

اگر طبعش گذر یابد به سوی بصره و طائف
وگر جودش گذر گیرد به سوی مکه و بطحا

شهی و شهد گرداند کُشنده شحم در حنظل
زر و یاقوت گرداند خلنده خار در خرما

(Onun yaradılışı Basra ve Tāif tarafına uğrarsa ve onun cömertliği Mekke ve Medine'den geçerse, ebucehil karpuzundaki öldürücü yağı tatlı ve bala çevirir, hurmadaki batıcı dikeni altın ve yakuta döndürür.)

شیانی [şeyānī]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ve kesr-i nūn ile. İki ma'nāyadır.

Dirhem ki on yedi ḫurmā ḥabbesi ağırıdır. Üstād Ferruḫī, der-ṣıfat-ı 'imāret, beyt:

پس هر پنجره بنهاده برافشاندن را
بدره و تنگ بهم پر ز شیانی و شکر

(Her pencerenin ardı, dağıtılmak üzere dirhem, dinar, halis altın ve yarım altınla doldurulmuş.)

Şānī, be-ma'nī-i 'ivaż, ya'nī bir nesnenin muḳābelesinde olan şey. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیخ نجدی [şeyḫ-i necdī]: Feṭḥ-i nūn, sükūn-ı cīm ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Şeyṭān 'aleyhi'l-la'ne'nin laḳabıdır. Küffār-ı Ḳureyş, ḥażret-i Resūl-i kā'ināt 'aleyhi efḍalu'ṣ-ṣalāt ve's-selām ḥaḳḳında dāru'n-nedvelerinde müşāveret ettikleri maḥalde İblīs-i la'īn bir pīr ṣūretinde cem'iyyetlerine dāḫil olup "Vilāyet-i Necd'den gelirim. Şöyle aḥvālinizi işittim, size tedbīre geldim" dedikte onlar dahi "Merḥabā yā Şeyḫa'n-Necdī!" dediler. 'Abdurrezzāḳ-ı Kāşī, beyt:

نه خاک تیره بماند نه آسمان لطیف
نه روح قدس بماند نه نجدئ ملعون

(Ne kara toprak ne de güzel gökyüzü kalır. Ne kutsal ruh ne de lanetlenmiş şeytan kalır.)

شلفا [şilfā]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i fā ile. Ḫarman savurdukları parmaklı ağaç.

شلکا [şilkā]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i kāf ile. Özlü balçık ki ayağa yapışır. شلک [şilk] dahi derler. Üstād Rūdekī, beyt:

چو پیش آرند کردارت به محشر
فرو مانی چو خر در عین شلکا

(Amellerini mahşerde önüne getirdiklerinde balçığa batmış eşek gibi aciz kalırsın.)

شنا [şinā]: Nūn ile. Suda yüzmek. شناور [şināver] yüzücü demek olur, ʿArabīdeki سابح [sābiḥ] maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

به دریا شنا چون نهنگ آورند
به شمشیر با شیر جنگ آورند

(Denizde timsah gibi yüzerler. Kılıç elde, aslanla savaşırlar.)

شناسا [şināsā]: Feṯḥ-i nūn u sīn-i mühmele ile. شناسیدن [şināsīden]den ism-i fāʿildir, anlayıcı maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

درین محنتسرای بی مواسا
ز نعمتهای خویشم کن شناسا

(İnsana yabancı bir sıkıntı evi olan bu dünyada nimetlerimden haberdar ol!)

شنوا [şinevā]: Feṯḥ-i nūn u vāv ile. شنیدن [şenīden]den ism-i fāʿildir, işitici maʿnāsına. Üstād, beyt:

هر که باشد شنوا پند بزرگان از دل
کند او در دو جهان کام دلش را حاصل

(Büyüklerin öğüdünü şevkle dinleyenler iki cihanda da gönlünün muradına kavuşur.)

شوا [şivā]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, *Şerefnāme*'de elde ve ayakta keşret-i istiʿmāl sebebiyle deri dürüşt ve ḫaşīn olmak.

Ṣānī, teşdīd ile (شوّا şivvā) "biryān" maʿnāsınadır ammā bu maʿnā ʿArabīdedir. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

بهر شوا می کشی رنج و عنا
دست و پایت را چنان باشد شوا

(Kebap için sıkıntı ve zahmet çekiyorsun. Elin ve ayağın da böyle nasır tutuyor.)

شیبا [şībā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, āşikāre ve rūşen.

Ṣānī, altın.

Ṣāliş, be-maʿnī-i efʿī. Bu maʿnāya, Faḫr-i Gürgānī, beyt:

سر دیوار آن پر مار شیبا
جهان از زخم آنها نا شکیبا

(Oradaki duvar başı engerek yılanlarıyla dolu. Dünya onların açtığı yaralara dayanamaz.)

شیب پالا [şīb-pālā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Bir yassı kef-gīrdir. Delikleri çok çömlek ve ġayrı nesnelerin ağzına koyup yağ ve bal süzerler. Ekşer ḥalvācılar kullanırlar. ترشی پالا [turşī-pālā] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیربا [şīrbā] ve **شیروا** [şīrvā]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yāʾi't-taḥtānī ve rāʾi'l-mühmele, evvel bāʾ-i muvaḥḥade, ṣānī vāv ile. Sütlü aş. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, süte maya verip yoğurt gibi koyulandırırlar, baʿdehu bādām, fındık ve emṣāli kuru meyvelerden katıp tenāvül ederler. Bu taḳrīr üzre sütlü ʿāşūrā olur. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, dorak ki شیراز [şīrāz] dahi derler.

شیربها [şīr-behā]: ʿArūs-ı bikre verilen mehr-i muʿaccel ki ʿArabīde صداق [ṣadāḳ] derler feṯḥ-i ṣād-ı mühmele ile. Türkīde "ağırlık" demektir. Mīr Naẓmī, meşnevī:

عروس دهر چون پر زیب دیدی
مر او را شیربها جانت رهیدی

ولی روزی نشد او را تصرف
به تو تطلیق داد او بی توقف

ز دستت رفت عمر و جانت ارزان
تو ماندی در دو عالم دنگ و حیران

(Dünya gelinini pek süslü görünce ona mehir olarak canını teslim ettin. Fakat onu harcamak nasip olmadı, o hiç beklemeksizin seni boşadı. Ömrün ve canın yok pahasına elinden gitti. Sense iki ālemde şaşkın ve hayran kalakaldın.)

شیرخرما [şīr-ḫurmā]: Bir nevʿ ṭaʿāmdır. Ḫurmāyı süt içinde pişirip tenāvül ederler, laṭīf ṭaʿāmdır. Ekṣer ʿArabistān'da bunu yerler.

شینا [şīnā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i شنا [şinā]-yı merḳūm yaʿnī sibāḥat, yüzmek maʿnāsına. Üstād demiştir, beyt:

هر که شد بحر علم را شینا
گشته او قدرت خدا بینا

(İlim denizinde yüzen kişi, Allah'ın gücünü görür.)

شیوا [şīvā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Faṣīḥu'l-lisān maʿnāsınadır. Faḫr-i Gürgānī, beyt:

بلبل شیوا زبان چون ناله با آهنگ برد
فاخته با عندلیب چنگ سوی چنگ برد

(Fasih dilli bülbül ahenkle ötmeye başlayınca üveyik kuşu bülbülle birlikte çeng tarafına yöneldi.)

Ebū Şekūr, beyt:

بباید فیلسوفی سخت شیوا
که باشد در سخن گفتن توانا

(Sözü güzel söyleyici, söz söylemede güçlü olan filozof gelsin!)

مع الباء الموحده
[maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

شب [şib]: İki maʿnāyadır.

Evvel, gümüş tel ve ḥarīr ile işlenir bir nevʿ dībā.

Ṣānī, āvāz-ı tīrdir. Mevlānā Hātifī, beyt:

شب تیر و جر کیانی کمان
صدایش همی رفت تا آسمان

(Keyān işi yay gıcırtısıyla ok vınlama sesi gökyüzüne dek gidiyordu.)

شباشاپ [şipāşāp]: Pey-ā-pey atılan ok ṣadāsına derler. Baʿżı **(140b)** ferhengde feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile (شپاشاپ şepāşāp) rivāyet olunmuştur. Mevlānā Hātifī, mıṣraʿ:

شپاشاپ پیکان الماس کوب

(Elmas delici okun vınlaması...)

شتاب [şitāb]: Feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. İvmek, ʿacele maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

پای حلم تو ندارد خاک هنگام درنگ
تاب حکم تو ندارد باد هنگام شتاب

(Toprak, kararlılık zamanı senin sağlam ağırbaşlılığına sahip değildir. Rüzgār, acele ediş zamanı senin hükmünün gücüne sahip değildir.)

ʿArabīde عجله [ʿacele], Çağatay'da yalnız "bat" derler, emir ṣīġasıdır. *Ferhādnāme*'de, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Kitür sāḳī ḳadeḥ ḫūrşīdini bat
İçey şehzāde yādı birle heyhāt

(Ey sāki! Güneş gibi kadehi çabucak getir! Heyhāt! Şehzādeyi anıp içeceğim.)

شرشیب [şirşīb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Ağaç kurdu. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکنب [şikenb]: Feṯḥ-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Şikem maʿnāsınadır. Üstād Laṭīfī, beyt:

چه شود گر به جنب تو خسبم
یا شکم بر شکنب تو خسبم

(Senin yanında uyusam, hatta karın karına uyusak ne olur!)

شکیب [şikīb]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ṣabır ve ārām maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

ندارد جهان بر یکی سان شکیب
فرازیست پیش از پس هر نشیب

(Dünya hep aynı düzen içinde değildir. Her inişin bir de yokuşu vardır.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آتش پریر گفت نهانی به گوش دود
کز من نمی شکیبد و با من خوشست عود

(Ateş önceki gün dumanın kulağına şöyle fısıldadı: "Öd ağacı bana dayanamaz ama benimle arası iyidir".)

Ve ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī de istiʿmāl olunur. Üstād Laṭīfī, beyt:

از بزرگان گر همی خواهی نصیب
آدمی شو گربه خلق و سگ شکیب

(Büyüklerden nasiplenmek istiyorsan, kedi yaradılışlı ve köpek sabrında bir insan ol!)

شلماب [şilmāb]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i mīm ile. Kuru ekmeği ıslatıp baʿdehu yağla pişirirler. Baʿżı maḥalde yağsız ederler. آبگامه [ābgāme] dahi derler.

شهاب [şihāb]: İki maʿnāyadır.

Evvel, gece āsumāndan yıldız gibi düşen nesneye derler.

Ṣānī, şuʿle-i āteş maʿnāsınadır.

شیب [şīb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, iniş ki muḳābili فراز [firāz]dır. Aṣlı نشیب [nişīb] idi, nūn ḥarf-i nefy olmakla ḥaẕf olundu. Nāṣireddīn-i Beççe, beyt:

فراز و شیب این راهست بسیار
اگر مرد رهی خضری به دست آر

(Bu yolun inişi çıkışı çoktur. Yol adamıysan, bir Hızır ele getir!)

Ṣānī, be-maʿnī-i tāziyāne. Şems-i Faḫrī, beyt:

با اسب شاه برق چه باشد که شرق و غرب
گامی بود به پایش و بی دستبرد شیب

(Padişahın atı yanında şimşek de ne oluyor! Zira doğu ve batı onun ayağı için kamçı yardımı olmaksızın bir adımlık yoldur.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خداوند خانه بپویید سخت
بیاویخت آن شیب شاه از درخت

(Ev sahibi hızla koşup padişahın kamçısını ağaca astı.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

مرا شهنشه وحدت ز دامگاه خرد
به شیب مقرعه دعوت کند که زود بیا

(Padişahlar padişahı vahdet, beni "Çabuk akıl tuzağından kurtul gel!" deyip kamçıyla çağırır.)

Ṣāliş, ol zemīne derler ki keşret-i emṭārdan ıslanıp, tereddüd-i insān u ḥayvāndan cābe-cā çukur olup ḥarāret-i āfitābdan ḫuşk u nā-hemvār ola ol mertebe ki üzerinden yürümek ʿasīr ola. Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

پند بپذیر چو کره ز گل سخت مرم
جاهل از پند حکیمان رمد و کره ز شیب

(Tay gibi öğüt dinle, yoğun çamurdan ürkme! Cahil, bilgililerin öğüdünden ürker, tay da yokuştan!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i ser-geşte ve medhūş. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī* ve'l-*Mecmaʿ*. *Tuḥfetü'l-*

Aḥbāb'da sīn-i mühmele ile (سیب sīb) rivāyet olunmuş. Ammā Şems-i Faḫrī ve Ḥüseyn-i Vefāyī, tāziyāne maʿnāsına ḥareket-i maʿrūfe ile طیب [ṭīb] ḳāfiyesinde īrād eylemişler. Ve iki maʿnāda ḥareket-i mechūle ile سیب [sīb] ve شکیب [şikīb]e ḳāfiye etmişler.

شیب و تیب [şīb u tīb]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. İttibāʿ ve müzāvece ṭarīḳıyla ser-geşte ve medhūş maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

شیب تو با فراز و فراز تو با نشیب
فرزند آدمی به تو اندر به شیب و تیب

(İnişin yokuşlu, yokuşun inişlidir. İnsanoğlu sana karşı hayrettedir.)

شیداسب [şīd-esb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn ü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ve ḳaṣr-ı hemze ile. Cemşīd neslinden bir pādişāh ismidir ki Şīd-esb bin Tūj bin Cemşīd'dir ki Zāvulistān memleketinde pādişāh idi. Ḥakīm Esedī, beyt:

بر اورنگ بنشست شیداسب شاد
به شادی ای درداد و بخشش گشاد

(Şīd-esb mutlulukla tahta oturdu. Mutluluk içinde bağış ve ihsanda bulundu.)

شناب [şīnāb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Verzī ve şināh yaʿnī bir nesneye dürüşmek ve suda yüzmek.

مع التا
[maʿaʾt-tā]

شبت [şibit] ve **شبث** [şibiṣit]: Kilāhumā bi-kesri'l-bāʾi'l-muvaḥḥade **(141[a])**, ṣānī bi-kesri'ṣ-ṣāʾi'l-müşelleşe. Dorakotu dedikleri ot. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شبست [şibist] ve **شبشب** [şibişt]: Kilāhumā bi-kesri'l-bāʾi'l-muvaḥḥade, evveluhā bi-sükūni's-sīni'l-mühmele ve ṣānīhā bi'ş-şīni'l-muʿceme. Ṭabīʿata girān ve kerīh gelir nesneye derler. Maʿrūfī, beyt:

حاکم آید یکی نقیص و شبشت
ریشکی کنده و پلیدک و زشت

(Kusurlu, pislik, sakalcığı yolunmuş, alçak ve çirkin bir kadı geliyor.)

شپلت [şiplet]: Sükūn-ı bāʾ-i Fārsī ve feṯḥ-i lām ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, pāye ve mertebe maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, beyt:

شپلت خود پست کردی دولت مستیت را
مستی و پستی بِه آید مستی و پستی گزین

(Sarhoşluğun verdiği mutluluk için kendi mertebeni alçalttın! Sarhoşluk ve alçaklık iyi geliyorsa, sarhoşluk ve alçaklığı seç!)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

چون سرای شپلت تو دولت شه پست کرد
شاه را دولت چنان باید ترا شپلت چنین

(Mademki senin mertebe evin padişahın talihini alçalttı, padişaha böyle devlet, sana böyle mertebe gerekir.)

Ṣānī, ṣadā-yı bülend. Ve ḥiddet ve sürʿatle kuşun uçarken kanadı ṣadāsı. İki vechle; ya yukarıdan aşağı gele yāḫud aşağıdan yukarı çıka. شپلک [şiplek] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

کو آن دم دولت زدن بر این و آن شپلت زدن
کو حمله های مشت تو آن سرخ گشتن در جنون

(Hani o devletten dem vurmak, ona buna bağırıp çağırmak! Hani senin yumruk darbelerin, delilikten kıpkırmızı olman!)

شتفت [şiteft]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, her nesnenin pūşişi yaʿnī örtüsü ʿumūmen ve pūşiş-i ḫāne ḫuṣūṣan.

Ṣānī, be-maʿnī-i bülendī. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شرخشت [şirḫişt]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü şīn u kesr-i ḫāʾ-i muʿcemeteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ottur. کزنگبین [kezengubīn] dahi derler. Türkīde "kadıntuzluğu" dedikleri.

Ṣānī, eṭʿimeden "lapa" dedikleri ṭaʿāmdır. Mīr Naẓmī, beyt:

مخور غم گر نمی باشد پلاو خشکه و بریان
چه باشد گر شود شرخشت و نان در خوان درویشان

(Kuru pilav ve kavurma yoksa üzülme! Fakirlerin sofrasında lapa ve ekmek varsa ne olmuş!)

شست [şist]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ile. نشست [nişest] lafẓından muḫaffeftir. Mīr Ḫüsrev, beyt:

سواد شام در پیش مه نو
چو لیلی شسته در پهلوی مجنون

(Yeni ay önünde gece karanlığı, Mecnun'un yanına oturmuş Leylā gibidir.)

Mīr Ḫüsrev beyt:

گرچه پدر بر سر بختش کشید
شست و فرود آمد و پیشش دوید

(Babası oğlunun yanından uzaklaşsa da oğlu durup indi ve babasının yanına koştu.)

شفت [şift]: Sükūn-ı fā ile. Cerāḥatten kan, irin ve sarı su akmak. Ve hem akan nesneye de derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شفوت [şifūt]: Żamm-ı fā ile. Ġūl-i beyābānī ve ehrimen maʿnāsına.

شکست [şikest]: Feṯḥ-i kāf ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, ism-i maṣdardır, sınık ve sındırmak.

Ṣānī, iʿrāż eylemek ve tünd ü tīz olmak.

Ṣāliş, خوردن [ḫorden] ve جاویدن [cāvīden] maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, Ḥakīm Enverī, beyt:

مشکن اگر جان کشم پیش سگت خدمتی
شیر شکاری بسی آهوی لاغر شکست

(Köpeğinin önüne yiyecek olarak can çekersem gücenme! Avcı aslanın zayıf ceylan yediği çok olur.)

Ve iʿrāż göstermek. Şeyḫ ʿAṭṭār, meşnevī:

بر دیوانه ای محمود بنشست
نهاد او چشم بر هم شاه بشکست

بدو گفت این چرا کردی چنین گفت
که رویت را نبینم شه برآشفت

(Gazneli Mahmut, bir delinin yanına oturdu. Deli, padişaha bakmaktan yüz çevirdi. Ona "Niçin böyle yaptın?" diye soran Gazneli Mahmut, "Yüzünü görmemek için" cevabını alınca öfkelendi.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i خجل شدن [ḫacil şuden]. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

چو حارث این سخن بشنید و بشکست
ولیکن ساخت خود را آن زمان مست

(Hāris, bu sözü duyunca utandı. Ancak o vakit kendisini sarhoş gibi gösterdi.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i hezīmet-i leşger ki شکست یافت [şikest yāft] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

یکی درشکست و یکی برد اسیر
دگر یک متاع سرا تا حصیر

(Birini bozguna uğrattı, birini tutsak aldı. Biri-

nin de ev eşyasını hasırına varıncaya dek...)

شکست مکست [şikest mikest]: Kilāhumā bi-fetḥi'l-kāf ve sükūni's-sīni'l-mühmele. İttibāʿ u müzāvece-i elfāẓ ḳabīlindendir. Kırık mırık demek olur. Üstād Rūdekī, beyt:

ای از آن چون چراغ پیشانی
وی از آن زلفک شکست و مکست

(Ey mum gibi alna sahip olan! Ve ey kırık mırık saçcağıza sahip olan!)

شکفت [şikeft]: Fetḥ-i kāf ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de iki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ġār ki اشکفت [işkeft] ve دهانه[dehāne] dahi derler.

Ṣānī, be-maʿnī kej ve nā-hemvār. Ve kesr-i kāf ile (شکفت şikift), ʿaceb yaʿnī bir nesne ġarīb görünmekle taʿāccüb maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چنان گفتم از هرچه دیدم شکفت
که دل راه باور شدن برگرفت

(Gördüğüm her ilginç şeyi anlattım. Çünkü gönül, inanmak yolunu tuttu.)

Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

چون مرید این قصه بشنود از شکفت
روی چون زر کرد و زاری برگرفت

(Mürit bu hikāyeyi duyunca garipsedi. Yüzü altın gibi sarardı ve ağlamaya başladı.)

Ve ism-i maṣdar olur "taʿāccüb eylemek" **(141b)** ve fiʿl-i māżī olur "taʿaccüb eyledi" maʿnāsına. Ve dahi terākībe ṣıfat ederler. Ve gāhī maṣdar maḳāmında istiʿmāl olunur باید شکفت [bāyed şikift] gibi. Ve żamm-ı kāf ile شکُفت [şikuft] taʿaccüb, heybet, vaḳār ve temkīn maʿnāsına gelir.

شکیفت [şikīft]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ʿaceb. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

تو با تاج و بر تخت نشکیفتی
خرد را بدین گونه بفریفتی

(Sen taht ve taçla yetinmeyip aklını böylece kandırdın.)

Ṣānī, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i ārām u ḳarār, şikīb maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

مرا چند روز این پسر دل فریفت
ز مهرش چنانم که نتوان شکیفت

(Bu çocuk nice gündür benim gönlümü aldadı, onun aşkıyla yerimde duramaz hale geldim.)

شویت [şivīt]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. **شیت** [şīt]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dorakotu ki شوید [şevīd] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

به ناز و نعمت ارذال و عفاریت
نمی بیند افاضل ماست با شیت

(Olgun kimseler, rezil ve şeytanların nimetini dorakotlu yoğurt dahi saymaz.)

شیرپخت [şīr-puḫt]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rāʾ-i mühmele, żamm-ı bāʾ-i Fārsī, baʿdehu ḫāʾ-i muʿceme-i sākine ile. Şīrūġan ki susamdan çıkar. ʿArabīde سمسم [simsim] ve yağına سیرج [sīrec] derler.

شیرمست [şīr-mest]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā vü sīn-i mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ġażabnāk arslan. Baʿżı dilāver pehlivāna da istiʿāre ṭarīḳıyla derler.

Ṣānī, bir yaşında koyuna derler. Keẓā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. İki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

چنان شیرمستی به وقت شکار
نگیرد به هر شیرمست نزار

(Avlanırken öyle öfkeli bir aslan olur ki sıska ve küçük koyunları tutmaz.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

شگارآهنج [şigār-āhinc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, kesr-i hā ve nūn-ı sākine ile. Cilāgerlerin cilā ve ṣayḳal ettiği ağaç ki onunla cilā ederler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکنج [şikenc]: Fetḥ-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, çīn-i zülf ü gīsū vü câme vü rīsmān ve emṡāli ki Türkîde "büklüm" derler. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i pür-çīn ü tāb. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, her nede bükülmüşlük ola onda istiʿmāl olunur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

گیسو ز شکنج ناز ماندش
نرگس ز کرشمه باز ماندش

(Saçı naz büklümünden kalmış. Nergis gözü de imadan kalmış.)

Ṣānī, şikence ki mücrime taʿẕīb için ederler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

تا بود حیات پی فشردند
و آخر به همان شکنج مردند

(Sağ kaldıkça kararlı oldular. Sonunda aynı işkenceyle öldüler.)

Ṣāliṣ, bir nevʿ mār-ı surḫ adıdır. Ḥakīm Ezrāḳī, beyt:

هلاک دشمن او را ز هند و از بلغار
شکنج و افعی روید به جای رمح و خدنگ

(Onun düşmanını öldürmek için mızrak ve ok yerine Hint ve Bulgar'dan kızıl yılan ve engerek çıkar.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

نیست اندر مقام راحت و رنج
بر سر گنج بِه ز مار شکنج

(Rahat ve sıkıntı makamında değildir. Hazine başında, kızıl yılandan iyidir.)

Rābiʿ, uṣūl ki mūsīḳīde olur. Niẓāmeddīn-i Muṭarrazī, beyt:

نعره در وی شکنج موسیقی
ناله در وی نوای موسیقار

(Oradaki nara, musiki usulüdür. Oradaki inilti, kaknüs nağmesidir.)

Ḫāmis, mekr ve ḥīle ki شکن [şiken] dahi derler. Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

از مکر خداوند همه هیچ نترسی
زانست که با بنده پر از مکر و شکنجی

(Allah'ın hilesinden hiç mi hiç korkmazsın. Kula karşı böyle çok hileci ve aldatıcı olman bu yüzdendir.)

Ve żamm-ı kāf ile (شکُنج şikunc), iki parmakla bir ʿuẕvun derisin tutup sıkmaya derler ki اشکنج [işkenc] ve بشکنج [bişkenc] dahi derler. Şīrāzīler kesr-i bā ile بیخ [bīḫ] ve vilāyet-i Yezd'de بیک [bīk] derler. Türkîde "çimdik" dedikleridir. *Edātu'l-Fużalā*'da, kabarcık ʿilletlerinden bir ʿillettir ki خیارک [ḫiyārek] dahi derler.

شکوهنج [şikūhenc]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf, fetḥ-i hā ve nūn-ı sākine ile. Ḫār u ḫasek maʿnāsınadır.

شلنج [şilinc]: Kesr-i lām ve sükūn-ı nūn ile. Seccāde maʿnāsına mervīdir. Ebulmaʿānī, beyt:

صوفی به دست سبحه و بر دوش هم شلنج
دارد به کام لذت شیر و شکر برنج

(Ham sofunun elinde tespih, sırtında seccade, damağında da süt, şeker ve pirinç tadı var.)

شنج [şinc]: Sükūn-ı nūn ile. İnsānın oturak yeri ki سرین [surīn] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به فرمانش حیوان و انس و پری
همه داغ دارند بر شنج و غنج

(Bütün insan, hayvan ve periler onun buyruğuyla arkalarında nişan taşırlar/canla başla çalışırlar.)

شیربرنج [şīr-birinc]: Yaʿnī sütlü aş.

شیرنج [şīrenc]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir siyāh köktür sarıya māʾil. شیرنجشیر [şīrenc-şīr] dahi derler. Fażalāt-ı balġam u sevdāyı iḫrāc edip derūnu pāk eder. ʿArabīde خربق اسود [ḫarbaḳ-ı esved] derler.

مع الخاء المعجمه
[maʿaʾl-ḫāʾiʾl-muʿceme]

شپوخ [şipūḫ]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile. شپوختن [şipūḫten] ve شپیختن [şipīḫten] **(142[a])** lafẓlarından emir istiʿmāl olunur. Be-maʿnī-i بپاش [bi-pāş], yaʿnī "saç!" demek olur.

شیخ [şīḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kenār-ı deryā maʿnāsına. ʿArabīde ساحل [sāḥil] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مضطرب گشته کشتی اش از باد
از تلاطم به شیخ بحر افتاد

(Gemisi rüzgārda sıkıntıya düştü, dalgalanma yüzünden karaya oturdu.)

شیدخ [şīdaḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Esb-i ser-keş maʿnāsına. Baʿżılar esb-i cengī maʿnāsınadır dediler. Baʿżılar at sürüsü içinde olan aygırdır dediler. Yaʿnī öyle aygır ki āḫar sürünün aygırın kendi sürüsüne uğratmaz. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

شکرد [şikered]: Feṭḥ-i kāf u rā'-i mühmele ile. Murġ-ı şikārī ma'nāsına.[1] Ḥakīm Enverī, beyt:

چو باز او شکرد صید او چه کبک و چه گرگ
چو اسب او گذرد راه او چه بحر و چه بر

(Şahini onun avını avlarken keklik ne kurt ne! Atı onun yolunu geçerken deniz ne kara ne!)

شکسته بند [şikeste-bend]: Sınık 'użvu sarıp bağlayan ādeme ve saracak nesneye de derler. Ve sarmaya dahi denilir. Ebulma'ānī, beyt:

شکسته گشته اعضایم ز آسیب غم حسرت
مگر باشد شکسته بند یک شب آن طبیب جان

(Organlarım hasret gamının verdiği zararla darmadağın oldu. Belki o can doktoru bir gece gelip de o kırık ve yaraları sarar.)

شکم درد [şikem-derd]: İç ağrısı; ishālden olsun, maġṣ olsun.

شکند [şikend]: Feṭḥ-i kāf ve sükūn-ı nūn ile. Bir cānverdir, yerde sürünür. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

شوید [şivīd]: Kesr-i vāv ile. Dorakotu ki شویت [şivīt] ve شبت [şibit] dahi derler.

شید [şīd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Güneş ma'nāsınadır. Ba'dehu خور [ḫūr] lafẓıyla terkīb edip خورشید [ḫūr-şīd] dediler. Müfredi ıṭlāḳından mürekkebi isti'māli şāyi'dir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بدو گفت ازانسو که تابنده شید
برآید یکی پرده بینم سپید

(Ona "Parlak güneşin doğduğu taraftan beyaz bir perde görüyorum" dedi.)

جمشید [cemşīd] ve شیداسب [şīd-esb] bu ma'nādan terkīb olunmuştur ki جم [cem] شید [şīd]e iżāfetiyle "güneş gibi pādişāh" demek olur. Zīrā جم [cem], pādişāh ma'nāsınadır. Nitekim maḥallinde ẕikri mürūr eyledi. *Edātu'l-Fużalā*'da be-ma'nī-i rūşen ve pür-żiyā masṭūrdur.

شیراد [şīrād]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Çuvāl ve ġırār gūşesi ma'nāsınadır.

شیرمرد [şīr-merd]: Şecī' ve bahādır demektir. Ṣıfatla mevṣūftan mürekkeb isimdir. Ḳā'ide-i terkīb mevṣūfu vaṣfa iżāfettir. İsmiyyete naḳl olundukta 'alāḳa-i iżāfet ḳaṭ' olunup mevṣūfun āḫirini sākin ederler. Ḫ'āce Selmān, beyt:

هر روبهی نیارد در راه عشق رفتن
در راه عشق باید مردی و شیرمردی

(Tilkiler/Hileciler, aşk yolunda yürüyemezler. Aşk yolunda mertlik ve yiğitlik gerekir.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

به آن شیر مردان درآویختند
به دندان و چنگال خون ریختند

(Yiğitler o aslana yapıştılar. Diş ve tırnakla kan döktüler.)

شیمرود [şīmrūd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü mīm ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Vilāyet-i Geylān'da bir ırmak adıdır.

شیواد [şīvād]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir nev' murġābīdir. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de toytokludur. Ve şīn-i meftūḥada meẕkūr olan شواد [şevād] ma'nāsınadır.

1 Anlam, "avlar" olmalıdır.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

شبر [şibir]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḳātil-i İmām, Şimir-i laʿīnin adıdır ki ʿArabīde شمر [şimir], Fārsīde شبر [şibir] derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به حیض هند و بروت یزید و سبلت شبر
به تیز عتبه و ریش مسیلمه کذاب

(Hind'in hayzına, Yezīd'in bıyığına, Şibir'in bıyığına andolsun! Utbe'nin zartasına ve yalancı peygamber Müseyleme'nin sakalına andolsun!)

ʿArabīde "karış" maʿnāsına ki وجب [veceb] dahi derler.

شخار [şiḫār]: Fetḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Ḳalya dedikleri şey'dir ki ṣābūna korlar.

شغار [şiġār]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Bāng, naʿra ve ṣadā-yı bülend. Mīr Naẓmī, beyt:

سراسر جهان پر شد از های و هوی
شغار بلند خاست از جنگجوی

(Savaşçıdan yüksek bir nara koptu. Dünya baştan başa gürültüyle doldu.)

شفار [şifār]: Fetḥ-i fā ile. Melāmet ve ṭaʿn maʿnāsına.

شفر [şifir]: Kesr-i fā ile. Kılıç, bıçak, ḫançer ve emṣālinin keskin ṭarafı ki Türkīde "ağız" ile taʿbīr ederler. Ammā ʿArabīde شفره [şefre], büyük bıçağa derler.

شکار [şikār]: Maʿrūf. Ṣayd maʿnāsınadır.

شکر [şiker]: شکار [şikār] lafẓından taḫfīf olunmuştur. Şems-i Faḫrī, beyt:

در پناه تو ای دلاور دهر
شاه بنده نواز و خصم شکر

(Ey dünyanın kahramanı! Düşman avlayıcı ve halkını esirgeyici padişah sana sığınır.)

(142b)

Kāf-ı Fārsī ile (شگر şiger), uzun oklu kirpi maʿnāsınadır.

شمشار [şimşār]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, şimşād ağacının tāze nihālleri ki yaprağı ġāyet yeşil olur. Ġāyet-i nezāketinden bir cānibe meyl eder. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز گل کنده شمشار پر تاب را
به دو رسته دُر خسته خوشاب را

(Kıvrım kıvrım şimşat dallarını (saçlarını) gülden ayırmış. İki sıra inciyle saf ve parlak suyu yaralamış.)

Üstād Lebībī, beyt:

نگر آن قد و زلفینش که گویی
فرو هشته است از شمشاد شمشار

(O boy ile iki saç büklümüne bak! Sanki şimşat ağacından dallar sarkmış.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

زمین به باغ یکبارگی عبیر گرفت
ز زلف یار مگر بود با صبا یکتار

چو زلف دلبر من مشک بیز شد ریحان
چو قد مهوش من سرفراز شد شمشار

(Yeryüzü ansızın yeşeren bahçeyle güzel kokular yaydı. Galiba tan yeliyle, sevgilinin saçı tek tel oldu. Fesleğen, sevgilimin saçı gibi misk kokusu saçtı. Şimşat dalları, ay yüzlü sevdiğimin boyu gibi baş çekip yükseldi.)

شمشیر [şimşīr]: Kılıç maʿnāsına; egerçi efṣaḥı fetḥ-i şīn ile شم [şem] ile شیر [şīr] den mürekkeb lafẓdır. شیر [şīr] maʿrūf ve شم [şem] kaç maʿnāya geldiği ẕikr olundu. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

به جای اسب شیر شرزه در زیر
گرفته ز استخوان پیل شمشیر

(Altında at yerine bir sırtlan var, fildişinden de kılıç yapmış.)

Fil kemiğinden gürz ve ʿamūd yapılmış olmak vardır. el-ʿİlmu ʿinde'llāh.

شنابر [şināber] ve **شناور** [şināver]: Kilāhumā bi-fetḥi'n-nūn, evveluhā bi-bā'i'l-muvaḥḥade ve ṣānīhā bi'l-vāv. Yüzgeç. ʿArabīde سابح [sābiḥ] derler, ism-i fāʿildir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

بحر محیط همتش موج زده حباب وش
قبهٔ نیلئ فلک کرد درو شناوری

(Onun yardım okyanusu, hava kabarcığı gibi dalgalandı. Mavi gökkubbe orada yüzücülük yaptı.)

شنار [şinār]: Feṯḥ-i nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, شناور [şināver] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, yüzgeç maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

مخالفان تو دائم ز فرط بدبختی
کنند یکسره در لجهٔ سنار شنار

(Senin düşmanlarının hepsi, aşırı bedbahtlık yüzünden daima sığ suda yüzerler.)

Ve شاو [şināv] maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

بود گفت مردی سوی رودبار
به رود اندرون شد همی بی شنار

(Dedi ki: "Irmak tarafında bir adam vardı. Irmakta asla yüzemezdi".)

Şānī, derin suların baʿżı yerinde saz, kamış ve ot bitmekle yufka ẓann olunur, yüzmek bilmeyen kimesneler öyle yere düşüp helāk olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

چنانم ز اندیش غم بی کنار
که مردی بود مانده اندر شنار

(Sınırsız gam çeke çeke bataklıkta kalmış bir adama döndüm.)

Ṣāliṣ, şūm ve nā-mübārek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

زان که نا شکری بود شوم و شنار
می برد نا شکری او را قعر نار

(Şükürsüz kimse şom ve uğursuzdur. Şükürsüzlük onu cehennemin dibine götürür.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i neng ü ʿār. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Monlā Muḥammed-i Keşmīrī شنار شاخ قوی که از درخت روید demiş. Yaʿnī ol ḳuvvetli dal ki ağaçlarda biter. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, ḫarāb olmuş vilāyet ki onda hīç kimesne tavaṭṭun eylemeye. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*. Ve ʿArabīde düşmenlik ve düşmen tutmak maʿnāsınadır. Maʿnā-yı evveline شناو [şināv], شناه [şināh] ve شنا [şinā] dahi derler.

شیار [şiyār]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bevezn-i خیار [ḫiyār]. Naṭas dedikleri tarla ki ʿArabīde فلحان [feleḥān] derler. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa:

حق همی گوید که ده تا ده مکافاتت کنم
آن به حق ندهی و پس آسان بپاشی در شیار

این نه شرط مؤمنی باشد که در ایمان تو
حق همی خائن نماید خاک و سرگین استوار

(Allah hep "sen bir ver ben sana on vereyim" diyor, sense vermediğin gibi kolayca nadasa bırakıyorsun. Senin imanında Allah'ın sözüne güvenmeyip de çerçöpe güvenmek varsa böyle iman olmaz!)

Ḥakīm Ezraḳī, der-ṣıfat-ı ḳalem, beyt:

نوک آن هنگام رفتن باد را تلقین کند
سیر آن اسبی که خاک از نعل او گردد شیار

(O kalemin ucu yürürken rüzgâra, nalıyla toprağı nadasa bırakan atın hareketini telkin eder.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

به یمن نام تو غله نهند بر خرمن
مزارعان امانی زمین نکرده شیار

(Güvenilir ekinciler, senin adının uğuruyla, toprağı nadaslamadan harmanda başak savururlar.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da, çift ile yarılmış tarlaya derler.

شیپور [şīpūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Nāy maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

کند به مجلس غم را به ناله ام آهنگ
صدای دف و جلاجل و نالهٔ شیپور

(Gam meclisindeki def ve zil sesi ile ney inleyişi, ahımla birlikte hareket edip nağme yapar.)

شیذر [şīẕer]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ẕāl-ı muʿceme ile. Bārī teʿālá ḥażretinin esmā'-i şerīfesindendir. Üstād ʿUnṣurī, musammaṭ:

چو او فتنه برانگیزد ز مژگان خشم و خون ریزد
جهان از فتنه بگریزد شود گریان سوی داور

تو پی آن داور محکم که از دادش بنی آدم
بیارامند در عالم چو مؤمن بر حق شیذر

(O fitne koparınca kirpiğiyle hışım ve kan saçar. Dünya fitneden kaçar, ağlayarak Allah'a yönelir. Sen, adaletiyle insanların dünyada Allah'a inanan mümin gibi huzur bulduğu o kuvvetli efendiyi takip et!)

شیر [şiyr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i şarīḥle. Süt ki شیرین [şīrīn] lafẓından terḫīm olunmuştur dediler. İbtidā **(143ᵃ)** ṭıflın leẕā'iẕ-i dünyeviyyeden şīrīn-kām olduğu şīrdir. Monlā Vefāyī-i Herevī, beyt:

نی جنونم به جنون ماند و نی عقل به عقل
آنچه مادر به گلو ریخت مرا شیر نبود

(Ne deliliğimin deliliği kaldı ne aklımın aklı! Annemin boğazımdan döktüğü süt değildi sanki!)

شیرنجشیر [şīrencişīr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn, feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i cīm ü şīn-i muʿceme ile. Bir köktür siyāh, sarıya mā'il. شیرنج [şīrenc] dahi derler. ʿArabīde خربق اسود [ḫarbaḳ-ı esved] dedikleridir.

شیرگیر [şīr-gīr]: Sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Mestāne. Baʿżı nüsḫada nīm-mest maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

بده تا روم بر فلک شیرگیر
بهم برزنم دام این گرگ پیر

(Şarap ver de çakırkeyif bir halde feleğe kadar gideyim, bu yaşlı kurdun tuzağını başına yıkayım.)

Ve şücāʿ ve bahādır maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

مبین گرچه شیری عدو را حقیر
بیندیش از آن کو بود شیرگیر

(Aslansın ama yine de düşmanı küçük görme! Onun yiğit ve kahraman olduğunu düşün!)

شیرینکار [şīrīn-kār]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, ḥalvācı ki pīşesi hemīşe şīrīn işlemek münāsebetle.

Ṣānī, nedīm, ḫoş-ṣoḥbet ve şīrīn-ḥarekāt maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

فغان کین لولیان شوخ و شیرینکار و شهرآشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

(Yardım edin! Bu şehir karıştırıcı, sıcakkanlı ve işveli Lūlī kızları, Türkler yağma sofrasındaki yiyecekleri nasıl kapıyorsa gönülden sabrı öylece kapıp götürdüler.)

شیرین گوار [şīrīn-guvār]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. İyi haẓm olucu yaʿnī sinici. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

بده ساقی آن تلخ شیرین گوار
که شیرین بود باده از دست یار

(Ey sāki! O kolay sinici acı şarabı ver! Çünkü sevgilinin elinden şarap içmek güzel olur.)

شیکار [şīkār]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i kāf ile. کارِ بی مزد کردن [kār-ı bī-muzd kerden] yaʿnī ücretsiz iş. Ve fāʿiline dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شین گیار [şīn-giyār]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Bir nevʿ ḫıyārdır, uzun ve yoğun olur. Toḫumluk alıkorlar. شین خیار [şīn-ḫiyār] dahi derler. Ammā lisān-ı ʿArab'da قثاء [ḳişāʾ] dedikleridir ki ʿacūr cinsindendir.

شیوه گر [şīveger]: Nāz edici maḥbūb ve ẓarīf ve nāzik demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

تنها نکند عاشق ازین جور تو فریاد
عالم همه آشوب به این شیوه گری داد

(Āşık senin bu eziyetinle boş yere inlemiyor. Bütün dünya bu nazla darmadağın oldu.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zāʾi'l-muʿceme]

شیراز [şīrāz]: Fārs ıṭlāḳ ettikleri memleketin dāru'l-mülkü olan şehrin adıdır. Ḫˇāce Ḥāfıẓ ve Şeyḫ Saʿdī ol şehirdendir ve onda medfūnlardır. Şuʿarā-yı müteʾaḫḫirīnden ʿUrfī dahi ondandır. Bunlardan māʿadā dahi çok şāʿir ve teʾlīf ü taṣnīf ṣāḥibleri ol şehirdendirler. Āb u hevāsı ġāyet laṭīf olmakla teʾlīf ü taṣnīf ṣāḥibi çok kibār ondan ẓuhūr etmiştir. Mevlānā Hātifī, beyt:

زمستان چو شد تیر و دیماه و مرد
تماشای شیرازش از راه برد

(Ekim, Kasım ve Aralık aylarıyla birlikte kış gelince Şiraz gezintisini/seyrini ortadan kaldırdı.)

شیراز [şīrāz]ın bir maʿnāsı dahi süzülmüş yoğurttur.

شیز [şīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir ağaçtır. Hindūstān'da olur. Ondan bī-naẓīr yay ederler. Ol yaya dahi شیز [şīz] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ḥakīm Esedī, beyt:

دو صد گنبد از صندل و شیز و عود
ستاده به زرین و سیمین عمود

(Sandal, abanoz ve öd ağacından gümüş ve altın sütunlu iki yüz kümbet yaptı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te ābnūs maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز دیبا و خز چار صد تخت نیز
همه تختها کرده از چوب شیز

(İbrişim ve ipekten dört yüz de taht. Bütün tahtları abanoz ağacından yapmış.)

Ḥakīm Esedī beytinden dahi ābnūs olmak fehm olunur ṣandal ve ʿūd taḳrībiyle. Egerçi mültezem değildir, ammā münāsebet cihe-

tiyledir. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de bemaʿnī-i kemān mervīdir.

ʿArabīde feṯḥ-i şīn ile (شَیز şeyz), ābnūs maʿnāsınadır. Ẓāhir-i İskenderī demiştir, beyt:

وكأنما الدولاب يزمر كلما
غنت واصوات الضفادع شيز

(O her şarkı söylediğinde sanki su dolabı çalıyor, kurbağa sesleri keman oluyor.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

شناس [şināS]: شناختن [şināḫten] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur سخن شناس [suḫan-şināS] gibi. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست
سخن شناس نه ای دلبرا خطا اینجاست

(Ey dilber! Āşıkların sözünü duyunca hata deme! Sözden anlamıyorsun, asıl hata burda.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

شگالش [şigāliş]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ve kesr-i lām ile. Endīşe-i mekr ü ḥīle ki sīn-i mühmele ile (سگالش sigāliş) dahi istiʿmāl olunur. İsm-i maṣdardır. ʿArabīdeki ملاحظه [mulāḥaẓa] maʿnāsın ifāde eder. بدسگال [bed-sigāl] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ازین ناز و عشوه شگالش کنم
به امید وصلت چو نالش کنم

(Bu naz ve işveden kavuşma umudu için inlemem gerektiğini anlıyorum.)

شیرکش [şīr-kuş]: کش [kuş] żamm-ı kāf ile کشتن [kuşten] lafẓından ism-i fāʿil olur. Arslan öldürücü demek olur. Işṭılāḥī taʿbīrdir. Bıldırcın kuşuna derler. Sebeb-i tesmiyesi böyle mesmūʿdur ki arslan, yavruların karınca ḫavfından ağzına alıp bir yerden bir yere götürürken ittifāḳ bir bıldırcın ot içinde önünden kalkıp uçtukta kanadı ṣadāsından arslan ürküp dişin sıkmakla yavrusun öldürür. Ol ecilden bıldırcına "şīr-kuş" dediler. Şāʿir, beyt:

در غم عشق دل نوازی نیست
شیرکش را به باز بازی نیست

(Aşk gamında gönül esirgeyicilik olmaz. Bıldırcının şahinle oyunu olmaz.)

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

شتاغ [şitāġ]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i reh-zen.

Ṣānī, ḥayvān sürüsü, her ne olursa. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شراغ [şirāġ]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Sāyebān, serā-perde ve çāder maʿnāsına.

شیردوغ [şīr-dūġ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā vü żamm-ı dāl-ı mühmeleteyn ile. Türkīde çobanlar "köremez" dedikleri nesne ki yoğurt üzerine sütü sağıp karıştırıp yerler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ازین زمانهٔ جافی و گردش شب و روز
شگرف گشت صبور و صبور گشت شگرف

(Bu cefa çektirici zamane ve gece gündüzün dönüşü yüzünden büyükler sabretti, sabredenler büyük oldu.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

شکاف [şikāf]: Feṭḥ-i kāf ile. İki maʿnāyadır. Evvel, yarık maʿnāsına. ʿArabīde شقّ [şaḳḳ] derler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

آتش دل را درون پوشیده می دارم ولی
از شکاف خانه بیرون می رود هر دم دخان

(Gönül ateşini içeride gizli tutuyorum ama evin yarığından her an duman çıkmada.)

Ve ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur سینه شکاف [sīne-şikāf] gibi. Ve gāhī ism-i fāʿil olur. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla taḥḳīk-i maʿnāda tedḳīḳ edenlere موشکاف [mū-şikāf] derler. İki pāre olmuş nesneye شکافته [şikāfte] derler. Beyt:

استره هر چند زبان تیز یافت
موستره موتراش و هیچ نتواند شکافت

(Ustura ne kadar keskin dilli olsa da berber saç tıraş ederken hiç ikiye ayıramaz oldu.)

Ṣānī, ibrīşim kelāve yaʿnī kelāplanmış ibrīşim. Ebulmüʾeyyed, beyt:

شکوفه همچو شکافست و میغ دیباباف
مه و خورست همانا به باغ در صراف

(Çiçek keleplenmiş ibrişime benziyor, bulut da ipek dokuyucu olmuş. Ay ile güneş bahçede sarrafa dönmüş.)

شگرف [şigerf]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Ḳavī ve muḥkem maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

جز از مدح شاه شگرف برون
نیاورده ام لفظ و معنی برون

(Müstesna ve güçlü padişahın övgüsü dışında söz ve anlam meydana getirmedim.)

Ve muḥteşem, ḫoş-ḥāl ve ekābir maʿnāsına. Kisāyī, beyt:

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

شبک [şibk]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. İğin ucunda ağırşak ki iplik eğirirler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شتاک [şitāk]: Fetḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Nihāl-i tāze yaʿnī ağacın tāze bitmiş fidānları. Ammā kökten biten fidāndır. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

سر درخت امل گشته بود پژمرده
به آب جود تو از بیخ تازه کرد شتاک

(Emel ağacının dalı solmak üzereydi. Senin cömertlik suyunla kökünden sulanıp taze filiz verdi.)

شرزدک [şirizdek]: Kesr-i rā vü sükūn-ı zā'-i muʿceme vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. آلوی کوهی که زرد باشد yaʿnī sarı dağ eriği. ʿArabīde زعرور [zuʿrūr], Türkīde "alıç" derler.

شرک [şirik]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir marażdır. ʿArabīde حصبه [ḥaṣbe] derler. Ve *Şerefnāme*'de, edviye bağladıkları bez pāresine derler. Ve ʿArabīde (شرک şirk) cenāb-ı Ḥālıḳ'a ḥāşā ṣumme ḥāşā ortak isnād etmek ki fāʿili ve ḳā'ili müşrik olur neʿūẕu bi'llāhi min-ẕālik.

شکانک [şikānek]: Fetḥ-i kāf u nūn ile. Bemaʿnī-i seng-dāne-i murġān, yaʿnī kuş kursağı ki ʿArabīde حوصله [ḥavṣala] derler. Şāʿir, beyt:

چنان که لقمه شود خرد هضم او آسان
که سنگ هیچ نکنجد شکانک مرغان

(Küçük lokmanın hazmı kolay olduğu gibi kuşun kursağına da hiç taş sığmaz.)

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

شرناق [şirnāḳ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i nūn ile. Göz kapağında biter bir pāre kırmızı ettir. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

شکلک [şikelek]: Feṯḥ-i kāf u lām ile. Ser-i kemān yaʿnī yay başı ki çille ḫānesinden yukarıdır.

شلکک [şilkek]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i kāf ile. Dīvār dibinde olan delikler ki ondan taşraya çirkāb ve yağmur suyu akar. Ona موری [mūrī] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i nāvdān yaʿnī oluk.

شلک [şilk]: Sükūn-ı lām ile. Özlü balçık ki bastıkta ayağa yapışır. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

جایی که دهد نظم فلک سلک سلاطین
شاهنشه آفاق بود واسطهٔ سلک **(144ª)**

از معدلتش ظالم و بی باک بماندند
همچون خر لنگی بود آبی زده در شلک

(Feleğin sultanlar ipine düzen verdiği yerde, padişahlar padişahı ipin vasıtası olur. Zalim ve acımasız olanlar, onun adaleti sayesinde, bataklıkta sıkışmış topal eşek gibi kaldılar.)

Üstād Rūdekī, beyt:

چو پیش آرند کردارت به محشر
فرو مانی چو خر در جای شلکا

(Mahşerde amellerini önüne getirdiklerinde balçığa batmış eşek gibi āciz kalırsın.)

شیرخشک [şīr-ḫuşk]: Söğüt ağacı yaprakları üzerine çiy gibi yağar bir nesnedir. Cemʿ edip baʿż-ı edviyede istiʿmāl ederler. Herāt vilāyetinde çok olur. شیرخشت [şīrḫaşt] ve sīn ile سرخشت [sirḫaşt] dahi derler. Bu taʿbīr *Ferheng-i Cihāngīrī*'nindir. Söğüt yaprağına maḫṣūṣ etmiş lākin söğüte maḫṣūṣ değildir. ʿArabīde ona منّ [menn] derler. Türkīde "ḳudret ḥelvāsı" derler. Ṭabīʿatı nerm eder fāʾideli nesnedir.

شیشک [şīşek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Bir cānverdir mānend-i pūzīne. شاشک [şāşek] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i tīhū rivāyet olunmuştur.

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

شپتگ [şipteg]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Tepme vurmak, لکد زدن [leked zeden] maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شفترنگ [şiftereng]: Sükūn-ı fā, feṭḥ-i tā'-i müşennāt u rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Siğil ki vücūd-ı ādemīde ẓāhir olur. ʿArabīde ثؤلول [şu'lūl] derler. Fażalāt-ı balġamdan ʿārıż olur.

شیرکوگ [şīrkūg]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve żamm-ı kāf ile. Büyük yılan derisi.

شیزرنگ [şīzreng]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü zā'-i muʿceme ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Yarasa zibili. Baʿżı ferhengde, yarasa bevli ve baʿżında yarasa menīsi ki insān menīsine ġāyet müşābeheti vardır. Ve baʿżı ferhengde, yarasa sütü demişler. Nitekim ḥaḳḳında denilmiştir: کل اذون ولود وکل صموخ بیوض[1]

شیشالنگ [şīşāleng]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme vü lām ile. Yund kuşuna derler. Kirmānīler lisānıdır. Ebulmaʿānī, beyt:

طمع مدار ز نودولتان عصر انعام
که کار باز نیاید ز دست شیشالنگ

(Asrımızdaki sonradan görmelerin verdiği nimetlere tamah etme! Yund kuşu, şahinin yaptığı işi yapamaz.)

شیلانگ [şīlāng]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ile. ʿUnnāb dedikleri meyvedir.

شیگ [şīg]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ol kimesneye derler ki eli ve ayağı ʿamel-mānde ve ʿāṭıl olmuş ola. شیشله [şīşele] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

1 Bütün kulakları doğurgandır ve bütün kulakları yumurtlar.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

شپیل [şipīl]: Kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i افشردن [efşurden], yaʿnī sıkmak. شپلیدن [şiplīden] dahi derler. Mīr Ḫüsrev, beyt:

گلابی صفت بر جفا بگذرند
که گل را شپیلند و آبش برند

(Gül suyu gibi cefa çektirip bağışlarlar. Zira gülü sıktıktan sonra suyunu götürürler.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ṣafīr yaʿnī āvāz-ı murġān. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

چون به شپیل آمدی آن نفس از در قفس
مست و وله درآمدی قمرئ ماده و نرش

(O ıslık çalmaya başlayınca sesiyle, dişi ve erkek kumru kafesin kapısından sarhoş ve hayran içeri girerdi.)

شپل [şipil]: Kesr-i bā'-i Fārsī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i pāye ve mertebe.

Ṣānī, ṣadā-yı bāl-i murġān ki شپلت [şiplet] dahi derler. Şerḥi mürūr eyledi. Meẕkūr iki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

به شپل تو نرسد هر حسود بداندیش
چنانکه هیچ نتوان شپل صعوه چون شاهین

(Kötü düşünceli düşmanlar, tıpkı bıldırcın kanadının şahin kanadı olmaması gibi, senin kanat sesine erişemez.)

شغال [şiġāl]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Çakal ki ʿArabīde واوی [vāvī] ve ابن آوی [ibn āvī] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز عدل او شده باز سفید جفت کلنگ
ز امن او شده شیر سیاه یار شغال

(Onun adaleti sayesinde beyaz şahin turnayla çift oldu. Onun verdiği güven sayesinde kara aslan çakalla dost oldu.)

شکال [şikāl]: Fetḥ-i kāf-ı ʿArabī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, köstek ki davar ayağına vururlar. ʿArabīde dahi bu maʿnāya gelir. Lüġat-i müşterekedir. شکیل [şikīl] ve چدار [çedār] dahi derler ʿumūmen. Ḫˇāce Selmān, beyt:

توسنان نفس را از پای دی شب برگرفت
عید قیدی را که بر شکل شکال آمد بدید

(Köstek şeklinde görünen bayram ayı, dün gece nefs atlarını ayağından kavradı.)

At ayağına vurulan köstek ḫuṣūṣan. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

شکال پای ستوران شده سر زلفی
کزو گره بجز از دست شانه نگشوده

(Saç ucu, atların ayağına vurulan köstek olmuş. Öyle ki onun düğümünü tarak dışında açabilen yok.)

Ebulferec-i Rūnī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

شکل او بی شکال بر چیزی
لیک مشکل شود که مجبورست

(Onun şekli bir şeye benzemez. Fakat zor olan bu ki (bir şeye benzetilmeye) mecburdur.)

(144ᵇ)

Ṣānī, mekr ve ḥīle maʿnāsına ki اشکیل [eşkīl] ve اشکل [eşkil] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون ارقم از درون همه پر زهر از برون
چرکیش رنگ رنگ و شکال و شکن نیند

(Hepsi de içten zehirli yılan gibiler ve dıştan renk renk irinleri, hile ve aldatmaca değiller.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i şeġāl masṭūrdur.

شکیل [şikīl]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, شکال [şikāl]-i merḳūm maʿnāsına ki at ayağına vurulan köstek maʿnāsınadır. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

عدل تو بر سر و بر پای دید
ابرش کینه شکیل ادهم فتنه فسار

(Kin köstekli alaca at ile fitne yularlı yağız at, senin adaletini ayak ve baş üstünde gördü/kabullendi.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

بدان که بسته کنی از طمع ستوران را
شکیل وار میان بسته بر سر پایی

(Açgözlülükle hayvanları bağlamak için köstek gibi ayak ucu üzere bel bağlamışsın!)

Ve ʿArabīde dahi bu maʿnāya شکیل [şikīl] derler. Ve Çağatay'da imāle ile "ūra" derler.

Ṣānī, çadırın eteğini tepesine iliştirdikleri ağaç düğmeler ki Türkīde "işkelek" dedikleri. Ve dahi bıçak bağının düğmesine derler.

شل [şil]: Be-vezn-i چل [çil]. İki maʿnāya gelir.

Evvel, iki veyā üç küçük nīzelerdir. Bir ẓarf içine koyup atın yanına ġaddāre gibi korlar ve maḥallinde ḫaşma cirit gibi atarlar. Ona دلنگ [deleng] dahi derler. Hindūstān'da müteʿārif silāḥtır. Kendi lisānlarında داپهنی [dāpehnī] derler. Üstād Ferruḫī, beyt:

به گونهٔ شل افغانیان دو پره و تیز
چو دسته بسته بهم تیرهای بی سوفار

(Afganların iki kanatlı ve keskin kısa mızrakları gibi deliksiz oklar, bir araya getirilip dizilmiş.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

پیش گیر اندر طلب راه دراز آهنگ را
گو دل اندر شل شکن صبر زبان کوتاه را

(İsterken ısrarla isteyici olma yolunu tut! Dili kısa sabır, gönülde kısa mızrak gibi kırılsın varsın!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, esliḥadan bir nevʿdir ki ehl-i Hind Hindūstān'da شبله [şeblih] derler. Ḥallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

سوسن زبان کشیده گلبن سپر فکنده
در چشم غنجه پیکان مانند آختهٔ شل

(Susam çiçeği dil çekmiş, gül dalı kalkan atmış. Goncanın gözündeki temren, çekilmiş bir mızrağı andırıyor.)

Ṣānī, bir meyvedir ayvaya müşābih. Ṭuʿmu fi'l-cümle merārete mā'il olur. بیل [bīl] dahi derler. Bī-naẓīr mürebbāsı olur.

مع المیم
[maʿa'l-mīm]

شکم [şikem]: Karın ki ʿArabīde بطن [baṭn] derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

شکم زندان بادست ای خردمند
ندارد هیچ عاقل باد در بند

(Ey akıllı kimse! Karın, yelin zindanıdır. Hiçbir akıllı, yeli hapsetmez.)

Ve semmūr ve vaşaḳ nāfesine de derler.

شکنده کام [şikende-kām]: Feṯḥ-i kāfeyn ve sükūn-ı nūn ile. Bir nesneye ḳādir olmayıp nā-murād olan kimesneye derler. Iṣṭılāḥī bir lüġattir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شلم [şilim]: Kesr-i lām ile. Ağaç pisi ki ʿArabīde صمغ [ṣamġ] derler.

شیرم [şīrem]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i āmīẖte yaʿnī karışık, her ne olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

ز دیده به خون شیرم آید سرشک
نیاید دلش هیچ بر من به رحم

(Gözden kanla karışık gözyaşı geliyor, kalbi bana hiç acımıyor.)

شیشم [şīşem]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, bir saz adıdır. Üstād Menūçehrī, beyt:

بگیر بادهٔ نوشین و نوش کن به صواب
به بانگ شیشم و با بانگ افسر سگزی

(Tatlı şarabı kap! Santur ve segzī efser çalgıları eşliğinde hakkını vererek iç!)

Ṣānī, muṣannefāt-ı Bārbud'dan bir ḳavl ve laḥn adıdır.

شیم [şīm]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İt balığı ki arkasında beyāż pulları olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

چون سمندر کند در آتش جای
گر برد نام شاه ماهیٔ شیم

(İt balığı, padişahın adını taşıyıcı olursa, ateşi semender gibi yurt edinir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te نامِ رودیست yaʿnī bir ırmak adıdır ki meẕkūr balık onda çok olur. Ona maḫṣūṣ olmakla ol isimle tesmiye olunmuştur. Ḥakīm Enverī, beyt:

سموم قهر تو با آب اگر عتاب کند
پشیزه داغ شود بر مسام ماهیٔ شیم

(Senin kahrının zehirli yeli suyu azarlayacak olsa, it balığının gözeneklerindeki pullar yakıya dönüşür.)

İżāfetle olıcak *Mecmaʿu'l-Fürs* ṣāḥibinin naḳli ṣaḥīḥ olur.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

شپسوختن [şipsūḫten]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī vü ḫā'-i muʿceme ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i āsīb ve ṣadme-i āsīb. İki katı şey birbirine zūr ile dokunmaya derler. Ve صدمه [ṣadme] ʿArabīsidir, ḳuvvet ve şiddet eriştirmek maʿnāsına.

Ṣānī, be-maʿnī-i افشاندن [efşānden] yaʿnī saçmak ki اشپیختن [işpīḫten] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شپلیدن [şiplīden]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Be-maʿnī-i افشدرن [efşurden], yaʿnī sıkmak. ʿArabīde تعصیر [taʿṣīr] maʿnāsınadır.

(145ª)

شپنیدن [şipnīden]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve kesr-i nūn, baʿdehu yā-yı sākine ile. At su içerken sıklık vermek. Mīr Naẓmī, beyt:

سمندش بر سر آب خویش خفته
سروش غیب شپنیدن بگفته

(Atı su başında, kendi uyumuş. Gaip melekleri ıslık çalıyor.)

شپیختن [şipīḫten]: Kesr-i bā'-i Fārsī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i پاشیدن [pāşīden] yaʿnī saçmak ki اشپوختن [işpūḫten] ve شپوختن [şipūḫten] dahi derler.

شتابان [şitābān]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt u bā'-i muvaḥḥade ile. شتابیدن [şitābīden] lafẓından ism-i fāʿildir, ziyāde ivici maʿnāsına. Monlā ʿUrfī, beyt:

رفتم ای دل به در عمر شتابان رفتم
هان شتاب از طلب همت مردان رفتم

(Ey gönül! Gittim, ömrün kapısına aceleyle gittim. Hā! Allah dostlarının himmetini isteyerek gittim.)

شتاب باران [şitāb-bārān]: Şiddet ve rūzgār ile yağan yağmura derler.

شتابیدن [şitābīden]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Maṣdardır, ʿacele etmek maʿnāsına. Çağatay lisānında "aşuḳmaḳ" derler.

شتافتن [şitāften]: Sükūn-ı fā ile. Bu dahi ʿacele etmek maʿnāsınadır.

شخلیدن [şiḫlīden]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve kesr-i lām ile. İçeri nefes çekmek ve sıklık vermek maʿnāsına.

شروان [şirvān]: Meşhūr memlekettir ve şehrinin adıdır. Monlā Hātifī, beyt:

شهنشاه شروان ز فرخندگیش
لب آراست از دعوئ بندگیش

(Şirvan padişahı hali vakti yerinde olduğu için ona köle olmaktan dem vurdu.)

شستن [şisten]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Oturmak maʿnāsına. نشستن [nişesten] lafẓından taṣarruf olunmuştur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

یک شبی در کوی آن مه رو برو آهسته اک
کو بگوید کیستی گو هیچ اینجا شسته ایم

(Bir gece o ayın köyünde yavaşçacık yürüyelim ve o "Kimsin söyle?" desin de "Hiç, buraya oturmuşuz" diyelim.)

شفتن [şiften] ve **شفتیدن** [şiftīden]: Kilāhumā bi-sükūni'l-fā. Be-maʿnī-i تراویدنِ جراحت [terāvīden-i cerāḥat ve çekīden], و چکیدن yaʿnī cerāḥatten kan veyāḫud irin sızmak

ve damlamak. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Ebulmaʿānī, beyt:

اشک خون آلود چشمم را که بینی گریه نیست
اندرون سینه از لخت جگر شفتیدنیست

(Görmekte olduğun kanlı gözyaşım, gözyaşı değildir. Göğsümdeki yaralı ciğer parçasından irin damlamaktadır.)

شفلیدن [şiflīden] ve **شفیلیدن** [şifīlīden]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yāʾi't-taḥtānī, evvel sükūn-ı fā ve ṣānī kesr-i fā ile. Be-maʿnī-i شپلیدن [şiplīden]-i merḳūm yaʿnī افشردن [efşurden].

شکافتن [şikāften]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Yarmak maʿnāsına maṣdardır. Müstaḳbeli شکافد [şikāfed] gelir. Ebulmaʿānī, beyt:

درد عشقت خانهٔ دل را چنان برگشته است
از شکاف سینه ام بوی جگر می آیدش

(Senin aşkının derdi gönül evini öyle bir döndürdü ki göğsümün yarığından ciğer/döner kokusu geliyor.)

شکافه زن [şikāfe-zen]: Feṯḥ-i kāf u fā vü zāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i sāzende. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

فراز هر زمینی هست گویی صد نگارستان
میان هر درختی هست گویی صد شکافه زن

(Her bir zeminin tepesinde sanki yüz cennet var. Her bir ağacın arasında sanki yüz çalgıcı var.)

شکان [şikān]: Feṯḥ-i kāf ile. Büklüm ve çīn çīn maʿnāsına ki شکن [şiken] dahi derler. ʿAn-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

شکردن [şikerden]: Feth-i kāf u dāl u sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. Şikār etmek maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

جهان را ندانم چرا پروری
که پروردهٔ خویش را بشکری

(Dünyayı niye beslersin bilmem! Zira kendi beslediğine avlanıyorsun.)

شکرفیدن [şikerfīden]: Feṯḥ-i kāf, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i fā ile. Ḳavī, muḥteşem ve ṣaḥīb-i vaḳār u temkīn olmak. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i لغزیدن [laġzīden] ve به سر درآمدن [be-ser der-āmeden] maʿnālarına masṭūrdur.

شکستن [şikesten]: Feṯḥ-i kāf u tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Sındırmak ve kırmak. Müstaḳbelinde sīn nūn'a ḳalb olunup شکند [şikened] derler. Baʿż-ı terākībde maṣdar maḳāmında istiʿmāl olunur تواند شکست [tuvāned şikest] ve می توان شکستن [mī-tuvān şikesten] gibi. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

یارم چو قدح به دست گیرد
بازار بتان شکست گیرد

(Sevgilim eline kadeh alınca putların pazarı yıkılır gider.)

شکسته زبان [şikeste-zebān]: Peltek yaʿnī faṣīḥ tekellüm edemeyene derler. ʿArabīde الکن [elken] maʿnāsına ki لکنت [luknet] onun maṣdarıdır. Ebulmaʿānī, beyt:

عشاق بسته دم به سخن آورد لبت
گویا به طوطی ای که شکسته زبان شکر

(Senin dudağın, nefesi tutulmuş āşıkları, konuşmaya şekerle alıştırılmış kekeme papağan gibi konuşturur.)

شگفتن [şigiften]: Kesr-i kāf-ı Fārsī, sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Taʿaccüb eylemek yaʿnī ʿaceblik. Ve feṯḥ-i kāf ile (شکفتن şikeften), kec ve nā-hemvār eylemek maʿnāsına. Bu iki maʿnāya **(145ᵇ)** tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

قدم خمیده گر شده از غم شگفت نیست
آری نهال می شکفد از گران بار

(Boyum gamdan eğildiyse şaşılacak bir şey yok! Evet öyledir, meyvenin ağırlığı dalı eğer.)

شکلیدن [şiklīden]: Sükūn-ı kāf u yā-yı taḥtānī ve kesr-i lām ile. Yırtmak ve yırtılmak maʿnāsına lāzım ve müteʿaddī olur. Miṣāl-i lāzım, Mevlānā Kisāyī, beyt:

یاسمن لعل پوش سوسن گوهر فروش
بر زنخ پیلگوش نقطه زد و بشکلید

(Lal giymiş yasemin ve inci satıcı susam çiçeği, fil kulağının çenesi üstünde yer edinip yırtıldı.)

Miṣāl-i müteʿaddī, Şems-i Faḫrī, beyt:

خسرو رستم جلال زبدهٔ محمود شاه
آن که ز پیکان تیر روی قمر بشکلید

(Rüstem öfkesinde padişahtır, Mahmut Şah'ın özüdür. Onun okunun temreni, ayın yüzünü yırtar.)

شکم ران [şikem-rān]: Feṯḥ-i kāf u rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı mīm ile. Be-maʿnī-i dārū-yı müshil ki "karın sürücü" demek olur.

شکن [şiken]: Feṯḥ-i kāf ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, tündī, tīzī ve iʿrāż eylemek maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

ز کون و مکان بر شکن تا ببینی
که جمله تویی آنچه فی الجمله آنی

(Kāināta dön de onda olan her şeyin sen olduğunu gör!)

Ṣānī, be-maʿnī-i خوردن [ḫorden] ve جاویدن [cāvīden]. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

همه شادی و طرب جوید و مهمانی
که بیارند ازین برزن و آن برزن

گوید او از غم و شادی چه بود خوشتر
مکن اندیشهٔ فردا بخور و بشکن

(Hep mutluluk, eğlence ve şu sokaktan bu sokaktan getirsinler diye konukseverlik arar. O, "Gam ve mutluluktan daha güzel ne olur! Yarını düşünme, ye ve iç!" der.)

Ṣāliş, hezīmet ü şikest-i leşger. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

بدان کامکارا که هیتال بود
جهانی پر از تیغ و کوپال بود

شگفتی که آمد بر ایشان شکن
سپهبد مباد ایچ بی رای زن

(Öylesine muradına ermiş, kılıç ve topuzla dünyaya nam salmış olan Hītāl ordusunun böyle bir yenilgi alması gerçekten ilginçtir. Komutan hiç düşünmesin!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i çīn yaʿnī büklüm. Meşelā şiken-i zülf ve şiken-i câme gibi. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

درست گشت همانا شکستگئ منش
که نیک از آن بشکستست زلف پر شکنش

(Benim ona kırgınlığım hemen düzeldi. Büklüm büklüm saçı katlandığı için daha iyi oldu.)

Ḫāmis, uṣūl maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

پای می کوفت با هزار شکن
پیچ بر پیچتر ز تاب رسن

(İp büklümünden çok daha fazla kıvrılıyor, bin usulle raksediyordu.)

Ḥakīm Esedī, der-ṣıfat-ı ḳaḳnūs, beyt:

بهم صد هزاران خروش از دهن
همی خاست هر یک به دیگر شکن

(Ağzından yüz binlerce ses aynı anda çıkıyor. Her biri bir başka kıvrımla kopuyor.)

Sādis, mekr ü ḥīle maʿnāsına. Beyt:

چون ارقم از درون همه پر زهر و از برون
چرکیش رنگ رنگ و شکال و شکن نیند

(Hepsi de içten zehirli yılan gibiler ve dıştan renk renk irinleri, hile ve aldatmaca değiller.)

Sābiʿ, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te nām-ı vilāyettir. Ammā bu maʿnāda *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da feṯḥ-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı kāf ile (شَکن şekn) mervīdir.

Şāmin, *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de bemaʿnī-i laḫn u sürūd-ı bezm menḳūldür.

شکنجیدن [şikencīden]: Feth-i kāf, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. İşkence etmek maʿnāsına.

شکولیدن [şikūlīden]: Żamm-ı kāf ve kesr-i lām ile. Perīşān ve perākende etmek ve bulandırmak maʿnāsına. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

دل بی حاصل خود را سر و کاری نمی بینم
مگر خود رونقی گیرد که بازش برشکولیدی

(Hiçbir şey elde edememiş gönlümü istekli görmüyorum. Belki kendi kendine revaç bulacak ama yine de dağıtıyorsun.)

شکوهیدن [şikūhīden]: Żamm-ı kāf ve kesr-i hā ile. Be-maʿnī-i ترسیدن [tersīden], yaʿnī korkmak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Ḥakīm Senāyī, beyt:

کوه گر پر ز مار شد مشکوه
سنگ تریاک هست هم در کوه

(Dağ yılanla dolduysa korkma! Dağda panzehir taşı da vardır.)

Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

جهانداران ز چشم او شکوهند
چو غمازان شکوهند از عیاران

(Gammazların uyanıklardan korkması gibi, padişahlar da onun gözünden korkarlar.)

شکهیدن [şikihīden]: Kesr-i kāf u hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i bīḳarār ve mużṭarib. Ḥakīm Senāyī, beyt:

جان عاشق نترسد از شمشیر
مرغ محبوس نشکهد ز اشجار

(Āşığın canı, kılıçtan korkmaz. Kafesteki kuş, ağaçlardan muzdarip olmaz.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

وارثانم را سلام من بگو
این وصیت را بگویم موبمو

تا ز بسیارئ آن زر نشکهند
بی گرانی پیش مهمان را نهند

(Vārislerime selamımı söyle! Vasiyetimi kelimesi kelimesine söyleyeyim. O altının çok olması yüzünden heyecana kapılmasınlar, derhal misafirin önüne koysunlar.)

شکیباییدن [şikībāyīden]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yā-yı evvel ü ṣāliş, kesr-i yā-yı ṣānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. **شکیبیدن** [şikībīden]: Kesr-i kāf, sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Kilāhumā be-maʿnī-i صبر کردن [ṣabr kerden] yaʿnī ṣabr eylemek ki شکیب [şikīb] ṣabırdır, yā-yı taḥtānī ile dāl maṣdar eder. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شکیفتن [şikīften]: Kesr-i kāf ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fā ile. Be-miṣl-i شکیبیدن [şikībīden]. Eyżan fi'l-*Mecmaʿ*.

شن [şin]: Yağma ve tārāc maʿnāsına. ʿArabīde نهب [nehb] ve غارت [ġāret] derler. **(146ᵃ)** Ebulmaʿānī, beyt:

کی شود آرام و راحت در دل من مستکن
می کند آن چشم خونی هر نفس تاراج و شن

(Gönlüme huzur ve rahat nasıl yerleşsin! O katil göz orayı her an yağmalamada.)

شناختن [şināḫten]: Feṯḥ-i nūn u tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Anlamak. Müstaḳbelinde ḫā sīn'e ḳalb olunup شناسد [şināsed] denilir. Çağatay'da "ṭanlamaḳ" derler.

شناریدن [şināríden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile.

Suda yüzmek, sibāḥat maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

شناریدن بحر غم مشکل است
خلاصی ازو فکر بی حاصل است

(Gam denizinde yüzmek zordur. Ondan kurtulmak sonuçsuz bir düşüncedir.)

شناسیدن [şināsīden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شناختن [şināḫten]-i merḳūm.

شناویدن [şināvīden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شناریدن [şināríden]-i merḳūm.

شنیدن [şinīden]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İşitmek, istimāʿ maʿnāsına. Fetḥa ile dahi cāʾiz olduğu taḥrīr olunmuştur. İki vechle de istiʿmāl olunur. Maṣdar-ı lāzımīdir.

شنوانیدن [şinevānīden]: İşittirmek maʿnāsına müteʿaddīdir.

شنویدن [şinevīden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i شنیدن [şinīden]. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, mıṣraʿ:

بشنوید ای دوستان این داستان

(Ey dostlar! Şu hikāyeyi dinleyin!)

شوان [şivān]: Yaʿnī şebān. Çoban demektir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شهین [şihīn]: Kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i zenc ki iki maʿnāya menḳūldür. Biri, bir sazdır siyāh ʿArablara maḫṣūṣ. Ve biri, lerziş maʿnāsınadır.

شیاریدن [şiyārīden]: Feṯḥ-i yā-yı evvel ü sükūn-ı ṣānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Zirāʿat etmek için tarlayı sürüp ḥāżır komak. Türkīde "naṭas" ve ʿArabīde فلحان [feleḥān] derler. Bu maʿnāda maṣdardır. Baʿżı ferhenglerde "zirāʿat" maʿnāsınadır. Şems-i Ṭıybī, beyt:

از بسکه بدسگال تو از دیده خون فشان
پنداشت روزگار که عزم شیار کرد

(Senin düşmanın gözden o kadar kan saçtı ki felek onun çiftçiliğe niyetlendiğini sandı.)

شیان [şiyān]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtanī ile. Mükāfāt, cezā ve ʿiváẕ eylemek maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

شاها هر آن که اینجا تخم عمل بکاشت
آنجا ز کردگار بیابد همی شیان

(Ey padişah! Burada (dünyada) amel tohumunu ekenler, orada (ahirette) Allah'tan mükāfāt elde ederler.)

Ve bir maʿnāsı dahi bir dārūdur. ʿArabīde دم الاخوین [demu'l-aḫaveyn] ve Türkīde "iki kardaş kanı" derler.

شیدان [şīdān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Ḫˇān-ı ṭaʿām yaʿnī sofra ki üzerinde ṭaʿām yenir. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

شیبا زبان [şībā-zebān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾeyn-i muvaḥḥadeyn ü zāʾ-i muʿceme ile. Faṣīḥu'l-lisān maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

بود زنده ز عشقت مرده دلها
شود شیبا زبان لال و الکن

(Ölü gönüller senin aşkınla canlanır. Dilsiz ve kekeme, fasih dilli olur.)

شیرا زبان [şīrā-zebān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü zāʾ-i muʿceme vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Tatlı dilli demektir. Ebulmaʿānī, beyt:

مرا دشنام او را دل پسندم
که دل شیرا زبانی اش ببندم

(Onun bana sövmesi hoşuma gidiyor. Tatlı diline gönül bağladım.)

شیرافکن [şīr-efken] ve **شیراوژن** [şīr-evjen]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yā'i't-taḥtānī ve rā'i'l-mühmele ve feṯḥi'l-hemze ve sükūni'l-fā ve'l-vāv. Pehlivān-ı zūr-āver maʿnāsına. İstiʿāre ṭarīḳıyladır. ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelī, beyt:

ملک بوالفضل نصر بن خلف فرزانه تاج الدین
که برباید همی تاج از سر شاهان شیراوژن

(Bilge sultan Tāceddin Ebulfazl Nasr bin Halef, yiğit padişahların başındaki tacı kapar.)

شیردان [şīrdān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Koyunun şirdān dedikleri yeri ki pāk yuyup içini kıyma et ve pirinç ile doldurup pişirirler, baʿdehu revġan-ı sāde ile kavurup tenāvül ederler.

شیرزبان [şīr-zebān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme vü bā'-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i شیرا زبان [şīrā-zebān]-ı merḳūm.

شیرِ ژیان [şīr-i jiyān]: Kesr-i zā'-i Fārsī ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. **شیرِ غران** [şīr-i ġarān]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü rā'-i mühmele ile. **شیرِ غرین** [şīr-i ġarīn]: Feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme, kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Mehīb ve ḫışmnāk arslan demektir. Bu üç lüġati dahi bahādır merd-i şecīʿ vü dilāvere ṣıfat ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

درآمد به میدان چو شیر ژیان
نموده هنر آن یل پهلوان

(O yiğit pehlivan, öfkeli aslan gibi meydana girip hüner gösterdi.)

(146ᵇ) Bir yerde dahi, beyt:

درآمد به میدان چو شیر غرین
پیاپی بزد نعرهٔ سهمگین

(Öfkeli aslan gibi meydana girip peş peşe korkunç naralar attı.)

شیرمان [şīrmān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. مانندهٔ شیر [mānende-i şīr] taḳdīrindedir. Bahādır ve şücāʿ pehlivāna ṣıfat ederler.

شیرین [şīrīn]: Tatlıdır ki muḳābili تلخ [telḫ] tir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

چرب و شیرین نعمت دنیا
به مگس راندنش نمی ارزد

(Dünya nimetlerinin tatlı ve yağlısı, sineğini kovmaya değmez.)

ʿArabīde حلوا [ḥilivā] derler kesr-i ḥā vü lām ile. Ve Çağatay'da "çüçük" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Āteşīn laʿliŋ eger cānımnı örter taŋ imes
Kim irür asru ısıġ ni kim irür asru çüçük

(Ateşli dudağı canımı yaksa buna şaşılmaz. Çok tatlı olan, çok sıcak olur.)

شیزگون [şīzgūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü zā'-i muʿceme ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Be-maʿnī-i sincid, yaʿnī iğde dedikleri yemiştir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیفتن [şīften]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fā ve feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. ʿAḳıl müteġayyir ve mütelevvin olmak ve dīvāne olmak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

با غم عشق ترا صحرا نوردم شیفته
یک نظر کن ای طبیب خستگان بهر خدا

(Ey hastaların doktoru! Senin aşkının gamıyla çöllerde dolaşıyorum. Allah rızası için bir bak!)

شیلان [şīlān]: Be-vezn-i گیلان [gīlān]. Simāṭ-ı pādişāhān maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

کیوان برای سبزۀ شیلانت روز بار
از کشتزار اجرام آورد بادرو

(Zuhal, divan günü senin sofrana salata olsun diye felekler tarlasından tereotu/yarpuz getirdi.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te عناب را گویند[1] masṭūrdur.

شین [şīn]: Be-vezn-i کین [kīn]. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, نشین [nişīn] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. "Otur!" maʿnāsına emirdir. Ebulmaʿānī, beyt:

ای خدنگ غمزه اش صد مرحبا یک آمدی
خلوت دل مر ترا جای قرارست خوش بشین

(Ey kıyabakış oku yüz merhabaya bir gelen! Gönül odası senin konaklama yerindir, güzelce otur!)

Ṣānī, ol ḫıyāra derler ki būstānda toḫum için alıkonmuştur.

Ṣāliş, sīb-i surḫ yaʿnī kızıl elma.

Rābiʿ, dilli düdük maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیوا زبان [şīvā-zebān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Nezāket ü feṣāḥat ve belāġat u leṭāfetle söz söyleyen ādeme derler ki شیوا [şīvā] feṣāḥat maʿnāsınadır. Bu taḳdīrce faṣīḥu'l-lisān demek olur.

شیون [şīven]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Mātem, yas, nevḥa ve efġān maʿnāsınadır.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

شناو [şināv]: Feṭḥ-i nūn ile. شنار [şinār]-ı merḳūmun üç maʿnāsıyla müterādiftir, yaʿnī üç maʿnāsında dahi istiʿmāl olunur. Be-maʿnī-i evvel, Ebulmaʿānī, beyt:

به بحر جود ترا هر زمان شناو کند
کسی که دُر مدیحت به سلک نظم آرد

(Senin övgün incisini nazım ipliğine çeken kimse, daima senin cömertlik denizinde yüzer.)

شنو [şinev]: Feṭḥ-i nūn ve sükūn-ı vāv ile. شنیدن [şinīden]den ṣīġa-i emrdir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

بشنو از نی چون حکایت می کند
از جداییها شکایت می کند

(Dinle neyden! Nasıl da anlatıyor, ayrılıklardan şikāyet ediyor.)

شهنو [şihnev]: Sükūn-ı hā ve feṭḥ-i nūn ile. Erişte aşı. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیشو [şīşū]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı şīn-i muʿceme ile. Bir cānverdir pūzīneye müşābih. شاشک [şāşek] ve شیشک [şīşek] dahi derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, żıdd-ı bālā olan شیب [şīb] ve نشیب [nişīb] maʿnāsınadır.

شیو [şīv]: Be-vezn-i دیو [dīv]. Be-maʿnī-i şīb yaʿnī iniş. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو رفتم به فرمان گیهان خدیو
سوی کوه البرز از آن صعب شیو

(Yüce Tanrı'nın buyruğuyla o sarp yokuştan Elburz dağı tarafına gidince...)

1 Hünnaba derler.

مع الها
[maʿa'l-hā]

شپشه [şipşe]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Güve dedikleri böcek ki yaz eyyāmında ve germ havalarda kürke ve sā'ir eṣvāba düşüp tebāh eder. سوس [sūs] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همچو شپشه چند خوابی در سمور
مرد باش و کن ز زینتها نفور

(Güve gibi ne zamana dek kürkte uyuyacaksın! Adam ol da süslü eşyalardan nefret et!)

شتاب زده [şitāb-zede]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. ʿAcele etmiş ve ʿacele edici maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

باد صبا به صبح درآمد شتاب زده
در چشمهای غنجه به شبنم گلاب زده

(Tan yeli sabahleyin aceleyle gelip goncanın gözlerine çiy tanesinden gül suyu serpti.)

شتامه [şitāme]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt u mīm ile. Bed-çehre ve bed-aḫlāḳ olana derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شخانه [şiḫāne]: Feṭḥ-i ḫā'-i muʿceme vü nūn ile. ʿAlem-i ḳalenderān. Baʿżı nüsḫada شخشانه [şiḫşāne] derler.

شخاییده [şiḫāyīde]: Feṭḥ-i ḫā'-i muʿceme, kesr-i yā-yı taḥtānī-i evvel ü sükūn-ı ṯānī ile. Be-maʿnī-i rīş-kerde, yaʿnī tırnakla veyāḫud bir nesne **(147[a])** ile bir ʿużvu yara etmek. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شرخیوه [şirḫīve]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i شخلیدن [şiḫlīden], yaʿnī nefesi içeri çekip sıklık vermek. Şāʿir, beyt:

باد نسیم آمده در گلستان سحر
بیگانه دید و شرخیوه زد عندلیب زار

(Bahar yeli seher vakti gül bahçesine geldi. Zavallı bülbülü tek başına görüp sesli bir iç çekti.)

شربنه [şiribne]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i nūn ile. Eṭfālin başında ẓuhūr eder bir nevʿ ḥarārettir. ʿArabīde سعفه [saʿfe] derler.

ششله [şişle]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i lām ile. شپشه [şipşe]-i merḳūm maʿnāsınadır.

شفاره [şifāre]: Feṭḥ-i fā vü rā'-i mühmele ile. Porsuk dedikleri cānverdir. Ebulmaʿānī, beyt:

هرکس به قدر خانهٔ خود جای راحت است
باشد سرای خاص شفاره چو زیر خاک

(Herkesin miktarına göre kendi evi rahat ettiği yerdir. Mesela porsuk için yerin altı mükemmel bir saraydır.)

شفته [şifte]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i شیفته [şīfte], yaʿnī āşüfte ve ḥayrān.

شفشه [şifşe]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ḥallāc, cāmeye penbe döşedikte hemvār ettiği çubuğa derler.

شکاسه [şikāse]: Feṭḥ-i kāf u sīn-i mühmele ile. Uzun oklu kirpi ki kendine yakın gelene atar. Üstād, beyt:

کند همچون شکاسه تیر پرتاب
ازین حالش همه گشتند بی تاب

(Kirpi gibi ok fırlatıyor. Herkes onun bu halinden "illallāh!" dedi.)

شکافته [şikāfte]: Feṭḥ-i kāf u tā'-i müşennāt ve sükūn-ı fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, yarılmış.

Ṣānī, ḫoḳḳa maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Ḥakkāk, beyt:

هرهٔ گرد چون شکافته داشت
لیکن از خرزها شکافته داشت

(Yuvarlak kün deliği yarıldı ama boncuklardan hokkası var.)

شکافه [şikāfe]: Feṯḥ-i kāf u fā ile. Mıżrāb ki onunla saz çalarlar. زخمه [zaḫme] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز شادی همی در کف رود زن
شکافه شکافیده گشت از شکن

(Sevinçle çalmaktan çalgıcının elindeki tezene parçalandı.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

به هنگام طرب عواد بزمش
کند از زمزمه شکل شکافه

(Eğlence zamanı onun meclisindeki çalgıcı, nağmeden tezene şekline döner.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

در میان نیکوان زهره طبع و ماه روی
چون شکوفه روی بودی چون شکافه تن مباش

(Zühre yaradılışlı ve ay yüzlü güzeller arasında, çiçek yüzlü olduysan tezene görünümlü olma!)

Mecmaʿu'l-Fürs'te gehvāre maʿnāsına mervīdir.

شکاله [şikāle]: Feṯḥ-i kāf u lām ile. شکاسه [şikāse]-i merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکاونه [şikāvne]: Feṯḥ-i kāf u nūn ve sükūn-ı vāv ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, zemīn-kāv yaʿnī lağım kazıcı. ʿArabīde نقاب [naḳḳāb] derler.

Ṣānī, kefen soyucu. ʿArabīde نباش [nebbāş] derler bāʾ-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

شکره [şikre]: Sükūn-ı kāf ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Avcı kuş ve pārs ki taʿlīm ile ola. Üstād, ʿUnṣurī, beyt:

با غلامان و آلت شکره
کرد کار شکار گاهِ سره

(Köleler ve av aletiyle güzel bir zamanda avlandı.)

شکسته [şikeste]: Feṯḥ-i kāf u tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Sınık ve ḫaste. Ḫˇāce Selmān, beyt:

شکسته عهد و شکسته دلم که خواهد کرد
شکسته های مرا جبر غیر جبارم

(Ahdim bozuk, gönlüm kırık. Benim kırıklarımı Rabbim'den başka saracak var mı!)

شکفته [şikifte]: Kesr-i kāf, sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Alıç dedikleri dağ yemişi. ʿArabīde زعرور [zuʿrūr] derler.

شکله [şikle]: Sükūn-ı kāf ve feṯḥ-i lām ile. Bir pāre maʿnāsına. Meşelā Türkīde "dilim" dedikleri kavun, karpuz ve ḫıyār parçaları ki ince ve uzun keserler. Ebulmaʿānī, beyt:

ز جور هجر چنان گشته پارهٔ دل من
که شکلهٔ جگرم گشته بود صد پاره

(Ayrılık darbesiyle gönlüm öyle bir parçalandı ki ciğer parçam yüze ayrılmıştı.)

شکم بنده [şikem-bende]: Ekl ü şurba ḥarīṣ olup muttaṣıl yemekten ġayrı kārı ve boğazından ġayrı fikri olmayan ādeme derler. ʿArabīde عبد البطن [ʿabdu'l-baṭn] maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

علف مجوی همیشه خر دو پای مباش
اگر تو آدمی ای نبودی شکم بنده

(Sürekli alaf arama, iki ayaklı eşek olma! Eğer sen bir insansan, midesine düşkün obur olmazsın.)

شکمبه [şikembe]: Feṯḥ-i kāf u bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı mīm ile. İşkembe ki sığırda ve emṣāli ḥayvānātta olur.

شکم شکسته [şikem-şikeste]: Feṯḥ-i kāf-ı evvel ü ṣānī, sükūn-ı mīm ü sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Bir ʿillettir ki ṭaʿām haẕm olmamakla yürek ağrıyıp vecaʿ ḥāṣıl olur. Ebulmaʿānī, beyt:

به بزم یار مرا هر که دید خسته شود
رقیب دون خصوصا شکم شکسته شود

(Beni sevgilinin meclisinde gören hasta olur. Bilhassa alçak rakibin yüreğini ağrı tutar.)

شکنه [şikene]: Feṯḥ-i kāf **(147ᵇ)** u nūn ile. Baʿż-ı erbāb-ı ṣanāyiʿ āletidir.

شکوفه [şikūfe]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çiçek maʿnāsınadır ʿumūmen; ağaçta olsun, yerde olsun. Monlā Vefāyī-i Herevī, beyt:

نه شکوفه ای نه برگی نه ثمر نه سایه دارم
همه حیرتم که دهقان به چه کار کشت ما را

(Ne çiçeğim ne yaprağım ne meyvem ne de gölgem var. Köylü beni niye dikmiş, hayretler içindeyim!)

Ṣānī, ḳay' ve istifrāġ ki شکوفه کرد [şikūfe kerd] derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

نه مستی ای که ترا آرزوی عقل آید
که مستی ای که کند روح عقل را بیدار

نه هرچه دارد غیر خدا شکوفه کند
ازآنک غیر خدا نیست جز صداع و خمار

(Fakat sende akıl arzusu uyandıran sarhoşluğa değil, aklın ruhunu uyandıran sarhoşluğa dalalım. Allah'tan başka her şeyi kusturan sarhoşluğa dalalım, zira Allah'tan başka her şey baş ağrısı ve mahmurluktan başkası değildir.)

شکه [şike/şikke]: Kāf'ın taḫfīfi de teşdīdi de cā'izdir. Ālāt-ı ḥarb maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شلته [şilte]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Kemer-bend bağı maʿnāsına.

شمه [şime]: Feṯḥ-i mīm ile. Ser-şīr maʿnāsına ki ملالی [melālī] dahi derler ki çerbī penīr ve māst yaʿnī yağlı penīr ve yoğurt. *Şerefnāme*'de ser-şīr ve çuġrāttır. Ammā *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de feṯḥ-i şīn ile (شَمه şeme) mervīdir. ʿArabīde feṯḥ-i şīn ve teşdīd-i mīm ile (شمّه şemme) iki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i endek, ḳalīl maʿnāsına. Ṣānī, rāyiḥaya derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

چون شمهٔ شاهسپرم از باد شمالی
شامل شده از خلق تو هر جای شمائل

(Kuzey rüzgārı, senin yaradılışının kokularını fesleğen kokusu yayar gibi her tarafa yaydı.)

شناه [şināh]: Feṯḥ-i nūn ve iẓhār-ı hā ile. شناور [şināver] ve شناو [şināv] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

چو غواص ذی درد داننده راه
همی زد به دریای معنی شناه

(Yol bilici dertli kimse, mana denizinde dalgıç gibi yüzmektedir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

شهریارا تویی آن بحر ایادئ کرم
که کند انجمی در لجهٔ جود تو شناه

(Ey padişah! Sen cömert eller denizisin. Öyle ki yıldız senin cömertlik denizinde yüzücülük yapar.)

شنکه [şinke]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i kāf ile. Girişme, ġunc ve delāl maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

اگر کند به چنین حسن شنکه و عشوه
به حسن چون نبود هرچه کرد ارزانی

(Bu güzellikle kaş göz işareti ve işve yaparsa, güzelliği sayesinde ne yaparsa yapsın ucuz olmayacaktır.)

شه [şih]: İẓhār-ı hā ile. Ev önünde olan meydān yer ki dīvār çevirip ḥavlı ederler.

شیبه [şībe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ok serpmek maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز هر دو طرف شیبهٔ تیر شد
در و دشت بر صید نخجیر شد

(Her iki taraftan ok yaylımı oldu. Her taraf avla doldu.)

Aṣlı شیب [şīb]dir ki ṣavt-ı tīrdir. Āḫirindeki hā hāʾ-i iḫtiṣāṣiyyedir. Yāʾsız شب [şib] dahi derler. Ve şib-i tīr dedikleri gibi şib-i peykān dahi derler.

شیخانه [şī-ḫāne]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü nūn ile. Ev gūşesi ki lafẓ-ı mürekkebdir. شی [şī] ki köşedir, خانه [ḫāne] maʿlūm.

شیده [şīde]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ziyāde rūşen maʿnāsına ʿumūmen. Ḥakīm Senāyī, beyt:

فلک ثالث آن ناهیدست
زهره کز نور آن جهان شیدست

(Üçüncü kat gökyüzü Zühre'dir. Dünya oradaki Zühre'nin ışığıyla parlamaktadır.)

Ṣānī, nām-ı püser-i Efrāsiyāb'dır ki پشنگ [peşeng] dahi derler. Ġāyet-i ḥüsn ü cemāl ṣāḥibi olmakla pederi شید [şīd] laḳabın verdi. Menḳūldür ki Keyḫüsrev bir gün onunla güreş tuttu, kaldırıp yere şöyle vurdu ki ol sāʿat cānı çıktı. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

کجا رای پیران لشگر کشش
کجا شیده آن ترک خنجر کشش

(Ordu düzenleyici Pīrānvīse'nin hükmü hani! Hançer çekici Türk Şīde nerde!)

Ṣāliş, atın cümle-i esmāsındandır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نشست از بر شیدهٔ رای جوی
به نزدیک گودرز بنهاد روی

(Atına binip Güderz'in yanına doğru yola koyuldu.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de Sinimmār şāgirdlerinden bir meşhūr ve müteʿayyin şāgirdi ismidir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir ḥakīmin nāmıdır ki Behrām-ı Gūr için yedi ḳaṣr binā etmişti. Her biri bir renk idi. Haftanın her gününde bir ḳaṣr-ı muʿayyende otururdu. Ve ḳaṣr renginde firāş döşetip ol renk câme giyerdi. Mezbūr ḥakīme ḫidmeti muḳābelesinde Āmul şehrinin ḥükūmetini vermişti. Şeyḫ Niẓāmī, ez-*Heft Peyker*, beyt:

شهر آمل به شیده داد تمام
تا شود شاد شیده از بهرام

(Āmul şehrinin tamamını, Şīde Behrām sayesinde mutlu olsun diye Şīde'ye verdi.)

شیرازه [şīrāze]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü zāʾ-i muʿceme ile. Maʿrūf nesnedir. İbrīşīmden **(148[a])** kitāb ökçesine ve kaftan yırtmaçlarına ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

کتاب مدحت و وصف ترا که شیرازه
کنند اهل معارف ز رشتهٔ جانش

(Bilgili kimseler, seni övüp anlatma kitabının şirazesi için can iplerini kullanırlar.)

شیر آمله [şīr-i āmule]: İżāfetle. Emlec dedikleri dārū ki süt içinde ıslatıp baʿdehu maʿcūna, ḫuṣūṣan nūş-dārū terkībine cüzʾ ederler.

شیرجامه [şīr-câme]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i cīm ü mīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i pistān yaʿnī meme.

Ṣānī, süt içtikleri maḫṣūṣ ḳadeḥ ki جام شیر [cām-ı şīr] taḳdīrinde olur. Üstād, iki maʿnāya demiştir, beyt:

شیرجامه مادرش داده به او
ریخت بر دو شیرجامه در گلو

(Annesi ona süt vermiş. İki memeyle boğazına akıtmış.)

شیرخواره [şīr-ḫˇāre]: Feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü rāʾ-i mühmele ve vāv-ı maʿdūle ile. Süt emer ṭıfl demek olur.

شیرزده [şīr-zede]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Her ṭıfl ki süt emerken vālidesinin sütü ḳılletinden yāḫud żaʿf-ı miʿde sebebiyle emdiği sütü haẓm etmemekle vücūdu żaʿīf ü naḥīf olan kūdeke derler. Bu iki lüġatin miṣāli, Mīr Naẓmī, beyt:

بود وقت شیرخواره چون شده
از کمیٔ شیر مادر شیرزده

(Süt emdiği annesinin sütündeki azlık yüzünden zayıf kaldı.)

شیرزنه [şīr-zene]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme vü nūn ile. Türkīde "yayık" dedikleri ki onunla yağ çıkarırlar. Ona پستو [pestū] ve انین [enīn] dahi derler.

شیرِ شرزه [şīr-i şerze]: Kesr-i rāʾ-i evvel ü sükūn-ı ṣānī ve feṭḥ-i şīn-i ṣānī vü zāʾ-i muʿceme ile. Ḥışmnāk ve ġażabnāk arslan. شیرِ برهنه دندان [şīr-i burehne-dendān] taʿbīr ederler, yaʿnī ġażabından sırıtan arslan demek olur. Ḥakīm Enverī, beyt:

اسیر ناچخ این گشته پیل ژنده و مست
مطیع خنجر آن گشته شیر شرزهٔ نر

(Azgın ve öfkeli fil onun baltasına tutsak olmuş. Öfkeli erkek aslan onun hançerine baş eğmiş.)

شیرنه [şīrne] ve **شیرونه** [şīrūne]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yāʾi't-taḥtānī, evvel bi-sükūni'r-rāʾi'l-mühmele ve feṭḥi'n-nūn, ṣānī bi-żammi'r-rāʾi'l-mühmele ve feṭḥi'n-nūn. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, deri altında yumruca et ki vecaʿı olmaz. ʿArabīde غدّه [ġudde] derler żamm-ı ġayn-ı muʿceme ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele-i müşeddede ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir marażdır devāb emrāżından.

شیرویه [şīrūye]: Sükūn-ı yā-yı evvel, żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Ḫüsrev-i Pervīz'in oğlu adıdır ki شارویه [şārūye] dahi derler.

شیره [şīre]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Tāze sıkılmış üzüm suyudur. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de boza içine beng koyup içerler, ona şīre derler. Bu maʿnāya, ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ز نور عقل او عقلم چنان دنگ آمد و خیره
کزو معزول آمد خمر و بنگ و بوزه و شیره

(Aklım onun aklının nuruyla öylesine şaşırıp kaldı ki şarap, afyon, boza ve esrara muhtaç değil artık!)

Türkistān'da çār-güşe sofraya derler.

شیسله [şīsle]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ve feṭḥ-i lām ile. ʿAlāmet-i ḫayr yaʿnī iyi nişān. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شیشله [şīşle]: Sükūn-ı yā-yı taḥtanī vü şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i lām ile. Ḳaṣṣār ve daḳḳāḳ tokmağından bezde vāḳiʿ olan ezilme ve delik maʿnāsına. Ve dahi sıçan kestiği yere derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te süst ve bī-ḳuvvet maʿnāsına masṭūrdur.

شیشه [şīşe]: Sırçadan yapılmış ẓarf; boş olsun, dolu olsun. İçinde su olana آبگینه

[ābgīne] derler. Ve isti'āre ṭarīḳıyla eflāke de şīşe derler. Beyt:

طبیبان را مگر این نکته حل نیست
که در نُه شیشه داروی اجل نیست

(Doktorların şu inceliği çözebildiği yok: Dokuz şişe (gökler) içinde ecelin ilacı yok.)

شیفته [şīfte]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fā ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. Āşüfte ve ḥayrān ma'nāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

کرد از من دل شیفته آن عهد شکن باز
زینگونه فرامش که کسی یاد ندارد

(Sözünü tutmayan güzel, ben gönlü karışmışı yine kimsenin aklına gelmeyecek bir şekilde unuttu.)

Ve Nāṣıreddīn, beyt:

گفت که ای شیفتهٔ دلشده
در ره غم پای تو در گل شده

("Ey gönlünü yitirmiş şaşkın! Senin ayağın gam yolunda çamura saplanmış" dedi.)

شیلانه [şīlāne]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i lām u nūn ile. 'Unnāb dedikleri yemiştir. Ebulma'ānī, beyt:

به خون عاشقان آلوده دستش
سر انگشت شیلانه نموده

(Eli āşıkların kanına bulanmış. Parmağının ucu hünnap görünümü almış.)

(148b)

شیله [şīle]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i lām ile. Bir nev' ṭa'āmdır. Pirinç, isfānāḫ ve yağ ile ederler. شله پلاو [şile-pilāv] dahi derler.

شیمه [şīme]: Be-vezn-i نیمه [nīme]. Ḫūy, ṭabī'at ve 'ādet ma'nāsınadır. Ebulma'ānī, beyt:

شیمهٔ طبع ترا جود و کرم معتادست
آری آری کرم طبع بود مادرزاد

(Cömertlik ve iyilik, senin yaradılışının mizacına gayet uygundur. Evet evet, yaradılış iyiliği doğuştandır.)

Bu lüġat 'Arabī ile müşterekdir.

شینه [şīne]: Be-vezn-i کینه [kīne]. Sipsi dedikleri düdük ma'nāsına.

شیوه [şīve]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Beş ma'nāya gelir.

Evvel, nāz ve girişme ki dilberān ve maḥbūbāna maḥṣūṣ bir vaż'dır.

Ṣānī, ṭarz ve reviş. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

اگرچه شهر پر از شاهدان چالاک است
تو خود به شیوه گری شیوهٔ دگر داری

(Şehir uyanık ve çabuk güzellerle dolu olsa da sen naz yapmada başka bir tarza sahipsin.)

Ṣāliş, 'amel-i nīk ve ṭavr-ı ḫūb ma'nāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

گفت ای مادر چو بینم میوه را
کی توانم کار بست این شیوه را

("Anne! Meyveyi görünce bu güzel tavrı nasıl uygulayabilirim!" dedi.)

Rābi', ḥüsn ve zībāyī ma'nāsına. Şā'ir, beyt:

در رقص تنم چو آستین بر می کرد
صد شیوه شما به کس بهم بر می کرد

(Raksın sırasında bedenim yen gibi savruluyordu. Yüz türlü güzelliğin herkesi alt üst ediyordu.)

Ḫāmis, hüner ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد در نظر هر بی هنر خوب
اگر مردی شو اندر شیوه مرغوب

(Hünersizler göze güzel görünmez. Yiğitsen hünerde rağbet edilir ol!)

شیه [şiyeh]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ve iḫfā-yı hā ile. Be-vezn ü ma'nī-i شنه [şineh]-i merḳūm.

شیهه [şīhe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i hā ile. At kişnemesine derler. ʿArabīde صهيل [ṣahīl] maʿnāsınadır. Üstād Laṭīfī, beyt:

عدوت ار بشنود ز اسب تو شیهه
بشاشد خون بمیرد بر بدیهه

(Düşmanın, senin atının kişnemesini duyarsa kan işeyip ansızın ölür.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

ستوران به شیهه یلان در خروش
کجیم و زره زیور بال و دوش

(Atlar kişniyor, yiğitler nara atıyor. Eyer takımı ve zırh, kol ve omuz süsü olmuş.)

Mevlānā ʿUrfī, der-meẕemmet-i esb, ḳıṭʿa:

شاهنشها حقیقت اسبی که داده ای
بشنو به لطف تا برسانم به عز عرض

پیرست و علتی به جوش زان فزوده ام
آری بود رعایت پیر علیل فرض

گر شیهه ای زند به جوانی ستایمش
گر نیم گام رود کنمش نام طی ارض

(Ey padişah! Vermiş olduğun atın hakikatini sana anlatayım, lütfen dinle! Yaşlı ve hastalıklı olduğu için arpasını artırdım. Evet doğru, yaşlılara saygı göstermek farzdır. Bir kez esaslı kişnese onu öveceğim. Yarım adım gitse adını "dünyayı dolaşan" koyacağım.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

شری [şirá]: Satın almak, be-maʿnī-i خریدن [ḫarīden]. Mevlānā Cāmī, beyt:

هرچه بخشی که بگیری دگری
آن نه جودست که بیع است و شری

(Ne bağışlasan başka bir şey almaktasın. Alışveriş yapmak, cömertlik değildir.)

شستگانی [şistegānī]: Sükūn-ı sīn-i mühmele, feṯḥ-i tā'-i müşennāt u kāf ve kesr-i nūn ile. Binā-yı ʿimāret ki ʿArabīde اساس [esās] ve Türkīde "temel" derler. Ebulferec-i Rūnī, beyt:

ز گرد درگه او ساز شستگانئ عمر
که قلب کعبه بود شستگانئ محراب

(Ömür temelini onun kapısı toprağıyla yap! Zira mihrabın temeli, Kābe'nin kalbidir.)

شکاری [şikārī]: Avcı; gerek ādem ve gerek ḥayvān. ʿArabīde صیاد [ṣayyād] ve Çağatay'da "avcaḳ" derler.

شنگ ماهی [şing-māhī]: Sükūn-ı nūn u kāf-ı Fārsī ile. Kunduz dedikleri su cānveridir.

شوی [şivī]: Kesr-i vāv ile. Be-maʿnī-i شبث [şibṯ]. Dorakotudur ki üzerlik ile çeşm-zaḫmı defʿ için āteşe yakarlar. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

منازعان همه نار عداوت افروزند
ز بخت خود همه بر نار خود شوند شوی

(Düşmanlar hep düşmanlık ateşi yakıyorlar. Kendi talihlerinden kendi ateşleri üzerine dorakotu oluyorlar.)

شی [şī]: Güşe maʿnāsına ki evin güşesine شیخانه [şī-ḫāne] derler.

باب الشین المضمومه
[BĀBU'Ş-ŞĪNİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[ma'a'l-elif]

شترپا [şutur-pā]: Żamm-ı tā'-i müşennāt, sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. Türkīde "kekik" derler bir acı ottur. Güzel kokar, ṭa'āma korlar. Kurutup döğüp bir miḳdār tuz ile karıştırıp yerler. ʿArabīde سعتر [sa'ter] dedikleridir.

شفا [şufā]: Feṯḥ-i fā ile. Terkeşin ok konulan cānibi ki ḳāf ile de شقا [şuḳā] denildiği mervīdir.

شکا [şukā]: Feṯḥ-i kāf ile de **(149a)** شفا [şufā]-yı merḳūm ma'nāsına mervīdir. Mīr Naẓmī, beyt:

شکا پر تیر با پیکان دلدوز
از آن هر یک بر اعدایش جگرسوز

(Terkeş, kalp delici oklarla dolu. Onlardan her biri düşmanın ciğerini deler.)

شما [şumā]: Ḫiṭāb-ı cem'-i ḥāżırdır, ʿArabīde انتم [entum] ma'nāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما
آب روی خوبی از چاه زنخدان شما

(Ey sevgili! Güzellik ayının ışığı sizin parlak yüzünüzdendir. Güzellik yüzünün suyu sizin çene çukurunuzdandır.)

شوربا [şūrbā]: Aṣlı شورآبا [şūr-ābā] idi, telaffuẓunda nev'-i şiḳlet olmağın hemze-i evvel ḥaẕf olunmuştur. Ma'rūf ṭa'āmdır.

شوروا [şūrvā]: Bā'-i muvaḥḥade yerine vāv ile de شوربا [şūrbā] ma'nāsınadır. Nitekim şā'ir, beyt:

شیانی [şiyānī]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ve kesr-i nūn ile. Ḫorāsānīler katında bir miṣḳāl veznidir. Ve dahi deh-heft ma'nāsına ki وشانی [veşānī] de derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭ'a:

پیش ازین از ملوک اهل سماحت
داده اند آقچهای زیف شیانی

شه مرصع دهد همیشه به مردم
کمر خسروی و تاج کیانی

(Bundan önceki cömert padişahlar kalp ve geçmez akçeler bağışlamışlar. Padişah Ebu İshak ise halka daima süslü padişahlık kemeri ve padişah tacı bağışlar.)

شیرکی [şīrkī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve kesr-i kāf ile. Çin vilāyetinde bir cānverdir.

شیروی [şīrūy]: Nām-ı mübāriz-i Īrānī ki شیرویه [şīrūye] dahi derler.

طبیعت را مناسب شورواست
که او در هضم را نیکو غدایست

(Yaradılışa uygun olan çorbadır. Çünkü o, hazmı kolay bir yiyecektir.)

شویلا [şuvīlā]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i ayvadana-i sefîd. Ve dahi kovançiçeğine de derler.

مع البا
[maʿa'l-bā]

شبان فریب [şubān-fīrīb]: Şīn-i meftūḥada ẕikri mürūr eden kuştur ki şīn-i mażmūme ile de istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

دهد فریب همیشه به وعدهٔ وصلت
شدست چشم غزالم شبان فریب مرا

(Kavuşma vaadiyle hep aldatıyor. Ceylan gözlüm, benim çobanaldatan kuşum olmuş.)

شترسنب [şutur-sunb]: Żamm-ı tāʾ-i müṣennāt u sīn ü sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ü nūn ile. Ağaç kurdu ki yine ağacın içinden ḥāṣıl olup ağacı tebāh eder.

شترسیب [şutur-sīb]: Be-maʿnī-i شترسنب [şutur-sunb]-i merḳūm ki nūn yerine yā-yı taḥtānī vāḳiʿ olmuştur.

شکوب [şukūb]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i destār. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Mīr Naẓmī, bu maʿnāya, beyt:

بودن سرپا برهنه طرز خوب
گشته است بار گران بر سر شکوب

(Tepeden tırnağa çıplak olmak iyi bir tarzdır. Baştaki sarık, ağır bir yük olmuştur.)

شوب [şūb]: Be-vezn-i خوب [ḫūb]. Be-maʿnī-i شکوب [şukūb]-ı merḳūm yaʿnī destār.

ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i آمیختن [āmīḫten] yaʿnī karışmak. Ṣānī, be-maʿnī-i ʿasel yaʿnī bal.

مع التا
[maʿa't-tā]

شبات [şubāt]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Son kış ayıdır. Meşhūru ṭā'-i mühmele ile شباط [şubāṭ]tır. Fārsīde ṭā yerine tā'-i müşennāt ile isti'māl ederler. Māh-ı mezbūrun her haftasında birer cemre vāḳi' olur. Ve on birinci gününde āfitāb Ḥūt burcuna taḥvīl eder. Dört sene mütevāliyen yigirmi sekiz gün olup beşinci senesinde ki kebīsā vāḳi' olur, ol sene yigirmi dokuz gün olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شبست [şubust]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Kerīh-manẓar ve zişt-çehre ma'nāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

از قضای ناگهانیست آن بلا
بزم جانان آن شبست بدلقا

(O bela, sevgilinin meclisindeki o bet suratlı çirkin, ansızın gelen bir kazādır.)

شرات [şurāt]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Su, şarāb ve emṣāli aktıkta ẓāhir olan ṣadāsına derler.

ششت [şuşt]: Sükūn-ı şīn-i mu'ceme ile. Bevezn-i پشت [puşt]. Be-ma'nī-i zişt ve çirkīn 'umūmen, her ne olursa.

شکفت [şukuft]: Żamm-ı kāf ve sükūn-ı fā ile. İki ma'nāya gelir.

Evvel, açılmak ki شکفتن [şukuften] lafẓından fi'l-i māżīdir, açıldı demektir. Şānī-i Tekelū, beyt:

از روز ازل تنگ دلی قسمت ما بود
نشکفت اگر غنچهٔ ما جرم صبا نیست

(Ezelden bizim kısmetimize gönül darlığı düştü. Bizim goncamız açmadıysa tan yelinin bir suçu yok.)

Ṣānī, kāf-ı Fārsī ile (شگفت şuguft), ta'accüb ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ای تا به آدم از پدری شاه ملک دان
شاهی و ملک داری نباشد ز تو شگفت

(Ey Hz. Ādem'e kadar babadan oğula ülke sahibi padişah olan! Senin padişah ve ülke sahibi olman şaşılacak bir şey değildir.)

Gāhī ism-i maṣdarda isti'māl olunur. Bu ma'nāda kesr-i şīn-i mu'ceme ile (شِکفت şikuft) ṣaḥīḥtir. Nitekim ẕikri mürūr eyledi.

شوات [şuvāt]: Be-vezn-i عصات ['uṣāt]. Bir kuştur. سرخاب [surḫāb] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

شوبست [şūbest]: Vāv-ı mechūl, feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Efsūn ve 'ilāc ma'nāsınadır. Ba'ẓı ferhengde bā'-i Fārsī ile (شوپست şūpest) menḳūldür.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

شفارج [şufārec]: Feṭḥ-i fā vü rā'-i mühmele ile. Peşmānī ḥalvā ki meşhūru پشمینه [peşmīne]dir. Mīr Naẓmī-i Herevī, beyt:

به جای نان دهد هر صبح و هر شام
شفارج گشته است اطعام اعوام

(Gece gündüz halka verdiği yemek, ekmek yerine pişmaniye olmuştur.)

شنج [şunc]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i منج[munc]. Kāġaẕ mühresi ki onunla kāġaẕa mühre ederler.

شونیج [şūnīc]: Vāv-ı mechūl, kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. **(149[b])** Naṭas ki ẕirāʿate ḥāżırlanmış tarla.

مع الجيم الفارسی
[maʿa'l-cīmi'l-fārsī]

شلوپیچ [şulūpīç]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf, kesr-i bā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Demirdikeni dedikleri ot. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد هر که را در جیب بسیچ
شود سنبل به چشم او شلوپیچ

(Cebinde parası olmayan kimsenin gözüne sümbül bile demirdikeni görünür.)

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

شخ [şuḫ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, özlü balçık ki eğer ādem ve eğer ḥayvān, bastıkta ayağına yapışır.

Ṣānī, meyvesi olmayan ağaç. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

Ve dahi شوخ [şūḫ] lafẓından iḫtiṣār olunmuş kelimedir, çirk maʿnāsına. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Ebulmaʿānī, beyt:

تن و جامه سراسر شخ گرفته
که جامه در برش از هم گسیخته

(Bedeni ve elbisesi baştan ayağa pislenmiş. Üstündeki elbise de paramparça olmuş.)

شکوخ [şukūḫ]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ile. Giderken ayağa nesne dokunup düşer gibi olmak. اشکوخیده [uşkūḫīde] dahi derler. Ṣākir-i Buḫārī, beyt:

هر که او در ره رود سرمست و شوخ
افتد اندر خاک و خواری از شکوخ

(Yolda aygın baygın yürüyen kimse, ayağı kayıp toprak ve çorak içine düşecektir.)

Ammā bu beyitten "sürçmek" maʿnāsı fehm olunur. Baʿżı ferhengde لغزیدن [laġzīden] maʿnāsına mervīdir. Ebulmaʿānī, beyt:

گر ببینم ناگهان در راه آن نازک بدن
طاقت و یارا ندارم هر قدم افتم شکوخ

(O nazik bedenliyi ansızın yolda görünce güçten kesilirim, her adımda ayağım kayar.)

شوخ [şūḫ]: Vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, güşāde-rū, güşāde-ṭabʿ, laṭīfe-gūy, ḥāżır-cevāb ve şāṭır-kār. Bu maʿnālar birbirine yakındır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

فغان کین لولیان شوخ و شیرینکار و شهرآشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

(Yardım edin! Bu şehir karıştırıcı, sıcakkanlı ve işveli Lūlī kızları, Türkler yağma sofrasındaki yiyecekleri nasıl kapıyorsa gönülden sabrı öylece kapıp götürdüler.)

Ṣānī, be-maʿnī-i çirk ki شوخگین [şūḫgīn] derler, çirkīn demek olur. ʿArabīde وسخ [vesiḫ] maʿnāsına. Üstād ʿAscedī, ḳıṭʿa:

خواجه بزرگ است و مال دارد و نعمت
نعمت مالی که کس نیاید از آن کام

بخل به جایی رسیده کش نگذارد
شوخ به گرماوه بان و موی به حجام

(Efendi büyüktür, malı mülkü vardır. Öyle bir mal mülk ki ondan faydalanan yoktur. Cimriliği o dereceye varmış ki hamamcıya kirini, berbere saçını bırakmaz.)

Şeref-i Şeferve, beyt:

چنانکه بستی از اندام شوخ حرص و طمع
که نیست بر سر او خارش تمنایی

(Pis bedeni öylesine hırs ve açgözlülük bağladı ki başında kaşıma arzusu bile yok.)

Nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de, ol ağaca derler ki bir dalın keseler vāfir dalları ola. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da, keşret-i iştiġālden el ve ayak derisi dürüşt olmaya derler.

شومخ [şūmaḫ]: Vāv-ı mechūl ve feṭḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i şūm ve naḥs. Ve kesr-i mīm ile (شومخ şūmiḫ), kovançiçeği maʿnāsınadır.

مع الدال
[maʿa'd-dāl]

شترباد [şutur-bād]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Hecīn dedikleri deve. Maʿnā-yı terkīb, yel devesi demek olur. Ġāyet sürʿatle yürüdüğünden kināye ederler. Sürʿati şol mertebedir ki sā'ir develerin dört günde vardığı menzile bu bir günde varır. Mīr Naẓmī, beyt:

یکی آمد سواری بر شترباد
نه اشتر بل سواری بوده بر باد

(Hecin devesine binmiş bir binici geldi. Ne devesi, hatta rüzgāra binmişti.)

شخنود [şuḫnūd]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve żamm-ı nūn ile. Tırnakla kaşımaktan yāḫud āḫar nesne ile cerāḥat etmeye derler. Mīr Naẓmī, beyt:

که رخسارش به ناخن کرده شخنود
روان شد خون بر رخسار چون رود

(Yüzünü tırnağıyla kaşıdı, yanağına ırmak gibi kan aktı.)

شخود [şuḫūd]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i شخنود [şuḫnūd]-ı merḳūm ki شخنوده [şuḫnūde] dahi derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

دلی کو به درد محبت شخود
علاج پزشکان نداردش سود

(Aşk derdiyle tırmalanan bir kalbe hekimlerin verdiği ilaçlar fayda etmez.)

شخولید [şuḫūlīd]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i پژمرده شده [pej-murde-şude] yaʿnī solmuş. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

گل رخسار آلش می شخولید
از آن دم حال بیماران بشولید

(Kırmızı yanağının gülü soldu. O zamandan beri āşıkların hali perişan oldu.)

شد [şud]: İki maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, "oldu" maʿnāsına ki ʿArabīde صار [ṣāre] maʿnāsın ifāde eder.

Ṣānī, "gitti" maʿnāsına ki ʿArabīde راح [rāḥe] ve ذهب [ẕehebe] derler. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

از حال دل و دیده مپرسید که چون شد
خون شد دل و از رهگذر دیده برون شد

(Gönlün ve gözün niçin bu halde olduğunu sormayın! Gönül kana döndü ve göz geçidinden çıkıp gitti.)

شرد [şurd]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Muʿānid, ser-keş ve lecūc maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

گر خرد داری مکن عادت همه کاری به شرد
تا بیابی جای عزت نزد هر خرد و کلان **(150[a])**

(Aklın varsa işlerinde inatlaşmayı huy edinme! Böylece küçük büyük herkesin nezdinde saygın bir yer edinirsin.)

شکوخید [şukūḫīd]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i بلغزید و درافتاد [bilaġzīd ve der-uftād], yaʿnī sürçtü ve düştü. Aġācī güfte, beyt:

چو از سرکشی کرد هر سو نگاه
شکوخید و افتاد بر خاک راه

(Her yana dalgın dalgın bakarken ayağı kayıp yere düştü.)

شواد [şuvād]: Fetḥ-i vāv ile. Toytoklu dedikleri kuş. Ve bir maʿnāsı dahi āteş ʿalevidir. Ebulmaʿānī, beyt:

شواد آتش غم از دهانم می رود بیرون
نباشد حاجت مشعل شب تاریک هجرانم

(Gam ateşinin alevi ağzımdan çıkıyor. Ayrılığın karanlık gecesinde meşaleye ihtiyacım yok.)

شود [şūd]: Be-vezn-i سود [sūd]. İki maʿnāyadır.

Evvel, شد [şud] lafẓının iki maʿnāsına da istiʿmāl olunur. Şems-i Faḫrī, beyt:

با همت و بخشایش او داد کرم داد
خون از دل کان آب ز رخسارهٔ یم شود

(Onun adaletli himmeti ve bağışıyla birlikte madenin kalbinden kan, denizin yanağından su akıp gitti.)

Ṣānī, câme âteşten sararıp yanmaya yakın olmak.

شوشد [şūşed]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Be-vezn-i پوشد [pūşed]. شوشه [şūşe] maʿnāsınadır ki ʿan-ḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá.

شهره بند [şuhre-bend]: Bir nesnenin ẓāhirine naẓar edip bāṭınından bī-ḫaber olan kimesneye derler. Ve dahi ġāyet meşhūr ve āşikār maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

حال عاشق چون نباشد شهره بند
بسته چشمم حال باشد شهره بند

(Âşığın hali nasıl meşhur olmasın! Gözüm kapalı, sadece dışa bakar bir haldeyim.)

شخاید [şuhāyed]: Feṭḥ-i hā vü yā-yı taḥtānī ile. Ġāyet yaramaz maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الرا
[maʿa'r-rā]

شتربار [şutur-bār]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Deve yükü, بارِ شتر [bār-ı şutur] taḳdīrindedir. Mevlānā Kātibī, beyt:

مرا غمیست شترباربها به حجرهٔ تن
شتردلی نکنم غم کجا و حجرهٔ من

(Beden odamda deve yükü kadar gamım var. Korkaklık etmeyeyim, gam nerde benim beden odam nerde!)

شترخار [şutur-ḫār]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve feṭḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Devedikeni, خارِ شتر [ḫār-ı şutur] taḳdīrinde. اشترخوار [uştur-ḫˇār] ve شترخوار [şutur-ḫˇār] dahi derler. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

گر گلبن فردوس خورد آب خلافت
بر جای گل تازه شترخار برآرد

(Aykırılık suyu cennetin gül bahçesine uğrasa, yeni açmış gül yerine devedikeni biter.)

شتروار [şuturvār]: Be-maʿnī-i شتربار [şutur-bār]-ı merḳūm, bā ile vāv beyninde tebādül olduğu ecilden. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو نوبت به سربخش دارا رسید
شتروار زر تا بخارا رسید

(Padişahlık Dārā'ya kısmet olunca deve yükü altını Buhara'ya dek ulaştırdı.)

شخور [şuḫūr]: Żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. Tırnakla yaralamak maʿnāsına. شخود [şuḫūd], شخنود [şuḫnūd], شخنوده [şuḫnūde] ve شخنوره [şuḫnūre] dahi derler.

شر [şur]: Be-vezn-i مر [mur]. Bir nevʿ ayağa giyilir nesnedir. Şems-i Faḫrī, beyt:

در بادیه اعدای تو بر خار و خسک ماند
نه آب و نه نان مانده و نه کفش و نه خود شر

(Senin düşmanların, bozkırda çerçöp içinde kaldı. Ne su ne ekmek ne ayakkabı ne de terlikleri var.)

ششتر [şuşter]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṭḥ-i tāʾ-i müṯennāt ile. Ḫūzistān vilāyetinde bir şehir adıdır. Feṭḥ-i şīn ile (شَشتر şeşter) de rivāyet olunmuştur. Ammā beyneʾn-nās meşhūr olan żamm-ı şīn iledir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

شد خاک و خار پستر آن شخص نازنین
که آزار می رسید ز دیبای ششتر است

(Şüşter işi ipeklisi incittiği için o nazlı kimsenin yatağı toprak ve diken oldu.)

شغر [şuġur]: Żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Kirpi ki uzun okları olur. Sīn ile سغر [suġar] ve سکاشه [sukāşe] dahi derler.

شفور [şufūr]: Żamm-ı fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, porsuk dedikleri cānverdir ki döğdükçe semirir derler.

Ṣānī, ḥarām maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, iki maʿnāya tertīb üzre, beyt:

هر که از تیر شفور گردد روی
نام مردی شفور باد او را

(Kirpinin okundan kaçan kimseye yiğit namı haram olsun!)

شگر [şuger]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Oklu kirpiye derler. ʿArabīde żamm-ı kāf-ı ʿArabī ile (شُکر şukur), niʿmete iʿtirāf etmeye derler.

شگوار [şugvār]: Sükūn-ı kāf ile. Yaslı ve ġamgīn, سوگوار [sūgvār] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

پس از تنگی سرور دل نگهدار
بکن شادی مشو غمگین و شگوار

(Darlıktan sonra kalp sevincini gözle! Mutlu ol, gamlı ve hüzünlü olma!)

شمار [şumār]: Feṭḥ-i mīm ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, ḥisāb ve ʿaded maʿnāsınadır. Ḥakīm Enverī, beyt:

عدل تو سایه ایست که خورشید را ز عجز
امکان پیسه کردن آن نیست در شمار

(Senin adaletin öyle bir gölgedir ki güneşin ona zarar vermesi imkān dāhilinde değildir.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de dostluk ve muḥabbet maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

بریدم ز هر آشنایی شمار
بس است آشنای من آموزگار

(Tanıdıklar sohbetinden kesildim. Bana tanıdık olarak üstat yeter.)

Ṣāliş, miṣl ü mānend maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جانها شمار ذره معلق همی زنند
هر یک چو آفتاب در افلاک کبریا **(150b)**

(Canların her biri, zerre misali asılmış, yücelik göklerinde güneş gibi oynamadalar.)

Rābiʿ, ol zaḫm ve cerāḥate derler ki sağalmak iḥtimāli ve iyi olmak ümīdi ola.

شمارگیر [şumār-gīr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, nesne sayıcı.

Ṣānī, dostluk ve muḥabbet tutucu maʿnāsına.

شمارکار [şumār-kār]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i kāf ile. ʿAraṣāt-ı rūz-ı maḥşer ki شماره گاه [şumāregāh] dahi derler. Ṣāʿir, beyt:

خواهند بی شک از تو ز دنیا حساب عمر
پاسخ چگونه می دهدی در شمارکار

(Kuşkusuz senden dünyadaki ömrünün hesabını isteyecekler. Kıyamet günü nasıl cevap vereceksin!)

شمر [şumur]: Żamm-ı mīm ile. Be-vezn-i عمر[ʿomur]. Emr-i ḥāżırdır, "say!" demek olur. Mīm'in fetḥasıyla (شمَر şumar) da cāʾizdir. Ebulmaʿānī, beyt:

فعل قبیح نفس بدت یک بیک شمر
بنگر که در جهان به چه رو درگذشته است

(Kötü nefsinin çirkin amellerini tek tek say! Dünyayı nasıl geçirdiğini gör!)

شمشیر [şumşīr]: Sükūn-ı mīm ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, kārbān-ı endek maʿnāsına. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

به رفتن بایدت تدبیر داری
که همراه خودت شمشیر داری

(Yolculukta önlem alman gerekir. Yanında küçük bir kervanın bulunması gerekir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te, ḳāḳule-i ṣaġīr ki شوشمیر [şūşmīr] ve هیل [hīl] dahi derler.

شنجار [şuncār]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i cīm ile. İklīlü'l-melik dedikleri ottur.

شنقار [şunḳār]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i ḳāf ile. Sunkur dedikleri avcı kuştur ki onunla mülūk, şikār ederler. Bir muʿteber doğandır. Mīr Naẓmī, meṣnevī:

اگر جای داری کف تاجور
چو شنقار بودی چنان معتبر

چو یک دم بیابی موافق به طبع
بگیرد سرت بی محابا چو شمع

(Padişahın elinde yerin olsaydı, sungur gibi böylesine itibarlı olurdun. Bir an kendine uygun bulursun, senin başını korkusuzca mum gibi alır.)

شوخگیر [şūḫ-gīr]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı hāʾ-i muʿceme ve kesr-i kāf ile. گیر [gīr] گرفتن [giriften]den ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībīdir. شوخ [şūḫ] çirk maʿnāsına olıcak maʿnā-yı terkīb "kir tutucu" olmakla süngere isim olunmuş. ʿArabīde سفنج [sufunuc] derler żamme-i ṣelāṣe ile.

شور [şūr]: Vāv-ı mechūl ile. Dokuz maʿnāya gelir.

Evvel, tuzlu yaʿnī ṭaʿāmda ve ẓāʾiḳada tuzlu olan.

Ṣānī, ġavġā ve karkaşalık maʿnāsına. Mevlānā Ġazzālī-i Meşhedī, beyt:

شوری شد و از خواب عدم چشم گشودیم
دیدیم که باقیست شب فتنه غنودیم

(Bir kargaşa oldu ve yokluk uykusundan göz açtık. Fitne gecesinin sonsuz olduğunu görünce uyuduk.)

Ṣāliṣ, naḥs ve şūm maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نگه کن که دانای پیشین چه گفت
که هرگز مباد اختر شور جفت

(Eski bir bilginin ne dediğine bak: "Uğursuz iki yıldız asla bir araya gelmesin!".)

Muḫtārī, rubāʿī:

ای ملک نهاده پیش اقبال تو رخت
وز بخت تو بخت خصم شور آمد سخت
با تو چه درآویز کند آن بدبخت
کو از پی تخته زاد و تو از پی تخت

(Ey iyi talihi önüne ülkenin göç yığdığı padişah! Senin talihin sayesinde düşmanın yıldızı iyice düştü. O bedbaht seninle nasıl denk olabilir! O tabut için doğdu, sense taht için doğdun!)

Rābiʿ, be-maʿnī-i kūşiş, yaʿnī saʿy eylemek. Ḥakīm Esedī, beyt:

به هر کار در زور کردن مشور
که چاره بسی جای بهتر ز زور

(Her işte güç kullanmaya uğraşma! Birçok yerde zor kullanmak yerine çare düşünmek daha iyidir.)

Ḥāmis, nefîr maʿnāsına ki شیپور [şeypūr] dahi derler. Ḥakîm Firdevsî, beyt:

نیاسود کس تا به مرز حلب
زمین شد پر از جنگ و شور جلب

(Halep sınırına dek kimse huzur bulmadı. Yeryüzü savaş ve boru gürültüsüyle doldu.)

Sādis, be-maʿnī-i ورزیدن [verzîden] yaʿnī dürüşmek. Bu maʿnāyla maʿnā-yı rābiʿin[1] farḳı daḳîḳtir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

دست زهره در حنا او کی سلحشوری کند
نازنین همچنین را با چنان سودا چه کار

(Zühre'nin eli kınalı, nasıl silahşörlük yapsın! Böylesine nazlı birinin böyle bir sevdayla ne işi olabilir!)

Ḥakîm Esedî, beyt:

همه روز فرمانشان دار و برد
سواری و شوری سلیح نبرد

(Atlı, piyade ve silahşörler her gün onların buyruğunu yerine getirdi.)

Sābiʿ, birbirine vurmak بهم زدن [behem zeden] ve birbiriyle yemek. Mîr Ḫüsrev, beyt:

از دست دل بر آنم کز جان خود بشورم
بیرون جهم که باشد خون با گوزن و گورم

(Gönül beni öyle bir hale getirdi ki kendi canımdan muzdaribim (birbirimizi yiyoruz). Geyik ve yaban eşeğiyle sofra kurayım diye dışarı kaçıyorum.)

Ṣāmin, be-maʿnī-i meşġale. Şeyḫ Saʿdî, beyt:

نه مطرب که آواز پای ستور
سماع است اگر عشق داری و شور

(Eğer aşk ve sevdaya sahipsen, değil çalgı sesi, hayvan tırnağından yapılmış bir ses bile seni vecde getirip raksettirmeye yeterli olur.)

Tāsiʿ, be-maʿnī-i شستن [şusten], yaʿnī yumak, ġasl maʿnāsına.

Ve شوریدن [şūrîden] bunların maṣdarıdır.

شور مور [şūr mūr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı mīm ile. Tevābiʿ-i elfāẓ ḳabîlindendir. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nesne ḫasîs, żaʿîf ve ḥaḳîr olup āḫar kimesne onu ẕikr ettikte فلان چیز شور مورست [fulān çīz şūr mūrest] der. Gāhî yalnız مور [mūr] ve مورچه [mūrçe] dahi derler. Ḥakîm Ḥāḳānî, beyt:

شور مورند حسودانت ولیکن گهِ لاف
شار مارند نفر با نفر آمیخته اند

(Seni kıskanan düşmanların, basit ve değersiz adamlardır. Fakat lafa gelince hepsi birbirine giren iri yılanlardır.)

Ṣānî, **(151[a])** ġalebe ve ġavġā maʿnāsına. Ḥakîm Senāyî, beyt:

ز بهر دو طامات و ژاژ و مزخرف
همه ساله با بخت در شور مورم

(İki hezeyan, saçma ve pislik yuvası söz için talihle yıllardır kavga ediyorum.)

شوشمیر [şūşmīr]: Vāv-ı mechūl, sükūn-ı şīn-i muʿceme vü yā-yı taḥtānî ve kesr-i mīm ile. Ḳāḳulle-i ṣaġīr ki هیل [hīl], هال [hāl], لاچی [lāçī] ve خیربوا [ḫayrebevvā] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شوهر [şūher]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i hā ile. Zevc yaʿnī ʿavratın eri maʿnāsına. Egerçi eṣaḥḥ ve efṣaḥḥı جوهر [cevher] vezni üzredir, ammā lisān-ı ʿavāmda ve baʿżı ferhenglerde گهر [guher] vezni üzre olmağın şebt olundu.

1 Metinde "hāmisin" yazılmıştır.

شده در روی نان افشانده شونیز
به روی خوب خال عنبرآمیز

(Güzel yüzdeki amberle karışık ben, ekmek üstüne saçılmış çörekotudur.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

شترغاز [şuturġāz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i ġayn-ı muʿceme ile. Engidān ağacının köküdür. اشترغاز [uşturġāz] dahi derler. İbn Yemīn, beyt:

ندارد طمع رستن شاخ عود
هر آن کس که بیخ شترغاز کشت

(Engidan kökü eken kimse, öd ağacı bitmesini beklemez.)

شورگز [şūrgez]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i kāf-ı Fārsī ile. Ilgın ağacı maʿnāsına.

شورمیز [şūrmīz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı tahtānī ve kesr-i mīm ile. Natas yaʿnī ekilmemiş tarla maʿnāsınadır.

شوژه گز [şūjegez]: Vāv-ı mechūl ve feth-i zā vü kāf-ı Fārsiyyeyn ile. Gömlek ve kaftan koltuğuna dikilen pāre ki خشتک [ḫiştek] dahi derler.

شومز [şūmiz] ve **شومیز** [şūmīz]: Kilāhumā bi-sükūni'l-vāv ve kesri'l-mīm. Natas maʿnāsına ki "herek" dahi derler. Ve baʿżı yerlerde "delhen" derler. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Bu maʿnāya, Üstād Latīfī, beyt:

اندر اصلاح دلت تمیز کن
تخم پاشیدن پس از شومیز کن

(Gönlünü ıslah edip temizle! Tohum saçmayı nadastan sonraya bırak!)

شونیز [şūnīz]: Sükūn-ı vāv, kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı tahtānī ile. Çörekotu ki ʿArabīde حبة السودا [ḥabbetu's-sevdā] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

شبش [şubuş]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Ve sükūn ile (شبش şubş) da cā'izdir. Kehle maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

جامهٔ پر شبش او بر گاومیش ار برنهند
بانگ و فریادی کند المستغاث ای مسلمین

(Onun bit dolu giysisini mandanın sırtına yükleyecek olsalar, manda "Yardım edin ey müslümanlar!" diye feryada gelir.)

شخش [şuḫaş]: Feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Ḫoş-āvāz bir küçük kuştur. Üstād Rūdekī, beyt:

گرگ را کی رسد صلابت شیر
باز را کی رسد نهیب شخش

(Aslanın duruşu kurt gibi nasıl olsun! Sakanın görkemi doğan gibi olur mu!)

شش [şuş]: Türkīde "öyken" dedikleri ʿużvdur. Yekī ez-ḥükemā, beyt:

چو از سل دور می باشد سلامت
که زیرا می شود در شش جراحت

(Akciğerinde iltihap olan, öksürük yüzünden sağlığından uzak kalır.)

شورش [şūriş]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i rā'-i mühmele ile. شوریدن [şūrīden]den ism-i maṣdardır fitne, ġavġā, karışıklık ve āşūb maʿnālarına. Üstād, beyt:

گر شورشی که صحبت شادی بهم خورد
غم خون دل بریزد و دل خون غم خورد

(Mutluluk kargaşayla bir araya gelecek olursa, gam gönlün kanını döker ve gönül gam kanı içer.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

شبس [şubus]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Bit ki kehledir. ʿArabīde قمله [ḳamle] dedikleridir. Şīn-i muʿceme ile (شبش şubuş) da cā'izdir. Cemāleddīn ʿÖmer, rubāʿī:

زان روی که در دلت نماندست صفا
با خلق خدای می کنی جور و جفا
بر فرق سر کل تو بیچاره شبش
گر زانکه زلق زند بیفتد به قفا

(Gönlünde huzur ve rahat kalmadığı için Allah'ın kullarına kötülük ve eziyet ediyorsun. Kel başının üstündeki bit çaresiz, calk vurulsa kafa üstü düşecek.)

شدکیش [şudkīş]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. Ḳavs ü ḳuzaḥ demektir. Keẓā fi't-*Tuḥfe*. Ve şīn yerine sīn-i mühmele ile سدکیس [sedkīs] dahi mervīdir. Şāʿir, beyt:

میغ مانندهٔ پنبه است و ورا باد نداف
هست شدکیس درونه که بدو پنبه زند

(Bulut pamuk, rüzgār hallaç olmuş. İçindeki gökkuşağı hallaç yayı, onunla pamuk atıyor.)

درونه [derūne]nin maʿnāsı mürūr eyledi.

شرکیس [şurkīs]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i kāf ile de ḳavs ü ḳuzaḥ maʿnāsınadır.

شوش [şūş]: Be-vezn-i گوش [gūş]. Bāġ çubuğu yaʿnī üzüm ağacından budanmış çubuk. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te muṭlaḳ üzüm çubuğu. ʿArabīde قضبان [ḳuḍbān] dedikleri żamm-ı ḳāf ve sükūn-ı ḍād-ı muʿceme ile.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

شتربالوغ [şutur-bālūġ]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u lām, sükūn-ı rā'-i mühmele ve bā'-i muvaḥḥade-i meftūḥa ile. Deve kığı ki ʿArabīde بعره [baʿre] derler. Nitekim ḍarb-ı meşel edip derler: البعرة تدل على البعير yaʿnī devenin kığı deveye delālet eder.

شترمرغ [şutur-murġ]: Devekuşu ki meşhūrdur. Nefsü'l-emrde **(151ᵇ)** deveye müşābih bir kuştur. Boynu, başı ve ayakları bi-ʿaynihā devedir. Gerçi kanadı var ammā ne sā'ir kuşlar gibi uçar ve ne deve gibi yük götürür, ḍarb-ı meşel eylemişlerdir. Nitekim Şeyḫ ʿAṭṭār buyurmuştur, meşnevī:

چون شترمرغی شناس این نفس را
نه کشد بار و نه پرد بر هوا

گر بپر گویند گوید اشترم
ور نهی بارش بگوید طائرم

(Bu nefsi devekuşu gibi bil! Ne yük çeker ne de havada uçar. Uç deseler "ben deveyim" der, üstüne yük koyacak olsan "ben kuşum" der.)

شغ [şuġ]: Be-vezn-i مغ [muġ]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, iş işlemekten el derisi dürüşt ve ḫaşīn olmak.

Şānī, şāḫ-ı gāv yaʿnī öküz boynuzu. Şems-i Faḫrī, beyt:

از خر و گاو کم به صد رتبت
گرچه او را نه سنب هست نه شغ

(Onun boynuzu ve toynağı yok ama eşek ve öküzden yüz kat daha az gelir.)

Ṣāliş, çīzī endek, yaʿnī şeyʾ-i ḳalīl. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شورتاغ [şūrtāġ]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Bir nevʿ sarı ağaçtır. Baʿzılar, kumsal yerde biter bir sarı ottur dediler.

شوغ [şūġ]: Vāv-ı maʿrūf ile. Be-vezn-i دوغ [dūġ]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, شغ [şuġ]-ı merḳūm maʿnāsına. Üstād, beyt:

شود عادت گرفتن بر کفش یوغ
نمی زیبد قلم در دست پر شوغ

(Elinde üvendire tutmayı ādet edinmiş. Nasırla dolu eline kalem yakışmıyor.)

Muṭlaḳ deri dürüşt olmaya derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به پهلویش که بر خارا بغلطم
چو روی خصم شه شد پهلویم شوغ

(Padişahın desteğiyle taşa yuvarlayınca omuzum padişah düşmanının yüzü gibi nasır tuttu.)

Ṣānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, elde veyāḫud eṣvābda vāḳiʿ olan irin ve çirk.

Ṣāliş, çīzī endek yaʿnī şeyʾ-i ḳalīl. شغ [şuġ]-ı merḳūmla müterādifü'l-maʿnīdir.

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

شترپلوک [şutur-pulūk]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī vü lām ile. Deve kığı, شترپالوغ [şutur-pālūġ]-ı merḳūm gibi.

شترک [şuturek]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Mevc-i deryā ki اشترک [uşturek] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

کفش چو بحر سخا گشت و موجه احسانش
چو روی بحر پیاپی برآمده شترک

(Eli cömertlik denizi, bağışı da dalga oldu. Deniz yüzü gibi ardı arkası kesilmeyen dalgalar göründü.)

شچک [şuçk]: Sükūn-ı cīm-i Fārsī ile. Yorulmaktan ve ġayrıdan ki yürek oynayıp göğüs sıçraya. Ammā eṣaḥḥ-ı ḳavl ınçkırıktır ki ona زغنگ [zeġang] ve سجک [suck] dahi derler. ʿArabīde فواق [fuvāḳ] derler żamm-ı fā, feṭḥ-i vāv ve sükūn-ı ḳāf ile. Keẕā fī-*Şerefnāme*. *Edātu'l-Fużalā*'da żamm-ı cīm-i Fārsī ile (شچک şuçuk)dur. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, āvāz-ı düm-i esb yaʿnī at kuyruğunun sesi. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, devenin yürümesi ṣadāsıdır. Ebulmaʿānī, beyt:

به بزم آن گل رعنا نشسته می بیند
رقیب بسته دم و دل گرفته شچک آید

(O güzel gülün meclisinde oturulduğunu gören rakibin nefesi tutuluyor, gönlü darlanıp yüreği oynuyor.)

شلوهک [şulūhek]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i hā ile. Demirdikeni ki شلوپیچ [şulūpīç] dahi derler.

شنکرک [şunkerk]: Sükūn-ı nūn u rā'-i mühmele ve feṯḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i bādrīse-i dūg, yaʿnī iğe geçirdikleri ağırşak. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شوخناک [şūḫnāk]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i şūḫgīn yaʿnī kirli, gerek vücūdda gerekse eṣvābda olsun.

شوشک [şūşek]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, çār-tār tanbūra maʿnāsına. Üstād Ferrūḫī, beyt:

گهی سماع زنی گاه بربط و گه چنگ
گهی چغانه و تنبور و شوشک و عنقا

(Bazen keman, bazen kopuz, bazen lir, bazen kanun, bazen tambur, bazen dört telli saz, bazen de anka çalarsın.)

عنقا [ʿanḳā] dahi bir sazdır.

Ṣānī, bir perrende cānverdir kekliğe müşābih, belki ondan küçük ola. تیهو [tīhū] ve چل [çil] dahi derler.

شوکک [şūkek]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i bādrīse-i dūg yaʿnī ağırşak. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شولک [şūlek]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i lām ile. Esb-i celd ü tīz-reftār yaʿnī çāpük, eşkin ve yüğrük at. Seyyid Ḥasan-ı Ġaznevī, beyt:

گر اردوان بدیدی پای و رکاب تو
بودی به پیش شولک تو اردوان دوان

(Erdevān senin ayağını ve üzengini görseydi, hızlı atının peşinden koşardı.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

بسا پشته هایی که تو پست کردی
به نعل سم شولک و خنگ و اشقر

(Nice tepeyi hızlı ve çevik atlarınla dümdüz ettin.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

سپهدار برکرد شولک ز جای
کشیده به کین تیغ کشورگشای

(Başbuğ doğrulup ülke fethedici kılıcını öfkeyle kınından çekti.)

Ḫˇācū, der-*Hümāy u Hümāyūn*, beyt:

درآورد بر شولک تیزپای
چو دریای آتش درآمد ز جای

(Ayağı çabuk atını getirtip ateş denizi gibi yerinden fırladı.)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

شتردل [şutur-dil]: Yaʿnī korkak. Türkīde "deve yürekli" dedikleridir. Mevlānā Kātibī, beyt:

مرا غمیست شتروارها به حجرهٔ تن
شتردلی نکنم غم کجا و حجرهٔ تن

(Beden odamda deve yükü kadar gamım var. Korkaklık etmeyeyim, gam nerede benim beden odam nerede!)

شکول [şukūl]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i celdī, cüstī ve tündī. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شل [şul]: Be-vezn-i گل [gul]. Be-maʿnī-i süst. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چون بدید آن روی همچون برگ گل
مضطرب گردید شد پاهاش شل

(Gül yaprağını andıran o yüzü görünce derde düşüp dizlerinin bağı çözüldü.)

شوکل [şūkel]: Vāv-ı mechūl ve feṭḥ-i kāf ile. Bādrīse-i dūġ yaʿnī ağırşak. ʿArabīde فلكه [felke] derler.

شول [şūl]: Be-vezn-i غول [ġūl]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i دید و دانست [dīd ü dānist], yaʿnī gördü ve bildi. Ve ṣīġa-i emr olur, بشول [bi-şūl] derler yaʿnī ببین و بدان [bi-bīn ve bi-dān] demek olur. Ḥakīm Enverī, der-hicv-i Ḳāḍī-i Geyreng, beyt:

زرد گشت از فراق لقمه بشول
روی سرخ من ای سیاههٔ دول

(Ey oyalayıcı kahpe! Benim kırmızı yüzüm lokma ayrılığından sarardı, gör ve bil!)

مع الكاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

شترگاوپلنگ [şutur-gāv-peleng]: Üç ḥayvān ismiyle müsemmá olduğunun sebebi, üç ḥayvāna müşābeheti olduğundandır. شترگاو [şutur-gāv] dahi derler. ʿArabīde زرافه [zurrāfe] **(152[a])** derler żamm-ı zāʾ-i muʿceme ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede vü fā ile. Türkīde zurrāfeden galaṭ "zurnapa" derler.

ششگ [şuşg]: Be-vezn-i خشگ [ḫuşg]. Gözde olan çapak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

ششگ چشم و خلم بینی بوده کاریز خلا
شد دهانش مخزن گوه و نجاست گوییا

(Göz çapağı ve burun pisliği hela deliği olmuş. Ağzı tıpkı kir ve dışkı mahzeni olmuş.)

شنگ [şung]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i خنگ [ḫung]. Bir mevzūn ağaçtır. Bedeni beyāż ve rāst, şāḫları, eṭrāfında çāder gibi olur. Ġāyet pek olmakla ondan ok ederler. Ḫorāsānīler بنفش [benefş] derler. Müncīk, beyt:

ای تو شوخی که بشکنی سر خنگ
وی تو چوپی که همچو موم ز شنگ

(Ey güzel! Sen fitne uyandırırcasına baş kıran bir şuhsun! Sen selvi ağacısın ama mum gibi yumuşak bir ağaçsın!)

شوگ [şūg]: Be-vezn-i دوگ [dūg]: Baldıran dedikleri ottur. شوگران [şūgerān]dan iḫtiṣār olunmuştur. ʿArabīde feṭḥ-i şīn ile (شوک şevk) be-vezn-i نوک [nevk] ki dikendir.

Şānī, bir ṭā'ifenin ismidir, Kürdler ṭā'ifesi gibi.

Şāliş, شولیدن [şūlīden] lafẓından ṣīġa-i emrdir, endīşelenmek ve perīşān olmak maʿnāsına.

شویمال [şūymāl]: Sükūn-ı vāv u yā-yı taḥtānī ile. Cāme-şūy ve gāzurān, cāmeye vurdukları mühre maʿnāsınadır. شومال [şūmāl] dahi bu maʿnāyadır, شویمال [şūymāl] lafẓından iḫtişār olunmuştur.

مع المیم
[maʿa'l-mīm]

شتلم [şutulum]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u lām ile. Dürüştī ve tündī ki mevḳiʿinde olmaya. Ve nizāʿ ve muḫāṣame maʿnāsına. اشلم [uşlum] dahi derler.

شلم [şulum]: Żamm-ı lām ile. شتلم [şutulum] lafẓından iḫtişār olunmuştur.

شم [şum]: İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i pāy-efzār, yaʿnī ayak dolağı ve çarık. Şems-i Faḫrī, beyt:

جاهلان بر استران بردعی
فاضلان پای آبله به دریده شم

(Cahiller Berda atlarına binmiş, bilginlerin nasırlı ayağı yırtık ayakkabı içinde.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

کرا بنده چون بار مردم کشد
گهی شم کشد گه بریشم کشد

(İnsanların yükünü çeken, bazen ayakkabı bazen de ibrişim taşıyan kimin kölesi!)

Şānī, be-maʿnī-i nefret ve dūrī. Şems-i Faḫrī, beyt:

با سفیهان جمله را انس و قرار
وز عزیزان جمله را دوری و شم

(Herkes alçaklarla yakınlık ve dostluk kuruyor. Herkes bilgili ve olgun kimselerden uzak durup nefret ediyor.)

شمیم [şumīm] ve **شمم** [şumim]: شم [şum]-ı merḳūmun iki maʿnāsıyla müterādiftir. Üstād Müncīk, beyt:

صد بیت مدح گفتم و چندین عذاب دید
گر نیست سیم باری جفتی شمم فرست

(Yüz övgü beyti söyleyip bu kadar sıkıntı çektim. Gümüş yoksa bari bir çift ayakkabı gönder!)

شوخ چشم [şūḫ-çeşm]: Sükūn-ı ḫā'-i mu'ceme ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Küstāḫ, bī-edeb, mezzāḥ ve ẓarāfetkār. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

ای دل نه سنگ خاره ای آخر فغان کجاست
وی شوخ چشم دیده سرشک روان کجاست

(Ey gönül! Kaya değilsin! Bağırıp inleme hani! Ey küstah göz! Akan gözyaşı hani!)

شوربوم [şūr-būm]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Şorak yer ma'nāsına. Ve شور [şūr] şol yerdir ki onda ẕirā'at ve çemen-i nāfi' ḥāṣıl olmaya. شوره بوم [şūre-būm] dahi derler. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره بوم خس

(Yaradılışındaki güzellik konusunda ihtilaf olmayan yağmur, bahçede lale ve çorak yerde çer-çöp bitirir.)

شورچشم [şūr-çeşm]: Gözü değen ādem ya'nī gözünden çeşm-zaḫm vāḳi' ola. Ebulma'ānī, beyt:

صد چشم زخم خلق رسد یک وفای او
یک شورچشم نیست که بر هجر می رسد

(Onun bir vefası, halkın yüz göz değdirmesinden korur. Bir göz değdiricinin nazarı, ayrılık acısıyla kıyas kabul etmez.)

شورم [şūrem]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Turunc nev'inden ḥummāḍ ve mürekkeb derler bir nev'dir.

شوم [şūm]: Be-vezn-i بوم [būm]. Naḥs ve nā-mübārek ma'nāsına. Ebulma'ānī, beyt:

بهر دنیا فاضلان را بخت شومش از ازل **(152b)**
جاهلان را طالع میمون و دولت یاورست

(Dünyanın nasibi ezelden beri bilgili ve olgun kimseler için uğursuz bir baht, cahiller için ise kutlu bir yıldız ve yardımcı bir talihtir.)

مع النون
[ma'a'n-nūn]

شبان [şubān]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Çoban ma'nāsına. Kemāl İsmā'īl, beyt:

به عهد عدل تو گرگ از پی خوش آمد میش
چو خرس مصطبه بازی کند به چوب شبان

(Senin adaletin döneminde kurt koyunun ardından güzelce gelir, tıpkı ayı gibi çoban değneğiyle köçeklik eder.)

شتربان [şuturbān]: Deveci ma'nāsına. بان [bān] gözetici ma'nāsınadır کشتیبان [keştībān] ve باغبان [bāġbān] gibi. Deve gözetici demektir. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

منزلگه عیسی سزد و مرحلهٔ خضر
آنجا که شتربان تو روزی مقر آرد

(Senin devecinin bir gün konakladığı yer, Hz. İsa'nın durağı ve Hz. Hızır'ın merhalesi olsa yeridir.)

شتردندان [şutur-dendān]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāleyn-i mühmelāt ile. Bir nev' zācdır ki زاج مصری [zāc-ı miṣrī] derler. Cemī' zāclardan mu'tedildir.

شخودن [şuḫūden]: Żamm-ı ḫā'-i mu'ceme vü vāv-ı ma'rūf ile. Tırmalamak ve bir nesne ile yaralamak. Ḥakīm Esedī, beyt:

یکی چون دل مهربان کفته پوست
یکی چون شخوده زنخدان دوست

(Birisi aşk dolu bir gönül gibi kabuk yırtmış, birisi sevgilinin yaralı çenesine benzemiş.)

Mecma'u'l-Fürs'te, به ناخن کندن [be-nāḫun kenden] ya'nī tırnakla kazımak. Şā'ir, beyt:

نه جای شخودن بماند از دو رخ
نه جای دریدن بماند از قبا

(Ne iki yanağında tırmalanacak yer ne de giyisisinde yırtılacak kısım kaldı.)

شخولیدن [şuḫūlīden]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme ve kesr-i lām ile. Ṣafīr zeden-i murġān yaʿnī kuşların sıklık gibi ötmesi. Ve şīhe zeden-i esb yaʿnī atların kişnemesi. Mīr Naẓmī, beyt:

شخولیدن طیر و انعام و رخش
بود حمد و تسبیح ارزاق بخش

(Atların kişnemesi, davarların böğürmesi ve kuşların cıvıltısı, rızık bağışlayan Allah'ı övüp ululamak içindir.)

شخونیدن [şuḫūnīden]: Müteʿaddī-i شخودن [şuḫūden]-i merḳūmdur.

شدن [şuden]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, olmak. ʿArabīde صیرورت [ṣayrūret] maʿnāsına ki شدنی [şudenī şud] derler yaʿnī olacak oldu.

Ṣānī, gitmek. ʿArabīde ذهاب [ẕihāb] maʿnāsına. Bunda dahi شدنی [şudenī şud] derler, gidecek gitti demek olur. Bunların farḳı ẕikr-i maḥall irāde-i ḥāl ḳabīlindendir. Bu iki maʿnāya, Melik-i Ḳumī, beyt:

شدم به باغ که تسکین دل دهم دیدم
میان بلبل و گل گرمی ای که داغ شدم

(Gönlümü rahatlatmak için bahçeye gittim. Gül ve bülbül arasındaki muhabbeti görünce yaralandım.)

Ṣāliş, fevt oldu maʿnāsına. Ḥˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

مگر که لاله بدانست بی وفایئ عمر
که تا بزاد و بشد جام می ز کف ننهاد

(Lale, ömrün vefasızlığını anlamış olacak ki doğduktan beri ölene dek şarap kadehini elden bırakmadı.)

Rābiʿ, zā'il olmak maʿnāsınadır. Beyt:

یوسفی از برادران گم شد
آفتاب از میان انجم شد

(Bir Yusuf, kardeşleri arasından kayboldu. Güneş, yıldızlar arasından yitip gitti.)

شد [şud]-ı evvel "oldu", شد [şud]-ı ṣānī "gitti" maʿnāsınadır. Çağatay'da "irdi" derler, oldu demektir. "İrür", olur demektir. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Köŋüller nālesi zülfüŋ kemendin nāgehān körgeç
İrür andaḳ ki ḳuşlar ḳıçġırışḳaylar ılan körgeç

(Saçının kemendini gören gönüllerin ansızın attığı çığlık, yılan görünce çığrışmaya başlayan kuşlara benzer.)

"İrmes", olmaz demektir. Ammā ekṣeriyā "imes" maʿnāsına "değil" diyecek maḥalde istiʿmāl ederler. "İrkin" ʿibāreti bir fiʿlin ki āḫirine lāḥıḳ ola, istifhām maḳāmında gāhī edāt-ı istifhām ile cemʿ olur. Nitekim bu ġazelde redīf vāḳiʿ olmuştur. Maṭlaʿ-ı budur. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Bu kiçe hicr küni şām-ı ḳīr küni mü irkin
Yoḳ irse ṣaʿb ġamım dūzaḫı tütüni mü irkin

(Acaba bu gece ayrılık günü mü, zifiri karanlık gece mi, yoksa çetin gamım cehenneminin dumanı mı tütüyor?)

Ve gāhī edāt-ı istifhām ki "mü" lafẓıdır, ḥaẕf olunur. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Ḫaṭṭ u ruḫsārıŋ su irkin mü yaşunġan sebzede
Yoḳsa közgüdür ki ḳalġay her ṭaraf jengār ara

(Yanağın ile ayva tüyün, yeşillikte gizlenmiş bir su mu yoksa her tarafı pas içinde kalmış bir ayna mı?)

شران [şurrān]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. Ṣīġa-i mübālaġadır ki شریدن [şurrīden] lafẓının ism-i fāʿilidir. Su veyāḫud yağmurun pey-ā-pey ṣadāyla aktığına derler.

ʿArabīde ثجاج [ṣecāc] derler feṭḥ-i ṣāʾ-i müṣelleṣe vü cīm ile. Şāʿir, beyt:

سیل اشک چشم من شران می ریزد چنان
گشته گویا هر دو چشمم رود جیحون و فرات

(Benim gözyaşı selim öyle bir gürültüyle akıyor ki her iki gözüm Ceyhun ve Fırat ırmağına döndü.)

شریدن [şurrīden]: Kesr-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Su, yağmur ve şarāb ṣadāyla akmak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شش پستان [şuş-pistān]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme vü sīn-i mühmele, kesr-i bāʾ-i Fārsī ve feṭḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Memesi büyük ve yumuşak ʿavrata derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

خیک است شش پستان زنی رومی دلی زنگی تنی
مریم صفت آبستنی عیسئ دهقان بین درُو

(Kırba; büyük memeli, Rumca konuşan, siyah tenli bir kadın. Hz. Meryem gibi hamile olmuş, ondan doğacak köylü İsa'yı (şarabı) gör!)

(153ª)

شستن [şusten]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṭḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Yumak, ʿArabīde غسل [ġasl] maʿnāsına.

شست کردن [şust kerden]: Sükūn-ı sīn-i mühmele vü tāʾ-i müṣennāt ve feṭḥ-i kāf ile. Sıklık vermek. Ebulmaʿānī, beyt:

آمد سحرگه دزد صبا بوی گل دزد
دریافت عندلیب همی کرد شست آن

(Tan yeli hırsızı sabahleyin gelip gülün kokusunu çaldı. Bunu anlayan bülbül sürekli ıslık çalıyordu.)

شفودن [şufūden]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile,

شفه بستن [şufe besten]: Feṭḥ-i fā vü bāʾ-i muvaḥḥade vü tāʾ-i müṣennāt ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile.

شفیدن [şufīden]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Meẕkūr üç lüġat dahi el ve ayak derisi dürüşt ve ḫaşīn olmak maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شکردن [şukurden]: Żamm-ı kāf ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Helāk eylemek maʿnāsınadır.

شکفتن [şukuften]: Żamm-ı kāf, sükūn-ı fā ve feṭḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Şükūfe ve pürçīn olan açılmak. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

نه بزم باده نی رقص نه جامی نه پری رویی
بدین آشفتگی چون بشکفانم چین ابرویی

(Ne şarap meclisi ne raks ne bir kadeh ne de bir peri yüzlü güzel var. Bu karmaşa içinde çatık kaşı nasıl açayım!)

Mevlānā Hātifī, beyt:

چو گل شاه بشکفت ز گلزار او
وز آن کرده شد گرم بازار او

(Onun gül bahçesinde gül padişahı açılmış, pazarı da o sayede revaç bulmuştu.)

شکفیدن [şukfīden]: Sükūn-ı kāf u yā-yı taḥtānī ve kesr-i fā ile. Bu dahi شکفتن [şukuften] maʿnāsınadır.

شکوخیدن [şukūḫīden]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bemaʿnī-i لغزیدن [laġzīden], yaʿnī sürçmek ve baş üzerine düşmek maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ظلم از نهیب شاه جهان تیز می گریخت
که اندر عدم فتاد و شکوخید از کلوخ

(Zulüm, dünya padişahının görkemini görünce çabucak sıvıştı. Çamurda ayağı kayıp yokluğa düştü.)

شکون [şukūn]: Żamm-ı kāf ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, tefe"ül etmek ve uğur tutmak maʿnāsına. Ḳāḍī ʿĪsá, beyt:

به خانه ام چو کند جغد ناله شاد شوم
که هرچه شومئ مردم بود شکون منست

(Evimde baykuş ötünce mutlu oluyorum. İnsanların uğursuz saydığı her şeyi uğur sayıyorum.)

Dīger, beyt:

صباح شنبه اگر جام لاله گون باشد
تمام هفته به عیش و طرب شکون باشد

(Cumartesi sabahı lale renkli şarap kadehi olursa, bütün hafta eğlence ve mutlulukla uğurlu geçer.)

Ṣānī, yümn ve saʿādet maʿnāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

بهارست رخت ورع کن گرو
می کهنه دارد شکون سال نو

(İlkbahar geldi, takva yükünü rehin bırak! Yeni yılda, yıllanmış şarap mutluluk getirir.)

Ṣāliş, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, پرواز کردنِ مرغان و نوعی از شغال[1] mervīdir.

شکوفیدن [şukūfīden]: Żamm-ı kāf ve kesr-i fā ile. Be-maʿnī-i شکفتن [şukuften]-i merḳūm.

شکوهیدن [şukūhīden]: Żamm-ı kāf ve kesr-i hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, heybet, vaḳār ve iḥtişām etmek. Mīr Naẓmī, beyt:

تو قدر و شکوهت نگهدار باش
چو طفلان ز بازی تو بیزار باش

(Sen itibar ve görkemini kolla! Çocuklar gibi oynamaktan sakın!)

Ṣānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir kimesnenin sözüne kulak tutmak. Ve dahi zībā olmak. Ve korkmak maʿnāsına dahi mervīdir.

شماریدن [şumārīden]: Feṯḥ-i mīm ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Saymak. Hem lāzım ve hem müteʿaddī istiʿmāl olunur.

شمردن [şumurden]: Żamm-ı mīm ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Saymak, taʿdād maʿnāsına, gerek maʿnen ve gerek maḥsūsen olsun. Mīr Naẓmī, beyt:

به نامش روا نیست آدم شمرد
نهادش چو هرگز مروت نبرد

(Yaradılışında hiç iyilik olmayan kimseyi insan saymak uygun değildir.)

شنج کردن [şunc kerden]: Sükūn-ı nūn u cīm ve feṯḥ-i kāf ile. Tarlayı naṭas eylemek.

شنفتن [şunuften]: Żamm-ı nūn, sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i شنودن [şunūden]. İşitmek maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

حال دل با تو گفتنم هوس است
خبر جان شنفتنم هوس است

(Gönlümün halini sana söylemek hevestir. Can haberimi dinletmek hevestir.)

شنودن [şunūden]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. İstimāʿ maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

شنود آن سخن شهریار جهان
به زانو نهاده سر فکر زان

(Dünya padişahı o sözü işitince düşünceyle başını dizine dayadı.)

شوخکیدن [şūḫkīden]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf ile. Çirkīn olmak ve çirkīn etmek. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

موی ژولیده ای به سر دارد
شوخکین جامه ای که بر دارد

(Başında karmakarışık saç var. Sırtında pis bir giysi var.)

شوخودن [şūḫūden]: Vāv-ı evvel maʿrūf, ṣānī mechūl ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ile.

1 Kuşların uçuşması ve bir tür çakal.

Tırnakla bir ʿużvu tırmalayıp yara eylemek maʿnāsınadır.

شوخکین [şūḫkīn]: Sükūn-ı vāv u ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i kāf ile. Çirkīn maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

رسیدند جای چراگاه گور
درو شوخکین چشمهٔ آب شور

(Yaban eşeği otlağı olan bir yere ulaştılar. Orada suyu çorak, pis bir pınar vardı.)

Vāv-ı mechūl ile (شوخکین şoḫkīn); dilīr, bahādır **(153b)** ve bī-bāk maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شوخیدن [şūḫīden]: Sükūn-ı vāv u yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Şīrīnkārlık maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

در آن انجمن آمده خنده ناک
چو شوخید گشتند همه سینه چاک

(O meclise gülümseyerek geldi. Tatlılık yapınca herkes göğsünü yırttı.)

شودن [şūden]: Vāv-ı mechūl ile. Be-maʿnī-i شدن [şuden]. Mīr Naẓmī, beyt:

از آنجا که شه را ستودن گرفت
به قربیت شاه شودن گرفت

(Padişahı övmeye başladığından beri onun yakınında yer bulmaya başladı.)

شورستان [şūristān]: Vāv-ı mechūl ve kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Çorak yerler maʿnāsınadır.

شوریدن [şūrīden]: Vāvı mechūl, kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dört maʿnāya istiʿmāl olunur maṣdardır.

Evvel, be-maʿnī-i آمیختن [āmīḫten], yaʿnī karışmak. Üstād, der-ṣıfat-ı ʿarūsī, beyt:

چو شورید روغن به شهد و شکر
که پیچید در جامه خواب یکدگر

(Yağ, bal ve şekerin karışması gibi yatakta birbirlerine dolandılar.)

Şānī, be-maʿnī-i تیره کردن [tīre kerden] yaʿnī bulandırmak. Üstād, beyt:

که شورید از خاک آن آب صاف
چنان آب بودن بگشته خلاف

(O saf su toprakla bulanınca bambaşka bir suya dönüşmüş.)

Şāliş, dīvāne olmak. Üstād, beyt:

همه هوشمندان شوریده گشتند
سوی دشت و صحرا چو دیوانه رفتند

(Bütün akıllılar çılgına döndüler. Deli gibi çöl ve bozkırın yolunu tuttular.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i شستن [şusten] yaʿnī yumak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شورانیدن [şūrānīden]: Müteʿaddī-i شوریدن [şūrīden]-i merḳūm, dört maʿnāsında dahi.

شوریده کردن [şūrīde kerden]: Dīvāne eylemek. Ve dahi korkulu eylemek.

شولیدن [şūlīden]: Vāv-ı mechūl, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, bir işe endīşe ile taḳayyüd eylemek.

Şānī, perīşān olmak. Mīr Naẓmī, beyt:

بشولید از گردش روزگار
به جایی که هرگز نگیرد قرار

(Dünyanın dönüşünden perişan oldu. Asla yerinde duramaz bir hale geldi.)

شومیزیدن [şūmīzīden]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i mīm ü zāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ile. Be-maʿnī-i زراعت کردن [zirāʿat kerden]. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شومین [şūmīn]: Vāv-ı mechūl, kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İsfānāḫ dedikleri ot. Ebulmaʿānī, beyt:

همه شومین شورند می خورد خویش
نبیند اهل بینش جز خیاری

(Hep tuzlu ıspanak olur, kendisi yer. Görüş sahipleri salatalıktan başka bir şey görmez.)

شون [şūn]: Be-vezn-i خون [ḫūn]. Gömlek ve kaftan ḫişteki. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شونیج کردن [şūnīc kerden]: Be-maʿnī-i شنج [şunc]-i merḳūm, yaʿnī kāġaẕ mührelemek ve perdāḫt edip ṣaykal vermek.

شوهن [şūhen]: Vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i hā ile. Be-maʿnī-i شونیز [şūnīz]-i merḳūm yaʿnī siyāh dāne ki ʿArabīde حبة السودا [ḥabbetu's-sevdā] derler.

شوییدن [şūyīden]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i yā-yı evvel ü sükūn-ı ṯānī ile. Be-maʿnī-i شستن [şusten]-i merḳūm, yaʿnī yumak. Ebulmaʿānī, beyt:

نشوییده همه در عمر رویش
مگر شوید در آخر مرده شویش

(Ömrü boyunca yüzünü yıkamamış. Galiba öldükten sonra ölü yıkayıcı yıkayacak.)

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

شترخو [şutur-ḫū]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u ḫā'-i muʿceme ile. Deve kīnli demek olur. Ziyāde kīn tutmaktan kināyedir. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

در مرتبه با کفت کمال تو نباشد
گردون شترخو که ز کوهان قمر آرد

(Dağlar ardından ay yükselten deve kinli felek, mertebe bakımından senin bereketli avucunla aynı olamaz.)

شترگاو [şutur-gāv]: Zurrāfedir ki شترگاوپلنگ [şutur-gāv-peleng] dahi derler kemā merre ẕikruhu. Bir ġarībü'l-ḫilḳa cānverdir ki başı deve başına ve dağ sığırı başına da benzer. Ve sīnesi, ayakları ve boynuzu gāva, derisi kaplan derisine, kuyruğu āhū kuyruğuna ve dişleri eşek dişine benzer. Boynu müdevver ve uzun, ön ayakları uzun, kıç ayakları ġāyet kısa. Ve ayaklarının mafṣalaları yoktur, yekpāre kemiktir. ʿAcībü'l-heyʾettir, bir işe yaramaz. Rivāyet ederler ki gāv-ı kūhī nāḳa-i Ḥabeş ile çiftleşir, bu ʿacībü'l-heykel cānver ondan tevellüd eder. شترگاو [şutur-gāv] tesmiyesine sebeb oldur derler. Mezbūr cānver memleket-i Ḥabeş ve vilāyet-i Nūbe'de çok olur.

شو [şū]: Be-vezn-i گو [gū]. Çullāh çukuru. Baʿżı ferhenglerde ḫaşıl ve çiriş maʿnāsına mervīdir.

شوشو [şūşū]: Bu lafẓ-ı mükerrer, erzen yaʿnī darıdır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

خری که آبخورش زیر ناودان عصیر
علف عصارهٔ بگنی و بخسم و شوشو

(Öyle bir eşek ki içme suyu usare oluğunun altında. Yediği ot da boza ve darı suyu.)
(154[a])

مع الها
[maʿa'l-hā]

شبچه [şubçe] ve **شبشه** [şubşe]: Kilāhumā bi-sükūni'l-bā'i'l-muvaḥḥade, evveluhā bi-fetḥi'l-cīmi'l-Fārsī, ṣānīhā bi-fetḥi'ş-şīni'l-muʿceme. Taḫıl biti ki edviye kurdu ve meyve kurduna dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شتربه [şuturbe]: Żamm-ı tā'-i müşennāt, sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ol gāv adıdır ki *Kelīle ve Dimne* kitābında Dimne ismiyle mevsūm olan şeġālın tezvīr ve ḥīlesine fırîfte olup şīr ile muḳāvemet, nizāʿ ve ḫuṣūmete mübāşeret eyledi diye şīre helāk ettirdi. Tafṣīl-i aḥvālleri *Hümāyūnnāme*'de mastūrdur. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

بگو تا نیاید به خونم برون
به تزویر چون دمنه بر شتربه

(Söyle de Dimne'nin Şütürbe'yi aldatması gibi benim kanım için çıkıp gelmesin.)

شخوده [şuḫūde]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme ile. شخود [şuḫūd]-ı merḳūm, yaʿnī tırnakla yara eylemek. Şems-i Faḫrī, beyt:

کمندش گردن احداث بسته
سنانش روی ماه و خور شخوده

(Kemendi kazānın boynuna bağlanmış. Mızrağı güneş ve ayın yüzünü tırmalamış.)

Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

دلبرانند بر سر کویش
زلف ببریده رخ شخوده هنوز

(Dilberler hālen onun köyünün başında saç kesiyor, yüz tırmalıyorlar.)

شخولنده [şuḫūlende]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv-ı mechūl, feṯḥ-i lām ve sükūn-ı nūn ile. Sıklık verici maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

چو بلبل به گلشن شخولنده شد
چه سودست نگیرد به او گوش گل

(Bülbül gül bahçesinde ıslık çalıyor ama ne fayda! O ses gülün kulağına girmiyor.)

شخولیده [şuḫūlīde]: Żamm-ı ḫā'-i muʿceme vü vāv-ı mechūl, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i pejmürde-şüde yaʿnī solmuş. Mīr Naẓmī, beyt:

گل رویش شخولیده درآمد
وجود ناز پروردش بلرزد

(Yüzünün gülü solmuş bir şekilde geldi. Nazla beslenmiş bedeni titriyordu.)

شرطه [şurṭa]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i ṭā'-i mühmeleteyn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i emīr-i bāzār. Yaʿnī baʿżı yerlerde senede bir defʿa bāzār durur, eṭrāf-ı memālikten tüccār metāʿ getirip bir ay kadar beyʿ u şirā olunur; ol bāzārın bir ḥākimi olur ki bāzārı muḥāfaẓa eder.

Ṣānī, siyāh-pūş bir ṭā'ifedir, ḥükkām ve pādişāh kapısında muʿayyen ḫidmetleri vardır, onlara derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

Ṣāliş, muṭlaḳ "muvāfıḳ" maʿnāsınadır. Ḥattá münāsib ve muvāfıḳ rūzgāra بادِ شرطه [bād-ı şurṭa] derler. Ḫʷāce Ḥāfıẓ, beyt:

کشتی نشستگانیم ای باد شرطه برخیز
باشد که باز بینم دیدار آشنا را

(Ey poyraz yeli! Gemiye oturmuşlarız, kalk! Ola ki sevgilinin yüzünü yeniden görürüz.)

شعبده [şuʿbede]: Sükūn-ı ʿayn u feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Ḥoḳḳa-bāz ve hengāme-gīr maʿnāsına. Ḫʷāce Ḥāfıẓ, beyt:

چه جای من که بلغزد سپهر شعبده باز
ازین حیل که در انبانهٔ بهانهٔ تست

(Senin bahanen dağarcığında olan hilelerden, sadece benim değil göz boyayıcı feleğin bile ayağı kayıp düşer.)

شفته [şufte]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Tavan taḫtaları arasına mıḫladıkları ince çubuk ki شوشه [şūşe] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

شهاب نیست که در شب ز آسمان افتد
برای شفتهٔ سقفت که از سپهر آید

(Geceleyin gökyüzünde kayan, yıldız değildir. Senin tavanın için gökyüzünden bir ince çubuk geliyor.)

شفره [şufre]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Mücellidler ve serrāclar saḫtiyān tıraş ettikleri müdevver keskin demir. ʿArabīde büyük bıçağa derler.

شفنه [şufne]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i nūn ile. Ḥallācların penbe devşirdikleri çubuk.

شفه [şufe]: Feṯḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i شفه بستن [şufe besten], yaʿnī el ve ayak derisi dürüşt ve ḫaşīn olmak maʿnāsınadır.

شفوده [şufūde]: Żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i hefte ki ʿArabīde ایام اسبوع [eyyām-ı usbūʿ] derler. Ḥakīm ʿAliyy-i Ferḳadī, beyt:

بود ورد و حرز رهی وصف خلقت
به ماه و به سال و به روز و شفوده

(Senin yaradılışını övmek bendenizin gün, hafta, ay ve yıl demeden duası ve muskasıdır.)

شگاه [şugāh]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Tīrdān ki شفا [şufā] ve شکا [şukā] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شکرفنده [şukerfende]: Feṯḥ-i kāf u fā ve sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ile. At tekerlenip başı üzerine düşmek. شکوخنده [şukūḫande], لغزنده [laġzende] ve سکندر خورده [sikender ḫorde] dahi derler.

شکفته [şukufte]: Żamm-ı kāf, sükūn-ı fā ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Açılmış ġonca, şükūfe ve ġayrı onlara miṣāl ne olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

چو ایام بهار آمد دلم نشکفته از محنت
درین باغ جهان را غنجهٔ نشکفته بر کامم

(Bahar günleri geldi, gönlüm sıkıntıdan açılmadı. Bu dünya bahçesinde muradım gülü açılmamış bir gonca.)

شکلهٔ جامه [şukle-i cāme]: Sükūn-ı kāf ve feṯḥ-i lām ile. **(154b)** Kaftan çapanı. Derzīler ıṣṭılāḥında yen, pīş ve tiriz pārelerine "çapan" derler.

شکله [şukle]: Yalnız شکله [şukle] dahi derler ki çapan ve yaka oyuntusudur.

شکوخنده [şukūḫande]: Żamm-ı kāf, feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Bemaʿnī-i شکرفنده [şukerfende]-i merḳūm. Mīr Naẓmī, beyt:

به میدان درآمد به کر و به فر
قضارا شکوخنده گشته به سر

(Görkem ve gururla meydana geldi. Ansızın ayağı kayıp tepetaklak oldu.)

شکوفه [şukūfe]: Maʿrūf. Ağaç çiçeği olsun, yerde biten olsun ism-i ʿāmdır. Şīn-i meksūrede dahi ẕikr olundu. Birkaç lüġat vardır ki kimi meksūrede ve kimi mażmūmede naḳl eder. Baʿżı maḥalde taṣḥīḥ olunur ammā baʿżı maḥalde taṣḥīhi ʿasīr olduğundan nā-çār iki yerde taḥrīr eder.

شگوله [şugūle]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Çetin koz ki kabuğundan ayrılıp çıkmaz.

شگونه [şugūne]: Żamm-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i nūn ile. باشگونه [bāşgūne] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, maʿkūs maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

شگونه گردش گردون غدار
شود اهل دلان را پر دل آزار

(Gaddar dünyanın tersine dönüşü, gönül ehlinin gönlünü epeyce incitir.)

شکوه [şukūh]: Żamm-ı kāf u vāv-ı maʿrūf ve iẓhār-ı hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, heybet, vaḳār, ḥaşmet ve metānet maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

با شکوه کوه حکمت ابر گریان بر جبال
با وجود جود دستت برق خندان در صحاب

(Senin hüküm dağının görkemi, dağların üstündeki bulutu ağlatır. Elindeki cömertliğin varlığı, bulutlar içindeki şimşeği gülümsetir.)

Ve zībāyī, yaraşıklık ve ʿucb maʿnāsına. Müstaʿidd Ḫān Ṣā'ib, beyt:

حسن چون آرد به جنگ دل سپاه خویش را
بشکند بهر شکوه اول کلاه خویش را

(Güzellik, askerini gönülle savaşmaya getirince gösteriş için evvela kendi külahını eğer.)

Ṣānī, küçük köy yaʿnī ḳarye-i ṣaġīre ki کلاته [kelāte] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

ʿArabīde feṯḥ-i şīn, sükūn-ı kāf ve feṯḥ-i vāv ile (شکوه şekve), şikāyet maʿnāsınadır. Ve kesr-i şīn ile (شکوه şikūh), şīr-ḫᵛāre ki ondan süt ederler.

شکوهه [şukūhe]: Żamm-ı kāf ve feṯḥ-i hā ile. شکوه [şukūh]-ı merḳūm maʿnāsınadır ki mehābet, vaḳār ve ḥaşmettir. Mevlānā Bedreddīn Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

شکوهه به چشم خلایق نمود
کزو نگذرد محتسب بی سجود

(İnsanların gözüne heybetle göründü. Gece bekçisi, yere kapanmadan onu geçemezdi.)

شکوخیده [şukūhīde]: Żamm-ı kāf, kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. اظهارِ بزرگی نموده [iẓhār-ı buzurgī numūde] ve گوش به سخنِ کسی انداخته [gūş be-suḫan-ı kesī endāḫte], ya'nī ululuk göstermiş ve bir kimesne sözüne kulak tutmuş. Ve korkmuş. Ve dahi esb reftāra gelmiş. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

شکه [şukuh]: Żamm-ı kāf ve iẓhār-ı hā ile. شکوه [şukūh]-ı merḳūm ma'nālarında isti'māl olunur, vāv'ı ḥaẕf olunmuştur. Üstād 'Unṣurī, beyt:

پادشاهی که با شکه باشد
حلم او چون بلند که باشد

(Bir padişah görkemli olunca onun ağırbaşlılığı da dağ gibi yüksek olur.)

شله [şule]: Taḫfīf-i lām ile. Bir nev' pilāvdır, isfānāḫ ile ederler. Bir miḳdār nerm olur. Şā'ir, beyt:

در میان پلاوها شله خوب
نرم و سست است چو شاهد بازار

(Pilavlar arasında şüle pilav güzeldir. Pazar dilberi gibi yumuşak ve gevşektir.)

Teşdīd-i lām ile (شلّه şulle), üç ma'nāya gelir. Evvel, zenānın mevżi'-i ma'hūdu. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, meşnevī:

جاهل ار با تو نماید همدلی
عاقبت زحمت زند از جاهلی

او دو آلت دارد و خنثی بود
فعل هر دو بی گمان پیدا بود

او ذکر را از زنان پنهان کند
تا که خود را خواهر ایشان کند

شله از مردان به کف پنهان کند
تا که خود را جنس آن مردان کند

گفت یزدان زان کس مکتوم او
شله ای سازیم از خرطوم او

زانکه بینایان ما زان دو دلال
در نیایند از فن او در جوال

(Cahil seninle arkadaşlık edecek olursa cahilliğiyle sonunda seni incitir. Hünsā gibi onun da iki āleti olur, kuşkusuz her ikisinin de işlevi vardır. O, kendisini kızkardeşleri sansın diye zekerini kadınlardan gizler. Onu kendi cinslerinden saysınlar diye fercini de erkeklerden gizler. Tanrı dedi ki: "Onun gizli ayıbını ortaya çıkarırız. Böylece basiret sahibi kullarım, onun iki hilesine aldanıp da çuvala girmemiş olur".)

Ṣānī, cāy-ı ḫas u ḫāşāk ya'nī mezbele ki köy kenārında ve maḥallāt başında olur. Ḫaffāf, beyt:

چون خر رواست پایگهت آخر
چون سگ سزاست جایگهت شله

(Eşek gibi ahırda olsan yeridir. Köpek gibi mezbelede olsan yakışır.)

Ṣāliş, be-ma'nī-i lette ya'nī zenānın ḥayıż bezi pāreleri. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شله گاه [şullegāh]: Feth-i lām-ı müşeddede vü kāf-ı Fārsī ile. Kasık ki 'Arabīde عانه ['āne] derler. Ve dehān-ı ferc.

شمارگاه [şumārgāh]: Ḫisāb maḥalli ya'nī 'araṣāt ki muḥāsebe-i ḥalā'iḳ olunacak yerdir.

شمارنده [şumārende]: Żamm-ı mīm ü rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Sayıcı ma'nāsına, her neyin **(155[a])** olursa, mu'addid ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

شمارنده شو اعداد گناهت
از آن پیش که گناهت می شمارند

(Günahını saymalarından önce günahının sayısını sen say!)

شوخ دیده [şūḫ-dīde]: Be-maʿnī-i شوخ چشم [şūḫ-çeşm]-i merḳūm, yaʿnī küstāḫ ve bī-edeb. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

ای شوخ دیده بر سر خاکش به خون دل
چندانکه آب در جگرم هست اشک بار

(Ey edepsiz! Daha ne kadar onun toprağı başına ciğerimden kanlı gözyaşı yağacak!)

شوره [şūre]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, çorak yer ki ot bitmez ve bittiği ḥālde ḫār u ḫas olur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

زمین شوره سنبل بر نیارد
درو تخم عمل ضایع مگردان

(Çorak yer sümbül bitirmez. Amel tohumunu orada ziyan etme!)

Ṣānī, kel başa derler ki onda kıl bitmemiş ola. ʿArabīde اقرع [aḳraʿ] derler. Mevlānā Lisānī, der-hicv naḳḳāş-ı ser-şūre, beyt:

باید که به نوک ناخن نقاشی
هر شوره که بر سرت فتد بتراشی

(Başına düşen her kelliği, nakkaşlık tırnağının ucuyla tıraş etmelisin.)

Ṣāliş, leke pisi ki fażalāt-ı balġamdan vücūdda ẓāhir olur. ʿArabīde بهق [behaḳ] derler. Mevlānā Hātifī, der-ṣıfat-ı pīre-zen, beyt:

فتاده شوره اش در چهرهٔ زشت
بدان گونه که برافتد بر انکشت

(Çirkin yüzünde, kömürün üstündekine benzer bir leke oluştu.)

Rābiʿ, nemegīn ṭaʿām.

Ḫāmis, ol ekşi meyvedir ki turunc nevʿindendir. مرکب [murekkeb] dahi derler.

Sādis, at bāzārı.

Sābiʿ, tuzlu suya derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i ḫacīl yaʿnī şermende ve ḫāk-i nemnāk. Ammā *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da feṯḥ-i şīn ile (شَوره şevre), ḫacil ve żamm-ı şīn ile "nemnāk" mervīdir.

شوریده [şūrīde]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, dīvāne maʿnāsına ki ʿaḳlı muḫtell olur.

Ṣānī, ʿāşıḳ maʿnāsına. Mīrzā Faṣīḥī, beyt:

دل شوریده ای دارم بسان کاسهٔ چینی
اگر دستی زنی تا حشر ازو فریاد برخیزد

(Āşık bir gönlüm var. Eğer dokunursan, ondan kıyamete dek tıpkı çini bir kāse gibi feryat yükselecek.)

Ṣāliş, karış murış maʿnāsına. Nevʿī-i Ḫamūşānī, mıṣraʿ:

زبان شوریده کلکم شعله تحریر

(Dil darmadağın, kalemim alev yazıyor.)

شوژه [şūje]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Gömlek yakası. Mīr Naẓmī, beyt:

شده با او چنان یک لخت و یک بر
برآورده همین یک شوژهٔ سر

(Onunla öyle sıkı fıkı oldu ki aynı gömlek yakasından baş geçirdiler.)

شوشه [şūşe]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, şefşe ṭalā, nuḳre ve emṣāli ki شمش [şumş] ve سلاک [selāk] dahi derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به آتش بر آن شوشهٔ مشک سنج
چو مار سیه بر سر چاه گنج

(O miskle tartılmış eriyik üstünde ateşle, hazine kuyusunun başındaki kara yılanı andırıyordu.)

Ve her ne ki bu cinsten uzun yığılmış ola; ḫāk olsun, ġalle olsun. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نهی دست بر شوشهٔ خاک من
به یاد آری از گوهر پاک من

(Toprağımın taşına elini koyar, kutlu yaradılışımı hatırlarsın.)

Ṣānī, her nesnenin rīzesi yaʿnī ḫurdesi.

Ṣāliş, püşteye yaʿnī her yığına derler ʿumūmen ve püşte-i rīg yaʿnī kum yığınına derler ḫuṣūṣan.

Rābiʿ, ʿalāmet-i mezār yaʿnī mezār taşları ki mevtāya ederler. Keẓā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

شوغابه [şūġābe]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Muḥavvaṭa ki gece onda deve bağlarlar. Ona شبگاه [şebgāh] dahi derler. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

شب تیره و تار و سرما بدید
که شوغابه در دامن کوه دید

(Hava kararıp soğuyunca dağın eteğinde bir ağıl gördü.)

شوکه [şūke]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i kāf ile. Tābe-i zer ü sīm yaʿnī altını ve gümüşü eritip içine döktükleri ḳāleb. Üstād ʿAscedī, der-hicv-i yekī, beyt:

بجنبانم علم چندان در آن در گنبد سیمین
که سیماب از سر حمدان فرو ریزد در آن شوکه

(O gümüş kubbe içinde o kadar sancak kımıldatıyorum ki kīrin ucundan o kalıbın içine gümüş suyu akıyor.)

شولیده [şūlīde]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i perīşān-şüde. Ḥakīm Enverī, beyt:

رشید اختیار زمانه است طبعم
درین فن چو در زلف شولیده شانه

(Bu fende benim yaradılışım, dağınık saçta tarağın usta olması gibi, zamanın tecrübeli ihtiyarı olmuştur.)

شوهیه [şūhīh]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Naṭas ki شیار [şiyār] dahi derler.

شویله [şuvīle]: Kesr-i vāv, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām ile. Mezbele ki köy kenārında ve maḥalle başlarında ola.

شوی دیده [şūy-dīde]: Birkaç kocadan kalmış ʿavrat. Maʿnā-yı terkīb, er görmüş demek olur. Şāʿir, ḳıṭʿa: **(155ᵇ)**

چو هر روزی برو شوهر رسیده
زن دنیا هزاران شوی دیده

مشو نادان به گرد او مگردید
فریبد مر ترا آن شوی دیده

(Dünya karısı, her gün bir kocaya vardığı için binlerce kocaya sahiptir. Cahil olma, onun çevresinde dolaşma! O er görmüş karı, seni de aldatır.)

شه [şuh]: İẓhār-ı hā ile. Tüf ve öf maʿnāsına ki maḥall-i nefret ü kerāhette derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شه بر آن عقل و گزینش که تراست
چون تو کان جهل را کشتن سزاست

(Tüh senin o aklına ve algına! Senin gibi bir cahillik madenini öldürmek yeridir.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

شترپای [şutur-pāy]: Bir ottur. Yaprağı deve tabanı gibi olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

شراحی [şurāḥī]: Feṯḥ-i rā vü kesr-i ḥā'-i mühmeleteyn ile. Bir nevʿ kebābdır. Şāʿir, beyt:

کنار جوی و در مجلس شراحی
که باشد همدمت پر می صراحی

(Irmak kıyısı, mecliste kebap ve arkadaşın da şarap dolu sürahi oldu mu gel keyfim gel!)

شرطی [şurṭī]: Sükūn-ı rā vü kesr-i ṭā'-i mühmeleteyn ile. شرطه [şurṭa]-i merḳūmun maʿnālarıyla müterādiftir. Ve dahi defterdār ve kātib maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

بباید دولت شاهی متانت
که در شرطی شود عقل و دیانت

(Bir padişahın devleti, metanettir. Bir kātipte de akıl ve din olmalıdır.)

شکوهندگی [şukūhendegī]: Żamm-ı kāf-ı evvel, sükūn-ı nūn ve kesr-i kāf-ı Fārsī-i ṣānī ile. Ululuk, iḫtişām, vaḳār göstermek, söz işitmek ve ḫavf üzre olmak maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

درو کرد باید پژوهندگی
که از ما ندارد شکوهندگی

(Bizden korkmadığına göre onu iyi bir soruşturmak gerekir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i laġziş ü üftādegī, yaʿnī sürçüp düşmek. Ve dahi at tekerlenmek, شکوخندگی [şukūḫandegī] ve شکوفندگی [şukūfendegī] maʿnālarına.

شمایی [şumāyī]: Kesr-i yā-yı evvel ile. Ḫiṭāb-ı ḫāżırdır, "sizsiz!" demek olur. Āḫirindeki yā, yā-yı ḫiṭābiyyedir. Mīr Naẓmī, beyt:

شمایی از ازل یار دل من
همه از شاخ عمرم حاصل من

(Ezelden beri gönlümün sevdiği, ömür dalımın bütün meyvesi sizsiniz!)

شوخی [şūḫī]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Küstāḫlık ve şeṭāret maʿnāsına. Beyt:

کند شوخی به بزم دیگران را
به یاد آرد به نزدم پند مادر

(Başkalarının meclisinde küstahlık ediyor, bana ana nasihatı hatırlatıyor.)

شوی [şūy]: Vāv-ı maʿrūf yaʿnī işbāʿ-ı vāv ile. Emirdir "yu!" maʿnāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

به یاد جبین ارغوان را بشوی
به بوی گریبان سمن را ببوی

(Yanağını anmak için erguvanı yıka! Yakasının kokusu için yasemini kokla!)

Ve vaṣf-ı terkībī olur جامه شوی [câme-şūy] gibi. Vāv-ı mechūl ile yaʿnī imāle ile "zevc" maʿnāsına yaʿnī ʿavratın eri ki زن و شوی [zen u şūy] derler. Ve Çağatay'da ona "abuşḳa" derler. (Mīr ʿAlī Şīr) *Mecnūn u Leylī*'de Mecnūn'un pederi vefāt ettikte māderinin aḥvāli ẕikrinde der, beyt:

Bir yandın oġul ġam u şikenci
Bir yandın abuşḳa derd ü renci

(Bir yandan oğul gam ve üzüntüsü, bir yandan koca derdi ve acısı...)

Ve kesr-i vāv ile (شِوی şivī) bir ottur. ʿArabīde شبث [şibṯ] derler.

باب الصاد المهملة المفتوحه

[BĀBU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MUHMELETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف

[maʿa'l-elif]

Aṣḥāb-ı vuḳūf-güster ve erbāb-ı fehm-i enver olan maʿānī-perverlere maʿlūm u rūşen ve mefhūm u müberhendir ki bu zebān-ı nezāket-beyān ve bu lisān-ı ẓarāfet-ʿunvānda ḥurūf-ı teheccī-ẓurūftan vāḳiʿ olmayan sekiz ḥarf ki üçü ṣā'-i müşelleşe, ḥā'-i mühmele ve ẕāl-ı muʿcemedir, silk-i taḥrīrde münselik oldukları maḥalleri mürūr eyledi. Ḥālen beş ḥarf ki ṣād, ḍād, ṭā, ẓā ve ʿayn-ı mühmeledir, siyāḳ-ı kelām ve beyān-ı merām vesāṭatıyla maḥalleri vāḳiʿ oldu. Egerçi bu ḥurūfta lüġat-i Fārsiyye vārid olmamıştır, lākin lisān-ı ʿArab'dan birkaç kelime aḫẕ olunup kimini bi-ʿaynihā maʿnā-yı mevżūʿun lehi ile istiʿmāl ve kimine kendiler maʿnā-yı āḫar ile istidlāl ve kimini kendi terkīblerine cüz' etmekle istikmāl-i maʿnā edip kendi lüġatleri mertebesine īṣāl eylemişlerdir. Ve üstādān ve süḫanverān, şiʿrlerinde kendi lisānları maḳāmında īrād eylemişlerdir. Ve baʿżısının lisān-ı Fārsīde maʿnāsına muṭābıḳ lüġat olmamakla maʿnā-yı ʿArabīsiyle istiʿmāl olunur. Bu cihetten bu ḥaḳīr, īrād u taḥrīr etmeye üç sebeb olmağın irtikāb eyledi. Biri, ẕikr olunduğu sebebdir. Ve biri dahi baʿż-ı erbāb-ı lüġat tertīb-i ḥurūfa riʿāyet eylediğidir. Ve bir sebeb dahi, çünki kitābımız cümleten Fārsīde istiʿmāl olunan kelimātın cemʿ olunmasıdır. Aḥvālden ḫabīr olan aṣḥāb-ı maʿānī-peẕīr, ʿöẕr-i faḳīri maḳbūl tutar.

صبا [ṣabā]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. **(156[a])** Ol yeldir ki cānib-i şarḳtan vaḳt-i seḥer vezān olur. ʿArabīde fiʿl-i māżī dahi olur. فلان صبا[1] [fulān ṣabā] derler. ʿÖmer İbnü'l-Fāriż, beyt:

نعم بالصبا قلبی صبا لأحبتی
فیا حبذا ذاک الشذا حین هبت

(Evet, tan yeli estiğinde kalbim sevgilimi özledi. Tan yeli estiğinde çıkan koku ne de güzel bir koku!)

ʿİnde'l-baʿż Kaʿbe ṭarafından esen yel ki ḥażret-i Yūsuf ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın būy-ı pīrāhenini ḥażret-i Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selām'a eriştirmiştir. Ol ecilden Şeyḫ Ebū ʿAlī Daḳḳā'iḳ, الريح رسول العاشق[2] buyurmuştur. Ḥˇāce Ḥāfıẓ'ın bu beytinde bu maʿnāya telmīḥ vardır. Beyt:

ای صبا نکهتی از کوی فلانی به من آر
زار و بیمار غمم راحت جانی به من آر

(Ey tan yeli! Falancanın köyünden bana bir koku getir! Gam beni zavallı ve çaresiz bıraktı, bana bir can rahatı getir!)

Bu maʿnāya, Mihyāru'd-Deylemī, beyt:

الصبا ان کان لابد الصبا
انها کانت لقلبی اروحا

(Tan yeli, olursa, kuşkusuz tan yeli... Muhakkak ki kalbimi rahatlatan odur.)

صحرا [ṣaḥrā]: Sükūn-ı ḥā vü feṭḥ-i rā'-i mühmeleteyn ile. Deşt ve hāmūn maʿnāsına ki ʿArabīde بریه [beriyye], بادیه [bādiye] ve فضا [feḍā] derler. Ṣā'ib-i Tebrīzī, beyt:

ای زبون در حلقهٔ زنجیر زلفت شیرها
سر به صحرا داده ای چشم خوشت نخجیرها

(Ey saçının zinciri halkasında aslanların çaresiz kaldığı! Avlar yakalamak için güzel gözünü bozkıra yöneltmişsin!)

1 Falanca özledi.
2 Rüzgār, āşığın elçisidir.

صدا [ṣadā]: Feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Āvāz, bāng maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

رسیده به گوشم ز سویش صدا
به جوش آمده این دل بی نوا

(Kulağıma onun tarafından bir ses geldi. Bu azıksız gönül coşmaya başladı.)

Ve dahi yankı ki dağ arasında āvāzdan ḥāṣıl olur. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Monlā Cāmī, beyt:

گر ازین کوه صدایی برسد
هر گدایی به نوایی برسد

(Bu dağdan bir ses erişirse her dilenci bir azığa erişir.)

Erbāb-ı taṣavvuftan bir şeyḫ-i kāmil buyurmuştur. Beyt:

ودع کل صوت غیر صوتی فاننی
انا الطائر المحکی والآخر الصدا

(Benim sesim dışındaki bütün sesleri bırak! Muhakkak ki ben taklit edilen bir kuşum, diğerleri de yankıdır.)

ʿArabīde maʿnā-yı merḳūmdan ġayrı üç maʿnāya dahi gelir. Evvel, erkek baykuş. Ṣānī, beriyye çekirgesine benzer bir böcektir, eyyām-ı ṣayfta hem uçar hem muttaṣıl çağırır. Ṣāliş, susuzluk, ʿaṭaş gibi. يقال صديان اى عطشان[3]

صدپا [ṣad-pā]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Ḥaşerāt-ı arżdan "kırkayak" dedikleri cānverdir. Ebulmaʿānī, derhicv, beyt:

تنش لاغر و روی زرد و دراز
شده همچو صدپا و مردم گزید

(Bedeni zayıf, yüzü sarı ve uzun. Kırkayak gibi olmuş, adam sokuyor.)

3 Denir ki: Ṣadyān yani ʿaṭşān (susamış).

صفا [ṣafā]: Feṭḥ-i fā ile. Żıdd-ı کدر [keder]dir. Ve ṣāfī maʿnāsınadır. Ve Mekke-i Mükerreme'de bir yerin adıdır. Ve taş maʿnāsına dahi gelir. Mütenebbī demiştir, beyt:

ولابد للقب من آلة
ورأی یصدع صم الصفا

(Kalbe hem akıl hem de sert taşları çatlatabilecek bir düşünce/görüş gerekir.)

صفرا [ṣafrā]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, aḫlāṭ-ı erbaʿanın biridir ki ciğerde nā-puḫte ġıdā münheżim oldukta köpüğüdür ki maḥalli zehrede ġālib oldukta kana muḫteliṭ olup baʿż-ı emrāż ẓuhūruna sebeb olur, cümleden ḥummeyāt-ı ṣafrāvī ve emṣāli. Ḥekīmin biri demiştir, meṣnevī:

اگر غالب آید چو صفرا درو
تب لرزه آید بدید اندرو

حرارت شود حاصل اندر جگر
بدن را چو آتش کند سربسر

(Orada safra miktarı yükselince içinde sıtma titremesi ortaya çıkar. Ciğerde yanma meydana gelir, bedeni ateş gibi baştan başa sarar.)

Ṣānī, sarı renge derler. Elvānda sarı renk, sāʾirinden müferriḥtir. Ḳurʾān-ı ʿazīmuʾşşān'da ﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ﴾[4] āyet-i kerīmesi delīl-i kāfīdir.

Ṣāliş, şarāb esmāsından bir isimdir. Nitekim Ebī Nüvās, mıṣraʿ:

صفراء فی کاساتها حمراء فی خد الندیم

(Onun kāselerindeki şarap, dostun yanağındaki kızıllıktır.)

4 "Muhakkak o, bakanların içini açan, sarı renkli ve parlak tüylü bir inektir" Bakara 2/69.

صلا [ṣalā]: İʿlām etmek ve ṭaʿāma daʿvet etmek. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

کشیدم دگر خوان برگ و نوا
بد و نیک و پیر و جوان الصلا

(Yine yiyecek sofrasını çektim. İyi kötü, yaşlı genç herkes buyursun!)

Şerefnāme'de, soğuk defʿi için āteş yakmaya derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Maʿnāyı ʿArabīsi namāz ve duʿādır. Şerefeddīn-i Ḥamevī, beyt:

یا ساکنا بالحمی علیه
منا التحیات والصلاة

(Ey Allah'ın korumasında olan (peygamber)! Bizden (sana) övgü ve salat olsun!)

صهبا [ṣahbā]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Şarāba derler ʿumūmen, şarāb-ı surḫa derler ḫuṣūṣan. Ṣāʾib, beyt:

فساد روی زمین از شراب می زاید
کدام دیو که در شیشه نیست صهبا را

(Yeryüzünün fesadı şaraptan doğar. Şarap şişesinde olmayan hangi şeytan var!)

ʿArabīde dahi bu maʿnāya istiʿmāl olunur. İbn Ḫaṭīb-i Dāreyyā, beyt:

هات استعن الصهبا یا مونسی
قد فاح نشر الورد والنرجس

(Ey dostum! Yardım et, şarap ver! Muhakkak nergis ve gül kokuları yayıldı.)

Şeyḫ Bahāʾeddīn-i ʿĀḳilī, beyt:

هاتها صهباء من خمر الجنان
دع کؤوسا واسقناها بالدنان **(156ᵇ)**

(Cennet şaraplarından bir şarap ver! Kadehi bırak, bizi fıçılarla sula!)

مع الباء الموحده
[maʿa'l-bāʾi'l-muvaḥḥade]

صاحب [ṣāḥib]: Kesr-i ḥāʾ-i mühmele ile. Vezīr ve muʿtemedü'd-devleye derler. Mevlānā ʿUrfī, beyt:

صاحبا بر تو عید میمون باد
عید نیز از رخت همایون باد

(Ey vezir! Bayramın kutlu olsun! Yüzün, bayramı da kutlu kılsın!)

Ve mālik, dūst ve yārāna dahi derler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

سخن را کنم صاحب اعتبار
ز مداحئ صاحب روزگار

(Zamanın sahibinin/vezirinin övgüsüyle sözü itibar sahibi yaparım.)

ʿArabīde dahi meẕkūr maʿnālara istiʿmāl olunur. ʿAbdullāh bin el-Muʿaz, ḳıṭʿa:

واحفظ فؤادک ان شربت ثلثة
واحذر علیه ان یطیر من الفرح

هذا دواء للهموم مجرب
فاقبل مشورة صاحب لک قد نصح

(Üç kere içersen koru! Dikkat et sevinçten uçmasın! Bu (şarap), gamlar için denenmiş bir ilaçtır. Dostun sana verdiği öğüdü tut!)

Ṣāḥibe Çağatay'da "iye" derler. Meṣelā ev ṣāḥibine "ev iyesi" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Bir iyesiz it bolup irdi Nevāyī yārsız
Bolmasun hergiz ki yā Rab bende sulṭāndın cüdā

(Nevāyī, sevgili olmayınca bir sahipsiz köpek oldu. Ya Rabbi! Köle asla sultandan ayrı kalmasın.)

Ve dahi "iyege" derler, "iye" gibi "ṣāḥib" maʿnāsınadır. "İgeledi", ṣāḥibi oldu, żabṭ etti demektir. *Sebʿa-i Seyyāre*'de ikinci ḥikāyede Zeyd-i rāhib deyr ehline dedi, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Barıban ol nuḳūdnı igeley
Yana Lāt u Menāt sarı kiley

(Gidip o parayı sahipleneyim. Yine Lāt ve Menāt tarafına geleyim.)

صائب [ṣā'ib]: Kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Kār-ı rāst u dürüst edici. Mīr Naẓmī, beyt:

هر که در کار خود بود صائب
نشود هیچ در جهان غائب

(İşini doğru düzgün yapan kimse, dünyada hiç kaybolmaz.)

ʿArabīde dahi bu maʿnāya, Bahā'eddīn Züheyrī, beyt:

سأظهر فی هواک الیک سری
وما ادری أاخطی ام اصیب

(Senin aşkında sana sırrımı açıklayacağım. Yanlış mı yapıyorum doğru mu bilmiyorum.)

صواب [ṣavāb]: Żıdd-ı ḫaṭādır. Yaʿnī iş rāst ve dürüst olmak. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

نیک بختان را بود رای صواب
آن که بدرایست باشد در عذاب

(Bahtı iyi olanların doğru görüşü vardır. Kötü düşünceli olan azap görür.)

Ebulmaʿānī, beyt:

نقد وقتش شده آثار ثواب
گشته محراب دلش صوب صواب

(Zamanının parası, sevaplara çevrildi. Gönlünün mihrabı, doğruluk tarafına döndü.)

صوب [ṣavb]: Sükūn-ı vāv ile. Ṣūreten ve maʿnen cānib ve ṭaraf maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

به صوب میگده رفتن به دل مصمم بود
ولیک واعظ پرگو همی شود مانع

(Gönülde meyh<<ane tarafına gitmek kararlaştırılmıştı. Fakat çok konuşan vaiz engel oluyor.)

Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

شدم به باغ و شنیدم فغان بلبل زار
رموز حالت عاشق ز صوب گل گفتم

چه شد ترا که همی داری این قدر فریاد
که بی ادب شدن چون تو عاشق اشگفتم

(Bahçeye gittim ve zavallı bülbülün, āşıklık sırlarını güle yana yakıla anlattığını duydum. Dedim ki: "Sana ne oldu da bu kadar feryat ediyorsun! Senin gibi bir āşığın edepsiz olmasına şaşırdım!".)

ʿArabī şiʿrlerde de istiʿmāl olunur. Şeyḫ Yaḥyá-yı Ṣarṣarī, beyt:

وجاء تربک من صوب النعیم حیا
هامی الشآبیب فی الاظلال سحاح

(Senin toprağına cennet tarafından bolluk bulutlarıyla hem gerçekte hem de gölgede şiddetle inici yağmur gelmiştir.)

Ve dahi kuş yere inmek, bir nesneye erişmek ve yağmur inmeye de derler. يقال يلقى صوبه ای سیلانه وصابه المطر والصوب لغت فی الصواب والمصاب اسم مفعول.[1]

1 Denir ki: Yağmur yönünü yani yatağını bulur. Ṣābeḥu'l-maṭare (ona yağmur yağdı). Ṣavb, ṣavāb babında bir kelimedir ve ism-i mefūlü muṣābdır.

مع التاء المثناة
[maʿa'ت-tā'i'l-muṣennāt]

صامت [ṣāmit]: Kesr-i mīm ile. Be-maʿnī-i sākit. Żıdd-ı ناطق [nāṭiḳ]tir. Ve dahi rūḥu olmayıp māl ıṭlāḳ olunan eşyāya derler. Nitekim taʿrīf eylemişlerdir: يقال ماله صامت ولا ناطق الصامت الذهب والفضه والجواهر والامتعه والناطق الابل والخيل والغنم وغيرها.[1] Mevlānā Cāmī, beyt:

سخن آنجا که زند لاف ادب
خامشی از زر صامت چه عجب

(Sözün edepten bahsettiği yerde, ruhsuz altının susmasına şaşılır mı!)

Ve żıdd-ı müteḥarriktir. Bu maʿnāya, Şeyḫ ʿÖmer İbnü'l- Fāriż, beyt:

نطقت مناطق خصره ختما اذا
صمت الخواتم للخناصر آذا

(Yüzüklerin hareketsizliği serçe parmaklarına eziyet verdiği zaman, sadece sevgilinin belinin/kemerinin çevresi konuşur.)

صلوة [ṣalāt]: Sūre-i el-Ḥamdu ve namāz ve mina'llāhi'r-raḥmetu ve mine'l-melā'iketi istiġfārun ve mine'l-mü'minīne'd-duʿā'u ve mine'ṭ-ṭayri ve'l-hevāmmi't-tesbīḥu.[2]

صوت [ṣavt]: Sükūn-ı vāv-ı maʿrūf ile. Āvāzdır. Mevlānā Ẓuhūrī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به عشقی که در عهدهٔ جست و جوست
به صوتی که در پردهٔ گفت و گوست

(Arayıp sorma taahhüdündeki aşka andolsun! Konuşma perdesindeki sese andolsun!)

Ve ʿArabīde dahi istiʿmāl olunur. Ḳāḍī Nāṣiḥeddīn el-Ercāfī, beyt:

صوت الحمام الأیک عند الصباح
جدد تذکاری عهد الصباح

(Sabahleyin Eyk güvercininin sesi, çocukluk anılarımı tazeledi.)

Bu beyitte cemʿi vāḳiʿ olmuştur. Şemseddīn-i Tilimsānī, beyt:

وأری الوجود بأسره رجع الصدی
وأری وجودک منشأ الاصوات

(Bütün varlığın ses yankısı olduğunu görürken senin varlığının seslerin kaynağı olduğunu görüyorum.)

1 Mal için cansız ve canlı denir. Ṣāmit altın, gümüş, mücevher ve mal mülktür. Nāṭiḳ deve, sürü, koyun ve diğerleridir.

2 Fātiha sūresi, namaz, Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfār, müminlerden dua, kuşlar ve hayvanlardan tespih.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

صاردج [sārdic]: Sükūn-ı rā **(157[a])** vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Kireç veyāḫud alçı, bezīr ve penbe ile ḫamīr edip su güngünü onunla birbirine muḥkem ederler. Türkīde "leğen" derler. ʿArabīde لاقونه [lāḳūna] derler. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

ببین آن خر طبیعت همچو حلوا
خورد صاردج نگوید لین چه باشد

(O eşek yaradılışlıya bak! Bir leğen helva yiyor da yumuşak söylemiyor. Ne olacak!)

صهريج [ṣahrīc]: Sükūn-ı hā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Ol kuyuya derler ki yağmurdan su doldurup ḥıfẓ ederler ki yaz eyyāmında soğuk olur, lākin hażmı ʿasīrdir. Ekşer, ḳalʿalarda ederler. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i ḳalʿa, beyt:

زخیره اندرو پر غله انبار
هم آب صاف پر صهریج بسیار

(Orada azık, ambar dolusu buğday. Dahası saf suyla dolu birçok sarnıç var.)

Ve küçük ḥavuża ve kurnaya dahi derler.

مع الحاء المهمله
[maʿa'l-ḥāʾi'l-muhmele]

صباح [ṣabāḥ]: Żıdd-ı mesā, evvel-i yevm. Ümīdī, beyt:

علی الصباح که ساقی دهد شراب طهور
بنوش باک مدار اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُور

(Sāki sabahleyin saf şarap sununca iç, korkma! "Muhakkak ki Rabbimiz çok bağışlayıcıdır"[3].)

ضُبح [ṣubḥ] dahi derler. ʿArabī şiʿrlerinde dahi istiʿmāl olunur. Üstād Mütenebbī, beyt:

اما فی النجوم السائرات وغیرها
لعینی علی ضوء الصباح دلیل

(Yürüyen yıldızlar ve diğerleri... Gözüme sabah ışığını gösterecek bir delil yok mu?)

صِبح [ṣibh] dahi derler. Çağatay'da "taŋ" derler kāf-ı ʿAcemī ile. Türkīde "tan" dedikleri "taŋ"dır. Çağatay'da dāl ile ṭā yoktur, cümle tā ile telaffuẓ ederler. Elbette elif'ten sonra nūn getirmek ḳāʿideleridir. "Ṣabāḥa dek" demekte "taŋġaça" derler. Bu ʿibāret intihā-yı ġāye edātıdır ve "ne ʿaceb" maʿnāsına da gelir. Nitekim Anadolu Türkleri "tana kaldım" derler.

صبوح [ṣabūḥ]: Żamm-ı bā vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāya istiʿmāl ederler. Biri ṣabāḥ vaḳtinde içilen şarāba derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

الصبوح الصبوح یا اصحاب
المدام المدام یا احباب

(Ey kardeşler! Sabah şarabı, sabah şarabı! Ey dostlar! Sürekli (şarap), sürekli (şarap)!)

3 "...Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır..." Fātır, 35/34.

Biri dahi geceden bakıyye kalan şarāba derler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

صبوحی کنان صبح از جام مهر
سیه مست دائم شب دیو چهر

(Sabah, güneş kadehinden sabuh içer. Şeytan yüzlü gece de sürekli körkütük sarhoştur.)

ʿArabīde ism-i şarābdır ve ehl-i şurb ḫamra cemʿ olmaya derler. Maʿnā-yı evvele, ʿAfīfeddīn-i Tilimsānī, beyt:

بادر الی راعی الصبوح صباحا
واجعل زمانک کله افراحا

(Sabahleyin şarap sahibine (meyhaneciye) koş ve tüm zamanını mutlu geçir!)

صلاح [ṣalāḥ]: Fetḥ-i lām ile. Żıdd-ı fesāddır. Ḫʿāce Ḥāfız, beyt:

صلاح کار کجا و من خراب کجا
ببین تفاوت ره کز کجاست تا بکجا

(Düzgün amel nerde, ben sarhoş nerde! Yolun farklılığına bak! Nereden nereye!)

Li-İbni'l-Muʿizz, beyt:

ودع الزمان فکم رفیق حازم
قد رام اصلح الزمان فما صلح

(Zamanı bırak! Nice azimli dost zamanı ıslah etmeye çalıştı da ıslah olmadı.)

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

صباخ [ṣabbāḫ]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Nām-ı pādişāh-ı Yemen'dir. Mübāriz-i leşger-i Keyḫüsrev bin Siyāvuş idi.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

صاحب رصد [ṣāḥib-raṣad]: Ol ḥakīmdir ki bir kūh-ı bülend tepesinde yedi yüz ẕirā' yüksek 'imārette oturup seyyārāt ve ṣevābitin ṭulū' ve ġurūbuna naẓar edermiş. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صاحب عباد [ṣāḥib-'ibād]: Bir vezīrin nāmıdır ki ġāyet zīrek, keyyis ve saḫī idi. Eyżan minhu.

صرح ممدد [ṣarḥ-ı mumedded]: Ol bināya derler ki ona nerdübān ile çıkalar. Eyżan minhu.

صاد [ṣād]: Bakır çömlek ki kulpu ola. Türkīde "bakraç" derler. Ebulma'ānī, beyt:

شهی که خلق جهان را ز چشمهٔ کرمش
به جای آب زر و سیم را به صاد دهد

(Öyle bir padişahtır ki iyilik çeşmesinden dünya halkına su yerine altın ve gümüşü bakraçla verir.)

صد [ṣad]: Yüz 'adede derler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ز راحت دل آزرده ای خیر دید
که در سینه صد زخم غم سیر دید

(Gönlü incinmiş biri, rahatlığın hayrını gördü. Zira göğsünde yüz gam yarası olduğunu gördü.)

'Arabīde men' ve i'rāżdır يقال صد عنه يصد صدودا ای اعرض من الامر ای امنعه[1]. Çağatay'da "üz" derler żamm-ı hemze ile. "üz/öz"ün bir ma'nāsı dahi "kendi" demektir, ammā hemze onda tefḫīm bunda terḳīḳ olunsun.

İskendernāme'de mülūk-ı 'Acem salṭanatları beyānında, (Mīr 'Alī Şīr), beyt:

Ki devrānları tört miŋ üç üz ıl
Yana otuz altı vü on ay bil

(Saltanatları dört bin üç yüz yıl ve kırk altı aydır.)

"Yana" demek "yine" demektir.

صياد [ṣayyād] ve **صيد** [ṣayd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Avcı ve şikār ma'nāsınadır. Monlā Ẓuhūrī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به صیدی که از رنج و راحت گریخت
به خونی که بر پای صیاد ریخت

(Sıkıntı ve rahattan kaçan ava andolsun! Avcının ayağına dökülen kana andolsun!)

1 Denir ki: Ṣadda 'anhu yuṣaddu ṣudūden, yani işten yüz çevirtti, yani onu engelledi.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

صاغر [ṣāġar]: Fetḥi ġayn-ı muʿceme ile. **(157b)** Büyük ḳadeḥ ki ساغر [sāġar] dahi derler. Aṣlı ṣād iledir ammā Fārsīde ṣād olmamakla sīn ile yazarlar ve okurlar. صد [ṣad] dahi böyledir ki سد [sed] derler. Nitekim sīn-i meftūḥada ẕikri mürūr eyledi. Ebulmaʿānī, beyt:

بده ساقیا صاغر پر شراب
که باشد برو گلهٔ غم حساب

(Ey sāki! Şarap dolu kadehi ver! Zira gam sürüsü onunla hesaplanıyor.)

Ḥaḳīḳatte صاغر [ṣāġar] olacaktır.

صبر [ṣabr]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ārām ve ḳarār. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

قرار در کف آزادگان نگیرد مال
نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال

(Dünyaya ilgi duymayan fakirlerin avucunda mal durmaz. Tıpkı āşığın gönlünde sabır, kalburda su durmaması gibi...)

Ebulmaʿānī, beyt:

دورئ جانان دل را صبر کردن مشکل است
انتظار وعد بر دل جبر کردن مشکل است

(Gönlün sevgiliden uzak kalmaya sabretmesi zor. Gönlü vaat beklentileriyle oyalamak zor.)

ʿArabīde dahi vārid olmuştur. Li-vāḥidin mineʾṣ-ṣuʿarā, ḳıṭʿa:

الناس نظام امرهم بالصبر
صبری انا غیر ناظم لامری

بالصبر کما قیل منال النصر
لکن امامه ذهاب العمری

(İnsanların işlerinin düzeni sabırla olur. Benim sabrım ise işimi düzenlemiyor. Denildiği gibi zafer sabırla elde edilir ancak onun önünde ömür geçip gidiyor.)

Ve Çağatay'da "çıdamaḳ" derler, yaʿnī ṣabr ve taḥammül eylemek. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Çıdarmin her niçe zaḫm ursa ol ḳātil velī bolmas
Çıdamaḳ ger birin öz ʿużvıda ḳılsa kişi ölçek

(O katil beni ne kadar yaralarsa yaralasın dayanırım ama bir kimse aynı yarayı onun organlarında açsa dayanamam.)

Ṣānī, bir nevʿ ağaç ṣamġıdır. Ġāyet acı olur. Aʿlāsı Suḳuṭrī-nām cezīrede olur. Müshil-i ṣafrā vü balġam bir nāfiʿ devādır.

صبور [ṣabūr]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. İsm-i fāʿildir, ṣabr edici maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

قرار و خواب ز حافظ طمع چه می داری
قرار چیست صبوری کدام و خواب کجا

(Hāfız'dan yerinde durma ve uyku mu bekliyorsun! Yerinde durma nedir, sabretmek hangisi, uyku nerde!)

Maʿnā-yı ṣānī, esmāʾ-i ḥüsnádan bir ism-i şerīftir.

صدتر [ṣadter]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve fetḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Koyun ve sığır şīrdānı içinde bir parça ettir, yaprak yaprak olur. Türkīde "kırkbayır" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

خورد درون شکمبه و صدتر و روده
به ریش و سبلت و رویش نجس دراندوده

(İşkembe, kırkbayır ve bağırsağın içini yer; sakalı, bıyığı ve yüzü yemek lekesi içinde kalır.)

صدر [ṣadr]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, bālā-yı ḫāne yaʿnī evin ve odanın yukarı ṭarafı.

Ṣānī, vezīr.

Ṣāliṣ, ḳāḍī maʿnāsına. Mīr Naẓmī-i Herevī, beyt:

نماینده صدر و نشسته به صدر
بفرمود حکم قضا را به صدر

(Kadı görünüp makamına oturdu. Şeriatın hükmünü vezire buyurdu.)

ʿArabīde her nesnenin evveli. يقال صدر كل شئ اى اوله[1] Ve ṣadru'n-nehār, ṣadru'ṭ-ṭā'ife, ṣadru'l-kitāb, ṣadru'l-meclis. Ve dahi sīne. Ol dahi ṣadr-ı insān olmakladır. Ḳur'ān-ı ʿaẓīmu'ş-şān'da ﴿رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي﴾[2] vārid olmuştur.

صرصر [ṣarṣar]: Bād-ı serd ü saḫt.

صریر [ṣarīr]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḳalemden çıkan āvāz. Nevʿī-i Ḥamūşānī, beyt:

دلم را چاشنئ مهمان می کن
صریر خامه ام را لحن نی کن

(Gönlümü şarap misafirine çeşni yap! Kalemimin gıcırtısını ney nağmesi yap!)

Ve kapı āvāzı ki صرير الباب [ṣarīru'l-bāb] derler. Ve şol akçe ve guruş ṣadāsı ki sayıldıkta ve kīseye konuldukta ẓāhir olur. Ve dahi ḳaṭʿ, defʿ ve menʿ maʿnālarına gelir.

صفدر [ṣaf-der]: Sükūn-ı fā ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Şecīʿ, bahādır ve dilāver maʿnāsına. Aṣlı dāl'ın kesriyle ṣaḥīḥtir, ṣaf yırtıcı maʿnāsınadır. Ammā lisān-ı nāsta feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile meşhūr olmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

شهسوار عرصه گاه و سرور لشگرشکن
پهلوان گیر و دار و صفدر روز وغا

(Savaş meydanının usta binicisi, ordu dağıtıcı başbuğdur. Savaşın yiğidi, savaş gününün saf yırtıcısıdır.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

ز نیزه شده جانستان صفدری
نهنگی گرفته به کف اژدری

(Mızrakla can alıcı ve saf yırtıcı olmuş. Elde bir ejder, timsah yakalamış.)

صفیر [ṣafīr]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Āvāz-ı murġān ve nāyda dahi istiʿmāl olunur. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

فراز کنگرهٔ عرش می زنند صفیر
ندانمت که درین دامگه چه افتادست

(Arş kubbesinin tepesinden sana sesleniyorlar, bilmem ki bu dünya tuzağında ne oldu!)

Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

صفیر نی و قلقل مِی خوش است
بلی قیل و قال ورع طی خوش است

(Ney nağmesi ve şarap lıkırtısı güzeldir. Evet, takvanın dedikodusunu yapmak güzeldir.)

Ve ʿArabīde dahi istiʿmāl olunur. Ḳāle'l-Aṣmaʿī, beyt:

صوت صفیر البلبل
هیج قلب الثملی

(Bülbül ötüşünün sesi, sarhoş kalbimi heyecanlandırdı.)

صلیبِ اکبر [ṣalīb-i ekber]: Taḳāṭuʿ-ı ḫaṭṭ-ı istivā vü ḫaṭṭ-ı miḥver. Keẕā fi'l-*Edāt*. Ammā fi'l-*Mü'eyyid* **(158[a])** taḳāṭuʿ-ı mīl-i şimālī, taḳāṭuʿ-ı mīl-i cenūbī ve taḳāṭuʿ-ı felek-i tedvīre dahi derler.

صنوبر [ṣanevber]: Feṭḥ-i nūn u bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı vāv ile. Çam fıstığı. جلغوزه [celġūze] dahi derler. Ve ağacına da صنوبر [ṣanevber] derler. Serv gibi mevzūn

1 Denir ki: Ṣadru külli şey'in, ey evveluhu. Her şeyin sadrı, yani evveli.

2 "Ya Rabbi! Göğsümü aç, işimi kolaylaştır!" Tāhā 20/25-26.

ve ḫoş-nümā olmakla ḳadd-i maḥbūbu ona teşbīh eylemişlerdir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

صنوبر ار بدل راست نیست بندهٔ قدت
چراست آن همه دل در هوای قد صنوبر

(Çamfıstığı ağacı senin boyunun kölesi olabilecek doğrulukta değilse, niçin bütün gönüller onun boyuna heves ediyor!)

Ve dahi ḳalb uzunca et pāresi olmakla teşbīhen قلبِ صنوبری [ḳalb-i ṣanevberī] derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

دل صنوبریم همچو بید لرزانست
ز حسرت قد بالای چون صنوبر دوست

(Benim çamfıstığı kalbim, sevgilinin çamfıstığı ağacı gibi uzun boyunun hasretiyle söğüt gibi titrer.)

صیدگر [ṣaydger]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Avcı yaʿnī ṣayd edici. Bu گر [ger], زرگر [zerger]deki gibidir ki aṣlı کار [kār] idi, telaffuẓ ṣaḳīl olmamak için elif'i ḥaẕf edip kāf-ı ʿArabīyi kāf-ı ʿAcemī'ye tebdīl eylediler. Mevlānā Cāmī, beyt:

از قضا صیدگری دام نهاد
راهشان بر گذر دام افتاد

(Ansızın bir avcı tuzak kurdu. Yolları tuzağın olduğu yere düştü.)

مع العين المهمله
[maʿa'l-ʿayni'l-muhmele]

صانع [ṣāniʿ]: Dest-kār yaʿnī düzücü. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

صاف [ṣāf]: Pāk yaʿnī ġıll u ġıştan ʿārī ve durulmuş. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

کنون که بر کف گل جام بادهٔ صاف است
به صد هزار زبان بلبلش در اوصاف است

(Gülün elinde saf şarap kadehinin olduğu bugün, bülbül yüz bin dille onu anlatıyor.)

Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

تویی لاله و سرو و نسترن عذار
منم صاف دل رند دردی گذار

(Sen lale, selvi ve yasemin yanaklısın. Ben ise tortu çeken, gönlü saf bir rindim.)

ʿArabīde boylu, yüce ve ḥayvān-ı peşmīnedār maʿnāsına. کقولهم کبش صاف ای ذوصوف[1]

صدف [ṣadef]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. İnci kabı ki içinde inci olur. Mevlānā Cāmī, beyt:

شاه والا گهر و دریا کف
که فلک گوهر او راست صدف

(Deniz gibi cömert avuçlu, soyu yüce bir padişahtır. Onun incisinin istiridyesi gökyüzüdür.)

ʿArabīde feṯḥateyn ve żammeteyn ile de yüksek ve ulu dağ. Ḳurʾān-ı ʿaẓīmuʾş-şānʾda ﴿بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾[2] ey, beyneʾl-cebeleyniʾl-murtefiʿayn.[3] Ve dahi her nesne ki yüksek ve mürtefiʿ ola, ona derler. Ve bir maʿnāsı dahi iʿrāż eylemek. Ve dahi kulak içi, dāḫilüʾl-üẕneyn maʿnāsınadır.

صراف [ṣarrāf]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Altın, akçe ve cevāhir temyīz

1 Dillerinde sāf koyun yani yünlü koyun dendiği gibi.
2 "...dağın iki yanı arası..." Kehf 18/96.
3 Yani iki yüksek dağ arası.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayniʾl-muʿceme]

صباغ [ṣabbāġ]: Bāʾ-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Boyacı ki رنگرز [reng-rez] dahi derler.

صدغ [ṣadġ]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ile. Zülf, miyān ve dünbāl-i çeşm ü gūş. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صمغ [ṣamġ]: Sükūn-ı mīm ile. Maʿrūftur.

edici. Maʿnā-yı aṣlīsi "döndürücü"dür. Mevlānā Cāmī, beyt:

جلوهٔ حسن ز وصافئ اوست
سکهٔ عشق ز صرافئ اوست

(Güzelliğin görünmesi onun övülmesiyle olur. Aşk sikkesi onun döndürücülüğüyle olur.)

Bu maʿnāya صیرفی [ṣayrefī] dahi derler. Mevlānā Cāmī, beyt:

گوییا صیرفئ ملک و ملک
زد از آن سنگ زرت را به محک

(Sanki dünya ve melek sarrafı (Allah), senin altınını o taşla mihenge vurdu.)

صرف [ṣarf]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Döndürmek, menʿ etmek ve taġyīr etmek. Ebulmaʿānī, beyt:

از چه این بنده به قول دگران صرف کنی
صرف باید ز دلت قول حسودان کردن

(Bu köleyi niçin başkalarının sözüyle engelliyorsun! Kalbine kıskançların sözünü sokmaman gerekir.)

Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ز تو عشوهٔ صرف این توبه باد
که ذوق شکستن مرا توبه داد

(Bu tövbenin harcanması senin yüzünden olsun! Zira bozma zevki, bana tövbe verdi.)

ʿArabīde meẕkūr maʿnālardan ġayrı, tövbe etmek ve ḥīle etmek. Ve dahi ḥādiṯāt-ı dehr ve ʿavārıż-ı rūzgār maʿnālarınadır.

صف [ṣaff]: Biribiri yanına komak. Cemʿi صفوف [ṣufūf] gelir. Mevlānā Hātifī, beyt:

برآراسته یک بیک رنگ رنگ
کشیدند صفها بر آیین جنگ

(Birer birer, türlü türlü sıralandılar. Savaş düzeni için saflar oluşturdular.)

صیف [ṣayf]: Tābistān yaʿnī yaz faṣlı.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

صادق [ṣādiḳ]: Ḥażret-i İsmāʿīl ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām. Ve rāst-gūy yaʿnī doğru sözlü.

صداق [ṣadāḳ]: Kābin yaʿnī mehir.

صدوق [ṣadūḳ]: Żamm-ı dāl-ı mühmele ile. هو ابلغ من الصادق[1]

صدیق [ṣadīḳ]: Kesr-i dāl-ı mühmele ile. Dost.

1 O, sādık kelimesinin mübalağa sīgasıdır.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

صال [ṣāl]: Be-vezn-i مال [māl]. Bir nesnedir. Otuz kırk tulumu üfürüp, ağızların bağlayıp, birbiri yanına dizip, direk ve taḫta koyup onunla sudan eṣvāb ve me'kūlāt maḳūlesi ve ādem geçirirler. Ve ḥayvānāttan ancak koyun durur, ata ve deveye olmaz. Ekṣer cārī sularda istiʿmāl olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

سرشکش چنان گشته سیل روان
که با صال گردون گذشته بر آن

(Onun gözyaşı öyle akıcı bir sel olmuş ki felek onun üstünden salla geçmiş.)

صندل [ṣandal]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Bir laṭīf ağaçtır. Üç nevʿ olur. Biri beyāż, biri kırmızı ve biri sarı olur. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

دگر نخل بر جلوهٔ نورپاش
شد از عود و صندل مشبک تراش

(Bir başka ağaç, nur saçıcı görünümüyle, öd ve sandal ağacından tıraşlanmıştı.)

Ġāyet pek ağaç olmakla ṣalāyesi ʿasīr olduğun bir şāʿir demiştir. Beyt:

بی مشقت نیست هر کاری ز صندل کن قیاس
درد سر گم دارد و ساییدنش درد سرست

(Hiçbir iş zahmetsiz değildir. Sandaldan kıyas et! Baş ağrısını yok eder ama onu ezmek de bir başka baş ağrısıdır.)

صيقل [ṣayḳal]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ḳāf ile. Cilā vermek.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

صک [ṣakk]: Teşdīd ile. Ḥüccet maʿnāsınadır.

صليب الفلک [ṣalību'l-felek]: Felekte iki ḫaṭṭır. Biri ḫaṭṭ-ı istivādır ki maşrıḳtan maġribe dek varmıştır. Ve biri dahi ḫaṭṭ-ı mihverdir ki **(158b)** şimālīden cenūbīyedir. Bu iki ḫaṭṭın ictimāʿı olduğu ṣūrete "ṣalību'l-felek" derler.

صدبرگ [ṣad-berg]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ yaprakları çok ḳatmer güldür. Ġāyet iri olur. Ḥakīm Esedī, beyt:

هزاران صف گل دمیده ز سنگ
ز صدبرگ رویی و هفتاد رنگ

(Taştan yetmiş renkte ve yüz yaprak görünümlü binlerce gül safı belirdi.)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

صابون [ṣābūn]: Maʿrūf. Her lisânda "ṣābūn" derler. Sebeb-i tesmiyesine böyle rivâyet ederler ki muṣanniʿi *Şemsü'l-Maʿârif* ṣâḥibi Şeyḫ ʿAbdurraḥmân el-Bûnî, ṣâbûnu taṣnîf ettikte bir münâsib isim bulamayıp اصاب البونى [aṣâbe'l-bûnî] dediler, yaʿnî "Bûnî iṣâbet eyledi" demek olur. Mürûr-ı eyyâmla "ṣâbûn" dediler. Mîr Naẓmî, beyt:

بگیرد وسخ از غم ما جرا
به صابون باده بشو سینه را

(Gamımız yüzünden bizi kir kaplıyor. Göğsü şarap sabunuyla yıka!)

صحن [ṣaḥn]: Sükûn-ı ḥâ'-i mühmele ile. Miyân-ı serây ve miyân-ı bâġ u bûstân. Ve dahi açık yer olup eṭrâfı bîşe veyâḫud dağ veyâ dîvâr olan yere derler. Mevlânâ Ẓuhûrî, beyt:

به صحن گلستان و اطراف کشت
رسد صد سلام از زبان بهشت

(Cennet dilinden gül bahçesine ve çayırın etrafına yüz selam ulaşıyor.)

Ve büyük ḳadeḥ. Ve ol ẓarf ki içine ṭaʿâm korlar. Ḥakîm Ḫâḳânî, beyt:

لیلهٔ معراج چون نزل نزول آراسته
هفتجوش چرخ را یک صحن از خوان ساخته

(Miraç gecesi nüzul bereketiyle süslenince feleğin yedi madenini sofrada bir sahan yapmış.)

صاحب قران [ṣâḥib-ḳirân]: Ol mevlûda derler ki masḳaṭ-ı re'si vaḳt-i ḳırân-ı ʿaẓîmde ola ve burc-ı ḳırân onun ṭâliʿi ola. Keẕâ fi'l-*Edât*.

مع الميم
[maʿa'l-mîm]

صارم [ṣârum]: Żamm-ı râ'-i mühmele ile. Ġâyet keskin kılıçtır.

صميم [ṣamîm]: Kesr-i mîm ve sükûn-ı yâ-yı taḥtânî ile. Karışık olmayan nesne. Ve her nesnenin güzîdesi ve miyâne-i dil.

صمصام [ṣamṣâm]: Sükûn-ı mîm-i evvel ve feṭḥ-i ṣâd-ı mühmele ile. Kılıcın cümle-i esmâsındandır. Mîr Naẓmî, beyt:

کمر بسته صمصام خونریز شد
به کین عدو را چنان تیز شد

(Beline kılıç takıp kan dökücü oldu. Düşman kiniyle böylesine öfkelendi.)

صنم [ṣanem]: Feṭḥ-i nûn ile. Büt ki küffâr, altın ve gümüşten âdem ṣûretinde yapıp perestiş ederler. Ṣûreti olmayana "ṣanem" derler.[1] وقيل الصنم ما له صورة والا فهو وثن. Cemʿi اصنام [aṣnâm] gelir. Fârsîde بت [but] ve شمن [şemen] dahi derler. Şeyḫ Feyżî, beyt:

ای عشق تو از کعبه تراشیده صنم را
پیمانهٔ مَی ساخته قندیل حرم را

(Ey aşkı Kâbe'den put yontan ve şarap kadehini Harem kandili yapan!)

ʿArabî şiʿirlerde dahi îrâd ederler. Muḥammed el-Maʿrûf bi'l-Ebleh, beyt:

یا له فی الحسن من صنم
کلنا من جاهلیته

(Ne güzellikte bir put! Hepimiz onun Cahiliye devrindeyiz.)

1 Yüzü olmayana "ṣanem" denir. Yüzü olan ise "vesen"dir.

صفاییان [ṣafāyiyān]: Māverā'ünnehir'de bir şehir adıdır. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صنعان [ṣanʿān]: Bir şeyḫin ismidir ki yedi yüz nefer miḳdārı mürīdi ile Beytu'llāh'a giderken Rūm diyārında bir tersāyī kıza ʿāşıḳ olup ḳabūl-i küfr eyledi. Āḫirü'l-emr kız müslümān olup cānını Ḥaḳḳ'a teslīm eyledi. Şeyḫ dahi baʿde tecdīdi'l-īmān Kaʿbe'ye revān oldu. Şeyḫ ʿAṭṭār, *Manṭıḳu't-Ṭayr*-nām kitābında mufaṣṣal yazmıştır.

صفراغون [ṣafrāġūn]: Sükūn-ı fā, fetḥ-i rā'-i mühmele ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Bir kuştur. **(159[a])** Ekṣer būstān eṭrāfında olur. Sarı renktir. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

انگبین و لحم صفراغون شده
شلجم و قیصوم و سیسارون شده

(Bal ve bıldırcın eti varmış. Şalgam, kovançiçeği ve çörekotu varmış.)

صفراگون [ṣafrāgūn]: Ġayn-ı muʿceme ile olduğu gibi kāf-ı Fārsī ile de صفراغون [ṣafrāġūn] maʿnāsınadır.

صولجان [ṣavlecān]: Sükūn-ı vāv ve fetḥ-i lām u cīm ile. Çevgān maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

من سر دل گوی میدان محبت کرده ام
تا زند با صولجان زلف جانانم یکی

(Ben gönlümün başını, sevgilimin saçı değneğiyle bir kez çelinsin diye aşk meydanına bıraktım.)

ʿArabī şiʿrlerde dahi istiʿmāl olunur. Li-İbni Hānī, beyt:

لمن صولجان فوق خدیک عابث
ومن عاقد فی طرف لحظک نافث

(Yanaklarının üstünde oynayan değnek kimin? Bakışlarında üfürüp bağlayan göz bağcı kim?)

Ḥaẕf-ı nūn ile صولجا [ṣavlecā] dahi derler. Şeyḫ ʿAbdurraḥīm el-Beysānī, beyt:

لعبت جفونک بالقلوب وحبها
والخد کمیدان وصدغک صولجا

(Göz kapakların kalplerin mutluluğuyla (top gibi) oynadı. Yanağın meydan, saçının büklümü de değnek oldu.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

صابوته [ṣābūte]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Zen-i pīr, insānda ve atta. Yaʿnī koca yaşlı ʿavrat ve yaşlı kısrak. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

صحيفه [ṣaḥīfe]: Muṣḥaf, nāme ve taḫta-i dil.

صاعقه [ṣāʿiḳa]: Kesr-i ʿayn-ı mühmele ve feṭḥ-i ḳāf ile. Gökten inen āteş ki "yıldırım" derler.

صخره [ṣaḫre]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Büyük taş ki Ḳuds-i şerīf'te muʿallaḳ olan taşa صخرة الله [ṣaḫretu'llāh] derler.

صبوره [ṣabūre]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Muḫanneṯ ve pelīd maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿi'l-Fürs* ve't-*Tuḥfe*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

مبند دل به حقیقت محبت خوبان
ز هر صبوره مجو زینهار وفاداری

(Güzellerin aşkına gönlünü gerçekten bağlama! Sakın her alçaktan vefa bekleme!)

صدپایه [ṣad-pāye]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i bā'-i Fārsī vü yā-yı taḥtānī ile. Ağaç kurdu ki yine ağaçtan ḥāṣıl olur. Baʿżılar "tırtır" dedikleri kurttur ki ayak gibi ḫurde nesneleri vardır. Ebulmaʿānī, beyt:

درخت امیدم سراپا بخورد
غم حسرت دل چو صدپایه بود

(Gönüldeki hasret gamı tırtıl gibiydi, umut ağacımı yedi bitirdi.)

صد ره [ṣad reh]: Sükūn-ı dāl u feṭḥ-i rā'-i mühmeleteyn ve iẓhār-ı hā ile. Ṣad nevʿ demektir. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صدفه [ṣadfe]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i fā ile. Bir veznedir ki dokuz vuḳiyyeden ʿibārettir. Mīr Naẓmī, beyt:

می لعلگون را به صدفه بنوش
به بزم محبت همی کن خروش

(Lal renkli (kırmızı) şarabı ağır kadehle içip aşk meclisinde sürekli nara at!)

صدقه [ṣadḳa]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i ḳāf ile. Maʿrūf. Vücūb ṭarīḳıyla olan zekāta derler.

صدمه [ṣadme]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṭḥ-i mīm ile. Dokunmak ve bir katı nesne, miṣline zūr ile tokuşmak. Baʿżılar "tepme" dediler. Ve cesed ile vurmak. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به من ده که از صدمهٔ روزگار
نهم تاج بر گردن روزگار

(Bana ver ki rüzgār şiddetiyle feleğin boynuna sorguç takayım!)

Cemʿi صدمات [ṣademāt] gelir. Ve kesr-i dāl ile (صِدمه ṣidme), ʿArabīde her nesnenin ṭarafı ve cānibi. İki cānibe صدمات [ṣidemāt] derler.

صرفه [ṣarfe]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i fā ile. Fā'ide ve ziyādelik maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ترسم که صرفه ای نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ ز آب حرام ما

(Korkarım ki kıyamet günü şeyhin helal ekmeği bizim haram şarabımızdan üstün olmayacak.)

Ve menāzil-i Ḳamer'den bir menzilenin ismidir ki bir münevver yıldızdır. Ve boncuk maʿnāsına da gelir, خرزه [ḫareze] gibi.

صعوه [ṣaʿve]: Sükūn-ı ʿayn-ı mühmele, feṯḥ-i vāv ve iḫfā-yı hā ile. Bir küçük kuştur. Türkīde "ispinos" derler. Ve kimi "yund kuşu" ve baʿżılar "sığırcık" dediler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

آمدست از کبریایت عرصهٔ گیتی به تنگ
آشیان صعوه عنقا بر نتابد بیش ازین

(Dünya arsası senin yüceliğine dar gelir. Anka, bıldırcın yuvasına bundan daha fazla tahammül etmez.)

Ḥakīm Ṣāḥib der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به شاهباز قناعت به جغد گوشه نشین
به بانگ صعوه و فریاد زاغ و نغمهٔ سار

(Kanaat doğanına ve köşede oturan baykuşa andolsun! Sığırcık sesine, karga feryadına ve bıldırcın nağmesine andolsun!)

صغیره [ṣaġīre]: Maʿrūf. Ve günāh-ı kūçik.

صفحه [ṣafḥa]: Yüzün, gerdenin ve varaḳın bir ṭarafına derler.

صناعه [ṣanāʿa], **صنعه** [ṣanʿa] ve **صنیعه** [ṣanīʿa]: Kerdār-ı nīkū yaʿnī iyi iş.

صفوه [ṣafve]: Ber-güzīde ve münteḫab.

صومعه [ṣavmaʿa]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i mīm ü ʿayn-ı mühmele ile. Ḥücre-i meşāyiḫ. Cemʿi صوامع [ṣavāmiʿ] gelir. يقال الصوامع منازل الرهبان[1]. Ammā meşāyiḫ meskeni olduğu meşhūrdur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

دلم ز صومعه بگرفت و خرقهٔ سالوس
کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا

(Gönlüm tekke ve ikiyüzlülük hırkasından tiksindi. Meyhanecibaşının kilisesi nerde, saf şarap hani!)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

صابونی [ṣābūnī]: Maʿrūf ve meşhūr ḥalvādır. Ṣāʿir, beyt:

کند وعده مرا یک دم به ذوق وصلتش دلبر
زهی حلوای صابونی زهی پالودهٔ شکر

(Sevgili bana bir kez olsun kavuşma zevki tattıracağına söz veriyor. Ne sābūnī tatlısı, ne şeker peltesi!)

صاحبِ صابی [ṣāḥib-i ṣābī]: Yaʿnī ḥażret-i ʿĪsá ʿaleyhi's-selām.

صاحبِ کافی [ṣāḥib-i kāfī]: Bir ṣāḥib-feżā'il kimesnenin adıdır ki manṣıb-ı vezāreti var idi ve ismi İsmāʿīl idi.

صاحبی [ṣāḥibī]: Bir nevʿ cāmedir ki muḫaṭṭaṭtır. Ona خاره [ḫāre] dahi derler. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صحرای قدسی [ṣaḥrā-yı ḳudsī]: Yaʿnī ʿālem-i lāhūtī.

صدی [ṣadá]: Bir āvāzdır ki dağdan, ḥammāmdan ve ġayrıdan geri ʿaks eder.

صفی [ṣafī]: Dost, yegāne ve ber-güzīde.

صنابی [ṣanābī]: Feṯḥ-i nūn ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Esb-i kümeyt veyā aşḳar ki beyāżlık ġalebe eyleye. و گویند اسبی که میانِ مویهایش مویهای سفید آمیخته باشد[2]. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صیرفی [ṣayrefī]: Yaʿnī ṣarrāf.

1 Ṣavmaʿa, rahiplerin bulunduğu yere denir.

2 Tüyleri arasında beyaz tüyleri olan ata derler.

باب الصاد المكسوره
[BĀBU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

صلا [ṣilā]: Şuʿarāya verilen cāʾize-i şiʿr maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

شهی که کمترین لطف و عطایش
به شاعر شهر می بخشد صلایش

(Öyle bir padişahtır ki en basit iyilik ve bağışı, bir şaire caize olarak şehir bağışlamaktır.)

مع الباء الموحده
[maʿa'l-bāʾi'l-muvaḥḥade]

صلاب [ṣilāb]: Be-maʿnī-i uṣṭurlāb. Mīr Naẓmī, beyt:

نمی دانم احوال چرخ و صلاب
همین دانشم دلربا و شراب

(Gökten, pusuladan anlamam. Tek bildiğim dilber ve şaraptır.)

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

صطرخ [ṣiṭarḫ]: Īrān-zemīn'de bir şehrin adıdır ki taḫtgāh-ı Dārā ibni Dārāb idi. *ʿAcā'ibü'l-Büldān*'da meẕkūrdur ki leşgergāh-ı Süleymān ʿaleyhi's-selām onda idi. Ona اصطرخ [iṣṭarḫ] dahi derler.

صماخ [ṣimāḫ]: Kulak deliği. Lüġat-i ʿArabda egerçi ṣād iledir, ammā sīn ile de rivāyet olunmuştur.

مع التاء المثنات
[maʿa't-tā'i'l-muṣennāt]

صيت [ṣīt]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Āvāze. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به صیتش جهان کرد آزادگی
به رخسار برکرد افتادگی

(Dünya onun sesiyle/şöhretiyle asalet buldu. Yanağıyla āşıklık arttırdı.)

Ve ẕikr-i cemīl ki beyne'n-nās münteşir ve şāyiʿ ola. Aṣlı صوت [ṣavt] idi, vāv-ı sākin yā'ya ḳalb olunup mā-ḳablini meksūr eylediler. ʿArabīde dahi ol maʿnāya, li-İbni Ḫafāceti'l-Endülüsī, beyt:

وعندی شکوی لو أضحت علی النوی
فهزک صوت واشتمالک صیت

(Şikāyetimi yakın uzak her yere belli edecek olsam, şöhretin yayılır ve adın anılırdı.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

صرف [ṣirf]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Su katılmamış ṣāfī şarāb. Şeyḫ ʿÖmer İbnü'l-Fāriż ḳuddise sirruhu, beyt:

علیک بها صِرفا وان شئت مزجها
فعدلک من ظَلم الحبیب هو الظُلم

(Şarabı katıksız iç ya da dilersen onu sevgilinin suyuyla karıştır! Zira sevgilinin suyundan yüz çevirmen zulmün ta kendisidir!)

Bu beytin ẓāhir maʿnāsından ḳaṭʿ-ı naẓar maʿnā-yı ḥaḳīḳīsi, ṣirften murād kelime-i لا اله الاالله[2]'tır ve onu memzūc etmek محمد رسول الله[3]'tır ki حبیب [ḥabīb]den murād oldur. Mīr Naẓmī, beyt:

بده ساقی آن بادهٔ صرف آب
که افکار غم سینه گردد خراب

(Ey sāki! O su katılmamış şarabı ver! Çünkü gam düşünceleri göğsü yıktı.)

صنف [ṣinf]: گونه از چیزی و پاره از چیزی[4] [güne ez-çīzī ve pāre ez-çīzī]. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

صفر [ṣifir]: ʿAlāmet-i burc-ı Ḥamel'dir. Ve dahi ḥamel maʿnāsına da gelir. Sükūn-ı fā ile (صفر ṣifr), boş, ḫālī ve tehī maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

بده ساقیا مانده ام صفر ید
شود کیمیای مَیم سودمند

(Ey sāki! Eli boş kaldım. Şarap kimyası bana faydalı olacaktır, ver!)

یقال بیت الصفر من المتاع ورجل صفر الیدین
وفی الحدیث ان اصفر البیوت من الخیر البیت[1]

1 Malda "beytu'ṣ-ṣifr (boş ev)" ve insanda "ṣifru'l-yedeyn (iki eli boş)" denir. Ve hadīs-i şerīfte "Muhakkak ki evlerin en boşu, evlerin en hayırlısıdır" denmiştir.

2 Allah'tan başka ilah yoktur.

3 Hz. Muhammed, O'nun elçisidir.

4 Bir şeyin türü ve bir şeyin parçası.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

صغون [ṣiġūn] ve صغين [ṣiġīn]: İki ḳarye ismidir. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

صين [ṣīn]: Bir iḳlīmdir ġāyet vāsiʿ. Ehli cümle kāfirdirler. Ve ol diyārda ġāyet ḳıymetli inci olur derler yek-tā ki dānesi bin dīnār değer. Keẕā fī-*ʿAcā'ibi'l-Büldān*.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

صديق [ṣiddīḳ]: Kesr-i dāl-ı müşeddede ile. Rāst-gūy be-ġāyet. Ve laḳab-ı şerīf-i ḥażret-i Yūsuf ʿaleyhi's-selām ve ḥażret-i Ebū Bekr raḍıya'llāhu ʿanhu'dur.

مع الها
[maʿa'l-hā]

صلايه [ṣilāye]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Üzerinde boya ezdikleri taş ve altın ḥall ettikleri ṭabaḳ. Ebulmaʿānī, beyt:

رخ سخت خویشم که کردم صلایه
که جانان برو خال مشگین بساید

(Kendi sert yüzümü, sevgili onun üstünde misk kokulu benini ezsin diye ezme taşı yaptım.)

صله [ṣile]: ʿAṭā. Ve dahi şuʿarāya verilen cāʾize-i şiʿr. **(160[a])**

صفه [ṣife]: Nişān.

باب الصاد المضمومه
[BĀBU'Ṣ-ṢĀDİ'L-MAŻMŪME]

مع التا
[maʿa't-tā]

صحبت [ṣoḥbet]: Sükūn-ı ḥāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mecliste oturmak maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

باز صحبت داشتن با هر فقیر
پادشه را عیب دارد گوش گیر

(Dahası her önüne gelen fakirle bir arada bulunmak padişahın aybıdır, dinle beni!)

Ve dostluk etmek maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, meṣnevī:

رغبت دنیا و صحبت با زنان
قربت سلطان و الفت با بدان

هر که دائم صحبتش با زن بود
مرد عاقل نیست او کودن بود

(Dünya meyli, kadınlarla bir arada olmak, padişaha yakınlık ve kötülerle oturup kalkmak... Sürekli olarak kadınlarla bulunan kişi, akıllı bir adam değildir, ahmağın tekidir.)

Ve dahi cimāʿ etmek. Mīr Naẓmī, beyt:

الفت زن را و صحبت با غلام
روی را آرد خجالت لا کلام

(Kadınlarla yakınlık ve oğlanlarla cima etmenin yüz kızartacağında kuşku yoktur.)

صورت [ṣūret]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Çehre ve peyker. Ve teşbīhen naḳḳāşların ettikleri insān resmi. Şānī-i Tekelū, beyt:

چشم تو جادویست که چون صورت فرنگ
در یک نگاه با همه کس آشنا شود

(Senin gözün bir büyücüdür. Zira Frenk gözü gibi bir bakışta herkesle tanış olur.)

مع الحاء المهمله
[maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele]

صبح [ṣubḥ]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Ṣabāḥ vaḳti. Ṣubḥ-ı evvel ve ṣubḥ-ı düvüm derler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

شراب دویم صبح روز وصال
ز کیفیت حال عزلت مقال

(Kavuşma günü gerçek sabah şarabı, yalnızlık halinin nasıl olduğundan bahseder.)

Yaʿnī ṣubḥ-ı ṣādıḳ şarābı. ʿArabīde dahi ẕikr olunmuştur. Muḥammed bin el-Yemīn el-Endülüsī, beyt:

وجلوا ظلام اللیل بالصبح الذی
قسموه بین جیادهم اوضاحا

(Gecenin karanlığını boyunlarına süs olarak taktıkları şarapla aydınlattılar.)

صلح [ṣulḥ]: Defʿ-i muḫāṣame maʿnāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ز رویت عیانست آثار صلح
به ساغر کن آن جنس بازار صلح

(Barış belirtileri yüzünden belli oluyor. Böylesi bir barış pazarını kadehle yap!)

ʿArabīde dahi keẕālik, eş-Şeyḫ Ṣafiyyeddīn el-Ḥillī, ḳıṭʿa:

نفی عین الکمال بسحر عین
الی سِلم المتیم لیس تجنح

له طرف یقول الحرب اولی
ولی قلب یقول الصلح اصلح

(Āşığın barışını istemeyen büyülü gözüyle göz değmesini ortadan kaldırdı. Onun savaş olsun diyen bir gözü, benim barış olsun diyen bir kalbim var.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

صبار [ṣubbār]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Demirhindi ki laṭīf ekşisi vardır. Ḳalʿ-ı ṣafrāya ġāyet nāfiʿdir. Ekşiler de ḳābıżaya muḳarrer devā olup müleyyin olmadığı vāżıḥtır, ancak hem ekşi hem müleyyin demirhindidir. Bā'-i muḫaffafe ile (صبار ṣubār) da cā'izdir. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا کرد محموم صداع خمار
رسان ساقیا آن شراب صبار

(Ey sāki! Mahmurluğun verdiği baş ağrısı beni hasta etti. Demirhindi şarabını getir!)

صفر [ṣufur]: Żamm-ı fā ile. Maʿādin nevʿinden tūc dedikleri maʿdenī nesnedir. Şeyḫ İbn Sīnā evzān-ı maʿādini beyān eylemiş bu ḳıṭʿa ile. Ḳıṭʿa:

نُه فلز مستوی الحجم را چون برکشی
اختلاف وزن دارد هر یکی بی اشتباه

زر لگن زیبق الم اسرب دهن ارزیز حل
فضه ند آهن یکی مس و شبه مه صفر ماه

(Aynı hacimdeki dokuz çeliği nasıl kaldıracaksın? Kuşkusuz her birinin ağırlıkları farklıdır: Altın, leğen; civa, elem; kurşun, dehen; kalay, hal; gümüş, nid; demir, yekī mis; kehribar, meh; tunç māh.)

صور [ṣūr]: Sükūn-ı vāv ile. Boynuz ki ḳalenderān çalarlar. Ve ḥażret-i İsrāfīl ʿaleyhi's-selām'ın nefḫ ettiği nesneye de derler. Ebulmaʿānī, beyt:

کشتگان تو سر نمی دارند
تا دم صور وقت رستاخیز

(Senin öldürdüklerin, kıyamet günü sur vaktine dek bir şey istemezler.)

مع العين المهمله
[maʿa'l-ʿayni'l-muhmele]

صداع [ṣudāʿ]: Baş ağrısı ki ʿilleti mādde ola yāḫud ḫumārdan ʿārıż ola. Monlā Ẓuhūrī, beyt:

صداع اجل را دوا کرده اند
چو بر جبهه لایش طلا کرده اند

(Ecel baş ağrısına çare bulmuşlar. Şarap tortusunu ezip yüze sürmüşler.)

Monlā Ẓuhūrī, beyt:

صداع خمار مَی هستیم
کند گمره خانهٔ مستیم

(Varlık şarabının mahmurluğuyla başım ağrıyor, bana meyhanenin yolunu kaybettiriyor.)

ʿArabīde dahi keẕālik, ʿAntere el-ʿAbsī, beyt:

وسیفی کان فی الهیجا طبیب
یداوی الرأس من الم الصداع

(Savaşta kılıcım, baştaki baş ağrısını tedavi eden bir doktor oldu.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

صوف [ṣūf]: Vāv-ı maʿrūf ile. Keçinin uzun kılları dibinden ḫurde kılları koparıp eğirip dokudukları ḳumāş gibi nesne ki mevcdār ederler. Ve dahi koyun tüyü, peşmîne maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

همچو صوفی در لباس صوف باش
با صفتهای خدا موصوف باش

(Sofu gibi yün elbise içinde ol! Allah'ın vasfettiği gibi vasıflan!)

ʿArabīde koyun yününde müstaʿmeldir. Sā'ir ḥayvānāt tüyüne شعر [şaʿr] derler feṯḥ-i şīn ile. Li-İbni'l-Ḥaccāc, ḳıṭʿa:

احن اذا رأیت الحر لیلا
بجنبی وهو منتوف لطیف

ولا آباه ان هو جاء یوما
وفی رأس القلیلة منه لیف

اذا سمت الخروف اکلت منه
ولست اعافه وعلیه صوف

(Geceleyin yanımda güzel ve tüysüz sıcaklığı gördüğümde onu arzularım. Bir gün tüylü gelecek olsa yine de ondan kaçmam. Kuzu temizlendiğinde onu yerim, yünleri kalmış olsa yine de ondan iğrenmem.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

صبحگاه [ṣubḥgāh]: Ṣabāḥ vaḳti demektir. Beyt:

مرو به خواب که حافظ به بارگاه قبول
دعای نیمشب و ورد صبحگاه رسید

(Ey Hāfız! Uyuma! Çünkü kabul sarayına gece yarısı ve sabah vakti edilen dualar ulaştı.)

صراحیه [ṣurāḥiyye]: Şarāb ẓarfı.

صره [ṣurre]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. Altın ve akçe kīsesi, dolu olduğu ḥālde ve ona benzer ne olursa. Şeyḫ Saʿdī, *Gülistān*ı'nda [1] یک صرهٔ هزار دینار به پیشش فرستاد dediğidir. Şāʿir, beyt:

اگرچه عادت شاهیست صره بخشیدن
عطای شاه مرا سیم و زر به خرواری

(Bir padişahın ādeti para kesesi bağışlamaksa, benim padişahımın bahşişi eşek yüküyle altın ve gümüş bağışlamaktır.)

صفره [ṣufre]: Sarılık, her ne olursa.

صفه [ṣuffe]: Mürtefiʿ ve maḫṣūṣ yapılmış mekān. ʿArabīde مصطبه [maṣṭaba] derler. Ve dahi cāy-ı ʿişret. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به مژگان فرو روب از صفه کرد
چو پروانه بر گِرد ساقی بگرد

(Meclisi kirpiğiyle süpürdü. Sākinin çevresinde pervane gibi dolaştı.)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

صبحگاهان [ṣubḥgāhān]: Murād, ṣubḥ-ı kāẕib ve ṣubḥ-ı ṣādıḳtır. Şāʿir, beyt:

چو شد نارنج مشرق صبحگاهان
سفید و سرخ چون سیب صفاهان **(160ᵇ)**

(Sabahleyin doğu portakalı güneş, İsfahan elması gibi ak ve kırmızı olunca...)

1 Ona bin akçelik bir kese gönderdi.

مع الیا
[ma'a'l-yā]

صراحی [ṣurāḥī]: Boynu uzun şarāb ẓarfı; şīşe olsun, ġayrı olsun. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

یا رب چه نعره کرد صراحی که خون خم
به نعرهای قلقلش اندر گلو ببست

(Acaba sürahi nasıl bir nara attı da lıkır lıkır naralarıyla küpün kanı boğazında düğümlendi!)

Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

درین زمانه رفیقی که خالی از خلل است
صراحیٔ می ناب و سفینهٔ غزل است

(Bu devirde zarardan uzak olan arkadaş, saf şarap sürahisi ile gazel mecmuasıdır.)

صورتِ وهمی [ṣūret-i vehmī]: Ḳuvve-i müfekkirede bir ḥālettir ki bir kimesnenin veyāḫud bir nesnenin şaḫṣiyyetini tefekkür ve bi-'aynihi ṣūretini ḫayālde iḥżār etmeye derler. Ebulma'ānī, beyt:

نرود از خیال من هرگز
صورت وهمیٔ صفای وصال

(Kavuşma mutluluğunun heyulası, benim hayalimden asla gitmiyor.)

صوفی [ṣūfī]: Vāv-ı ma'rūf ile. Taṣavvufa mensūb ve dahi cāme-i ṣūfa mensūb olan. Ebulma'ānī, beyt:

لباس صوفیانست جامهٔ صوف
ولی باید بدل چون صوف معروف

(Yün elbise, sofuların giysisidir. Fakat tasavvuf gibi meşhur bir bedel gerekir.)

باب الضاد المعجمة المفتوحه
[BĀBU'Ḍ-ḌĀDİ'L-MU'CEMETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الباء الموحده
[ma'a'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

ضب [żabb]: Keler dedikleri cānver ki سوسمار [sūsmār] dahi derler.

ضرب [żarb]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Her nesnenin miṣli. Ve bārān-ı sebük. Ve vurmak. Ve gitmek. Ve miṣli ẓāhir olmak. Ve bir kimesnenin elini mālından bağlamak.

ضرب [żarab]: Fetḥateyn ile. 'Asel-i sepīd.

ضراب [żarrāb]: Rā'-i müşeddede ile. Rūdzen ve sikke-zen.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

ضر [żarr]: Ziyān. اذا ذكر مع النفع فتحت الضاد واذا افرد ضمت ضاده[1]

ضرر [żarar]: Fetḥateyn ile. Ziyān ki muḳābili نفع [nefʿ] ve سود [sūd]dur. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

هر كه از دشمن نباشد بر حذر
عاقبت بيند ازو رنج و ضرر

(Düşmana dikkat etmeyen kimse, sonunda onun yüzünden sıkıntı ve zarar görür.)

Lüġat-i ʿArabīde çenenin esfeli aʿlāsına ulaşmak. Kesreteyn ve teşdīd-i rāʾ-i mühmele ile (ضِرر ḍirrir), baḫīl ādem ve kısa boylu ʿavrat.

ضمير [żamīr]: Kesr-i mīm ile. Kalb ve niyyet. Cemʿi ضمائر [żamāʾir] gelir. Ve ḫāṭırda nesne iḥżār eylemek. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

از خيال لطف مَی مشاطهٔ چالاک طبع
در ضمير برگ گل خوش می كند پنهان گلاب

(Çevik yaradılış süsleyicisi, şarabın verdiği keyfin hayaliyle gül suyunu gül yaprağının içinde ne de güzel gizledi!)

Monlā Ẓuhūrī, beyt:

مه و مهر نان ريزهٔ خوان اوست
چه روشن ضميری كه مهمان اوست

(Ay ve güneş onun sofrasındaki ekmek kırıntısıdır. Onun konuğunun kalbi nasıl da aydınlanır!)

ضرير [żarīr]: Merd-i nā-bīnā yaʿnī aʿmá. Ve merd-i nizār u naḥīf.

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

ضماد [żamād]: Bend-i cerāḥat. Ve kel başa vurulan bez pāresine derler. Ve yakı bağlamak.

1 نفع [nefʿ] maddesiyle birlikte zikredileceği üzere dād fethalıdır. Müfret olduğunda dād'ı zamme olur.

مع الفا
[ma'a'l-fā]

ضيف [żayf]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Mihmān.

مع العين المهمله
[ma'a'l-'ayni'l-muhmele]

ضايع [żāyi']: Tebāh ya'nī bitmiş. Ve müşk-i būyā.

ضبع [żab']: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Sırtlan ki كفتار [keftār] derler.

ضجيع [żacī']: Kesr-i cīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Hem-ser ya'nī bir döşekte bile yatan.

ضرع [żar']: Pistān-ı gāv u gūsfend. ويقال ما له زرع ولا ضرع اى شئ[1]

1 Denir ki: Ne ekili tarlası ne de sağılacak memeli koyunu var.

مع اللام
[ma'a'l-lām]

ضال [żāll]: Güm-rāh.

ضلال [żalāl]: Yolsuzluk.

ضليل [żalīl]: Be-ġāyet yolsuz ve güm-rāh.

مع الكاف
[ma'a'l-kāf]

ضحاک [ḍaḥḥāk]: Meşhūr pādişāh nāmıdır. Aṣlı ده آک [deh-āk] idi ya'nī on 'ayblı. ده [deh] on ve آک [āk] 'ayb ma'nāsınadır, ta'rīb edip ضحاک [ḍaḥḥāk] dediler. İki omuzunda et pārelerinden iki yılan gibi nesne olmakla ضحاکِ مارى [ḍaḥḥāk-ı mārī] dediler. Ḥalvāyī-i Semerḳandī, beyt:

زلف ترا رقیب به گردن گرفته بود
ضحاک را به زحمت ماران گذاشتیم

(Rakip senin saçını boynuna almıştı. Dahhāk'ı yılanların eziyetine bırakmışız.)

(161[a])

Mıṣra'-ı ṯānī ḍurūb-ı emṯāldendir ve ده آک [deh-āk] maḥallinde ẕikr olunmuştur.

'Arabīde ضحاک [ḍaḥḥāk] teşdīd-i ḥā ile "ḫandān" ma'nāsınadır, gülücü demek olur. Ḳāḍī İbn Sīnā el-Melik, beyt:

اسمی بضحاک فوزی فیک من طرب
وفوز غیری یسمیه بعباس

(Senden mutluluk elde ettiğim zaman ismim Dahhāk (çok gülen) olur. Benden başkası (mutluluk) elde ettiğinde ismim Abbās (çok surat asan) olur.)

Ve dahi ضحک [ḍaḥk] tereyağı, 'asel, kar ve çiçek tomruğu ki henüz şaḳḳ olmuş ola. Ve ضاحکه [ḍāḥike] iki ön dişler. Ve kesr ile (ضِحک ḍiḥk), gülmek ve maymun āvāzıdır.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

ضربان [żarbān]: Derd-i rīş yaʿnī cerāḥat ve yara ağrısı.

ضفن [żafn]: Kīne.

ضمان [żamān]: Ḳabūl etmek.

ضمين [żamīn]: Miṡl-i ضمان [żamān].

ضنين [żanīn]: Baḫīl.

ضيمران [żaymurān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, żamm-ı mīm ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Şāh-isperġam dedikleri ki ʿArabīde ريحان [reyḥān] ve Türkīde "fesleğen" derler. Baʿżılar بستان افروز [bostān-efrūz] dediler. Ve baʿżılar تاجِ خروس [tāc-ı ḫorūs]tur dediler. Şāʿir, beyt:

ضيمران سنبل و لاله درو
هر يكى را داده زينت باغ را

(Orada fesleğen, sümbül ve laleden her biri bahçeyi süslemiş.)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

ضخم [żaḫm]: Tenāver yaʿnī etli ve götlü.

ضيغم [żayġam]: Yırtıcı arslan.

ضيم [żaym]: Sitem ve ẓulüm.

باب الضاد المعجمة المكسوره

[BĀBU'Ḍ-ḌĀDİ'L-MU'CEMETİ'L-MEKSŪRE]

ضيا [żiyā]: Be-ma'nī-i rūşenī. Ẓuhūrī, beyt:

به نوری که از عکس جامش سها
به خورشید بخشد زکوة ضیا

(Kadehinden yansıyan öyle bir ışıktır ki o ışıkla süha yıldızı güneşe aydınlık zekatı bağışlar.)

'Arabīde isti'māli rūşendir. Üstād Mütenebbī, beyt:

امن ازدیارک فی الدجی الرقباء
اذ حیث کنت من الظلام ضیاء

(Sen karanlıklardan gelen bir ışık olduğun için, rakipler gece karanlığında (bana) geleceğinden emindi.)

ضد [żidd]: Nā-hemtā ya'nī bir nesnenin tamām muḫālifi.

ضفدع [żifda']: Kurbağa.

ضلع [żil']: Pehlū kemikleri.

ضعف [żi'f]: Dü çendān ya'nī iki kat.

ضرغام [żirġām]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Arslanın cümle-i esmāsındandır. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

به زر گرفته و ماند برای تعویذش
قوای نامیه ناخن ز پنجهٔ ضرغام

(Altınla alınmış ve yetiştirme gücü onu korumak için aslan pençesinden bir tırnak olmuşa benziyor.)

Mīr Naẓmī, beyt:

مپندار خالی بود هر کنام
مبادا که ضرغام دارد مقام

(Her inin boş olduğunu sanma! Oraya bir aslan yerleşmiş olmasın!)

İsti'āre ṭarīḳıyla يقال ضرغم الابطال بعضهم بعضا فی الحرب[1]

1 Denir ki: Savaşta yiğitler birbirine aslan kesildi.

مع الها

[ma'a'l-hā]

ضاحكه [żāḥike]: İleride olan dört dişin biri ki ziyādece ola. Ve dahi ḥandān.

ضحكه [żaḥke]: Ḫalḳ üzerine gülücü.

ضحوه [żaḥve]: Kaba kuşluk vaḳti. Ve kuşluk ṭa'āmı.

ضروره [żarūre]: Bī-çārelik.

ضيعه [żay'a]: Kiştzār ya'nī ekinlik.

باب الطاء المفتوحة المهمله

[BĀBU'Ṭ-ṬĀ'Ī'L-MEFTŪḤATİ'L-MUHMELE]

مع الالف

[maʿa'l-elif]

طباطبا [ṭabāṭibā]: Fetḥ-i bā'eyn-i muvaḥḥadeteyn ve kesr-i ṭā'-i şānī ile. ʿAcem'de bir ṭā'ifedir, seyyid geçinirler. Nesebleri şıḥḥatin yine kendileri bilir. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

یکی شخص مجهول آمد به شهر
کند دعوئ نسل آل عبایی

چگونه شود سید آن خر نسب
که رد کرده بر پیش طباطبایی

(Seyit olduğunu iddia eden, kimsenin tanımadığı bir adam şehre geldi. O eşek yaradılışlı nasıl seyit olsun! Tabātibālar önünde (o soyu) reddetmişti.)

طرفا [ṭarfā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i fā ile. Dıraḫt maʿnāsınadır.

مع الباء الموحده

[maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

طاب [ṭāb]: Ḫoşī ve pākī yaʿnī iyilik ve pāklik.

طالب [ṭālib]: Cūyende. Ve esmā'-i ricāldendir.

طاق و ترنب [ṭāḳ u turunb]: *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i kerr ü ferr, ḫodnümāyī ve ṭumṭurāḳ ki طاف و ترم [ṭāḳ u turum] dahi derler. Şāʿir, beyt:

چنان یافت شهرت به دیر جهان
به طاق و ترنب و به کر و به فر

(Öyle ki dünya kilisesinde görkem ve heybetle, güç ve kuvvetle şöhret buldu.)

طپطاب [ṭapṭāb]: Sükūn-ı bā'-i Fārsī ve fetḥ-i ṭā'-i mühmele ile. Güy u çevgān oyununda topu vurdukları maḫṣūṣ çevgāna derler. Üstād, beyt:

بنات النعش چون طپطاب سیمین
نهاده دست زیر و پهنه از بر

(Yediger yıldızı, alttan ve üstten tutulmuş gümüş bir değneği andırıyor.)

پهنه [pehne], ol çevgāna derler. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

طیب القلب [ṭayyibu'l-ḳalb]: Yaʿnī Zühre. Keẕā fī-*ʿAcā'ibi'l-Büldān*.

طبیب [ṭabīb]: Ḫastaya tīmār ve ʿilāc eden kimesne. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla maḥbūba da denilir. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

بیا ای طبیب مرضهای دل
به جای علاج غرضهای دل

(Ey gönül hastalıklarının doktoru ve gönül isteklerini ilaçla tedavi edici, gel!)

الطَب [eṭ-ṭabb], bi'l-feṭḥ ve't-teşdīd. ʿĀdet, ḫaẕāḳat, merāret, ʿilm ve kiyāset. يقال رجل طب ای عالم وحاذق.[1] Ve kesr ile (طِب ṭibb) ıṣṭılāḥ, ʿādet **(161b)**, siyāset ve siḥr. İbn Enbārī katında طب [ṭibb], ażdāddandır. Zīrā ʿilāc-ı emrāża ve siḥre طب [ṭibb] derler. Siḥr ise aʿẓam-ı emrāżdandır. يقال الطب السحر والمطبوب المسحور والطبيب الساحر والطبيب العالم وجمع القلة اطبة والكثرة اطباء تقول طبت يا رجل بالكسر طبا ای صرت طبيبا والمتطبب الذی يتعاطی علم الطب.[2] Ve küll-i üstād u ḫāẕıḳ ʿinde'l-ʿArab Ṭabīb li-Emīr Seyfeddīn el-Münşid, beyt:

اناشده وقد لعبت بقلبی
يد الاسقام وقد عز الطبيب

(Tabip nadirken ve hastalıkların eli kalbimle oynarken ona yalvardım.)

طرب [ṭarab]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir ḫālet-i ḫiffettir ki insāna ʿārıż olur şiddet-i sürūrdan ve şiddet-i ḥüznden. Ammā ekşer sürūrdan olur ki sürūr ve feraḥ maʿnāsına istiʿmāl olunur. يقال قد طرب بكسر الراء طربا واطربه غيره.[3] Mevlānā Cāmī, beyt:

ناقه ز الحان عرب آسوده از رنج و تعب
طی کند با صد طرب یک روزه ره در یک زمان

(Deve, Arap nağmeleriyle sıkıntı ve zahmetten rahat buluyor. Bir günlük yolu yüz sevinçle bir anda dolaşıyor.)

Ve ʿArabīde keẕālik li'ş-Şeyḫ Ṣadreddīn el-Muḥammed eş-şehīr bi-İbni'l-Vekīl, beyt:

فالخمر ذر ترينی الذر من حبب
ترد ما فاتنی وازداد لی الطرب

(Şarap bana taneyi tohumdan ayrılmış gösterir. Kaybettiklerimi geri getirir, sevincimi arttırır.)

طلب [ṭaleb]: Feṭḥateyn ile. İstemek ve istek, ḫˇāhiş maʿnāsına. يقال طلب يطلبه طلبا واطلبه ايضا احوجه الى الطلب واطلب الكلاء تباعد عن الماء.[4] Ṣāʾib-i Tebrīzī, beyt:

معيار دوستان دغل روز حاجت است
قرضی به رسم تجربه از دوستان طلب

(Sahte dostların ortaya çıktığı zaman, ihtiyaç günüdür. Tecrübe edilmiştir ki borcu dostlardan iste!)

Bu beyitte emri vāḳiʿ olmuştur.

طيب [ṭayyib]: Kesr-i yāʾ-i müşeddede ile. Ḫoş, pākīze, ḥelāl, pākīze süḫan ve merdüm-i pākīze. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

طهماسب [ṭahmāsb]: Īrān-zemīn pādişāhlarından bir pādişāh adıdır ki yedi sene reʿāyāya ʿöşr-i zemīn ve ḫarācı bağışlamışlar idi. Ve elli sene pādişāhlık eyledi.

طناب [ṭanāb]: Feṭḥ-i nūn ile. Çadır ipleri. Türkīde "tenef" derler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

خيمهٔ قدر ترا خورشيد می تابد طناب
ساغر بزم ترا ناهيد می گردد حباب

(Güneş senin itibar otağının ip bağlayıcısıdır. Zühre senin meclisindeki kadehin hava kabarcığıdır.)

ʿArabīde żammeteyn ile (طُنُب ṭunub), çadır ipleri, ḥablu'l-ḥiyām maʿnāsına. Cemʿi اطناب [aṭnāb] gelir. Ve ağaç kökü, ʿurūḳ-ı şecer gibi. Ve gövdenin siniri, ʿaṣab-ı cesed miṣāli.

1 Denir ki: Reculun ṭabbun, yani becerikli ve usta adam.

2 Denir ki: eṭ-Ṭibbun es-siḥrun (tıp büyüdür), el-maṭbūbun el-meshūrun (matbūb, büyülenmiştir), eṭ-ṭabībun es-sāḥirun (tabīb büyücüdür) ve eṭ-ṭabībun el-ʿālimun (tabīb bilgindir). Cem'-i kılleti eṭibbetun, cem'-i kesreti eṭibbā'un gelir. Dersin ki: Ṭibte yā recul, kesr ile ṭibben, yani bir tabip oldun. el-Müteṭabbib, tıp eğitimi alan kimsedir.

3 Denir ki: Ḳad ṭaribe, rā'nın kesriyle, (muhakkak sevindi) ṭariben (sevinmek) ve aṭrabahu ġayruhu (başkası onu sevindirdi).

4 Denir ki: Ṭalebe (istedi) yaṭlubuhu (onu ister), ṭaleben (istemek) ve aṭlebuhu (onu istetti). Ve aṭlebu'l-kellā', sudan uzaklaştı.

Ve sünü eğriliği, iʿvicāc-ı rumḥ mānendi ويقال طنب بالمكان اقام وطنب الفرس طال متنه. واطنب بالغ فى الشئ واطنبت الريح اطنابا اشتدت فى الغبار الاطنابة المظلة الطنب بالضم ناحيه وجانب[1]

مع التا
[maʿa'-tā]

طاغوت [ṭāġūt]: Żamm-ı ġayn-ı muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. Her ne ki Ḫudā ʿazze ve celle'den ġayrı perestiş ederler. صورة كانت او غير صورة[2]

طالوت [ṭālūt]: Bir merd-i mü'min ü müslim idi ḥarb u cenge ʿālim. Ve evvel aṣılda ṣiḳa idi, Ḥaḳḳ teʿālá ona mülk iḥsān eyledi.

طوقِ طاقت [ṭavḳ-ı ṭāḳat]: Bir ṭavḳtır ḳıymetdār. Mülūk, kullarının gerdenlerine takar.

طاقت [ṭāḳat]: Feṭḥ-i ḳāf ile. Ḳudret ve ḳuvvet maʿnāsına. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به حكم تغافل اگر ساعتى
شود پاره پيراهن طاقتى

(Bir an umursamaz davranacak olsa, güç gömleği parçalanır.)

Ebū Türāb Big, beyt:

ما طاقت هجران مى ناب نداريم
چون كاسۀ ما گشت تهى خانه خرابيم

(Biz saf şarabın ayrılığına dayanamayız. Kadehimiz boşalacak olursa halimiz yaman olur.)

Ve "bir kat" maʿnāsına da gelir.

طامات [ṭāmāt]: İki maʿnāyadır.

Evvel, سخن از چپ و راست گفتن [suḫan ez-çep u rāst guften] yaʿnī sözü perākende söylemek. Beyt:

به طامات مجلس بياراستيم
پس آنگه ز حق مغفرت خواستيم

(Dağınık konuşup meclisi süsleyelim. Sonra da Allah'tan af dileyelim.)

1 Denir ki: Ṭanibe bi'l-mekāni, bir yerde ikāmet etmek. Ṭanibe'l-feresu, atın beli uzun olmak. Ve aṭnaba, bir şeyi abartarak uzatmak. Ve aṭnabat er-rīḥu iṭnāben, yani rüzgārın tozu şiddetlendirmesi. İṭnābe, gölgelik. Ṭunub, zamme ile, etraf ve yan.

2 Suret ya da suret dışı bir şey.

Ṣānī, ʿucme yaʿnī söz feṣāḥat ile olmaya. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طراوت [ṭarāvet]: Fetḥ-i rā'-i mühmele vü vāv ile. Tāzelik ve leṭāfet maʿnāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

چهرهٔ مه را بود حاجت مشاطگی
طلعت خورشید را نیست طراوت بدین

(O varken ayın yüzüne süsleyici gerekir, güneşin yüzündeki güzellik kaybolur.)

Naʿtı طری [ṭarī] gelir .يقال شئ طری ای غض. وطریت الثوب تطریة واطراه مدحه واطریت العسل اطراء ای اعقده وطری علینا فلان ای طلع[3]

طشت [ṭaşt]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Büyük tas ki لگن [legen] dahi derler. **(162ᵃ)** ʿArabīde sīn-i mühmele ile طست [ṭast] dahi derler. Ammā Fārsīde aṣlı تشت [teşt]tir tā'-i müṣennāt ile. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

نماند شام اگر امواج این دریای دولابی
فرو شد زورق زرین برآمد طشت سیمابی

(Bu dönen denizin dalgaları gümüş suyu bir leğen yükseltip de altın kayığı alabora ederse gece diye bir şey kalmaz.)

Ve esrār açılmaya طشت از بام افتاد [ṭaşt ez-bām uftād] derler. Nitekim Mevlānā Cāmī, beyt:

طشت خورشید ز بام افتادی
کار گردون ز نظام افتادی

(Dünyanın işinde düzensizlik olsaydı güneş leğeni çatıdan düşer, her şey ortaya çıkardı.)

طلعت [ṭalʿat]: Sükūn-ı lām ve fetḥ-i ʿayn-ı mühmele ile. Dīdār maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

دل سراپردهٔ محبت اوست
دیده آیینه دار طلعت اوست

(Gönül onun aşkının otağıdır. Göz onun yüzünün aynacısıdır.)

Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

دل آیینهٔ طلعت یار نیست
اگر صیقل عشق در کار نیست

(Gönül, aşk cilası kullanılmıyorsa sevgilinin yüzünü yansıtamaz.)

ʿArabīde görmek, ruʾyet gibi. ومنه قولهم انا مشتاق الی طلعتک ای الی رؤیتک[4]

3 Denir ki: Şey'un ṭariyyun yani taze şey. Ṭarreytu es-ṣevbe, (elbiseyi yeniledim). Aṭrāhu, onu övdü. Aṭraytu'l-ʿasele iṭrāʾen, yani balı kaynatıp kıvama getirdim. Ṭarā ʿaleynā fulānun, yani falanca bize göründü.

4 Onların sözlerindendir: Ben ṭalʿatına yani ru'yetine (yüzüne) hasretim.

مع الثا
[maʿa'ṯ-ṯā]

طهمورث [ṭahmūreṯ]: Sükūn-ı hā, żamm-ı mīm ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile. Ḥażret-i Ādem ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın bir rivāyette ikinci baṭında, bir rivāyette üçüncü baṭında evlādıdır. Dünyāda ibtidā bu pādişāhlık eyledi. Dīvleri zūr-bāzūsuyla żabṭ u ḳahr eylediği için Ṭahmūreṯ-i dīv-bend laḳabıyla şöhret-şiʿārdır. Mīr Naẓmī, beyt:

مده زنهار دل دنیای پر رنگ
نه طهمورث بمانده نه سیامک

(Hileyle dolu dünyaya sakın gönül verme! Ne Tahmüres ne de Siyāmek kalmış.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

طافج [ṭāfic]: Kesr-i fā ile. Be-maʿnī-i pür yaʿnī memlū. Mevlānā Cāmī, beyt:

ای شده طافج ز فیض کأس محمد
ز آدم و عالم مکن قیاس محمد

(Ey Muhammedī kadehin feyziyle dolmuş olan! Hz. Peygamber'i dünya ve insandan hareketle kıyaslama!)

طباهج [ṭabāhic]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade, kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Yumurta ile pişmiş ḳalye. Baʿżı yerde "kaygana" dediler. ʿArabīde طباهجه [ṭabāhice] derler. Şāʿir, beyt:

کند سیر و ولی هضمش عسیرست
شود با تخم مرغی گر طباهج

(Yumurtalı kaygana doyurur ama hazmı zordur.)

طسوج [ṭassūc]: Żamm-ı sīn-i mühmele-i müşeddede vü vāv-ı maʿrūf ile. Nīm dirheme derler. Aṣlı تسو [tesū] ve تسوج [tesūc]dur. Ebulmaʿānī, beyt:

چو دانی نیست دنیا را بقایی
نیرزد نزد عاقل نیم طسوج

(Dünyada kalıcılık olmadığını bilirsin. Orası akıllı adam için yarım akçeye değmez.)

ʿArabīde cānib ve nāḥiye maʿnāsınadır. Ve ʿinde'l-ḥisāb iki ḥabbeden ʿibārettir. Ve ḥabbenin yigirmi dördü bir dīnārdır ve südüsü bir dengdir. Fārsīden muʿarrebdir ki تسوج [tesūc] derler.

طمغاج [ṭamġāc]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Türkistān'da bir vilāyet ismidir. Dāru'l-mülk olan şehrine de derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چگل را زلف بر طمغاج بندد
طراز شوشتر بر چاج بندد

(Çiğil'in saçını Tamgaç'a bağlar. Şūşter'in süsünü Çāç'a bağlar.)

طنعاج [ṭanʿāc]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i ʿayn-ı mühmele ile. Ḫaṭā mülküne ḳarīb bir şehir ismidir. Kāfiristāndır. Ve dahi Tatar ḫanlarının birine isim olmak mervīdir. Beman̈ī-i evvel, Mīr Naẓmī, beyt:

به اقلیم خطا حکمش رسیده
سوی طنعاج را لشگر کشیده

(Hükmü Doğu Türkistan bölgesine varmış. Tan'āc tarafına ordu göndermiş.)

مع الحاء المهمله
[maʿa'l-ḥā'i'l-muhmele]

طرح [ṭarḥ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bırakmak. Meşelā dīvār temeli ve emṡāli. Ve ḥāmil, yükün bırakmak maʿnālarına. Mīr Naẓmī, beyt:

چو طرح ظلم و جور افکنده بودی
ز بیم جور عالم بنده بودی

(Zulüm ve kötülüğün temelini attığında bütün dünya kötülük korkusuyla köle olurdu.)

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

طباخ [ṭabbāḫ]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade-i müşeddede ile. Aşçı ki خوالیگر [ḫˇālīger] ve آشپز [āş-pez] dahi derler.

طبخ [ṭabḫ]: Çömlekte nesne kaynamak.

طرخ [ṭarḫ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Dağ eteklerinde ve derelerden akan kar suyunun cemʿ olduğu yer. ʿArabīde ماجل [mācil] derler.

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

طایباد [ṭāybād]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḫorāsān mülkünde bir mevżiʿ veyāḫud bir şehir ismi ola. Mevlānā Hātifī, meşnevī:

هوس کرد جم قدر خاقان اساس
که روشن کند چشم مردم شناس

به نظارهٔ مرشد طایباد
سپهر آفرین خوان آن خاک باد

(Cem kıymetindeki hakan soylu padişah, feraset sahibi gözünü Tāybād toprağındaki mürşidin nazarıyla aydın kılmak istedi. Felek o toprağa aferin okusun!)

Maḥall-i dīgerde, Mevlānā Hātifī, beyt:

خرامان شد آن ابر گوهر نهاد
به گستردن سایهٔ طایباد

(O inci yaradılışındaki bulut, Tāybād gölgesini döşemek üzere harekete geçti.)

طبرزد [ṭaberzed]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade vü rā'-i mühmele ve fetḥ-i zā'-i muʿceme ile. Bir nevʿ şekerdir; beyāz, saḫt ve sengīn olur. Şöyle ki teberle kırıldığından طبرزد [ṭaberzed] dediler. Fārsīden muʿarrebdir ki aṣlı تبرزد [teber-zed] idi. Şāʿir, beyt:

طبرزد سکر و قند و نباتش
به هر حالت بیفزاید حیاتش **(162ᵇ)**

(Taberzed, şeker, kant ve bitki şekeri her hālükārda cana can katar.)

طرد [ṭard]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Sürmek ve ırak etmek.

طرید [ṭarīd]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sürülmüş.

طلحند [ṭalḥand]: Sükūn-ı lām u nūn ve feṭḥ-i ḥāʾ-i mühmele ile. Nām-ı pādişāh-ı Sind'dir ki düşmanla cenkte iken inkisār ve maġlūbiyyet vāḳıʿ olmakla fīl üzerinde taḫtında otururken bi-emri'llāhi teʿālá cān verdi. Māderi, oğlunun firāḳından dīvāne oldu. Ḥükemā-yı Hind'den Leclāc-ı ḥakīm şaṭrancı taṣnīf eyleyip onun ḥużūrunda oynarlar idi. Ol dahi ona meşġūl olmakla bir miḳdār ārām ederdi.

طود [ṭavd]: Kūh-ı buzurg u bülend. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

طالیفر [ṭālīfer]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i fā ile. Bir ottur, kalın kabuğu vardır. Hind'de çok olur. Bir kimesne ağzında tutup cimāʿ eylese sürʿat-i inzāli defʿ edip cimāʿa ʿaẓīm leẕẕet verir. Ebulmaʿānī, beyt:

به وقت کادن لعل لبش گر در دهن گیری
چو طالیفر بیابی کادن او لذت بسیار

(Cima yaparken onun lal dudağını tālīfer gibi ağzında tutarsan, onunla cimā yapmaktan epeyce tat alırsın.)

طاهر [ṭāhir]: Kesr-i hā ile. Pāk demektir.

طائر [ṭāʾir]: Kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Bemaʿnī-i perrende. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

نشد طائر عشق تا جلوه گر
نیفشاند باز نگه بال و پر

(Aşk kuşu harekete geçmedikçe bakış şahini kanat çırpamaz.)

Mevlānā Cāmī, beyt:

همای طائر قدسی ز همت تو نشاید
که میل افسر هدهد کنی و طوق حمامه

(Kutsal hüma kuşu senin gayretine yakışmaz. Çünkü hüthüdün sorgucuna ve güvercinin gerdanlığına meyillisin.)

Ve طائر الانسان عمله[1]

Ḳurʿān-ı mecīd'de ﴿وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَآئِرَهُ فِي عُنُقِه﴾[2] vārid olmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

طائر من بود این محنت که چون طائر شدم
می گدازد آتش عشقم که طائر گشتنم

1 İnsanı uçuran, amelidir.
2 "Biz her insanın amelini (kaderini) boynuna bağladık" İsrā, 17/13.

(Bu sıkıntı benim kaderim oldu, kuş gibi oldum. Aşk ateşi kuşa dönmüş olan beni eritiyor.)

طباشير [ṭabāşīr]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade, kesr-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir devādır ki ḳişā'-i Hindī rīḥ-i şedīdden baʿżı baʿżına iḥtikākla muḥteraḳ olup kül oldukta içinde bulunur. İyisi ziyāde beyāż ve dirhem gibi müstedīr olur. Zenān, yüzlerine sürerler, beyāżlık verir. Ebulmaʿānī, beyt:

روی زشت آن عجوز بدلقا هرگز مبین
کز طباشیر و فگر دارد همین حسن دروغ

(O suratsız kocakarının çirkin yüzünü asla görme! Zira allık ve aklıkla desteklenmiş yalancı bir güzelliği var.)

طبر [ṭaber]: Feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Nām-ı vilāyet-i Ṭaberistān. Ve بيدِ طبری [bīd-i ṭaberī] ol diyāra mensūbdur. بيدِ موله [bīd-i muvelleh] dahi derler. Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

همچو مستان صبوحی زده افتان خیزان
شاخهای سمن تازه و بید طبری

(Salkım söğüt ve yeni açmış yaseminin dalları, sabah şarabıyla çarpılmış sarhoşlar gibi düşüp kalkıyor.)

طبقِ زنبور [ṭabaḳ-ı zenbūr]: Yaʿnī ḫāne-i zenbūr.

طبله خوار [ṭabla-ḫˇār]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade, feṭḥ-i lām ve żamm-ı ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i müft-ḫˇār. Maʿnā-yı terkīb, ṭabladan yiyici demektir. Bir kimesne kesb-i nafaḳaya muḳayyed olmayıp āḫarın ṭaʿāmına ḥāżır ola, ona derler. Mīr Naẓmī, beyt:

مر او را اثر نیست از ننگ و عار
که باشد طفیلی و هم طبله خوار

(Onda utanmadan eser yok. Hem asalak hem de bedavacı!)

طرار [ṭarrār]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. Yankesici, müflis, ʿayyār ve rengbāz. Kemāl-i Ḥocendī, beyt:

ای به زلف از شبروان عیارتر
طره از تو تو ازو طرارتر

(Ey saçıyla hırsızlardan daha usta olan! Kākül senden sen kākülden daha yankesici!)

طرفدار [ṭaraf-dār]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı fā ile. Ser-ḥadd-nişīn ve sınır-gīr yaʿnī sınır beyleri. Mevlānā Hātifī, beyt:

طرفدار سرحد نگهبان راه
گریزان همه جانب تختگاه

(Sınır beyleri ve gözcülerin hepsi başkente kaçıştılar.)

طشتگر [ṭaşţger]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme vü tā'-i müşennāt ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Nām-ı muṭrib. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

آن راه طشتگر ادا کرد
آن قول کاسه گر ادا کرد

(O usulü Taştger eda etti. O sözü Kāseger eda etti.)

طنبور [ṭanbūr]: Maʿrūf sazdır. Fārsīde تنبور [tenbūr] derler. Taʿrīb olunmuştur. Monlā Ẓuhūrī, beyt:

چو نی هر کرا دیده گردیده باز
چو طنبور در پرده گفتست راز

(Tambur gibi her kime göz çevirmişse ney gibi sırrı perde arkasında söylemiş.)

طور [ṭavr]: Sükūn-ı vāv ile. Ṭarz, üslūb ve ḳāʿide. Mīr Naẓmī, beyt:

درآمد به مجلس به طور لوند
نمانده سر عاشقان را خرد

(Külhanbeyi tavrıyla meclise girdi. Āşıkların aklı başından gitti.)

طوقِ بهار [ṭavḳ-ı bahār]: Sükūn-ı vāv u ḳāf ile. Be-maʿnī-i ḳavs u ḳuzaḥ. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طوقِ عنبر [ṭavḳ-ı ʿanber]: Henūz gelmiş ḫaṭṭ-ı dilberān.

طهور [ṭahūr]: Żamm-ı **(163ᵃ)** hā ile. Pāk maʿnāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

به ساقیگری گر کند جلوه حور
نگیرم ز دستش شراب طهور

(Huri sākilik etmek için harekete geçse yine de onun elinden saf şarap içmem.)

طیر [ṭayr]: Kuş ve fāl-ı bed. Cemʿi طیور [ṭuyūr] gelir. Ve bir maʿnāsı dahi nūşādir ki طیر الخراسانی [ṭayru'l-ḫorāsānī] derler. Ve kibrīte طیرِ سقر الحمی [ṭayr-ı ṣaḳaru'l-ḥummá] derler.

طیغور [ṭayġūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Esmā'-i ṭuyūrdan bir ṭayr-ı şikārī ismidir.

طیفور [ṭayfūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı fā ile. Bir pādişāh ismidir.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

طاقیه دوز [ṭāḳye-dūz]: Sükūn-ı ḳāf ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿnā-yı luġavīsi "ṭāḳye dikici"dir ki دوز [dūz] دوختن [dūḫten] lafẓından ism-i fāʿil olur.

Ṣānī, maʿnā-yı ıṣṭılāḥīdir ki "ādem aldayıcı" demek olur. Türkīde "ṭaḳye kapıcı" dedikleri maʿnāyadır. Mīr Naẓmī, beyt:

مده دل بدان کاکل دل فروز
مبادا همی باشد او طاقیه دوز

(O gönül yakıcı saça gönül verme! O aldatıcı seni de aldatmasın!)

طبلباز [ṭablbāz]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade-i ūlá vü lām u feṭḥ-i ṣāniye ile. Naḳḳāre gibi bir nesnedir. Avcılar eyer kaşında götürürler ki doğanı şikāra saldıkta onu ṭurre ile vurup ṣadā ederler ki çalı arasında kuş kalka diye. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

طبلباز تو هر آنجا که به آواز آید
نسر طائر کند از قلهٔ گردون پرواز

(Senin davulunun ses verdiği yere, felek kartalı göğün tepesinden uçarak gelir.)

طرز [ṭarz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Güne, üslūb ve ḳānūn maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

به عزت پرستان درگاه شاه
درآمد در آن جنگزی بارگاه

جهان دگر دید و ساز دگر
به هر جنس طرز و طراز دگر

(Padişah sarayının hizmetçisi, Cengiz Han'a layık o saraya görkemle geldi. Başka bir dünya, başka bir yapı, her cinsten tarz ve süs gördü.)

Gāhī rā'nın fetḥasıyla خرز [ḫaraz] vezni üzre de istiʿmāl ederler. Üstād Laṭīfī, beyt:

جامهٔ عمر تو به دست دوام
از جلال آید و طرز دارد

(Senin ömür giysin sonsuzluk eliyle yücelikten gelir, süse sahiptir.)

ʿArabīde maʿnā-yı muḥarrerden māʿadā hey'et ve zīnet maʿnālarına da istiʿmāl ederler. يقال طرزه حسن اى هيأته وطرزه مقبول اى زينته والطرز الشكل يقال بهذا الطرز اى بهذا الشكل.[1] Eşʿārda dahi gelir. Bedreddīn Yūsuf ibni Lü'lü', beyt:

شهى اللمى قد رق ديباج خده
ووشى العذار المستدير له طرزه

(Dudağı tatlanıp yanağı ipek gibi yumuşadı. Yuvarlak yanağının süslülüğü, onun tarzıdır.)

Ve żamm ile de (طُرز ṭurz) ʿArabīde "şekil" maʿnāsına. 'İmādü'l-Kātib el-İṣfahānī, beyt:

للصبا من عذاره نسج حسن
رقم المسک فی الشقائق طرزه

(Onun genç yanağında güzellik dokuması vardır. Misk onun şeklini/desenini gelinciklere çizmiştir.)

Bu maʿnāya Çağatay'da "yosunluḳ" derler yaʿnī üslūb. Kitāb-ı *Mecālisü'n-Nefā'is*'te dībācede Mīr ʿAlī Şīr'in birer beyti naḳl ü īrād etmeye vaʿde ettiği yerde der, neṣr:

Ve her ḳaysınıŋ netā'ic-i ṭabʿıdın birer nime yosunluḳ yazılġay.

(Ve her birinin yaradılış/ilham getirilerinden birer parça üslūben yazılacak.)

طناز [ṭannāz]: Feṭḥ-i nūn ile. Nāz ve şīve edici, ṣıfat-ı maḥbūb olur. Ve طنز [ṭanz]a ism-i fāʿil dahi olur kināye ve nükte edici maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

گرچه بس عشوه ده و طنازند
پردهٔ وحدت لعبت بازند

(Çok işveli ve nazlı olsalar da oyun oynayıcının birliğine perdedirler.)

طنز [ṭanz]: Sükūn-ı nūn ile. Kināye ve nükte ile söylemek. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

به طنز ار گفت خواهم کرد از عاشق کشی توبه
رقیب شوم با ما این خبر باری چه می گوید

(İmalı bir şekilde "āşık öldürücülükten tövbe edeceğim" dediyse uğursuz rakip bize bu haberle birlikte daha ne söylesin!)

ʿArabīde masḫaraya almak. فهو طناز بالتشديد[2]

1 Denir ki: Ṭarzuhu ḥasenun, yani görünüşü güzeldir. Ṭarzuhu maḳbūlun, yani süsü beğenilir. Ve ṭarz, şekildir. Denir ki: Bi-hāze'ṭ-ṭarz, yani bi-hāze'ş-şekl (bu şekilde).

2 Teşdīd ile "ṭannāz"dır.

مع السين المهمله
[maʿa'ṣ-sīni'l-muhmele]

طاس [ṭās]: Maʿrūf ẓarfın adıdır. Türkīde dahi "tas" derler. الطس والطسة بالتشديد فيهما ويقال طس فى البلاد اى ذهب[3]. Ve dahi her neyin ki bir cānibi muḥaddeb ve cānib-i āḫarı muḳaʿʿar ola, ona طاس [ṭās] derler. Bu sebeble sipihre طاسِ نيلگون [ṭās-ı nīlgūn] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به ارباب طبیعت را بنوشاند فلک هر دم
به جای بادهٔ گلگون ز طاس نیلگون زهراب

(Felek gönül ehline daima gül renkli şarap yerine mavi renkli tastan zehir içirir.)

طاقديس [ṭāḳ-dīs]: Sükūn-ı ḳāf u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i ṭāḳmānend. Taḫt-ı Ḫüsrev-i Pervīz. Şāʿir, beyt:

که یک وا گرد تخت طاقدیسش
زمان پادشاهان کاسه لیسش

(Zaman padişahları, bir bahşişi için Tākdīs tahtının etrafında kāse yalardı.)

Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm'de be-maʿnī-i ṣuffe-i ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām. Ve eyvān-ı şāhān. Ve dahi ʿālī ʿimāret önlerinde olan **(163ᵇ)** bināya derler.

طاوس [ṭāvūs]: Düm ve bāli münaḳḳaş bir kuştur ki meşhūr-ı ʿālemdir. Ḫʿāce Selmān, beyt:

آستان سدره یعنی باغ طاوسان ملک
از کبوترخانه های کعبهٔ قدر ترا

(Sidre eşiği yani melekūt tavuslarının bahçesi, senin itibarın Kābesinin güvercinliklerindendir.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

اگر بیضهٔ زاغ ظلمت سرشت
نهی زیر طاوس باغ بهشت

(Karanlıkla yoğrulmuş karganın yumurtasını cennet bahçesi tavusunun altına koyarsan...)

Dünyāya gelmezden muḳaddem Cennet'te ḥırāmān olup ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selām'la çıktığı menḳūldür.

طرطوس [ṭarṭūs]: Nām-ı mübāriz-i leşger-i Rus. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

3 eṭ-ṭassu ve eṭ-ṭassetu, her ikisi de teşdīd ile. Ve denir ki: Ṭasse fi'l-bilādi, yani şehirleri gezdi.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

طرطانیوش [ṭarṭāniyūş]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i ṭā'-i mühmeleteyn, kesr-i nūn ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir cezīre adıdır ki ʿAẕrā ol cezīreye düşüp baʿdehu ḫalāṣ oldu. Üstād ʿUnṣurī, meşnevī:

بشد از پس رنجهای دراز
به یکی جزیره رسیدند باز

کجا نام او بود طرطانیوش
درو پادشا نام او نوگیوش

(Epeyce sıkıntıdan sonra yine bir adaya ulaştılar. O adanın adı Tartāniyūş idi. Orada Nūgiyūş adlı bir padişah vardı.)

طوافِ سرکش [ṭavvāf-ı ser-keş]: Meyve ve sā'ir me'kūlātı başı üzerinde gezdirip satana derler. Eyżan minhu.

مع العين المهمله
[maʿa'l-ʿayni'l-muhmele]

طالع [ṭāliʿ]: Maʿnā-yı luġavīsi ẓuhūr u ḫurūc etmek, ġā'ib olmak ve hücūm etmek. يقال طلعت الشمس والكوكب طلوعا ومطلعا اذا خرجت وظهرت من مطلعها والمطلع ایضا موضع طلوعها وطلع علینا فلان اذا هجم وطلعت علی القوم اذا اتیتهم وقد طلعت عنهم اذا غبت عنهم و طلعت الجبل ای علوته وطالعت الشئ ای طلعت علیه واطلعتک طلعه ای حقیقته واطلع علی باطن امره.[1] Ve maʿnā-yı muṣṭalaḥīsi baḫttan kināyedir. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ز جور کوکب طالع سحرگهان چشمم
چنان گریست که ناهید دید و مه دانست

(Sabaha karşı gözüm, talihimin eziyeti yüzünden öyle bir ağladı ki Zühre gördü, Ay bildi.)

Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

به فکر زر و سیم خود را مباز
اگر طالع عشق داری بساز

(Altın ve gümüş düşünüp de kendinle oynama! Aşk talihine sahipsen ona göre davran!)

Bu maʿnāya ʿArabīde dahi istiʿmāl olunur. Ve bu maʿnā-yı evvele, Emīr Seyfeddīn, beyt:

كأن البدر طلعته اذا ما
تبدی طالعا بعد المغیب

(Onun yüzü güneşin batışından sonra açıkça görünen dolunay gibidir.)

طبع [ṭabʿ]: İki maʿnāyadır.

1 Denir ki: Ṭalaʿati'ş-şemsu ve'l-kevkebu ṭulūʿan ve maṭlaʿan, güneş ve ay doğuş yerinden çıkıp göründü. Maṭlaʿ da doğuş yeridir. Ṭalaʿa ʿaleynā fulān, bir kimse bize saldırdı. Ṭalaʿtu ʿale'l-ḳavmi, kavmime geldim. Ve ḳad ṭalaʿatu ʿanhum, onlara göründüm. Ṭalaʿatu'l-cebele, yani dağa tırmandım. Ve ṭalaʿatu'ş-şey'e, bir şeyi mütalaa ettim. Aṭlaʿtuke talʿahu, yani gerçeğini beyan ettim, işin iç yüzünü sana gösterdim.

Evvel, mizāc maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر بر نیاید به طبعت گران
سخن دارم اندک بگویم نهان

(Eğer mizacına ağır gelmeyecekse birazcık sözüm var, sana gizlice söyleyeyim.)

Ṣānī, mühür maʿnāsına.

Ve ʿArabīde dahi mizāc maʿnāsına ki cemʿi طباع [ṭibāʿ] gelir kesr ile. Aṣlında maṣdardır, ḫatm ve ḍarb maʿnāsına. يقال طبع الله على قلب الكافر اى ختم وطبعت على الكتاب اى ختمت وطبعت السيف والدرهم اى عملت وطبع الرجل اذا لم ينفذ فى الامر وناقة مطبعة اى مثقلة بالحمل وقد يراد بالطبع الذات يقال بطبعه اى بذاته وبنفسه وقيل الطبع الخلقة التى خلقت الانسان عليها[2]

Ve الطِبع [et-ṭibʿ] bi'l-kesri, nehir. Cemʿi اطباع [aṭbāʿ] gelir. يقال طبع النهر اى امتلاء والطبع ملاء المكيال والسقاء[3]

الطبع [eṭ-ṭabaʿ] bi'l-feṯḥateyn, bulaşmak ve kir, denes gibi. Ve demir paslanmak. يقال طبع السيف طبعا اذا علاه الصدا وطبع الرجل دنس وايضا بمعنى كسل ويقال الطبع العيب وكل شين فى دين او دنيا طبع[4]

الطابع [eṭ-ṭābiʿ], bi-feṯḥi'l-bā ve kesrihā. Ḫarman çaçlarına ettikleri nişān. Ve dahi mühür ki mektūblara vururlar ve maḥfūẓ nesnelere ederler.

طمع [ṭamaʿ]: Ḥarīṣ olmak ve ḳanāʿat etmek. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ندارد وبال طمع كوكبم
نداند عذاب خوش آمد لبم

(Yıldızımın açgözlülük günahı yoktur. Dudağım, hoş geliş azabını bilmez.)

ʿArabīde dahi bu maʿnāyadır.

2 Denir ki: Ṭabaʿa'llāhu ʿalā-ḳalbi'l-kāfir, Allah kāfirin kalbini mühürledi. Ṭabaʿtu ʿale'l-kitāb, kitabı mühürledim. Ṭabaʿtu's-seyfe ve'd-dirhem, kılıcı ve sikkeyi işledim. Ṭabaʿa'r-reculu, yani adam işinde haylaz oldu. Nāḳatun muṭabbaʿatun, yani yüklü deve. Ṭab'dan ẕāt kastedilebilir. Denir ki: Bi-ṭabʿihi yani bi-ẕātihi ve bi-nefsihi (kendisi). Denir ki: eṭ-Ṭabʿ, el-Ḫilḳat, insanda doğuştan gelen yaradılış.

3 Denir ki: Ṭibaʿa'n-nehru, yani nehir doldu. eṭ-Ṭibʿu, kırba ve ölçeğin dolu olması.

4 Denir ki: Ṭabaʿa's-seyfu ṭabʿan, kılıç paslandı. Ṭabaʿa'r-reculu, adam kirlendi. Tembellik yaptı anlamına da gelir. Denir ki: Ṭabaʿa, ayıp anlamına da gelir. Dünya ve dindeki her türlü kusurdur.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

طرف [ṭaraf]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Cānib maʿnāsınadır. Ammā ekṣer-i ʿAcem sükūn-ı rā ile istiʿmāl ederler. Nitekim bu beyitlerde vāḳiʿdir. Nevʿī-i Ḥamūşānī, beyt:

یکی بر طرف آتشخانه بگذر
بر آیین بت و بتخانه بگذر

(Bir kere olsun ateşgede tarafına git! Put ve tapınak ayinine katıl!)

Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به طرف چمن بهر هر عبهری
تراشیده از کهربا عنبری

(Çimenlik tarafında her bir nergis için kehribardan bir amber yontmuş.)

Mevlānā Cāmī, beyt:

گوشهٔ برقع ز طرف طلعت رخشان گشاد
اینک اینک زان لامع صد هزاران برق نور

(Parlak yüzünden yaşmağın ucunu açtı. İşte işte! Oradan yüz binlerce parlak şimşek çakıyor.)

ʿArabīde sükūn-ı rā'-i mühmele ile (طرف ṭarf), çeşm maʿnāsına. Ve dahi ʿinde'n-naẓar **(164[a])** göz kapağın depretmek, taḥrīk-i cüfūn gibi. Baʿżı kerre ʿayn dahi murād olunur. Nitekim, Üstād Ebū Ṭayyib Mütenebbī, beyt:

لو لم تکن بغبار طرفک اکحلت
عین الغزالة صدها وجه الدما

(Ceylanın gözü senin gözünün tozuyla sürmelenmeseydi putların (güzellerin) yüzü onu reddederdi.)

Ve kesr-i ṭā ile (طِرف ṭirf), atın iyisi, kerīm mine'l-ḫayl. وقیل هو لغت للذکر خاصة والجمع طروف[1]

Ve fetḥateyn ile (طرف ṭaraf), her nesnenin ucu ve nāḥiyesi. Cemʿi اطراف [eṭrāf] gelir. یقال فلان کریم الطرفین مراد نسب اب ونسب ام و اطرافه اخوات واعمام وخالات[2]

طوف [ṭavf]: Dönmek ve dolanmak maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

قدسیان طوف دیار تو کنند
تحفهٔ نور نثار تو کنند

(Melekler senin diyarını tavaf etsinler, nur hediyesini sana saçsınlar.)

Mevlānā Cāmī, beyt:

بر درش جامی چه خرسندی دهد یک روزه طوف
ما تسلینا ولو یبقی الی یوم النشور

(Ey Cāmī! Onun kapısında bir günlük tavaf neye yeter! O kıyamet gününe dek kalsa biz teselli bulmayız.)

ʿArabīde dahi istiʿmāl olunur. Şeyḫ Tāceddīn el-Ḥavārī, beyt:

هنوا فی العیش الا ان یطوف علی
الندمان فی الدین طاسات وکاسات

(Taslar ve kāseler din dostlarını tavaf etmiyorsa öyle eğlenceye ağlayın!)

Ve ziyāde eylemek. Ve birkaç boş tulumu üfürüp biribiri yanına bağlayıp üzerine binip suda yüzmek. Ve tebevvül ve taġayyuṭ etmek.

1 Denir ki: O, özellikle erkek at için kullanılan bir kelimedir. Çokluğu طروف [ṭurūf] gelir.

2 Denir ki: Fulān kerīmu't-ṭarafeyn (falanca iki taraftan da temizdir). Maksat, baba tarafı ve ana tarafıdır. Eṭrāfuhu (onun tarafları) kardeşler, amcalar ve teyzelerdir.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

طاق [ṭāḳ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, tek ki muḳābili çifttir. Kemāl İsmāʿîl, beyt:

طاق و رواقم ز یکی طاق بود
خود به جهان طاق نبودست دو

(Dünyada tek olan iki yoktur ama benim kemer ve kubbem (evim barkım) bir tektendi.)

Ṣānī, bir ağaçtır. طغک [taġak] ve آزاددرخت [āzād-diraḫt] dahi derler. ʿArabīde kapı kemeri ve eyvān kemeri. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ازین رباط دو در چون ضرورتست رحیل
رواق و طاق معیشت چه سربلند و چه پست

(Bu iki kapılı tekkeden göç etmek zorunlu olduğuna göre, burada yaşama kemeri ile eyvanı yüksek olsa ne alçak olsa ne!)

Ve maḥbūbun kaşı kemer gibi eğri olduğundan طاقِ ابرو [ṭāḳ-ı ebrū] derler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

اگر طاق ابرو سوی قبله ساز
نمازی گذارم به شرع نیاز

(Kaş kemerini kıble yönüne doğrultacak olursa niyaz şeriatıyla namaz eda ederim.)

Ve چارطاق [çār-ṭāḳ] dört kemer üzerine binā olunduğundan tesmiye olunmuştur. Ve ḳubbe maʿnāsına da gelir. ʿArabīde musandara ve eṣvāb nevʿinden bir nevʿdir. İnce ve yufka olur. Kat maʿnāsına da gelir. Meṣelā iki kat olana ذو الطاقین [ẕuʾṭ-ṭāḳeyn] derler. Fārsīden muʿarrebdir.

طارق [ṭāriḳ]: Sitāre-i rūz. Yaʿnī ġāyet münevver yıldızdır. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

طبق [ṭabaḳ]: Maʿrūf olan ẓarftır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

ای که عالی محمل جاه ترا در قافله
بهر کسب زاد خورشید طبق گردان گداست

(Ey memduh! Güneş, kafiledeki yüksek mahmilli makamından nasiplenmek umuduyla tabak dolaştıran bir dilencidir.)

ʿArabīde örtü ki bir nesnenin üzerine örterler. Cemʿi اطباق [aṭbāḳ] gelir. Ve dahi ḥāl, cemāʿat, ḳabīle ve ḳarn maʿnālarına dahi gelir. ای ومنه قوله تعالی ﴿طبقا عن طبق﴾ حال الی حال ومضی طبق وأتی طبق ای مضی قرن وأتی قرن ومطر طبق ای عام وولدت الغنم طبقا وطبقة اذا ولد بعضها بعد بعض وطبق الغیم تطبیقا اذا اصاب بمطره جمیع الارض وسحابة مطبقة وحمی مطبقة الدائمة بکسر الباء وفتحها وبنت طبق ای سلحفاة ومنه قیل للداهیة احدی بنات طبق ویزعم العرب انها تبیض تسعا وتسعین بیضة کلها سلاحف وطبق عنقه بالسیف ای ابانها وطبقات الناس مراتبهم واطبقوا علی الامر ای اتفقوا علیه واطبقت الشئ ای جعلته مطبقا ای دائما فتطبق هو الطبق بالکسر موافق[3]

الطابق [eṭ-ṭābiḳ], büyük kiremid, ācur maʿnāsına. Fārsīde muʿarrebdir.

طلاق [ṭalāḳ]: Sipurz yaʿnī dalak ki ʿArabīde طحال [ṭiḥāl] dahi derler.

طلق [ṭalḳ]: Sükūn-ı lām ile. Kānī yaʿnī maʿdenī gevherdir.

3 Yüce Allah'ın kelāmında gelmiştir: Ṭabaḳan ʿan-ṭabaḳin "... halden hale... (İnşikāk 84/19)".

Maḍā ṭabaḳun ve etā ṭabaḳun; yani asır geçti ve asır geldi. Maṭarun ṭabaḳun; yani yaygın yağmur. Velededi'l-ġanemu ṭabaḳan ve ṭabaḳ; yani koyun peş peşe doğurdu. Ṭabbaḳa'l-ġaymu taṭbīḳen; bulut kendi yağmuruyla yeryüzünü ıslattı. Seḥābun muṭabbiḳatun ve ḥummā muṭbaḳatun; bā'nın kesriyle ve fethiyle, örten bulut ve örten (sürekli) ḥumma. Bintu ṭabaḳin; yani kaplumbağa. Eḥdā benātu ṭabaḳ; musibet/yılan için söylenir. Arap, doksan dokuz yumurtanın tamamının kaplumbağa olduğunu sanır. Ve ṭabaḳa ʿunḳuhu bi's-seyfi; yani boynunu kılıçla ayırdı. Ṭabaḳātu'n-nās; yani insan tabakaları. Aṭbaḳū' 'ale'l-emri; yani bir işte müttefik oldular. Aṭbaḳtu'ş-şey'e; yani bir şeyi örttüm. Muṭbiḳan; yani dāimī. Teṭabbaḳa; kesr ile ṭibḳ yani muvāfik (uygun) demektir.

طريق [ṭarīḳ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, yol, rāh maʿnāsına.

Ṣānī, üslūb, ṭarz ve reviş maʿnāsına. Mevlānā Bedreddīn Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به نقص آمديم از طريق كمال
همه عيبها را هنر ساختيم

(Olgunluk ve bilgi yolundan noksanla geldik. Bütün ayıpları hünere çevirdik.)

Ebulmaʿānī, iki maʿnāya, beyt:

به اين طريق كه رفتم به كوى عشق ترا
نديدم از تو طريق رعايت مهمان

(Senin aşkının köyüne gittiğim bu yolda, misafir ağırlama ādetine uyduğunu görmedim.)

ʿArabīde dahi "sebīl" maʿnāsına. Cemʿi طرق [ṭuruḳ] gelir. يقال الطريق السبيل يذكر ويؤنث يقال الطريق الاعظم والطريق العظمى والجمع طرق واطرقه وطرق القوم اماثلهم وخيارهم[1]

(164b)

الطريق [eṭ-ṭarīḳ] yol, meẕheb, ḥāl ve'l-ḳiyād. Ve ḫurmā ağacının uzunu. Bunlarda cemʿi طرائق [ṭarā'iḳ] gelir. يقال طريقة الرجل مذهبه وفلان على طريق واحدة اى على حالة واحدة وطريقة القوم خيارهم وكذا رجل طريقة قومهم وطرائق قومهم ايضا للرجال الاشراف ومنه قوله تعالى: ﴿كُنَّا طَرَائِقَ قِدَداً﴾ كنا فرقة مختلفة اهواؤنا[2]

طوق [ṭavḳ]: Sükūn-ı vāv ile. Boğaza takılan nesne; ḥalḳa olsun, zencīr olsun, altın olsun, inci olsun. Mevlānā Cāmī, meṣnevī:

سرمهٔ چشم جهان خاک درت
طوق جان حلقهٔ بند كمرت

طوق گردن كن و آويزهٔ گوش
به دو صد عقد دُر آن را مفروش

(Senin kapının toprağı dünyanın gözüne sürmedir. Bel bağındaki halka, canın boynuna halkadır. Onu boynuna halka ve kulağına küpe yap! Onu iki yüz inciye dahi satma!)

Bu maʿnālar ʿArabīde dahi müstaʿmeldir. Boğmak ki ʿavrāt, boyunlarına takarlar. Ve ḥalḳa maʿnāsına da cemʿi طوائق [ṭavā'iḳ] ve اطواق [aṭvāḳ] dahi gelir. يقال طوقه فتطوق اى البسه الطوق فلبس المطوقة الحمامة التى فى عنقها طوق[3]

Güvercin boynunda ṭavk gibi tüyü olur, ona مطوقه [muṭavvaḳa] derler.

1 Denir ki: eṭ-Ṭarīḳ, yoldur. Hem müzekker hem müennestir. Denir ki: eṭ-Ṭarīḳu'l-aʿẓam ve'ṭ-ṭarīḳu'l-ʿuẓmā (büyük yol). Cem'i ṭuruḳ ve aṭrīḳadır. Ve ṭuruḳu'l-ḳavm (kavmin yolları), kavmin ülküleri ve en hayırlılarıdır.

2 Denir ki: Ṭarīḳatu'r-reculi; yani adamın mezhebi. Fulān ʿalā-ṭarīḳin vāḥidetin; yani falanca bir haldedir. Ṭarīḳatu'l-ḳavmi; bir kavmin hayırlıları. Yine şerefli ve yüce insanlar için ṭarīḳatu ḳavmihim ve ṭarā'iḳu ḳavmihim de denir.

Kurān-ı Kerīm'de gelir: "Ayrı ayrı yollar tutmuşuz." (Cin, 72/11) yani istekleri farklı farklı olan topluluklarız.

3 Denir ki: Ṭavvaḳahu fe-taṭavvaḳa, yani gerdanlık taktı ve giydi. Muṭavvaḳatu'l-ḥamāme, güvercinin boynundaki halkadır.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

طبل [ṭabl]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Davul dedikleri ālāt-ı lehv, eğer bir yüzlü ve eğer iki yüzlü. دهل [duhul] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

طبل و کوس و نفیر و هم سورنا
شده روی زمین پر ز صدا

(Davul, kös, boru ve zurna... Yeryüzü sesle doldu.)

Onun düzücüsüne ve çalıcısına طبال [ṭabbāl] derler. Cemʿi طبول [ṭubūl] ve اطبال [aṭbāl] gelir. Ve dahi ʿArabīde ḫalḳ maʿnāsına. يقال ما ادرى ایّ الطبل هو ای ایّ الناس هو[4]. Deve boynuna asılan büyük çan, tomak ve ṭabla-i dirhem maʿnāsına da gelir.

طلل [ṭalel]: Fetḥ-i lām ile. Şaḫṣ, merdüm ve nişān-ı serāy ki maʿlūm ola.

طنبل [ṭanbel]: Sükūn-ı nūn ve fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. طبلک [ṭablek]-i merḳūm maʿnāsınadır.

طویل [ṭavīl]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Nerd ve ḳumār oyunlarının beşinci oyunu adıdır. Mezbūr yedi nevʿ oyundur ki adları bunlardır: Fārid, ziyād, sitād, ḫāne-gīr, ṭavīl, deh-hezār, manṣūbe.

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

طبلک [ṭablek]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve fetḥ-i lām ile. Dübelek dedikleri ki koltuk altına alıp çalarlar. Ve küçük dā'ire ki pulları olmaz. Mīr Naẓmī, beyt:

طبلک زن و هم کوچه گردان
از هر درِ کس چو چیز خواهان

(Herkesin kapısından bir şey dilenerek hem dübelek çalıyor hem de sokak sokak dolaşıyor.)

ʿArabīde dahi bu maʿnāyadır.

طغک [ṭaġak]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. آزاددرخت [āzād-diraḫt] dedikleri ağaçtır ki Gürgān'da زهرِ زمین [zehr-i zemīn], vilāyet-i Rey'de خلیله [ḫalīle] ve Ṭaberistān'da طاخک [ṭāḫak] derler.

4 Denir ki: Hangi ṭabldır bilemiyorum, yani hangi insandır bilemiyorum.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

طارم [ṭārum]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Keçeden ve kıldan olan evlerdir ki Türkman, Ekrād ve ʿUrbān beriyyelerde kurup altında otururlar. Onlara "derim evi" derler. Ve ona bir bezden, ḳumāştan ve çukadan edip "oba" derler. Ve her ḳubbe gibi nesneye derler, asma çardağına ve ona benzer nesnelere. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla āsumāna da طارم [ṭārum] derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

گهی بر طارم اعلا نشینم
گهی بر پشت پای خود نبینم

(Bazen göğün en tepesine otururum, bazen de kendi ayağımın dibini görmem.)

Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

آن عالم کبریا که عامست
چون رحمت ایزدش ترحم

وهم از پی کبریاش بی شک
تا غایت این رونده طارم

(O kıymetli kimsenin bağışı, tıpkı Allah'ın rahmeti gibi, herkese erişir. Kuşkusuz vehim, bu dönen kubbenin sonuna dek onun yüceliğinin peşindedir.)

ʿArabīde dahi meẕkūr maʿnālara istiʿmāl olunur ʿalá-sebīli't-tebşīr. ويقال الطارم بيت من الخشب وهو فارسى معرب من تارم[1]

طاق و ترم [ṭāḳ u turm]: Żamm-ı ḳāf u tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Kerr ü fer ve ṭumṭurāḳ. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طعام [ṭaʿām]: Her nesne ki yenir. Cemʿi اطعمه [eṭʿime] gelir. Ve baʿżı kerre ṭaʿāmdan buğday murād olunur. ويقال الطعام يقع فى كل ما يطعم حتى الماء كما قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فى زمزم انها طعام وشفاء سقم.[2] المطعمه [el-muṭʿame] bi'ż-żammi, yemeklik, me'kele maʿnāsına.

طعم [ṭaʿm]: Sükūn-ı ʿayn-ı mühmele ile. Bemaʿnī-i meze yaʿnī tat.

طمع خام [ṭamaʿ-ı ḫām]: Ṭamaʿ-ı muḫāl ki **(165[a])** hergiz elvermeye.

1 Denir ki: Ṭārem, ahşaptan yapılma evdir. O, Farsça تارم [tārem] kelimesinden muarrebdir.

2 Yenilen her şeye, suya bile ṭaʿām denir. Allah'ın resulü Hz. Peygamber'in (Allah'ın salatı ve selamı üzerinedir) söylediği gibi: Muhakkak ki zemzem bir "ṭaʿām"dır ve hastalıklara şifadır.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

طالقان [ṭāliḳān]: Bir şehir ve bir vilâyet adıdır.

طالقون [ṭālḳūn]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı ḳāf ile. Nuḥās nevʿinden bir nevʿ zehrnāk bakırdır ki ondan minkāş edip kıl yolarlar, geç biter. Ve âyine düzerler. Laḳve ʿilletine mübtelâ olan kimesne karanuda ona bakmakla ol marażdan ḫalâṣ olur derler. Caʿlî ve ʿamelî değildir, maʿdeninde böyle bulunur. Ammâ baʿżılar, "Caʿlî ve ʿamelîdir, bakırı baʿż-ı eczâyla terkîb ederler ol ḥâleti bulur" derler. Ebulmaʿânî der-hicv, beyt:

چو ریش آمد به روی زشت آن حیز
کند با طالقون دیگر نیاید

(O oğlanın yüzünde sakal bitince tekrar çıkmasın diye talkunla kazır.)

Yâ-yı taḥtânî ile طالیقون [ṭālīḳūn] dahi derler.

طبرخون [ṭaberḫūn]: Feṯḥ-i bâʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı râʾ-i mühmele ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Kızıl söğüt ki بید طبری [bīd-i ṭaberī] de derler. Şems-i Faḫrî, beyt:

در زمین عدو ز خنجر او
هرچه روید شجر طبرخون است

(Onun hançeri sayesinde düşmanın toprağında biten her bitki kızıl söğüttür.)

Ferheng-i Vefâyî'de bir kızıl ırmaktır. Üç âhen ḥalḳa korlar, ḥayvânât ve ṭuyûr cemʿ olurlar, onları şikâr ederler. Miṣâl-i maʿnî-i evvel, Şeyḫ Niẓâmî, beyt:

طبرخون با سهی سروان قرین باد
طبرخون را طبرزد همنشین باد

(Kızıl söğüt, azat selvilere yakın olsun! Kızıl söğütle nebat şekeri beraber olsun!)

Miṣâl-i maʿnî-i ṣânî, Şeyḫ Niẓâmî, beyt:

طبرزد دهم چون شوم آب خیز
طبرخون زنم چون کنم غمزه تیز

(Coşunca taberzed verir, kıyabakış gibi keskinleşince taberhûn avlarım.)

طپیدن [ṭapīden]: Kesr-i bâʾ-i Fârsî ve sükūn-ı yâ-yı taḥtânî ile. Yürek oynamak, talbımak ve çabalamak. Kemâl-i Ḫocendî, beyt:

بخشای بر آن مرغ که خونش گهِ بسمل
بر خاک بریزند و طپیدن نگذارند

(Boğazlanma zamanı kanını yere döküp çırpınmasına izin vermedikleri o kuşu bağışla!)

Çağatay'da "talbınmaḳ", ḥareket ve ıżṭırâb maʿnâsına. *Ferhâdnâme* evvelinde münâcâtta, (Mîr ʿAlî Şîr), beyt:

İşi mecnûn kibi bend içre tapak
Eger dâye yumay cismini nâ-pâk

(Dadı onun pis bedenini yıkamazsa, işi deli gibi zincirde çırpınmak olur.)

طرتون [ṭartūn]: Sükūn-ı râʾ-i mühmele ve żamm-ı tāʾ-i müşennât ile. Ṭarḫûn ki ترخون [terḫūn] dahi derler. Bir maʿlûm sebzedir. Ebulmaʿânî, beyt:

همه گنج شهان در خوان او را
بهای تره و طرتون نباشد

(Onun sofrasında bütün padişah hazineleri tere ve tarhana parası dahi değildir.)

طرخان [ṭarḫān]: Sükūn-ı râʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Sâlâr-ı Rûm'dan bir ser-ʿaskerin adıdır ki zîr-destinde beş bin er olur. On bin adam olsa "baṭrîḳ" derler. ʿArabîde żamm-ı ṭā ile (طرخان ṭurḫān)dır ki ḳavâdim-i Rûm'dan bir ḳâdimeye derler ki

şāhlar ve ḫānlar katında her ne söylerse daḫl u taʿarruż olunmaz. Mīr Naẓmī, beyt:

پیش آن شه بود طرخان ظریف
گفته های خویش پر معنی لطیف

(O padişahın yanında zarif bir komutan vardı. Sözleri güzel ve anlamla doluydu.)

طرخون [ṭarḫūn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir maʿrūf sebzedir. Ve derler ki turpun içini oyup bir miḳdār tere toḫumunu koyup yere gömerler, ṭarḫūn biter. Nefsü'l-emrde heyʾātı tere ve ṭuʿmu tereye müşābihtir. Ve baʿżılar şalġamın içine ḫardal toḫumunu koyup ekseler ṭarḫūn biter derler. Taḫfīfen طرخی [ṭarḫī] de denilir.

طرنجبین [ṭarencubīn]: ترنگبین [terengubīn]-i merḳūm maʿnāsınadır.

طلبیدن [ṭalebīden]: Fetḥ-i lām, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İstemek ve ārzū eylemek maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

گنجی تو ترا بی طلبیدن نتوان یافت
راحت ز تو بی رنج کشیدن نتوان یافت

(Senden gelecek bağış, istemeden elde edilemez. Senden gelecek rahat, eziyet çekmeden elde edilemez.)

طمغاج خان [ṭamġac ḫān]: Sükūn-ı mīm ve fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Pādişāh-ı Semerḳand'dır. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da ve *Edātu'l-Fużalā*'da nām-ı pādişāh-ı Tibet ü Yaġma'dır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

تاج بربود از سر مهراج زنگ
یارهٔ طمغاج خان کرد آفتاب

(Zeng mihracesinin tacını başından kaptı. Tamgaç Han'ın kemerini ibrik yaptı.)

طنیدن [ṭanīden]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kulak çınlamak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

آن یار دلنواز که نامم بکرده یاد
دیشب به خواب گوش طنیده بود مرا

(İsmimi ezberlemiş olan o gönül okşayıcı sevgili, dün gece uyurken kulağımı çınlattı.)

طنین [ṭanīn]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kulakta olan ṣadā. Ebulmaʿānī, beyt:

در عمر یکی سوی مرا بانگ کرده یار
تا وقت مردنم نرود این طنین گوش

(Ömrüm boyunca sevgili bana bir kere seslendi. Ölene dek o ses kulağımdan gitmeyecek.)

ʿArabīde sinek āvāzı, ṣavtu'ẕ-ẕübāb gibi. Ve ṭās āvāzı. Ve kaz ṣadāsı. Ve muṭlaḳan āvāz ve gürültü. **(165b)** يقال طنت البط اذا صوتت واطنت الطست وطنت الحيه[1]

طیسقون [ṭaysaḳūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, fetḥ-i sīn-i mühmele ve żamm-ı ḳāf ile. Īrān-zemīn'de bir şehir adıdır ki şāhān-ı Īrān taḥtgāh etmişler idi. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طیفسون [ṭayfesūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, fetḥ-i fā ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. Baġdād şehrinin ḳadīmī ismi idi. Şāʿir, beyt:

بوی وفا نیافتم از گل رخان عجم
سمت عراق عزم کنم قصد طیفسون

(İran'ın gül yüzlülerinde vefa kokusu/umudu bulmadım. Irak tarafına, Bağdat şehrine niyetlenerek gideyim.)

طیلسان [ṭaylesān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i lām u sīn-i mühmele ile. Sādāt-ı kirām ve seyyidān-ı ʿArab ʿamāmeleri ki ucunu omuzlarından aşağı salarlar. Ve baʿż-ı meşāyiḫ dahi keẕālik taḳlīd ederler.

1 Denir ki: Ṭanneti'l-baṭṭu (kaz bağırdı). Eṭannet eṭ-ṭastu (leğen çıngırdadı). Ve ṭannet el-ḥayye (yılan tısladı).

Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

ردا و طیلسان تسبیح و خرقه
همه اثواب شید و زرق و تزویر

تصوف چون نمی باشد به اثواب
درون صاف باید عذر تقصیر

(Şal ve sarık, tespih ve hırka... Hepsi de dolandırıcılık, ikiyüzlülük ve aldatma eşyasıdır. Çünkü tasavvuf eşyayla olacak iş değildir. İç saf olmalı, kusurlar affedilmelidir.)

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

طبطو [ṭabṭū]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı ṭā'-i mühmele ile. Murġ-ı ābī nevʿinden bir murġdur.

مع الها
[maʿa'l-hā]

طارمه [ṭārume]: Ḫāne-i çūbīn, ḳubbe gibi. وهی عجمیة[1]

طاعه [ṭāʿa]: Fermān-berdārī yaʿnī buyruk tutmak.

طاقچه [ṭāḳçe]: Küçük kemerler ki baʿżı köşklerde ve ḫānelerde olur. Ve pencere kemeri. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

طاقچهٔ قصر او طاق سپهر بلند
باغچهٔ بزم او باغ بهشت برین

(Onun sarayının küçük kemeri, yüce gökyüzünün kemeridir. Onun meclisinin bahçesi, yüce cennetin bahçesidir.)

طاقدانه [ṭāḳ-dāne]: Sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele vü nūn ile. Kızılcık yemişi. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i kūh u bīşezār, beyt:

میان برگ سبزی طاقدانه
زمرد عقد و یاقوت در میانه

(Yeşil yaprak arasında kızılcık meyvesi... Zümrüt gerdanlık, arada yakut var.)

طاقه [ṭāḳa]: Be-vezn-i فاقه [fāḳa]. Ḳudret ve ṭāḳat. Mīr Naẓmī, beyt:

چنان در دل غمی از فاقه دارد
که بار فاقه را طاقه ندارد

(Gönlü sıkıntıyla öyle gamlı ki sıkıntı yüküne güç yetiremiyor.)

Ve "bir kat" maʿnāsına da gelir.

طاقِ نیم خانه [ṭāḳ-ı nīm-ḫāne]: Yaʿnī āsumān.

طاقیه [ṭāḳye/ṭāḳiye]: Sükūn-ı ḳāf ve kesr ile de cā'iz ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. ʿAraḳ-çīn. Mīr Naẓmī, beyt:

چو کجرو طاقیه بر سر نهاده
سر گیسو به زیرش حسن داده

(Başına takkeyi eğri koyunca saç ucu alttan güzellik verdi.)

طباهچه [ṭabāhçe]: Yumurtadan olan ṭaʿām, kaygana ve emṣāli.

طائفه [ṭā'ife]: Pāre'ī ez-çīzī, yaʿnī bir nesnenin pāresi.

طبله [ṭabla]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i lām ile. Ağaç ṭabaḳ ki içine baʿżı nesne korlar. Ve ʿaṭṭār, ʿıṭriyyāt koduğu ṭabaḳ. Şems-i Faḫrī, beyt:

کمینه بندهٔ تو روز بخشش و انعام
طلا به کیله دهد زر به طبلهٔ کوپین

(Bahşiş ve nimet günü en değersiz kuluna yaldızı kileyle ve altını attar tablasıyla verir.)

Yaʿnī ṭabla-i ʿaṭṭār. Mevlānā Cāmī, beyt:

نافهٔ آهوی تاتاریست این
نفخهٔ طبلهٔ عطاریست این

(Bu, Tatar ceylanının miskidir. Bu, attar tablasının kokusudur.)

طپنچه [ṭapançe]: Feṯḥ-i bā'-i Fārsī ile. El ayasıyla vurmaya derler. Ebulmaʿānī, beyt:

ز مطرب دائره خورده طپنچه
از آن آمد به نغمه هر اصولش

(Daire, çalgıcıdan şaplak yedi. Her makamda nağme vermesi o yüzdendir.)

طشت و خایه [ṭaşt u ḫāye]: Sükūn-ı şīn ü tā vü feṯḥ-i ḫā'-i muʿcemeteyn ü yā-yı taḥtānī ile. Bir nevʿ oyun adıdır. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

طشتیست این سپهر و زمین خایه ای در آن
گر علم طشت و خایه ندانسته ای بدان

(Taşt u hāye oyununu bilmiyorsan öğren! Bu gökyüzü taşt (leğen), yeryüzü de onun içine konan yumurtadır.)

1 Farsçadır.

طعنه [ṭaʿne]: Sükūn-ı ʿayn-ı mühmele ve feṭḥ-i nūn ile. ʿAyb bulmak. Ve kināye ve sitemli söz söylemek. Ve daḫl etmek. Mevlānā Cāmī, beyt:

به سر مسند تعلیم نشست
طاعنان را دهن طعنه ببست

(Talim tahtasının başına oturdu. Kınayanların kınama ağzını kapattı.)

ʿArabīde ṭaʿn; vurmak, ضرب [ḍarb] gibi. Lākin her vurmanın bir adı vardır. Kılıçla vurmaya ضرب [ḍarb] derler ve nīze ile vurmaya طعن [ṭaʿn] derler. Nitekim Ebū Ṭayyib Mütenebbī, beyt:

فالخيل والليل والبيداء تعرفنى
والضرب والطعن والقرطاس والقلم

(Atlar, gece, çöl, kılıç, mızrak, kāğıt ve kalem beni tanır.)

Ve li-baʿżi āḫar, ḳıṭʿa:

كأن الشموع وقد اذكت
رماح وفى كل رمح سنان

طعن الظلام فمزقته
فصاح الصباح الأمان الأمان

(Keskin uçlu mızraklara benzeyen mumlar yandı. Karanlığa saplanıp onu parçaladı, sabah "aman aman!" diye bağırdı.)

ويقال طعنه بالرمح وطعن اى ضرب وطعن بالسن اى دخل كلاهما من باب ضرب وطعن فى المفازة اى ذهب وطعن فيه اى قدح وذم وهو من باب نصر وتطاعنوا اى تضاربوا وهم مطاعنون فى الحرب وقال بعضهم طعن بالرمح يطعن بالضم وطعن يطعن بالقول المطعون المضروب وطعان بالتشديد كثير الذم وكثير الطعن[2]

2 Denir ki: Ṭaʿanahu bi'r-rumḥi (ona mızrak sapladı). Ṭaʿana, yani vurdu. Ṭaʿana bi's-sinni, yani yaşlandı. İkisi de ḍaraba bābındandır. Ṭaʿana fi'l-mefāzeti, yani çöle gitti. Ṭaʿana fihi, yani ona sövdü. Ve o, naṣara bābındandır. Teṭāʿana, yani dövüştüler. Onlar savaşta vuruştular. Bazıları dedi ki: Ṭaʿana bi'r-rumḥi zamm ile yaṭʿunu. Ve ṭaʿana yaṭʿunu bi'l-ḳavli (bir sözü reddetti). el-Maṭʿūn, el-Maḍrūb (dövülmüş, vurulmuş). Ve ṭaʿʿān teşdīd ile, çok söven ve çok döven/saplayan demektir.

(166ª)

طلابه [ṭalābe]: Feṭḥ-i lām u bāʾ-i muvaḥḥade ile. ʿAskerin karakolu. Mevlānā Hātifī, beyt:

طلابه روان شد ز هر رو گروه
در اندیشهٔ جنگ دریا و کوه

(Kara ve deniz savaşı düşüncesiyle her tarafa bölük bölük gözcü aktı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

طلابه به کوه اندر آمد به دشت
بدان تا بر ایشان بیابد گذشت

(Gözcü onlara üstünlük kurabilmek için dağdaki bir bozkıra geldi.)

طلبه [ṭalebe]: Feṭḥ-i lām u bāʾ-i muvaḥḥade ile. Cemʿ-i طالب [ṭālib]. Bundandır ki ṭalebe-i ʿilm derler. Mīr Naẓmī, beyt:

طلبه آمدند در مکتب
گشته در علم عاشقی مکسب

(Öğrenciler okula geldiler. Āşıklık ilmini öğrendiler.)

Ve dahi zirnīḫ ki kīmyāger ıṣṭılāḥında طالب[ṭālib] derler.

طلعه [ṭalʿa]: Dīdār ve rūy.

طليعه [ṭalīʿa]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ʿayn-ı mühmele ile. İki ʿasker ṣaf bağlayıp durduklarında cānibeynden ibtidā cenge çıkan atlılar ki Türkīde "çarkacı" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

چو شد صبح از دو جانب صف نمودند
طلیعه پیش لشگر جنگ گشودند

(Sabah olunca her iki taraftan saf dizdiler. Çarkacı, askerin önünde savaşı başlattı.)

Ve cāsūs ve karakol maʿnāsına da dediler. يقال طليعة الجيش من تطلع طلع العدو والمطلع المأتى يقال مطلع هذا الامر اى مأتاه وهو ايضا موضع الاطلاع من اشراف الى انحدار[1]

طنطنه [ṭanṭana]: Bāng-i rūd u barbuṭ. Ve īn heme ṭanṭana ve ḳāʿide.

طنغه [ṭanġa]: Nihānī ve nevʿī ez-maḫfūrī.

طنجه [ṭanca]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. Kūh-ı Ḳāf'a ḳarīb bir şehir adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طويله [ṭavīle]: Birkaç atı birbiri yanına bağlamaya derler. Dokuz attan ʿibāret olmuştur. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

اسب تازی اگر بود لاغر
آنچنان از طویله ای خر به

(Arap atı zayıflamış da olsa bu haliyle sürü eşeğinden iyidir.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

طویله طویله ستور گزین
همه نقرگی نعل و زرینه زین

(Sürü sürü seçkin atlar. Hepsinin de gümüşten nalı, altından eyeri var.)

طويه [ṭaviyye]: Endīşe ve niyyet.

طيسه [ṭayse]: Nihālī pister.

طياره [ṭayyāre]: Yüğrük gemi, keştī-i tīz-rev.

مع اليا
[maʿa'l-yā]

طارقجی [ṭārikcī]: Kesr-i rā'-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı ḳāf ile. Ṭā'ife-i Moġol. Ḫorāsānīler lüġatidir. Mīr Naẓmī, beyt:

گروهی هم در آن انبوه بودند
چو طارقجی به نام ایشان بگفتند

(O yığında "Tārikci (Moğol)" adını verdikleri bir de topluluk vardı.)

طاقی [ṭāḳī]: Kesr-i ḳāf ile. Ḫastanın ḳārūresi içinde iplik gibi olan nesneye derler. Eṭibbā katında رسوب [rusūb] derler żamm-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ile. Ve baʿżılar ḳārūre üzerine gelen köpüktür dediler. Mīr Naẓmī, meşnevī:

حکیمی آمد و قاروره بگرفت
درون شیشه طاقی دید و بشگفت

بگفت شهزاده اکنون نیست بیمار
ولی باید به دردش کرده تیمار

که این علت مر او را درد عشقست
درونش فکر عشق این عقده را بست

چو دیدم طاقی و دانستم علت
که هست اندر رخ معشوق صحت

(Bir doktor gelip idrar örneği aldı. Şişenin içinde köpük görünce şaşırdı. Dedi ki: "Şehzade hasta değil ama derdinin iyileştirilmesi gerekiyor. Zira onun bu hastalığı aşk derdidir. Aşk düşüncesi içine bir düğüm atmış. Köpüğü gördüm ve hastalığı bildim. Sağlığı, sevdiğinin yüzünü görmesine bağlıdır".)

طايی [ṭāyī]: Mensūb ilá-Ṭayy.

طری [ṭarī]: Tāze.

طنبورِ گیلی [ṭanbūr-ı gīlī]: Kesr-i kāf-ı Fārsī

1 Denir ki: Ṭalīʿatu'l-ceyşi, düşmanın gelmesini gözledi. el-Muṭṭalaʿ, inceleme/bilgi sahibi olma yeri. Denir ki: Muṭṭaliʿun hāze'l-emre, yani bu işten haberdar. Ve o, yüksekten aşağıya bakma yeridir.

ile. Bir cins ṭanbūrdur Geylān'a maḫṣūṣ.

طنبی [ṭanebī]: Feṭḥ-i nūn ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḥücre ki muṭavvel ola.

طی [ṭayy]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ḳabīle-i ʿArab adıdır.

Ṣānī, dürmek yaʿnī dürüp devşirmek. Bu iki maʿnāya, Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

سخا نماند سخن طی کنم شراب کجاست
بده به شادئ روح روان حاتم طی

(Cömertlik kalmadı, sözü toplayayım, şarap hani! Hātem-i Tayy'ın ruhunu şād etmek için ver!)

Be-maʿnī-i ṣānī, Mevlānā Cāmī, beyt:

طی شود وادئ برهان و قیاس
تو بمانی و دل دوست شناس

(Böylece delil ve kıyas vadisi dürülür. Sen kalırsın ve dost bilici gönlün kalır.)

ʿArabīde dahi dürmek ve kısaltmak. يقال طواه يطويه طيا فانطوى وطوى الله عمر فلان طيا وطوى البئر نسجها بالحجارة من اسفلها الى اعلاها[2]

2 Denir ki: Ṭavāhu, yaṭvīhi, ṭayyan fe'nṭava. Ve ṭava'llāhu ʿomre fulan ṭayyan (Allah falancanın ömrünü dürdü). Ṭave'l-bi're, kuyuyu dibinden tepesine dek taşla ördü.

باب الطاء المكسوره
[BĀBU'Ṭ-ṬĀ'İ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

طلا [ṭilā]: Bir nesneyi bir nesneye sürmeye derler. Meṣelā gümüşe altın ve bakıra gümüş ve kalay sürmek gibi ʿumūmen. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

صداع اجل را دوا کرده اند
چو بر جبهه لایش طلا کرده اند

(Ecel baş ağrısına çare bulmuşlar. Şarap tortusunu ezip yüze sürmüşler.)

Ve altın yaldızı ḫuṣūṣan. Ve gāhī altına زرِ طلا [zerr-i ṭilā] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

مرا در پوتهٔ غم آتش عشق آنچنان بگداخت
وجودم گشته در کار محبت چون طلا خالص

(Aşk ateşi beni gam potasında öyle bir eritti ki bedenim aşk işinde saf altın gibi halis oldu.)

(166b) Ve ʿArabīde keẕālik, Şeyḫ Ṣafiyyeddīn el-Ḥillī, ḳıṭʿa:

توج بکاسات الطلی هام الربی
فی روضة مطلولة الزهرات

تبت یدا من تاب من شرب الطلا
والکاس متقد کخد قتاة

(Çiçeklerle dolu bir bahçede tepelerin başlarını altın yaldızlı bardaklarla taçlandır! Bir kızın yanağı gibi yanan kadeh varken altını (altın gibi şarabı) içmeyi bırakıp tövbe edenin iki eli kurusun!)

Ve sıva, ḳaṭrān ve yakı ki bir nesneye ederler. Ve diş sarısı, ṣufretü's-sinn gibi. Ve ʿaṣr ʿinebden sıkılınca ṣülüṣānı gide, ʿAcem'de ona شرابِ پخته [şarāb-ı puḫte] derler. ويقال

مع البا
[maʿa'l-bā]

طب [ṭibb]: Ḥikmet maʿnāsına. Maṣdarı طبابت [ṭabābet] ve fāʿili طبيب [ṭabīb] olur.

طيب [ṭīb]: Būy-ı ḫoş ve pākī.

باسنانه طلى وقد طلى فوه يطلى طلاء وهى صفرة[1]. Bi'l-feṭḥi (طَلا ṭalā), geyik buzağısı. Ve طليا [ṭaliyyā], ẕevāt-ı ẓilf olan ḥayvānātın veledi. Ve طنه [ṭanne], buzağı bağladıkları ip. Ve şaḫṣ maʿnāsına da gelir. يقال انه جميل الطلاء اى الشخص[2]. Ve bi'ż-żammi (طُلا ṭulā) muḳaddemü'l-aʿnāḳ. Vāḥidesi طلاة [ṭulāt] ve طليه [ṭulye] olur.

1 Denir ki: Bi-esnānihi ṭalī (dişleri sarı). Ağzı (dişi) sarardı. Yaṭlī ṭalā'en, sarılıktır.

2 Denir ki: Muhakkak ki o cemīlü'ṭ-ṭalā, yani güzel bir şahıstır.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

طراز [ṭirāz]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. On üç maʿnāya gelir.

Evvel, ʿalem-i câme ki kaftanın yakasına, yen ağızlarına ve önlerine inci ve sırma ile ederler. Ve baʿżılar sancağa da طراز [ṭirāz] derler. Mevlânā Câmī, beyt:

یکی گفتا همانا سحرسازی
ز سحرش بسته بر دامن طرازی

(Biri "Galiba bir büyücü, büyüsüyle onun eteği üstüne bir süs bağlamış" dedi.)

Ṣānī, sancak maʿnāsınadır. Ḫˇāce Selmān, beyt:

بر دوش هر آن کس که طرازی ز هنر نیست
آن بین و مزن دست به اذیال رذائل

(Herkesin omuzundaki süs, hüneri sebebiyle değildir. Buna bakıp da rezillerin eteklerine el uzatma!)

Bu maʿnāya ʿArabīde Şeyḫ Ṣafiyyeddīn el-Ḥillī, beyt:

زائر جاء تحت جلبان لیل
شفق الصبح فوقه کالطراز

(Gece çarşafına bürünmüş, tepesinde sancak gibi sabah şafağı taşıyan bir ziyaretçi geldi.)

Ṣāliṣ, *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de, ḥudūd-ı Çin'de vāḳiʿ bir şehir adıdır. Ḫūbları meşhūrdur. Ḥakīm Enverī, beyt:

دل ما تنگتر از دیدهٔ خوبان ختن
جان ما تیره تر از طرهٔ ترکان طراز

(Gönlümüz Hoten güzellerinin gözünden daha dar. Ruhumuz Tirāz Türklerinin saçından daha karanlık.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

طرازگر [ṭirāzger]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele, sükūn-ı zā'-i muʿceme ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. ʿAlem dikici ve kaftana ʿalāmet edici. Ebulmaʿānī, beyt:

رخ زردم طراز جامهٔ عشق و محبت شد
غمش گشته طرازگر کرده در من پیشه اش ظاهر

(Sarı yüzüm aşk ve sevgi elbisesinin süsü oldu. Onun süs dikici olan gamı, ustalığını bende gösterdi.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i beyābānī. Şeyḫ Niẓāmī, der-taʿrīf-i ber-āmeden-i āfitāb[1], beyt:

گشاد از گنج در هر کنج رازی
ز دیبا گشت هر کوهی طرازی

(Her köşede bulunan hazineleri açtı. Her dağ ve bozkır ipeğe büründü.)

Ḫāmis, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da maḳsem-i āb be-zebān-ı Ḫorāsāniyān.[2]

Sādis, *Edātu'l-Fużalā*'da her kārgāha derler ʿumūmen ve kārḫāne-i şeker der-Ḫūzistān ḫuṣūṣan. Ve be-maʿnī-i پیراستن [pīrāsten] ve آراستن [ārāsten]. Şāʿir, beyt:

خود برآورد و باز ویران کرد
خود طرازید و خود بفرید

(Kendi yükseltti ve kendi yıktı. Kendi süsledi ve kendi dağıttı.)

Sābiʿ, be-maʿnī-i serāyende. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

فلک ز شرم پر تیر برنهد هر گه
که نوک خامهٔ بنده شود مدیح طراز

(Bendenizin kaleminin ucu övgü söyleyince felek daima utancından Utarit'in kalemini/kanadını indirir.)

Şāmin, *Ferheng-i Mīrzā*'da be-maʿnī-i naḳş u nigār ve zīnet. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

ره سلامت اگر می روی مجرد شو
که جز عبا نفزاید ترا لباس و طراز

(Selamet yolunda gidiyorsan soyutlanmış ol! Çünkü aba dışındaki elbise ve nakış senin değerini arttırmaz.)

Tāsiʿ, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i dībā ve ḳumāş-ı muṭallā vü münaḳḳaş. Üstād Menūçehrī, beyt:

برکشد تار طراز عنبرین از کام خویش
چون برآرد عنکبوت از کام خود تار طراز

(Örümceğin kendi ağzından ipek ip çıkarması gibi o da kendi ağzından amber gibi bir kumaş çıkarır.)

ʿĀşir, tamġā-yı emtiʿa vü aḳmişe maʿnāsına. Üstād Müncīk, beyt:

صورت او جامهٔ مجد و سعادت را طراز
معنیٔ او خاتم اقبال و دولت را نگین

(Onun görünüşü mutluluk ve itibar elbisesinin damgasıdır. Onun manası talih ve ikbal yüzüğünün kaşıdır.)

Ḥādī ʿaşer, be-maʿnī-i ṭarz, nemaṭ ve üslūb. Üstād Menūçehrī, beyt:

قیمت یکتا طرازش از طراز افزون بود
در جهان هرگز شنیدستی طرازی زین طراز

(Bir süsünün kıymeti, ipekten daha değerlidir. Dünyada bu tarz bir süs asla duyulmamıştır.)

Şānī ʿaşer, طرازیدن [ṭirāzīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur, معنی طراز [maʿnī-ṭirāz] gibi. Ve ism-i maṣdar dahi olur. Üstād Laṭīfī, ḳıṭʿa:

منم آن مردساز لشگرساز
نه چو زردوزگان جامه طراز

به فنون طراز ساز و سلاح
منم اندر گه طرید و طراز

(O asker eğitici, ordu düzenleyici komutan benim! Altın süs dikip elbise bezeyenlerden değilim. Savaş sırasında ustalıkla silah ve teçhizat hazırlayan benim!)

Tācu'l-Esāmī'de maṣṭūrdur ki طراز [ṭirāz], ʿArabīde bir yere derler ki onda fāḫir ve girān-bahā cāmeler işlene. Ve ʿalem-i câme maʿnāsına. Ve *Kenzü'l-Lüġa*'da **(167a)** be-maʿnī-i gürūhī ez-ādemiyān ve ʿalāmet-i eṣvāb. Ve *Ḳāmūs*'ta maṣṭūrdur ki الطراز بالكسر علم الثوب معرب من الفارسی فطرز تطریزا ای علم فتطرز الموضع الذی تنسج فیه الثیاب الجیدة والنمط

1 Güneşin doğuşunu anlatırken.
2 Horasanlılar dilinde suyun taksim edildiği yer.

و ثوب نسج للسلطان ومحلة بمرو وباصفهان وقرب اسبيجاب والطرازدان غلاف الميزان معرب وطرز كفرح تشكل بعد ثخن وحسن خلقه بعد اساءة وفى الملبس تأنق ولا يلبس الا فاخرا وبمعنئ هيئات يقال طرز الثوب تطريزا اى جعل عليه علما[3]

Fārsīden taʿrīb olunmuştur.

طرز [ṭirz]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. طراز [ṭirāz] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

بدان جامه با لعل و در طرز كرد
به چشم زخم هيكل درو حرز كرد

(O elbiseye lal ve inciyle süs yaptı. Göz değmesin diye ona bir de muska yaptı.)

Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile de (طرَز ṭiraz) ol maʿnāya istiʿmāl ederler. Üstād Laṭīfī, beyt:

جامهٔ عمر تو به دست دوام
از جلال آيد و طرز دارد

(Senin ömür giysin sonsuzluk eliyle yücelikten gelir, süsü vardır.)

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

طراق [ṭirāḳ]: Bir ṣadādır ki taş düştükte ẓāhir olur yāḫud iki katı nesne birbirine dokundukta çıkar.

طراقاطراق [ṭirāḳ-ā-ṭirāḳ]: Mezbūr ṣadā (طراق ṭirāḳ), pey-ender-pey ẓāhir oldukta derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

طراقاطراق گران سنگها
همی رفت هر سو به فرسنگها

(Ağır taşların tırak tırak sesi, fersahlarca ötelere gidiyordu.)

3 eṭ-Ṭirāz, kesr iledir. Elbise süslemesi. Farsçadan muarrebdir. Ṭarraza taṭrīzen, yani ʿalleme (öğretti), feteṭarraza (süsledi). Orada (Ṭirāz'da) güzel ve hoş elbiseler dokunur. Şekil demektir. Sultan için dokunan giysidir. Merv ve İsfahan'da bir yerdir, İsbīcāb yakınındadır. Ṭirāzdān, terazi kılıfıdır. Muarrebdir. Ṭariz, feriḥ gibidir. Sıkıntıdan sonra meydana geldi. Kötülükten sonra ahlakı güzelleşti. Sadece şık elbiseler giyer. Görünüşler manasına. Denir ki: Ṭarraza sevben taṭrīzen, (elbisesi süslü görünüyor), yani onun üstünde süs var.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

طفل [ṭifl]: Sükūn-ı fā ile. Küçük veled. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

همچو طفلان منگر اندر سرخ و زرد
چون زنان مغرور رنگ و بو مگرد

(Çocuklar gibi sarısına kırmızısına bakma! Kadınlar gibi renk ve kokuyla gururlanma!)

ʿArabīde, yakında doğmuş veled. Ve her nesnenin kiçireki. Cemʿi اطفال [eṭfāl] ve طفول [ṭufūl] gelir. Ve ʿinde'l-baʿż طفل [ṭifl] hem müfred ve hem cemʿ olur جنب [cenb] gibi. وطفل كل شئ اوله وطفل الليل اى اقبل ظلامه وجارية طفلة اى ناعمة والمطفل الظبية مع ولدها[1]. Feṭḥateyn ile (طَفَل ṭafel), yağmur, مطر [maṭar] gibi. Ve güneş ġurūba yakın olmak. Ve karanuluk, ẓulmet. Ve Çağatay'da "yaş" derler. Bu beyitte tecnīs vāḳiʿ olmuştur. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Her zamān közdin yaşım imgeklegen bir yaş dik
Meyl iter tofraḳġa veh öltürgüsi bu imgekim

(Gözyaşım emekleyen bir çocuk gibi hep toprağa meylediyor. Yazık! Bu emeğim beni öldürecek.)

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

طراک [ṭirāk]: طراق [ṭirāḳ]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

1 Ṭifl, her şeyin öncesidir. Ṭaffele'l-leylu, yani gece karanlığı çöktü. Cāriyetun ṭafletun, yani narin cariye. el-Muṭfil, yanında yavrusu olan geyik.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

طرازیدن [ṭırāzīden]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i zā'-i muʿceme ile. Cāmeye ve kaftana ziynet verir nesneler dikmek ve nişānlamak. Ve طراز [ṭırāz]-ı merḳūmun cemīʿ maʿnālarının maṣdarıdır. Mīr Naẓmī, beyt:

دهد حسن و خوبی به نقش و نگار
طرازیدن جامه را بهر یار

(Sevgili için giysiyi nakış ve desenle süslemek, çekicilik ve güzellik katar.)

طرانیدن [ṭırānīden]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i nūn ile. Be-maʿnī-i طرازیدن [ṭırāzīden]. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i gerdekḫāne, beyt:

درِ مخزن و حجرها باز کرد
طرانیدن حجله آغاز کرد

(Bütün odaların kapısını açtı. Gerdek odasını süslemeye başladı.)

طرزیدن [ṭırzīden]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i zā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i طرازیدن [ṭırāzīden]-i merḳūm. Mīr Naẓmī, beyt:

غلامان سرایش چو طرزیده کردند
به ترتیب مجلس برآرنده کردند

(Saray hizmetçilerini hazırlayıp meclisi düzenlemek için harekete geçtiler.)

طرقیدن [ṭırḳīden]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i ḳāf ile. Be-maʿnī-i türktāz, yaʿnī yelip yupurmak. Mīr Naẓmī, beyt:

از آنجا تنی چند بطرقیده رفتند
پی کام دل را بجوینده گشتند

(Oradan birkaç kişi koşarak gittiler. Gönüllerinin muradını aramaya koyuldular.)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

طلسم [ṭılism]: Kesr-i lām ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile. Yalandan düzülmüş nesne. Cemʿi طلسمان [ṭılismān] gelir. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

تولای راحت به رنج دل است
طلسم بدن بهر گنج دل است

(Rahata erişmek, gönül sıkıntısıyla olur. Bedenin tılsımı, gönül hazinesi içindir.)

طركيدن [ṭirkīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i kāf ile. Be-maʿnī-i طرقيدن [ṭirḳīden]-i merḳūm. Mīr Naẓmī, beyt:

ز جا جست و طركيد از آن سو دوان
شده در پَيش همچو صرصر روان

(Yerinden sıçrayıp oradan hızla ayrıldı. Arkasından kasırga gibi gitti.)

طيرشيدن [ṭīrşīden] ve **طيره شدن** [ṭīre şuden]: Evvel, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme, ṣānī sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ve żamm-ı şīn-i muʿceme ile. Tehevvür eylemek ve dil-teng olmak. Ebulmaʿānī, beyt:

ز بيهوده فرياد و افغان بلبل
شده طيره و سرخ رو گشته گل

(Bülbülün boş çığlıkları yüzünden gülün yüzü kızarıp içi daraldı.)

ʿArabīde انقباض [inḳibāż] ve Çağatay'da "tarıḳmaḳ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Dostlar bu kice vāḳıf boluŋuz çıḳa turur
Ansızın āşufte cānım ten öyidin tarıḳıp

(Dostlar! Bu gece görün! Perişan canım darlanıp ansızın beden evinden çıkacak.)

(167b)

طيز دادن [ṭīz dāden] ve **طيزيدن** [ṭīzīden]: Kilāhumā bi-sükūni'l-yāʾi't-taḥtānī ve zāʾi'l-muʿceme. Be-maʿnī-i ضرطه زدن [żarṭa zeden]. Ebulmaʿānī, beyt:

كير من از طيز آن كون سفيد
شد زكام و خلم از بينی برفت

(O beyaz kūnun zartasıyla nezle olan kīrimin burnundan sümük aktı.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

طرازنده [ṭirāzende]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele vü zāʾ-i muʿceme ile. Câme naḳş edici ve zīb ü zînet verici. Ḥakîm Esedî, beyt:

خردمند كن حاجب خوب كار
طرازندهٔ درگه بزم يار

(Akılla davranan, iyi işli, sevgilinin meclis kapısını süsleyen bir kapıcıdır.)

طيره [ṭīre]: Be-vezn-i خيره [ḫīre]. Be-maʿnī-i ḫacîl ve şermende. Ḥakîm Ḫāḳānī, beyt:

ديد كز جای بر نخاستمش
طيره بنشست و سرگران برخاست

(Yerimden kalkmadığımı görünce utanıp oturdu ve üzüldü.)

Ve ḫaclet ve āzurdenī maʿnāsına da gelir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

دو چيز طيرهٔ عقلست دم فرو بستن
به وقت گفتن و گفتن به وقت خاموشی

(İki şey aklın incinmesine sebep olur: Birincisi konuşacak zamanda susmak, ikincisi susacak zamanda konuşmaktır.)

Ve çeşm-ālūd olmak. Ḫʿāce Ḥāfıẓ, beyt:

گر طيره می نمايی وگر طعنه می زنی
ما نيستيم معتقد مرد خودپسند

(Öfkelesen de kınasan da biz kendini beğenmiş adamı sevmeyiz.)

طراوه [ṭirāve]: Ol ibrīşim ḳumāş ki nīze ucuna bağlarlar. Ve ʿalem bağladıkları.

طينه [ṭīne]: Ḫilḳat.

باب الطاء المهملة المضمومه

[BĀBU'Ṭ-ṬĀ'İ'L-MUHMELETİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف

[maʿa'l-elif]

طغرا [ṭuġrā]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ḥükm-i pādişāhī ve fermān-ı şehriyārī evvelinde olan elḳāb ve nişāna derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

به دست همت طغرای بی نیازی دار
که هر دو کون تو داری چو داری این طغرا

(İhtiyaçsızlık tuğrasının yardımını elinde tut! Zira bu tuğraya sahip olunca her iki āleme de sahip olursun.)

Mīr Naẓmī, beyt:

از صنع خداست آن دو ابرو
طغرای لطیف حسن دلجو

(O iki kaş, Allah'ın sanatından gönül alıcı güzelliğe çekilmiş hoş bir tuğradır.)

Ve elḳāb ki ʿunvān-ı menşūrda yazılır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طورِ سینا [ṭūr-ı sīnā]: Ḥudūd-ı Mışr'da bir dağdır ki ṣaḥrā-yı Tīh'te vāḳiʿdir. Ol dağla baḥr-ı ḳulzüm miyānında şīşe-i firʿavniyye olur. Naḳl olunur ki ol dağ ki cenāb-ı Kibriyā'ya celle celāluhu secde etti, Ṭūr-ı Sīnā idi.

مع الباء الموحده

[maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

طلب [ṭulb]: Sükūn-ı lām ile. Cemʿ olmuş ʿasker. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نوباوهٔ باغ اولین صلب
لشگرکش عهد آخرین طلب

(İlk biten bahçenin yeni meyvesi, son ordu zamanının komutanı.)

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

طريد [ṭurīd]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Meydānda at sıçratıp luʿb u hüner göstermek. Mīr Naẓmī, beyt:

درآمد به میدان خرامان دگر
نماید طرید و به لعب و هنر

(Dahası salınarak meydana girip oyun, hüner ve usta binicilik gösterir.)

ʿArabīde maʿnā-yı meẕkūrdan ġayrı ırak edici, redd olunmuş ve ırak olmuş. يقال الطريد الذى يولد بعد اخيه والثانى طريد الاول والطريدة خشبة تجعل فى رأسها حديدة تبرى بها القداح والطريدة لعبة فى الميدان[1] yaʿnī karındaştan sonra doğan.

1 İkincisi, birincinin ṭarīdidir. Ṭarīde, okları bilemek için ucunda demir olan kamıştır. Ṭarīde, meydanda oyun oynamaktır.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

طرۂ دستار [ṭurre-i destār]: Başta sarık ucu. Ṭālib-i Āmulī, mıṣraʿ:

مرا خونریزتر از طرۂ دستار

(Benim için sarık ucundan daha kan dökücüdür.)

Naṣīrā-yı Hemedānī, beyt:

بریزند بلبلان را در سرم خون
مرا شد طرۂ دستار گلگون

(Başımda bülbüllerin kanını döküyorlar. Başımdaki sarığın ucu gül gibi kıpkırmızı oldu.)

طور [ṭūr]: Be-vezn-i نور [nūr]. Dağ maʿnāsınadır ʿumūmen, جبل [cebel] gibi. Ve bir dağ ismidir meşhūr ḫuṣūṣan. Mevlānā Bedreddīn Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

علم برفرازد تجلی ز طور
چو ساقی نهد از سرش خشت دور

(Tecelli, Tūr dağında sancak çekmiş. Sāki, başındaki kerpici uzağa koyuyor.)

طومار [ṭūmār]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i mīm ile. Dürülmüş kāġıd ve ġayrıya da derler. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

دل است این که معیار درد و دواست
دل است این که طومار مهر و وفاست

(Bu, dert ve çarenin ölçüsü olan gönüldür. Bu, sevgi ve vefa tomarı olan gönüldür.)

Çağatay'da "torḳu" derler, dürülmüş mektūb demek olur. Mīr ʿAlī Şīr beyt:

Nāmesin cān perdesiġa çırmadım ki ʿaşḳ ara
İl ḥisāb alġay nişānım başıda torḳu körüp

(İnsanlar dürülmüş mektubun başındaki adımı görüp beni de āşık saysın diye sevgilinin mektubunu can örtüsüne doladım.)

مع الشين المعجمه [
maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

طوطيانوش [ṭūṭiyānūş]: Sükūn-ı vāveyn, kesr-i ṭā'-i şānī, fetḥ-i yā-yı taḥtānī ve żamm-ı nūn ile. Nām-ı debīr-i İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn yaʿnī İskender'in kātib-i dīvānı idi. Zengiyān, ḳatl edip kanın içtiler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

طرسيقوس [ṭursīḳūs]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ve żamm-ı ḳāf ile. Zāhid-i Naṣrānī ve ḥakīm maʿnāsınadır. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

كنم در پيش طرسيقوس اعظم
ز روح القدس و ابن و اب مجارا

(En yüksek Hıristiyan piskoposu önünde baba, oğul ve kutsal ruh hakkında konuşabilirim.)

طورسيقوس [ṭūrsīḳūs]: Ziyāde-i vāv ile de طرسيقوس [ṭursīḳūs] demektir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

طوس [ṭūs]: Bir vilāyet ismidir. Ve şehrine **(168ª)** dahi derler. Ādemleri ġāyet müstaʿidd olur. İmām Ġazzālī ḥażretleri, Ḥakīm Firdevsī ve Ḥakīm Esedī ol vilāyettendirler. Şāʿir, beyt:

چو دستان سرا بلبل طوس بود
به گلزار عرفان مأنوس بود

(Hikāyeci Tūs bülbülü olduğu için irfan gül bahçesine alışıktı.)

Mevlānā Hātifī, meşnevī:

وز آنجا سوی طوس لشگر كشيد
سر انداخت هركس كزو سر كشيد

علی بيگ و غوغا پرستان طوس
كشيدند لشگر به آواز كوس

(Oradan Tūs tarafına ordu gönderdi. Herkes ona baş kaldırdı, karşı geldi. Ali Big ve Tus'un diğer savaşçıları kös sesiyle asker gönderdi.)

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

طمطراق [ṭumṭurāḳ]: Sükūn-ı mīm ve żamm-ı ṭā vü feṭḥ-i rā'-i mühmeleteyn ile. ʿAẓamet, ḥaşmet ve keşīru'l-ḥaşem ve'l-māl. Mīr Naẓmī, beyt:

رسیدست آوازه شام و عراق
گرفته جهان حشمت و طمطراق

(Şöhreti Şam'a ve Irak'a ulaştı. Görkem ve tumturağı dünyayı kapladı.)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

طوف [ṭūf]: Be-vezn-i صوف [ṣūf]. Ol zen-i pīre derler ki be-ġāyet fertūte ve gende ola. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

یکی زن درآمد که پوشیده صوف
شده منحنی پیر و گندیده طوف

(Sof giymiş, sırtı iki büklüm, kokmuş bir kocakarı çıkageldi.)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

طنبک [ṭunbuk]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Ol derin nesne ki bir ṭarafı ruḫāmla tutulmuş ve vāfir küngüreleri olur. Ve dahi bakır kerrenāy ki ʿArabīde بوق [būḳ] derler. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

طوبی لک [ṭūbā lek]: "Sana kutlu ola!" demektir.

طورگ [ṭūrg]: Vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir mübāriz-i Īrānī adıdır. Ḥakīm Esedī, beyt:

پر آژنگ رخ داد پاسخ طورگ
که گر کوچکم هست کارم بزرگ

(Tūrg çatıklık dolu yüzüyle cevap verdi: "Küçüksem de yaptığım iş büyük".)

Şānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te nām-ı sipeh-sālār-ı Ḍaḥḥāk. Ḥakīm Esedī, beyt:

شد آن لشگر پورش در پیش طورگ
روان چون رمه میش در پیش گرگ

(Pūrş'un ordusu, kurdun önünde giden koyun sürüsü gibi Tūrg'un önündeydi.)

طوطیک [ṭūṭiyek]: Kāf-ı taṣġīr ile. Ṭūṭīcik demek olur. Aṣlında yā-yı sākinedir, kāf lāḥıḳ oldukta meftūḥ okunur. Nitekim, Mīr Naẓmī, beyt:

شکر می خورد طوطیک در قفس
چه سودش ولی مانده در بند کس

(Papağancık kafeste şeker yiyor. Ne fayda! Birisinin zindanında kalmış.)

طوطیکک [ṭūṭīkek] dahi derler. Ġarībī, beyt:

طوطیککی شکرخورکی نطق کردکی
شیرینکی شکرلبکی سبزچردکی

(Papağancıksın, küçük bir şeker yiyici, konuşucusun! Tatlıcıksın, şeker dudaklıcıksın, esmerciksin!)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

طل [ṭul]: Bīve zen yaʿnī dul ʿavrat. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

طغرل [ṭuġrul]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir pādişāhın nāmıdır. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

تا شاهباز چترش بگرفته ملک سنجر
برکند نسر گردون شهبال صیت طغرل

(Onun otağı doğanı Sencer ülkesini aldığından beri felek kartalı Tuğrul şöhretinin kanadını kırdı.)

Ṣānī, *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da bir şikārī doğandır. Ḥakīm Esedī, beyt:

دل تیهو از چنگ طغرل به داغ
رباینده باز از دل میغ ماغ

(Çilkuşunun kalbi tuğrul kuşunun pençesiyle yaralı. Şahin, bulutun kalbinden ay kapmada.)

طفیل [ṭufeyl]: Feṯḥ-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Muṣaġġar-ı طفل [ṭifl]dir. Baʿdehu aġleb-i istiʿmāl ile tābiʿ, uyuntu ve bilādaʿvet żiyāfete varanlara isim oldu. Monlā Cāmī, beyt:

طرفه حالی که ز خیل تو همه
واندرین بزم طفیل تو همه

(Acayip bir hal! Hepsi de senin süründen. Bu meclistekilerin hepsi senin asalağın.)

طفیله [ṭufeyle] ve طفیلی [ṭufeylī] dahi derler.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

طراون [ṭurāven]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Āvāz-ı hāy u hūy ki Türkīde "yas yankı" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

طراون به شهر اندر افتاده بود
که هستیش هر کس ز دست داده بود

(Şehir içinde bir gürültü kopmuştu. Onun varlığı herkesi biat ettirmişti.)

طروان [ṭurvān]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. "Yapuk" dedikleri nesne ki vüzerā, ʿulemā ve kibār, ata bindikte ḫidmetkārı omuzunda götürür. ʿArabīde غاشیه [ġāşiye] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

غلامان به پیشش که طروان گرفت
که دیگر رکابش خرامان گرفت

(Bir kısım köle onun önünde eyer örtüsü tutarken diğer kısmı da üzengisini sallandırıyordu.)

طراریدن [ṭurārīden]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sorup aşlına ermek, استفسار [istifsār] ve استقصا [istiḳṣā] maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

نیمشب آمد به مستی بر سر بالین من
از پریشان حالیٔ دل را طراریدن گرفت **(168ᵇ)**

(Gece yarısı sarhoş bir şekilde yastığımın başına geldi. Gönlün perişan halde olmasının sebebini sormaya başladı.)

طوفان [ṭūfān]: Ḥavādiṯ-i kevniyyeden ḥażret-i Nūḥ ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām zamānında vāḳiʿ olan su ki ʿālemi tutmuştu. Ve dahi yağmur ve su ġālib olup her nesneyi örtmek ve bütün kaplamak. Ve gāhī buna teşbīh edip الظلام [eẕ-ẓalām] derler. Ve sirişkin keşretinden taʿbīr edip istiʿāre

ṭarīḳıyla istiʿmāl ederler. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

فرو بار از دیده طوفان عشق
غنیمت شمر فصل نیسان عشق

(Aşkın nisan dönemini ganimet sayıp gözden aşk tufanı yağdır!)

Mevlānā ʿUrfī, beyt:

ناز آفت و گرشمه بلا عشوه دلفریب
یاران حذر کنید که طوفان فتنه است

(Naz afet, kaş göz bela, işve gönül aldatıcı... Dostlar! Fitne tufanı var, sakının!)

Çağatay'da "ürkün" derler kāf-ı ʿArab ile. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Derd kör kim istese kilmek ġamım sormaḳġa yār
Rāżī irmen kim sirişkim seyliniŋ bar ürküni

(Derde bak! Sevgili gamımı sormaya gelmek istese razı olmam, çünkü gözyaşı selimin tufanı var.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

طرفه [ṭurfe]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i fā ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, tuḥfe ve nāzik maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, laṭīfe-gūne, beyt:

طرفه کونی بر سر کونم نهاد
کاش بودی کیر من در کون من

(Nazik kūnunu kūnumun ucuna koydu. Keşke kīrim kūnumda olsaydı.)

Ṣānī, bü'l-ʿaceb maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

طرفه نونیست نگون چرخ برین
نقطهٔ حلقهٔ آن گوی زمین

(Ters dönen yüce felek acayip bir nun harfidir. Onun halkasının noktası, yuvarlak yeryüzüdür.)

Ve ʿArabīde dahi ʿaceb, cedīd ve māl-ı ḥādiṯ maʿnāsınadır. يقال اطرف الرجل ای جاء بطرفة وجمعه طرف ويقال اطرفه ما استطرفته ای بعده طريفا ای جديدا[1]

طره [ṭurre]: Feṭḥ-i rā'-i müşeddede ile. Ādemin ve atın alnında olan saç. Ve zülf maʿnāsına da gelir. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

دگر طره ها برزده تاک سر
دلت شاد و از مَی کشان شادتر

(Saçlar başının tepesinde yan yana gelmiş. Gönlün mutlu, şarap içenlerden daha mutlu...)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

داد به باد سر چو من طرهٔ سنبل طری
با خم طره ات مگر داشت هوای همسری

1 Denir ki: Aṭrafa'r-reculu, yani adam yenilik getirdi. Cem'i ṭuref'tir. Denir ki: Aṭrafuhu mā-istaṭraftuhu (onu yeniledim). Yani sonrası ṭarīf'tir, yani yenidir.

(Taze sümbülün saçı, tıpkı benim gibi, rüzgâra baş feda etti. Galiba senin saçının büklümüyle beraber olma hevesine sahip.)

Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

به بوی نافه ای که آخر صبا زان طره بگشاید
ز تاب جعد مشگینش چه خون افتاد در دلها

(Tan yelinin misk kokulu kıvırcık saçtan eninde sonunda açacağı bir misk kokusu ümidiyle gönüllere ne kan düştü!)

Ve ʿiẕār kenārı ve ırmak kenārı. Ve طرة الجبين الناصية وطرة كل شئ ناحيته[1]

Ve pīşānī maʿnāsına da gelir.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

طغری [ṭuġrī]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i قمری [ḳumrī]. Zağanos dedikleri avcı kuştur ki ekşer pādişāhlar onu ellerine alıp ava salarlar. Ḥakīm Esedī, beyt:

پری چهرگانش بت دلنواز
ددش یوز و مرغانش طغری و باز

(Peri yüzlüleri gönül okşayıcı put, yırtıcı hayvanı pars, kuşları zağanos ve şahin.)

طوبی [ṭūbá]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. ʿArabīdir موسی [mūsá] vezni üzre. Ammā Fārsīde bā'-i muvaḥḥade-i meksūre ile خونی [ḫūnī] vezni üzre istiʿmāl olunur. Cennet'te bir ağaç adıdır. Maḥbūbların ḳāmetin ona teşbīh edip قامتِ طوبی [ḳāmet-i ṭūbá] derler. Mevlānā Ẓuhūrī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به قدی که طوبی عبارت ازوست
به چشمی که در هوش غارت ازوست

(Tūbā'nın kendisinden ibaret olduğu boya andolsun! Akılda yağmaya sebep olan göze andolsun!)

Ve dahi nīkā ve ḫoşā maʿnāsına طوبی لک [ṭūbá lek] derler, خیرا لک [ḫayran lek] demek maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

به زلف و عارض و قد تو برده اند پناه
بهشت و طوبی و طوبی لهم و حسن مأب

(Cennet ve Tuba, senin yüzünün ve boyunun güzelliğine sığınmıştır. İşte bu yüzden iyilik, güzellik ve mutluluk merkezi onlardır.)

Ve dahi taḥayyür ve aḳṣā-yı ümniyye maʿnāsına gelir. Baʿżılar katında aṣlı طیبا

1 Ṭurretu'l-cebīn, alın üstüne dökülen saç. Her şeyin ṭurresi, yani etrafı.

[ṭībā]dır, bā'nın mā-ḳabli yā olmakla vāv'a ḳalb olundu. Bu taḳdīrce maʿnāsı rıżā ve iyilik olur. Ve طوبیک [ṭūbáke] ve طوبی لک [ṭūbá lek] denilir, خیرا لک [ḫayran lek] maʿnāsınadır dediler.

طوطی [ṭūṭī]: Maʿrūf ve meşhūr kuştur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

واله و شیداست دائم همچو بلبل در قفس
طوطئ طبعم ز عشق شکر و بادام دوست

(Yaradılışım papağanı, sevgilinin badem ve şeker olan aşkıyla kafesteki bülbül gibi sürekli hayran ve şaşkındır.)

Taʿlīm ḫuṣūṣunda Fużūlī-i Baġdādī'nin bu beyti maḥalle münāsib olmakla īrād olunur. Beyt:

Eyleseŋ ṭūṭīye taʿlīm-i edā-yı kelimāt
Sözi insān olur ammā özi insān olmaz

(Papağana konuşma öğretecek olsan, insan gibi konuşur ama kendisi insan olmaz.)

باب الظاء المعجمة المفتوحه

[BĀBU'Ẓ-ẒĀ'İ'L-MUʿCEMETİ'L-MEFTŪḤA]

مع التا

[maʿa't-tā]

ظرافت [ẓarāfet]: Nezāket ve leṭāfet ile söylemek ve nezāket ile ḥareket eylemek. Şeyḫ Saʿdī, **(169[a])** beyt:

تو بر سر قدر خویش باش و وقار
بازی و ظرافت به ندیمان بگذار

(Sen kendi itibar ve şerefini korumaya bak! Oyunu ve nezaketi nedimlere bırak!)

مع الفا
[ma'a'l-fā]

ظرف [ẓarf]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, tulum ve sā'ir kap gibi. Cem'i ظروف [ẓurūf] gelir.

Ṣānī, ḥavṣala. Bu ma'ná ıṣṭılāḥīdir. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

نگردد خراب تو از باده مست
به اندازه ساغر مده ظرف هست

(Senin sarhoşun şarapla sarhoş değildir. Kadehi ölçerek verme, büyük kap var!)

Mīr Naẓmī, beyt:

مکن بدمستی ای در بزم جانان
تنک ظرفی مشو باشی پشیمان

(Sevgilinin meclisinde arbede çıkarma! Ahmaklık etme, pişman olursun!)

ظریف [ẓarīf]: Nezāket, leṭāfet ve maḥallşināş ṣāḥibine derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سزاوار بزمت نه ای هر حریف
ندیم تو باید مصاحب ظریف

(Her adam senin meclisine layık değildir. Senin meclis arkadaşın görgülü birisi olmalıdır.)

مع الراء المهمله
[ma'a'r-rā'i'l-muhmele]

ظاهر [ẓāhir]: Āşikārā ve peydā ki muḳābili باطن [bāṭin] ve پنهان [pinhān]dır. İki ma'nāyadır.

Evvel, cümle-i esmā'-i ḥüsnádandır.

Ṣānī, āşikārādır. Şeyḫ 'Aṭṭār, beyt:

زهر دارد در درون دنیا چو مار
گرچه بینی ظاهرش نقش و نگار

(Dıştan süs ve desenle görüyor olsan da dünya bir yılan gibidir, içinde zehir taşır.)

ظفر [ẓafer]: Ḫaṣma ġālib olmak cenkte ve da'vāda, فیروزی [fīrūzī] ma'nāsına. Mevlānā Muḥammed Ẓuhūrī, beyt:

به رزمی که محکم کند عشق پا
ظفر بندد از گرد میدان وغا

(Aşkın sağlamca ayak bastığı bir savaşta, savaş meydanının çevresini zafer bağlayacaktır.)

Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

به تحفه یکی سینهٔ گوسفند
فرستادش از واقف ارجمند

شد از سینهٔ گوشت این فال زد
که مرغ ظفر سوی ما بال زد

(Değerli ve uyanık biriyle ona hediye olarak bir koyun göğsü gönderdi. Gidip koyun göğsünden fal baktı. Zafer kuşunun ona doğru kanatlandığını gördü.)

ظهر [ẓahr]: Arka, پشت [puşt] ma'nāsına.

ظهیر [ẓahīr]: Arka verici ve dostluk ve yardım edici.

مع النون
[ma'a'n-nūn]

ظن [ẓann]: Gümān etmek ma'nāsına. Ve az olur ki mevżi'-i 'ilmde vaż' olur. Cem'i ظنون [ẓunūn] gelir. Ebulma'ānī, beyt:

ظن من راست بود در جودت
آفرین کرده ای تو ظن درست

(Senin cömert olduğuna dair kuşkum kalmadı. Aferin! Kuşkuyu hakikate çevirdin!)

Ve 'Arabīde dahi gelir. Vezīr Mü'eyyededdīn eṭ-Ṭuġrāyī, beyt:

ويصح لى قول الوشاة عليكم
فأرده عنكم بظن فاسد

(Sizin hakkınızda iftiracıların söyledikleri bana kanıtlansa da ben onları çürük bir zanla reddederim.)

مع الميم
[ma'a'l-mīm]

ظالم [ẓālim]: Sitemkār ve cefākār. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

ظالمی را خفته دیدم نیمروز
گفتم این فتنه است خوابش برده به

(Öğle vakti bir zalimin uyumakta olduğunu gördüm. "Bu fitnedir, uyuması iyidir" dedim.)

باب الظاء المكسوره
[BĀBU'Ẓ-ẒĀ'İ'L-MEKSŪRE]

مع اللام
[maʿa'l-lām]

ظل [ẓill]: Gölge maʿnāsına. Ve istiʿāre ṭarīḳıyla pādişāhlara ظلِ خدا [ẓill-i ḫudā] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

ظل خدا که حافظ خلق جهان شود
باید همیشه کوشش عدل و عطا کند

(Dünya halkını koruyan ve Allah'ın gölgesi olan sultan, daima adalet ve bağış için çalışmalıdır.)

ʿArabīde dahi gelir. يقال الظل العز والمنعة والظل السر انا فی ظلک ای فی سترک واظل الشهر ای قرب وظل الله ای خليفة الله وظل الليل سواده[1]

Ebulmaʿānī, beyt:

گشته است بر خلق را راحت رسان
ظل ممدود تو ای ظل خدا

(Ey Allah'ın gölgesi sultan! Senin geniş gölgen halkı rahata erdirmiştir.)

ظلِ ظلیل [ẓill-i ẓalīl]:Yaʿnī sāye-i hemvār. Ebulmaʿānī, beyt:

نباشد کسی در زمانت علیل
مگر سایهٔ مهر ظل ظلیل

(Senin zamanında gölgelik yere ulaşamayan güneş ışığı dışında sıkıntıya uğrayan yoktur.)

Ẓill-ı ẓalīl ve mekān-ı ẓalīl, ey, dā'imü'ẓ-ẓill ki hergiz güneş işābet eylemeye.

مع الها
[maʿa'l-hā]

ظهاره [ẓahāre]: Kaftan yüzü.

ظهیره [ẓahīre]: Nīm-rūzī.

ظنه [ẓanne]: Töhmet.

1 Denir ki: eẓ-Ẓillu'l-izzi ve'l-menaʿati (izzet ve şerefin gölgesi). Ve ẓillu's-sirri (gizemin gölgesi). Ene fi-ẓillike, ey, fi-setrike, yani senin gölgendeyim (koruman altındayım). Eẓalle'ş-şehru, yani ay yaklaştı. Ẓillu'llāhi, yani Allah'ın halifesi. Ve ẓillu'l-leyli, gece karanlığıdır.

باب الظاء المعجمة المضمومه

[BĀBU'Ẓ-ẒĀ'İ'L-MUʿCEMETİ'L-MAŻMŪME]

مع التا

[maʿa't-tā]

ظلمات [ẓulumāt]: Tārīkī ve siyāhī maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

زیر زلف سیاه عارض تو
همچو آب حیات در ظلمات

(Siyah saç altında senin yanağın, Karanlıklar ülkesindeki ölümsüzlük suyu gibidir.)

Şāʿir, ḳıṭʿa:

دست در دامن صبوری زن
تا بیابی ز چنگ هجر نجات

ای که آب حیات می طلبی
صبر کن در میانهٔ ظلمات

(Ayrılık pençesinden kurtulmak istiyorsan sabırlı oluş eteğinden tutacaksın. Ey ölümsüzlük suyunu arayan! Karanlıklar ortasında sabırlı ol!)

ʿArabīde dahi gelir. Şeyḫ Necmeddīn-i Şeybānī, beyt:

کم رحموا فیه الظنون جهالة
وظنونهم انوارها ظلمات

(Onu bilmedikleri için zanlarla merhamet gösterdiler. Onların zanlarının karanlık nurları vardır.)

ظلمت [ẓulmet]: Bu dahi ظلمات [ẓulumāt] gibidir ancak ظلمت [ẓulmet] maṣdardır, ظلمات [ẓulumāt] cemʿdir.

ظلم [ẓulm]: Bir nesneyi yerinde etmeyip ġayr-ı vażʿında eylemek.

مع الها

[maʿa'l-hā]

ظله [ẓulle]: Lām-ı müşedded ile. Gölgelik, sāyebān maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

ز اطلس ظله ابر سرکشیده
به زیر سایه تن را آرمیده

(Başına atlastan gölgelik çeken bulut, gölge altında bedenini dinlendiriyor.)

Ve şol bulut ki gölge eder. Ve dahi ṣuffe maʿnāsına. Cemʿi ظلل [ẓulel] gelir.

باب العين المهملة المفتوحه
[BĀBU'L-ʿAYNİ'L-MUHMELETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

عاشقبا [ʿāşiḳbā]: Kesr-i şīn-i muʿceme, **(169b)** sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḳalye dedikleri ṭaʿāmdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

عاشقوا [ʿāşiḳvā]: Bā'-i muvaḥḥade yerine vāv ile de rivāyet olunmuştur. Ebū Ḥafṣ-ı Soġdī, beyt:

خوشا پالودهٔ تر شکرینش
هم عاشقوا شود بریان و گوداب

(Şekerli taze pelte tatlısıyla birlikte kalye, kebap ve şarap olsa ne de güzel olur!)

Ferheng-i Mīrzā'da bir nevʿ ekşi ṭaʿāmdır.

عبا [ʿabā]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ḥusbāne.

عذرا [ʿaẕrā]: Sükūn-ı ẕāl-ı muʿceme ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, bikr kıza derler ʿumūmen.

Ṣānī, Vāmıḳ maʿşūḳası olan kızın ismidir ḫuṣūṣan. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

بلبل آشفته از آن گشت چو وامق که صبا
سخنی از دهن غنجهٔ عذرا آمد

(Bülbülü Vāmık gibi perişan eden, tan yelinin Azrā'nın gonca ağzından bir söz getirmesidir.)

Ṣāliṯ, burc-ı Sünbüle.

Rābiʿ, āşikārā. ʿArabīde żamm-ı ʿayn ile بنی عذرا [benī ʿuẕrā] derler bir ḳabīlenin adıdır ki ʿaşḳ ve muḥabbetle şol mertebe meşhūrlardır ki ḍarb-ı meṯeldir. Ḥattá istīlā-yı ʿulüvv-i muḥabbetten ʿāşıḳ ve maʿşūḳa helāk olurlar imiş. Ebulmaʿānī, beyt:

عشق در دل همچنان محزون گشت
می کُشم همچون بنی عذری ز عشق

(Aşk gönülde öyle bir mahzunlaştı ki Benī Uzrā gibi aşktan ölüyorum.)

عنقا [ʿanḳā]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, sīmurġ dedikleri ʿaẓīmü'l-ḫilḳa kuştur ki fil ve gergedānı devlengeç sıçan kaptığı gibi kapıp götürür. Ammā nefsü'l-emrde mevcūdu'l-ism ve maʿdūmu'l-cismdir. Bir kitābda ben gördüm der ṣaḥīḥ naḳle muṣādif olmadım. Vücūdun iddiʿā ve iṯbāt-ı müddeʿāya ẕāhib olanlar yazmışlar ki cānib-i Maġrib'de mevżiʿ-i ġayr-ı meskūnda āşiyāne etmiş pādişāh-ı ṭuyūrdur. Ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın dīvānına ḥāżır olmuş. Ḳażā ve ḳaderden baḫṣ edip Maġrib-zemīn'de bir pādişāhın oğluna Maşrıḳ'ta bir pādişāhın kızı çift olmak taḳdīrde var lākin ben menʿ ederim diye iddiʿā edip varıp kızı kaldırıp āşiyānesinde ḫıfẓ eder. Baʿdehu meẕkūr pādişāhın oğlu sefer ü seyāḥat ile ʿanḳānın āşiyānesi olduğu mekāna varıp kızı görür. Kız dahi kendine benzer bir ādem oğlanını gördükte ünsiyyet için tedbīr eder ki onda ʿanḳā, etini yiyip ḳafes-i bedenin bıraktığı bir fil yāḫud gergedān ḳālebi içine girip gizlenir. Baʿdehu kız temennā ve ricāsıyla sīmurġa mezbūr ḳafesi yanına getirtip oğlan ile bir zamān ṣoḥbet ve muʿāşeret eder. Bir veledi vücūda gelir. Sīmurġ geldikçe oğlan mezbūr ḳafesin içine girip görünmez idi. Baʿdehu ḥażret-i Süleymān ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām sīmurġdan menʿ-i taḳdīr aḥvālin istifsār ve kızı dīvānına iḥżāra emr ettikte sīmurġ dahi tefāḫur ve mübāhātla varıp kızı oğlan olduğu ḳālebin içine koyup dīvān-ı ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām'a getirdikte içinde kız, oğlan ve veledi çıktıkta

sīmurġ ḫacāletinden dīvān-ı Süleymān'ı ve rubʿ-ı meskūnu terk edip ʿuzlet iḫtiyār eyledi diye naḳl ü rivāyet ederler. el-ʿİlmu ʿinde'llāh. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

عنقا شکار کس نشود دام باز چین
که آنجا همیشه باد به دست است دام را

(Anka kimseye av olmaz, tuzağını topla! Çünkü orada tuzağın elinde rüzgârdan başka bir şey yoktur.)

Ṣānī, mūsīḳīde bir nevā ismidir. Üstād, beyt:

ز دستان قمری در آن بانگ عنقا
ز آواز بلبل در آن زخم مزهر

(Orada anka usulü, kumru ötüşüyledir. Orada ud nağmesi, bülbül sesiyledir.)

عزا [ʿazā]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Sāl-ı tengī vü saḫtī. Ve ṣabır ve muṣībete taḥammül eylemek. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

عصا [ʿaṣā]: Çūb-destī yaʿnī değnek.

عضبا [ʿażbā]: Nāḳa-i Resūlu'llāh ṣalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem.

عطا [ʿaṭā]: Baḫşiş ve iḥsān.

علالا [ʿalālā]: Feṯḥ-i lāmeyn ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i bāng-i teşnīʿ. Şāʿir, beyt:

بجه از جو سوی ما آ که تماشاست درین سو
سترالله علینا چه علالاست درین کو

(Kalk ırmaktan bizim tarafımıza gel! Çünkü seyir bu tarafta. Allah bizi korusun! Bu köyde ne ses var!)

عنا [ʿanā]: Feṯḥ-i nūn ile. Renc, meşaḳḳat, taʿb ve zaḥmet maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

به جمع خاطر و صحت بهست شال و عبا
ازآنکه اطلس و دیبا شود به رنج و عنا

(Şal ve aba, sağlık ve gönül huzuru için iyidir. Zira atlas ve ipek, sıkıntı ve zahmetle olur.)

(170ᵃ)

مع البا
[maʿa'l-bā]

عجب [ʿaceb]: Bir kemiktir, insānın oturak yerinde olur. Ve dahi maʿrūf.

عجیب [ʿacīb]: Kesr-i cīm ve sükūn-ı yā ile. عجب [ʿaceb] lafẓının tevfīr maʿnāsın ifāde eder. غریب [ġarīb] ile mürādif edip و عجیب غریب [ʿacīb u ġarīb] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به یار گفته ام احوال خود چه طرز غریب
به خنده گفت چنین است عاشقان چه عجیب

(Kendi garip hallerimi sevgiliye söyledim. Gülerek "Āşıklar böyledir. Garip olan ne!" dedi.)

عذب [ʿaẕb]: Sükūn-ı ẕāl-ı muʿceme ile. Āb-ı ḫoş.

عزب [ʿazeb]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Ergen ādem.

عرب [ʿarab]: Maʿrūf.

عصب [ʿaṣab]: Feṯḥ-i ṣād-ı mühmele ile. Sinir.

عقرب [ʿaḳreb]: Maʿrūf. Ve burc-ı işnā ʿaşer-i felekiyyenin bir burcudur. Eyyām-ı Ḥarīf'te neyyir-i aʿẓam onda olur.

عقب [ʿaḳib]: Kesr-i ḳāf ile. Ökçe ki پاشنه [pāşine] derler. Ve bir nesnenin sonu. Ve ḫalef-i mürde ve ferzend-i ferzend.

عندلیب [ʿandelīb]: Bülbül dedikleri kuştur. هزار [hezār] dahi derler. Ammā baʿżı ferhengde hezār, bülbülden ġayrıdır derler ve bu beyitle işbāt-ı müddeʿā ederler. Beyt:

صد هزاران گل شکفت و بانگ مرغی بر نخاست
عندلیبان را چه پیش آید هزاران را چه شد

(Yüz binlerce gül açıldı ve bir kuş sesi yükselmedi. Bülbüllerin nesi var, Hint bülbüllerine ne oldu?)

Gāhī taḫfîfen عندل [ʿandel] derler. Cemʿi عنادل [ʿanādil] gelir. Ve ʿArabîde dahi bülbül maʿnāsınadır. İbn Naḥḥās, beyt:

والورد مخضوب البنان مفرح الوجنات بادى
والعندليب امام بفصيح نغمة ينادى

(Parmakları kınalı gülün yanakları açılmış. Önünde bülbül fasih nağmeler söylüyor.)

عيب [ʿayb]: Maʿrūf. Her nesnenin ẕātına ve ḳıymetine noḳṣān verir nesne. Cemʿi عيوب [ʿuyūb] gelir. Ebulmaʿānī, beyt:

به حال عاشقان را عيب كردن
عيوب ذات خود هرگز نديدن

(Āşıkların halini ayıplamak, kendisinin ayıplarını asla görmemektir.)

يقال عاب المتاع عيبة وعابا اذا صار ذا عيب وعابه غيره يتعدى ويلزم فهو معيب ومعيوب[1]. Li-vāḥidin mine'ş-şuʿarā, beyt:

ولا التأنيث لاسم الشمس عيب
ولا التذكير فخر للهلال

(Güneş (şems) için dişilik ayıp değildir. Hilāl (ay) için erkeklik övünç değildir.)

مع التا
[maʿa't-tā]

عرصات [ʿaraṣāt]: Cāy-ı maḥşer.

عنكبوت [ʿankebūt]: Örümcek. Cemʿi عناكب [ʿanākib] gelir.

عرفات [ʿarafāt]: Ḥuccāc durdukları yer ki onda ḥacc olur.

عاطفت [ʿāṭifet]: Kesr-i ṭā'-i mühmele ve feṯḥ-i fā ile. Merḥamet ve şefḳat maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

دارم اميد عاطفتى از جناب دوست
كردم جنايتى و اميدم به عفو اوست

(Dost hazretlerinden bir merhamet umuyorum. Bir cinayet işledim ve umudum onun affında.)

1 ʿĀbe'l-metāʿe ʿaybeten ve ʿāben, bir mal ayıplandığında söylenir. Başkası ayıpladığında hem müteaddī hem de lazım olur: maʿīb ve maʿyūb.

مع الجيم
[ma'a'l-cīm]

عاج ['āc]: Fildişi. Ḥakīm Esedī, beyt:

درو بام هر خانه از عود و ساج
نگاریده پیوسته با ساج و عاج

(Orada her evin çatısı öd ve abanozdandı. Hepsi de abanoz ve fildişiyle süslenmişti.)

Ḥakīm Esedī, der-ta'rīf-i zengī, beyt:

به بالا چو بررفته بر ابر ساج
به دندان چو دو شانه برهم ز عاج

(Boyu, buluta erişen ağaç gibiydi. Dişleri, fildişinden yapılmış iki tarak gibiydi.)

علج ['alec]: Fetḥ-i lām ile. At durduğu mekān. Kesr-i lām ile (عِلج 'alic), yaramaz ḫūylu kişi ve küffār-ı 'Acem'den bir kimsenenin adıdır.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

عابد ['ābid]: Tersende ya'nī Allāhu te'ālā'dan ḫavf u ḫaşyet edici.

عاند ['ānid]: Ser-keş, 'inād edici.

عبد ['abd]: Bende. Cem'i عباد ['ibād] gelir.

عسجد ['asced]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve fetḥ-i cīm ile. Altın.

عضد ['ażd]: Bāzū, 'amūd ve sütūn ya'nī direk.

عميد ['amīd]: Mühimm ve żarūrette tekye olunacak ev.

عنيد ['anīd]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sitīzekār.

عجب رود ['aceb-rūd]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Be-ma'nī-i mezāmīr.

عقد ['aḳd]: Sükūn-ı ḳāf ile. Bağlamak. Mevlānā Hātifī, beyt:

یکی طرفه صنعتگر سحرکار
شد از گوهر عقد محفل نگار

(Eşi benzeri görülmemiş ve büyüleyici sanatçılardan biri, mahfili inci bağlayarak süsledi.)

Ve dahi ḳaṣd, 'ahd, ḥisāb ve nikāḥa derler.

عمد ['amd]: Sükūn-ı mīm ile. İki ma'nāya gelir.

Evvel, fetḥ-i mīm ile (عَمَد 'amed), be-vezn-i رمد [remed]. Sal dedikleri nesne. Ol dahi iki vechle olur. Bir vechi, otuz kırk 'aded tulumu üfürüp ve ağızların bağlayıp birbiri yanına dizip üzerine direk ve taḫta koyup gemi gibi ederler. Ve bir vechi dahi direkleri sık bağlayıp üzerine her ne olursa koyup

su üzerinde yürütürler. Ve bir maʿnāsı dahi sükūn-ı mīm ile (عمد ʿamd) be-vezn-i حمد [ḥamd], ḳaṣd maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Üstād Laṭīfī, meṣnevī:

آب این نیل از گذرگه دور بود
کفت می باید عمد از بحر و رود

عمد بستند و گذشتندش همان **(170b)**
از پی ایشان رسیدش آن زمان

(Bu ırmağın suyu, geçit yerinden uzaktı. Irmağı ve denizi geçmek için sal gerekiyordu. Niyetlenip hemen geçtiler, böylece onlara yetiştiler.)

عهد [ʿahd]: Sükūn-ı hā ile. İki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i zamān. در عهدِ فلان [der-ʿahd-i fulān] derler, zamān-ı fülān maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

رونق عهد شبابست دگر بستان را
می رسد مژدهٔ گل بلبل خوش الحان را

(Yine bağ bahçenin tazelenip yeşillendiği zamandayız. Gül muştusu güzel ötüşlü bülbüle erişiyor.)

Ṣānī, peymān maʿnāsına. ʿArabīde meẕkūr iki maʿnādan ġayrı emān, yemīn, ẕimmet, vaṣiyyet ve ḥıfẓ maʿnālarına dahi gelir. يقال عهد اليه اى اوصاه العهد الموثق والعهد المطر والجمع عهود[1]

مع الراء المهمله
[maʿaʾr-rāʾi'l-muhmele]

عار [ʿār]: ʿAyb, şeyn ve naḳīż-i ناموس [nāmūs]. Mevlānā Cāmī, beyt:

عار دارد ز حدیث همه کس
به زبان ذکر تو می خواهد و بس

(Herkesin söylediği sözden utanır. Dilinde daima seni anmak ister.)

عازر [ʿāzer]: Bir kimesnenin ismidir ki kāfir ölmüş iken ḥażret-i ʿĪsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām duʿāsı ile zinde olup īmāna geldi ve hemān ol vaḳit yine mürde oldu.

عاقر [ʿāḳir]: Kesr-i ḳāf ile. Doğurmaz ʿavrat.

عامر [ʿāmir]: Ābādānī ve ʿimāret edici.

عبهر [ʿabher]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i hā ile. Ekṣer ferhenglerde "nergis" maʿnāsınadır. Baʿżı ferhengde "bostān-efrūz" demişler lākin nergis naḳli ağlebdir. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Ebulmaʿānī, beyt:

سرو از قامت بالای تو گشتست خجل
عبهر از دیدهٔ شوخ تو شود داغ به دل

(Selvi senin uzun boyundan utanır. Senin şuh gözün, nergisi yürekten yaralamıştır.)

عبیر [ʿabīr]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Laṭīf rāyiḥalı otları zaʿferānla āmīḫte edip istiʿmāl ederler. Ve baʿżı ferhengde yalnız bir ottur, ġāyet laṭīf rāyiḥası vardır. Mekke-i Mükerreme'den getirirler. Ḫˇāce Ḥāfız, beyt:

طبلهٔ عطر گل و درج عبیرافشانش
فیض یک شمه ز بوی خوش عطار من است

(Gülün ıtır tablası ve güzel koku yayan sandığı, benim attarımın (sevgilimin) güzel kokusundan bir feyizdir.)

1 Denir ki: ʿAhide ileyhi, yani ona tavsiyede bulundu. el-ʿAhdu, el-Mevṣik (anlaşma). Ve el-ʿAhdu, el-Maṭaru (yağmur). Çokluğu ʿuhūd gelir.

عرار ['arār]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir kimesneye hem-tā olmak veyāḫud bir nesneye. Ve gül-i gāv-çeşm-i deştī ve gāv-ı deştī. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

عرعر ['ar'ar]: Serv-i kūhī ki درختِ ناژ [diraḫt-ı nāj] dahi derler. Türkīde "ardıç ağacı" dedikleridir. Ziyāde bālā-bülend ve mevzūn olur. Ebulma'ānī, beyt:

چو قامتش نبود سرو و عرعر و شمشاد
مشابه است به او طوبی گر شود آزاد

(Selvi, ardıç ve şimşir ağacı onun boyu gibi olamaz. Tūbā ise azat olsaydı ona benzeyebilirdi.)

'Arabīde bi'l-feṯḥi ve'ż-żammi, dağ başı. Ve burnun iki deliğinin arası, mā-beynü'n-naḫreyn. Ve serv ağacı 'inde'l-ba'ż. Ve mel'abe-i eṭfālden bir lu'bdur. يقال عرعر عينه ای فقأها[2]

عسير ['asīr]: Kesr-i sīn-i mühmele ile. Düşvār ya'nī güç ve güçlük.

عسكر ['asker]: Leşger. Ve dahi bir maḳām adıdır.

عشر و عشير ['aşr u 'aşīr]: 'İşret.

عصر ['aṣr]: Āḫir-i rūz. Ve ikindi vaḳti. Ve āḫir-i rūzgār. Ve penāh. Ve zamāne. Ve bema'nī-i a'ṣār.

عصار ['aṣṣār]: Ṣād-ı müşeddede ile. Revġanger ve sıkıcı.

عصفور ['aṣfūr]: Güncişk ya'nī serçe. Ve melik. Ve kitāb. Ve mīḫ-i keştī. Ve davar ayağından taşra gelmiş kemik. Ve پاره ای از دماغ[3] [pāre'ī ez-demāġ]. Ve gürsinegī. Ve bir nev' ağaçtır. Ve çekirge ve onun yüzünde olan beyāż.

عصير ['aṣīr]: Şīre.

2 Ar'ara 'aynehu, yani onun gözünü oydu denir.
3 Burnun bir parçası.

عطار ['aṭṭār]: Müşk, 'anber ve emṣāli ḫoş-bū satana derler. عطر ['iṭr]in mübālaġa ile ism-i fā'ilidir. 'Avām ġalaṭ edip a'ṣāb u 'aḳāḳīr-fürūşa ve ḫırdavāt nesneler satana derler. Ebulma'ānī, beyt:

می نهم بر آتش غم پارهٔ لخت جگر
تا برآید بوی عشق از طبلهٔ عطار دل

(Gönül attarının tablasından aşk kokusu gelsin diye ciğer parçasını gam ateşi üstüne bırakıyorum.)

يقال عطرت المرأة فهی عطرة ومعطرة ای متطيبة[4]

عقاقير ['aḳāḳīr]: Dārūhā-yı germ-terkīb.

عقار ['aḳār]: Feṯḥ-i ḳāf ile. Ḫurmā ağacı. Ebulma'ānī, beyt:

شد شکوفه دُر و بر یاقوت و برگ سبز او
از زمرد بوده است گویا مرصع هر عقار

(Her hurma ağacı sanki süslenmişti. Çiçeği inci, meyvesi yakut ve yeşil yaprağı zümrüttendi.)

Ve arż, żayyā' ve kumsal yer arż-ı ẕāt-ı remel gibi. ومنه قولهم ما له دار ولا عقار.[5] ويقال فی البيت عقار حسن ای متاع واداة والمعقر الكثير العقار.[6] Ve bi'ż-żammi (عُقار 'uḳār) süci, ḫamr gibi. Nitekim ḫażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

هر لحظه ای بهار نوست و عقار نو
جانش هزار بار چو گل جامه ها درید

(Her an yeni bir bahar, yeni bir şarap... Onun canı gül gibi bin kez elbise yırttı.)

Ve dahi şiyāb envā'ından bir nev' kızıl **(171[a])** şevbdir. Ve dahi şol ota derler ki deve yese fi'l-ḥāl helāk olur. Bi'l-kesri (عِقار 'iḳār), muṭlaḳ emlāke derler, her neden olursa.

4 Denir ki: Kadın güzel koku süründü. O güzel kokuyor. 'Aṭira, mu'aṭṭara, yani müteṭayyibe.
5 Onların sözlerindendir: Ne evi ne arazisi var.
6 Denir ki: Evde güzel eşya ve aletler var. el-Mu'ḳir, arazisi çok.

علاقهٔ دستار [ʿalāḳa-i destār]: Sarık ucu ki aşağı sarkar. Mevlānā ʿUrfī, beyt:

به سایهٔ علم مصطفی در آن عرصه
که آفتاب شود هم علاقهٔ دستار

(Hz. Mustafa'nın sancağının gölgesine andolsun ki orada güneş de sarık ucu olacaktır.)

علف خوار [ʿalef-ḫˇār]: Feth-i lām ve fā'nın sükūnuyla. İki maʿnāya gelir.

Evvel, āḫūrda beslenmiş at, katır ve eşek.

Ṣānī, ekūl ādem, bisyār-ḫˇār maʿnāsına ki her ne bulursa yiyip doymak bilmez. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

آدمی نز پی علف خواریست
از پی زیرکی و هشیاریست

(Akıllılık ve zekilik yerine çok yiyicilik peşinde olmak insanlık değildir.)

عمار [ʿamār]: Nām-ı vāżiʿ-i ʿamārīdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همه جامهٔ گوهر شاهوار
همه تازی اسبان بر زین عمار

(Hepsi de büyük incilerle süslü elbise. Hepsi de eyeri örtülü Arap atları.)

عنبر [ʿanber]: Maʿrūf nesnedir. Lākin neden ḥāṣıl olduğunda rivāyāt-ı keşīre vardır. Eṣaḥḥı, deryā-yı muḥīṭe muttaṣıl olan deryālarda balıktan ḥāṣıl olur dediler. Baʿżılar deryā kenārında biter ve balık bulup yutar, ḥarāretinden kendini suyun üzerine çıkarır ve mest gibi yatar. Ṣayyādları vardır, göricek bilirler. Ol balığı tutup karnın yarıp çıkarırlar. Ammā ercaḥ-ı ḳavl budur ki deryā-yı muḥīṭ cezīrelerinin birinde ki benī ādem sükenāsı değildir, envāʿ-ı ḫoş-bū şükūfeler biter. Ve yüksek dağı vardır, şāfī taş ve yalçın kayaları vardır. İçinde ḫudāyī bal arıları olur, ol şükūfelerden būy alıp ol yarıklarda bal ederler. Ḥarāret-i şemsten bal eriyip akar. Ve yağmur ve seyl, mūmunu yerinden koparıp deryāya düşürür. Ve emvāc-ı deryā döğerek biribiri üzerine cemʿ eder ve mevc onu kenāra bırakır. Ol ṭarafa yakın olanlar zamānını bilirler, varıp alırlar. Şuʿarā zülf ü ḫāl-i maḥbūbu ʿanbere teşbīh ederler. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

صبا اگر گذری افتدت به کشور دوست
بیار نفخه ای از گیسوی معنبر دوست

(Ey tan yeli! Sevgilinin ülkesine yolun düşecek olursa, onun amber kokulu saçından bir esinti getir!)

Ve dahi bir büyük balığın adıdır. Derisin kalkan ederler.

عنتر [ʿanter]: Sükūn-ı nūn ve feth-i tā'-i müşennāt ile. Götü kızıl maymun. Ḥakīm Şifāyī, der-hicv, beyt:

عموی تو آن عنتر مدقوق که صد طوب
در معرکه می خورد به یک نان به کجا رفت

(Senin amcan, savaşta bir ekmeğe yüz top yiyen o ezik maymun, nereye gitti!)

Ve dahi gök sinek, ẕübāb-ı ezraḳ gibi. Cemʿi عناتر [ʿanātir] gelir.

عیار [ʿayyār]: Yā-yı müşeddede ile. Ḥīle-dān. Ve şīre ṣıfat ederler. Ve kārında cüst ü çāpük olana da derler. Ebulmaʿānī, beyt:

همی زد راه دل آن چشم عیار
از آن برده است رخت صبر و آرام

(O eli çabuk göz, gönlün yolunu hep kesiyordu. O yüzden huzur ve sabır yükünü kapıp götürdü.)

Aṣılda şol kimesneye derler ki keşīrü't-ṭavāf ve keşīrü'l-ḥareke ola. Baʿdehu ḥarāmī ve uğruya ıṭlāḳ ederler.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

عبوس [ʿabūs]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. Pek yüzlü utanmaz ādem. Ammā meşhūru ekşi yüzlü, turş-rū maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

گشاده روی شو چون صبح هر دم
مکن رویت عبوس چون شام دیجور

(Her zaman sabah gibi güler yüzlü ol! Yüzünü karanlık gece gibi ekşitme!)

عروس [ʿarūs]: Żamm-ı rā'-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir.
Evvel, gelin maʿnāsına. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

مجو درستئ عهد از جهان سست و خراب
که این عجوز عروس هزار دامادست

(Gevşek ve yıkık dünyadan sözünde durmasını bekleme! Çünkü bu kocakarı, bin damatlı bir gelindir.)

Şānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir genc adıdır. **(171ᵇ)** Keykāvus, ser-ʿaskeri Ṭūs'a vermiş idi. Baʿdehu Keyḫüsrev'e erişip ol dahi Güderz'e verdi ki Zāl, Rüstem ve Gīv'e vere. Ve dahi Ḫüsrev-i Pervīz'in sekiz ḫazīnesi var idi ki bir pādişāh mālik olmamıştı. Ve her bir ḫazīnenin bir adı maḥalli geldikçe yazılmıştır. Ol sekiz ḫazīnenin birinin adı "ʿarūs" idi. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نخستین ز بنیاد گنج عروس
ز چین و ز برطاس و از روم و روس

(Arūs hazinesinin ilk malları Çin, Bertās, Anadolu ve Rus'tan getirildi.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

عاجز [ʿāciz]: Maʿrūf. Gücü yetmez ādem.

عجز [ʿacz]: Bunun (عاجز ʿāciz) maṣdarıdır.

عجوز [ʿacūz]: Gende pīr. Hā ile عجوزه [ʿacūze] ġalaṭtır.

عزیز [ʿazīz]: Bī-hemtā. Ve gālib. Ve pādişāh-ı Mıṣr'a derler, her kim olursa. Ve vezīr-i Mıṣr'a derler. Ḥażret-i Yūsuf ʿaleyhi's-selām zamānında Reyyān pādişāh-ı Mıṣr ve zevc-i Zelīḫā ʿazīz-i Mıṣr idi.

عقدِ نماز [ʿaḳd-i namāz]: Tekbīr-i iftitāḥ. Namāz onunla bağlandığı için "ʿaḳd-i namāz" derler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

ز ابرویت چو رو آرم به محراب
سر زلفت بود عقد نمازم

(Senin kaşından mihraba yüz çevirince namazımın başlangıcı saçının ucu/arzusu olur.)

عوز [ʿavez]: Feṯḥ-i vāv ile. Bulunmaz demektir yaʿnī nā-yāb. Şāʿir, beyt:

حسن خلق و لطف طبعش در وجود
بوده در حکم عوز مثل و نظیر

(Onun varlığındaki yaradılış ve ahlak güzelliği, eşi benzeri bulunmaz hükmündedir.)

ʿArabīde عروس [ʿarūs] kelimesi hem geline ve hem güyeğüye ıṭlāḳ olunur. يقال رجل عروس ورجل عرس بالضمتين وامرأة عروس يستوى فيه التذكير والتأنيث[1]

عدس [ʿades]: Fetḥateyn ile. Maʿrūf dānedir.

عطاس [ʿaṭās]: ʿAṭse yaʿnī ağsırmak. Ve dahi ol ādeme derler ki ondan ʿaṭse vāḳiʿ ola.

عسس [ʿases]: Fetḥ-i sīn-i mühmele ile. Gece gezip şehri muḥāfaẓa edene derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

عشرت شبگیر کن بی ترس که اندر شهر عشق
شب روان را آشناییهاست با میر عسس

(Geceleyin korkusuzca içip eğlen! Çünkü aşk şehrinde gece yolcularının bekçibaşıyla yakınlıkları vardır.)

ʿArabīde dahi gece gezip dolaşana derler سائر بالليل [sā'irun bi'l-leyli] gibi. يقال عسس اى طاف بالليل وقوم عسس كخادم وخدم واعتس مثله وعس فلان اصحابه اذا اطعمهم شيأ [2]

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

عرش [ʿarş]: ʿArş-ı mecīd ve taḫt-ı melik.

عريش [ʿarīş]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Asma çardağı. Ve ol ağaç ve sazdan yapılmış fevḳānī ḫāne-i muḫtaṣar.

عياش [ʿayyāş]: Yā-yı taḥtānī-i müşeddede ile. Muttaṣıl ʿayş u ʿişret ü nūş edene derler. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد گر چنین آن چشم جماش
نبوده این قدر با خون عیاش

(O göz böylesine büyüleyici olmasaydı kanla bu kadar sarhoş olmazdı.)

عيش [ʿayş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Zindegānī yaʿnī dirilmek. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند
آدم بهشت روضهٔ دار السلام را

(Fırsatın varken içip eğlenmeye bak! Çünkü Hz. Ādem, kısmeti kalmayınca cennet bahçesini bıraktı.)

1 Denir ki: Reculun ʿarūsun ve iki zamme ile reculun ʿurusun (damat adam). Ve imre'etu ʿarūsun (gelin kadın). Hem müzekker hem de müennes aynıdır.

2 Denir ki: ʿAsese, yani gece gezip dolaştı. Ve ḳavmun ʿasesin, ḫādim ve ḫadem gibi. Ve iʿtesse, onun gibidir. Dostlarına bir şey yedirdiğinde "ʿasse fulānun aṣḥābehu" denir.

مع الضاد المعجمه
[maʿaʾḍ-ḍādiʾl-muʿceme]

عارض [ʿāriż]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, yanak, ruḫ maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

ز شرم روی تو خورشید گشته غرق عرق
نزار مانده مه آسمان از آن عارض

(Güneş senin yüzünü görünce utancından tere boğuldu. Gökyüzündeki ay, o yanağı görünce çelimsiz kaldı.)

Şānī, bināgūşa derler yaʿnī kulak dibi. Mīr Naẓmī, beyt:

می شود آرایش نقش و نگار
عارض و گوش لطیفش گوشوار

(Göz alıcı süs eşyaları, onun güzel kulağına ve kulak tozuna küpe olur.)

Şāliş, be-maʿnī-i leşger. Mīr Nāzmī, beyt:

آمده با عارض انجم شمار
در به روی خصم را کرده قرار

(Yıldız sayısınca askerle gelip düşmanın karşısına yerleşmiş.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i nüvīsende, yaʿnī kātib. Mīr Naẓmī, beyt:

نامه را در دست عارض داده بود
پای تخت شهریار استاده بود

(Mektubu kātibin eline vermiş, padişahın başkentinde durmuştu.)

Ḫāmis, henüz kanatlanmış kuş yavrusu. Ebulmaʿānī, beyt:

نا رسیده بال و پر چون عارض بی طاقتم
نیستم یارا که جایی می پرم از آشیان

(Kanatları yeni çıkmış kuş yavrusu gibi güçsüzüm. Yuvamdan bir yere uçacak dermanım yok.)

Ve ʿArabīde sekiz maʿnāya istiʿmāl olunur. Evvel, her şey' ki sonra vāḳiʿ ola. Şānī, her nesne ki enli ve kalın ola, bulut ve ġayrı. Şāliş, önde olan sekiz diş ki dördü yukarıda ve dördü aşağıdadır. Ve sekiz azı dişlerden ġayrı yanlarında olan on altı dişin her birine derler ki her cānibde sekiz dištir, dördü fevḳānī ve dördü taḥtānīdir. Cemʿine عوارض [ʿavāriż] denir. Rābiʿ, ḫafīfü'l-liḥye olup sakalı yanlarında kıl az ola, ona خفيف العارضين [ḫafīfu'l-ʿāriżeyn] derler. Ḫāmis, kapı eṭrāfına ettikleri taḥtanın yukarı cānibinde olana عارضة الباب [ʿāriżatu'l-bāb] derler. Sādis, maraż sebebiyle żebḥ ü naḥr ettikleri deveye derler. كما يقال بنو فلان لا يأكلون الا العوارض اى لا ينحرون الابل الا من داء.[3] Sābiʿ, kitāb muḳābelesi, yaʿnī iki nüsḫayı muḳābele ve taṣḥīḥ edeler. يقال عارضت كتابى بكتابه اى قابلته وعارضته بمثل ما صنع اى اتيت اليه بمثل ما اتى.[4] Sāmin, ʿudūl maʿnāsına. عارضه اى جانبه و عدل عنه[5]

Żikr olunandan māʿadā sekiz maʿnā dahi Şeyḫ Yūsuf el-ʿUlvānī iki beytinde cemʿ ve żikr **(172[a])** etmiştir. Ve huve hāżihi, ḳıṭʿa:

للحب عارض وقد وفاه عارض
وقد محبه غدا عارض بلا عارض

للعتب عارض وعينى مسنها عارض
والدمع عارض كهطل السيل عارض

(Yeni çıkmış ayva tüyü sevimlidir ve muhakkak ki gelip geçicidir. Onu seven kesinlikle sebepsiz

3 Denildiği gibi: Falancalar avarızdan başkasını yemez, yani sadece hasta develeri keserler.

4 Denir ki: ʿĀraḍtu kitābī bi-kitābihi, yani kitabımı onun kitabıyla mukabele ettim. ʿĀraḍtu bi-miṣli mā ṣanaʿa, yani onun yaptığının aynısını yaptım.

5 ʿĀraḍahu, yani ondan vazgeçip uzaklaştı.

eziyet görür. Azarlayınca gözüm acı çekmeye başlar. Gözyaşı, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun oluşturduğu sel suyu gibi akar gider.)

عارض [ʿāriż]-i evvel be-maʿnī-i nev-ḥatṭ. Ṣānī, be-maʿnī-i mürür. Ṣāliş, be-maʿnī-i cefā. Rābiʿ, be-maʿnī-i sebeb. Ḫāmis, be-maʿnī-i ʿarż-ı ḥāl. Sādis, be-maʿnī-i elem. Sābiʿ, be-maʿnī-i seyelān-ı eşk. Ṣāmin, evc yaʿnī bir nesnenin nihāyeti. Bu taḳdīrce ʿArabīde on altı maʿnāya gelmiş olur. Beş maʿnā dahi Fārsīde istiʿmāl olunur. Cümle yigirmi bir maʿnāsı olmuş olur.

عرض [ʿarż]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Metāʿ-ı ḫāne yaʿnī eşvābı, her ne olursa. Ve ḫˇāste yaʿnī istemiş, istenecek ve istek.

عريض [ʿarīż]: Her nesnenin eni ki طول و عرضِ فلان [ṭūl u ʿarż-ı fulān] derler.

عرض [ʿaraż]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Serleşger maʿnāsınadır. Üstād Laṭīfī, beyt:

عرض را بخوان تا بیارد شمار
به جنگست لشگر که آید به کار

(Komutanı çağır, savaşabilecek asker sayısını getirsin!)

ʿArabīde marażdan ve ġayrıdan insāna ʿārıż olan nesne. Ve derāhim ve denānīrden ve ġayr-ı ism-i māl ıṭlāḳ olunan her ne olursa. يقال عرض الدنيا ايضا ما كان من مال كثير او قليل وفعل ذلک عرضا ای بغتة وفجأة[1]

العرض [el-ʿurḍ] bi'ż-żammi ḥācet, nāḥiye ve vasaṭ maʿnālarına gelir. العرض [el-ʿirḍ], bi'l-kesri nefs, cesed, vaḳār ve yel, rīḥ gibi. Ve dağ ve şol dere ki içinde ağaç ola. Cemʿi اعراض [aʿrāḍ] gelir. يقال فلان طيب العرض ای طيب النفس ومنتن العرض ای الريح والمكان نقی العرض ای هو بری من ان يشتم او يعاب وقيل عرض الرجل حسبه ويقال العرض رايحة الجسد طيبة[2]

Ve العرض [el-ʿarḍ], sükūnu'r-rā metā ve her nesne ki dirhem ve dīnārın ġayrı ola, ona derler. Ve dirhem ve dīnāra عين [ʿayn] derler. Cemʿi عروض [ʿurūḍ] gelir. Ammā ʿUbeyde katında عروض [ʿurūḍ] şol metāʿa derler ki ona kīl ve vezn dāḫil olmaya ve ḥayvānātın ve ʿaḳārın ġayrı ola. Ve ceyş-i ʿaẓīm.وعرض له كذا ای ظهر والعرض عند العرب السعة ومنه قوله تعالى ﴿عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ وَالْاَرْضُ﴾ كل ذلک من باب ضرب وعرضه عارض من الجمر وغيرها وعرض الجارية على البيع وعرض الكتاب وعرض الجند اذا امرهم عليه و نظر ما حالهم[3]

عروض [ʿarūż]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Bir ʿilmdir ki kitābet ü evzān-ı naẓm ve buḥūr-ı şiʿr ü ḳavāfī onunla bilinir. Mīr Naẓmī, beyt:

لازمست هر شعر فهميدن عروض
ليک وزن طبع را نبود فروض

(Şiirleri anlamak için aruz ölçüsü gerekir. Lākin yaradılış miktarını anlamak için farz değildir.)

Nitekim, Üstād, beyt:

من ندانم فاعلات فاعلات
شعر گویم بهتر از آب حیات

(Ben fāilātün fāilāt bilmem. Ölümsüzlük suyundan daha iyi şiir söylerim.)

1 ʿAraḍu'd-dünyā denir, gerek malın azlığında gerekse çokluğunda kullanılır. Ve faʿala ẕālike ʿaraḍan, yani bunu ansızın ve füc'eten yaptı.

2 Denir ki: Fulān ṭayyibu'l-ʿirḍ, yani falanca iyi huylu. Muntinu'l-ʿirḍ, yani kötü kokulu yel. Ve'l-mekānu naḳiyyu'l-ʿirḍ, yani temiz ve ayıplanmaz yer. ʿİrḍu'r-recul, adamın nesebi demektir. Denir ki: el-ʿİrḍu, bedenin güzel kokusudur.

3 ʿAraḍa lehu, yani ona bir şey göründü. el-ʿArḍu, Araplar katında genişlik demektir. Yüce Allah'ın kelāmında gelir: "...Genişliği göklerle yer arası kadar olan... (Kurān-ı Kerīm Āl-i İmrān 3/133)". Bunun hepsi ḍaraba bābından gelir. ʿAraḍahu, ʿāriḍun mine'l-cemri ve ġayruhā (ateşlendi vb.). Ve ʿaraḍa'l-cāriyete ʿale'l-beyʿ (cariyeyi satılığa çıkardı). ʿAraḍa'l-kitābe, kitabı ezberledi. ʿAraḍa'l-cunde, askerlerin durumuyla birer birer ilgilendi.

مع الفا
[ma'a'l-fā]

عارف ['ārif]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Bilici, dānā ve dānende ma'nāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

ساقی ار باده ازین دست به جام اندازد
عارفان را همه در شرب مدام اندازد

(Sāki şarabı kadehe bu şekilde koyarsa, bütün ārifleri sürekli içmeye bırakır.)

'Ārif ve 'arīf, ḫalḳın umūr u aḥvālin bilici. Ve ketḫudā ve re'īs. Cem'i عرفا ['urefā] gelir. يقال عريف القوم سيدهم[5]

عاصف ['āṣif]: Şedīd rūzgār.

عاكف ['ākif]: Kesr-i kāf ile. Şehirli ma'nāsına. Bir ḳarār tutup oturmaktan kināyedir. Şeyḫ Sa'dī, *Gülistān*'da عاكفانِ كعبهٔ جلالش dediği, celāli Ka'besinin oturucuları demek olur. 'Arabīde dahi böyledir. Ya'nī nefsine ṣabr ettirip bir yerde muḳīm olup 'ibādet eylemek. Muṭlaḳan muḳīm ve müteveccih ma'nāsına da gelir.

عراف ['arrāf]: Fetḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. **(172ᵇ)** Kāhin ve ṭabīb.

عطف ['aṭf]: Sükūn-ı ṭā'-i mühmele ile. Muḥabbet eylemek. Ve ḥamle ve hücūm eylemek. Ve döndürmek. Ve ketif. Ve cānib.

عطوف ['aṭūf]: Mihribān ya'nī muḥabbetli.

عفيف ['afīf]: Nühüfte ya'nī gizli.

عنيف ['anīf]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Merd-i dürüşt ü ġażabnāk.

علف ['alef]: Fetḥ-i lām ile. Ḥayvānāta verdikleri yemek, her neden olursa.

'Arabīde dahi mīzān-ı şi'r ma'nāsına ism-i cinstir, cem'i olmaz, mü'enneṣtir. Ve dahi beytin evvel nıṣfının āḫir cüz'üne derler. Bu ma'nāya cem'i اعاريض [e'ārīż] gelir. Ve dağ içinde olan yol ve nāḥiye ma'nāsına. يقال عروض الشعر فواصل الانصاف وقولهم فلان فى العروض وهى مكة والمدينة واليمن وما حولهن وعروض كلامه اى فحوى كلامه[4]

4 Denir ki: 'Arūḍu'ş-şi'ri, şiirin tef'ileleri. Onlar "fulān fi'l-'arūḍ" dediği zaman Mekke, Medīne, Yemen ve etrafı kastedilir. Ve 'arūḍu kelāmihi, yani sözlerinin içeriği.

5 Denir ki: 'Arīfu'l-ḳavmi, yani onların efendisi.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

عاشق [ʿāşiḳ]: ʿAşḳ bir ʿillet-i sevdāviyyedir ḥükemā ḳavlince ki شعبة من الجنون[1] [şuʿbetun mine'l-cunūn] derler, ziyāde ve noḳṣān ḳabūl eder. Ebulmaʿānī, beyt:

حال درد عشق پرسیدم یکی از اهل عشق
گفت عاشق را سفر یا صبر بر درد و الم

(Āşıklardan birine aşk derdinin halini sordum. "Āşığın ya yolculuk etmesi ya da dert ve acıya sabretmesi gerekir" dedi.)

عتاق [ʿatāḳ]: Āzād etmek.

عتیق [ʿatīḳ]: Āzādlı ve eski. Ḥażret-i Ebī Bekri'ṣ-Ṣıddīḳ raḍiya'llāhu teʿālá ʿanhu ḥażretlerinin laḳab-ı şerīfi. Ve üsrüb gevheri. Ve merd-i şerīf ü kerīm. Ve Kaʿbetu'llāh. Ve ḳadīm her nesne. Ve ʿatīḳu'ṭ-ṭayr ve'l-bāzī.

عقعق [ʿaḳʿaḳ]: Kelāje yaʿnī saksağan.

علق [ʿalaḳ]: Feṯḥ-i lām ile. Ġāyet kırmızı kan. Ve dahi ḫūn-beste. Ve şikle-i câme. Ve *İcmāl-i Ḥüseynī*'de masṭūrdur ki این شکلهٔ جامه بنشسته[2]

عمیق [ʿamīḳ]: Derin yer. Ve derinden akan ırmak.

عیوق [ʿayyūḳ]: Bir żiyā-dār yıldızdır. Kehkeşān yanında, belki sağ cānibinde olur. *ʿAcā'ibü'l-Büldān*'da, ʿayyūḳ ṭulūʿ ettikte cemīʿ sular eksilir, illā Nīl artar.

عشق [ʿaşḳ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bir keyfiyyet-i muḥarriḳadır ki ḳalb-i ʿāşıḳta vāḳiʿ olur. ʿAlāmeti, maʿşūḳunu görmek için dā'imā mużṭaribdir, görmeyi ārzū eder ve gördükte dehşet elverip ḫafaḳān-ı ḳalb ve raʿşe ve lisānında inʿiḳād olup söylemeye iḳtidārı kalmaz. Nitekim demişlerdir. Ḳıṭʿa:

لی فی محبتکم شهود اربع
وشهود کل قضیة اثنان

خفقان قلبی وارتعاش مفاصلی
ونحول جسمی وانعقاد لسانی

(Her türlü olay için iki şahit istense de senin aşkında dört şahidim var. Kalbimin çarpıntısı, eklemlerimin sarsılması, bedenimin zayıflaması ve dilimin tutulması.)

Ṣānī, feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile (عشَق ʿaşaḳ), bir sarmaşıktır. لبلاب [leblāb] ve عشقه [ʿaşaḳa] dahi derler. Her kangı ağaca sarılsa kurutur.

عرق [ʿaraḳ]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Terdir ki خوی [ḫoy] dahi derler. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

عکس مَی بر عارضش بین که آفتاب گرم رو
در هوای آن عرق تا هست هر روزش تبست

(Onun yanağındaki şarap yansımasına bak! Aceleci güneş, o terin hevesiyle her gün sıtma çeker.)

Ve dahi üzümden, ḫurmādan ve sā'ir nesnelerden kaynatıp buğundan cemʿ olan suya da derler. Ebulmaʿānī, beyt:

در بزم ما میارید باده با عرق
حرامزاده ای نشود با حلالزاده

(Bizim meclisimize şarapla suyu birlikte getirmeyin! Haramzade ile helalzade bir arada olmaz.)

Ve her ne ki ḥayvāndan, behā'imden, ṭuyūrdan, taştan ve kerpiçten biribiri yanına dizilmiş ola, ona عرق [ʿaraḳ] derler. Ve ḫurmā yaprağından ördükleri zenbil ki on beş ṣāʿ taḥıl ala ve 'inde'l-baʿż otuz dokuz ṣāʿ ala. Sükūn-ı rā ile (عرق ʿarḳ) da cā'izdir.

عقیق [ʿaḳīḳ]: Maʿādin nevʿinden bir nevʿ taştır. Yemen vilāyetinde olur kırmızı, sarı

1 Deliliğin bir kolu.
2 Bu elbise parçası yerleşmiş.

ve beyāż. Ve alaca dahi olur, ona سلیمانی [suleymānī] derler. Ba'ızısının içinde ağaç şekli olur, ona شجری [şecerī] derler. Ammā kırmızısı cümleden maḳbūldür. Ve ḫavāṣṣı dahi vardır. Ez-cümle, parmağında 'aḳīḳ ḫātem olan faḳra mübtelā olmaz, üzerine dīvār yıkılmaz ve çeşm-zaḫm işābet etmez. Ḥadīṯ-i şerīfte تختموا بالعقیق[3] buyurduğu mervīdir. Ḥ'āce Ḥāfıẓ, beyt:

سنگ و گل را کند از یمن نظر لعل و عقیق
هر که قدر نفس باد یمانی دانست

(Yemen tarafından gelen nefesin kıymetini bilenler, bereketli bakışıyla taş ve çamuru lal ve akik taşına çevirir.)

Ve şarābın bir adı dahi 'aḳīḳtir. Mevlānā Hātifī, beyt:

بده ساقی آن آب کرده عقیق
که هست آب روی بهشتی رحیق

(Ey sāki! O erimiş akiki (şarabı) ver! Zira şarap, cennetliğin yüz suyudur.)

رحیق [raḥīḳ] dahi şarāb adıdır.

3 Hadīs-i şerīf: Akik yüzük takınız.

مع الکاف
[ma'a'l-kāf]

عدنک ['adenk]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i خدنک [ḫadenk]. Merdüm-i ebleh ü nā-maṭbū'. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

عروسک ['arūsek]: Żamm-ı rā vü vāv-ı ma'rūf u feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Küçük mancinīḳ taşı. Ve muṣaġġar-ı عروس ['arūs]. Ve yıldızböceği ki شبتاب [şeb-tāb] dahi derler. Ma'nā-yı evvele, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

(173a) عروسک زنانی چو دیوان شموس
خجل گشته زان قلعهٔ چون عروس

(Devler gibi baş kaldıran bir mancınık atıcı, o gelin gibi kaleden utandı.)

Ve sapan taşına da mervīdir. Mevlānā Cāmī, beyt:

ور زانکه شوی از آن فلاخن
بر برج فلک عروسک افکن

(O sapanla felek burcuna küçük bir taş attığın için...)

Ve dahi bir böcektir. Kabuğu ṣadefe benzer. Gecelerde āteş gibi görünür.

عژک ['ajek]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. *Ferheng-i Mīrzā*'da bir sazdır. Ṭanbūr olmak üzre de mervīdir.

عنک ['ank]: Sükūn-ı nūn ile. Ḥimār sürüsü önüne düşüp cümleden ileride giden eşeğe derler. Mīr Naẓmī, beyt:

گشته سرقوم خودش آن غرزنک
پیشرو قافلهٔ خر چون عنک

(O çevik kişi, eşek sürüsünün başında giden eşek gibi, kendi kavminin öncüsü oldu.)

Tuḥfe'de āvāz-ı ḫar. Ve kelām-ı üstādānda ḫar-ı ner masṭūrdur. ʿArabīde bāb ve gökçek olmak. يقال عنک وجهه اذا حسن وعنک اللبن خثر[1]

Ve kesr-i ʿayn ile (عِنک ʿink), gecenin şülüş-i aḫīri. Ve ʿinde'l-baʿż ḳıṭʿatun mine'l-leyl.

عینک [ʿaynek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i nūn ile. Gözlük ki her şey'i iri gösterir. Ẓuhūrī, beyt:

توان دید راز درون بی نقاب
اگر عینک آرد قدح از حباب

(Kadeh hava kabarcığından gözlük getirirse, hiçbir engel olmaksızın içteki sır görülebilir.)

Dīger, beyt:

بر دیده عینک می نهم چون رخصت دیدار شد
در آرزوی وصل تو بنگر که چشمم چار شد

(Görme izni verilince gözüme gözlük takıyorum. Bak! Sana kavuşma arzusuyla gözüm dört oldu.)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

عادل [ʿādil]: İki maʿnāyadır.

Evvel, her şey'i ve her işi yerli yerinde ediciye derler.

Ṣānī, mīzān yaʿnī terāzū. Mevlānā Hātifī, beyt:

سپر بر سرش عادل زورمند
فرو داشت از بهر دفع گزند

(Güçlü ve adaletli kişi, zararı savuşturmak için başındaki kalkanı aşağı indirdi.)

Bu beyitte ġāyet vāżıḥtır. Ebulmaʿānī, beyt:

نباشد حلم و تمکینش به او همسنگ کوه قاف
اگر ممکن شود کنجیدنش در کفۀ عادل

(Kaf dağı terazi kefesine sığabilecek olsa, onun sabır ve temkiniyle aynı ağırlıkta gelemez.)

Bundandır ki "fülān fülāna muʿādil olamaz" derler, onunla vezn olmaz demektir.

Ve ʿArabīde العدل [el-ʿadlu] ve العدالة [el-ʿadāletu] fīhimā, her nesneyi maḥallinde etmek. Ve żıdd-ı جور [cevr]dir. Ve meyl maʿnāsına.يقال عدل عليه فی القضية فهو عادل اى مقنع فی الشهادة وعدلت فلان بفلان اذا سويت بينهما ولا يقبل منه صرف ولا عدل اى نافلة وهو عدل اى عادل وجمعه عدول وتعديل الشئ تقويمه يقال عدلته تعديلا فاعتدل اى قومته[2]

Ve العدل [el-ʿidlu], bi'l-kesri, yük tengi.

عاطل [ʿāṭil]: Zen-i bī-pīrāye yaʿnī yakışıksız ʿavrat.

1 Güzel olduğu zaman ʿaneke vechuhu (yüzü güzel oldu) denir. Ve ʿaneke'l-lebenu, süt kesildi.

2 Denir ki: ʿAdele ʿaleyhi fi-ḳaḍiyyeti fehuve ʿādilun, yani şahitlikte inandırıcı oldu. Ve ʿadeltu fulānun bi-fulānin, ikisine de eşit davrandım. Onun ne tövbesi ne fidyesi ne de nafilesi kabul edilir. ʿAdl, ʿādil demektir. Çokluğu ʿudūl gelir. Taʿdīlu'ş-şey'i, bir şeyin düzeltilmesi. ʿAddeltuhu taʿdīlen feʿtadele, yani düzeltti ve düzenli oldu.

عاقل [ʿāḳil]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Żıdd-ı دیوانه [dīvāne]dir.

Ṣānī, büz-i kūhī yaʿnī dağ keçisi. Ebulmaʿānī, beyt:

به آن ریش درازان قلتبان محتشم دیوث
شده با شاخ در کوه بزرگی طرفه تر عاقل

(O kaltaban, o muhteşem deyyus, o uzun sakalları ve boynuzuyla büyük bir dağdaki acayip bir dağ keçisine benzemiş.)

عائل [ʿā'il]: Dervīş ve faḳīr. Ḳavluhu teʿālá: ﴿وَوَجَدَكَ عَآئِلاً فَاَغْنٰى﴾[3]

عامل [ʿāmil]: Kār-dār yaʿnī iş işleyici. Ve dahi ser-i nīze ve zīr-i sinān.

عديل [ʿadīl]: Hem-tā ve hem-seng yaʿnī berāber.

عسل [ʿasel]: Engübīn yaʿnī bal.

عقلِ اول [ʿaḳl-ı evvel] ve **عقلِ كل** [ʿaḳl-ı kull]: ʿArş-ı mecīde derler.

عقل [ʿaḳl]: Maʿrūf. Fārsīde ve ʿArabīde müstaʿmel ve müşterekdir. Ammā ʿArabīde bir maʿnāsı da menʿ etmek. عقالِ بعیر [ʿiḳāl-ı baʿīr]den me'ḫūẕdur ẕevi'l-ʿuḳūl olanı eğri yola gitmekten menʿ ettiği için. Ve bir maʿnāsı da sığınacak yer, melce' gibi. Ve dahi şol kırmızı ve yeşil bez ki miḥāffeye örterler. Ve dahi diyet maʿnāsına. يقال عقلت القتل اذا اعطيت ديته والجمع عقول وعقلت عنه اذ الزمته دية فاديتها[4]

عليل [ʿalīl]: Bīmār yaʿnī ḫasta.

عمل [ʿamel]: Kār yaʿnī iş.

عيال [ʿayāl]: Maʿrūftur.

3 "Seni yoksul bulup zengin etmedi mi!" Duhā, 93/8.

4 Diyetini verdiğinde ʿaḳaltu'l-ḳatle denir. Çokluğu ʿuḳūldur. ʿAḳaltu ʿanhu, yani onun diyetini onun yerine ben ödedim.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

عالم [ʿālem]: Feṯḥ-i lām ile. Maḫlūḳātın her birisidir ki cemʿi عوالم [ʿavālim] gelir. Ve aṣnāf-ı ḫalḳa عالمون [ʿālemūn] derler. Ve bir maʿnāsı dahi bāde meclisi ki عالمِ آب [ʿālem-i āb] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

رفته بودم نیمشب در عالم خواب و خیال
آمد آن مه رو و کردیم عالم آب تا سحر

(Gece yarısı hayal ve rüya ālemine dalmıştım. O ay yüzlü geldi ve meclis kurup sabaha kadar eğlendik.)

علم [ʿalem]: Feṯḥ-i lām ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, sancak ve başında olan hilāl-şekl gümüş.

Ṣānī, kaftan yakasına ve önlerine dikilen inci ve zer-dūz nesne.

Ṣāliṣ, gāv-ı baḥrī tersi yaʿnī zibili.

Rābiʿ, nişān ve ʿalāmet.

Ḫāmis, dağ, جبل [cebel] gibi.

Sādis, şol **(173b)** ʿālim ve fāżıl ki beyne'n-nās meşhūr ola. Ve ẕī-ḳıymet bezlere ve ḳumāşa ettikleri tamgā ki علم الثوب [ʿalemu'ṣ-ṣevb] derler.

Sābiʿ, ʿalemü'l-fāris.

Ṣāmin, üst dudağın yarık olması. Be-maʿnī-i evvel, Ebulmaʿānī, beyt:

بهجۀ اقبال گشته بر سر سنجق علم
بوده آیینه نماید صورت فتح و ظفر

(Sancağın başındaki alem, iyi talihin güler yüzü oldu. Fetih ve zafer yüzünü yansıtan bir ayna oldu.)

عام [ʿām]: İki maʿnāyadır.

Biri, sāl. Ve biri, żıdd-ı ḫāṣṭır.

عجم [ʿacem]: Fetḥateyn ile. Māʿadā-yı ʿArab. Ve dāne-i ḥurmā yaʿnī ḥurmā çekirdeği. Ve sükūn-ı cīm ile (عجم ʿacm), noḳṭa ve iʿrāb-ı ḥurūf.

عدم [ʿadem]: Nīstī ve dervīşī.

عديم [ʿadīm]: Dervīş.

عزم [ʿazm]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ile. Āheng-i kārī.

عظيم [ʿaẓīm]: Buzurg ve buzurgvārī.

عظم [ʿaẓm]: Kemik.

عقيم [ʿaḳīm]: Bād-ı bī-menfaʿat. Ve doğurmaz ʿavrat.

علام [ʿallām]: Dānā-yı nihān. Ve esmāʾu'llāh'tandır.

عليم [ʿalīm]: Dānā. Ve esmāʾ-i ḥüsnádandır.

عم [ʿamm]: Birāder-i peder.

عميم [ʿamīm]: Tamām ve dırāz.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

عائن [ʿā'in]: Be-çeşm-künende.

عاشق پيچان [ʿāşiḳ-pīçān]: Sarmaşığa benzer bir ottur. Kırmızı çiçeği olur. عاشقِ بيچاره [ʿāşiḳ-ı bī-çāre] dahi derler. Şāh Ṭāhir-i Dekkenī, beyt:

به گرد سرو نه پيچد كه عشق پيچانست
فكنده برهمن آسا به دوش خود زنار

(Selvinin etrafına sarmaşmış olan aşk sarmaşığı değildir. O, bir rahip gibi beline zünnar bağlamış.)

عباسيان [ʿabbāsiyān] ve **عباسيون** [ʿabbāsiyyūn]: Yaʿnī ḫulefā-yı āl-i ʿAbbās raḍıya'llāhu ʿanhum.

عجين [ʿacīn]: Yoğrulmuş ḫamīr.

عرقچين [ʿaraḳ-çīn]: Cīm-i Fārsī ile. Destmāl ki onunla ter silerler. Ve başa giyilen küçük ṭāḳye.

عروس چمن [ʿarūs-ı çemen]: Yaʿnī gülbün, dıraḫt-ı mīve-dār ve nihāl-i şāḫ-ı nev-ser-zede.

عرين [ʿarīn]: Arslan yatağı.

عطسه زدن [ʿaṭse zeden]: Sükūn-ı ṭā vü feṭḥ-i sīn ü zāʾ-i muʿceme vü dāl-ı mühmelāt ile. Aksırmak. Mīr Naẓmī, beyt:

زمانی چو خسبيده اندر قفاست
زده عطسه و گرم از جای خاست

(Bir zaman uyuyakaldı. Hapşırıp öfkeyle yerinden kalktı.)

عطشان [ʿaṭşān]: Yaʿnī teşne.

عطن [ʿaṭn]: Suya ḳarīb olan deve yatağı.

علن [ʿalen]: Āşikārā.

علفدان ['alefdān]: Feth-i lām u dāl-ı mühmele ve sükūn-ı fā ile. İki ma'nāya gelir.

Evvel, ṭuyūrun kursağı. Mīr Naẓmī, beyt:

ز چینه چو پر شد علفدان مرغ
نیاید دگر هیچ بر بام سیغ

(Kursağı yemle dolu olan kuş, göz alıcı çatının üstüne konmayacaktır.)

Ṣānī, çār-pā ḥayvānın 'alef yediği çürün[1] ki معلفه[ma'lefe] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

علفدان چو پر دیده است با علف
نگردد نگه اسب اندر به کف

(Yemliğin yemle dolu olduğunu gören at, avuç içindekine bakmaz.)

علویان ['aleviyān]: Sādāt.

عون ['avn]: Yardım ve dostluk.

عوان ['avān]: Saḫt-gīr.

عن ['an]: Tebek-i ḳaṣṣārān ya'nī câme-şūy tokmağı ki eṣvābı onunla ağartırlar. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر باشد عدو گردیده کردن
زند قصار امرت بر سرش عن

(Düşman dönüp dolaşırsa senin emrin çamaşırcısı onun başına tokmağı vurur.)

عیان ['ayān]: Feth-i yā-yı taḥtānī ile. آشکار[āşikār] muḳābili. Maḫfī ve nihāndır. Mīr Naẓmī, beyt:

از نقاب زلف رویش شد عیان
پر ضیا شد چون ز خورشیدش جهان

(Yüzü saç örtüsünden göründü. Sanki güneşi, dünyayı ışıkla doldurdu.)

عین ['ayn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. On beş ma'nāyadır. Fārsîde ba'żı ma'nāyla isti'mâl olunur.

Evvel, be-ma'nī-i çeşm ki insânın ve ġayrı ḥayvānātın. 'Alá-vechi'l-'umūm mü'enneṣtir. Cem'i اعين [a'yun], عيون ['uyūn] ve اعيان [a'yān] gelir. Taṣġīrinde عنينة ['uneynetun] derler.

Ṣānī, su çıktığı yer, çeşme ma'nāsına. Bu iki ma'nāya, Ebulma'ānī, beyt:

عیان دیدم ترا با عین محزون
شده عین سرشک و گشته پر خون

(Seni ayan beyan hüzünlü gözle görünce gözyaşım kanla dolu bir ırmak oldu.)

Ṣāliṣ, diz gözü.

Rābi', 'aynu'ş-şems ya'nī ḳurṣ-ı āfitāb. Ebulma'ānī, beyt:

روی پر نور بوده عین آفتاب
کاش کردی کلبهٔ دل ماهتاب

(Onun nurla dolu yüzü güneş çeşmesiymiş. Keşke gönül kulübesinde ay ışığı yapsaydı.)

Ḫāmis, meskūk altın.

Sādis, be-ma'nī-i cāsūs.

Sābi', bir şey'in ṭıbḳı. يقال عين الشئ عياره وعين الشئ نفسه يقال هو بعينه.[2]

Ṣāmin, بلد قليل العين اى قليل الناس وما بها عين اى احد.[3] Ve bir nev' eriktir.

Tāsi', 'aynu'l-baḳar derler bir güne üzümdür.

'Āṣir, ولا اطلب اثرا بعد عين اى بعد معاينة.[4]

Ḥādī 'aşer, اعيان القوم اشرافهم.[5]

Ṣānī 'aşer, الاخوة من الابوين.[6]

Ṣāliṣ 'aşer, تعين الرجل المال اصابه بعين وتعين عليه الشئ لزمه.[7] **(174a)**

1 Hayvan yemliği anlamına "kürün" olmalı. Nüshalarda چورون yazıldığı için "çürün" tercih edildi (O. Y.).

2 Denir ki: 'Aynu'ş-şey'i, bir şeyin ayarı. 'Aynu'ş-şey'i, bir şeyin aynısı. Denir ki: O, aynı kendisi.

3 Beledun ḳalīlu'l-'ayn, yani az insan olan belde. Mā bihā 'ayn, orada kimse/birisi yok.

4 Bir şeyin zamanı (görüşü) geçtikten sonra onu istememe.

5 A'yānu'l-ḳavm, bir topluluğun ileri gelenleri.

6 Ebeveynden gelen kardeşlik.

7 Ta'ayyane'r-reculu el-māle, mal adamın gözüne çarptı.

مع الواو
[ma'a'l-vāv]

عدو ['adū]: Düşmen. اعدا [a'dā] ve عدوی ['udevá] cem'i ve اعادی [e'ādī] cem'u'l-cem'i.

عو ['av]: Ṣadā, āvāz ve gürültü ki cenk maḥallinde vāḳi' olur. Ḥakīm Esedī, beyt:

فتاده عو طبل طغرل در ابر
گریزان ز گرد سواران هزبر

(Tuğrul'un kösünün sesi buluta düşmüş. Aslan, atlıların tozundan kaçmada.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

عوی دیدبان اندر آن دیدگاه
که از دشت برخاست ز گرد سیاه

(Gözetleme kulesindeki gözcü, çölden siyah bir toz bulutu yükseldiğini haykırdı.)

Ve bir yerde yine, Ḥakīm Esedī, beyt:

ببوسید از آن پس زمین پیش شاه
عو نای و کوس اندر آمد به ماه

(Ondan sonra padişahın huzurunda yer öptü. Kös ve zurna sesi göğe yükseldi.)

Bu beyitte taṣrīḥ vardır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بزد کوس از دشت برخاست عو
همی رفت پیش سپه پیشرو

(Kös vurup bozkırdan ses yükseltti. Kılavuz, ordunun önünde ilerliyordu.)

Ve ṣadā-yı kelbe dahi derler. يقال عوى الكلب عواء اذا صاح[3]

عين اللؤلؤ تعينا ثقبها وعاين الشئ عيانا بكسر العين رآه بعينه.[1]

Rābi' 'aşer,

وجاء فلان فى عين اى فى جماعت.[2]

Ḥāmis 'aşer,

Ta'ayyane 'aleyhi'ş-şey' lezimehu, bir şey gerekli oldu demektir.

1 'Ayyene'l-lu'lu' ta'ayyunen, yani inciyi deldi. Ve 'āyene'ş-şey'e, kesr ile 'iyānen, onu açıkça gördü.

2 Cā'e fulānun fi-'aynin, yani falanca bir toplulukla geldi.

3 Köpek havladığında 'ave'l-kelbu denir.

مع الها
[ma'a'l-hā]

عاجله ['ācile]: Īn cihān.

عاده ['āde]: Ḥūy.

عارضه ['āriża]: Ḥācet. Ve ḳudret. Ve çūb-ı zeber-i der. Ve kārī ki pīş āyed. Ve on altı dişin biri.

عارفه ['ārife]: Kerdār-ı nīkū. عوارف ['avārif] cem'i.

عاريه ['āriye]: Ma'rūf.

عاشقِ بيچاره ['āşiḳ-i bī-çāre]: 'Āşıḳ-pīçān ma'nāsına ki bir sarmaşıktır. Kırmızı çiçeği olur. Riyāżī-i Semerkandī, beyt:

بر آن شد سنبل مشگین او از باد می پیچد
مثال عاشق بیچاره بر شمشاد می پیچد

(Onun misk kokulu saçı, sarmaşığın şimşir ağacına sarmaşması gibi rüzgârla dolanıyor.)

عافيه ['āfiye]: Ten-dürüstī.

عاقبه ['āḳibe]: Āḫir-i kār ve ān-ı cehān.

عاليه ['āliye]: Zīr-i nīze ve bālā-yı her çīzī.

عامه ['āmme]: Her şey'in mecmū'u. Ve żıdd-ı ḫāṣṣa.

عانه ['āne]: Kasık kılı.

عاهه ['āhe]: Āfet.

عبره ['abre]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Sirişk ya'nī gözyaşı.

عداله ['adāle]: Dād.

عداوه ['adāve]: Düşmenlik.

عذبه ['aẕbe]: Devāl ve 'alāḳa-i tāziyāne. Ve ser-i zebān. Ve ser-i şāḫ. Ve ḫāşāk ki ber-ser-i āb bāşed.[4]

عراده ['arrāde]: Mancinīḳ-i ḫurd.

عائشه ['ā'işe]: Bir kuştur. Muttaṣıl kuyruğun salar. Ekşer su kenārlarında ta'ayyuş ettiği için عائشهٔ لبِ جوی ['ā'işe-i leb-i cūy] dahi derler. Ebulma'ānī, beyt:

با همت تو کبک کند هر هنر باز
بندد به نظر عائشه را شکل همایی

(Senin yardımın sayesinde keklik, şahinin her hünerini yapar. Mesela kuyruksalan kuşunu bir umaya çevirir.)

عربانه ['arabāne]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele vü bā'-i muvaḥḥade vü nūn ile. Be-ma'nī-i üştür. Mevlānā Hātifī, beyt:

خوبان عرب ترانه پرداز
باشد عربانه ها هم آواز

(Arap güzelleri şarkı söylüyor, develer de onlara eşlik ediyor.)

عربده ['arbede]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Cenk ve ġavġā ma'nāsına. Ebulma'ānī, beyt:

هر شام و سحر بر سر کو عربده خیزد
عشاق ستم دیده سگان را و رقیبان

(Zulüm görmüş āşıklar, köpekler ve rakipler her gün ve her gece sevgilinin köyü başında arbede çıkarır.)

'Arabīde dahi "savaş" ma'nāsınadır.

عرصه ['arṣa]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i ṣād-ı mühmeleteyn ile. Açık yer ya'nī eṭrāfı dīvār veyāḫud taḫta ve çalı çevrilmiş, ortası meydān. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

مستم که آنچنان که ندانم ز بی خودی
در عرصهٔ خیال که آمد کدام رفت

(Öyle sarhoşum ki kendimden geçtiğim için hayal arsasına kim geldi, hangisi gitti bilmiyorum.)

4 Suyun üstünde olan çerçöp.

ʿArabīde ev arasında ağaçtan ve binādan ḫālī vāsiʿ ve açık yer. Cemʿi اعراص [aʿrāṣ] ve عرصات [ʿaraṣāt] gelir.

عرضه [ʿarża]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḍād-ı muʿceme ile. Göstermek maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

چه لطف بود که ناگاه رشحهٔ قلمت
حقوق خدمت ما عرضه کرد بر کرمت

(Senin kalemin sızıntısının bizim halihazırdaki haklarımızı senin huzurunda birdenbire göstermesi ne lütuftu!)

عرضه گاه [ʿarżagāh]: Göstermek yeri ve naẓargāh maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

بفرمود آنگه که یکسر سپاه
درآیند در عرصهٔ عرضه گاه

کنند آن دلیران چاپک عنان
همه عرض کوپال و تیغ و سنان

(O zaman bütün ordunun görüş meydanına gelmesini buyurdu. O biniş ustası yiğitlerin hepsi topuz, kılıç ve mızrak gösterdiler.)

عرفه [ʿarefe]: Rūz-ı nühüm-i Ẕi'l-ḥicce.

عروبه [ʿarūbe]: Rūz-ı Āẕīne'ye derler idi Cāhiliyyet'te.

عروسِ پرده [ʿarūs-ı perde]: Bir nevʿ güldür laʿl-reng. Ḥakīm Esedī, beyt:

رده در رده زان گل لعلگون
که خوانی عروسش به پرده برون

(Örtüden çıkmış gül (arūs-ı perde) olarak adlandırılan o lal renkli gülden sıra sıra vardı.)

عقیله [ʿaḳīle]: Kirāmī-i her çīzī. Ve zen-i kirāmī. Ve عقیلة الحی کریمتهم والعقیلة البحر الدرة.[1]

عقیقه [ʿaḳīḳa]: سرِ موی کودک که بزاید و مهمانئ موی باز کردن[2] [ser-i mūy-ı kūdek ki bizāyed ve mihmānī-i mūy bāz kerden].

عقبه [ʿaḳabe]: Maʿrūf.

عقربه [ʿaḳrabe]: Bend-i devāl.

عشقه [ʿaşḳa]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Bir nevʿ sarmaşıktır. عاشقِ بیچاره [ʿāşiḳ-i bī-çāre] dahi derler.

عشیره [ʿaşīre]: **(174ᵇ)** Ḫᵛīşāvendān.

عصیده [ʿaṣīde]: Kāçī.

عضله [ʿaḍale]: Güşt-ı sāḳ u bürde ki aʿṣāb üzerinde ola.

عطله [ʿaṭale]: Bī-kārī.

عطیه [ʿaṭiyye]: ʿAṭā ve iḥsān.

عفریه [ʿafriye]: Perī.

عفیفه [ʿafife]: Zen-i pāk-dāmen.

عطسه [ʿaṭse]: Sükūn-ı ṭāʾ-i mühmele ile. Aksırmak maʿnāsına. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

عطسهٔ مردم چو بگذارد یکی
باشد او از فعل شیطان بی شکی

(Kuşkusuz, insanın aksırması, şeytanın yaptığı işlerden biridir.)

عکه [ʿakke]: Feṯḥ-i kāf-ı ʿArabī-i müşeddede ile. Karatavuk dedikleri kuştur. Ḫoş-āvāzdır. Ḥakīm Enverī, beyt:

نوای طوطی و بلبل خروش عکه و سار
همی کنند خجل طنه های خنیاگر

(Bülbül ve papağan sesi ile karatavuk ve bıldırcın ötüşü, çalgıcının nağmelerini utandırıyor.)

Şāʿir, beyt:

هر شکوفه نشود چون گل تر مشگین بو
عکه بلبل نشود گر بودش خوش آواز

1 ʿAḳīletu'l-ḥayy, kabilenin en iyi kadınıdır. ʿAḳīletu'l-baḥr, denizin incisidir.

2 Doğan çocuğun saç tüyü ve saç tıraş edilince konuk ağırlamak.

(Her çiçek taze gül gibi misk kokulu olmaz. Karatavuk güzel sesli olsa da bülbül gibi olmaz.)

Ba'zı ferhengde "būm" ma'nāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

چون کنی همچو عکه دزداری
دم بجنبانمت چون ادباری

(Baykuş gibi muhafızlık yaptığına göre sana kuyruk sallamam ne talihsizlik!)

علاوه ['alāve]: Sindān.

علاقه ['alāḳa]: دوستی که دل را ملازم گرفته باشد[3] [dūstī ki dilrā mulāzım girifte bāşed].

علامه ['allāme]: Bisyār-dān.

علانیه ['alāniye]: Āşikārā.

علقه ['alaḳa]: Ḫūn-beste.

عمه ['amme]: Ḫᵛāher-i peder.

عماره ['amāre]: Ābādānī.

عمادیه ['amādiye]: Nev'ī ez-maḥall.

عمامه ['amāme]: Feṭḥ-i mīmeyn ile. Sarık, destār ma'nāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

قبول خاص طلب چند بهر خاطر عامه
به زرق و حیله کشی بار طیلسان و عمامه

(Ne zamana dek halkın hatırı için seçkinlerin talebini kabul edecek, hile ve aldatmaca için sarık ve sarık dolamasının yükünü çekeceksin!)

Mīr Naẓmī, der-ta'rīf-i vā'iẓ-i zamāne, meşnevī:

عمامه بر سر و تسبیح در دست
ردا و خرقه را بر دوش پیوست

درونش را ولی پر حب دنیا
غلام نفس بد بوده سراپا

کند بر خلق ظاهر وعظ و پندی
به گردن بسته نفس خود پسندی

(Başta sarık, elde tespih, cübbe ve hırkayı sırtına geçirmiş. Ama gönlü dünya sevgisiyle dolu, kötü nefsinin kölesi olmuş. Halka vaaz ve nasihat veriyor, kendini beğenmişliği boynuna bağlıyor.)

عنبرینه ['anberīne]: زیوری که زنان پوشند[4] [zīverī ki zenān pūşend].

عوذه ['avẕe]: Be-ma'nī-i ta'vīẕ.

عوره ['avre]: Şerm-cāy-ı merdüm.

عیبه ['aybe]: Ma'rūf.

3 Gönlün hizmetçi tutulduğu dostluk.

4 Kadınların taktığı bir süs.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

عادی [ʿādī]: Düşman.

عاری [ʿārī]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, çıplak, bürehne maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

یکی مرد خدا دیوانه واری
برهنه پای و سر از جامه عاری

(Bir Allah dostu, deli gibi baş açık, yalın ayak ve çıplaktı.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ḫālī. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

قلندران طریقت به نیم جو نخرد
لباس اطلس آن کس که از هنر عاریست

(Tarikat kalenderleri, hüneri olmayanın atlas giysisini yarım arpaya satın almazlar.)

عاصی [ʿāṣī]: Nā-fermān.

عالی [ʿālī]: Buzurgvār.

عانی [ʿānī]: Esīr.

عبقری [ʿabḳarī]: مردی که از وی به فضل کسی برتر نباشد[1] [merdī ki ez-vey be-faẓl kesī berter ne-bāşed]. Ve bisāṭ-ı nīkū vü girān-māye.

عتابی [ʿatābī]: Câme-i muḫaṭṭaṭ-ı birīşīmīn ki ḫārā derler.

عدلی [ʿadelī]: Fetḥ-i dāl-ı mühmele ile. Bir nevʿ ḫāliṣü'l-ʿayār akçedir. Evḥadeddīn-i Kirmānī, beyt:

عدلی را اگر قبول کند
عدلش از راستی عدول کند

(Halis akçeyi kabul ederse adaleti doğruluktan şaşar.)

عدنی [ʿadnī]: Mensūb be-ʿadn.

عدوی [ʿadvá]: Sirāyetgerī ve ġayr-ı ān.

عربی [ʿarabī]: Zebān-ı Tāzī.

عسلی [ʿaselī]: Fetḥ-i sīn-i mühmele ve kesr-i lām ile. Yehūdīler imtiyāz için câmelerine diktikleri nişāna derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

آن حلاوت که تو داری نه تعجب کردن
عسلی پوشد و زنار ببندد زنبور

(Senin sahip olduğun tatlılığa şaşılmaz. Bal arısı, aselī giyer ve zünnar bağlar.)

Ve dahi ʿaselī-reng bir nevʿ cāmedir, dervīşler giyerler.

1 Fazilet bakımından kendisinden daha üstün birinin olmadığı kimse.

باب العين المهملة المكسوره
[BĀBU'L-'AYNİ'L-MUHMELETİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[ma'a'l-elif]

عرا ['irā]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Şāh-ı şaṭranc ile ruḫ miyānında olan mühre. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

عیشا ['īşā]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn-i mu'ceme ile. Raḥm-i māderde ḳarārgāh-ı cenīn ya'nī oğlan yatağı. Ḥakīm Ḫāḳānī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به پاکی مریم از تزویج یوسف
به دوری عیسی از پیوند عیشا

(Meryem'in marangoz Yusuf'la evlenmemesine andolsun! Hz. İsa'nın döl yatağından uzak oluşuna andolsun!)

مع البا
[ma'a'l-bā]

عتیب ['itīb]: Kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. عتاب ['itāb] lafẓından taṣarruf olunmuştur. Kināye ve ser-zeniş ile söylemek. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

گویی که احتمال کند شدت فراق
آن را که یک نفس نبود طاقت عتیب

(Kınamaya bir an olsun dayanamayan kimseye ayrılığın kuvvetle muhtemel olduğunu söyle!)

عراقِ عرب ['irāḳ-ı 'arab]: Baġdād cānibi ve ol eṭrāf cevānibi. Mevlānā Hātifī, beyt:

در اطراف ملک عراق عرب
خطیب از ثنایش برآراست لب

(Irak civarındaki bölgede, hatip onu överek dilini süsledi.)

(175[a])

مع التا
[ma'a't-tā]

عشرت ['işret]: Ṣoḥbet ma'nāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ز لطفش صد امید اقطاع خوار
موظف ز طبعش چو عشرت هزار

(Yüz ümit, onun bağışı iktāsından nasiplenir. Zira onun yaradılışında bin eğlence nasibi vardır.)

عصمت ['işmet]: Sükūn-ı ṣād-ı mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. Günāhtan sakınmak, men' etmek ve ḥıfẓ etmek ma'nālarına. Mevlānā Cāmī, beyt:

پردهٔ عصمت گل پیرهنان
حلهٔ رحمت خونین کفنان

(Gül gömleklilerin namus perdesi, kefeni kanlı olanların (şehitlerin) rahmet elbisesi.)

Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم
که عشق از پردهٔ عصمت برون آرد زلیخا را

(Ben aşkın Zeliha'yı namus perdesinden dışarı çıkaracağını Hz. Yusuf'ta var olan ve günden güne artan o güzellikten anladım.)

'Arabīde men' ve ḥıfẓ ma'nāsınadır. عصمه الطعام ای منعه من الجوع وعصمه یعصمه بکسر الصاد عصمة ای حفظه.[1]

Ve żamm-ı 'ayn-ı mühmele ile (عُصمت 'uṣmet), boğmak, قلاده [ḳılāde] gibi.

عفت ['iffet]: Feṯḥ-i fā'-i müşeddede ile. Ḥarāmdan sakınmak ve perhīz eylemek.

عفریت ['ifrīt]: Dīv-i setenbe ya'nī iri ve ġalīẓ dīv. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

عمارت ['imāret]: Ma'mūrluk ve binā ma'nāsına. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

هر که آمد عمارت نو ساخت
رفت منزل به دیگری پرداخت

(Dünyaya gelip de yeni bina yapan herkes, evini bir başkasına bırakıp gitti.)

Ve mecāzen ta'mīr için dahi olur. Meşelā 'imāret-i ḫāṭır ve 'imāret-i dil derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

به می عمارت دل کن که این جهان خراب
بدان سرست که از خاک ما بسازد خشت

(Gönlü şarapla tamir et! Çünkü bu yıkık dünya bizim toprağımızdan kerpiç yapmak sevdasında.)

'Arabīde bu ma'nādan ġayrı ḳabīle ve 'aşīret ma'nāsına. يقال عمار البیوت سکانها من الجن[2]

Ve bi'l-feṯḥi (عمارت 'amāret), reyḥān. Ve dahi her nesne ki başa giyerler; tāc, ḳalensüve, 'amāme ve ġayru ẕālik. Cem'i عمار ['imār] gelir.

1 'Aṣamehu't-ṭa'āmu, yani yemek onun açlığını giderdi. 'Aṣamehu, ṣād'ın kesriyle ya'ṣimuhu, 'işmeten, yani onu korudu.

2 Denir ki: 'Ammāru'l-buyūt, yani evlerde ikāmet eden cin.

مع الحاء المهمله
[ma'a'l-ḥā'i'l-muhmele]

عيدِ مسيح ['īd-i mesīḥ]: Ḥażret-i 'Īsá 'alá-nebiyyinā ve 'aleyhi's-selām'a gökten mā'ide nāzil olduğu güne derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

مع الجيم
[ma'a'l-cīm]

علاج ['ilāc]: Dermān ma'nāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

علاج ضعف دل ما به لب حوالت کن
که این مفرح یاقوت در خزانهٔ تست

(Bizim gönlümüzün zayıflığına dudakla çare ol! Çünkü bu yakut macun, senin hazinendedir.)

Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

به صوت بلبل و قمری اگر ننوشی می
علاج کی کنمت آخر الدواء الکی

(Kumru ve bülbül sesiyle şarap içmezsen sana nasıl ilaç edeyim! İlaçların sonuncusu dağlamadır.)

Ve dahi bir nesneyi yerinden zā'il edip gidermek. يقال عالج الشئ معالجة وعلاجا ای زاوله[3]

علج ['ilc]: Sükūn-ı lām ile. Zebān-ı Pehlevīde kürre-i esb ya'nī taycağız. Ebulma'ānī, beyt:

به طفل نو آموزگاری مکن
که بر علج نتوان زدن زین را

(Yeni yetme çocuğa öğreticilik yapma! Zira taya eyer vurulamaz.)

'Arabīde kārbān devecisi ve ḳavī ḥimār ma'nāsınadır.

عوج ['ivec]: Feṯḥ-i vāv ile. Kejī ya'nī eğrilik ve eğri.

3 Denir ki: 'Ālece'ş-şey'e mu'āleceten ve 'ilācen, yani bir şeyi giderdi.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

عداد ['idād]: Şumār ya'nī sayı.

عماد ['imād]: Sütūn ve bülend binā. Ḳavluhu te'ālá: [1]﴿اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ﴾

عقد ['iḳd]: Sükūn-ı ḳāf ile. Gerden-bend-i zenān ki Türkīde "boğmak" derler. Zenān inci ve emṣāli nesnelerle dizip boğazlarına takarlar. Aṣlında "dizmek" ma'nāsınadır. Ve ülkere عقدِ ثریا ['iḳd-i ṣureyyā] derler nücūm inci gibi dizildiğinden. Ḥˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

غزل گفتی و دُر سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را

(Ey Hāfız! Gazel söyleyip inci deldin, gel de güzelce oku! Çünkü felek senin şiirinin üstüne Ülker yıldızını saçacak.)

عید ['īd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Rücū' etmek. عود ['avd]dan müştaḳtır, vāv yā'ya ḳalb olunmuştur telaffuẓunda sühūlet için. Ve bayram gününe derler her sene tekrār olduğu için. Cem'i اعیاد [a'yād] gelir. وقد عیدوا تعییدا ای شهدوا العید.[2] *Ferheng-i Züfāngūyā*'da meẕkūrdur: Bir serv nāmıdır ki vāżi'i Zerdüşt'tür.

مع الراء المهمله
[ma'a'r-rā'i'l-muhmele]

عذار ['iẕār]: Feṯḥ-i ẕāl-ı mu'ceme ile. Ruḫ ma'nāsınadır. Ḥˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

زلف مشگین تو در گلشن فردوس عذار
چیست طاوس که در باغ نعیم افتاده است

(Senin cennet yanağındaki misk kokulu saç nedir? Cennet bahçesindeki tavustur.)

'Arabīde kulak ile ḫadd arasında olan beyāż mu'teraż. يقال عذار الرجل شعره النابت فی موضع المرأة والغلام اذا كانت به.[3] Ḥāṣılı çehrenin iki cānibinde ḫaṭṭ bittiği yere derler. Li-Ebī Temmām, ḳıṭ'a:

خط العذار نهانی عن محبته
وقال حسبک قد بالغت فی الطلب

ولحظه قال لی سلوانه غلط
السیف اصدق انباء من الکتب

(Yanağındaki ayva tüyü onun aşkına engel koyup dedi ki: "Sana yeter! İsteğinde sınırı aştın!". Bakışı dedi ki: "Benim için onun tesellisi yanlış. Kılıç haber vermede kitaplardan daha sadıktır".)

Ve davar başına vurdukları yular, 'iẕāru'd-dābbe gibi. Cem'i عذر ['uẕer] gelir bi-żammi'l-'ayn.

عطر ['iṭr]: Būy-ı ḫoş.

عید الفطر ['īdu'l-fiṭr]: **(175[b])** Ramażān bayramı.

عیر ['īr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kārvān ki yükleri eṭ'ime ola.

عیارگیر ['iyār-gīr]: Feṯḥ-i yā-yı evvel ü sükūn-ı ṣānī ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Ṣāḥib-'iyār ma'nāsına ki ḍarbḫānede sīm ve zer

1 "Direk sahibi İrem topluluğuna...". Fecr, 89/7.
2 Bayramı gördüler yani bayrama şahit oldular.
3 Adamın yanağında çıkan tüye denir. Kadın ve oğlanda olursa "izār" denir.

'iyārın tutup ḫāliṣ olanı sikke-zene verir. Ebulma'ānī, beyt:

به نام سکهٔ تو قرص ماه نیست سزا
برای نقص نگیرد عیارگیر به دست

(Ay yuvarlağı senin namına basılacak sikke olmaya layık değildir. Ayar belirleyici, noksan olduğu için onu ele almaz.)

مع السين المهمله
[ma'a's-sīni'l-muhmele]

عرس ['irs]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Zen-i merd. Ve żamm ile (عُرس 'urs), düğün ziyāfetine derler.

مع الفا
[ma'a'l-fā]

عفاف ['ifāf]: Nühüftegī.

مع الضاد المعجمه
[ma'a'ḍ-ḍādi'l-mu'ceme]

عرض ['irż]: تن و آنچه بستایند و نکوهند از تن[1] [ten ve ānçi bi-sitāyend ve nikūhend ez-ten]. ويقال عرض الرجل حسبه وعرض الوادى جانبه.[2] Ve [endāyīden der-leben-i موضع اندايیدن در لبنِ[3] mevżi'].

عوض ['ivaż]: Bedel. عوض الشئ بدل[4]

1 İnsanın övülen ya da yerilen yeri.
2 Denir ki: Adamın ırzı şerefidir ve vadinin ırzı etrafıdır.
3 Sütün kirlenmesi.
4 Bir şeyin karşılığı bedeldir.

مع الكاف
[ma'a'l-kāf]

عنک ['ink]: Sükūn-ı nūn ile. Bezrḫāneye derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

مع القاف
[ma'a'l-ḳāf]

عرق ['irḳ]: Bīḫ-i dıraḫt ve reg.

عراق ['irāḳ]: Perde-i sürūd ya'nī mūsīḳīde bir perde adıdır. Ve iki vilāyet adıdır. Biri 'Irāḳ-ı 'Arab ki māverā-yı nehr-i Dicle'dir. Ve biri 'Irāḳ-ı 'Acem ki Īrān-zemīn. Ve 'Irāḳeyn ikisine derler.

علق ['ilḳ]: Sükūn-ı lām ile. Her nesnenin nefīsi.

مع الميم
[ma'a'l-mīm]

عراقِ عجم ['irāḳ-ı 'acem]: Tebrīz'in cānib-i şarḳīsi. Ve Tebrīz dahi dāḫildir demiş var.

علم ['ilm]: Kesr-i lām ile. Be-ma'nī-i دانستن [dānisten] ya'nī bilmek. Cem'i علوم ['ulūm] gelir. Ve ṣāḥibine عالم ['ālim] derler. يقال علم الشئ بكسر اللام يعلم علما اى عرفه ورجل علامة اى عالم جدا والبناء للمبالغة واستعلمه الخبر فاعلمه اياه وعلمه الشئ تعليما وتعلم وليس التشديد هنا للتكثير بل للتعدية ويقال ايضا تعلم بمعنى اعلم[1]

عظام ['iẓām] ve عظم ['iẓam]: Buzurgī ve buzurgvār.

مع اللام
[ma'a'l-lām]

عقال ['iḳāl]: Feṯḥ-i ḳāf ile. Çār-pā ḥayvān ayağına vurulan bend ma'nāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

گر شدی نعل سم اسب تو بودی صدر چرخ
بختئ بدرام گردون را عقال آمد بدید

(Senin atının ayağındaki nal feleğin ortasına yerleşseydi, feleğin asi devesine ayak bağı olarak görünürdü.)

'Arabīde bu ma'nāya żamm-ı 'ayn ile (عُقال 'uḳāl)dır.

عيد الهيكل ['īdu'l-heykel]: 'Īd-i Naṣārá.

1 Denir ki: 'Alime'ş-şey'e lām'ın kesriyle, ya'lemu 'ilmen, yani onu anladı. Reculun 'allāmetun, yani ālim adam. Mübālağa çatısıdır. Haberde kullanılır. Ondan haber sordu, onu haberdar etti. Ve 'allemehu'ş-şey'e ta'līmen ve ta'alleme, buradaki şedde çokluk için değil tadiye içindir. İ'lem (bil!) manasına ta'allem de denir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

علمدان [ʿilm-dān]: Yaʿnī ehl-i ʿilm ve ehl-i ʿirfān.

علم خوان [ʿilm-ḫᵛān]: Vāv-ı maʿdūle ile. Yaʿnī ʿulemā-yı ḳışrī. İki lüġatin miṣāli, Ḥakīm Senāyī, beyt:

علمدان خاصهٔ خدا باشد
علم خوان شوخ و نرگدا باشد

(İlim sahipleri, Allah'ın seçkin kuludur. Yüzeysel ilimle uğraşanlar küstah ve edepsiz olur.)

علیزن [ʿilīzen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Toḫm maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

مکش زحمت پند نادان همین
علیزن میفشان به شوره زمین

(Cahile öğüt vermek için zahmet çekme! Çorak yere tohum ekme!)

عنان [ʿinān]: Feṯḥ-i nūn ile. Dizgin maʿnāsınadır ki Fārsîde dizginin ġayrı nāmı yoktur. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

من همان روز ز فرهاد طمع ببریدم
که عنان دل شیدا به کف شیرین داد

(Ferhat çılgın gönlünün dizginini Şirin'in eline verdiği gün ben de ondan umudu kestim.)

ʿArabîde atın uyanı ve dizgini. Cemʿi اعنه [aʿinne].يقال اعنت الفرس جعلت له عنانا والعنان المعانة وهی المعارضة وشاركنا شركة العنان اذا اشتركا على السواء[2]

العَنان [el-ʿanān], bi'l-feṯḥi سحاب [seḥāb] gibi. Vāḥidesinde عنانه [ʿanāne] derler. ويقال اعنان السماء صفائحها[3]

عصیان [ʿiṣyān]: Bī-fermānī.

علیون [ʿilliyyūn]: جایهای بلند اندر بهشت وقیل بر هفتم آسمان وقیل دورِ آسمان مراد ازو سماء سابع است و این جمعی است[4]

عنوان [ʿinvān]: Ser-name ve evvel-i her çīzī.

عهن [ʿihn]: Peşm-i rengīn.

2 Denir ki: Eʿanneti'l-feresu, at dizginlendi. el-ʿİnān, el-Muʿānet ve o da muʿāraḍa demektir. Eşit ortaklık olduğunda şāreknā şirkete'l-ʿinān denir.

3 Denir ki: Aʿnānu's-semā, gökyüzünün bulutları yani sayfaları.

4 Cennet'teki yüksek yerler. Yedinci kat göğe denir. Göğün dönüşüne denir. Onunla kastedilen yedinci kat göktür ve bu bir çokluktur.

مع الها
[ma'a'l-hā]

عبره ['ibre]: Ol nesneye derler ki ondan naṣīḥat alına.

عبريه ['ibriyye] ve **عبرانيه** ['ibrāniyye]: Lüġat-i Yehūdiyān.

عتره ['itre]: Yakın aḳrabā, evlād ve ensāb.

عده ['idde]: 'İddet-i zenān ya'nī 'avrātın eyyām-ı 'iddesi.

عزه ['izze]: 'Azīzī ve bī-hemtāyī.

عشوه ['işve]: Sükūn-ı şīn-i mu'ceme ve feṭḥ-i vāv ile. Nāz, ġunc ve delāl ma'nāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

عشوه می داد که از کوی ارادت نروم
دید آخر که چنان عشوه خریدیم و برفت

(Sizin iradeniz köyünden gitmem diye bize naz yapıyordu. Sonunda hileye aldandığımızı görünce gitti.)

عصابه ['işābe]: Düşvārī.

عصمه ['işme]: Resen. وكل شئ عصمته وتعلقت به فهو عصمته[1]

عفه ['iffe]: Nühüftegī.

عله ['ille]: Bīmārī.

عيشه ['īşe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn-i mu'ceme ile. Bir ottur ḥaşīr otuna benzer, ammā ḥaşīr dokunmaz. Mīr Naẓmī, beyt:

شده ریش بزرگش همچو بیشه
به کاری بر نیاید همچو عیشه

(Kaba sakalı orman gibi olmuş. Kuru ot gibi bir işe yaramıyor.)

مع الواو
[ma'a'l-vāv]

علو ['ilivv]: Żıdd-ı سفل [sufl].

عيو ['īv]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. **(176ᵃ)** 'Ayn-ı meftūḥada ẕikri mürūr eden عو ['av] ma'nāsınadır. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز ایرانیان رفت بر چرخ عیو
ز گردان تو ای سپهدار نیو

(Ey yürekli başbuğ! Senin yiğitlerin sayesinde İranlıların çığlığı göğe yükseldi.)

1 عصمه ['işme] (ip), her şeyi bağlayan ve her şeyin bağlandığı şeydir.

باب العين المهملة المضمومه

[BĀBU'L-'AYNİ'L-MUHMELETİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف

[ma'a'l-elif]

علا ['ulā]: Buzurgvārī ya'nī ululuk. Keẕā fī-*Şerefnāme*.

علیا ['ulyā]: Sükūn-ı lām ile. Buzurgvārī ve zemīn-i bülend.

مع الیا

[ma'a'l-yā]

علی ['illiyy]: Zeber-i her çīzī. Ve 'alem. Ve ḳudret be-mekān. Ve mesāfe. Ve bülend.

عیدِ اضحی ['īd-i aḍḥá]: Hacılar bayramı.

مع الباء الموحده
[maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

عتاب [ʿutāb]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bir şaḫṣın ismidir ki muḫteriʿ-i ḫārādır ki ḥarīrden mevc-dār ederler. Ġāyet laṭīf ve hem ẕī-ḳıymettir. خارای عتابی [ḫārā-yı ʿutābī] derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

ابلهی صد عتابئ خارا
گر بپوشی خریست عتّابی

(Bir aptala yüz Utābī ipekli de giydirsen, o yine de yük taşıyıcı bir eşektir.)

عتابی [ʿattābī]-i ṯānī feṯḥ-i ʿayn-ı mühmele ile ḥammāl maʿnāsınadır.

عقاب [ʿuḳāb]: Feṯḥ-i ḳāf ile. Tavşancıl ve karakuş maʿnāsına. Ḫˇāce Selmān, beyt:

در امان سایهٔ فرخ همای عدل او
کبک با شاهین کند بازی بخندد بر عقاب

(Keklik onun adaletinin umay uğurlu gölgesinin verdiği güvenlik sayesinde şahinle oyun oynayıp kartala kahkaha atar.)

ʿArabīde maʿnā-yı meẕkūradır. Ve dahi عقابین [ʿuḳābeyn] şol iki darağacına derler ki siyāset ettikleri kimesneyi arasına çekip işkence ederler. Ve kuyu içinde olan yumru taş ki kova ona dokunmakla yarılır. Ve dahi kuyu dīvārında kiremīd ve taş arasına istiḥkām için kodukları saksı ve kiremīd pāreleri. Ve ḥavuż içinde olan su yolu, mesīlü'l-mā'i fi'l-ḥavż. Ve kesr-i ʿayn ile (عِقاب ʿiḳāb), ʿaẕāb ve muşībet muḳābelesinde olan ḥālet maʿnāsınadır.

عناب [ʿunnāb]: Feṯḥ-i nūn-ı müşeddede ile. Maʿrūf meyvedir. Ve ḫāṣṣası heyecān-ı demi teskīn ve taṣfiye eder. Ve maḥbūbelerin parmakları ucuna ettikleri ḥinnā ile kızıllığı ona teşbīh ederler. Mīr Naẓmī, beyt:

سرانگشت او مانند عناب
کف دستش چو آیینه دهد آب

(Onun parmağının ucu hünnap gibi. Elinin içi ayna gibi su veriyor.)

Ve ʿArabīde maʿnā-yı āḫirde istiʿmāl olunmuştur. İbn Muʿāviye, beyt:

واستمطرت لؤلؤ من نرجس وسقت
وردا وعضت على العناب بالبرد

(Nergisten (gözden) inci (gözyaşı) yağdırıp çiçeği (yanağı) suladı. Dolu taneleriyle (dişlerle) hünnabı (dudağı) ısırdı.)

عود الصليب [ʿūdu'ṣ-ṣalīb]: *ʿAcā'ibü'l-Büldān*'da masṭūrdur ki bir nevʿ ağaçtır, ona āteş kār eylemez, tersā onunla lavta ederler. Ve *Mü'eyyidü'l-Fevā'ide*'de masṭūrdur: Üç köşeli bir ağaçtır, eṭfāle taʿvīẕ edip gerdenine bağlarlar ki uykuda korkmaya.

مع الجيم
[ma'a'l-cīm]

عوج ['ūc]: 'Unuḳ oğludur. Anası ḥażret-i Ādem 'aleyhi's-selām kızıdır. Üç bin beş yüz sene 'ömür sürdü. Ṭūfān suyu onun ancak beline çıktı. Ḥażret-i Mūsá 'alá-nebiyyinā ve 'aleyhi's-selām zamānına dek dirildi. Ḥażret-i Mūsá Tīh ṣaḥrāsında iken bir dağı yerinden kaldırıp başı üzerinde getirdi ki Mūsá leşgeri üzerine bıraka. Ḥażret-i Bārī te'ālá bir hüdhüde emr eyledi, ol dağ pāresi gibi olan taşı deldikte taş boğazına geçti. Ḥaḳḳ te'ālá ḥażret-i Mūsá'ya emr eyledi, varıp 'aṣā ile topuğuna vurdu, düşüp helāk oldu. Keẕā fī-*'Acā'ibi'l-Büldān*.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

(176b)

عطارد ['uṭārid]: Seb'a-i seyyāreden ikinci gökte vāḳi' bir yıldızdır. Fārsīde تیر [tīr] ve دبیرِ فلک [debīr-i felek] dahi derler. Ebulma'ānī, beyt:

عطارد در ازل مدح و ثنایش
نوشته بود اندر چرخ اطلس

(Utarit senin övgülerini daha ezelde atlas göğüne yazmıştı.)

عود ['ūd]: Ma'rūf ḫoş-bū ağaçtır. Ve 'Arabīde her ağaca derler 'umūmen. Ammā yerinde yaş dururken 'ūd denilmez, kesip kuruduktan sonra derler. A'lāsı bu beyitten fehm olunur. Beyt:

سنگین و سیاه و سخت باید عود
سست و سبک و سفید باید عنبر

(Öd ağır, kara ve sıkı olmalıdır. Amber gevşek, hafif ve beyaz olmalıdır.)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

عذر [ʿuẕr]: Ẕāl-ı muʿceme ile. Suç ve günâhın ve küstâḫlığın dilemek. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

بنده همان بِه که ز تقصیر خویش
عذر به درگاه خدای آورد

(Kulun kendi amel ve şükür eksikliği yüzünden Allah'ın kapısına özür getirmesi iyidir.)

Ve ʿArabīde dahi gelir. Ḥüseyn el-Cezerī, ḳıṭʿa:

ونازح عن سواد العین محتجب
ناء غدا من سویدا مهجتی دانی

حلف التجنی کأنی فی جنایته
مما اقیم له عذرا انا الجانی

لا متع الله انسانی برؤیته
ان راق من بعده لی وجه انسانی

(Gözbebeğimden uzakta saklıdır ama gönlümdeki süveydaya yakındır. Ona sunduğum özürler yüzünden sanki suçlu benmişim gibi suçluluk dahi suçlu olduğuma and içiyor. Ondan başka bir insanın yüzü hoşuma giderse, onu görünce Allah beni mutlu etmesin!)

يقال اعذر من الذنب واعتذر ايضا اى صار ذا عذر والاعتذار ايضا افتضاض البكارة العذرة بالضم بوزن العسرة بمعنى البكاره[1]. Yaʿnī kız deldikleri ḥâlete derler ki bikr kızlarda olur. Ve atın omuzunda biten kıllar. Ve dilcik dedikleri zaḥmetin maḥalli. Cemʿi عذر [ʿuẕer] gelir. Ve dahi kevâkibden beş yıldızdır ki kehkeşân âḫirinde olur. ويقال عذرة الفرس شعر ناصيته وقيل عذرة الدابه شعر يفيض عليه الراكب عند ركوبه[2]. Çağatay'da "ḳolmaḳ" derler. *Sebʿa-i Seyyāre*'de Ferruḫ Şâh sefer ârzû ettikte atası Ḥayret Şâh eyitti, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Kim bu kün taŋlalıḳ bolupturmin
ʿÖmr ü cān ʿöẕrini ḳolupturmin

(Bu gün kendimden vazgeçmiş, ömür ve can özrünü dilemişim.)

عسار [ʿusār]: Dervîşî.

عسر [ʿusr]: Düşvârî.

عمر [ʿumr]: Maʿrûf. Ḫᵛâce Ḥâfıẓ, beyt:

بی عمر زنده ام من و این بس عجب مدار
روز فراق را که نهد در شمار عمر

(Ben ömürsüz canlıyım, bunu çok garipseme! Ayrılık gününü ömürden sayan kim!)

عنصر [ʿunṣur]: Aṣl. Cemʿi عناصر [ʿanāṣir] gelir.

عور [ʿ*ur*]: Vâv-ı mechûl ile. Çıplak, bürehne maʿnâsına. Ebulmaʿânî, ḳıṭʿa:

عجب حالست عجب حال زمانه
شود هر عور و جاهل صاحب جاه

کند هر چند کوشش اهل عرفان
نیابد نان و جامه می کشد آه

(Zamanenin hali çok garip! Her baldırı çıplak ve cahil, makam mevki sahibi oluyor. Bilgili kimseler ne kadar uğraşırsa uğraşsın ekmek ve giysi bulamayıp ah çekiyor.)

1 Aʿẕere mine'ẕ-ẕenbi (suçunu kabul etti). İʿteẕara da denir, yani özür ve itizarda bulundu. Zamm ile ʿuẕret, ʿusret vezninde, bakirelik demektir.

2 ʿUẕretu'l-feres denir, atın omuzunda biten kıldır. Ve ʿuẕretu'd-dâbbe, binici bineğe bindiğinde binicinin üstünde kalan kıla denir.

مع القاف
[ma'a'l-ḳāf]

عمق ['umḳ]: Meġāk ya'nī çukur yer. Ve her nesnenin derinliği.

عنق ['unḳ]: Gerden. يقال ما ارخص الناقة لولا الملعونة فى عنقها[3]

مع الزاء المعجمه
[ma'a'z-zā'i'l-mu'ceme]

عودسوز ['ūd-sūz]: Ya'nī micmer ki بخوردان [buḫūrdān] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

سینهٔ من گشته گویا عودسوز
شد جگر عود و بسوزد شام و روز

(Göğsüm tütsü kabı gibi oldu. Ciğer öd olmuş gece gündüz yanıyor.)

3 Denir ki: Boynundaki melun olmasa en ucuz deve.

مع النون
[ma'a'n-nūn]

عترفان [ʿutrefān]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve feṭḥ-i rā'-i mühmele vü fā ile. Ḫorūs demektir. Mīr Naẓmī, beyt:

سحرگه زده بانگ چون عترفان
ببستند محمل همه رهروان

(Seher vakti kalk borusu horoz gibi öttü. Bütün yolcular mahmil bağladı.)

عنوان [ʿunvān]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i nişān-ı mükātebāt. Ve her nesnenin ibtidā'-i vaṣfı ve nāme evveline yazılan elḳāb. Mīr Naẓmī, beyt:

رسیدست نامه به آن ذوفنون
همی خواند عنوان پیش از درون

(Mektup o maharetli ustaya ulaşmış. İçinden önce isme bakmış.)

عقدتین [ʿuḳdeteyn]: Yaʿnī re'ş ve ẕenb.

علویان [ʿulviyān][1]: Yaʿnī melā'ike ve seyyārāt.

عمان [ʿummān]: *Tācu'l-Esāmī*'de merḳūmdur ki bir mevżiʿ ismidir. Ve *'Aca'ibü'l-Büldān*'da bir ḳaṣaba adıdır, ضنجار [żuncār] dahi derler, kenār-ı deryāda vāḳiʿ. Ve ferhenglerde bir deryā adıdır.

عنفوان [ʿunfuvān][2]: Evvel-i cüvānī ve ān-ı her çīzī.

مع الميم
[ma'a'l-mīm]

عذرِ قدم [ʿuẕr-i ḳadem]: Ol tevāżuʿ ki gelen ādeme olur geldiği şükrü için.

1 Matbu metinde bābu'l-ayni'l-mühmeleti'l-meksūre kısmındadır.

2 Matbu metinde bābu'l-ayni'l-mühmeleti'l-meksūre kısmındadır.

مع الها
[maʿa'l-hā]

عجه [ʿuce]: Yumurta ile ederler bir nevʿ ṭaʿāmdır.

عجاله [ʿucāle]: Pīş-ḫord.

عجمه [ʿucme]: Bestegī-i zebān.

عده [ʿudde]: Sāzkārī ve āmādegī.

عراضه [ʿurāża]: Rāh-āverd.

عروه [ʿurve]: Engüle-i pīrāhen ve gūşe-i her çīzī.

عزله [ʿuzle]: Cüdāyī yaʿnī ayrılık.

عسره [ʿusre]: Düşvārī.

عصابه [ʿuṣābe]: Feṯḥ-i ṣād-ı mühmele vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Zenān baş bağı ettikleri nesne. Mevlānā Hātifī, der-ṣıfat-ı zenān, beyt:

همه سرو بالا و گیسو کمند **(177ª)**
همه پرنیان پوش و عصابه بند

(Hepsi selvi boylu ve kement saçlı. Hepsi ülger giymiş, baş bağlamış.)

عصاره [ʿuṣāre]: Küncāre. Ve dahi her ne ki sıkılıp damlaya. Ve ḳile āb-ı ḥinnā.[5]

علقه [ʿulḳa]: Eşer-i çīzī.

عمده [ʿumde]: آن که در سختیها بدو تکیه کنند چون درمانند[6] [ān ki der-saḫtīhā bedū tekye kunend çun der-mānend].

عفه [ʿuffe]: Feṯḥ-i fāʾ-i müşeddede ile. Pūst-ı bere yaʿnī kuzu kürkü ki tüyü ġāyet kısa ve kıvırcık olur. Türkīde "befte" derler. Üstād Rūdekī, beyt:

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

علو [ʿuluvv]: Buzurgvārī, بلند شدن [bulend şuden] ve burūz-ı çīzī.

عضو [ʿużv][3]: Sükūn-ı ḍād-ı muʿceme ile. Bedenden bir cüzʿü. Cemʿi اعضا [aʿżā] gelir. Ġıyāṣā-yı Ḥalvāyī, beyt:

چنان ذرات اعضایم ز مهرت گشته مالامال
که گر خنجر زنی بوی محبت آید از خونم

(Organlarımın her zerresi senin aşkınla öyle bir doldu ki eğer hançer vuracak olsan kanımdan aşk kokusu gelir.)

Ve ʿArabīde dahi böyledir. Li-vāḥidin mineʾṣ-ṣuʿarā, ḳıṭʿa:

الله یعلم ما حملت من سقم
وما تضمنة من شدة الداء

لو ان اعضاء امرء خاطبت بشرا
لخاطبتک بوجدی کل اعضائی

(Allah bedenimin taşıdığı hastalığı ve şiddetli illeti bilir. Āşıkların organları insanlara hitap edebilseydi, bütün organlarım sana aşkımı anlatırdı.)

يقال عضى الشاة تعضية جزأها اعضاء[4]

3 Matbu metinde bābu'l-ayni'l-mühmeleti'l-meksūre kısmındadır.

4 Denir ki: ʿAḍḍaʾṣ-ṣāte taʿḍiyeten, yani koyunu kesip parçaladı.

5 Kına suyuna denir.

6 Sıkıntıya düşüldüğünde kendisine dayanılan şey.

روی هر یک چون دو هفته شکل ماه
جامشان عفه سموری شان کلاه

(Her birinin yüzü ayın on dördü gibi. Elbiseleri kuzu tüyünden, başlıkları samurdan.)

عقده [ʿuḳde]: Sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i girih yaʿnī düğüm. Mevlānā Cāmī, beyt:

مهره هایش ز فلک مهره ربای
عقده هایش ز ملک عقده گشای

(Onun boncukları gökten boncuk kapar. Onun düğümleri melekten düğüm çözer.)

عنجه [ʿunce]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Be-maʿnī-i گرد کردن [gird kerden] yaʿnī cemʿ etmek. Ve سرشتن [sirişten] yaʿnī yoğurmak. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Miṡāl-i maʿnī-i aḫīr, Ebulʿabbās, beyt:

هیچ ندانم به چه شغلی مگر
ترف همه عنجه کنی با شکر

(Ne işle meşgulsün bilmiyorum. Galiba herkesin ekşi yoğurdunu şekerle yoğuruyorsun.)

ترف [terf], ekşi yoğurda derler.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

عربی [ʿurbī]: İsm-i semre-i taʿabbud. Ve ḳīle ṣanem.[1]

عرقی [ʿurkī]: Düşvārī.

عقبی [ʿuḳbá]: Āḫir-i ʿömr, ser-encām ve pādāş.

علی [ʿuliyy]: Bülendī ve buzurgvārī.

عوری [ʿurī]: Vāv-ı Fārsī ile. Bürehnegī.

Erbāb-ı vuḳūf u şuʿūra mestūr değildir ki bu beş ḥarfte taḥrīr olunan lügātin maʿnāsı ʿāmme-i ʿālemin maʿlūmu ve bi'l-cümle ḫavāṣṣ u ʿavāmın mefhūmudur. Ancak bu faḳīrin maḳṣūdu ʿillet-i ṣelāṣeyi icrā eylemektir ki evvelā erbāb-ı lügat-i müteḳaddimīnin baʿżı iḫtiyār ettikleri Sürūrī-i ʿAcem ki *Mecmaʿu'l-Fürs* ṣāḥibidir ve emṡāline mütābaʿat, ṡāniyen ḥurūf-ı hecāda noḳṣān bulunmamak, ṡālişen Fārsīde istiʿmāli şāyiʿ olanları beyāndır ki keşret-i istiʿmālden kendi lisānları menzilesine tenzīl ve kendi lügatleri meşābesine taḥvīl olunduğun beyāndır. Bu bābda murād-ı ḥaḳīr, ʿarż-ı hüner değildir. Ehl-i ʿirfānın kemāl-i keremlerinden der-ḫˇāsttır ki bāb-ı daḫli sedd ve kemer-i ḳabūlü miyān-ı inṣāfa şedd edip ʿöẕrümüz maḳbūl buyuralar. Çünki bu mecmūʿa-i lügat bir ṣāḥib-devletin nāmına olmayıp, belki ḫālişen li-vechi'llāhi'l-kerīmdir. Manẓūr-ı naẓar-ı maʿārif-mevfūr oldukta himem-i maʿālī-şiyemlerinden niyāz olunur ki bir Fātiḥa-i şerīf ile rūḥumuzu şād buyuralar.

1 Ve puta denir.

باب الغين المعجمة المفتوحه

[BĀBU'L-ĠAYNİ'L-MUʿCEMETİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف

[maʿa'l-elif]

غبا [ġabā]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bevezn-i هبا [hebā]. Be-maʿnī-i vālih ü ḥayrān ve medhūş-ı bī-iẕʿān. Ebulmaʿānī, beyt:

غلوی حسن جهان سوز می کند اقبال
نگه کننده شود واله و غبا فی الحال

(Dünyayı yakan güzelliğin kendini göstermesiyle birlikte ikbal de derhal şaşkın ve hayran bakakalır.)

ʿArabīde usu gidip müteżaccir olmaya derler.

غجفا [ġacfā]: Sükūn-ı cīm ve fetḥ-i fā ile. Ḳuṭās ki cenk eyyāmında atın boğazı altına bağlarlar. Üstād, beyt:

بر گردن خنگ بسته غجفا
آراسته به گستوان سراپا

(Atın boynuna kutas bağlamış, onu baştan ayağa eyer koşumuyla süslemiş.)

غرا [ġarrā]: Fetḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. Mümtāz, fāḫir ve ḫod-pesend maʿnāsına.[2] يقال الغرا ايضا حسن والغراء الصمغ. Ve çiriş ve tutkal maʿnāsına. يقال غروت الجلد ای الصقته بالغرا.[3] Ḫʿāce Selmān, beyt:

پیش از آن زیبا و غرا آمدست این نظم من
کرده ضم با نظم غرا بر نتابد بیش ازین

(Benim bu şiirim ondan daha önce, güzel ve seçkin olarak geldi. Seçkin şiire eklendiği için, bundan daha fazla yüz çevirmez.)

ʿArabīde dahi fetḥa ve kesre ile de bir maʿnāya istiʿmāl olunur.

غراما [ġarāmā]: Fetḥ-i rā'-i mühmele vü mīm ile. İki dānḳ ağırı vezndir. غرما [ġarmā] dahi derler.

غرشا [ġarşā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. Tündī, ġażab ve tehevvür maʿnāsına ki غرش [ġarş] ve غرشی [ġarşī] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به لطف طبع باید لطف گفتار
مکن غرشا دل کس را میازار

(Güzel söz için güzel yaradılış gerekir. Öfkelenip de kimsenin kalbini kırma!)

غرما [ġarmā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i غراما [ġarāmā]-yı merḳūm.

غروا [ġarvā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i vāv ile. Yonulmamış ḳalem ki ʿArabīde يراعه [yerāʿa] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

چنانست آن که بی تأدیب استاد
که باشد در نوشتن کلک غروا

(Hoca terbiyesinden geçmemiş kimse, yontulmamış kalem gibi yazar.)

غورا [ġavrā]: Sükūn-ı vāv ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i **(177[b])** süḫan-ı bed ve güftār-ı yāve, yaʿnī jāj-ḫāyī. Ebulmaʿānī, beyt:

مگو غروا سخن گر هوش داری
چنان هم مشنو از کس هیچ غورا

(Eğer aklın varsa boş konuşma! Kimseden de boş laf dinleme!)

غوغا [ġavġā]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, muḥāvere ve hengāme maʿnāsına ki bu maʿná cümle ḫalḳın maʿlūmudur. Ebulmaʿānī, beyt:

2 Ġarrā, ḥasen demektir. Ve ġirā', zamktır.
3 Denir ki: Ġaravtu'l-cilde, yani cildi zamkla yapıştırdım.

خاست غوغا بحث قدت در میان عاشقان
تا جهان باشد نخواهد هرگز این غوغا نشست

(Senin boyun, āşıklar arasında kavgaya yol açtı. Dünya durdukça bu kavga asla bitmeyecek.)

Ṣānī, be-maʿnī-i cemʿiyyet. Encümen maʿnāsına ki Türkistān'da "ḳurultay" derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

شه غوغایئ غوغا شکن کز تیر وهم او
بنات النعش بر گردون ز پروین بشکند غوغا

(O, kavgaları sakinleştirici bir padişahtır. Onun hüküm oku sayesinde yediger yıldızı gökyüzünde ülkerle kavgayı bırakır.)

ʿArabīde çekirge yaʿnī cerād. Ve reẕā'il-i nāsa da derler. Ve 'inde'l-baʿż baʿūżaya müşābih bir sinektir lākin kimseyi ısırıp incitmez. ويقال الغوغاء من الناس الكثير المختلطون[1]

مع الباء الموحده
[maʿa'l-bā'i'l-muvaḥḥade]

غاب [ġāb]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, baḳiyye-i ṭaʿām. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

زان همه وعدهٔ نیکو به چه خرسند شدی
ای خردمند بدین نعمت پوسیده و غاب

(Ey akıllı! O bütün iyi vaatlere rağmen bu çürük ve artık nimetlere nasıl da kandın!)

Bu maʿnāyı mü'eyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

یقین که باشد سرمایهٔ غدای وجود
ز خوان نعمت و احسان او نثارهٔ غاب

(Anlaşılan o ki varlık gıdasının sermayesi, onun bağış ve nimet sofrasından yemek saçılmasıyla olacak.)

Ṣānī, bīhūde ve fāsid süḫan. Ḥakīm Esedī, beyt:

گر اینسان سخنهای غاب آوری
همی چشم دانش به خواب آوری

(Böylesi saçma sapan sözler söylersen, bilgi gözünü sürekli uyutursun.)

Bu maʿnāda dahi, Şems-i Faḫrī, beyt:

هر آن سخن که نه در مدح پادشاه بود
بود به نزد بزرگان روزگار چو غاب

(Padişahı övmek dışındaki her söz, zamanın büyükleri katında saçmalık gibidir.)

Ṣāliş, ḫarāb olmuş ve ʿamelden kalmış nesne. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. ʿArabīde "bīşe" maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

خروشان و جوشان چو شیران غاب
بیامد دمان تا به نزدیک آب

(Orman aslanları gibi kükreyip böbürlenerek ırmağın yakınına dek geldi.)

1 Rezil insana el-ġavġā denir.

Ve ağaç arası ve yer çatlağı. Ve dahi dudak altında biten kılların yerine derler.

غبغب [ġabġab]: Feṯḥ-i ġayneyn-i muʿcemeteyn ü sükūn-ı bāʾeyn-i muvaḥḥadateyn ile. ʿArab'da ve ʿAcem'de müstaʿmel lüġattir. Sığırın boğazı altında sarkan deri. Ammā ʿAcem'de maḥbūbların çenesi altındaki yumruca yer maʿnāsına istiʿmāl olunur. Taḫfīfen غبب [ġabab] dahi derler. Beyt:

سخن غبغبش با بناگوش گفت
هلال آفتابی در آغوش خفت

(Çenesiyle kulak memesinden bahsetti. Hilal, kucağında bir güneş uyuttu.)

Ebulmaʿānī, beyt:

آن عارض گلبرگ تر با سیم غبغب حسن و فر
هم چشم آهو را مگر برده دل و جانم نهان

(Galiba o taze gül yaprağını andıran yanak, gümüş çene, güzellik ve cazibe, ceylan gözle birlikte gönlümü ve canımı gizlice kapıp götürdü.)

غبب [ġabab]: Be-vezn-i سبب [sebeb]. غبغب [ġabġab] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

بر غبب و دم خره خیز و رکاب باده ده
چون دمش از مطوقی چون غبغبش ز احمری

(Ey sāki! Horozun kuyruğu ve çenesi hatırına kalk da şarap kadehi ver! Zira onda horozun çenesi gibi kırmızılık ve kuyruğu gibi gerdanlık var.)

غرغاب [ġarġāb]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Naʿra ve hāy u hūy ve āvāze-i bülend ü mehīb maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

غرغاب افتد در جهان از حسن عالم گیر تو
باید حذر از غمزهٔ خونخوار و چشم پر فتن

(Senin dünyayı kaplayan güzelliğinin ünüyle dünya yankılanır. Fitneyle dolu göz ve kan içiçi kıyabakıştan sakınmak gerekir.)

غرقاب [ġarḳ-āb]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü ḳāf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, suya ġarḳ olunmuş.

Ṣānī, be-maʿnī-i gird-āb ki miyān-ı deryāda baʿżı yerde olur. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

غرقاب شد کشتیٔ دل در بحر بی پایان اشک
باید حذر از باد سخت افتادن غرقاب را

(Gönül gemisi uçsuz bucaksız gözyaşı denizinde battı. Fırtınada girdaba düşmekten sakınmak gerekir.)

غرب [ġarab]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, sāġar-ı şarāb.

Ṣānī, üzüm dānesine derler. Bu maʿná zāʾ-i Fārsī ile (غژب ġajeb) de mervīdir.

Ṣāliṣ, kavak ağacı.

Rābiʿ, kovadan su dökülmeye derler.

Ḫāmis, bir ʿillettir, çār-pā ḥayvānda olur ki kirpikleri ve burnunda olan kılları dökülür.

Ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile (غرب ġarb), żıdd-ı şarḳtır.

غریب [ġarīb]: İki maʿnāyadır.

Evvel, vaṭanından ayrılmış kimesneye derler. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

گفتم ای سلطان خوبان رحم کن بر این غریب
گفت در دنبال دل ره گم کند مسکین غریب

("Ey güzeller padişahı! Bu garibe acı!" dedim. "Zavallı garip, gönlünün peşinde yolunu kaybeder" dedi.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ʿacīb ki "ʿaceb ḥālet" demekte غریب حالت [ġarīb ḥālet] derler. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

بس غریب افتاده است آن مور خط گرد لبت
گرچه نبود در نگارستان خط مشگین غریب

(Nigāristān'da misk kokulu yazı garip olmaz ama o ayva tüyü karıncası, senin dudağının çevresinde pek acayip kalmış.)

(178[a]) Bu maʿnālar ile ʿArabīde de istiʿmāl olunur. Li-İbni'l-Ḥafāceti'l-Endülüsī, beyt:

الالف شملنا مع الليل اننا
غريب بياكيه هناک غريب

(Dost, geceleyin bizi yanına aldı. Muhakkak ki biz uzakta garipçe ağlayan bir garibiz.)

غزب [ġajb]: Sükūn-ı zāʾ-i Fārsī ile. Üzüm dānesine derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

از دست میر شیخ که از یمن او بود
لعل و عقیق روید در رز به جای غزب

(Şeyh İshak'ın elinin bereketiyle asmada üzüm tanesi yerine lal ve akik biter.)

غيب [ġayb]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Silāḥ üzre ve kecīmde olan āhen-pāreye derler. غيبه [ġaybe] dahi denilir. Ve dahi żıdd-ı ḥużūr, yaʿnī ẓāhirde olmak. Ebulmaʿānī, beyt:

داند خدای غیب دان در شام حسرت حال دل
تا صبح سوزد نار غم تا شب کشد درد و الم

(Gaybı bilen Allah, hasret gecesinde gönlün halini bilir. O gönül sabaha dek gam ateşiyle yanar, geceye dek dert ve acı çeker.)

ʿArabīde her nesne ki ḥużūrunda olmaya. كل ما غاب عنک[1] [kullu mā ġābe ʿank] maʿnāsına. الغيب ما كان مغيبا عن العيون وقيل للغائب غيب كما قال للعادل عدل وللزائر زور تفسير معالم الغيب سره اهل السموات و الارض.[2] حضور [ḥużūr]un żıddıdır.

1 Senin yanında olmayan her şey.

2 el-Ġaybu, gözle görülmeyen şeydir. ʿĀdil için ʿadl, zāʾir için zevr dendiği gibi ġāʾib için de ġayb denir. Meʿālimu'l-ġayb (gaip bilgileri), yeryüzü ve gökyüzünde olanlar için sırdır.

مع التا
[maʿaʾt-tā]

غارت [ġāret]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Yağma ve tārāc. Ebulmaʿānī, beyt:

کرده غارت ملک دل دزد نگاه چشم مست
برده همواره متاع صبر در دل هرچه هست

(Sarhoş gözün hırsız bakışı gönül ülkesini yağmaladı. Gönülde ne kadar sabır malı varsa kaptı götürdü.)

Lüġat-i müşterekedir. ʿArabīde dahi yağma maʿnāsınadır. Ve bir maʿnāsı bükmektir; ip olsun, ġayrı olsun. يقال حبل شديد الغارة اى شديد الفتل[3]

غلت [ġalt]: Sükūn-ı lām ile. غلتيدن [ġaltīden] den fiʿl-i māżīdir, yuvalandı maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

سر اعدا به خاک و خون غلتد
به زیر پای اسب قهرش افتد

(Düşmanın başı toprak ve kan içinde yuvarlanıp onun kahır atının ayağı altına düşer.)

ʿArabīde fetḥ-i lām ile (غَلت ġalet), ḥisābda yanılmaya derler, غلط [ġalaṭ] gibi. يقال الغلت فى الحساب والغلط فى القول.[4] Ve sükūn-ı lām ile, الاقالة فى الشرا اغلتنى بالشتم والضرب والقهر والغلتة هو اول الليل[5]

غمرات [ġamrāt]: Sükūn-ı mīm ü fetḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ayva maʿnāsına ki آبى [ābī] ve بهى [bihī] dahi derler. ʿArabīde سفرجل [sefercel] derler. Ve ʿArabīde bir maʿnāsı

3 Denir ki: Ḥablun şedīdu'l-ġāre, yani sıkıca bükülmüş ip.

4 Denir ki: el-Ġalatu fi'l-ḥisābi (hesapta yanılmak), ve'l-ġalaṭu fi'l-ḳavli (sözde yanılmak).

5 Alışverişte yanlış hesap yapmak. Ağletnī bi'ş-şetmi ve'ḍ-ḍarbi ve'l-ḳahri, yani bana söverek, vurarak ve öfkelenerek yanlış yaptı. el-Ġaltetu, gecenin öncesine denir.

dahi الغمرة [el-ġamretu] bi'l-fetḥi, şiddet ve zaḥmet. ومنه غمرات الموت اى شدائده ويقال الغمر الزحمة من الناس والماء والجمع غمار الحركات الثلثة فى العين يقال دخلت فى غمارهم اى فى جماعتهم وكثرتهم والغمرة ايضا لا ينهال فى الباطل و اللهو[6]

غنيمت [ġanīmet]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ġāzīler küffārdan aldıkları māl. Cemʿi غنائم [ġanā'im] gelir.

Ṣānī, ḫuṣūmet maʿnāsınadır ki غنيم [ġanīm] ḫaṣm maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

بد انديشت اگر گردد غنيمت
شود بر دوستان جانش غنيمت

(Senin hakkında kötü düşünen sana düşman olursa, onun canı dostların ganimeti olur.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

غارج [ġāric]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i خارج [ḫāric]. Ṣabāḥ vaḳtinde içilen şarāb. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

شهنشاهى كه او را دائما هست
به سوى عالم علوى معارج

مدام از غارجى از جام دولت
دراندازد دلش هنگام غارج

(Öyle bir padişahlar padişahıdır ki ulvī āleme çıkacak merdivenleri hep vardır. Sāki devamlı olarak onun gönlüne devlet kadehinden bir sabah şarabı sunar.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da feṭḥ-i rā'-i mühmele ile (غارَج ġārec), be-vezn-i غارت [ġāret] merḳūmdur. غارجى [ġāricī] ṣāḳī maʿnāsına olduğu *Ferheng-i Cihāngīrī*'de masṭūrdur.

غالج [ġālic]: Kesr-i lām ile. Be-maʿnī-i غارج [ġāric]-i merḳūm.

غرفج [ġarfec]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i fā ile. Dermene yaʿnī yonca ki kuru-dukta āteş düşüp yana. كرفج [kerfec] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غروتنج [ġarūtenc]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṭḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Be-maʿnī-i ترقنج [tarḳanc]-ı merḳūm, yaʿnī bād-ḫāye. Keẕā fi'l-*Lüġa*.

غرنج [ġarenc]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Bulġūr aşı. Ve yalnız bulġūra dahi derler. Baʿżı nüsḫada, tennūrdan ekmek ve et çıkaracak eğri çengāl. Şāʿir, miṣāl-i evvel, beyt:

6 Ġamerātu'l-mevt, yani ölümün sıkıntıları. Suyun ve insanın fazla olmasında el-Ġamru denir. Çokluğu ġamār, ġimār, ġumār, ġayn'ın üç harekesiyle de olur. Denir ki: Daḫaltu fī-ġimārihim ey fī-cemāʿatihim ve keṣretihim, yani onların aralarına katıldım. Ġamret de bātıl ve oyun içinde gaflete düşmektir.

در میان پای آویخته چنان
گشته خرجین پر هوا در وی غرنج

(Ayağının arasında içi havayla dolu bulgur çuvalı gibi asılmış.)

غفنج [ġafenc]: Feṯḥ-i fā ve sükūn-ı nūn ile. Çeşmelerde ve baʿżı yol üzerinde vāḳiʿ pınarlarda ağaçtan oyulmuş susak. Ve baʿżı ferhengde, ehl-i seferin "bulġārīden sumak" dedikleri deri bardak. Ve dahi yufka ekmeği kaşık gibi edip onunla ṭaʿām ederler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غلج [ġalc]: Sükūn-ı lām ile. İki maʿnāyadır. Evvel, **(178b)** kapı ve pencere kanatlarına mıḫlanan reze ki demirden ederler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ایا شاهی که گر حکمت بخواهد
قرنفل را دهد خاصیت ثلج

چنان ایمن شد از عدل تو آفاق
که برکندند از درها همه غلج

(Ey padişah! Senin hükmün istese karanfile kar niteliği verir. Senin adaletin zamanında dünya öyle güvenli bir yer haline geldi ki kapılardan bütün rezeleri söktüler.)

Şānī, deryāda olur bir böcektir, sülük gibi. Baʿżı ferhengde, tesbīḥböceği menḳūldür. ʿArabīde azgınlık. Ve su içtikten sonra dil ile yalanmak. Ve dahi at lenglenmeyip düz aşıp gitmek. يقال تغالج الحمار اذا شرب وتلمظ بلسانه والتغالج البغلی وغیره مغلج شلال وفرس مغلج اذا جری جریا لا یختلط فیه[1]

غلفج [ġalfec]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i zenbūr-ı surḫ yaʿnī eşek arısı ki ondan bal ḥāṣıl olmaz. Şāʿir, beyt:

چون ز لب نوشم نمی بخشی بتا
همچو غلفج نیش بر جانم مزن

(Ey put! Dudaktan içeyim diyorum, bağışlamıyorsun. Canımı eşek arısı gibi sokma!)

Şems-i Faḫrī ḥareket-i lām ve sükūn-ı fā ile (غلَفج ġalefc) getirip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

ز بیم شه نیارد زد غلفجی
به بپلیزی زبان بر هیچ سفجی

(Padişahın korkusundan bir eşek arısı hiçbir kavuna dil değdiremez.)

Ve *Ferheng-i Ḥāfıẓ-ı Evbehī*'de ki *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'dır be-maʿnī-i zīlū-yı surḫ menḳūldür ve hem cīm-i Fārsī ile (غلفچ ġalfeç) naḳl olunmuştur.

غلیواج [ġalīvāc]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Çaylak ki غلیواژ [ġalīvāj] dahi derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

هر تیر که از شست قضا و قدر آید
پیشش تن بدخواه شهنشه بود آماج

پیوسته همای ظفر و فتح نشسته است
بر کنگرهٔ قصر جلالش چو غلیواج

(Kazā ve kader yayından gelen her okun önündeki hedef, padişahlar padişahına düşman olanın bedenidir. Zafer ve fetih umayı, daima onun yücelik sarayının kubbesine çaylak gibi konar.)

غنج [ġanc]: Sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāyadır. Evvel, nāz ve şīve maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

سپنج دهر را در خرمی دان
همی برخور ز ملک و لشگر و گنج

همیشه تا که خوب آید ز خوبان
دلال و ناز همچون شیوه و غنج

(Ödünç dünyayı mutluluk içinde yaşa! Güzellerden hep güzellik, işve, naz, çekicilik ve tarz

1 Eşek su içip diliyle yalandığı zaman "teġālece'l-ḥimāru" denir. Ve't-teġālucu'l-baġli ve ġayrihi, katır yahut diğerlerinin huysuzlanması. Miğlecun şellālun (haşarı). At dur durak bilmeden koştuğu zaman "feresun miğlecun" denir.

geldiği gibi sen de mülk, ordu ve hazineden hep nasiplen!)

Ṣānī, ḥareket-i nāzikāne ki bir nevʿ maḳbūl şīvedir. Ḫˇāce Selmān, beyt:

در شبستان غبار موکب منصور او
شاهد نصرت به صد غنج و دلال آید برون

(Zafer güzeli, onun zafer kazanmış atının çıkardığı tozun yatak odasında yüz naz ve işveyle görünür.)

Ṣāliş, bir nevʿ alaca çuvāl maʿnāsına. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

همچون کدوئی سوی نبید و سوی مسجد
آگنده به گاورس دو خرواری غنجی

(Meyhanedeki bir kabak gibisin. Cami tarafında iki eşek yükü darıyla doldurulmuş bir çuvalsın.)

Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī'de ġanc, mānend-i ḫurcīn bir çuvāldır ki ʿArabīde خرجه [ḫurce] derler żamm-ı ḫā'-i muʿceme ile. Ammā Şems-i Faḫrī *Miʿyār-ı Cemālī*'de sürīn-i merdümān u ḥayvānāt rivāyet eylemiş ve lafẓ-ı سنج [senc]e ḳāfiye eylemiş. Beyt:

به فرمانش حیوان و انس و پری
همه داغ دارند بر سنج و غنج

(Bütün insan, hayvan ve periler onun buyruğuyla arkalarında nişan taşırlar/canla başla çalışırlar.)

مع الجيم الفارسى
[maʿa'l-cīmi'l-fārsī]

غبچ [ġabç]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Su irkilen çukur yere derler ki آبگیر [āb-gīr] ve گود [gūd] dahi denilir.

غرمچ [ġarmeç]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i mīm ile. Yarılmış buğday ki döğülüp kabuğundan çıkmış ola. Baʿżı ferhenglerde siyāh dāne maʿnāsınadır. Bu maʿnāyı mü'eyyid, şāʿir, beyt:

جوی ز خرمن تو بِه ز کشت خرمن عمر
گدای دانهٔ خال توام نه از غرمچ

(Senin harmanından bir arpa, ömür harmanının ekininden iyidir. Yarılmış buğdayın değil, senin ben tanenin dilencisiyim.)

غریفچ [ġarīfeç]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feth-i fā ile. *Edātu'l-Fużalā*'da balçık maʿnāsına ki غریفش [ġarīfeş], گل [ġil] ve لای [lāy] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

هر آن که از طریق راست شد دور
غریفچ را فتد همچون خر کور

(Doğru yoldan uzak olanlar, balçığa kör eşek gibi saplanırlar.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i چپچله [çepçele] masṭūrdur.

غفچ [ġafç]: Sükūn-ı fā ile. İyi suvarılmış kılıç, yaʿnī ziyāde keskin ola. Beyt:

ابو اسحاق بهر دفع دشمن
همی تا برکشیدست آبگون غفچ

(Ebu İshak, düşmanı kovmak için gök renkli çelik kılıç çekmiştir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i sindān meẕkūrdur.

غلغچ [ġalġaç]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Koltuk altını parmakla kıcıklamak maʿnāsına ki غلغلیچ [ġalġalīç], غلملیچ [ġalmelīç] ve غلمچ [ġalmeç] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غلغلیچ [ġalġalīç]: Sükūn-ı lām-ı evvel ü yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i ġayn-ı ṣānī ve kesr-i lām ile. Be-maʿnī-i غلغچ [ġalġaç]-ı merḳūm ki ʿArabīde دغدغه [diġdiġa]dır kesr-i dāleyn ve sükūn-ı ġayn-ı evvel ü feṯḥ-i ṣānī ile. Şems-i Faḫrī, beyt:

دیدهٔ بدخواه ملکت دائما در گریه باد
تا که بی شک خنده آرد طفلگان را غلغلیچ

(Çocukcağızlar gıdıklamayla hep gülümsediği sürece, ülke düşmanının gözü de daima gözyaşı akıtsın!)

(179[a])

Ḫorāsānīler ona کلفوجه [kelfūce] derler. Üstād Lebībī, beyt:

چنان بدانم من جای غلغلیچگهش
که او به مالش اول ز خود شود بی هوش

(Onun gıdık alacağı yeri öyle iyi bilirim ki daha dokunur dokunmaz kendinden geçer.)

غلملیچ [ġalmelīç]: Sükūn-ı lām-ı evvel ü kesr-i ṣānī ve feṯḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i غلغلیچ [ġalġalīç]-i merḳūm ki غلغلیچه [ġalġalīçe] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

ز بامداد کسی غلملیچ می کندم
خلاف نیست که من با شتاب خندانم

(Sabahtan beri birisi beni gıdıklıyor. Aralıksız gülmem boşuna değil ya!)

غلمچ [ġalmeç]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i mīm ile. Bu dahi onlar gibidir, yaʿnī غلملیچ [ġalmelīç]-i merḳūm maʿnāsınadır. Ḳarīʿu'ddehr, beyt:

مکن غلملیچ مرا از بهر خنده
که چشم از بهر تو در گریه دارم

(Beni güldürmek için gıdıklama! Zira gözüm senin için yaş akıtıyor.)

Ferheng-i Cihāngīrī ṣāḥibi Mevlānā Yūsuf-ı Encevī, meẕkūr dört lüġat ki bir maʿnāyadır "be-evvel meksūr be-ṣānī zede"[1] diye żabṭ u taḥrīr eylemiştir. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ve sā'ir lüġatlerde meftūḥada ẕikr olunmuştur. Eḳall ekṣere ṭābiʿ olmakla bu faḳīr rivāyet-i keṣīreye tābiʿ olup meftūḥada īrād eyledim.

1 Birincisi ve ikincisi kesreli gelmiştir.

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

غرد [ġard]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Be-vezn-i مرد [merd]. Be-maʿnī-i ḫāne-i tābistānī yaʿnī yaz evinde hava gelecek yer ki بادغرد [bād-ġard] ve بادگیر [bād-gīr] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

این طاق و رواق و صفه و غرد
سودی نکند به زاری و درد

(Bu kemer, revak, sofa ve yazlık, üzüntü ve derde fayda etmiyor.)

Ebū Şekūr, beyt:

بسا جای کاشانه و خان غرد
بدو اندرون شادی و نوش خورد

(Nicesi köşk ve yazlık ev içinde mutluluk ve rahatlık buldu.)

ʿArabīde feṭḥ-i rā ile (غرَد ġarad), āvāz-ı naġamāt. Ve kesr-i rā ile (غرِد ġarid), kemʾet.

غرقد [ġarḳad]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i ḳāf ile. Sincān dikeni maʿnāsınadır ki عوسج [ʿavsec] dahi derler.

غرود [ġarūd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. **غرید** [ġarīd]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ol ʿavrata derler ki ʿarūs edeler bekāreti bulunmaya. Ebulʿabbās, beyt:

نرم و نرمک چو عروسی که غرود آمده بود
باز آن سوی برندش که ازینسو باز آی

(Kızlığı bozuk bir gelin gibi ağır aksak gelmişti. Bu taraftan geri gel diye yine o tarafa götürürler.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

دختر افکار من در مدح شاه
هست عذرا نیست بی شبهه غرید
تا ببیند یک نظر رخسارشان
روح قدسی جان برکند آورید

(Benim padişah övgüsündeki düşünce kızlarım bakiredir, şüphesiz hiçbiri bozuk değildir. Hz. Cebrāil onların yüzünü bir kez olsun görebilmek için can atar.)

Edātu'l-Fużalā'da yā-yı taḥtānī yerine bāʾ-i muvaḥḥade ile (غربد ġarbad) be-vezn-i فرقد [ferḳad] masṭūrdur.

غزغند [ġazġand]: Sükūn-ı zā vü nūn u feṭḥ-i ġayn-ı muʿcemeteyn ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, çömlek maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī güfte der-zebān-ı ferzendeş ki henūz ezmāder ne-zāde'est[2], beyt:

آورد پیامی که ز ما تا تو برفتی
در خانهٔ ما پیش نه دودست و نه غزغند

(Bana şu haberi getirdi: Sen bizi bıraktığından beri evimizde ne yemek dumanı ne de çömlek var.)

Ṣānī, bir nevʿ saḫtiyāndır ki غزغن [ġazġan] dahi derler.

غژید [ġajīd]: Kesr-i zāʾ-i Fārsī ile. Ona derler ki ādem veyā ḥayvān kendi cinsi ile bile oturup kalka. Üstād Kisāyī, beyt:

زاغ بیابان گزید خود به بیابان سزید
باد به گل بربزید گل به گل اندر غژید

(Çölü seçen karga, çöle yakışır. Rüzgār gülün üstüne eser, gül gülle oturup kalkar.)

غمند [ġamend]: Feṭḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. Ġamnāk maʿnāsına ki aṣlı غممند [ġammend] idi, telaffuẓa āsān olmak için bir mīm ḥaẕf olunup غمند [ġamend] dediler. Ebulmaʿānī, beyt:

2 Hakīm Sūzenī, henüz anasından doğmamış oğlunun dilinden söylemiş.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

غاتفر [ġātfer]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve feṭḥ-i fā ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, Türkistān'da bir şehir adıdır. Maḥbūbları ġāyet çok olur. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

پری ندارد رنگ گل شکفتهٔ سرخ
پری ندارد بالای سرو غاتفری

(Peri, açılmış kırmızı gülün rengine sahip değildir. Peri, bir Gātfer selvisinin boyuna sahip değildir.)

Mezbūr şehirde mevzūn ve laṭīf serv olmakla سروِ غاتفری [serv-i ġātferī] derler. Üstād 'Unṣurī'nin bu beytinden fehm olunur. Beyt:

سرای و باغ تو آراسته به سرو بلند
چه سرو کاشغری و چه سرو غاتفری

(Senin bahçen ve evin uzun selvilerle süslendi. Kaşgar selvisi ne, Gātfer selvisi ne!)

Ṣānī, şehr-i Semerḳand maḥallātından bir maḥalle adıdır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گفت کوی او کدامست و گذر
او سر پل گفت و کوی غاتفر

("Onun mahallesi nerde söyle?" deyince "Köprü başında Gātfer mahallesi" dedi.)

Ṣāliṣ, Tūrān bahādırlarından bir mübāriz adıdır. Ḥakīm Firdevsī, meşnevī:

گوی غاتفر نام سالارشان
به جنگ اندرون نام بردارشان **(179ᵇ)**

چنین گفت با سرکشان غاتفر
که ما را بد آید ز اختر به سر

ای ماه رو با خال و خط دلداده ات زار و غمند
این بوده است رسم ازل عاشق همیشه در غمند

(Ey ay yüzlü! Senin benine ve ayva tüyüne gönül vermiş kişi zavallı ve gamlıdır. Ezelden beri kanun budur, āşık hep gam içindedir.)

(Onların başında Gātfer adlı bir pehlivan vardı. Savaşta onların en namlısıydı. Gātfer, asilere şöyle dedi: "Talih, başımıza bir kötülük getirecek!".)

غار و غور [ġār u ġūr]: Yaʿnī herc ü merc ve fitne vü āşūb. Ḥakīm Senāyī, beyt:

هر که انبارِنه چو مور بود
نه همانا که غار و غور بود

(Ambarına karınca gibi yığan kimse, karmakarışık bir duruma düşmez.)

غار [ġār]: Yaʿnī maġāra ve dağ eteklerinde oyulmuş ev gibi yer ki eyyām-ı şitāda içine koyun ve sığır korlar. Ve gāhī yolcular şiddet-i şitādan konup yatarlar.

غدار [ġaddār]: Dāl-ı müşeddede ile. Ġadr edicidir. غدر [ġadr]den mübālaġa içindir.

غدر [ġader]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-vezn-i هدر [heder]. Cebe-i câme maʿnāsına ki گدر [geder] dahi derler kāf-ı Fārsī ile. Ve ʿArabīde sükūn-ı dāl-ı mühmele ile (غدر ġadr), naḳż-ı ʿahd, ḫıyānet, terk-i vefā etmek ve karanuluk olmak. يقال غدره اى نقض عهده وغادره تركه وغدرت الليل اى اظلمت فهى غدرة و ايضا الموضع الكثير الحجارة[1]

غرار [ġarār]: Maʿrūf. Keçi kılından dokunmuş çuval. Ebulmaʿānī, beyt:

شهى كه در كرمش كس نيايدست جهان
به كيل دردهد و با غرار زر بخشد

(Öyle bir padişahtır ki dünyada cömertliğine yaklaşabilen yoktur. Kileyle verir ve çuvalla altın bağışlar.)

غر [ġar]: Rūsbī ve ḳaḥbe ʿavrat maʿnāsına. İbn Yemīn, beyt:

طمع چون بريدم من از مال خواجه
زنش غر كه خود را كم از خواجه داند

(Ben o zenginin malından umudu kestiğimde kahpe karısı kendisini ondan daha değersiz bilir.)

غربير [ġarbīr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Be-maʿnī-i ġirbāl. Şāʿir, beyt:

ز آسياب فلک آرد برف بيخته شود
سحاب گشته چو غربير آسيابانى

(Bulut, değirmencinin kalburu olmuş, kar unu gökyüzü değirmeninde eleniyor.)

غرغر [ġarġar]: Be-feṯḥ-i ġayneyn-i muʿcemeteyn ve sükūn-ı rāʾeyn-i mühmeleteyn ile. Kuyu ağzında su çekmek için ettikleri ağaç çarḫa ki ona ip sarılır. غرغره [ġarġara] ve غلتک [ġaltek] dahi derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به لوح پاى و به پاچال و غرغر و بكره
به نايژه به مكوک و به تار و پود ثياب

(Ayak tahtası, çulha çukuru, çulha makarası, çulha tekerleği, masura, dokuma tezgâhı ve dokumanın atkı ile çözgüsüne andolsun!)

غفر [ġafer]: Feṯḥ-i fā ile. Be-vezn-i نفر [nefer]. Ol ağrıya derler ki elem ve iżṭırābı şedīd olup zaḥmet vere. Ve örtmek maʿnāsınadır. Ve menāzil-i Ḳamer'den bir menzilenin ismidir. غفر [ġafr] dahi derler. ʿAvratın baldırında ve aʿżāsının ġayrında olan kıl maʿnāsınadır. Ve dahi ḫasta ifāḳat bulduktan sonra neksine derler. Buna Çağatay'da "acıġ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

İsterem laʿliġa ḳılġaymin çüçük cānım fedā
İy Nevāyī aŋa dirmin kilmegey nā-geh acıġ

(Ey Nevāyī! Tatlı canımı sevgilinin dudağı için feda etmek istiyor, ona bunun hiçbir zaman acı gelmeyeceğini söylüyorum.)

غمخوار [ġam-ḫʷār] ve **غمخور** [ġam-ḫor]: Kilāhumā bi-sükūni'l-mīm, evvel feṯḥ-i ḫā

1 Denir ki: Ġadarahu, yani sözünü tutmadı. Ġādarahu, onu bıraktı. Ġadretu'l-leyli, yani gece karanlığı. Ġadretun, taşla dolu olan yer demektir.

ve vāv-ı maʿdūle, ṣānī żamm-ı ḫā vü vāv-ı maʿrūf ve maʿdūle ile de olur. Ġam yiyici maʿnāsınadır. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

چیست این بی عنایتی با من
چون تویی اهل فضل را غمخوار

(Faziletliler için gam yiyici sen varken bana bu yardımsızlık nedir!)

Miṣāl-i ṣānī, be-vezn-i سرور [server], Üstād Laṭīfī, beyt:

تویی اندر جهان سر سرور
تویی اهل کمال را غمخور

(Dünyada önde gelenlerin başı sensin. Bilgili kimseler için gam yiyen sensin.)

غمگسار [ġam-gusār]: Sükūn-ı mīm, żamm-ı kāf-ı Fārsī ve feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Ġam-ḫᵛār maʿnāsınadır. Ammā maʿnā-yı terkībī "dāfiʿ-i ġam" demektir ki گساردن [gusārden] be-maʿnī-i گذاشتن [guẕāşten]dir. گذاشت [guẕāşt], kodu maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

بده ساقیا آن می غمگسار
کشیدست دل محنت روزگار

(Ey sāki! Gam giderici o şarabı ver! Gönül, feleğin sıkıntısını çekiyor.)

غمیار [ġam-yār]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Ġamnāk yaʿnī dā'imā maġmūm olan. Maʿnā-yı terkīb "ġam-dūst" demek olur. Mīr Naẓmī-i Herevī, beyt:

آنچنان دل کشیده است غم یار
دشمن شادی گشته و غمیار

(Gönlüm sevgilinin gamını öyle bir çekti ki mutluluğa düşman, gama dost oldu.)

غنجار [ġancār]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Kızıllık ki zenān, yüzlerine sürerler. فگر [figer] ve گلگونه [gulgūne] dahi derler. Üstād Ferruḫī, beyt:

دو دختر و دو زنش را فرو کشید از پیل
به خون لشگر او کرد خاک را غنجار

(Onun iki kızını ve iki karısını filden indirdi. Toprağı onun askerinin kanıyla kızıla boyadı.)

غنجر [ġancer]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Be-maʿnī-i غنجار [ġancār]-ı merḳūm ki غنجاره [ġancāre] ve غنجره [ġancere] dahi derler. Üstād Kisāyī, beyt:

لاله به غنجر سرخ کرد همه روی
از حسد خوید برکشید از آن نیل

(Lale bütün yüzleri allıkla kızıl yaptı. Gök ekini kıskandığı için nil çekti.)

غور [ġavr]: Sükūn-ı vāv ile. Be-maʿnī-i elem-i şedīd ki غفر [ġafr] dahi denilir. ʿArabīde nihāyet ve ḳaʿr maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

چو غور محنت عشقت کشیده ام چندین
برفت عمر نرسیدم به غور این محنت **(180ᵃ)**

(Senin aşkının şiddetli sıkıntısını epeydir çekiyorum, ömrüm gitti yine de bu sıkıntının dibine ulaşamadım.)

ʿArabīde, on beş ḳafīz miḳdārına derler.

غیار [ġayār]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Diyār-ı ʿAcem'de ṭā'ife-i Yehūd sā'ir nāstan imtiyāz için dūş-ı cāmelerine bir parça sarı ruḳʿa dikerler, ona derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

یهودآسا غیاری دوز بر کتف مسلمانان
اگرشان بر در اغیار دین بینی به دربانی

(Müslümanlar din düşmanlarının kapısına gidecek olursa, onların omuzuna Yahudilerde olduğu gibi sarı bir yama dik!)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

به قهر او که سپهر بلند را بر دوش
ز زرد رقعهٔ خورشید و ماه دوخت غیار

(Onun kahrıyla, yüksek gökyüzünün omuzuna güneş ve aydan sarı yama dikilmiştir.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

غاز [ġāz]: Be-vezn-i ساز [sāz]. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, penbe maʿnāsınadır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ز بهر بافتن تار و پود مدحت تو
برند غاز سخن شاعران ز غوزهٔ من

(Şairler senin övgün dokumasını dokumak için gereken söz pamuğunu benim ham pamuğumdan elde ederler.)

غوزه [ġūze], penbenin kozağına derler.

Ṣānī, ördeğin büyüğüne derler. Türkīde "kaz" dedikleridir.

Ṣāliş, be-maʿnī-i şikāf, yaʿnī yarık. Bu iki maʿnāya, Ḥakīm Sūzenī, ḳıtʿa:

غاز اگر پهلو زند بر یاد عدل پهلوان
چرخ عنقاوار متواری شود از بیم غاز

صعوه در ظل همای عدل و داد پهلوان
مر عقاب ظلم را پر بردراند غازغاز

(Kaz, pehlivanın adaletini anarak hareket edecek olursa tıpkı anka gibi felek de o kazın korkusundan kaçacak yer arar. Sığırcık, pehlivanın adalet ve hak umayının gölgesinde zulüm kartalının kanadını paramparça eder.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i niyāz, yaʿnī recā ṭarīḳıyla yalvarmak. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شود دمی همه غاز و شود دمی همه ناز
شود دمی همه نار و شود دمی همه نور

(Bir dem hep niyaz olur, bir dem hep naz olur. Bir dem hep ateş olur, bir dem hep nur olur.)

Ḫāmis, köhne yünü atıp eğirmek için āsān ve āmāde eylemeye derler.

غازغاز [ġāzġāz]: İttibāʿ-ı elfāẓ ḳabīlindendir. Bu maḳūle mükerrer istiʿmāl olunur kelimeler çoktur. Tār u mār maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te از هم شکافته [ez-hem şikāfte] yaʿnī yarılıp birbirinden ayrılmış ve باز رفته [bāz refte], geri gitmiş maʿnāsınadır. Yaʿnī taḫta ve emṣāli nesneler yarılıp arası açık ola, ona derler. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Tāc-ı Bahā, beyt:

روی نشویی نکنی یک نماز
کافری ای کون زنت غازغاز

(Ey karısının kūnu yarık kāfir! Abdest alıp bir namaz kılmazsın!)

غباز [ġabāz]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Bemaʿnī-i çūb-dest. Şāh Nāṣır-ı Ḥüsrev, beyt:

آن که بر فسق ترا رخصت دادست و جواز
سوی من شاید اگر سرش بکوبی به غباز

(Senin günah işlemene izin veren kimsenin başını sopayla ezesin. Benden sana izin!)

غلبیز [ġalbīz]: Sükūn-ı lām, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Ġırbāl maʿnāsınadır. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

گر خاک زمین جمله به غلبیز ببیزند
چه سود که یک ذره نیابند اثر از من

(Bütün toprağı kalburla eleseler ne fayda! Benden bir zerre eser bulamazlar.)

غماز [ġammāz]: Mīm-i müşeddede ile. İki maʿnāya gelir. Egerçi lafẓ-ı ʿArabīdir ammā Fārsīde ġāyet şāyiʿdir.

Evvel, bir kimesneyi bir kimesneye kovlayıcı. Ebulmaʿānī, beyt:

مشو غماز اگر ترسی ز یزدان
خدا داند عیوب بنده پوشد

(Allah'tan korkuyorsan dedikoducu olma! Allah kulunun ayıbını bilir, örter.)

Ṣānī, isti'āre ṭarīḳıyla şu'arā çeşm-i maḥbūba isti'āre ederler. Ḫᶜāce Ḥāfız, beyt:

اشک غماز من ار سرخ برآید چه عجب
خجل از کردهٔ خود پرده دری نیست که نیست

(Benim dedikoducu gözyaşım kırmızı akıyorsa ne olmuş! Kendi yaptığından utanmayan bir suçlu var mı!)

Ebulma'ānī, beyt:

چشم غمازم کند ظاهر به جانان درد دل
گر نگوید حال عاشق او که گوید یار را

(Dedikoducu gözüm, gönlümdeki derdi sevgiliye belli ediyor. Āşığın halini o söylemezse sevgiliye kim söyleyecek!)

غمز [ġamz]: Sükūn-ı mīm ile. İki ma'nāya gelir.

Evvel, kovlamak.

Ṣānī, göz kıpmak. Dilberānın gözünde bir ḥālettir ki غمزه [ġamze] derler, bundandır. Mīr Naẓmī, beyt:

کند آن چشم ساحر عاشقان غمز
به تحریک فتن را می کند رمز

(O büyücü göz āşıklara göz kırpıyor, imalı bakıp fitne uyandırıyor.)

Ve 'Arabīde الغمزة [el-ġamzetu] bi-sükūni'l-mīm, sıkmak, عصر ['uṣr] gibi. Ve davar ağır yükten ayakların şaşırmak. Ve feṯḥ-i mīm ile (غَمَز ġamez), mālın ve davarın kemi ve kiçireği. Bedreddīn Yūsuf ibni Lü'lü', beyt:

تسارقنا باللحظ خوف رقیبها
فاوله لحظا واونته غمزا

(Rakipten korktuğu için bize gizli gizli bakıyor. Çılgına çevirmesi bir bakış, bitkin düşürüp çaresiz bırakması bir göz kırpış.)

مع الزاء الفارسی
[ma'a'z-zā'i'l-fārsī]

غاژ [ġāj]: İki ma'nāyadır.

Evvel, ağzı büyük kimesne.

Ṣānī, ḥarīṣ-i dünyā ve ṭama'kār ma'nāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ارس جرعه ای دان به نزدیک یم
جهان لقمه ای دان به نزدیک غاژ

(Denize nazaran Aras bir yudumdur, bilesin! Hırslının nazarında dünya bir lokmadır, bilesin!)

غژج [ġajej]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Bir acı ottur, ḥayvān yemez. Mīr Naẓmī, beyt:

ندیدم آنچنان در جنس حیوان
گیاهی کز غژج باشد خورد آن

(Hayvan cinsinde onun gibisini görmedim. O, acı otu bile yer.)

غژ [ġaj]: Göt üstüne **(180[b])** sürünüp gitmek. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گر تو باشی راست ور باشی تو کژ
پیشتر می غیژ او را پس مغژ

(Sen doğru olsan da eğri olsan da ona doğru ilerle, geriye gitme!)

غلیواژ [ġalīvāj]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-ma'nī-i غلیواج [ġalīvāc]-ı merḳūm, ya'nī çaylak. Üstād Laṭīfī, beyt:

مگو ای ژاژخای بیهوده ژاژ
به بانگ بدتر از بانگ غلیواژ

(Ey sesi çaylak sesinden daha beter olan saçmalayıcı! Boş konuşma!)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

غاش [ġāş]: ʿĀşıḳ, ṣādıḳ ve mübtelā-yı muḥabbet maʿnāsına. Manṣūr-ı Şīrāzī, beyt:

به باغ حسن گل تازهٔ عذار ترا
هزار چون من بی چاره هست عاشق غاش

(Güzellik bahçesinde senin yanağının taze gülüne benim gibi binlerce sadık āşık var.)

Ve dahi dūst-ı muvāfıḳ maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī cānib-dār maʿnāsına rivāyet edip bu beyti naẓm etmiştir. Beyt:

چگونه دولت آن درگهش کند دوری
بدین صفت که بدین درگهیست عاشق غاش

(Bu kapıya can u gönülden bağlı olan kimse, o kapının (verdiği) devletten nasıl uzak olsun!)

Baʿżı ferhengde dūst-ı dü-rūy maʿnāsına da rivāyet olunmuş. Bu beyitte ol maʿnāya delālet vardır. Üstād Rūdekī, beyt:

خویشتن پاک دار از پرخاش
هیچ کس را مباش عاشق غاش

(Kendini savaşmaktan uzak tut! Hiç kimseye iki yüzlü dost olma!)

Bu beyitlerden fehm olunur ki yalnız غاش [ġāş] maʿānī-i merḳūmede istiʿmāl olunmayıp lafẓ-ı عاشق [ʿāşiḳ] ile terkīb oluna. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ḫūşe-i ġūre ve toḫumluk ḫıyār maʿnāsına da mervīdir. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de be-maʿnī-i pelīd-ṭabʿ, yaʿnī kec-fehm ve künd-ẕihn. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i şūr u ġavġā-yı saḫt masṭūrdur.

غاوش [ġāveş]: Feṭḥ-i vāv ile. Be-vezn-i آتش [āteş]. Toḫum için būstānda alıkonulmuş ḫıyār-ı buzurg maʿnāsına. Şems-i Faḫrī,

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

غرس [ġars]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i ترس [ters]. Zebān-ı Pehlevī'de ḫūşe-i ġalle yaʿnī başak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i ḫışm u ġażab masṭūrdur. Fārsīde dahi nişānden-i dıraḫt maʿnāsınadır. Ve kesr-i ġayn-ı muʿceme ile (غِرس ġirs), dikilmiş ağaç. Ve şol celde-i raḳīḳa ki anasından veled ile maʿan ḫurūc eder. غرس [ġars], Fārsīde nihāl-i ḫūza derler yaʿnī genç ve tāze dikilmiş ağaç fidānı.

ḳıṭ'a:

مریخ را حمل سان کردند حمل قربان
هر گه که بزرگانت بربسته اند ترکش

پالیز حشمتت را چون وقت زرع باشد
از پیکر مه و مهر آرد سپهر غاوش

(Büyükler senin için terkeş bağladıklarında Mars'ı koç gibi kurban etmek üzere harekete geçerler. Felek senin büyüklüğün tarlasının ekimi vaktinde, tohumluk hıyarı ay ve güneşten getirir.)

غاووش [gāvūş]: Żamm-ı vāv-ı evvel ve işbā'-ı ṣānī ile. Ḫıyār-ı buzurg ki būstānda toḫum için konulmuş ola. Üstād Laṭīfī, beyt:

هر روز او ز حسرت کیر کلان و سخت
در سبزه زار گردد و غاووش می خورد

(O her gün büyük ve sağlam kīr hasretiyle otlakta gezinip büyük hıyar yer.)

غراش [ġarāş]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Üç ma'nāya gelir.

Evvel, be-ma'nī-i ḫarāş. Mīr Ḫüsrev, meṣnevī:

بسا گبرا که پیش بت به تسلیم
به زیر اره ای شد خوش به دو نیم

تو گر هم عشق لافی از بر دوست
غراش سوزنی بنمای در پوست

(Nice kāfir, put önünde secde ederken bir testere altında güzelce ikiye bölündü. Sen de sevgiliye āşık olmaktan dem vuruyorsan, bedeninde bir iğne yarası göster!)

Ṣānī, be-ma'nī-i ḫışm.

Ṣāliş, be-ma'nī-i ġam u endūh. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غرش [ġarş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Tündī, ḫışm ve ġażab ma'nāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

گرنه بدبختمی مرا که فکند
به یکی جاف جاف زود غرش

(Eğer talihim kötü değilse beni çabucak öfkelenici bir kahpeye atan kim!)

Ferheng-i Mīrzā'da bu iki lüġat dahi ḫışm ve ḫarāş ma'nāsınadır. Ammā *Ferheng-i Züfāngūyā*'da غرش [ġaraş] bi'l-feṯḥi, ḫışm ve ḫırāşīde ve غراش [ġarāş] ḫışm-ālūd ma'nāsınadır. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da meẕkūr lüġatin ikisi dahi sīn-i mühmele ve غِراش [ġirāş] kesr-i ġayn ile ve غُرش [ġurş] żamm ile mervīdir.

غرمانوش [ġarmānūş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı nūn ile. Tarḫūn ma'nāsınadır. Ammā ba'żı ferhengde 'āḳırḳarḥā mervīdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ve *Mecma'u'l-Fürs*'te yine tarḫūn ma'nāsınadır. Ammā żamm-ı ġayn-ı mu'ceme ile (غُرمانوش ġurmānūş) mażbūṭ ve mervīdir.

غرواش [ġarvāş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Cullāh āletlerinden bir ottur. Süpürge gibi edip dokunacak iplik destgāhda iken üzerine su seperler ve beze onunla āhār ederler. Ḥakīm Sūzenī, **(181[a])** beyt:

جولاهۀ کارمانده گویی
غرواش نهاده بر تغاره

(Sanki işten kalmış bir çulha, toprak leğene ahar otu koymuş.)

Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭ'a:

یاقوتئ جولاهه بمرد و دو پسر ماند
یک پایچه برماند و دگر پایچه درماند

با کون چو مغاک پدر آن پایچه بررفت
این پایچه بر ریش چو غرواش پدر ماند

(Çulha Yākūtī öldü ve iki oğlu kaldı. Bir paçası yukarıda bir paçası aşağıda kaldı. Bir paça, babasının çukur gibi kūnuyla yukarı çıktı. Diğer

paça, babasının ahar otunu andıran sakalı üstünde kaldı.)

Ve feṯḥ-i rā ile (غرَواش ġaravāş) غراش [ġarāş]-ı merḳūmun üç maʿnāsıyla müterādiftir.

غريفش [ġarīfeş]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i gil ü lāy yaʿnī kara balçık ki غريفج [ġarīfec] dahi derler.

غش [ġaş]: İmrenmek, reşk maʿnāsına. Ve dahi bayılmak yaʿnī bī-hūş olmak. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Ebulmaʿānī, beyt:

همصحبت من باش که رقیبان تو ار غش
باشند همه از حسد لطف تو در غش

(Benimle birlikte otur! Senin rakiplerin imrenirlerse hepsi de yaptığın lütfun kıskançlığından bayılırlar.)

ʿArabīde örtmek, ستر [setr] gibi. Ve dahi ṣāfī olmayıp karışık olmak. Ve yine bi'l-kesri (غِش ġişş) ḫıyānet etmek ve yaramaz olmak.

غنجرش [ġancreş]: Sükūn-ı nūn u cīm ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. **غنجمرش** [ġancmerş], sükūn-ı nūn u cīm ü rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. **غنجموش** [ġancmūş]: Sükūn-ı nūn u cīm ve żamm-ı mīm ile. Küllühum be-maʿnī-i żifdaʿ yaʿnī kurbağa ki بک [bek], دنگل [dengil] ve غوک [ġūk] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile (غُنجرش ġuncreş) menḳūldür.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

غف [ġaf]: Be-maʿnī-i mūy-ı caʿd yaʿnī kıvırcık saç. Şems-i Faḫrī, beyt:

مشاطهٔ تو دست ظفر را بگشاید
در معرکه از باد صبا رایت تو غف

(Zaferin eli senin düzgüncün olmuş, savaşta sancağının saçını tan yeli aracılığıyla açıyor.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Üstād Laṭīfī, beyt:

بر سر آن سر برهنه موی غف
دود دل کز آتش خدش به تف

(O başı çıplağın başında kıvırcık saç var. Yanağının ateşinden gönül dumanı tütüyor.)

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

غاک [ġāk]: Fitne ve āşūb maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غاکوک [ġākūk]: Żamm-ı kāf-ı ʿArabī vü vāv-ı maʿrūf ile. Kemān-girih dānesi. Şems-i Faḫrī, beyt:

در کمانگره غلامانش
پیکر اختران بود غاکوک

(Yıldızların yüzü onun kölelerinin yay yuvarlağında tane olur.)

غالوک [ġālūk]: Żamm-ı lām ile. Kemān-girih dānesine derler ḫuṣūṣan ve her nesne ki müdevver ola, ona derler ʿumūmen. Ḫüsrevānī, beyt:

کمانگروهۀ زرین به چرخ گشته هلال
ستاره یکسره غالوکهای سیم اندود

(Gökyüzündeki yeni ay, altın yay yuvarlağı olmuş. Bütün yıldızlar, gümüşle sıvalı tanelere dönmüş.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

گه افکند نخجیر بر دشت و راغ
گهی زد به غالوک بر میغ و ماغ

(Bazen bozkır ve koruda av avladı, bazen de yay güllesiyle bulut ve ay vurdu.)

غایوک [ġāyūk]: Żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. غاکوک [ġākūk] u غالوک [ġālūk]-ı merḳūm maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غبوک [ġabūk]: Żamm-ı bāʾ-i muvaḥḥade ile. Şebāne içilen şarāb yaʿnī gece bezm-i bāde olup ʿayş u nūş maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

ای شه حسن ز بنده مگریزان یک شب
از سر لطف بیا تا که کنم با تو غبوک

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

غیداق [ġaydāḳ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feth-i dāl-ı mühmele ile. Deşt-i Kıpçak ḳurbunda bir mevżiʿ ismidir. Onda ġāyet saḫt ve rāst ok ederler, تیرِ غیداقی [tīr-i ġaydākī] derler. Şöyle ki taşa vursalar kırılmayıp teʾṯīr eder. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

(Ey güzellik padişahı! Bir gece olsun bendenizden kaçma! İyilik edip gel de seninle bir gece şarap içelim.)

غدرک [ġadrek]: Sükūn-ı dāl u feṯḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ile. Hind'e maḫṣūṣ bir nevʿ silāḥtır, کدر [kedr] derler.

غژاک [ġajāk]: Feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Rāyiḥa-i bed, her neyin olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

بر همه روی زمین می رود از جسم بدش
که سراپای وجودش شده آلوده غژاک

(Bütün bedeni pis koktuğu için onun pis bedeni yüzünden bütün dünya kaçıp gidiyor.)

غساک [ġasāk]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Bir kurtcağızdır ki nihālī ve mefreş içinde gizlenir. Ve pūre ve kehle gibi insānın kanın emer, lākin bunun ısırması onlardan ziyādedir ve hem tutup öldürseler ġāyet bed rāyiḥalıdır. Ona دارالمرز [dāru'l-merz] dahi derler. Geylānīler adını ساس [sās] komuşlardır. Bu taʿrīften fehm olunur ki taḫta biti ola. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, bir nevʿ sarmaşıktır ki her bir ağaca ki dolaşa lābüd kurutur. ʿArabīde عشقه [ʿaşaḳa] derler. Ve dahi bed-būy dehān ki ʿArabīde بخر [baḫar] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

باد بر دست او زند پهلو
شرم می ناید از دهان غساک

(Rüzgār onun elinin yanına gelir. Kokmuş ağızdan utanç duymaz.)

غسک [ġasek]: Be-vezn-i خسک [ḫasek]. غساک [ġasāk]ın maʿnā-yı evveline yaʿnī taḫta biti. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غشاک [ġaşāk]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme **(181b)** ile. غساک [ġasāk]-ı merḳūm, yaʿnī būy-ı bed-i dehān. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

از دهان تو همی آید غشاک
پیر گشتی ریخت مویت از هباک

(Senin ağzından sürekli kötü koku geliyor. Yaşlandın, başındaki saç döküldü.)

غضبانِ فلک [ġażbān-ı felek]: Neyyir-i aʿẓamın yaʿnī āfitābın cümle-i esmāsındandır. صاحب التاج [ṣāḥibu't-tāc] dahi derler. Bu iki isim, *ʿAcā'ibü'l-Büldān*'da masṭūrdur ve ondan menḳūldür.

غلتک [ġaltek]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Kuyu ağzında üzerine kova ipi sarılan ağaç ki چرخه [çarḫa], غرغر [ġarġar] ve غرغره [ġarġara] dahi derler.

غمازک [ġammāzek]: Mīm-i müşeddede ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Bir ince ve uzun ağaçtır ki ucuna olta bağlayıp suya atarlar ve ağacı elde tutarlar. Kaçan, balık oltayı yuttukta ol ağacın ucu aşağı çekilir, maʿlūm olur ki oltayı balık yutmuştur. Keẕā fī'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i bāzī-i gūy u çevgān, beyt:

چو غمازک شده در دست چوگان
که قلاب خورده گویا گوی گردان

(Eldeki değnek olta sapı gibi oldu, ucundaki olta da dönen top oldu.)

غمخورک [ġam-ḫorek]: Sükūn-ı mīm, żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir cānverdir. بوتیمار [būtīmār] dahi derler. Su kenārında oturur ve su tükenir diye içmeye korkup ġamnāk olur. Mīr Naẓmī, der-ḥaḳḳ-ı ḫasīsān, beyt:

نیاشامد ز خست جرعهٔ آب
چو غمخورک کنار آب پر تاب

(Cimriliğinden balıkçıl gibidir, berrak suyun kenarında bir yudum su içmez.)

غمناک [ġamnāk]: Ġamlı maʿnāsına. Muḳābili فرحناک [feraḥnāk]tır. Ebulmaʿānī, beyt:

کرده بوده وعدهٔ وصلش مرا جانان هنوز
چون نکرد انجاز آن غمناک ماندم در فراق

(Sevgili bana daha yeni kavuşma vaadinde bulunmuştu. Dediğini gerçekleştiremeden ayrılık içinde gamlı kaldım.)

مع الکاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

غارسگ [ġārseg]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Bir nevʿ maġāradır ki Türkīde "tırkaz" derler. Şāʿir, beyt:

غارسگ باشد مرا باغ ارم
گر نباشد یار یک دم نزد من

(Sevgili bir an yanımda olmayacaksa İrem bahçesi benim için mağara gibidir.)

غارنگ [ġāreng]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Aḥmaḳ ve nādān maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر هوش داری شنو پند از من
مکن هیچ صحبت به غارنگ و کودن

(Aklın varsa benden bir öğüt dinle: Ahmak ve budalayla asla bir araya gelme!)

غاوشنگ [ġāvşeng]: Sükūn-ı vāv u nūn ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ālet-i berzgerāndan "üvendire" dedikleridir. Şems-i Faḫrī, beyt:

چو گاویست خصمش برای ادب
نه فرهنجد او را مگر غاوشنگ

(Onun düşmanı sığır gibidir. Onu etse etse boyunduruk terbiye eder.)

غدنگ [ġadeng]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Ebleh ve nādān. Şems-i Faḫrī, beyt:

مخالفان شما را شرنگ بادا شهد
گرفته خلق جهانشان به سخره همچو غدنگ

(Sizin düşmanlarınızın balı zehir olsun! Dünya halkı onları ebleh gibi maskaraya alsın!)

Ve ḥayvān-ṭabīʿat ve bī-endām maʿnāsına da mervīdir. Ḳarīʿu'ddehr, beyt:

همه چون غول بیابان همه چون مار صلیب
همه چون هرهٔ نجوی همه چون گاو غدنگ

(Hepsi de gülyabani gibi, hepsi de asılı yılana benziyor. Hepsi de küçük kulaklı kedi, hepsi de endamsız sığır gibi.)

غراورنگ [ġar-evreng]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele-i ūlá vü fetḥ-i ṣāniye, hemze-i meftūḥa ve sükūn-ı nūn ile. Ziyāde büyük olan nesneye derler. ʿİmād-ı Zevzenī, beyt:

گروگر بدو داده اورنگ و گرگر
ز عرش و ز کرسی غراورنگ و برتر

(Yüce Allah ona arş ve kürsüden daha büyük ve daha yüce taht ile yaygı vermiş.)

گروگر [gerüger] kāf-ı Fārsī ile Ḫudāy teʿālá demektir. *Müʾeyyidü'l-Fużalāʾ*da, taḫt-ı buzurg ki maḥṣūṣ-ı selāṭīn-i mülūktur.

غرباسنگ [ġarbāseng]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Her ne ki müdevver ola ağırşak ve onlara benzer ne olursa ʿumūmen ve dāne-i kemān-girih ḫuṣūṣan.

غرماسنگ [ġarmāseng]: Sükūn-ı rā vü nūn u fetḥ-i mīm ü sīn-i mühmeleteyn ile. Bir nevʿ yufka ekmektir. Yağda pişirip tenāvül ederler. Ebū Şekūr, beyt:

گر من به مثل سنگم با تو غرماسنگم
ور زانکه تو چو آبی بر خسته دلم ناری

(Ben taş gibi olsam sana karşı yufka olurum. Sen ise su gibi olsan dahi yaralı gönlüme ateş olursun.)

Bu beyitten fetḥa-i rā ile olmak ẓāhir olur, eğer sekte ile ḳarār verilmezse.

غرنگ [ġareng]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḥüzn ile ağlamak maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

هنوز شاهد گل پرده ای مگر برداشت
که عندلیب نیاساید از غریو و غرنگ

(Gül güzeli örtüsünü daha yeni kaldırmış olmalı. Zira bülbül ağlayıp inlemeyi bir türlü kesmiyor.)

Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

به پیش خسرو روی زمین برآرم بانگ
چنانکه در خم گردون فتد غریو و غرنگ

(Yeryüzü padişahının huzurunda öyle bir feryat ediyorum ki felek küpü çıkan gürültü ve yankıyla çın çın çınlıyor.)

Ṣānī, boğazda ağlamaktan yāḫud sıkılmaktan ḫarḫara olmak maʿnāsınadır. **(182[a])** Ḥakīm Sūzenī, beyt:

از حربگه غریو برآید چو خصم را
از حلقهٔ کمند به حلق افکنی غرنگ

(Savaş meydanında düşmanın sesi çıkınca onun boğazını kement halkasıyla sıkıp hırıldatırsın.)

Sirāceddīn-i Segzī, beyt:

بازش رهان ز عالم خاکی که روز و شب
چشمی پر آب دارد و جانی پر از غرنگ

(Onu dünyadan bir kez daha kurtar! Gece gündüz yaşla dolu bir gözü, hırıltı içinde bir canı var.)

غرواسنگ [ġarvāseng]: Sükūn-ı rā vü nūn u fetḥ-i vāv u sīn-i mühmeleteyn ile. Yaʿnī غرباسنگ [ġarbāseng]-i merḳūm.

غریاسنگ [ġaryāseng]: Sükūn-ı rā vü nūn u fetḥ-i yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmeleteyn ile. Diyār-ı ʿAcem'de ʿādettir, bāġ ve būstāna gittiklerinde kebāb ve emṣāli ṭaʿām pişirip bir nevʿ yufka ekmek edip ṭaʿāmı ol ekmeğe sarıp götürürler. Ona غرباسنگ [ġarbāseng] dahi derler. Ebū Şekūr, beyt:

گر من به مثل بادم و با تو غرباسنگم
نزدیک تو چون زهرست با تو غریاسنگم

(Ben rüzgār gibi olsam, sana karşı yufka olurum. Zehir olsam dahi senin yanında lavaş olurum.)

غژنگ [ġajeng]: Feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i غرنگ [ġareng]-i merḳūm, yaʿnī girye ve zārī ṣadāsı. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غنگ [ġang]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i جنگ [ceng]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, āvāz-ı bülend. Muḥammed-i Mevlevī, beyt:

غنگ غنگی می زنم تا یک غزل
آورم بیرون ز ایوان ازل

(Ezel eyvanından bir gazel çıkarabilmek için bas bas bağırıyorum.)

Ṣānī, erkek eşek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt[1]:

خاموش همچون مریمی تا دم زند عیسی دمی
کت گفت که اندر مشغله یار خران غنگ شو

(Meryem gibi sus da İsa nefesli biri konuşsun! Sana iş güç arasında varıp erkek eşeklerle dost ol diyen kim!)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

گوید که شعر خاید خاید بلی چنانک
خایید علک ماده خران و خران غنگ

(Şiir söylerim der, söyler ama dişi ve erkek eşeklerin sakız çiğnemesi gibi.)

Ṣāliş, sütūn-ı miʿṣare yaʿnī yağ çıkardıkları uzun direk ki dāneyi onunla bastırıp yağın çıkarırlar. Üstād Müncīk, beyt:

چند بوِی چند ندیم ندم
کوش و برون آر دل از غنگ غم

(Ne zamana dek pişmanlıkla arkadaş olacaksın! Çalış da gönlünü keder direğinden çıkar!)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

به شیشهٔ تهیش سربسر فلک اندود
کنون نهاد سرش بهر روغن اندر غنگ

(Felek onun boş şişesini tamamen doldurdu. Şimdi de başını yağ için yağ direğine koydu.)

غوالنگ [ġavāleng]: Feṯḥ-i vāv u lām ve sükūn-ı nūn ile. Zerd-ālū kurusu ki ḫoş-āb ederler ve ṭaʿāma korlar.

1 Metinde "mesnevī" yazılmıştır.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

غال [ġāl]: Be-vezn-i حال [ḥāl]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i غلطیدن [ġalṭīden] ṣīġa-i emr olur.

Ṣānī, be-maʿnī-i ġār, yaʿnī baʿżı dağ eteklerinde vāḳiʿ maġāra ki içinde vuḥūş yatıp mesken ederler. Mīr ʿUmāre, beyt:

کسی که در دل او جای کرد خصمئ تو
به جای خانه و کاشانه چرخ دادش غال

(Kimin kalbinde sana karşı düşmanlık beslenirse, felek ona ev ve köşk yerine in verir.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de maʿnā-yı ṣāliş, ol kimesneye derler ki muḥabbeten yāḫud ʿadāveten bir kimesnenin çevresin dolana. Mīr ʿUmāre, beyt:

کسی که غال شد اندر حسودئ تو ملک
خدای خانهٔ او جای رخنه دادش غال

(Allah senin gibi bir padişaha karşı düşmanlık besleyen kimsenin evine pencere yerine düşman verir.)

Ve dahi ḫāne-i zenbūr maʿnāsına rivāyet eylemiştir.

غردل [ġardil]: Sükūn-ı rā vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i nā-merd ve tersende, yaʿnī leke ve korkak. Maʿnā-yı terkībī, ḳaḥbe yürekli olur. Mīr Naẓmī, beyt:

نیاید کار مردان از شتردل
که غردل هم نباشد مرد مقبل

(Yiğitlerin yaptığı iş, korkağın elinden gelmez. Korkak, bir kahraman olamaz.)

غزال [ġazāl]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Āhū-beççe maʿnāsına. ʿArabīdir, Fārsīde dahi müstaʿmeldir. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را
که سر به کوه و بیابان تو داده ای ما را

(Ey tan yeli! Bir iyilik yapıp o nazlı ceylan yavrusuna "Bizim başımızı alıp dağa ve çöle gitmemize sebep olan sensin" de!)

غزل [ġazel]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Ol şiʿre derler ki beş yāḫud yedi veyā dokuz beyit olup bir ḳāfiye ve bir redīf ile ve maṭlaʿ beytinin āḫar mıṣraʿlarına ḳāfiyeleri muṭābıḳ ola. Evvel mıṣraʿının ḳāfiyesi müsāvī olmazsa "ḳıṭʿa" denilir. Ḳāfiyesi müterādif olup kaç beyit olursa olsun "ḳıṭʿa" derler. Maṭlaʿ mütesāviyü'l-ḳāfiye olup dokuzdan ziyāde olursa "ḳaṣīde" denilir her kaç beyit olursa. Ḳaṣīdede ebyāt tek olmak şarṭtır, çift olmaz. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

غزل گفتی و دُر سفتی بیا و خوش بخوان حافظ
که بر نظم تو افشاند فلک عقد ثریا را

(Ey Hāfız! Gazel söyleyip inci deldin, gel de güzelce oku! Çünkü felek senin şiirinin üstüne ülker yıldızını saçacak.)

ʿArabīde ġazelin taʿrīfi, bi-feṯḥateyn, güzel ʿavratlar sözü ve medḥi, ḥadīṣ-i nisāʾü'l-ḥüsnā maʿnāsına. Ve dahi ʿavratlar **(182ᵇ)** muṣāḥabetin sevmeye derler. Ġalebe-i istiʿmālden muṭlaḳ beş, yedi veyā dokuz beyte derler. Lākin Türkī ve Fārsīde olan şarṭ ʿArabīde muʿteber değildir. Ve ʿArabīde ġazel nāmıyla şiʿr yoktur, ancak onlar ḳaṣīde ve ebyāt derler. Ve sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ile (غزل ġazl), be-vezn-i نخل [naḫl], iplik eğirmek ve bükmek, فتل [fetl] gibi. Ve eğirilmiş ipliğe derler. يقال غزلت المرأة القطن[2]

2 Denir ki: Kadın pamuğu eğirdi.

غلول [ġalūl]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Ṭaʿām boğazdan zaḥmet ve ʿusret ile geçmek. Ebulmaʿānī, beyt:

از غم عشقت بماند در گلویم نان و آب
گر خورم شهد و شکر با حسرتت باشد غلول

(Senin aşkının gamında su ve ekmek boğazımda kaldı. Bal ve şeker de yesem senin hasretinle boğazımda kalıyor.)

غملول [ġamlūl]: Sükūn-ı mīm ve żamm-ı lām ile. Ḳunāberá dedikleri ottur.

غنجال [ġancāl]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Ġāyet ekşi bir meyvedir, dağda olur, tenāvül olunmaz. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگر صبا سخن لفظ او کند در باغ
نبات مصر شود در مذاقها غنجال

(Tan yeli bahçede onun sözünden bahsedecek olsa, ağızlardaki ekşi meyve Mısır şekerine döner.)

مع المیم
[maʿa'l-mīm]

غرم [ġaram]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bevezn-i كرم [kerem]. Ve sükūn-ı rā ile (غرم ġarm), be-vezn-i نرم [nerm] dahi cā'izdir. Ḫışm ve ġażab maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

به یکی غرم اگر روم بچرم
آدمی شو تو ای پلنگ غرم

(Ey öfkeli kaplan! Gidip bir koyunla otluyorsam da sen insan ol!)

ʿArabīde "geçmek" maʿnāsına. الغرام [el-ġarām], edāsı vācib ve lāzım olan nesne. يقال الغرم ما يلزم اداؤه[1]

غژم [ġajem]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. غرم [ġaram]-ı merḳūm gibi ḫışm ve ġażab maʿnāsına.

غم [ġam]: Lüġat-i müşterekedir, kaygı ve ġuṣṣa maʿnāsına Fārsīde ve ʿArabīde müstaʿmeldir. Ancak farḳı bu kadar ki ʿArabīde māżīde istiʿmāl olunur, Fārsīde hem māżī ve hem müstaḳbel istiʿmāl olunur. Zīrā ʿArabīde ġuṣṣa-i māżīye غم [ġamm] ve müstaḳbele هم [hemm] derler. Fārsīde bu tefāvüt yoktur. ʿArabīde müfreddir ki cemʿi غموم [ġumūm] gelir. Fārsīde hem cemʿ ve hem müfred olur. Gāhī cemʿ olmak üzre غمان [ġamān] derler, ammā çendān müstaʿmel değildir. Üstād Rūdekī, beyt:

ای ازین جور بد زمانهٔ شوم
همه شادیٔ او غمان آمیغ

(Eyvah! Bu şom feleğin acımasız zulmüyle onun bütün mutluluğu gamlara karışıyor!)

1 el-Ġaram, yerine getirilmesi gereken şeye denir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

غابندن [ġābenden]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. At ve ādem tekerlenip düşmek ve yıkılmak maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غارتیدن [ġāretīden]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele, kesr-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i غابندن [ġābenden]-i merḳūm. Ve dahi yağmalamak ve yağmalatmak maʿnāsına da gelir. Mīr Naẓmī, beyt:

متاع صبر عاشق غارتیدن
که خوبان را شد این عادت گزیدن

(Güzellerin seçtiği ādet, āşığın sabır malını yağmalamak oldu.)

غاریقون [ġārīḳūn]: Bir dārū-yı müshildir. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

چون غاریقون کریه و منکر
وز ترید هم میان تهیتر

(Katran köpüğü gibi kötü ve nefret uyandırıcı, tiritten daha içi boş.)

غالیدن [ġālīden]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. غال [ġāl]-ı merḳūmun maṣdarıdır ki dostluk için veyāḫud düşmenlik için bir kimesnenin yāḫud bir ḥayvānın çevresin dolanmak. Üstād Laṭīfī, beyt:

همچو آهوی جفت را غالد
من ترا روز و شب همی غالم

(Çiftinin çevresinde dolaşan ceylan gibi, ben de senin çevrende gece gündüz dolaşırım.)

غران [ġarrān]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede ile. Yırtıcı cānverler ṣıfatıdır ki **(183ᵃ)** şīr-i ġarrān ve şīr-i ġarīn dahi derler. Aṣlında maʿnāsı "gümürdenici" ki sibāʿın ve

Ve ʿArabīde "bulut" maʿnāsına, سحاب [seḥāb] gibi. والغمة الكربة ويقال غم يومنا يوم غم اذا كان يأخذ بالنفس من شدة الحر وغم عليه الخبر على ما لم يسم فاعله ويقال غم الهلال على الناس اذا ستره عنهم غيم او غيره فلم يرى[2]

غنیم [ġanīm]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫaṣm yaʿnī ʿadāvet edici. Baba Fiġānī, beyt:

به چه روز نیک بیند ز تو کام دل فغانی
که چو بخت خود غنیمی به کمین بود مدامش

(Ey Fiġānī! Gönlün muradı senden nasıl iyi gün görecek! Bahtın sürekli pusuda bekleyen bir düşman olmuş.)

غیم [ġaym]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Sünger maʿnāsınadır. ʿArabīde susuzluk, عطش [ʿaṭş] gibi. Ve ḥarāret-i cevf. يقال غامت بغيم غيمومة واغامت وغمت وتغيمت كله بمعنى واغيم القوم اصابهم غيم[3]. Ve be-maʿnī-i seḥāb. Mevlānā Ebū Bekr el-Ḫˇārezmī, ḳıṭʿa:

وتمايل الجوزاء يحكى فى الدجى
ميلان شارب قهوة لم تمزج

وتنقبت بخفيف غيم ابيض
هى فيه بين تخفر وتبرج

كتنفس الحسناء فى المراة اذ
كملت محاسنها ولم تتزوج

(İkizler burcunun karanlıkta yalpalaması, karıştırılmamış kahveyi içenin yalpalamasına benzer. Hafif ve beyaz bulutla yüzünü örtmüştür, hem utangaç hem de süslüdür. Bulutun bu durumu, güzellik çağı geçtiği halde hālā evlenmemiş bir güzelin aynadaki soluğu gibidir.)

2 el-Ġummetu el-kurbetu (zorluk). Denir ki: Ġamme yevminā, gam günüdür. Sıcak günde ateşin şiddetiyle nefesi tutulduğunda söylenir. Ġumme ʿaleyhi'l-ḫaber, söyleyeni belli olmayan haber. Ay bulutun örtmesiyle insanlara gözükmediği zaman ġumme'l-hilālu denir.

3 Denir ki: Ġāmet bi-ġaymi, ġaymūmet, eġāmet, ġammet, taġayyemet; hepsi de bir manayadır. Aġyeme'l-ḳavme, yani onlar bulutlandı.

ġayrı nesnenin, bulut ve emṣālinin korkunç āvāzı. Mevlānā Hātifī, beyt:

وز آن پس درآورد پا در رکاب
سر از کوه برکرد غران سحاب

(Ondan sonra ayağını üzengiye attı. Bulut dağın tepesinden homurtuyla yükseldi.)

غربون [ġarbūn]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Pīş-keş ki Türkīde "belek" derler.

غرشیدن [ġarşīden]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i mu'ceme ile. Be-ma'nī-i خشم آلود و غضبناک شدن [ḫişm-ālūd ve ġażabnāk şuden]. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

غرن [ġaren]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i رسن [resen]. Āvāz ile ağlayıp nevḥa eylemek. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگرنه تربیت و اصطناع شاه بدی
ملوک فضل همیشه بدند جفت غرن

(Padişahın cömertliği ve terbiye edişi olmasaydı, erdemliler ağlayıp ağıt yakardı.)

'Arabīde tavşancıl kuşunun erkeği. Ve açlık ve arıklık, جوع [cū'] ve هزال [huzāl] gibi.

غرویزن [ġarvīzen]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i vāv ile. Be-ma'nī-i pervīzen. Ya'nī elek ma'nāsınadır. 'Arabīde هلهال [helhāl], منخال [minḫāl] ve غربال [ġirbāl] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غریزان [ġarīzān]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zā'-i mu'ceme ile. Be-ma'nī-i غرویزن [ġarvīzen]-i merḳūm. Mīr Naẓmī, der-ta'rīf-i sermā, beyt:

که باریده برف از سحاب رقیق
چنان ریخته از غریزان دقیق

(Sanki elekten un dökülürcesine ince buluttan kar yağdı.)

غریزن [ġarīzen]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zā'-i mu'ceme ile. Ol balçık ki ḥavuż dibinde ve ba'żı çukur yerlerde suyun altında kalır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

غرین [ġarīn]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bīşe-i şīr. Ve dahi arslanın ṣıfatıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

در آن سهمگین آتش رستخیز
کز آن بود شیر غرین در گریز

(Orada korkunç bir kıyamet ateşi vardı. Kükremiş aslan ondan kaçardı.)

'Arabīde غرین [ġarīn], ḥavuż dibinde ve sā'ir ẓurūf dibinde kalan balçık ve balçıklı su ki "çökelek" derler.

غریون [ġarīven]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Be-ma'nī-i غربون [ġarbūn]-ı merḳūm, ya'nī pīş-keş. غربون [ġarbūn] ve غریون [ġarīven] *Lüġat-i Ni'metullāh*'tan menḳūldür.

غژغژان [ġajġajān]: Sükūn-ı zā'-i Fārsī-i evvel ü feṭḥ-i şānī ve ġayn-ı mu'ceme ile. Emekleyi emekleyi yürümek. Mīr Naẓmī, beyt:

در آن جای ماندن بترسید سخت
به روی زمین غژغژان بود و رفت

(Orada kalmaktan çok korktu. Yerin üstünde sürünerek ilerledi.)

غزغن [ġazġan]: Sükūn-ı zā vü feṭḥ-i ġayn-ı mu'cemeteyn ile. Saḫtiyān, mīşīn, köse-le ve emṣāli ki sağrıdan ġayrı ola. غرغنده [ġarġanda] ve بغنده [baġanda] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غزنین [ġaznīn]: Sükūn-ı zā'-i mu'ceme ve kesr-i nūn ile. Bir meşhūr şehirdir. غزنه [ġazne] dahi derler. Sulṭān Maḥmūd Sebüktigin ol şehri taḫtgāh etmişti. Bundandır ki

Sulṭān Maḥmūd-ı Ġaznevī derler.

غزيدن [ġazīden]: Kesr-i zā'-i muʿceme, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. **غژيدن** [ġajīden]: Zā'-i Fārsī ile de. Her nesne ki birbiri üstüne yıkıla ve yıkmak. Üstād Kisāyī, beyt:

زاغ بیابان گزید خود به بیابان سزید
باد به گل بروزید گل به گل اندر غژید

(Çölü seçen karga çöle yakışır. Rüzgār gülün üstüne eser, gül gülle oturup kalkar.)

غضبان [ġażbān]: Sükūn-ı ḍād-ı muʿceme ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Mancinīḳ taşı. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

طیان سرای دل قلمشان
غضبان حصار کفر دمشان

(Onların kalemi, gönül sarayının mimarıdır. Onların nefesi/sözü, küfür kalesine atılan mancınık taşıdır.)

ʿArabīde ġażabnāk maʿnāsınadır.

غلبكن [ġalebken]: Feṭḥ-i lām ve sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Pencere şebīkesi. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

اعظم جمال دنیی و دین است آن که هست
جان عدو چو بسمل و زخمش چو بابزن

گردون مشبک از پی آن شد که تا شود
بر منظر خلافت او همچو غلبکن

(Din ve dünyanın en büyük güzelliği olan Şeyh Ebu İshak, düşmanın canını kurban eder, yarasına da kebap şişi gibi olur. Gökyüzünün kafesli olmasının sebebi, onun hilafet penceresinin kafesli olması içindir.)

Bu beyitte sükūn-ı lām ve feṭḥ-i bā ile (غلبكن ġalbeken) olmak gerektir ki mevzūn ola.

غلبكين [ġalebkīn]: Ziyāde-i yā-yı taḥtānī ile de غلبكن [ġalebken]-i merḳūm maʿnāsınadır. Ebū Şekūr, ḳıṭʿa:

اگر از من تو بد نداری باز
نکنی بی نیاز روز نیاز

زیستن و مردنت یکیست مرا
غلبکین در چه باز شد چه فراز

(Benden bir kötülük görmemiş olsan da ihtiyaç günü beni zengin etme! Benim için senin yaşaman da ölmen de birdir. Kafesli kapı açık olsa ne kapalı olsa ne!)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, sükūn-ı lām ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile (غلبكين ġalbekīn) żabṭ olunmuştur. Ḥakīm Esedī, beyt:

بروج چرخ همچون غلبکین است
رصدگیران او اسراربین است

(Gökyüzünün burçları kafes gibidir. Onu gözleyenler, sırlarını bilirler.)

(183ᵇ)

غلتبان [ġaltebān]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt u bā'-i muvaḥḥade ile. Bir değirmi ve uzun taştır bir ẕirāʿ miḳdārı. İki başında birer miḳdār deliği vardır. Ona ağaç ve ip ile ālet etmişler ki dam üzerine toprak düştükte bastırıp hemvār etmek için ol taşı üzerine çekerler. Türkīde "loğ taşı" derler. Ve bir maʿnāsı dahi deyyūs demektir. ʿArabīsi قلطبان [ḳalṭabān]dır. İki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

بوده مغلوب زنش یک غلتبان
بر سر بامش بگشته غلتبان

(Bir kaltaban, karısına mağlup imiş. Çatısının üstünde loğ taşı olmuş.)

غلتيدن [ġaltīden]: Sükūn-ı lām, kesr-i tā'-i müşennāt, baʿdehu yā-yı sākine ile. Her nesne yuvalanmak ʿumūmen ve çār-pā ḥayvān yuvalanmak ḫuṣūṣan. Baʿżı nüsḫada ṭā'-i mühmele ile غلطيدن [ġalṭīden] vāḳiʿ olmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

کشتگیری کرده کشتی پیشه اش
گوییا در خاک غلتیده خری

(Bir güreşçi, toprakta yuvarlanan bir eşek gibi güreşiyormuş.)

غلطان [ġalṭān]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i ṭā'-i mühmele ile. Ammā eṣaḥḥı Fārsīde ḥarf-i ṭā olmamakla tā'-i müşennāt ile غلتان [ġaltān] dır. Her müdevver nesneye derler ʿumūmen ve müdevver inciye derler ḫuṣūṣan. Ḥ ʿāce Selmān, beyt:

بر امید آن که می دارد یتیمان را عزیز
دُر به درگاه تو غلطان آمد از بحر عدن

(İnci, yetimleri el üstünde tutuyor olmanın verdiği ümitle, Aden denizinden senin sarayına yuvarlanarak geldi.)

غلطیدن [ġalṭīden]: Sükūn-ı lām u yā-yı taḥtānī ve kesr-i ṭā'-i mühmele ile. Yuvalanmak. ʿArabīde تدحرج [tedaḥruc] maʿnāsına. Mevlānā Ẓuhūrī, beyt:

ز لطف صبا شاخ گل در چمن
چه مستانه غلطیده بر یاسمن

(Bahçedeki gül dalı, tan yelinin lütfuyla yasemininin üstüne ne de sarhoşça yuvarlanmış!)

غلمیچ دادن [ġalmīç dāden]: Kıçıklamak maʿnāsına. Yalnız غلمیچ [ġalmīç] dahi ol maʿnāyı ifāde eder. غلملیچ [ġalmelīç], غلغلیچ [ġalġalīç] ve غلغچ [ġalġaç] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غله دان [ġaledān]: Feṭḥ-i lām u dāl-ı mühmele ile. Bir küçük bardaktır ağzına ḫām gön çekilmiş ve bir küçük deliği vardır. Baʿż-ı rüsūmāt cemʿ eden ʿāmil ve ehl-i sūḳ beyʿ ettikleri eşyānın akçesin içine bırakırlar. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

خانهٔ غولند بپردازشان
در غله دان عدم اندازشان

(Gulyabanilerin evidir, onlardan vazgeç! Onları yokluk kuyusuna at!)

غلیجن [ġalīcen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i cīm ile. Yarpuz dedikleri ottur ki پودنه [pūdene] ve پودینه [pūdīne] dahi derler. ʿArabīde فودنج [fūdinec] derler.

غلیدن [ġalīden]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, oğunmak yaʿnī ussu gitmek.

Ṣānī, suya dalmak, ġavṭa maʿnāsına. İki maʿnāya, üstād, beyt:

نبوده شناور به دریا غلید
که هوشش برفت و همان دم غلید

(Yüzme bilmeden denize dalmış. Aklı başından gitti ve o an bayıldı.)

غلیژن [ġalījen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i zā'-i Fārsī ile. Ol kara balçık ki su dibinde ve ḥavużlarda olur. غلیون [ġalīven], لجن [lecen], لزن [lezn] ve خره [ḫare] dahi derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

نهانی به زیرش غلیژن بدی
زبرپوش او آب روشن بدی

(Altında gizli balçık vardı. Berrak su, üstünü örtmüştü.)

غلیون [ġalīven]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Be-maʿnī-i غلیژن [ġalījen]-i merḳūm. Ve ʿArabīde, vilāyet-i Yemen'de bir meşhūr ḳaṣr ismidir.

غمان [ġamān]: Be-vezn-i همان [hemān]. İki maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ġamnāk. ʿArabīde مغموم [maġmūm] maʿnāsınadır.

Ṣānī, cemʿ-i غم [ġam]. Lākin bu maʿnāda çendān müstaʿmel değildir. Ḥakīm Esedī, meşnevī:

چه چیز آمده مهر فرزند و درد
که در نیک و بد هست با جان نبرد

چو نبود دل اندر غمش خون شود
چو باشد غمان آنگه افزون شود

(Bu çocuk sevgisi ve derdi nasıl bir şeydir! İyide de kötüde de canla savaş halindedir. Olmayınca gönül bu sıkıntıyla kanlanır. Olunca da gam daha bir artar.)

غمدان [ġamdān]: Be-vezn-i حمدان [ḥamdān]. Yemen vilāyetinde şehr-i Ṣanʿā'da bir ḳaṣr adıdır. Meşhūr-ı āfāḳtır. Be-ġāyet metīn binādır. Naḳl ederler ki ṭūfān-ı ḥażret-i Nūḥ ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'dan sonra rūy-ı zemīnde ibtidā ol ḳaṣr binā olunmuş. Mülūk-ı Yemen iʿtibār ederler. Üstād, beyt:

به طوفان نمانده عمارت به جا
به پیش از همه گشته غمدان بنا

(Tufanda hiçbir bina kalmadı. İlk önce Gamdān inşa edildi.)

غمگین [ġamgīn]: Yaʿnī ġamnāk. Ebulmaʿānī, beyt:

بنماید اگر روی جفا گردش دوران
غمگین مشو لطف خدا کام دل آرد

(Dünyanın dönüşü cefa yüzünü gösterirse hüzünlenme! Allah'ın lütfu, gönlünün muradını verir.)

غن [ġan]: Be-vezn-i من [men]. Teng-i ʿaṣṣārān yaʿnī yağ çıkaracak ağaç. Üstād Rūdekī, beyt:

هر گلی پژمرده گردد زود و دیر
هر که بفشارد همه این زیر غن

(Er ya da geç her gül solar. Hepsi bu yağ sopasının altında ezilir.)

(184ᵃ)

Şems-i Faḫrī, beyt:

مخالف تو از امساک و بخل نم ندهد
به قهر تا ننهندش چو کنجد اندر غن

(Senin cimri düşmanın, yağ sopasında kincit gibi şiddetle sıkılmadıkça nem vermez.)

غنچه کردن [ġançe kerden]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Cīm-i ʿArabī ile (غنجه ġance) de mervīdir. Ḫamīr yoğurmak.

غنشیدن [ġanşīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Herze ve heẕeyān söylemek. Ebulmaʿānī, beyt:

عذاب گوش بود هرزهاش بشنیدن
که نیست جز سخنی ژاژخای و غنشیدن

(Onun herzelerini işitmek kulağa azap oluyor. Zira saçmalık ve hezeyandan başka sözü yok.)

غنویدن [ġanevīden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Imızganmak. ʿArabīde نعاس [nuʿās] derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

بر خاک درت ملک تو گویی که ز آرام
طفلیست در آغوش رقیبی غنویده

(Senin kapının toprağında senin ülken, bir dadının kucağında huzurla ımızganan bir çocuğa benzer.)

غنیزان [ġanīzān]: Kesr-i nūn, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Baʿżı nüsḫada yā-yı sākine muḳaddem ve nūn muʾaḫḫar vāḳiʿ olmuş. Kızılcık yemişi. Baʿżı ferhengde "göğem" dedikleri dağ yemişi vāḳiʿdir.

مع الواو
[ma'a'l-vāv]

غاوشو [ġāvşū]: Sükūn-ı vāv ve żamm-ı şīn-i mu'ceme ile. Toḫum için būstānda alıkonulan ḫıyār. Üstād Lebībī, beyt:

زرد و دراز و پر شده چون غاوشوی خام
نه سبز چون خیار و نه شیرین چو خربزه

(Ham göğem gibi sarı, uzun ve topludur. Salatalık gibi yeşil ve kavun gibi tatlı değildir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

پنداشت دشمنت که به اندیشهٔ محال
باشد که آتشی بجهاند ز غاوشو

(Senin düşmanın, imkānsız bir düşünceyle göğemden ateş çıkaracağını sandı.)

غاو [ġāv]: Be-ma'nī-i گاو [gāv]. Ve dahi zīrzemīn ki گو [gev] dahi derler. Çukur yer demek olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غدو [ġadū]: Be-vezn-i کدو [kedū]. Boza ki darıdan ederler. Ebulma'ānī, beyt:

شراب ناب که باشد خرام بشمارد
حماقتیست غدو چون مباح نوشیدن

(Saf şarabın haram olduğu yerde bozayı mübah sayıp içmek ahmaklıktır.)

غرغاو [ġarġāv]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i ġayn-ı şānī ile. Yaban sığırı ya'nī gāv-ı deştī.

غرو [ġarv]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bevezn-i سرو [serv]. Kargı dedikleri kamış ki nīze ederler. Ḥakīm Esedī, beyt:

در آن جای بیشه بود بید و غرو
میانش نیاورد افزون ز سرو

(Orada, ortasında selviden çok bir şey olmayan söğüt ve kargı ormanı vardı.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

یکی گفت مرغی چو رنگین تذرو
همین خاست در بیشهٔ بید و غرو

(Birisi dedi ki: "Sülün gibi renkli bir kuş, söğüt ve kargı ormanından kalktı".)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی مرد شد چون یک آزاده سرو
برش کوه سرو و میانش چو غرو

(Bir adam, azade bir selviye benzedi. Üstü dağ selvisi, beli kargı gibiydi.)

Ḥakīm Sūzenī, rubā'ī:

طوطی بپرید از قفس بلخ به مرو
چون دید به جای نیشکر نیزهٔ غرو
چون بلبل بر گل به گل و سرو به سرو
اکنون به خس اندر آورد سر چو تذرو

(Papağan şeker kamışı yerine kargı kamışı olduğunu görünce Belh kafesinden Merv'e uçtu. Bülbül gibiydi, selvi ve güller arasındaydı. Şimdi sülün gibi olacak, çerçöp içinde görünecek.)

غژغاو [ġajġāv]: Sükūn-ı zā'-i Fārsī ve feṭḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Gāv-ı baḥrī ki kuyruğun ḳuṭās ederler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غژقاو [ġajḳāv]: Sükūn-ı zā'-i Fārsī ve feṭḥ-i ḳāf ile. Nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de, kākül-i perīşān ve perçem ki ona کژگاو [kejgāv] dahi derler. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da dahi perçem ma'nāsınadır. Ve *Mecma'u'l-Fürs*'te bema'nī-i gāv masṭūrdur. Ḥakīm Enverī, derta'rīf-i esb, beyt:

پلنگ هیأت و غژقاو دم و گوزن سرین
عقاب طلعت و عنقا شکوه و طوطی پر

(Kaplan görünümlü, sığır kuyruklu, geyik sağrılı, kartal yüzlü, anka büyüklüğünde ve papağan kanatlıdır.)

غنو [ġanū]: Żamm-ı nūn ile. Bülendāvāz ṣadā. Ve cenk maḥallinde dilāver

pehlivānların naʿraları maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز هر دانشی چون سخن نشنوی
ز آموختن یک زمان نغنوی

(Bilgiye dair sözleri dinlemeyince öğrenme konusunda da hiç sesin çıkmaz.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te feṯḥ-i nūn ile (غنَو ġanev), be-maʿnī-i ḫˇāb. Ḥakīm Senāyī, beyt:

از روان شرع را متابع شو
پس مرفه به کام دل بغنو

(Şeriata can u gönülden bağlı ol! Sonra da gönlün dilediğince refah içinde yaşa!)

غو [ġav]: Be-vezn-i نو [nev]. Āvāz-ı bülend ve غنو [ġanū]-yı merḳūm maʿnāsına. Mīr Ḫüsrev, beyt:

غو کوس که آرامش از دل ربود
درافکند غلغل به چرخ کبود

(Gönüldeki huzuru kapıp götüren kös sesi, gökkubbede bir gürültü kopardı.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

به چنین روز به گوشش غو کوس
ز ارغنون خوشتر و از موسیقار

(Böylesi bir günde kulağına kös sesi erganun ve musikar nağmesinden daha güzel gelir.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

غاره [ġāre]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i غارج [ġārec]-i merḳūm, yaʿnī şarāb-ı ṣabūḥī. Ammā baʿżı nüsḫada ġāret maʿnāsına mervīdir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غازه [ġāze]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, surḫī ki zenān, yüzlerine sürerler. Zāʾ-i Fārsī ile (غاژه ġāje) de mervīdir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

بی غازه و گلگونه گل آن رنگ کجا یافت
که افروخته از پردهٔ مستور برآمد

(Gül, allık ve kızıllık olmadan o rengi nereden buldu! Zira gizlendiği perdeden parıl parıl çıktı.)

(184ᵇ) Mīr Ḫüsrev, beyt:

گلگونهٔ مردانست سیه رویئ کونین
غازه بجز از لعبت فرخار نیاید

(İki ālemin kara yüzlülüğü, mertlerin allığı olur. Allık, Ferhār'ın oyunu dışında gelmez.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ṣadā ve nidā. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

ای بسا گفتگوی آوازه
که آن چو طنبور گشت پر غازه

(Nice şöhret dedikodusu, tambur sesi gibi kuru gürültüdür.)

Ṣāliş, bīḫ-i dem ve bīḫ-i per yaʿnī kanat ve kuyruk dipleri ki غزه [ġaze] dahi derler. Meṣelā دم غازه [dum-ġāze], پرغازه [per-ġāze], دم غزه [dum-ġaze] ve پرغزه [per-ġaze] dahi derler.

Rābiʿ, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, ağaç çivi ki ġayrı ağaç yarığına sokup muḥkem ederler.

غاژه [ġāje]: Feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, غازه [ġāze]-i merḳūmun maʿnā-yı evveliyle mürādiftir. Be-maʿnī-i gülgüne, Şems-i Faḫrī, beyt:

عروسان امل را همت او
حقیقت چون سپیداج است و غاژه

(Gerçekte onun yardımı, emel gelinleri için aklık ve allık gibidir.)

Şānī, iklīlü'l-melik dedikleri ottur. Onun dahi kızıllığı olmakla ehl-i beriyye, ʿavratları yüzlerine sürerler.

Şāliş, teẕhīb-i eşʿāra derler. Mevlānā Bisāṭī, beyt:

از غاژه و سرمه نیست خالی
شعر و غزل و کمال خاتون

(Yaşı kemāle ermiş kadının gazel ve şiiri, sürme ve allıktan uzak değildir.)

غاشیه [ġāşiye]: Kesr-i şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Türkīde "haşa" dedikleri eyer örtüsü. Ve dahi "yapuk" ki kibār, ata bindikte önünde götürürler. Ebulmaʿānī, beyt:

شهی ز قدر بلندش به وقت گشته سوار
شهان به پیش رکابش شوند غاشیه دار

(O padişah olanca görkemiyle ata bindiğinde diğer padişahlar onun üzengisi önünde eyer örtücü olurlar.)

ʿArabīde rūz-ı ḳıyāmet maʿnāsınadır. Zīrā ḫalḳı efzāʿ ve ehvāl ile yürüdüğü için ġāşiye derler. Aşlında setr edici maʿnāsınadır. Ḳurʾān-ı mecīdde vārid olmuştur.

غالیه [ġāliye]: Kesr-i lām ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. ʿArabī ile müşterek lüġattir, rāyiḥa-i ṭayyibe maʿnāsına. Türkīde "kalye misk" derler. Aşlı غالیه مشک [ġāliye-muşk] tur. Mevlānā Cāmī, beyt:

چشم را خرمن عنبر بخشد
به طبق غالیهٔ تر بخشد

(Gözü amber harmanı bağışlar. Tabak tabak taze misk bağışlar.)

غانه [ġāne]: Feṯḥ-i nūn ile. Be-vezn-i خانه [ḫāne]. Yemen ḥudūdunda bir şehir adıdır. Derler ki ḫākinde altın olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

چو صحن جنتیست آن صحن خانه
شده خاک درش چون خاک غانه

(O evin ortası, cennet meydanı gibidir. Kapısının toprağı, Gāne toprağını andırır.)

غباره [ġabāre]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü rāʾ-i mühmele ile. Çiftçi sığır sürdüğü ağaç ki Türkīde "üvendire" derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

غتفره [ġatfere]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve feṯḥ-i fā vü rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i şaḫṣ-ı çīzī ne-dāniste, yaʿnī hīç bir şeyʾ ve bir ṣanʿat bilmez ādeme derler, cāhil ve aḥmaḳ maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

ندیدم چو تو در به کوه و دره
یکی بی نوا خام و بس غتفره

(Dağda vadide senin kadar ham ve ahmak bir cahil görmedim.)

غداره [ġaddāre]: Feṯḥ-i dāl u rāʾ-i mühmeleteyn ile. Büyük ok demreni ve nīze demreni. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da, esliḥadan bir nevʿ silāḥtır, ser-penāh gibi başa giyilir. Türkīde dāl-ı mühmele-i müşeddede ile ol doğru kılıçtır ki at yanında götürürler. Be-maʿnī-i evvel, Mīr Naẓmī, beyt:

به دستش تیغ بشکست و پس آنگه
به دست آورد غدارگیش از آنگه

(Onun eline kılıç çaldı ve daha sonra gaddareyi ele geçirdi.)

غراده [ġarāde]: Feṯḥ-i rā vü dāl-ı mühmeleteyn ile. **غراره** [ġarāre]: Feṯḥ-i rāʾeyn-i mühmeleteyn ile. Ağızda su depretmek. ʿArabīde مضمضه [maḍmaḍa] maʿnāsınadır. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

اگر گهی به زبانم حدیث توبه رود
ز بی طهارتی آن را به می غراره کنم

(Bazen dilime tövbeye dair söz getirecek olsam, pislendiğim için dilimi şarapla sularım.)

ʿArabīde rūzgār aḥvālinden ġāfil ve bī-tecrübe. Yine ʿArabīde kesr-i ġayn-ı muʿceme ile (غِراره ġirāre), keçi kılından olan çuvāl. Seyf-i İsferengī, beyt:

در شب قدر جاه تو روح امین نظاره کرد
این شش و سه غرابه را دید مرا غراره ای

(Kadir gecesinde senin makamına bakan Hz. Cebrāil dedi ki: "Bu altı ve üç şişe (dokuz kat felek), bana bir çuval kadar göründü".)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

هان ای کل پشت پاردم باف
ای توبره ریش کون غراره

(Ey yular dokuyucu puşt kel! Ey torba sakallı, çuval künlu! Kendine gel!)

غرچه [ġarçe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, muḥanneṯ, nā-merd ve bī-ḥamiyyet. Ḥakīm Senāyī, beyt:

برگذر زین سرای غرچه فریب
درگذر این رباط مردم خوار

(Bu ahlaksız, aldatıcı dünya evinden vazgeç! Bu insan yiyici tekkeden vazgeç!)

Ṣānī, Ġarcistān ḫalḳına derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چون ماه رخ و خوروش و غرچه نژادی
عاشق دو صدش بیش به روی چو قمر بر

(Ay yüzlü, güneşi andıran, Gürcü soylu güzel! İki yüzden fazla āşığı ay gibi yüze götür!)

Bu beyit bir Gürcü kızı vaṣfındadır.

Ṣāliṯ, aḥmaḳ ve nādān maʿnāsına. **(185ª)** Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

من عزیزم مصر حرمت را و این نا محرمان
غرزنان برزنند و غرچگان روستا

(Ben hürmet Mısrı'nın aziziyim. Bu namussuzlar ise sokak fahişesi ve köylü kurnazıdır.)

Ebū Ṭayyib Muṭīʿī, ḳıṭʿa:

چرا عمر طاوس و دراج کوته
چرا مار و کرکس زید در درازی

صد و اند ساله یکی مرد غرچه
چرا شست و سه زیست آن شاه تازی

(Niçin turaç kuşu ile tavusun ömrü kısa da yılan ve akbaba uzun müddet yaşıyor?! Bir ahmak yüz küsür yıl sonra öldü de o Arap padişahı niçin altmış üç yıl yaşadı?!)

Ḥakīm Esedī, beyt:

بود ابله و غرچهٔ بد گمان
بخندیم بازی برو یک زمان

(Kötü düşünceli bir ebleh ve ahmaktır. Bir zaman onu alaya alıp gülmüştük.)

Ve *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da be-maʿnī-i nādān ve zebūn. Ḥakīm Senāyī, mıṣraʿ:

درگذر زین سرای غرچه فریب

(Bu ahmak aldatıcı dünya evinden vazgeç!)

Ve dahi Ḫorāsān ḥavālīsinde bir vilāyet adıdır ki غور [ġūr] ve غورچه [ġūrçe] dahi derler.

غرشیده [ġarşīde]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i ḫışm-ālūde ve ġażabnāk. Üstād Lebībī, beyt:

چو غرشیده گشتی ز کین و ستیز
گرفتی ازو دیو راه گریز

(Dev, kin ve inatla öfkelenip onun kaçış yolunu tuttu.)

غرغره [ġarġara]: Sükūn-ı rā'-i evvel ü fetḥ-i şānī vü ġayn-ı mu'ceme ile. Kuyu ağzında ip sarılan ağaç ki غلتک [ġaltek] dahi derler. 'Arabīde ġarġara; tavuk ve güvercin ötmek ve muḫtelif āvāz. Ve suyu boğazda öttürmek. Ve cān boğaza gelip tereddüd eylemek. Ve çömlek içinde olan kaynarken ṣadā vermek. Ve çoban koyun çağırmak. Ve kesreteyn ile (غِرغِره ġirġira), yaban tavuğu. وقیل الغرغرة دجاج الحبشة[1] Ve żammeteyn ile (غُرغُره ġurġura), atın alnında olan beyāż ki غرة الفرس [ġurretu'l-feres] derler. Ve şerīf kimesne. یقال رجل غرغرة ای شریف[2]

غرغنجه [ġarġance]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve fetḥ-i ġayn-ı mu'ceme vü cīm ile. Ba'żı nüsḫada żamm-ı ġayn-ı şānī ile (غرغُنجه ġarġunce). Cimā'a doymaz 'avrat. Ebulma'ānī, ḳıṭ'a:

زنک غرغنجه بود و کس فراخی
نبوده بر مرادش کیر شوهر

ازینست در میانشان جنگ و آشوب
مگر باید برایش یک خر نر

(Doyumsuz, geniş küslü bir kadındı. İstediği gibi kīri olan bir kocası olmadı. Aralarında kavga olduğuna göre, onun için bir erkek eşek gerekiyor olmalı.)

غرمنده [ġarmende]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve fetḥ-i mīm ile. Be-ma'nī-i غرشیده [ġarşīde]-i merḳūm. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

غرمیده [ġarmīde]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i mīm ile. Inçkırık ile ağlamak ma'nāsına. Bunda ism-i fā'il olur. Mīr Naẓmī, beyt:

چو غرمیده برآمد پیش مادر
فغان و ناله را گردد فزونتر

(Ağlayarak annesinin yanına geldi. Ağlayıp inlemesi arttıkça arttı.)

غرنده [ġarrande]: Fetḥ-i rā'-i mühmele-i müşeddede vü dāl-ı mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Şīr, peleng, bebr ve emṡālleri sibā'ın ṣıfatıdır. Ġażabnāk olduğundan mehīb āvāzı olur, ona "ġarrande" derler. Ebulmü'eyyed, beyt:

به بزم اندرون ابر بخشنده بود
به رزم اندرون شیر غرنده بود

(Mecliste, bahşedici bir bulut olur. Savaşta, kükremiş aslan olur.)

غرواشه [ġarvāşe]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i vāv u şīn-i mu'ceme ile. Bir ottur. Cullāhlar ve debbāġlar līf gibi edip bezin ve saḫtiyānın yüzüne sürerler. Üstād Lebībī, beyt:

چو غرواشه ریشی به سرخی و چندان
که ده ماله از ده یکش بست شاید

(Süpürge otu gibi bir kırmızı sakal. On mala, onda birini bağlasa yeridir.)

غزاره [ġazāre]: Fetḥ-i zā'-i mu'ceme vü rā'-i mühmele ile. Be-ma'nī-i bisyār ve بسیار شدنِ چیزی[3] [bisyār şuden-i çīzī]. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غزاله [ġazāle]: Fetḥ-i zā'-i mu'ceme vü lām ile. Neyyir-i a'ẓamın cümle-i esmāsındandır. Mīrzā Faṣīḥī, beyt:

سحرگه از کمر کوه بردمد لاله
غزاله از دهن شیر می چرد سنبل

1 Yaban tavuğuna girgira denir.
2 Denir ki: Gurgura adam, yani şerefli adam.
3 Bir şeyin çok olması.

(Lale sabahleyin dağın kemerinden beliriyor. Ceylan (güneş), aslanın ağzından sümbül otluyor.)

ʿArabīde deştī geyik ve irtifāʿ-ı şems. يقال الغزالة ايضا شمس وغزالة الضحى اولها يقال جاء فلان فى غزالة الضحى[4] Ve dahi bāzī şikār ṭaleb eylemek.

غزغزه [ġazġaze] ve **غژغژه** [ġajġaje]: Evveluhā bi-zāʾeyni'l-muʿcemeteyn ve ṣānīhā bi-zāʾeyni'l-Fārsiyyeyn. Kilāhumā decācetü'l-berrī yaʿnī yaban tavuğu. Üstād, beyt:

بی مؤدب کس آدمی نبود
غژغژه مرغ خانگی نشود

(Edepsiz kişi, insan değildir. Yaban tavuğu, ev tavuğu değildir.)

غزنه [ġazne]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i nūn ile. Belḫ semtinde bir meşhūr şehrin adıdır ki غزنين [ġaznīn] dahi derler. Sulṭān Maḥmūd Sebüktigin ol vilāyetin pādişāhı idi. Mīr Naẓmī, beyt:

به غزنه پیش شد محمود آمد
بگفتا ای همه شاهان سرآمد

(Gazne'ye ilerledi, Sultan Mahmut geldi. Dedi ki: "Ey bütün padişahların önderi!".)

غزه [ġaze]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. غازه [ġāze]-i merḳūm maʿnāsınadır. Ve zāʾ-i müşeddede ile (غزّه ġazze), Şām vilāyetinde bir şehir adıdır.

غشته [ġaşte]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Be-maʿnī-i āġaşte, yaʿnī āmīḫte. Şāʿir, **(185b)** beyt:

صرصر صور از فلک از هفت دامن بردرد
رشتهٔ زرغشته ندهد گوشهٔ دستار من

(Sur kasırgası, feleğin yedi kat eteğini birden yırtar. Sarığımın kenarı (ona) altın sarısı bir tel dahi vermez.)

4 Şems yani güneşe ġazāle de denir. Ġazāletu'ḍ-ḍuhá, kuşluk vaktidir. Falanca, kuşluk vaktinde geldi denir.

Ve dahi zemīn-i şūre maʿnāsınadır.

غفده [ġafde]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i çīzī saḫt, yaʿnī katı nesne.

غكه [ġake]: Feṯḥ-i kāf ile. Inçkırık ki هكچه [hekçe] ve زغنک [zeġanek] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

نباشد هضم چون معده شود پر
غكه آرد ز بی هضمی به معده

(Mide dolu olunca hazmetmez. Hazımsızlık mideye hıçkırık getirir.)

غلته [ġalte]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Yoğun oklağı ki börekçiler kullanır. Ona مردانه [merdāne] derler.

غلجه [ġalce]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i cīm ile. Baʿżı nüsḫada cīm-i Fārsī ile (غلچه ġalçe)dir. Be-maʿnī-i rüstāyī, levend ve evbāş. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

چو غلچگان رباط چهار سو سوگند
همی خورند که جفت ملیح خر نبود

(Dört taraflı hanın leventleri gibi, Melih'in çifti eşek olmaz diye sürekli yemin ederler.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

زن را به باد داده و غر گشته و شده
جویای غلچهٔ عزب و گنگ بی نماز

(Bedavaya kadın verip puşt olmuş. Bekar levent arayıcı, beynamaz bir yarma olmuş.)

غلغليچه [ġalġalīçe]: Be-maʿnī-i غلغليچ [ġalġalīç]-i merḳūm ki غلغچ [ġalġaç], غلمليچ [ġalmelīç] ve غلمچ [ġalmeç] dahi derler. ʿArabīde دغدغه [diġdiġa] derler kesr-i dāleyn-i mühmeleteyn, sükūn-ı ġayn-ı muʿceme-i ūlá vü feṯḥ-i ṣāniye ile. Üstād Lebībī, ḳıṭʿa:

چو بینی آن خر بدبخت را ملالت نیست
چو برسکیزد چون من فرو سپوزم نیش

چنان بدانم من جای غلغلیچه گهش
همی به مالش اول برو فتد بی خویش

(O bedbahtı görünce sıkıntı yok. Ben ona iğne batırınca yerinden sıçrar. Onun gıdık alacağı yeri öyle iyi bilirim ki daha dokunur dokunmaz kendinden geçer.)

غله [ġale]: Taḫfīf-i lām ile. Be-vezn-i هله [hele]. Iżṭırāb maʿnāsına. Ẓahīr-i Fāryābī, beyt:

روی دین حق ظهیر آل سلجوق آن که شد
شیر نر در بیشه از تیر و حسامش در غله

(Hak dinin yüzü, Selçukoğulları'nın yardımcısı odur. Ormandaki erkek aslan, onun kılıcı ve okundan korku duyar.)

غلیته [ġalīte]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Bir nevʿ giyāhtır ki saman çuvalı edip saman çekerler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Ebulmaʿānī, beyt:

شده جسمش بزرگ و هم بد اندام
که پنداری غلیته بود و کِه پر

(Bedeni hem iri hem de biçimsizdir. Görsen, saman dolu çuval sanırsın.)

غمخواره [ġam-ḫˇāre]: غمخوار [ġam-ḫˇār]-ı merḳūm maʿnāsınadır. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

پیوند عمر بسته به مویست هوش دار
غمخوارهٔ خویش باش غم روزگار چیست

(Ömür bağı bir kılla bağlıdır, aklını başına topla! Kendinin gamını ye, dünya gamı da nedir?!)

غمزده [ġam-zede]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme vü dāl-ı mühmele ile. Ġam u ālāmla ḫasta olmuşa derler. Ebulmaʿānī, beyt:

این غمزدهٔ عشق ترا حال دگر شد
پروای ترا گر نشود مشکلش اینست

(Senin aşk gamıyla hastalanmış bu āşığının hali perişan oldu. Bu senin umrunda olmazsa, asıl zorluk işte buradadır.)

غمزه [ġamze]: Kirpik ile göz arasında bir ḥālettir. Maḥbūblarda olur. Ve dahi göz ucuyla işārete derler. غمزهٔ جلاد [ġamze-i cellād] ve غمزهٔ خون ریز [ġamze-i ḫūn-rīz] diye teşbīh ederler. ʿArabīde dahi istiʿmāl olunur. ʿİmādu'l-Kātib el-İṣfahānī, beyt:

شادن کالقضیب لدن المهزة
سلبت مقلتاه قلبی بغمزة

(Geyik yavrusunu andıran sevgili, mızrak ve asa gibidir. Onun gözleri bir gamzeyle kalbimi çaldı.)

غمنده [ġamende]: Feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. Ġamnāk maʿnāsınadır. غمند [ġamend] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

خداوندا تو آن شاهی که باشد
ز نامت شادی ای جان غمنده

(Efendim! Sen öyle bir padişahsın ki senin adınla gamlı can mutlu olur.)

غنجاره [ġancāre]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ü rāʾ-i mühmele ile. Zenān, yüzlerine sürdükleri kızılca ki غنجار [ġancār], غنجر [ġancer] ve غنجره [ġancere] dahi derler. Mevlānā Kisāyī, beyt:

لاله به غنجاره سرخ کرد همه روی
از حسد خوید برکشید سر از خوید

(Lale bütün yüzünü allıkla kızıllaştırdı. Kasılı kıskanıp kasıldan yüz çevirdi.)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

روزی باشد بسان پیره زنی زنگی
آردت روی پیش چو هر کاره

روزی چو تازه دخترکی باشد
رخساره گونه داده به غنجاره

(Bir gün zenci bir kocakarı gibi olur ve ortalık

malı gibi sana yüz gösterir. Bir gün de genç bir kızcağız olur ve yüzüne allıkla renk verir.)

غنجره [ġancere]: Be-maʿnī-i غنجاره [ġancāre]-i merḳūm. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

پیش تو افتاده ماه بر ره سودای عشق
ریخته گلگونه اش یاوه شده غنجره

(Ay senin karşında aşk ve sevda yoluna düştü. Allığı döküldü, kızıllığı yalan oldu.)

غنینه [ġanīne]: Kesr-i nūn-ı evvel ü feṯḥ-i ṣānī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i ḫāne-i zenbūr. ʿArabīde خشرم [ḫaşrem] derler feṯḥ-i ḫā vü rāʾ-i mühmeleteyn ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile.

غوته [ġavte]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Suya dalmak. ʿArabīde غطس [ġaṭs] derler. Ḫˇāce Selmān, beyt:

می چکد آب ز مو شعر ترم را که بسی
طبع من غوتهٔ فکرت زده در بحر ثناست

(Taze şiirim kıldan su damlatıyor. Zira yaradılışım sana övgü denizinde düşünce suyuna epeyce bir daldı.)

غودیده [ġavdīde]: Yaʿnī dīdebān. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو غودیده بشنید دستان سام
بفرمود بر چرمه کردن لگام

(Destān-ı Sām gözcüyü işitince atın yularlanmasını buyurdu.)

غوله [ġavle]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i lām **(186ᵃ)** ile. Ḫām ve bī-ʿaḳl maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غیبه [ġaybe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ol āhen pāreler ki cebe, cevşen, bekter ve kecīm ederler. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

طبع مقناطیس دارد زخم تو کز اسب خصم
بر دو منزل بگسلاند غیبهٔ برگستوان

(Senin vuruşunda mıknatıs etkisi vardır. Zira zırhın pullarını iki konak mesafeden söker.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز خون غیبه ها لاله کردار گشت
سنان ارغوان تیغ گلنار گشت

(Zırhlar kanlanıp lalelere döndü. Mızrak erguvan, kılıç nar çiçeği oldu.)

Ammā *Ferheng-i Vefāyī*'de be-maʿnī-i tīrdān. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, siper üzerinde olan devāʾir ki ona ibrīşim sararlar. Bu taʿbīrden ḫayzerān fehm olunur. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به خار غیبه ربودی درختش از جوشن
به لمس جامه دریدی گیاهش از خفتان

(Onun ağacı, kalkanın üstündeki dikeni kaşıyarak kapardı. Onun otları, zırhın iç elbisesini dokunarak yırtardı.)

مع الیا
[ma'a'l-yā]

غارجی [ġārcī]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i cīm ile. Şarāb-ı ṣabūḥī-nūş ma'nāsına. Zīrā غارج [ġārc] bāde-i ṣabūḥīdir. Bunda ḥarf-i yā nisbet olur. Bū Selīk demiştir, beyt:

زین خوش نبیذ غارجی با دوستان یک دله
گیتی به آرام اندر و مجلس به بانگ و ولوله

(Sadık dostlarla bu güzel hurma şarabından içerken dünya sessizliğe bürünür ve meclis gürültü patırtı içindedir.)

Ba'żı ferhengde bā'-i Fārsī ile (غارپی ġārpī) dir. Ammā Ḥakīm Nizārī "sāḳī" ma'nāsına naẓm eylemiş. Beyt:

غارجیت بدهد غارج و هم توبه کند
از شرابی که حرامست برو در همه باب

(Sāki sana sabah şarabı verir, hem de ona her husta haram olan şaraba tövbe eder.)

Ve ba'żı ferhengde rā'-i mühmelenin fetḥasıyla (غارَج ġārec) masṭūrdur.

غازی [ġāzī]: Kesr-i zā'-i mu'ceme ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, cān-bāz ma'nāsına. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

در رسنهای دو زلف کافرت پیچیده ام
غازیم غازی به جان خویش بازی می کنم

(Senin iki kāfir saçının iplerine dolaşmışım. Cambazım cambaz, kendi canımla oynuyorum.)

Ammā ba'żı ferhengde, "iki uzun ağacı ayak edip nīze boyunca ve ol ağaçlara ayak basacak yer edip onunla yürüyene 'ġāzī' derler" diye masṭūrdur. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

چو غازی نبندند بر خویش پای
که محکم رود پای چوبین ز جای

(Cambaz gibi kendi ayaklarını bağlamazlar. Çünkü ağaç destek, yerinden çabucak çıkar.)

Ve ip üzerinde yürüyüp lu'b gösterici ma'nāsına. Mucīreddīn-i Beyleḳānī, beyt:

سالک به شبه شو نه به صورت چو عنکبوت
غازی نگردد ارچه برآید به ریسمان

(Hakiki sālik ol, görünüşte olma! Zira örümcek ipe tırmansa da ip cambazı olmaz.)

Bu ma'nāya ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

بر زلف شب آن غازی چون دلو رسن بازی
آموخت که یوسف را در قعر چهی یابد

(O cambaz, Yusuf'u bir kuyunun dibinde bulabilsin diye gecenin saçına kova gibi iple oynayıcılık öğretti.)

Ṣānī, be-ma'nī-i çerb-rūde, ya'nī mūnbār dolması. Büsḥāḳ-ı Eṭ'ime, beyt:

از شوق غازئ اسب آن کس که کشته گردد
در دین لوت خواران باشد شهید و غازی

(At mumbarı şevkiyle ölen kimse, yemek yiyenler dininde şehit ve gazi sayılır.)

'Arabīde ecr-i meşūbāt-ı uḫreviyye için a'dāyı dīn ile muḥārebe edene derler.

غامی [ġāmī]: Kesr-i mīm ile. Esb-i nā-tüvān uża'īf ma'nāsınadır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

غبجی [ġabcī]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ve kesr-i cīm ile. Āb-gīr ya'nī ol çukur yer ki onda su irkilip durur. غبج [ġabç] dahi derler. Üstād 'Unṣurī, beyt:

به هر تلی بر از خسته گروهی
به هر غبجی بر از فرخسته پنجاه

(Her tepede bir āşık topluluğu var. Her bir su birikintisinde elli āşık var.)

غرشی [ġarşī]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Tündī ve ġażab ki غرشا [ġarşā] ve غرش [ġarş] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

به زیردست را غرشی روا نیست
ضعیفان را جفا کردن سزا نیست

(Elin altındakilere öfkeli davranmak uygun değildir. Zayıflara eziyet etmek yakışık almaz.)

غریجی [ġarīcī]: Kesr-i rāʾ-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i sermā, yaʿnī şitā. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غریزی [ġarīzī]: Kesr-i rāʾ-i mühmele vü zāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir ḥarārettir, vücūd-ı insānda ḫūn ile ʿurūḳta cereyān eder. Ḥükemā ona ḥarāret-i ġarīziyye derler. Ḥayāt-ı ḥayvānī odur derler. Ḥakīm Şīrāzī, meşnevī:

کدخدایی هست در شهر بدن
کوست گرمئ غریزی در عدن

هست او یک جوهر گرم و لطیف
غیر لاذع کز وی است این تن شریف

(Beden şehrinin kāhyasıdır. Sonsuzluktaki can sıcaklığı odur. O sıcak ve hoş bir cevherdir. Bu beden, yanmaksızın, onun sayesinde kutsaldır.)

غزال الضحی [ġazālu'ḍ-ḍuḥá]: Yaʿnī vaḳt-i kuşluk ki ʿavām ona "genç kuşluk" derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غفجی [ġafcī]: Sükūn-ı fā ve kesr-i cīm ile. Be-maʿnī-i غبجی [ġabcī] ki غفجی [ġafcī] dahi derler. Çukur yer ki onda su durur. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

به هر تلی ترا گشته گروهی
به هر غفجی ترا تن خسته پنجاه

(Her tepede senin için bir āşık topluluğu var. Her bir su birikintisinde sana elli āşık var.)

(186ᵇ) Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غفچی [ġafçī]: Sükūn-ı fā ve kesr-i cīm-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i غفجی [ġafcī]-i merḳūm. Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Ve bir maʿnāsı dahi tīġ-ı ābdār yaʿnī cevher-dār kılıç. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غفری [ġafrī]: Sükūn-ı fā ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i غفر [ġafr]-ı merḳūm, yaʿnī vecaʿ-ı şedīd. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غلفجی [ġalefcī]: Feṯḥ-i lām ve sükūn-ı fā ile. Sarı arı ki منج [munc] ve غلفج [ġalefc] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به پیش شه نیارد زد غلفجی
به پالیزی زبان بر هیچ سفجی

(Padişahın korkusundan bir eşek arısı hiçbir kavuna dil değdiremez.)

غمگساری [ġam-gusārī]: Ġam defʿ edicilik. Āḫirindeki yā, yā-yı vaṣfiyyedir.

غنجی [ġancī]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i cīm ile. Be-maʿnī-i غفجی [ġafcī]-i merḳūm yaʿnī cāy-ı meġāk ki dağ eteklerinde vāḳiʿ olur.

غندی [ġandī]: Sükūn-ı nūn ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i seḥāb, yaʿnī bulut. Şāʿir, beyt:

هوا را تیره شد از دود آهش
که بارید اشک از غندی سیاهش

(Āhının dumanıyla hava karardı. Kara bir buluttan gözyaşı yağdı.)

Şānī, Māzenderān dīvlerinden bir dīv adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

نمایی مرا جای دیو سپید
همان جان پولاد و غندی و بید

(Bana Dīv-i sepīd yerine Cānpūlād, Gandī ve Bīd'i gösteriyorsun.)

دیوِ سپید [dīv-i sepīd], جانپولاد [cān-pūlād] ve بید [bīd] dahi dīvler adıdır.

غوجی [ġavcī]: Sükūn-ı vāv ve kesr-i cīm ile. İyi suvarılmış kılıç, tīġ-ı āb-dār maʿnāsınadır ki غفج [ġafc] ve غفچی [ġafçī] dahi derler.

غیداقی [ġaydāḳī]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḳāf ile. Bir nevʿ ottur, ġāyet saḫt olur, şöyle ki taştan geçer. غیداق [ġaydāḳ], Deşt-i Kıpçak ḳurbunda bir mevżiʿ adıdır. Ona mensūb olmakla تیرِ غیداقی [tīr-i ġaydāḳī] derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

به یک گشاد ز شست تو تیر غیداقی
شود چو پاسخ کهسار باز با غیداق

(Gaydāk'ta yapılmış oku yayına koyup bırakırsa, onun oku tıpkı dağ yankısı gibi Gaydāk bozkırına dek gider.)

باب الغین المکسوره
[BĀBU'L-GAYNİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

غدا [ġidā]: Lafẓ-ı müşterektir, Fārsīde ve ʿArabīde istiʿmāl olunur, ṭaʿām maʿnāsına. Aşılda ṣabāḥ tenāvül olunan yemeğe derler. Mīr Naẓmī, beyt:

غدای روح باشد نطق جانان
به جسم مردهٔ عاشق دهد جان

(Sevgilinin konuşması, canın gıdası olur. Āşığın ölü bedenine can verir.)

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

غراشید [ġirāşīd]: Fetḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i خشم گرفت [ḫişm girift] ki غراشیده [ġirāşīde], خشم گرفته [ḫişm-girifte] demek olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

غیرزاد [ġīrzād]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i zā'-i muʿceme ile. غرزاد [ġirzād] maʿnāsına ki rūsbī oğlu demek olur. Mīr Naẓmī, der-hicv, beyt:

پسرهاش و دختر همه غیرزاد
ز مادر زنش بی بکارت بزاد

(Oğulları ve kızlarının hepsi fahişe çocuğu. Karısı, anasından bekāretsiz doğdu.)

مع الجیم
[maʿa'l-cīm]

غلج [ġilc]: Sükūn-ı lām ile. Düğüm ki girih maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

شاها تویی که دامن عمر ترا نجوم
با دامن ابد به بقا غلج کرده اند

(Ey padişah! Sen öyle bir padişahsın ki yıldızlar senin ömrünün eteğini sonsuzluk eteğiyle kalıcılığa düğümlemişlerdir.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te fetḥ-i lām ile (غلَج ġilec) rivāyet olunmuştur. Maʿrūfī, beyt:

ای آن که عاشقی به غم اندر غمی شده
با من بیا به دامن من در فکن غلج

(Ey gamlar içinde āşık olan kimse! Benimle gel! Benim eteğime düğümlen!)

غنج [ġinc]: Sükūn-ı nūn ile. Sürün maʿnāsına yaʿnī oturak yeri. Şems-i Faḫrī, beyt:

به فرمانش حیوان و انس و پری
همه داغ دارند بر سنج و غنج

(Bütün insan, hayvan ve periler onun buyruğuyla arkalarında nişan taşırlar/canla başla çalışırlar.)

مع الزاء الفارسى
[maʿa'z-zā'i'l-fārsī]

غيژ [ġīj]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Göt üzre sürtünmek maʿnāsına غيژيدن [ġījīden] lafẓından ṣīġa-i emrdir. Üstād Laṭīfī, beyt:

این تکاپوی و این بچیدن غیژ
همه بهر هوای نفس و ریژ

(Bu koşuşturma ve bu toplamayı durdurup otur! Hepsi de nefsinin arzusudur.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جفته شکل و لنگ و لوک و بی ادب
سوی او می غیژ و او را می طلب

(Kambur, aksak, emekleyici ve edepsiz... Ne isen onun tarafına sürtün ve onu ara!)

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

غرغر [ġirġir]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i ġayn-ı muʿceme-i ṣānī ile. Murġ-ı ḫānegī. Baʿżı ferhenglerde, murġ-ı ṣaḥrāyī mervīdir. Ammā murġ-ı ḫānegī olmak ḳavl-i ercaḥtır. غزغزه [ġazġaze] dahi derler.

غليغر [ġilīġar]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme-i ṣāniye ile. Be-maʿnī-i gilkār, yaʿnī balçık edici. Bu maʿnāda گليگر [gilīger] dahi derler.

غليگر [ġilīger]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. غليغر [ġilīġar]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

غراش [ġirāş]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Kürk pāreleri ki işe yaramayanı kürkçüler kesip atarlar. Ebulmaʿānī, beyt:

چنان خواهم دریدن پوست اغیار
نمی گیرد رفو دیگر غراشش

(Rakibin postunu öyle bir yırtmak istiyorum ki parçası artık iyileşmesin.)

غرش [ġirş]: Be-vezn-i كرش [kirş]. Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. İsm-i maṣdardır, ikrāh yaʿnī iğreniş demek olur. Ebulmaʿānī, beyt:

چه بد دیده ز افعال مرا یار
که از ما اینچنین غرش کرد دلدار

(Gönül alıcı sevgili, bizim hareketlerimizden ne kötülük gördü de bizden böyle tiksindi!)

غش [ġişş]: Ḫıyānet maʿnāsına ki فلان مرا غش كرد[2] [fulān merā ġişş kerd] derler. Üstād gūyed, beyt:

نكردم هيچ كس را غش به چيزى
بيازمون گر ترا نبود تميزى

(Hiç kimseye bir şey için ihanet etmedim. İmtiyazın yoksa/Temiz değilsen bir de sen dene!)

غيش [ġīş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bevezn-i نيش [nīş]. Her enbūh yaʿnī her çok nesneye derler ʿumūmen ve endūh ve bed ḥālin ġalebesine derler ḫuṣūṣan. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

با عفص در سردى و خشگين و نيش
با تفه در سردى و خامى و غيش

(Soğukluk, kuruluk ve acıdaki bir ekşiliklek Soğukluk, hamlık ve kötülükteki bir sıcaklıkla...)

2 Falanca bana ihanet etti.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

غس [ġis]: İsm-i ṣavttır. Kedi daʿvet etmekte غس غس [ġis ġis] derler. Ve ṭard u redde yalnız غس [ġis] derler. ʿArabīde żamm ile (غُس ġuss), żaʿīf recul. Ve bir nesneyi beğenmeyip ʿayblamak. **(187[a])** يقال غَسَّ خطبة الخطيب[1]

1 Denir ki: Hatibin hutbesini ayıpladı.

Bu maʿná *Ferheng-i Cihāngīrī*'dedir. Ammā *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i ġam u endūh masṭūrdur.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

غرنجغ [ġirencaġ]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Bulgur yarması. Şāʿir, der-hicv, beyt:

خورد در خانه خود تنها نفائس
نبیند چشم اتباعش غرنجغ

(Nefis yemekleri kendi evinde tek başına yer. Adamlarının gözü bulgur yarması görmez.)

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

غچک [ġiçek]: Feṭḥ-i cīm-i Fārsī ile. Kemānçe maʿnāsınadır. Şāh Ṭāhir-i Dekkenī, beyt:

مجلس دلکش گل تا نبود بی مطرب
گشته بلبل غچکی شاه گل و غنجه غچک

(Gülün gönül çekici meclisi çalgıcısız olmayacağı için bülbül kemençeci, gül padişah, gonca da kemençe oldu.)

غچکی [ġiçekī] kemānçeci demek olur.

غشامک [ġişāmek]: Feṭḥ-i şīn-i muʿceme vü mīm ile. Miske benzer bir siyāh nesnedir. Miske katıp ḫīle ederler ve misk diye satarlar. Ona رامک [rāmek] dahi derler.

غش مشک [ġiş-muşk]: Bu dahi رامک [rāmek] dedikleri ottur. Döğüp, miske katıp ḫīle ederler.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

غلاف [ġilāf]: Niyām maʿnāsına. Kılıcın, ḫançerin, bıçağın kını ve ġayrı nesnenin kabı, ʿArabīdeki ظرف [ẓarf] maʿnāsına. İsm-i ʿāmdır. Mevlānā Cāmī, beyt:

هر سحر تا فلک صبح شکاف
تیغ خورشید برآرد ز غلاف

(Sabahı yaran gökyüzü her seher güneş kılıcını kınından çıkarınca...)

Ḫᵛāce Selmān, beyt:

اگر کند سخنی در غلاف مظلومی
از آن بترس که شمشیر کارگر آید

(Mazlumluk kınında bir söz söylerse ondan kork! Çünkü etkili bir kılıç gibidir.)

ʿArabīde يقال غلف الشئ جعله فی الغلاف[1]

1 Denir ki: Ġallefe'ş-şey'e, yani bir şeyi kılıfladı.

ʿArabīde feṭḥa ile (غَل ġall), ḫıyānet etmek. Ve dahi ġanīmet mālından uğrulamak. يقال اغل الرجل يغل فهو غالى[1]

Ve bi'l-kesri, ḥiḳd, ḥased ve ġişş. يقال وقد غل صدره يغل بكسر الغين غلا اذا كان ذا غش او حقد[2]

مع اللام
[maʿa'l-lām]

غربال [ġirbāl]: Maʿrūf. غلبير [ġalbīr] dahi derler. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

قرار در كف آزادگان نگيرد مال
نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال

(Dünyaya ilgi duymayan fakirlerin avucunda mal durmaz. Tıpkı āşığın gönlünde sabır, kalburda su durmaması gibi...)

غسل [ġisil]: Kesr-i sīn-i mühmele ile. Gül-i ḫaṭmī dedikleri çiçektir.

غلال [ġilāl]: Feṭḥ-i lām ile. Zırh altından giyilen kaftan. Ebulmaʿānī, beyt:

به جنگ اهل دلان هر زمان فلک پوشد
ز اختران زره و ز اطلس كبود غلال

(Felek āşıklarla savaşırken her zaman yıldızlardan zırh ve mavi atlastan (gökyüzü) kaftan giyer.)

غل [ġill]: Karışmış nesne. Ẓıddı صاف [ṣāf] tır. Maġşūş olan nesneye غل و غش [ġill u ġişş] derler, ālūde ve āmīḫte demek olur. Mevlānā Cāmī, beyt:

نقد دين از غش و غل پاک بكن
دل ز آلايش گل پاک بكن

(Din parasını bozukluk ve hileden arındır! Gönlünü çamur pisliğinden arındır!)

Ve dahi demir bağ ki ayağa vururlar. Mevlānā Hātifī, beyt:

گرفتار غلند و غارتگری
نه شهری در آن مانده نه لشگری

(Prangaya vurulup yağmaya tutuldular. Oradan ne bir şehir ne de bir asker kaldı.)

1 Denir ki: Eġalle'r-reculu (adam ganimetten aşırdı), yuġillu fe-huve ġāliyun.

2 Denir ki: Ve ḳad ġalle ṣadruhu, ġayn'ın kesriyle yaġillu, ġillen. Kalbinde kin ve haset olduğu zaman söylenir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

غراشیدن [ġirāşīden]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Ḫışm ve ġażab eylemek maʿnāsına. ʿAliyy-i Ḳarṭ, beyt:

لیک نیک از در درآمد آن نگار
آن غراشیده ز من رفته به جنگ

(Fakat kapıdan iyi bir biçimde gelen o güzel, bana öfkelenip savaşa gitmiş.)

غریدن [ġirīden]: Kesr-i rā vü sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Ṣadā-yı bülend. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو با او تیر باشد در دویدن
چو رعد تند باشد در غریدن

(Ok onunla birlikte koşmadadır. Nara atmada gökgürültüsünü andırır.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بغرید رعد و فغان کرد باد
یکی صاعقه در جهان اوفتاد

(Gökgürültüsü gürledi, fırtına bağırdı. Dünyaya bir yıldırım düştü.)

غریویدن [ġirīvīden]: Kesr-i rā'-i mühmele **(187b)** vü vāv ve sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ile. Āvāz-ı bülend ile feryād eylemek maʿnāsına maṣdardır. Mīr Naẓmī, beyt:

در آنجا غریوید و خیزید اشوب
دل خلق عالم همیشه رعوب

(Orada nara attı ve kargaşa koptu. İnsanların kalbi küt küt atıyordu.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

غریویدن کوس درنده مغز
به پای تمکن درآورد لغز

(Beyin yırtıcı kösün gümlemesiyle birlikte, sabit duruşun ayağı kaydı.)

غریوان [ġirīvān]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i vāv ile. Āvāz-ı bülend ve feryād edici. İsm-i fāʿildir. Mīr Naẓmī, beyt:

به پیش شهریار آمد غریوان
رسانیده به طاق چرخ افغان

(Ağlayıp inleyerek padişahın huzuruna geldi. Çığlıklarını gökyüzünün tepesine ulaştırdı.)

غژیدن [ġijīden]: Kesr-i zā'-i Fārsī ile. Sürtmek. Çağatay'da "südrelmek" derler, emrinde "südre!" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Südre her yan ey Nevāyī özni mühlik derd ile
Şāyed itkey raḥm ol ḳātil bu ḥāliŋni körüp

(Ey Nevāyī! Kendini ölümcül dertle her tarafa sürt! Belki o katil senin bu halini görüp de acıyacak.)

غس کردن [ġis kerden]: Kediyi "pis!" diye sürmek.

غلچین [ġilçīn]: Sükūn-ı lām ve kesr-i cīm-i Fārsī ile. Yarpuz dedikleri ottur, meşhūr. Eṭibbā نعناع برى [naʿnāʿ-ı berrī] derler. Yılan onun kokusun aşlā sevmez, nefret eder. Bi-ḥikmeti'llāh ol dahi yılan yanında biter. Ebulmaʿānī, beyt:

رقیب از من گریزد همچنانکه
گریزد مار هم از بوی غلچین

(Rakip benden yılanın yarpuz kokusundan kaçması gibi kaçıyor.)

غلیژن [ġilījen]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Baʿżı çukurlarda duran su. Ve küp diplerinde olan balçığa derler.

غنویدن [ġinevīden]: Feṯḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Imızganmak

yaʿnī ḫˇāb-ı sebük, nevm-i ḫafîf maʿnāsına. ʿArabîde kesr-i sīn ile سنه [sine] derler. Nitekim سنة الهجر سنة وسنة الوصل سنة[1]

Sirāceddīn-i Ḳumrī, beyt:

این تخم به غفلت غنویدن ندهد
جز حسرت وقت درویدن ثمرت

(Bu tohum gafletle uyuduğu için ekme biçme zamanı hasret dışında meyve vermiyor.)

غیژیدن [ġījīden]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ü kesr-i zāʾ-i Fārsī ile. Sürtünmek ve eṭfāl emeklemek. Çağatay'da "imgek" derler. Ferhād bir yaşına girip yürümeye başladıkta der, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt::

Ḳadem urdı vü terk-i mehd ḳıldı
Ḳoyup imgek yürürge cehd ḳıldı

(Adım attı, beşiği bıraktı. Emeklemeyi bırakıp yürümeye gayret etti.)

غیسیدن [ġīsīden]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i sīn-i mühmele ile. Oğunmak yaʿnī bayılmak. Mīr Naẓmī, beyt:

شود لعل لبش وقت مکیدن
شود غیسیده از بیگانه دیدن

(Lal dudağı emme zamanı yabancı görmekten bayılır.)

غیشیدن [ġīşīden]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. İmrenmek yaʿnī ārzū etmek maʿnāsına maṣdardır. غیشاییدن [ġīşāyīden] onun müteʿaddīsidir.

مع الواو
[maʿaʾl-vāv]

غریو [ġirīv]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve vāv-ı mevḳūf ile. Āvāz-ı bülend. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

تیز شد عشق در دلش پیچید
جز غریو و غرنگ نمی پیچید

(Aşk keskinleşip gönlünde dolandı. Bağırıp inleme dışında dolanan yoktu.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

وز آن پس برآورد هومان غریو
یکی حمله آورد چون نره دیو

(Ondan sonra Hūmān nara atıp erkek dev gibi bir hamle yaptı.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

برآمد ز کوس روارو غریو
غریوی کز آن شد سراسیمه دیو

(Peş peşe kös vuruşlarıyla gürültü yükseldi. Dev sersemletici bir gürültüydü.)

غیو [ġīv]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve vāv-ı mevḳūf ile. Be-maʿnī-i غریو [ġirīv]-i merḳūm. Ḥakīm Esedī, beyt:

نگه کرد از دور سالار نیو
گریزان سپه دید بی هوش غیو

(Yiğit komutan uzaktan baktı. Ordunun bağıra çağıra kaçtığını gördü.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

صدمهٔ صور و غیو تو گهِ جنگ
هر دو همره چو رنگ با ارتنگ

(Savaş zamanı senin naranla sur borusunun gürültüsü, reng ve erteng gibi yoldaştır.)

1 Ayrılığın uyuklaması bir senedir, kavuşmanın senesi bir uyuklamadır.

مع الها
[maʿa'l-hā]

غبیته [ġibīte]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. غش مشک [ġiş-muşk]-i merḳūm maʿnāsınadır.

غراشیده [ġirāşīde]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Be-vezn-i تراشیده [tirāşīde]. Be-maʿnī-i ḫışm-ālūde ve ġażabnāk. Aġācī, beyt:

چنان شد غراشیده از کینه اش
که آتش زبانه زد از سینه اش

(Öfkeden öyle bir kudurdu ki göğsünden ateş parladı.)

غرغره [ġirġire]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i ġayn-ı muʿceme-i ṣāniye ile. Ḫānegī murġ, tavuk ve ġayruhu.

غره [ġire]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ve iḫfā-yı hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ġaflet maʿnāsına.

Ṣānī, sınanmış ʿavrat maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

نبودی تو ای خر اگر خر غره
ندانسته باشی زنت را غره

(Ey eşek! Sen gafil bir eşek olmasan karını sınanmış bilmezdin.)

غشه [ġişe]: Feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ṣaḥrāda biten kamış yaprağı. Mīr Naẓmī, beyt: **(188ᵃ)**

نمی داند میان خس ز سنبل
بهائم را غشه بهتر شد از گل

(Çerçöp arasında sümbülü ayıramıyor. Hayvanlar için kamış yaprağı, gülden daha iyidir.)

غلاله [ġilāle]: Zırh altına giyilen kısa kaftan maʿnāsınadır. ʿArabīde dört maʿnāya gelir.

Evvel, bir nevʿ cāmedir, bedene muttaṣıl ola yaʿnī beden üzerine giyile. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

تن و اندام یاسمین و سمن
بس لطیفست در غلالهٔ لاد

(Yasemin ve semen, toprak/duvar kaftanıyla birlikte ne de güzel görünüyor!)

Ṣānī, başta, kıl dibinde ḥāṣıl olan kir, vesaḫ maʿnāsına.

Ṣāliş, ağaçlık arasında cārī olan su.

Rābiʿ, bir şeyʾi ṣavābdan münḥarif görmek.

غلپیسه [ġilpīse]: Sükūn-ı lām, kesr-i bāʾ-i Fārsī, baʿdehu yā-yı sākine ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Ala kargaya derler. کلاغ پیسه [kelāġ-pīse] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

کجا ماند به حسنت حسن خوبان
کجا غلپیسه دارد شکل کبکان

(Güzellerin güzelliği senin güzelliğine benzeyebilir mi! Ala karga nerede, keklikler nerede!)

غنویده [ġinevīde]: Feṭḥ-i nūn, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i ḫˇābīde, yaʿnī uyumuş. Ḥakīm Enverī, beyt:

بر خاک درت ملک تو گویی که ز آرام
طفلیست در آغوش رقیبی غنویده

(Senin kapının toprağında senin ülken, bir dadının kucağında huzurla ımızganan bir çocuğa benzer.)

غیبه [ġībe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Üzerine nakş olunmuş yelek maʿnāsına. Üstād ʿAscedī, beyt:

تا هست خامه خامه به هر بادیه ز ریگ
وز باد غیبه غیبه به هر نقش بی شمار

(Her çölde yığın yığın kum oldukça, kumlar yeleğine rüzgârla sayısız nakış çizildikçe...)

غیسه [ġīse]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ussu gitmiş yaʿnī bayılmış.

غیشه [ġīşe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Kamış yaprağı. Üstād Laṭīfī, beyt:

بدخواه تو بینمش همیشه
محتاج و قرین کلج و غیشه

(Senin düşmanını sepete ve kamış yaprağına hep muhtaç ve yakın göreyim.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

غری [ġirī]: Āvāz ve feryād ile ağlamak maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

این دل محزون نگیرد از غم فرقت قرار
می کند شام و سحر با حسرتش غری و زار

(Bu hüzünlü gönül ayrılık gamıyla yerinde durmuyor. Onun hasretiyle gece gündüz demeden ağlayıp inliyor.)

باب الغين المعجمة المضمومه

[BĀBU'L-ĠAYNİ'L-MUʿCEMETİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف

[maʿa'l-elif]

غوربا [ġūrbā]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Koruklu şürbā ki aṣlı غوره آبا [ġūre-ābā]dır, yaʿnī غوره [ġūre] koruk ve آبا [ābā] şürbādır. Taḫfîfen hāʾ-i ʿalāmet ile hemze maḥẕūftur. Şāʿir, ḳıṭʿa:

شنو این سخن از من و یاد گیر
مکن عمر نازک به غصه هبا

حکیمانه کن کار و در عیش باش
به دست آر گل روی و خورشیدسا

شبانگه میِ ناب و مرغ کباب
صبوحی بخور باده با غوربا

(Bu sözü benden dinle ve öğren! Nazik ömrü sıkıntıyla boşa geçirme! İşinde bilgece davran ve yaşamına bak! Güneşi andıran bir gül yüzlüyü ele geçir! Gece saf şarap iç, tavuk kebabı ye, koruk çorbasıyla birlikte sabah şarabı iç!)

غوروا [ġūrvā] bā yerine vāv ile de ol maʿnāyadır.

غوشا [ġūşā]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, sergīn-i ḥayvānāt ki غوش [ġūş] ve غوشای [ġūşāy] dahi derler. Ferīdeddīn Aḥvel-i İsferāyinī, beyt:

به پیش ناکسان ننهم به خواری تن چو نادانان
نهد کس نافهٔ مشگین به پیش کندهٔ غوشای

(Cahillere benzeyip de bedenimi alçakların önüne rezilce koymam. Misk göbeğini kokmuş gübrenin önüne koyan var mı?!)

Ṣānī, ḫūşe-i engūr ve ḫūşe-i ḫurmā maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع البا
[maʿa'l-bā]

غزب [ġuzeb]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Leğen.

Mecmaʿu'l-Fürs'te sükūn-ı zāʾ-i Fārsī ile (غژب ġujb) iki maʿnāyadır.

Evvel, üzüm dānesi. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

از دست میر شیخ سحاب از نمی برد
لعل و عقیق روید از رز به جای غزب

ور از شمائلش ببرد دهر شمه ای
خلق و کرم بشاید بر جای بخل و عجب

(Bulut Şeyh Ebu İshak'ın elinden bir nem kapsa, üzümden tane yerine lal ve akik biter. Dünya onun yaradılışından bir koku kapsa, cimrilik ve kibir yerine ahlak ve iyilik olsa yeridir.)

Ṣānī, inek memelerinin ucu ḫuṣūṣan ve sāʾir ḥayvān memeleri ʿumūmen.

غول چوب [ġūl çūb]: Vāv-ı maʿrūf, lām-ı mevḳūf ve żamm-ı cīm-i Fārsī ile. İki ağaçtır, biri uzun ve biri kısa. Eṭfāl onunla oynarlar. Baʿżı yerlerde دستِ چلیک و چالیک [dest-i çelīk u çālīk] dahi derler.

مع التا
[maʿa't-tā]

غت [ġut]: Ebleh ve aḥmaḳ maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

هست با فضل شیخ ابو اسحق
تیر گردون ز راه دانش غت

تیغ او سربسر گهرزا شد
که به کین حسود او شد رت

(Şeyh Ebu İshak'ın faziletine oranla feleğin Utarit'i bilgi bakımından ahmaktır. Düşmanına öfkeyle soyunan kılıcı, baştan başa inci doldu.)

غرشت [ġurrişt]: Kesr-i rāʾ-i müşeddede ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Āvāz-ı sibāʿ. *Şerefnāme*'de āvāz-ı esb masṭūrdur. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

بحری که عید کرد بر اعدا به پشت ابر
از عزتش درخش وز غرشت تندرش

(Düşmanlara bayram ettiren öyle bir denizdir ki bulutun üstünde yıldırım onun yüceliğinden, fırtına da onun yüksek sesinden bahseder.)

Bu beyitten fehm olunur ki **(188ᵇ)** muṭlaḳ āvāz-ı mehīb ola.

غوت [ġūt]: Vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, sebük-ser maʿnāsına ki اوت [ūt] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به تمکین باش ناموست نگه دار
شود رسوای عالم هر که شد غوت

(Temkinli ol, namusuna göz kulak ol! Kafası boş adam dünyaya rezil olur.)

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i kelmā-seng yaʿnī sapan ki فلاخن [felāḫan] dahi derler.

غوشت [ġūşt]: Vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Çıplak, bürehne maʿnāsına. ʿArabīde عريان [ʿuryān] derler. Üstād Rūdekī, meṣnevī:

گفت هنگامی یکی شهزاده بود
گوهری و پر هنر آزاده بود

شد به گرمابه درون یک روز غوشت
بود فربی و کلان و خوب گوشت

(Dedi ki: "Bir zamanlar soylu, hüner dolu, kıymetli bir şehzade vardı. Bir gün bir hamama çıplak olarak gitti. Semiz, iri ve etine dolgun idi".)

Vāv-ı maʿdūle ile (غوشت ġˇuşt) ḥayvānāt yemediği bī-fā'ide ot. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī* ve *Mecmaʿi'l-Fürs* ve ġayrihimā.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

غنج [ġunc]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır. Evvel, nāz ve şīve maʿnāsınadır. Mevlānā Cāmī, beyt:

چون بدین شکل و بدین غنج و دلال
رو نماید ز شبستان مقال

(Bu şekilde, bu naz ve aldatmacayla, söz yatak odasından yüz gösterir.)

Ṣānī, çuvāl ve ona benzer nesneye derler. Üstād Lebībī, beyt:

وان بادریسه هفتهٔ دیگر غضاره شد
اکنون غضاره همچو یکی غنج پیسه گشت

(Ve o ağırşak, bir başka hafta kazan oldu. Şimdi kazan, bir çuval gibi lekelendi.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

همیشه تا که خواب آید ز خوبان
دلال و ناز همچون شیوه و غنج

سپنج دهر را در خرمی دان
همی برخور ز ملک و لشگر و گنج

(Güzellerden tegafül, hile, naz, işve ve aldatma gelmesi gibi sen de dünya evini mutlulukla yaşa! Ülke, ordu ve hazineden hep faydalan!)

ʿArabīde bi'ż-żammi ve sükūni'n-nūn ve żammihā (غُنُج ġunc/ġunuc) maḥbūblar, maʿnā-yı meẕkūra. Ve dahi kirpi dedikleri dikenli cānver. ويقال فى المعنى الاول قد غنجت الجارية بكسر النون غنجا وغنجا بضمتين[1]

1 Birinci manada denir ki: Ḳad ġanecet el-cāriyete (cariye cilve yaptı), nūn'un kesriyle ġanicen ve iki zammeyle ġunucen de denir.

غوج [ġūc]: Vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i koç yaʿnī boynuzlu koyun ki كبش [kebş] dahi derler. ʿArabīde feṭḥ-i ġayn ile (غَوج ġavc), enli ve yassı, ʿarīż. يقال جمل غوج وفرس غوج اى عريض الصدر[1]

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

غدد [ġudud]: Żammeteyn ile. Lüġat-i müşterekedir. Yumruca ettir ki vücūd-ı insānda ẓāhir olur. Egerçi vecaʿı olmaz, lākin aṣlı māddedir. Fażalāt-ı balġamdan ḥāṣıl olur. Ebulmaʿānī, beyt:

در وجود بزم ما اغیار شد همچون غدد
گر ازاله می کنی لابد مضرت می رسد

(Rakipler bizim meclisimizin vücudundaki şişlik gibi oldu. Eğer akıtırsan kuşkusuz zarar verecektir.)

غرنبید [ġurunbīd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade, baʿdehu yā-yı sākine ile. Be-maʿnī-i bāng-i bülend-kerde. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

لشگر شه بهر کسی جنبید
نای رویین و کوس بغرنبید

(Padişahın bütün askerleri harekete geçti. Tunç boru ve kös sesi yükseldi.)

غند [ġund]: Sükūn-ı nūn ile. Cemʿiyyet ve mecmūʿ maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

فتح و ظفر و نصرت و فیروزی و دولت
باشند همیشه به درِ شاه جهان غند

(Fetih, zafer, yardım, galibiyet ve talih; hepsi de dünya padişahının kapısına toplandı.)

Üstād Daḳīḳī, beyt:

تیغ وفا ز ژنگ جفا سخت کند گشت
بزم بلای هجر و غم یار غند گشت

(Vefa kılıcı cefa pasıyla epeyce köreldi. Ayrılık belasının meclisi ile sevgilinin gamı bir araya geldi.)

Üstād ʿUnṣurī, beyt:

1 Göğsü geniş deve ve at için cemelun ġavcun denir. Ve feresun ġavcun denir.

نقیبان ز دیدن بماندند کند
که ایشان همیشه نباشند غند

(Nakipler görmekten āciz kaldılar. Çünkü onlar asla bir araya gelmezler.)

غندرود [ġunderūd] ve **غنده رود** [ġunderūd]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn. Nefīr-i ʿāmm maʿnāsına. غند [ġund] cemʿ ve cemʿiyyet maʿnāsına olmakla nefīr, ʿasker cemʿ ettiği için tesmiye olunmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

بفرمود گشتند از آن غنده رود
همه پر سلاح مهیا نمود

(Buyurdu ve o borunun sesiyle hepsi silahlı ve hazır hale geldi.)

غنود [ġunūd]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. غنودن [ġunūden] lafẓının māżīsidir ki "ımızgandı" demek olur. Şems-i Faḫrī, beyt:

بی حرز ثناهای وی و ورد دعایش
چشم دل هیچ اهل نظر لحظه ای نغنود

(Onun övgüsü ve onun için dua etme muskası yokken hiçbir basiret sahibinin gönül gözü bir an olsun uyumadı.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به آسایش توانا شد تن شاه
غنود از اول شب تا سحرگاه

(Padişahın bedeni huzur içinde güçlendi. Gecenin başından sabaha dek uyudu.)

غوشاد [ġūşād]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i غوشک [ġūşek] ki ʿanḳarīb ẕikr olunur inşāʾallāhu teʿālá. *Edātu'l-Fużalā*'da, dīvān ve kārvān-serāy. Ve dahi dıraḫt-ı bülend maʿnāsına masṭūrdur.

مع الراء المهمله
[maʿaʾr-rāʾiʾl-muhmele]

غبار [ġubār]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ol pāre-i zerddir ki ṭāʾife-i Yehūd diyār-ı ʿAcem'de sāʾir nāstan imtiyāz için dūş-ı cāmelerine dikerler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

به قهر او که سپهر بلند را بر دوش **(189[a])**
ز زرد رقعهٔ خورشید و ماه دوخت غبار

(Onun kahrı, yüksek gökyüzünün omuzuna ay ve güneşi sarı parça olarak dikmiştir.)

ʿArabīde toz. Ve beng dedikleri yaprağa dahi derler.

غتفر [ġutfer]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve feṯḥ-i fā ile. Ebleh, aḥmaḳ ve nādān maʿnāsına ki غت [ġut] ve غتفره [ġutfere] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, beyt:

جملگئ خیالهای محال
کرده مانندهٔ غتفر به چوال

(Olmayacak hayallerin hepsini ahmak gibi çuvala koymuş.)

غر [ġur]: İki maʿnāyadır.

Evvel, debbe-ḫāye ki ʿArabīde فتق [fitḳ] derler. Ve بادخایه [bād-ḫāye] ve بادگند [bād-gund] dahi denilir. Üstād Rūdekī, beyt:

پیستی و گنده دهان داری و پای
خایگان غر داری هر یک چون درای

(Cüzzamlısın, ağzın ve ayağın kokmuş. Her biri çan kadar büyük olan hayalara sahipsin.)

Ammā *Ferheng-i Cihāngīrī*'de meftūḥada ẕikri mürūr eden غَر [ġar] maʿnāsına da gelir. Ḥakīm Senāyī iki maʿnāya demiştir, beyt:

گشته برباد و سخت خایهٔ غر
مانده بر آب و سست آلت غر

(Hayası büyümüş, berbat olmuş. Tenasül āleti gevşeyip su içinde kalmış.)

Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

مباحی و قواد و دیوس و غر
فضولی و نمام و مغرور و غر

(Laubali, gavat, deyyus ve kahpe. Fodul, dedikoducu, mağrur ve kibirli.)

Ṣānī, ol yumruca ettir ki aʿżāda ẓāhir olup ekṣer boyunda olur. Baʿżısının alnında dahi olur. Keẕā fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*. Bu maʿnāya, Hilālī-i Taşkendī, beyt:

ای غر پیشانیت غرهٔ ماه صفر
غره به آن غر مشو دور کن این درد سر

(Ey alnındaki ur Safer ayının ilk gününe benzeyen! O urla gururlanma, bu baş ağrısını def et!)

Ve ʿArabīde dahi iki maʿnāya gelir. Evvel, her beyāż nesneye derler ʿumūmen ve ḥayvān alnında olan beyāża derler ḫuṣūṣan. Ṣānī, merd-i buzurgvār maʿnāsınadır.

غرغر [ġurġur]: Sükūn-ı rāʾeyn-i mühmeleteyn ve żamm-ı ġayn-ı ṣānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, debbe-ḫāye ki ṣadāsı ẓāhir olup ġur ġur eder. Üstād, beyt:

هم خواهدش زمانه که آید به در به زود
جان عدوی تو که رسیده به غرغرست

(Dahası zamane, senin düşmanının fıtık olmuş canının çabucak çıkmasını ister.)

Ṣānī, ḫışm ve ġażabla zīr-i lebden ẓāhir olan ṣadā. Ebulmaʿānī, mışraʿ:

به خشم آمد دهد دشنام غرغر

(Fıtık, sövmek için hışımla geldi.)

غرور [ġurūr]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, ʿucb ve kibr maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

غرور حسن اجازت مگر نداد ای گل
که پرسشی نکنی عندلیب شیدا را

(Ey gül! Galiba güzellik gururu izin vermedi. Zira āşık bülbülün halini hiç sormuyorsun!)

Ṣānī, aldanmak ve aldamak, firīb ve فریبیدن [firībīden] maʿnāsına. Ebulmaʿānī, mışraʿ:

اصلش نبود آنچه مر داد غرور

(Aldatmanın verdiği şeyin aslı yoktur.)

غروغر [ġuru ġur]: Be-maʿnī-i غرغر [ġurġur]-ı merḳūm.

غزلولاور [ġuzlūlāver]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ile. Terencübīn ve baʿżı mürebbeyāta konulan debbe ki غزیور [ġuzīver] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غزیور [ġuzīver]: Kesr-i zāʾ-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bu dahi merḳūm debbe maʿnāsınadır.

غژور [ġujūr]: Żamm-ı zāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile. Kapı ardına konulan sepsi maʿnāsınadır.

غور [ġūr]: Be-vezn-i نور [nūr]. Bir vilāyet adıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

ملک را ز ره برد غولان غور
نه غولان غوری که دیو غرور

(Gūr devleri padişaha refakat ettiler. Gūr devleri ne demek! Görkemli devler...)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

شنیدم که از پادشاهان غور
یکی پادشه خر گرفتی به زور

(Gūr padişahlarından bir padişahın bir eşeğe zorla el koyduğunu duymuştum.)

ʿArabīde on iki sence derler. Ve her senc yigirmi mendir. Ve ʿinde'l-baʿż on beş ḳafīz.

چو درد عشق بدل یافته کنوز شدم
ز کار و بار خودم یکسره غنوز شدم

(Gönlümde hazinelere bedel aşk derdi buldum. İşi gücü bırakıp tamamen aylak oldum.)

(189ᵇ)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

غباز [ġubāz]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Boyunduruk maʿnāsına. Baʿżı ferhengde saban maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

فلک به گردن نادان طوق زر بندد
ولی به گردن عاقل زند چو گاو غباز

(Felek, cahilin boynuna altın gerdanlık takıyor fakat akıllının boynuna öküz gibi boyunduruk vuruyor.)

غدز [ġudz]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ile. Günçiçeği derler bir çiçektir. Güneş kangı ṭarafa gitse ol ṭarafa döner. Ebulmaʿānī, beyt:

تمام چشم به آن آفتاب روی شدم
به بوستان نگه گوییا شکوفهٔ غدز

(O güneş yüzlüye karşı tamamen göz oldum. Bakış bostanındaki ayçiçeği gibiyim.)

غز [ġuz]: Türkān-ı ġāretgerāndan bir ṭā'ifedir. Sulṭān Sencer zamānında ḳuvvet tutmuşlar idi. Ol mertebe ki Ḫorāsān şehrini żabṭ eylediler. Ḥakīm Ḫāḳānī, rubāʿī:

ای چشم تو فتنهٔ فلک را قلاوز
ابروی تو بر کلاه خوبی قندز
هجران تو شیر شرزه را سازد بز
با غارت تو عفاالله از غارت غز

(Ey gözü feleğin fitnesine kılavuz olan! Senin kaşın güzellik külahının kunduzudur. Senden ayrılık, kükremiş aslanı keçiye çevirir. Senin yağmana oranla Guz'un yağmacılığını Allah affetsin!)

غنوز [ġunūz]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Bī-kār ve bī-şuġl maʿnāsına ki Türkīde "avare" ve "aylak" dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

غورمگس [ġūr-meges]: Rāʾ-i mevḳūf ile. Bir nevʿ küçük zenbūrdur, meges gibi yeşilrek olur. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Ebulmaʿānī, beyt:

رقیب زشت بدیدم که سبزپوش شده
شدست غورمگس نیش زهرناک بزد

(Çirkin rakibin yeşil giyindiğini gördüm. Yeşil sinek olmuş, zehirli iğne sapladı.)

غولتاس [ġūltās]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Demir külāh ki سرپناه [serpenāh] dahi derler. Türkîde "tuğulga" dedikleridir. Mīr Naẓmī, beyt:

به سر غولتاس آهن را بپوشید
به دستش نیزه بر دوشش زره دید

(Başına demir tolga taktı. Elinde mızrak, sırtında zırh gördü.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

غرنبش [ġurenbuş]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn, baʿdehu bāʾ-i muvaḥḥade-i mażmūme ile. Ṣadā-yı mehīb maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

به ویرانئ بلخ جنبش کنان
ز طوفان کینه غرنبش کنان

(Belh'i yıkmak üzere hareket edip öfke tufanıyla nara atarak...)

Mīr Naẓmī, beyt:

غرنبش درآورد لشگر همان
به لرزه درآمد زمین آسمان

(Ordu bir ağızdan naralar attı. Yeryüzü ve gökyüzü titremeye başladı.)

غروش [ġurūş]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i ḫurūş. Mīr Naẓmī, beyt:

به بازار مردی شده جان فروش
چو دریا برآورد جوش و غروش

(Bir adam pazarda can sattı. Deniz gibi coşup kabardı.)

غنده روش [ġunderūş]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl u żamm-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. غنده رود [ġunderūd]-ı merḳūm maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

در آنجا یلان گشته اند غنده روش
ز هر دو طرف همچو دریا خروش

(Orada yiğitler boruya dönüp her iki taraftan deniz gibi kabardılar.)

غندماش [ġundmāş]: Sükūn-ı nūn u dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. Lūbiyāya derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

غوش [ġūş]: Be-vezn-i نوش [nūş]. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, esb-i cenībet yaʿnī yedek at. Ḥakīm Nizārī, ḳıṭʿa:

آسمان را حلقهٔ فرمانبری در گوش کن
عیش را دامن بگیر و دست در آغوش کن

با خرد گو طیلسان بر خنب مَی سرپوش کن
بر کمیت مَی نشین خنگ طرب را غوش کن

(Feleğin kulağına emre itaat halkasını tak! Eğlencenin eteğini tut, elini birbirine kavuştur! Akla söyle, sarığının ucunu şarap küpüne kapak yapsın! Şarabın alaca atına bin ve eğlence atını yedek yap!)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بر کیرهای اسب نمد رومه شد سوار
یک کیر زیر ران و دگر کیر غوش دار

(Keçe kıllı at kīrleri üstüne bindi. Bir kīri uyluk altına alıp diğer kīri yedek yaptı.)

Ṣānī, sergīn-i ḥayvānāt ki غوشا [ġūşā] dahi derler. Yūsufī-i ʿArūżī, beyt:

آن روی او نگر چو یک آغوش غوش خشک
آن موی او نگر چو یک آغوش غوشنه

(Onun o yüzüne bak! Bir kucak kuru gübre gibi. Onun o saçına bak! Bir kucak alaca bulaca ot gibi.)

Ṣāliş, bir pek ağaçtır, ondan ok ve ḥarbe ederler. Şems-i Faḫrī, beyt:

تو نور دیدهٔ ملکی و دشمنان ترا
مژه به دید پر از غم بود چو ناوک غوش

(Sen ülkenin göz nurusun! Senin düşmanlarının gözündeki kirpik de güş oku gibi acı vericidir.)

Ḫüsrevī, beyt:

اندازد ابروانت همه ساله تیر غوش
و آنگاه گویدم که خروشان مشو خموش

(Kaşların yıl boyunca güş oku atar. Sonra da bana "coşma, sus!" der.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i güş. Kāf-ı ʿAcemī ile ġayn beyninde tevāḫī ve tebādül olduğundan bunda dahi ʿumūmen güş maʿnāsına. Ve ḫuşūşan güş-ı sāz ki ona tār bağlayıp düzen verirler. Mīr ʿUmāre, beyt:

خواهی تا توبه کرده رطل گران
زخمهٔ غوش ترا به فندق گیر

(Ağır kadehe tövbe etmek istiyorsan sazın tezenesini parmağına geçir!)

Ḫāmis, be-maʿnī-i nigāh. Ebulmaʿānī, beyt:

گشتم دوچار آن شه خوبان به عز و ناز
کرده گذر به جانب ما را نکرد غوش

(O güzeller şahı kibir ve nazla geçip bizim tarafımıza bakmadı, çaresiz kaldım.)

مع الکاف
[ma'a'l-kāf]

غک [ġuk]: Ol kimseye derler ki ġāyet kūtāh-ḳadd, ferbih ve bī-endām ola. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

سیفک چماق دولت و دین کون فراخ غک
منسوخ شوخ و شوم و گران جان و سرسبک

(Seyfek din ve devletin çomağı, geniş kūnlu ve bodurdur. Kovulmuş, hafif, şom, ağır canlı ve hafîf akıllıdır.)

غلک [ġulek]: Feṯḥ-i lām ile. Be-ma'nī-i غولک [ġūlek]. Mecnūn-ı Çep-nüvīs, beyt:

لب غیبتگر و غماز فراهم نشود
دهنش پر زر اگر ساخته ای همچو غلک

(Dedikoducunun ağzını kese gibi altınla doldursan, dedikodu yapan dudağı yine de kapanmaz.)

غوبنک [ġūbink]: Vāv-ı ma'rūf, kesr-i bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. Bir ottur uşnāna bedel. Ya'nī onunla dahi uşnān gibi câme boyarlar. Sabun gibi köpürür. غژنگ[ġujneg] dahi derler.

غوشاک [ġūşāk]: Vāv-ı ma'rūf ve feṯḥ-i şīn-i mu'ceme ile. Sergīn-i ḥayvānāt ki غوش [ġūş] ve غوشا [ġūşā] dahi derler. Ebulma'ānī, beyt:

آن خسیس و ناکس و بدبخت و شوم و بد سرشت
همچو حلوا معتبر در نزد او غوشاک بود

(O cimri, alçak, bedbaht, şom ve pis huyludur. O, hayvan gübresini helva gibi el üstünde tutar.)

غولک [ġūlek]: Vāv-ı ma'rūf ve feṯḥ-i lām ile. Üç ma'nāyadır.

Evvel, ḳumār-bāzlar, içine akçe kodukları bī-dehen bardak.

Ṣānī, ḳumār-bāzların katında bir nev' ḳumār oyunudur ki altı aşık ile oynarlar. Ḫᵛāce Selmān, der-hicv-i ḳumār-bāzī, beyt:

تو غولک و خشت مانده در پیش
این شش بجلی نگر که خویشت

(Sen önde gülek ve hişt kalmışsın. Şu altı aşığa bak ki kendinsin.)

Ṣāliṣ, **(190[a])** seng-i felāḫan. Mīr Mu'izzī, beyt:

مرا تا از سر کویت فلک آواره می سازد
فلاخن از هلال و غولک از سیاره می سازد

(Felek beni senin köyünden uzak tutmak için hilalden sapan ve gezegenden sapan taşı yapıyor.)

Bu ma'nālarda vāv'sız غلک [ġulek] dahi derler.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

غلغل [ġulġul]: Żamm-ı ġayneyn-i muʿcemeteyn ve sükūn-ı lāmeyn ile. Ġavġā ve ġalebe ki غلغله [ġulġule] ve خلالوش [ḫalālūş] dahi derler. Lüġat-i müşterekedir. ʿArabīde dahi çağrışmak ve ġalebe maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, meşnevī:

جهان را حسن او انداخت غلغل
به ورد عارضش شد خلق بلبل

چه غلغل بلکه فتنه اندر افتاد
میان خاص و عام را یکسر افتاد

(Onun güzelliği dünyayı birbirine düşürdü. Halk onun gül yanağına bülbül oldu. Ne birbirine düşmesi, hatta fitne başgösterip okumuş ya da cahil herkesin ortasına düştü.)

غلفل [ġulful]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı fā ile. Līf ki içine sabun koyup ḥammāmda vücūda sürerler. Ebulmaʿānī, beyt:

همه مالد رخش بر کون هر دلاک کون داده
که کرده ریش غلفل بینی اش صابون در حمام

(Yanağını kün verici her tellakın kününa sürüyor. Öyle ki hamamda sakalını lif, burnunu da sabun yapıyor.)

غل [ġul]: Be-vezn-i گل [gul]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, bıçkı, erre maʿnāsına.

Ṣānī, koyun ağılı. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Üstād, beyt:

درختها را به غل ببرید و آورد
که بهر گوسفند آنجا غلی کرد

(Ağaçları testereyle kesip getirdi. Orayı bir koyun ağılı yaptı.)

مع الكاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

غژنگ [ġujneg]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve feṯḥ-i nūn ile. غوبنک [ġūbink]-i merḳūm maʿnāsınadır.

غوشنگ [ġūşeng]: Vāv-ı maʿrūf, feṯḥ-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. غاوشنگ [ġāvşeng]-i merḳūm maʿnāsına. Cüft āletlerinden üvendire dedikleridir.

غوگ [ġūg]: Be-vezn-i دوگ [dūg]. Kurbağadır. چغز [çaġz] ve وزغ [vezaġ] dahi derler. Üstād Müncīk, beyt:

چشم چون جامهٔ غوگ آب گرفته همه سال
لفج چون موزهٔ خواجه حسن و عیسئ کژ

(Göz, kurbağa elbisesi (yosun) gibi yıl boyu su tutmuş. Dudak, Eğri İsa ile Hoca Hasan'ın çizmesi gibi.)

Emīr Ḫüsrev, beyt:

مگو به شهوتیان ماجرای عشق و مپرس
حدیث بحر ز غوگی که در سمر باشد

(Aşk macerasını şehvet düşkünlerine söyleme! Göldeki kurbağaya denizin nasıl bir şey olduğunu sorma!)

Ṣāliş, غول [ġūl] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Ve ʿArabīde esīrlerin ve mücrimlerin boynuna vurdukları demir bağdır. Cemʿi اغلال [aġlāl] gelir.وقيل للمرأة السيئة الخلق غل قمل وغل يده اى شد الى عنقه والغلة ايضا حرارة العطش[1]

Ve bir nesneye cān u gönülden yapışmaya derler.

غول [ġūl]: Be-vezn-i فول [fūl]. Beş maʿnāya gelir.

Evvel, ṭā'ife-i cinden bir nevʿdir, سعالى [seʿālá] derler, beyābān ve ṣaḥrālarda olur. Eşkāl-i muḫtelife ile müteşekkil olup yoldan ādemi azdırıp helāk eyler. Ona چپدوس [çepdūs], خرتنبوز [ḫartanbūz] ve شفوت [şifūt] dahi derler. ʿArabīde ساحرة الجن [sāḥiretu'l-cinn] derler. ويقال كل ما اغتاله الانسان فاهلكه فهو غول والغضب غول الحلم والبخل كذلك غول السخا والشقاوة غول السعادة وامثال ذلک لانه يغتاله ويذهب به ويهلک[2]

Ve zebān-ı Pehlevīde اوغول [evġūl] derler.

Ṣānī, dağ eteklerinde ve ṣaḥrālarda alçak dīvār çevirip gecelerde içine koyun, keçi ve sığır korlar. آغال [āġāl], آغل [āġal] ve آغيل [āġīl] dahi derler. Bu iki maʿnāya tertīb üzre, Şems-i Faḫrī, beyt:

گاه چون غول در بيابانها
گاه چون گوسفند در تن غول

(Bazen çöllerde gülyabani gibi, bazen de ağıldaki koyun gibi.)

Ebū Şekūr, beyt:

گاهی چو غول گرد بيابان روان شوم
گاهی چو گوسپندان در غول جای من

(Bazen gulyabani gibi çöl etrafında gezer bazen de koyunlar gibi ağıla yerleşirim.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i ḥarāmzāde.

Rābiʿ, be-maʿnī-i tev'em yaʿnī ikiz. Tevellüd eylemiş; ādem olsun, ḥayvān olsun. Bu iki maʿnāya, Üstād Rūdekī, beyt:

ايستاده ديدم آنجا دزد غول
روی زشت و چشمها همچون دو غول

(Orada durmakta olan haramzāde bir hırsız gördüm. Suratı çirkin, gözleri ikiz gulyabani gibiydi.)

Ḫāmis, ispeġūl dedikleri ottur ki ondan iḫtiṣār olunmuştur.

1 Kötü kadın için "ġullun ḳamilun" denir. Ġalle yeduhu, yani elini boynuna bağladı. Ġulletu, aşırı susamak anlamına da gelir.

2 İnsanı yoldan çıkarıp helāk eden her şeye ġūl denir. Ḥilm'in ġūl'ü ġazaptır. Cömertliğin ġūl'ü cimriliktir. Mutluluğun ġūl'ü üzüntüdür. Bunun gibilerin biri diğerini yok eder, giderir ve ortadan kaldırır.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

غرم [ġurm]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Yaban koyunu. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

تویی آن شهنشاه عادل که کرد
به بیشه قرین شیر غران و غرم

در ایام او اهل فضل و صلاح
برآسوده اند از غم و رنج و گرم

(Sen öyle adaletli bir padişahlar padişahısın ki ormanda yaban koyunu ile kükremiş aslanı yakınlaştırdın. Onun döneminde doğru ve erdemli kimseler gam, sıkıntı ve tasadan güvendedir.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

شهریاری کز ثبات عدل او در بیشه غرم
چون بجنبد سر نهد بر پنجهٔ شیر ژیان

(Öyle bir padişahtır ki devamlı olan adaleti sayesinde, yaban koyunu ormanda hareket edecek olsa öfkeli aslanın pençesine baş koyar.)

Mecd-i Hemger, beyt:

پلنگ را اثر عدل او بر آن بگماشت
که شیر در دهن غرم مرغزاری کرد

(Onun adaleti, yaban koyununu aslanın ağzında otlatma görevine kaplanı atadı.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بیاریم فرزند را چون نوند
چو غرم ژیان سوی کوه بلند

(Oğlunu bir ulak edasıyla getirip yüksek dağa yaban koçu gibi çıkardı.)

Bu beyit Ferīdūn Şāh'ın aḥvāli beyānındadır. Fehm olunur ki **(190[b])** koç ola. Bir maḥalde dahi der, beyt:

بیفکند نیزه ببازید جنگ
چو در کوه بز غرم بازد پلنگ

(Mızrak attı, dağda kaplanın keçi ve koçla oynaması gibi savaşta oynadı.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

مرا گر بخواهی ز شاه جهان
چو غرم ژیان با تو آیم دمان

(Beni dünya padişahından istersen, öfkeli koç gibi burnundan soluyup sana gelirim.)

Bir nüsḫada herek koyunu ki kuyruğu küçük olur. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

تو شیری و شیران به کردار غرم
برو تا رهانی دلم را ز گرم

(Sen bir aslansın ve aslanlar koyun peşinde. Git de gönlümü gamdan kurtar!)

ʿArabīde الغرم [el-ġurm] bi'ż-żammi ve الغرامة [el-ġarāmetu] bi'l-feṯḥi, edāsı vācib olan nesneye derler.

غژم [ġujm]: Sükūn-ı zā'-i Fārsī ile. Ḫışmgīn ve mehīb. Şems-i Faḫrī, beyt:

هیچ دانی که چیست زادهٔ تاک
مایهٔ بی رهی و مادهٔ غژم

(Asmanın doğurduğu nedir hiç bilir misin? Sapkınlık kaynağı ve öfke maddesidir.)

Şānī, üzüm ve ḫurmā salkımı. Ve dānesi olmak üzre de mervīdir. Şems-i Faḫrī, beyt:

همچو خورشید در بلورین جام
چون سهیل یمانی اندر غژم

(Billur kadehteki güneş gibidir. Üzüm salkımındaki Yemen yıldızı gibidir.)

Şāliş, inek sığırının memeleri maʿnāsınadır. *Ḥüseyn-i Vefāyī*'de zā'-i muʿceme ile (غزم guzm) mervīdir.

غلام [ġulām]: Bende maʿnāsınadır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود
ز هرچه رنگ تعلق پذیرد آزادست

(Bu gökkubbede alaka ve bağlılık rengini kabul edici her şeyden rahat olan kimsenin kölesiyim.)

ʿArabīde dahi غلام [ġulām] denilir. Cemʿi غلمان [ġilmān] gelir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

غرميدن [ġurmīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i mīm ile. Ġażab ve tehevvür eylemek. Şāʿir, beyt:

تأنی و آرام از عاقلیست
که غرمیدن بی محل جاهلیست

(Sabır ve huzur akıllılıktandır. Yersiz öfke cahilliktendir.)

غرنبیدن [ġurunbīden]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā ile. Āvāz-ı mehīb ki raʿddan ve ġayrıdan ẓāhir olur, gök gürlemek gibi. Ḥakīm Esedī, beyt:

برآمد ده و افکن و گیر و رو
غرنبیدن کوس و پیکار و غو

(Kös, savaş ve nara sesleri ortalığı birbirine kattı.)

غرویدن [ġurvīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ile. Gürültü ẓāhir olmak ve gürlemek maʿnāsınadır.

غریدن [ġurrīden]: Kesr-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Āvāz-ı mehīb-i sibāʿ. Mīr Naẓmī, beyt:

بغرید همچون سباع غرین
به خصمش مقابل درآمد چنین

(Düşmanın karşısına çıkınca yırtıcı hayvan gibi bağırdı.)

غژان [ġujān]: Zāʾ-i Fārsī ile bir yemiştir Hindūstān'a maḫṣūṣ.

غژولیدن [ġujūlīden]: Żamm-ı zāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ve kesr-i lām ile. Yelinmek maʿnāsınadır.

غژیدن [ġujīden]: Kesr-i zāʾ-i Fārsī ile. Yer üzerinde sürtünmek ve emeklemek. Ebulmaʿānī, beyt:

چندان شدست با غم دل زار و نا توان
عاشق به کون یار غژیدن همی رود

(Āşık, gönül gamıyla öyle zavallı ve güçsüz bir hale gelmiştir ki sevgilinin peşinden emekleyerek gider.)

غنجیدن [ġuncīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Nāzlanmak ve şīve eylemek. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

شود خوش دم دل عاشق ز جور یار رنجیدن
به حسن و خوبی می زیبد به مه رویان غنجیدن

به در کن از دلت رنگ علائق هرچه می داری
که جز فکر غمش نبود روا در دل بکنجیدن

(Āşığın gönlü sevgilinin eziyetiyle incinmekten mutluluk duyar. Güzel ve çekici olan ay yüzlülere nazlanmak yakışır. Gönlünde ne kadar ilgi ve bağımlılık varsa hepsini dışarı çıkar! Çünkü sevgilinin gamı düşüncesinden başka bir şey oraya sığmaz.)

غنودن [ġunevden]: Fetḥ-i nūn ile. Be-maʿnī-i خوابیدن [ḫˇābīden] yaʿnī uyumak. Ebulferec-i Rūnī, beyt:

تو گفتی او را بلبل گهِ غنودن او
نموده بود به تعلیم خواب راه صواب

(Bülbülün o uyurken yol uykusunu ona talimle göstermiş olduğunu söyleyen sendin.)

غوریدن [ġūrīden]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Taḥrīk eylemek yaʿnī bir ādemi bir işe taḳayyud ettirmek. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا غورید دل در عشق جانان
چو مجنون باشدم صحرا نوردان

(Beni sevgilinin aşkında harekete geçiren gönüldür. Çölde Mecnun gibi dolaşıyorum.)

غوکان [ġūkān]: Vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i kāf ile. Cemʿ-i غوک [gūk]tur.

غولیدن [ġūlīden]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i lām ile. Be-maʿnī-i غوریدن [ġūrīden]-i merḳūm.

غولین [ġūlīn]: Vāv-ı maʿrūf ve kesr-i lām ile. Küçük küpe derler. Mīr ʿUmāre, beyt:

غولی و فرو هشته دو غولین به دو ابرو
پنهان شده اندر پس اطراف دو غولین

(İki gözü iki kaşına sarkmış olan bir gülyabanidir. İki küçük küpün arkasına gizlenmiştir.)

Ve be-maʿnī-i sebū-yı ser-güşāde. Kemāl İsmāʿīl, ḳıṭʿa:

چون جو و کاه ز صحرا برداشت
باقی از خانه گروگان بستد

بیل و دلو و رسن و غولین را
با جوال و جل و پالان بستد

(Bozkırdan arpa ve saman kalkınca artık evden rehin eşyalar alır. Bel, kova, ip ve testiyi çuval, çul ve semerle birlikte alır.)

غویه زدن [ġūye zeden]: Vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i yā-yı taḥtānī vü zāʾ-i muʿceme ile. Yağ çıkarmaya derler.

مع الها
[maʿa'l-hā]

غتفره [ġutfere]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve fetḥ-i fā vü rāʾ-i mühmele ile. Aḥmaḳ, ebleh ve gül maʿnāsına. غتفر [ġutfer] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

دهقان امام غاتفری مهتر سره
در منت تواند چه بزرگ و چه غتفره

(Köylü, Gātferli imam, darphane başı... Akıllı ya da ahmak herkes sana minnettardır.)

غربه [ġurbe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Gizli ağlamak. Mīr Naẓmī, beyt:

درون خانه را بنشسته محزون
به غربه با غم دل گشته مقرون

(Hüzünlü bir şekilde evin içine oturdu. Gönül gamıyla gizli gizli ağladı.)

غرته [ġurte]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Bāng, ḫurūş ve āvāz maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Mīr Naẓmī, beyt:

چو راز دل نهان کردن نباشد
به غرته ناله و افغان دارد

(Gönül sırrını gizlemek mümkün olmadığı için çığlıklar atıyor.)

غرده [ġurde]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Ol yumru ettir ki aʿżāda ẓāhir olur. Türkīde "ur" derler.

غرشنه [ġurişne]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve fetḥ-i nūn ile. Bir ottur, yenir. Ve onunla el yurlar, sabun gibi köpürür.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

غلو [ġulū]: Żamm-ı lām ile. Hücūm ve izdiḥām maʿnāsına. Miṣāl-i evvel, şāʿir, beyt:

چون محبت غلو کند بر دل
رای عقل و خرد شود باطل

(Gönül aşkın hücumuna uğrayınca akıl ve bilincin görüşü ortadan kalkar.)

Miṣāl-i şānī, Mevlānā Hātifī, beyt:

ز وادی نوردیدن آن غلو
هوا را گره شد نفس در گلو **(191ª)**

(O izdihamın vadide dolaşmasıyla boğazdaki nefesin havası düğümlendi.)

غوغو [ġūġū]: Sükūn-ı vāveyn ve żamm-ı ġayneyn-i muʿcemeteyn ile. Be-maʿnī-i kebūter ki قوقو [ḳūḳū] ve گوگو [gūgū] dahi derler.

غرغره [ġurġura]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü fetḥ-i ṣānī ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i bād-ḫāye ki بادکند [bād-kend] dahi derler.

Ṣānī, ġażabla söz söylemek. غرغر [ġurġur]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

غرفه [ġurfe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i fā ile. Be-maʿnī-i derīçe yaʿnī pencere. Mīr Naẓmī, beyt:

به هر جانب که دارد غرفهٔ چند
درونش را فروغ مهر پیوند

(Her tarafında birkaç pencere var. İçine sürekli güneş ışığı vuruyor.)

ʿArabīde bir avuç su ve dahi yüksek çār-ṭāḳ maʿnāsına ki cemʿi غرفات [ġurfāt] gelir. ويقال للسماء السابعة غرفة[1]

غرميده [ġurmīde]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i mīm ile. Be-maʿnī-i ġażabnāk. Üstād Laṭīfī, beyt:

نفس تو اژدهاست غرميده
نيک و بد هرچه يافته چيده

(Senin nefsin öfkeli bir ejderhadır. İyi kötü her bulduğunu toplar.)

غرنبيده [ġurunbīde]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Mehīb āvāz. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

لشگر شاه بهر کين جنبيد
نای رويين و کوس بغرنبيد

(Padişahın ordusu intikam için harekete geçti. Kös ve tunçtan boru yüksek ses çıkardı.)

غرنبه [ġurunbe]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn ve fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Āvāz ve ṣadā maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز فضل و بخش او از کوشش او
ممالک سربسر دارد غرنبه

(Onun fazileti, bağışı ve çabasıyla ülkeler baştan başa yankılanır.)

غره [ġurre]: Fetḥ-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. Ve taḫfīf ile dahi cāʾizdir. Āvāz-ı raʿd ve sibāʿ gümürdenmek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

غره ای کن شيروار ای شير حق
تا رود آن غره بر هفتم طبق

(Ey Allah'ın aslanı! Aslan gibi kükre! Öyle ki o kükreyiş yedinci kat göğe dek ulaşsın.)

ʿArabīde hilāl-i māh ḫuṣūṣan ve ibtidā ṭulūʿ ʿumūmen. Ve dahi atın alnında olan beyāża derler.

غشه [ġuşe]: Fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. ʿAnberīne maʿnāsına.

غشيه [ġuşye]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme ve fetḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bed-būy dehān ki غساک [ġasāk] ve غشاک [ġaşāk] dahi derler.

غفوده [ġufūde]: Żamm-ı fā, sükūn-ı vāv ve fetḥ-i dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i hafta, yaʿnī eyyām-ı usbūʿa derler. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

غفه [ġuffe]: Fetḥ-i fāʾ-i müşeddede ve taḫfīfle de cāʾizdir. İnce kuzu kürkü.

غلاله [ġulāle]: Fetḥ-i lāmeyn ile. Zülf maʿnāsına ki کلاله [kulāle] dahi derler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

جهان شد از نفحات نسيم مشک افشان
چنانکه از دم مجمر غلالهٔ جانان

(Dünya, tütsü kabı nefesiyle sevgilinin saç kokusunun yayılması gibi bahar rüzgārı nefesleriyle misk yaydı.)

غلامباره [ġulām-bāre]: Maḥbūb-dūst maʿnāsına ki غلام [ġulām] on yaşın-

1 Yedinci kat gök için "ġurfetun" denir.

dan mütecāviz olan ve باره [bāre] dost maʿnāsınadır. Mīrzā Uluġ Big kendini maḥbūb-dūstluk töhmetinden istiḫlāṣ için bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

غلامبارہ نِیم من ندانم این مذهب
هلاک چادرم و کشتهٔ لچک پوشم

(Oğlancı değilim, bu yolu bilmem. Çarşaf ve örtü takmış kadınların öldürdüğüyüm.)

Egerçi bu beyitten zen ṭarafına meyl görünür, naẓar-ı daḳīḳ ile maʿlūm olur ki çāder ve leçek-pūştan ol kadar nefret ederim ki gördükte helāk olurum demektir.

غلپه [ġulpe]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Ala kargaya derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bāʾ-i muvaḥḥade ile غلبه [ġulbe], ʿaḳīḳ maʿnāsınadır. Şīrāzīler قالنجه [ḳālince] derler. Ve Şems-i Faḫrī غلپه عقعق و مثالِ آن کلاغ پیسه است[1] deyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

گر آید زیر ظل دولت او
همای آسا شود مسعود غلپه

(Alaca karga onun devleti gölgesinin altına girecek olsa umay gibi kutlu olur.)

(191[b]) Müncīk, beyt:

سه حاکمَکند اینجا چون غلپه همه دزد
میخواره و زنباره و ملعون و خسیسند

(Burada hepsi de alaca karga gibi hırsız olan şarapçı, zampara, uğursuz ve alçak üç hākimceğiz var.)

Baʿżı nüsḫada "saksağan" maʿnāsınadır.

غلغله [ġulġule]: Sükūn-ı lām-ı evvel ü feṯḥ-i ṣānī ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Ġavġā ve ġalebe. Ve خلالوش [ḫalālūş] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

فتاده غلغله نُه طاق افلاک
بمانده در تحیر عقل و ادراک

(Dokuz kat gökyüzünde bir kargaşa kopmuş. Akıl ve anlayış hayrette kalmış.)

غله [ġulle]: Feṯḥ-i lām-ı müşeddede ile. Küçük bardak. Ḳāḍī-i Ḥamīdī, beyt:

گیتی دهد به غلهٔ شدت مرا شراب
گردون دهد به سفرهٔ محنت مرا طعام

(Dünya bana şiddet kadehiyle şarap verir. Felek bana sıkıntı sofrasıyla yemek verir.)

غنبه [ġunbe]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Korkunç ṣadā.

غناوه [ġunāve]: Feṯḥ-i nūn ile. Bir sazdır. *Ferheng-i Züfāngūyā*'da bir oyun adıdır.

غنجه [ġunca]: Henüz açılmamış gül ḫuṣūṣan ve sāʾir şükūfe ʿumūmen. Monlā Cāmī, beyt:

الهی غنجهٔ امید بگشای
گلی از روضهٔ جاوید بنمای

(Ya Rabbi! Umut goncasını açtır! Cennet bahçesinden bir çiçek göster!)

Aṣlı غنج [ġunc]dur, nāz maʿnāsına. Āḫirinde hā ʿalāmettir. Bir maʿnāsı dahi tebessümdür. Ve dahi cemʿ etmek ve yoğurmak maʿnālarına gelir. ʿAyn-ı mühmele ile عنجه ʿunca) da resīde-i naẓardır.

غنده [ġunde]: Sükūn-ı nūn ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i cemʿ-şüde.

Ṣānī, atılmış penbe ki eğirmek için ḥalḳa ederler. Ḳarīʿuddehr, beyt:

ابروش کمان سان شد و بینیش چو مشته
آن ریش سفید آمده چون غندهٔ پنبه

(Kaşı yay gibi, burnu hallaç tokmağı gibi olmuş. O beyaz sakal, pamuk yumağı gibi gelmiş.)

Ṣāliṣ, tār-ı ʿankebūt. Şems-i Faḫrī, beyt:

1 Gulbe saksağandır ve onun benzeri alaca kargadır.

حسودت در کف ادبار محنت
بود همچون مگس در دام غنده

(Senin düşmanın, sıkıntı talihsizliğinin elinde örümcek ağına yakalanmış sinek gibi olur.)

Ve ʿankebūt maʿnāsına da demişler. Ḥakīm Esedī, beyt:

تن غنده را پای باید نخست
پس آنگاه خلخال بایدش جست

(Örümceğin bedenine öncelikle ayak lazımdır. Sonra da ona bir tane halhal gerekir.)

Bu maʿnāya, Kisāyī, beyt:

می تند گرد درِ خانهٔ تو غنده چنان
پس فرداش ببین بر تن تو تار تنان

(Örümcek senin evinin kapısı etrafında ağ örüyor. Yarından sonra da senin bedeninde örülmüş ağları gör bakalım!)

Rābiʿ, bir nevʿ ʿankebūttur, zehrnāk olur. ʿArabīde رتيلا [ruteylā] derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

حلاوت عجبی در بدن بدید آید
که از نی و لب مطرب شکر رسید به کام

هزار کژدم غم را ببین کنون کشته
هزار غندهٔ محنت ببین شده بر بام

(Çalgıcının dudağı ve neyiyle ağız tatlanınca bedende acayip bir tatlılık belirir. Şimdi bak! Bin keder akrebi ölmüş, bin dert örümceği dama çıkmış.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

کژدم زرد قاضئ سراج
و آن قوامی سیاه چون غنده

(Kadı Sirāc'ın sarı akrebi, örümcek gibi siyah görünür.)

Çağatay'da "örgemçi" derler. (Mīr ʿAlī Şīr) *Ferhādnāme*'de ḫāḳān Ḥaṭāyī maḥbūblar ile Ferhād'ı tesellī etmek dilediği yerde ol ḫūblar vaṣfında der, beyt:

Kökertip şuʿlalıḳ otdın sipendān
Asıp örgemçi tārı birle sindān

(Alevlik ateşten üzerlik yeşertip örümcek ağı ile örs astı.)

غنوده [ġunūde]: Żamm-ı nūn ile. Imızganmak yaʿnī uykuya henüz varmış.

غوته [ġūte]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Suya dalmak ki غوطه [ġavṭa] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

در بحر غمش غوته خورد این دل محزون
باشد که خدا ساحل مقصود نماید

(Bu hüzünlü gönül onun gam denizinde suya dalıyor. Belki Allah hedef sahilini gösterir.)

غوچه [ġūçe]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Ḫorūs ibiği ki burnunda olur. Şāʿir, beyt:

همی کرد با زنش جنگ خروچه
شده از خون بینی چون به غوچه

(Sürekli karısıyla horoz dövüşü yapıyor. Burnu kandan horoz ibiğine dönmüş.)

غورواشه [ġūrvāşe]: Meftūḥada ẕikri mürūr eden غرواشه [ġarvāşe] maʿnāsınadır.

غوره [ġūre]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, koruk.

Ṣānī, henüz açılmamış penbe kozağı. Bu iki maʿnāya, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ور کنی یاد لفظ او در باغ
شهد گردد به غژم در غوره

ابر از فیض دست ابو اسحق
ور کند پنبه دان در غوره

(Bahçede onun sözünden bahsedecek olsan koruk üzüm tanesi, bala döner. Bulut Ebu İshak'ın

elinin bereketine sahip olsa, kozak pamuk kutusuna döner.)

غوزه [ġūze]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Penbe kozağı. Ve serv kozağına dahi derler. Üstād demiştir, beyt:

بادا چو غوزه دیدهٔ خصمت سپید دل
وز تاب غم شکسته دل درد پرورش

(Senin düşmanının gözü pamuk kozası gibi bembeyaz olsun! Dertli gönlü gama tahammül edemeyip tuzla buz olsun!)

Zāʾ-i Fārsī ile (غوژه ġūje) de mervīdir.

غوژه [ġūje]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Penbe kozağı. İṣfahānīler کلوزه [kulūze] derler.

غوشنه [ġūşene]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme vü nūn ile. Bir nevʿ mantardır. Ve baʿżı nüsḫada bir nevʿ çoğandır.

غوشه [ġūşe]: Be-vezn-i خوشه [ḫūşe]. Yaʿnī üzüm salkımı.

غوله [ġūle]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i lām ile İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i **(192a)** غولک [ġūlek]-i merḳūm.

Ṣānī, enbār-ı ġalle. Ḥakīm Senāyī, beyt:

خشکزاری که کشتزار بود
هر کجا غوله غوله زار بود

(Tarla yapılan kuru yer buğday ambarı mı olacak, nerde!)

غویه [ġūye]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Yayık ki onunla yağ çıkarırlar.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

غزی [ġuzī]: Kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir büt adıdır.

Ṣānī, bir ağaç adıdır. ʿArabīde عطنان [ʿaṭnān] derler.

غلامی [ġulāmī]: İki maʿnāyadır.

Evvel, ḫidmetkāra maḫṣūṣ olan eşyā. Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

حصهٔ غلمان نهادن شیوهٔ اذعان بود
هرچه خیزد پیش خواجه حصهٔ غلمان بود

آنچه می باشد غلامی خاصهٔ ایشان بود
اندران کردن طمع از غایت نادان بود

(Hizmetçinin payını ayırmak anlayış sahiplerinin yapacağı bir harekettir. Efendinin başına ne gelirse hizmetçinin payı yüzündendir. Hizmetçiye ait olan şey hizmetçiye mahsustur. Buna tamah etmek son derece cahilliktir.)

Ṣānī, maḥbūb-dūst maʿnāsına ki zen-dūst olana شهیدی [şehīdī] derler. Şāʿir, beyt:

شهیدی گر غلامی را دهان طعنه بگشاید
بلی یارست با او را زبان دار و دهن واسع

(Kadın düşkünü oğlan düşkününe kınama amacıyla ağız açacak olursa, olabilir, geniş ağzı ve dili kendisinin dostudur.)

غوشای [ġūşāy]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Sığır tezeği ki kurutup odun yerine yakarlar. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

یکی ز راه همی زر بر ندارد و سیم
یکی ز دشت به هیمه همی چند غوشای

(Birisi yoldaki altın ve gümüşü toplamaz. Biri çölden odunla birlikte tezek toplar.)

Ve dahi arpa ve buğday sünbülesi. Bu iki maʿnāya, Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

کار خلقت نیاید از خصمت
کار عنبر نیاید از غوشای

خرد گشته به پای گاو فنا
سر که از تو کشیده چون غوشای

(Senin huyunun işi, düşmanın elinden gelmez. Tezek, amberin yaptığı işi yapamaz. Senden yüz çeviren baş, fanilik öküzünün ayağıyla başak gibi ezilir.)

باب الفاء المفتوحه
[BĀBU'L-FĀ'İ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

فا [fā]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, şīr-i kemīn yaʿnī kemīnde oturur arslan. Seyyid Şerīf Eşref, beyt:

یک خادمش نگار سهی سرو فای چشم
یک مسندش کمیت سبک روح بادپای

(Bir hizmetçisi, selvi boylu ve aslan gözlü güzeldir. Bir bineği ayağı çabuk ve hafif ruhlu attır.)

Ṣānī, kelime-i با او [bā-ū] yerine istiʿmāl edip فا گفت [fā guft] diyeceği yerde با او گفت [bā-ū guft] derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جادوی کم پیر از غصه بمرد
روی و خوی زشت فا مالک سپرد

(Büyücü kocakarı dertten öldü. Çirkin huyu suyu, her şeyin sahibine teslim oldu.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

سیمرغ وار گوشه نشینم نه چون مگس
بنشینم از حریصی هر کجا که فا رسم

(Anka gibi bir köşede otururum. Sinek gibi, hırsımdan her ulaştığım yere oturucu değilim.)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i taʿḳīb, yaʿnī geriden gitmek.

Rābiʿ, be-maʿnī-i taḳaddüm, yaʿnī ileri varmak. ʿArabīde فا [fā] lafẓı biryān etmek ve gil içinde ekmek pişirmek maʿnāsınadır.

فاشرا [fāşirā]: Kesr-i şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Sarmaşık nevʿinden bir ottur.

فافا [fāfā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, güzīde ve maḳbūl olan nesne.

Ṣānī, ol kimesneye derler ki söyledikte alt dudağın dişine sıkarak söyleye ki her tekellümünde فا فا [fā fā] ẓāhir ola. ʿArabī ile müşterekdir. Taʿrīfi هو الذی لا یقدر علی تکلم کلمة الا بزیادة الفاء فی اوله[1]. Şāʿir, beyt:

راستی و درست سخن گفتن
نتواند که گوید آن فافا

(O fāfā, doğru ve dürüst söz söylemeyi beceremiyor.)

فاوانیا [fāvāniyā]: Kesr-i nūn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bir ottur. Türkīde "ayıkulağı" derler. ʿArabīde عود الصلیب [ʿūdu'ṣ-ṣalīb] derler ki iki ḳısımdır. Biri erkektir, uzun olur ve biri dişidir, kısa olur. İkisi de başsızdır.

فاوا [fāvā]: Feṯḥ-i vāv ile. Şermende ve rüsvāy maʿnāsınadır. ʿAmʿaḳ-ı Buḫārī, beyt:

بسکه بخشد کف تو در و گهر
بحر شرمنده گشته و فاوا

(Senin elin öyle çok inci ve mücevher bağışlar ki deniz utanır ve rezil olur.)

فجا [fecā]: Feṯḥ-i cīm ile. Ḫūşe-çīnī yaʿnī başakçılık etmek maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

با فیض خداوند اگر خاص و اگر عام
از خرمن فضل و کرمش کرده فجایی

(Efendinin bereketiyle sıradan halk ve seçkin kimseler onun iyilik ve bağış harmanında başakçılık yapar.)

ʿArabīde kesr-i fā ve medd-i hemze ile (فِجا ficā). Ve żamm-ı fā ve feṯḥ-i cīm ü hemze ile (فُجأ fuce'e). Ve żamm-ı fā ve sükūn-ı cīm ile (فُجأ fuc'). Ġāfil iken bir nesne gelmek ve vāḳiʿ olmak.

فدا [fedā]: Aṣl u resm maʿnāsına. Ve ʿArabīde bir nesneyi bir nesneye bedel sunmak maʿnāsınadır. Monlā Cāmī, mıṣraʿ:

روحی فداک ای صنم ابطحی لقب

(Ey Ebtahī lakaplı put! Ruhum sana feda olsun!)

فرا [ferā]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir kelimedir. Evā'il-i efʿāl ü meṣādırda istiʿmāl olunur. Yedi maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i cānib.

Ṣānī, be-maʿnī-i nezdīk.

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i فی [fī].

Rābiʿ, be-maʿnī-i bīşter, yaʿnī zā'id.

Ḫāmis, be-maʿnī-i علی [ʿalá].

Sādis, be-maʿnī-i bülend.

Sābiʿ, be-maʿnī-i heme.

فراخا [ferāḫā]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü ḫā'-i muʿceme ile. Maḥall-i **(192b)** ferāḫ ve cāy-ı vāsiʿ. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

تو هم مفرست دختر را بدین تنگ
فراخای جهان بر خود مکن تنگ

(Sen de kızı böylesi bir darlığa gönderme! Geniş dünyayı kendine dar etme!)

فراخنا [ferāḫnā]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü nūn ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فراخا [ferāḫā]-yı merḳūm, yaʿnī vüsʿat. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فراشا [ferāşā]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü şīn-i muʿceme ile. Bedende kıl ürpermek. Mīr Naẓmī, beyt:

چو دیده هیئتش پرسید اسمش
فراشا شد سراپا موی جسمش

(Yüzünü görünce ismini sordu. Bedenindeki bütün tüyler ürperdi.)

Ve dahi فراشیدن [ferāşīden] lafẓından ṣīġa-i fāʿildir.

1 Kelimenin başına fā koymadan konuşamayan kimsedir.

فرجا [fercā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i cīm ile. "Naẓar eyle!" demektir. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

شما را واجبست الحق نظر در کار من کردن
عجب حالیست حال من نظر در حال من فرجا

(Doğrusu benim işime bakman vaciptir. Benim halim acayip bir haldir. Benim halime bir bak!)

فرخا [ferḫā]: فراخا [ferāḫā] lafẓından iḫtişār olunmuştur, vüsʿat maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

بود چو چشمهٔ سوزن به چشم اعدایت
ز بس بلا و محن عالمی بدین فرخا

(Bu genişlikteki dünya, bela ve sıkıntı çokluğu yüzünden senin düşmanının gözüne iğne deliği gibi görünür.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da be-maʿnī-i saḫtī ve elem-i şedīd vāḳiʿdir.

فردا [ferdā]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, lafẓ-ı müfreddir, yarın maʿnāsına. ʿArabīde غدا [ġaden] derler.

Ṣānī, mürekkebdir فرد [ferd] ile آ [ā]dan, "yalnız gel!" maʿnāsına. İki maʿnāya tertīb üzre, beyt:

امروز و پریر و دی و فردا
هر چار یکی بود تو فرد آ

(Bugün, önceki gün, dün ve yarın... Dördü de birdir, sen yalnız gel (bağlarından kurtul)!)

چار [çār]dan murād ʿanāṣır-ı erbaʿadır.

فرسا [fersā]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir sebeb ile pāy-māl maʿnāsınadır.

Ṣānī, فرسودن [fersūden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur غم فرسا [ġam-fersā] ve چهره فرسا [çehre-fersā] gibi. Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

هیچ نقصان نکند ملکت حسن ترا
گر دمی شاد کنی خاطر غم فرسایی

(Gamın yıprattığı gönlümü bir kez mutlu etsen, güzellik ülkende hiçbir eksilme olmaz.)

فرمودهٔ خدا [fermūde-i ḫudā]: Yaʿnī ferāʾiż-i aʿmāl, mefrūżāt-ı ḫamse gibi ve emṡāli. Keẕā fī-*Şerefnāme*. Bu maʿnāya, şāʿir, beyt:

گر بندگی ای آوری بجایست
هر چیز که فرمودهٔ خدایست

(Allah'ın buyurduğu her şeye kulluk etmen yerindedir.)

فریبا [ferībā]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Be-maʿnī-i firībende ve firīfte, yaʿnī aldayıcı ve aldanmış. Şāʿir, rubāʿī:

هم حور بهشت نا شکیبا از تست
هم جادو و هم پری فریبا از تست
خوبان جهان به جامه زیبا کردند
آن خوب تویی که به جامه زیبا از تست

(Cennet hurisini sabırsız kılan sensin! Cadı ve perinin aldanmasına sebep olan sensin! Dünya güzelleri elbiseyle güzelleşirler. Sense elbiseyi güzelleştiren güzelsin.)

فنجا [fencā]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Gerinmek ki teʾṯīr-i hevādan veyāḫud uykusuzluktan ʿāriż olur. Eṭibbā مطواء [muṭavāʾ] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

چشم مستت خمار بنماید
ابروان تو کرده اند فنجا

(Sarhoş gözün mahmurluk gösteriyor. Kaşların gerindiler.)

مع البا
[maʿa'l-bā]

فاراب [fārāb]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Diyār-ı Türkistān'da bir şehrin nāmıdır. Türk lisānında ol şehre "Sayram" derler. Mīr Naẓmī, beyt:

پس آنجا کرده عزم سوی فاراب
نمانده هیچ در عقل و خرد تاب

(Oradan Sayram tarafına yola çıktı. Aklında ve bilincinde hiç güç kalmadı.)

فراسیاب [ferāsiyāb]: Feṯḥ-i rā vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḥabāb ki su üzerinde olan kabarcıklar.

Ṣānī, Tūrān pādişāhının adıdır. Bu ikisine افراسیاب [efrāsiyāb] dahi derler. Seyyid Sirāceddīn-i Segzī, beyt:

کیخسرو ثانی آن که آمد
هر بندهٔ او فراسیابی

(İkinci Keyhüsrev odur. Onun her kölesi bir Efrāsiyāb'dır.)

فرب [fereb]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir nehr-i ʿaẓīm adıdır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

فردا شب [ferdā şeb]: Yarın gece demek olur.

فرسب [ferisb]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, bir uzun direktir. Saḳf-ı ḫāne altına koyup üzerine saḳf ederler. Şems-i Faḫrī feṯḥ-i rā'-i mühmele ile (فرَسب feresb) naḳl eylemiş. Beyt:

ابوسحاق اگر زین کند کینش اسب
کند خرد بام فلک را فرسب

(Ebu İshak'ın öfkesi at eyerlerse, felek çatısının kirişini yerle bir eder.)

Bu maʿnāya, Ḥakīm Firdevsī, der-ṣıfat-ı ejdehā, beyt:

سُروهاش چون آبنوسی فرسب
چو خشم آورد بگذراند ز اسب

(Boynuzları abanoz direk gibidir. Öfkelenince atı geride bırakır.)

Baʿżı maḥalde rā'nın sükūnu ve sīn'in feṯḥasıyla (فرَسب ferseb) de istiʿmāl ederler. Üstād Rūdekī, beyt:

بام و فرسب به جمله خرد شوند
از گرانیت اگر شوی بر بام

(Ağırlığınla çatı üstüne çıksan, çatı da kiriş de tamamen ezilir.)

Ṣānī, ʿaṣṣārların **(193[a])** dāneyi sıkıp suyun veyāḫud yağın çıkardıkları ağaç.

Ṣāliş, kapı üzerine kodukları uzun direğe derler.

فرسب [fersīb]: Sükūn-ı rā vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ile. Dīvār içine kodukları ḫaṭıl ağacına derler.

مع التا
[maʿa't-tā]

فات [fāt]: Güçlebüken dedikleri dārūdur. ʿArabīde (فات fāte), geçti demek olur.

فخت [faḫt]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Bevezn-i بخت [baḫt]. Be-maʿnī-i kesb yaʿnī kazanç. Mīr Naẓmī, beyt:

در جهان هر که فخت نیکو نام
زنده ماندست تا به روز قیام

(Dünyada iyi ad kazanan herkes, kıyamet gününe dek canlı kalır.)

فرامشت [ferāmuşt]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele, żamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i ferāmūş. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

زبانش کرد پاسخ را فرامشت
نهاد از عاجزی بر دیده انگشت

(Dili cevabı unuttu. Ācizlikten gözü üstüne parmak koydu.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

همه بر درگه فرامشتی
همه از روی معرفت پشتی

(Hep unutma dergāhındasınız. Hep bilginin yüzüne sırt çevirmişsiniz.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آن گرگ بدان زشتی با جهل و فرامشتی
نک یوسف کنعان شد تا باد چنین بادا

(O kurt o denli çirkinlik, bilgisizlik ve unutkanlığına rağmen yine de Ken'ānlı Yusuf oldu. Var olduğu sürece de hep böyle olsun!)

فراهخت [ferāheḫt]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü hā ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i şükūh, zībāyī ve ārāyiş ki فرهخت [ferheḫt] ve فرهت [ferhet] dahi derler.

فراهت [ferāhet]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü hā ile. فراهخت [ferāheḫt]-i merḳūm maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

چو آن حجله که شد از غیر تنها
فراهت کرده خود را از سراپا

(O yatak odası başkalarından temizlenince kendini tepeden tırnağa süsledi.)

فرتست [fertest]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Dokunmak için ḥāżırlanmış iplik ki فلات [felāt], تان [tān] ve تانه [tāne] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرتوت [fertūt]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ġāyet ile pīr ve iḫtiyār olmuşa derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

شاه آفاق شیخ ابو اسحق
عقل با رای او شود فرتوت

(Dünya padişahı Şeyh Ebu İshak... Akıl onun görüşü karşısında bunak sayılır.)

فرمرست [fermerust]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn, feṯḥ-i mīm ve żamm-ı rāʾ-i ṣānī ile. Bir şaḫṣa derler ki ġāyet az yemek yiye ve ol sebebden żaʿīf, zebūn ve nā-tüvān ola. ʿArabīde قصیع [ḳaṣīʿ] derler. Ebulmaʿānī, beyt:

ز خست پارهٔ نان را نخورده
از آن شد فرمرست از غایت ضعف

(Cimrilikten ekmek parçası yememiş. Son derece zayıf ve sıska kalması bu yüzdenmiş.)

فروت [ferevt]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı vāv ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de be-maʿnī-i bisyār masṭūrdur. *Ferheng-i Mīrzā*'da żamm-ı fā ile (فُروت furevt) rivāyet olunmuştur.

فرهخت [ferheḫt]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü fā ve feṯḥ-i hā ile. فرهختن [ferheḫten]

lafẓından müştaḳḳ isimdir, şükūh ve edeb maʿnāsına. Refīʿeddīn-i Lünbānī, beyt:

ریاضت تو به داغ ادب فلک فرهخت
عنایت تو به شیر کرم جهان پرورد

(Senin riyazetin, feleği edep mührüyle terbiye etti. Senin yardımın, dünyayı iyilik sütüyle besledi.)

فرهست [ferhest]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i hā ile. Siḥr ve cādūyī maʿnāsına. Ebū Naṣr-ı Merġazī, beyt:

هست را نیست کند تنبل او
نیست را هست کند فرهستش

(Onun hilesi varı yok eder. Onun büyüsü yoğu var eder.)

فرهت [ferhet]: Be-maʿnī-i فرهخت [ferheḫt]-i merḳūm.

فلات [felāt]: Feṯḥ-i lām ile. Dokunmaya ḥāżırlanmış iplik ki فرتست [fertest]-i merḳūm maʿnāsınadır. ʿArabīde berriyye yaʿnī deşt ve beyābān ki mezrūʿāttan ḫālī ola. Be-maʿnī-i evvel, Üstād Rūdekī, beyt:

تا لباس عمر اعدایش نگردد بافته
تار تار و پود پود اندر فلات آن فوات

(Onun düşmanlarının dokunmamış ömür elbisesi, ölüm yumağının içinde atkı atkı ve çözgü çözgüdür.)

Be-maʿnī-i ṣānī, beyt:

همی رفت روز و شب در آن بیابان
فلاتی بوده خالی ز انس و حیوان

(İnsan ve hayvan yaşamayan bir çöl varmış. O çölde gece gündüz ilerledi.)

مع الجیم
[maʿa'l-cīm]

فتیله دهنج [fetīle-dehnec]: Kesr-i tāʾ-i müṣennāt, sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü hāʾ-i ṣānī ve feṯḥ-i lām u dāl-ı mühmele vü nūn ile. Çimbistre ki ʿArabīde منقاش [minḳāş] derler. Onunla kıl koparırlar. Ve dahi mūm miḳrāżı maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فج [fec]: Be-vezn-i کج [kec]. İşkembe üzerinde olan irilik. Ve bal kovanı içinde olan iriliğe derler. ʿArabīde cāy-ı vāsiʿ ki baʿżı dağ aralarında ve eteklerinde çimenli yerler olur, ona derler. Be-maʿnī-i evvel, Ebulmaʿānī, beyt:

گرفته جلد رویش فج سراپا
تو گویی گشته گویا خشک مشکی

(Yüzünün derisinde yer yer sertlik oluşmuş. Görsen, "kuru miske dönmüş" dersin.)

فرتج [fertec]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt ile. Ağız çevresi ki بدفوز [bedfūz] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

رسیده فرتج فم تا بناگوش
کند با مقعد طفلان رشکی

(Ağzının çevresi kulak memesine dek ulaşmış. Çocukların makadını kıskandırıyor.)

فرجنج [fercenc]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Naṣīb **(193ᵇ)** ve ḥiṣṣe maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

چو کار مرا غم شده ما حصل
که اینست فرجنج روز ازل

(Benim işim gamdan başka bir şey değil. Ezelde bizim kısmetimiz bu olmuş.)

فرخنج [ferḫanc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i ḫā'-i mu'ceme ile. Dört ma'nāya gelir.

Evvel, be-ma'nī-i sūd ve nef'. Ḥakīm Esedī, beyt:

مرا از تو فرخنج جز درد نیست
چو من در جهان سوخته مرد نیست

(Bana senin dertten başka bir faydan yok. Dünyada benim gibi yanmış adam yoktur.)

Ṣānī, be-ma'nī-i nāz-bū, ya'nī reyḥān.

Ṣāliş, be-ma'nī-i ṭarab.

Rābi', çīz-i bāṭıl ya'nī bāṭıl nesne, her ne olursa.

فرغنج [ferġanc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı mu'ceme ile. Sarmaşık dedikleridir. Ebulma'ānī, beyt:

دو مشگین طره اش بر گردن افتاد
چو بر سرو سهی پیچیده فرغنج

(İki misk kokulu saç boynuna düştü. Sanki selviye sarmaşık dolandı.)

فرمانج [fermānec]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ü nūn ile. Berg-i dıraḫtān ya'nī muṭlaḳ ağaç yaprağı. Ebulma'ānī, beyt:

فتاده زیر درختان زر ورق یکسر
نداشت صولت پاییز تاب فرمانج

(Ağaçların altına altın yaprak düşmüş. Ağaç yaprağı sonbaharın darbesine dayanamamış.)

فرهانج [ferhānic]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, feṯḥ-i hā ve kesr-i nūn ile. İki ma'nāyadır.

Evvel, gömlek ve kaftan çapanı ki tiriz ve āstīne dikerler.

Ṣānī, *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de bāġ çubuğu ki tegek yanında yere yatırırlar. Köklendikte çıkarıp āḫar yere dikerler. دارنج [dārenc] dahi derler. Ba'ẓı nüsḫada bāġ budamasıdır. Ve *Şerefnāme*'de, pīrāmen-i dehān ve dahi kābūs ki "uykuda ağır basar" dedikleridir ki استنبه [istenbe], فرنج [ferenc], فرنجک [ferencek] ve فدرنجک [fedrencek] dahi derler. Ve *Lisānu'ş-Şu'arā*'da bir şāḫ ki şāḫ-ı dīgere ulaşa. Ve *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da, ağaçta zā'id bitmiş küçük şāḫlar ki ağaç hemvār, mevzūn ve ḳuvvetli olmak için kesip pāk ederler.

فرهنج [ferhenc]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i hā ile. Edeb, 'aḳl ve hüner ma'nāsına. فرهنگ [ferheng] dahi derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭ'a:

جمال دنیی و دین آن که دارد
عطا و فضل دار و رای و فرهنج

دعا و مدح او را حرز خود دان
که افعی با او کم باشد ز یفتنج

(Dinin ve dünyanın cemali Şeyh Ebu İshak ihsan, erdem, düşünce ve ilim sahibidir. Ona dua edip övgüde bulunmayı kendine muska bil! Zira engerek yılanının zehirsiz yılandan az olması onun sayesindedir.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de be-ma'nī-i dāniş. Ḥakīm Senāyī, beyt:

مر ورا در هنر بفرهنجد
توسنی از سرش بیاهنجد

(Onu hünerde eğitir, başındaki boyunduruğu çıkarır.)

فریج [ferīc]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Eğir ki 'Arabīde وج [vecc] derler. Bir acırak köktür.

فلج [felc]: Sükūn-ı lām ile. Kapı kilidi ki غلج [ġalc] dahi derler. 'Aliyy-i Ḳarṭ, beyt:

در به فلجی کرده بودم استوار
در کلیدانه فرو هشته مدنگ

(Kapıyı kilitle sağlamlaştırmıştım. Anahtar son kilitte takıldı kaldı.)

Ferheng-i Cihāngīrî'de, kapı zencīri ki قیعت [ḳī'at] dahi derler. 'Arabīde غلق [ġalaḳ] dedikleridir. Şems-i Faḫrī, ḳıṭ'a:

ایا شاهی که گر حکمت بخواهد
قرنفل را دهد خاصیت ثلج

چنان ایمن شد از عدل تو آفاق
که برکندند از درها همه فلج

(Ey padişah! Senin hükmün isterse karanfile kar niteliği verir. Senin adaletin zamanında dünya öyle güvenli bir yer haline geldi ki kapılardan bütün kilitleri söktüler.)

Ve bir 'illet adıdır ki vücūd-ı insāna 'ārıż olsa a'żāyı süst edip 'amelden bāṭıl eder. Felc demekle meşhūrdur. Ma'lūle مفلوج [meflūc] derler. Ṭabīb Yūsufī, rubā'ī:

چون عیش ز فلج بر کسی گردد سرد
نصف بدنش از حرکت آید فرد
از روز نخست تا به روز چارم
جز ماء عسل نمی باید خورد

(Felç yüzünden hayatı kararıp bedeninin yarısı hareketsiz kalan kimse, ilk günden dördüncü güne dek bal suyundan başka bir şey yiyip içmemelidir.)

'Arabīde dahi fetḥ-i fā ve sükūn-ı lām ile (فلج felc), nehr-i ṣaġīr ya'nī küçük ırmak. Ve 'inde'l-ba'ż mā'-i cārī. Ve dahi ġālib olmak ve ẓafer bulmak. یقال فلج علی خصمه ای غلب.[1] Ve ẓafer. Ve dahi her ne ki şaḳḳ olunur. فلجت الشئ فلجین ای شققته نصفین والفلج داء یعرض نصف البدن فیمنعه عن الحس والحرکة الارادیة قیل فلج یفلج فلجا فهو فالج و مفلوج.[2] Ve żamm-ı fā ile (فُلج fulc), fevz ü ẓafer. Ve yarık, şaḳḳ gibi. Ve kesr-i fā ile (فِلج filc), beyne'l-'Arab bir ma'rūf kilenin adıdır. الفلج [el-felec], bi-fetḥateyni, nehr-i ṣaġīr. Ve diş seyrek olmak. رجل افلج الاسنان وامرأة فلجاء والفلج اعوجاج فی البدن[3]

فنج [fenc]: Sükūn-ı nūn ile. İki ma'nāya gelir.

Evvel, debbe-ḫāye ki بادکند [bād-kend] dahi derler. Seyf-i İsferengī, beyt:

پندوترهٔ حامد آن گشته مفاجا
بر کیر نجوم آژخ و بر خایهٔ طب فنج

(Hāmid'in acı teresi ansızın astronominin kīrine sivilce, tıbbın hayasına fıtık olmuş.)

Üstād Müncīk, beyt:

عجب آید ز تو مرا که همی
چون کشی آن گران دو خایهٔ فنج

(O fıtıklı iki ağır hayayı nasıl taşıyorsun hayret ediyorum!)

Ṣānī, ḳabīḥ ve zişt ma'nāsınadır. Bu lüġat ḥarekāt-ı **(194[a])** şelāşede ma'nā-yı muġāyir ile vārid olmuştur.

فیهج [feyhec]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i hā ile. Şarāb ile dolu ḳadeḥ ma'nāsınadır. Ebulma'ānī, beyt:

بده ساقیا فیهج لعل ناب
به دفع غم دهر را کن شتاب

(Ey sāki! Saf şarap kadehini ver! Dünya gamını gidermek için acele et!)

1 Denir ki: Felece 'alá-ḥaşmihi, yani düşmanına üstün geldi.

2 Felectu'ş-şey'e felceyni, yani bir şeyi ikiye ayırdım. el-Felc, bedenin yarısına ārız olan, hissi ve isteğe bağlı hareketi engelleyen bir hastalıktır. Denir ki: Felece yeflicu felcen fehuve fālicun ve meflūcun.

3 Reculun eflecu'l-esnān (dişleri seyrek adam) ve imre'etun felcā'un (dişleri seyrek kadın). el-Felec, bedendeki eğriliktir.

مع الجيم الفارسى
[maʿa'l-cīmi'l-fārsī]

فرخچ [feraḫç]: Feṯ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Üç maʿnāya gelir. Evvel, kefel-i çār-pāyān yaʿnī dört ayaklı ḥayvānāt sağrısı ki پرخچ [perḫaç] ve پرخش [perḫaş] dahi derler. İbn ʿAlī ez-şuʿarā-yı ḳudemā, der-ṣıfat-ı Burāḳ, beyt:

فرخچش چو پیل و گردن فرس سان
دمش بد به مانند گاو کشاورز

(Sağrısı fil gibidir, boynu at boynuna benzer, kuyruğu çift öküzünü andırır.)

Şānī, *Edātu'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i zişt, peleşt ve nā-zībāyī. Ḥakīm Senāyī, der-nikūhiş-i şuʿarā, beyt:

یک جهان نا حفاظ و نا بینا
در عبارت فرخچ و نا زیبا

(Örtüsüz, kör bir topluluk. Sözde çirkin ve yakışıksız.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

دریغ دفتر اشعار ناقص و سردم
که بد نتیجهٔ طبع فرخچ و مردارم

(Yazık! Soğuk ve eksik şiir defterim, mundar ve pis yaradılışımın bir sonucudur.)

Üstād Lebībī, beyt:

ای بلفرخچ ساده همیدون همه فرخچ
نامت فرخچ و کنیت ملعونت بلفرخچ

(Ey sade çirkinlik sahibi! Aynı şekilde hep çirkinsin. Adın çirkin ve lanet olası künyen çirkin.)

Şems-i Faḫrī bunu "ṣūret-i zişt ü çirkīn maʿnāsınadır" deyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

دشمن ار عیب او کند چه عجب
عیب خوبان همه فرخچ کند

(Düşman onu ayıplıyorsa buna şaşılmaz. Çirkin olanlar güzelleri hep ayıplar.)

Şāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de rüşvet ki bāṭılı ḥaḳḳ ṣūretine komak için verirler. Üstād Lebībī, beyt:

گر پذیرد دل مرا به فرخچ
بدهم بهر یک نگاهش رخچ

(Kalbimi kabul ederse, bir bakışı için rüşvet olarak vereyim.)

فرغانچ [ferġāniç]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, feṯ-i ġayn-ı muʿceme ve kesr-i nūn ile. Bāġ yaʿnī üzüm tegeği dikilmiş yer. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, ḫūb beslenmiş ve semirmiş buzağı. Keẕā fi'l-*Edāt*. Ve *Ferheng-i Mīrzā*'da bu lüġat, lisān-ı Türkī olmak üzre masṭūrdur.

مع الخا
[maʿa'l-ḫā]

فاخ [fāḫ]: Nihāl ü şāḫ-ı dıraḫt yaʿnī ağacın dal ve budağı. Mīr Naẓmī, beyt:

به هر سوی افراشت فاخ دراز
شده سایه چون خیمه هر برگ و ساز

(Her tarafa uzun ağaçlar dikti. Her yaprak ve dalın gölgesi birer otağa benzedi.)

فترخ [fetraḫ]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir nevʿ oyundur, el ele yapışıp oynarlar.

فخ [faḫ]: İki maʿnāyadır.

Evvel, tuzak ki تله [tele] dahi derler. Türkīde "fak" dedikleridir. Ḥakīm Enverī, beyt:

ای خداوندی که هر کز خدمتت گردن کشید
از ره جنبش فلک در گردنش افکند فخ

(Efendim! Felek sana hizmetten yüz çeviren herkesin boynuna cümbüş olsun diye tuzak takar.)

Ṣānī, torba maʿnāsınadır. ʿArabīde bi'l-feṯḥ ve't-teşdīd (فخّ faḫḫ), ṣayd edecek ālet, mişyad maʿnāsına. Ve ʿinde'l-baʿż "fak" dedikleri ālet ki onunla kuş tutarlar.

فراخ [ferāḫ]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Her ne ki vāsiʿ ola, yaʿnī açık ve bol maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

گل این باغچه ای کز سر شاخ
صبح دم گوش گشادست فراخ

(Bu bahçenin sabahleyin dal ucunda kulağını genişçe açan gülüsün.)

Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

دل فراخان را بود دست فراخ
چشم کوران را عثار سنگلاخ

(Gönlü açık olanların eli de açık olur. Kör gözlüler ise taşlıkta kayıp düşer.)

Çağatay'da kesr-i kāf ile "kiŋ" derler. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿa-i Seyyāre*'de Cemşīd Şāh Zeyd-i Ẕehhāb'ı bıraktığı kuyunun vaṣfında der, beyt:

Ki anıŋ aġzı tar idi tübi kiŋ
Aġzı revzençe tübi öy bile tiŋ

(O kuyunun ağzı dar, dibi genişti. Ağzı bir küçük pencereye, dibi de bir eve denkti.)

فرخ [ferruḫ]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele-i müşeddede ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, mübārek ve meymūn maʿnāsına ki Türkīde "kutlu" derler. Emīr Ḫüsrev, beyt:

به راهم طائر میمون زد این فال
کت از فرخ رخی فرخ شود حال

(Kutlu bir kuş yolda bana şu falı işaret etti: Yüzü kutlu biri sayesinde halin de kutlu olacak.)

Ṣānī, ḫamse-i müsteraḳa-i sāl-i Melikī'nin ikinci günü adıdır. Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile (فرخ ferḫ) ʿArabīde iki maʿnāyadır. Evvel, güvercin, tavuk ve emṣāluhumānın yavrusu ki فرخِ حمام [ferḫ-i ḥamām] ve فرخِ دجاجه [ferḫ-i decāce] derler. Ṣānī, mezrūʿāt sapında olan küçük dallar maʿnāsınadır.

فرسخ [fersaḫ]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Ferseng maʿnāsınadır. Fārsīden muʿarrebdir. ʿAcem'de dahi istiʿmāli şāyiʿdir ki dört mīl miḳdārı mesāfeye derler. Ve her mīl on iki bin adımdır. Ve her adım bir buçuk arıştır. Ve her arış dört ḳabżadır. Ve her ḳabża dört parmaktır. Mīr Naẓmī, beyt:

میان هر یکی بد فرسخ چند
به مهر یکدگر بی صبر بودند **(194b)**

(Her birinin arası birkaç fersahtı. Birbirinin aşkında sabırsız idiler.)

فرفخ [ferfaḫ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i fā ile. Semizotu ki پرپهن [perpehen] ve فرفهن [ferfehen] dahi derler. ʿArabīde بقلة الحمقا [baḳlatu'l-ḥamḳā] dedikleridir. Ṭabīʿatı bārid ve raṭbdır. Ḥarāret defʿine daḫli vāfirdir.

فركامخ [ferkāmuḫ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele, feṯḥ-i kāf ve żamm-ı mīm ile. Ol arslana derler ki henūz yol bekleye ve şikār ala, yaʿnī ibtidā şikāra çıkmış ola. Murād, henūz yavruluğu geçmiş demektir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. *Ferheng-i Mīrzā*'da, ṭaʿām üzerine dökülen şīr.

فلخ [felḫ]: Sükūn-ı lām ile. İbtidā'-i kār u ʿamel ü şuġl. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

مرا زندگانی بدین جای تلخ
همه جای دیگر کنندم ز فلخ

(Bana burada yaşamak acı veriyor. Başka bir yer için harekete geçeyim.)

Bu maʿnāya, Ḫüsrevānī, beyt:

همت او بر فلک ز فلخ بنا کرد
بر سر کیوان فکنده بن بی ایوان

(Onun himmeti, gökyüzüne bina yapmak için harekete geçti. Zuhal'in tepesine temelsiz bir eyvan dikti.)

Miʿyār-ı Cemālī'de Şems-i Faḫrī feṯḥ-i lām ile (فلَخ felaḫ), ملخ [melaḫ] vezni üzre rivāyet eylemiş. Ḳıṭʿa:

خدایگانا زان هیبت مبارک تو
بهشت عدن بر اعدات گشت چون دوزخ

به ضبط ملک دگر ابتدای نهضت کن
که کارهای تو زان پس مبارکست فلخ

(Efendim! O kutlu görkemin sayesinde, adn cenneti senin düşmanların için cehennem gibi oldu. Başka bir ülkeyi fethetmek için harekete geç! Çünkü bundan böyle başka işler için adım atman pek kutlu olacaktır.)

فنجيدخ [fencīdaḫ]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Bir nevʿ marażdır. اعيا [aʿyā] ve ماندگی [māndegī] dahi derler.

فيخ [feyḫ]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Peyk yaʿnī ḳāṣıd. Ebulmaʿānī, beyt:

چنانکه عزم کند انتقام اعدا را
سروش غیب شود آن که در رکابش فیخ

(Düşmandan intikam almak için öyle bir harekete geçer ki gaip melekleri onun yanındaki haberci olur.)

ʿArabīde kokmak, kaynamak ve gen olmak. Naʿtı افيخ [efyuḫ] gelir. يقال فاخت القدر اذا غلت وفاخت منه ريح طيب[1]

1 Kazan kaynadığında fāḥat el-ḳidru denir. Ve fāḥat minhu rīḥun ṭayyibun, ondan güzel koku geldi.

مع الدال المهمله
[ma'a'd-dāli'l-muhmele]

فارد [fārd]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Nerdin yedi oyunlarından evvelki oyunu adıdır ki bunlardır: Fārd, ziyād, sitāde, ḫāne-gīr, ṭavīl, hezārān ve manṣūbe. Ḳumār-bāzlar beyninde her birinin ṣūret-i mülā'abesi ma'lūmdur. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

ببرد عشق تو نقشی ز کعبتین مراد
ورای عاشق فارد نمی تواند دید

(Senin aşkın emel zarından bir işareti kaptı götürdü. Yalnız (fārid) kalan āşığın ötesini görmek mümkün değil.)

Bu beyitte rā'yı meksūr etmedikçe mevzūn olmaz. *Mecma'u'l-Fürs*'te kesr-i rā ile taṣḥīḥ ve üç ma'nāya rivāyet olunmuştur.

Evvel, nerd oyunu adıdır.

Ṣānī, be-ma'nī-i tenhā mervīdir. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

زین خامهٔ دو شاخی اندر سه تا انامل
من فارد جهانم ایشان زیاد منکر

(Üç parmak içindeki bu iki boynuzlu kalem sayesinde ben dünyada tekim (fārid), onlar ise istenmeyen fazlalık (ziyād).)

Bu beyitte dahi rā meksūrdur.

Ṣāliṣ, gāv-ı kūhī. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فالاد [fālād]: Fetḥ-i lām ile. Beyhūde ve bī-ma'ná söz. Ve dahi söyleme ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

بازگونه سخن دهن مگشاد
راست گو هر سخن مگو فالاد

(Eğri büğrü söylemek için ağız açma! Doğru söyle, her ağzına geleni söyleme!)

فانید [fānīd]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Şeker-i mükerrer. Ya'nī şeker tekrār kaynatıp 'aḳd ve ṣāf ederler. Ona شکرفانید [şeker-fānīd], شکرپانید [şeker-pānīd] ve شکربیز [şeker-bīz] dahi derler. Maṣdarı فانیدن [fānīden] gelir. Ġāyet leẕīẕ ve laṭīf olduğu için leb-i dilberi ona teşbīh edip demişler. Beyt:

لبش چون شکرفانید بوده
سخنهایش به مشک اندر بسوده

(Dudağı sanki kaynamış şeker olmuş, sözleri miskle ezilmiş.)

فاید [fāyed]: Fetḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İntihā ma'nāsına. Meṣelā تا به فلان [tā be-fulān] demek olur. 'Arabīdeki حتی [ḥattá] ma'nāsına. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

خداوندست و میر میرزاده است
ز عهد و عصر آدم فاید اکنون

(Hz. Ādem zamanlarından bugüne dek efendidir, bey oğlu beydir.)

فترد [feterd]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Ol nesneye derler ki kendinden yırtılmış ola. Ḫüsrevī, beyt:

خود طرازید و بار خود بفترد
خود برآورد و باز ویران کرد

(Kendi süsledi, yine kendi yırttı. Kendi yaptı, yine kendi yıktı.)

فترید [feterīd]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt, kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-ma'nī-i فترد [feterd]-i merḳūm. Keẕā fī-*Tuḥfeti'l-Aḥbāb*.

فخمید [faḫmīd]: Sükūn-ı ḫā'-i mu'ceme ve kesr-i mīm ile. Penbe dānesin penbeden cüdā eyledi demek olur. Maṣdarı فخمیدن [faḫmīden] gelir. Ḫuceste gūyed, beyt:

جوان بودم و پنبه فخمیدمی
چو فخمید شد دانه برچیدمی

(Gençtim, pamuk ayırırdım. Ayırdıktan sonra da tane toplardım.)

فدود [fedved]: Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Ol ağaca derler ki istiḥkām için kapı ardına dayarlar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Ebulmaʿānī, beyt:

شهنشاهی به عهد عدل و دادش **(195ª)**
نه فدود بر درِ کس را نه قفلی

(Öyle bir padişahlar padişahı ki adaleti zamanında kimsenin kapısında ne kapı tahtası ne de bir kilit olur.)

فدوند [fedvend]: Ziyāde-i nūn ile فدود [fedved]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فراوند [ferāvend]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü vāv ve sükūn-ı nūn ile. Kapı ardına istiḥkām için konulan ağaca derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرتود [fertūd]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı tāʾ-i müṣennāt u vāv-ı maʿrūf ile. Pīr-i sāl-ḫorde ki فرتوت [fertūt]-ı merḳūm gibi. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز بوی گل و سنبل و ارغوان
همی گشت فرتود از سر جوان

(Erguvan, sümbül ve gül kokusuyla yaşlılar yeniden gençleşti.)

فرجمند [fercumend]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn, żamm-ı cīm ve feṯḥ-i mīm ile. Ṣāḥib-i zībāyī vü pīrāye. Nāṣır-ı Buḫārī, beyt:

تا جهان را زینت آرد فر و برز پادشاه
ارجمند و فرجمند و فرخجسته پادشاه

(Yüceliği ve gücü dünyayı süsleyen padişah işte bu sebeple kıymetlidir, görkemlidir, kutludur.)

فرزد [ferzud/feruzd]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı zāʾ-i muʿceme ile. Her zamān sulu ve çemenzār olan yere derler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز پشت منست این و نام اورمزد
درخشنده چون لاله اندر فرزد

(Bu benim soyumdandır ve adı Ūrmüzd'dür. Yemyeşil çayırdaki lale gibi parlar.)

ورا کرد شاپور نام اورمزد
که سروی بر اندر میان فرزد

(Şāpūr ona Ūrmüzd adını verdi. O, yemyeşil çayır içindeki bir selviydi.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ایا شهریاری که از طلعت تو
سعادت برد زهره و اورمزد

ز فیض کفت کشتزار امید
بود تازه دائم همیشه فرزد

(Ey padişah! Hürmüz ve Zühre senin yüzünle mutlu olur. Umut tarlası senin elinin bereketiyle her zaman yemyeşil ve tazedir.)

فرزند [ferzend]: Veled maʿnāsına. Egerçi erkek ve dişiye denilir, ammā ekṣer erkek oğula istiʿmāl olunur. Baʿżı nüsḫada فرزد [ferzud]-i merḳum maʿnāsına da rivāyet olunmuştur.

فرسد [fersed]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i فرساید [fersāyed]. Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان باد تا حشر لبس بقایت
که دست فنا دامنش را نفرسد

(Senin öyle bir sonsuzluk elbisen olsun ki fanilik eli onun eteğini yıpratamasın!)

فرشید [ferşīd]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Bir pehlivān adıdır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو رهام و گودرز و فرشیدورد
چو شیدوش و لهاک شد هم نبرد

(Savaşta Ruhhām, Güderz, Ferşīdverd, Şeydūş ve Lehāk vardı.)

فرغند [ferġand]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ile. Murdār ve bed rāyiḥalı nesneye derler. Mīr ʿUmāre, beyt:

معذور بود گر زن تو با تو نسازد
زان گنده دهان تو و زان بینئ فرغند

(O kokmuş ağzın ve pis kokulu burnun varken karın sana yanaşmıyorsa kusuruna bakılmaz.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ملک داری ز دشمنت ناید
بوی عنبر نیاید از فرغند

(Senin düşmanın padişahlık yapamaz. Pislikten amber kokusu gelmez.)

فرقد [ferḳad]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḳāf ile. Bir yıldızdır, dā'imā yanında bir yıldız dahi olur, فرقدان [ferḳadān] derler. Ve bir maʿnāsı dahi tepedir, tārek-i ser maʿnāsına. Meẕkūr iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

رسید فرقد اقبال و دولت و جاهش
به یمن و عز و سعادت همیشه تا فرقد

(Onun makam, ikbāl ve talih yıldızı mutluluk, itibar ve kut ile göğün en yükseğine dek erişti.)

فرکند [ferkend]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i kāf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, seyl zūru ile kazılmış yer ki cā-be-cā su dahi durmuş olur. فرغر [ferġar], فرکن [ferken] ve فرکنی [ferkenī] dahi derler. Baʿżı ferhenglerde, henūz kazılmış ḫarḳ maʿnāsına rivāyet olunmuştur. Şems-i Faḫrī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

وقت سیرش چه سیخ و چه دریا
پیشگاهش چه کوه و چه فرکند

(O yürürken kara ne deniz ne! Onun önünde dağ ne hark ne!)

سیخ [sīḫ] سیخون [sīḫūn]dan iḫtişār olunmuştur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da "reh-güẕer-i āb maʿnāsınadır, gerek yer üzerinde ve gerek dīvārda olsun" deyip bu beyte mütemessik olmuş. Beyt:

نه در وی آدمی را در راه رفتن
نه در وی جویها را جای فرکند

(Orada ne insanın yürüyebileceği bir yol ne de ırmakların geçebileceği bir su kanalı var.)

Ṣānī ṭūl-i müddet ile çürüyüp dökülmüş nesneye derler. Mīr ʿUmāre, beyt:

از پشت یکی جوشن خرپشته فرو نه
کز داشتنش غیبهٔ جوشنت به فرکند

(Birisinin sırtından harpüşte zırhını çıkar! Zira senin sahip olduğun zırh çürümeye yüz tutmuş.)

Maṣdarı فرکندن [ferkenden] olur.

فرمومد [fermūmed] ve **فرومد** [ferūmed]: Ṭūs mużāfātından iki ḳarye adıdır. Rivāyet olunur ki Zerdüşt bir ṭāliʿ-i saʿd maḥallinde iki ağaç dikmiş: Biri merḳūm ḳaryede ve biri Kāşmer-nām bir ḳaryede. Tafṣīl-i aḥvāli کاشمر [kāşmer] lüġati ẕeylinde ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālá. Mevlānā Maḥmūd İbn Yemīn, beyt:

خطهٔ فرومد اکنون شد ز نزهت آنچنان
کز خجالت کرد پنهان روی ازو خلد برین

(Fermūmed bölgesi öyle görülecek bir yer haline geldi ki cennet utanıp ondan yüzünü gizledi.)

فرناد [fernād]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. پایاب [pāyāb]-ı merḳūmun dört maʿnāsıyla da **(195ᵇ)** müterādiftir. Bemaʿnī-i evvel, Üstād Ferruḫī, beyt:

گذار کرده به پایابهای بی انجام
سپه گذاشته از آبهای بی فرناد

(Uçsuz bucaksız çölleri aşmış, dibi görünmeyen sulardan ordu geçirmiş.)

فرهمند [ferehmend]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü mīm ve sükūn-ı hā vü nūn ile. Lafẓ-ı mürekkebdir فره [fereh] ile مند [mend]den. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i ḫıredmend. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

فرهمندی را به دل در جای ده
سود کی داردت شخص فرهمند

(Kalbinde akıllılığa yer ver! Akıllı olmak sana kazanç sağlar.)

Ṣānī, ehl-i faẓl u kemāl maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

فر دانش یاب و فرهمند باش
دادهٔ دادار را خرسند باش

(Bilgi ışığını bul ve akıllı ol! Allah'ın verdiğine kanaat et!)

Gāhī rā'yı sākin ve hā'yı meftūḥ telaffuẓ ederler. Üstād Laṭīfī, beyt:

فرهمندان عالم معنی
نکنند التفات بر دنیی

(Mana âleminin akıllıları, dünyaya güvenmezler.)

Üstād Laṭīfī, bi-feṯḥi'r-rā, beyt:

هر آن کس هست دانا و فرهمند
نگردد فتنهٔ این دیر دیرند

(Bilgili ve akıllı olanlar, bu dünya kilisesinin fitnesine aldanmazlar.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i nezdīk. Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, bi-sükūni'r-rā ve feṯḥi'l-hā, beyt:

فرهمند بدکنش هرگز مرو
تا نگردی دردمند و آهمند

(Dertli ve günahkâr olmak istemiyorsan, kötü yaradılışlı kimseye asla yaklaşma!)

فرهومند [ferhūmend]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn, żamm-ı hā ve feṯḥ-i mīm ile. Nūrānī yüzlü ādem ki فرمند [fermend] dahi derler.

فریاد [feryād]: Meded ṭaleb eylemek. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

پیشِ که برآورم ز دستت فریاد
هم پیش تو از تو می خواهم داد

(Senin elinden kime feryat edeyim! Senden şikâyet edip adaleti yine senden istiyorum.)

فرید [ferīd]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, yalnız, tenhā maʿnāsına.

Ṣānī, bī-miṯl maʿnāsına. Merḳūm iki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

می رود در جنگ خصمش را فرید
زانکه گشته در شجاعت را فرید

(Düşmanla savaşmaya tek başına gider. Yiğitlikte eşsiz olmasının sebebi budur.)

ʿArabīde لا مثل له وفرائد الدهر کبارها وقیل اذا نظم الدر وفضل غیره یسمی الفرید[1]. Şol inciye derler ki dizilmiş ola. Cemʿi فرائد [ferā'id] gelir. یقال هو فرید فی زمانه ای لا مثل له[2]

فژغند [fejġand]: Sükūn-ı zā'-i Fārsī vü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, bir nevʿ sarmaşıktır. Her ağaca ki sarıla, lābüd kurutur. "Eğilmeç" dahi derler. Kökü olmaz ve yaprağı dahi olmaz. ʿArabīde اکشوث [ukşūş] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

1 Onun benzeri yoktur. Ferā'idu'd-dehr, zamanın büyükleridir. Dizilmiş inciye ve fazilet bakımından başkalarına üstün olana "ferīd" denilir.

2 Denir ki: Huve ferīdun fi-zamānihi, yani zamanında onun benzeri yoktur.

باغ عمر ترا مباد خزان
شاخ عمر تو ایمن از فژغند

(Senin ömür bahçen güz görmesin! Senin ömür dalın, bağ sarmaşığından güvende olsun!)

Üstād Rūdekī, beyt:

ایا سرو من در تک و پوی آنم
که فژغندواری بپچم به تو

(Ey selvim! Bağ sarmaşığı gibi sana dolanmanın peşindeyim.)

Ṣānī, pelīd ve çirkīn maʿnāsınadır ki فرغنده [ferġande], فژگند [fejgend] ve فرکنده [ferkende] dahi derler.

فژگند [fejgend]: Sükūn-ı zā vü nūn u fetḥ-i kāf-ı Fārsiyyeyn ile. Bed-būy ve murdār maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

آدمی ناید از فرو اصلان
بوی مشگین نیاید از فژگند

(Aslı bozuktan adam olmaz. Pislikten güzel koku gelmez.)

فسود [fesūd]: Żamm-ı sīn-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Rifʿat, cāh ve ululuğa ṭālib olan ādeme fesūd-cāh ve fesūd-mertebe derler. Ebulmaʿānī, beyt:

فسود جاه بود بندگان درگه تو
ازین سبب بکند میل بندگی عالم

(Senin kapına hizmet edenlerin mertebeleri yükselir. İşte bu yüzden herkes senin hizmetçin olmaya yönelir.)

فغند [feġand]: Fetḥ-i ġayn-ı muʿceme ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i جستن [cesten] ve چاپکی کردن [çāpukī kerden], yaʿnī sıçramak. Şems-i Faḫrī, der-ṣıfat-ı esb, beyt:

ویحک آن بادپای و آتش فعل
که چو آهو بود به جای فغند

(O ateş hareketli, rüzgār ayaklı ata maşallah! Sıçrama anında bir ceylanı andırır.)

فقند [feḳand]: Fetḥ-i ḳāf ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i فغند [feġand]-ı merḳūm. Üstād Laṭīfī, beyt:

هم آهو فقند و هم تیزگام
هم آهسته خویست و هم تیز تک

(Hem ceylan sekişli hem de yürüyüşü hızlı. Hem huyu yumuşak hem de hızlı koşucu.)

فلاد [felād]: Fetḥ-i lām ile. Beyhūde ve bīmaʿná süḫan. فالاد [fālād] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

بجز دعای تو باشد سخن همه هذیان
بجز ثنای تو باشد حدیث جمله فلاد

(Senin için dua etmek dışındaki söz sadece saçmalıktır. Seni övmek dışındaki söz tamamen boştur.)

فلخند [felḫand]: Sükūn-ı lām u nūn ve fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Dāneden ayrılmış penbe maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

قضا در پنبه زار عمر خصمش
نیارد کرد کاری غیر فلخند

(Kazā onun düşmanının ömür pamukluğunda pamuk çekirdeğinden başka bir iş elde edemez.)

فلخود [felḫūd]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Ṣīġa-i māżīdir ammā maṣdar maḳāmında istiʿmāl olunur. Penbeden dāne çekmek. Ve kıl çekip koparmak. Ve emṡāli nesne koparmak. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

موی زیر بغلش گشته دراز
از قفا موی کنش فلخوده

(Koltuk altı kılları uzamış. Hacamatçı kafasından koparmış.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da penbeden dāne ayırmak. Ve ayırana da derler. *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de be-maʿnī-i **(196ª)** faḥmīd-i merḳūmdur. Ammā *Miʿyār*'da Şems-i Faḫrī

be-maʿnī-i penbe-dāne deyip bu beyti naẓm eylemiş. Beyt:

خصمش بغنودست بدين زحرف دنيا
خرشيد شود گاو به كنجارهٔ فلخود

(Onun düşmanı, dünyanın pisliğiyle uyku halindedir. Öküz, üzüm çekirdeği posasıyla yetinir.)

فلخيد [felḫīd]: Sükūn-ı lām u yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فلخود [felḫūd]-ı merḳūm.

فلغند [felġand]: Sükūn-ı lām u nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, mīḫ ucuna perçīn etmek.

Ṣānī, bāġ ve mezrūʿāt eṭrāfına davar girmemek için ettikleri diken dīvār maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

جنبش شيب تازيانه چو ديد
بجهد از سر دو صد فلغند

(Kamçının ucunun kımıldadığını görünce iki yüz duvar çalısının üstünden sıçrar.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile (فلغُند felġund) mervīdir. Ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de, maḥall-i ḫaṭarnāk ez-deryā, yaʿnī ʿArabīde فم الاسد [femul'l-esed] dedikleridir.

فلغود [felġūd]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i فلخود [felḫūd]-ı merḳūm.

فليد [felīd]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir nesneyi zūr u ʿunfla yere geçirmek ve emṡāli nesnelere derler. Mīr Naẓmī, beyt:

اندران چون وزيد باد شديد
وتد خيمه در زمين فليد

(Orada fırtına kopunca çadırın direğini yere geçirdi.)

فند [fend]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i بند [bend]. Süḫan-ı beyhūde, mekr ve ḥīle maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

چه كند با تو حيلهٔ بدخواه
پيش معجز چه قدر دارد فند

(Düşmanın hilesi sana ne edecek! Hilenin mucize karşısında ne hükmü olur!)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da kesr-i fā ile (فِند find), nām-ı şāʿirdir.

فييد [feyīd]: İki yā-yı taḥtānī ile. Be-vezn-i رسيد [resīd]. Be-maʿnī-i bed-dil. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

فاغر [fāġir]: Kesr-i ġayn-ı muʿceme ile. Sarıya mā'il bir nevʿ çiçektir. Zanbaḳa müşābih, ḫoş-būy ve ḫoş-nümā olur. Ekşer Hindūstān'da maʿrūftur. Lisān-ı Hindīde چانپا [çānpā] derler.

فافليتر [fāflīter]: Sükūn-ı fā vü yā-yı taḥtānī, kesr-i lām ve feth-i tā'-i müşennāt ile. Kavun, karpuz, ḫıyār ve emşālinin kabuğu. Ve ebleh ve aḥmaḳ maʿnāsna da gelir. Mīr Naẓmī, beyt:

فافليتر مباش و آدم شو
با معانی شناس همدم شو

(Ahmak olma, adam ol! Manadan anlayanlarla birlikte ol!)

فافير [fāfīr]: Kesr-i fā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḫaşīr ettikleri ot. Üstād, beyt:

چو زلف یار نه ای زلف و خط محبوبان
کجاست سنبل خوشبو کجا بود فافير

(Güzellerin saçı ve ayva tüyü, sevgilinin saçı gibi olmaz. Güzel kokulu sümbül nerde, hasırotu nerde!)

فامر [fāmer]: Fetḥ-i mīm ile. Ferḫār ḳurbunda vāḳiʿ bir şehrin adıdır. Ḫavālīsinde beyābān vāḳiʿ olmuştur. Āhuvān-ı müşk onda nāfe bırakırlar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فر [fer]: Beş maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i şükūh, revnaḳ, fürūġ, ṭarāvet ve intiẓām-ı ḥāl maʿnālarına gelir. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

ملکت عاشقی و گنج طرب
هرچه دارم به فر دولت اوست

(Āşıklık mülkü ve eğlence hazinesi... Sahip olduğum her şey onun devletinin görkemi sayesindedir.)

İbn Yemīn, ḳıṭʿa:

دوتای نان اگر از گندم است یا از جو
سه تای جامه اگر کهنه است یاخود نو

به چارگوشهٔ دیوار خود به خاطر جمع
که کس نگوید ازینجای خیز و آنجا رو

هزار بار بود بِه به نزد ابن یمین
که فر و مملکت کیقباد و کیخسرو

(İki ekmek... Buğday ya da arpadan olmuş fark etmez. Eski ya da yeni üç parça elbiseḳ Kafan rahat olarak kendi dört duvarın arasında olup kimsenin "burdan kalk şuraya git!" dememesi, İbn Yemīn nezdinde Keyhüsrev ve Keykubād'ın görkem ve devletine sahip olmaktan bin kat daha iyidir.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ber, yaʿnī üst. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

بارنده به دوستان و یاران فر
نم نیست غمست هر غمامش را

(Bulutların dost ve arkadaşlar üstüne yağdırdığı yağmur değil gamdır.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i nūr ki bu maʿnādandır. Nūrānī ādeme فرهومند [ferhūmend] ve فرمند [fermend] dedikleri ki "nūrlu" demek olur. Bu maʿnāyı *Ferheng-i Cihāngīrī* ṣāḥibi, Muḥammed İbn Ḳays ferhenginden naḳl eyledi.

Rābiʿ, be-maʿnī- seyl-āb. Ebulmaʿānī, beyt:

سرشک دیده ام شد از غم حسرت چو باران فر
اگر همچون بماند یک زمان عالم شود ویران

(Gözyaşım hasret gamıyla yağmurun getirdiği sel suyuna döndü. Eğer bir süre böyle kalırsa dünya yıkılacak.)

Ḫāmis, be-maʿnī-i ṣadā ve āvāz. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز فر نفیر ثریا گذر
همه گوش کروبیان گشته کر

(Süreyya'ya dek giden borunun sesiyle bütün meleklerin kulağı sağır oldu.)

ʿArabīde teşdīd-i rāʾ-i mühmele ile (فرّ ferr) kaçmak, هرب [hereb] gibi. Ve atın yaşını bilmek için dişin görmek. يقال فر يفر فرارا اى هرب ورجل فر[1]

فراتر [ferāter]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü tāʾ-i müṯennāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bālāter.

Ve ṯānī, pester maʿnāsına ki edāt-ı tafḍīldir. Ve bir maʿnāsı mülūk-i māżiyeden bir pādişāhın adıdır. Meẕkūr iki maʿnāya tertīb üzre, Üstād, beyt:

اگر خواهی شود کارت فراتر
مشو از کف گشاد آن را فراتر **(196b)**

(İşinin daha üstte olmasını istersen, eli açıklıktan daha aşağıda olma!)

فرازیر [ferāzīr]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Sincāf-ı câme, her ne olursa. Ve baʿżı nesneye ettikleri pervāz maʿnāsına. Ve *Maḥbūbu'l-ʿĀrifīn*-nām kitābda be-maʿnī-i firāş, yaʿnī döşeme. Ve bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

صبا گسترد در صحن گلستان
فرازیر منقش فرش الوان

(Tan yeli, gül bahçesinin ortasına işlemeli ve renkli bir yaygı serdi.)

فرافر [ferāfer]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü fā ile. ʿAcele ve şitāb maʿnāsına ki فرفر [ferfer] dahi derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز فرافر سهمگین نفیر
سراسیمه شد خیره کش چرخ پیر

(Yaşlı felek, borunun korkunç ve aceleci sesiyle kendinden geçip aklını yitirdi.)

فرا مگیر [ferā me-gīr]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü mīm ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. "Geri tutma!" demektir. Ebulmaʿānī, beyt:

در ره تو که جان ندارند دریغ عاشقان
از سر لطف تو هم یک نظرت فرا مگیر

(Senin yolunda can esirgemeyen āşıklara lutfedip sen de bir bakışı geri tutma!)

فرتور [fertūr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı tāʾ-i müṯennāt ile. ʿAks maʿnāsına. Şerefeddīn-i Rūmī, beyt:

بود مزدور رویت ماه جاوید
چو فرتور جمال تست خورشید

(Ay senin yüzünün daimi işçisidir. Güneş senin yüzünün bir yansımasıdır.)

فرخار [ferḫār]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, vilāyet-i Türkistān'da bir şehrin adıdır. Maḥbūbları çok olur. Üstād Laṭīfī, beyt:

به فرخار در ماهرویان بسی
چنان شهر مردم نبیند کسی

(Ferhār'da birçok ay yüzlü güzel vardır. Öylesini gören yoktur.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

کار اگر رنگ و بوی دارد بس
حبذا چین و مرحبا فرخار

(İş eğer renk ve koku olacaksa; iyi ki varsın Çin, merhaba Ferhār!)

Ṣānī, bir meşhūr büṯḫāne adıdır. Meẕkūr büṯḫāne böyle menḳūldür ki yetmiş nefer muʿayyen maḥbūbe kızlar vardır, nefslerin büt ḫidmetine vaḳf etmişlerdir. İçlerinden

1 Denir ki: Ferre yefurru firāren, yani kaçtı. Ve reculun ferrun (kaçan adam).

biri ölse onun miṣli bir cemīle kız getirirler. Ḫāricden bir kāfir gelip ol bütlere secde eylese, baʿdehu ol rāhibler ol kızları ʿarż ederler, kangısına naẓarı taʿalluḳ eylese fi'l-ḥāl ol kız ona iltifāt edip ol kāfir ile ḫalvet olup murādın ḥāṣıl eder. Zuʿm-ı fāsid ve ʿaḳl-ı kāsidince ḫidmet ettiği bütüŋ rıżāsın kesb etmiş olup ṣevābın bütlere bağışlar. Üstād Rūdekī, beyt:

فرخار بزرگ و خوبتر جاییست
کان و معدن آن بت نوآیین

(Ferhār büyük ve daha güzel bir yerdir. Onun madenleri güzel putlardır.)

Üstād Rūdekī, beyt:

ای عاشق دلسوز بدین جای سپنجی
همچون شمن چینی بر صورت فرخار

(Ey gönlü yanmış āşık! Bu ödünç yerde (dünyada), Ferhār putuna tapan Çinli putperest gibisin.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

تا هر بهار خامۀ نقاش روزگار
بر خار نقش صورت فرخار می کند

(Her bahar rüzgār nakkaşının kalemi, diken üstüne Ferhār putunun resmini çizer.)

Ṣāliş, iki ṭaraftan sīne üzre salınmış gīsūya derler ki فرخاک [ferḫāk] ve فرخال [ferḫāl] dahi denilir. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de bemaʿnī-i ārāste-i her çīz, yaʿnī her nesnenin bezenmesi.

فرخور [ferḫˇar]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Güẕergāh-ı āb maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da, beççe-i tīhū masṭūrdur. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da yine güẕergāh-ı āb mervīdir.

فردر [ferder]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Kapı ardına istiḥkām için konulan ağaç ki فردره [ferdere] dahi derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

کیری که آن ز فردره ای کم بود به سنگ
آن کیر کوچکانه کجا بدگری کند

(Öyle bir kīr ki ağırlıkta kapı dayağından biraz az. O küçücük kīr kötülük mü yapacak, nerde!)

فرسنگسار [fersengsār]: Ol taş ʿamūddur ki yol üzerinde her bir ferseng yere ʿalāmet için dikerler yāḫud taştan mīl gibi yaparlar. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

به امید عطای شاه عادل
به مدح سوی او هر کامکاری

نویدی یافته از جود عامش
به هر گامی نهد فرسنگساری

(Muradına erici kimseler, adaletli padişah ihsan edecek umuduyla onu övmeye gelirler. Ona gelmek için adım atanlar onun herkese yayılmış cömertliğinden adım başı bir müjdeci bulurlar.)

Üstād Lebībī, beyt:

نیابی در جهان بی داغ یاری
نه فرسنگی و نه فرسنگساری

(Dünyada sıkıntısız bir dost, bir fersah ya da bir fersah taşı bulamazsın.)

فرشیددور [ferşīd-dūr]: Güştāsb Şāh oğullarından bir pehlivān adıdır.

فرغار [ferġār]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ıslanmış; suda olsun, ġayrıda olsun. Raḍıyeddīn-i Nīşābūrī, beyt:

دل ترا سخت و مرا نرم دل آری چه عجب
نرم باشد به همه سال به خون فرغارست

(Senin kalbin katı, benimki yumuşak. Evet, şaşılacak ne var! Yıllar boyu kanla ıslanıp yoğrulduğu için yumuşamış.)

Ve suya batmış maʿnāsına. Ferīdeddīn, beyt:

به وقت کینه نیابی ز خویشتن راحت
اگر به قیرم و عمان کنی دلت فرغار

(Kalbini okyanuslara da batırsan, öfke zamanı kendi kendini sakinleştiremezsin.)

Ṣānī, doğranmış **(197ª)** maʿnāsına. فرغاریدن [ferġārīden] iki maʿnânın maṣdarı olur.

فرغر [ferġar]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Ol küçük ḫarḳtır ki büyük nehirlerden ayırıp āḫar yerlere akıtırlar. ʿArabīde buna جعفر [caʿfer] derler. Üstād Ferruḫī, beyt:

از آب دریا گفتی همی به گوش آید
که شهریارا دریا تویی و من فرغر

(Deniz suyundan kulağa "Ey padişah! Deniz sensin, ben sadece bir kanalım" sesi geliyor sanırsın.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

فکندند چندان سران سرنگون
که هر شیب شد فرغری پر ز خون

(O kadar çok başı kesip attılar ki her çukur kanla dolu bir kanala döndü.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

کرم دست تو نیاید از ابر
کار قلزم نیاید از فرغر

(Senin elinin cömertliği buluttan gelmez. Kanal denizin yaptığı işi yapamaz.)

Ferheng-i Cihāngīrī'de, ol rūd-ı ḫuşk maʿnāsınadır ki ondan seyl geçip ve yeri kuruyup cā-be-cā çukur yerlerinde su bāḳī kalmış ola. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

سالی میان بادیه دیدند فرغری
زان قصه هر که گفت نکردند باورش
باور کنی مرا که بدیدم به چشم خویش
امسال چون فرات روان چند فرغرش

(Bir yıl çöl ortasında bir su birikintisi gördüler. Her kim bunu anlatsa inanmadılar. Bana inan, çünkü gözümle gördüm. Bu yıl Fırat nehri gibi birkaç kolu birden akıyor.)

Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

اگر آب تیغ تو در رفتن آید
درو هفت دریا بود هفت فرغر

(Senin kılıcının suyu akmaya başlarsa, onda yedi deniz yedi su birikintisi olur.)

فرغور [ferġūr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Be-maʿnī-i tīhū, yaʿnī çil dedikleri kuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

شهی که آن قدر حکمش روانست
کند فرغور صید باز و شاهین

(Öyle hükmü geçen bir padişahtır ki çil kuşuna şahin ve doğan avlatır.)

فرفر [ferfer]: Be-vezn-i مرمر [mermer]. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ʿacele ve şitābla gitmek. فرفره [ferfere] dahi denilir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

تو روان کرده از هوا فرفر
که فلان ملحدست و آن کافر

("Falan sapkındır falanca kāfirdir!". Bu sözü havadan çabucak/topaç gibi yürüten sensin!)

Ḥakīm Enverī, beyt:

برداشت کلک و کاغذ و فرفر فرو نوشت
بر فور این قصیدهٔ مطبوع و آبدار

(Kalem ve kāğıt alıp çabucak şu parlak ve beliğ kasideyi yazdı.)

Ṣānī, ʿacele ile okuyana ve yazana derler. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

روان روان ز دل آبش آنچه گفت کمال
به لوح دیده نبشته سرشک با فرفر

(Kemāl, gönül suyundan akıta akıta söylediği sözleri, göz sayfasına gözyaşıyla çarçabuk yazdı.)

Ṣāliş, müdevver, ḫām gön pāresi ki eṭfāl ip takıp iki eliyle çektikçe fır fır döner ve ṣadāsı ẓāhir olur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i bādzen, yaʿnī yelpaze merḳūmdur.

فرفور [ferfūr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ile. Be-maʿnī-i tīhū ki فرغور [ferġūr] dahi derler. Ebū Şekūr, beyt:

من بچهٔ فرفورم و او باز سپیدست
با باز کجا تاب برد بچهٔ فرفور

(Ben yavru çilkuşuyum, o ise beyaz bir doğan. Çilkuşu yavrusu, doğana nasıl dayansın!)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

ز بیمت در هوای ملکت تو
نیارد کرد شاهین صید فرفور

(Senin ülkenin göğünde senin korkundan hiçbir şahin çilkuşu avlayamaz.)

Ferheng-i Vefāyī'de fāʾ-i ṣānī yerine ḳāfla (فرقور ferḳūr) mervīdir. Ve ʿArabīde semiz koç, kebş-i semīn. Ve dahi bir kuş adıdır.

فرفیر [ferfīr]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i fā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i tīhū ki فرغور [ferġūr] ve فرفور [ferfūr] dahi denilir. Şeyḫ Āẕerī, ez-*Ġarāʾibü'd-Dünyā*, beyt:

شیر نر را کند زبون عقاب
زده فرفیر هم به حمله غراب

(Kartal, erkek aslanı aciz bırakır. Çilkuşu saldırıp karga döver.)

Ṣānī, güsfend-i ferbih maʿnāsınadır.

فرمانبردار [fermān-ber-dār]: Muṭīʿ ve rām yaʿnī buyruk tutucu. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک درکارند
تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمانبردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

(Bulut, rüzgār, ay, güneş ve gökyüzü sen bir ekmek elde edip o ekmeği gafletle yemeyesin diye çalışıyorlar. Hepsi senin için itaat ediyor ve buyruk dinliyor. Senin buyruk dinlemeyip baş kaldırıyor olman insafa sığar mı!)

Çağatay lisānında "iskermek" feṯḥ-i kāf-ı ʿArabī ile "söz eslemek" maʿnāsınadır. Bu beyitte vāḳiʿdir. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Kice külbemġa kilseŋ müddeʿī sözini iskerme
Tolun ay seyr iterde it hürerdin ḳayda pervāyī

(Gece kulübeme gelirsen rakibin sözünü esleme! Ayın on dördü dolaşıyorken it havlamasından korkulur mu!)

فرمان بر [fermān-ber] dahi buyruk tutucudur. Mevlānā Hātifī, beyt:

رساندند فرمان به فرمان بران
پذیرندهٔ آن همه سروران

(Buyruk tutuculara buyruğu ulaştırdılar. Bütün komutanlar, buyruğa uydular.)

فروار [fervār]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Yaz evi ki büyük bād-gīri olur ʿumūmen. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگر ز عدل تو بودی به هر دیار که کسی
ز دست فتنه نرفتی ز صفه تا فروار

(Her diyarda senin adaletin olsaydı, bir kimse fitne yapmak amacıyla sofadan yaz evine bile gidemezdi.)

Ve dahi ḫāne-i bālā ki Türkīde "çartak" ve ʿArabīde علیه [ʿulliyye] derler. Ve dahi ḫāne üzerinde dört cānibi açık köşk ki kesb-i hevā

için ola. Üstād ʿUnṣurī, der-ṣıfat-ı ʿimāret, ḳıṭʿa:

قرار دلشدگانست و کنج بی درمان
نجات ممتحنانست و داروی بیمار

وگر به گنبد فروار جا کنم در دل **(197b)**
سخن منقش گردد ز فرّ آن فروار

(Āşıkların menzili, çaresizlerin köşesidir. İmtihana tutulanların kurtuluşu, hastaların ilacıdır. Gönülde cumbalı köşk kubbesine yer verecek olsam, o köşkün görkemiyle söz süslenir.)

Muḫtārī, beyt:

شاد باش و همیشه شادی را
همچو شاهی نشسته در فروار

(Mutlu ol ve daima bir köşkte padişah gibi mutlulukla otur!)

فرواره [fervāre], وروار [vervār] ve وروواره [vervāre] dahi derler.

فریور [ferīver]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i vāv ile. *Müʾeyyidü'l-Fużalā*'da be-maʿnī-i reh-i rāst der-dīn, yaʿnī dînde doğru yol. Ve ferheng-i ḳudemādan bir ferhengde فریوری راست کیش [ferīverī rāst-kīş] yaʿnī meẕhebi rāst u dürüst maʿnāsına masṭūrdur. Ve bir maʿnāsı dahi ḫoş-bū bir ottur. Be-maʿnī-i evvel, Mīr Naẓmī, beyt:

در جهان را فریوری که رود
عاقبت کار و بار نیک شود

(Dünyada doğru yolda giden kimsenin işi de eni sonu iyi ve hayırlı olur.)

فریر [ferīr]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Lisānuʾṣ-ṣevr dedikleri ottur. ʿArabīde gūsāle yaʿnī buzağı. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فزار [fezār]: Feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. افزار [efzār] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

فژر [fejer]: Feṯḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Eğir dedikleri acı köktür. فژژ [fejej] dahi derler. ʿArabīde وج [vecc] dedikleridir.

فسار [fesār]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, esnemek, ḫamyāze maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

دهان دره که شود عارض از خمار شبی
کمان به دست کماندار می کشد چو فسار

(Geceleyin mahmurluktan ortaya çıkan esneme, okçunun elinde çekildikçe esneyen yay gibidir.)

Ṣānī, yular ki افسار [efsār] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

فسر [feser]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Revnaḳ u zībāyī ve ḥüsn ü leṭāfet maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

ندید چشم جهان آنچنان ملک رویی
شدست حسن و جمالش سراپای فسر

(Dünyanın gözü öyle bir melek yüzlü görmedi. Güzelliği ve yüzü tepeden tırnağa görkemlidir.)

فشار [feşār]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Necîbeddîn-i Cerdpādḳānī, beyt:

به خاکپات که آب حیات ازو بچکد
اگر مسودهٔ شعر من بیفشاری

(Benim şiirimin müsveddesini sıkacak olursan, ondan senin bastığın toprağa ölümsüzlük suyu damlar.)

Ṣānī, be-maʿnī-i پاشیدن [pāşīden] ve ریختن [rīḫten], yaʿnī saçmak ve dökmek. Kemāl İsmāʿīl, der-*Ḳasemiyye*, beyt:

به بحر بوالعجب آیین و کوه راه نشین
به برق آتشبار و به ابر آب فشار

(Şaşırtıcı denize ve yolda oturan dağa andolsun! Ateş yağdıran yıldırıma ve su saçan buluta andolsun!)

فشر [feşer]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. فشار [feşār]-ı merḳūmun iki maʿnāsında dahi ondan iḫtişār olunmuştur. Ebulmaʿānī, beyt:

بر آتش دل من آب التفات فشر
که سوخت جسم نزارم به آتش حسرت

(Gönlümün ateşine iltifat suyu saç! Zira zavallı bedenim hasret ateşiyle yandı.)

فطیر [faṭīr]: Kesr-i ṭāʾ-i mühmele ile. Māyesiz ḫamīr. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

از خدا شاکر بود مرد فقیر
گر دهد قوتش لب نان فطیر

(Fakir adam, rızkı mayasız hamurdan ekmek olsa bile Allah'a şükreder.)

ʿArabīde tāze nesne, darı gibi. Ve şol ʿacīn ki dahi ḫamīr olmamış ola. كما يقال الفطير ضد الخمير وهو العجين الذى لم يختمر والفطير اسم من الاسماء التصدير[1]

فغشور [faġşūr]: Sükūn-ı ġayn u żamm-ı şīn-i muʿcemeteyn ile. Çin'de bir şehir adıdır. Onda bütgerler vardır, büt yaparlar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فغفور [faġfūr]: Çin pādişāhlarının laḳabıdır. Nitekim Hind pādişāhlarına rāy, Türkistān pādişāhlarına ḫāḳān, ʿAcem pādişāhlarına key ve kisrá, Rūm pādişāhlarına ḳayṣer, Ḥabeş pādişāhlarına necāşī ve Yemen pādişāhlarına tübbaʿ derler. Ve dahi bir vilāyet adıdır, onda laṭīf tabak, kāse ve fincān işlenir. Ebulmaʿānī, beyt:

دل اشکستهٔ من گشته همچون کاسهٔ فغفور
شود اشکستگی از نالهٔ محزون من ظاهر

(Benim kırgın gönlüm fağfur kāsesi (çini) gibi olmuş. Kırıklık benim hüzünlü āhımdan anlaşılıyor.)

فقر [faḳr]: Sükūn-ı ḳāf ile. Yedi maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf. Yaʿnī hīç bir nesneye mālik olmamak.

Ṣānī, muḥtāc olmak.

Ṣāliş, bir kimesnenin eyegülerin sıkmak.

Rābiʿ, ḫamīrsiz ekmek.

Ḫāmis, menbaʿ-ı āb yaʿnī su çıktığı pınar.

Sādis, bir nevʿ koyun.

Sābiʿ, delik ve çukur kazmak.

ʿArabīde ve Fārsīde müşterek istiʿmāl olunur lüġattir. Mevlānā ʿUrfī, mışraʿ:

فقرم به سیاست کشد از مسند همت

(Fakirliğim beni himmet makamından siyasete/kargaşaya çekiyor.)

فلار [felār]: Feṯḥ-i lām ile. Bir ak köktür dārū ḳısmından. ʿArabīde عرطنيثا [ʿarṭanīṯā] derler.

فنار [fenār]: Feṯḥ-i nūn ile. Maʿrūf. Billūrdan ederler, şemʿin üzerine korlar. Ebulmaʿānī, beyt:

تنم از داغ عشق گشته شعله ها ظاهر
به منع باد سرد آه پیرامن فنارم شد

(Bedenimde aşk yarasından alevler göründü. Āhım da soğuk yeli engellemek için çevremdeki fanus oldu.)

فناور [fenāver]: Feṯḥ-i **(198ª)** nūn u vāv ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bend-i şalvār maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

1 Denildiği gibi faṭīr, ḫamīr'in zıddıdır. O, hamurun tam olmamış halidir. Faṭīr, tasdīr isimlerinden bir isimdir.

چو دلبر گشاد فناور نمود
طلسم در گنج پنهان گشود

(Dilber, uçkurunun bağını çözüp görününce gizli hazinenin tılsımı açıldı.)

Ṣānī, vilâyet-i Çin'de bir şehir adıdır.

فندر [fender]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Vilâyet-i Ḫˇārezm'de bir şehir adıdır. Mevlânā Hātifī, beyt:

ز فندر رقم کرد تا آب سند
به جاگو که باشد طرفدار هند

(Fender'den Sind ırmağına, Hint'i elinde bulunduran Cāgū'ya mektup yazdı.)

فیار [feyār]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Şuġl ve ʿamel maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

نیست جز عشقت اختیار مرا
نیست جز ذکر تو فیار مرا

(Senin aşkından başka seçeneğim yok. Seni anmaktan başka işim gücüm yok.)

Üstād Rūdekī, beyt:

نیست فکری به غیر یار مرا
عشق شد در جهان فیار مرا

(Sevgiliden başka bir düşüncem yok. Dünyada benim işim gücüm aşk oldu.)

فیادار [feyādār]: İş tutucu maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

مهر ایشان بود فیا دارم
غمشان من به مهر بگسارم

(Tuttuğum iş, onları sevmektir. Onların gamını sevgiyle gideririm.)

فیاوار [feyāvār] ve **فیاور** [feyāver]: Kilāhumā bi-feṯḥi'l-yā'i't-taḥtānī ve vāv ile. İş ṣāḥibi ve iş işleyici maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

بجز مدح ابو اسحق محمود
ندارد عقل در عالم فیاور

(Aklın dünyada Ebu İshak Mahmūd'un övgüsü dışında bir işi yoktur.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

فخرز [faḫrez]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Ferbih ve ḳavī maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

شد فخرز و شد فخرز از داد تو هر عاجز
لاغر نشود هرگز آن را که تو پروردی

(Âcizler senin adaletin sayesinde güçlenip kuvvetlendi. Senin beslediğin asla zayıf düşmez.)

فرابرز [ferāberz]: Feṯḥ-i rā'-i evvel ü bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı rā'-i ṣānī ile. Îrānîlerden bir pehlivân adıdır.

فرامرز [ferāmerz]: Feṯḥ-i rā'-i evvel ü mīm ve sükūn-ı rā'-i ṣānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, mīr-i ser-ḥadd ki sınırda vāḳiʿ olan ḳalʿa ve şehrin ḥākimi maʿnāsınadır.

Ṣānī, Rüstem'in oğlu adıdır. Îrānîlerde meşhūr bir pehlivândır.

فراویز [ferāvīz]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele, kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kaftan ve ferācenin sincāfı ve pervāzı maʿnāsına. فرارِیز [ferārīz] dahi derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

این فراویزی و آن بازافکنی خواهد ز من
من ز جیب آسمان یک شانه دان آورده ام

(Ben gökyüzünün cebinden bir taraklık getirmişim. O sincaf ve bu yamayı benden istiyor.)

فرویز [fervīz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i vāv ile. Be-maʿnī-i فراویز [ferāvīz]-i merḳūm.

فرخ روز [ferruḫ-rūz]: Mūsīḳīde bir nevā yāḫud bir perde adıdır. Şeyḫ Niẓāmī, der-ṣıfat-ı Bārbud, beyt:

چو بازش پرده فرخ روز گشتی
زمانه فرخ و فیروز گشتی

(Yine Ferruh-rūz perdesine dönünce zamane kutlu ve uğurlu olurdu.)

فرفوز [ferfūz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı fā ile. Be-maʿnī-i tīhū. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فرواز [fervāz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Saḳf ağaçları ki ʿArabīde روافد [revāfid] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

ز ساج و آبنوس فرواز خانه
که دیگر چیزهایش بی بهانه

(Evin çatı direkleri abanoz ve sāk ağacındandı. Diğer eşyaları da kusursuzdu.)

فرویز [fervīz]: Be-maʿnī-i فراویز [ferāvīz]-i merḳūm.

فریبرز [ferīburz]: Kesr-i rā'-i evvel, sükūn-ı ṣānī ve żamm-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Nām-ı püser-i Keykāvus'tur. Devāzdeh Ruḫ cenginde Kelbādīn-i Vīse elinde ḳatl olundu. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فریبرز با لشگر گرد و نیو
بپیوست با طوس و گودرز و گیو

(Ferīburz, yiğit ve cesur ordusuyla birlikte Gīv, Güderz ve Tūs'a bağlandı.)

Baʿżı ferhengde bir meşhūre ʿavrat adı olduğu dahi mervīdir.

فریز [ferīz]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i فرزد [ferzud]-i merḳūm, yaʿnī çemenzār. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

ز باد و خاک و ز آبند و آتش این مردم
تو باز چون کِه و پشم و فریز و انکشتی

(Bu insanlar hava, toprak, su ve ateştendir. Sen ise saman, yün, çimen ve kömürdensin.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

ای که در بستان جانم شاخ مهر
دست در هم داده چون بیخ فریز

(Ey sevgili! Can bostanımda yemyeşil ot kökünü andıran sevgi dalı başgösterdi.)

Ṣānī, ferāvīz-i câme maʿnāsına ki پروز [pervez] dahi derler. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

جاودان در ملک و دولت زی که باشد بی تو ملک
همچو تن بی جان و جان بی عقل و جامه بی فریز

(Ülke ve devlet için sonsuza dek yaşa! Zira sensiz ülke; cansız beden, akılsız can ve sincafsız elbise gibidir.)

Ṣāliş, basdırma ki ʿArabīde لحمِ قدید [laḥm-i ḳadīd] derler.

Rābiʿ, kıl tıraş etmek. Meşelā سر را فریز کرد [serrā ferīz kerd] derler, yaʿnī سرِ فلان را تراش کرد[1] [ser-i fulānrā terāş kerd] demek olur.

فغیاز [faġyāz]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Bābu'l-bā'da ẕikri mürūr eden بغیاز [baġyāz]-ı merḳūm maʿnāsına. Yaʿnī şāgirdāne ki بغیاز [baġyāz] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

به هر طریق که خواهی همیشه مال دهد
به بخشش و به صله خیر و صدقه و فغیاز

(Her ne istesen bahşiş, ödül, hayır, sadaka ya da ücret yoluyla hep mal verir.)

Ferheng-i Ḥüseyn-i **(198ᵇ)** *Vefāyī*'de be-maʿnī-i müjdegānī. Ve *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da فغیار [faġyār] rā'-i mühmele ile mervīdir. Ve *Edātu'l-Fużalā*'da, ʿaṭiyye-i şiʿr yaʿnī ṣıla-i şāʿirān masṭūrdur.

فکز [fekz]: Sükūn-ı kāf ile. Be-maʿnī-i dūdkeş, yaʿnī ocak tütünlüğü. Üstād Daḳīḳī,

1 Falancanın başını tıraş etti.

beyt:

ز بس که آتش غم را به دل برافروزی
سیاه روی غلیظی چو فکز آتشدان

(Gam ateşini gönülde o kadar çok yakıyorsun ki ocak bacası gibi kara yüzlü ve galizsin.)

فلرز [felerz]: Feṭḥ-i lām ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bir pāre beze ba'żı nesne koyup bağlarlar. Türkīde "çıkın" derler. Māverā'ünnehir'de فلرزنگ [felerzeng] derler. Üstād Rūdekī, meṣnevī:

آن برنج و آن شکر برداشت پاک
واندر آن دستار آن زن بست خاک

آن زن از دکان فرود آمد چو باد
پس فلرزنگش به دست اندر نهاد

شوی بگشاد آن فلرزش خاک دید
کرد زن را بانگ و گفتش ای پلید

(O kadın, pirinçle şekeri tamamen alıp çuvalın içine toprak koydu. Kadın, dükkândan rüzgār gibi inip sonra da azık çıkınını kocasının eline tutturdu. Kocası o çıkını açınca toprak gördü. Karısına bağırıp "Ey alçak kadın!" dedi.)

فناروز [fenārūz]: Feṭḥ-i nūn ve żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı ma'rūf ile. Semerḳand'da bir mevżi' adıdır. Nāzik şarābı olur. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

مع الزاء الفارسی
[ma'a'z-zā'i'l-fārsī]

فاژ [fāj]: Be-ma'nī-i ḥamyāze ki اسا [esā], باسک [bāsuk] ve دهاندره [dehān-dere] dahi derler. 'Arabīde تثاوب [teṣāvub] ve Türkīde "esnemek" dedikleridir. Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان رسم عذری ز عالم بکند
که برخاست رسم تعدئ فاژ

(Özür geleneğini dünyadan öyle bir kazıdı ki esnemenin zalim kanunu ortadan kalktı.)

Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

می کند چون ز بی دماغی فاژ
در دهانش نهاد باید ژاژ

(Ahmaklıkla esnediği için ağzına pislik koymak gerekir.)

فژژ [fejej]: Feṭḥ-i zā'-i Fārsī ile. Eğir kökü ki 'Arabīde وج [vecc] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

مخالفان شهنشه اگر خورند عسل
شود ز غصه و غم در مذاقشان چو فژژ

(Padişahlar padişahının düşmanları bal yeseler, o bal dert ve gam yüzünden damaklarında eğir kökü haline gelir.)

فژ [fej]: Murdār, çepel ve çirkīn ma'nāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

یکی مرد بُد پاک طبع و لطیف
شده جفت او فژ عجوز کثیف

(Temiz yaradılışlı, güzel bir adamdı. Pis ve suratsız bir kadın, onun eşi oldu.)

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

فارس [fārs]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bir ʿaẓīm vilāyet ve ḳadīm memleket-tir. Beş şehr-i muʿaẓẓama müştemildir. Dāru'l-mülkü Şīrāz'dır. Nitekim Şeyḫ Saʿdī buyurur, beyt:

اقلیم فارس را غم از آسیب دهر نیست
تا بر سرش بود چو تو ای سایهٔ خدا

(Ey Allah'ın gölgesi! Fars bölgesi, başında senin gibisi olduğu sürece dünyanın vereceği zarardan sıkıntı çekmez.)

ʿArabīde kesr-i rā'-i mühmele ile (فارِس fāris), atlı demektir. Cemʿi فرسان [fursān] ve فوارس [fevāris] gelir. Ve فرسان [fursān], bahādırlar demektir.

فانوس [fānūs]: Żamm-ı nūn ile. Ol fenārdır ki demirden veyāḫud ağaçtan edip üzerine bez veyāḫud kāġıd ederler. Ve bezden olanın baʿżısın ibrīşim ile münaḳḳaş ederler. Ve kimini dahi muşammaʿ ile ederler. Ve bir nevʿinin dahi içine bir küçük fānūs dahi edip üzerine eşkāl-i taṣvīr edip içine mūm yakıp kodukta duḫān ile muttaṣıl döner. Ona "fānūs-ı ḫayāl" derler. ʿAvām ġalaṭ edip billūrdan olanı fenār iken "fānūs" derler ve bu fānūsa "fenār" derler. Ancak kadırga kıç-larında olan billūr fenāra aṣlı üzre tesmiye edip "fenār" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

شد منقش جسم من از داغها و شرحه ها
در برم شد پیرهن گویا که فانوس خیال

(Bedenim yaralar ve çentiklerle desen desen oldu. Sırtımdaki gömlek hayal fanusuna döndü.)

فپوس [fepūs]: Żamm-ı bā'-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ile. Muḍḥik ve masḫaralık maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

در خانه به نزد زن خروسی
در مجلس سفلگان فپوسی

(Evde karısının yanında bir horoz, alçakların meclisinde bir maskara.)

فرفوریوس [ferfūryūs] ve **فرفریوس** [ferfuryūs]: Bir ḥakīm adıdır. Enīs ü celīs-i İskender idi. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

فلاطون و والیس و فرفوریوس
که روح القدس دستشان داد بوس

(Kutsal Ruh tarafından elleri öpülen Eflatun, Vālīs ve Ferfūryūs...)

فرقس [ferḳas]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i ḳāf ile. Ḫaṭā mülkünde bir mevżiʿ adı-dır ki ġāyet aʿlā ḥāṣıl olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرناس [fernās]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feth-i nūn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, işten kalmış, fertūt maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گفت نقاش چونکه نشناسم
که نه دیوانه و نه فرناسم

(Ressam "Tanımadığım için ne deli ne de buna-ğım" dedi.)

Ṣānī, ebleh ve nādān maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

در آن مقام که حزم تو قهرمان باشد
خرد که باشد و موهوش و آسمان فرناس

(Senin iradenin kahraman olduğu yerde, akıl dehşete düşer ve gökyüzü ahmaklaşır.)

Bu maʿnāda ġaflet-zede ve nādānī maʿnāsına, Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

(199[a]) بدان که فتنه بخسبد درین زمانه ولیک
ز عدل تست که با وی شدست در فرناس

(Bu zamanda fitne uyumaktadır, evet öyle ama bunun sebebi onu gaflette bırakan adaletindir.)

Seyyid Ḥasan-ı Ġaznevī, beyt:

بشنوم نیک و بد ببینم راست
منم امروز ماند در فرناس

(İyiyi ve kötüyü dinlerim, doğruyu görürüm. Bugün gaflette kalmış olan benim!)

Şāliş, ziyāde uykuya varmış maʿnāsına. Baʿżı ferhenglerde, nīm-ḫofte yaʿnī ımızganmış maʿnāsına mervīdir. Bu maʿná ġaflet sebebiyle nīm-ḫofte olmak cā'izdir. ʿArabīde boynu yoğun arslana derler.

فرنگیس [ferengīs]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile. Efrāsiyāb Şāh'ın kızı adıdır ki Siyāvuş'un ḥabāle-i izdivācında idi. Keyḫüsrev ondan vücūda geldi. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

بودی به درگه تو سیاوش چاوشی
بودی به حضرت تو فرنگیس پرده دار

(Siyāvuş, senin sarayındaki bir çavuş olurdu. Ferengīs, senin huzurundaki bir perdeci olurdu.)

فریادرس [feryād-res]: Meded edici. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

محمل جانان ببوس وآنگه به زاری عرضه دار
کز فراقت سوختم ای مهربان فریاد رس

(Sevgilinin mahmilini öp ve sonra da yana yakıla "Ey şefkatli sevdiğim! Senin ayrılığında yandım, yardım et!" diye durum bildir!)

Bu beyitte emir maʿnāsına olur. Ve bir maʿnāsı dahi vaṣf-ı terkībī olur. Nitekim şāʿir demiştir, beyt:

فریاد بسی کردم فریادرسی نیست
گویا که درین گنبد فیروزه کسی نیست

(Epeyce feryat ettim, feryadıma yetişen kimse olmadı. Sanki bu gökkubbede kimse kalmamış.)

فقلاس [faḳlās]: Sükūn-ı ḳāf ve feṯḥ-i lām ile. Ebleh ve aḥmaḳ maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

مرا کن جور و دیگر را تغافل
نداند معنئ عشق تو فقلاس

(Bana eziyet et, başkalarını da görmezden gel! Ahmak, senin aşkının anlamını bilmez.)

فلاطوس [felāṭūs]: Nām-ı üstād-ı ʿAẕrā idi. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

فلاطوس برگشت و آمد به راه
بر حجرهٔ وامق نیکخواه

(Felātūs geri dönüp iyi kalpli Vāmık'ın odasına doğru yola koyuldu.)

فیلقوس [feyleḳūs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i lām ve żamm-ı ḳāf ile. Nām-ı peder-i İskender-i Ẕü'l-ḳarneyn'dir ki pādişāh-ı Rūm idi. Ve Rūm lisānında "emīr-i ʿasker" demektir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, bir ḳıymetli taştır, mütelevvin görünür, şöyle ki her naẓarda niçe renk gösterir. Meẕkūr iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

مشو چون فیلقوس یک رنگ می باش
شوی گر فیلقوس با ننگ می باش

(Feylekus taşı gibi olma, tek renkli ol! Feylekus da olsan utanman arlanman olsun!)

مع الشين المعجمه
[maʿaʾş-şīni'l-muʿceme]

فاش [fāş]: Āşikārā ve ẓāhir maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

حدیث حاتم و کسری زمانه درپیچد
چنین در کرم و عدل شهرتش شد فاش

(İyilik ve adalette şöhreti öyle belli oldu ki dünya Hātem ve Nūşirevān'dan bahsetmeyi unuttu.)

Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

فاش می گویم و از گفتهٔ خود دلشادم
بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم

(Açıkça söylüyorum ve sözüm beni mutlu ediyor: Aşkın kölesiyim ve her iki ālemden de ilgiyi kestim.)

فراپوش [ferāpūş]: Żamm-ı bāʾ-i Fārsī ile. Bevezn-i فراموش [ferāmūş]. Be-maʿnī-i bī-hūşī. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

فرا پیش [ferā-pīş]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele, kesr-i bāʾ-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İlerirek maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

ز انجام به هر کارت بیندیش
اگر خواهی روزگارت فراپیش

(Zamanede daha ileri olmak istersen her işinin sonunu düşün!)

فراش [ferāş]: Feṯḥ-i rāʾ-i muḫaffefe. Murġ-ı bisyār-per yaʿnī kanadının tüyleri çok kuş. Ve dahi her nesne ki kanat gibi tüyleri ola. Ve ʿArabīde taḫfīf-i rāʾ-i mühmele ile (فراش ferāş) be-maʿnī-i melaḥ, yaʿnī çekirge. Ve rāʾ-i müşeddede ile (فرّاش ferrāş) ism-i fāʿil olur, döşeyici ve yer süpürücü. Şeyḫ Saʿdī, Dībāce-i *Gülistān*'da فراش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترد[1] demiştir.

1 Tan yeli süpürgecisine, zümrüt renkli yaygıyı (çimeni) sermesini söyledi.

فرامش [ferāmuş] ve **فراموش** [ferāmūş]: Kilāhumā bi-feṯḥi'r-rāʾi'l-muhmele ve żammi'l-mīm. Unutmak maʿnāsına ki vāv ile ve vāv'sız işbāʿ-ı żamm-ı mīmle de cāʾizdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فرامش ترا مهتران چون کنند
مگر مغز و دل پاک بیرون کنند

(Büyükler gönüllerini ve beyinlerini tamamen yitirmedilerse seni nasıl unuturlar!)

فرخاش [ferḫāş]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, āşikārā maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

چون نبوده طاقت غم فاش کرد
راز عشق اندر دلش فرخاش کرد

(Gama dayanacak gücü kalmadığı için belli etti. Gönlündeki aşk sırrını açığa çıkardı.)

Ṣānī, be-maʿnī-i perḫāş, yaʿnī cenk.

Ṣāliş, iki ṭaraftan aşağı sarkmış saç ki فرخاک [ferḫāk] ve فرخال [ferḫāl] dahi derler. Merḳūm iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

از دو جانب می نمود فرخاش را
زان فتاده در جهان فرخاش را

(İki saç büklümünü iki taraftan gösterip dünyayı savaşa sürükledi.)

فرخش [feraḫş]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فرخچ [feraḫç]-ı merḳūm, yaʿnī kefel-i çār-pāyān, ḥayvānāt sağrısı. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

روز هیجا از سر چاپکسواری بردری **(199ᵇ)**
از فرخش و ران اسب خصم کیمخت و بغند

(Savaş günü hızlı biniciliğin sayesinde düşman atının uyluğu ve sağrısındaki derileri yırtıp parçalarsın!)

Ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile (فرخَش ferḫaş), ḳaṭāʾif dedikleri ḥalvādır.

فرش [feriş]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Perīşān ve turt murt maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

همچو موی زنگیان شد حال زار عاشقان
شد پریشان و فرش از جور جانان حالیا

(Āşıkların zavallı hali, zencilerin saçına döndü. Sevgilinin yaptığı eziyetle şimdi perişan ve karmakarışık oldu.)

ʿArabīde sükūn-ı rā'-i mühmele ile (فرش ferş), döşemek ve döşetmek, mefrūş gibi. Ve dahi feżā-yı vāsiʿ. Ve kiçirek genç deve ki ẕebḥ olmaya münāsib ola. Ve dahi şol ot ki üç veyāḫud dört yapraklı ola. Ve dahi dişi koyuna derler. ويقال الفرش دق الحطب[2]

فرغیش [ferġīş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i ġayn-ı muʿceme ile. Kürkün eskiliğinden salınan pārelerine derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

زدست با کرمش ابر لاف جود ببین
به پوستینش که بر خاک می کشد فرغیش

(Onun cömertliğine denk bir cömertlikten bahseden bulutun kürküne bak! Eskilikten sarkmış parçaları yerde sürünüyor.)

فرموش [fermūş]: فراموش [ferāmūş] lafẓından muḫtaṣardır. Mīr Naẓmī, beyt:

درونش ز آتش غم بود پر جوش
سخنهای دگر می کرد فرموش

(İçi gam ateşiyle coşup kudurmuştu. Diğer sözleri unutmuştu.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرویش [fervīş]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i vāv ile. Sekiz maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i taḳṣīr ve fürū güẕāşt ki پرویش [pervīş] dahi derler. Mīr Ḥüseynī-i Sādāt, beyt:

راه دیو و عین فرویشست این
تا نپنداری که درویشیست این

(Bu, şeytan yolu ve günah kaynağıdır. Bunu dervişlik sanmayasın!)

Ṣānī, kāhillik maʿnāsına. Emīr Ḫüsrev, beyt:

به هشیاریست باید پیش رفتن
نه غافل وار با فرویش رفتن

(Akıllı biriyle ilerlemek gerekir. Gafil gibi, tembelce gitmemek gerekir.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i ferāmūş, yaʿnī unutmaklık. Mesʿūd-i Saʿd-ı Selmān, beyt:

هر گه که فلک دل مرا ریش کند
یک ساعت عذابم نه فرویش کند

(Felek benim gönlümü ne zaman yaralasa, azabımı bir an olsun bile unutmaz.)

Rābiʿ, işte te'ennī ve direng eylemek.

Ḫāmis, be-maʿnī-i بی کاری بودن [bī-kārī būden], yaʿnī işsiz olmak.

Sādis, dürüştī ve ḫuşūnet. Emīr Ḫüsrev, beyt:

که از لب شیرینی مدهی به کشتن هم نمی ارزد
چرا در کارهات آخر چنین فرویش می آید

(Dudağından bir tatlı vermiyor, öldürmeye de değer bulmuyorsun. Niçin senin işlerin hep böyle kabaca oluyor!)

Sābiʿ, gūşt-ı biryān.

Ṣāmin, selefte bir ʿavrat adı idi. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فریورکیش [ferīver-kīş]: Kesr-i rā'-i mühmele-i evvel ü sükūn-ı ṣānī vü yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i rāst-dīn. Ve dürüst-meẕheb maʿnāsına. Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

فریورکیش او مشهور عالم
نظیرش هم نماند بیش آدم

2 Feriş, odunun küçük parçasına denir.

(Onun dininde düzgün olduğu herkesçe bilinir. Onun benzeri insan da çok kalmamıştır.)

فریش [ferīş]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, türktāz, tārāc ve yaġmā maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

گر از بهر جنگ آرم آنجا فریش
به مغرب زر مغربی هست بیش

(Savaş için oraya saldıracak olsam, Mağrip'te epeyce Mağrip altını var.)

Ṣānī, be-maʿnī-i taḥsīn ve āferīn. Muḫtārī, beyt:

فریش آن بال و آن بازو که پشت پیل خم گردد
اگر برگستوان سازند پیلی را ز خفتانش

(O kola ve o bileğe aferin olsun! Onun kaftanından file bir oturak yapacak olsalar, filin sırtı iki büklüm olur.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

فریش آن منظر میمون و آن فرخنده تر مخبر
که منظرها ازو خوارند و در عارند مخبرها

(O kutlu görünüşe ve daha kutlu olan ahlaka aferin olsun! O görünüş diğer dış görünüşleri āciz bırakır ve o ahlak diğer ahlakları utandırır.)

Ṣāliş, biryān, pişmiş et. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

نمک زدی همه ارباب فضل را که کسی
نکرده برهٔ فضل ترا دروش فریش

ز فربهی به کمالی که گر فریش کنم
رود دو نایژه روغن از آن دو لخت فریش

(Fazilet kuzusunu et şişine takmış kimse yokken sen bütün fazilet sahiplerini tuzladın. Bilgiyle öyle bir semirdim ki kızartılacak olsam o iki pişmiş et parçasına iki ibrik yağ gidecek.)

Ve yā-yı maʿrūf ile ʿArabīde yedi günlük veyāḫud yakında doğmuş taya derler, kürre-i nev-zād maʿnāsına.

فزایش [fezāyiş]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme, sükūn-ı hemze ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. İsm-i maṣdardır افزودن [efzūden] lafẓından. Ebulmaʿānī, beyt:

برفته می شود آن طفل فتنه دانستم
کزو فزایش حسن و جمال بد ظاهر

(O fitne çocuğu giderek daha da olgunlaşıyor, anladım. Zira yüzünde ve güzelliğinde artış görünüyor.)

فش [feş]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, at perçemi, alnı üzerinde durur. پش [peş] dahi derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

از خوی مردان شهاب روی بشوید به خون
وز فش اسبان نبات جعد نهند بر عذار

(İnsanların teri yüzünden yıldız, kanla yüz yıkıyor. Atların yelesi yüzünden bitki, yanağına saç sarkıtıyor.)

Ṣānī, edāt-ı teşbīhtir şibh ve mānend maʿnāsına ki وش [veş] demekle şāyiʿdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی بچه بد چون کو شیرفش **(200[a])**
به بالا بلند و به دیدار کش

(Aslan gibi, uzun boylu, güzel yüzlü bir çocuktu.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

درآوردیش اژدهافش درفش
شد از تیغ هامون چو گردون بنفش

(Ejderhayı andıran sancağı kaldırdı. Yeryüzü, kılıçlar yüzünden gökyüzü gibi gök rengine büründü.)

Ḥakīm Ezraḳī, der-ṣıfat-ı ḳalem, beyt:

آب سیر و خاک جنبش بادپای و نارفش
زرنمای و سیم شکل و درفشان و مشک بار

(Su yürüyüşlü, toprak hareketli, yel ayaklı ve ateş gibidir. Altın görünümlü, gümüş şekilli, inci saçıcı ve misk yağdırıcıdır.)

Bir yerde dahi, Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چنین گفت رستم که این شیرفش
مرا پرورانید باید به کش

(Rüstem "Bu aslan parçasını ben kucağımda büyütmeliyim" dedi.)

Ṣāliş, ser-i destār ki bir karış miḳdārı ya dahi ziyāde ṭurre üslūbunda ederler. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

همی بود پیشش به دستارفش
چو اندیشه دل دست کرده به کش

(Taylesanlı sarığı ve kalp endişesiyle birlikte eli böğründe hep onun huzurundaydı.)

Şāh Dā'ī-i Şīrāzī, beyt:

فراخ آستین کرده و فش دراز
که من کار خود کرده ام خوش دراز

(Yaka gevşetip sarığının ucunu sarkıttı. Ben de işimi bir güzel uzattım.)

Bu ṭarzı ekşer ṣūfiler, ʿamāmelerinde ederler, طیلسان [ṭaylesān] derler. Mevlānā Cāmī, beyt:

می کشی خرقهٔ پشمینه به دوش
می کنی گوشهٔ فش در بن گوش

(Yün hırkayı sırtına çekiyor, sarık ucunu kulak dibine sarkıtıyorsun.)

Rābiʿ, bend-i şalvār güşād buldukta ẓāhir olan ṣadā, ḫuṣūṣan ḳumāş-ı çantayān ola ve onun emṣāli nesne ṣadāsına derler. Şeyḫ Saʿdī, ḳıṭʿa:

بررسیدم از حکیم هوشمندی
که اندرین عالم بگو آواز چند

گفت در عالم بسی آوازهاست
زان چهارست ای برادر سودمند

قلقل قرابه و چبچاب بوس
جزبز قلیه فش شلواربند

(Aklı başında bir bilgeye "Bu dünyada kaç ses var söyler misin?" diye sordum. Dedi ki: "Ey kardeş! Dünyada çok ses var ama onların içinde dört tanesi faydalıdır. Bunlar sürahi kulkulu, öpücük şapırtısı, kavurma cızbızı ve uçkur çözme sesidir".)

ʿArabīde feṯḥ ve teşdīd ile (فشّ feşş) hava çıkmak, süt sağmak ve çıkarmak. يقال فش الزق ای اخرج ما فیه من الریح واسم من اسماء الشجر الینبوت[1]

فشافاش [feşāfāş] ve **فشافش** [feşāfeş]: Kilāhumā bi-feṯḥi'ş-şīni'l-muʿceme ve'l-fā. Āvāz-ı tīr ki pey-ā-pey atıldıkta ẓāhir olur. Mevlānā ʿAbdullāh-ı Hātifī, beyt:

برآید ز ناورد برنا و پیر
چکاچاک خنجر فشافاش تیر

(Yaşlı ve genç herkesin katıldığı savaştan hançer şakırtıları ve ok vunlamaları yükseldi.)

Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ترنگ کمان رفته در مغز کوه
فشافش کنان تیر بر هر گروه

(Yay kirişinin sesi dağın beyninde yankılandı. Her grubun üstünde ok vınlıyordu.)

1 Denir ki: Feşşe'z-ziḳḳu, yani içindeki yeli çıkardı. Haşhaş ağacının isimlerinden biridir.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

فارغ [fāriġ]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Boş, tehī maʿnāsına. Ve işten tārik olmak. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

وه چه فرخ فال و فارغ بال مرغی بوده ای
کز سعادت در فضای کوی جانان می پری

(Vay be! Ne falı uğurlu ve özgür bir kuş imişsin. Zira sevgilinin köyünün göğünde mutlulukla uçuyorsun.)

فراغ [ferāġ]: فارغ [fāriġ] ism-i fāʿildir, فراغ [ferāġ] maṣdardır terk ve nehy maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

نکردند شب پاسبان چراغ
نهادند سرها به خواب فراغ

(Gece bir nöbetçi bırakmayıp başlarını kayıtsızlık uykusuna bıraktılar.)

ʿArabīde boşalmak, dökülmek ve ḳaṣd eylemek maʿnāsına. Ve الفراغ [el-ferāġ], żıddu'ş-şuġl ki ikisi de maṣdardır. Şems-i Faḫrī, cāy-ı ḫālī maʿnāsına rivāyet eylemiş. Ḳıṭʿa:

یک دم فراغ نیست ظفر را ز درگهش
از بیم آن که بر سر او بگذرد فراغ

اهل ورع به پشتئ عدلش کشیده اند
پای سرور و بهجت دل دامن فراغ

(Başının üstünde boşluk olmasından korkan zafer, onun sarayını bir an olsun boş bırakmaz. Takva sahipleri onun adaletinin desteğiyle gönlün mutluluk ve sevinç ayağını rahatlık eteğine çekerler.)

فرستوغ [ferestūġ]: Feṯḥ-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve żamm-ı tā'-i müṣennāt ile. Kırlaguç dedikleri kuş ki فرستوک [ferestūk], پرستوک [perestūk], فرستو [ferestū] ve پرستو [perestū] dahi derler.

فرغ [farġ]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i cūce, yaʿnī tavuk pilici. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

فرانق [ferāniḳ]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i nūn ile. Siyāh-gūş ki Türkīde "karakulak" derler. Ve menḳūldür ki dā'imā arslanın eṭrāfında taʿayyuş eder. Yaʿnī arslana kulaguz olup şikār gösterir ve aldığı şikārın faẓlasından ġıdā edinir. Nitekim şāʿir demiştir. Meṣnevī:

فرانق شیر را جاسوس بوده
همیشه شیر را صیدی نموده

چو صیدی می کند هر گه که آن شیر
از آن صیدش فرانق می شود سیر

(Karakulak, aslanın casusuymuş. Daima aslana av gösterirmiş. O aslan ne zaman bir av avlasa, karakulak da o avdan nasiplenirmiş.)

فرزدق [ferazdaḳ]: Feṯḥ-i rā vü dāl-ı mühmeleteyn ve sükūn-ı zā'-i muʿceme ile. Şuʿarā-yı ʿArab'dan bir ṣāḥib-selīḳa meşhūr şāʿirin nāmıdır. Nitekim demişlerdir, beyt:

فرزدق شاعر پر زور بوده
میان شاعران مشهور بوده **(200ᵇ)**

(Ferazdak çok güçlü bir şairmiş. Şairler arasında meşhur imiş.)

Ve bir maʿnāsı dahi ḫamīr zevālesidir.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

فیلسوف [feylesūf]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i lām ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. ʿĀḳil ü kāmil ve fenninde māhir demektir. Ve bir meşhūr ḥakīm adıdır. Mīr Naẓmī, beyt:

عقل طفل نوسبق در نزد او
فیلسوفان جهان شاگرد او

(Onun yanında akıl, yeni ders okuyan çocuk kalır. Dünya filozofları onun öğrencisidir.)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

فاختک [fāḫtek]: Muṣaġġar-ı فاخته [fāḫte]dir ki üveyikcik demek olur. Āḫirindeki kāf, ʿalāmet-i taṣġīrdir.

فاسترک [fāsuturk]: Żamm-ı sīn ü tāʾ-i müşennāt u sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. "Gerirek ve kırlaguç maʿnāsınadır" diye Niʿmetullāh naḳl eylemiştir.

فتاک [fetāk]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ḥinnādır ki Türkîde "kına" derler. Mîr Naẓmī, beyt:

با سپید و غازه کرده روی پاک
دست و پا نقش و نگاری از فتاک

(Yüzünü aklık ve allıkla pürüzsüz yaptı. Elini ve ayağını kınayla süsledi.)

فتک [fetk]: Sükūn-ı tāʾ-i müşennāt ile. Porsuk dedikleri cānverdir ki meşhūrdur. Değnek ile döğdükçe semirir. Mîr Naẓmī, beyt:

که چندان می زدند او گشته فربه
همه بودست فتک آن یکدگر به

(O ne kadar dövülürse bir o kadar da semirdi. Meğer iyi bir porsukmuş.)

ʿArabîde ġadr etmek ve bir ādemi ġāfil iken ḳatl etmek maʿnāsınadır.

فدرنجک [fedrencek]: Sükūn-ı dāl u nūn u feṯḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ü cīm ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, kābūs ki insānı uykuda ağır basar dedikleridir ki miyān-ı ʿavāmda meşhūr olan, bir dīvdir gelip ādemin üzerine düşer derler. Ammā ḥükemā mādde-i sevdāviyyedir ki uyurken kana karışıp ol maḳūle ḥayālāt gösterir derler.

Ṣānī, ağız çevresi ki بتفوز [betfūz] ve پوز [pūz] dahi derler. İki maʿnāya, Üstād, beyt:

که فدرنجک دهن تا گوش رفته
که فدرنجک گرفت لبهاش کفته

(Kabus görüp dudakları yarılmış, ağzı kulağına dek gitmiş.)

فدرونک [fedrūnuk]: Sükūn-ı dāl u żamm-ı rāʾ-i mühmeleteyn ü nūn ile. Ḥişār kapısı. Ve burc u bārū üzerinde olan delikler. Düşmen ḳaṣd-ı ḥişār ettikte ol deliklerden aşağı taş bırakırlar ve ol bıraktıkları nesneye dahi "fedrūnuk" derler. Mîr Naẓmī, beyt:

به دفع دشمنان را کرده آغاز
به برج قلعه شد فدرونک انداز

(Düşmanları püskürtmeye koyuldu. Kale burcundan aşağıya taş attı.)

فذالک [feẕālik]: Feṯḥ-i ẕāl-ı muʿceme ve kesr-i lām ile. Aṣl, ḳānūn, üslūb ve ʿādet maʿnāsına istiʿmāl olunur. Aṣlında lüġat-i ʿArabîdir ki fāʾ-i sebebiyye, ism-i işāret ve ʿalāmet-i ḫiṭāb olan ḥarf ile terkīb olunmuştur. ʿAcem'de lafẓ-ı müfred istiʿmāl ederler. ʿÖrf-i ʿāmm ḳabīlinden olmuştur. Üstād Rūdekī, beyt:

جهان خوشست ولیکن زوال مالک اوست
بقا خوشست ولیکن فنا فذالک اوست

(Dünya güzeldir lākin onun sahibi zevaldir. Kalıcılık güzeldir lākin o da gelip geçici olma özelliğine sahiptir.)

فذلک [feẕlek]: فذالک [feẕālik]-i merḳūmdan iḫtişār olunmuştur, yine ol maʿnāyadır.

فراستک [ferāstuk]: Feṯḥ-i rā vü żamm-ı tāʾ-i müşennāt u sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Kırlaguç maʿnāsına. فرستوک [ferestūk],

پراستک [perāstuk] ve پرستوک [perestūk] dahi derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

عمرت گذشته کندن ریشت چه فائده
با زمرهٔ فراستکی کردنت صعود

(Ömrün geçti... Sakalını kazısan, kırlangıç topluluğuyla uçup yükselsen ne fayda!)

فراستوک [ferāstūk]: فراستک [ferāstuk]-i merḳūm maʿnāsına ki پرستو [perestū] ve فرستو [ferestū] dahi derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

بدخواه ملک خسرو دارای ملک دین
باشد ز درد و رنج همیشه چو چنگلوک

بر طاق بارگاه همایون اساس او
دارد همای خانه به جای فراستوک

(Din mülküne sahip padişahın ülkesine düşmanlık eden, dert ve sıkıntı içinde daima çolak gibi olur. Onun temeli kutlu sarayının kubbesinde kırlangıç yerine umay yuva yapar.)

فراشتوک [ferāştūk]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve żamm-ı tāʾ-i müṣennāt ile. فراستوک [ferāstūk]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فرانک [ferānek]: Ferīdūn Şāh'ın māderi adıdır. Rivāyet olunur ki Ferīdūn on beş yaşını geçtikte Kūh-ı Elburz'dan gelip vālidesine "Benim pederim kimdir? Elbette söylemek gereksin!" diye iḳdām u ibrām ettikte vālidesi cevāb verir ki, Ḥakīm Firdevsī, meṣnevī:

فرانک بدو گفت که ای نیک خوی
بگویم ترا هرچه گفتی بگوی

تو بشناس از مرز ایران زمین
یکی مرد بُد نام او آبتین

(Ferānek ona dedi ki: "Ey iyi huylu! Söyle dediğin her şeyi sana söyleyeyim. Sen İran ülkesinden olan Ābtīn adlı yiğidi tanı!".)

فرتوک [fertūk]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı tāʾ-i müṣennāt ile. Be-maʿnī-i perestūk. Ve فرستوک [ferestūk], پرستو [perestū] ve فرستو [ferestū] dahi derler. Üstād Menūçehrī, beyt:

ز فرتوکی به صحراها فرو آکنده بالشها
ز بوقلمون به وادیها فرو افکنده پسترها

(Bozkırlara kırlangıç tüyünden yastıklar doldurmuş. Vadilere bukalemundan yaygılar sermiş.)

فرخاک [ferḫāk]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Zülf-i fürū hişte yaʿnī pīç ü tāb u şikeni olmayan zülf ki hemvār olup aşağı **(201[a])** sarkmış ola. *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de, lām ile فرخال [ferḫāl] ve فرخار [ferḫār] dahi derler.

فرخواک [ferḫavāk]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü vāv ile. Be-maʿnī-i gūştābe, yaʿnī et suyu. Müşfiḳī-i Buḫārī, beyt:

خاک مالیده به لب می کند او مست و ملنگ
خورده یزدادئ چغز و زده فرخواک جعل

(O, dudağına toprak sürmüş bir halde zil zurna sarhoş geçiyor. Kurbağa kavurması yemiş, bokböceği suyu ezmiş.)

فرزندک [ferzendek]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Muṣaġġar-ı فرزند [ferzend]dir.

فرستوک [ferestūk]: Feṯḥ-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve żamm-ı tāʾ-i müṣennāt ile. Kırlaguçtur.

فرسک [fersek]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i fersūde, yaʿnī döşenmiş ve eskimiş maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

لایق نِیم نگاهش برندارد بنده را
گر کند روی نیازی فرسک خاک درش

(Bendeniz yalvarış yüzünü onun kapısı toprağındaki eski yaygı yapsam, yarım bakışına dahi layık olamam.)

فرغوک [ferġūk]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı ġayn-ı mu'ceme ile. Be-ma'nī-i ḫāmūş ve ten-zede. Ebulma'ānī, beyt:

گر کنم آغاز عرض حال خود بر خاکپاش
بنگرد با خشم و گوید دم مزن فرغوک باش

(Onun ayağına kapanıp halimi anlatmaya başlasam, bana öfkeyle bakıp "Konuşma! Sus!" der.)

فرنجک [ferencek]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Uykuda ağır basmak, فدرنجک [fedrencek]-i merḳūm ma'nāsına. 'Arabīde کابوس [kābūs] derler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

فرنجک وارشان بگرفته آن دیو
که سریانیست نامش خرخجیون

(O dev onları Süryānice adı Hurhucīven olan karabasan gibi yakaladı.)

Muḫtārī kendi ġulāmıyla mācerāsın beyān edip der, ḳıṭ'a:

چو نیمشب شده بیدار گشتم و دیدم
غلام را به سر دنبه برنهاده خیار

چنان بسان فرنجک فرو گرفت مرا
که بود مردنم آسان و دم زدن دشوار

(Gece yarısı olunca uyandım ve kölemi dünbesinin ucunda bir hıyarla gördüm. Beni karabasan gibi öyle bir bastı ki ölmem kolaylaştı, nefes alıp vermem zorlaştı.)

فرنجمشک [ferenc-muşk]: Bir ottur. Su kenārlarında çok biter. افرنجمشک [efrenc-muşk], پلنگمشک [peleng-muşk], فلنجمشک [felenc-muşk] ve پلنجمشک [pelenc-muşk] dahi derler. Fārsīler قرنفلِ بستانی [ḳaranful-i bostānī] ve Şīrāzīler بالنگوی خودرو [bālengūyı ḫod-rū] derler. Sede-i demāġa ve balġam u sevdādan 'ārīż olan ḫafaḳāna nāfi'dir. Keẕā fi'l-*Bedī'ī*.

فروشک [ferūşek]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı ma'rūf ve feṭḥ-i şīn-i mu'ceme ile. Bulgura derler. Keẕā fi'l-*Mecma'*. Bu ma'nāya, şā'ir, beyt:

نمی خواهم به منت روزه بریان
اگر بی منتم باشد فروشک

(Minnet etmeden elime geçecek bulgur varsa, minnetle olan kebabı istemem.)

فریوک [ferīvek]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i vāv ile. Ḫarbuze ya'nī kavun.

فژاک [fejāk]: Feṭḥ-i zā'-i Fārsī ile. Çepel, zişt ve çirkīn ki فژاکن [fejākin] ve فژاکین [fejākīn] dahi derler. Ṭayān-ı Merġazī, beyt:

زد کلوخی بر هباک آن فژاک
شد هباک او به کردار مغاک

(O çirkin suratlının başına kesekle vurdu. Onun başı bir çukura döndü.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Ammā *Mecma'u'l-Fürs*'te zā'-i mu'ceme ile (فزاک fezāk) vāḳi'dir. هباک [hebāk], farḳ-ı ser ma'nāsınadır.

فگک [fegek]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Ayak bertinmek. Zedelenmek gibi bir şey'dir. Ebulma'ānī, der-ḥaḳḳ-ı yekī ṣāḥib-cāh, beyt:

عذر لنگی می کند هر دم مرا
شد فگک گویا که پای همتش

(Yardım etme ayağı incinmiş olmalı. Bana her zaman topallık mazereti bildiriyor.)

فلک [felek]: Āsumān ma'nāsına meşhūr ve ma'rūftur. Müfredine ve cem'ine de derler. Ammā semāvāt-ı seb'aya felek dediklerinden murād felekü'l-eflāktir.

فلک الافلاک [feleku'l-eflāk]: Felek-i aʿẓam. Ve فلکِ اطلس [felek-i aṭlas] dahi derler kevākibden ḫālī olduğu için. Felek-i tāsiʿdir ki ehl-i şerʿ ona عرش [ʿarş] derler. Seyri ol kadar serīʿdir ki yigirmi dört sāʿatte devresin tamām edip merkezine varır. Eflāk-i sebʿayı kendi ḥareketine uydurup her birinin maḫṣūṣ ḥareketi var iken kimi ġarbdan şarḳa, kimi ruḥāvī, kimi ḥamā'ilī ve kimi dūlābī devr eder. Felekü'l-eflāk şarḳtan ġarba devr eder. Onun sürʿat ü şiddet-i ḥareketinden sā'ir eflākin ḥareketi müşāhede olunmayıp ancak onun ḥareketi görünür. Meşelā değirmen sağdan sola dönerken üzerinde bir karınca soldan sağa gitse ẓāhirde karıncanın ḥareketi görünmeyip değirmenin ḥareketi görünür. Sā'ir eflāk ona göre baṭī'u'l-ḥareke olduklarından ḥareketleri müşāhed değildir. Ol mertebe serīʿu'l-ḥarekedir ki rivāyet olunur: Bir gün Ḫᵛāce-i kā'ināt ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalavāt ve ekmelü't-taḥiyyāt ḥażreti, peyk-i celīl Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām'a "Vaḳt-i ẓuhr dāḫil oldu mu?" diye **(201ᵇ)** su'āl buyurdular. "Lā ve neʿam" diye cevāb verdi. Ḥażret-i Resūl ʿaleyhi's-selām "Bu nice cevābdır?" dediklerinde Cebrā'īl ʿaleyhi's-selām buyurdu ki "Su'āliniz maḥalli henüz şems ẓuhr maḥalline varmamış idi, 'lā' ve 'neʿam' mābeyninde bin beş yüz mīl ḳaṭʿ edip 'neʿam' deyinceye dek ẓuhr maḥalline vardı" dediler. Sürʿat-i seyrini bundan ḳıyās eyle! Va'llāhu aʿlem bi-ḥaḳīḳati'l-ḥāl.

فنک [fenek]: Feṯḥ-i nūn ile. Ol cānverdir ki derisin çıkarıp kürk ederler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu'l-ʿazīz, kendi ḥaṭṭ-ı şerīfleriyle olan müsevvedāt-ı eşʿār mecmūʿasıyla bu ḥaḳīr müşerref olup bu ebyāt istiḫrāc olunmuştur, beyt:

آن پوست چو بی جان شد او پوشش شاهان شد
وآنگاه که جانش بد اندر فنکی بوده

(Cansız kalan deri, padişahların giysisi oldu. Canı varken bir karsağın içindeydi.)

Merḳūm mecmūʿadan istinbāṭ olunan ebyāt, ġayr maḥalde īrād olunmuştur. Ve "fenek" muṭlaḳ kürk olduğuna, Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

چو درویشی به درویشان نظر بِه کن که جرم خور
به عوری کرد عوران را فنک پوش زمستانی

(Eğer dervişsen, dervişlere iyi gözle bak! Zira güneş, çıplaklığına rağmen kışın çıplaklara kürk giydiriyor (onları ısıtıyor).)

مع الكاف الفارسى
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

فدرنگ [fedreng]: Sükūn-ı dāl u nūn u feṯḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, kapı, ardına açılmamak için konulan ağaç ki دستو [destū] ve كلندر [kelender] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

نه كيسه را بود آسيب اختناق دوال
نه چوب در را رنج از شكنجهٔ فدرنگ

(Ne kese için bağlanma zahmeti ne de kapı için arkasına dayak konma işkencesi var.)

Şānī, petk-i gāzurān yaʿnī ḳaṣṣār tokmağı. Ḥüsrevānī, beyt:

پای بيرون منه از پايگه دعوئ خويش
تا نيارى به در كون فراخت فدرنگ

(Koca kıçına sopa yemek istemiyorsan, kendi davanın sınırlarından dışarıya çıkma!)

فرخواگ [fer-ḫˇāg]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve vāv-ı maʿdūle ile. Nevʿ-i ṭaʿāmdan, üzerine toḫm-ı murġ ve bahārāt dökülmüş ḳalye. İsm-i mürekkebdir ki فر [fer] bālā ve خواگ [ḫˇāg] yumurta maʿnāsınadır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

روز عيدست دو قربانئ فربه فرماى
درخور قليهٔ فرخواگ و كباب و مرقه

(Bayram günüdür. Yumurtalı kavurma, kebap ve çorba olmaya uygun iki besili kurban buyur!)

فرسنگ [ferseng]: Sükūn-ı rā vü nūn u feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Fersaḫ maʿnāsınadır ki dört mīl yerden ʿibārettir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

ربع مسكون كه از طريق شمار
شد به فرسنگ بيست و چار هزار

(Yeryüzünün yüzölçümü yirmi dört bin fersahtır.)

فرشتگ [ferişteg]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Üzüm salkımında olan beşer onar dāneli çertik ki تلسک [telesk] dahi derler. ʿArabīde خصله [ḫaṣale] dedikleridir. Niẓāmī-i ʿArūżī "cihād" maḳālesinde Naṣr bin Aḥmed-i Sāmānī, Bādġīs kışlağına gittiği ḥikāyenin ẕeylinde şehr-i Herī'nin meyveleri vaṣfı esnāsında ẕikr eder ki ol maḥalle kelencerī üzümü getirdiler. Bir nevʿ laṭīf, kabuğu yufka, şekerden leẕīẕ, āb-dār ve dāneleri ḫurde üzümdür ki البسته [elbeste] dahi derler. Her ḫūşesi penc raṭl ve her ferişteg onar dirhem gelir diye naḳl eder.

فرشگ [fereşg/ferşeg]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Üzüm dānesine derler. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı bāġ, beyt:

كه انگورش لطيف و دلپسندست
كه هر فرشگ درو يک حقه قندست

(Üzümü güzel ve makbuldür. Oradaki her üzüm tanesi, bir şeker hokkasıdır.)

فرموگ [fermūg]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı mīm ile. Eğirilmiş ve yumağa sarılmış iplik yumağı. Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

مشغول پنبه چرخ و ندانسته كه آفتاب
فرموگ اخترانش بدزدد ز دوگدان

(Pamukla meşgul olan gökyüzü, güneşin yıldız yumaklarını iğ kutusundan çalacağını bilmiyor.)

فرهنگ [ferheng]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i hā ile. Dokuz maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i dāniş. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

فلک ز قدر تو اندوخته بسى رفعت
خرد ز راى تو آموخته بسى فرهنگ

(Felek senin kıymet ve itibarın sayesinde epeyce yükseklik kazanmış, akıl senin görüşünden epeyce bilgi öğrenmiştir.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

جوان کینه را شاید و جنگ را
کهن پیر تدبیر و فرهنگ را

(Genç, mücadele ve savaşa yakışır. Tecrübeli ihtiyar, tedbir ve bilgiye yakışır.)

Ṣānī, edeb maʿnāsına. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

به دست حکم یکی مالش سپهر بده
اگرچه صعب توان کرد پیر را فرهنگ

(Yaşlıyı terbiye etmek zor olabilir ama feleğin kulağını hüküm eliyle biraz olsun çek!)

Ṣāliş, faẓl u hüner. Şems-i Faḫrī, beyt:

بدین صفت ز سلاطین که کرده ای احراز
شجاعت و کرم و فضل و دانش و فرهنگ

(Diğer padişahlara şu sıfatlarla üstünlük sağlarsın: Yiğitlik, cömertlik, erdem, bilgi ve hüner.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i ʿakl u ḫired. **(202[a])** Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

نه دانش باشد آن کس را نه فرهنگ
که وقت آشتی پیش آورد جنگ

(Barış zamanı savaş çıkaran kişinin ne bilgisi ne de aklı vardır.)

Ḫāmis, hūş maʿnāsına ki ʿaḳldan ġayrıdır. Türkīde buna "us" derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

به صبری آورد فرهنگ در هوش
نشانند آتش جوشیده را خوش

(Akıllı ve bilinçli davranırsa, alevlenmiş ateşi güzelce gösterir.)

Sādis, be-maʿnī-i temkīn ve vaḳār. Ḥakīm Esedī, beyt:

چو آمد باب قصر نازنین تنگ
ز مفرش عقل رفت آن سینه فرهنگ

(Sarayın ince ve dar kapısına geldi. Oranın döşemesi, o temkin sahibinin aklını başından aldı.)

Sābiʿ, lüġat-i Fārsiyyeyi cāmiʿ olan kitāba derler. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

نوشتست بخت از پی کام خویش
بر اوراق فرهنگ او نام خویش

(Talih kendi muradına ermek için, kendi adını onun lügatindeki sayfalara yazdı.)

Ebulmaʿānī, beyt:

نباشد اهل فضل و هیچ نداند
کسی که متصل فرهنگ نخواند

(Sürekli lügat okumayan kişi ne erdem sahibi olur ne de bir şey bilir.)

Ṣāmin, Keykāvus'un māderi adıdır.

Tāsiʿ, ol ağaç fidānına derler ki dalını kökü yanında yere yatırırlar. Tamām kök bağladıkta sonra aşlından kesip kaldırıp āḫar yere dikerler. Buna دارنج [dārenc] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فلاسنگ [felāseng]: Feṯḥ-i lām u sīn-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Sapan ki onunla taş atarlar. فلاخان [felāḫān] ve فلاخن [felāḫan] dahi derler. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

همی تا قطب ما طورست زیر گنبد خضرا
شکرپاشش ز یک پله است و از دیگر فلاسنگش

(Feleğin gökkubbe altında bize karşı tavrı hep bir kolla şeker saçıp diğeriyle sapan taşı atmak olmuştur.)

فلالنگ [felāleng]: Feṯḥ-i lāmeyn ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i فلاسنگ [felāseng]-i merḳūm.

فلرزنگ [felerzeng]: Feṯḥ-i lām ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele, baʿdehu zāʾ-i muʿceme-i meftūḥa ile. Bez pāresi içine nesne koyup düğüm vurmak ki فلرز [felerz] dahi derler. Üstād Rūdekī, meṣnevī:

آن که رنج و شکرش برداشت پاک
پس فلرزنگش به دست اندر نهاد

شوی بگشاد آن فلرزش خاک دید
کرد زن را بانگ و گفتا ای پلید

(O kadın, pirinçle şekeri tamamen alıp çuvalın içine toprak koydu. Kocası o çıkını açınca toprak gördü. Karısına bağırıp "Ey alçak kadın!" dedi.)

فنگ [feng]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i سنگ [seng]. İki maʿnāyadır.

Evvel, felāket, perīşānī ve bī-ser ü pāyī. Ḥakīm Velvelī, ḳıṭʿa:

مدح گوی توام و اسبک لنگیست مرا
نه نکو باشد مداح ترا اسبک لنگ

چون قرینان مرا اسب و کمر باشد ساز
من پیاده بروم بر ره داماد به فنگ

(Senin övücünüm, topal bir atcağızım var. Senin övücünün topal bir atcağızı olması iyi değildir. Benim yakınlarımın at ve kemeri tam takım. Ben ise damat yoluna perişan bir halde yayan gidiyorum.)

Ṣānī, be-maʿnī-i ḥanẓal ki کبست [kebest] ve کوست [kevest] dahi derler. Ġāyet acı olur ammā laṭīf müshildir. Üstād Ferruḫī, beyt:

تلخئ چشمش ار به شهد رسد
باز نتوان شناخت شهد از فنگ

(Onun gözündeki/umudundaki acılık bala erişecek olsa, balla ebucehil karpuzunu bir daha birbirinden ayırmak mümkün olmaz.)

ʿArabīde ʿucb ve ʿinād maʿnāsınadır. Feṯḥ-i nūn ile (فنک fenek) kursak. Ve dahi bir cānverdir, derisin perdāḫt edip kürk ederler.

مع اللام
[maʿaʾl-lām]

فال [fāl]: Ṭālīʿ ve تفأل کرد [tefeʾul kerd], yaʿnī اختر نیک گرفت[1] [aḫter-i nīk girift]. Mevlānā Cāmī, beyt:

باشد نظر خجسته فالی
افتد به چنان شکسته حالی

(Belki talihi yaver giden birinin gözü bu perişan halliye ilişir.)

Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

روز هجران و شب فرقت یار آخر شد
زدم این فال و گذشت اختر و کار آخر شد

(Sevgiliden ayrılık günü ile ayrılık gecesi sona erdi. Bu falı tuttum, yıldız da uygun düştü ve iş tamam oldu.)

فبال [febāl]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. İbtidā maʿnāsına yaʿnī bir nesnenin evveli. Ebulmaʿānī, beyt:

فبال کار عشق آسان نموده
ولی دشوارها افتد در آخر

(Aşk işinin başı kolay göründü fakat sonunda zorluklar başgösterdi.)

فتیل [fetīl]: Maʿrūf. Ve iplikten bükülmüş nesne, her ne olursa. Ebulmaʿānī, beyt:

چون فتیل شمع بود از داغ جسم لاغرم
پیرهن مانند فانوس می دهد بیرون ضیا

(Zayıf bedenim yara yüzünden mum fitiline döndü. Gömleğim fanus gibi olmuş, dışarı ışık veriyor.)

Lüġat-i müşterekedir. Ucu yanmış fetīl, zebāne maʿnāsına. Ve bükülmüş nesne, meftūl maʿnāsına. Ve ḫurmā çekirdeğinin

1 İyi talih buldu.

içinde olan yağı. Ve dahi parmaklar arasında olan vesaḫ.

فرخال [ferḫāl]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. İki cānibe salınmış saç ki فرخار [ferḫār] ve فرخاک [ferḫāk] dahi derler. *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de فرخار ای الشعر الذی لا جعودة فیه yaʿnī ol saç ki kıvırcık olmaya.

فرغول [ferġūl]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, işi teʾḫīr eylemek maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

اگرت دولت ابد باید
مکن اندر دعای شه فرغول

(Sana sonsuz devlet lazımsa, padişaha dua etmeyi erteleme!)

Ṣānī, direng ve ġaflet maʿnāsına. Ḥakīm Esedī, **(202b)** beyt:

به هر کار بیدار و بشکول باش
به دل دشمن خواب و فرغول باش

(Her işte uyanık ve atik ol! Uyku ve gafletin candan düşmanı ol!)

فسیل [fesīl]: Kesr-i sīn-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Böğrülceye derler. Ve ʿArabīde küçük ḫurmā fidānı ki فسیله [fesīle] dahi derler. Ve dahi her nesnenin kemi ve yaramazı. İki maʿnāya tertīb üzre, şāʿir, beyt:

قناعت کن فسیل و ماش و منجو
مکن معتاد طبعت بر فسیلی

(Börülce, fasulye ve mercimeğe kanaat et! Yaradılışını kötü şeye alıştırma!)

فمن یعمل [femen yaʿmel]: Bir nevʿ akçedir ki nakş-ı sikkesi [2]﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ﴾ [femen yaʿmel miṯḳāle ẕerretin ḫayran yerah] kazılmıştır. Nitekim bir nevʿ akçe dahi vardır ki قل هواللهی [ḳul huvallāhī] derler. Üzerinde sūre-i İḫlāṣ-ı şerīf yazılmıştır ki اخلاصیه [iḫlāṣiyye] dahi derler. Mürūr-ı eyyāmla "femen yaʿmel", akçeye ʿalem olmuştur. Ebulmaʿānī bu īhāmlı beyti naẓm eylemiş, beyt:

که خوبان هیچ نمی گیرند از تو ناله و زاری
به کام دل رسی لابد فمن یعمل اگر داری

(Güzeller senden hiç inleyiş ve yalvarış almazlar. Eğer femen ya'melin varsa gönlünün muradına erersin.)

فندل [fendel]: Be-vezn ü maʿnī-i مندل [mendel] ki kapı ardına ederler açılmamak için. Beyne'n-nās müteʿāriftir. Üstād Laṭīfī, beyt:

درِ کونت چنان خراب شده است
که نمی بندد او به صد فندل

(Onun kūn kapısı öyle bir yıkılmış ki yüz dayakla dahi tutulmaz.)

فیال [feyāl]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, çatal demrenli ok.

Ve ṣānī, ol zemīne derler ki yağmur evvelinde mezrūʿ ola.

Ṣāliş, aḳdem yaʿnī evvel maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

پس این داستان کش بگفت از فیال
ابر سیصد و سی و سه بود سال

(Önceden söylediği bu hikāyenin tarihi 333 yılıydı.)

فیاشل [feyāşel]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī vü şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i şikenc, yaʿnī çīn çīn olmuş nesne. **فیشل** [feyşel] dahi ḥaẕf-ı elif'le ol maʿnāyadır. Mīr Naẓmī, beyt:

2 "Kim bir zerre ağırlığınca hayır işlerse O onu görür" Zilzāl 99/7.

ز خشم و کین مکن پیشانی فیشل
میاموزی زبانت لفظ مهمل

(Öfke ve kinle alnını kırıştırma! Dilinden boş söz çıkmasın!)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

فاجام [fācām]: Feṭḥ-i cīm ile. Ḫurmā ağacından cemʿ olunduktan sonra yerinde cā-becā bāḳī kalana derler.

فام [fām]: Beş maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, kelime āḫirine lāḥıḳ olur renk cihetinden münāsebeti nesneler ile. Meşelā ازرق فام [ezraḳfām] ve سبزفام [sebzfām] derler; murād, rengini beyāndır. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

ساغر می بر کفم نِه تا ز سر
برکشم این دلق ازرق فام را

(Ey sāki! Elime şarap kadehi koy da bu gök renkli hırkayı çıkarıp atayım.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

مرا همچنین چهره گلفام بود
بلورینم از خوبی اندام بود

(Benim yüzüm böylece gül renkliydi. Bedenim güzellikten billur gibi parlaktı.)

Ṣānī, ṭuʿm cihetiyle dahi istiʿmāl olunur. Mīr Ḫüsrev, beyt:

نواسازی که بودش باربد نام
ندامت ساخت آن روز انگبین فام

(Bārbud adındaki çalgıcısı, o bal tadındaki günde pişmanlık duydu.)

Ṣāliṣ, cinsiyyet cihetiyle īrād olunur. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, rubāʿī:

انصاف بده ای فلک مینافام
تا زین دو کدام خوبتر کرد خرام
یا مهر جهانگرد تو از مشرق صبح
یا ماه جهانگیر من از جانب شام

(Ey sırça felek! İnsaf et! Şu ikisinden hangisi daha güzel: Senin dünyayı dolaşan güneşinin doğudan doğuşu mu yoksa benim dünyayı fetheden dolunayımın akşam tarafından görünüşü mü?)

Rābiʿ, deyn ki vām maʿnāsına. Ḥakīm Senāyī, ḳıṭʿa

زیر فامم به صد هزاران جان
از پی عارض سمن فامش

چون تقاضاگر اوست باکی نیست
گردن ما و منت فامش

(Onun yasemin renkli yanağının peşinde yüz binlerce canla borç altındayım. Alacaklı o olunca çekincem yok: İşte boynumuz ve borcuna olan minnetimiz.)

Bu maʿnāda, Ḥakīm Sūzenī, beyt:

فام داران تو باشند همه شهر درست
نیست گیتی تهی از فام ده و فام گذار

(Bütün şehirlerde sana borçlu olanlar var. Dünya borç veren ve borç ödeyenden boş kalmaz.)

Maʿnā-yı evvel ile maʿnā-yı āḫara, Şems-i Faḫrī, beyt:

آن که از امضای حکمش یافت هر احکام کام
وان که می خواهد ز قدرش چرخ نیلی فام فام

(Her hüküm onun imzasıyla yerine gelir. Çivit renkli felek onun makamından borç ister.)

Ḫāmis, Ḫorāsān mużāfātından bir ḳaṣaba adıdır ki inşā, şiʿr ve tārīḫ ʿilmlerinde mahāreti fevḳaʾt-taʿbīr ve kemāl ü faẓlda ʿadīmüʾn-naẓīr olan Mevlānā Şihābeddīn-i Fāmīʾnin cāy-ı mevlidi ve menşeʾ-i aṣlıdır.

فاهم [fāhem]: Feṯḥ-i hā ile. Vücūdda deri yāḫud deriye miṣāl nesneler büzülüp ve buruşup bir yere gelmek maʿnāsına ki فاهم آمده [fāhem āmede] yaʿnī bir yere geldi demek olur. Bu maʿnādan "cemʿ olmak" fehm olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

فاهم آمد جامه سرتاپا برش
شد پریشان رفت دستار از سرش

(Sırtındaki giysi tamamen buruştu. Perişan oldu, başındaki sarık gitti.)

فخم [faḫam]: Feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Bir çārşeb gibi bezin dört ṭarafına ağaçlar bağlayıp niṣār maḥallinde tutarlar ki niṣār olan ne ise içine döküle. Ḥakīm Esedī, beyt:

ز بس گوهر اندر کنار و فخم
همه پشتِ چینندگان شد بخم **(203ª)**

(Bez ve çarşafların tamamı içinde o kadar çok mücevher vardı ki toplayanların sırtı kamburlaştı.)

Bu maʿnāyı müʾeyyid, Şems-i Faḫrī, beyt:

به گهِ آن که شاه زرنثار باشد
چرخ سازد ز مرط ابر فخم

(Felek, padişahın altın saçtığı vakitte bulut kilimlerini çarşaf yapar.)

مرط [mirṭ] kesr-i mīm ile ʿArabīde "kilim" maʿnāsınadır.

Bu lüġat baʿżı ferhengde tāʾ-i müṣennāt ile (تخم taḫam) vāḳiʿdir ammā esaḥḥı fā iledir.

فدام [fedām]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Yumuşak, nerm maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

جانان که داد از کرمش کام دل مرا
جانها فدای او شود آن جای خوش فدام

(Sevgili cömertlik gösterip gönlümün muradını yerine getirdi. Canlar o yumuşacık yer için kendisine feda olsun!)

Baʿżı nüsḫada "yaşmak" ki ʿavrāt, yüzlerine tutarlar.

فراهم [ferāhem]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü hā ile. Bir yere cemʿ olmak maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, beyt:

فراهم شد از شام چندان سپاه
کز آن خیره شد دیدهٔ مهر و ماه

(Akşamdan birçok ordu toplandı. O toplanmayla güneş ve ayın gözü kamaştı.)

Baʿż-ı efʿāl u meṣādır evāʾiline idḫāl olunup cemʿi ḳaṣd olunur. Meşelā فراهم آمدند [ferāhem āmedend] ve فراهم آوردند [ferāhem āverdend] derler, bir yere geldiler ve bir yere getirdiler maʿnāsı ifāde olunur.

فرجام [fercām]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i cīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ʿāḳıbet-i kār maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

چون فلک ماه اوست بی آغاز
چون قضا حکم اوست بی فرجام

(Onun şehri, felek gibi başlangıçsızdır. Onun hükmü, kazā gibi sonsuza dek geçerlidir.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

هیچ دانی که چیست دخل حرام
یا کدامست خرج بی فرجام

(Haram kazanç nedir bilir misin? Ya sonu gelmeyen harcama hangisidir?)

Şānī, fāʾide ve nefʿ maʿnāsınadır. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بکوشیم فرجام کاران بود
که فرمان و رای جهانبان بود

(Çabalayalım, işlere faydası olacaktır. Zira dünya padişahının görüşü ve buyruğu budur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te meclis āḫirinde içilen tolu ḳadeḥine de derler. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, musammaṭ:

پند بزرگان گوش دار در بزم جانان هوش دار
عقل و خرد مدهوش دار از نوش فرجام وداد

(Büyüklerin öğüdüne kulak tut! Sevgilinin meclisinde uyanık ol! Aşk kadehinden içip akıl ve zihni kendinden geçir!)

فردوام [ferdevām]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ü vāv ile. Yarınki demektir.

فردم [ferdem]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Dil-teng ve mużṭarib maʿnāsına. Ebulmaʿānī, musammaṭ:

عمرم گذشت و یک دمم جورت نکرده خرمم
با حسرت و درد و الم هر دم بدم فردم از آن

(Ömrüm geçti ve senin eziyetin bir an olsun beni mutlu bırakmadı. Acı, dert ve hasretle her an gönül sıkıntısı çekmedeyim.)

فرزام [ferzām]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Lāyıḳ ve sezāvār maʿnāsınadır. Üstād Daḳīḳī, beyt:

مکن ای روی نکو زشتی با عاشق خویش
کز نکو رویان زشتی نبود فرزاما

(Ey güzel yüzlü! Kendi āşığına çirkinlik etme! Çünkü güzel yüzlülere çirkinlik etmek yakışmaz.)

فرم [ferem]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ġam, ġuṣṣa ve tengī-i dil maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

چه شود از دلت ای شاه کرم
برهاند دل ما را از فرم

(Ey cömertlik sultanı! Gönlün bizim gönlümüzü sıkıntıdan kurtarsa ne kaybeder!)

Üstād Müncīk, beyt:

رفت برون میر و رسیده فرم
پخچ شده بوق و دریده علم

(Bey gitti ve sıkıntı başgösterdi. Boru ezildi, sancak yırtıldı.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

دشمن درگه ترا باشد
بچه دائم یتیم و زن کالم

بادا ز حادثات گوناگون
مانده محروم و دلفگار و فرم

(Senin sarayına düşmanlık besleyenin hep çocuğu yetim, karısı dul kalsın! Türlü türlü olaylar yüzünden mahrum, gönlü yaralı ve sıkıntılı kalsın!)

فرنجام [ferencām]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i fercām, yaʿnī ʿāḳıbet-i kār maʿnāsına.

فزم [fezem]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Baʿżı nüsḫada zā'-i Fārsī ile (فژم fejem) mervīdir. Ġuṣṣa, elem, derd ve miḥnet maʿnāsına.

فلجم [felcem]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i cīm ile. Ḳufl ve ġalaḳ-ı bāb maʿnāsınadır. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

فلخم [felḫam]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, ḥallāc müştesi. Üstād Laṭīfī, beyt:

چون درونه کنم ترا نالان
گرچه فلخم زنم ترا حمدان

(Sana hamdān tokmağıyla vuruyor olsam da senin için içten içe ağlıyorum.)

Ḥakkāk, beyt:

گر تو خواهی که بفلخند ترا پنبه همی
من بیایم که یکی فلخم دارم کاری

(Pamuğunun atılmasını istersen ben geleyim, çünkü iş görücü bir tokmağım var.)

Ṣānī, ḳufl maʿnāsına yaʿnī kilīd. Ebulferec-i Rūnī[1], beyt:

در به فلخم کرده بودم استوار
در کلیدانه فرو هشته مدنگ

(Kapıyı kilitle sağlamlaştırmıştım. Anahtar, son kilitte takıldı kaldı.)

Ṣāliṣ, *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da daḫme-i gebrāna derler. Bu maʿnāya فلخمه [felḫame] dahi denilir.

فم [fem]: Ol çārşebdir ki niṣār-çīnler niṣar altına tutarlar ki dökülen içine düşe. بفخم [befḫam] ve فخم [faḫam] dahi derler. ʿArabīde "dehen" maʿnāsınadır.

فنوم [fenūm]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Maġrūr maʿnāsına ki فنود [fenūd] dahi derler. Kisāyī, beyt:

وفاش عاریتی عیب و عار او فانی
به عیب و عاریتی چیز بر فنوم جمال

(Onun vefası ödünç, ayıp ve utanması geçici. Ayıp ve ödünçle güzelliğe gururlanmak da ne!)

فیدوم [feydūm]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Ser-ḫişt dedikleri nesnedir ki Türkīde "kudret helvası" derler. **(203ᵇ)**

1 Beyit, Aliyy-i Kart'a aittir.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

فاترسین [fātersīn]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ve kesr-i sīn-i mühmele ile. Üzerlik ki اسپندان [ispendān] ve سپندان [sipendān] dahi derler. ʿArabīde حرمل [ḥarmel] dedikleridir. Keẕā fī-*Ferheng-i Mīrzā* ve'l-*Mü'eyyid*.

فاتر شدن [fāter şuden]: Feṭḥ-i tā'-i müşennāt ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i فراتر شدن [ferāter şuden], yaʿnī yukarı gitmek ve yukarı olmak. Mīr Naẓmī, beyt:

چو فاتر شد آن قصر عالی بنا
که هر جانبش دیده شاهانه جا

(O yüce yapılı binanın üstüne çıkınca her tarafında şahane yerler görmüş.)

فاتوریدن [fātūrīden] ve **فاتولیدن** [fātūlīden]: Kilāhumā bi-żammi't-tā'i'l-müşennāt ve vāvi'l-maʿrūf. Dūr olmak, bir ṭarafa gitmek ve ürkmek maʿnālarına. Bu iki lüġat, *Ferheng-i Cihāngīrī*'den menḳūldür.

فاتوسین [fātūsīn]: Żamm-ı tā'-i müşennāt u vāv-ı maʿrūf ve kesr-i sīn-i mühmele ile. Be-maʿnī-i sipendān, yaʿnī ḥarmel. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

از آن سو دیدهایش را بدوزید
در آتش همچو فاتوسین بسوزید

(Oraya gözlerini dikince ateşteki üzerlik gibi yandı.)

Bu beyit bir ḥikāye ḥalālinde vāriddir.

فاخته گون [fāḫtegūn]: Ayva çiçeği. Ve dahi her ne ki üveyik kuşu renginde ola.

فاخیدن [fāḫīden]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Penbe ditmek yaʿnī basılmış penbe veyāḫud yünü el ile ayırmak. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i nevḥa kerden-i pīr, beyt:

ز دیده دُرِ اشک پاشیده کرده
چو پشمینه ریشش فاخیده کرده

(Gözden gözyaşı incisini saçmış. Sakalını yün gibi ditmiş.)

فاخیر آمدن [fāḫīr āmeden]: Kesr-i ḫā'-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ile. Eṭfāl yürümeye başladıkta emeklemeye derler.

فا داشتن [fā dāşten]: Feṭḥ-i dāl-ı mühmele vü tā'-i müşennāt ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Karşılamak ve karşı tutmak. Mīr Naẓmī, beyt:

سپر فا داشت بر رویش در اندام
بزد بر فرق سر شمشیر محکم

(Kalkanı yüzüne tutup hamleyi karşıladı. Kılıçla başının üstüne sertçe vurdu.)

Baʿżı nüsḫada "geri tutmak" maʿnāsınadır.

فارندیدن [fārendīden]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl-ı evvel ü feṭḥ-i şānī ile. Be-maʿnī-i برکندن [berkenden], yaʿnī bir nesneyi yerinden koparmak maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

درختی می گرفته جای چون میخ
به زوربازو فارندید از بیخ

(Bir ağacı çivi gibi kavrayıp kol gücüyle kökünden söktü.)

فاژیدن [fājīden]: Kesr-i zā'-i Fārsī ile. Esnemek. ʿArabīde تثاوب [teşāvub] derler. Üstād Lebībī, ḳıṭʿa:

قیاس کونش چگونه کنم بیا بگوی
ایا گذشته به شعر از بیانی و بوالحر

اگر ندانی بندیش تا چگونه بود
که سیر خورده بفاژد به کارگه اشتر

(Ey şiirde Beyānī ve Bülhur'u geçen! Onu birisiyle ya da bir şeyle nasıl kıyaslayayım gel söyle! Eğer onu tanımıyorsan, iş zamanı tok deve nasıl esner bir düşün!)

فاس یوفدن [fās yūfden]: Sükūn-ı sīn-i mühmele vü fā ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Yatırmak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

فاس یوفد باده چون حد بگذرد
ذوق هر چیزی شود در اعتدال

(Şarap aşırıya kaçınca yatırır. Her şeyin zevkinde ölçülü olmak gerekir.)

فاشرشین [fāşerşīn]: Feṭḥ-i şīn-i muʿceme-i evvel, kesr-i ṣānī ve sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yā-yı taḥtānī ile. Sarmaşık nevʿinden bir nesnedir. Kızılca yemişi olur ammā tenāvül olunmaz, ancak nümāyişi vardır. ʿArabīde كرمة السودا [kirmetu's-sevdā] derler.

فال زن [fāl-zen]: Remmāl ve fāl açıcı. Mevlānā Cāmī, beyt:

چون فال زنان نا خردمند
گرد آوردست مهره ای چند

(Akılsız fal açıcılar gibi, birkaç boncuk toplamışlar.)

فال گیران [fāl-gīrān]: Remmālān ve müneccimān. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

بخواند آن زمان شاه جاماسب را
همه فال گیران لهراسب را

(O zaman padişah Cāmāsb'ı, Lohrāsb'ın bütün falcılarını çağırttı.)

فانیدن [fānīden]: Kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Şekeri tekrār kaynatıp ṣāf u pāk etmek. سکرِ فانید [sukker-i fānīd] derler, ṣāf şeker demek olur. Şāʿir, beyt:

سخن همچون شکر فانید با لب
نموده صبح صادق سیم غبغب

(Ağzında sözü şeker gibi kaynattı. Gümüş çene, asıl sabahı gösteriyor.)

فاهم آمدن [fāhem āmeden]: Feṭḥ-i hā ile. Büzülmek ve buruşup bir yere gelmek maʿnāsınadır. Şāʿir, der-ṣıfat-ı pīre-zen, beyt:

که فاهم آمده جلدش سراپا
چو کهنه کیسهٔ کرپاس گویا

(Bedeni tamamen buruşup eski beze dönmüş.)

فاوا بودن [fāvā būden]: Żıdd-ı فاهم آمدن [fāhem āmeden]-i merḳūm, yaʿnī büzülmüş nesne açılmak maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

چو آن کس در دو جایی بود فاوا
یکی در زیر بود و یک به بالا

(O küs, bir yanı altta ve bir yanı üstte olmak üzere iki taraflı açılmıştı.)

فخمیدن [faḫmīden]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i mīm ile. Vücūddan kıl koparmak. Ve penbeden dāne ayırmak. Ve emṡāli nesnelere derler. Ḫuceste, beyt:

جوان بودمی پنبه فخمیدمی
چو فخمیده شد دانه برچیدمی **(204ª)**

(Gençtim, pamukla taneyi ayırırdım. Tane ayrılınca da toplardım.)

فخن [faḫn]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Kulaç ki بازو [bāzū] dahi derler. ʿArabīde باع [bāʿ] dedikleridir. Mīr Naẓmī, beyt:

در آنجا چاه یک دو فخن بوده
دهانش چون کف رندان گشوده

(Orada bir iki kulaçlık bir kuyu varmış. Kuyunun ağzı, rintlerin eli gibi açıkmış.)

فراتر شدن [ferāter şuden]: Feṭḥ-i rāʾ-i mühmele vü tāʾ-i müṡennāt ile. Yukarı olmak ve yukarı gitmek. Mīr Naẓmī, beyt:

فراتر شد به زیر پای آن کوه
به بالایش ز مردان بود انبوه

(O dağın eteğinden yukarı çıktı. Dağın zirvesinde bir insan topluluğu vardı.)

فراختن [ferāḫten]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i افراختن [efrāḫten], yaʿnī yukarı kaldırmak. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

هست افتخار من به تو ای افتخار من
وز تو فراخته علم فخر و فر مرا

(Ey övüncüm! Benim övüncüm seninledir. Benim övünç ve gurur sancağım senin sayende yükseldi.)

فراخیدن [ferāḫīden]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Kıl ürpermek. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da از هم جدا شدن [ez-hem cudā şuden] maʿnāsınadır, yaʿnī birbirinden ayrılmak maʿnāsına mervīdir.

فراخیر آمدن [ferāḫīr āmeden]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i ḫā'-i muʿceme ile. Eṭfāl emeklemeye başlamak.

فرارون [ferārūn]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele-i ūlā ve żamm-ı ṯāniye ile. Her ne ki birbiri ardınca görünür ʿumūmen ve āsumānda ḫurde yıldızlar ki birbiri ardınca görünür ḫuṣūṣan. Ve dahi sıra ile olan nesneye derler; ṣalāḥ üzre olsun, fesād üzre olsun.

فریرون [ferīrūn] ve **فیرون** [feyrūn]: Evvel kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı rā'-i ṯānī ile. Ve ṯānī sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Żıdd-ı فرارون [ferārūn]-ı merḳūmdur. Üstād Daḳīḳī, beyt:

حسودت در ید بهرام فیرون
نظر زی سوی برجیس فرارون

(Senin düşmanın, Mars'ın elindeki uğursuz yıldızdır. Senin bakışın, uğurlu Müşteri yıldızıdır.)

فراشتن [ferāşten]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. افراشتن [efrāşten] ve افراختن [efrāḫten] maʿnāsına ki yukarı kaldırmak maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فراشیدن [ferāşīden]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فراخیدن [ferāḫīden], yaʿnī kıl koparmak ve bedende kıl ürpermek. Üstād, beyt:

چو دید از هیبت او مو فراشید
که هر موی تنش چون تیر گردید

(Onun heybetinden tüyleri ürperdi. Bedenindeki her tüy bir oka döndü.)

فراکن [ferāken]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü kāf ile. Yeni kazılmış ırmak ki āb-ı revān ola. Ona فرغن [ferġan] ve فرکن [ferken] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

فراموش کردن [ferāmūş kerden] ve **فراموشیدن** [ferāmūşīden]: Unutmak, nisyān maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

رفتم از کویت شها از دل فراموشم مکن
گرچه خوبان را فراموشی ز حسن شیوه است

(Ey padişah! Unutmak güzellerin bir işve güzelliği olsa da senin köyünden gitmiş olan beni unutma!)

فراهختن [ferāhiḫten] ve **فراهیختن** [ferāhīḫten]: Kilāhumā bi-feṯḥi'r-rā'i'l-mühmeleteyn ve sükūni'l-ḫā'i'l-muʿcemeteyn. Be-maʿnī-i آهختن [āhiḫten]. Kılıç ve emṣāli nesne çekmek. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

فراهخت از بهر دین خدا
به تیغ از سر سرکشان آشتم

(Allah'ın dini için asilerin başından kılıçla kan çekti.)

Ṣānī, be-maʿnī-i terbiyet ve teʾdīb.

فراهم آمدن [ferāhem āmeden]: Bir yere gelmek, cemʿ olmak maʿnāsına.

فراهم آوردن [ferāhem āverden]: Bir yere getirmek maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

فراهم آورد عشاق هر روز
شه حسنت به کوی درد و غم را

(Güzellik padişahı, her gün āşıkları dert ve gam köyünde bir araya getirir.)

فربیون [ferbīven]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir dikenli ağaçtır, sütü olur, ağacını bıçakla yarıp altına bir ẓarf korlar, içine damlar, ol sebebden maṣṭaki gibi dāne dāne olur. Ziyāde acı ve ġāyet muḫaddirdir, bedeni uyuşturur ve ʿaḳlı zāʾil eder. Ṭabīʿatı derece-i rābiʿde ḥār ve yābistir. Ona فربیون [ferbiyūn] ve فرفیون [ferfiyūn] dahi derler.

فرخانیدن [ferḫānīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i nūn ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, edebli ve terbiyetli olmak.

Ṣānī, ḥayvānātın kulağı aşağı sarkmış olmak. Miṣāl-i maʿnī-i evvel, Üstād, beyt:

لباس علم در بر کرده پوشش
بفرخانید او را داد کوشش

(İlim giysisini üstüne giydi. Çalışıp didinip edepli oldu.)

فرخسیدن [ferḫasīden]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ile. نرم کردن [nerm kerden] yaʿnī yumuşatmak. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرخمیدن [ferḫamīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i mīm ile. Bedenden kıl koparmak. Ve penbeden dāne ayırmak, فخمیدن [faḫmīden]-i merḳūm gibi. Üstād Laṭīfī, beyt:

ز فرخمیدن پنبه مرا چه عار بود
به پشت خار کشم منت کسان نکشم

(Pamuk çırçırlamaktan niçin utanayım! Sırtımda diken taşıyayım da kimsenin minnetini çekmeyeyim.)

(204ᵇ)

فرخویدن [ferḫavīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i vāv ile. Ağacın zāʾid olan şāḫların hemvār olmak için kesmek ve kurusun ve fenāların budamak maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

ز فرخویدنش چون بپرداختی
چو گل جای خواب از قمر ساختی

(Onu kesip budamayı bitirince gül gibi onun yatağını da aydan yapardı.)

فرخیدن [ferḫīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Raḳṣ etmek yaʿnī oynamak. Ebulmaʿānī, beyt:

نی در دهن مطرب از عشق تو نالیده
ساغر به کف ساقی از شوق تو فرخیده

(Çalgıcının ağzındaki ney, senin aşkınla inliyor. Sākinin elindeki kadeh, senin şevkinle oynuyor.)

فردجان [ferdecān]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ü cīm ile. Ābān-māh dedikleri ay ki tārīḫ-i Fürs-i ḳadīmden ve tārīḫ-i Celālī'den muʿayyen orta güz ayıdır. Āḫirinde beş gün ziyāde ederler. Sene-i şemsiyye onunla üç yüz altmış beş gün olur. Ol beş güne ʿArabī lisānında فردجان [ferdecān] ve Aʿcām هزارتو [hezārtū] ve müneccimān خمسهٔ مسترقه [ḫamse-i müsteraḳa] derler.

فردین [ferdīn]: Sükūn-ı rā vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Sāl-ı Melikī'nin māh-ı evveli adıdır ki فروردین [ferverdīn] lafẓından

iḫtişār olunmuştur. Neyyir-i aʿẓamın burc-ı Ḥamel'de olduğu müddettir. ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelī, ḳıṭʿa:

تا باد بزان سرد بود در مه آذر
تا برگ رزان زرد بود در مه فردین

بدخواه ترا باد نفس بر نسق آن
بدگوی ترا باد رخان بر صفت این

(Āzer ayında esen yel sert ve Ferverdīn ayında asma yaprağı sarı oldukça; senin düşmanının nefesi sert yel gibi olsun, senin hakkında kötü konuşanın yanakları da sarı yaprak gibi olsun!)

فرزان [ferzān]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. ʿİlm ve ḥikmet bilir ḥakīm-i ʿālim ü ʿārif maʿnāsına. Behrāmī, beyt:

مخالفان تو بی فرهمند و بی فرهنگ
موافقان تو با فرهمند و با فرزان

(Sana muhalif olanlar çapsız ve bilgisizdir. Senin yanında olanlar donanımlı ve bilgilidir.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

ندید چشم فلک چون تو شاه فرزانه
رواج یافت از آن در زمان تو فرزان

(Feleğin gözü senin kadar bilgili bir padişah görmedi. İşte bu yüzden bilgililer senin zamanında revaç kazandı.)

فرزین [ferzīn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve kesr-i zāʾ-i muʿceme ile. Şaṭranc ferzi ki maʿlūmdur. Ḫʷāce Selmān, beyt:

تا بود نیل تصور بر رخ نیلی بساط
ماه فرزین است و انجم بیدق و خورشید شاه

(Çivit renkli satranç tahtasının kalesinde tasavvur yeteneği oldukça ay vezir, yıldızlar piyon, güneş de şahtır.)

فرسدن [fersuden]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı sīn-i mühmeleteyn ile. فرسودن [fersūden] lafẓından taḫfīf olunmuştur, aşınmak ve aşındırmak maʿnāsına. Üstād Rūdekī, ḳıṭʿa:

آخر هر کس از دو بیرون نیست
یا برآوردنیست یا زدنیست

نه به آخر همه بفرسایند
هر که انجام راست فرسدنیست

(Herkesin sonu şu ikisinden biridir: Ya kazanacak ya da kaybedecek. Sonunda hep yıpranma yok mu?! Sonu olan her şey yıpranacaktır.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان باد تا حشر لبس بقایت
که دست فنا دامنش را نفرسد

(Senin öyle bir sonsuzluk elbisen olsun ki fanilik eli onun eteğini yıpratamasın!)

فرسطون [feresṭūn]: Feṯḥ-i rā vü sükūn-ı sīn ü żamm-ı ṭāʾ-i mühmelāt ile. Büyük kapan ki bu diyārlarda "kantar" derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

نظر شاه فرسطون فراست سنجید
که مقادیر همه می شود از وی معلوم

(Padişahın bakışı, feraset tartıcı bir kantardır. Herkesin feraset miktarı onunla belli olur.)

Üstād Ferruḫī, beyt:

گر تو بخواهی به زخم تیر بسنبد
چون قلم آهنین عمود فرسطون

(Sen istesen, kantarın topuzu ok darbesiyle kalem gibi yarılır.)

فرسنگان [fersengān]: Sükūn-ı rā vü nūn u feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ü kāf-ı Fārsī ile. فرسنگسار [fersengsār]-ı merḳūm maʿnāsına. Yaʿnī ol taş ki yol üzerinde ʿalāmet-i miḳdār-ı ferseng için vażʿ ederler.

فرسودن [fersūden]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Köhne olmak, bozulmak, aşınmak ve aşındırmak maʿnāsına

lāzım ve müteʿaddī istiʿmāl olunur. Mevlānā Hātifī, beyt:

بهم آشنایان بفرسود لب
که افتاد امروز کار عجب

(Birbirini tanıyanların dudağı aşındı. Zira bugün acayip bir iş oldu.)

فرسیدن [fersīden]: Sükūn-ı rā vü yā-yı taḥtānī vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ile. Aşınmak, sürmek, solmak, tepmek ve bir nesne üzerinden geçmek. فرسودن [fersūden] maʿnālarıyla müterādiftir.

فرغاریدن [ferġārīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele-i ūlá vü kesr-i şāniye ve feth-i ġayn-ı muʿceme ile. Islanmak ve ıslatmak, آغشته کردن [āġaşte kerden] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

چنان رفتست اشک از دیدهٔ من
که فرغارید خاک دشت و صحرا

(Gözümden gözyaşı öyle bir aktı ki çöl ve bozkırların toprağını suladı.)

فرغاییدن [ferġāyīden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, feth-i ġayn-ı muʿceme ve kesr-i yā-yı taḥtānī-i evvel ü sükūn-ı şānī ile. Be-maʿnī-i فرغاریدن [ferġārīden]-i merḳūm.

فرغان [ferġān]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feth-i ġayn-ı muʿceme ile. Bir ṭāʾife adıdır. فرغانیان [ferġāniyān] dahi derler.

فرغن [ferġan]: **(205[a])** Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feth-i ġayn-ı muʿceme ile. Yeni kazılmış ark ki su aka. فرکن [ferken] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Vefāyī*. Bu maʿnāya, Ḫüsrevānī, beyt:

دو فرغن است روان از دو دیده بر دو رخم
رخم ز رفتن فرغن به جملگی فرغند

(İki gözümden iki yanağım üstüne iki kanal akıyor. Yanağım kanal akması yüzünden tamamen bozuldu.)

فرفهن [ferfehn]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü hā ve feth-i fā ile. Semizot ki پرپهن [perpehn] ve فرفخ [ferfaḫ] dahi derler.

فرفیون [ferfiyūn]: فربیون [ferbiyūn] dahi derler. Lübān-ı Maġribiyye dedikleri dārūdur ki bellūt otunun sütüdür. Ağacını bıçakla yararlar, sütü damlayıp akar. ʿİnde'l-baʿż seẕāb-ı berrînin ṣamġıdır derler.

فرقدان [ferḳadān]: Sükūn-ı rā vü dāl-ı mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, iki yıldızdır, ḳuṭb-ı şimālīye ḳarīb olur, dāʾimā bir yerde ṭulūʿ ve ġurūb ederler. Dāḫil-i raṣad olan nücūmdandır.

Şānī, Ramażān-ı şerîften muḳaddem āḫir-i Şaʿbān'da "şekbek"e derler ki üç dört gün seyr ü sülūk ve ʿayş u ṣoḥbet ederler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فرگان [fergān]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feth-i kāf-ı Fārsī ile. Bir nevʿ şerbettir, فقاع [fuḳāʿ] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

اگر طبعت کند میلی به فرگان
شود در دست او چون آب حیوان

(Yaradılışın şerbete meyilliyse, onun elindeki şerbet ölümsüzlük suyu gibidir.)

فرکن [ferken]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feth-i kāf ile. Su arkı ki henüz kazılmış ola. Şems-i Faḫrī, beyt:

کسی که روشنئ چشم او نه از رخ تست
همیشه باد دو چشمش بسان دو فرکن

(Senin yüzünü görmekle gözü aydın olmayan kimsenin iki gözü daima iki kanal gibi aksın.)

فرکندن [ferkenden]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve feth-i kāf ile. Ark kazmak ve arka su akıtmak maʿnāsınadır.

فرکندیدن [ferkendīden]: Müteʿaddī-i فرکندن [ferkenden]-i merḳūm.

فرمان [fermān]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf. Emir ve buyruk.

Ṣānī, menşūr-ı aḥkām-ı pādişāhān. İki maʿnāya tertīb üzre, Mīr Naẓmī, beyt:

کرد فرمان آن شه حسن و بها
در میان عاشقان فرمان روا

(Āşıklar arasında fermanı geçerli olan o güzellik ve cazibe padişahı buyurdu.)

فرمکن [fermekin] ve **فرمکین** [fermekīn]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'i'l-mühmeleteyn ve fetḥi'l-mīm ve kesri'l-kāf. Be-maʿnī-i ġamnāk ve endūhnāk. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te dilteng ve fürū-mānde.

فرمودن [fermūden]: Buyurmak maʿnāsına maṣdardır. Veḥükm eylemek. Müstaḳbelinde فرماید [fermāyed] ve فرمایند [fermāyend] gelir.

فرمایون [fermāyūn]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Ferīdūn Şāh'ı Ḍaḥḥāk ḥavfından bir dağda pinhān edip sütüyle besledikleri gāvın adıdır.

فرنان [fernān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i nūn ile. Mechūlü'n-neseb, bī-aṣl, dūn ve sifle maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

مجو آزرم از بی شرم و نادان
نیاید مردمی از دون و فرنان

(Utanmaz ve cahilde utanış arama! Alçak ve soysuzdan insanlık gelmez.)

فروان [fervān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i فروار [fervār]-ı merḳūm ki فروارە [fervāre] ve وروارە [vervāre] dahi derler. Ḫāne-i bālā-bīn maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

نشسته بود روزی آن دلارام
به فروان مزین بود خودکام

(Gönle huzur verici o güzel, bir gün süslü bir balkonda gururla oturmuştu.)

فروردین [ferverdīn]: Sükūn-ı rā'eyn-i mühmeleteyn ve fetḥ-i vāv ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ism-i ferişte dir ki ḫāzin-i behişt ve tedbīr-i umūr-ı meṣāliḥ ki māh-ı Ferverdīn ve rūz-ı Ferverdīn'de vāḳiʿ olur, ona müteʿallıḳtır.

Ṣānī, sāl-ı Şemsī'nin māh-ı evveli adıdır ki neyyir-i aʿẓamın burc-ı Ḥamel'de müddet-i mekşidir. Ondan sonra gelen aya Ürdī-behişt derler. Rūm lisānında Ferverdīn'e Martis ve Ürdī-behişt'e Avilis derler, yaʿnī māh-ı Āẕer ve Nīsān derler. Emīr Muʿizzī, beyt:

باد در بخشش مبارک دست راد او آنچنان
در بهاران خدمت او را ابر فروردین کند

(Onun mübarek cömert eli, bahşişte öyle bir olsun ki Ferverdīn bulutu bahar mevsimlerinde onun hizmetinde bulunsun!)

Ṣāliş, her māh-ı Şemsī'nin on dokuzuncu günü ismidir. Ḳāʿide-i Fārsiyān böyledir ki her nām-ı rūz nām-ı māh ile muṭābıḳ ola, ol günü mübārek ve şerīf ʿadd edip ʿīd-i çeşn ederler. Ve derler ki ol gün câme biçmek, câme-i cedīd giymek ve meṣāliḥ-i ḫayriyyeye şürūʿ etmek münāsibdir.

فرویدن [fervedīn]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i vāv u kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. فروردین [ferverdīn] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur. Onun üç maʿnāsıyla müterādiftir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

جوان باد بخت تو در فرودین
چو در فرودین ماه روی زمین

(Senin talihin, Ferverdīn bayramında yeryüzünün Ferverdīn ayı gibi açık olsun!)

Üstād Laṭīfī, beyt:

بیا که امروز فرودینست **(205ᵇ)**
که باغ و راغ هم خلد برینست

(Bugün Ferverdīn, gel! Çayır çimen cennet bahçesi gibi olmuş.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

همه فصول شما فرودین و نیسان باد
مدام مجلس تو باد بر گل و نسرین

(Senin mevsimlerin hep Mart ve Nisan ayı (İlkbahar) olsun! Meclisinde daima beyaz ve kırmızı güller olsun!)

Emīr Muʿizzī, beyt:

همیشه تا که جهان را سپهر پیر کهن
جوان و تازه به هنگام فرودین دارد

(Yaşlı felek dünyayı daima Mart ayında gençleştirir.)

Ol vaḳitte vezān olan bāda بادِ دبور [bād-ı debūr] ve بادِ فرودین [bād-ı fervedīn] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فروردگان [ferverdigān] ve **فروردیان** [ferverdiyān]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'eyni'l-mühmeleteyn ve fetḥi'l-vāv ve kesri'd-dāli'l-mühmele. Ḫamse-i müsteraḳaya derler. Bu beş gün ehl-i Fürs katlarında ġāyet muʿteberdir. Pākīze eṣvāb giyerler, laṭīf ṭaʿām ve meyveler tenāvül ederler. Bu günler ʿīd ve çeşn günleridir. Gāhenbār-ı Hemspesmīdīm bu beş günde olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Lafẓ-ı meẕkūrun şerḥi bābu'l-kāf'ta گاهنبارها [gāhenbārhā] lüġati ẕeylinde ẕikr olunur inşā'allāhu teʿālá. فروردگان [ferverdigān]ı taʿrīb edip فروردجان [ferverdicān] dediler. Zerātüşt Behrām, beyt:

نه نوروز بشنند و نی مهرگان
نه جشن و نه رامش نه فروردگان

(Ne nevruz, ne mihrican, ne bayram, ne çalgıcı, ne de ferverdigān dinlerler.)

فرهختن [ferhiḫten] ve **فرهیختن** [ferhīḫten]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'i'l-mühmele ve'l-ḫā'i'l-muʿceme ve kesri'l-hā. İki maʿnāyadır. Evvel, terbiyet ve te'dīb eylemek. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

جرم من عفو کن جوانمردا
که عیانیست پیر را فرهخت

(Ey cömert kişi! Suçumu bağışla! Zira açıktır, bu ihtiyarı terbiye et!)

Ṣānī, be-maʿnī-i فراهختن [ferāhiḫten]-i merḳūm, yaʿnī tīġ çekmek.

فرهیزیدن [ferhīzīden]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i hā vü zā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i فرهختن [ferhiḫten]-i merḳūm.

فریدون [ferīdūn]: Bir meşhūr pādişāhtır ki Ḍaḥḥāk-ı Mārī'yi ḳatl edip yerine pādişāh oldu. Üç ferzendi vücūda gelip birinin adı Īrec, birinin Tūr ve birinin Selm idi. Kendi ḥayātında memleketi üç baḫş edip her birine ḥiṣṣelerin teslīm eylemiş idi. Baʿdehu Tūr ile Selm yek-dil olup Īrec'i ḳatl eylediler. Ol günden evlādları miyānında ceng ü āşūb der-kār olup Keyḫüsrev Īrec neslinden ve Efrāsiyāb Tūr neslinden ve Īrānīler Īrec'in aḥfād u aʿḳābı ve Tūrānīler Türk neslinden ẓuhūr eyleyip müddet-i medīd aralarından fitne kalkmadı. Firdevsī'nin *Şehnāme*'si bunların aḥvāline müştemildir. Baʿżı ferhengde Ferīdūn, bir şehir nāmı vāḳiʿdir. Ve baʿżı ferhengde ḍalālet üzre cemʿiyyete "ferīdūn" derler.

فریوریدن [ferīverīden]: İki rā'nın kesri ve iki yā-yı taḥtānīnin sükūnuyla. Umūr-ı dīnde rāst-kār ve rāh-ı īmānda müstaḳīm ü dīndār olmak maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Şā'ir, beyt:

مرد نیک فریوریدن کار
می شود پارسا و زهد شعار

(Din yolunda doğru giden iyi kimse, dindar ve takva sahibi olur.)

فریه [ferye]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Laḳab maʿnāsınadır. Maʿrūfī, beyt:

بهرهٔ تو آفرین باشد ز سعد مشتری
قسم خصم از نحس کیوان فریه و نفرین بود

(Senin nasibin, uğurlu Müşterī yıldızından bir aferin almaktır. Düşmanının nasibi ise uğursuz Zuhal yıldızından lakap ve sövgü almaktır.)

فژاکن [fejākin] ve **فژاکین** [fejākīn]: Feṯḥ-i zā'eyn-i Fārsiyyeyn ve kesr-i kāf ile. Çepel, zişt ve peleşt. Şems-i Faḫrī, beyt:

همیشه تا که مرد صالح و پاک
شود دوری ز تلویث فژاکن

(Sālih ve dindar adam, pisliğin kirletmesinden hep uzak durdukça...)

Üstād Rūdekī, beyt:

گفت دینی را که این دینار بود
کین فژاکین موش را پروار بود

(Dindar "Farenin kin ve pisliğini besleyen bu dinardır" dedi.)

فژولیدن [fejūlīden]: Żamm-ı zā'-i Fārsī ve kesr-i lām ile. پژمرده شدن [pejmurde şuden] yaʿnī solmak ki پژولیدن [pejūlīden] dahi derler.

فسان [fesān]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir taştır. Kılıç, ḫançer, bıçak ve emṣāli demir nesneler bileyip keskin ederler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

خنجر فتنه چو شد کند در ایام تو
حنجر خصم تو گشت خنجر او را فسان

(Senin zamanında fitne hançeri körelince düşmanının boğazı onu bilemek için bileği oldu.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te سنگیست که ازو چرخ سازند yaʿnī bir taştır ki ondan çarḫ düzerler. واسطه yaʿnī واسطه [vāsiṭa] dahi derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

بادام دو مغزست کُه در خنجر الماس
نا داده لبش بوسه سراپای فسان را

(Dağ, ağzı bileğiye asla buse vermeyen elmas hançerle iki içli bir bademe dönüştü.)

Ṣānī, be-maʿnī-i efsāne, yaʿnī bī-maʿnī ve bī-fā'ide ḥikāye maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

ای دل مباش غره فسان و فسوس را
هرگز مدان تو مهرگیا اصل سوس را **(206[a])**

(Ey gönül! Boş laf ve kuru övgüyle gururlanma! Hile aslı olarak asla muhabbet otunu bilme!)

Baʿżı ferhengde kesr-i fā ile (فِسان fisān) mervīdir.

فسانیدن [fesānīden]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ve kesr-i nūn ile. Be-maʿnī-i پاسیدن [pāsīden]. Ve راست کردن [rāst kerden] ve رام کردن [rām kerden] ve افسونگری کردن [efsūngerī kerden] maʿnālarınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فسلیون [fesliyūn]: Sükūn-ı sīn-i mühmele, kesr-i lām ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Beẕr-i ḳiṭūnā dedikleri toḫumdur.

فسن [fesen]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. فسان [fesān]-ı merḳūmun maʿnā-yı evveline mürādiftir, bileği maʿnāsına. فسان [fesān] lafẓının elif'i ḥaẕf olunmuştur. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

قرصهٔ زرین خور قتل حسودش را زند
تیغها بر آتشین بر آبگون سنگ فسن

(Güneşin altın yuvarlağı onun düşmanını öldürmek için su renkli bileği taşı üstüne ateşten kılıçlar vurur.)

Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

چند ساطوریٔ مطبخ کنم آمدگه آن
که زند جود تو از بهر دعا بر فسنم

(Onun geliş zamanına birkaç mutfak satırı yapayım da senin cömertliğin dua için benim bileği taşıma vursun.)

فسیبانیدن [fesībānīden]: Kesr-i sīn-i mühmele vü nūn, sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Atı tutup yedmek ve elinden āḫarın eline vermek. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فسیبیدن [fesībīden]: فسیبانیدن [fesībānīden]-i merḳūmdan iḫtiṣār olunmuştur.

فشیدن [feşīden]: Kesr-i şīn-i muʿceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ḥayvānātı kakıtmak ve el ile yedmek. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāyı mü'eyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

چو اسب جوان آن یل نامدار
فشید و برو شد در آن دم سوار

(O namlı pehlivan, genç bir atı kendine çekip derhal ona bindi.)

فشان [feşān]: Feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Bemaʿnī-i چشان [çeşān]-ı merḳūm. Mīr Naẓmī, beyt:

به دستش گرفته فشان گران
برو حمله کرد و نداده امان

(Elinde tuttuğu ağır topuzla ona saldırıp aman vermedi.)

فلاخان [felāḫān] ve **فلاخن** [felaḫan]: Kilāhumā bi-feṭḥi'l-lām ve'l-ḫā. Sapan dedikleri nesnedir ki onunla taş atarlar. Ekşer çobanlar ve piyāde yola gidenler kullanırlar. Iraktan ḫaşmına taş atıp yakınına getirmez. Ona فلاسنگ [felāseng] ve فلباسنگ [felbāseng] dahi derler. *Ferheng-i Mīrzā*'da پلخم [pelḫam], کلاسنگ [kelāseng] ve قلاسنگ [ḳalāseng] dahi denildiği masṭūrdur. Miṣāl-i evvele, Mevlānā Cāmī, beyt:

شه از سنگی که دارد کوهش از خوانی چه سود او را
که خواهد دست مرگ آخر نهادن در فلاخانش

(Padişahın sahip olduğu ağırlık sebebiyle ona dağ da desen ne fayda! Ölümün eli eninde sonunda onu da sapana koyacaktır.)

Miṣāl-i ṣānī, Mevlānā Cāmī, beyt:

نخستین خواند استادان پر فن
که کردند از برایش یک فلاخن

(Öncelikle kendisine bir sapan yapmaları için pek becerikli ustalar çağırttı.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

به سنگ فلاخن ز صد گام خوار
بدوزند در خواه میخ استوار

(Yüz adım uzaklıktan sapan taşıyla sağlam bir çivi çakabilirler.)

Eşīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

همه تا قطب ناطوری است زیر گنبد اخضر
شکر پاشش ز یک پله است و از دیگر فلاخانش

(Gökkubbe altında gözcü kutup olduğu sürece bir sepetten şeker saçar diğeriyle sapan taşı atar.)

فلخمودن [felḫamūden], **فلخمیدن** [felḫamīden], **فلخودن** [felḫūden] ve **فلخیدن** [felḫīden]: Küllühum bi-sükūni'l-lām ve feṭḥi'l-ḫā. Bedenden kıl koparmak ve penbeyi dāneden ayırmak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

دلم با دست غم را عشق جانان
دمادم فلخمیده پنبه آسا

(Sevgiliye duyduğum aşkın gamı eliyle gönlüm sürekli pamuk gibi çırçırlanıyor.)

فلخن [felḫan]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i ḫā'-i muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, muḫtaṣar-ı فلاخن [felāḫan]dır.

Ṣānī, Felekābād'da bir ḳaṣaba adıdır.

فلماخن [felmāḫan]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i mīm ile. فلاخن [felāḫan]-ı merḳūm. Yaʿnī sapan ki onunla taş atarlar. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فلنجيدن [felencīden]: Feṯḥ-i lām, sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Be-maʿnī-i اندوختن [endūḫten] ve به جمع آوردن [be-cemʿ āverden] ki الفاختن [elfāḫten], الفقدن [elfaḳden], الفنجيدن [elfencīden] ve الفندن [elfenden] dahi derler. Muḫtārī, der-meẕemmet-i felek, beyt:

این ترازو که آنچه برسنجد
جز همه سود خویش نفلنجند

(Bu terazi, tarttığı şeylerde kendi faydasından başkasını bir araya getirmez.)

فليوان [felīvān]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i āteş-perest.

Ṣānī, be-maʿnī-i ser-geşte ve ḥayrān. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

تا به پای خویش باشند آمده
آن فلیوان جانب آتشگده

(O şaşkınlar, āteşgedeye kendi ayaklarıyla gelirler.)

فنجيدن [fencīden]: Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i cīm ile. Gerinmek ki بارندن [bārenden] dahi derler. Ṣāʿir, beyt:

از می دوشینه مخمور آمدست
می کشد خمیازه و فنجیده باز

(Dün geceki şaraptan mahmur bir halde geldi. Hem esniyor hem de geriniyor.)

فن [fen]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, ḥīle ve rīv.

Ṣānī, راندن [rānden].

Ṣāliṣ, ṣanʿat ve hüner maʿnāsına. Bu, lüġat-i müşterekedir. ʿArabīde bu maʿnāya cemʿi فنون [funūn] gelir nevʿ ve elvān gibi ve'l-efānīn ve'l-esālīb.

ورجل متفنن ای ذو فنون والفن نوع والاسلوب[1] **(206[b])**.

فهميدن [fehmīden]: Sükūn-ı hā ve kesr-i mīm ile. Anlamak, شناختن [şināḫten] maʿnāsına. Nitekim demişlerdir, beyt:

شعر گفتن گرچه در سفتن بود
لیک فهمیدن بِه از گفتن بود

(Şiir söylemek, inci delmek gibi olabilir. Ancak anlamak, söylemekten daha iyidir.)

فيجن [feycen]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm ile. Seẕāb dedikleridir ki ṣaḳīl rāyiḥalı bir ottur, lākin ṣudāʿa nefʿi vardır. Baʿżı nüsḫada cīm yerine ḫāʾ-i muʿceme vāḳiʿdir. Ṣāʿir demiştir, beyt:

گرچه فیجن می کند دفع صداع
لیک بوی او گران آید به شم

(Sedef çiçeği baş ağrısına iyi gelse de onun ağır bir kokusu vardır.)

فيلگون [feylegūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī, feṯḥ-i lām ve żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Kındıra dedikleri fā'idesiz bir ottur. Ḥayvānāt yemez. Ve bir nevʿ kamıştır, aṣlā işe yaramaz. Mīr Naẓmī, beyt:

نیست نفعش چون گیاه فیلگون
نه خرد دارد به سر را نی جنون

(Kındıra otu gibi onun da bir faydası yok. Başında ne akıl ne de delilik var.)

فيمون [feymūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-vezn-i میمون [meymūn]. Bir addır ki yalandan ʿAẕrāʾya bağlamışlar idi.

1 Mütefennin adam yani ẕū-funūn (fenlere sahip). Ve fenn, nevʿ ve üslūbdur.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

فال گو [fāl-gū]: Remmāl ve fālcı maʿnāsına. فال [fāl] maʿlūm ve گو [gū] گوینده [gūyende] den ism-i fāʿildir. فال زن [fāl-zen] ve فال گیر [fāl-gīr] dahi derler. Şāʿir, beyt:

مژده داد از طالع او فال گو
بعد ازین او را نباشد جز نکو

(Falcı onun talihine dair müjde verdi. Bundan böyle onun için iyilikten başka bir şey olmayacaktı.)

فتو [fetev]: Feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i firīfte ve ġirre, yaʿnī aldanmış. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

در پس کوس از تو پنهانست
هر کجا صفدریست پر دل کَو

مملکت را به تیغ کردی پاک
از حسود و مخالفان فتو

(Her nerede çok yürekli ve zeki biri varsa, senin yüzünden kösün arkasına gizlenir. Ülkeyi kendini beğenmiş düşman ve kıskançlardan kılıçla temizledin.)

فتیله مو [fetīle-mū]: Mecnūn demek olur. Zīrā mecānīnin saçları perīşān ve fetīl gibi kıvrık olur. Ol taḳrīble "fetīle-mū" dediler. Mevlānā Āṣafī, beyt:

تویی که شمع شب وصلت آرزو کردی
هوای عشق تو او را فتیله مو کردی

(Sana kavuşma mumunu arzulayanı, aşkının hevesiyle çılgına döndüren sensin.)

فراستو [ferāstū] ve **فراشتو** [ferāştū]: Kilāhumā bi-feṯḥi'r-rā'i'l-mühmele ve żammi't-tā'i'l-müşennāt, evveluhā bi-sīni'l-mühmele ve şānīhā bi-şīni'l-muʿceme. Kırlaguç maʿnāsına ki فراستوک [ferāstūk], پرستو [perestū], پرستوک [perestūk], فرستوک [ferestūk], فرستو [ferestū], فراشتوک [ferāştūk], فرشتو [fereştū] ve فراشتروک [ferāşterūk] dahi derler.

فرخو [ferḫav]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-vezn-i کجرو [kec-rev]. Bāġ, bāġçe ve sāʾir ağaçların, gerek būstānī gerekse berrī olsun, kuruların ve nāhemvārların budayıp pāk etmek maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

شاخ رز لعل و گوهر آرد بار
گر به نام کَفَت بود فرخو

(Senin elinin adıyla budanmış asma dalı, meyve olarak lal ve inci verir.)

Tuḥfetü'l-Aḥbāb'da mezrūʿāt ve zemīn-i bāġı ḫār u ḫāşākten pāk etmeye derler.

فرستو [ferestū] ve **فرشتو** [fereştū]: Kilāhumā bi-feṯḥi'r-rā'i'l-mühmele ve żammi't-tā'i'l-müşennāt ve sükūni's-sīni'l-mühmele ve şīni'l-muʿceme. Be-maʿnī-i فراستو [ferāstū]-yı merḳūm.

فرغو [ferġav]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Be-maʿnī-i فرخو [ferḫav]-ı merḳūm. Ebulmaʿānī, der-ḥaḳḳ-ı ḫādimān-ı ṭavāşī, ḳıṭʿa:

خایه و کیر طواشی نبُرّند به صلاح
بلکه از بهر فسادش همه کردند درَو

چو ببینند که درختی نبود باروری
شاخ زائد بکنند از بدن او فرغو

(Tavāşīnin haya ve kīrini doğru düzgün kesmediler, hatta onu bozmak için tamamen biçtiler. Meyve vermeyen bir ağaç olduğunu görünce bedenindeki fazla dalı budadılar.)

فلیو [felīv]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü vāv ile. Ser-geşte ve serāsīme ki

فلیوه [felīve], فلیبه [felībe] ve فلوه [felive] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

جام می هستئ شیخ است ای فلیو
کاندرو می در نکنجد بول دیو

(Ey şaşkın! Şarap kadehi, şeyhin vücududur. Şeytanın sidiği ona sığmaz.)

فنو [fenev]: Feṯḥ-i nūn ve iḫfā-yı vāv ile. Be-maʿnī-i فتو [fetev]-i merḳūm, yaʿnī firīfte ve ġirre. Mīr Naẓmī, beyt:

این سخن از هوشمندان می شنو
فکر کن انجام کارت ای فنو

(Ey mağrur! Akıllılardan şu sözü dinle: "İşinin sonunu düşün!".)

مع الها
[maʿa'l-hā]

فاختە [fāḫte]: Sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Lüġat-i müştereke-dir. ʿArabīde dahi فاختە [fāḫte] derler. Üveyik dedikleri kuştur ki ḫoş-endām ve ḫoş-āvāz kuştur. Hīç bir şāʿir yoktur ki naẓmında bes-lememiş ola. ʿArabīde cemʿi فواخت [fevāḫit] gelir. Ebulmaʿānī, beyt:

سحرگه بر سر سرو سرافراز
شود فاخته به عشق یار دمساز

(Sabahleyin üveyik kuşu yüksek selvinin tepe-sinde sevgilinin aşkıyla nağme yapıyor.)

فاخیز آمده [fāḫīz āmede]: Kesr-i ḫā vü sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü zā'-i muʿcemeteyn ile. Henüz yürümeye başlamış ṭıfla derler.

فاره [fāre]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i خاره [ḫāre]. Yorga **(207[a])** at ki باره [bāre] dahi derler. ʿArabīde "sıçan" ki mūş maʿnāsınadır.

فاژه [fāje]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i ḫamyāze ki esnemektir. ʿArabīde تثاوب [teṯāvub] derler. Emīr Ḫüsrev, beyt:

هر که دهن باز بود غافل است
فاژه ز خوابست و ملال دل است

(Ağzını açan gafildir. Esnemek uykudandır ve kalbi darlar.)

Emīr Ḫüsrev, beyt:

خواب که عبهر کند پس از چه معنی غنجه را
فاژه می آید مگر خاصیت عبهر گرفت

(Uyuyan nergis olmasına rağmen niçin gonca esniyor? Galiba nergis gibi davranmaya başladı.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

چنان بیخ تعدی کَند که الحق
مؤدی بر سرایت نیست فاژه

(Hakka tecavüzün kökünü öyle bir söktü ki esnemenin başkasına bulaşma etkisi dahi kalmadı.)

فاغره [fāġre]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Bir dārūdur, Hindūstān'dan gelir. Yemen diyārında dahi olur. Noḫūd gibidir, bir ṭarafı yarık, içinde bir küçük siyāh dāneciği vardır. Türkīde "ağzı açık" derler. *Edātu'l-Fużalā*'da ʿıṭırdan bir nevʿdir ki noḫūd miḳdārı olur.

فاغیه [fāgiye]: Kesr-i ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Sarıya māʾil bir nevʿ çiçektir. Zanbaḳa benzer, ḫoş-bū ve ḫoş-endām olur. Ekşer Hindūstān diyārında olur. Hindī lisānında چنپا [çenpā] derler.

فالوده [fālūde]: Maʿrūf. Pālūde dedikleri ṭaʿāmdır. Taʿrīb edip فالوذج [fālūẕec] dediler. Baʿżı lüġatte فالوذه [fālūẕe] ve فالوزدق [fālūzdaḳ] dahi derler. Şāʿir, beyt:

بخت اگر یاری دهد دندان سندان بشکند
گر نباشد یاورش فالوده دندان بشکند

(Talih yardım ederse, diş örsü kırar. Eğer yardım etmezse, pelte tatlısı diş kırar.)

فامره [fāmre]: Sükūn-ı mīm ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Ferḫār'a ḳarīb bir şehir adıdır. Bī-naẓīr ḫūbları ḥāṣıl olur. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فانه [fāne]: Be-vezn-i خانه [ḫāne]. Beş maʿnāya gelir.

Evvelā, kapı ardına kodukları büyük ağaç ki پانه [pāne] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, ḳıṭʿa:

در بیشهٔ شیران شو و از زخم میندیش
که اندیشه و ترس آن همه ز اشکال زمانه است
که آنجا نبود زخم همه رحمت و مهرست
لیکن پس در وهم تو مانندهٔ فانه است

(Aslanların ormanına gir ve yaralanmaktan endişelenme! Çünkü bütün endişe ve korkular, zamanın gösterdiği şekillerdendir. Orada yara yok, tamamen rahmet ve sevgi vardır. Ancak senin evhamın kapı arkasındaki dayak gibidir.)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

ترا خانه دینست و دانش درون شو
درین خانه ای سخت کن در به فانه

(Senin evin din ve bilgidir, içeri gir! Bu evde kapıyı dayakla sıkıca kapa!)

Şānī, ol çividir ki ağaç yararken yarığa sokarlar ki tīz yarılsın diye. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

دشمنت گرچه آدمی شکلست
هست کمتر بسی ز پهنانه

سر او را نهند نجاران
در میانهای چوب چون فانه

(Senin düşmanın insan görünümlü olabilir, ancak maymundan çok da aşağı kalır yanı yoktur. Marangozlar onun başını ağaç yarığının arasına çivi gibi sokarlar.)

Şāliş, direk altına istiḥkām için soktukları çividir. Mevlānā Kisāyī, beyt:

طبایع گر ستون تن ستون را هم بپوسد بن
نگردد هرگز آن فانی کش از طاعت نهی فانه

(Tabiatler bedenin direğidir, direk de dibinden çürüyüp gider. İbadetten bir çivi sokacak olursan, o direk asla çürümeyecektir.)

Rābiʿ, küçük ḥavż-ı ḫāne maʿnāsınadır. Ḫˇāce ʿAmīd-i Lūyegī, beyt:

به پیش رتبت تو چرخ منکوب
به نزد همت تو بحر فانه

(Gökyüzü senin merteben yanında bir yıkıntıdır. Deniz senin himmetin yanında küçük bir havuzdur.)

Ḫāmis, zefāne maʿnāsına. Lākin istiḫfāfen zāʾsı ḥaẕf olunmuştur. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

پیش تو بندد زفر خود با فر فلک
بر مه وی در به کلک تو فانهٔ آتش

(Felek bütün görkemine rağmen senin önünde ağzını kapatır. Zira feleğin ayı, senin ateş dilli kaleminden fer alır.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te kefşgerān pabuç kalıbı arasına istiḫkām için soktukları çividir.

فخفره [faḫfara]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i fā vü rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i süpūs ve keflenmiş ekmek maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

آن یکی می خورد نان فخفره
وآن دگر را مرغ مسمن با بره

(Biri kepek ekmeği yiyordu. Bir diğeri ise semiz bir tavukla kuzu yiyordu.)

Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

فخری مکن بدان که تو میده و بره خوری
بابت به آب برزده یک نان فخفره

(Tatlı ve kuzu yiyorsun diye övünme! Baban kepek ekmeği ve suyla geçiniyor.)

فخمیده [faḫmīde]: Sükūn-ı[1] ḫāʾ-i muʿceme, kesr-i mīm ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Dānesi ayrılmış penbe. ʿArabīde محلوج [maḥlūc] derler.

فخمنده [faḫmande]: Sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme vü nūn ve feṯḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i فخمیده [faḫmīde]-i merḳūm. Keẕā fī-*Ferheng-i Vefāyī*.

فدره [fedre]: Sükūn-ı dāl u feṯḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ile. Ḥurmā çöplerinden örülmüş būriyā ki saḳf üzerine döşerler aşağı toprak dökülmesin için. Mīr Naẓmī, beyt:

به کیسه سنگریزه کرد بدره
فراش و پسترش گشتست فدره

(Kesede çakıl taşını altın yapıp hasırı yatak döşek etmiş.)

فراخیز آمده [ferāḫīz āmede]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve kesr-i ḫā vü sükūn-ı zāʾ-i muʿcemeteyn ile. Emekler ṭıfl ki فاخیز آمده [fāḫīz āmede] dahi derler. Üstād Lebībī, **(207ᵇ)** beyt:

طفلک خرد فراخیز آمده
این قدر می داند ای دیو و دده

(Ey ifrit ve yaratık! Emekleyen küçük çocuk dahi bu kadarını biliyor.)

فراسته [ferāste]: Feṯḥ-i rā vü tāʾ-i müşennāt u sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Gerirek maʿnāsına, پستر [pester] gibi. Ebulmaʿānī, beyt:

نیاید پیشتر از بخت وارون
فراسته رفت چون شاگرد موتاب

(Uğursuz talih yüzünden daha ileri gitmiyor. Saçları örülü öğrenci gibi daha geri gitti.)

فراسوده [ferāsūde]: Be-maʿnī-i fersūde, yaʿnī köhne ve pejmürde olmuş nesne.

فرایسته [ferāyiste]: Feṯḥ-i rā vü kesr-i yā-yı taḥtānī vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i ziyāde. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فربه [ferbih]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve iẓhār-ı hā ile. Semiz. ʿArabīde سمین [semīn] derler. Żıddı لاغر [lāġar]dır. Mevlānā Cāmī, beyt:

بز که لاغر بود و سگ فربه
هست ازین فربهت آن لاغر به

(Keçi sıska ve köpek semiz olsa, senin için, sıska olan semiz olandan daha iyidir.)

1 Metinde "feth-i" yazılmıştır.

فرخجسته [fer-ḫuceste]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn, żamm-ı ḫā'-i mu'ceme ve feṯ-i cīm ile. Meymūn ve mübārek. Yalnız خجسته [ḫuceste] dahi denilir. Emīr Mu'izzī, beyt:

لطافت سخن و فرخجسته طلعت تو
به مهر تو همه ساله دلم رهین دارد

(Yüzünün uğuru ve sözünün güzelliği, yıl boyunca gönlümü senin sevgine rehin tutar.)

Ḥakīm Ezraḳī, ḳıṭ'a:

مبارکی و سعادت نمود روی به شاه
از آن مبارک و مسعود تحفه ای ز اله

چه تحفه است یکی فرخجسته فرزندست
موافقان را شادی فزای و اندُه کاه

(Bereket ve mutluluk, padişaha yüz gösterdi. Bu bereket ve mutluluk, ona Allah'ın bir hediyesidir. Peki nasıl bir hediye? Dostların mutluluğunu arttırıcı ve üzüntüsünü azaltıcı bir kutlu oğuldur.)

فرخجه [feraḫce]: Feṯ-i rā'-i mühmele, sükūn-ı ḫā'-i mu'ceme, ba'dehū cīm-i meftūḥa ile. Be-ma'nī-i zişt ve pelīd. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

نامم همای دولت و شهباز حضرت است
نی کرکس فرخجه و نی زاغ تخجم است

(Adım talih umayı ve yakınlık doğanıdır. Pis akbaba ve uğursuz karga değildir.)

فرخسته [ferḫaste]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ve feṯ-i ḫā'-i mu'ceme vü tā'-i müṣennāt ile. Yer üzerinde uzununa sürünmek ma'nāsınadır. Ebul'abbās, beyt:

او می خورد به شادی و خوش حالی
دشمن نزار گشته و فرخسته

(O, mutluluk ve keyif içinde yiyip içiyor. Düşman ise çelimsiz kalmış, yerde sürünüyor.)

Üstād 'Unṣurī, beyt:

به هر تلی بر از خسته گروهی
به هر غبجی بر از فرخسته پنجاه

(Her tepede bir āşık topluluğu var. Her bir su birikintisinde elli āşık var.)

فرخشته [ferḫaşte]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü şīn u feṯ-i ḫā'-i mu'cemeteyn ü tā'-i müṣennāt ile. Ḥamīri el ayası kadar yassı ve değirmi edip yağ içinde nīm-puḫte pişirip üzerine döğülmüş bādām ile 'asel korlar. 'Arabīde قطائف [ḳaṭā'if] derler. 'Arabistān'da żikr olunan vech üzre ondan sonra içine ḫāliş kaymak dahi korlar. Şā'ir demiştir, beyt:

بینم ز بینئ تو و فرق تو کورمغز
از جبههٔ تو صورت فرخشته شد بدید

(İçinde beyin olmayan kafan ve burnunla, senin yüzünde kadayıf şekli oluştuğunu görüyorum.)

فرخشه [ferḫaşe]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü feṯ-i ḫā vü şīn-i mu'cemeteyn ile. Be-ma'nī-i فرخشته [ferḫaşte]-i merḳūm. Üstād Rūdekī, beyt:

بسا کسا که جوین نان همی نیابد سبز
بسا کسا که بره فرخشه است بر خوانش

(Nice kimse var ki taze arpa ekmeği bulamaz. Nice kimse var ki sofrasında kuzu ve kadayıf vardır.)

فرخنده [ferḫunde]: Sükūn-ı rā'-i mühmele vü nūn ve żamm-ı ḫā'-i mu'ceme ile. Meymūn ve mübārek ki فرخ [ferruḫ], فرخجسته [ferḫuceste] ve خجسته [ḫuceste] dahi derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به فرخندگی فال زن ماه و سال
که فرخ بود فال فرخنده فال

(Aylar ve yıllar boyu falın kutlu ve uğurlu olsun! Zira uğurlu çıkan fal işlerin iyi gideceğini gösterir.)

Mīr Naẓmī, beyt:

همین جاهل شود فرخنده طالع
فلک بر دولتش را نیست مانع

(Cahilin talihi hep uğurludur. Felek onun talihinin iyi gitmesine engel olmaz.)

فردایینه [ferdāyīne]: Sükūn-ı rā vü yā-yı ṣānī vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ü nūn ve kesr-i yā-yı evvel ile. Yarınki. Gün olsun, kār olsun; her ne ise yarın olacak maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

کنم هر چند ازو لطف جمالش
کند فردایینه وعد وصالش

(Ne zaman yüzünü göstermesini istesem, kavuşma vaadini yarına bırakıyor.)

فردره [ferdere]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü fetḥ-i dāl u rāʾ-i ṣānī-i mühmelāt ile. Ol ağaçtır ki istiḥkām için kapı ardına korlar. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

چندان به چه فکند زن تو ز نیکبخت
گر بشمری نیاید بیش از سپاه زنگ

بی منت تو سرخ خیامی و نیکبخت
در کونش کرد فردرهٔ آبنوس رنگ

(Senin karın kutlu talihi sayesinde nicesini kuyuya attı. Saymaya kalksan zenci ordusundan fazla değildir. Sana minnet etmeksizin, kızıl çadırlı ve iyi talihli biri onun kūnuna abanoz renkli bir kapı dayağı yaptı.)

فرزاده [ferzāde]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i zāʾ-i muʿceme vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Ḫamīr zevālesine derler. Yaʿnī ḫamīri yoğurduktan sonra ekmek olacak kadar ḳıṭʿa-i ḫamīre derler.

فرزانه [ferzāne]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i zāʾ-i muʿceme vü nūn ile. Ṣāḥib-i ḥikmet ü dāniş ve ẕū-fünūn ādem taʿrīfi. Şems-i Faḫrī, beyt:

شاه آفاق شیخ ابو اسحق
خسرو کاردان فرزانه

(Dünya padişahı Şeyh Ebu İshak, bilgili ve iş bilir bir padişahtır.)

Mevlānā Hātifī, **(208ᵃ)** beyt:

در آن انجمن بود فرزانه ای
به فرزانگی گشته افسانه ای

(O mecliste bilgili biri vardı. Bilginlikle efsane olmuştu.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

جوانی خردمند فرزانه بود
که در وعظ چالاک مردانه بود

(Akıllı ve bilgili bir gençti. Vaazı güçlü bir adamdı.)

فرزه [ferze]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Ġāyet yeşil sebze ki فرزد [ferzed] ve فریز [ferīz] dahi derler. Ve dahi sulu çemenzār maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

از خانه چو رفت تا سر کوی
چون فرزه نشست بر لب جوی

(Evden köyün başına giderken bir ırmağın kıyısına yeşillik gibi oturdu.)

فرساینده [fersāyende]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Ol nesneye derler ki ona āfet erişmekle pāy-māl ola ve dahi şiddet-i ġam u endūh iṣābet eylemiş ola ve dahi ṭūl-i zamān ve mürūr-ı evān ile noḳṣān ve ḫarāblık müstevlī ola. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

نه تیغ جوهردار از نیام فرساید
مرا ز تیغ زبان این نیام تن فرسود

(Cevherli kılıç kında paslanmaz. Bu ten kılıfı, benim dil kılıcımı paslandırdı.)

فرسده [fersude]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı sīn ü feṯḥ-i dāl-ı mühmelāt ile. فرسودن [fersūden] lafẓından taḫfīf olunmuştur. Aşınmış, solmuş ve müteġayyir olmuş maʿnāsına da gelir. Üstād Laṭīfī, beyt:

هر که دارد هوای بدخواهت
کشتزار بقاش فرسده باد

(Kim senin için kötü düşünüyorsa, onun kalıcılık ekinliği solup kurusun!)

فرسوده [fersūde]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı sīn-i mühmeleteyn ü vāv-ı maʿrūf ile. Aşınmış, eskimiş ve pejmürde olmuş maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

جمال دنیی و دین پادشاه کشورگیر
زهی سمند تو پشت سپهر فرسوده

(Dinin ve dünyanın güzelliği, ülke fethedici padişah! Eskimiş feleğin sırtı sana ne at olur!)

فرشته [ferişte]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Muṭlaḳ "melek" maʿnāsına ki سروش [surūş] dahi derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

منظر دل نیست جای صحبت اضداد
دیو چو بیرون رود فرشته درآید

(Gönül çardağı, zıtların bir arada bulunacağı yer değildir. Çünkü şeytan dışarı çıkar, melek girer.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فریدون فرخ فرشته تویی
ز مشک و ز عنبر سرشته تویی

(Melek gibi kutlu olan Feridun sensin! Misk ve amberle yoğrulmuş olan sensin!)

Bu lüġatte Kemālpaşazāde taṣarruf-ı ḫāṣṣ edip buyurur ki: فرشته [ferişte] lafẓ-ı mürekkebdir. Aṣlı پرهشته [per-hişte]dir ki "açılmış kanat" demek olur ki پر فروهشته [furū hişte per] denilir. Nitekim bu beyitten ẓāhirdir, beyt:

همه زیرکان کور گشتند و کر
قضا چون ز گردون فرو هشته پر

(Kazā, gökyüzünde kanat açınca bütün akıllılar kör ve sağır oldu.)

Ol taḳrīble فرشته [ferişte] denilmiştir. Ḥaḳīḳati böyle midir maʿlūm değildir.

فرغانه [ferġāna]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, Māverāʾünnehir mülkünde bir vilāyet ismidir. Seyf-i İsferengī, beyt:

فرغانه به زیر سم او زیر و زبر شد
در دیدهٔ زنبور عسل خرمگس افتاد

(Fergana onun atının ayakları altında darmadağın oldu. Bal arısının gözüne eşek arısı kaçtı.)

Ṣānī, maḳām-ı Nihāvend'den bir şuʿbe adıdır. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

گرت داننده رازی درین میخانه پردازی
که از هر گوشه آوازی برآید پیش فرغانه

(Sır biliciysen bu meyhanede meşgul olasın! Zira her tarafta Fergāna nağmesi yükseliyor.)

Emīr Ḫüsrev, beyt:

گاه فروغ دم نایی ز کام
داده به فرغانه فروغ تمام

(Bazen de ney nağmesinin cazibesi, Fergana ahengine tam kıvamında bir revaç verdi.)

فرغنده [ferġande]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, arpa ile maḫlūṭ buğday ekmeği.

Ṣānī, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de فرغند [ferġand]-ı merḳūm maʿnāsına. Yaʿnī bir ottur, kökü olmaz. Sarmaşık gibi her ağaca dolaşır, lābüd kurutur. Ona ارغج [erġac], سرند [sirind] ve ازغج [ezġic] dahi derler. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te

be-maʿnī-i gende. Ve nā-ḫoş maʿnāsınadır. Bu maʿnāyı müʾeyyid, Mīr Naẓmī, beyt:

شدستی جامهٔ فرغنده در بر
کلاه زشت و چرکین بوده بر سر

(Sırtına pis bir elbise almış. Başında çirkin ve kötü bir başlık var.)

فرفره [ferfere]: Sükūn-ı rāʾ-i evvel ü fetḥ-i fā vü rāʾ-i ṯānī-i mühmelāt ile. فرفر [ferfer]-i merḳūm maʿnālarıyla müterādiftir.

Evvel, sürʿatle yürüyen ādem ve ḥayvān.

Ṯānī, taʿcīl ve şitāb ile söz söyleyene derler. Türkīde dahi istiʿmāl ederler. Şāh Nāşır-ı Ḫüsrev, beyt:

با بی قرار دهر مجو ای پسر قرار
عمرت مده به باد با فسون و فرفره

(Ey oğul! Dünyanın oynak olmasının son bulacağını sanma! Büyü ve boş sözle ömrünü yele verme!)

Ṣāliş, bir parça müdevver, ḫām göndür ki eṭfāl ip takıp ellerinde oynatırlar, döndükçe fır fır ṣadā verir.

فرفه [ferfe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i fā ile. Turna kuşu ki کلنگ [kuleng] dahi derler. ʿArabīde گرک [gurek] derler żamm-ı kāf-ı Fārsī ile. Ebulmaʿānī, beyt:

از شکوهت به خطهٔ عدلت
صید شاهین همی کند فرفه

(Senin adaletin ülkesinde görkemin sayesinde turna şahin avlamaktadır.)

ʿArabīde kesr-i fā ile (فِرقه firḳa), pāre pāre olmak, ayrılmak ve bölük bölük olmak. كما يقال الفرقة الطائفة من الناس[1] **(208[b])** Ve żamm-ı fā ile (فُرقه furḳa), ayırmak. والفرقة اسم من هذا[2]

فرکنده [ferkende]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn ve fetḥ-i kāf ile. Be-maʿnī-i fersūde. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فرمانده [fermān-dih]: Sükūn-ı rā vü nūn u fetḥ-i mīm ü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ve iẓhār-ı hā ile. Ḥākim ve ḳāḍī yaʿnī emr edici demek olur. Şeyḫ Ebū Saʿīd Ebulḫayr, rubāʿī:

عقرب سر زلف یار و مه چنبر اوست
شیرین دهنی که شهد در شکر اوست
با این همه کبر و ناز که اندر سر اوست
فرمانده روزگار فرمانبر اوست

(Sevgilinin saçının ucu akrep, ay da çemberidir. İçinde bal olan ağzı, pek tatlıdır. Başında olan onca kibir ve naza rağmen, zamanın buyurucusu ondan emir alır.)

فرواره [fervāre]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele-i ūlá ve fetḥ-i ṯāniye ile. Be-maʿnī-i küncīne ve yaz evi ki yüksek yerde ola. Türkīde çārṭāḳ ve ʿArabīde علیه [ʿulliyye] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فروانه [fervāne]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i vāv u nūn ile. Be-vezn ü be-maʿnī-i پروانه [pervāne]. Şems-i Faḫrī, beyt:

آن که باشند کرکسان سپهر
شمع قدر ورا چو فروانه

(Gökyüzü akbabaları onun itibar mumunun çevresinde pervane gibi olurlar.)

فرهخته [ferhaḫte]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü ḫāʾ-i muʿceme ve fetḥ-i hā vü tāʾ-i müşennāt ile. Müʾeddeb, zīrek ve ṣāḥib-i fehm ü ẕekā maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ظالمان را که از جهان گم باد
کرده ای دشمنان فرهخته

(Dünyadan kaybolasıca zalimleri terbiye edilmiş düşmanlara çevirdin.)

1 İnsanlardan bir topluluğa "fırḳa" denildiği gibi.
2 el-Firḳatu, bundan ("furḳa"dan) isimdir.

Bir maʿnāsı dahi çifte koşulan öküzdür.

فره [ferre]: Fetḥ-i rāʾ-i müşeddede ve iḫfā-yı hā ile. Şükūh ve ārāyiş. Üstād Ferruḫī, beyt:

فرهٔ شاهی خدای جمله به تو داد
زانکه بر چهرهٔ تو هست بدیدار

(Senin yüzünde açıkça göründüğü üzere Allah, padişahlık görkemini sana sana verdi.)

Ḥakīm Nizārī-i Ḳuhistānī, beyt:

ز پیشانیت فرهٔ ایزدی
معین بدیدست بی اشتباه

(Şüphesiz, Allah'ın görkemi senin alnında açıkça görünür.)

Ve rāʾ-i muḫaffefle (فره fereh), āsūde ve rāḥat maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

در زیر سایه ات شده خلق جهان فره
اکنون به هیچ کس نرسیده غم و الم

(Dünya halkı senin gölgen altında rahatladı. Bugün gam ve acı hiç kimseye erişmiyor.)

فریده [ferīde]: Kesr-i rā vü sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fetḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Bemaʿnī-i ḫod-rāy, maġrūr ve ṣāḥib-pindār. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فریشته [ferīşte]: Kesr-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü şīn-i muʿceme ve fetḥ-i tāʾ-i müsennāt ile. Ferişteler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فزاینده [fezāyende]: Fetḥ-i zāʾ-i muʿceme vü yā-yı taḥtānī ve sükūn-ı nūn ile. Artırıcı maʿnāsına ism-i fāʿil olur. Şeyḫ Ebū Saʿīd Ebulḫayr, rubāʿī:

ای آن که به ملک خویش پاینده تویی
وز ظلمت شب نور فزاینده تویی
کار من بی چاره قوی بسته شده
بگشای خدایا که گشاینده تویی

(Ey kendi mülkünde kalıcı olan! Gece karanlığında nur arttırıcı olan sensin! Ben zavallının işi sıkıca bağlandı. Ya Rabbi çöz! Zira çözücü olan sensin!)

فزدره [fezdere]: Sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ve fetḥ-i dāl u rāʾ-i mühmeleteyn ile. فردره [ferdere]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فژغرده [fejġarde]: Sükūn-ı zāʾ-i Fārsī vü rā vü fetḥ-i ġayn-ı muʿceme vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i ḫīsīde vü āġaşte, yaʿnī ıslanmış ve yoğrulmuş. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

علم اندر نور حق فژغرده شد
پس ز علمت نور یابد قوم لد

(İlim, Allah'ın nuru içinde yoğruldu. O halde zalimler de senin ilminden nur elde eder.)

فژغنده [fejġande] ve **فژگنده** [fejgende]: Kilāhumā bi-sükūni'z-zāʾi'l-Fārsī ve nūn ve fetḥi'l-ġayni'l-muʿceme ve kāfi'l-Fārsī. Çirkīn, peleşt ve pelīd maʿnāsına. Pūrbahā-yı Cāmī, beyt:

به چرکند و فژغنده افزون نشد
اگر هدهدی یافت تاج زرین

(Bir hüthüt altın taç bulduysa, çirkinlik ve çirkefle artmış olmadı.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

گره هجر اوست پیش دلم
گنده و شوخناک و فژگنده

(Gönlümün nazarında onun ayrılık düğümü; kokmuş, paslı ve çirkindir.)

فژه [feje]: Fetḥ-i zāʾ-i Fārsī ile. Her zamān kendini kirli, paslı ve mülevveṯ tutan ādeme derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

بعد ازین در مملکت انصاف شاه
ظلم را یکموی نگذارد فره

باز دارد پاکئ اخلاق تو
اهل بدعت را ز احوال فژه

(Bundan sonra ülkede padişahın adaleti, zalimi bir kıl ucu kadar rahat bırakmaz. Onun temiz ahlağı, sapkınların pis işler yapmasına engel olur.)

Üstād Rūdekī, beyt:

این فژه پیر ز بهر تو مرا خوار گرفت
برهاناد ازو ایزد جبار مرا

(Bu pis ihtiyar senin için beni hor gördü. Yüce Allah beni ondan kurtarsın!)

فزه [feze]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. Ālet-i recul maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فسانه [fesāne]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele vü nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ḥikāyāt ve emṡāli nesneler.

Ve ṡānī, meşhūr maʿnāsınadır ki افسانه [efsāne]den muḥaffeftir.

فسانیده [fesānīde]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele, kesr-i nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te efsūn-ḫʷān maʿnāsınadır. Bu maʿnāya, Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

به چاره گری زیرک و هوشمند
فسون و فسانیده کرده به بند **(209[a])**

(Zeki ve akıllı bir büyücü, büyü ve efsunla işi bağladı.)

فسفسه [fesfese]: Sükūn-ı sīn-i evvel ü feṯḥ-i fā vü sīn-i ṡānī-i mühmeleteyn ile. Yonca maʿnāsına ki اسپست [ispist] ve سپست [sipist] dahi derler. ʿArabīde فصفصه [fiṣfiṣa] derler, ġālibā taʿcīm olunmuştur. Ve رطبه [raṭbe] dahi derler.

فسله [fesle] ve **فسیله** [fesīle]: Evvel sükūn-ı sīn ü feṯḥ-i lām u ṡānī kesr-i sīn-i mühmeleteyn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kilāhumā at sürüsü ki Türkīde "ılkı" derler. Yabanda gezer bār-gīr maʿnāsına. Üstād Ferruḫī, beyt:

مرغزاری که فسیله گه اسبان تو گشت
شیر که آنجا برسد خرد بخاید چنگال

(Aslan senin at sürülerinin olduğu bir çayıra gelse, pençesine hasret çeker.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

برده ز انعام شیخ ابو اسحق
هم فسیله هزار و هم سیله

(Şeyh Ebu İshak'ın bağışlarıyla binlerce at ve koyun sürüsü götürmüş.)

ʿArabīde ḫurmā fidānına derler. Muḥammed-i Keşmīrī فسیله شاخِ درخت را گویند[1] demiş.

فغواره [feġvāre]: Sükūn-ı ġayn-ı muʿceme ve feṯḥ-i vāv ile. Müteḥayyir ve ṣāmit olup söze mecāli olmayana derler. Baʿżı nüsḫada ḫacāletten veyā dehşetten veyāḫud żucretten münḥaṣır olmak maʿnāsına. Ebū Şekūr, beyt:

فغفور بودم و فغ پیش من
فغ رفت و من بماندم فغواره

(Fağfur idim, yanımda da dilber vardı. Dilber gitti, ben hayret ve dehşet içinde kaldım.)

فغ [fuġ] żamm-ı fā ile "maḥbūb" maʿnāsınadır. Müncīk, beyt:

ای کرده جهانی به جفا غمخواره
تا روی تو دیدم شده ام فغواره

(Ey cefayla dünyaya gam yediren! Senin yüzünü gördüğümden beri perişanım.)

فکه [feke]: Feṯḥ-i kāf ile. Aḥmaḳ ve nādān maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

شود مغبون از هر کار معکوس
هر آن نادان فکه با حیف و افسوس

1 Fesīle, ağaç dalına derler.

(Cahil ve ahmak olanlar, her ters işinde üzüntüyle hayıflanıp çaresiz kalır.)

فلاته [felāte]: Feṯḥ-i lām u tāʾ-i müşennāt ile. *Şerefnāme*'de "besdil" ki erikten ve üzümden olur. Türkīde ona "basdık" derler. Ve parça parça ettiklerine "köfter" derler. Ammā eṣaḥḥı bekmez olmak üzre naḳl olunmuştur. Bu beyitten fehm olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

نباشد جای عشرت هر کلاته
نگیرد جای شکر را فلاته

(İşe yaramazın işret meclisinde yeri olmaz. Pekmez, şekerin yerini alamaz.)

فلاده [felāde]: Feṯḥ-i lām u dāl-ı mühmele ile. Beyhūde ve bī-maʿná söz. Ebū Şekūr, beyt:

یک فلاده سخن بخواهم گفت
خود سخن بر فلاده بود مرا

(Saçma ve anlamsız bir söz söyleyeceğim. Zaten benim sözüm boş ve saçma olur.)

فلاوه [felāve]: Feṯḥ-i lām u vāv ile. Ser-geşte ve ḥayrān maʿnāsına ki فلیو [felīv], فلیوه [felīve] ve گالیوه [gālīve] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

به خویش آی و چنین خویش را فلاوه مکن
که اینت گوید گولست آنت گوید دنگ

(Kendine gel! Kendini böyle hayran ve başıboş bırakma! Yoksa birisi sana ahmak, birisi de şaşkın der.)

فلخمه [felḫame]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i ḫāʾ-i muʿceme vü mīm ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ḳufl.

Ṣānī, ḥallāc müştesi ki onunla penbe atarlar. Ḥakkāk, beyt:

گر تو خواهی که بفخمنده ترا پنبه همی
من بیایم که یکی فلخمه دارم کاری

(Pamuğunun atılmasını istersen ben geleyim, çünkü iş görücü bir tokmağım var.)

Ṣāliş, daḫme-i gebrān ki فلخم [felḫam] dahi derler. Yaʿnī kefere mezārı.

فلخوده [felḫūde]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i faḫmīde. Ve keşret-i istiʿmālle penbeden ġayrıya da ıṭlāk olunur. Şāʿir, beyt:

موی زیر بغلش گشت دراز
وز قفا موی پاک فلخوده

(Koltuk altı uzamış, kafadan saçı tamamen kazımış.)

Keẕā fi't-*Tuḥfe*. Ammā bu beyitten maʿnī-i ber-kende ẓāhir olur.

فلخیده [felḫīde]: Sükūn-ı lām u yā-yı taḥtānī ve kesr-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i پنبه زدن [penbe zeden] ve دانهٔ رزان بیرون کردن [dāne-i rezān bīrūn kerden]. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Yaʿnī penbeden ve üzümden dāne çıkarmak maʿnāsınadır.

فلکه [felke]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i kāf ile. Ağırşak ki iğe takıp iplik eğirirler. Mīr Naẓmī, beyt:

رود سوی قفای خویش پنهان
چو فلکه بوده است در دوگ کتان

(Kendisinin arkasından gizlice gider. Keten eğiren iğdeki ağırşak gibidir.)

فله [fele]: Feṯḥ-i lām ile. Süt ağızı ki her dişi ḥayvānın sütünden ibtidā gelen. Ve teşdīd-i lām ile (فلّه felle) de cāʾizdir. Menūçehrī, beyt:

نوای مطربان داریم و بربطهای گوینده
مساعد ساقیان داریم و ساعدهای چون فله

(Kopuzu konuşturup şarkı söyleyen çalgıcılarımız var. Bilekleri süt ağızı gibi beyaz olan uygun sākilerimiz var.)

Taḫfifle, Şems-i Faḫrī, beyt:

گر تاب خشم تو به سوی گله بگذرد
در پشت گوسفند دگر خون شود فله

(Senin öfkenin kızgınlığı sürü tarafına geçecek olursa, koyunun sırtındaki süt ağızı yine kana dönüşür.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

نرم و لطیف و نازکم چون فله و پنیر تر
وز همه عضو آدمی من به شرف بسم سره

(Süt ağızı ve taze peynir gibi yumuşak, güzel ve naziğim. İnsanlar arasında şeref ve soy bakımından temizliğim yeter!)

فلیبه [felībe]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. **(209b)** **فلیوه** [felīve]: Bu dahi kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i vāv ile. Sergeşte ve ḥayrān ki فلاوه [felāve]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فلوه [felve]: Sükūn-ı lām, fetḥ-i vāv ve iḫfā-yı hā ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de فلیوه [felīve] maʿnāsınadır.

فنه [fene]: Fetḥ-i nūn ve iḫfā-yı hā ile. فنگ [feng]-i merḳūm maʿnāsına ve ondan muḫaffeftir. Cümle maʿnālarıyla müterādiftir. Be-maʿnī-i perīşān ve felāketzede, Mīr Naẓmī, beyt:

شد فنه در کار خود را بی مجال
مانده در سختی چنان برگشته حال

(Kendi işinde perişan oldu. Takati kesilip zorluk içinde böyle çaresiz kaldı.)

فهانه [fehāne]: Fetḥ-i hā vü nūn ile. پانه [pāne]-i merḳūm maʿnāsına. Yaʿnī kapı ardına konulan ağaç pāresi ki açılmamak için korlar. Ve neccār ve kessār, ağaç yarmak için kodukları çivi. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فه [feh] ve **فهه** [fehe]: İki maʿnāyadır. Evvel, kürek ki onunla balçık karıştırırlar.

Ṣānī, gemi küreği ki onunla gemiyi yürütürler. ʿArabīde, söze ʿāciz olana derler.

فیدافه [feydāfe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i dāl-ı mühmele vü fā ile. Bir ʿavrat adıdır ki vilāyet-i Berdaʿ onun zīr-i ḥükmünde idi. Ḳāf ile قیدافه [ḳaydāfe] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فیشله [feyşele]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i şīn-i muʿceme ile. Şikenc maʿnāsına ki فیاشل [feyāşil] ve فیشل [feyşel] dahi derler.

فیلجه [feyelce]: Fetḥ-i yā-yı taḥtānī vü cīm ve sükūn-ı lām ile. "Geç" demek maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

بی تکلف می رود هر دم به بزم دیگران
گر بیامد بزم ما آن هم فیلجه آمدست

(Başkalarının meclisine her zaman teklifsizce giriyor. Bizim meclisimize gelirse de geç geliyor.)

فینه [feyne]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i nūn ile. Seyl başı. Yaʿnī ibtidā akan seyl. Mīr Naẓmī, beyt:

شده طوفان ثانی سیل اشکم
که بوده در جگر فینه سرشکم

(Gözyaşım ikinci tufan olmuş. Gözyaşı selimin başı, ciğerimde imiş.)

مع الیا
[maʿa'l-yā]

فاش رستنی [fāş-restenī]: Sükūn-ı şīn-i muʿceme vü sīn ü feṯḥ-i rā'-i mühmeleteyn ü tā'-i müşennāt ile. Üzerlik ki فاترسین [fātersīn], اسپندان [ispendān] ve سپند [sipend] dahi derler. ʿArabīde حرمل [ḥarmel] dedikleridir.

فالیجیقنی [fālīcīḳnī]: Kesr-i lām u cīm ü nūn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü ḳāf ile. Bir ottur. Üç saplı çıkar. Ḫurde yaprakları ve akça çiçekleri olur. Üstād Laṭīfī, beyt:

هر دمی چون دم رتیلا می زنی
باز می جویی تو فالیجیقنی

(Her zaman tarantula gibi sokuyor sonra da fālīcīknī otu arıyorsun.)

فتوی [fetvī]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve kesr-i vāv ile. Cevāb vermek maʿnāsına. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

فتوئ پیر مغان دارم و عهدیست قدیم
که حرامست می آنجا که نه یارست ندیم

(Sevgilinin olmadığı bir mecliste şarap içmek haram ama meyhanecibaşından fetvam var.)

ʿArabīde feṯḥ-i vāv ve yā-yı maḳṣūre ile (فتوی fetvá) okurlar.

فراخ دستی [ferāḫ-destī]: Vüsʿat-i māl ve keşret-i rızḳ u devletten kināyedir. Ebulmaʿānī, beyt:

از روز ازل منصب ما عشق ترا بود
زان بوده فراخ دستئ ما محنت و اندوه

(Ezelden beri nasibimiz senin aşkındır. O yüzden rızkımıza bolca sıkıntı ve gam düştü.)

فراخ روزی [ferāḫ-rūzī]: Kār u kesbi vāfir ve īrād u medḫūlü mütekāşir demektir. روزی [rūzī] naṣīb maʿnāsına. فراخ [ferāḫ]tan murād vüsʿattir, bol maʿnāsına.

فراروی [ferā-rūy]: Feṯḥ-i rā'-i evvel ü żamm-ı ṣānī-i mühmeleteyn ile. Ense ve geri demektir. ʿArabīde قفا [ḳafā] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

فراروی کس را سخن هم مگوی
اگر مرد باشی بگو روبروی

(Kimsenin arkasından konuşma! Adamsan yüzüne söyle!)

فربودی [ferbūdī]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Bir ʿibārettir. Ol kimseye derler ki dīn-i ḥaḳḳ ve rāh-ı rāsta mālik ola. Meşelā فربود کیش [ferbūd-kīş] ve فربود دین [ferbūd-dīn] derler. Bu maʿnāya فرهودی [ferhūdī] dahi derler ammā eṣaḥḥı فربودی [ferbūdī]dir. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فربی [ferbī]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve kesr-i bā'-i muvaḥḥade ile. Ferbih maʿnāsınadır. Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

صریر قلمهای تو نفخ صورست
که هر دم ازو آید احیای موتی

به لب هست خامش وزو عقل گویا
به تن هست لاغر وزو ملک فربی

(Senin kaleminin cızırtıları sur borusudur. Çünkü her an ölü canlandırmadadır. Ağzı suskundur ama onda akıl konuşur. Bedeni zayıftır ama mülk onunla semirir.)

Ḥakīm Enverī, beyt:

حرارت سخطت با گران رکابئ کوه
ذبول کاه دهد کوههای فربی را

(Senin dağ ağırbaşlılığı gösteren öfkenin harareti, devasa dağlara saman çöpü zayıflığı verir.)

Ḥakīm Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

به دل ببین که نه دیدن همی به چشم بود
به دست بیند قصاب لاغر و فربی

(Kalp gözüyle bak, görmek her zaman gözle olmaz. Kasap zayıf ile semizi el yordamıyla görür.)

فرخجی [feraḫcī]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve kesr-i cīm ile. Be-maʿnī-i ziştī, yaʿnī **(210[a])** çirkīn. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

نیز روا دارد از فرخجئ این شعر
گر به چنین شعر من ورا نستایم

(Dahası ben onu böylesi çirkin bir şiirle övmesem yakışır.)

فرسای [fersāy]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, فرسودن [fersūden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur. Miṣāl-i emr, şāʿir, beyt:

خصم را نیم دستبرد نمای
سر پخشش به زیر پی فرسای

(Düşmana yarım yumruk göster! Kafasını ayak altında yamyassı et!)

Miṣāl-i vaṣf-ı terkībī, Kemāl İsmāʿīl, beyt:

هیچ نقصان نکند مملکت حسن ترا
گر دمی شاد کنی خاطر غم فرسایی

(Gamın yıprattığı gönlümü bir an olsun mutlu etsen, güzellik ülkenden hiçbir şey eksilmez.)

فرغوی [ferġūy]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı ġayn-ı muʿceme ile. Doğana müşābih bir kuştur. Ondan kiçirek olur. Serçe ve bıldırcın avlar. "Atmaca" derler. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

ابو اسحق سلطانی که باشد
کریم و عادل و دانا و خوش خوی

فرود آرد ز گردون کوکبی را
اگر عدلش دهد بالی به فرغوی

(Ebu İshak cömert, adaletli, bilgili ve iyi huylu bir sultandır. Onun adaletinin güçlü bir kanat takacağı atmaca, gökteki yıldızı alaşağı eder.)

فرهنگی [ferhengī]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü nūn, feṯḥ-i hā ve kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Taʿlīm ve teʾdīb etmek maʿnāsınadır.

فرهودی [ferhūdī]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı hā vü vāv-ı maʿrūf u kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. فربودی [ferbūdī]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فرّهی [ferrihī]: Kesr-i rāʾ-i mühmele-i müşeddede vü hā ile. Ferr ü şükūh tutmak maʿnāsına. Mecd-i Hemger, beyt:

فرخ همای دولت و سعد سپهر ملک
ای آن که سایه ات به جهان فرهی دهد

(Ey kutlu talih hümâsı! Ve ey ülke göğünün uğuru olup gölgesi dünyaya görkemle güç veren!)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

که چیست آن ده و دو درخت سهی
که تازه است و شاداب و با فرهی

(Taze, göz alıcı ve sağlam görünen o on iki selvi ağacı nedir?!)

فری [ferī]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i āferīn. Menūçehrī, beyt:

فری زان تیغ وی هنگام هیجا
چنان دیبای بوقلمون ملون

(Savaş zamanı bukalemun kumaşı gibi böyle rengarenk olan o kılıca aferin!)

Ferheng-i Vefāyī'de be-maʿnī-i pesendīde ve nīkū. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

خال ز غالیه نهد هرکس روی سیب را
خال ز خون نهاد ماه اینت مشاطهٔ فری

(Herkes yanaktaki beni gāliye (misk) ile karartır. Ay ise elma yüzüne kandan bir ben koyuyor. İşte makbul olan süsleyicilik budur!)

فریوری [ferīverī]: Kesr-i rāʾeyn-i mühmeleteyn ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Rāstī der-

dīn. Ve dahi rāst-iʿtiḳād olmak maʿnāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فسای [fesāy]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de üzüm çekirdeği. Ammā baʿżı nüsḫada ṣād-ı mühmele ile فصای [feṣāy] vāḳiʿdir. Lākin Fārsīde ṣād olmamakla sīn ile rivāyet olunmuştur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te efsūn-ḫᵛān maʿnāsına merḳūmdur. Ḥakīm Enverī, beyt:

ور برآرد به مثل مار به افسون ز زمین
اژدهای فلکی را چه غم از فای فسای

(Mesela (düşmanın) büyü yapıp yerden bir yılan getirecek olsa, felek ejderhasına fesāy'ın (büyünün) fe'sinden (be'sinden) ne gam!)

فهۀ کشتی [fehe-i keştī]: Gemiyi yürüttükleri küreğe derler.

باب الفاء المكسوره
[BĀBU'L-FĀ'İ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

فزا [fizā]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. افزاییدن [efzāyīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībīdir جانفزا [cān-fizā] ve فرحفزا [feraḥ-fizā] gibi. Ve ism-i maṣdar dahi olur افزایش[efzāyiş] maʿnāsına. Bu lüġatin istiʿmāl-i meşhūru feṯḥ-i fā ile (فَزا fezā)dır. Ammā erbāb-ı lüġat meksūrede rivāyet eylemeğin tebaʿiyyet olundu.

فنا [finā]: Feṯḥ-i nūn ile. Pīş-i ḫāne yaʿnī evin önü. Lafẓ-ı ʿArabīdir, lākin Fārsīde de bu maʿnāya istiʿmāl olunur. Mīr Naẓmī, beyt:

چمنزاری فنای خانه بوده
چنانکه از لطافت دل گشوده

(Evin önünde, güzelliğiyle iç açan bir çimenlik vardı.)

فنجا [fincā]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Gerinmek. Bu lüġat fetḥa ile de cā'izdir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. ʿArabīde تمطی [tamaṭṭī] derler. Ve baʿżı vilāyette کهنزه [kehenze] derler. Meṣelā فلان کس می کهنزد[1] [fulān kes mī-kehenzed] denilir. Keẕā fī-*Şerḥi'ş-Şāmī*. Ammā *Edātu'l-Fużalā*'da feṯḥ-i fā ile (فَنجا fencā), berf maʿnāsına ve kesr-i fā ile "deme" maʿnāsına masṭūrdur. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de ṣīġa-i mübālaġa dahi istiʿmāl olunur diye taḥrīr olunmuştur.

1 Falanca kimse geriniyor.

مع البا
[maʿa'l-bā]

فراسب [fırāsb]: Feṯḥ-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Üç maʿnāyadır.

Evvel, eğri zıvanadır ki kapı āletidir.

Ṣānī, kapının yukarı cānibi.

Ṣāliş, dam kenārlarına ettikleri ṭurreye derler. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

فراسب بام او از عز و اقبال
در و دیوار او از جاه و اجلال

(Onun damının saçağı, itibar ve iyi talihtir. Onun kapısı ve duvarı, saltanat ve yüceliktir.)

فریب [fırīb]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. **(210ᵇ)** İki maʿnāyadır.

Evvel, aldamak maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ایام عدل خسرو رستم مهابتست
نه روزگار زرق و فسونست یا فریب

(Rüstem görkemindeki padişahın adalet günleridir. İkiyüzlülük, efsun ve aldatma zamanı değildir.)

Ṣānī, ism-i maṣdar istiʿmāl olunur, aldayış maʿnāsına. Mevlānā Cāmī, beyt:

خورده از شعبدهٔ دهر فریب
مبتلا گشته به این زینت و زیب

(Feleğin oyununa aldandı. Bu süs ve bezeğe tutuldu.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te be-maʿnī-i ʿişve. Ḥakīm Senāyī, beyt:

در فریب آباد گیتی چند خواهی داشت حرص
چشمشان چون چشم نرگس دست چون دست چنار

(Gözleri nergis gözünü andıran, eli çınar eli gibi olan göz boyayıcı dünya evinde ne zamana dek hırs yapacaksın!)

Bu maʿnāya, Mevlānā ʿUrfī-i Şīrāzī, beyt:

ناز آفت و گرشمه بلا عشوه دلفریب
یاران حذر کنید که طوفان فتنه است

(Naz afet, kaş göz bela, işve gönül aldatıcı... Dostlar! Fitne tufanı var, sakının!)

Bu beyitte ism-i fāʿil olur, gönül aldayıcı maʿnāsına.

مع التا
[maʿa't-tā]

فرست [firist]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, فرستادن [firistāden] lafẓından fiʿl-i māżīdir. Gāhī maṣdar istiʿmāl olunur.

Ṣānī, فرستوک [firistūk] lafẓından muḫaffeftir, kırlaguç maʿnāsına. İki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

شه بهار چو مژده فرست جند شتا
که منهزم شود آورد فرست این پیغام

(Bahar padişahı, kış ordusunun bozguna uğradığı müjdesini kırlangıçla gönderdi.)

فرودست [firūdest]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf u feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, gūyende ve ḫˇānende ki naġamātı müselsel āvāz ile edeler ve dā'ire ile uṣūl tutula. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

بر پردهٔ عدم زن زخمه ببر از آنک
برداشتست بهر فرودست این نوا

(Tezene getir ve yokluk perdesinde çal! Çünkü bu nağmenin usul tutucusu fayda görür.)

Ṣānī, vilāyet-i Bengāle'ye derler. Ehl-i Hindūstān merdüm-i Bengāle'den ḫˇānendelik edene فرودستی [furū-destī] derler. Mucīr-i Beyleḳānī, beyt:

چون نوای سخن اینجا به فرودست رسید
هرچه خواهی که بود آن تو و این تو باد

(Söz nağmesi usul tutuculukla buraya ulaştığına göre ne istersen senin gönlünce olsun!)

فهرست [fihrist]: Sükūn-ı hā vü sīn ü kesr-i rā'-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i ḳānūn u żābıṭa-i icmāl. Ve kitāb evvellerinde ebvāb ve fuṣūlun icmāl eylemek. Egerçi Rāḳımu'l-ḥurūf'un mażbūṭ ḥāfıẓası tā'sız فهرس [fihris] olmak üzredir lākin baʿż-ı esāṭīn-i şuʿarā ve ʿumde-i büleġā ve zübde-i fuṣaḥā naẓmlarında ez-ān cümle Mevlānā Cāmī'nin *Sübḥatü'l-Ebrār*ı'nda tā'-i müşennāt ile vāḳiʿ olmağın bu maḥalde naḳl olundu. Beyt:

این نو ارقام قدیمی فهرست
به رقم جای قدم باز فرست

(Rakamları yeni olan bu eski fihristi, kıdem rakamının olduğu yere geri gönder!)

Baʿżı nüsḫada muʿarrebi فهرست [fihris]tir diye masṭūrdur. *Tācu'l-Esāmī*'de merḳūmdur ki الفهرس الکتاب الذی یجمع فیه الکتب قال ابو منصور هو معرب[1]. Kemā ḳāle Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

فهرست جمال هفت پرگار
از هفت خلیفه جامگی خوار

(Yedi pergelli güzellik fihristi, yedi halifeden nasiplenir.)

1 el-Fihris, kitapları (isimlerini) bir araya getiren kitaptır. Ebū Mansūr, bu kelimenin Arapçalaştırılmış olduğunu söyledi.

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

فتاليد [fitālīd]: Feṯḥ-i tā'-i müşennāt, kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i فشانيد [feşānīd] ve ريخت [rīḫt], yaʿnī saçtı ve döktü. Ve از هم گسست [ez-hem gusist] ve پراكنده كرد [perākende kerd], yaʿnī birbirinden ayırdı ve perākende eyledi. Mīr ʿUmāre, beyt:

باد برآمد به شاخهای درختان
بر سر میخواره برگ گل بفتاليد

(Ağaçların dallarında rüzgār esip rintlerin başına gül yaprağı saçtı.)

فرارد [ferāred]: Feṯḥ-i rā'eyn-i mühmeleteyn ile. Ense yaʿnī ḳafā. Mīr Naẓmī, beyt:

همچو غلام رفت به خدمت پسين
گشت نگهدار به فرارد همين

(Köle gibi hizmetine koyuldu. Arkasında durup ona göz kulak oldu.)

فرساد [firsād]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Tūt dedikleri yemiştir ki tatlısı olur. Elvānı beyāż, sarı ve kırmızı. Bunun yaprağını ibrīşim kurdu yiyip ibrīşim eder. Kāmil piştikte siyāh olur. Hem leẕīẕ ve hem menāfiʿ-i keşīresi vardır. Ḫuṣūṣan ʿillet-i ḫanāḳa ve vecaʿ-ı ḥulḳūma daḫli ʿaẓīmdir.

فرند [firind]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Kılıç, **(211[a])** ḫançer ve bıçak yüzünde olan cevher. Ve muṭlaḳ cevher-dār kılıca derler. Lüġat-i müşterekedir. Şāʿir, beyt:

فرند تيغ شجاعت كه رايض حكمش
گشاد ملكت اعدا همی شود سرتيز

(Onun hükmüne kılavuz olan cevherli yiğitlik kılıcı, düşman ülkelerini fethetmek için sürekli keskindir.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

فريج [firīc]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir acı köktür, eğir derler. ʿArabīde وج [vecc] dedikleridir. Ammā nefʿi maʿlūmdur.

فنج [finc]: Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i ḫātun, yaʿnī ehl-i beytin ulu olanı. Müncīk, beyt:

شاه چو با فنج به خلوت نشست
فنج گهی چنگ زند گاه منگ

(Padişah, hatunuyla halvete girince hatun bazen çeng bazen de kanun çalar.)

Şānī, bend-i şalvār maʿnāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

می كشی روز و شب تو زحمت و رنج
تا نبازد به زيب و زينت فنج

(Uçkurunun süsü ve düzeni bozulmasın diye gece gündüz zahmet çekmedesin!)

ʿArabī şiʿrlerde dahi istiʿmāl olunur. Ḥüsām el-Ḥācizī, beyt:

اذا سل سیف الغنج من لحظاته
یرینی حتفا کامنا فی فرنده

(Bakışlarından naz kılıcını çekip çıkarınca bana cevherli kılıcındaki gizli ölümü gösterir.)

فرود [firūd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Altı maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i nişīb ki muḳābili بالا [bālā] dır. Gāhī فراز [firāz] muḳābili olur iniş-yokuş murād olundukta. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

فرود آمد ز پشت باره چون باد
چو سبزه بوسه زد بر پای شمشاد

(Atın sırtından rüzgār gibi indi. Şimşir ağacının ayağını yeşillik gibi öptü.)

Ve dahi żıdd-ı bālā olan زیر [zīr] maʿnāsına gelir. Ḥakīm Enverī, beyt:

وصف آن دیگران همی بدهم
درفرودند دیگر از خورشید

(Diğerlerinin vasfını vereyim: Güneşten daha aşağıdalar.)

Ṣānī, be-maʿnī-i żaʿīf ve zebūn. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

سرود رود تو زان رو گشاده می گردد
که آن ز روح معلاست نی ز جسم فرود

(Senin sazının nağmesi zavallı bedenden değil de yüce ruhtan geldiği için ferahlatıyor.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i firībende.

Rābiʿ, ġirre.

Ḫāmis, kapının ve pencerenin çarçûbesinden aşağısında olan ağacına derler.

Sādis, nām-ı birāder-i Keyḫüsrev ki Pīrān-ı Vîse kızından vücūda gelmişti.

فسرد [fisird]: Kesr-i sīn ü sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. Balık puḫtīsi. Ve et puḫtīsine de derler.

فگد [figid]: Kesr-i kāf-ı Fārsī ile. Maḥallelerde ve köylerde iş eri olup umūr-ı maḥalle vü ḳaryeye maḥṣūṣ olan kimesneye derler.

فناد [finād]: Feṭḥ-i nūn ile. Zebād. Yaʿnī ol ḫoş-bū yağdır ki bir nevʿ kediden ḥāṣıl olur. Menḳūldür ki ol kedinin terinden ḥāṣıl olurmuş. Ḳafes içine koyup ol kadar ḥareket ettirirler ki kedi terler, terini üzerinden sıyırıp bir ẓarf içinde ḥıfẓ ederler.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rāʾi'l-muhmele]

فرادار [firādār]: Feṯḥ-i rā vü dāl-ı mühmeleteyn ile. Emirdir "yukarı tut!" maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

ببین آن خر همی بودست واعظ
فرا دارد به زعمش خود ز رندان

(O eşek vaizin yaptığına bak! Zannınca kendini rintlerden üstün tutuyor.)

فرختار [firuḫtār]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i fürūşende, yaʿnī satıcı. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, ḳıṭʿa:

هرگز نبود خلق فرختار چو تو حور
مانا که ترا رضوان بوده است فرختار

حوری که فروشندهٔ او رضوان باشد
او را بسزد همچو ملک زاد خریدار

(Halk asla senin gibi bir huriyi satamaz. Galiba senin satıcın Rıdvan olmuş. Rıdvan'ın sattığı bir huriye, melek yaradılışlı bir alıcı yakışır.)

فسار [fisār]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Yular ki ḥayvān başına vururlar. افسار [efsār] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur.

فشار [fişār]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Ṣīġa-i emrdir, "sık!" demektir. Ve ism-i maṣdar olur. Ebulmaʿānī, beyt:

به زیر پای حوادث مرا فلک انداخت
کند چو خوشهٔ انگور را به درد فشار

(Felek beni olayların ayağı altına atmış, dert içinde üzüm koruğu gibi sıkıyor.)

فگار [figār]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Teşvişli ve mecrūḥ-ḥāṭır olmuş. افگار [efgār] ve اوگار [evgār] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

رسد ز خنجر جانان راحتی به دلم
نهد به دست کرم سینهٔ فگار مرا

(Sevgilinin hançerinden gönlüme rahat ulaşır. Cömert elini yaralı gönlüme koyar.)

فگر [figer]: Feṯḥ-i kāf-ı Fārsī ile. Kızılca ki zenān, yüzlerine ḫüsn-i ʿārıżī vermek için sürerler. غازه [ġāze] dahi derler.

فهر [fihir]: Kesr-i hā ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, müşk ḥall edecek taş

Ṣānī, ṭabāşīr ki derzīler kullanırlar. Miṣāl-i evvel, şāʿir, beyt:

به رویش خال همچون مشک بوده
رخ من بود همچون فهر سوده

(Yüzündeki ben, miski andırır. Benim yüzüm de misk ezecek taş gibidir.)

فیر [fīr]: Sükūn-ı yā-yı taḫtānī ile. Be-maʿnī-i suḫriyyet ve efsūs. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

فراز [firāz]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. On dört maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, güşāde ve pehn yaʿnī her nesne ki açık ve yassı ola. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

حضور مجلس انسست و دوستان جمعند
﴿وَاِنْ یَکَادُ﴾ بخوانید و در فراز کنید

(Yakınlık meclisi hazır ve dostlar toplanmış... Nazar değmemesi için okunan "Ve in yekādu"[1] āyet-i kerīmesini okuyup kapıyı kapatın!)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

چو مطرح ارچه افکنده ایم و پی سپریم
به پشتئ تو چو مسند شویم سینه فراز

(Mezbelelik gibi atılmış ve ayak altında çiğnenmiş olsak da senin desteğinle makam gibi göğsümüz açık oluruz.)

Ṣānī, be-maʿnī-i beste. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

صنعت مکن که هر که محبت نه راست باخت
ایزد به روی او درِ معنی فراز کرد

(Hile yapma! Allah, aşkta dürüst olmayan herkesin yüzüne mana kapısını kapadı.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

جهان پناها از امن دولتت امروز **(211ᵇ)**
دهان عافیه بازست و چشم فتنه فراز

(Ey dünyanın sığındığı! Bugün senin devletinin verdiği güven sayesinde afiyetin ağzı açık, fitnenin gözü kapalıdır.)

Ṣāliş, be-maʿnī-i ḳarīb ve nezdīk. Ḥakīm Senāyī, beyt:

چون برِ اهل شهر باز شدند
برشان دیگران فراز شدند

(Şehirdekilerin yanına yeniden gidince diğerleri onlara yaklaştı.)

Kemāl İsmāʿīl, beyt:

رسول مرگ به ناگه به من رسید فراز
که کوس کوچ فرو کوفتند کار بساز

(Ölüm elçisi, "Göç davulunu çaldılar. Hazırlık yap!" diye ansızın bana yaklaştı.)

Rābiʿ, be-maʿnī-i cemʿ. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

به ارمان و اروند مرد هنر
فراز آورد گونه گون سیم و زر

(Hünerli kimse, arzu ve hasret içinde türlü türlü gümüş ve altın topladı.)

Üstād Laṭīfī, beyt:

به سعی و جهد و کوششها فرازند حکمت و دانش
تو اندر خورد و خواب خوش چه دانی نکتهٔ معنی

(Hikmet ve bilgi çalışma, çaba ve gayretle bir araya gelir. Sen yiyip uyuma içindeyken mana inceliğini nereden bileceksin!)

Ḫāmis, be-maʿnī-i پیش آوردن [pīş āverden]. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

دو سالار از هر دو بسان پلنگ
فراز آوریدند لشگر به جنگ

(Kaplanı andıran iki komutan, askeri savaş düzeninde dizdi.)

Sādis, ez-īn bāz yaʿnī bundan geri. Üstād Ferruḫī, beyt:

به مراد دل او بودم من دی و پریر
به مراد دل خود باشم از امروز و فراز

(Ben dün ve önceki gün onun gönlünün istediği gibiydim. Bugünden sonra kendi istediğim gibi olacağım.)

1 "Neredeyse gözleriyle seni devireceklerdi..." Kalem, 68/51.

Sābiʿ, be-maʿnī-i فروز و فروزان [furūz ve furūzān], yaʿnī "yak ve yandır!". Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, beyt:

به رادی بر ولی چون آب تازان
به مردی بر عدو آتش فرازان

(Dosta iyilik yapmada su gibi coşkundur. Düşmana yiğitlik göstermede ateş gibi yakıcıdır.)

Ṣāmin, be-maʿnī-i فرا رفتن [ferā reften] yaʿnī ileri gitmek. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

درین امید به سر شد دریغ عمر دراز
که هرچه در دلمست از درم فراز آید

(Yazık! Uzun ömrüm şu umut içinde heba olup gitti: Gönlümdeki arzuların hepsi kapımdan içeri girecek.)

Tāsiʿ, be-maʿnī-i پوشیدن [pūşīden] yaʿnī örtmek. Ḫʷāce Ḥāfıẓ, beyt:

صنعت مکن که محبت نه راست باخت
عشقش به روی دل درِ معنی فراز کرد

(Hile yapma! Onun aşkı, aşkta doğru olmayanın gönül yüzüne mana kapısını örttü.)

ʿĀşir, be-maʿnī-i bülendī. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

کار جهان خدای جهان اینچنین نهاد
نفع از پی گزند و نشیب از پی فراز

(Dünyayı yaratan Allah, dünyanın işini şöyle belirledi: Zararın arkasından fayda, çıkışın arkasından iniş.)

Ḥamīdī-i İḫtiyārī, beyt:

آن کس که دست کینه سوی تو فراز
خشکش کند به قدرت خود کردگار دست

(Her kim kin elini ona doğru kaldırırsa, Allah da kendi kudretiyle o kimsenin elini kurutur.)

Ḥakīm Esedī, meşnevī:

تلی بود بر گوشهٔ ره بلند
بر افراز تل شد مران هوشمند
نگونسار گشتی به چاه دراز
که هرگز ازو بر نیایی فراز

(Yolun kıyısında yüksek bir tepe vardı. O akıllı adam, tepenin üstüne gitti. Derin bir kuyuya baş aşağı düştü. O kuyudan çıkmanın imkânı yoktu.)

Ḥādī ʿaşer, be-maʿnī-i bālā ki żıdd-ı زیر [zīr] dir. Kemāl İsmāʿīl, der-naʿt-ı şerīf, beyt:

گردون نهاده به بر ره تو صد هزار چشم
تا جز فراز دیدهٔ او گام نسپری

(Felek onun gözünün üstünden başkasına ayak basmayasın diye senin yolunun üstüne yüz bin göz koydu.)

Ṣānī ʿaşer, żıdd-ı نشیب [nişīb] ki "yokuş" derler. Üstād Rūdekī, beyt:

شیب تو با فراز و فراز تو با نشیب
فرزند آدمی به تو اندر به شیب و تیب

(İnişin yokuşlu, yokuşun inişlidir. İnsanoğlu sana karşı hayrettedir.)

Ṣāliş ʿaşer, be-maʿnī-i ḫarze.

Rābiʿ ʿaşer, be-maʿnī-i ser-keş. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

On ikinci maʿnāsı ki żıdd-ı نشیب [nişīb]dir, Çağatay lisānında "örk" derler żamm-ı hemze ve sükūn-ı vāv ile. Gāhī "ör" dahi derler. *Ferhādnāme*'de Ferhād'ın atı vaṣfında gelir, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Ḫırāmı örke çıḳmaḳda tütün dik
İgirmek vaḳti deşt üzre ḳuyun dik

(Yokuş çıkarken duman gibi salınır. Geri dönerken bozkır fırtınası gibidir.)

فرز [firiz]: Kesr-i rā'-i mühmele ile. Sebze maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Üstād, beyt:

شود مرغ چمن از شوق بی تاب
همه فرز و چمن بوده لب آب

(Bahçedeki kuş şevkten bitap düşmüş. Su kenarı hep yeşillik ve çimen olmuş.)

فریز [firīz]: Kesr-i rā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ayrık dedikleri ot. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te iki maʿnāyadır.

Evvel, bir ḫoş-bū ottur.

Ṣānī, laḥm-ı ḳadīdden olan kebāba derler.

فریبرز [firībirz]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī, baʿdehu bā'-i muvaḥḥade-i meksūre ile. Īrānīlerden bir pehlivān adıdır.

فزاز [fizāz]: Feṭḥ-i zā'-i muʿceme ile. Ālet-i recul maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

به کون دادگی را شده سرفراز
دهد هستیش گر ببیند فزاز

(Kūn-dādelikte baş tacı olmuş. Fizāz görünce kendini verir.)

فقیاز [fiḳyāz]: Sükūn-ı ḳāf ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i şāgirdāne, yaʿnī şāgirde verilen şerbetlik. Üstād Laṭīfī, beyt:

قبا کز دست او آید به اعزاز
دل و جان باد وی را مزد فقیاز

(Kaftan onun elinden ikramla geliyor. Gönül ve can ona şerbetlik bedeli olsun!)

فلز [filizz]: Kesr-i lām ve zā'-i müşeddede ile. Maʿden ve maʿdenden ḥāṣıl olan nesne. Şeyḫ İbn Sīnā, der-beyān-ı evzān-ı maʿādin, ḳıṭʿa:

نُه فلز مستوی الحجم را چون برکشی
اختلاف وزن دارد هر یکی بی اشتباه

زر لگن زیبق الم اسرب دهن ارزیز حل
فضه ند آهن یکی مس و شبه مه صفر ماه

(Aynı hacimdeki dokuz çeliği nasıl kaldıracaksın? Kuşkusuz her birinin ağırlıkları farklıdır: Altın, leğen; civa, elem; kurşun, dehen; kalay, hal; gümüş, nid; demir, yekī mis; kehribar, meh; tunç māh.)

Baʿżı nüsḫada ḥubṣu'l-ḥadīd. **(212[a])** Ve cevāhir-i arżdan her ne ẕevb olunsa ḫubṣuna onun "filizz" derler.

فیروز [fīrūz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı rā'-i mühmele ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, ẓafer bulmak. ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelī, beyt:

دولت فیروز و رای روشن و بخت جوان
همت والا و عزم فرخ و امر روان

(Zafer bulmuş devlet, parlak görüş, önü açık talih, yüce himmet, kutlu azim ve hükmü geçen emir.)

Ve ḫaṣma ve ʿadūya ġālib olmak maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

که صاحبقران خسرو ارجمند
شد از بخت فیروز و فیروزمند

(Yıldızı kutlu olan kıymetli padişah, bahtı sayesinde düşmanlara üstün geldi.)

Ṣānī, bir dağ adıdır. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز مازندران شاه خاقان شکوه
ز فیروزی آمد به فیروز کوه

(Hakan görkemindeki padişah, Māzenderān'dan Firuz dağına zaferle geldi.)

Ṣāliş, ḫamse-i müsterakānın üçüncü günü adıdır. Ve dahi nām-ı peder-i Ḳubād-ı şehriyārdır.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

فردوس [firdevs]: Sükūn-ı rā vü feṭḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Egerçi lüġatte şol būstāna derler ki içinde bāġ ve meyve ağaçları ola, ʿArabīde cemʿ-i فرادیس [ferādīs] gelir, Rūm lüġatinden taʿrīb olunmuştur, الفردوس حدیقة فی الجنة وایضا اسم روضة فی الیمامة والفرادیس موضع بالشام[1], Cennet bāġçelerinden bir bāġçedir. Mevlānā Cāmī, beyt:

خرم آن کس که ازین در چو بتافت
بوی فردوس به فردوس شتافت

(Ne mutlu o kimseye ki bu kapıdan girip firdevste firdevs kokusuna yöneldi.)

فرس [firis]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ile. فرستادن [firistāden] lafẓından ṣīġa-i emr olan فرست [firist]ten muḫaffeftir. Mīr Naẓmī, beyt:

گفت احوال ازین سو بنوس
با سخن فهم و سخندان بفرس

("Burdaki halleri yazıp söz anlayıcı ve söz biliciyle gönder!" dedi.)

فریس [firīs]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. فریز [firīz]-i merḳūm maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فسافس [fisāfis]: Feṭḥ-i sīn-i mühmele ve kesr-i fāʾ-i ṣānī ile. **فس فس** [fis fis]: Sükūn-ı sīneyn-i mühmeleteyn ve kesr-i fā ile. İki maʿnāya gelir.

Evvel, fısıltı yaʿnī gizli ve āheste söyleşmek.

Ṣānī, taḫta biti maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, Üstād Laṭīfī, beyt:

مع الزاء الفارسی
[maʿa'z-zāʾi'l-fārsī]

فریژ [firīj]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i فریج [firīc]-i merḳūm. Yaʿnī eğir ki ʿArabīde وج [vecc] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

1 el-Firdevs, Cennet'ten bir bahçedir. Ayrıca Yemâme'de bir bahçenin ismidir. Ferâdîs, Şam'da bir yer adıdır.

دهان ترا لازمست این فسافس
که گندا و سوزاست آری فسافس

(Senin ağzına bu tahıl biti lazım. Çünkü kokmuş, iltihaplanmış ve fısıldaşıyorsun.)

فسوس [fisūs]: Żamm-ı sīn-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, be-maʿnī-i suḫre ve istihzā ki افسوس[efsūs] dahi derler. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

اگر تو خویشتن اندر قیاس من آری
همی فسوس تو بر خویشتن کنی ایدر

(Kendini benimle kıyaslayacak olursan, burada bütün maskaralığı kendi üstüne alırsın.)

Ṣānī, yolcuyu yoldan azdırmak. Emīr Ḫüsrev, beyt:

فسوس دیو لعین در ره خدا جویاست
شکار گور به دنبال شیر یزدانی

(Allah yolundan azdırıcı melun şeytan, peşinde Allah'ın aslanı olduğu halde avlamak için yaban eşeği arıyor.)

Ṣāliş, dirīġ ve ḥasret maʿnāsınadır. ʿArabīde şehr-i Daḳyānūs ismi olmak mervīdir.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

فراش [firāş]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Aʿżā kamaşmak. Ve ʿArabīde döşeğe derler. Bu iki maʿnāya, Mīr Naẓmī, beyt:

نشسته به زربفت و دیبا فراش
گرفته بر اعضای جان را فراش

(Altın işlemeli, ipek yatağa uzanmış. Organlarını kamaşma tutmuş.)

Ve az olur ki ʿArabī maʿnā münāsebetiyle ʿavrattan kināye ederler.

فیش [fīş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Burundan ve demāġdan ẓāhir olan ṣadā ki tehevvür ve ġażab maḥallinde vāḳiʿ olur.

فیلجوس [fīl-cūş]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü lām ve żamm-ı cīm ile. Bābu'l-bā'i'l-Fārsī'de ẕikri mürūr eden پیلگوش [pīl-gūş] maʿnāsına. Bir nevʿ yapraktır, fīl kulağına benzer. Nāfiʿ ottur. ʿArabīde لوف [lūf] ve lisān-ı Yunanda "efiṭon" derler. Aḫlāṭ-ı ġalīẓ-i lezci iḫrāc ve sede-i kebed ü ṭıḥālı teftīḥ eder. فیلگوش [fīl-gūş] dahi derler.

فیلگوش [fīl-gūş]: فیلجوش [fīl-cūş]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

فرسناف [firisnāf]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve feṭḥ-i nūn ile. Nevrūz gecesine derler. Çünki nevrūz bir muʿteber gündür, gecesi dahi muʿteberdir. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فرسناف بخت تو نوروز باد
شبان سیه بر تو نو روز باد

(Senin bahtının gecesi nevruz olsun! Karanlık geceler sana aydınlık gün olsun!)

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

فتراک [fitrāk]: Sükūn-ı tā'-i müşennāt ve feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Terki maʿnāsınadır. Mevlānā Cāmī, beyt:

صید را از خم فتراک آویخت
جانب پیر جنیبت انگیخت

(Avı terkiye bağladı. Atını yaşlı adamın olduğu tarafa sürdü.)

Ḥakīm Senāyī, **(212b)** ḳıṭʿa[1]:

ای بلبل وصل تو طربناک
وی غمزت خندهٔ تو تریاک

ای جان دو صد هزار عاشق
آویخته از دوال فتراک

(Ey kavuşma bülbülü sevinçli olan! Ey gülüşü kıyabakışına panzehir olan! Ey iki yüz bin āşığın canını terkisine bağlayıp asmış olan!)

Kemāl İsmāʿīl, der-naʿt-ı şerīf, beyt:

فتراک تست عروهٔ وثقی که جبرئیل
در وی زند ز بهر شرف دست اعتصام

(Senin terkin ﴿عُرْوَةِ الْوُثْقٰى﴾ "urve-i vüskā"[2] olduğu için, Hz. Cebrāil ismet ve masumiyet elini teberrüken ona sürer.)

Ve terki bağı olmak üzre naḳl edip bu beyte mütemessik olmuşlar. Şems-i Faḫrī, beyt:

حمل چرخ در شکارگهش
بارها بسته اند در فتراک

(Onun avlağında felek koçunu defalarca terkiye bağladılar.)

Bu beyitte "terki bağı"na maḥṣūṣ maʿná yoktur, ancak "terki" olmak fehm olunur.

فرسک [firisk]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Sonra erişen üzüm.

1 Metinde "rubāi" yazılmıştır.
2 "...sağlam bir kulp..." Bakara 2/256.

فرشک [firişk]: Sīn yerine şīn-i muʿceme ile فرسک [firisk]-i merḳūm maʿnāsına mervīdir.

فرنک [firnek]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Bir müdevver, yassı ve bir ucu sivri ağaçtır ağırşak gibi. Ve yassı ṭarafında dahi bir sivrice ağacı vardır. İki parmakla tutup diz üzerinde döndürürler. Eṭfāl bāzīçesidir.

فلک [filk]: Sükūn-ı lām ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, dağ eriği. تلک [tilk] dahi derler.

Ṣānī, āteş-perest maʿnāsınadır.

فندرسک [findirisk]: Sükūn-ı nūn u sīn ü kesr-i dāl u rāʾ-i mühmelāt ile. Vilāyet-i Esterābād'da bir şehir adıdır. Mīrzā Ebulḳāsım-ı Findiriskī, ḳıṭʿa:

چو کر دشمنان ازانکوی که شد امروز
به پیش مقدم فخر خدایگان صدور

ز فندرسک چه جرم آمد و چه ذلت خاست
که کرد ایزد بی چون از آن جنابش دور

(Düşman kuvvetleri bugün makam sahiplerinin övüncü olan padişahın yanına kadar gelebildiğine göre, Findirisk nasıl bir suç işledi, nasıl bir rezillik yaptı da hikmetinden sual olunamayan Allah, kendisini oradan uzakta bıraktı!)

فیلک [filek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i lām ile. Çatal demrenli bir oktur. تیرِ بدخشانی [tīr-i bedaḫşānī] ve تیرِ چرخ [tīr-i çarḫ] dahi derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

ایا شهی که بدوزی به روز کین و مصاف
بر آسمان مه و خورشید را به یک فیلک

(Ey padişah! Savaş zamanı ay ve güneşi bir çatal uçlu okla gökyüzüne diken sensin!)

Ḥakīm Esedī sükūn-ı[3] yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i[4] lām ile (فیلَک fiylek) rivāyet edip bu beyti naẓm etmiş. Beyt:

ز فیلک خم چرخ پر کرده ماه
به زخم کبوتر ز صد گام راه

(Ay, çatal ok sayesinde, felek yayını yüz adım mesafeden güvercin kanıyla doldurdu.)

فینک [fînek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü nūn ile. ʿArabīde حجرِ قیشور [ḥacer-i kayşūr] dedikleri taştır.

3 Metinde "feth-i" yazılmıştır.
4 Metinde "sükūn-ı" yazılmıştır.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

فدام [fidām]: Feṭḥ-i dāl-ı mühmele ile. Baʿż-ı ẓurūf ağzına ettikleri çenber. Ve süzek ki ibrīḳ ve bardak ağzına ederler. Ve şīşe ve debbe ağzına tıkacak nesneye de derler.

فسام [fisām]: Feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Turna ki کلنگ [kuleng] dahi derler. Mīr Naẓmī, der-taʿrīf-i bāşe, beyt:

چه باشه سنقور شاهین خرام
در اوج هوا شد شکارش فسام

(Ne atmaca! Şahin salınımlı bir sungur. Göğün tepesinde turna avlıyor.)

فنجام [fincām]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. Gerinmek ki فنجا [fincā] ve فنج [finc] dahi derler. ʿArabīde تمطی [temaṭṭī] dedikleridir.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

فبال [fibāl]: Feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Üzülüp kesilmek ve dağıtmak, کشوفتن [kuşūften] maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

نهفته از نگاه روی کرده
فبال زلف عنبر بوی کرده

(Yüzünü bakıştan gizlemiş. Amber kokulu saçı dağıtmış.)

فتال [fitāl]: Feṭḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Koparıp bırakmak maʿnāsına. فتالیدن [fitālīden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur. Şāh Şār demiştir, beyt:

گهرفشان شده این دیده از جفای کسی
که بود نزد من او را غمام ابر فتال

(Bu göz, birisinin cefasıyla inci saçar oldu. Benim nezdimde o, bulut parçalayıcı bir bulut oldu.)

Şems-i Faḫrī, beyt:

زره گسل بود اندر زمانه لیک ندید
کسی چو نیروی او در جهان حسود فتال

(Zamanede zırh koparıcı bir hükümdardır. Ne var ki onun gücü gibi düşman sökücüyü dünyada gören yok.)

فیال [fiyāl]: Feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. İnek otu maʿnāsınadır.

فیل [fīl]: Maʿrūf cānverdir. پیل [pīl] dahi derler.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

فتادن [fitāden]: افتادن [uftāden] lafẓından iḫtiṣār olunmuştur, düşmek maʿnāsına. Ḥakīm Şifāyī, meṣnevī:

چو رگزن ساعد سیمین او دید
به خود چون طسمه زین اندیشه پیچید

به حیرت پای در گل ماند فصاد
که آزار گل از دستش نمی داد

ز مژگان ناگهانش سایه بر دست
فتاد و ارغوانش از سمن جست

(Cerrah onun gümüşten kolunu görünce ne yapacağını bilemedi. Kan alıcı, hayretinden şaştı kaldı, çünkü güle zarar vermeye eli varmıyordu. Ansızın kirpiklerinin gölgesi eline düştü ve yasemininden erguvan sıçradı.)

فتادیدن [fitādīden], **فتالیدن** [fitālīden], **فتردن** [fitirden], **فتریدن** [fitrīden] ve **فتلیدن** [fitlīden]: Bu beş lüġatin iki evvelleri feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt, kesr-i dāl, kesr-i lām ve sükūn-ı yālarıyla, üçüncü kesr-i tāʾ-i müṣennāt ve sükūn-ı rā ile; iki sonrakiler sükūn-ı **(213ᵃ)** tāʾ-i müṣennāt, kesr-i rāʾ-i mühmele ve kesr-i lām ile. Cümlesi üç maʿnāya gelir.

Evvel, دریدن [derīden] ve شکافتن [şikāften], yaʿnī yırtmak ve yarmak maʿnāsına. Ḥakīm Ezraḳī, beyt:

جز از گشاد تو در چنبر فلک که برد
فروغ خنجر الماس فعل مغز فتال

(Felek çemberinde, senin yayın dışında, elmas hançer ışığı yayıp beyin yırtma işi yapan var mı!)

Ebulferec-i Rūnī, beyt:

ای ملک این ملک را تو دانی معینش
مال بگیر و سر خوارج بفتال

(Ey padişah! Bu ülkeye gerekeni sen biliyorsun. Ganimet al, düşmanların başını kes!)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

بسیار لطف کرد همه کس به حق وی
تا کنده بفترید برآورد سر به ناز

(Herkes ona çok iyilik yaptı. Delip yırtana kadar nazla baş kaldırdı.)

Emīr Ḫüsrev, beyt:

خود برآورد و باز ویران کرد
خود طرازید و باز بفترد

(Kendi yaptı, yine kendi yıktı. Kendi süsledi, yine kendi parçaladı.)

Ṣānī, be-maʿnī-i perākende ve perīşān. Üstād Menūçehrī, ḳıṭʿa:

آتش و دود چو دنبال یکی طاوسی
که براندوده به طرف دم او قار بود

وان شرر گویی طاوس به گرد دم خویش
لولوی خرد فتالیده به منقار بود

(Ateş ile duman, kuyruk tarafı siyaha boyanmış bir tavus. O kıvılcım da tavusun gagasıyla kuyruğu etrafına dağıttığı küçük incileri andırıyor.)

Üstād Menūçehrī, beyt:

جان را و مشک را و سیم را و جام را
برنواز و برفتال و برفشان و برگرای

(Canı esirge, miski dağıt, gümüşü saç ve kadehi sun!)

Ḥakīm Zeccācī, beyt:

بیفکند بازو سراسر ز پای
به شهر اندر آمد شه فتره رای

(Karışık düşünceler içindeki padişah şehre girip putu kökünden söktü.)

Ṣāliṣ, برکندن [ber-kenden] ve انداختن [endāḫten] yaʿnī koparmak ve bırakmak.

Mīr ʿUmāre, beyt:

باد برآمد به شاخ سیب شکفته
بر سر میخواره برگ گل بفتالید

(Elma dalına rüzgār esip rintlerin başına gül yaprağı dağıttı.)

Ḥakīm Senāyī, beyt:

یک دم بکش قندیل را بیرون اسرافیل را
بر پر فتر جبریل را نی لا گذار آنجا نه لم

(Bir an kandili söndür, İsrāfīl'i dışarı çıkar! Cebrāil'in kanadını kır, orada ne "lā" ne de "lem" bırak!)

فراز کردن [firāz kerden] ve **فرازیدن** [firāzīden]: Kilāhumā bi-fetḥi'r-rā'i'l-mühmeleteyn ve sükūni'z-zā'i'l-muʿcemeteyn. Yukarı itmek, kaldırmak, açmak ve kapamak maʿnālarına. فراز [firāz]-ı merḳūmun cemīʿ maʿnālarında maṣdarıdır.

فراشتن [firāşten]: Fetḥ-i rā'-i mühmele vü tā'-i müşennāt ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i افراختن [efrāḫten] ve افراشتن [efrāşten]. Elif'leri ḥaẕf olunmuştur.

فراشیدن [firāşīden]: Fetḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i şīn-i muʿceme ile. Aʿżā ve tüyler ürpermek. Keẕā fi'l-*Ḥalīmī*. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bir ottur, صدف الارض [ṣadefu'l-arż] derler. *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da gendnā-yı kūhī masṭūrdur.

فراوان [firāvān]: Fetḥ-i rā'-i mühmele vü vāv ile. Üç maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, bol ki murād vüsʿat maʿnāsıdır.

Ṣānī, bisyār ki keṣret maʿnāsınadır. Bu iki maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

فراوان کرده گرچه جور جانان
ولی در دل تحمل شد فراوان

(Sevgilinin eziyeti bol olsa da gönülde tahammül daha çoktur.)

Ṣāliş, *Ferheng-i Cihāngīrī*'de, ḫurde yıldızlara dedikleri masṭūrdur.

فرسان [firsān]: Sükūn-ı rā vü fetḥ-i sīn-i mühmeleteyn ile. Her cānver ki derisin kürk ederler, ona derler. Żamm-ı fā ile (فُرسان fursān), ʿArabīde "atlı" ve "yarar" maʿnāsınadır.

فرستادن [firistāden]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Göndermek. ʿArabīde بعث [baʿṯ] maʿnāsına. Meşelā peyġam-berlere فرستادهٔ خدا [firistāde-i ḫudā] derler. Çağatayda "yıparmaḳ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Cevāhirī ki yıpardıŋ bu nā-murādıŋ üçün
Köŋül ḫizānesini maḫzen-i murād ittiŋ

(Amacına ulaşamamış bu āşığına gönderdiğin incilerle onun gönül hazinesini istek mahzeni yaptın.)

فرودین [firūdīn]: Żamm-ı rā' vü vāv-ı mechūl u kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, aşağırak maʿnāsınadır ki maʿrūftur.

Ṣānī, kapı ve pencere çār-çūbesinin aşağı ağacı ki آستان [āstān] ve آستانه [āstāne] dahi derler. Ve yukarı ağacına da بلندین [belendīn] derler. Çār-çūbe dediğimiz dört ağaçtır biri yukarıda, biri aşağıda ve ikisi iki cānibde olan ağaçlardır. Kapı kanatları onlara mıḫlanır. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

پیش ما عید رسید و خبر فتح رساند
از جنابی که فرودینش بود چرخ برین

(Yüksek gökyüzünü eşik edinmiş padişahın fetih haberi bize bayram ettirdi.)

Ṣāliş, cānib-i ġarbdan vezān olan rūzgāra derler. Şemsin ġurūb u nüzūlü olduğu ṭaraf olmakla زیرین [zīrīn] denildiği taḳrīble فرودین [furūdīn] dahi dediler.

فريبيدن [firībīden]: Kesr-i rā'-i mühmele vü bā'-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā'eyn-i taḥtāniyyeyn ile. Aldatmak ma'nāsınadır. Mevlānā Cāmī, beyt:

تا درين طبع فريبنده سراى
ننهد حادثۀ زلزله پاى

(Bu yaradılış aldatıcı eve zelzele hadisesi ayak basmayana dek...)

Çağatayda "aldağ" derler, aldayıcı ve aldayacak demek olur. Mīr Ḥaydar **(213b)** *Maḫzen*i'nde bir karı 'avrat vaṣfında eydir, beyt:

Ḥīlesi köp alı vü aldağı köp
Mekr ü deġā tonı bile boyı çöp

(Hilesi çok, alı ve aldatması çok. Hile ve aldatma giysisi, boyuna uygun.)

فريختن [firīḫten]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü ḫā'-i mu'ceme ve feṯ-i tā'-i müşennāt ile. Edebli olmak ve bir nesneye denk olmak ma'nāsınadır. İki ma'nāya tertīb üzre, şā'ir, beyt:

تا توانى فريخت كردارت
تا نباشد فريخت بازارت

(Evdeki hesap çarşıya uymayınca elinden geldiğince edepli davran!)

فريدون [firīdūn]: Kesr-i rā vü sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü żamm-ı dāl-ı mühmeleteyn ile. Ziyāde ya'nī artık. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu ma'nāya, Mīr Naẓmī, beyt:

اگر خواهى فريدون باد قدرت
مكن هرگز به خود را جاى صدرت

(Kıymetin yüksek olsun istersen, makamı asla kendine yer edinme!)

فريفتن [firīften]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯ-i tā'-i müşennāt ile. Aldamak, ḫud'a ma'nāsına. Müstaḳbelinde fā yerine bā'-i muvaḥḥade getirip فريبد [firībed] ve فريبنده [firībende] derler. Çağatay lisānında "arġadamaḳ" derler, aldamak ma'nāsına. Nitekim bu beyitte gelir. Mīr 'Alī Şīr, beyt:

Min-i bī-dil saŋa cān oynamaḳ birle yaray dirmin
Belī sin ṭıflnı bu tuḥfe birle arġaday dirmin

(Ben āşık, can oynamakla sana yaranayım diyorum. Evet evet, seni bu hediye ile aldatayım diyorum.)

فژيغون [fijīġūn]: Kesr-i zā'-i Fārsī, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ġayn-ı mu'ceme ile. Ḥükemā-yı 'Acem'de bir ḥakīm nāmıdır. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

كند مبطل محقى را به قولى
روايت كرده حماد از فژيغون

(Bir sözle bātılı ortadan kaldırır. Hammād, Fijīgūn'dan rivayet etmiş.)

فشاردن [fişārden]: Feṯ-i şīn-i mu'ceme ile. Sıkmak. فشردن [fuşurden] dahi derler.

فشاندن [fişānden]: Feṯ-i şīn-i mu'ceme ve sükūn-ı nūn ile. Saçmak ve silkmek. Şeyḫ Sa'dī, beyt:

در دلم بود كه بر تو بفشانم جان را
باز در خاطرم آيد كه متاعيست حقير

(Gönlümde canı sana saçmak vardı. Ne var ki basit bir mal olduğu aklıma geliyor.)

Ve savurmak ma'nāsına. Ḥakīm Esedī, beyt:

به هر باد خرمن نشايد فشاند
نه كشتى توان نيز بر خشك راند

(Her rüzgāra harman savurmak ve gemiyi karaya oturtmak yakışık almaz.)

فشيدن [fişīden]: Kesr-i şīn-i mu'ceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kakıtıp itmek ma'nāsınadır.

فغاكن [fiġāken]: Feṯ-i ġayn-ı mu'ceme vü kāf ile. Zişt ve çirkīn demektir.

فغان [fiġān]: Efġān ve feryāddır. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

فغان کین لولیان شوخ و شیرینکار و شهرآشوب
چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را

(Yardım edin! Bu şehir karıştırıcı, sıcakkanlı ve işveli Lūlī kızları, Türkler yağma sofrasındaki yiyecekleri nasıl kapıyorsa gönülden sabrı öylece kapıp götürdüler.)

فکندن [fikenden]: Bırakmak. افکندن [efkenden] gibidir. ʿArabīde سقط [saḳṭ] ve طرح [ṭarḥ] dedikleri maʿnāyadır.

فنجا کردن [fincā kerden]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Gerinmek, temaṭṭī maʿnāsına.

فهرین [fihrīn]: Sükūn-ı hā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Fihrist maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

اجمال مفصل جوانی
فهرین کتاب حسن و خوبی

(Gençliğin tafsilatlı defteri, güzellik ve cazibe kitabının fihristi.)

فیرون [fīrūn]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Müfsid ve ġammāz maʿnāsına. Üstād Daḳīḳī, beyt:

حسودت آید از بهرام فیرون
نظر زی تو ز برجیس فرارون

(Senin düşmanın Marsʾtan daha uğursuzdur. Uğurlu Bercīsʾin gözü sendedir.)

فیریدن [fīrīden]: Sükūn-ı yāʾeyn-i taḥtāniyyeyn ve kesr-i rāʾ-i mühmele ile. Bemaʿnī-i خرامیدن [ḫirāmīden], yaʿnī salınmak. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

شعر و شطرنج همی دانی و بس
زین دو سه بازی وز آن بیتی پنج

نه در آن داری از حکمت بهر
نه درین داری از فکرت خنج

زین و زان چند بود بر که و مه
مر ترا کشی و فیریدن و غنج

(Sadece şiir ve satranç bilirsin, birinden iki üç oyun, diğerinden beş beyit. Ne birinde hikmetten nasibin ne de diğerinde düşünceden fayda gördüğün var. Senin küçüğe ve büyüğe karşı kibirli salınışın ve gurur gösterişin ne zamana dek olacak!)

*Müʾeyyidüʾl-Fużalāʾ*da pür-niʿmet olmak ve efsūs ve istihzā eylemek.

مع الها
[maʿa'l-hā]

فتاده [fitāde]: فتادن [fitāden] lafẓından ism-i mefʿūldür, düşmüş maʿnāsına ki افتاده [uftāde] dahi denilir. Mīrzā Faṣīḥī, beyt:

فتاده ام به دیاری که اندران کشور
به زهر چشم تسلی دهند مهمان را

(Öyle bir diyara düşmüşüm ki o ülkede misafire göz zehiriyle teselli veriyorlar.)

فتنه [fitne]: Maʿrūf. Lafẓ-ı ʿArabīdir lākin Fārsīde istiʿmāli ġāyet şāyiʿdir. İstiʿāre ṭarīḳıyla maḥbūbun her yerine "fitne" **(214ª)** derler. Gözlerine, zülf, ḫāl ve ḫaṭṭına, ḳadd u ḳāmetine, ḥüsn-i cemāline ve ġayrı yerlerine "fitne" taʿbīr ederler ʿaḳıldan ve belki vücūddan çıkardığı için. Ebulmaʿānī, beyt:

چشم و خط و خال دلبر فتنه است
قد بالا فتنه و زلف معنبر فتنه است

(Dilberin beni, ayva tüyü ve gözü fitnedir. Uzun boyu fitne, amber kokulu saçı fitnedir.)

فرستاده [firistāde]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i tā'-i müṣennāt ile. Resūl, elçi ve gönderilmiş maʿnāsına, her ne olursa.

فرسته [firiste]: فرستادن [firistāden] lafẓından ṣīġa-i mefʿūldür, gönderilmiş maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

فرسته فرستادی زی شاه چین
به دل پر ز کین شد به رخ پر ز چین

(Çin padişahı tarafından kalbi kinle ve yüzü öfke kırışığıyla dolu bir elçi gönderilmiş.)

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

فرازنو [firāzinū]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele, kesr-i zā'-i muʿceme ve żamm-ı nūn ile. Be-maʿnī-i pervāne.

فرستو [firistū]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve żamm-ı tā'-i müṣennāt ile. Be-maʿnī-i kırlaguç. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

فرستو نِیم غچغچه چون کنم
مؤبد برین غچغچه نیست شاد

(Kırlangıç değilim, nasıl gaçgaça yapayım! Bu gaçgaçayla sonsuza dek mutlu olunmaz.)

فرسنافه [firisnāfe]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i nūn u fā ile. Şeb-i nevrūz ve فرسناف [firisnāf]-ı merḳūm maʿnāsına. Ḥakīm Enverī, beyt:

شب محنت به آخر آمد و شد
شب فرسنافه روز نوروز باد

(Sıkıntı gecesi sona geldi ve gitti. Nevruz gecesi, nevruz günü olsun!)

فرشه [firşe]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Henüz doğurmuş ḥayvānın ibtidā gelen sütü ki āteşte bir miḳdār kaynatıp penīr gibi katılandıkta kaldırırlar. Ona فله [felle] dahi derler. Türkīde "ağız" dedikleridir.

فرنه [firne]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Turna ki فسام [fisām] ve کلنگ [kuleng] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

شود صعوهٔ همتش پر گشاد
کند صید فرنه در اوج هوا

(Onun himmet bıldırcını kanatlanmış, göğün tepesinde turna avlıyor.)

فره [firih]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve iẓhār-ı hā ile. Ziyādelikten ʿibārettir. Ḥakīm Senāyī, beyt:

هر یکی شاخ میوه دار فره
نام آن میوهاست صدق به

(Her biri meyveyle dolu bir dal. O meyvelerin adı "saddaka bih"[1].)

Seyyid Ẕülfiḳār-ı Şirvānī, beyt:

از رایت رایت رسد تأیید را فره فره
با بارهٔ حزمت بود آفاق را حصن حصین

(Senin görüşünün sancağıyla yardım ve iyiliğin itibarı artar. Senin iradenin burcuyla dünya kalesi daha da sağlamlaşır.)

Şerefeddīn-i Yezdī, beyt:

ای حلقهٔ زلفت زده بر باد گره
لعل تو به نازکی ز جان برده فره

(Ey saçının halkası rüzgārı düğümleyen! Senin dudağın naziklikle candan can aldı.)

Şāʿir, rubāʿī:

گر زانکه خدا به من دهد مال فره
بگشایم ازین کار فرو بسته گره
ترکی بخرم که هر که بیند گوید
ای خاک تو از خون خریدار تو به

(Eğer Allah bana çok mal verirse, bu içinden çıkılamaz işin düğümünü çözerim. Her gördüğünde "Ey bastığı toprak müşterisinin kanından daha değerli olan!" desin diye bir köle satın alırım.)

فردوده [firdūde]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı dāl-ı evvel ü feṯḥ-i ṯānī-i mühmelāt ile. Birişte ve biryān maʿnāsınadır. Ḥakīm Ḫāḳānī, ḳıṭʿa:

بر نردینه بره گرنج و گردانی
چگونه گردد ز آتش فردوده و بریان

از آن فردوده بریان تر است در دوزخ
عمید کاسن در زیر خانهٔ هامان

(Kuzu, pirinç ve gerdanlık kızgın ateşte nasıl pişip kavruluyorsa, Amīd-i Kāsen de cehennemde Hāmān'ın evinde onlardan daha fazla pişecek.)

فرفینه [firfīne]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele vü yāyı taḥtānī, kesr-i fā ve feṯḥ-i nūn ile. Ḫurfe ki فرفخ [ferfaḫ], پرپهن [perpehn] ve فرفهن [ferfehn] dahi derler. Türkīde "semizot" dedikleridir. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فرنجه [firence]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü cīm ve sükūn-ı nūn ile. Sāḥil-i deryāda bir bender ismidir ki muʿaẓẓam iskelesi vardır. Emīr Ḫüsrev, beyt:

از دیار فرنجه شش مه را
هست ماهی و مردمانش چو ماه

1 "Onunla tasdik etti".

(Balığı ve insanları ay gibi olan Firence diyarından, altı ay'ı...)

فریفته [firīfte]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü fā ve feṭḥ-i tā'-i müşennāt ile. فریفتن [firīften] lafẓından ism-i mef'ūldür. Aldanmış ki فریب خورده [firīb ḫorde] dahi derler.

فریه [firye]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. La'net, nefrīn, cereb ve şütūm ma'nāsına. Üstād Laṭīfī, beyt:

بدین سرف سرف و بدین غژغژی
نخوردست وصلش ایا فریه گو

(Ey beddua edici! Bu öksürük ve bu sürünmeyle ona kavuşamadı.)

Muḫtārī, beyt:

خواهی به مکه باشد و خواهی به فلسطین
با دامن او فریه گره کردم و پیوند

(İster Mekke'de ister Filistin'de olsun, onun eteğine beddua bağlayıp düğümledim.)

Ḥakīm Sūzenī, beyt:

باز درِ هزل چون گشایم از آن بار
فریه کنم بر عدوی جاه تو ایثار

(O zaman hezl kapısını yeniden açayım ve senin saltanatın düşmanına sövgü saçayım.)

فسله [fisle]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṭḥ-i lām ile. Meşel ve ḥikāyāt ma'nāsına. Şā'ir, beyt:

تا چند فسله گویی در بزم میگساران
با هزل و سخره گشتی مانند فضله خواری

(Rintler meclisinde ne zamana dek masal anlatacaksın! Maskaraya alınıp alay edile edile, artık yiyici gibi oldun.)

فگانه [figāne]: Feṭḥ-i kāf-ı Fārsī vü nūn ile. Şikem-i mäderden mürde doğmuş veled. 'Arabīde سقط [siḳṭ] derler. Şems-i Faḫrī, beyt:

عجب گر دشمن ملکت در ارحام
بگردد نیست مانند فگانه

(Senin ülkenin düşmanı, ana rahmindeki ölü cenin gibi olmazsa şaşılır.)

فکه [fikke/fike]: Feṭḥ-i kāf-ı müşeddede ile de taḫfīfle de olur. Kāse-i dervīşān ki keçkül ma'nāsınadır.

فندیره [findīre]: **(214b)** Sükūn-ı nūn u yā-yı taḥtānī ve kesr-i dāl u feṭḥ-i rā'-i mühmeleteyn ile. Değirmi taşı dağdan aşağı yuvarlamaya derler.

فنه [fine]: Feṭḥ-i nūn ile. Ol siyāh dānedir ki mezrū'āt arasında bitip ḥubūbāta karışır. Ekşer buğday arasında olur. فیک [fīk] dahi derler.

فه [fih]: İẓhār-ı hā ile. Ḳāleb ki içine kerpiç dökerler. Ve kürek ki balçık karıştırırlar. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de gemi küreği vāḳi'dir. Ammā *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de bir delikli demirdir ki ona bir ağaç geçirip toprak kararlar. 'Arabīde مجرفه [micrefe] derler.

فهه [fihe]: Feṭḥ-i hā ile. Reşk ma'nāsına ki 'Arabīde غبطه [ġibṭa] derler.

فیروزه [fīrūze]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Gök renkli bir ḳıymetli taştır. Yüzük ederler ve ba'ẓı muraṣṣa'āt arasına korlar. A'lāsı Nīşābūr dağında olur. Cümle-i ḫavāṣṣından, bir kimesnenin parmağında bir ṣaḥīḥ Nīşābūrī fīrūze yüzüğü olsa da'vā ve muḫāṣamada ḫaṣmına ġālib olup ẓafer bulur. فیروز [fīrūz] "ẓafer" ma'nāsına olduğu ecilden böyle bunun ḫāṣṣası olmakla فیروزه [fīrūze] tesmiye eylemişler. پیروزه [pīrūze] dahi derler. Ve rengi gök olmakla āsumāna فیروزه رنگ [fīrūze-reng] derler. Mevlānā

Cāmī, beyt:

برفرازندهٔ فیروزه رواق
شمسهٔ زرکش ژنگاری طاق

(Firuze kemeri yükselten ve pas renkli kubbeye altın sırma çeken O'dur.)

فیلسته [fīleste]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü sīn-i mühmele ve feṯḥ-i lām u tā'-i müşennāt ile. پیلسته [pīleste]-i merḳūm maʿnāsınadır.

فیه [fiyeh]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Teskere ki onunla balçık çekerler. Ve şarāb mederesine de derler.

مع الیاء التحتانی
[maʿa'l-yā'i't-taḥtānī]

فجای [ficāy]: Feṯḥ-i cīm ile. Ḫurmā ağacından cemʿ olunduktan sonra yerinde bāḳī kalan ki فاجام [fācām] dahi derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فدایی [fidāyī]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Şücāʿ ve bahādır maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

فدایی و شان سپاهان تمام
ستادند در معرض انتقام

(Askerlerin yiğit ve şanlıları, savaş meydanında intikam aldılar.)

فزای [fizāy]: Feṯḥ-i zā'-i muʿceme ile. افزودن [efzūden] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur, "artır!" maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt

دوش در باغ شدم خفتم و جستم از جای
گفتم ای مرغ سحر تا بکی این ناله فزای

(Dün gece bahçedeydim. Uyudum, yerimden fırladım ve "Ey bülbül! Bu artarak yükselen inleyiş ne zamana dek sürecek!" dedim.)

باب الفاء المضمومه
[BĀBU'L-FĀ'İ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

فزونا [fuzūnā]: Żamm-ı zā'-i muʿceme vü vāv-ı mechūl ve feṯḥ-i nūn ile. Artık ve ziyāde maʿnāsına ṣīġa-i mübālaġadır.

فسونا [fusūnā]: Żamm-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Mübālaġa ile ism-i fāʿildir, sāḥir maʿnāsına.

مع البا
[maʿa'l-bā]

فوب [fūb]: Vāv-ı maʿrūf ile. Üfürmek ile ağızdan çıkan hava ki defʿ-i çeşm-zaḫm için yāḫud ġayrı nesne için okuyup üfürürler. Kezā fi't-*Tuḥfe*.

مع التا
[maʿa't-tā]

فرات [furāt]: Beyne'n-nās "Murād suyu" dedikleri nehr-i ʿaẓīmdir ki Arż-ı Rūm nāḥiyesinden çıkıp Erzincān ḳurbundan Kemāḫ ḳalʿası altından Divriği semtinden ʿArabistān'da Bīretü'l-Furāt önünden ʿĀne'den Ḥille'den akıp Baġdād nāḥiyesine uğrayıp ve Baġdād önünden cārī olan Dicle ki beyne'n-nās "Şaṭṭ" demekle maʿrūf olan nehr-i ʿaẓīm ile Başra'dan beri "Ḳurna" dedikleri maḥalde kavuşup deryā-miṣāl olup Başra önünde Baḥru'l-ʿArab'a mülāḳī ve muttaṣıl olur. Cezr ü medd dedikleri ḥālet-i deryāya ittiṣāli maḥallinde vāḳiʿ olur.

فرت [furut]: Żamm-ı rā'-i mühmele ile. Argaç ki پود [pūd] dahi derler. ʿArabīde لحمه [luḥme] dedikleridir. Şems-i Faḫrī, beyt:

کسوت عمر ابو اسحق را
هست از نسج ابد تار و فرت

(Ebu İshak'ın ömür elbisesi için atkı ve çözgü sonsuzluk dokumasıyla olur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te fetḥ-i fā ile (فَرت ferut) menḳūldür. Ammā *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de keẕālik fetḥ-i fā ile ve żamm-ı fā ile bir ottur, yürek ağrısına nāfiʿdir.

فروخت [furūḫt]: فروختن [furūḫten] lafẓından ṣīġa-i māżīdir, sattı demek olur. Müstaḳbelinde ḫā şīn'e ḳalb olunup فروشد [furūşed] denilir. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

پدرم جنت رضوان به دو گندم بفروخت
نا خلف باشم اگر من به جوی نفروشم

(Atam cenneti iki buğdaya sattı. Ben de bir arpaya satmazsam hayırsız evlat olayım!)

فروداشت [furū-dāşt]: Żamm-ı rā'-i mühmele **(215ᵃ)** vü vāv-ı maʿrūf ile. Āḫir-i terennümāt u naġamāt u maḳāmāt-ı erbāb-ı mūsīḳī, فروداشت [furū-dāşt] derler. Ve dahi "aşağı tuttu" demek olur. Mevlānā Hātifī, beyt:

بجنبید آن کوه تمکین ز جای
در آن شور و غوغا فرو داشت پای

(Dağ gibi ağır duran o yiğit, yerinden kalkıp o savaş meydanına ayak bastı.)

فورت [fūret]: Vāv-ı mechūl ve fetḥ-i rā'-i mühmele ile. Be-maʿnī-i ṣūret. Mīr Naẓmī, der-vaṣf-ı ḫāne, beyt:

تماشاکنان را صفابخش بود
به دیوار فورت همه نقش بود

(İzleyenlere mutluluk bağışlıyor. Duvarına resimler çizilmiş.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

فج [fuc]: Aşağı sarkmış dudak, devenin ve ġayrının. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فجفج [fucfuc]: Żamm-ı fā'eyn ve sükūn-ı cīm ile. Fısıltı ki فسافس [fisāfis] ve فس فس [fis fis] dahi derler. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

چونکه این را پیشه کرد او بر دوام
فجفجی در شهر افتاد و عوام

(O, bu işi sürekli yaptığı için şehir halkı kendi arasında fısıldaşmaya başladı.)

ʿArabīde الفجفاج [el-fecfāc] ve الفجافج [el-fecāfic] bi'l-feṭḥi, çok söyleyen, keṯīru'l-kelām maʿnāsına.

فرنج [furunc]: Żamm-ı rā'-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ağız çevresi ki پوز [pūz], بتفوز [betfūz] ve برپوس [berpūs] dahi derler. Üstād Rūdekī, beyt:

سر فرو کردم میان آبخور
از فرنج منش خشم آمد مگر

(Su ortasında başımı eğdim. Galiba ağzımdan salya geldi.)

Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

آنچنان مولعند در هیجا
دوستانش به خون دشمن فنج

که چو تشنه به روز گرم در آب
همه در خون نهند لنج و فرنج

(Onun dostları savaşta sevimsiz düşmanın kanına öyle hırslanırlar ki kavurucu günde suya susamış kimse gibi, ağız ve yanak çevreleri hep kan olur.)

Şānī, ağacın tāze dalları büyümek için koca dalını kesmeye derler, فرهانج [ferhānec] maʿnāsına. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te be-maʿnī-i kābūs masṭūrdur.

فنج [func]: Sükūn-ı nūn ile. Üç maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i ḥarīṣ. Şems-i Faḫrī, beyt:

آنچنان مولعند در هیجا
دوستانش به خون دشمن فنج

(Onun dostları savaşta sevimsiz düşmanın kanına öyle hırslanırlar ki...)

Şānī, kuyruğu kesik eşek.

Şāliş, vilāyet-i Zengibār'da bir şehir adıdır. Ādemīsi ġāyet siyāh olur. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, ḫāyesi debbe ve dahi zişt maʿnāsına masṭūrdur.

فوشنج [fūşenc]: Sükūn-ı vāv u nūn ve feṭḥ-i şīn-i muʿceme ile. Şehr-i Herāt ḳurbunda bir büyük ḳaṣaba adıdır. Ammā Hātifī, *Timurnāme*'de şehir olmak üzre yazar. Meşnevī:

نخست آن شتابنده ابر ستیز
بر اطراف فوشنج شد ژاله ریز

نه گل ماند آنجا سلامت نه خار
فرو ریخت آن ژاله بر کشتزار

ز نا بخردی چونکه فوشنجیان
ببستند در کین سلطان میان

چو از کار فوشنج پرداختند
به سوی هری رایت افراختند

(O inatçı ve aceleci bulut, ilk olarak Fūşenc etrafına çiy yağdırdı. O çiy tanesi tarlaya saçıldı, orada doğru dürüst ne gül ne de diken kaldı. Fūşencliler akılsızlıkları yüzünden sultana karşı koydu. Fuşenc'in işi bittikten sonra Herat tarafına doğru sancak yükselttiler.)

مع الخاء المعجمه
[maʿa'l-ḫā'i'l-muʿceme]

فخ [fuḫ]: Ağır damaklı gem ki ser-keş atlara vurup başını żabṭ ederler. Ebulmaʿānī, beyt:

گر کند سرکشی به طاعت او
فخ زند در دهان چرخ قضا

(Kazā ona itaat etmekte direnirse dünyanın ağzına gem vurur.)

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

فرزد [furuzd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı zāʾ-i muʿceme ile. Su yüzünde peydā olan sebze ki yaz ve kış kurumayıp durur. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز فیض کفت کشتزار امید
بود تازه دائم چو بسان فرزد

(Umut tarlası senin elinin bereketiyle su üstündeki yeşillik gibi hep taze kalır.)

فرود [furūd]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, nām-ı püser-i Siyāvuş. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

پس آگاهی آمد به نزد فرود
که شد روی خورشید تابان کبود

(Fürūd durumun farkına varınca parlak güneşin yüzü morardı.)

Ṣānī, birişte ve biryān. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

عنا و رنج دل تو نهفته نتوان داشت
چنانکه نتوان خورشید را به گل اندود

اگرچه زین غم و زین رنج و درد نا گذران
دلت بر آتش حسرت کباب گشت و فرود

(Nasıl ki güneş balçıkla sıvanmıyorsa, senin gönlündeki sıkıntı ve dert de gizlenemez. Senin gönlün bu geçmek bilmez sıkıntı, dert ve gamla hasret ateşinde yanıp kavruldu.)

Ṣāliṣ, be-maʿnī-i fürū, yaʿnī aşağı. Ḥakīm Esedī, beyt:

فرود آمد ز پشت باره چون باد
چو سبزه بوسه زد بر پای شمشاد

(Atın sırtından rüzgār gibi indi. Şimşir ağacının ayağını yeşillik gibi öptü.)

Rābiʿ, فروداشت [furū dāşt] maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

سری کو نیامد به قیصر فرود
به خواری به خاک ره افتاده بود

(Kaysere eğilmeyen bir baş, rezillik içinde toprağa düşmüştü.)

فروزد [furūzed]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. افروزیدن [efrūzīden] lafẓından fiʿl-i mużāriʿdir; yakar, yandırır ve yanar maʿnāsına. Çağatay lisānında "örtenür" derler, "yanar" demek olur. Nitekim, Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Minde bir otdur ki ger dem ursam eflāk örtenür
Asrasam köŋlümde cān u cism-i ġamnāk örtenür

(Bende öyle bir ateş var ki nefes versem gökler yanar, gönlümde saklasam gamlı beden ve can yanar.)

(**215**ᵇ)

فسرد [fusurd]: Żamm-ı sīn ü sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i şikārī. Ve dahi فسردن [fusurden] lafẓından fiʿl-i māżīdir. Keẕā fi'l-*Edāt*.

فنود [funūd]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. Dört maʿnāyadır.

Evvel, iʿtimād ve ilticā maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

فنودم نیست ای شه کامران
فنود از تو دارم به عمر دراز

(Ey muradını sürücü padişah! Güvendiğim bir yer yok. Bütün ömrüm boyunca sana güvendim.)

Ṣānī, ārām ve āsāyiş maʿnāsınadır. Maṣdarı فنودن [funūden]dir.

Ṣāliş, fīrīfte ve ġirre-şüde ki بفنود [bi-funūd] yaʿnī فریفته شد [fīrīfte şud]. Üstād Rūdekī, beyt:

بفنود تنم بر درم و آب و زمین
دل بر خرد و علم به دانش بفنود

(Bedenim toprak, su ve paraya aldandı. Gönlüm akıl, ilim ve bilgiyle gururlandı.)

Rābiʿ, ol kimesneye derler ki yürümekte ve söylemekte tevaḳḳuf eyleye ve süḫan sebkine ḳudreti olmaya. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te feṯḥ-i fā ile (فَنود fenūd) mervīdir.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

فتور [futūr]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ile. Kesel ve süstī maʿnāsına ʿArabīdir. Mīr Naẓmī, beyt:

همیشه شوی در صفا و سرور
به طبع لطیفت نیاید فتور

(Daima mutluluk ve sevinç içinde olasın! Hoş yaradılışına bıkkınlık ve gevşeklik gelmesin!)

فجر [fucer]: Feṯḥ-i cīm ile. Bir kimesneye ṣāḥib olmak maʿnāsına. Ve cüvānmerdlik maʿnāsına. Ve dahi baʿżı nüsḫada "topuk" maʿnāsına mervīdir.

فرفور [furfūr]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı fā vü vāv-ı maʿrūf ile. Karakurut ki کشکِ سیاه [keşk-i siyāh] ve پینو [pīnū] dahi derler.

فغنشور [fuġanşūr]: Feṯḥ-i ġayn u sükūn-ı nūn u żamm-ı şīn-i muʿcemeteyn ile. Memleket-i Çin'de bir şehir adıdır. Ḫalḳı ġāyet maḥbūb ve bī-naẓīr dilberleri çok olur. Pādişehlerine فرشیوه [ferşīve] derler. Ḥakīm Esedī, beyt:

به شهر فغنشور شد پادشاه
بزد خیمه گِردش هم از گرد راه

(Fuganşūr şehrinde padişah oldu. Etrafında da yol tozundan otağ kurdu.)

فنور [funūr]: Żamm-ı nūn ile. Be-maʿnī-i cüdāyī, yaʿnī ayrılık. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ* ve *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*.

فور [fūr]: Be-vezn-i نور [nūr]. Üç maʿnāyadır.

Evvel, reng-i ḫākisterī, her nede olursa.

Ṣānī, mūrd dedikleri ağaç yaprağı.

Ṣāliş, şehr-i Kennūc pādişāhının adıdır ki İskender onu helāk eyledi. Ḥakīm Senāyī, beyt:

بود طبعم ز نظم و نثر فتور
چون ز اسکندر مظفر فور

(Fūr'un zafer sahibi İskender'den illallah demesi gibi, yaradılışım da şiir ve nesirden sıkılmıştı.)

Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*. Bu maʿnāya, Mevlānā Hātifī, beyt:

بلرزید گیتی ز سم ستور
فتاد افسر از فرق فغفور و فور

(Atların yere basışı dünyayı titretti. Fağfur ve fūrun başındaki taç düştü.)

Müʾeyyidü'l-Fużalā'da be-maʿnī-i reng-i surḫ-ı pejmürde, yaʿnī ṣaḥīḥ kırmızı olmaya.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

فرز [furz]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Bir ottur. Derd-i şikem yaʿnī yürek burusuna ki ʿArabīde مغص [maġṣ] derler, ġāyet nāfiʿdir. Aʿlāsı Çin diyārında olur. Baʿżı nüsḫada "eğir" diye yazmışlar. Ve *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zā'-i Fārsī ile (فرژ furj) masṭūrdur. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, ḳıṭʿa:

که دانست کین تلخ و نا خوش هلیله
حرارت براند ز ترکیب انسان

که فرمود ز اول که درد شکم را
فرژ باید از چین و از روم و الان

(Bu acı ve tatsız helîlenin insan bedenindeki sıcaklığı gidereceğini kim bildi! Karın ağrısına Çin'den furjun ve Anadolu'dan rezenenin iyi geleceğini ilk buyuran kim!)

فروز [furūz]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Nūr, żiyā ve rūşenī maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

اندک اندک خوی کن با نور روز
ورنه خفاشی بمانی بی فروز

(Azar azar gün ışığına alış! Yarasa değilsin ki karanlıkta kalasın!)

Ve افروختن [efrūḫten] lafẓından ṣīġa-i emr ve vaṣf-ı terkībī olur فروز دل [dil-furūz] ve فروز عالم [ʿālem-furūz] gibi.

فوز [fūz]: Vāv-ı mechūl ile. Üç maʿnāya gelir. Evvel, ağız çevresi ki پوز [pūz] ve بدفوز [bedfūz] dahi derler. Ḥakīm Senāyī, meṣnevī:

دنیی از دین همیشه آزردست
که آب دنیی جمال او بردست

دور دارد شب خود از روزش
که بترسد که بشکند فوزش

(Dünya dinden hep rahatsız olmuştur. Çünkü dünyanın gururu, dinin yüzünü gölgede bırakır. Gecesini onun gündüzünden uzak tutar, çünkü ağzının kırılacağından korkar.)

Ṣānī, ġalebe ve hücūm maʿnāsına. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به مرو شاهجان باشی تو آنگه
که اینجا لشگر سرما کند فوز

(Buraya kış askeri hücum ettiğinde sen Merv-i Şāhcān'da olursun.)

Ṣāliṣ, ṣadā-yı cimāʿ ki maḥall-i mücāmaʿatta ẓāhir olan āvāz-ı maʿhūd. Ḥakīm Sūzenī, ḳıṭʿa:

من و دو یارک من ناز را به حجره بریم
همی کشیم سپوز و همی کشیم سپوز

چنان کشیم و چنان دربریم ما همه شب
که خواب ناید همسایه را ز فوز افوز

(Ben ve iki genç sevgilim nazla odamıza gidelim. Sürekli cimā edelim, sürekli cimā edelim. Bütün gece öyle cimā edelim ki cimā sesleri komşuyu uyutmasın.)

ʿArabīde feṯḥ-i fā ve sükūn-ı vāv ile (فَوز fevz) be-maʿnī-i رسیدن [resīden], فیروزی یافتن [fīrūzī yāften], رفتن [reften] ve رستن [resten] maʿnālarınadır.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

فرس [furs]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Vilāyet-i Fārs'a mensūb olan **(216[a])** ādem, lisān ve lüġat ki فرس دان [furs-dān] ve فرس خوان [furs-ḫᵛān] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

که از ما از سر تحقیق پرسی
که ما فرس و زبان ماست فرسی

(Bize işin iç yüzünü soruyorsun. Biz Farsız, bizim dilimiz Farsçadır.)

فسوس [fusūs]: Żamm-ı sīn-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, suḫre.

Ṣānī, dirīġ ki ḥayf maʿnāsına. Bu iki maʿnāya, Ebū Şekūr, beyt:

دیو بگرفته مر ترا به فسوس
تو خوری بر زیان مال فسوس

(Yazık! İfrit seni maskaraya almış. Sen de ziyan içinde mal yemedesin.)

Ṣāliṣ, nām-ı dāru'l-mülk-i Daḳyānūs Şāh'tır. Ḥakīm Senāyī, beyt:

حال اصحاب کهف و دقیانوس
قصهٔ بخسلوس و شهر فسوس

(Dakyānus ile Ashāb-ı Kefh'in hali, Bahsilūs ile Füsūs şehrinin kıssası.)

Rābiʿ, ḫurde bağa ve ṣadef ile işlenmiş işler ki فسوسکاری [fusūskārī] derler.

فورندیوس [fūrendiyūs]: Sükūn-ı vāveyn ü nūn ve feṯḥ-i rā vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ve żamm-ı yā-yı taḥtānī ile. Bir şehir adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

فش [fuş]: Bāl-i esb ve dünbāl-i her çīz, yaʿnī her nesnenin kuyruğu. ʿArabīdeki ذنب [ẕeneb] maʿnāsınadır. Keẕā fī-*Mecmaʿi'l-Fürs*. Bu maʿnāya, Ḥakīm Ḥāḳānī, musammaṭ:

هر موی رخشت رستمی مدهامتان فش آدمی
طاس زرش هر پرچمی از زلف حورا داشته

(Senin atının her tüyü bir Rüstem'dir, [1]﴿مُدْهَامَّتَانِ﴾ (iki yemyeşil bahçe)"ye sahip birer insandır. Hurilerin saçından yapılmış olan her perçeminde altın bir tas asılıdır.)

1 "İkisi de yemyeşil." Rahmān, 55/64.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

فراغ [furāġ]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Bemaʿnī-i tābiş ve rūşen ki فروغ [furūġ] demekle meşhūrdur. Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī, ḳıṭʿa:

از مهر جود نیست به چیزی دگرش میل
در شغل ملک نیست به چیزش دگر فراغ

از خوی او برند گل و نسترن نسیم
وز روی او گرند مه و مهر و می فراغ

(Cömertliğe olan sevgisinden, başka bir şeye yönelmez. Ülkeyle uğraşmaktan başka bir şeyle ilgilenmez. Gül ve nesrin onun terinden koku alır. Ay, güneş ve şarap onun yüzünden ışık alır.)

فروغ [furūġ]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Żiyā ve rūşenī. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

شب سیاه و فروغ بیاض دیوارش
مؤذنان را از صبح در گمان افکند

(Karanlık gecede duvarının beyaz ışığı, müezzinleri sabahtan beri kuşkuda bıraktı.)

Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

ای فروغ حسن ماه از روی رخشان شما
آب روی خوبی از چاه زنخدان شما

(Ey güzel! Ayın güzellik ışığı parlak yanağınız sayesindedir. Güzelliğin gururu sizin çene çukurunuz sayesindedir.)

Ḫˇāce Selmān, beyt:

فروغ رای رایت گر فتد بر تیره شب گردد
ز روز آخر خرداد روشنتر شب یلدا

(Senin basiretin sancağının ışığı karanlık geceye düşecek olursa, en uzun gece Mayıs sonundaki günden çok daha aydınlık olur.)

مع العين المهمله
[maʿa'l-ʿayni'l-muhmele]

فقاع [fuḳāʿ]: Feṭḥ-i ḳāf ile. Bir nevʿ şerbettir ki şerbetçisine فقاعی [fuḳāʿī] derler.

فقع [fuḳaʿ]: Feṭḥ-i ḳāf ile. Lāf maʿnāsınadır ki lāf-zene فقع گشاد [fuḳaʿ guşād] derler. Ḥakīm Ḥāḳānī, beyt:

چرخ سدابی از لبش دوش فقع گشاد و گفت
اینست نسیم مشک پاش اینست فقاع سکری

(Zümrüt yeşili gökyüzü dün gece onun dudağıyla övünerek dedi ki: "Misk saçan yel işte budur, şeker şerbeti işte budur!".)

فغ [fuġ]: Aṣlında büt maʿnāsınadır ki cemʿine فغان [fuġān] derler. Giderek bersebīl-i istiʿāre cüvān-ı ḫoş-ṣūret ve maḥbūb-ı ḫūb-ḫilḳate ʿalem oldu. Māverā'ünnehir lisānıdır. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گل از رویش برد گونه به هنگام بهار اندر
فغ از چهرش برد صورت به فغفوری بهار اندر

(Gül, bahar mevsiminde onun yüzünden renk alır. Put, kilisedeki çini sureti onun çehresinden yapar.)

بهار [bahār]-ı ṣānī bütḫāne maʿnāsınadır. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گفتم فغان کنم ز تو ای بت هزار بار
گفتا که از فغان بود اندر جهان فغان

("Ey put! Senin yüzünden bin kez feryat ediyorum" dedim. "Dünyada put gibi güzeller yüzünden feryat edilir" dedi.)

Bedīhī gūyed, beyt:

آن چینی کجا ز چین دو زلفش
هم فغ هم فغ پرست ازو به فغان است

(İki saçının büklümünden hem putun hem de putperestin feryatta olduğu o Çinli nerde!)

Şems-i Faḫrī, beyt:

باد بر پستر عنا رنجور
دور از نیکخواه و یارئ فغ

(Padişahın dostluğu ve iyiliğini isteyişten uzak olan, hastalanıp sıkıntı yatağına düşsün!)

Pādişāh sarāylarına ve bütḫāneye فغستان [fuġistān] dedikleri bundandır.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

فراک [furāk]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Bemaʿnī-i püşt, yaʿnī arka. ʿArabīde ظهر [ẓahr] maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

دید شخصی آمد از کوه تابناک
پشتواره می نهاده بر فراک

(Sırtına yük yüklenmiş güçlü bir adamın dağdan geldiğini gördü.)

فرونجک [furūncek]: Żamm-ı rā'-i mühmele, sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, فرنجک [ferencek]-i merḳūm maʿnāsınadır.

Ṣānī, eṭrāf-ı dehen. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فغاک [fuġāk]: Feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ebleh ve nādān.

Ṣānī, be-maʿnī-i ḥarāmzāde. Üstād Daḳīḳī, beyt:

آن کت کلوخ روی لقب کرد خوب کرد
زیرا لقب گران نبود بر دل فغاک

(Sana kesek yüzlü lakabını takan iyi takmış. Zira lakap, ahmağa ağır gelmez.)

فنوک [funūk]: Żamm-ı nūn ile. Öngülün maʿnāsına.

فورک [fūrek]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Şāh-ı Kennūc kızının adıdır. Behrām-ı Gūr ḥabāle-i izdivāca getirmişti. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

دختر رای هند فورک نام
پیکر خوبتر ز ماه تمام

(Hint racasının Fūrek adındaki kızı, dolunaydan çok daha güzel bir yüze sahipti.)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

(216ᵇ)

فرغل [furġul] ve **فرغول** [furġūl]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā'i'l-mühmele ve żammi'l-ġayni'l-muʿceme ile. İşi teʾhīr ve edāya tekāsül eylemek maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

به جان منتظر امر تست انس و ملک
به خدمت تو ادا را نمی کنند فرغل

(İnsan ve melekler, can u gönülden senin emrini beklemekteler. Senin hizmetini yerine getirmede tembellik etmiyorlar.)

فرو هل [furū hil]: Żamm-ı rā'-i mühmele ve kesr-i hā ile. "Aşağı salıver!" maʿnāsına ṣīġa-i emr olur. Mıṣraʿ:

یا معجری برآور و یا برقعی فرو هل

(Ya örtüyü çıkar ya da yaşmağı aşağı sal!)

فرو [furū] aşağıdır ve هل [hil] emirdir "koyver!" demek maʿnāsına, lafẓ-ı mürekkeb olur.

فلفل [fulful]: Maʿrūf. Siyāh büberdir. ʿArabīdir, Fārsīde dahi müstaʿmeldir.

فلّ [full]: Lām-ı müşeddede ile. Yāsemin gibi bir şükūfedir ammā ḳatmerdir. Ġāyet ḫoş-būdur. Baġdād'da رزاقی [razāḳī] derler. Bir muʿteber şükūfedir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te nīlūfer olmak üzre mervīdir. *Ferheng-i Mīrzā İbrāhīm*'de ve *Edātu'l-Fużalā*'da bīḫ-i nīlūfer ve çūb-ı dıraḫt-ı ābī menḳūldür.

فوفل [fūfel]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i fā ile. Cevzbüvāya müşābih bir nesnedir. Kırmızı olur. Ṭuʿmu ʿafiṣīdir. Ammā diş dibi şiş olsa onu muḥkem saḥḳ edip üzerine basalar, fi'l-ḥāl defʿ eder ve dişi beyāż, tābnāk ve inci gibi eder. Ve mütezelzil olan esnānı muḥkem eder.

فول [fūl]: Vāv-ı maʿrūf ile. فیک [fīk] dedikleri kara dānedir. Sığır ve deve ʿalefidir. ʿArabīde baḳlaya فول [fūl] derler.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

فرختن [furuḫten]: Żamm-ı rā'-i mühmele, sükūn-ı ḫā'-i muʿceme ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Muḫaffef-i فروختن [furūḫten]dir.

فرو آمدن [furū āmeden]: Żamm-ı rā'-i mühmele ile. Aşağı gelmek. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرو آمد از کوه آن سیل تیز
که از پیش او کوه کردی ستیز

(O öfkeli sel dağdan aşağı indi. Dağ onun karşısında durmaya çalışıyordu.)

فرو آوردن [furū āverden]: Aşağı getirmek. Ve dahi yutmak, ʿArabīde بلع [belʿ] maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

فرو آورد آن دم بار و بنگاه
در آن صحرا زده فی الحال خرگاه

(O vakit yükünü aşağı getirdi. Derhal o bozkırda bir otağ kurdu.)

فرو آوریدن [furū āverīden]: Müteʿaddī-i فرو آوردن [furū āverden]dir.

فرو بردن [furū burden]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü bā'-i muvaḥḥade ile. Aşağı iletmek ve yutmak maʿnāsına maṣdardır. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرو برد سر در گریبان فراغ
فرو مرد آسودگئ چراغ

(Başını vazgeçiş yakasına indirdi. Mumun huzuru kaçtı.)

فرو برانیدن [furū berānīden]: Müteʿaddī-i فرو بردن [furū burden]dir.

فرو بستن [furū besten]: Aşağı bağlamak maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

فدم [fudum]: Żamm-ı dāl-ı mühmele ile. ʿĀḳıbet ve encām maʿnāsınadır. Şems-i Faḫrī, beyt:

گر کند آن شاه دوران تربیت
کار دانش نیک گردد با فدم

(Zamanın padişahı terbiye ederse, bilginin işi sonunda hayırlı olacaktır.)

همان دم فرو بست بر دجله پل
گذر کرد از پل ز بیم مغل

(Derhal Dicle üstüne bir köprü yaptı. Moğol korkusuyla köprüden geçti.)

فرو بستیدن [furū bestīden]: Müteʿaddī-i فرو بستن [furū besten]dir.

فروتن [furū-ten]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Tevāżuʿ yaʿnī alçaklık. Üstād Laṭīfī, beyt:

فروتن باش و کبر و کینه بگذار
که یابی در بزرگی قدر و مقدار

(Büyüklük içinde itibar ve kıymet görmek istersen, alçakgönüllü olup kibir ve kini bırak!)

فروختن [furūḫten]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Satmak, beyʿ maʿnāsına. Bu lüġat iki maʿnāya iki vechle istiʿmāl olunur. Satmak maʿnāsında müstaḳbelinde ḫā şīn'e ḳalb olunup فروشد [furūşed] denilir. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

به لب باید مگس بگرفته شیرینی فروشان را
چو لبهای تو در عشوه شکر بفروختن گیرد

(Tatlı satanlara sinek yakalamak için dudak gerekiyor olsa gerek! Zira senin dudakların işvede şeker satıcılığa başladı.)

Ve bir vechi "yakmak" maʿnāsına oldukta müstaḳbelinde ḫā zāʾya ḳalb olunup فروزد [furūzed] ve فروزنده [furūzende] derler. Ḫᵛāce Selmān, beyt:

مرا چو روز و شب آتش فروختن کارست
یقین که گرم بود در جحیم بازارست

(Gece gündüz işim gücüm ateş yakmak olduğuna göre cehennemde pazarımız ısınacak gibi görünüyor.)

Çağatay lisānında "sattı", "ṣattı" demek olur. (Mīr ʿAlī Şīr) *Sebʿa-i Seyyāre*'de Dilārām'ı ḫᵛācesi sattığı yerde eydir, beyt:

Cānnı yarmaḳġa sattı ḫᵛāce-i ḫas
Kim bu sūd anı tācir itgey ü bes

(Saman tüccarı, para için canı sattı. Bu kazanç onu tüccar yapacak ya yeter!)

فرو خوردن [furū ḫorden]: Bir nesneyi yiyip yutmak ve suyu zemīn içmek maʿnāsına.

فرو داشتن [furū dāşten]: Żamm-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Aşağı tutmak ve ḥıfẓ eylemek, نگه داشتن [nigeh dāşten] maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

سپر بر سرش عادل زورمند
فرو داشت از بهر دفع گزند

(Güçlü ve adaletli komutan, zarar görmemek için başına kalkan tuttu.)

فرود آمدن [furūd āmeden]: Konmak, yere inmek. **(217[a])** Meşelā attan inmeye از اسب فرود آمد [ez-esb furūd āmed] derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرود آمدند آن دو انجم سپاه
برافراختند از دو سو بارگاه

(Yıldız sayısınca olan o iki ordu aşağı inip iki tarafa çadır kurdu.)

فرود آوردن [furūd āverden]: فرو آوردن [furū āverden]-i merḳūm ve فرو بردن [furū burden] maʿnālarına. Aşağı getirmek ve aşağı iletmek maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرود آورم کُه گران گرز را
کمر بشکنم کوه البرز را

(Dağ ağırlığındaki topuzu indirir, Elbrz dağının kemerini kırarım.)

Ve attan indirmek maʿnāsına ki Çağatay lisānında "aḫtarmaḳ" derler. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Tīġ ile ḫākī tenimni her ṭaraf yardıŋ kilip
Naḳd-i cān almaḳġa bu tofraġnı aḫtardıŋ kilip

(Gelip topraktan bedenimin her tarafını kılıçla kestin. Can parasını almak için gelip bu toprağı indirdin.)

فرودين [furūdīn]: Żamm-ı rā vü vāv-ı maʿrūf u kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Bād-ı debūr ki cānib-i ġarbdan eser. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز باد خلق او در باغ و بستان
دم عیسی بود باد فرودین

(Batı rüzgārı onun ahlağı rüzgārı sayesinde Hz. İsa nefesi yayar.)

فرو رفتن [furū reften]: Żamm-ı rāʾ-i evvel ü feṯḥ-i ṣānī ile. Suya dalmak, fikre varmak ve ẕevḳ ü ʿişrete meşġūl olmak. Ve żamm-ı rāʾ-i ṣānī ile (فرورُفتن furū ruften), süpürmek maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرو رفت دوران به جاروب مهر
غبار شب از کارگاه سپهر

(Dünya, gökyüzü dükkānındaki gece tozunu güneş süpürgesiyle süpürdü.)

فروشاندن [furūşānden]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i دور كردن [dūr kerden]. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فروشيدن [furūşīden]: Satmak, فروختن [furūḫten] maʿnāsına. Ebulmaʿānī, rubāʿī:

آن دلبر گذشته هنوز ناز فروشد
ویران شده مسجد شود و ساز فروشد
دی سال خریدست به هیچ هستئ عشاق
کالای کساد کس مخر و باز فروشد

(O geçkin güzel hālā naz satıyor. Cami yıkılmış ama yine de bozuntuya vermiyor. Geçen yıl āşıkların benliğini hiçe almıştı. Elde kalmış mallarını yeniden satıyor.)

فرو نهادن [furū nihāden]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maḥsūsen bir nesneyi aşağı komak.

Ṣānī, maʿnen bir nesneyi, ḥisāb gibi ve ʿucb u ġurūr ve ḥüsn ü cemāli aşağı komak yaʿnī fāriġ olmak.

فرو هشتن [furū hişten]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i hā ve sükūn-ı şīn-i muʿceme ile. Resen, gīsū, zülf ve emṣāli nesneleri sarkıtmak, salındırmak ve salıvermek maʿnālarına maṣdardır. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرو هشت پرچم ز طوق چمش
شده فتح دلدادهٔ پرچمش

(Perçemini gözünün yanından aşağı sarkıttı. Perçemine gönül vermişin gönlü fethedildi.)

فرو هليدن [furū hilīden]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i hā vü lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. گذاشتن [guẕāşten] ve افكندن [efkenden] yaʿnī komak, bırakmak ve salıvermek. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فروهيختن [furūhīḫten]: Meftūḥada ẕikri mürūr eden فرهختن [ferhiḫten] maʿnālarıyla müterādiftir.

فروهيدن [furūhīden]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. ʿĀḳil, zīrek ve mü'eddeb olmak.

فزودن [fuzūden]: Żamm-ı zāʾ-i muʿceme vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Artmak, افزودن [efzūden] gibi.

فژوليدن [fujūlīden]: Żamm-ı zāʾ-i Fārsī vü vāv-ı maʿrūf ve kesr-i lām ile. Kandırmak yaʿnī taḥrīk ve taḥrīṣ eylemek. Yaʿnī bir maṣlaḥata taḥrīk edip taḳayyüd ü iḳdām ile yapıştırmak.

فزون [fuzūn]: Żamm-ı zāʾ-i muʿceme ile. Artık, ziyāde maʿnāsına. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

ز بیژن فزون بود هومان به زور
چه سود از فزونی چو برگشت هور

(Hūmān güç bakımından Bījen'den daha üstündü. Talih ters döndükten sonra üstün olsan ne fayda!)

Bu maʿnāya افزون [efzūn] dahi derler. Egerçi بیش [bīş] dahi "ziyāde"dir, ammā farḳları budur ki artmak ile ziyāde olana افزون [efzūn] derler ve ibtidā ziyāde olan nesneye بیش افزون [bīş-efzūn] derler.

فسردن [fusurden]: Żamm-ı sīn ü sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmelāt ile. Donmak, incimād maʿnāsınadır.

فسوجن [fusūcen]: Żamm-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i cīm ile. Bir nevʿ ṭaʿāmdır Geylān'a maḫṣūṣ. Ol vilāyetlerde müteʿāriftir.

فسون [fusūn]: Żamm-ı sīn-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Taʿvīẕ ki eṭfāli ḥıfẓ için yazıp başına dikerler ve okuyup üfürürler. Ve siḥr gibi okudukları nesne. Mevlānā Hātifī, beyt:

نه آن عذرها بهر پیوند ماست
سراسر فسون زبان بند ماست

(O özürler bizi birbirimize bağlamak için değil, tamamı dilimizi bağlamak için bir büyüdür.)

Ve perī daʿveti için ve ecinneyi defʿ için ḥāṣıl siḥr ve efsūn dedikleridir. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

روان شود ز ره شیشه صد هزار پری
چو بر قنینه بخواند فسون احیا را

(Sürahiye diriltme büyüsünü okuyunca şişeden yüz bin peri çıkıp yola koyulur.)

Ve mekr ve siḥr maʿnāsına. Şeyḫ Niẓāmī, **(217ᵇ)** beyt:

فسونی چند با خواهش برآمود
فسون کردن به بابل کی کند سود

(Şevklenip akıl çelici birkaç söz söyledi. Ne var ki Bābil'de büyü yapmak neye yarar!)

فشردن [fuşurden]: Żamm-ı şīn-i muʿceme ile. Sıkmak, ʿaṣr maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

چنان فشرد مرا دست تیز و چابک غم
نماند هیچ رطوبت سراسر تن من

(Gamın çabuk ve iş bitirici eli beni öyle bir sıktı ki bedenimin hiçbir yerinde ıslaklık kalmadı.)

فغان [fuġān]: Be-vezn ü maʿnī-i مغان [muġān]. Cemʿ-i فغ [fuġ] ve مغان [muġān] cemʿ-i مغ [muġ]dur. Maḥbūbān ve dilberān maʿnāsınadır. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

گفتم فغان کنم ز تو ای فغ هزار بار
گفتا که از فغان بود اندر جهان فغان

("Ey put! Senin yüzünden bin kez feryat ediyorum" dedim. "Dünyada put gibi güzeller yüzünden feryat edilir" dedi.)

Lisān-ı Ferġānīde "bütān" demektir. Ve Māverā'ünnehir'de "mest" demektir.

فغستان [fuġistān]: Kesr-i ġayn-ı muʿceme, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tā'-i müşennāt ile. Be-maʿnī-i büṯḫāne ve ḥaremserāy-ı pādişāhān. Ol ecilden ki maḥbūbān-ı gül-endām ve dilberān-ı serv-ḫırām belki büt-i sīmīn-ten ve ṣanem-i nāzik-beden bīḥadd ü nihāye olmakla büṯḫāne ʿalemine enbāz ve bu sebebden kināye-perdāz olmuşlar. فغ [fuġ] büt ve ستان [sitān] ism-i mekāndır گلستان [gulistān] ve چمنستان [çemenistān] gibi. Ḥakīm Firdevsī, beyt

فرستش به سوی شبستان خویش
برِ خواهران و فغستان خویش

(Onu kendi yatak odasına, kızkardeşlerinin bulunduğu kendi haremine gönderdi.)

Ḥakīm Esedī, beyt:

شه چین جدا با فغستان و رخت
همی رفت بر پیل و با تاج و تخت

(Çin padişahı haremi ve eşyalarından ayrı düşmüş, tacı ve tahtıyla fil üstünde gidiyordu.)

Gāhī cüvān-ı ḫūb-ṣūret ve dilber-i maḥbūb-sīrete dahi فغستان [fuġistān] derler. Bu maʿná lüġat cihetiyle değil kināye ile taṣarruftur ki mecmaʿ-ı ḥüsn ü ḫūbī ve maʿden-i āṣār-ı maḥbūbī olduğu taḳrîble. Ḥakīm Firdevsī, der-ṣıfat-ı āverden-i duḫter-i künd-i Hind be-ḫidmet-i İskender[1], beyt:

فغستان برآمد به مشکوی شاه
یکی تاج بر سر ز مشک سیاه

(Dilber, başında siyah bir taç olduğu halde padişahın haremine geldi.)

فنانیدن [funānīden]: Feṭḥ-i nūn-ı evvel ü kesr-i ṣānī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Söylerken ve dahi giderken tevaḳḳuf edip durmak. Mīr Naẓmī, beyt:

به کویش وقت رفتن همچو بادم
چو باز آیم فنانیدن به هر دم

(Onun köyüne giderken yel gibiyim. Geri dönerken de hep oyalana oyalana gelirim.)

Ve dahi teʾennī ve ʿaḳl ile ḥareket eylemek.

فنودن [funūden]: Żamm-ı nūn ile. فنانیدن [funānīden] maʿnāsınadır. Üstād Laṭīfī, beyt:

من همچو زله زار و نزارم که دوش وی
می کرد ناله بر سر شاخی همی فنود

(O dün gece bir dalın üstünde aheste aheste söylenirken ben hasta gibi zayıf ve çaresizdim.)

Ḫüsrevānī, beyt:

آفرین باد بر سر قلمش
سر دریا کجا برد بفنود

(Onun kaleminin ucuna aferin olsun! Denizin ucu durup kesilir mi hiç!)

Ve dahi ġırre olmak ve aldanmak maʿnāsına. Üstād Rūdekī, beyt:

بفنود جهان بر درم و آب و زمی
دل تو بر خرد و دانش و خوبی بفنود

(Dünya toprak, su ve parayla aldattı. Gönlün akıl, ilim ve güzellikle gururlandı.)

فوران [fūrān]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i rāʾ-i mühmele ile. Şehr-i Kennūc adıdır. پوران [pūrān] dahi derler.

فوریان [fūriyān]: Sükūn-ı vāv, kesr-i rāʾ-i mühmele ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Şehr-i Kennūc'da mütevaṭṭin olan ḫalḳa derler.

فوردگان [fūrdegān]: Vāv-ı maʿrūf ve sükūn-ı rā vü feṭḥ-i dāl-ı mühmeleteyn ü kāf-ı Fārsī ile. **فوردیان** [fūrdiyān]: Vāv-ı maʿrūf, sükūn-ı rā vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Kilāhumā be-maʿnī-i ḫamse-i müsteraḳa günleri ki Ābān-māh'ın āḫirinde beş gündür. Taʿrīb edip فوردجان [fūrdicān] derler. Müneccimler ḫamse-i müsteraḳa deyip bir ad komuşlar. Bunlardır ki bu tertīb üzre Ehneved, Eşetteved, İsfendmuz, Ḫişt ve Heştvīş derler. Ve bir maʿnāları dahi şehir sākinidir.

فوردین [fūrdīn]: Muḫtaṣar-ı فروردین [ferverdīn]dir ki bir ay adıdır. Üstād Menūçehrī, beyt:

حاسدم بر من همی پیشی کند این زو خطاست
بفسرد چون بشکفد گل پیش ماه فوردین

(Düşmanım hep beni geçmeye çalışıyor, böyle yapmakla hata ediyor. Ferverdīn ayından önce açan gül pörsür.)

ʿAbdulvāsiʿ-i Cebelī, beyt:

خورد باید بادهٔ همرنگ و بوی گل کنون
چون چمن خالی شد از گلهای ماه فوردین

(Çimenin Ferverdīn ayının getirdiği çiçeklerden boşaldığı bugün, gül rengi ve kokusuyla aynı olan şarabı içmek gerekir.)

1 Becerikli Hint kızının İskender'in huzuruna/hizmetine getirilmesine dair.

فوردن [fūrdin]: فوردين [fūrdīn]-i merḳūmdan iḫtiṣār olunmuştur.

فوژان [fūjān]: Sükūn-ı vāv ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Ṣadā-yı mehīb maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

ز ترس زهرهٔ مریخ آب گردد اگر
به آسمان زند از سهمگین تو فوژان

(Senin korkunç sesin gökyüzüne ulaşacak olursa, Mars'ın korkudan ödü kopar.)

فوکان [fūkān]: Feṯḥ-i kāf ile. Fuḳāʿ maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

چو نام تو شنود جان چنان جهد ز سرش
حسود را که کسی برکند سر فوکان

(Bir kimse şerbetin ağzını açınca şerbet nasıl fışkırıyorsa, senin adını işiten düşmanın canı da başından öylece sıçrar.)

Fuḳāʿ ki **(218ᵃ)** şerbettir, şerbetçilerin muʿtādları ağzı dar boynu uzun şīşe ki içine şerbet koyup tāze nev-resler içerler.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

فرو [furū]: Żamm-ı rā'-i mühmele ve iḫfā-yı vāv ile. Dört maʿnāya gelir.

Evvel, aşağı ki ʿArabīde تحت [taḥte] maʿnāsınadır. فرو آمدن [furū āmeden] ve فرو بردن [furū burden] derler.

Ṣānī, yutmak, belʿ maʿnāsına. Şāʿir, beyt:

دشنه به جگر فرو توان خورد
سختست فرود چون زدن درد

(Hançer ciğerde yutulabilir. Dert vurduğunda yutmak zordur.)

Ṣāliş, suya dalmak, ġaṭs maʿnāsına.

Rābiʿ, maʿnā-yı zā'id yaʿnī ziyāde bir kelimedir ancak taḥsīn-i edā için īrād ederler, onsuz dahi maʿná tamām olur. Üstād, beyt:

چه خسبی چند ای صبح سیه روی
به آب چشم من رخ را فرو شوی

(Ey kara yüzlü sabah! Bu kadar ne uyuyorsun! Yüzünü benim gözyaşımla yıka!)

Bu beyitte zā'id vāḳiʿ olmuştur. Yalnız شوی [şūy] ile de söz tamām olur.

فوفو [fūfū]: Be-maʿnī-i فرفر [ferfer] ü فرفره [ferfere]-i merḳūmeyn, yaʿnī şitāb.

مع الها
[maʿa'l-hā]

فتوده [futūde]: Żamm-ı tā'-i müşennāt ile. Firîfte vü maġrūr-ı dünyā maʿnāsına. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فجفجه [fucfuce]: Sükūn-ı cīm-i evvel ü feṯ-i şānī ve żamm-ı fā ile. Maḫfī söyleşilen söze derler, فجفج [fucfuc]-ı merḳūm maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

فجفجه افتاد اندر مرد و زن
قدر پشه می خورد این پیل تن

(Kadın erkek herkes, "Bu fil cüsseli, sivrisinek kadar yiyor" diye fısıldaşmaya başladı.)

فخزه [faḫze] ve **فخفره** [faḫfara]: Kilāhumā bi-sükūni'l-ḫā'i'l-muʿcemeteyn ve feṯi'r-rā'eyni'l-mühmeleteyn. Küflü ekmek ve şeb-mānde ṭaʿāma derler. Mîr Naẓmî, beyt:

هر طعام و نان که باشد فخفره
خوردن آن باعث عز و فره

(Küflü olan ekmek ve yiyeceği yemek, gurur ve itibar sebebidir.)

فراته [furāte]: Feṯ-i rā'-i mühmele vü tā'-i müşennāt ile. Köfter ki üzümü sıkıp, suyunu muḥkem kaynatıp, içine bir miḳdār nişāsta koyup, katılandıkta bez üzerine döküp, kurudukta parça parça keserler. Baʿżı yerde "kesme" derler. Ebulmaʿānî, beyt:

ز آب تلخ انگور خواهم من مدام
گرچه شیرینی فراته باشدش

(Kesme tatlı olsa bile ben hep acı üzüm suyu isterim.)

فراغه [furāġa]: Feṯ-i rā'-i mühmele vü ġayn-ı muʿceme ile. Ḳalem silecek; bez olsun, çuka pāreleri olsun.

فرستو [furistū]: Kesr-i rā vü sükūn-ı sīn-i mühmeleteyn ü vāv-ı maʿrūf ve żamm-ı tā'-i müşennāt ile. Şehr-i Fuġanşūr pādişāhının ismidir. Ḥakīm Esedī, beyt:

فرستو شاه فغنشور بود
کز اختر به شاهیش منشور بود

(Furistū, Fuganşūr padişahıydı. Kaderinde padişah olacağı yazılıydı.)

فروخته [furūḫte] ve **فروغده** [furūġde]: Kilāhumā bi-żammi'r-rā'i'l-mühmele ve sükūni'l-vāv ve'l-ḫā ve'l-ġayni'l-muʿcemeteyn. Be-maʿnī-i fürūzende ve raḫşān, yaʿnī yanıcı ve aydınlık verici. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

فروزنده [furūzende]: Żamm-ı rā'-i mühmele, sükūn-ı vāv u nūn ve feṯ-i zā'-i muʿceme ile. İsm-i fāʿil ṣīġasıdır; açıcı, yakıcı ve yanıcı maʿnāsına. Mevlānā Cāmî, beyt:

نقطه هایش چو فروزنده نجوم
به شیاطین قوی الوهم رجوم

(Parlak yıldızları andıran noktaları, vehmin şeytanî kuvvetlerini taşlar.)

فروزینه [furūzīne]: Żamm-ı rā'-i mühmele, kesr-i zā'-i muʿceme, sükūn-ı yā-yı taḥtānî ve feṯ-i nūn ile. Be-maʿnī-i āteş-zene ve āteş-berg, yaʿnî çakmak. Baʿżı ferhengde, āteş düşmüş ḫas u ḫāşāk. Mevlānā Cāmî, beyt:

شرری را که جست ز آهن و سنگ
بی فروزینه مشکلست درنگ

(Taş ve demirden sıçrayan bir kıvılcımın, kav olmadan dayanması zordur.)

Bu beyitten "kav" olmak fehm olunur.

فروشه [furūşe]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ve feṯ-i şīn-i muʿceme ile.

Be-maʿnī-i افروشه [efrūşe]-i merḳūm, yaʿnī ḥalvā-yı ḫānegī.

فرومانده [furū-mānde]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, feṯḥ-i mīm ve sükūn-ı nūn ile. ʿĀciz ve müteḥayyir maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

فرومانده حیران در آن رستخیز
نه رای ستیزه نه راه گریز

(O kargaşada āciz ve hayran kaldı. Ne savaşmak düşüncesi ne de kaçış yolu vardı.)

فرومایه [furū-māye]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ü yā-yı taḥtānī ile. Aşlı alçak yaʿnī ḥaseb ü neseb ṣāḥibi olmayıp mechūlü'l-aṣl olan kimesne maʿnāsına. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

با فرومایه روزگار مبر
کز نی بوریا شکر نخوری

(Soysuzlarla zaman geçirme! Hasır kamışından şeker yemezsin.)

فروهخته [furūheḫte]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, feṯḥ-i hā vü tāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i āmede, yaʿnī gelmiş.

فروهشته [furū-hişte]: Kesr-i hā, sükūn-ı şīn-i muʿceme ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Aşağı sarkmış zülf, ṭurre-i destār ve emṣāli. Ve burun ucu, alt dudak **(218b)** ve her ne ki sarkmaya ṣāliḥ ola, onda istiʿmāl olunur. Ebulmaʿānī, beyt:

سر بینی که فروهشته به لب
لب فروهشته چنان بر سینه

(Burnunun ucu dudağına sarkmış. Dudağı da aynı şekilde göğsüne sarkmış.)

فروهنده [furūhinde]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i hā ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i ferişte. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فروهیده [furūhīde]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele, kesr-i hā ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, ẓāhir ve āşikārā maʿnāsına. Üstād ʿUnṣurī, beyt:

هر که فرهنگ ازو فروهیده است
تیز مغزی ازو نکوهیده است

(Akıllı ve bilgili olan kimseye kabalık ve öfke yakışmaz.)

Ṣānī, şükūh ve āheste, yaʿnī temkīn ve metānet üzre ḥareket edene derler. Ve ʿāḳil ve zīrek maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, ḳıṭʿa:

دولت و نصرت و سعادت را
نیست کاری به غیر چرویده

تا که باشند معتکف باشند
بر در خسرو فروهیده

(Devlet, zafer ve mutluluğun akıllı padişahın kapısında inzivaya çekilmek için çare aramak dışında bir işi yoktur.)

فسرده [fusurde]: Żamm-ı sīn ü sükūn-ı rā vü feṯḥ-i dāl-ı mühmelāt ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, efsürde yaʿnī donmuş. ʿArabīde منجمد [muncemid] maʿnāsına. Ḥażret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu, beyt:

کرد لولی دست خود در خون من
خون من در دست آن لولی فسرد

(O hercayi dilber, elini kanıma buladı. Kanım o aldatıcının elinde dondu kaldı.)

Kemāl İsmāʿīl, der-ṣıfat-ı sermā, beyt:

در دهنها فسرده آب دهن
از دم سرد همچو یخدانست

(Ağızlardaki tükürük donmuş, soğuk nefesten buzdolabına dönmüş.)

Ṣānī, şikārī maʿnāsınadır.

فسره [fusre]: Sükūn-ı sīn ü feṯḥ-i rā'-i mühmeleteyn ile. Be-maʿnī-i lerze. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*. Bu maʿnāya, Mīr Naẓmī, der-ḥasb-i ḥāl-i ʿāşıḳ, beyt:

بگیرد فسره وقت دیدنش را
نماند تاب از لرزیدنش را

(Sevgiliyi gördüğünde onu bir titreme tutar. Titremekten dayanma gücü kalmaz.)

فکه [fuke]: Feṯḥ-i kāf ile. Mecālis ve meḥāfilde ve baʿżı żiyāfet-i kibār ve sūrlarda maḫṣūṣen çāşnī-gīrlik edene derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

فله [fule/fulle]: Lām'ın teşdīdi ile de taḫfīfi ile de cā'izdir. Koyun ağızı ki sütten ederler. Ve kesr-i fā ile (فِله file) de menḳūldür. Ammā *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da "penīr-i tāze" deyip bu beyte mütemessik olmuş. Üstād Menūçehrī, beyt:

نوای مطربان داریم و بربطهای گوینده
مساعد ساقیان داریم و ساعدهای چون فله

(Kopuzu konuşturup şarkı söyleyen çalgıcılarımız var. Uygun ve bilekleri taze peynir gibi olan sākilerimiz var.)

Yaʿnī fülle gibi.

فنجه [funce]: Sükūn-ı nūn ve feṯḥ-i cīm ile. Söylemek, ḥadīṯ maʿnāsına. Mīr Naẓmī, meṯnevī:

چرا گشتی همیشه همچو غنجه
بزیبد آن شکر لبهای فنجه

اگرچه خامشی نیکست اما
چو جای فنجه آید فنجه اولا

(Niçin daima gonca gibi olup susmadasın! O şeker dudaklara konuşmak yakışır. Tamam, suskunluk iyi olabilir ama konuşma zamanı konuşmak daha iyidir.)

فوته [fūte]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i tā'-i müṯennāt ile. Püşt-māl ki ʿArabīde فوطه [fūṭa] derler. Ḥakīm Şīrāzī, ḳıṭʿa:

صحن حمام رشک رضوان است
گرچه بنیاد اوست از کج و خشت

ماه رویان درو چو غلمانند
فوته ها پر ز زله های بهشت

(Kireç ve tuğladan yapılmış olsa da hamamın ortası cennet bekçisi Rıdvan'ı kıskandırır. Orada ay yüzlüler köle gibidir, peştemalleri cennet nimetleriyle doludur.)

Mevlānā Cāmī ʿArabī ʿibāretle فوطه [fūṭa] istiʿmāl eylemiş. Beyt:

جامه و فوطه چه پوشی چو مگس
پر به هر خوان چه گشایی به هوس

(Sinek gibi niçin elbise ve peştamal giyersin! Her sofraya hevesle niye kanat açarsın!)

فوده [fūde]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Ābgāmenin mayası. Taʿrīb edip فودج [fūdec] dediler. Ve آبگامه [ābgāme] diye buğday ve arpa ununu issi suyla yoğurup, tuzsuz ve mayasız ḫamīrin ḳurṣ edip, ortasın delip, incīr yaprağına sarıp, bir nesne içine koyup, gölgede kurutup seferlerde ve sā'ir maḥallerde istiʿmāl ederler.

فوژه [fūje]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. فوز [fūz]-i merḳūmun maʿnā-yı evveliyle müterādiftir, yaʿnī ağız çevresi. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

به شعر عذب و دل افروز من نگر منگر
به ریش و سبلت و بتفوز و زنگ فوژهٔ من

(Benim gönül aydınlatıcı, tatlı şiirime bak! Sakalıma, bıyığıma, ağzıma ve ağız çevremdeki pisliğe bakma!)

فوه [fuvve]: Feṯḥ-i vāv-ı müşeddede ile. Kızıl boya ki onunla ibrīşim boyarlar.

باب القاف المفتوحه
[BĀBU'L-ḲĀFİ'L-MEFTŪḤA]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

(**219**[a])

قبا [ḳabā]: Kaftanın maḫṣūṣ ʿalemidir; gerek penbeli olsun, gerek olmasın. Mevlānā Cāmī, beyt:

سرو قدش ز قبا یافته زیب
عقل را نرگس او داده فریب

(Selvi boyu kaftanla süslenmiş. Nergis gözü aklı karıştırmış.)

Dīger, Mevlānā Cāmī, beyt:

نه من زان می کشم دامن ز رایت
که روز جنگ تنگ آید قبایت

(Ben senin sancağından etek çekmediğime (yardımımı esirgemediğime) göre savaş günü kaftanın sana dar gelmez yani sıkıntıya düşmezsin.)

قبا تنگ آید [ḳabā teng āyed] ḍarb-ı meṣeldir, mużṭarib olmaktan kināyedir. Ve ḳabāda ön açık olmak şarṭtır. Bir ādem bütün eṣvābının önün yırtıp açsa جامه قبا کرد [cāme ḳabā kerd] derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

چون گل از نکهت او جامه قبا کن حافظ
وان قبا در ره آن قامت چالاک انداز

(Ey Hāfız! Sen de gül gibi onun kokusuyla kaftanının yakasını parçala! Sonra da o kaftanı o uzun boylu güzelin yoluna at!)

ʿArabīde bi'l-meddi ve'l-ḳaṣr ve't-taḫfīf kaftan maʿnāsınadır. Ve teşdīd ile (قبّا ḳabbā), ince belli ve arık ʿavrata derler.

قبيطا [ḳabīṭā]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bād-ı hevā maʿnāsınadır. Ebulmaʿānī, beyt:

مع الياء التحتانى
[maʿa'l-yāʾi't-taḥtānī]

فروتنى [furū-tenī]: Żamm-ı rāʾ-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf, feṭḥ-i tāʾ-i müṣennāt ve kesr-i nūn ile. Alçaklık göstermek yaʿnī dūn ve sifle olmak maʿnāsına. Nitekim demişlerdir, mıṣraʿ:

فروتنى مكن و همت بلند بكوش

(Alçaklık yapma ve himmeti yüksek olmaya gayret et!)

فسوسكارى [fusūskārī]: Ṣadef, bağa ve kurşun ile ḫurde işlenmiş doğramacı işi. Rūm'da dahi bu edā iledir.

کار من بوده غم و ناله و زاری هر دم
پس ازین زندگیم بوده قبیطا آخر

(Benim işim her zaman gam, inilti ve ağlayış oldu. İşte bu yüzden yaşayışım bedavadır.)

Żamm-ı ḳāf ile ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade vü ṭā'-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile (قُبیطا ḳubeyṭā) ʿArabīde ak ḥalvāya derler. ʿİnde'l-baʿż dübledir ki ḥamīrden ederler.

قراسیا [ḳarāsiyā]: Feṯḥ-i rā vü yā-yı taḥtānī vü kesr-i sīn-i mühmeleteyn ile. Būstānī göğem ki laṭīf ve siyāh olur. ʿArabīde kirāsa قراصیاء حلو [ḳarāṣiyā'-i ḥalū] ve fişneye قراصیاء حامض [ḳarāṣiyā'-i ḥāmiż] derler.

قرانیا [ḳarāniyā]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ve kesr-i nūn, baʿdehu yā-yı sākine ile. Kızılcık dedikleri yemiştir. Ṭabīʿatı bārid ve yābistir. Ve ziyāde ḳabżiyyeti olmakla sükker veyāḫud fāyıḳ ʿasel ile ḫoş-āb ederler. Ve bekmez ile rīçāl ve mürebbāsını ederler, laṭīf olur. Ḥekīmī güyed, beyt:

شود عارض اگر اسهال مفرط
بخور قرانیا ریچال و خوشاب

(Eğer şiddetli ishal ortaya çıkarsa kızılcık ve reçel ye, hoşaf iç!)

قربا [ḳarbā]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Sakalda vāḳiʿ olan beyāż kıllar. Ve ḫāl gibi beyāż nişān olur ki ibtidādan kılları biter.

قرفسیا [ḳarfesyā]: Sükūn-ı rā vü sīn-i mühmeleteyn ve feṯḥ-i fā vü yā-yı tahtānī ile. Baʿżı nüsḫada **قرقسیا** [ḳarḳasyā] fā yerine ḳāf vāḳiʿ olmuştur. Bir dārūdur. ʿArabīde کبابه [kebābe] derler. قرقسیون [ḳarḳasyūn] ve قیسیان [ḳayseyān] dahi derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قفا [ḳafā]: Feṯḥ-i fā ile. Ense maʿnāsınadır. Ḫˇāce Ḥüseyn-i Şenāyī, beyt:

گر به مثل جا کنی در پس آیینه شخص
بیند تمثال خویش تافته رو بر قفا

(Aynanın arkasına yerleşecek olsan, bir kişi kendi yansımasını ters dönmüş görür.)

Mu'ḫiru'l-ʿunḳ maʿnāsına ki müẕekker ve mü'enneṯi berāberdir.

قسا [ḳasā]: Feṯḥ-i sīn-i mühmele ile. Bir şehir adıdır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قلمونیا [ḳalmūniyā]: Sükūn-ı lām, żamm-ı mīm, kesr-i nūn ve feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Çam sakızı. Mīr Naẓmī, beyt:

نیاز برگ سبز مقدار ما بود
ره آورد شبان قلمونیا بود

(Bizim miktarımız yeşil yaprak hediye etmeye yeter. Çam sakızı çoban armağanıdır.)

قلما [ḳalmā]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i mīm ile. Be-maʿnī-i felāḫan yaʿnī sapan ki sapan taşına قلماسنگ [ḳalmā-seng] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع البا
[maʿa'l-bā]

قاب [ḳāb]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, aşık ki çār-pā ḥayvānın ayaklarında olur. بجل [bucul] dahi derler żamm-ı bā vü cīm ile. ʿArabīde كعب [kaʿb] derler.

Ṣānī, ẓarf ki içine me'kūlāt ve sā'ir nesne korlar. Çağatay lisānında "idiş" derler kesr-i elif'le. Mīr ʿAlī Şīr, beyt:

Sāḳiyā çīnī idiş birle tekellüf ḳılma kim
Bī-tekellüflerġa ḫoşraḳtur ṣurāḥīdin sebū

(Ey sāki! Çini kadeh ile külfet yükleme! Çünkü kayıtsızlara toprak testi, sürahiden daha güzel gelir.)

Ve ʿArabīde قاب [ḳāb] diye yayın başıyla ḳabżası aralığına derler. يقال لكل قوس قابان ويقال القاب المقدار ويقال بينهما قاب قوس اى مقدار قوس والقاب ايضا للفرخ[1]

قالب [ḳāleb]: Feṯḥ-i lām ile. İnsān ve ḥayvānın bedeni ki كالبد [kālbud] dahi derler. Baʿżı nesnenin nümūnesine de derler. ʿArabīde pabuç ve edik kalıbı. Ve kesr-i lām ile (قالِب ḳālib), büsr-i aḥmere derler. Şā'ir, beyt:

سبحان الله ز سرتاپایش
در قالب آرزویم ریخته

(Sübhanallah! Baştan ayağa arzumun kalıbına dökülmüş.)

قب [ḳab]: قاب [ḳāb]-ı merḳūmdan iḫtiṣār olunmuştur.

قصاب [ḳaṣṣāb]: Ṣād-ı mühmele-i müşeddede ile. İki maʿnāya gelir.

1 Bütün yaylara ḳābān denir. Ḳāb, miḳdārdır derler. Ve ikisinin arasına ḳābe ḳavs yani yay mikdārı denir. Ve el-Ḳāb da yayın kabzası ile ucu arasındaki mesafe demektir.

Evvel, maʿrūf. ʿArabīde ve Fārsīde müstaʿmeldir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

در تمنای گوشت مردن به
از تقاضای زشت قصابان (219b)

(Et beklentisiyle ölmek, kasapların çirkince başa kakmasından iyidir.)

Ṣānī, nāy-zen maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

به مجلس بوده یک قصاب خوش دم
به بلبل نغمه خوانی گشت همدم

(Mecliste nefesi iyi bir neyzen vardı. Nağme okuyuculukta bülbüle eşlik etti.)

ʿArabīde dahi düdükçü, زمار [zemmār] gibi. Ve kesici ve pāreleyici, قطاع [ḳaṭṭāʿ] gibi. يقال قصب القصاب الشاة اذا اقطعها عضوا عضوا[2]

قصب [ḳaṣab]: Feṯḥ-i ṣād-ı mühmele ile. ʿAvrāt, başlarına bağladıkları ser-bend. Üstād ʿAscedī, beyt:

بستی قصب اندر سر ای دوست به مشتی زر
سه بوسه بده ما را ای دوست بدستاران

(Ey dost! Başına baş örtüsü bağlamışsın. Ey talihi kötü olanların dostu! Bize bir avuç altına üç buse ver!)

Ve dahi ḳılābdūn ve sırma maʿnāsına gelir. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

مر او را گر سر صاحب کلاه است
مرا نیز از قصب سربند شاه است

(Onun başında külāh varsa, bizim de sırmadan işlenmiş padişah tacımız var.)

Ṣānī, feṯḥateyn ile kamış ki maʿrūftur. Ve ince kettān bezine derler. Ve kuru yonca. Ve şehir ādemīsinin vasaṭu'l-ḥāline, vāḥidesi ḳaṣaba gelir. Ammā bu maʿnā şehrin orta ḥāllisidir ki ḳaṣaba derler. Zīrā çok olsa

2 Kasap koyunu keserken parça parça kesti/parçalara ayırdı denir.

medīne, az olsa ḳarye denilir. Evsaṭ ḥāllisi ḳaṣaba olur. Ve ol kamış ki onu ḳalem edip yazı yazarlar, قصب الفارسی [ḳaṣabu'l-fārsī] derler. Ve şeker kamışına قصب الحبیب [ḳaṣabu'l-ḥabīb] derler. Ve burun kemiğine قصب الانف [ḳaṣabu'l-enf], قصب مخارج العیون [ḳaṣabu meḫārici'l-ʿuyūn], قصب مخارج النفس [ḳaṣabu meḫārici'n-nefes] ve ġayruhum. Ve sükūn-ı ṣād-ı mühmele ile (قصب ḳaṣb), göden bağırsağı dedikleri büyük bağırsak.

قلب [ḳalb]: Sükūn-ı lām ile. Lüġat-i müşterekedir. Birkaç maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, ālūde-i ġıll u ġışş olan zer, sīm ve emṣāli nesneler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

دل دادمش به مژده و خجلت همی برم
زین نقد قلب خویش که کردم نثار دوست

(Habercinin getirdiği müjdeye gönül verdim. Oysa sevgiliye kalp para saçtığım için utanıyorum.)

Ṣānī, be-maʿnī-i dil.

Ṣāliṣ, bir ḥālden bir ḥāle döndürmek.

Rābiʿ, leşger ṣaf bağladıklarında ortada olan ṣafa derler ki میمنه [meymene], میسره [meysere], قلب [ḳalb] ve جناح [cenāḥ] denilir. Mevlānā Hātifī, beyt:

شد آراسته قلب محشر نهیب
ز بیژن عقابان و بهمن رکیب

(Mahşer görkemindeki kalp, Bījen sancaklılar ve Behmen binişlilerle düzenlendi.)

Ḫāmis, menāzil-i Ḳamer'den bir menzile ismidir.

ʿArabīde maḫṣūṣ istiʿmāl olunan maʿnāları yürek, فؤاد [fu'ād] gibi. Ve ʿaḳl. Ve döndürmek. ویقال خالص کل شئ واشرفه قلبه وقلب النخلة [1]لبها. Ve żamm-ı ḳāf ve sükūn-ı lām ile (قُلب ḳulb) bilezik, سوار [sivār] gibi. Ve bir nevʿ yılandır, ona teşbīhen "ḳalb" dediler. Ve feṯḥ-i ḳāf u lām ile (قَلَب ḳaleb), dudak taşrasına devrik olmakla, inḳilābu'ş-şefe maʿnāsınadır.

1 Her şeyin özü ve değeri kalptir. Hurma ağacının kalbi özüdür.

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

قاج [ḳāc]: Kavun, karpuz, ḫıyār ve emṣāli meyvenin dilimi maʿnāsınadır.

قبج [ḳabec]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile Keklik ki کبک [kebk] dahi derler. ʿArabīde حجل [ḥacel] ve قبجه [ḳabce] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

که نتواند قبج آسا خرامد
اگر صد سال مرغی مشق دارد

(Bir kuş yüz yıl da alıştırma yapsa keklik gibi sekemez.)

قلغنج [ḳalġanc]: Sükūn-ı lām u nūn ve feṯḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. Kilīd ve kapı ḥalḳası maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

در ایامش همه کس بود بی رنج
که نبود حاجت در را به قلغنج

(Onun zamanında hiç kimsenin sıkıntısı yoktur. Öyle ki kapının dahi kilide ihtiyacı yoktur.)

قنج [ḳanc]: Sükūn-ı nūn ile. Be-vezn-i سنج [senc]. Be-maʿnī-i غنج [ġanc]-ı merḳūm, yaʿnī nāz ve şīve ki ḥadden efzūn ola. Zīrā maḥbūba nāz ve şīve lāzım-ı ḥüsndür ammā ḥadden tecāvüz etmeye. *Tuḥfetü'l-Aḥbāb*'da فراهم فشردن [ferāhem fuşurden] **(220[a])** yaʿnī nesne sıkmak maʿnāsınadır.

قنوج [ḳannūc]: Żamm-ı nūn-ı müşeddede ile. Vilāyet-i Hind'de dāru'l-mülk yaʿnī taḫtgāh-ı şāhān olan şehrin adıdır. Ḥakīm Esedī, beyt:

تویی شاه قنوج و رای برین
ز هندوستان تا به دریای چین

مع التا
[maʿa't-tā]

قامت [ḳāmet]: Boy. قدِ بالا [ḳadd-i bālā] dahi derler. Serv-ḳadd dilbere teşbīh edip سروقامت [serv-ḳāmet] derler. Ve her nesnenin ḳaddi, قامت الشئ [ḳāmetu'ş-şey'] gibi. Mīr Naẓmī, beyt:

کشیده قامت بالا چو عرعر
نهال قد موزون نازپرور

(Nazla beslenmiş düzgün fidan, ardıç gibi serpilip boy atmış.)

قت [ḳatt]: Bi't-teşdīd. Kuru yonca, raṭbe-i yābise maʿnāsına. Ve 'inde'l-baʿż 'ale'l-iṭlāḳ nebātāta derler. Ve dahi kovuculuk etmek, نمیمه [nemīme] gibi. Ve yalan söylemek.

قلقنت [ḳalḳanat]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i ḳāf u nūn ile. Kara boya köküdür ki onu dahi boya edip istiʿmāl ederler.

قنت [ḳanet]: Feṯḥ-i nūn ile. Meyvenin ve otun içinden ḫāṣıl olan kurt ki قنک [ḳanek] dahi derler. Mīr Naẓmī, meṣnevī:

در میانشان یکی شده پیدا
قنت میوه و گیاه آسا

آخر او را تبه کند بی شک
چو شود در درون میوه قنک

(Aralarında ot ve meyve kurdu gibi birisi bitiverdi. Meyvenin içinde kurt biterse, kuşkusuz sonunda onu yok edecektir.)

(Sen Hindistan'dan Çin denizine dek Kannūc padişahı olan yüce racasın.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

یکی گفت کین شاه روم است و هند
ز قنوج تا حد دریای سند

(Birisi onun Kannūc'dan Sind denizi sınırına dek Anadolu ve Hint padişahı olduğunu söyledi.)

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

قابولاد [ḳābūlād]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i lām ile. Dam kenārlarında yağmurdan muḥāfaẓa-i dīvār için yaptıkları saçak; gerek küçük ve gerek büyük olsun. قابول [ḳābūl] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

سر دیوار آور بهر حفظی
کند بال هما او را قبولاد

(Korunmak için bir duvar kıyısı bul! Umay kanadı ona saçak olsun!)

قاصد [ḳāṣid]: Kesr-i ṣād-ı mühmele ile. Peyk ve mektūb iletici. ʿArabī ile istiʿmāli müşterektir. Ḥakīm Şifāyī, mışraʿ:

شرمنده تر از قاصد گم کرده کتابت

(Mektubunu kaybetmiş postacıdan daha utangaç.)

ʿArabīde القصد النية ووسط الشئ[1] orta maʿnāsına gibi. Ve dahi yesīr ve ḳarīb maʿnālarına ki naʿtinde قاصد [ḳāṣid] derler. ويقال القصد اتيان الشئ[2]. Ve ʿArabī şiʿrlerde dahi vārid olur. Şeyḫ Cemāleddīn ibni Benāne, beyt:

سبقت قاصد مغناها وكنت فتى
الى المدام له بالسبق عادات

(Öncelikle onun evine gittim. Oysa ben eskiden öncelikle şaraba gitme alışkanlığı olan bir delikanlıydım.)

قاورد [ḳāverd]: Feṯḥ-i vāv ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Müteʿārif bir nevʿ ḥalvādır. Büsḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

1 el-Ḳaṣdu, niyet ve bir şeyin ortası.
2 Denir ki: el-Ḳaṣdu, bir şeye gelmektir (varmak).

در ره قاورد گشتم خرد و مرد
دل به جان آمد ازین ناورد و برد

(Kāverd tatlısı yolunda paramparça oldum. Bu savaş yüzünden can bedenden çıkayazdı.)

Ṣānī, ol kimseye derler ki her bir işte söz ile ġarrālana.

قاید [ḳāyid]: Kesr-i yā-yı taḥtānī ile. Pīş-rev-i ʿasker. Bu dahi ʿArabī ile iştirāken istiʿmāl olunur. Mevlānā Cāmī, beyt:

شوق اگر قاید راهت نشود
کعبهٔ وصل پناهت نشود

(Şevk senin yolunda kılavuz olmazsa, kavuşma Kābesine sığınamazsın.)

ʿArabīde "çekici" ve "yedici". Meṣelā bir aʿmāyı yedip götüren ve koyun sürüsünün önünce yürüyen koyun yāḫud keçi ki "kösem" derler.

قبانمد [ḳabā-nemed]: Feṭḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü nūn u mīm ile. Kepenek ki yağmurdan ḥıfẓ için arkaya alırlar. Ebulmaʿānī, beyt:

گاهی فلک ز اطلس و سمور می دهد
گاهی ندهد اهل دلان را قبانمد

(Felek bazen atlas ve samur elbise verir. Bazen de āşıklara kepenek dahi vermez.)

Maʿnā-yı terkībī "keçe kaftanı" demek olur.

قد [ḳadd]: Dört maʿnāya gelir.

Evvel, boy ki قامت [ḳāmet] dahi derler.

Ṣānī, uzun yırtmaç ki etekte ve yende olur.

Ṣāliş, câme biçmek.

Rābiʿ, deri yüzmek ki ʿArabīde سلخ [selḫ] derler. Lafẓ-ı قد [ḳadd] ʿArabī ile müşterektir. يقال القد ايضا الشق طولا[3]

قڒاکند [ḳjākend]: Feṭḥ-i zāʾ-i Fārsī vü kāf ve sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, bir nevʿ penbeli ve sık nigendeli kaftandır, zırh altına giyerler. Şems-i Faḫrī, beyt:

در معرکهٔ دشمن و با جوشن و خفتان
آن مهلکهٔ حاسد و شد خود و قڒاکند

(O, düşmanla savaşta zırh ve kaftanla, miğfer ve zırh içliğiyle düşmana ölüm oldu.)

Şeyḫ Saʿdī, beyt:

در قڒاکند مرد باید بود
بر مخنث سلیح جنگ چه سود

(Zırh kaftanı mert kimseye gerekir. Muhannete savaş silahından ne fayda!)

Şerefnāme'de ḳjākend bir cāmedir ki ḫām ibrīşimle dolmuş ola. کجاغند [kecāġand], کچاگند [keçāgend], کڒاغند [kejāġand] ve کڒاگند [kejāgend] dahi derler.

Ṣānī, gem ki ata vururlar, ġāyet yakışıklı gösterir. Ve baʿżı nüsḫada yorgan ki sık nigendelenmiş ola.

قزد [ḳazed]: Feṭḥ-i zāʾ-i muʿceme ile. Penbe kozağı ki içinde penbe olur.

قلغند [ḳalġand]: Sükūn-ı lām u nūn ve feṭḥ-i ġayn-ı muʿceme ile. At naʿlinde mıḫ ucun kamamak ve perçīn etmek. Mīr Naẓmī, beyt:

چو بی قلغند افتد نعل لابد
نباشد دوستی محکم به حاسد

(Kıskanç kimseyle dostluk perçinsiz nal gibidir, sağlam olmaz.)

قلقند [ḳalḳand]: Sükūn-ı lām u nūn ve feṭḥ-i ḳāf ile. Kara boya ki boyacılar kullanırlar.

قند [ḳand]: Sükūn-ı nūn ile. Ṣāf olmuş şeker ki kaynatıp ʿaḳd ederler. Aṣlı Fārsīdir, ʿArabīde istiʿmāl olunur. Şekerli ṭaʿāma منقود [menḳūd] ve مقند [muḳannad] dahi derler. Baʿżı ferhenglerde şeker pālūdesi menḳūldür.

3 el-Ḳadd, uzunlamasına yarmaya da denir.

قود [ḳaved]: Feṯḥ-i vāv ile. Ḳışāṣ maʿnāsına. Yaʿnī ḳātili maḳtūl yerine ḳatl etmek. Ve sükūn-ı vāv ile (قود ḳavd), boyun uzunluğu, ṭūlu'l-ʿunḳ maʿnāsına. Ve dahi at sürüsü.[1] يقال مر بنا قود اى جماعة من الخيل. ʿArabīde kesr-i ḳāf ile ḳışāṣ **(220b)** maʿnāsına. İbn Maṭrūḥ, beyt:

خذوا قودى من اسير الكلل
فوا عجبا لاسير قتل

(Haremde esir tutulan kızdan kısasımı alın! Ne tuhaf! Katil eden bir esir.)

قيد [ḳayd]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Bağlamak; gerek maḥsūsen, gerekse maʿnen. İki maʿnāsına, Ebulmaʿānī, beyt:

به عاشق تار زلفش قيد گشته
از آن مجرم شود با قيد بسته

(Saçının teliğiyle āşığı bağladı. Çünkü suçlu, zincirle bağlanır.)

1 Merre binā ḳavdun, yani at sürüsü bize geldi.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

قار [ḳār]: İki maʿnā-yı muḫtelifi vardır. Aždād ḳabīlindendir. Bir maʿnāsı beyāżdır ki beyāż nesnelere nisbet olunur. Ol münāsebetle Türkīde berfe "kar" derler. Ḥakīm Enverī, beyt:

چشم اين دائم سفيد از اشک حسرت همچو قار
روى آن دائم سياه از خاک محنت همچو قير

(Birinin gözü hasret gözyaşıyla hep kar gibi bembeyaz olsun! Diğerinin yüzü sıkıntı toprağıyla katran gibi hep simsiyah olsun!)

Ve bir maʿnāsı siyāhtır. ʿArabīde ḳīre قار [ḳār] derler, ol münāsebetle siyāh murād olunur. Eṣīreddīn-i Aḫsīketī, beyt:

چون خرقه گشت بر کتف شب ردای قار
شد غرق در غلالۀ زر فرق کوهسار

(Siyah şal gecenin omuzuna hırka gibi yerleşti. Dağın zirvesi altın gömlek/saç telleri içinde boğuldu.)

Ẕikr olunan vechden ġāyet-i beyāża ve ġāyet-i siyāha "ḳār" derler. Şems-i Faḫrī, iki maʿnāya, beyt:

چو قار گشت به ترکی چو چشمش و رويش
که شد حوادث ادبار نا مرادی قار

(Gözü Türkçedeki kar gibi bembeyaz oldu. Yüzü ise kör talihin getirdiği uğursuz olaylarla simsiyah oldu.)

ʿArabī lisānında bu maʿnāya قير [ḳīr] derler. Baʿżı nüsḫada قار [ḳār], kara sakız gibi issi su pınarlarında çıkar; sıvık olana ḳār-ı seyyāl ve katı olana ḳār-ı yābis derler. Gāh seyyālini toprakla kaynatırlar ki ḥıfẓ ve istiʿmāle ṣāliḥ ola. Baḥr-ı Ṭaberiye sāḥilinde yeri kazarlar, çıkar. Ve Muṣul'da ʿAlī Ḥammāmı dedik-

leri mevżi'de çıkar. Muṣul'da ve Baġdād'da mermer taş bulunmamakla meẕkūr sakızı koyu edip ḥammāma taş yerine ferş ederler. ʿArabīde قار [ḳār], zift ve kara boya. Ve deve, ابل [ibil] gibi. Ve dağ keçisi, معز [maʿz] gibi. Ve dahi ayak eṭrāfıyla yürümek ses işitilmesin diye. Ve küçük tepe ki dağdan ayrılmış ola. Ve kara taşlı yer. Ve büyük kara taş. Cümle bunlara قار [ḳār] derler.

قابور [ḳābūr]: Żamm-ı bā'-i muvaḥḥade vü vāv-ı maʿrūf ile. Mısandıra ki evler içinde ederler. Rūm diyārında ona "yüklük" derler. Ve dahi ev önünde yağmur ve kardan muḥāfaẓa için sundurma ederler, ona derler. Ebulmaʿānī, beyt:

شدست عزت و اقبال سقف خانهٔ همت
سرای بخت چو شد دولت و سعدت قابور

(Himmet evinin çatısı yücelik ve iyi talih olmuştur. Baht evinin sundurması devlet ve kut olmuştur.)

قتار [ḳatār]: Fetḥ-i tā'-i müşennāt ile. Bir kimesneyi korku ile öldürmek. Ve iki nesneyi birbirinden ayırmak. Ve dağıtmak maʿnāsına. Şems-i Faḫrī, beyt:

زره گسل بود اندر زمانه لیک ندید
کسی چو نیروی او را کند حسود قتار

(Zamanede zırh parçalayıcılığıyla bilinir. Lākin onun gücü gibi düşman dağıtıcı gören yoktur.)

قدر [ḳader]: Fetḥ-i dāl-ı mühmele ile. Küştgīrlik yaʿnī güreş tutanların bir maʿrūf luʿbudur. Emīr-i Ḫüsrev, beyt:

کشتئ چشم تر من بود با دریا قدر
اشک زور آورد و آمد پشت دریا بر زمین

(Islak gözüm gemisi denizle güreşe tutuştu. Gözyaşı güç gösterdi ve denizin sırtı yere geldi.)

Sükūn-ı dāl-ı mühmele ve fetḥa ile (قدر ḳadr/ḳadar) ʿArabīde her nesnenin miḳdārı ve meblaġı. Ve taʿẓīm. Ve kesmek, قطع [ḳatʿ] gibi. Ve dahi taḳdīr ve iḳtidār.

قدیر [ḳadīr]: Kesr-i dāl-ı mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Çömlekte ṭabḫ olunan ṭaʿām ve ġayrı. Ve ʿArabīde ḳavī ve ḳuvvetli, قادر [ḳādir] gibi. Ve ṣāḥib-ḳudret.

قرار [ḳarār]: Eğlenmek, eğlendirmek, ārām ve direng. Ġıyāṣā-yı Zerger, ḳıṭʿa:

بارها با خود این قرار کنم
که روم و ترک عشق یار کنم

باز اندیشه می کنم که اگر
نکنم عاشقی چه کار کنم

(Defalarca kendi kendime varıp sevgiliye āşık olmayı bırakayım diye karar alıyorum. Sonra da āşıklık etmezsem ne iş yapacağım diye endişeye kapılıyorum.)

قراچار [ḳaraçar]: Fetḥ-i rā'-i mühmele vü cīm-i Fārsī ile. Cengiz Ḫan'ın ʿammzādesidir ki Timur Şāh'ın ceddi olur. Mevlānā Hātifī, beyt:

قراچار و جنگیز ابن عم اند
به کشورگشایی قرین هم اند

(Karaçar ve Cengiz amca oğludur. Ülke fethetmede birbirlerine yakındır.)

قرقار [ḳarḳār]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve fetḥ-i ḳāf ile. Nüsḫa-i Mīrzā İbrāhīm'de kebūter-i Baġdādī'dir ki nāme-berdir. Zīrā kebūter-i nāme-bere بغدادی [baġdādī] derler.

قزدار [ḳazdār]: Sükūn-ı zā'-i muʿceme ve fetḥ-i dāl-ı mühmele ile. Hind ḥudūdunda vāḳiʿ bir şehir adıdır. Mīr Naẓmī, beyt:

به تابستان در آن گرمای تفته
برِ قزدار تا در هند رفته

(Yazın o kavurucu sıcakta Hindistan'ın Kazdār şehrine dek gitti.)

قطار [ḳaṭār]: Maʿrūf. Deve ve katırdan ʿaded-i maʿlūme ki altı mehār üştür ve beş reʾs katıra قطار [ḳaṭār] denmek muʿtād **(221ᵃ)** olmuştur. Mevlānā Hātifī, beyt:

قطار شتر بیشتر از شمار
پرند خطایی هزاران هزار

(Sayısız deve katarı, binlerce Hatāyī kumaş var.)

قلقتار [ḳalḳatār]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i ḳāf u tāʾ-i müşennāt ile. Kara boyanın sarısı ki yine siyāh renk boyarlar.

قلمدر [ḳalemder]: Feṯḥ-i lām u dāl-ı mühmele ve sükūn-ı mīm ile. Ağacın tāze budağı ki شتاک [şetāk] dahi derler.

قلندر [ḳalender]: Rind-i lāubālī ve mücerred-i ʿalāʾiḳ olana derler. Mīr Naẓmī, beyt:

قلندر مشربان رند عالم
شوند از بی علائق شاد و خرم

(Dünyanın kalender meşrepli rintleri, kayıtsız oldukları için mutlu ve sevinçlidirler.)

قندهار [ḳandehār]: Ser-ḥadd-i Hindʾde vāḳiʿ bir ḳalʿa adıdır. Üzerinde ḫayli cenk olmuştur. Gāh ʿAcem alıp żabṭ eder ve gāh Hindīler alırlar. Maḥbūbları ġāyet çok olur. Nitekim şāʿir demiştir, beyt:

شهر ز دیبای روم نغزتر از بوستان
راه ز خوبان شهر خوبتر از قندهار

(Şehir, bostan sayesinde Anadolu ipeklisinden daha hoş. Yol, şehir güzelleri sayesinde Kandehar'dan daha güzel.)

Baʿżılar ʿAcemʾden, baʿżılar Türkistānʾdan ve baʿżılar mesālik ü memālik-i Hindʾdendir dediler. Bu üç ḳavmin arasında vāḳiʿ olmuştur.

قیاور [ḳayāver]: Feṯḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Porsuk dedikleri cānverdir. Ve baʿżılar "çakaldır" dediler. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te bābu'l-fā maʿaʾr-rāʾda ẕikri mürūr eden فیاوار [feyāvār]-ı merḳūm maʿnāsınadır.

قیسور [ḳaysūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. Maʿden maʿnāsınadır. Cevāhir, altın, gümüş ve bakır maʿdenlerine derler. İsm-i ʿāmdır. Şāʿir, beyt:

به سعی از خاک بیند نفع موفور
به تنها کشت یابد نوع قیسور

(Çalışarak topraktan epeyce fayda görülür. Mücevher cinsi, tarımla bulunur.)

قیصور [ḳayṣūr]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı ṣād-ı mühmele ile. Baḥr-ı muḥīṭe ḳarīb yerde vāḳiʿ şarḳī bir şehir nāmıdır.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

قاز [ḳāz]: Maʿrūf. Boynu ve burnu uzun bir kuştur. Su kenārlarında taʿayyuş eder. ʿArabīde بط [baṭṭ] derler. Fārsīde dahi "baṭṭ" istiʿmāl olunur. Ammā aġlebi غاز [ġāz] ve قاز [ḳāz] derler. Ancak Fārsīde baṭṭ ile ḳāz'ın farḳı budur ki ehlīsine "ḳāz" ve deştīsine "baṭṭ" derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

باز سفید آفت طاوس و قاز
چرخ کزو بسته شود چشم باز

(Ak doğan, kaz ve tavusun afetidir. Balaban gören şahinin gözü görmez olur.)

قائم انداز [ḳā'im-endāz]: Şaṭranc-bāz-ı bīʿadīl olana derler. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

ملک را قائم الهی بود
قائم انداز پادشاهی بود

(Ülke için takdir-i İlāhī idi. Padişahlık satrancını iyi oynardı.)

Mü'eyyidü'l-Fużalā'da ʿāciz ve fürū-mānde maʿnāsına masṭūrdur.

قزاز [ḳazzāz]: İbrīşimi ve ibrīşim işin işleyene derler. Ġarābet-i ʿavāmdır ki bir kimesne قزاز [ḳazzāz] yazsa ġalaṭtır diye غزاز [ġazzāz] yazarlar. Ḥāl bu ki غزاز [ġazzāz] ġalaṭtır.

قزّ [ḳazz]: Feṭḥ ve teşdīd ile. Bükülmüş ibrīşim.[1] Ve ʿinde'l-baʿż ما فتل من الابريشم muṭlaḳ ibrīşimdir; gerek meftūl olsun, gerek olmasın. قزاز [ḳazzāz] ibrīşim işleyici olur. Ve dahi sıçramak ve ırak olmak. يقال تقزز من الدنس اى تباعد منه[2]

قلاوز [ḳalāvuz]: Maʿrūf. Türkīdir yaʿnī Çağatay'da "delīl" maʿnāsına. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te ol atlılara derler ki leşgeri taşradan muḥāfaẓa edeler. Mevlānā Hātifī, beyt:

شد آن بسته بر نیکخواهی میان
قلاوز سالار خوارزمیان

(O, Harezmlilerin komutanına kılavuzluk etmek için iyi niyetle hizmete koyuldu.)

قميز [ḳamīz]: Kesr-i mīm ve sükūn-ı yāyı taḥtānī ile. Ḳadeḥ ve piyāle maʿnāsına. Ebulmaʿānī, beyt:

شود به مجلس ما مطربان شوق انگیز
ز دست ساقئ مهرو خوشست می به قمیز

(Bizim meclisimizde şevklendirici çalgıcılar olur. Ay yüzlü sākinin elinden kadehle şarap içmek güzeldir.)

1 İbrīşimden bükülmüş nesne.
2 Denir ki: Teḳazzaza mine'd-denesi, yani pislikten uzak oldu.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

قارس [ḳārs]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Ġāyet soğuk suya derler. Ebulmaʿānī, beyt:

به هیچ جز ننشاند حرارت دل من
اگر شود یم عمان قارستر از برف

(Gönlümün harareti hiçbir şekilde sönmez. Kardan daha soğuk okyanus olsa bile...)

قالوس [ḳālūs]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Bir nevā ve laḥn adıdır. Üstād Menūçehrī, beyt:

بزند نارو بر سرو سهی سرو سهی
بزند بلبل بر تارک گل قالوسی

(Hint bülbülü, azat selvinin üstünde serv-i sehī nağmesi çalıyor. Bülbül, gülün tepesinde kālūsī nağmesi çalıyor.)

قسّ [ḳass]: Fetḥa ve teşdīd ile. Ṭaleb ve tetebbuʿ etmek. Ve nemīme. Ve elem ve ġuṣṣa. Ve ḳasāvet bundandır. Ve tersāların bir maʿlūm günü adıdır. ʿArabīde żamm ile (قُس ḳuss), ʿArabu'l-ʿArbā'da feṣāḥat u belāġatle meşhūr u mesmūʿu'l-kelām bir vāʿiẓin ismidir ki Ḳuss ibni Sāʿideti'l-Eyādī derler. **(221b)** وقس رئيس من رؤساء النصارى فى الدين والعلم كذا القسيسين[1]. Ve kesr ile (قِس ḳiss), Naṣārá ṭā'ifesinin re'īsi ve dānişmendi. Ve dahi bir mevżiʿ adıdır. Onda ḥāṣıl olan ṣevbe ثوبِ قسى [ṣevb-i ḳissī] derler, ḳāf'ın fetḥi ve kesriyle de cā'izdir.

قفس [ḳafes]: Fetḥ-i fā ile. Maʿrūf. ʿArabīde ṣād ile قفص [ḳafeṣ] derler. Ammā sükūn-ı fā ile (قفس ḳafs), cebr ve ʿunf ile bir kimesneden şey' almak. Ve mevt maʿnāsına. يقال قفس فلان اى مات والقفس الانتزاع[2]

قلقديس [ḳalḳadīs]: Sükūn-ı lām, fetḥ-i ḳāf ve kesr-i dāl-ı mühmele ile. Kara boyadır.

قوانس [ḳavānus]: Nūn'un żammesi de cā'iz kesri de cā'izdir. Bir buçuk vuḳiyye veznidir. Ve dahi maʿrūf ẓarftır, içine eşribe ve emṣāli nesneler korlar.

قيس [ḳays]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Meşhūr Mecnūn'un laḳabıdır. Kesr-i ḳāf ile (قيس ḳīs), nīze miḳdārı. يقال بينهما قيس رمح ای قدر رمح[3]. Keẓā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnālara, Ebulmaʿānī, beyt:

قیس و فرهاد کی شوند در عشق همدوش مرا
در میان عشق و هر یک قیس نیزه دور بود

(Kays ile Ferhād bana aşkta nasıl yakın olsun! Aşk ile her ikisinin arasında mızrak miktarı uzaklık var.)

قيسوس [ḳaysūs]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. Penbe arasında biten ot ki koparıp atarlar.

1 Ve ḳiss, ḳissīsīn gibi, Nasarā'nın dinde ve ilimdeki önderlerinden biridir.

2 Denir ki: Ḳafese fulānun, yani falanca öldü. Ve el-Ḳafs, bir şeyi çekiştirmek.

3 Denir ki: Araları "ḳīsu rumḥin" yani mızrak miktarı.

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

قاش [ḳaş]: Lafẓ-ı Türkīdir yaʿnī Çağatay'dır, ebrū maʿnāsına. Keẕā fi'l-*Edāt* ve'l-*Mü'eyyid* ve'l-*Mecmaʿ*.

قاش قاش [ḳāş ḳāş]: Elfāẓ-ı etbāʿ ḳabīlindendir تار و مار [tār u mār] ve خراب و يباب [ḫarāb u yebāb] gibi. Üstād Laṭīfī, beyt:

مشو به مردم قاشی و قاش یار و حریف
که مال خود نشود عاقبت خراب و یباب

(Sahte ve ikiyüzlü bir adamla dost ve arkadaş olma ki sonunda malın darmadağın olmasın.)

قالش [ḳāliş]: Kesr-i lām ile. Bektāş ve ḫᵛācetāş demek gibidir. Ebulmaʿānī, beyt:

من با سگان کوی تو ای پادشاه حسن
در خاک آستان تو قالش شدیم ازل

(Ey güzellik padişahı! Ben ezelden beri senin köyünün köpekleriyle eşiğinin toprağında yan yanayım.)

قش [ḳaş]: قالش [ḳāliş]-i merḳūm maʿnāsınadır. ʿArabīde şīn-i müşeddede ile (قشّ ḳaşş) yara onulmak ve ḫasta sağalmak. Ve ʿacele etmek. يقال قششت الناقة قشا[4]

قلاش [ḳallāş]: Lām-ı müşeddede ile. Kīse-bür, ḫarābātī ve müflis. Ammā ġarībdir ki bu zamānda bisyār-dān ve kārında māhir olana derler. Ve gāhī اوباش [evbāş] lafẓıyla redīf edip قلاش و اوباش [ḳallāş u evbāş] derler. Mīr Naẓmī, beyt:

همی بودند با او یار و سرتاش
تنی چند مردک قلاش و اوباش

(Birkaç kalender adamcağız hep onunla dost ve arkadaş idiler.)

4 Denir ki: Deveyi aceleyle sağdım.

قلمتراش [ḳalem-teraş]: İki maʿnāyadır. Evvel, maʿrūf ālettir. Ṣānī, muḥarref ve ucu sivri yonulmuş nesne, her ne olursa, ḳalemvārī demek maʿnāsına.

مع الغين المعجمه
[maʿa'l-ġayni'l-muʿceme]

قتغ [ḳatiġ]: Kesr-i tā'-i müşennāt ile. Katık dedikleridir. Türkistān lüġatidir. Fārsīde de istiʿmāl olunmuştur. Ol nesnedir ki yoğurdu süzüp kaymak ile ālūde edip karına doldurup kuruturlar. Ekşer ehl-i sefer zād eder.

قدغ [ḳadaġ]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. Şarāb ḳadeḥidir ki öküz boynuzundan ederler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قراباغ [ḳarābāġ]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele vü bā'-i muvaḥḥade ile. Bir meşhūr memleket-tir. Ḫayli ḳaṣabāt ve ḳurāya müştemildir. Mevlānā Hātifī, der-*Timurnāme*, beyt:

شد از بهر آسودگئ سپاه
به دی قراباغش آرامگاه

(Kışın ordunun dinlenmesi için Karabağ'ı karargāh yaptı.)

قلاغ [ḳalāġ]: Feṯḥ-i lām ile. Ağız çevresi ki پوز [pūz] ve بتفوز [betfūz] dahi derler.

مع الفا
[maʿa'l-fā]

قاف [ḳāf]: İki maʿnāyadır.

Evvel, maʿrūf ve meşhūr dağdır ki dünyāyı iḥāṭa etmiştir derler.

Ṣānī, be-maʿnī-i ḫuşk, yaʿnī kuru olan nesneye derler. Ve ʿArabīde uzun nesneye derler, her ne olursa.

قرقف [ḳarḳaf]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḳāf ile. İki maʿnāsı vardır.

Biri, tersā kitābının nāmıdır ve ol üç kitābdır beynlerinde maʿlūm. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

سه اقنوم و سه قرقف را به برهان
بگویم مختصر شرح موفا

(Üç asıl ve üç karkafı sana deliliyle, kısaca açıklayıp söyleyeyim.)

Ṣānī, şarābın cümle-i esmāsından bir isimdir.

قطايف [ḳaṭāyif]: Feṯḥ-i ṭā'-i mühmele ve kesr-i yā-yı taḥtānī ile. İki nevʿ ḥalvādır meşhūr. Bir nevʿi erişte gibi uzun olur. Bir delikli bardak gibi āletten **(222[a])** tābe içinde dökerler. Bir nevʿi dahi, değirmi ḫurde ḫamīri el ayası kadar -ol dahi döğmedir-nīm-puḫt ederler, baʿdehu her ikisinin arasına şeker ile döğülmüş bādām veyāḫud fıstıḳ koyup tekrār sāde yağda kavurup ṭabaḳlara kodukta üzerine ʿasel-i muṣaffā kaynatıp dökerler, laṭīf ḥalvā olur.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

قجک [ḳacek]: Fetḥ-i cīm ile. Kemānçe ki غجک [ġacek] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

مطرب بیا که از دل ما غم برون رود
آهنگ نغمه از دل و دست قجک زند

(Ey çalgıcı gel! Gam gönlümüzden dışarı çıksın! Kemençe senin elin ve yüreğinle nağme yapsın!)

قرخواک [ḳarḫavāk]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve fetḥ-i ḫāʾ-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i güştābe. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قلبنک [ḳalebenk]: Fetḥ-i lām u bāʾ-i muvaḥḥade ve sükūn-ı nūn ile. Bir nevʿ ʿūddur, ġāyet ḫoş-bū olur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قنک [ḳank]: Sükūn-ı nūn ile. Meyvelerde ve yaş otlarda ḥāṣıl olan kurt. Ḥakkāk, beyt:

بماند همی دلتنگ به خانه ستم چون قنک
ز سرما شده چون نیل سر و رویم پر از ژنگ

(Evimde kurtçuk gibi gönlü daralmış bir biçimde kalakaldım. Başım ve yüzüm soğuktan nil gibi pasla doldu.)

Muḥammed Hindū Şāh, ferhenginde ḳāf ile naḳl eylemiş. Ammā baʿżı ferhenglerde fā ile rivāyet olunmuştur.

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

قاق [ḳāḳ]: Kurumuş et, laḥm-ı ḳadīd gibi. Ve kurumuş ekmek ki کاک [kāk] dahi derler. Şāʿir, beyt:

نمی باشد سبک بر معده اصلا
چو قاق لحم و نان ثقلت افزا

(Ağırlık arttırıcı ekmekle kurumuş et, midede asla çabuk sindirilmez.)

ʿArabīde ala karga, ġurābu'l-ebḳaʿ maʿnāsına.

قتق [ḳatiḳ]: Kesr-i tāʾ-i müşennāt ile. Ekşi ve kuru yoğurt ki aşa korlar, leẕẕet verir. Şāʿir, beyt:

به مخموران شود خوشتر سحرگه
به شوربای قتق پخته خصوصا

(Sabah mahmurlarına bilhassa pişmiş katık çorbası ne iyi gelir!)

قسوق [ḳasūḳ]: Żamm-ı sīn-i mühmele vü vāv-ı mechūl ile. Bir nevʿ sarmaşıktır uzanır, "yoksul urganı" derler.

قلطاق [ḳalṭāḳ]: Maʿrūf ki eyerdir. Şeyḫ Saʿdī, beyt:

به قلطاق و دستار و رختی که داشت
ز بالا به دامان درویش داشت

(Sahip olduğu eyer, sarık ve ev eşyasını dervişin eteğine bıraktı.)

مع اللام
[maʿa'l-lām]

قاپول [ḳāpūl]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. *Ferheng-i Mīrzā*'da ve *Kitābu's-Sāmī fi'l-Esāmī*'de bā'-i muvaḥḥade ile masṭūrdur. Ev kapıları ve pencereleri üzerindeki ağaç ki saçak ederler. Rūm'da "tura" demekle bennālar meyānında şāyiʿdir. Ve yağmurdan ve güneşten muḥāfaẓa içün ederler. قابولاد [ḳābūlād] dahi derler.

قاویل [ḳāvīl]: Kesr-i vāv ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Cānib-i şimālde sākin bir ṭā'ifedir. Keẕā fī-*Şerefnāme*. Ḥakīm Esedī, beyt:

گروهی شمالیست اقلیمشان
که قاویل خوانی ز تعظیمشان

(Kuzeydeki bir topluluktur. Onların ülkesine saygıyla Kāvīl derler.)

قچل [ḳaçel]: Feṭḥ-i cīm ile. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de cīm-i Fārsī ile "saksağan" dedikleri kuş.

قحل [ḳaḥil]: Kesr-i ḥā'-i mühmele ile. Bemaʿnī-i zār, nizār ve żaʿīf. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

سخت نبض و سخت تن باشد قحل
گر نباشد بر جگر آن خشک دل

(Nabzı ve bedeni kuvvetli adam, ciğeri üzerinde o kuru kalp olmazsa zayıftır.)

ʿArabīde sükūn-ı ḥā ile (قحل ḳaḥl), kurumak یابس [yābis] ve یبس [yebes] gibi. Ve dahi müsin yaʿnī yaşlı ādem ve ġayruhu.

قراول [ḳarāvul]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ve żamm-ı vāv ile. ʿAskeri mekr-i ʿadūdan muḥāfaẓa içün bir miḳdār atlı, ʿaskerin

مع الكاف الفارسی
[maʿa'l-kāfi'l-fārsī]

قزاکنگ [ḳazākeng]: Feṭḥ-i zā'-i muʿceme vü kāf ve sükūn-ı nūn ile. Be-maʿnī-i zırh. Keẕā fī-*Şerefnāme* ve'l-*Edāt*.

قلاسنگ [ḳalāseng]: Feṭḥ-i lām u sīn-i mühmele ve sükūn-ı nūn ile. Sapan taşıdır.

قلماسنگ [ḳalmāseng]: Ziyāde-i mīm ile. Bu dahi sapan taşının müdevveridir.

eṭrāfın dolanıp muḥāfaẓa edenlere derler. Rūm'da dahi "karavul" derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

قراول سپاران آیین نبرد
شدند از سر کینه صحرانورد

(Savaş için gönderilmiş kolluk kuvvetleri, öfkeyle bozkırı dolaşmaya başladı.)

قژيل [ḳajīl]: Kesr-i zā'-i Fārsī ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Tūt dedikleri yemiştir ki envā'ī olur. Ve yaprağını ipek kurdu yiyip ibrīşim ḥāṣıl eder. Mīr Naẓmī, meṣnevī:

بود مقصود حاصل غم مکش هیچ
شود برگ قژیل اطلس به تدریج

برفته می شود غوره چو حلوا
به بختت از چه داری جنگ و غوغا

(İsteğin gerçekleşir, hiç üzülme! Dut yaprağı yavaş yavaş ipeğe dönüşür. Koruk giderek tatlı gibi olur. O halde talihinle ne diye kavga edersin!)

قفشيل [ḳafşīl]: Sükūn-ı fā vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i şīn-i mu'ceme ile. Kef-gīr ve kefçeye derler. Bu ma'nāya, **(222b)** eṣnā-yı ḥikāyede, Mīr Naẓmī, beyt:

پزیده بهر مهمان بود تفشیل
درآوردن ز دیگش نیست قفشیل

(Misafir için yeşil mercimek pişirmişti. Kazandan çıkarmak için kepçesi yoktu.)

قلقل [ḳalḳal]: Sükūn-ı lām ve fetḥ-i ḳāf-ı ṣānī ile. Üç ma'nāya gelir.

Evvel, merd-i müteḥarrik ya'nī bir yerde sükūn bulmaz ādem.

Ṣānī, üveyik kuşuna benzer bir kuştur.

Ṣāliş, mīve-i telḫ ki ekle ḳābil olmaya. Ve ona benzer nesnelere derler. 'Arabīde kesre ile (قِلقِل ḳilḳil) bir ot adıdır, karaca toḫumu olur. Ve żamme ile (قُلقُل ḳulḳul), ġāyet yürüğen at. Ve deryā-yı bī-bün. Ve āvāz, صوت [ṣavt] gibi. يقال فرس قلقل اى سريع ورجل قلقل اى خفيف وبحر قلقل اى لا قعر له[1]

قنبيل [ḳanbīl]: Sükūn-ı nūn, kesr-i bā'-i muvaḥḥade, ba'dehu yā-yı sākine ile. Ṭa'āma konulan bahārāt ve levāzım-ı leẕẕet-i ṭa'ām. Mīr Naẓmī, beyt:

دهد قنبیل لذت مر طعام را
چنانست اصطلاحات کلام را

(Baharat, yemeğe lezzet verir. Sözdeki terimler gibidir.)

Ve bir mevżi' ismidir.

1 Denir ki: Feresun ḳulḳulun, yani hızlı at. Reculun ḳulḳulun, yani hafif adam. Baḥrun ḳulḳulun, yani derinliği olmayan deniz.

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

قاقم [ḳāḳum]: Żamm-ı ḳāf ile. Bir nevʿ meşhūr kürktür. Beyāż ve nāziktir. Cānveri kediden küçüktür. Ammā beyāż-ı ṣaḥīh, ancak kuyruğu siyāh olur. Derisin çıkarıp kuyruğu ile kürk dikerler, yaz eyyāmında giyilir. Ziyāde leṭāfet ü nezāketinden mülūk ü kibār ve vüzerā vü ümerāya maḫṣūṣ olup herkesin giymeye istiʿdādı yoktur. İbtidā semmūr ile ḳāḳum īcād olunmuştur. Ve muḫteriʿi Hūşeng Şāh'tır. Semerḳand diyārında çok olur. Ḥakīm Firdevsī, beyt:

چو سنجاب و قاقم چو روباه نرم
چهارم سمورست کش موی گرم

(Bunlar sincap, kakım, yumuşak tüylü tilki ve dördüncü olarak da sıcak tüylü samurdu.)

Meẕkūr dört nevʿ kürk, mülūka maḫṣūṣtur. روباه [rūbāh] dediği bir nevʿ siyāh tilkidir, uzun tüyleri olur, kem-yāb kürktür.

قام [ḳām]: Eslāftan bir maʿrūf kimesne adıdır. ʿArabīde boy ve iḳāmetten kalktı demektir, fiʿl-i māżī olur.

قدم [ḳadem]: Feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, be-maʿnī-i pāy. İnsānın ayağı ʿumūmen ve tabandır ḫuṣūṣan. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

قدم دریغ مدار از جنازهٔ حافظ
اگرچه غرق گناهست می رود به بهشت

(Hāfız'ın cenazesine gelmekten geri durma! Günaha batmış olsa da Cennet'e gidiyor.)

Ṣānī, meymenet ve mübārek maʿnāsına. Kemāl-i Ḫocendī, beyt:

بر سر کشتهٔ هجران گذری از سر مهر
خیر مقدم قدم آوردی و درخور کردی

(Merhamet gösterip ayrılık ölüsünün kabrine uğrayınca hayırlı ve kutlu bir adım atmış, layık olanı yapmış oldun.)

Ve dahi bir işte önürdü olmak. كما يقال القدم السابقة فى الامر ويقال فلان قدم صدق اى اثره حسن[1]

قديم [ḳadīm]: Üzerine zamān mürūr etmiş olan nesne. حادث [ḥādiṯ]in żıddıdır. Ḫˇāce Ḥāfıẓ, beyt:

مگر از خدمت دیرین من از یاد برفت
ای نسیم سحری یاد دهش عهد قدیم

(Ey bahar yeli! Galiba eski hizmetlerimi unuttu. Ona eski ahdini hatırlat!)

قرم [ḳarm]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ile. Bevezn-i نرم [nerm]. Mihter ve buzurg ādeme derler. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

از غذاها شور و شیرین تیز و گرم
نرم گرداند سرشت ای مرد قرم

(Ey yüce adam! Huy; gıdalardan acı, tatlı, ekşi, sıcak ne varsa yumuşatır.)

ʿArabīde feṯḥateyn ile (قَرَم ḳaram), ziyāde ārzū etmek, şiddet-i şehvet maʿnāsına. Ve dahi deniz içinde biter, çenār ağacına benzer bir ağaçtır.

قلم [ḳalem]: Maʿrūf. Ḫāmedir. Ve yonulmamışına کلک [kilk] derler. Ammā ḳalem ikisine de ıṭlāḳ olunur. Ve iki lisānda dahi "ḳalem" derler. Ve taḳdīr-i Rabbānīye de "ḳalem" derler. Ebulmaʿānī, beyt:

شدنی چون شود آخر ز چه فریاد کنی
در ازل از بد و نیک هرچه که می رفت قلم

(Olacak olan sonunda olur, niye feryat ediyorsun! Takdir-i İlahī'nin ezelde takdir ettiği iyi ya da kötü her şey gerçekleşir.)

1 el-Ḳidem, sābiḳatu fi'l-emri (işte öne geçen) denildiği gibi. Ve denir ki: Fulān ḳademu ṣidḳin, yani falancanın eseri güzeldir.

قیسوم [ḳaysūm]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve żamm-ı sīn-i mühmele ile. Ayvadene. Baʿżı lüġatte būy-ı māderān dedikleri çiçektir. ʿArabīde ṣād-ı mühmele ile قیصوم [ḳayṣūm] diye marsama dedikleri ḫoş-bū yassı yaprak-tır. Büstānīsi ġāyet laṭīf kokar. Berrīsi dahi kokar ammā ne çendān.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

قارن [ḳāren]: Feṯḥ-i rā'-i mühmele ile. Bir meşhūr ve maʿrūf mübāriz adıdır. Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

اگر چو قارن و قارون شود به زور و به مال
مخالفت ز گذاف زمانهٔ ریمن

به خاک درکندش هم زمانه چون قارون
به باد دردهدش هم زمانه چون قارن

(Senin düşmanın hileci zamanenin boş işleriyle mal ve güç bakımından Kārūn ve Kāren gibi olsa bile, zamane onu Kārūn gibi yerin dibine soka-cak ve Kāren gibi de yele verecektir.)

قارون [ḳārūn] māl ve ḫazīne ile meşhūr ol-duğu gibi bu dahi zūr ve ḳuvvet ile **(223ᵃ)** maʿrūf idi. ʿArabīde kesr-i rā ile (قارِن ḳārin), kılıcı ve oku olan kimesneye ve dahi ḥacc ile ʿumreyi cemʿ ü niyyet edene derler.

قارون [ḳārūn]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Benī İsrā'īl'den ḫażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'ın aḳrabāsından bir kimesnenin adıdır. Ḫażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām kırk gün münācāta gittikte Sāmirī-nām bir kimesne Benī İsrā'īl'e iḫtilāl verip altından bir buzağı yaptırıp ḫalḳı ona taptırmış idi. Ḫażret-i Mūsá ʿaleyhi's-selām geldikte aḥvāli böyle olmuş gördükte karındaşı Hārūn ʿaleyhi's-selām'a rencīde-ḫāṭır olup ḫalḳı buzağıya perestişlikten rücūʿ ettirmek için buzağıyı yakmak murād eyledikte, Ḳārūn kuyumculuk ʿilmini aʿlā bilirdi, "buzağıyı yak!" diye emr eyledi. Ḳārūn eyitti: "Yā Mūsá! Altın yanmaz,

āteşte daha güzel olur" dedikte ḥażret-i Mūsá mütefekkir oldu. Ḥaḳḳ sübḥānehu ve teʿālá ḥażretleri vaḥy gönderdi, "Deryā kenārında fülān ot vardır, ol ot kīmyānın bir cüzʾüdür, ol ot ile altın yanar" dedi. Fi'l-ḥāl Mūsá ʿaleyhi's-selām Ḳārūn'a taʿlīm eyledi. Ḳārūn dahi varıp ol ottan ziyāde devşirip sakladı. Ve hem rivāyet olunur ki ḥażret-i Cebrāʾīl ʿaleyhi's-selām bir at üzerinde insān ṣūretinde Firʿavn ʿaskerinin önüne düşüp deryāya ilettikte atının bastığı yerden toprak alıp Ḳārūn saklamıştı, onu bakıra ilḳā ederdi altın olurdu, belki her neye ilḳā eylese altın olurdu. Bu sebebden Ḳārūn kīmyāgerlik edip çok altın taḥṣīl eyledi. Ḥattá derler ki ḫazīnesinin miftāḥı birer dirhem demirden idi. Böyle iken altmış deve, ḫazīne miftāḥlarını çekerdi. Bu ḥāl ile Ḳārūn dīne gelmeyip ḥażret-i Mūsá ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām dīne daʿvet ettikçe taʿallul edip İslām'a gelmedi. Āḫir-i kār ḥażret-i Mūsá, Ḳārūn'un İslāmı'ndan meʾyūs olup ḫazīnesiyle ve miftāḥların çeker develeriyle arża emr edip bi-emri'llāhi teʿālá yere geçirdi. Ḫᵛāce Ḥāfız, beyt:

هنگام تنگدستی در عیش کوش و مستی
کین کیمیای هستی قارون کند گدا را

(Eli darlık zamanında eğlenip sarhoş olmaya çalış! Çünkü bu varlık kimyası, fakiri Kārūn yapar.)

قالون [ḳālūn]: Żamm-ı lām u vāv-ı maʿrūf ile. Üç maʿnāya gelir.

Evvel, kāmil bir ḥakīm-i ẕū-fünūn nāmıdır.

Ṣānī, deryā-yı Hind cezīrelerinden bir cezīre adıdır. Onda Segsār ḳavmi olur. Siyāmek Ṣāḥ'ın kızı ondadır. Merḳūm Siyāmek, heftgūş yaʿnī yedi maʿdenden onda bir ḳalʿa binā eylemiş. Rivāyet olunur ki ol ḳalʿada sākin olan ẕī-rūḥ ṭūl-i ʿömr ile maʿrūf olurmuş. Ve derler ki: Ḳalʿa içinde bir ağaç bitmiş bedeni yeşil, şāḫları siyāh ve yaprağı sarı. Her biri kalkan kadar olur. Ol kadar şeffāf ve berrāḳtır ki naẓar edenin çehresi görünür. Ve kabak heyʾetinde meyvesi olur. Ġāyet kırmızı ve şeker gibi şīrīn ve leẕīẕ olurmuş. Vaʾllāhu aʿlem bi-ḥaḳīḳatihi'l-ḥāl.

Maʿnā-yı ṣāliṣi, Rūm lisānında nīk ve ḫoş demektir.

قالين [ḳālīn]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Be-maʿnī-i ḳālīçe ve emṣāluhu. Şeyḫ ʿAṭṭār, beyt:

مرد ره را بوریا قالین بود
خشتش عاقبت بالین بود زانکه

(Yol erine hasır, kilim olur. Aynı şekilde kerpiç, sonunda yastık olur.)

قانون [ḳānūn]: Üç maʿnāyadır.

Evvel, her nesnenin aṣlı. يقال قانون كل شئ اى اصله والجمع قوانين[1]. Ve ʿādet, üslūb ve ḥisāb maʿnālarına.

Ṣānī, rüsūm-ı pādişāhān.

Ṣāliṣ, bir nevʿ sazdır maʿrūf. Meẕkūr üç maʿnāya, Ebulmaʿānī, beyt:

خوشا قانون بود قانون رندان
که مطرب می زند در بزم قانون

(Rintlerin ādetleri ne güzel kanun! Çalgıcı, mecliste kanun çalıyor.)

قپان [ḳapān]: Feṯḥ-i bāʾ-i Fārsī ile. Aslı كپان [kepān]dır. Taʿrīb edip قپان [ḳapān] dediler. Büyük terāzūdur. قنطار [ḳanṭār] ve قسطاس [ḳisṭās] dahi derler. Ve dahi "emīn" maʿnāsınadır. يقال فلان قبان على فلان[2].

1 Denir ki: Ḳānūnu külli şeyʾin, yani her şeyin aslı. Çokluğu ḳavānīn gelir.

2 Denir ki: Falanca filancaya güvenir.

وحمار قپان دويبته[3]. يقال نوع من اصفر العصافير ya'nī serçeden küçük bir kuştur. **(223[b])** Kuyruğu uzun olur, muttaṣıl oynatır.

قبای آهنين [ḳabā-yı āhenīn]: Ya'nī zırh. Mevlānā Hātifī, beyt:

به جلوه ز هر سو قبا آهنان
قبا آهنان نی كه رويين تنان

(Her taraftan zırhlılar, ne zırhlısı tunç bedenliler, harekete geçti.)

قراخان [ḳarāḫān]: Türkistān pādişāhlarından birinin nāmıdır. Timur'un yakın aḳrabāsındandır. Mevlānā Hātifī, meṣnevī:

كه بود از نژاد سلاطين تركـ
ثريا جنابی در آيين تركـ

قراخان تباری قراخان به نام
جهانش به كام و سپهرش غلام

(Türk hanları soyundan, Türk töresince yüksek mevkide tutulan biri vardı. Karahan soyundandı, adı Karahan idi. Dünya istediği gibi dönüyordu, feleği köle etmişti.)

Mürūr-ı eyyām ile a'lām-ı ricālden oldu.

قرفسيون [ḳarfesyūn] ve **قرفيسيان** [ḳarfīsyān]: Kilāhumā bi-sükūni'r-rā ve sīni'l-mühmeleteyn. Kebābe dedikleri dārūdur.

قرقمان [ḳarḳamān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i ḳāf u mīm ile. Bir dārūdur. 'Arabīde مقلِ ازرق [muḳl-i ezraḳ] derler. Ba'żılar onun içindeki çöpceğizdir dediler.

قركن [ḳarken]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i kāf ile. Be-ma'nī-i cūy-ı nev-kende, ya'nī yeni kazılmış ırmak ki su akmış ola. Mīr Naẓmī, der-ṣıfat-ı 'āşıḳ, beyt:

ز درد حسرت آن ياسمن تن
دو چشمش گشته گويا كه دو قركن

(O yasemin bedenlinin hasreti derdiyle, iki gözü yeni kazılmış iki ırmağa döndü.)

قروان [ḳarvān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i vāv ile. Şehirlerde olan dernek.

قزغان [ḳazġān]: Sükūn-ı zā vü feṯḥ-i ġayn-ı mu'cemeteyn ile. Kazan ki içinde aş pişirirler. Gāhī ġayn yerine ḳāf ile قزقان [ḳazḳān] derler.

قزوين [ḳazvīn]: Sükūn-ı zā'-i mu'ceme vü yā-yı taḥtānī ve kesr-i vāv ile. 'Acem'de āb u hevāsı laṭīf bir meşhūr şehirdir. Ḥālen 'Acem şāhlarının taḥtgāhıdır. Şā'ir, beyt:

نظير آب حيوان آب قزوين
از آنست فيض ياب ارباب قزوين

(Kazvin suyu ölümsüzlük suyuna benzer. Kazvin halkı ondan bereket bulurlar.)

قزين [ḳazīn]: Kesr-i zā'-i mu'ceme ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. İbrīşimden olan nesne ki قز [ḳazz] ibrīşimdir, yā-yı nisbet ve nūn-ı te'kīd ile سيمين [sīmīn] ve زرين [zerrīn] gibidir. Üstād Laṭīfī, beyt:

زحمت مده ای صبا خدا را
آن شاه قزين فروش ما را

(Ey tan yeli! Allah rızası için o ipek satıcı padişahımıza zahmet verme!)

قصد كردن [ḳaṣd kerden]: Bir nesneye meyl ü 'azīmet eylemek. Çağatay lisānında "irkinmek" derler kesr-i elif'le. İsm-i fā'ili "irkinür" olur, "meyl eder" demek ma'nāsına. Mīr 'Alī Şīr, dīvān-ı evvel dībācesinde der, beyt:

Külmekke irkinür il bir söz ki dise mecnūn
Ol sözni cem' ḳılsa külmekni eyler efzūn

(Deli bir söz söylese insanlar gülmeye başlar. O sözü toplayıp bir araya getirse gülmeyi daha da arttırır.)

3 Himāru kabbān, devecik böceği.

Bundandır, "irk" kesr-i elif ve sükūn-ı yā vü rā ile "iḫtiyār" maʿnāsınadır. Rūm'da dahi istiʿmāl olunur. "İḫtiyārın eline verdi" demekte "irkin eline verdi" derler. *Ferhādnāme*'de Ferhād vaṣfında, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Niçe efġāndın itse aġzını birk
Yoḳ irdi nāle çikmekke aŋa irk

(Bağırmamak için ağzını sımsıkı tutsa da inlemeye dahi mecali yoktu.)

قطران [ḳaṭrān]: Üç maʿnāya gelir.

Evvel, bir şehir adıdır ki onu Şīt-i nebī ʿaleyhi's-selām binā etmişti. Onda bütperest bir cemāʿat var idi, īmāna gelmediler. Āḫir-i kār ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selām Ḳafṭas-nām bir dīvi gönderdi, ol ḳalʿayı yerinden kaldırıp ḥużūr-ı Süleymān'a götürdü.

Maʿnā-yı ṣānī, maʿrūf nesnedir. Yerden çıkar. کتران [ketrān] lafẓından taʿrīb olunmuştur.

Ṣāliş, Rūmiyye'den bir meşhūr şāʿir adıdır. Çok ebyātıyla istişhād olunmuştur Ḥakīm Ḳaṭrān-ı Urmevī diye. Ferhengi dahi vardır.

قطرغان [ḳaṭarġān]: Bir müfīd maʿcūndur edviye-i ḥārreden terkīb olunmuş. Bürūdetten ḥādiṯ olan emrāża nāfiʿdir. Ebulmaʿānī, beyt:

سخنها بی مزه گفتار بارد
همه عمرش قطرغان خورد باید

(Sözleri tatsız, konuşması soğuk. Ömrü boyunca katargan yemiş olsa gerek!)

قفدان [ḳafdān]: Sükūn-ı fā ve feṯḥ-i dāl-ı mühmele ile. ʿAṭṭār āletlerinden bir ẓarftır. İçine ʿiṭriyyāt korlar.

قلان [ḳalān]: Feṯḥ-i lām ile. Vilāyet-i Şirvān'da reʿāyā üzerine salınır bir maʿlūm teklīftir. Ve vilāyet-i Ḫʿārezm'de "mü'enneṯ" maʿnāsınadır.

قلارون [ḳalārūn]: Feṯḥ-i lām ve żamm-ı rāʾ-i mühmele ile. Be-maʿnī-i naḳībān-ı leşger. Keẕā fī-*Şerefnāme*. Mīr Naẓmī, beyt:

دلیران به پیکار برخاستند
قلارون عسکر صف آراستند

(Yiğitler savaş düzeni aldılar. Ordunun sorumluları saf düzenlediler.)

قلتبان [ḳaltabān]: Sükūn-ı lām ve feṯḥ-i tāʾ-i müṣennāt u bāʾ-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, *Ferheng-i Ḥüseyn-i Vefāyī*'de bir kısa ve ġalṭān ʿamūddur bir ẕirāʿ miḳdārı. İki başında **(224a)** dörder parmak kadar delikleri var. Ona ağaç geçirip dam üstüne toprak kodukta onu yuvarlayıp damı muḥkem ve hemvār ederler. Aṣlı غلطان [ġalṭān] olmak vardır.

Ṣānī, deyyūṣ maʿnāsına. Yaʿnī ʿavratının fücūruna ʿilmi lāḥıḳ olup rıżā vere. İki maʿnāya, Ḥakīm Enverī, ḳıṭʿa:

هرگز آن زن به مزد را نرسد
که به من خام قلتبان گوید

که اگر در سرای او به مثل
تره کارند و قلتبان روید

(Bana ham deyyus diyen o karı, asla bedavaya gelmez. Sözgelimi onun evine tere ekseler, kaltaban biter.)

قلمدان [ḳalemdān]: Bir nevʿ devāttır ki ancak içine ḳalem konur. Ḳalem ẓarfı demek olur. Zīrā دان [dān] bunda ẓarf maʿnāsına olur.

قلیوان [ḳalīvān]: Kesr-i lām ve sükūn-ı yāyı taḥtānī ile. Āteş-perest ki گبر [gebr] dahi derler. Mīr Naẓmī, meşnevī:

يهودی و نصاری و قليوان
همه در ظاهرش الله گويان

ولی در قول يکديگر خلافند
به دينشان باطل و کذب و گذافند

(Yahudi, Hıristiyan ve Ateşperest; hepsi de görünüşte Allah derler. Ne var ki birbirlerinin sözüne muhalefet ederler. Dinleri bātıl, yalan ve boştur.)

قليون [ḳalyūn]: Maʿrūf. Tütün içilen lūledir. Ḥakīm Şifāyī, rubāʿī:

قليون ز لب تو بهره ور می گردد
نی در دهنت چو نيشکر می گردد
در دور رخت مثال تنباگو نيست
دوديست که در دور قمر می گردد

(Marpuç senin dudağından nasipleniyor, kamış senin ağzında şeker kamışına dönüyor. Senin yüzünün etrafındaki nargile dumanı değil, ay devrinde bir duman beliriyor.)

قهربان [ḳahrebān]: Sükūn-ı hā ve feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Keh-rubā maʿnāsınadır.

قهرمان [ḳahramān]: Kār-fermā ve ʿadl ü siyāset edici pādişāha derler.

مع الواو
[maʿaʾl-vāv]

قتو [ḳatū]: Żamm-ı tāʾ-i müşennāt ile. Bir vilāyet ismidir.

قراسو [ḳarasu]: Feṯḥ-i rā vü żamm-ı sīn-i mühmeleteyn ile. Ḥavālī-i Ḫʿārezmʾde vāḳiʿ bir ırmak adıdır. Keẕā fi'l-*Edāti'l-Fużalā*.

قراوو [ḳarāvū]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele ve żamm-ı vāv ile. Karavul maʿnāsına. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

تر قوس که در دور فلک داد شه شام
ترک سحرش داد دگر باره قراوو

(Gece padişahının gökyüzü etrafına bağışladığı yeni yay, bir kez daha nöbetçi seher Türkü'ne verildi.)

قرنجو [ḳarancū]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele, sükūn-ı nūn ve żamm-ı cīm ile. Kāse-i dervīşān. Ve Ḫʿārezm vilāyetinde aʿdād-ı ḥayvānāt-ı çār-pā yaʿnī dört ayaklı ḥayvān sagışı.

قرنقو [ḳaranḳū]: Yaʿnī karanu. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

دروان ز پی باز سفيد سحری ساخت
از بال غراب شب ديجور و قرنقو

(Zamane, zifiri karanlık renkteki gece kargasının kanadıyla sabah ak doğanına büyü yaptı.)

قلاچو [ḳalāçū]: Feṯḥ-i lām ve żamm-ı cīm-i Fārsī ile. Be-maʿnī-i kāse-i dervīşān. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī*.

مع الها
[maʿa'l-hā]

قابله [ḳābile]: Kesr-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Ebe ki Fārsīde مامی [māmī] ve پیشکاره [pīşkāre] derler. Yaʿnī evlād doğuran ḥātunun önünde oturup vażʿ-ı ḥamla muʿāvenet ve baʿde'l-vilāde ḳaṭʿ-ı nāf ve ġasl-i pīçīde-i ḳimāṭ eder. ʿArabī ile müşterek lüġattir. Ebulmaʿānī, beyt:

در زادن من درد و الم قابله بوده
از مادر من محنت و غم توأم من زاد

(Benim doğumum sırasındaki ebe, dert ve acıymış. Annemden benim ikizim olarak sıkıntı ve gam doğmuş.)

Ve ʿArabīde, gelecek geceye de derler. يقال القابلة ليلة مقبلة وعام قابل اى مقبل[1]

قاقله [ḳāḳule]: Żamm-ı ḳāf ve feṯḥ-i lām ile. Maʿrūf edviyedir. İki nevʿ olur. Biri kebīr ve biri ṣaġīrdir. Bir nüsḫada resīde-i naẓar oldu ki kebīrine هال [hāl] ve ṣaġīrine هيل [hīl] derler.

قالیچه [ḳālīçe]: Küçük ḫalıdır ki muṣaġġar-ı قالی [ḳālī]dir.

قاه قاه [ḳāh ḳāh]: İẓhār-ı hā ile. Bülend āvāz ile gülmek, ḳahḳaha maʿnāsına. Ḫallāḳu'l-Maʿānī, beyt:

زند خنده بر روی خواهندگان
دهان زر از جود تو قاه قاه

(Altının ağzı, isteklilerin yüzüne senin cömertliğinle kahkaha atar.)

قحبه [ḳaḥbe]: Meşhūr ve maʿrūftur. *Ferheng-i Cihāngīrī*'de zen-i rūsbī vāḳiʿdir. Ve *Mecmaʿu'l-Fürs*'te zāniye ʿavrat maṣṭūrdur. Ve *Aḫterī-i Kebīr*'de dahi zāniye ʿavrat. Aṣlında قحاب[ḳuḥāb] bi'ż-żammi at, katır ve deve öksürüğüdür. Ve az olur ki insān öksürüğüne de derler. Diyār-ı ʿArab'da bir kimesne bir zāniye ʿavrat yanından geçse, ʿavrat öksürüp ol ādeme kendini iẓhār u ʿarż edip murādın iş'ār eder. Ol kimesnenin murādı olursa āşinālık iẓhār ve bāzārı üstüvār eder. Ol sebebden zāniye ve fācire ʿavrata قحبه [ḳaḥbe] tesmiye eylediler. Mürūr-ı eyyām ile rūsbī ʿavrata ʿalem oldu. Nitekim me'būn oğlana هيز [hīz] dediler. Ve dahi onun gibi sebeb-i tesmiyesi vardır ki ḥammāmın maḥṣūṣ ṭāsına هيز [hīz] denilir. Çünki ḥammām ṭāsı **(224[b])** elden ele düşer, keẕālik mefʿūl oğlan dahi elden ele gittiği için istiʿāre ṭarīḳıyla ona هيز [hīz] dediler. Keşret-i istiʿmāllerinden ikisi de ʿalem menzilesine tenzīl olunmuştur. Mīr Naẓmī, beyt:

قحبه و هیز را مکن باور
عهد و پیمانشان ز گوش گذر

(Kahpe ve hīze inanma! Onların sözlerine kulak verme!)

قرابه [ḳarābe]: Feṯḥ-i rāʾ-i mühmele vü bāʾ-i muvaḥḥade ile. Bir nevʿ büyük destī. Ve ağzı dar, aşağısı çok şīşedir ki on beş yigirmi vuḳiyye şeyʾ alır, ona قرابه [ḳarābe] derler. Ḫᵛāce Ḥāfıẓ, beyt:

در عهد پادشاه خطابخش و جرم پوش
حافظ قرابه کش شد و مفتی پیاله نوش

(Günah örtücü ve hata bağışlayıcı padişahın zamanında Hāfız büyük kadeh, müftü ise küçük kadeh içiyor.)

Mevlānā Hātifī, beyt:

بسی مغفر افتاد و سر از پَیش
قرابه شکست و تلف شد مَیش

(Epeyce miğfer, peşinden de baş düştü. Şişe kırıldı, içindeki şarap boşa gitti.)

1 Denir ki: el-Ḳābiletu, gelecek gecedir. Ve ʿāmmun ḳābilun, yani gelecek yıl.

قرطه [ḳarṭa]: Sükūn-ı rā vü feṯḥ-i ṭā'-i mühmeleteyn ile. Câme-i kūtāh ki كرته [kerte] lafẓından taʿrīb olunmuş. Mīr Naẓmī, beyt:

برآمد مست ناز و شوخ بر شنگ
به پوشش قرطهٔ خوش طرز و خوش رنگ

(Naz sarhoşu olmuş bir şekilde işve ve şuhlukla çıkageldi. Tarzı ve rengi hoş bir kısa elbise giymişti.)

ʿArabīde żamm-ı ḳāf ile (قُرطه ḳurṭa), gūşvāre yaʿnī küpe.

قریشه [ḳarīşe]: Kesr-i rā'-i mühmele, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i şīn-i muʿceme ile. Vücūd-ı insānda bir yumruca ettir. Ekşer, boyunda ẓāhir olur. "Ur" derler. Vecaʿı olmaz. Ve ʿArabīde yoğurdu süzüp içine kaymak katıp karına doldurup kuruturlar, ona قریشه [ḳarīşe] derler.

قژاوه [ḳajāve]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Kecāve ki deve üzerine koyup ırak seferlere götürürler, ḥuṣūṣan Ḥicāz seferine. ʿArabīde محمل [maḥmil] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قژله [ḳajele]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī vü lām ile. Saksağan dedikleri kuştur ki ʿArabīde عقعق [ʿaḳʿaḳ] derler.

قشاوه [ḳaşāve]: Feṯḥ-i şīn-i muʿceme vü vāv ile. Kaşağu ki demirden edip at ve katır kaşırlar. Ve ādem kaşağusu ki nāzik ābnūstan ve kemikten ederler. Ebulmaʿānī, der-hicv, beyt:

به جای خامه ای در دست او را
نزیبد جز به جاروب و قشاوه

(Onun eline kalem yerine süpürge ve kaşağıdan başkası yakışmaz.)

قصبه [ḳaṣaba]: İki maʿnāyadır.

Evvel, şehirden küçük, köyden büyük olan şehir ki ḥammām ve cāmiʿleri ola.

Ṣānī, ʿavrātın baş bağı maʿnāsınadır.

قطره [ḳaṭre]: İki maʿnāyadır.

Evvel, damla ʿumūmen ve yağmur damlasına derler ḥuṣūṣan.

Ṣānī, yürümekte leng vurmak ki قطره زدن [ḳaṭre zeden] dahi derler. Ebulmaʿānī, beyt:

سرشکم قطره زد بر روی زردم
شده گویا خبر آورده غم را

(Gözyaşım sarı yüzümün üstünde leng vurdu. Sanki gam haberi getirmiş.)

Çağatay lisānında damlaya "tim" derler kesr-i tā ve sükūn-ı yā ile. Ḳaṭre ḳaṭre demekte "tim tim" derler.

قطیفه [ḳaṭīfe]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf ḳumāş.

İkinci, ayrılık. Mīr Naẓmī, beyt:

مرا از وصلتش گشته قطیفه
ز گریه جامه گویا شد قطیفه

(Sana kavuşmuşken senden ayrıldım. Ağlamaktan elbisem kadife gibi oldu.)

قلبگاه [ḳalbgāh]: Sükūn-ı lām u bā'-i muvaḥḥade ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, cenk maḥallinde ʿaskerin tertīb-i ṣufūfunda yemīn ü yesār ortasında olan ṣaffa "ḳalbgāh" derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

ز قیصر شد آراسته قلبگاه
ز ماهی به فرمان او تا به ماه

(Kayser ordunun kalbini düzenletti. Onun fermanı yerden göğe dek geçerli oldu.)

Ṣānī, ʿaskerin cemʿiyyet yeri. Mevlānā Hātifī, beyt:

به فرمان نویسئ جمع سپاه
که سازند تبریز را قلبگاه

(Ordunun Tebriz'i karargāh yapması buyuruldu.)

قلعه [ḳalʿa]: Maʿrūf. Mīr Naẓmī, beyt:

در آنجا قلعهٔ محکم بنا کرد
که گویی در متانت کوه الوند

(Oraya dayanıklılıkta Elvend dağını andıran sağlam bir kale yaptı.)

Ve dahi dağ başında sığınacak yer. Ve dahi büyük bulut pāresine قلعه [ḳalʿa] derler. Ve żamm-ı ḳāf ile (قُلعه ḳulʿa), māl-ı ʿāriyet. Ve dahi şol yere derler ki durmaya ve yerleşmeye ḳābil olmaya. Çağatay'da ḳalʿaya "ḳurġan" derler. *Ferhādnāme*'de Ermeniyye ḳalʿası vaṣfında, (Mīr ʿAlī Şīr), beyt:

Ni ḳurġan bir ḥaṣīn ü berk ḳurġan
Felek ḥışnını erki dik yaşurġan

(Ne kale! Bir yapılı ve sağlam kale... Felek kalesini mazgal gibi içinde gizler.)

قلیه [ḳalye]: Sükūn-ı lām ve feṭḥ-i yā-yı taḥtānī ile. Ol ṭaʿāma derler ki eti ceviz, bādām, noḫūd ve soğan ile pişirirler. Ona سغدی [suġdī] dahi derler.

قنجه [ḳance]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i cīm ile. Raʿnā ve nāzlı demektir.

قنجغه [ḳancuġa] ve **قنجوغه** [ḳancūġa]: Kilāhumā bi-sükūni'n-nūn ve żammi'l-cīm ve feṭḥi'l-ġayni'l-muʿceme. Be-maʿnī-i fitrāk, yaʿnī terki. Baʿżı nüsḫada, terki bağı maʿnāsına mervīdir. İki lüġat Çağatay lüġatidir.

قنطوره [ḳanṭūra]: **(225[a])** Sükūn-ı nūn ve żamm-ı ṭā vü feṭḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ile. Önü kesik, maḫṣūṣ şāṭır kaftanına derler. Muḥteşem-i Kāşī, beyt:

زین بلای جان که دربرداردش قنطوره تنگ
پیکرم از ناله شد در تنگنای غم چو نال

(Canımı dar kaftan gibi saran bu bela yüzünden, gam hapishanesinde ağlaya ağlaya yüzüm ırmağa döndü.)

قوسه [ḳavse]: Sükūn-ı vāv ve feṭḥ-i sīn-i mühmele ile. Ḳavs ü ḳuzaḥtır. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قیدافه [ḳaydāfe]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i dāl-ı mühmele vü fā ile. Bir ʿavratın adı idi ki ḥākim-i Berdaʿ idi. İskender'e ḫayli muḳābele ile cevāb vermiş idi. نوشابه [nūşābe] dahi derler żamm-ı nūn ve feṭḥ-i şīn u bāʾ-i muvaḥḥade ile. Rükneddīn-i Bekrānī, beyt:

قیدافه را گر آینه بودی ضمیر تو
کی آمدی نیاز به نقش سکندری

(Senin yaradılışın Kaydāfe'ye ayna olsaydı, İskender'le olan münasebetine ihtiyaç duyar mıydı!)

مع الياء التحتانى
[maʿa'l-yā'i't-taḥtānī]

قاطانغی [ḳāṭāniġī]: Feṯḥ-i ṭā'-i mühmele ve kesr-i nūn u ġayn-ı muʿceme ile. Muḥabbet otudur ki mersin yaprağı gibi ḫurde yaprağı olur. İki nevʿdir. Bir nevʿinin tepesinde ceviz kadar başı olur ve üzerinde noḫūd gibi yemişi olur. Ve bir nevʿinin burçak gibi yemişi olur. Muḥabbet için meşhūr ve mücerrebdir. Maḥbūbunun adını anası adıyla ẕikr edip bir nesne ile yedireler veyāḫud içireler, ʿaẓīm teʾşīri olur. Rivāyet olunur ki kaplubağa meẕkūr otu bulup koparıp ağzı ile götürüp dişisine değirir, ol sāʿat erkeğinin ardına düşüp tābiʿ olurmuş. Bu lüġat aṣlında Yunanīdir. ʿAcem taṣarruf etmişler. Ve ʿArabīde ona كف العقارب [keffu'l-ʿaḳārib] derler. Üstād Laṭīfī, beyt:

در ره دلبر درم باید که یابی کام دل
رو بری بر روی نارنجات و بر قاطانغی

(Dilber yolunda gönlünün muradına ermek istersen para gerekir. Narenciyelere ve muhabbet otuna yönelmen gerekir.)

قاقلی [ḳāḳilī]: Kesr-i ḳāf ile. Bir ottur, çoğana benzer. Sebzeliği ondan artıktır. Yaprağı olmaz, ancak ḫurde dalları vardır. ʿArabīde قلام [ḳullām] derler. Ṭabīʿatı müshildir, sarı su iḫrāc eder ve ruṭūbeti taḳlīl eder.

قالی [ḳālī]: Türkīde "halı" dedikleri döşemedir. Ṭālib-i Āmulī, beyt:

به تن بویا کند گلهای تصویر نهالی را
به پا بیدار سازد خفتگان نقش قالی را

(Teniyle kilim desenindeki güllere koku veriyor. Ayağıyla halı desenindeki uyumuşları uyandırıyor.)

قای [ḳāy]: İki maʿnāyadır.

Evvel, ḳadd ü bālā yaʿnī boy bos demektir.

Ṣānī, bir maḥall adıdır ki maḥbūbları çok olur. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

قباچای [ḳabāçāy]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade vü cīm-i Fārsī ile. Bir nevʿ küçük yaʿnī kısa ḳabādır ki قباچه [ḳabāçe] de derler. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

قبای [ḳabāy]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Cāme ve kaftan. Ve dahi ẓurūf ve evānī maʿnāsına.

قدرفی [ḳadarfī]: Feṯḥ-i dāl u sükūn-ı rāʾ-i mühmeleteyn ve kesr-i fā ile. Bir nevʿ altındır, Ḳadarf'ta kesilip sikkelenmiş ola. Ḳadarf bir şehirdir. Meẕkūr altına ʿArabīde غطريف [ġaṭrīf] derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قرقومی [ḳarḳūmī]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve żamm-ı ḳāf ile. Bir nevʿ cāmedir ʿIrāḳ-ı ʿArab'a maḫṣūṣ. Onda işlenir.

قطانی [ḳaṭānī]: Feṯḥ-i ṭāʾ-i mühmele ve kesr-i nūn ile. Senbūse gibi ḫamīrden edip sāde yağ içinde pişirirler. Büṣḥāḳ-ı Eṭʿime, beyt:

کباب و قلیه با پالودهٔ تر
خوشا با روغن ساده قطانی

(Kebap, yahni, taze pelte ve sade yağla yapılmış katānī ne güzel olur!)

قطرافی [ḳaṭrāfī]: Sükūn-ı ṭā vü feṯḥ-i rāʾ-i mühmeleteyn ve kesr-i fā ile. Bir nevʿ akçedir. ʿArabīde غطريفی [ġaṭrīfī] derler. Keẕā fī-*Ferheng-i Cihāngīrī* ve ġayrihi.

قطعِ وزیری [ḳaṭʿ-ı vezīrī]: Kitābette ve evrāḳta ve baʿż-ı eşyāda istiʿmāl olunur, kimi قطعه [ḳiṭʿa] dedikleri. Yaʿnī her ne ki ṭūlu iki ʿarżı miḳdārı ola, ona ḳaṭʿ-ı vezīrī derler. Ammā ekṣer ü aġleb kitābda istiʿmāl olunur. Fettāḥī-i Nīşābūrī, beyt:

وزیر گفتهٔ فتاحی ار به دیوان جست
عجب مدان که وزیریست قطع دیوانم

(Vezir, Fettāhī'nin şiirini divanda ararsa şaşırma! Çünkü vezir benim divanımın kat'-ı vezīrīsidir.)

قلیهٔ سغدی [ḳalye-i suġdī]: قلیه [ḳalye] ma'lūm. Ve سغدی [suġdī] żamm-ı sīn ü sükūn-ı ġayn-ı mu'ceme vü kesr-i dāl-ı mühmeleteyn ile. Bir nev' ḳalyedir. Et, yumurta, soğan, bādām ve cevizle pişirirler. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

قی [ḳay]: Be-vezn-i می [mey] ve کی [key]. Lüġat-i müşterekedir. Egerçi 'Arabīde isti'māli ziyāde şāyi'dir, ammā Fārsīde dahi isti'māl olunur. Kusmak ma'nāsına. **(225b)** Ẓahīreddīn-i Fāryābī, beyt:

ز بهر آنکه دهن خوش کنی ز غایت حرص
نشسته ای مترصد که قی کند زنبور

(Sonsuz bir hırsla ağzını tatlandırmak için oturmuşsun arının kusmasını bekliyorsun.)

Ḳayy-ı zenbūrdan murād 'asel-i muṣaffādır. Egerçi bu ma'nāda ṣaḥīḥ lüġat değildir, belki isti'āredir.

باب القاف المکسوره
[BĀBU'L-ḲĀFİ'L-MEKSŪRE]

مع الالف
[ma'a'l-elif]

قپا [ḳipā]: Feth-i bā'-i Fārsī ile. Şīrdān dolması ki قپا [ḳīpā] dahi derler. Pişirene قپایی [ḳīpāyī] derler. Ebulma'ānī, meşnevī:

رفت خواجه به جایش آمد خر
عجبست حال دهر را بنگر

گرچه جای کسی نماند تهی
سگ نشسته به جای قپایی

(Hoca gitti, yerine eşek geldi. Dünyanın garip haline bak! Gerçi kimsenin yeri boş kalmadı. Şirdan dolması pişirenin yerine köpek oturdu.)

قرا [ḳirrā]: Feth-i rā'-i mühmele ile. Mancinīḳ ma'nāsınadır. Keẕā fi'l-*Mecma'*.

قلیمولیا [ḳilīmūliyā]: Kesr-i lām, sükūn-ı yā-yı taḥtānī, żamm-ı mīm ve kesr-i lām-ı ṣānī ile. Tebāşīre benzer beyāż topraktır ki iki nev' olur. Bir nev'i ṣaḥīḥ beyāżdır. Ve bir nev'i de kızıllığa mā'il olur. Ve iki nev'i dahi Endülüs memleketinde çok bulunur.

قلیمیا [ḳilīmiyā]: قلیمولیا [ḳilīmūliyā]-yı merḳūmdan iḫtişār olunmuştur.

قندیلِ ترسا [ḳindīl-i tersā]: Ol ḳandīle derler ki kenīsālarda gece ve gündüz yanar, aşlā söyündürmezler. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

زبان روغنینم ز آتش آه
بسوزد چون دل قندیل ترسا

(Yağlı dilim ah ateşiyle kilise kandilinin içi gibi yanıyor.)

مع التا
[maʿa'l-tā]

قسمت [ḳismet]: Sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i mīm ile. Baḫş, bölmek, ayırmak, ḥiṣṣe ve naṣīb maʿnāsına. Mīrzā Şānī, beyt:

از روز ازل تنگدلی قسمت ما بود
نشکفته اگر غنجهٔ ما جرم صبا نیست

(Ezelden kısmetimiz gönül darlığıdır. Goncamız açılmadıysa bunda tan yelinin bir suçu yok.)

قیمت [ḳiymet]: Bahā, ḳadr ve mertebe. Ve her nesnenin bahāsı. يقال قوم السلعة تقويما[1]

مع البا
[maʿa'l-bā]

قشیب [ḳişīb]: Kesr-i şīn-i muʿceme ile. Bīhüner ve bī-maʿrifet olana derler.

1 Denir ki: Ürünün fiyatını belirledi.

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

قيز [ḳīz]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Kāfir karısı demektir. Ammā ʿArabīde, küçük küp maʿnāsınadır.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

قنبار [ḳınbār]: Sükūn-ı nūn ve feṭḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Zincefre dedikleri kara boyadır ki surḫ ettikleri kırmızı mürekkeb ondandır.

قير [ḳīr]: İmāle ile. Kar maʿnāsına istiʿmāl olunduğunu eṭibbā taṣḥīh eylemişlerdir. Erbāb-ı lüġat zift yaʿnī karasakız maʿnāsına taḥḳīk eylediler. Ve şuʿarā, şiʿrlerinde bu maʿnāya īrād eylediler. Kemāl İsmāʿīl, beyt:

بر مدح تو هزينه شدم عمر نازنين
بر درگهت چو شير شدم موی همچو قير

(Nazlı ömrümü senin övgünle harcadım. Zifti andıran sakalımla aslan gibi senin kapında oldum.)

Zift su içinde kaynayıp çıktığı ẓāhirdir. Ḥażret-i Şems-i Tebrīzī, beyt:

مفخر تبريزيان شمس حق دين بيا
تا برهد پای دل ز آب و گل همچو قير

(Tebrizlilerin övüncü olan, dinin hak Şems'i! Gel de gönlün ayağı şu katran gibi su ve çamurdan kurtulsun artık!)

مع الفا
[maʿa'l-fā]

قرف [ḳirf]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Ağaç kabuğu. Ve baʿżı nüsḫada "inā" maʿnāsına rivāyet olunmuştur. ʿArabīde القرف [el-ḳarf] bi-fetḥi'l-ḳāf ve sükūni'r-rā, töhmet eylemek ve ʿayb isnād etmek. Ve dahi dibāġat olunmuş deriden tağarcık gibi bir ẓarftır, içine eṣvāb korlar. Ve fetḥateyn ile (قَرَف ḳaraf), ḫastalara yakın olmak, müdānātu'l-marīż maʿnāsına. Ve karışmak, مخالطه [muḫālaṭa] gibi. Ve kesr-i ḳāf ile (قِرف ḳirf), her nesnenin derisi ve kabı, ḳışr maʿnāsına. Ve ağaç kabuğun soymak.

قف [ḳif]: Destī gibi bir ẓarftır. İçine baʿżı nesne korlar. ʿArabīde emir ṣīġasıdır, **(226ª)** "dur!" maʿnāsına. Ve żamm ile (قُف ḳuf), yüksek yer, mevżiʿ-i mürtefiʿ maʿnāsına. Ve fetḥa ve teşdīd ile (قَفّ ḳaff), parmak arasında nesne gizlemek. Ve ot koparmak. ويقال للثوب اذا جف بعد الغسل قد قف الثوب[2]

مع الطاء المهمله
[maʿa'ṭ-ṭā'i'l-muhmele]

قبط [ḳibṭ]: Sükūn-ı bā'-i muvaḥḥade ile. Mışır'da fir'avn ḳavmi ve etbāʿı olan ṭā'ifenin adıdır. Ḥālen onlardan bāḳī ādem vardır. Beylere ve kāşiflere ḫidmet ederler. ʿArabīde fetḥa ile (قَبط ḳabṭ), nesne cemʿ etmek. يقال قبطه اقبطه قبطا اذا جمعه باليد[1]

قيراط [ḳīrāt]: Buçuk deng. Ve dahi bir çekirdek ağırlığı. Ve derler ki on altı ḳīrāt bir dirhem ve yigirmi dört ḳīrāt bir miṣḳāl olur. 'İnde'l-baʿż buçuk deng ve altı çekirdek ki her çekirdek iki arpa ağırıdır. Aṣlı قرّاط [ḳirrāṭ] idi rā'nın teşdīdi yā'ya tebdīl ve rā'ya ḫiffet verip قيراط [ḳīrāṭ] dediler. Ammā eḥādīṣ içinde vārid olan قيراط [ḳīrāṭ], cebel-i Uḥud maʿnāsınadır diye tefsīr eylediler.

1 Bir şeyi elle topladığında ḳabaṭahu, aḳbaṭahu, ḳabṭan denir.

2 Elbise yıkandıktan sonra kuruduğu zaman "ḳad ḳaffe'ş-şevbu" denir.

مع الكاف
[maʿa'l-kāf]

قفک [ḳifek]: Feṯḥ-i fā ile. Büyük ağaçtan düzülmüş ḳadeḥ, ġayrı nesneden dahi olursa olsun. Şāʿir, beyt:

بده با قفک بادهٔ لاله گون
کند شوق دل تشنگان را فزون

(Lale renkli şarabı büyük ağaç kadehle ver de gönlü susamışların şevkini arttırsın!)

قیجک [ḳīcek]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṯḥ-i cīm ile. Kemânçe dedikleri sazdır. Ḥakīm Ṣāḥib der-*Ḳasemiyye*, beyt:

بسوز آتش عود و به کاسهٔ طنبور
به چنگ و بربط و قیجک به دلخراشئ تار

(Ödün ateşine ve tamburun kāsesine andolsun! Tārın iç parçalayıcılığına, çeng, kopuz ve kemençeye andolsun!)

مع القاف
[maʿa'l-ḳāf]

قبچاق [ḳibçāḳ]: Sükūn-ı bāʾ-i muvaḥḥade ve feṯḥ-i cīm-i Fārsī ile. Bir ṣaḥrā adıdır. Baʿżı rivāyette ol ṣaḥrāda sākin olan ṭāʾifenin adıdır. Ḥʿācū-yı Kirmānī, beyt:

ای ماه قبچاقی شب است از سر بنه بغتاق را
بگشای بند یلمه و در بند کن قبچاق را

(Ey Kıpçaklı ay! Gece oldu, başındaki örtüyü çıkar! Yelmenin bağını çöz ve Kıpçak'ı esir al!)

Mevlānā Hātifī, beyt:

سپه سوی قبچاق باید کشید
به اقصای آفاق باید رسید

(Orduyu Kıpçak tarafına çekmek gerek. Dünyanın en uzağına varmak gerek.)

مع الميم
[maʿa'l-mīm]

قريم [ḳirīm]: Kesr-i rāʾ-i mühmele ve sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Ulu kişi, seyyidü'l-ḳavm gibi. Cemʿi قروم [ḳurūm] gelir.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

قنديل [ḳındīl]: Maʿrūf. Lüġat-i müşterekedir elsine-i ṣelāṣede. Ḫˇāce Selmān, beyt:

شمع عالم تاب عیسی را بدین دیر کهن
هر صباح از پرتو قندیل زرینش ضیاست

(Bu eski kilisede Hz. İsa'nın dünyayı aydınlatan mumu, her sabah onun altın kandilinin ışığından ışık alır.)

Şeyḫ Feyżī, beyt:

ای عشق تو از کعبه تراشیده صنم را
پیمانهٔ می ساخته قندیل حرم را

(Ey aşkı sayesinde Kâbe'deki putun yontulup şarap kadehinin Harem kandili olduğu!)

قيفال [ḳīfāl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve feṭḥ-i fā ile. Baş damarı ki kolun iç yüzünde ve yukarı cānibinde olur. Ondan kan alınsa teʾṯīri gerdenden yukarıda olur. Ebulmaʿānī, beyt:

کرده سودای غم یار دماغم مختل
بگشاید مگر آن غمزهٔ دلدوز قیفال

(Sevgilinin gamı sevdası dimağımı karıştırdı. O damarı olsa olsa o gönül delici kıyabakış açar.)

قيل [ḳīl]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī ile. Nām-ı beyābān u deşt-i bī-pāyān. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

مع النون
[maʿa'n-nūn]

قروان [ḳirvān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ile. Be-vezn-i شروان [şirvān]. Bir vilāyet adıdır. Ve dahi şehirleri gezmeye derler.

قیرگون [ḳīrgūn]: Yaʿnī tīre-reng. Mevlānā Hātifī, beyt:

هوا قیرگون شد ز پر عقاب
نهان شد در ابر سیه آفتاب

(Güneş, kara bulutun arkasında gizlendi. Hava, kartal kanadından daha kara oldu.)

قیروان [ḳīrvān]: Sükūn-ı yā-yı taḥtānī vü rā'-i mühmele ve feth-i vāv ile. Kenār-ı āsumān. Ḫʿāce Selmān, beyt:

ای رسیده عدلت اندر غرهٔ صبح شهاب
همچو نور آفتاب از قیروان تا قیروان

(Ey adaleti sayesinde sabah yıldızı parlaklığının güneş ışığı gibi göğün bir ucundan diğer ucuna ulaştığı!)

Ve şarḳ ve ġarb cāniblerine derler, bir cānibden bir cānibe varınca maʿnāsına. Mevlānā Hātifī, beyt:

ازین قیروان تا به آن قیروان
شده موج دریای آتش روان

(O taraftan bu tarafa dek ateş denizi dalgalandı.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te eṭrāf-ı maʿmūre maʿnāsınadır. Reşīdeddīn Vaṭvāṭ, beyt:

نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله کشد
ز قیروان بکشد تا به قیروان آتش

(Allah korusun! Senin görkemin alevlenecek olsa dünyanın bir tarafından diğer tarafına dek her yeri ateş sarar.)

ʿArabīde büyük leşger, ceyş-i ʿaẓīm. Ve dahi ḳāfile ve kārbān maʿnāsına gelir. Ve ʿinde'l-baʿż feth-i rā ile (قیرَوان ḳīrevān) ceyş-i ʿaẓīm. Ve żamm-ı rā ile (قیرُوان ḳīruvān) ḳāfile maʿnāsına gelir. Fārsīden muʿarrebdir.

باب القاف المضمومه
[BĀBU'L-ḲĀFİ'L-MAŻMŪME]

مع الالف
[maʿa'l-elif]

قبا [ḳubā]: Feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Kap kacak maʿnāsınadır.

قسطا [ḳusṭā]: Sükūn-ı sīn ü feṯḥ-i ṭā'-i mühmeleteyn ile. Bir kāmil ve ẕū-fünūn ḥakīmin ismidir. Ḫulefā-yı Benī ʿAbbās'tan Me'mūn ḫalīfe zamānında Baʿalbek şehrinden ẓuhūr edip lisān-ı ʿArabīyi ve lisān-ı Yunanīyi ġāyet bilir idi. Ḫattá Yunan lisānınca olan ḥikmet kitābların ʿArabī lisāna terceme eyledi. Cümleden, kitāb-ı Mecesṭī ile Oḳlīdūsu'l-Ḥikme arasında tercemelerine vāsıṭa olmuştur. Şems-i Faḫrī, beyt:

بدین کتاب مرا منتیست بر فضلا
که نیست بر حکمای زمانه جز قسطا

(Bu kitapla zamanın bilgelerinden Kusta dışında bir kimseye minnetim yoktur.)

Mecmaʿu'l-Fürs'te Ḳusṭā, Luḳa-nām ḥakīmin ferzendidir. Yunan'dan iki ḥakīm-i fāżıl u kāmil idiler. Şāh Nāṣır-ı Ḫüsrev, beyt:

هرکسی چیزی همی گوید به تیره رای خویش
تا گمان آید که او قسطای بن لوقائی

(Herkes kendi cahil görüşünce bir şey söylüyor. Öyle ki kendisini Luka oğlu Kosta zannediyor.)

ʿArabīde şol deveye derler ki ayakları sinirinden büzülmüş ve kurumuş ola.

قوقبا [ḳūḳabā]: İki maʿnāyadır.

Evvel, bir ottur.

Ṣānī, bir ḥabb terkībidir. Müshil ve laṭīf ve dimāġa ḳuvvet verir.

مع الها
[maʿa'l-hā]

قبله [ḳible]: Maʿrūf. Ve teveccüh olunan cānibe قبله [ḳible] dedikleri münāsebetle Hindūlar pādişāhlarına قبلهٔ عالم [ḳible-i ʿālem] derler.

قژه [ḳije]: Feṯḥ-i zā'-i Fārsī ile. Pelīd ve peleşt olan nesneye derler. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

قطعه [ḳiṭʿa]: Pāre demektir. Ammā şuʿarā ıṣṭılāḥında iki beyitten dokuz beyte varınca bir ḳāfiyede olup maṭlaʿının evvel mıṣrāʿı ḳāfiyesi muḫālif olan şiʿre derler. Maṭlaʿı bir ḳāfiyede olunca غزل [ġazel] denilir ammā vaṣf-ı maḥbūb olursa. Ve illā āḫar mażmūnda olana شعر [şiʿr] ve نظم [naẓm] derler. ʿArabīde bir pāre nesne maʿnāsınadır. ويقال القطع ظلمة آخر الليل ومنه قوله تعالى ﴿فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ﴾ وقيل سواد الليل[1]. Ve feṯḥa ve żamme ile (قطعه ḳaṭʿa/ḳuṭʿa) mevziʿu'l-ḳaṭʿ ve żamm-ı ḳāf ile (قُطعه ḳuṭʿa) bir nevʿ ḫurmādır.

قلاده [ḳilāde]: **(226b)** Boğaz bağı. Mevlānā Hātifī, beyt:

نیفتاد در دام ماهی نهنگ
نیاورد سر در قلاده پلنگ

(Timsah, balık ağına düşmez. Kaplanın başı, boyun bağına yakalanmaz.)

1 Gecenin sonuna "el-Ḳaṭʿu ẓulmetin" denir. Yüce Allah'ın kelāmında gelir: "Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar!...Hicr, 15/65)". Gece karanlığına da denir.

مع البا
[maʿa'l-bā]

قطب [ḳuṭb]: Dört maʿnāya istiʿmāl olunur.

Evvel, reʾīs-i ḳavm ʿumūmen ve ricāl-i ġayb ḥuṣūṣan ki ḫalīfe-i nübüvvettir. Yaʿnī ḥażret-i Ādem ʿalá-nebiyyinā ve ʿaleyhi's-selām'dan tā rūz-ı ḳıyāmet bir ḳuṭb olur. Ḥattá ḥażret-i Resūl-i kāʾināt ve mefḫar-ı mevcūdāt seyyid-i ʿālemiyān ve server-i dü cihān ṣalla'llāhu teʿālá ʿaleyhi ve sellem fī-külli vaḳti ānin ḥażretinden evvel ve sonra vekīli ve ḫalīfesidirler. Biri dünyādan naḳl etse biri dahi yerine ḳuṭb olur.

Maʿnā-yı ṣānī, iki kevkebdir. Biri cānib-i cenūbda ve biri ṭaraf-ı şimālde olur. Aṣlā yerlerinden ḥareket eylemezler. Bu iḳlīmlerden ḳuṭb-ı cenūbī görünmez, ḳuṭb-ı şimālī görünür. Türkīce "demirkazık" derler. Ḫʿāce Selmān, beyt:

قطب گردون ببین یافته با قطب بنات
اتصالیست کزان چشم بدان یاد آورد

(Bak! Demirkazık yıldızı yediger yıldızıyla kem gözleri hatırlatacak biçimde birleşmiş.)

Ṣāliş, pergār dāʾiresinin orta yerinde olan noḳṭaya derler ortada bulunduğu için.

Rābiʿ, değirmenin alt taşında olan küçük ağaç ki üst taşının deliği ona geçip devr eder ḫuṣūṣan ve her nesnenin ortasına derler ʿumūmen ki ḥareket eylemeyip yerinde berḳarār dura.

قلاب [ḳullāb]: Feṯḥ-i lām-ı müşeddede ile. Her ucu eğri olup çengāl gibi olana derler ʿumūmen, balık oltasına derler ḫuṣūṣan. Reʾīsü'ş-şuʿarā fī-zamānihi Mevlānā Ṣāʾib-i İṣfahānī, beyt:

دل عبث چندین ز تقدیر الهی می طپد
می شود قلاب محکمتر چو ماهی می طپد

(Gönül boş yere takdīr-i İlāhī karşısında çırpınıyor. Balık çırpındıkça zoka daha da sağlamlaşır.)

Ve istiʿāre ṭarīḳıyla zülf-i ḫūbāna derler ʿumūmen. Mevlānā Cāmī, beyt:

شوق قلاب دل دوران است
جاذب خاطر مهجوران است

(Şevk, uzakta kalmış gönüllerin çengelidir. Ayrı kalmışların gönlünü kendine çeker.)

مع الجيم
[maʿa'l-cīm]

قپوج [ḳupūc]: Żamm-ı bā'-i Fārsī ile. Keklik ki کبک [kebk] dahi derler. ʿArabīde حجل [ḥacel] derler. Ḥakīm Şīrāzī, beyt:

بال مرغ و ماهیٔ خرد و پلوج
لحم دراج و طیاهیج و قپوج

(Tavuk kanadı, küçük balık ve piliç. Turaç, çil-kuşu ve keklik eti.)

قلج [ḳulc]: Sükūn-ı lām ile. Ol çār-pā ḥayvāna derler ki ayakları birbirinden ayrılmış gibi yürüye. Keẕā fī-*Şerefnāme*. Ammā *Mü'eyyidü'l-Fużalā*'da çār-pā ḥayvānın kıç ayaklarının derileri biribirine ulaşık gibi yürüye, ona derler. *Şerefnāme* ṣāḥibinin naḳlinin ʿaksidir.

قنج [ḳunc]: **(227ᵃ)** Sükūn-ı nūn ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, beyhūde ve bī-maʿná.

Ṣānī, kuyruğu kesik eşek. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

قوج [ḳūc] ve **قج** [ḳuc]: Evvel vāv-ı maʿrūf ile, ṣānī işbāʿ-ı żamme ile. İki maʿnāyadır.

Evvel, gūsfend cengi yaʿnī cenkçi koyun. Türkīde dahi "koç" derler. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Mevlānā Hātifī, beyt:

بکش بی دلی را که جست از ستیز
بود کشتنی قوج میدان گریز

(Savaşmaktan kaçan korkağı öldür! Meydandan kaçan koç, kesilse gerektir.)

قولنج [ḳūlenc]: Sükūn-ı vāv u nūn ve feṭḥ-i lām ile. Bir rīḥ-i ṣaʿbdır. İnsānın emʿā dedikleri bağırsağında ḥāṣıl olup her cānibde gezip gāhī şiddet üzre oldukta ṣāḥibine ziyāde elem ve vecaʿ ʿārıż olur. Bu isim bu ʿillete

مع التاء المثنات
[maʿa't-tā'i'l-muṣennāt]

قرات [ḳurāt]: Feṭḥ-i rā'-i mühmele ile. Ferāce ve kaftan laḳmesine derler. Mīr Naẓmī, beyt:

قرات جامهٔ رنگین جانان
چو چاک سینهٔ عشاق نالان

(Sevgilinin renkli elbisesinin küçük parçası, inleyen āşıkların göğsündeki parçaya benziyor.)

قروت [ḳurūt]: Żamm-ı rā'-i mühmele vü vāv-ı maʿrūf ile. Yoğurt kurusu. Şāʿir, beyt:

قروت و کشک با روغن پزیده
در آن دم پیش مهمان آوریده

(Yoğurt kurusu ve karakurut yağla pişirilip derhal konuğun önüne getirilmiş.)

Yunanīdir. Maʿnāsı, "Bu ʿilletin devāsını Allāh bilir" demek imiş. Ḥükemādan böyle istimāʿ olundu.

قونج [ḳūnc]: Sükūn-ı vāv u nūn ile. Palamud. Baʿżı nüsḫada "alıç" rivāyet olunmuştur.

مع الدال المهمله
[maʿa'd-dāli'l-muhmele]

قزغند [ḳuzġund]: Sükūn-ı zā vü nūn u żamm-ı ġayn-ı muʿcemeteyn ile. Fıstıḳ ağacında fıstıḳ gibi bir içi boş şeyʾ olur, yenmezlikten onunla deri dibāġat ederler. Eṣaḥḥı budur ki fıstıḳ ağacı bir sene fıstıḳ ve bir sene meẕkūr ḳuzġundu ḥāṣıl eder. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*. Bu maʿnāya, Ebulmaʿānī, ḳıṭʿa:

درخت پسته چون اهل زمانه
نخستین از کرم باشند مائل

دهد یکسال میوه سال دیگر
شود ممسک کند قزغند حاصل

(Fıstık ağacı, zamāne insanları gibi ilk önce cömertliğe meyillenir. Bir yıl fıstık verir, diğer yıl da cimrileşip içi boş yemiş sunar.)

قنود [ḳunūd]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ile. İntihā-yı ser-ḥadd-i Hind'de vāḳiʿ bir dağ adıdır. Onda bir pınar vardır, suyundan içen muʿammer olur imiş. Şāʿir, beyt:

روایت کنند این سخن را شنود
چو ماء الحیوتست آب قنود

(İşitenler şu sözü rivayet ederler: Kunūd suyu ölümsüzlük suyu gibidir.)

مع الزاء المعجمه
[maʿa'z-zā'i'l-muʿceme]

قندز [ḳunduz]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Deryā cānverlerinden bir cānverdir. Derisini kalpak pervāzı ederler. Lākin ḫāyesi nāfiʿ devādır, جندبادستر [cund-bādister] ve جندبیدستر [cund-bīdester] derler. *ʿAcā'ibü'l-Maḫlūḳāt* kitāblarında masṭūrdur ki deryā kenārlarında kendi için ev yapar, ḫattá müteʿaddid evler edermiş. Birin kendi dişisiyle sākin olmaya ve birin yavruları için edermiş. Ve ḫidmetkārları olurmuş, onlar için dahi başka ev edermiş. Ve her eve ikişer kapı kor imiş, biri deryāya ve biri karaya. Ve avcılarından naḳl olunur ki kendini ḫāyeleri için ṣayd ettiklerin bilip ḫāyesin kendisi koparıp deryā kenārına atar ve avcıyı gördükte arkası üstüne yatıp ḫāyesi olmadığın gösterirmiş. Aḥmed-i Kirmānī, beyt:

عریان شود آن سپهر بدرام
از قاقم صبح و قندز ز شام

(O asi felek, sabah kakımı ve gece kunduzunu çıkarıp soyunuyor.)

Siyāhlığından kināyedir. *Mecmaʿu'l-Fürs*'te iki maʿnāyadır. Evvel, nām-ı vilāyettir. Ṣānī, bir cānverdir. Derisini kürk edip selāṭīn giyerler ve kalpak ederler. Keẕā fi'l-*Edāt*. Ḥakīm Ḫāḳānī, beyt:

ای چشم تو فتنهٔ فلک قلاوز
وی ابروی تو بر کلاه خوبی قندز

(Ey gözü feleğin fitnesine kılavuz olan! Ve ey kaşı güzellik kalpağına kunduz olan!)

Ġālibā ʿAcem diyārında ġāyet iyi tüylüsü olurmuş ki selāṭīn kürk ederler imiş. Ve illā bizim bildiğimiz bir ḫaṣīn tüylü deridir, lebse ṣāliḥ olmayıp kaplan postlarına pervāz ederler.

مع الراء المهمله
[maʿa'r-rā'i'l-muhmele]

قمار [ḳumār]: İki maʿnāya gelir.

Evvel, maʿrūf luʿbdur nerd luʿblarından.

Ṣānī, bir şehir yāḫud bir mekān adıdır ki metāʿı ʿūd-ı ḫāliṣtir ki عودِ قماری [ʿūd-ı ḳumārī] derler. Onda ṭāvūs dahi olurmuş. Şeyḫ Niẓamī, beyt:

دماغ عالم از باد بهاری
هوا را سوخته عود قماری

(Dünyanın dimağında bahar yelinin havada yaktığı kumārī öd var.)

قور [ḳūr]: Be-vezn-i بور [būr]. Ser-i kedū yaʿnī kabak başı. Māverā'ünnehir lüġatidir.

مع السين المهمله
[maʿa's-sīni'l-muhmele]

قباس [ḳubās]: Feṯḥ-i bāʾ-i muvaḥḥade ile. Neyyir-i aʿẓamın cümle-i esmāsındandır. Keẕā fi'l-*Mü'eyyid*.

قدس [ḳuds]: İki maʿnāyadır.

Evvel, mübārek maʿnāsınadır.

Ṣānī, bir meşhūr vilāyettir ki ايليا [īliyā] dahi derler.

قرناس [ḳurnās]: Sükūn-ı rāʾ-i mühmele ve feṯḥ-i nūn ile. Bed-ḫūy ve bed-evżāʿ maʿnāsınadır. Mīr Naẓmī, beyt:

مکن هر نا سزا با خویش همکاس
که شین آرد ترا همبزم قرناس **(227b)**

(Her önüne geleni kendine arkadaş yapma! Çünkü kötü huyluyla berbaer olmak sana sıkıntı verir.)

قسطاس [ḳusṭās] ve **قطاس** [ḳuṭās]: Evvel bi-sükūni's-sīni'l-mühmele, kilāhumā bi-feṯḥi'ṭ-ṭā. İki maʿnāyadır.

Evvel, at boynuna asarlar bir beyāż tüydür ki Türkīde "hotaz" derler. Mevlānā Hātifī, beyt:

درآویختند از ستوران قطاس
محاسن پذیرفت رویین اساس

(Güzel, makbul ve asil hayvanlara hotaz astılar.)

Ṣānī, bir mevżiʿ ismidir. ʿArabīde terāzūya derler.

قسوس [ḳusūs]: Żamm-ı sīn-i mühmele ile. Bir nevʿ sarmaşıktır.

قفنس [ḳuḳnus]: Sükūn-ı ḳāf ve żamm-ı nūn ile. Bir büyük kuştur, Hindūstān cezīrelerinde olur. Ekṣer Şengūne-nām cezīrede olur. Uzun burnu var ve burnunda elli kadar sūrāḫları vardır ve her sūrāḫından kuyruğuna varınca bir sūrāḫ olur. Ṣadā ettikte her birinden bir türlü ṣadā ẓāhir olur, kimi bülend ve kimi pest. Rivāyet olunur ki ḥükemā-yı müteḳaddimīn mūsīḳīyi ondan aḫẕ etmişler. Ve derler ki bin sene ʿömrü olurmuş ve erkeği ve dişisi olmaz imiş. Tenāsülü bu vechle imiş ki ʿömrü āḫire erişтikte bi-emri'llāhi teʿālá ḫār u ḫas cemʿ edip bir yere yığıp baʿdehu çıkıp üstüne oturur ve kanatların ol kadar salıp ağaca vururmuş ki bir āteş ẓāhir olup ḫas u ḫāşāki tutuş-turup yakar, kendi dahi āteşin içinde yanar, tamām külü yığılıp kalır. Bi-emri'llāhi teʿālá birkaç eyyāmdan sonra külü içinden kendi gibi bir kuş ḫāṣıl olur. Ol dahi ʿömrü āḫirinde böyle eder. Tenāsülleri bu minvāl üzre imiş. [1]﴿ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾ Üstād Laṭīfī, beyt:

همچو قفنس به ناله و افغان
سوختم خویش را بر آتش عشق

(Kendimi kuknus gibi bağırıp inleyerek aşk ateşinde yaktım.)

قفنوس [ḳuḳnūs]: Nūn'dan sonra ziyāde-i vāv ile de mervīdir. Üstād Laṭīfī, beyt:

اگر ماند هزاران ساله قفنوس
بسوزد زار زار آخر به افسوس

(Kuknūs bin yıl da yaşasa sonunda hayıf içinde inleye inleye yanar.)

قوقنس [ḳūḳnus]: Nūn'dan evvel vāv ile de menḳūldür. Üstād Laṭīfī, beyt:

همی نالم ز دردت ای دل آزار
همی سوزم در آتش قوقنس وار

1 "Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi)dir." Yāsin, 36/38.

(Ey gönül incitici! Senin derdinle sürekli inliyor, kūknus gibi hep ateş içinde yanıyorum.)

قوقنوس [ḳūḳnūs]: İki ḳāf arasında bir vāv ve nūn'dan sonra bir vāv ile de istiʿmāl olunur. Üstād Laṭīfī, beyt:

به سوز و ناله ای شاه دل افروز
کنون چون قوقنوسم خویشتن سوز

(Ey gönül yakıcı padişah! Şimdi yana yakıla kendini yakan bir kūknūs gibiyim.)

Dört vechle istiʿmāl olunmuştur.

قندس [ḳundus]: Sükūn-ı nūn ve żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Ağuotu. Yaylak dağlarında biter. كندس [kundus] dahi derler. Muʿarrebi قندس [ḳundus]tur. Ḫoş-nümā şükūfesi olur. ʿArabīde dahi vārid olmuştur. Saʿdeddīn İbni'l-ʿArabī, beyt:

دب العذار بعارضية وانني
لأحب ديباج الخدود مقندس

(Onun yanaklarında tüyler var. Muhakkak ki ben de kundus çiçeği desenli ipek yanaklar severim.)

مع الشين المعجمه
[maʿa'ş-şīni'l-muʿceme]

قراش [kurāş]: Fetḥ-i rā'-i mühmele ile. Bemaʿnī-i teb ü lerze, yaʿnī ısıtma. ʿArabīde حما [ḥummā] derler. قراشه [ḳurāşe] dahi denilir. Ebulmaʿānī, beyt:

اگر دلدار با اغیار بینم
قراش گیرد در آن ساعت وجودم

(Sevgiliyi rakiple gördüğüm an bedenimi sıtma tutar.)

قلماش [ḳulmāş]: Sükūn-ı lām ve fetḥ-i mīm ile. Ḳallāş, ḥarāmzāde ve bī-kār u kesb olan ādeme derler.

مع اللام
[maʿa'l-lām]

قفل [ḳufl]: Kilîd maʿnāsınadır. Mevlânā Cāmī, beyt:

ای بسا قفل درین کاخ دو در
که کلیدش نتوان یافت ز زر

(Bu iki kapılı dünya evinde, altın anahtar düzülemeyen nice kilit vardır.)

Fārsîde miftāḥa کلید [kelîd] derler.

قوتیل [ḳūtīl]: Vāv-ı maʿrūf, kesr-i tāʾ-i müşennāt, baʿdehu yā-yı sākine ile. İki miṣḳāl veznine derler. Ebulmaʿānî, beyt:

باده از دست پری چهره بخور بی تعجیل
با بر و نقل مناسب قدح اندر قوتیل

(Peri yüzlünün elinden iki miskal ağırlığında şarap kadehini alıp hiç acele etmeden uygun meze ve meyvelerle iç!)

قول [ḳol]: Vāv-ı mechūl ile. İki maʿnāyadır. Evvel, be-maʿnī-i کاغنه [kāġune] ki bir zehrnāk böcektir. **(228[a])** Baʿżılar "güve"ye dediler.

Ṣānī, bir bölük cemāʿat ki Türkîde dahi "kol" derler. Meṣelā sağ kol ve sol kol derler. Murād, sağda ve solda olan cemāʿattir. Mevlânā Hātifî, der-*Timurnāme*, meṣnevî:

شه کامران خسرو سرفراز
دو قول از پی کار کین کرد ساز

یکی مرکز رایت فتح باب
کز آن زهرهٔ اژدها گشت آب

دگر قول را رایت خسروی
ز پور جهانگیر کردش قوی

مع الکاف
[maʿa'l-kāf]

قولک [ḳūlek]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i lām ile. Ağzı yok bir çömlektir. Ancak para sığacak kadar yarığı vardır. İçine akçe bırakırlar, doldukta kırıp akçeyi alırlar. Ekṣer ehl-i sūḳ kullanır. Eline çil akçe girdikte ḥıfẓ için onun içine bırakır. Ṣāʿir, beyt:

لب غیبتگر و غماز فراهم نشود
دهنش پر زر اگر ساخته همچون قولک

(Dedikoducu ve gammazın ağzı, kumbara gibi altınla dolu olsa bile kapanmaz.)

(Muradını sürücü ve baş tacı olan padişah, savaş için iki kol hazırlattı. Birisi kapı fethedici merkez sancağıydı, onu gören ejderhanın ödü kopardı. Diğer kol padişahlık sancağıydı, padişahın oğluyla güçlenmişti.)

قدم [ḳudum]: Żamm-ı dāl-ı mühmele ile. Be-maʿnī-i ʿāḳıbet-i kār. Keẕā fi't-*Tuḥfe*.

قرزم [ḳurzum]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve żamm-ı zā'-i muʿceme ile. Be-maʿnī-i قلزم [ḳulzum] ki lām yerine rā vāḳiʿ olmuştur. Keẕā fi'l-*Mecmaʿ*.

قلزم [ḳulzum]: Sükūn-ı lām ve żamm-ı zā'-i muʿceme ile. Bir müstaḳil deryādır yaʿnī deryā-yı āḫara ittiṣāli yoktur. Egerçi göl gibidir ammā ġāyet ʿaẓīm ve vāsiʿdir. Sāḥil-i ġarbīsinde iki şehr-i muʿaẓẓam vardır. Birine عيدان [ʿaydān] ve birine اسوان [usvān] derler. Ve ol şehirlere ḳarīb yerde iki maʿden vardır, birinden altın ve birinden zümürrüd çıkar. Ondan aşağı nehr-i Nīl vāḳiʿ olmuştur. Ol mevāżiʿde vāfir ʿaḳāḳīr ve aʿşāb ḥāṣıl olur. Sā'ir bilāda ondan alıp götürürler. Ez-cümle ḥaceru'l-ḳamer derler bir nevʿ taş olur, üzerinde noḳṭaları vardır. Ḳamer artıp eksildikçe ol noḳṭalar dahi artıp eksilir. Çok ḫāṣṣası vardır. Ez-cümle maṣrūʿ, yanında ḥıfẓ edip götürse ṣaraʿı zā'il olur. Buna miṣāl ḫavāṣṣı çoktur. Ve dahi niçe ḫāṣṣalı nesneler vardır. Mezbūr deryā āḫir-i mülk-i Mıṣr ve evvel-i mülk-i Ḥabeş'te vāḳiʿ olmuştur.

قم [ḳum]: Şehr-i Kāşān'a ḳarīb yerde vāḳiʿ bir muʿaẓẓam şehirdir. Āb u hevāsı laṭīf, ḫalḳı zekī ve ṣāḥib-ṭabīʿat ve şāʿir-meşreb. Ve süḫan-dān-ı nām-dār şāʿirleri ẓuhūr eylemiştir. Ve ʿArabīde قم [ḳum] ṣīġa-i emrdir, برخيز [ber-ḫīz] maʿnāsına. Ḳur'ān-ı Mecīd'de vāḳiʿ olmuştur.

قوم [ḳūm]: Vāv-ı maʿrūf ile. Teğelti ki nemed-i zīn maʿnāsına. Baʿżı nüsḫada içi dolu kamış mervīdir. Miṣāl-i maʿnī-i evvel, Mīr Naẓmī, beyt:

چگونه باشدم بر اسب خراف
گرو شد قوم و زين در نزد علاف

(Ata nasıl bineyim! Eyer keçesi ile eyerim, zahire satıcısının elinde rehin.)

مع النون
[maʿa'n-nūn]

قربان [ḳurbān]: Sükūn-ı rā'-i mühmele ve feṯḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. Terkeşin yay duran ṭarafına derler. Baʿżılar ok durduğu cānibdir demişler ammā ḫalṭ etmişler. Zīrā rāst geldiğimiz ebyātın cemīʿsinde yay ṭarafı iḳtiżā eder. Baʿżılar kesr-i ḳāf ile (قِربان ḳirbān) taḥrīr eylemişler. Ḥaḳḳ budur ki iṣābet etmişler. Zīrā münāsibi de kesre iledir. Mütābaʿat żarūreti olmasa faḳīr dahi meksūrda yazardım. Ḥakīm Esedī, beyt:

کمان آید از قید قربان به در
برون آمد از پوست مار دو سر

(Yayı yay kabından çıkınca iki başlı yılan da derisinden çıkar.)

Ḥakīm Firdevsī, beyt:

کشیدند رستم دلان زمان
ز ترکش خدنگ و ز قربان کمان

(Zamanın Rüstem yüreklileri, terkeşten oku ve kurbandan yayı çektiler.)

Ḫʷāce Selmān, beyt:

باد قربان ز کمانخانهٔ ابروی تو دل
خاصه آن دم که بود چشم خوشت تیرانداز

(Gönül senin kaş yaylığının kurbanı olsun! Bilhassa güzel gözünün ok attığı zamanda...)

Bu beyitte żamm ile olduğuna bir miḳdār münāsebet vardır ammā çendān delālet-i metīn değildir. ʿArabīde اضحیه [uḍḥiyye] maʿnāsınadır, fidye maʿnāsına. Ḥakīm Şifāyī, beyt:

دزدیده نگاهی که رقیبت نپسندد
قربان سر ناز کن و سوی من انداز

(Rakibin beğenmediği hırsız bakışını nazının başına kurban edip bana at!)

قردمان [ḳurdumān]: Sükūn-ı rā vü żamm-ı dāl-ı mühmeleteyn ve feṯḥ-i mīm ile. Cevşen altına giyilen kaftan maʿnāsına. Mīr Naẓmī, beyt:

به زیر زره قردمان یلان
ز اطلس همی کرده بد پهلوان

(Yiğitlerin zırhı altındaki kaftan, atlastan yapılmıştı.)

قسطنطین [ḳosṭanṭīn]: İki maʿnāyadır.

Evvel, dāru'l-mülk-i Rūm olan İstanbul'un nāmıdır. Sebeb-i tesmiyesi tevārīḫ-i muʿteberede böyle masṭūrdur ki zamān-ı evvelde ḳāʿide-i külliyye böyle idi ki bir şehri her kim binā eylese kendi nāmına iżāfetle nām verirmiş. Şehr-i mezbūrun ibtidā bānīsi Yanḳo bin Mādyān idi. Baʿdehu ḫarāb olup niçe müddet ḫālī ve ḫarābe kaldıktan sonra Buzanṭīn-nām bir pādişāh-ı Naṣārá taʿmīr edip ol nām ile meşhūr oldu. Yine ḫarāb **(228b)** olup bir müddet dahi kaldıktan sonra Ḳosṭanṭīn-nām bir pādişāh taʿmīr edip kendi ismine mużāf etmeğin Ḳosṭanṭīn nāmı ile meşhūr-ı āfāk oldu.

Maʿnā-yı ṣānī, *Mecmaʿu'l-Fürs*'te, Ebulḳāsım-ı Ḥakīm taṣnīf eylediği aḥkām-ı dīn-i Āzer-perestīde bir kitāb ismidir.

قلقلان [ḳulḳulān]: Sükūn-ı lām-ı evvel, żamm-ı ḳāf ve feṯḥ-i lām-ı ṣānī ile. Yaş otlak maʿnāsınadır.

قو زدن [ḳū zeden]: Vāv-ı maʿrūf ve feṯḥ-i zā'-i muʿceme vü dāl-ı mühmele ile. "Yūf!" demek maʿnāsınadır. Şeyḫ Ḳāsım-ı Envār, musammaṭ:

بر گوهر و لؤلؤ زنم بر قصر قیصر قو زنم
از سوز دل یاهو زنم تا آتش افتد در جهان

(Mücevher ve inciyi elimin tersiyle iter, kayserin sarayına "yuf!" derim. Gönül ateşinden "yāhū!" derim, dünyaya ateş düşer.)

قوشون [ḳūşūn]: Vāveyn-i maʿrūfeteyn ve żamm-ı şīn-i muʿceme ile. Konak yeri ve konulan yer maʿnāsınadır. Mevlānā Hātifī, beyt:

برآمد ز درگاه شاه این ندا
که کس از قوشونش نگردد جدا

(Padişahın sarayından "Kimse yerinden ayrılmasın!" nidası geldi.)

Yaʿnī, "herkes konduğu yerden ayrılmaya!" demektir.

قهستان [ḳuhistān]: Kesr-i hā, sükūn-ı sīn-i mühmele ve feṯḥ-i tāʾ-i müşennāt ile. Ḫorāsān mülkünde bir şehirdir ki aṣlı کوهستان [kūhistān] idi. Ve dağlık ve dağistān demek olur. Taʿrīb olunup قهستان [ḳuhistān] eylediler.

مع الواو
[maʿa'l-vāv]

قو [ḳū]: Be-maʿnī-i yūf. Şeyḫ Āẕerī, beyt:

زد قوشجی ای باز سفید سحری باز
بر مضربهٔ طاسچهٔ طبل سحر قو

(Yine bir kuşçu, sabah ak doğanını, seher kösü tasçığının darp yerinde vurdu, yuh olsun!)

Gāhī زدن [zeden] ile terkīb ederler kemā merre.

قوقو [ḳūḳū]: Be-vezn-i بوبو [būbū]. Tügme-i külāh yaʿnī kavuk ve külāhın tepesinde olan küçük tügme. Ḥakīm Sūzenī, beyt:

از حشمت سلطان جهان تاج فریدون
چاوش ترا قبهٔ قوقوی کلاه است

(Dünya padişahının görkemi sayesinde, Feridun'un tacı senin çavuşunun başlığındaki düğmenin tepesi olur.)

Ve bir maʿnāsı dahi ḳumrīdir.

مع الیا
[maʿa'l-yā]

قبای [ḳubāy]: Fetḥ-i bā'-i muvaḥḥade ile. قبا [ḳubā]-yı merḳūm maʿnāsına.

قفلِ رومی [ḳufl-i rūmī]: Bārbud-ı Ḫüsrev-i Pervīz'in iḫtirāʿı olan otuz bir laḥnden bir laḥn ve nevā adıdır. Şeyḫ Niẓāmī, beyt:

چو قفل رومی آوردی در آهنگ
گشادی فقل گنج از روم و از زنگ

(Kufl-i Rūmī nağmesini çalınca Anadolu ve Afrika hazinelerinin kilidini açardı.)

قل هواللهی [ḳul huvallāhī]: Bir nevʿ akçedir ki üzerinde sūre-i İḫlāṣ naḳş olunmuş. ʿArabīde اخلاصیه [iḫlāṣiyye] derler.

قمری [ḳumrī]: Maʿrūf kuştur. Ḫˇāce Selmān, beyt:

گر هوای زلف او پیوسته طاوسان قدس
همچو قمری در گلو دارند طوق عنبری

(Cennet tavusları onun saçının hevesine düşerse, kumru gibi onların da boğazlarında amberden bir gerdanlık olur.)

مع الها
[maʿa'l-hā]

قبینه [ḳubīne]: Kesr-i bā'-i muvaḥḥade, sükūn-ı yā-yı taḥtānī ve fetḥ-i nūn ile. Küspe dedikleridir ki süsāmı döğüp ṭaḥīnesi ve yağı başka başka çıktıktan sonra koyu balçık gibi nesneye derler.

قفه [ḳufe]: Fetḥ-i fā ile. Meyve sepedi. Türkīde "küfe" derler.

قلوله [ḳulūle]: Żamm-ı lām-ı evvel ü fetḥ-i ṣānī ile. İplik ve ibrīşim yumağı. Ve her ne ki sarılmış, yuvalak ola. غلوله [ġulūle] ve قنوله [ḳunūle] dahi derler. Mīr Naẓmī, beyt:

قلوله کرده همچون تار زرین
به سر پیچیده زلف عنبرآگین

(Amberli saçını başına dolayıp altın ip yumağı gibi yapmış.)

قنوله [ḳunūle]: Żamm-ı nūn u vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i lām ile. Be-maʿnī-i قلوله [ḳulūle]-i merḳūm.

قوقه [ḳūḳa]: Vāv-ı maʿrūf ve fetḥ-i ḳāf-ı ṣānī ile. Be-maʿnī-i قوقو [ḳūḳū]-yı merḳūm, yaʿnī tügme-i külāh. Şāʿir, beyt:

چتر زرین چرخ یعنی مهر
افسر و قوقهٔ کلاه تو باد

(Göğün altın otağı yani güneş, senin başlığının ve tacının düğmesi olsun!)